

JOSIP CAZI

**Na političkoj liniji
Komunističke
partije
Jugoslavije**

**UJEDINJENI RADNIČKI SINDIKALNI
SAVEZ I RAD KOMUNISTA U NJEMU
1935 - 1940.**

RADNIČKE NOVINE

BIBLIOTEKA ISKUSTVA

Josip Cazi

URSSJ I RAD KOMUNISTA U NJEMU

Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije
i rad komunista u njemu 1929–1940

Knjiga druga

RADNIČKE NOVINE
ZAGREB 1978

PREDGOVOR

Prva knjiga Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunista u njemu 1929–1934. koju su izdale »Radničke novine« 1977. pod nazivom »S puta reformizma na put klasne borbe« dijeli se u tri dijela. U uvodnom dijelu govori o reformizmu u klasnom radničkom pokretu, počecima reformizma u radničkom pokretu Hrvatske, o rascjepu radničkog pokreta na reformističko i revolucionarno krilo, zatim o stvaranju reformističke partije i sindikata u Jugoslaviji i reformizmu u međunarodnom radničkom pokretu. Prvi se dio knjige odnosi na stvaranje ilegalnih sindikata i sindikalnu politiku KPJ u doba šestojanuarske diktature; govori se o zaokretu u politici KPJ prema reformističkim sindikatima, stvaranju revolucionarne sindikalne opozicije i pretvaranju reformističkih sindikalnih organizacija u organe klasne borbe. Drugi dio obuhvaća organizacijsko-politički razvoj Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije, njegove kongrese, razvitak pokrajinskih organizacija, sukob između ORS-a i URSS-a; govori se o profašističkim režimskim sindikatima, nacionalnim i vjerskim udruženjima među radnicima, o pokušaju obnove Socijaldemokratske stranke Jugoslavije, radu komunista među sindikalno organiziranim ženama i radničkom omladinom u klasnim radničkim sindikatima.

Ova druga knjiga prikazuje privredno stanje zemlje i položaj radnika, klasnu strukturu, razvoj industrije, zanatstva, novčarstva, trgovine, saobraćaja; govori o krizi i privrednom ožvljavavanju, zatim o borbi za sindikalno jedinstvo na osnovi klasne borbe u kojemu je obuhvaćena politika Partije za jedinstvo radničke klase putem proleterske jedinstvene fronte i Narodne fronte, te o IV kongresu URSSJ-a kao platformi za jedinstvo sindikalnog pokreta. U njoj se govori o djelatnosti pokrajinskih sindikalnih odbora URSS-a i njihovim borbama i akcijama, socijalnoj, političkoj, štrajkaškoj i kulturnoj aktivnosti URSS-a, na liniji KPJ i o novom rascjepu i zabrani URSSJ-a.

S ove dvije knjige Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunista u njemu 1929–1940. i ranije objavljene dvije knjige »Grada za povijest sindikalnog pokreta 1917–1920.« i knjigom u tri dijela »Nezavisni sindikati 1921–1929.« dat je globalni prikaz klasnih borbi sindikalno organiziranih radnika između dva rata. Ostaje još da se objavi knjiga »Razvitak sindikalnih organizacija u sklopu URSSJ-a« čime bi se zaokružilo rad klasnih sindikalnih organizacija koje su djelovale pod idejnim utjecajem Komunističke partije Jugoslavije i komunista koji su radili u njima.

PRVI DIO

PRIVREDNO STANJE ZEMLJE I POLOŽAJ RADNIKA

KLASNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Prvi popis stanovništva u Jugoslaviji proveden je 31. siječnja 1921. godine. Tada je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca imala 11.984.911 stanovnika.

Drugi popis proveden u Jugoslaviji 10 godina kasnije, 31. ožujka 1931. godine, utvrdio je da broj stanovnika iznosi 13.934.038. Stanovnika je 31. prosinca 1938. godine bilo 15.490.000, 1939. godine 15.703.000, a 1940. godine 15.919.000. Populacioni je priraštaj bio vrlo velik. U razdoblju od 1921. do 1931. godine iznosio je 1.949.127 ili 16,5 posto, a u razdoblju od 1931. do 1939. godine 1.768.962 ili 15,5 posto. To je uvjetovalo i vrlo visoki porast broja radnika koji je, zbog nedovoljno razvijenih proizvodnih snaga i ograničenih mogućnosti njihova zapošljavanja, predstavljao stalni i veliki ekonomski i politički problem.

Godine 1921. na području Kraljevine SHS bilo je 9.215.514 ili 78,9 posto stanovništva koje je živjelo od poljoprivrede i 2.469.253 ili 21,1 posto stanovništva koje je živjelo od industrije, zanatstva, trgovine, novčarstva, saobraćaja, javnih službi, slobodnih zanimanja, vojske i drugog. U najamnom je odnosu bilo 1.083.908 radnika i službenika, od toga u poljoprivredi 403.017, industriji i zanatstvu 282.306, trgovini, novčarstvu i saobraćaju 119.945, u javnim službama i slobodnim zanimanjima 233.960, te u drugim zanimanjima 43.680 osoba. Od cjelokupnog broja činovnika i namještenika bilo je 151.318 muškaraca i 31.076 žena; radnika 309.579 i radnica 43.679. Od 425.996 nadničara i slugu bilo je 277.487 muškaraca i 148.509 žena.

Od ukupnog broja šegrtu bilo je 55.005 dječaka i 4.957 djevojčica. Od kućne posluge bilo je svega 5.146 muškaraca i 60.131 žena. Činovnici i namještenici izdržavali su 77.886 muškaraca i 188.633 žena, a radnici, nadničari i sluge izdržavali su 176.254 muškaraca i 396.421 žena. Prema tome, ukupan broj osoba koja su se izdržavala od nadnica i plaća radnika i namještenika iznosio je 1.926.112.

Samostalnih poljoprivrednih proizvođača, zanatlija, trgovaca i slobodnih zanimanja, vlasnika i poslodavaca bilo je ukupno 4.946.203, od čega u poljoprivredi 4.445.421, u industriji i zanatstvu 239.785, u trgovini, novčarstvu i saobraćaju 87.783, u javnim službama i slobodnim zanimanjima i ostalom 173.214.

Prema popisu stanovništva u 1931. godini od poljoprivrede je živjelo 10.678.565 lica, tj. 76,3 posto stanovništva ili za 1.455.051 više nego u 1921. godini. Od industrije, zanatstva, trgovine, novčarstva, saobraćaja, javnih službi, slobodnih zanimanja i drugog živjelo je 23,7 posto stanovništva, odnosno 3.263.703 osoba ili 794.450 osoba više nego u 1921. godini. Broj zaposlenih u poljoprivredi smanjio se za 2,6 posto u odnosu na ukupno stanovništvo popisano 1921. godine. U najamnom je odnosu bilo ukupno 1.515.616 lica, od čega u poljoprivredi 509.007, u industriji 476.079, u trgovini, novčarstvu i saobraćaju 178.863, u javnim službama, vojski i slobodnim zanimanjima 286.444, u drugim zanimanjima (rentijeri, umirovljenici) i radnici bez zanimanja 65.023. U odnosu na 1921. godinu, u najamnom je odnosu bilo 329.808 osoba više, od čega u poljoprivredi 106.290, u industriji i zanatstvu 193.773, u trgovini i saobraćaju 58.918, u javnim službama 52.484, u drugim zanimanjima 21.353 osoba. U privredi i javnim službama bilo je zaposleno 287.870 činovnika i namještenika, 496.265 radnika, 574.660 nadničara i slugu, 71.748 šegrtu i 64.998 osoba kućne posluge. Ukupno je bilo 1.365.336 izdržanih osoba, od kojih 393.455 muškaraca i 871.681 žena. Od najamnog odnosa, nadnica i plaća, živjelo je, prema tome, 2.860.982 stanovnika, odnosno 1.508.185 muškaraca i 1.252.388 žena. Za 10 godina porastao je broj činovnika i namještenika za 105.576, radnika za 143.007, nadničara i slugu za 148.669 i šegrtu za 11.765. Smanjen je samo broj osoba kućne posluge i to za 1000. U istom je razdoblju broj izdržanih osoba porastao za 506.142.

LICA U NAJAMNOM ODNOSU RADNICI, NAMJEŠTENICI, ČINOVNICI 1921. GODINE

OBLAST ZANIMANJA	Zaposlena lica										Izdružavana lica									
	Činovnici i namještenici		Radnici		Nadničari i sluge		Segrti		Noćna posluga		Od činovnika i namještenika		Od radnika, nadničara i slugu							
	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z						
A. POLJOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	6.228	184	21.872	13.368	223.390	129.093	182	1	1.403	7.296	3.224	8.723	89.365	186.678						
- poljoprivreda i stočarstvo	2.307	166	17.239	13.224	221.997	128.953	76	-	1.348	6.685	1.211	3.056	87.110	181.526						
- pčelarstvo, svilarstvo i ribogojstvo	47	5	5	114	88	76	2	1	2	9	22	67	35	67						
- ribolov	14	1	746	-	367	6	103	-	-	16	4	19	414	1.172						
- šumarstvo, ugljenarstvo i lov	3.860	12	3.822	30	938	58	1	-	53	386	2.687	5.581	1.806	3.913						
B. INDUSTRIJA I ZANATI	10.746	1.445	152.692	22.890	20.707	6.610	49.649	4.539	1.029	11.999	4.916	12.867	50.974	128.258						
- rudarstvo i topioništvo	1.403	70	14.434	1.003	786	110	29	-	11	193	838	2.126	7.133	14.870						
- IND. i zanati kovina	548	55	21.553	490	963	123	10.830	3	27	703	283	683	5.753	15.194						
- fabrike strojeva, alata i instrumenata	1.908	56	13.520	334	751	61	4.052	13	23	596	1.087	2.704	5.021	14.507						
- IND. i zanati kamena i zemlje	454	60	4.762	369	1.520	477	316	1	18	241	200	561	2.350	5.520						
- IND. i zanati drveta i kosti	1.396	120	23.784	974	3.130	423	5.652	18	56	826	559	1.507	7.176	17.657						
- IND. i zanati kože, čekinja, rogova	206	33	2.963	291	274	65	1.240	8	3	275	88	223	995	2.440						
- tekstilna industrija i zanati	246	51	2.363	2.545	705	456	778	156	7	183	106	314	1.173	2.610						
- IND. i zanati odijevanja	145	56	22.221	7.526	1.054	670	18.139	4.180	52	1.868	49	134	3.559	9.948						
- IND. i zanati papira	125	31	1.061	893	90	60	117	17	1	58	68	167	531	1.109						
- IND. i zanati hrane	1.671	299	16.101	3.107	3.989	651	4.560	21	279	2.735	714	2.016	5.359	14.133						
- hemijska industrija i zanati	1.026	290	2.451	604	925	282	100	3	51	834	280	819	1.231	2.917						
- građevna industrija i zanati	807	32	18.689	71	3.235	371	2.252	1	42	910	347	820	8.093	20.370						
- poljigrafski i umjetnički zanati	280	69	2.217	880	93	87	497	76	2	199	132	354	671	1.836						
- gostioničarski zanat	189	150	5.102	3.015	2.599	2.471	363	17	445	2.228	49	120	929	8.863						
- ostali zanati	342	73	1.473	788	593	303	724	25	12	150	116	319	1.000	2.264						

OBLAST ZANIMANJA	Zaposlena lica										Izdržavana lica					
	Činovnici i namještenici		Radnici		Nadničari i sluge		Segrti		Noćna posluga		Od činovnika i namještenika		Od radnika, nadničara i slugu			
	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z		
C. TRGOVINA, KREDIT I SAOBRAĆAJ	37.221	8.112	35.918	2.958	11.199	1.067	5.142	437	849	17.042	20.180	49.071	15.833	37.804		
- trgovina	3.924	1.950	15.687	2.620	3.936	752	5.070	437	682	12.148	1.193	3.423	2.257	6.532		
- novčani zavodi	6.357	1.188	122	9	243	54	11	-	55	1.842	2.195	6.155	175	417		
- saobraćaj	26.940	4.296	20.109	329	7.020	261	61	-	112	3.052	16.792	39.493	13.401	30.855		
D. JAVNA SLUŽBA, SLOBODNA ZANIM. I VOJ. SKA	96.824	21.194	93.294	718	2.527	1.127	16	-	1.241	17.019	48.752	117.663	3.740	9.106		
- javna služba i slobodna zanimanja	86.544	21.194	9.618	718	2.527	1.127	16	-	1.187	16.264	45.481	109.238	3.536	8.580		
- vojska i mornarica	10.280	-	83.676	-	-	-	-	-	54	755	3.271	8.425	204	526		
E. DRUGA ZANIM. BEZ ZANIM. I BEZ OZNAKE ZANIMANJA	299	141	5.803	3.745	19.664	10.612	16	1	624	6.775	114	309	16.342	34.575		
- samostalno vršenje domaće službe	-	-	-	-	-	-	-	-	10	83	-	-	-	-		
- nadničari i radnici bez ozn. posla	-	-	5.567	2.954	19.465	10.343	-	-	12	60	-	-	16.184	34.097		
- rentijeri i penzioneri	-	-	-	-	-	-	-	-	509	6.123	-	-	-	-		
- lica izdržav. u zavodima i daci smješteni van porodice	-	-	-	-	-	-	-	-	65	186	-	-	-	-		
- ostala zanim. bez zanim. i nepoznata zanimanja	299	141	236	791	199	269	16	1	28	323	114	309	168	478		
UKUPNO	151.318	31.076	309.579	43.679	277.487	148.509	55.005	4.978	5.146	60.131	77.886	188.633	176.254	396.421		

Statistički godišnjak 1929, Beograd 1932, str. 86-90.

LICA U RADNOM (NAJAMNOM) ODNOSU RADNICI NAMJEŠTENICI ČINOVNICI 1931. GODINE

OBlast ZANIMANJA	Zaposlena lica													Izdružavana lica																								
	Činovnici i namještenici			Radnici			Nadničari i sluge			Segrti			Kućna posluga			Od činovnika i namještenika			Od radnika, nadničara i slugu																			
	m	z	3	m	z	4	m	z	5	m	z	6	m	z	7	m	z	8	m	z	9	m	z	10	m	z	11	m	z	12	m	z	13	m	z	14	m	z
A. POLJOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	7.133	156	21.573	4.357	285.411	167.018	166	2	149	3.053	4.785	10.559	119.937	238.357																								
Poljoprivreda i stočarstvo	2.185	124	17.083	4.316	283.585	166.944	118	2	121	2.740	1.007	2.592	117.944	233.991																								
Pčelarstvo, svilarstvo i ribogojstvo	61	4	78	5	89	17	4	-	1	26	27	1.081	80	183																								
Ribolov	21	-	991	5	523	7	42	-	-	13	6	35	440	1.122																								
Sumarnarstvo, ugljenarstvo i lov	4.866	28	3.421	31	1.214	50	2	-	27	274	3.745	7.824	1.473	3.061																								
B. INDUSTRIJA I ZANATI	24.128	4.340	264.421	44.613	46.942	17.346	55.062	6.773	364	12.090	9.936	26.878	102.115	236.705																								
Rudarstvo i topionništvo	2.208	155	20.384	400	2.836	141	22	-	22	262	1.087	2.850	12.396	24.463																								
Industrija i zanati kovina (metala)	1.193	227	36.156	493	2.994	687	11.736	14	5	567	526	1.405	10.373	25.504																								
Fabrike, strojeva (mašinski) alata i instrumenata	3.508	265	23.923	968	1.569	125	4.237	18	12	621	1.477	3.867	8.621	21.923																								
Industrija i zanati kamena, zemlje i stakla	1.113	200	8.807	783	4.023	660	722	17	7	382	459	1.356	4.685	10.430																								
Industrija i zanati drveta i kosti	3.445	485	35.564	1.166	11.601	904	6.685	32	34	957	1.471	3.801	15.546	34.811																								
Industrija i zanati kože, čekinja i rogova	408	99	4.436	429	899	312	882	7	3	204	166	432	1.731	4.057																								
Tekstilna industrija i zanati	1.192	514	6.510	9.434	2.327	4.237	931	444	11	413	361	1.212	4.085	8.273																								
Industrija i zanati odjevnja	604	254	50.274	18.671	1.634	2.617	17.880	5.872	25	1.280	267	643	9.322	24.982																								
Industrija i zanati papira (hartije)	325	133	1.389	1.167	901	723	195	40	2	122	118	348	1.134	2.274																								
Industrija i zanati hrane	3.414	606	26.688	4.082	5.178	2.688	6.207	24	89	2.458	1.511	4.089	10.309	23.921																								
Hemijska industrija i zanati, proizvodnja i prerada mehaničke snage	2.416	594	3.196	749	1.967	729	171	2	12	562	996	2.774	2.670	5.909																								

OBLAST ZANIMANJA	Zaposlena lica										Izdržavana lica																
	Činovnici i namještenici					Radnici					Nadničari i sluge		Segrti		Kućna posluga		Od činovnika i namještenika		Od radnika nadničara i slugu								
	m	ž	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	2	m	2	m	2	m	2	m	2	m	2	m
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15													
Gradjevinski zanati	2.537	162	33.038	104	7.450	158	3.264	7	32	1.054	883	2.354	17.589	39.877													
Poljoprivredni i umjetnički zanati	673	250	3.823	1.530	235	203	866	162	1	310	256	781	1.189	3.430													
Gostioničarski zanati	786	356	9.438	4.086	3.124	3.058	857	88	103	2.795	216	603	2.035	5.178													
Ostali i nedovoljno označeni zanati	306	40	795	551	204	104	407	46	6	108	142	363	430	1.073													
C. TRGOVINA, KREDIT I SAOBRATAJ	66.571	11.490	52.949	4.820	14.832	1.018	8.461	1.068	342	17.322	41.415	94.949	24.910	57.443													
Trgovina	10.355	3.338	28.524	4.508	4.801	721	8.446	1.068	226	13.048	4.077	11.364	232	543													
Novčani zavodi	10.196	2.930	107.115	13.400	315	35	—	—	42	2.287	33.791	73.464	19.319	42.330													
Saobraćaj	46.020	5.222	24.318	2.907	9.931	262	15	—	74	1.987	—	—	—	—													
D. JAVNA SLUŽBA, SLOBODNA ZANIMANJA I VOJSKA	137.480	35.305	84.651	2.016	4.252	1.907	92	24	829	19.888	65.091	152.404	5.631	11.587													
Javna služba i slobodna zanimanja	118.508	35.305	9.521	2.016	4.252	1.907	92	24	811	19.195	60.906	141.053	4.434	9.856													
Vojska i mornarica	18.972	—	75.130	—	—	—	—	—	18	693	4.185	11.351	1.197	1.731													
E. DRUGA ZANIMANJA, BEZ ZANIMANJA I BEZ OZNAKE ZANIMANJA	862	405	11.766	5.099	25.673	10.156	93	8	528	10.433	383	953	19.252	41.846													
Samostalno vršenje domaćih službi	—	—	—	—	—	—	—	—	1	19	—	—	—	—													
Nadničari i radnici bez oznake posla	—	—	11.375	4.586	25.022	9.544	—	—	—	24	—	—	18.632	40.592													
Rentijeri i penzioneri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	467	9.901	—	—	—													
Lica izdržavana u zavodima i daci smješteni van svojih porodica	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—													
Ostala zanimanja, bez zanimanja i nepoznata zanimanja	862	405	391	513	651	612	93	8	16	318	383	953	620	1.254													
UKUPNO	236.174	51.696	435.360	60.905	377.110	197.445	63.874	7.875	2.212	62.786	121.610	285.743	271.845	585.938													

Statistički godišnjak 1937, Beograd 1938, str. 58-59.

SAMOSTALNI PROIZVOĐAČI POSLODAVCI I VLASNICI U 1931 GODINI

OBLAST ZANIMANJA	Lica koja zarađuju					
	Vlasnici i zakupci		Pomoćni članovi porodice		Izdržavana lica	
	m	ž	m	ž	m	ž
A. POLJOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	1.571.342	198.606	1.348.521	1.491.401	1.279.423	2.801.523
Poljoprivreda i stočarstvo	1.567.679	198.606	1.347.710	1.491.364	1.277.039	2.795.622
Pčelarstvo, svilarstvo i ribogojstvo	298	8	21	9	135	368
Ribolov	3.027	22	738	10	1.993	4.990
Šumarstvo, ugljenarstvo i lov	338	8	52	18	256	543
B. INDUSTRIJA I ZANATI	190.326	34.851	11.470	4.276	126.888	306.172
Rudarstvo i topioništvo	75	2	—	—	40	91
Industrija i zanati kovina (metala)	29.656	97	2.739	311	20.238	47.175
Fabrik. strojeva (mašina) alata i instrumenata	9.962	44	393	10	5.661	14.248
Industrija i zanati kamena, zemlje i stakla	3.149	71	254	14	2.043	5.185
Industrija i zanati drveta i kosti	22.710	329	1.579	1.365	14.473	32.849
Industrija i zanati kože, čekinja i rogova	2.802	34	130	6	1.776	4.363
Tekstilna industrija i zanati	3.541	4.888	302	314	2.601	6.272
Industrija i zanati odijevanja	51.510	23.343	1.917	450	34.198	82.196
Industrija i zanati papira (hartije)	251	11	8	3	162	403
Industrija i zanati hrane	24.007	1.046	2.007	213	16.887	41.893
Hemijska industrija i zanati, proizvodnja i prenošenje mehaničke snage	658	33	57	7	372	1.061
Građevinski zanati	19.953	136	428	2	13.093	31.455
Poligrafski i umetnički zanati	1.398	167	41	14	697	1.853
Gostioničarski zanat	20.260	4.621	1.609	1.566	14.376	36.479
Ostali nedovoljno označeni zanati	394	29	6	1	271	649
C. TRGOVINA, KREDIT I SAOBRAĆAJ	76.328	9.506	5.898	1.744	52.559	128.640
Trgovina	62.362	9.396	5.500	1.741	43.845	107.855
Novčani zavodi	191	5	22	—	146	362
Saobraćaj	13.775	105	376	3	8.568	20.423
D. JAVNA SLUŽBA, SLOBODNA ZANIMANJA I VOJSKA	14.857	4.388	64	17	7.651	19.427
Javna služba i slobodna zanimanja	14.857	4.388	64	17	7.651	19.427
Hemija i mornarica	—	—	—	—	—	—
E. DRUGA ZANIMANJA, BEZ ZANIMANJA I BEZ OZNAKE ZANIMANJA	112.135	111.389	26	33	38.686	96.738
Samostalno vršenje domaće službe	1.014	12.682	—	—	1.725	3.076
Nadničari i radnici bez oznake posla	—	—	—	—	—	—
Rentijeri i penzioneri	54.972	69.408	—	—	32.890	86.539
Lica izdržavana u zavodima i daci smešteni van svojih porodica	50.075	19.762	—	—	22	27
Ostala zanimanja, bez zanimanja i nepoznata zanimanja	6.074	9.537	26	33	4.049	7.096
U K U P N O	1.964.988	358.740	1.365.979	1.497.471	1.505.207	3.352.500

Statistički godišnjak 1937, Beograd 1938, str. 60–61.

Samostalnih poljoprivrednih proizvođača, kapitalista, zanatlija, trgovaca, bankara, ljudi slobodnih zanimanja, vlasnika sredstava za proizvodnju i poslodavaca bilo je ukupno 5,187.178, tj. za 240.975 više nego u 1921. godini. Od toga je u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu bilo 4,609.870 posjednika i zakupaca, što je 164.449 više u odnosu na 1921. godinu. U industriji i zanatstvu bilo je 239.923 industrijalaca i zanatlija, dakle, za 138 više nego 1921. godine. U trgovini, novčarstvu i saobraćaju bilo je 93.476 osoba što znači da se njihov broj povećao za 5.693 osoba; u javnim službama, slobodnim zanimanjima, rentijera, umirovljenika i drugih bilo je 242.889 ili više za 69.675 nego u 1921. godini.

Po rezultatima popisa, u 1938–1939. godini ukupan broj aktivnog, s osobnim primanjima, i izdržavanog stanovništva iznosio je 15,703.000. Od poljoprivrede je živjelo 11,777.250, odnosno 1,098.685 više nego u 1931. godini. Zaposlenih u poljoprivredi, stočarstvu, ribarstvu i šumarstvu bilo je 1939. godine 5,700.000, tj. 601.112 više nego 1931. godine. U nepoljoprivrednim sektorima aktivnih je poslodavaca i radnika bilo 1,705.171, što je za 121.446 osoba više nego 1921. godine. Od 1921. do 1939. godine udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu smanjio se sa 80,4 posto na 75 posto, odnosno za 5,4 posto.

UKUPNO ZAPOSLENE OSOBE PREMA OSNOVNIM ZANIMANJIMA 1939. GODINE

Oblast zanimanja	Godina 1921		Godina 1931		Godina 1939	
	broj	%	broj	%	broj	%
Poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo i ribarstvo	4 848 438	80,4	5 098 888	76,3	5 700 000	75
Industrija i obrt	522 091	8,6	717 002	10,7	799 455	11,5
Trgovina, kredit, promet	207 728	3,4	272 349	4,1	284 604	4,5
Javna služba i slobodna zanimanja	245 942	4,1	305 770	4,6	319 519	4,5
Druga zanimanja (rentijeri, umirovljenici, radnici bez naznake posla) i osobe bez zanimanja	208 912	3,5	288 606	4,3	301 593	4,5
UKUPNO	6 033 111	100	6 682 615	100	7 405 271	100

Prema različitim izvorima i podacima iz 1938./1939. godine vidljivo je da se broj industrijalaca, kapitalista, zanatlija, trgovaca i drugih poslodavaca, u proteklih osam godina, uslijed duge privredne krize, nije povećao. On je otprilike ostao na razini iz 1931. godine. Tada ih je, zajedno sa članovima obitelji, bilo 577.308. To znači da se porast u nepoljoprivrednom sektoru u 1939. godini odnosio samo na radnike i namještenike. To dokazuje i izvještaj Središnjeg ureda za osiguranje radnika, po kojemu je krajem 1931. godine bilo 536.519 osiguranika, a krajem 1939. godine 721.023, tj. 184.504 više. Iz izvještaja Glavne bratinske blagajne vidi se da je koncem 1931. godine bilo osigurano 45.056 radnika, a koncem 1937. godine 62.220 ili 17.246 osiguranika više.

Prema izvještaju Bolesničkog fonda državnog obraćajnog osoblja bilo je u 1931. godini 76.058 službenika, krajem 1937. godine 79.674, a krajem 1939. godine 84.337 članova, što znači 4 633 više. Državnih činovnika, zvaničnika, dnevničara, služitelja i služ-

benika vojnog reda u 1932./1933. budžetskoj godini, bilo je 186.737, a u 1935./1936. godini 208.277 ili više za 11.540. Tom broju treba još dodati 24.404 službenika na banovinskim i 21.750 službenika plaćanih iz općinskih budžeta. Pored toga, znatno je povećan broj građana koji su radili u slobodnim zanimanjima, advokata i javnih bilježnika, a time i njihovih službenika. Sva ta četiri izvora pokazuju da se od 1931. godine do 1939. godine broj zaposlenih u najamnom odnosu povećao za najmanje 217.423 osoba.

U 1939. godini bilo je zaposleno 1.752.084 radnika i službenika. Izdržanih osoba bilo je 1.576.875. Ukupno je od radničkih i službeničkih nadnica i plaća živjelo 3.728.959 osoba. U privredi i javnim službama radilo je 227.687 osoba više nego u 1931. godini. Najveći dio novog radno sposobnog stanovništva nije mogao dobiti posao u industriji, zanatstvu i trgovini. Zbog toga je bio prinuđen ostati u poljoprivredi. Otud je najviše problema sa zapošljavanjem bilo upravo među seoskim stanovništvom.

RADNICI I SLUŽBENICI U RADNOM ODNOSU U 1939. GODINI

Oblast zanimanja	Godina 1921.	Godina 1931.	Godina 1939.	više u odnosu na 1931.
	1	2	3	4
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	403.017	509.007	615.297	106.290
Industrija i zanatstvo	282.306	476.079	558.515	82.445
Trgovina, kredit i saobraćaj	119.945	178.863	191.088	12.225
Javna služba, vojska i slobodna zanimanja	233.960	286.444	309.183	13.749
Druga zanimanja, radnici bez naznake posla i osobe bez zanimanja	43.680	65.023	77.991	12.978
UKUPNO	1.083.908	1.515.616	1.752.084	222.687

Pritisak nezaposlenih radnika na postojeća radna mjesta bio je sve veći. U 1931. su godini posao tražili 272.974 osobe, u 1938. godini 860.345, a u 1939. godini 942.684. Iz svega što smo do sada iznijeli vidi se da je između dva svjetska rata Kraljevina SHS, odnosno od 1929. godine Jugoslavija, ostala tipično poljoprivredna zemlja. Odnos zaposlenosti između industrije i poljoprivrede određivao je strukturu zanimanja stanovništva, a razvikat kapitalizma trebao je mijenjati strukturu zaposlenosti. U razdoblju od 1921–1941. godine više od 3/4 ukupno zaposlenog stanovništva radilo je u poljoprivredi, a oko 1/4 u svim ostalim zanimanjima. U ovom dvadesetogodišnjem razdoblju ni struktura zaposlenosti uglavnom se nije mijenjala. Gustoća naseljenosti stanovništva u odnosu na obradivu površinu bila je vrlo visoka. Tako su 1921. godine bila 93 stanovnika na 100 ha poljoprivredne obradive površine, 1931. godine 101, a u 1939. godini 108 stanovnika. Ako se stanje 1921. godine označi s indeksom 100, obradive poljoprivredne površine iznosile su 1931. godine 125,2, a 1939. godine 132,5; oranice u 1931. godini 112,2, a u 1939. godini 121,5; livade 119 i 122,2, a pašnjaci 164 i 168. U odnosu na ukupni priraštaj stanovništva, ukupno povećanje obradivih površina je zaostajalo. Porast domaćinstava u poljoprivredi bio je veći od porasta oranica. Na to ukazuju i dijeljenja i usitnjavanja seoskih gospodarstava. Sve veći broj seljaka odlazi u poljoprivredne radnike i nadničare. Tu treba ubrojiti i 158.904 gospodarstva do 0,5 ha zemlje i 175.532 gospodarstva do jednog ha zemlje. Očito je da je ta veličina gospodarstava bila nedovoljna za ishranu jednog domaćinstva. Obično su jedan ili dva člana takva domaćinstva radili u nepoljoprivrednim djelatnostima, u industriji, saobraćaju, građevinarstvu, kao nekvalificirani ili priučeni radnici, a stanovali su i dalje u seoskom domaćinstvu. Malo gospodarstvo obično su ostale obradivati žene, stari roditelji ili djeca. U 1931. godini 185.000 domaćinstava imalo je zemljišni posjed, a 1939. godine 500.000 domaćinstava imalo je stalno zaposlene osobe izvan poljoprivrede.

Struktura je nacionalnog dohotka na temelju cijena iz 1938. godine bila 1939. godine sljedeća:

- poljoprivreda 46,1;
- industrija 21,1;
- ostale djelatnosti 32,8.

Udio poljoprivrede u stvaranju nacionalnog dohotka nije odgovarao broju stanovnika zaposlenih u ovom dijelu privrede, što je bio rezultat velikog broja neproduktivnog stanovništva, tehničke zaostalosti, velike usitjenosti posjeda i niske produktivnosti rada. Prosječnom priraštaju stanovništva od 1,5 posto godišnje, odgovarala je prosječna stopa rasta nacionalnog dohotka do 1939. godine od 2,1 posto. Udio industrije u nacionalnom dohotku od 1921–1938. godine povećao se za samo pet posto.

Porast se gradskog i nepoljoprivrednog stanovništva odvijao sporo. U 151 gradu do 10.000 stanovnika živjelo je 1921. godine 431.000 stanovnika, a 1931. svega 458.000 stanovnika. U 78 gradova sa 10.000–50.000 stanovnika živjelo je 1921. godine 988.000, a 1931. godine 1.118.000 stanovnika. U 12 gradova s više od 50.000 stanovnika živjelo je 1921. godine 622.000, a 1931. godine 959.000 stanovnika. U ukupno 241 gradu živjelo je 1921. godine 2.081.000, a 1931. 2.535.000 stanovnika. Ako se uzme u obzir da je 1931. godine bilo na području sadašnje SFRJ 3.401.000 nepoljoprivrednog stanovništva (a na području Kraljevine Jugoslavije 3.264.000) dobivamo da je 866.000 (ili 728.000 u Kraljevini Jugoslaviji) stanovnika nepoljoprivrednih zanimanja živjelo na selu i u tvorničkim naseljima. Svi su se gradovi u razdoblju od 1921–1939. godine povećali prosječno za 25.200 stanovnika godišnje. Godine 1921. gradsko je stanovništvo činilo 16,6 posto ukupnog stanovništva, 1931. godine 17,5 posto, a 1940. godine 19,8 posto. Može se reći da se urbanizacija stanovništva predratne odnosno međuratne Jugoslavije odvijala sporo i da je Jugoslavija bila jedna od najmanje urbaniziranih zemalja u Evropi.¹

¹ Usp. Statistički godišnjak 1929, knj. I, Beograd 1932; isto, 1930, knj. II, na i mj. 1933; isto, 1931, knj. III, na i mj. 1934; isto, 1932, knj. IV, na i mj. 1934; isto, 1933, knj. V, na i mj. 1936; isto, 1934–1935, knj. VI, na i mj. 1936; isto, 1936, knj. VII, na i mj. 1937; isto, 1937, knj. VIII, na i mj. 1938; isto, 1938–1939, knj. IX, na i mj. 1939.

D. Breznik, Struktura i projekcije stanovništva, Beograd 1958; M. Macura, Stanovništvo kao čimnik privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1958; S. Kukoleta, Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svjetski rat; V. Stjepić, Neka pitanja mijenjanja socijalno-ekonomske strukture stanovništva, *Ekonomist*, 3/1961; M. Mirković, Uvod u ekonomiku FNRJ, Zagreb 1959; Z. Pjanić, Problem stanovništva u ekonomskoj teoriji, Beograd 1957; V. Simeunović, Radni kontingent stanovništva, *Jugoslavenski pregled*, 2/1966.

O ČINOVNICIMA

Državni činovnici

U neproizvodne radnike koji žive od dobiti ubrajavao je Karl Marx u kapitalističkom društvu državne činovnike, vojnike, svećenstvo, suce, advokate i njima slična zanimanja. Prema popisu stanovništva u Kraljevini SHS 1921. godine bila su u javnoj službi,

slobodnim zanimanjima i vojsci 96.824 muškaraca i 21.194 žene. Prema popisu iz 1931. godine zaposlenih u javnim službama, slobodnim zanimanjima i vojsci bilo je 137.480 muškaraca i 35.305 žena. Prema službenim podacima statističkih godišnjaka njihovo kretanje kroz nekoliko godina bilo je ovako:

Javni službenici građanskog i vojnog reda

Godina	službenika građanskog reda	službenika vojnog reda	Ukupno
1932/33	135689	51048	186737
1933/34	157063	50040	207103
1934/35	155527	49569	205096
1935/36	158685	49569	208253

U 1932/1933. godini činovnika u grupi od I-X bilo je 46.532, činovničkih pripravnika VIII-X 16.889, zvanika I-III 32.829, služitelja I-II 8 552, kontraktualnih (ugovornih) honorarnih i dnevnitara 28.470, nerazvrstanog osoblja 2 395. Dakle, službenika građanskog reda bilo je ukupno 135.689. Službenika vojnog reda bilo je: oficira i vojnih činovnika 9 829; podoficira, kaplara i žandara 41.219; ukupno 51.048. Ukupno službenika građanskog i vojnog reda bilo je 186.737.²

Mjesečne plaće državnih i samoupravnih službenika bile su veće za 3,2 posto u 1930. godini u odnosu na ostalu privredu za 3,2 posto u 1935. godini i za 2,8 posto u 1938. godini. Nominalni indeksi mjesečnih plaća na bazi 1914. godine = 100 javnih službenika (državnih i samoupravnih) kretale su se ovako:

Godina i mjesec	Prosječna mjesečna plaća	Indeks
1914.	290,05	100
1929. XII	2920,65	1007
1930. XII	2920,65	1007
1931. XII	2535,39	805
1932. XII	2116,28	729
1933. XII	2106,79	726
1934. XII	2098,99	724
1935. XII	1962,99	678
1936. XII	1947,87	671
1937. XII	2033,49	701
1938. XII	2033,49	701

U godinama 1929/30. redovne su plaće ukupnog broja zaposlenih, tj. 128.879 osoba iznosile u prosjeku 12.213 godišnje, a razni dodaci 16.021. Za razdoblje 1931/32. redovne plaće ukupnog broja državnih činovnika, tj. 154.471 osobe iznosile su u prosjeku godišnje 11537,09, a dodaci 16719,8 dinara. U godinama 1932/33. ukupna godišnja plaća 46.532 činovnika i 16.889 činovničkih pripravnika iznosila je 2.053.512.000 dinara ili 31.816 po činovniku, što je mjesečno iznosilo 2 651 dinar. Godišnja plaća 32.829 činovnika iznosila je 442.087.000 dinara. Po jednom zvanika to je iznosilo godišnje 13.466 ili mjesečno 1 220 dinara. Godišnja plaća 8 552 služitelja iznosila je 55.215.000 ili 6 459 godišnje, odnosno 538 mjesečno. Dnevnitara je bilo 24.226 s godišnjom ukupnom plaćom 177.346.000 dinara. Po jednom dnevni-

čaru 7 320 ili mjesečno 610 dinara. Pored plaće imali su 104.802 činovnika, zvanika i služitelja osobne obiteljske i posebne dodatke u iznosu od 1.944.747.000 dinara. U prosjeku to je iznosilo 18.556 godišnje ili 1 546 dinara mjesečno. Prema tome, prosječna mjesečna plaća činovnika iznosila je 4 197 dinara, zvanika 2 766 dinara, služitelja 2 084 dinara i dnevnitara 610 dinara.

Državni su službenici bili razvrstani na činovnike, zvanike (podčinovnici) i služitelje. Njihove prihode sačinjavali su plaća, položajni dodatak, osobni i obiteljski dodaci. Položajnih grupa, kategorija, bilo je za činovnike deset (I-X), za zvanike tri (I-III), a za služitelje dvije (I-II). Napredovanje u narednu grupu (kategoriju) bilo je vezano uz zapošljavanje na upražnjena mjesta. Činovnički pripravnik (praktikant) mogli su biti imenovani za činovnike samo ako je sistematizirani položaj bio slobodan. Praktikant je morao ostati najmanje tri godine. Svaki praktikant morao je položiti državni ispit. U okviru pojedine kategorije svake službovne godine ostvarivalo se i izvjesno poboljšanje, a poslije tri godine prijelaz u iduću kategoriju položajne plaće. Najniža plaća činovnika bila je 475 dinara mjesečno u desetoj položajnoj klasi. Najveća plaća mjesečno u prvoj položajnoj klasi iznosila je 4 000 dinara. Dodaci su se kretali od 200 dinara mjesečno u desetoj klasi do 3 500 u prvoj klasi. Osobni dodatak na skupoću ravno se po mjestu službovanja, a postojala su tri razreda. U desetom su položajnom razredu prema mjestima stanovanja ti dodaci mogli su iznositi 750, 850 i 1 000 dinara. U prvom položajnom razredu dodatak na skupoću iznosio je 1 500 dinara u svim mjestima.

Većina činovnika iz položajnog razreda od VI do X imali su prosječne plaće s periodskim povišicama, položajnim dodacima i dodacima na skupoću od 1 275 do 2 450 dinara. Ukupna primanja viših činovnika, tj. onih u I, II i III položajnom razredu kretala su se od 4 940 do 7 500 dinara. Prema tome, najniža plaća državnog činovnika u X položajnoj grupi iznosila je 1 100 dinara, u II položajnoj grupi 6 850 dinara, činovnika u I položajnoj grupi 7 500 dinara. Ili, najviša činovnička plaća bila je za 6,8 puta veća od najniže. Viši činovnici pored visokih plaća primali su razne tantijeme, renumeracije i druge nagrade za vršenje svoje dužnosti, tako da su se ukupna primanja najviših činovnika kretala i do 10.000 dinara.

Činovnici s visokom školskom spremom počinjali su svoju karijeru s osmim položajnim razredom, sa srednjoškolskom spremom s devetim, s nepotom srednjoškolskom spremom s desetim razredom. Jedino su činovnici s visokom školskom spremom mogli doći u I-IV razred.

Podčinovnici su bili svrstani u tri grupe i imali su ova primanja: plaća u trećoj grupi iznosila je 280 din., dodatak na skupoću 875, 750 i 700 din. Druga grupa: plaća je iznosila 440 din., dodatak 900, 775 i 725 din. U prvoj grupi plaća je iznosila 600 din., do-

² Statistički godišnjak 1930, str. 452-453; 1932, str. 460-467; 1934-1935, str. 448-449.

datak 925, 900 i 700 dinara. Plaća poslužitelja u prvoj grupi iznosila je 245 din. i dodatak 675, 625 i 600 din. Plaća u drugoj grupi bila je 425 din., a dodatak 700, 650 i 600 dinara. Obiteljski dodaci na ženu i svako dijete iznosili su po 150 dinara.

Pravo na mirovinu stjecalo se nakon deset godina službe i ona je tada iznosila 50 posto od plaće. Za svako daljnje pola godine povisivao se iznos mirovine za 0,90 posto. Ako je činovnik umirovljen prije navršene pedesete godine života ili prije ispunjenja 30 godišnje službe, povišenje mirovine iznosilo je polugodišnje prema godinama službe i starosti između 0,50 i 0,85 posto. Od dodatka na položaj u mirovinu se unosilo 50 posto poslije navršanih 20 godina službe, a 95 posto po navršenoj službi koja je trajala više od 30 godina. Osobni skuparinski dodatak za umirovljenike iznosio je 450 do 550 dinara za činovnike, a za podčinovnike i poslužitelje 300 do 400 dinara. Svaki činovnik bio je obavezan uredno uplaćivati pet posto za penzioni fond. Poslije petogodišnjeg uplaćivanja penziona renta je za svakog neopskrbljenog člana iznosila 25 din., za dvoje 35, za troje 45, a za petoro i više od 55 posto penzionih primanja državnog činovnika. Ova obiteljska penziona renta povisuje se državnim činovnicima s pravom na penziju, koji imaju 30. godišnje službovanje na 55, 65, 70 i 85 posto od primanja.

Pitanje dopusta nije bilo jednoobrazno regulirano. Poslije 25 godina službovanja činovnici u prve tri kategorije imali su pravo na šestotjedni dopust, a ostali na 10 do 40 dana. Podčinovnicima i služiteljima pripadao je dopust od osam do najviše 30 dana poslije 25 godina službovanja.

Državni činovnici stjecali su pravo na primanja u višoj kategoriji istom godinu dana nakon napredovanja u tu kategoriju. Mirovina nije mogla ni u kom slučaju iznositi više od 95 posto primanja koje je činovnik imao za vrijeme službe.

Državni su službenici i namještenici uslijed eksploatorskog društvenog sistema bili u stvari u službi klasnih interesa kapitalista i oruđe u rukama kapitalističke države. Državni službenici nisu imali pravo da se za zaštitu svojih klasnih interesa sindikalno organiziraju. To je otežavalo njihovu borbu, stvaralo podvođenost među njima i stavljalo ih u punu zavisnost o njihovim poslodavcima. Zakon o činovnicima, prema pisanju radničke štampe, oduzeo je pravo činovništvu na slobodu mišljenja i govora. Po njemu nije mogao postati niti biti državni službenik onaj tko je podržavao zahtjeve za pravnom promjenom državnog poretka. Državni službenik nije mogao sazivati javne partijske i političke zborove niti sudjelovati na njima; nije mogao aktivno organizirati i predstavljati političke stranke i grupe. Službeniku nije bilo dopušteno biti članom udruženja čiji se ciljevi protive interesima države. Isto tako nije mu bilo dozvoljeno sudjelovati u pokretima koji dovode ili mogu dovesti do kočenja i obustavljanja rada u službi. Tim zakonom oduzelo se državnim činovnicima i službenicima ne samo

njihovo pravo na političko uvjerenje, već i pravo na ekonomsku borbu za poboljšanje njihova položaja, osobito pravo štrajka.

Javni namještenici su u svojim takozvanim staleškim organizacijama bili udruženi po školskim kvalifikacijama, odnosno po činovničkim kategorijama. Tako su fakultetski obrazovani činovnici nastupali svojedobno kao zasebna organizacija, učitelji narodnih osnovnih škola kao zasebna organizacija itd. Razvijenost organizacija i nesolidarnost u organizacijskom pitanju javnih službenika tumačila se i egoizmom krugova iz viših kategorija činovničkog kadra. Pitanje radnog vremena i pitanje reguliranja plaća, kao i uređivanje ostalih radnih odnosa koji involviraju u sebi akcije u pravcu izgrađivanja i donošenja potrebnog socijalnog zaštitnog zakonodavstva, nisu u udruženju državnih činovnika bili prisutni da ih se ne bi okarakteriziralo klasnom organizacijom.

Nagrađivanje i napredovanje službenika vršilo se na osnovi godina provedenih u službi i na osnovi školskih kvalifikacija. Službenici nisu nagrađivani, niti su mogli napredovati prema sposobnostima, nego po formalno ispunjenim uvjetima. Samo je manji broj službenika na višim položajima redovno napredovao. U praksi, pak, veliki broj nižih i srednjih službenika ostajali su u jednoj grupi po nekoliko godina. Poznati su slučajevi da se mnogi koji su ulazili u državnu službu nisu makli od zvanja dnevničara po deset i više godina. Više grupe dobijali su samo politički pristalice pojedinih političkih grupa koje su bile u vladi, a rijetko službenici koji su to svojim radom, sposobnošću i stručnošću zaslužili.

Prosječna zarada svih službenika pala je 1931. godine, prema 1929. godini za 13 posto, 1932. za 27,5 posto, 1933. za 27,9 posto i 1934. godine za 28,5 posto.³ Ako se uzme da su u ovaj prosjek ulazili i službenici koji su imali najveće plaće, onda je stvarni položaj nižih i srednjih službenika u staroj Jugoslaviji bio još gori.

U razdoblju od 1930. do 1934. godine ostao je bez posla znanat broj činovnika. Prema riječima tadašnjeg ministra socijalne politike Dragise Cvetkovića, do 1937. godine porastao je broj nezaposlenih činovnika na 9 000. Nezaposlenost i nesiguran položaj službenika koji je zavisio o pojedinim političkim grupama, učinili su da su se službenici hvatali prvog posla, bez volje i ljubavi prema radu. Tanak gornji sloj službenika na najvišim položajima bio je korumpiran i birokratiziran, potpuno u službi vladajućeg režima. Oni su u većini slučajeva bili ti koji su šikanirali, mučili i gonili srednje i niže službenike i stvarali od njih pse čuvarke kapitalističkih interesa.

³ Narodno blagostanje, 10. VIII 1935.

Osobito su u tešku položaju bile žene službenice koje nisu imale ista prava kao muškarci. Njima nisu bile dostupne sve službe. Njihov je broj ograničavan i one nisu mogle napredovati u službi na više i odgovornije poslove. U PTT struci moglo se primati samo 25 posto žena, a ni ovaj propis nije poštivan i žene nisu bile u tolikom postotku uposlene. One žene koje su uspjele da uđu u državnu službu dobivale su najteža mjesta, a godinama su radile kao dnevničarke.

Ovakvu položaju javnih službenika pridonosila je država kao poslodavac, koja je uvijek nastojala da na svojim namještenicima osigura višak ili uravnoteženost svoga budžeta. Redukcija radnika provodila se u svim strukturama. Provođenje službene stalnosti koja je bila predviđena Zakonom o činovnicima građanskog reda odgađalo se neprestano. Oni službenici i namještenici koji su bili svjesni svojih klasnih interesa i vodili upornu borbu protiv kapitalističkog izrabljivanja bili su od svih nadležnih maltretirani, gonjeni i zatvarani. Oni su bili čak i za najmanju neposlušnost tadašnjem režimu otpušteni iz državne službe. Otuda veliki strah za osobni položaj i opstanak.

Zatijala je spremnost javnih namještenika da se sindikalno organiziraju i vode borbu u cilju unapređenja svoga ekonomskog i socijalnog položaja. Pošto u svojim vlastitim redovima nisu imali organiziranu saoznaštitu, a sa svoje strane nisu pridonosili njenom stvaranju, mnogi su od njih prema potrebi mijenjali svoja politička uvjerenja, upisujući se u političke partije onako kako su se one mijenjale na vlasti. Očito je da su javni namještenici bili svjesni suprotnosti između svoga položaja i države kao poslodavca, ali su ih htjeli rješavati samo u okviru i granicama društvenog položaja svoga staleža. Otuda njihova težnja i orijentacija prema udruženjima koja naglašavaju njihov posebni, staleški karakter. U takvim se udruženjima njihov položaj smatrao socijalno višim i vrednijim od socijalnog položaja radnika i privatnih namještenika. Državni službenici i namještenici vjerovali su da za njih postoje otvorene mogućnosti penjanja po ljestvici hijerarhije, nakon čega bi pripadali višoj socijalnoj kategoriji, što bi im popravilo materijalni položaj i povećalo društveni ugled. Od praktikanta do načelnika i šefa odjeljenja ili institucije – to je bio željeni i cilj svakog državnog službenika ili namještenika. Stoga su se činovnici i namještenici nerado kretali u društvu svojih podređenih.

Takve organizacije koje strogo vode računa o osobnim položajima i osobnim ambicijama pojedinaца bila su udruženja u kojima je vladao strogo određeni ton, propisana etiketa i savršeno podržavanje vanjskih društvenih normi. Stoga državni službenici i nisu vodili borbu za stvaranje svoje klasne sindikalne organizacije, koja bi razvijala smisao za solidarnost i kolektivnost, jer takva organizacija ne bi potvrdila njihov viši društveni položaj i ne bi podvlačila oštru liniju između njih i radnika.

Državni su službenici stalno mrvljeni između osnovnih pitanja: jačanja kapitalističkog društva, kojega su bili najsnažnija podrška i nosilac njegove političke prevlasti, i proletarijata, koji je mogućnost promjene svoga socijalnog položaja vidio jedino u preuzimanju sredstava za proizvodnju u svoje ruke putem socijalne revolucije. Državni službenici i idejno su se razlikovali od radničke klase, jer su u jačanju kapitalističke države, o kojoj je zavisio njihov posao i cjelokupna egzistencija, vidjeli i mogućnost jačanja svoga osobnog položaja, što im je jedino takva država omogućavala, te su stoga i bili zainteresirani za njeno jačanje. Drugo, oni su se razlikovali od radničke klase i svojom funkcijom i vrsti rada. Oni su bili izvršni organi vlasti – policija, žandarmerija, vojska. Državnim službenicima nije bila potrebna socijalna revolucija. Oni nisu negirali kapitalizam, već su se, da bi ga očuvali, suprotstavljali težnjama proletarijata. Otuda i ona divljačka mržnja protiv komunista koja je karakterizirala ne samo režim, već i njegov službenički aparat. Pored toga, proleterska revolucija tražila je razbijanje izvršne vlasti birokratske i vojne organizacije, armije činovnika, jer su iskustva svih proleterskih revolucija pružala dokaz da radnička klasa ne može preuzeti gotov državni aparat i staviti ga u službu svojih vlastitih ciljeva.

Od 1929. do 1940. godine borba protiv fašizma bila je jedan od središnjih problema radničke klase. U toj je borbi sudjelovao cijeli proletarijat, a ona je tražila velike žrtve. Za radnike su marksizam i socijalizam bili obecana zemlja budućnosti. S nadiranjem fašizma državni činovnici nalazili su se pred raskrscicom. Njihov način mišljenja, htijenja i presjećanja bio je na strani prošlosti. Ogromna većina ih se smatrala opunomoćenicom i povjerenikom države. Plaćeni od kapitalističkog društva da ga brane od njegova klasnog neprijatelja, kojemu su po svom odnosu prema sredstvima za proizvodnju i sami pripadali, državni su činovnici lakše nego činovnici u privredi postajali plijenom fašizma koji je nastupao kao jedini spasilac građanskog društva od socijalne revolucije. Tome su pridonijeli i opći teroristički kurs šestojunarskog režima i kasnije Stojadinovičeva vladavina koji su sav državni aparat u unutarnjoj politici usmjerili na diktatorske metode upravljanja, zvjersko gušenje borbe radničke klase, uništavanje revolucionarnih organizacija, pa i uništavanje buržoasko-demokratskih sloboda.

Usprkos takvu kursu vladajućih režima koji su radili na tome da stvore aparat sile koji će garantirati njihovu osobnu sigurnost i omogućiti ostvarenje njihovih osobnih i klasnih ciljeva, vodili su i komunisti među državnim službenicima upornu borbu da od poštenih i naprednih činovnika stvore saveznicke radnika. Tako se je 1939. godine, na inicijativu naprednijih uprava nekih udruženja, osnovao

Akcioni odbor državnih službenika koji je pokrenuo svoj organ »Reč istine«. Akcioni je odbor pokušao ujediniti sva udruženja državnih službenika. Policija je od prvog dana na sve načine ometala i kočila rad Akcionog odbora, hapsila njegove članove i zabranjivala zborove, izlaženje i dijeljenje lista »Reč istine«. Pored svega toga, Akcioni je odbor odigrao veliku ulogu u buđenju svijesti i okupljanju naprednih snaga među državnim službenicima u trenutku kada je fašistički agresor već bio započeo svoj osvajački pohod. U vrijeme okupacije dio službenika, okupljenih oko Akcionog odbora, stupa u oružanu borbu protiv okupatora. Gestapo i domaći izdajnici vodili su čitavu hajku protiv svih aktivista iz Akcionog odbora. Većina onih koji su uhvaćeni ubijena je ili je upućena u koncentracione logore.

Činovníci u privredi

Ostali činovníci i namještenici u privredi koji nisu bili vlasnici sredstava za proizvodnju, a bili su u najamnom odnosu kao i radnici, predstavljali su poseban tip najamnih radnika. Bez obzira na njihov umni, upravljački i izvršilački rad, tadašnji su ih komunisti ubrajali u proletarijat. Osnovni kriterij razlikovanja klasa komunistima nije bila podjela rada, već odnos prema sredstvima za proizvodnju, oblik vlasništva kojim su radni ljudi u proizvodnji bili povezani. Umne radnike, službenike, činovníke i namještenike ubrajali su komunisti u poseban tip najamnih radnika zbog toga što su primali mjesečnu plaću od kapitalista iz kapitalističkog profita. Oni su bili primorani služiti interesima privatnog vlasništva, predstavljati ga jer su ovisili o njemu. Kapitalisti su inteligenciju pretvorili u svoje najamne radni-

Broj osiguranih činovníka u privredi, prema popisu od 30. VI 1934. i 30. VI 1936. godine

Privredne grane	1934.		ukupno	1936.		ukupno
	muški	ženske		muški	ženske	
Poljoprivreda	126	22	148	221	39	260
Javni saobraćaj	943	163	1106	1232	116	1348
Privatna saobraćajna poduzeća	550	137	667	577	174	751
Rudarstvo	2	-	2	204	-	204
Industrija kamena i zemlje	410	66	476	431	88	519
Metalska i mašinska industrija	692	212	904	804	248	1052
Gradnje prevoznih sredstava	285	19	304	364	19	383
Kemijska industrija	798	340	1138	689	316	1005
Električne centrale i vodovodi	733	148	881	687	128	815
Tekstilna industrija	826	421	1247	1063	520	1583
Industrija papira	139	63	202	148	65	213
Industrija kože i gume	205	56	261	213	49	262
Prerađivanje kože i njenih sirovina	183	82	265	275	82	357
Šumsko-pilarska industrija	860	71	931	865	89	954
Drvodjelska i rezbarska industrija	179	91	270	206	82	288
Industrija hrane i pića	1281	289	1570	1347	293	1640
Industrija duhana	149	33	182	159	36	195
Gostione, kavane i svratišta	290	153	443	368	205	573
Industrija odjeće i čišćenja	205	161	366	172	136	308
Željeznički put i vodogradnja	304	28	332	424	24	448
Gradevine nad zemljom	444	96	540	545	79	624
Grafička industrija	286	118	404	302	151	453
Higijena	226	153	379	256	138	394
Općinski poslovi	8027	412	8439	8218	555	8773
Trgovina	4456	2944	7400	4916	3065	7981
Novčarski i osiguravajući zavodi i sam. kanc. instituti	8068	2136	10204	7296	1992	9288
Kazališta, slobodne profesije i razno	3173	1793	4966	3488	1978	5466
Kućna posluga ⁴	349	84	433	30	18	48
Ukupno:	34169	10291	44460	35500	10685	46185⁵

⁴ Više osoblje u poslovima domaćinstva (odgojitelji i tome sl.)

⁵ Radnička zaštita XVII, 1935, str. 574; XIX, 1937, str. 1032.

ke. Nadzornici, inženjeri, trgovački pomoćnici, različiti rukovodioci bili su najamni radnici u materijalnoj proizvodnji. I upravljački kadrovi – upravljači i nadzornici – smatrani su također najamnim radnicima, ali takvima koji za svoje upravljačke funkcije dobivaju od kapitalista posebnu nadnicu, iz dijela kapitalističkog profita.

Ukupan broj činovnika i namještenika, prema popisu iz 1921. godine, iznosio je u privredi i javnim službama 151.318 muškaraca i 31.076 žena, tj. ukupno 182.394 činovnika i namještenika. Prema popisu iz 1931. godine taj se broj povećao: bilo je 236.174 muškaraca i 51.696 žena što je ukupno iznosilo 287.870 osoba. Porast činovnika i namještenika za deset godina iznosio je 105.476 ili za 57,85 posto. Broj radnika nadničara, slugu, šegrtu i kućne posluge iznosio je 1921. godine 904.514, a 1931. godine 1.207.567. Dakle, broj se radnika povećao za 303.053 osobe ili za 33,50 posto.

Ako izdvojimo činovnike i namještenike iz javnih službi, slobodnih zanimanja i vojske, u poljoprivredi, šumarstvu i rudarstvu, industriji i zanatstvu, trgovini, novčarstvu, saobraćaju i drugim zanimanjima bilo je 1921. godine 64.376 činovnika i namještenika, a 1931. godine 115.085 činovnika i namještenika, dakle za 178,78 posto više.

Broj osiguranih činovnika u privredi prema popisu 30. VI 1934. godine iznosio je ukupno 34.169 muškaraca i 10.291 žena ili 44.460 činovnika, a 30. VI 1936. 35.500 muškaraca i 10.685 žena ili 46.185 činovnika.

U razdoblju od 1929. do 1940. godine već se je na veliko raspravljalo o stvaranju »nove srednje klase« ili »novog proletarijata«. Iznosilo se da broj činovnika brže raste od broja radnika. Prema podacima Međunarodnog biroa rada broj namještenika porastao je u Engleskoj od 1907. do 1924. godine za 50 posto, a broj radnika za sedam posto; u Sjedinjenim Američkim Državama za 83 posto, odnosno za 38 posto. U Njemačkoj je 1907. bilo 11,6 milijuna radnika i 1,5 milijun namještenika, a 1925. godine bilo je 14,4 milijuna radnika i 3,5 milijuna namještenika ili, u postocima izraženo, broj je radnika porastao za 24 posto, a broj namještenika za 133 posto.

Na to da se i u Jugoslaviji formira novi srednji sloj, koji se utisnuo između krupnog kapitala i proletarijata, sastavljen od činovnika, namještenika, intelektualaca ukazivali su teoretičari jugoslavenskih reformista, pozivajući se na autoritet Karla Kautskog koji je o tome pisao: »Već zarana je kapital započeo da radnike ne iskorišćava samo u produkcionom već i u cirkulacionom procesu. Svoje vlastite kapitalističke funkcije morao je odstupiti opunomoćenicima, jer su se pogoni i tržišta proširili. Djelatnost cirkulacionog procesa mnogo se brže širi nego ona produkcionog procesa. Već prije rata pokazala je statistika da je broj namještenika u pogonima brže rastao nego broj industrijskih radnika. Ta pojava bila je jedna od nada zastupnika postojećeg društvenog poretka. Namještenici, po načinu života

i obrazovanja bliski buržoaziji često i proizišli iz njenih redova, nosioci niza kapitalističkih funkcija osjećali su se kao privilegirani sloj koji je bio iznad radnika. Oni su bili glavni sastavni dio onoga što se obično zove *novi srednji stalež*. U tom brojanju sve jačem staležu kapital je vidio najbolju obranu protiv nadiranja proletarijata.«

Specijalni položaj koji zauzima novi srednji sloj, pisali su teoretičari jugoslavenskih reformista, je jasan. On živi i radi u najamnom odnosu. On je proletariziran jer nije u posjedu nikakvih produkcionih ni cirkulacionih dobara. Ono što ih postavlja u red srednjeg sloja nije veličina njihove zarade već vršenje posredničkih poslova. Međutim, novi srednji sloj se grčevito pribraja buržoaziji iako nema s njom nikakve veze. Pr pripadnici toga sloja žele biti gospoda, iako je njihova sudbina da postanu radnici neizbježna, jer ih građanska klasa troši kao i proletere i gura ih iz svoje sredine u proletarijat. Po tvrdjenju reformista, stvaranje klasne svijesti kod ovog srednjeg sloja nije moguće pogotovo ako je on proizašao iz starih srednjih slojeva, sitnih trgovaca i zanatlija. Još su reakcionarniji slojevi iz redova radnika koji su se domogli viših položaja u poduzećima ili su putem školovanja postali »gospoda«, ušli u sferu građanske klase. Kod takovih, sportska i pjevačka društva, izletni i kazališne priredbe zadovoljavale su njihove kulturne potrebe. Oni nisu tražili klasne sindikalne organizacije kojih je u Jugoslaviji postojalo nekoliko za činovnike i namještenike. U njih su činovnici i namještenici pristupali iz čistog interesa, a ne iz klasne opredijeljenosti. Klasno opredijeljeni činovnici i namještenici bili su oni koji su se nalazili u najtežim ekonomskim i socijalnim odnosima. Više grupe činovnika i namještenika ukoliko su bili članovi klasnih sindikalnih organizacija, samo su koristili te organizacije u obranu stečenih životnih uvjeta, zaštitu koju koriste dok je potrebno i neophodno.⁶

Komunisti su smatrali da su činovnici u privredi sastavni dio radničke klase i da se oni postupno i idejno integriraju, da se sastav radničke klase neprekidno proširuje, da u nju ulaze posebni radnici, koji su završili akademije i fakultete, oni koji se bave istraživanjem i razvojem vezanim neposredno uz proizvodnju – inženjeri, tehničari, konstruktori, visoki kadrovi tvorničkih instituta, stručnjaci prodajnih odjeljenja, kancelarijsko osoblje, liječnici tvorničkih ambulanti. Inteligencija u privredi nije nikakva nova srednja klasa, niti novi proletarijat, već ona postupno zauzima svoje pravo proletersko mjesto. S podrštavljenjem sredstava za proizvodnju stvorit će se materijalna osnova novih proizvodnih odnosa koja će ujediniti sve snage fizičkog, tehničkog i umnog proizvodnog rada i izbrisati razlike među njima. Komunistička se partija borila da se

⁶ *Radnička zaštita*, XVII, 1935, L. Stajnić, Privredno socijalni položaj privatnih namještenika i njihova zaštita, str. 183; M. Kus-Nikolajev, Privatni namještenici – kuda?, Zagreb 1935.

inteligencija u privredi i idejno opredijeli za proletarijat. Po materijalnom položaju ona čini samo gornji sloj proletarijata. Sa slabljenjem kapitalizma i u vrijeme velikih ekonomskih kriza njene veze s kapitalizmom naglo slabe. Kapitalizam je razdvajao radnu inteligenciju i radnika, naglašavajući važnost i prednost njenog umnog rada za razliku od radnikova izvršnog, fizičkog rada. Teorije o novoj srednjoj klasi i novom proletarijatu imaju za cilj da pobiju Marxovo učenje o klasnoj borbi i o historijskoj ulozi radničke klase kao osnovnog faktora revolucionarnog ukidanja kapitalizma i uspostavljanja diktature proletarijata u kojoj dominantnu ulogu političkih i ideoloških odnosa ima industrijski proletarijat i njegova proleterska partija.

Bankovni činovnici

Postojale su svega dvije vrste sindikalnih organizacija namješteničkih, trgovačkih, bankarskih, osiguravajućih i industrijskih činovnika reformističkog i revolucionarnog karaktera. O sindikatima i položaju namještenika govorili smo u posebnom poglavlju. Ovdje ćemo govoriti o položaju bankovnih činovnika i činovnika drugih novčanih zavoda.

U činovnike novčanih zavoda ubrajali su se zaposleni sa završenom trgovačkom ili eksportnom akademijom ili s prethodnom petogodišnjom praksom u banci ili osiguravajućem društvu. Namještenike su sačinjavali pomoćni činovnici koji su završili najmanje četiri godine srednje škole, kontisti, inkasanti i podvornici koji su završili barem dva razreda srednje škole.

Prema Zakonu o penzionom osiguranju službenika, čiji je tekst objavljen u «Službenim novinama» 12. prosinca 1933, pod pojam službenici ulazili su svi oni koji po vrsti svoje službe imaju obilježja činovnika, odnosno vrše uglavnom umne poslove. Takvi su poslovi bili svi oni koji su odgovarali smjeru završenih studija, apsolventata, poslovi vođenja radnji, odjeljenja radnji ili filijala, vršenja nadzora nad radom drugih lica, kancelarijska služba, viša poslovna vanjska služba. Od kancelarijskih službi isticale su se osobito korespondencija, pisanje i prevođenje stenograma, knjigovodstvo, računska i blagajnička služba, crtački rad, svako zaposlenje u kancelarijama advokata i javnih bilježnika. Viša poslovna vanjska služba sastojala se od prikupljanja porudžbina, naloga i oferata, dakle rad kupovalaca, putnika i agenata.

Broj obavezno osiguranih članova novčanih i osiguravajućih zavoda i samostalnih kancelarija⁷

Okruzni uredi	juni 1933	juni 1934	juni 1936
Banja Luka	383	161	238
Beograd	2040	2622	1491
Dubrovnik	569	473	342
Karlovac	131	105	72
Ljubljana	560	599	472
Niš	469	529	345
Novi Sad	707	784	392
Osijek	409	347	523
Sarajevo	1124	883	845
Skopje	348	350	240
Sombor	188	168	173
Split	255	245	221
Subotica	263	285	310
Sušak	103	88	69
Tuzla	359	274	175
Veliki Bečkerek (Zrenjanin)	451	432	355
Zagreb	1305	1208	1358
Ukupno:	9664	9553	7601
Privatne i društvene blagajne (Merkur i druge)	5720	5703	6401
Središnji ured	15384	15256	14002

Broj obavezno osiguranih članova novčanih i osiguravajućih zavoda iznosio je u lipnju 1933. godine 15.384, a u lipnju 1936. godine 14.002 ili 1 382 osiguranika manje. Veći pad osiguranika bio je u Beogradu – 549, Ljubljani – 88, i Sarajevu – 289. U Zagrebu se broj osiguranika povećao za 53.

Broj zaposlenih muškaraca i žena u novčanim i osiguravajućim zavodima Beograda i banovinskih sjedišta Zagreba, Ljubljane, Novog Sada, Sarajeva, Skopja, Niša, Splita i Banja Luke bio je:

Gradovi	Broj zaposlenih			
	Ukupno	muškaraca	% žena	%
Beograd	1657	1313	73,24	314 20,76
Zagreb	1698	1337	78,74	361 21,26
Ljubljana	854	616	72,13	238 27,87
Novi Sad	354	266	77,10	79 22,90
Sarajevo	509	432	84,87	77 15,13
Skopje	139	120	86,33	19 13,67
Niš	64	54	84,37	10 15,63
Split	197	149	75,63	48 24,37
Banja Luka	56	47	83,93	9 16,07

Najveći dio namještenika bio je zaposlen u bankama, mjenjačnicama i štedionicama. U pojedinim je novčanim zavodima bilo zaposleno:

⁷ Radnička zaštita, XV, 1933, str. 532; XVI, 1934, str. 642; XVIII, 1936, str. 472–473.

Gradovi	Vrste zavoda		
	Banke, mjenjačnice i štedionice	Osiguravajući zavodi	Zadruga i ostali novčani zavodi
Beograd	1099	360	203
Zagreb	1097	491	110
Novi Sad	191	124	30
Sarajevo	302	113	94
Skopje	101	25	13
Niš	44	5	15
Split	120	39	38
Banja luka	52	2	2

Prema tome, u bankama, mjenjačnicama i štedionicama radilo je u Beogradu 66,02 posto, u Zagrebu 64,61 posto, u Novom Sadu 55,36 posto, u Sarajevu 59,33 posto, u Skopju 72,66 posto u Nišu 68,75 posto, u Splitu 60,91 posto i u Banja Luci 92,86 posto namještenika.

Zanimanje	1934. godine			1936. godine		
	muških	žena	ukupno	muških	žena	ukupno
Činovnici	8068	2136	10204	7296	1992	9288
Kvalificirani radnici	1418	179	1597	1311	303	1614
Segrti	90	15	105	69	39	108
Nekvalificirani radnici	1802	498	2300	1299	482	1781
Ukupno:			14206			12791

Namještenici novčanih i osiguravajućih zavoda u svim gradovima bili su među zaposlenima najbolje plaćene osobe, jer je najveći dio muškaraca i žena bio plaćen više od 48 dinara dnevno. Takvih je u Zagrebu bilo 1366 namještenika ili 80,45 posto, od toga muškaraca 1120 ili 83,76 posto i žena 246 ili 68,14 posto. U Zagrebu su namještenici novčanih zavoda imali slijedeće nadnice:

Visina nadnice od din.	do din.	Broj zaposlenih		
		muških	ženskih	ukupno
	8	2	2	4
8,01	9,60	1	-	1
9,61	11,60	3	3	6
11,61	14,00	7	5	12
14,01	16,80	14	5	19
16,81	20,00	23	8	31
20,01	24,00	13	8	21
24,01	28,80	9	8	17
28,81	34,00	28	24	52
34,01	40,00	65	30	95
40,01	48,00	52	22	74
preko 40,00		1120	246	1366

U svim novčanim zavodima više od dvije trećine zaposlenih bili su činovnici. To se vidi iz njihova broja i postotka prema ukupno zaposlenima:

Gradovi	% prema Broj ukupno činovnika zaposlen.			
	muških	ženskih	muških	ženskih
Beograd	1303	78,64	1005	298
Zagreb	1328	78,21	996	332
Ljubljana	693	81,15	496	197
Novi Sad	257	74,49	192	65
Sarajevo	367	72,10	313	54
Skopje	108	77,70	94	14
Niš	54	84,37	46	8
Split	169	85,78	133	66
Banja Luka	48	85,71	41	7

Broj osiguranih članova novčanih i osiguravajućih zavoda i samostalnih kancelarija po zanimanjima⁸

⁸ *Ibid.*, XVII, 1935, str. 574-575, XIX, 1937, str. 1032-1033.

U Ljubljani je nadnicu više od 48 dinara dnevno imalo 610 osoba ili 71,43 posto namještenika, od čega muškaraca 463 ili 75,16 posto, a žena 147 ili 61,76 posto. Visina nadnica dijelila se na slijedeći način:

Visina nadnice od din.	do din.	Broj zaposlenih		
		muških	ženskih	ukupno
	8	1	2	3
8,01	9,60	1	-	1
9,61	11,60	1	11	12
11,61	14,00	2	7	9
14,01	16,80	-	7	7
16,81	20,00	10	4	14
20,01	24,00	10	2	12
24,01	28,80	8	9	17
28,81	34,00	26	17	43
34,01	40,00	44	12	56
40,01	48,00	50	20	70
preko 48,00		463	147	610

U Beogradu je najveći dio i muških i ženskih namještenika, njih 1277 ili 77,07 posto bio plaćen nad-

nicom višom od 48 dinara na dan. Broj toliko plaćenih muškaraca iznosio je 1 062 ili 80,88 posto, a žena 215 ili 62,50 posto.

Visina nadnice od din.	Broj zaposlenih			
	do din.	muških	ženskih	ukupno
	8	3	1	4
8,01	9,60	-	-	-
9,61	11,60	-	-	-
11,61	14,00	4	3	7
14,01	16,80	2	1	3
16,81	20,00	20	9	29
20,01	24,00	20	6	26
24,01	28,80	10	3	13
28,81	34,00	32	17	49
34,01	40,00	76	47	123
40,01	48,00	84	42	126
	preko 48,00	1062	215	1277

U Novom je Sadu nadnicu više od 48 dinara imalo 231 ili 66,96 posto namještenika novčanih i osiguravajućih zavoda, dok ih u Sarajevu bilo 327 ili 64,24 posto, od čega muškaraca 294 ili 68,06 posto, a žena 33 ili 42,86 posto. U Nišu je 64,06 posto ili 41 namještenik imao plaću višu od 48 dinara dnevno, od čega 38 muškaraca i tri žene, a u Splitu 65,48 posto ili njih 129, od čega 114 muškaraca i 15 žena.

Jedino u Skopju i Banja Luci bili su namještenici novčanih i osiguravajućih zavoda s dnevnom zaradom iznad 48 dinara u manjini. U Skopju je od 139 zaposlenih 63 ili 45,32 posto, od čega 60 muškaraca i tri žene, imalo plaće veće od 48 dinara, a u Banja Luci od 56 zaposlenih više od 48 dinara imale su svega 24 osobe, od čega 21 ili 57,15 posto muškarca i tri žene ili 42,85 posto.⁹

Kretanje nominalne zarade izraženo u indeksima (baza 1914=100) u razdoblju od 1929. do 1937. za privatne namještenike banaka i osiguravajućih zavoda bilo je sljedeće:¹⁰

Godina	mjesec	Prosječna mjesечna nominalna zarada	Indeks
1914	VII	264,33	100
1930	XII	2900,05	1098
1931	XII	2900,05	1098
1932	XII	2313,46	875
1933	XII	2313,46	875
1934	XII	2313,46	875
1935	XII	2054,45	777
1936	XII	2054,45	777
1937	XII	2259,99	854

⁹ *Ibid.*, XVII, 1935, str. 524; XVIII, 1936, str. 415, 536, XIX, 1937, str. 381, 686, 935.

¹⁰ Artur Benko Grado Indeks, 1-2/1938.

Prosječna mjesečna nominalna zarada za privatne namještenike banaka i osiguravajućih zavoda bila je u 1930. godini za 3,18 puta veća nego prosjek plaće radnika čitave privrede. U 1932. godini bila je veća za 2,98 puta, a u 1936. godini za 3,12 puta.

Prema podacima Radničke komore u Beogradu prikupljenim iz 15 banaka u 1930. godini plaće bankarskih namještenika iznosile su:

Mjesečna plaća	broj namještenika	muških	ženskih
750- 1000	28	16	12
1200- 1500	62	33	29
1600- 2000	96	66	30
2200- 2700	63	49	14
3200- 4000	69	64	5
4200- 5000	38	38	-
5200- 6000	18	18	-
6250-10000	27	27	-
11000-14000	7	7	-
16000-20000	8	8	-
Ukupno:	478	375	103

Iz podataka se vidi da su najveće plaće, od 20.000 dinara, za 26 puta bile veće od mjesečne plaće koja je iznosila 750 dinara.

Redovita i vanredna činovnička mjesečna novčana primanja.¹¹

Godina službovanja	Temeljna plaća	Stanarinski doplatak	Skuparinski doplatak	Ukupna primanja
1	500	100	1200	1800
2	600	120	1440	2160
3	700	140	1680	2520
4	800	160	1920	2880
5	900	180	2160	3240
6	1000	200	2400	3600
7	1100	220	2640	3960
8	1200	240	2880	4320
9	1300	260	3120	4680
10-11	1400	280	3360	5040
12-13	1500	300	3600	5400
14-15	1600	320	3840	5760
16-17	1700	340	4080	6120
18-19	1800	360	4320	6480
20-21	1900	380	4560	6840
22-23	2000	400	4800	7200
24-25	2100	420	5040	7560
26-27	2200	440	5280	7920
28-29	2300	460	5520	8280
30-31	2400	480	5760	8640
32-33	2500	500	6000	9000
34	2600	520	6240	9360
35	2700	540	6480	10000

¹¹ Iz nacrta kolektivnog ugovora prihvaćenog na IV kongresu Saveza bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije (SBCNJ) 21. maja 1925. u Sarajevu.

U vanredna primanja spadala je trinaesta plaća (božićnica) koja se isplaćivala svake godine 15. prosinca u visini jednomjesečnih ukupnih redovitih primanja. Zatim bilančevina, renumeracija, koja se isplaćivala svake godine unatrag i koja je iznosila do 12 posto od ukupnih godišnjih redovitih primanja.

Najveći je broj muškaraca zaposlen u novčanim zavodima bio oženjen: u Zagrebu 863 ili 64,55 posto; u Ljubljani 351 ili 56,98 posto; u Beogradu 840 ili 63,98 posto; u Novom Sadu 165 ili 62,03 posto; u Sarajevu 57,87 posto; u Skopju 57,50 posto; u Nišu 77,78 posto; u Splitu i u Banja Luci po 80,85 posto. Nasuprot tome, najveći je broj žena bio neudat: u Zagrebu 275 ili 76,18 posto; u Ljubljani 178 ili 74,79 posto; u Beogradu 214 ili 62,21 posto itd.

Veći dio namještenika bio je star ispod 40 godina života. U odnosu na druge privredne grane do 20 godina starosti bio je zaposlen minimalan broj osoba, a znatan broj iznad 60 godina.

Najveći broj činovnika u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani bio je osiguran pri privatno-društvenim bolesničkim blagajnama. U Zagrebu u »Merkuru« bilo je osigurano 1 306 ili 76,91 posto; u Beogradu 548 ili 56,21 posto; u bolesničkoj blagajni Beogradske trgovačke omladine 427 ili 43,79 posto; u Ljubljani u Trgovačkom bolesničkom i podpornom društvu 593 ili 98,34 posto; u Novom Sadu, Sarajevu, Nišu Splitu i Banja Luci više od polovine namještenika bilo je osigurano u SUZOR-u.¹²

¹² SUZOR – Središnji ured za osiguranje radnika.

RAZVOJ INDUSTRIJE I RUDARSTVA

Razvoj industrije do 1929. godine

U 1918. godini postojala je 1831 tvornica sa 7.660.953.000 dinara osnovnih sredstava uloženi u zemljište, zgrade, strojeve, oruda, namještaj i prevozna sredstva. Industrija je tada zapošljavala 152.811 radnika. Pogonska snaga ukupne industrije iznosila je 544.282 KS. Najveći se broj tvornica nalazio u Sloveniji, Hrvatskoj i Vojvodini. Prva faza privrednog razvoja Jugoslavije poklapa se s vremenom revolucionarne krize 1918–1920. godine. To su bile godine u kojima je, pod utjecajem oktobarske revolucije, revolucionarni radnički pokret pokušavao krizu razriješiti uspostavljanjem socijalističke privrede. U novoj državi bujala je trgovačka djelatnost, veliki uvozni poslovi praćeni su masovnim švercom i aferama, cvala je špekulacija novčanicama, omogućena nacionalizacija njemačkih i mađarskih poduzeća, pri čemu su domaći kapitalisti i banke zaradili velike profite. Godine 1919. osnovana su 102 nova tvornička pogona sa 224.481.000 dinara kapitala, sa 11.222 radna mjesta i pogonskom snagom od 8 738 KS. Godine 1920. osnovana su 144 nova tvornička pogona sa 10 751 radnim mjestom, pogonskom snagom od 16 811 KS, i kapitalom od 34.033.000 dinara.

Pobjedom kontrarevolucije u zemlji, uvođenjem političke i socijalne reakcije 1921. godine, privredni je razvoj do 1924. godine obilježen prilagođavanjem cijele narodne privrede novom državnom području i tržištu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Stvorena su mnoga nova privredna poduzeća, mnogo se investiralo u industriji, jačali su trgovina i zanatstvo, vršili su se integracijski procesi na novoj os-

novi. Do kraja 1923. godine broj tvornica porastao je na 2 513 sa 9 657 292 000 dinara osnovnog kapitala. 210 957 radnih mjesta i postrojenjima pogonske snage od 669 616 KS. Prema tome, broj se tvornica povećao za 682, a vrijednost novouloženog investicijskog kapitala u njih iznosila je 1 996 399 000 dinara. Otvoreno je novih 58 146 radnih mjesta, a povećanje pogonske snage iznosilo je 115 334 KS.

Od 1921. do 1923. godine postignut je značajan industrijski napredak. Broj industrijskih poduzeća u odnosu na 1918. godinu porastao je za 40,49 posto. Mnoga poduzeća u novoj državi dobila su položaj monopola. Sve je to bilo praćeno koncentracijom kapitala, povezivanjem industrijskog i trgovačkog kapitala s bankovnim i finansijski kapital. Koncentracija i integracija industrije vezane su uz banke koje kreditiraju i ulažu svoj kapital gotovo u sva industrijska poduzeća, tako da su dominirali i njima i tržištem. Povećala se i uloga stranog kapitala, najviše putem banaka i povezanošću industrije sa svjetskim monopolnim kapitalizmom. Država je provodila inflacionu i monopolnu politiku, uz pasivnu plaćenu bilancu s inozemstvom. Inflacija je dovela do relativno visokih cijena agrarnih proizvoda i opće skupoće u zemlji. Inflacija i slabljenje nacionalne monete jedan su od razloga povećanju investicionih ulaganja u industriju. Pojačani izvoz agrarnih proizvoda uz povoljne cijene osloboda seljake ranijih obaveza i dugova i omogućuje uvoz proizvodnih sredstava. Životni standard radničke klase u odnosu na stanje prije rata snizio se i relativno i apsolutno. Industrijalizacija zemlje vršila se pod zaštitom Zakona o zaštiti države, uperenog protiv revolucionarnog radničkog pokreta, tarifnih borbi i štrajkova.

Za privredni razvoj 1924–1928. godine karakteristično je politika deflacije, jačanje dinara što u svoju korist diktiraju međunarodni i domaći finansijski kapital, okupljen oko Narodne banke, forsiranje izvoza, smanjivanje investicionih kredita. Politika deflacije dovodi do stagnacije u privredi, do krize u nekim privrednim granama i do nezaposlenosti. Ona je u većoj mjeri došla do izražaja u drvnoj i prehrambenoj industriji, rudarstvu i građevinarstvu. Trgovačka bilanca s inozemstvom postaje aktivna, dolazi do pada cijena agrarnih proizvoda zbog uvođenja agrarnog protekcionizma u nizu evropskih zemalja i konkurencija američkog žita na svjetskom tržištu. Deflacija je pogodila sve one koji su se zadužili investirajući u poljoprivredu, oborila cijene, pogoršala omjer cijena agrarnih u korist industrijskih proizvoda, otežala položaj poljoprivrednika u zemlji i agrarnom izvozu nanijela ozbiljan udarac. Dio poduzeća koja su osnovana u vrijeme inflacije palo je pod stečaj, a znatan ih je broj radio

smanjenim kapacitetom. Trgovina i zanatstvo su, uslijed smanjene kupovne moći najprije gradskog a zatim i seoskog stanovništva, poslovali s minimalnim dobitcima. Željeznice, riječno brodarstvo, pomorska plovidba imali su gubitke usprkos znatnim državnim subvencijama. Čitav niz banaka koje su investirale svoja sredstva u privredna poduzeća propao je, pri čemu su mnogi ulagači iz naroda izgubili ušteđevine.

U tom razdoblju izgrađeno je 580 novih tvornica s osnovnim sredstvima u vrijednosti od 915,530.000 dinara, sa 38.062 radnih mjesta i pogonskom snagom od 44.441 KS. Prema tome, 1928. godine, uoči svjetske ekonomske krize, u zemlji je radilo 3 093 tvornica sa 10.572.822.000 dinara investicijskog kapitala, s 249.019 radnih mjesta i pogonskom snagom od 714.057 KS.

U razdoblju od 1919. do 1928. godine porast broja tvornica, osnovnih sredstava, radnih mjesta i pogonskih snaga u odnosu na 1918. godinu iznosio je:

	Godine 1919–1923. ukupno	Porast za:	Godine 1924–1928.	Više
Tvornica	2.513	682	3.093	580
Osnovna sredstva u 000 din.	9,657.292	1,996.339	10,572.822	915.530
Radna mjesta	210.957	58.146	249.019	38.062
Pogonska snaga (KS)	669.616	115.334	714.057	44.441

Industrija Jugoslavije u doba svjetske ekonomske krize

Mnogi autori tvrde da znatnije smanjivanje investicija u kapitalizmu predstavlja početak krize. Ako je taj stav točan, kriza u Jugoslaviji nastupila je krajem 1930. godine. Dok je svjetska ekonomska kriza bila u punom zamahu, u Jugoslaviji su investicije u tvornice u 1930. godini porasle na 402.127.000 dinara. Međutim, 1931. godine dolazi do naglog pada investicija na 233.123.000 dinara, da bi se 1932. godine spustio na najnižu točku od 62.323.000 dinara. Investicije u javne građevine bile su najviše 1929. godine: iznosile su 587.718.000 dinara, a najniže 1933. godine sa 305.777.000 dinara. Ukupne investicije u tvornice i građevine bile su najviše 1929. godine – 926.035.000 dinara, a najniže 1933. godine – 389.724.000 dinara. U odnosu na razdoblje 1924–1928. godine broj novih tvornica i radnih mjesta smanjio se, ali se povećala pogonska snaga i investicijski kapital, tako da su nove tvornice bile više mehanizirane. Smanjio se je i broj zaposlenih radnika, što se vidi iz broja osiguranih članova SUZOR-a. 1930. godine bilo je najviše zaposlenih – 631.181 osiguranik. Taj se broj smanjio 1933. na 520.980. Smanjile su se i prosječno osigurane nadnice sa 26,56 dinara 1930. godine na 21,65 dinara 1935. godine. Smanjili su se i svi državni prihodi od 13.449.269.000 dinara u godini 1929–1930. na

6.448.348.000 dinara u godini 1933–1934. Proizvodnja željezne rude iznosila je 1930. godine 431.188 tona, a 1932. godine 26.635 tona. Vrijednost rudarskih proizvoda pala je sa 1.308.063.000 dinara u 1930. godini na 890.544.000 dinara u 1932. godini. Vrijednost topioničke proizvodnje smanjila se sa 549.786.000 dinara na 308.845.000 dinara.¹³

U godinama 1929–1933. bilo je registrirano 3 613 tvornica s 11.606.385.000 dinara osnovnih sredstava, sa 277.041 radnim mjestom i pogonskom snagom od 795.529 KS. U odnosu na 1924–1928. izgrađeno je 520 novih tvornica sa 1.033.563.000 dinara osnovnih sredstava i 28.022 nova radna mjesta, i pogonskom snagom od 81.472 KS. Kao što smo istakli ranije taj je investicijski kapital uložen uglavnom 1929. i 1930. godine.

Prehrambenu industriju činili su mlinovi, parne pekare, industrija šećera, bonbona, čokolade i slatkiša, tvornice mliječnih proizvoda, klaonice, tvornice suhomesnate robe i salama, tvornice raznih proizvoda od brašna, tvornice tjestenina, keksa, ljuštionice riže i ječma, mlinovi soli i paprike, industrija konzervi, industrija alkoholnih i bezalkoholnih pića, pivovare i rafinerije špiritusa i tvornice ulja. Prehrambena industrija obuhvaćala je krajem 1928. go-

¹³ O preradaivačkoj, rudarskoj i topioničarskoj industriji, te njenom položaju do 1928. godine dat je prikaz knjizi J. Čazi, Nezavisni sindikati, Zagreb 1967, knj. III. sv. drugi, str. 374–402.

dine 810 tvornica s 30.903 radna mjesta i pogonskom snagom od 71.259 KS. Krajem 1933. godine radilo je 917 tvornica, s 33.189 radnih mjesta i pogonskom snagom od 78.612 KS. U istom je razdoblju industriju alkoholnih i bezalkoholnih pića sačinjavalo 208 tvornica sa 6 100 radnih mjesta, pogonskom snagom od 17.457 KS, a 1933. godine bilo je 238 tvornica sa 6 308 radnih mjesta i pogonskom snagom od 18.353 KS. U industriji ulja broj se tvornica povećao sa 43 na 52, broj radnih mjesta s 1 166 na 1 294, a pogonska se snaga povećala sa 1 916 KS na 2 133 KS. U doba krize osjetio se slabiji napredak u prehrambenoj industriji, industriji pića i industriji ulja. Agrarno protekcionistačke mjere Austrije, Čehoslovačke i Njemačke dovele su u pitanje industriju prerade mesa i mlinsku industriju.

Industriju drva sačinjavale su strugare, industrija furnira i parketa, tvornice ambalaže, tvornice namještaja i stolarije, pletarska industrija i industrija za impregniranje drva. Broj ovih tvornica iznosio je krajem 1928. godine 452 sa 48.832 radna mjesta i pogonskom snagom od 45.065 KS. U 1933. godini taj se broj povećao na 522 tvornice, 53.678 radnih mjesta i pogonsku snagu od 50.378 KS. Najviša razina izvoza drvenih predmeta iznosila je 1929. godine 57.270 tona, u vrijednosti od 118,6 milijuna dinara, a 1931. godine pala je na 21.019 tona i 39,1 milijuna dinara. Izvoz parketa smanjio se na 16.420 tona i 31,6 milijuna dinara u 1929. na 3 417 tona u vrijednosti od 6,3 milijuna dinara u 1931. godini.

Tekstilna industrija obuhvaćala je predionice, tkaoznice, trikotažu, tvornice galanterijske robe, tvornice čilima, zavjesa, filca, vate i zavojnog materijala, popluna, čebadi, padobrana, đakova, užarije, kudeljare, lanare, svilare, preradu dlake i perja i tvornice konfekcije. Broj tvornica tekstilne industrije porastao je s 252 1928. godine na 331 krajem 1933. godine. Broj radnih mjesta porastao je s 56.638 na 66.315, a pogonska se snaga povećala sa 32.108 na 36.693 KS.

U industriju kože spadale su tvornice stavljene kože, za bojenje kože i krzna, za izradu obuće, sedlarskih i remenarskih proizvoda, tobarskih proizvoda, konfekcija kože, tvornice krzna, krznenih izrada te tvornice umjetne kože. Krajem 1928. godine bilo je 87 takvih tvornica s 13.005 radnih mjesta i pogonskom snagom od 8 356 KS. U 1933. godini bilo je 109 tvornica s 15.236 radnih mjesta i pogonskom snagom od 9 448 KS.

Industrija prerade nemetalnih minerala obuhvaćala je poduzeća obrade kamena, tvornice cementa, tvornice gipsa, izradu umjetnog kremenca, industriju asfalta, ciglane, crijepe, tvornice stakla i tvornice ogledala i obrađenog stakla. U 1928. godini bila je u toj industrijskoj grani 251 tvornica s 28.380 radnih mjesta i pogonskom snagom od 35.208 KS. U 1933. godini porastao je njihov broj na 279, s 31.196 radna mjesta i pogonskom snagom od 37.101 KS. 1929. godine izvezeno je 851.300 tona tupine i njenih preradevina u vrijednosti od 217,60 milijuna dinara, a

1931. taj je iznos smanjen na 7 380 tona, u vrijednosti od 167,64 milijuna dinara. Ukupno je kamena, zemlje i njihovih preradevina palo s 925.340 tona i 240,34 milijuna dinara na 791.400 tona i 189,68 milijuna dinara. Izvoz je i dalje pao, i po vrijednosti i količini, do 1933. godine. Izvoz cigle i crijepa s 22.320 tona u vrijednosti od 8,95 milijuna dinara pao je na 2 430 tona i na 1,09 milijuna dinara.

TVORNICI, RADNA MJESTA, POGONSKA SNAGA KRAJEM 1933. GODINE

Industr. grana	Tvornice	Radna mjesta	Pogonska snaga
Prehrambena industrija	917	33.189	78.612
Industrija alkoholnih i bezalkoholnih pića	238	6.308	18.353
Industrija duhana	5	3.132	1.181
Industrija ulja	52	1.294	2.123
Kemijska industrija	177	10.842	71.432
Industrija kaučuka	2	6.291	650
Industrija drva	522	53.688	50.378
Industrija papira	43	4.904	13.410
Štamparije	60	6.291	2.731
Industrija kože	109	15.236	9.448
Tekstilna industrija	331	66.315	36.693
Proizvodnja konfekcije	19	2.981	714
Električne centrale	552	8.543	541.208
Industrija mineralnih ulja	12	3.096	1.356
Industrija nemetalnih minerala	279	31.196	37.101
Proizvodnja metala	24	24.564	28.379
Prerada metala	180	36.710	15.595
Proizvodnja mašina	25	3.503	2.034
Ostale industrije	10	1.535	912
S V E G A :	3.557	309.591	912.310

Električnih centrala i plinara bilo je u zemlji krajem 1928. godine 465 s 7 877 radnih mjesta i pogonskom snagom od 480.400 KS. U 1933. godini porastao je broj centrala na 552 s 8 543 radna mjesta i pogonskom snagom od 541.208 KS. Metal su krajem 1928. godine proizvodile 22 tvornice s 14.452 radna mjesta, pogonske snage 28.029 KS. Do 1933. godine povećao se broj tvornica na 24, radnih mjesta na 24.564, a pogonska snaga na 28.379 KS. Prerada metala obuhvaćala je strojarske radionice i ljevaonice, industriju željeznih konstrukcija, industriju kotlova i limene robe i industriju noražanja. Talnih je tvornica ukupno bilo 152, s 31.106 radnih mjesta i pogonskom snagom od 14.273 KS. 1933. godine bilo je 180 tvornica s 36.710 radnih mjesta i pogonskom snagom od 15.595 KS. Proizvodnja strojeva, motora i elektrotehničkih sprava obavljala se 1928. godine u 19 tvornica s 3 063 radnih mjesta i pogonskom snagom od 1 800 KS, a 1933. godine u 25 tvornica s 3 503 radnih mjesta i pogonskom snagom od 2 034 KS.

Industrija duhana je obuhvaćala svega pet tvornica, dok je kemijska industrija povećala broj tvornica s 146 na 177. Kautčuk su proizvodile dvije tvornice, a industrija papira povećala je broj tvornica s 37 na 43. Broj štamparija se povećao od 51 na 60; industrija mineralnih ulja dobila je tri nove tvornice, tako da ih je sad bilo 12. Ostale industrije s 10 tvornica, 1 535 radnih mjesta i pogonskom snagom od 912 KS, ostale su do 1933. godine na istom broju.

Aktivnih rudarskih poduzeća bilo je u zemlji krajem 1929. godine 199. Od toga je bilo 13 rudnika kamenog ugljena, 69 rudnika mrkog ugljena, 59 rudnika lignita, dva rudnika pirita, dva rudnika bakrene rude, tri rudnika željezne rude, šest rudnika olovne i cinkove rude, pet rudnika antimonove rude, 12 rudnika kromove rude, dva rudnika manganske rude, pet rudnika boksita, tri rudnika mramora, jedno poduzeće mlinskog kamenja, devet rudnika magnezita, jedan rudnik gipsa, dva rudnika asfaltnog kamena, jedno poduzeće za proizvodnju slane vode, dva poduzeća za zemni plin, jedan rudnik zlatonosnog kvarca, jedno poduzeće za sirovo ulje (naftu). Do 1932. godine smanjio se broj aktivnih rudarskih poduzeća na 153. Vrijednost rudarskih proizvoda smanjila se sa 1.467.731.000 dinara u 1929. godini na 890.544.000 u 1932. ili za 577.187.000 dinara. Vrijednost topioničke proizvodnje u 1929. godini smanjena je sa 640.470.000 na 308.845.000 u 1932. godini, tj. manja za 331.825.000 dinara.

Rudarska proizvodnja u tonama

Naziv	Godine	
	1931.	1929.
Kameni ugljal	406.332	408.551
Mrki ugljal	3.521.452	4.113.446
Lignit	1.052.393	1.128.794
Pirit	29.475	61.153
Bakarna ruda	456.780	329.282
Gvozdena ruda	126.847	427.945
Olovno cinkarna ruda	371.156	113.943
Kromna ruda	58.385	42.856
Boksit	64.842	103.366
Mramor	3.107	3.084
Ostale vrste	27.895	65.432
S V E G A :	6.118.664	6.797.852

Pad proizvodnje u 1932. godini nastavio se tako da je proizvodnja željezne rude smanjena na 26.635 tona, tj. bila je za 401.310 manja nego 1929. godine. Dok se kromne rude 1929. godine proizvdilo 42.856 tona, 1932. godine proizvdilo se 39.142 tona, a 1933. 26.248 tona.

Zaposlenost rudara prema vrstama proizvodnje

Naziv	Godine	
	1932	1929
Kameni ugljal	3931	4276
Mrki ugljal	19421	23127
Lignit	5387	6169
Pirit	124	679
Bakarna ruda	1162	2451
Željezna ruda	532	1188
Olovna ruda	1460	1749
Kromna ruda	556	899
Boksit	197	519
Mramor	105	116
Ostale vrste	980	642
S V E G A :	33855	41815

Zatvaranjem 46 rudnika smanjio se broj zaposlenih rudara sa 41.815 u 1929. godini na 33.855 u 1932. godini.

Topioničku proizvodnju nije pogodila kriza, osim proizvodnju sirova olova, antimona i sirova cinka. Proizvodnja sirova bakra, sirova željeza, varene soli, cementa – portlanda kretala se po uzlaznoj liniji, tako da je sa 166.679 tona porasla u 1931. godini na 185.554 tona. Ukupno zaposlenih rudara i topioničara bilo je 1932. godine 37.669, a 1929. godine 45.772.

Broj zaposlenog osoblja u topioničkoj proizvodnji 1932. i 1929. godine po vrstama proizvodnje:

Naziv	Godine	
	1932.	1929.
Sirovi bakar	1659	1123
Sirovo željezo	783	1103
Sirovo olovo	155	184
Antimon-regulus	–	50
Sirovi cink	257	437
Varena so	638	612
Cement-portland	322	398
S V E G A :	3814	3907¹⁴

Usporeni razvoj industrije od 1934. do kraja 1938. godine

Razinu proizvodnih snaga, od koje se industrija započela razvijati, karakterizirala je zaostala poljoprivreda, nerazvijena industrija, nizak životni standard narodnih masa, visok populacioni priraštaj stanovništva, koji je pridonio stvaranju kroničnog problema zapošljavanja viškova radnika, brži populacioni priraštaj i porast domaćinstava u poljoprivredi od porasta obradivih površina i livada, i neraz-

¹⁴ Statistički godišnjak 1930, str. 120–129; 1932, str. 108–115; S. M. Kukoleča, Industrija Jugoslavije 1918–1938, Beograd 1941, str. 83–87, 106, 116–122, 155–160; M. Mirko-vić, Pregled ugovorene trgovinske politike, Zagreb 1960.

vijeno unutarnje tržište. Stanovništvo u Jugoslaviji imalo je neusporedivo niži stupanj standarda u odnosu na stanovništvo razvijenih zemalja, nisku potrošačku sposobnost, slabu proizvodnu tehniku, a ostvarivalo je vrlo niske prinose u poljoprivredi. Industrija nije bila sposobna za međunarodnu konkurenciju jer su razvoj industrijalizacije ometali nepovoljni uvjeti tadašnjeg sklopa međunarodnih odnosa. Takvo je stanje bilo i poslije ekonomske krize. O tome svjedoči i mali udio industrije u formiranju nacionalnog dohotka.

U nacionalnom dohotku, koji je 1937. godine iznosio 44.221.100.000, poljoprivreda je sudjelovala sa 22.052.500.000 (50 posto), industrija i zanatstvo sa 14.288.000.000 (32 posto), trgovina sa 4.780.000.000 (11 posto), a saobraćaj sa 3.100.600.000 (sedam posto) dinara. Gradska, industrijska, trgovačka i bankarska buržoazija raspolagala je s 30 posto nacionalnog dohotka. Seoska buržoazija, bogati seljaci, zeleni i bogati trgovci sa 16 posto, država sa 16 posto, radnici i namještenici 14 posto, srednji i sitni seljaci 19 posto, a zanatlije i ostali pet posto.

Porast broja tvornica od 1934. do 1938. godine iznosio je svega 397 sa 422.538.000 osnovnih sredstava i 20.565 novih radnih mjesta, te s pogonskom snagom od 26.124 KS. Prema tome, krajem 1938. godine bilo je 3 954 tvornica sa 13.055.594.000 dinara osnovnih sredstava, sa 330.156 radnih mjesta i pogonskom snagom od 938.434 KS.

Podjela 3 954 tvornica po veličini investiranoj kapitala u 1938. godini bila je:

Do 300 000 dinara	693 tvornica
Od 300 000 din. do 500 000 dinara	553 tvornica
Od 500 000 din. do 1 000 000 dinara	707 tvornica
Od 1 000 000 din. do 3 000 000 dinara	837 tvornica
Od 3 000 000 din. do 5 000 000 dinara	224 tvornica
Od 5 000 000 din. do 10 000 000 dinara	212 tvornica
Od 10 000 000 din. do 25 000 000 dinara	156 tvornica
Od 25 000 000 din. do 50 000 000 dinara	49 tvornica
Od 50 000 000 din. do 100 000 000 dinara	25 tvornica
Od 100 000 000 na više	14 tvornica
Bez podataka	484 tvornica

Krupnih poduzeća s 50-100 i više milijuna uložnih osnovnih sredstava bilo je u zemlji svega 39, od toga dva u Beogradu, šest u Sloveniji, šest u Hrvatskoj, četiri u Bosni, šest u Dalmaciji, osam u Vojvodini i četiri u unutrašnjosti Srbije. Integracija i koncentracija kapitala u industriji vidljiva je iz podataka koji se odnose na 3 226 tvornica krajem 1938. godine. Tako je 1 586 poduzeća imalo po jednu tvornicu, dok je ostalih 1 640 tvornica dolazilo na svega 507 poduzeća. Trinaest poduzeća imalo je više od 10 tvornica ili ukupno 194 tvornice. 27 poduzeća imalo je šest do deset tvornica ili ukupno 196. Od tri do pet tvornica imalo je 196 poduzeća, ukupno 702 tvornice. 274 poduzeća imalo je do dvije tvornice, što je ukupno 702 tvornice. Do koncentriranja tvornica došlo je najviše u kemijskoj industriji u kojoj je od 206 tvornica 148 otpadalo na 40 firmi, i u industriji proizvodnje i prerade metala, gdje je od 267 tvornica 158 dolazilo je na svega 38 firmi.

Od 3 594 tvornice 31. prosinca 1936. godine bilo ih je 1 359 u rukama privatnih vlasnika, 748 javnih, 77 komanditnih, 941 akcionarskih, 170 društava s ograničenim jamstvom, 42 tvornice u zadrudnoj svojini, 52 državne tvornice, 11 banovinskih, 146 općinskih i 48 ostalih.

Kapital se više ulagao u one industrije koje su tražile manja ulaganja investicijskih sredstava i koje su u odnosu na uložena sredstva mogle zaposliti veći broj radnika. Nove električne centrale kojih je osnovano 315 bile su male većinom lokalnog značaja, s ukupnim investicijama od 754 milijuna dinara tako da je u jednu novu centralu investirano u prosjeku nešto manje od 2,4 milijuna dinara. Osnovano je također 189 novih poduzeća za preradu metala. U njih je investirano 470 milijuna dinara ili 2,4 milijuna dinara u prosjeku na jedno poduzeće. U svim tim poduzećima otvoreno je 19.500 radnih mjesta ili 103 radna mjesta na jedno poduzeće.¹⁵

¹⁵ Statistički godišnjak 1936, str. 193; 1938-1939, str. 191; S. M. Kukoleća, Industrija Jugoslavije 1918-1938, str. 88-89, 122-124, 160-165, 229-230.

Industrijska grana	Broj tvornica	Radna mjesta	Pogonska snaga	Osnovni kapital u dinarima
Prehrambena ind.	1000	36.395	83.035	1.829.385.000
Industrija alkoholnih i bezalkoholnih pića	262	6.537	19.137	1.006.575.000
Industrija duvana	5	3.132	1.181	65.546.000
Industrija ulja	53	1.301	2.132	71.303.000
Kemijska industrija	193	11.524	73.780	627.944.000
Industrija kaučuka	5	1.198	978	23.588.000
Industrija drva	570	56.460	55.038	1.160.562.000
Industrija papira	51	5.615	13.534	338.255.000
Stamparije	66	6.421	2.802	209.234.000
Industrija kože	116	16.539	9.849	362.608.000
Tekstilna industrija	432	74.683	40.375	1.558.720.000
Proizvodnja konfekcije	21	3.093	726	22.250.000
Električne centrale	589	8.659	546.789	2.472.221.000
Industrija mineralnih ulja	13	3.082	1.356	505.020.000
Industrija nemetalnih minerala	299	33.032	38.068	1.339.942.000
Proizvodnja metala	28	15.505	31.279	759.326.000
Prerada metala	206	41.116	17.276	564.402.000
Proizvodnja mašina	33	4.208	2.149	89.435.000
Ostale industrije	12	1.656	960	49.238.000
SVEGA:	3954	330.156	938.434	13.055.594.000

Najmanje se investiralo u industriju 1932. godine. Poslije krize najveće investicije iznose 102.551.000 dinara u 1936. godini da bi pale na 41.628.000 dinara u 1938. godini. To je ujedno i najniža razina investicija u industriju od 1929. godine. Investicije u javne građevine bile su najniže 1933. godine, a najviše 1937. godine, kada su iznosile 829.401.000 dinara. U 1934. godini ukupne investicije u industriju i javne građevine povećale su se sa 442.722.000 na 891.507.000 dinara u 1937. da bi 1938. godine pale na 614.036.000.¹⁶

I n d u s t r i j a					
God.	000 Din		%		000 Din
					000 Din
1929	338.317	36,53	587.718	63,47	926.035
1930	409.607	53,59	354.764	46,41	764.371
1931	161.791	24,95	486.742	75,05	648.533
1932	75.950	15,94	400.381	84,06	476.331
1933	83.947	21,54	305.777	78,46	389.724
1934	76.409	17,26	366.513	82,74	442.722
1935	84.398	18,97	360.391	81,03	444.789
1936	102.551	24,85	310.189	75,15	412.740
1937	62.106	6,97	829.401	93,03	891.507
1938	41.628	6,78	572.408	93,22	614.036

U 17 najvažnijih gradskih centara privatne su investicije 1938. godine iznosile 1.018.776.000 dinara ili 64,03 posto, a u javne građevine investirano je 572.408.000 ili 35,97 posto. Utrošak kapitala za javne građevine je znatno veći od cjelokupnih industrijskih investicija, a to se odnosi i na privatne investicije u građevinarstvu. Investicije u prerađivačku djelatnost od 1929. pa do 1938. godine stalno su opadale.

INVESTICIJE U INDUSTRIJU, JAVNO I PRIVATNO GRAĐEVINARSTVO U 1938. GODINI¹⁷

	Javno Indu- strija	Privatno građevi- narstvo	Privatno građevi- narstvo	Ukupno
Iznos (000 din)	41.628	572.408	1.018.776	1.632.812
%	2,55	35,-	62,45	100,-

Prema Vladimiru Rozenbergu i Jovanu Kostiću, 1938. godine 1.522 akcionarska društva raspolagala su s glavnicom u iznosu od 7.441.068.255 dinara. Na glavnim skupštinama svih dioničkih društava u Jugoslaviji bilo je deponirano akcija u iznosu od 4.633.636.897 dinara. Vlasnici tih akcija bili su:

Državni kapital	448.315.350	dinara ili	9,67
Novčani zavodi	452.502.752	dinara ili	9,76
Inostrani kapital	2.387.029.369	dinara ili	51,52
Akcionarska društva	116.761.682	dinara ili	2,51
Ostali akcionari	1.229.027.744	dinara ili	26,54

U k u p n o 4.633.636.897 dinara ili 100,00¹⁸

Iz ovih se broji vidi da je 51,52 posto akcije bilo vlasništvo inozemnog kapitala. Po privrednim je granama u akcionarskim društvima strani kapital sudjelovao u glavnici i kreditima prema slijedećem prikazu:

¹⁶ S. Kukoleta, Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svetski rat, str. 30.

¹⁷ *Ibid.*, str. 31.
¹⁸ M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, str. 369–375.

Privredna grana	Učešće u glavnici (u 000 din)	Krediti (u 000 din)	Ukupno (u 000 din)	%
1. Rudnici i topionice	826.649	165.652	992.301	21,70
2. Električne centrale	756.693	188.847	942.240	20,61
3. Metalurgija	130.475	116.486	246.961	5,40
4. Industrija nemetala	124.392	97.358	221.750	4,85
5. Hemijska industrija	543.191	129.832	673.023	14,72
6. Industrija drveta	72.993	234.836	307.829	6,73
7. Tekstilna industrija	40.146	116.952	157.098	3,43
8. Tekstilna konfekcija	42.275	19.913	62.188	1,33
9. Industrija kože	–	4.610	4.610	0,10
10. Prehrambena industrija	55.007	35.358	90.365	1,90
11. Mlijska industrija	3.649	19.457	23.106	0,51
12. Poljoprivredna industrija	18.552	55.957	74.509	1,62
SVEGA INDUSTRIJA:	2.613.722	1.182.258	3.795.980	82,90
13. Hoteljstvo	6.082	1.006	7.088	0,16
14. Transport	318.811	30.984	349.795	7,66
15. Trgovina	42.883	74.707	117.590	2,57
16. Kreditni zavod	262.167	–	262.167	5,74
17. Osiguravajuća društva	41.667	–	41.667	0,97
U K U P N O:	3.285.332	1.288.955	4.574.287	100,00¹⁸

¹⁹ V. V. Rozenberg i J. Lj. Kostić, Ko finansira jugoslovensku privredu, Beograd 1940, str. 233.

Dalje navodimo sudjelovanje stranog kapitala u privredi Jugoslavije po privrednim granama.

Od 14 najkrupnijih jugoslavenskih koncerna, 11 ih je bilo pod rukovodstvom banaka s udjelom stranog kapitala. Strani kapital sudjelovao je u 55 banaka s iznosom akcijskog udjela od 307,8 milijuna dinara s 1537,3 milijuna osnovnog kapitala. Strani kapital sudjelovao je u 16 poduzeća elektroprivrede. Iznos akcijskog udjela iznosio je 660,55 milijuna dinara sa 642,4 milijuna osnovnog kapitala. Strani kapital u ekstrakciji i preradi nafte sudjeluje u osam poduzeća s 354,5 milijuna akcijskog kapitala, dok je osnovni kapital iznosio 375,8 milijuna dinara. U rudarstvu i topioničarstvu strani kapital sudjeluje u 62 poduzeća. Iznos akcijskog udjela bio je 963,4 milijuna dinara, a osnovni je kapital iznosio 1.226,5 milijuna dinara. Strani je kapital u metalo-strojarskoj industriji sudjelovao u 35 poduzeća. Iznos akcijskog udjela bio je 109 milijuna dinara, a osnovni je kapital navedenih poduzeća iznosio 19,8 milijuna dinara. Cjelokupan udio u akcijskom kapitalu i finansijskim zajmovima u brodogradnji iznosio je 39,4 milijuna dinara. U tekstilnoj je industriji strani kapital sudjelovao u 52 poduzeća. Iznos akcijskog udjela bio je 338,6 milijuna dinara, dok je osnovni kapital u tim poduzećima iznosio 415,5 milijuna dinara. Strani je kapital u svim neakcionarskim poduzećima tekstilne industrije imao udjela u 36 poduzeća s 129,853.745 dinara. Prema tome, ukupni udio stranog kapitala u 88 tekstilnih poduzeća iznosio je 468.458.935 dinara. Strani kapital u kemijskoj industriji sudjeluje u 40 poduzeća. Iznos akcijskog udjela je 199 milijuna dinara, a osnovni kapital iznosi 278,3 milijuna dinara. U industriji poljoprivrednih proizvoda strani kapital sudjeluje u 44 poduzeća s akcijskim udjelom od 279,8 milijuna dinara, dok je osnovni kapital bio zastupljen s 522,4 milijuna dinara. Strani kapital u šumskoj, drvnoj i papirnoj in-

dustriji sudjeluje u 36 poduzeća s 152,5 milijuna dinara u akcijama. Osnovni kapital iznosio je 282,3 milijuna dinara. Strani kapital u industriji kože i obuće sudjelovao je u svega 12 poduzeća s 53 milijuna akcijskog udjela, a osnovni je kapital iznosio 81 milijun dinara. U industriji građevnog materijala strani je kapital sudjelovao u 12 poduzeća s 118,7 milijuna dinara akcijskog udjela. Osnovni je kapital iznosio 161,3 milijuna dinara. Cjelokupni strani kapital u transportu bio je prisutan u 30 poduzeća s 175,6 milijuna dinara akcijskog udjela, a osnovni je kapital u njima iznosio 341,4 milijuna dinara. U trgovini je strani kapital sudjelovao u 86 akcionarskih poduzeća s 132,9 milijuna dinara akcijskog kapitala. Osnovni je kapital u tim poduzećima iznosio 174,1 milijuna dinara. U 124 neakcionarska trgovačka poduzeća strani je kapital sudjelovao sa 75,9 milijuna dinara. Sveukupni udio stranog kapitala u 219 trgovačkih poduzeća iznosio je 201,7 milijuna dinara. U ostalim privrednim granama, u 13 poduzeća, iznos akcijskog udjela stranog kapitala bio je 22,7 milijuna dinara, a osnovni je kapital u njima iznosio 33,2 milijuna dinara. Prema tome, cjelokupni strani kapital, u 520 poduzeća, s iznosom akcijskog udjela od 3914,2 milijuna dinara mobilizirao je akcijski domaći kapital u visini 2.012,3 milijuna dinara i utjecao na cjelokupni osnovni kapital koji je iznosio 6.342,7 milijuna dinara.²⁰

Odnos između cijene koštanja i dohotka po industrijskim granama, kada se od 16.859 milijuna dinara odbije 10.870 milijuna za reprodukciju, iznosio je 5.989 milijuna dinara. U cijenu koštanja nije uračunat profit koji je iznosio 10 do 20 posto. Ako se u cijenu proizvodnje unese i profit onda odnos reprodukcije, dohotka i cijene proizvodnje izgleda ovako:

²⁰ S. Dimitrijević, Strani kapital u privredi Jugoslavije, Beograd 1958, str. 45-158.

Industrijska grana	Reprodukcija		Dohodak		Cijena koštanja	
	mil. din	%	mil. din	%	mil. din	%
1. Ekstraktivna	1.260	60	840	40	2.100	100
2. Prehranbena	2.659	80,37	650	19,63	3.309	100
3. Pića	249	80	62	20	311	100
4. Duvana	632	68	297	32	929	100
5. Ulja	171	81	40	19	211	100
6. Hemiska	93	63	268	38	706	100
7. Kaucukna	521	65	55	37	148	100
8. Drveta	179	62	281	35	802	100
9. Hartije	107	60	109	38	288	100
10. Stamparije	107	60	71	40	178	100
11. Kože	290	48	314	52	604	100
12. Tekstilna	1.789	62	1.097	38	2.886	100
13. Električne centrale	331	39	519	61	850	100
14. Mineralna ulja	130	63	77	37	207	100
15. Mineralni minerali	273	49	285	51	558	100
16. Proizvodnja metala	1.360	70	583	30	1.943	100
17. Prerada metala	332	47	375	53	107	100
18. Proizvodnja mašina	56	46	66	54	122	100
SVEGA:	10.870	64,5	5.989	35,5	16.859	100

Grupe industrijskih proizvoda	Reprodukcija		Dohodak		Cena proizvod.	
	mil. din	%	mil. din.	%	mil. din	%
1. Namirnice	3.079	67	1.512	33	4.591	100
2. Ostali proizvodi široke potrošnje	3.656	49	3.751	51	7.407	100
3. Ostali industrijski proizvodi	4.135	55	3.414	45	7.549	100
S V E G A :	10.870	56	8.677	44	19.547	100²¹

²¹ S. Kukoleta, Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svjetski rat, str. 97-98.

Vrijednost jednogodišnje industrijske proizvodnje iznosila je 16.859 milijuna dinara na bazi cijene koštanja, odnosno 19.547 milijuna dinara na bazi cijene proizvodnje. Od ovoga je odlazilo na namirnice 23,5 posto, ostala sredstva za potrošnju 38 posto i na industrijske proizvode namijenjene reprodukciji 38,5 posto. Od ukupne cijene proizvodnje industrijskih proizvoda na dohodak je otpadalo 8.677 milijuna dinara, odnosno 44 posto, na troškove reprodukcije 10.870 milijuna dinara, odnosno 56 posto. U industrijama namirnica dohodak je iznosio 33 posto od cijene proizvodnje, u industrijama ostalih sredstava za potrošnju 51 posto, a u industrijama proizvoda za reprodukciju 45 posto.

Ukupni unutarnji tržišni promet 1939. godine iznosio je od poljoprivrednih proizvoda 9.360 milijuna; industrijski proizvodi iznosili su 14.334 milijuna dinara tržnog prometa; zanatski proizvodi 6.000 milijuna dinara; uvezeni proizvodi 3.715 milijuna dinara ili sveukupno 33.409 milijuna dinara.

O položaju radnika

U 1930. godini broj osiguranih članova Središnjeg ureda za osiguranje radnika iznosio je 631.181. U vrijeme krize taj se broj smanjuje na 520.980 u 1933. godini. Kretanje osiguranika do 1939. teklo je ovako:

Godina	Broj osiguranika	Godina	Broj osiguranika
1929.	605.065	1934.	534.559
1930.	631.181	1935.	564.278
1931.	609.190	1936.	616.209
1932.	535.917	1937.	680.011
1933.	520.980	1938.	715.186
		1939.	728.494 ²²

U narednoj tabeli dat je pregled kretanja osiguranika po privrednim granama od najniže razine zaposlenosti 1933. godine.

²² Radnička zaštita, XXII, 1940, Službeni dio, str. 20.

Kretanje osiguranih članova Središnjeg ureda za osiguranje radnika po industrijskim grupama I po godinama²³

Industrijske grupe	G o d i n e						
	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Poljoprivreda	3728	3195	3319	3746	3745	3828	3835
Javni saobraćaj	12361	12310	12784	13184	13410	13949	14904
Privatna saobraćajna poduzeća	7893	8164	8003	8136	9115	10279	11184
Rudarstvo	314	210	630	804	1155	625	794
Industrija kamena i zemlje	18062	20008	22520	24354	26825	29057	28910
Metalska i mašinska industrija	31066	31578	35127	40398	45231	47669	50236
Gradevinskih prevoznih sredstava	5647	6218	5877	6865	8585	10851	13185
Kemijska industrija	9020	10005	10389	10206	10853	11855	13779
Centrale za proizvodnju snage i opskrbu vodom	6307	6823	6807	7555	7587	7831	8256
Tekstilna industrija	34694	42956	47175	53273	60191	61425	63117
Industrija papira	4070	4488	4409	4557	5134	5295	5523
Industrija kože i gume	3523	3961	4252	4648	5773	5564	5563
Prerada kože i njenih surogata	18219	18285	19262	20684	21901	22812	22674
Šumsko pilan. sind.	38790	46026	45689	44552	51581	54111	49716
Drvodjelska i rezbarska industrija	14550	14516	15479	17925	20572	21718	21760
Industrija hrane i pica	33026	34276	35707	37747	38762	40041	41833
Industrija duhana	11132	7598	7527	10374	12306	20421	16410
Gostionice, kavane i svratišta	19057	19790	21532	22861	23997	23733	24253
Industrija odjeće i čišćenje	21972	25372	27455	30725	33584	33178	33544
Gradnja željezničkih puteva i vodogradnja	21842	21944	19576	25270	34269	38862	41558
Gradnje nad zemljom	21009	18642	19051	26295	32648	32243	31975
Grafička industrija	7450	8054	8191	8744	9218	9864	10183
Higijena	13231	14755	15559	16500	17110	16944	17171

²³ Ibid, str. 24.

Industrijske grupe	G o d i n e						
	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Općinski poslovi	27963	25567	25726	29980	32245	34245	36918
Trgovina	51660	52346	54784	58198	62707	65321	66929
Novčarski i osiguravajući zavodi i samostalne kancelarije	15679	15284	14709	14039	14365	15208	15064
Pozorišta, slobodne profesije i razno	12675	12794	12492	13160	14175	15499	15774
Kućna posluša	56040	58394	60256	61429	62853	62748	63246
U K U P N O :	520980	543559	564287	616209	680011	715186	728494

Iz iznijetog se prikaza vidi da je prosječan broj osiguranika SUZOR-a u 1939. godini iznosio 728.494. U odnosu na 1929. godinu, broj osiguranika povećan je za 123.429, a u odnosu na 1933. godinu za 207.514. U tekstilnoj se industriji broj zaposlenih povećao od 1933. do 1939. godine za 28.423; u industriji odjeće i čišćenja za 11.572. Broj zaposlenih na gradnji željezničkih putova i vodogradnje povećao se za 19.716. Povećanje broja zaposlenih uslijedilo je od 1933. do 1939. godine u trgovini za 15.269, a u metalskoj i strojarskoj industriji porastao je za 19.175. U kemijskoj je industriji broj zaposlenih porastao za 4.759; broj šumsko-pilanskih radnika povećan je za 10.926; u drvodjelskoj i rezbarskoj industriji broj je povećan za 7.210 radnika. Zaposlenost rudara u svim vrstama rudarstva bila je 1929. godine 41.815, dok je broj zaposlenih rudara 1938. godine bio 54.237. Osoblja državnih željeznica bilo je 76.058 1931. godine, dok je njihov broj 1933. godine smanjen na 70.960, da bi do 1940. godine porastao na 80.803. S osobljem direkcije riječne plovidbe u Beogradu bilo je 83.452 ukupno zaposlenih. Ministarstvo pošta, telefona i telegrama brojalo je 1938. godine 15.240 radnika.

Kretanje prosječno osigurane nadnice članova Središnjeg ureda za osiguranje radnika ukazuje da je prosjek nadnica 1929. i 1930. godine bio najveći. U 1930. godini nadnica je iznosila 26,56 dinara. U doba krize padala je, usprkos privrednom oživljavanju u 1934. i 1935, kada je pala na 21,65 dinara. Do 1939. godine nije postignut prosjek iz 1929–1930. godine. To se vidi iz sljedećeg prikaza:

1929. god. 26,32 dinara	1934. god. 22,24 dinara
1930. god. 26,56 dinara	1935. god. 21,65 dinara
1931. god. 26,19 dinara	1936. god. 21,68 dinara
1932. god. 24,58 dinara	1937. god. 22,71 dinara
1933. god. 23,22 dinara	1938. god. 23,63 dinara
1934. god. 22,24 dinara	1939. god. 24,28 dinara ²⁴

U 1929. godini bilo je 89.049 osiguranika s dnevnom zaradom od 9,60 dinara; 1933. godine 69.682, a 1939. godine 74.212. Iz naredne tabele vidimo da je porastao broj osiguranika s osiguranom nadnicom od 20 dinara. U 1929. godini takvih je osiguranika bilo 55.152, 1933. godine 44.761, 1936. godine 69.316,

²⁴ *Ibid.*, str. 23.

a 1939. godine 86.570. Znači, broj radnika s dnevnom zaradom od 20 dinara od 1929. do 1939. godine porastao je za 31.418. S dnevnom zaradom od 40 dinara bilo je 1929. godine 72.483 radnika. U doba krize taj je broj smanjen na 34.780, 1936. se povećao na 41.509, a 1939. godine iznosio je 66.320. Prema tome, 1939. godine bilo ih je manje za 6.163 od 1929. godine. Dnevnu zaradu veću od 48 dinara imali su 1929. godine 108.498 radnika, a 1939. godine 104.811 radnika, ili manje za 3.687.²⁵

Dnevna zarada u dinarima	1933. god.	1936. god.	1939. god.
do 9,60	69682	71667	74212
od 9,61 do 11,60	26279	54426	36941
od 11,61 do 14,-	45960	56608	45483
od 14 do 16,80	54564	70171	62042
od 16,80 do 20	44761	69316	86570
od 20 do 24	37128	49882	70395
od 24 do 28,80	40858	53153	71487
od 28,80 do 34	39976	51191	69827
od 34 do 40	34780	41509	66320
od 40 do 48	21902	26786	40406
preko 48	70286	71510	104811
Ukupno	486176	616209	728494

Kretanje nominalne prosječne mjesečne zarade od 1930. do 1938. godine za sve muške radnike kvalificirane, priučene i nekvalificirane izgleda ovako:

Godina	Rudarstvo	Industrija
1930.	788,14	951,26
1931.	773,48	899,20
1932.	674,00	801,86
1933.	650,12	768,13
1934.	650,12	715,54
1935.	651,83	683,99
1936.	663,28	706,31
1937.	669,43	718,08
1938.	697,44	778,10 ²⁶

Prosječna mjesečna nominalna zarada u nekim se privrednim granama kretala ovako:

²⁵ *Ibid.*, XII, 1930, str. 187, XVI, 1934, str. 208, XX, 1938, str. 364, XXII, 1940, str. 27.

²⁶ A. B. Grado, Indeks, 1. I 1939.

O razvltku trgovine

	1930. g. dinara	1937. g. dinara
Poljoprivredni nadničari	557,52	406,71
Drvena industrija	688,00	511,38
Radovi u pilanama	990,00	512,39
Agrarna industrija	909,20	883,48
Građevna industrija	1218,00	739,05
Tekstilna industrija	907,20	984,26
Poligrafička industrija	2668,56	2356,77
Industrija papira	1459,10	1461,54
Industrija kože i gume	1050,00	927,73
Kemijska industrija	1182,72	1051,59
Metalska industrija	1344,64	991,06
Industrija zemlje	1163,64	951,41 ²⁷

Prema anketi koju je izvršila Trgovinsko-industrijska komora u Zagrebu 1935. godine prosječna mjesečna nominalna zarada u rudarstvu i cjelokupnoj industriji iznosila je 1929. godine 656,64 dinara, 1930. godine 679,68 dinara, 1932. godine 629,76 dinara, a 1934. godine 595,20 dinara.²⁸ U normalnu prosječnu nominalnu mjesečnu zaradu nisu uračunati različiti dodaci u naturi, stanovanju, koja su neka poduzeća davala pojedinim radnicima ili grupama radnika.

Minimalni troškovi života za jednog radnika iznosili su 1929. godine 1 006,43 dinara, a za tročlanu obitelj 1 941,92 dinara. U 1934. godini uslijed pada cijena životnih namirnica minimalni troškovi za jednog radnika iznosili su 615,27 dinara, a za tročlanu obitelj 1 165,56 dinara mjesečno. Do 1939. godine porasli su troškovi života za samca na 695,48 dinara, a obiteljski troškovi na 1 331,06 dinara. Više od 50 posto radnika gotovo cijelo razdoblje od 1929. do 1939. godine nije zarađivalo dovoljno da osigura minimum za egzistenciju. U 1929. godini takvih je radnika bilo 386.064, 1933. godine 278.374, a 1939. godine 373.543 radnika. Nadnice je za potrebni minimum ostvarilo, po navedenim godinama, 219.001, 207.802 i 352.896 radnika. Obiteljski egzistencijalni minimum (muž, žena i jedno dijete) postigli su radnici s više od 50 dinara dnevne zarade, a tih je 1929. godine bilo 108.498, 1933. godine 70.286, 1936. godine 71.510 i 1939. godine 104.811. U cjelini su, u prosjeku, obiteljski minimum ostvarili radnici grafičke industrije i papira, bankovni činovnici, privatni trgovački namještenici, javni službenici i državni i samoupravni činovnici čije su plaće bile veće od obiteljskog minimuma.

Treba navesti da su minimalni troškovi života prema Indeksu socijalno statističke revije uljepšani, jer su uzete za bazu samo nadnice muških radnika koje su bile u prosjeku za 15 do 30 posto veće od nadnica žena.

²⁷ *Ibid.*, I, IV 1938.

²⁸ Izvještaj Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu za godinu 1935. Tisak zaklade Tiskare Narodnih novina, str. 1-126.

1929. godine trgovačka se mreža maksimalno razgranala i tada je bilo 148.786 radnji. U doba krize bankrotirala je 19.271 radnja. Nakon toga trgovačka se mreža i dalje naglo širi. 1938. godine ona ima 149.409 trgovačkih radnja. U trgovini je kriza bila potpuno savladana. Trgovačkih radnji na veliko, izvoznčkih, spekulativnih, magazinskih i ostalih radnji bilo je 5 922. Pilarskih radnji, prodavaonica svježih živežnih namirnica bilo je 16.447, radnji mješovitom robom 37.749, ostalih trgovina na malo 23.718. Agenturskih i komisionih radnji 1 923. U navedeni broj trgovačkih radnji ubrojani su hoteli i ugostiteljska poduzeća, razna transportna poduzeća i sl. 1937. godine postojala su 93 trgovačka akcionarska društva, što je u odnosu na 1932. godinu, kada ih je bilo 143, iznosilo 50 akcionarskih društava manje.

Ukupni je tržišni promet 1939. godine iznosio 35 270,9 milijuna dinara, a obuhvaćao je poljoprivredne, stočarske i šumarske proizvode u iznosu od 9 359,7 milijuna dinara; industrijske i rudarske u iznosu od 16 028,9 milijuna dinara, zanatske proizvode u iznosu od šest milijardi, a uvozne proizvode u iznosu od 3 882 milijuna dinara.

Početkom 1928. godine radilo je u trgovini 31.348 trgovačkih pomoćnika, 15.673 učenika, što ukupno iznosi 47.021. U 1934. godini radilo je u trgovačkoj mreži 51.149 trgovačkih pomoćnika i učenika. Od ukupno zaposlenog osoblja u trgovačkim radnjama bilo je zaposleno 7 400 činovnika, 20.162 trgovačka pomoćnika, 11.129 učenika i 12.458 ne kvalificiranih radnika. S nadnicom manjom od 24 dinara bilo je 27.426 zaposlenih, a 23.723 imali su zaradu veću od 24 dinara. Više od 48 dinara dnevne zarade imalo je 10.138 namještenika.²⁹

Saobraćaj

Godine 1929. ukupna dužina željezničkih pruga u zemlji bila je 10.179,1 km, od čega je na normalni kolosijek otpadalo 6 886,7 km, a na pruge uskog kolosijeka 3 292,4 km. Do 1936. godine povećala se dužina željezničkih pruga za 303 km. Željezničke pruge normalnog kolosijeka povećale su se za 300,1 km, a uskog kolosijeka su se smanjile za 87,1 km. Broj tunela, mostova i propusta, stanica, stajališta, stovarišta i križanja bio je veći nego ranije.

Na državnim željeznicama bilo je zaposleno 1931. godine ukupno 76.058 osoba. U doba krize u 1935. bilo ih je 70.400, a 1937. godine 74.158, dok ih je početkom 1940. godine bilo 80.803. Činovnika je 1937. godine bilo 9 218, činovničkih pripravnika 1 716, zvaničnika prve kategorije 2 915, druge kategorije 16.362, služitelja je bilo 2 250, dnevničara

²⁹ O trgovini do 1928. god. vidi u: J. Cazi, *Nezavisni sindikati*, knj. III, sv. drugi, str. 403-408.

4 397, kvalificiranih radnika 13.282, nekvalificiranih radnika 23.987, kontraktualnih službenika 31, što je ukupno 74.158.

Ukupni rashodi u eksploataciji željeznica 1937. godine iznosili su 2 122.281.951 dinara. Prihodi od prijevoza putnika iznosili su 601.128.390 dinara, od prijevoza prtljage 5.984.351 dinar, a od prometa robe 1 604.669.422 dinara. Ostali prihodi iznosili su 198.694.032 dinara. Ukupan приход državnih željeznica iznosio je 2 410.476.195 dinara. U Jugoslaviji je bilo ukupno 2 721 lokomotiva, 5 392 putničkih vagona i 61.411 teretnih vagona.

Gradenje pruga vršilo se uz inozemne zajmove koji su dobivani pod izuzetno teškim uvjetima i uz čije je dobivanje i korištenje vezan niz afera i korupcija. U 1939. godini prevezeno je 58.316.000 putnika i 21.133.000 tona robe.

Međugradski autobusni saobraćaj imao je 1929. godine 324 linije s 590 autobusa kojima je prevezio 2.328.877 putnika; 1938. godine bilo je 356 linija sa 622 autobusa koji su prevezli 3.125.499 putnika.

U gradskom je saobraćaju 1929. godine dužina linija iznosila 106 km, sa 66 autobusa koji su prevezli 6.376.804 putnika; 1938. godine u gradskom je autobusnom saobraćaju bilo 60 linija s 249 km dužine i 92 autobusa, koji su prevezli 7.265.471 putnika. 1938. godine bilo je 13.561 osobni automobil, 4 286 kamiona i 943 autobusa.

Za obavljanje putničkog i robnog saobraćaja na rijekama 1939. je godine bilo 1 243 plovni jedinica sa 445.996 tona nosivosti i vučnom snagom od 60.047 KS. Promet je 1939. godine obuhvaćao 3.018.000 tona robe i 768.000 putnika. U riječnoj plovidbi bilo je zaposleno 2 649 osoba.

Ukupna tonaža pomorskih trgovačkih brodova porasla je od 1921. do 1929. godine za 178.292 bruto registarskih tona, tako da je ukupna tonaža dostigla 292.680 brt. Do kraja 1939. godine pomorska trgovačka flota imala je 180 plovni jedinica, među njima 81 brod duge plovidbe, 14 obalne i 90 lokalne obalne plovidbe, s ukupnom tonažom od 400.944 brt. Pomorsko okružje Sušak imalo je 1936. godine 26 brodova duge plovidbe sa 101.813 brt., 45.520 KS i 628 mornara. Pomorsko okružje Split imalo je 11

brodova duge plovidbe sa 54.301 brt., 24.516 KS i 276 mornara. Pomorsko okružje Dubrovnik imalo je 27 brodova duge plovidbe sa 131.459 brt., 64.320 KS i 734 mornara. Ukupno je bilo 64 broda duge plovidbe, sa 287.573 brt., 134.266 KS i 1 638 mornara.

Cjelokupni plovni park na jadranskoj obali, porred brodova duge plovidbe, obalne plovidbe i lokalne obalne plovidbe imao je i mornaricu malih jedinica na jedra s pomoćnim mornarima, s ribaricama i registriranim čamcima za koju se smatralo da nije manje važna od parobrodarskih poduzeća, jer je ukupan broj posade na malim jedinicama iznosio šest puta više od zaposlenih mornara na parobrodima. Tako je, na primjer, 1936. godine bilo 12.685 brodskih jedinica s 387.752 brt., 216.893 KS i 32.055 mornara, a 1938. godine broj brodova koji su vršili prijevoz robe i putnika iznosio je 12.950 sa 442.719 brt., 247.480 KS i 33.322 članova posade.

Državnih je pošta 1930. godine bilo 771, ugovornih 1 125 i općinskih 2 116 što je ukupno 4 012. U doba krize taj je broj smanjen na 1 934, a onda je do 1938. porastao, tako da je broj državnih pošta iznosio 609, ugovornih 1 355, općinskih 2 018, što je ukupno 3 982. U Ministarstvu pošta, telegrafa i telefona radilo je 1938. godine ukupno 15.240 osoba, od čega 4 851 činovnik, 670 činovničkih pripravnika, 1 948 zvanika, 2 999 služitelja, 1 083 dnevnika, 1 357 ugovornih poštara, 815 ugovornog pomoćnog osoblja, 1 515 ugovornih služitelja i dva kontraktualna činovnika. Od toga je bilo 10.826 zaposlenih muškaraca, a žena 4 414. Pošta se prevozila 1933. godine u 374 poštanska vagona, 172 automobila, 1 055 poštanskih kola, na 397 konja. 1938. godine poštanskih je vagona bilo 306, automobila 171, poštanskih kola 993, a prijevoz pošte na konjima porastao je na 632. U 1939. godini porastao je broj aviona u prometu na 13, sa četiri koliko ih je bilo u 1928. godini. Zračnim je putem 1939. godine prevezeno 12.687 putnika i 185 tona robe.³⁰

³⁰ O saobraćajnoj politici od 1918. do 1928. godine usp. J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. III, sv. drugi, str. 411-419. Vidi i: Statistički godišnjak 1933, str. 170-171; 1936, str. 461; 1937, str. 152-153 i 345; 1938-1939, str. 236.

O POLOŽAJU ZANATSTVA OD 1929. DO 1939. GODINE

Jugoslavija je bila zemlja s izrazito velikim brojem poljoprivrednog stanovništva i nerazvijenom industrijom, pa su građanski ekonomisti i političari isticali da je uloga zanatstva u narodnoj privredi vrlo značajna. Zemljoradnici s niskim životnim standardom i slabom potrošačkom moći bili su glavni potrošač zanatskih proizvoda. Kronična poljopri-

vredna kriza i katastrofalni pad cijena poljoprivrednih proizvoda učinili su da je poljoprivredno stanovništvo postalo kupovno nesposobno, pa je prestalo biti potrošačem čak i zanatskih proizvoda. To je pogodilo osobito zanatlije u manjim mjestima i selima gdje su egzistencije sitnih seoskih zanatlija i sitnih seljaka povezane, te rast jednih znači i rast

drugih i obratno.³¹ Na kongresima i konferencijama, u rezolucijama i godišnjim izvještajima, pisanom i usmenom riječju, neprekidno se isticala vezanost zanata za agrarni karakter zemlje i vezanost položaja zanatlija uz položaj seljaka. U tim odnosima, tvrdili su zanatlije, nije se moglo zamisliti da zanatlija ne kreditira zemljoradnika, potrošača njegovih proizvoda i usluga. Donošenjem Uredbe o zaštiti zemljoradnika, te kredite, iako su bili mali, zanatlije nisu mogli realizirati. Zbog toga su zanatlije godinama tražili Uredbu za zaštitu zanatlija, odnosno da ih se izuzme iz položaja zelenaških kreditnih ustanova u Uredbi za zaštitu zemljoradnika. Osim toga, zanatlije su bili pogođeni Uredbom o zaštiti novčanih zavoda, koja je pružala kompenzaciju bankama za gubitke nastale iz zaštite zemljoradnika. Tom Uredbom zanatlije kao ulagači nisu mogli doći do svoga uložnog novca. Primjerice, dugovanja 3 678 zanatlija, s područja Zagrebačke znanstve komore, iznosila su 80.276.000 dinara, a njihova zaleđena potraživanja 46.271.500 dinara, ili po osobi 21.825 dinara duga i 12.580 dinara potraživanja. Uredba o zaštiti zemljoradnika i novčanih zavoda bila je stalno mijenjana, ali su zanatlije «kroz to vrijeme bile ostavljene na milost i nemilost njihovih vjerovnika, kao i neograničenom primjenjivanju protiv njih svih zakonskih ovršnih mjera, dok su, s druge strane, zanatlije bili zakonski sprječeni da naplate svoje tražbine od zemljoradnika i novčanih zavoda».³²

Na položaj obrtnika i njihovu aktivnost utjecalo je i porosku opterećenje. Nekoliko godina vodili su obrtnici borbu za izmjenu Zakona o neposrednim porezima, koji je u jeku krize, uvođenjem minimalne poreske osnovice prema visini stanarine, podigao porez za 30,7 posto. Zanatlije su vodili borbu i protiv visokih cijena sirovina i polupreradevina kartelirane industrije.

«Postoje, međutim, neovisno od privredne depresije i drugi momenti, koji u velikoj mjeri ugrožavaju zanatski rad, te potkapaju egzistenciju mnogih zanatskih struka, pa tako naprijed izloženu tešku situaciju zanatstva i zanatskog staleža još i više pogoršavaju», kaže se dalje u izvještaju Znanstve komore u Zagrebu.

«Tu u prvom redu treba istaći kartele, kojima su neke naše industrijske grane posvećena, i koji iskorišćuju svoj monopolni položaj na tržištu, diktiraju cijene svojim proizvodima po vlastitoj volji. Dobro je, da se odmah ovdje podvuče neosporna činjenica, da se naša zanatska radinost nalazi između pauperiziranog seljaštva i kartelirane industrije, pa ta okolnost čini položaj zanatstva naročito teškim.

Rekli smo na ovom mjestu već u početku da je katastrofalan pad cijena agrarnih proizvoda posljednjih godina bio uzrokom krize u poljoprivredi, a ta je opet dovela do osiromašenja i zaduženja se-

ljaštva. Radi toga je seljak kupovao samo ono što mu je neophodno, a to većinom nisu zanatski proizvodi, nego predmeti državnog monopola, kao sol, duhan, petrolej, žigice i slično, a većinu ostalih potreba, koje je do tada namirivao kod zanatlija, primiruje seljak vlastitim radom i proizvodnjom kojoj se ponovno vratio. Ako je pak seljak i prisiljen da kupi koji zanatski proizvod, ili da se posluži zanatskim radom, tada ga on traži uz takvu cijenu, uz koju zanatski rad ne može uopće postojati. Pod ovakvim prilikama primoran je zanatlija da stalno snizuje cijenu svojih proizvoda jer bi inače izgubio i ono malo posla što ga s vremena na vrijeme uspije dobiti. Stoga i jesu cijene zanatskih proizvoda pale u izvještajnoj godini prosječno za 30–50 posto u usporedbi s ranijim godinama. Vidimo, dakle, da pad kupovne moći širokih seljačkih slojeva i, s tim u vezi, nestašica posla u zanatstvu, pritisnuku cijene zanatskih proizvoda tako da možemo reći, kako su usporedo s padanjem cijena agrarnih proizvoda smanjivane i cijene zanatskih izradevina i usluga zanatskog rada, koji je selu i seljaku najbliži.

Naprotiv, cijena industrijskih proizvoda (a tu ubrajamo i sirovine i polupreradevine, potrebne zanatskoj radinosti) nisu zabilježile takav osjetljiv pad kao poljoprivredni proizvodi počam od pojave privredne krize do danas. Šta više, pojedine industrijske grane, ujedinjene u kartele, polučuju danas daleko veće cijene za svoje proizvode nego ranijih godina, kada je proizvodnja i prodaja tih artikala bila podvrgnuta režimu slobodne konkurencije.

Dna damo bar približnu sliku kretanja cijena poljoprivrednih i s njima, kako smo naprijed utvrdili, vezanih zanatskih proizvoda spram kretanja cijena industrijskih artikala, poslužiti ćemo se indeksom cijena na veliko naše Narodne banke, za posljednjih pet godina, tj. od vremena visoke konjunktura do danas.

INDEKS CIJENA

Godina	poljopriv. proizv.	indust. proizv.
1928	100	100
1929	91,2	94,5
1930	68,7	81,9
1931	57,1	72,8
1932	51,9	67,5
1933	44,0	72,2

Već na prvi pogled pada u oči ogroman nerazmjer između razvitka jednog i drugog indeksa. Dok su cijene industrijskih proizvoda po indeksu od godine 1928. nazadovale do konca izvještajne godine za 27,8 posto, iznosi to nazadovanje kod agrarnih proizvoda 56 posto, ili više nego dvostruko, što znači, da seljak danas mora prodati dvostruku količinu svoga prinosa, da si uzmogne nabaviti onu istu količinu industrijskih proizvoda, koju je prijašnjih godina mogao dobiti za jednostruku količinu svojih proizvoda.

³¹ O zanatstvu 1925.–1928., vidi J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. III, sv. drugi, str. 409–411.

³² Izvještaj Znanstve komore u Zagrebu za godinu 1935, str. 9.

Da vidimo sada, kakav je položaj zanatske prirede, ukliještene u ovaj neodrživ nerazmjer između cijena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Dok s jedne strane opažamo znatan pad cijena zanatskih proizvoda u vezi s puštanjem cijena agrarnih proizvoda, dotle na drugu strani cijene sirovina i polupreradevina, potrebnih zanatskoj proizvodnji, ne samo da nisu pale u istom omjeru, nego su u izvještajnoj godini pokazivale i tendenciju porasta, pa je totalni indeks svih industrijskih artikala, prema gornjem pregledu, porastao za 4,7 poena u izvještajnoj godini u upoređenju sa godinom 1932. Čitav niz industrijskih proizvoda, kao željezo, staklo, kvasac, papir, cement, zakovice i vijci, parketi, da nabrojimo samo neke od njih, a bez kojih se zanatski rad ne može ni zamisliti, podvrgnut je danas režimu kartelne produkcije i prodaje, pa su uslijed toga i cijene tih proizvoda, što je naravna posljedica kartelne politike, porasle znatno iznad totalnog indeksa cijena industrijskih proizvoda tako, da taj porast kod većine 'kartelnih artikala' znači 50 do 100 postotno povišenje spram ranijih godina, kada su se cijene odnosnih proizvoda kretale u okviru zakona slobodne ponude i potražnje.

Nepobitno je, dakle, da su uslijed kartelne politike u vrijeme kada cijene gotovih zanatskih izradevina pokazuju stalnu tendenciju padanja znatno skupile sirovine i polupreradevina, potrebne zanatskoj proizvodnji. Jasno je, da ovakova politika ne samo da umanjuje rentabilitet, i onako na najmanju mjeru svedenog, zanatskog rada, nego je ona i nadastetna po cjelokupnu našu narodnu privredu, na čiji račun nekoliko karteliranih industrijskih grana, pod okriljem carinske zaštite, a pod vodstvom i u korist većinom stranih kapitalista, ostvaruju ho-rendne i ničim opravdane dobitke, što neminovno vodi sve jačem osiromašenju širokih potrošačkih slojeva. Zanatstvo, kao nekartelirana privredna grana i zanatski stalež kao najbrojniji iz seljačkog staleža, osjeća i iskusio je svu težinu i sve štetne posljedice nekontroliranog i neodgovornog rada kartelirane industrije. Stoga zanatlije danas zahtijevaju, da država uvede kontrolu nad radom kartela u našoj zemlji, te da poduzme mjere protiv njihovog štetnog utjecaja na narodnu privredu uopće, a zanatsku napose.³³

Tako je u mjesecu kolovozu 1934. bila propisana uredba, kojom su karteli u načelu bili zabranjeni. »U međuvremenu su moćne kartelne organizacije ishodile (25. XI 1935.) da se umjesto prvobitne načelne zabrane kartela, jednostavno izvrši njihova legalizacija.«³⁴ U godini 1936. bilo je više od 60 kartela, registriranih kod Ministarstva trgovine i industrije. Poslije registriranja, cijene nekih artikala podizale su se za 50-100 posto. Uzalud su obrtnici upozoravali na to da je najveći broj kartela inozemnog porijekla i da od ubiranja njihovih ekstraprofi-

ta trpi cjelokupna narodna privreda, svi potrošači i država. Uredbom o kartelima, karteli su bili zaštićeni i favorizirani.

Krajem 1934. godine obrtnici su tvrdili »da nema ni jedne zanatske struke za koju bi poslovna godina 1934. bila imalo povoljna. Izvještaji o stanju pojedinih struka tako su pesimistički, da čovjek nema hrabrosti misliti na to, što će od tih struka ostati, ako se današnje teške prilike bar malo ne poboljšaju.«³⁵

Opća ocjena položaja zanatstva zasnivala se na procjeni da se izuzetno težak položaj zanatstva i dalje pogoršava zbog osiromašenja seljaka i zanatlija, zategnutosti na novčanom i kreditnom tržištu koja je izazvana bankovnim moratorijem, potpunog zastoja građevne djelatnosti, prevelikih poreskih opterećenja i nadriobrt (nelegalni obrt). Samo saniranjem poljoprivredne krize i povećanjem kupovne moći seljaštva može se poboljšati i položaj obrta. Stagnacija građevne djelatnosti, pad rentabiliteta kapitala uloženog u zgrade i građevne poslove i visoki porezi, osnovni su krivci skupoće kredita. Sistem oporezivanja išao je u prilog velikom kapitalu i jakim poduzećima. TT »Bata« u Borovu i 127 njegovih podružnica platili su 1933. godine 160.317 dinara poreza. U toj godini poreska obaveza zagrebačkih obućarsko-kožarskih zanatlija iznosila je 359.100 dinara. Osuđivan je i javno napadnut sistem direktne prodaje industrijskih proizvoda putem vlastitih industrijskih prodavaonica i osnivanje velikih robnih kuća i magazina. Pod pritiskom zanatlija, vlada je donijela 1934. godine Uredbu o zabrani popravljivanja odijela i obuće u industrijskim radnjama i njihovim podružnicama. Međutim, industrija je odnijela pobjedu na račun obrta. Ranije u cijelosti zanatski poslovi počeli su se izvoditi i na industrijski način. To je osobito došlo do izražaja u konkurenciji industrije obuće i odijela i obrtnika obućara i krojača. Komitet za zaštitu kožarsko preradaivačke radinosti organizirao je stotine protestnih zborova, sa zahtjevom da se »Bati« zabrani rad, te da se zabrani mreža njegovih prodavaonica. Te akcije nisu uspjele. Nisu uspjeli ni zahtjevi obrtnika da se donese posebna uredba sa zakonskom snagom o suzbijanju neloyalne konkurencije, ni zahtjevi za utvrđivanje minimalnih cjenovnika. Zahtjev da se zanatlija omoguću bescarinski uvoz strojeva, alata i materijala također je odbijen. Na zanatstvo se, kao na sitnu robnu proizvodnju, koja se održava bez trajno najamnog rada, u radničkom pokretu i literaturi gledalo kao na ostatak prošlosti, otpadak starog poretka, koji zbog svog parazitskog karaktera ne može biti zdrava osnova modernog društva. Generacije sudionika radničkog pokreta učile su da ekonomski razvoj buržoaskog društva vodi prirodnom nužnošću do propasti sitnog poduzeća, čiju osnovicu sačinjava privatna svojina radnika nad sredstvima za proizvodnju. Broj grana rada, u kojima zanat još

³³ *Ibid.*, za godinu 1933, str. 17-20.

³⁴ *Ibid.*, za godinu 1935, str. 8-12.

³⁵ *Ibid.*, za godinu 1934, str. 9.

može životariti, sve se više ograničava. Zanatu su dani odbrojani. Činjenica da sitna robna poduzeća u svijetu i Jugoslaviji još postoje, nije rezultat njihove konkurentne sposobnosti industrijskim poduzećima, nego sposobnost sitnog poduzeća da stoički prima pad blagostanja, grozničavo podižući produktivnost rada produženjem radnog vremena i dovođenjem na rad cijelih porodica. Sitni obrtnik, u usporedbi s kvalificiranim najamnim radnikom, ima manje slobodnog vremena, njegovi su žena i djeca više eksploatirani. Osobni je dohodak većine malih obrtnika bio na razini dohotka proletera. Da bi očuvali svoju (relativnu) samostalnost, obrtnici pristaju i na smanjenje životnog standarda, tako da im se egzistencija poistovjećuje s egzistencijom proletera. U odnosu na podatke iz 1934. godine, u Jugoslaviji je godišnje propadalo, ili bilo brisano iz spiska zanatskih komora 5,3 do 7,2 posto svih zanatskih radnji, odnosno 7 542 do 10.345. Otprilike je toliko zanatskih radnji u istom razdoblju i nastajalo. Primjera radi navodim sumarni pregled kretanja zanatstva za nekoliko godina na području zagrebačke Znanstvene komore. Prosječni broj obrtnika iznosio je godišnje 21.371. Prosječno je godišnje brisano iz spiska obrtnika 1 537 ili 7,2 posto.

Godina	Brisana ovlaštenja i pravo na radnju	Nova ovlaštenja	Stanje 31.XII
1933	1878	1388	21 486
1934	2320	1619	20 784
1935	1249	1468	21 004
1936	1014	1492	21 482
1937	1499	1539	21 522
1938	1261	1670	21 931

Pravo na radnju i nova ovlaštenja dobivalo je u prosjeku 1 529 ili 7,1 posto obrtnika godišnje. Na području beogradske Znanstvene komore, koja je porred Beograda, Zemuna, Pančeva i ispostave Veliki Bečkerek (Zrenjanin) pod svojim djelokrugom rada imala još i bivšu Dunavsku, Moravsku i Drinsku ba-

novinu, situacija je bila nešto malo drugačija. U godinama 1934, 1935. i 1936. prosječni broj obrtnika iznosio je 33.096, od toga je godišnje obustavilo rad 1 770 ili 5,3 posto obrtnika, a novoosnovanih zanatskih radnji bilo je godišnje 2 520 ili 7,6 posto.

Godina	Obustavilo rad	Novoosnovane radnje	Stanje 31.XII
1934	1 815	2 451	32 659
1935	1 817	2 545	33 039
1936	1 678	2 562	33 589

U strahu od besposlice obrtnici se grčevito bore za održavanje svojih poduzeća koja im sve više postaju samo pomoć u nevolji. Uslijed privredne krize, pada opće privredne djelatnosti, pada cijena, pojačane konkurencije i poreskog opterećenja smanjeni su obrtnički neto prihodi u odnosu na 1927. godinu za 4,8 milijardi dinara. Prema toj tvrdnji, cjelokupni neto prinos jugoslavenskih obrtnika iznosio je 1934. godine 3,2 milijarde dinara. Zanatstvo je u cjelini postalo nerentabilno. U unutrašnjosti zemlje obrtnici su zarađivali 15–20 dinara dnevno, a u gradovima 25–30 dinara. Veliki broj obrtnika živio je u bijedi i siromaštvu. U Čupriji, Smederevu, Požarevcu i drugim mjestima samo je pet posto obrtnika materijalno zbrinuto, dok su ostali jedva sastavljali kraj s krajem. »Obrtnik je« – tvrdile su zanatske komore i udruženja – »u nepovoljnijem položaju od zemljoradnika, jer postaje beskućnik čim nema posla, ukoliko ranije nije stekao kuću, komadić zemljišta i neku ušteđevinu.« Za svoj daljnji opstanak obrtnici u unutrašnjosti mogu zahvaliti tome »što posjeduju obično kućicu i komad zemljišta od koga jednim dijelom podmiruju potrebe ishrane«.

Teška situacija zanatske privrede dovela je do pogoršanja ekonomskog i socijalnog položaja zanatskog pomoćnog osoblja. Zatvaranje zanatskih radionica, kraj privredne samostalnosti velikog broja obrtnika, svođenje zanatske radinosti na minimum, dovelo je do pada broja zaposlenog pomoćnog osoblja.

Usporedni pregled zaposlenog pomoćnog osoblja u zanatstvu na teritoriju Znanstvene komore u Zagrebu

SREZ	Godine				
	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.	1933. g.
Crikvenica	150	100	40	30	27
Čazma	282	241	202	46	128
Delnice	250	200	170	130	131
Donja Stubica	32	28	23	19	38
Gospic	49	80	59	37	69
Grubišno Polje	192	191	132	101	67
Jastrebarsko	210	185	170	135	105
Kastav	150	128	67	35	18
Koprivnica	457	416	402	298	263
Korenica	10	9	8	6	4
Kostajnica	154	88	74	19	58
Križevci	430	372	350	236	205

SREZ	Godine				
	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.	1933. g.
Novi Vinodol	78	63	54	48	45
Otočac	120	95	75	58	42
Perušić	15	14	7	2	1
Petrinja	320	300	280	260	220
Pisarovina	45	41	30	13	11
Sunja	166	162	146	85	64
Zlatar	87	90	64	41	55
Zagreb grad i srez	12803	12593	12134	11734	9239
UKUPNO	16000	15396	14488	13333	10790

**Pregled pada broja zaposlenih lica u zanatstvu na teritoriju Znanatske komore u Zagrebu
(1929. god. = 100)**

SREZ	Godine				
	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.	1933. g.
Crikvenica	100	66,66	26,66	20,0	18,0
Cazma	100	85,45	71,63	16,31	45,39
Delnice	100	80,0	70,0	52,0	52,40
Donja Stubica	100	87,50	71,87	59,37	118,0
Gospić	100	163,0	120,0	75,51	140,0
Grubisno Polje	100	98,47	68,75	52,60	34,89
Jastrebarsko	100	88,09	80,95	64,28	50,0
Kastav	100	85,33	44,66	23,33	12,0
Koprivnica	100	91,02	87,96	65,20	57,54
Korenica	100	90,0	80,0	60,0	40,0
Kostajnica	100	57,14	48,05	12,33	37,66
Križevci	100	86,51	81,39	54,88	47,67
Novi Vinodol	100	80,76	69,23	61,53	57,69
Otočac	100	79,16	63,33	48,33	35,0
Perušić	100	93,33	46,66	13,33	6,66
Petrinja	100	93,75	87,50	81,25	68,75
Pisarovina	100	91,11	66,66	28,88	24,44
Sunja	100	97,59	87,95	51,20	38,55
Zlatar	100	103,44	73,56	47,12	63,21
Zagreb	100	98,35	94,77	91,65	72,17
UKUPNO	100	96,22	90,55	83,33	67,43
Srezovi bez Zagreba	100	87,67	74,25	50,01	48,82

»Iz gornjeg statističkog pregleda vidi se« – kaže se u izvještaju Znanatske komore – »da je opadanje broja uposlenih lica u zanatstvu, naročito u unutrašnjosti, bilo upravo porazno tako da taj pad iznosi 51,18 posto u izvještajnoj godini u uporedbi sa godinom 1929, koja se može uzeti kao godina povoljne konjunktura. U pojedinim, pak, srezovima pao je broj uposlenih lica u zanatskoj privredi i za 75–80 posto, a kad bi se kod ovog razmatranja uzela u obzir i pojedine zanatske struke, koje su u boljim danima radile sa znatnim brojem pomoćnog osoblja, onda bi se opazilo da te struke danas, radi očajnih privrednih prilika, uopće ne upošljavaju pomoćne sile.«³⁶

Nezaposlenost u redovima obrtnika procjenjivala se na 40 posto. Nezaposleni obrtnici živjeli su vrlo teško. Osnovni je razlog oduzimanja obrtnica bila nestašica posla i, vezano uz to, nemogućnost

daljnjeg legalnog poslovanja. Vecina obrtnika, kojima je oduzeto pravo na rad, nastavila je rad bez obrtnice. Usprkos krizi, broj zanatskih radnji nije opadao već se održavao na istoj razini, ili je rastao. To se objašnjavalo činjenicom da su se mnogi kvalificirani radnici koji su ostali bez posla prijavili za polaganje majstorskih ispita i otvarali samostalne zanatske radnje. Iz usporednog pregleda broja zanatskih radnji na teritoriju Znanatske komore u Zagrebu vidi se, da je punih šest godina, od 1927–1933, broj zanatskih radnji ostao gotovo isti. Od 1934–1938. godine povećao se broj za 2 564. Do tog povećanja dolazi zbog poboljšanja ekonomskih prilika domaće žetve, oživljavanja građevne djelatnosti i, uvjetovano time, poslovnog oživljavanja i poboljšavanja niza zanatskih struka vezanih uz poljoprivredu i građevinarstvo. Broj obrtnika vlasnika radnji povećao se za samo 1 206, jer je jedan vlasnik posjedovao i po nekoliko radnji.

³⁶ *Ibid.*, za god. 1933, str. 14–15.

USPOREDNI PREGLED BROJA ZANATSKIH RADNJA NA TERITORIJU ZANATSKE KOMORE U ZAGREBU

Zanatске strukе po grupama	1932.				1933.											
	Zagreb		Ostali gradovi		Zagreb		Ostali gradovi									
	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja								
	511	498	2.529	3.538	529	443	2.465	3.437	580	421	2.588	3.589	542	381	2.547	3.470
Drvodjelci (stolari, tokari, pilari, parke- tari itd.)	549	352	1.009	1.910	584	333	897	1.814	450	396	931	1.777	704	318	1.054	2.076
li, zidari, tesari, kle- sari, elektrotehn., soboslikari itd.)	623	366	1.992	2.981	707	307	2.083	3.097	686	290	2.141	3.117	472	244	2.073	2.789
Kovinari (bravari, ljevaci itd.)	657	786	2.762	4.105	670	607	2.584	3.861	765	520	2.672	4.057	635	538	2.597	3.770
Kožari i obucari	917	570	998	2.485	1.007	542	1.038	2.588	1.080	559	1.105	2.744	912	400	974	2.286
Odljevna struka	662	676	3.166	4.404	617	503	3.157	4.267	651	423	3.221	4.295	620	444	3.247	4.311
Zivežari	741	378	927	2.046	837	395	922	2.154	777	88	942	2.207	1.003	527	1.254	2.784
Ostalo																
SVEUKUPNO:	4.660	3.456	13.383	21.499	4.951	3.120	13.147	21.218	4.989	3.197	13.600	21.786	4.888	2.852	13.740	21.486

ZANATSKЕ STRUKЕ PO GRUPAMA	1936.				1938.											
	Zagreb		Ostali gradovi		Zagreb		Ostali gradovi									
	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja	Broj zanat.	Broj radnja								
I. Grdovinari i zanati, koji su u ne- poređivoj veći s građevinarstvom	933	1313	427	520	1282	1392	2642	3225	995	1375	433	525	1250	1340	2628	3240
II. Prerađivači i obradivači tekstilnih materijala	782	785	566	586	2785	2785	4113	4116	880	901	580	564	2786	2786	4220	4245
III. Prerađivači i obradivači kovina i mekanikari	1071	1114	453	463	930	932	2454	2509	1154	1209	450	460	930	932	2534	2601
IV. Prerađivači i obradivači gipsa i keramika	342	417	185	238	1808	2052	2335	2707	341	425	170	223	1830	2074	2341	2722
V. Prerađivači i obradivači plemenitih metala i umjetnici, specijalni zanati	135	170	52	71	66	83	253	324	186	236	45	64	70	87	301	387
VI. Prerađivači i obradivači životinjskih proizvoda	532	579	313	350	2298	2448	3143	3387	645	715	325	362	2310	2460	3280	3537
VII. Dvojdjelci	472	481	339	378	2339	2360	3150	3219	680	700	350	379	2038	2059	3068	3138
VIII. Prerađivači i obradivači papira i lje- penike	108	119	50	61	29	35	187	215	112	124	60	72	42	43	214	249
IX. Uslužni zanati	509	519	223	223	630	630	1362	1372	653	676	280	280	440	450	650	656
X. Ostalo	382	416	273	252	1208	1337	1843	2005	382	458	282	332	1208	1457	1882	2245
	5246	5913	2881	3122	13335	14034	21482	23069	6008	6827	2915	3241	13008	13882	21931	23950

**BROJNO STANJE ZANATLIJA, POMOĆNIKA I NAUČNIKA NA DAN 31. XII. 1937.
PO UDRUŽENJIMA ZANATLIJA**

UDRUŽENJE ZANATLIJA	Broj članova	Broj pomoć- nika	% pom. prema poslo- davcima	Broj uče- nika	% učeni prema poslov.	Sa pom. osobljem	Bez pom. osob.
Bakar	66	16	24	21	32	24	42
Bjelovar	810	435	54	344	42	349	461
Crikvenica	185	27	14	72	38	66	119
Čakovec	555	333	60	335	60	383	172
Čabar	104	23	22	17	16	38	66
Čazma	454	81	18	188	41	180	274
Delnice	295	72	24	87	29	108	187
Dugoselo	155	53	34	58	37	60	95
Donja Subotica	260	48	18	81	31	86	174
Đurđevac	800	231	29	174	22	271	519
Garešnica	258	168	65	102	39	98	160
Glina	310	91	29	102	33	108	202
Gospić	253	69	27	68	27	98	155
Gračac	125	26	22	14	11	18	107
Grubišno Polje	334	80	24	95	28	109	225
Ivanec	172	36	20	67	39	60	122
Jastrebarsko	251	55	22	79	31	83	168
Karlovac	803	830	103	564	70	397	406
Kastav	142	43	30	45	32	48	94
Koprivnica	664	304	45	293	44	435	229
Klanjec	170	16	9	45	26	58	112
Kostajnica	272	51	18	83	30	96	176
Kotoriba	150	47	31	77	51	83	67
Krapina	262	92	35	104	39	113	149
Križevci	556	229	41	204	36	243	313
Krk	329	51	15	74	22	74	255
Kutina	286	87	30	116	40	118	168
Ludbreg	307	111	36	141	46	165	142
Novi Vinodol	85	9	10	51	60	27	58
Novi Marof	220	42	19	71	32	80	140
Ogulin	197	90	45	73	37	84	113
Otočac	124	37	29	48	38	42	82
Petrinja	219	56	26	59	27	82	137
Pisarovina	54	7	13	8	14	9	45
Pregrada	100	19	19	19	19	23	77
Prelog	307	43	14	73	23	84	223
Rab	116	28	24	27	24	24	92
Samobor	200	75	37	103	51	76	124
Senj	173	38	22	38	22	40	133
Sisak	496	219	44	252	50	241	255
Slunj	104	17	16	20	19	25	79
Sunja	103	54	52	36	35	50	53
Sušak	635	458	72	277	43	261	375
Sv. Ivan Zelina	270	53	19	63	23	223	47
Varaždin	664	379	57	328	49	309	355
Vel. Gorica	237	75	31	65	28	88	149
Vrbovsko	176	25	14	37	21	28	148
Zagreb	5458	6560	120	3672	67	2431	3027
Zlatar	252	29	11	46	14	110	142
Udruženje štampara	126	993	787	94	95	122	4
Udruženje ovl. graditelja	100	133	133	29	29	37	63
	19745	13144	66%	9139	46%	8465	11280

Godina	Broj radnji	Godina	Broj radnji
1927	21 147	1934	22 581
1929	21 199	1935	22 280
1931	21 218	1936	23 069
1933	21 486	1938	23 950

Broj zaposlenog pomoćnog osoblja u zanatskim radionicama

Godina	Pomoćnika		Naučnika		Poslodavaca Broj
	Broj	%	Broj	%	
1933	9 730	50,6	8 336	43,4	19 207
1934	10 267	53,8	9 103	47,7	19 067
1935	10 750	56,0	10 427	54,0	19 075
1936	12 446	63,0	8 527	43,0	19 494
1937	13 144	66,0	9 139	46,0	19 745
1938	13 410	65,6	9 596	47,0	20 413

Od 1933–1938. broj pomoćnika nešto raste, s obzirom da oživljava privredna djelatnost. Postotak zanatskih pomoćnika prema broju obrtnika u stalnom je porastu, što je značilo veću zaposlenost u zanatstvu. Od 19.745 obrtnika u 1937. godini 11.280 ili 52,2 posto od njih bilo je bez pomoćnog osoblja; 8.465 poslodavaca radilo je s pomoćnim osobljem. U 1938. godini brojno stanje obrtnika bez pomoćnog osoblja poraslo je na 12.359, dok je brojno stanje obrtnika s pomoćnim osobljem palo na 8.054. Pad broja poslodavaca u industriji i zanatstvu i porast broja radnika i namještenika bili su karakteristični za razvoj industrije i zanatstva u Hrvatskoj u cjelini. Iz popisa stanovništva 1921. i 1931. godine vidi se da je u Hrvatskoj za 10 godina indeks porasta radnika i namještenika iznosio 133,7, dok je indeks samostalnih vlasnika i poslodavaca pao sa 100 na 76,5.

To najbolje ilustrira sljedeći prikaz:

Godina	U najamnom odnosu			
	Vlasnici i poslodavci			
Godina	1921	1931	1921	1931
Broj	80 409	107 575	92 679	70 850
Indeks	100	133,7	100	76,5

Broj zaposlenih u zanatskim radionicama na području beogradske Znanstvene komore bio je sljedeći:

Godina	Pomoćnika		Naučnika		Poslodavaca Broj
	Broj	%	Broj	%	
1934	14 681	44,9	13 188	40,3	32 659
1935	18 663	56,4	13 545	40,9	33 039
1936	22 943	68,3	17 080	50,9	33 589

Broj pomoćnika u odnosu na broj poslodavaca porastao je sa 44,9 posto u 1934. godini na 68,3 posto u 1936. godini. Broj obrtnika koji su radili bez pomoćnika i učenika iznosio je 11.577 ili 34,4 posto u odnosu na ukupni broj obrtnika. U mjestima do 5.000 stanovnika radilo je 14.948 obrtnika, od toga ih je 10.954 ili 73,2 posto bilo bez pomoćnika. S jednim pomoćnikom radilo ih je 2.859 ili 19,1 posto, a s dva pomoćnika 1.135 ili 0,7 posto. Ukupno je 1934. godine u Jugoslaviji bilo 142.304 zanatskih radnji, u kojima je bilo zaposleno oko 63.900 zanatskih pomoćnika i oko 57.300 zanatskih učenika.

U zanatski proletarijat trebalo je ubrojiti i kvalificirane radnike i propale obrtnike koji su, u nemogućnosti da se zaposle, proizvodili ili vršili uslužne djelatnosti bez ovlaštenja nadležnih vlasti i zanatskih ustanova. Tih bespravnih majstora ili, kako su ih neki nazivali, nadriobrnika, bilo je u Jugoslaviji 1934. godine 71.152, a u 1936. godine oko 51.500. Taj je problem uvijek bio na dnevnom redu zanatskih udruženja i komora te se postavljalo pitanje suzbijanja bespravnog rada (nadriobrnika). «Opći privredni zastoj, koji je ugrozio egzistenciju velikoj masi malih ljudi, proleteriziranje i osiromašivanje širih slojeva u gradu i na selu, tjera te ljude za bilo kakovom zaradom, u cilju da prehrane sebe i svoje porodice. Sve veća nestašica posla ovlaštenih zanatlija prisiljava iste da otpuštaju svoje pomoćnike, koji se, ne mogavši naći namještenja u zanatskoj radnji, odaju nelegalnom radu.»³⁷

Nelegalni zanatski rad poprimio je ogromne razmjere. Osobe koje se njime bave, da bi osigurale egzistenciju, nisu se dale zastrašiti novčanim kaznama (od 25 do 10.000 dinara), jer ništa nisu posjedovale, niti su se mogle masovno kažnjavati zatvorom (u trajanju do tri mjeseca). Ipak su u toku 1933. godine zanatska udruženja samo na području zagrebačke Znanstvene komore, podnijela vlastima 7.517 prijava protiv nelegalnog rada.³⁸ Konferencija zanatskih komora koja je održana od 22–24. listopada 1933. u Sarajevu, usvojila je rezoluciju u kojoj se kaže da bespravni rad »ozbiljno prijeti da poljulja u svojim osnovama legalni zanatski rad i pravne osnove na kojima on počiva«, i dalje, »širenjem bespravnog rada, podgrizaju se egzistencije jednog čitavog i važnog društvenog sloja, koji predstavlja jezgru srednjeg staleža i jedan od glavnih stubova reda i rada u svakom narodu«. Zato Konferencija smatra, da bi u »što kraće vrijeme trebalo donijeti jedan naročiti zakon za suzbijanje bespravnog zanatskog rada«.³⁹

U izvještaju Komore za 1934. godinu kaže se da nezaposleni zanatski pomoćnici i bivši majstori, koji zbog pomanjkanja posla i zbog težine fiskalnih tereta otkazuju ovlaštenja, predstavljaju elitu nadriobrnika. S obzirom da ovi ljudi nastoje samo da sebi osiguravaju egzistenciju, suzbijanje nelegalnog obrta

³⁷ *Ibid.*, za god. 1933, str. 97–106.

³⁸ *Ibid.*, str. 177.

³⁹ *Ibid.*, str. 177.

naizlazi na nepremostive poteškoće. Nelegalni će obrt biti uklonjen tek tada, kad i opće prilike u prirodi krenu na bolje. Iste, 1934. godine podneseno je 6 731 prijava protiv nadriobrtnika. Koliko ih je stvarno djelovalo na području Komore nije bilo poznato. U Zagrebu je na 5 000 obrtnika bilo 1 420 nadriobrtnika. U Ogulinu je uz 277 obrtnika bilo i 280 nadriobrtnika, u Bjelovaru uz 750 obrtnika 536 nadriobrtnika, u Koprivnici pored 671 obrtnika 313 nadriobrtnika, u Križevcima pored 553 obrtnika 203 nadriobrtnika. Ukupno je pored 19.067 obrtnika s ovlaštenjima bio 6 731 nadriobrtnik (bez radnih dozvola). Po zanatima najveći je broj nadriobrtnika bio među stolarima, parketarima i rezačima drva. Njih je ukupno bilo 1 070. Među obućarima i čizmarima bilo je 1 080 obrtnika bez dozvola, među zidar-skim majstorima 580, krojačima odijela 510, a među krojačima ženskih odijela 360. Među kovačima, potkivačima i puškarija bez radne dozvole radilo je 850 ljudi. U godini 1935. bilo je tuženo 4 330, a u godini 1938. 3 550 nadriobrtnika.

Sličan položaj bio je i na području beogradske Zanatske komore:

Godine	Sa ovlaštenjem	Bez ovlaštenja	%
1934	32 659	16 708	51,1
1935	33 039	12 154	36,7
1936	33 589	12 184	36,2

U 1935. godini u Dunavskoj je banovini bilo 5 408 bespravnih majstora; u Moravskoj 4 366; u Beogradu, Zemunu i Pančevu 1 988 i u Drinskoj banovini 427. Po grupama zanata bilo je bespravnih metalških majstora 2 076, kožarskih 1 276, drvodjelskih 2 015, majstora prerade papira 84, tekstilnih, krojačkih i drugih 2 106, majstora osobnih usluga 900, prehrambenih 1 157, građevinskih 2 235. Po zanatima je najviše bilo stolara (958), zidara (1 070), kovača (1 066), ličilaca (742), brijača (859), krojača ženskih odijela (742), krojača narodnih nošnji (654), kožara (699), krojača muških odijela (537), potkivača (561) i obućara (608). Bespravni majstori spadali su, prema priznanju Ministarstva unutrašnjih poslova, u »zanatlije koji su ekonomski najslabiji red privrednika«. Otuda i »labava primjena zakonskih odredbi od strane upravnih vlasti u gonjenju ilegalnog rada«. Donošene su brojne rezolucije, činjene predstave i intervencije, tražena su od vlasti stroga naređenja i oštre primjene zakonskih odredbi u gonjenju bespravnog rada. U 1934. godini iznošeni su primjeri, po kojima je broj bespravnih majstora bio veći od broja majstora, koji su radili s ovlaštenjem. Tako je, na primjer, u Aleksandrovcu uz 113 legalnih majstora bilo 255 nelegalnih. U Gornjem Milanovcu uz 141 legalnog 476 nelegalnih, u Kruševcu

uz 371 legalnog i 406 nelegalnih, u Rumi uz 1 039 legalnih i 1 014 nelegalnih majstora. U Beogradu je uz 4 550 legalnih majstora bilo 2 649 nelegalnih. Na konferencijama svih zanatskih komora, 8. i 9. svibnja 1934. u Skopju, usvojen je tekst posebnog zakona protiv bespravnog rada. Konferencije su se usprotivile paroli: »U velikoj besposlici bolje da ljudi bilo šta rade nego da gladuju i kradu«, i postavile zahtjev, »koje treba po planskom redu izvoditi, u cilju pružanja hleba i zarade našem nezaposlenom i siromašnom svetu.«

Godine 1931. zakonom se pokušalo izvršiti razgraničenje obrta i industrije. Industrijom se smatralo svako poduzeće koje izrađuje, preradjuje, doraduje ili obrađuje proizvode u radionicama ili na stalnom mjestu, primjenom podjele rada, serijskom proizvodnjom, zapošljavanjem većeg broja radnika, bez manualnog rada poduzetnika, upotrebom motorne snage već produktivne sposobnosti u redovnom radu, proizvodnjom za stovarišta ili po narudžbi u većem opsegu. Obrt je prema tome definiran kao proizvodna, uslužna, prerađivačka, obrađivačka ili popravljivačka djelatnost koja se temelji na ručnom radu i osobnoj vještini obrtnika. Prerada i obrada sirovina vrši se pretežno ručnom tehnikom, dok je upotreba strojeva dopunskog značaja. Zanatska djelatnost ima obilježje sitne robne proizvodnje, a obavlja se pretežno po narudžbi. Obrt obavljaju za to stručno osposobljeni majstori. Oni su i vlasnici sredstava za proizvodnju, organizatori, proizvođači robe, nabavljajući sirovina, prodavači svojih proizvoda i učitelji svojih učenika. Tu zadnju dužnost oko 35 posto svih majstora u Jugoslaviji nije vršilo. Pored brojnih sitnih obrtnika koji su radili bez pomoćnika (u Srbiji 34,4 posto, u Hrvatskoj 52,2 posto, u Jugoslaviji 1934. godine 61.427 zanatskih radnji) postojala su i velika zanatska poduzeća koja su koristila veći broj pomoćnog osoblja, veće radionice, prodavaonice, strojeve i kapital. Ove, po svojim obilježjima, kapitalističke radionice malo su se razlikovale od kapitalističke industrije. Kroz čitavo predočeno razdoblje vodile su se rasprave oko toga da li je neka radionica industrija ili obrt. Tako se 1935. godine Zanatska komora u Zagrebu protivila da se pekarska radnja TT »W. S. i drugovi« iz Zagreba u kojoj je radilo 40 radnika i namještenika, s upotrebom motorne snage i strojeva, proglasi industrijskim poduzećem. 1936. je godine Zanatska komora predlagala da se poduzeće inženjera K. A. za izradu željeznih konstrukcija ne proglasi industrijskim poduzećem, jer upošljava samo osam kvalificiranih radnika, te motornu snagu od 15 KS, pa se ne razlikuje od jedne tehnički bolje opskrbljene strojobvarске zanatske radnje. 1938. se godine Zanatska komora žalila na odluku Banske uprave, kojom je poduzeće Josipa Hlavke iz Zagreba proglašeno industrijskim poduzećem. Poduzeće je proizvodilo medicinske instrumente, ortopedске naprave i proteze, a upošljavalo je 40 radnika koji su radili na 25 strojeva.

Većinu zanatske proizvodnje i njen teritorijalni raspored na području Jugoslavije bilo je teško utvrditi, jer su podaci dolazili od zanatskih udruženja i komora, a temeljili su se na anketama i procjenama. Prve takve procjene, o broju zanatskih radionica, bile su objavljene 1927. godine. Po njima je u Jugoslaviji bilo oko 200 tisuća obrtnika sa 150 tisuća pomoćnika i oko 200 tisuća naučnika. Ukupno je, prema tome, u zanatstvu bilo zaposleno oko 550 tisuća osoba.⁴⁰

Drugi skupni podaci objavljeni su 1934. godine. Objavila ih je Zanatska komora u Beogradu. Na temelju tih podataka u Jugoslaviji je bilo 142.304 zanatskih radnji, koje su se dijelile na sljedeća područja zanatskih komora.⁴¹

Naziv komore	Broj poduzeća
Zanatska komora u Beogradu	32 659
Zanatska komora u Zagrebu	24 333
Zanatska komora u Skopju	11 228
Zanatska komora u Osijeku	11 083
Zanatska komora u Sarajevu	8 087
Zanatska komora u Splitu	5 000
Zanatska komora u Banja Luci	4 700
Trgovačka, industrijska i zanatska komora u Ljubljani	24 474
Trgovačka, industrijska i zanatska komora u Novom Sadu	17 207
Trgovačka, industrijska i zanatska komora u Dubrovniku	1 630
Trgovačka, industrijska i zanatska komora u Podgorici (Titogradu)	1 902
UKUPNO:	142 304

Treći izvor podataka odnosi se na 1936, 1937. i 1938. godinu. Podaci su objavljeni u statističkim go-

⁴⁰ J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. III, sv. drugi, str. 409-411.

⁴¹ Izvještaj o radu Zanatske komore u Beogradu za 1934. godinu, str. 16.

dišnjacima. Prema tim podacima u Jugoslaviji je 1936. godine bilo 146.464 zanatskih radnji, ili za 4 160 radnji više nego 1934. godine. 1937. godine bilo je 150.590 zanatskih radnji, u kojima je bilo zaposleno 70.601 zanatski pomoćnik i 53.097 učenika. 1938. godine porastao je broj zanatskih radnji na 155.696, broj zanatskih pomoćnika na 81.185 i učenika na 59.455. Ukupni broj zaposlenih u zanatstvu (majstora, pomoćnika i učenika) iznosio je 296.336.

Po broju poslovnih radnji najbrojniji su bili prehrambeni obrtnici sa 28.114 radnji ili 18,06 posto. Zatim slijede metalske zanatske radnje kojih ima 23.040 ili 14,79 posto, kožarsko-prerađivačke – 22.724 ili 14,60 posto, drvoprerađivačke – 19.916 (12,79 posto), građevinarske – 17.924 (11,51 posto), tekstilne – 16.949 (10,89 posto), osobnih usluga – 11.561 (7,45 posto), te kemijske, grafičke i ostale zanatske radnje.

Po teritorijalnoj raspodjeli 70 posto svih zanatskih radnji u zemlji nalazio se unutar privredno razvijenog područja: u Beogradu 17,77 posto, Ljubljani 14,25 posto, Zagrebu s Osijekom 23,10 posto, Novom Sadu 14,88 posto. Prema tome, s općim razvojem privrednog života Jugoslavije, obrtnici su očekivali brojniji porast zanatskih radionica. Zanati koje je industrija lagano potiskivala bili su najbrojniji. Oni su se održavali u borbi protiv kapitalizma. Razvoj gradova omogućio je intenzivniji napredak onih zanatskih radnji koje nadopunjuju industriju, građevinarstvo i saobraćaj. To su bile metalske, drvoprerađivačke, građevinarske, instalacione, elektrotehničke i automehaničarske radione. Pored toga, za elektrotehničke, kemijske i grafičke obrte i obrte za preradu papira nisu postojali uvjeti razvoja na selu.

Obrtnici su sačinjavali pretežni dio sitne buržoazije, koja je po svom političkom uvjerenju bila konzervativna, puna nepovjerenja prema krupnim kapitalistima, kartelima i kapitalističkim monopolima i zastrašena njihovom konkurencijom s jedne strane, a s druge proletarijatom, komunizmom i socijalizmom, koji su predviđali neminovnu ekonomsku i društvenu propast sitnih zanatlija i njihovo pretapanje u redove proletarijata.

BROJ ZANATSKIH RADNJA 1936 PO STRUKAMA I KOMORAMA

VRSTE ZANATSKIH RADNJA

ZANATSKE KOMORE	VRSTE ZANATSKIH RADNJA											
	Metalne	Drvo prerađivačke	Gradevinske	Instalacione i električarske	Grafičke prerade papira i srodne radnje	Kožarske	Tekstilne	Hemijske	Prehrambene	Litnih usluga	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	1.066	676	201	105	12	752	465	119	1.238	403	1.476	6.512
Beograd	6.094	4.233	4.289	296	388	5.007	4.574	71	5.726	2.911	-	33.589
Dubrovnik	184	191	148	13	6	179	126	55	260	111	138	1.411
Zagreb	3.572	3.585	2.258	148	219	4.116	2.822	79	4.848	1.274	148	23.069
Ljubljana	2.270	3.653	857	244	170	3.387	335	201	4.557	402	5.424	21.500
Novi Sad	2.912	2.460	2.177	183	74	2.477	2.872	98	4.368	1.827	1.845	21.293
Osijek	1.981	2.049	1.178	39	75	1.438	1.345	59	1.921	1.019	175	11.279
Podgorica	382	166	109	6	9	455	330	48	702	206	573	2.986
Sarajevo	1.728	827	799	63	33	1.679	1.084	346	2.125	662	122	9.468
Skopje	2.247	1.213	464	44	34	1.554	1.673	134	2.249	864	515	10.992
Split	693	580	441	40	13	470	276	100	594	452	706	4.365
UKUPNO 1936	23.129	19.632	12.921	1.181	1.034	21.514	15.902	1.310	28.588	10.131	11.122	146.464

Statistički godišnjak 1936, Beograd 1937, str. 258-259.

BROJ ZANATSKIH RADNJA U JUGOSLAVIJI 1938 GODINE

VRSTE ZANATSKIH RADNJA

ZANATSKA KOMORE	Metalne prerađivačke		Drovo		Grafičke i instalaterske		Metalne		Tekstilne		Hemijske		Pre-		Ličnih		Ostalo		Ukupno		Broj pomoćnika		Broj učbenika	
	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938
Banja Luka	1.402	1.145	1.259	348	2	95	163	7.000	2.133	1.816	7.000	2.133	1.816	7.000	2.133	1.816	7.000	2.133	1.816	7.000	2.133	1.816	7.000	2.133
Beograd	4.203	3.699	4.184	343	4.058	3.793	8	4.733	2.483	1.71	4.733	2.483	1.71	4.733	2.483	1.71	4.733	2.483	1.71	4.733	2.483	1.71	4.733	2.483
Zagreb	3.109	3.138	3.260	249	4.245	2.601	116	3.537	1.566	2.129	3.537	1.566	2.129	3.537	1.566	2.129	3.537	1.566	2.129	3.537	1.566	2.129	3.537	1.566
Ljubljana	3.043	3.335	3.441	2.217	194	3.367	376	4.729	5.121	1.998	4.729	5.121	1.998	4.729	5.121	1.998	4.729	5.121	1.998	4.729	5.121	1.998	4.729	5.121
Novi Sad	1.979	2.063	1.597	135	1.472	1.452	39	2.331	945	—	2.331	945	—	2.331	945	—	2.331	945	—	2.331	945	—	2.331	945
Osijek	391	170	123	9	463	368	40	718	236	579	3.097	944	579	3.097	944	579	3.097	944	579	3.097	944	579	3.097	944
Podgorica	1.786	879	1.036	49	1.653	1.022	198	2.305	696	233	2.305	696	233	2.305	696	233	2.305	696	233	2.305	696	233	2.305	696
Sarajevo	2.199	1.128	1.128	138	1.481	1.848	—	2.348	782	—	2.348	782	—	2.348	782	—	2.348	782	—	2.348	782	—	2.348	782
Skopje	642	597	729	61	1.729	483	17	1.207	853	94	1.207	853	94	1.207	853	94	1.207	853	94	1.207	853	94	1.207	853
Split	327	1.306	520	25	1.276	1.497	37	1.474	1.366	992	1.474	1.366	992	1.474	1.366	992	1.474	1.366	992	1.474	1.366	992	1.474	1.366
NIŠ	23.024	19.916	17.924	1.383	22.724	16.949	1.075	28.114	13.026	155.696	155.696	81.185	59.455	155.696	81.185	59.455	155.696	81.185	59.455	155.696	81.185	59.455	155.696	81.185
UKUPNO	23.112	20.123	15.431	1.333	21.697	16.219	1.486	29.246	10.768	11.175	150.590	70.601	53.097	150.590	70.601	53.097	150.590	70.601	53.097	150.590	70.601	53.097	150.590	70.601

Statistički godišnjak 1938—1939, Beograd 1939, str. 192—193.

PODJELA ZANATA U % PO KOMORSKIM PODRUČJIMA

VRSTE ZANATSKIH RADNJA	KOMORSKA PODRUČJA												Niš	Skopje	Svega	
	Beograd	Ljubljana	Zagreb	Osijek	Banja Luka	Split	Dubrovnik	Sarajevo	Podgorica	Novi Sad	Novi Sad	Novi Sad				
1. Metalne	17,82	13,22	13,50	8,60	6,96	2,79	0,88	7,76	1,70	14,95	2,29	9,55	6,40	100,00	100,00	100,00
2. Drvoprerađivačke	16,53	16,75	15,76	10,36	3,36	3,00	0,97	4,41	0,85	13,06	6,56	6,40	6,40	100,00	100,00	100,00
3. Građevinske, instalacije i elektrotehn. radnje	23,34	6,79	18,19	8,9	6,39	4,07	1,28	5,78	0,69	15,37	2,90	6,29	6,29	100,00	100,00	100,00
4. Grafičke, prerada hartije i srodne	24,80	14,03	18,00	9,76	0,07	4,41	1,74	3,54	0,65	11,20	1,82	9,98	6,52	100,00	100,00	100,00
5. Kozarske	17,86	14,86	18,68	6,48	5,54	2,61	0,75	7,27	2,04	11,73	5,62	6,52	6,52	100,00	100,00	100,00
6. Tekstilne	22,38	2,22	15,35	8,57	1,46	1,55	0,81	6,50	2,17	19,26	8,83	19,90	19,90	100,00	100,00	100,00
7. Kemijske	7,81	24,09	10,79	3,63	0,19	16,46	0,65	18,42	3,72	10,79	3,44	—	—	100,00	100,00	100,00
8. Prehrambene	16,84	16,82	12,58	8,29	0,34	4,51	1,02	8,20	2,55	15,26	5,24	8,35	6,76	100,00	100,00	100,00
9. Lične usluge	23,21	4,56	13,55	8,17	1,41	4,18	1,00	6,02	2,04	17,28	1,82	6,76	6,76	100,00	100,00	100,00
10. Ostalo	—	39,31	16,34	—	13,94	0,72	1,33	1,79	4,44	14,50	7,62	0,72	0,72	100,00	100,00	100,00
PROSECNO	17,77	14,25	15,38	7,72	4,50	3,15	0,99	6,38	1,99	14,88	5,79	7,19	6,40	100,00	100,00	100,00

PODJELA ZANATSKIH RADNJI U % PO VRSTI ZANATA

VRSTE ZANATSKIH RADNJI	KOMORSKO PODRUČJE												
	Beograd	Ljubljana	Zagreb	Osjijek	Banja Luka	Split	Dubrovnik	Sarajevo	Podgorica	Novi Sad	Niš	Skopje	Prosječno
1. Metalne	14,83	13,71	12,98	16,47	22,89	13,08	13,12	17,97	12,62	14,85	5,84	19,64	14,79
2. Dvopredradivačke	13,33	15,03	13,10	17,17	9,56	12,17	12,60	8,85	5,49	11,22	14,48	11,38	12,79
3. Građevinske i instalaterske i elektrotehničke	15,12	5,48	13,61	13,29	16,36	14,86	14,93	10,43	3,97	11,89	5,76	10,07	11,51
4. Grafičke i prerada hartije	1,24	0,87	1,04	1,12	0,01	1,24	1,55	0,49	0,29	0,67	0,28	1,23	0,89
5. Kožarske	14,67	15,27	17,72	12,25	17,99	12,10	11,10	16,63	14,95	11,50	14,15	13,22	14,60
6. Tekstilne	13,71	1,69	10,86	12,09	3,54	5,36	8,90	11,09	11,88	14,08	16,60	16,50	10,89
7. Kemijske	0,30	1,17	0,48	0,32	0,03	3,61	0,45	1,99	1,29	0,50	0,41	-	0,69
8. Prehrambene	17,11	21,31	14,77	19,40	1,36	25,82	18,57	23,20	23,18	18,51	16,34	20,97	18,06
9. Lične usluge	9,70	2,38	6,54	7,87	2,33	9,84	7,53	7,00	7,62	8,62	15,04	6,98	7,43
10. Ostalo	-	23,08	8,89	-	25,94	1,92	11,23	2,34	18,70	8,15	11,00	-	8,37
SVEGA	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Pravo i krivo, dobro i zlo, imali su za obrtnike značenje refleksije na njihove vlastite probleme i interese. Tako su udruženja i zanatske komore vodile niz godina borbu za reviziju radničkog socijalnog zakonodavstva. Na zajedničkoj konferenciji zanatskih komora, koja je održana 1. i 2. lipnja 1935. godine u Splitu, pored već ranije isticanih reakcionarnih zahtjeva i parola, osobito se traži, »da Kraljevska Vlada Uredbom ili Zakonom regulira pitanje dugovanja doprinosa Okružnim uredima za osiguranje radnika od strane zanatlija na način, kako je regulirano pitanje dugovanja državnih poreza od 12. februara 1934. godine, jer ovi tereti socijalnog osiguranja danas veoma teško pogađaju zanatski stalež; naročito prodaje, koje se zanatlijama svaki dan vrše na račun Okružnih ureda, dovode u pitanje i sam daljnji opstanak najvećeg broja zanatlija«. Nadalje je u rezoluciji traženo, »da Kr. Vlada i prije revizije socijalnog zakonodavstva nađe puta i načina, kako bi se tereti, skopčani sa osiguranjem radnika, snizili na snošljivu mjeru, jer zanatstvo nije u stanju, da ih dalje snosi u dosadašnjoj visini. Kako je pak u izvještajnoj godini od strane radničkih ustanova i organizacija često poticano pitanje sprovođenja u život i treće grane osiguranja radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti, to su komore u ovoj Rezoluciji tražile, da se ovo pitanje odloži.«⁴²

Zanatska su se udruženja i zanatske komore izjašnjavale i borile protiv zakonskog uvođenja minimalnih nadnica, smatrajući to preuranjenom mjerom čije rješenje nije do sada postavljeno ni u mnogim naprednim industrijskim zemljama. Posebno su smatrali neopravdanim primjenu principa zakonskog reguliranja minimalnih nadnica u zanatskoj radionici. Uredba o minimalnim nadnicama zadire u socijalnu strukturu cijelog društva, dovodi do pogoršavanja odnosa između poslodavca i radnika, pa obrtnici smatraju da sporni slučajevi preniskih nadnica ne iziskuju potrebu donošenja novih specijalnih propisa i odredbi. Najvažniji problem privrede je zapošljavanje, a ne normiranje nadnica. Iz svih tih razloga komore su tražile da se prednact Uredbe povuče.⁴³

Obrtnici su se opirali rješavanju i drugih radničkih pitanja, te su bili u službi reakcije. Sebe su smatrali stubom nacije, a svoju zanatsku radionicu najčvršćim bedemom privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, pa prema tome i kapitalističkog društvenog poretka. Znatan broj pristasa Komunističke partije Jugoslavije u redovima sitnih obrtnika, nije mogao promijeniti njihove stavove. Komunisti obrtnici nisu uspjeli stvoriti svoja uporišta među sitnim obrtnicima, niti ih masovno svrstati u blok napretka i učiniti ih pristasa revolucije.

⁴² Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za godinu 1935. (Socijalna politika - socijalna zaštita radnika), str. 149.

⁴³ *Ibid.* za godinu 1934, str. 208; za god. 1935, str. 155; za god. 1936, str. 101.

NOVČANE USTANOVE I KREDITNA POLITIKA

Razvoj bankarstva u zemljama Jugoslavije od 1918-1940. godine dijelio je sudbinu cjelokupnog privrednog razvoja zemlje. U godinama 1918-1924. dolazi do raspadanja čitava niza starih banaka, vrši se nacionalizacija velikog broja poduzeća mađarskog i njemačkog porijekla, na novčanom tržištu vlada nesigurnost, zbog kolebanja valuta i deviza vrše se špekulacije najrazličitijih vrsti pri čemu domaće banke zaraduju velike profite. Osnivaju se mnogobrojni novčani zavodi nacionalnog i lokalnog karaktera, uz jačanje vlastitih i tuđih sredstava. Od 1924. godine uslijed politike deflacije, restrikcija i poskupljenja kredita dolazi u sjeverozapadnim krajevima zemlje (Sloveniji i Hrvatskoj) do smanjivanja kapitala angažiranog u proizvodnji, posebno industriji, i u vezi s tim, do propadanja znatnog broja banaka. Međutim, osnovne kapitalističke grupe u čijim se bankama i koncernima vršila koncentracija kapitala i koje su imale dovoljno novca i pored uvođenja deflacione politike, uspješno su se i dalje razvijale. Četiri godine privredne krize 1931-1934. donijele su slom privatnom bankarstvu i jačanje državnih i poludržavnih novčanih ustanova. Najveća su središta privatnog financijskog kapitala, osobito u Hrvatskoj, podlegli krizi, jer je režim svojom kreditnom politikom na tome svjesno radio. Vrijeme od 1935-1940. godine karakterizira i to da je i pored oživljavanja privrede privatno bankarstvo ostalo ne likvidno, stagniralo je u razvoju i bilo u latentnoj likvidaciji, dok se i dalje uspješno proširuje državni

kapitalistički sektor u privredi i bankarstvu i jača utjecaj inozemnog kapitala u njima.

Novčani zavodi su u privredi Jugoslavije i u odnosima s inozemstvom imali krupan značaj i ulogu. Kao nosioci poslovne djelatnosti u oblasti financija, banke su bile kreditna poduzeća ili ustanove koje posreduju u novčanom prometu radi stjecanja zarade. One su skupljale slobodne neaktivne novčane kapitalne i uštede i pretvarale ih u aktivne, pozajmljivanjem i financiranjem drugih privrednih grana uz naplatu troškova i proviziju, odnosno kamatu. U zemlji su bile državne, od države povlaštene, samoupravne (bankarske i općinske) i akcionarske privatne banke.

Iz tabele »Opći pregled novčanih ustanova u Jugoslaviji«, vidi se ukupan broj novčanih zavoda, njihova vlastita sredstva, uplaćena glavnica i rezervni fond, iznos uloga, ostale pozicije i ukupna suma bilance od 1929-1933. godine. Godina 1930. bila je poslovno najuspješnija u ukupnom poslovanju svih banaka. Njihova vlastita sredstva iznosila su 1930. godine 4.873,2 milijuna dinara (3.069,7 milijuna uplaćene glavnice i 1.803,5 milijuna rezervnog fonda). Sakupljeno je 13.001,6 milijuna uloga. Ostale pozicije bilance iznosile su 24.236,4 milijuna i ukupna suma bilance 42.111,3 milijuna dinara. Najslabija godina bila je 1932. Vlastita sredstva smanjila su se za 853,9 milijuna, odnosno pala su na 4.019,2 milijuna (uplaćena glavnica 3.215,9 milijuna i rezervni fond 803,3 milijuna dinara).

OPĆI PREGLED NOVČANIH USTANOVA U JUGOSLAVIJI

Kategorija	Broj		Uplaćena glavnica	Rezerv. fond	Iznos uloga	Ostale pozicije bilansa	Ukupna suma bilansa
	Centrala	Filijala					
					u 1000 dinara		
Državna hipotekarna banka	1	11	-	110,892	870,618	5,621,770	6,603,280
Poštanska štedionica	1	4	-	6,413	1,722,356	1,743,746	3,472,515
Narodna banka	1	19	180,000	84,346	-	9,567,952	9,832,298
Ostale akcionarske banke	619	209	2,785,102	522,777	6,359,971	5,172,068	14,839,918
Samoupravne štedionice	59	-	83,544	34,990	1,285,470	1,076,905	2,480,909
Ukupno 1933.	681	243	3,048,646	759,418	10,238,415	23,182,441	37,228,920
1932.	697	271	3,215,915	803,357	9,935,071	18,156,730	32,111,073
1931.	704	288	3,242,822	818,149	12,086,740	21,657,222	37,804,933
1930.	718	246	3,069,705	1,803,538	13,001,674	24,236,452	42,111,369
1929.	696	306	2,683,660	869,006	12,462,138	25,093,318	41,108,122**

** Statistički godišnjak 1933, str. 219.

Ulozi su pali za 3.066,6 milijuna, ili na 9.935 milijuna dinara. Ostale pozicije bilance smanjile su se za 6.079,7 milijuna, odnosno na 18.156,7 milijuna dinara. Ukupna bilanca bila je manja za 10.000,2 milijuna, odnosno pala je na 32.111 milijuna dinara. U 1937. godini ukupna bilanca svih banaka dostigla je 44.256,896.000 dinara ili za 2.145,527.000 dinara više nego u 1930. godini.

Uspoređujući ukupne sume bilanci može se doći do različitih, vrlo značajnih zaključaka. Evo ih nekoliko.

Narodna banka predstavljala je u zemlji novčanu ustanovu s najvećim ukupnim sredstvima. U 1930. godini ukupna sredstva Narodne banke iznosila su 13.832,6 milijuna, dok su ukupna sredstva svih državnih, poludržavnih i akcionarskih banaka

iznosila 30.539 milijuna dinara (odnos 1 : 2,3). 1937. godine iznosila su ukupna sredstva Narodne banke 12.483,5 milijuna dinara prema 34.420 milijuna dinara (odnos 1 : 2,7) ostalih banaka. Narodna banka imala je 1938. godine samo 225.301.000 dinara manje nego 1930. godine. Te relacije upozoravaju na vrlo moćnu ulogu Narodne banke u kreditnoj politici kako prema državi, tako i prema privatnim akcionarskim bankama i poduzećima. Akcionarske banke imale su u 1937. godini najnižu ukupnu bilancu u visini od 12.703.476.000 dinara, ili za 7.498.825.000 dinara manje od bilance iz 1930. godine, kada je ista iznosila 20.202.301.000 dinara. Samoupravne štedionice imale su u 1937. godini istu bilancu kao i 1930. godine. Godine 1938. u odnosu na 1930. godinu, Zanatska je banka imala za 166.745.000 dinara više, Privilegirana agrarna banka za 1.380.553.000 dinara više, Poštanska štedionica za

1.843.483.000 više, Državna hipotekarna banka za 6.475.559.000 dinara više. Ukupne bilance četiriju državnih i od države privilegiranih banaka porasle su u odnosu na 1930. godinu za 9.866.340.000 dinara, dok su u privatnom bankarstvu pale za 7.498.825.000 dinara. Znači, višak u ukupnoj bilanci od 2.145.527.000 dinara u 1937. godini, ostvarile su samo državne banke. Relacija ukupnih sredstava državnih, samoupravnih, i od države privilegiranih banaka, prema ukupnim sredstvima privatnih akcionarskih banaka pokazuje slijedeće. U godini 1930. ukupna bilanca prvih, iznosila je 10.336.700.000 dinara, a privatnih banaka 20.202.300.000 dinara (odnos 1 : 1,9). U 1937. godini 21.716.800.000 dinara prvih, prema 12.703.400.000 dinara drugih (odnos 1,7 : 1). Dakle, za sedam godina nastao je obrnuti odnos u korist državnih, samoupravnih i od države privilegiranih banaka.

UKUPNA SUMA BILANSA SVIH BANAKA ZA GODINE 1929–1938.

u 1000 dinara

Godina	Državna hipotekarna banka	Poštanska štedionica	Privilegirana agrarna banka	Zanatska banka	Narodna banka	Samoupravne štedionice 56-61	Akcionarske banke 620c-137F
1929	3 621 584	1 933 908		123 458	15 206 801	1 926 749	18 419 080
1930	4 096 656	2 452 600	1 001 673	159 319	13 832 629	2 633 713	20 202 301
1931	4 529 009	2 622 700	1 184 731	165 720	9 378 474	2 955 258	18 319 492
1932	6 316 368	3 333 835	1 115 063	191 694	10 099 377	2 516 260	15 754 232
1933	6 603 280	3 472 515	1 152 914	202 923	9 832 298	2 480 909	14 839 918
1934	6 911 467	3 370 639	1 903 613	223 418	9 626 396	2 313 389	13 332 943
1935	7 550 999	3 364 218	1 940 242	234 717	10 026 913	2 406 387	13 101 256
1936	8 198 718	3 884 817	2 167 776	256 053	10 934 935	2 512 483	13 296 737
1937	9 749 177	4 161 207	2 226 351	294 058	12 483 558	2 640 069	12 703 476
1938	10 572 215	4 295 483	2 382 226	326 064	13 577 541		

Iz tih usporedbi može se izvesti zaključak da je privatno bankarstvo doživjelo slom u ekonomskoj krizi 1931–1934. godine i da se je obnova bankarstva vršila na osnovi jačanja državnih i od države privilegiranih i poludržavnih ustanova. Taj zaključak potvrđuje i pregled kretanja, odnosno preljevanja štednih uloga iz privatnih akcionarskih banaka u državne, poludržavne i samoupravne novčane zavode.

Akcionarske banke imale su 1930. godine 10.294.091.000 dinara štednih uloga. Do 1934. godine pala je ukupna suma uloga za 4.905.359.000 dinara. U 1935. godini porasli su ulogi za 61.200.000 dinara, da bi u 1936. godini opet pali za 165.700.000 dinara. Ukupno su od 1930–1937. godine štedni ulogi u privatnim akcionarskim bankama pali za 4.979.693.000 dinara.

PREGLED KRETANJA ULOGA NA ŠTEDNJU (1929–1938)

Godina	Državna hipotekarna banka	Poštanska štedionica	Privilegirana agrarna banka	Zanatska banka	Samoupravne štedionice	Akcionarske banke
u 1000 dinara						
1929		106 615		27 658	1 179 923	9 344 194
1930	528 900	203 354	9 807	32 475	1 414 963	10 294 091
1931	615 790	333 141	26 818	32 292	1 533 057	8 804 120
1932	724 898	442 674	23 498	29 620	1 325 853	6 769 976
1933	870 618	564 103	32 677	36 907	1 285 470	6 359 971
1934	1 031 352	718 492	30 234	42 812	1 842 310	5 388 732
1935	1 169 484	850 741	32 530	39 235	1 835 378	5 450 666
1936	1 200 430	982 083	34 597	36 309	1 925 526	5 284 889
1937	1 383 926	1 248 995	48 024	44 719	2 028 057	5 314 398
1938	1 441 819	1 284 657	48 148	51 100		

U Državnoj hipotekarnoj banci povećala se suma uloga od 1931–1938. godine za 826.290.000 dinara. U razdoblju od 1930–1938. godine poštanska štedionica bilježi porast uloga za 1.081.303.000 dinara. Privilegirana agrarna banka povisila je stanje štednih uloga za 38.339.000 dinara, Zanatska banka za 18.625.000 dinara, samoupravne štedionice za 613.940.000 dinara. Ukupno su u navedenim ustanovama štedni ulozii narasli za 2.577.389.000 dinara.

Zanatska je komora svake godine u svom godišnjem izvještaju davala prikaz prilika na kreditnom tržištu i pregled poslovanja Zanatske banke. U tim prikazima neprekidno se ističe da su se ulozii u privatnim novčanim zavodima znatno umanjili i da se i dalje smanjuju, a da su javno-pravni novčani zavodi poslovali sve povoljnije, što nije «od bitne važnosti jer državne, ili od države privilegirane novčane ustanove ne mogu dati privredni onu podršku, koju joj daje privatno novčarstvo. Javno-pravni novčani zavodi privredni ne daju, nego od nje uzimaju obrtni kapital».⁴⁵ Svake godine od 1933–1938. godine davao se za izvještajnu godinu usporedni pregled o stanju štednih uloga mjeničnih zajmova, potražnije po tekućim računima itd.: 1) u Poštanskoj štedionici i Hipotekarnoj banci kao izrazito državnim novčanim zavodima, 2) u 20 velikih akcionarskih privatnih banaka i 3) u svim ostalim privatnim i akcionarskim bankama, u kojima sudjeluje i država, te samoupravnim štedionicama. Iz tih prikaza proizlazi da su u 1932. godini poštanske štedionice i Državna hipotekarna banka imale 1.194.000.000 dinara štednih uloga, a 1938. godine 4.436.000.000 dinara, ili za 3.242.000.000 dinara više. Štedni ulozii dvadeset velikih banaka pali su od 3.578.000.000 iz 1932. godine na 3.200.000.000 dinara u 1938. godini. Razlika je, dakle, 378.000.000 dinara. Štedni ulozii svih ostalih bankovnih zavoda pali su sa 5.412.000.000 na 3.592.000.000 dinara, ili za

1.820.000.000 dinara. Kako su se štedni ulozii od 1932. godine sa 10.184.000.000 povećali na 11.228.000 dinara u 1938, ili za 1.044.000.000 dinara više, izlazi da se je koncentracija bankovnih sredstava uloga na štednju odvijala u državnim bankama.

Država je sudjelovala u bankarstvu kao vlasnik javnih kreditnih ustanova, Državne hipotekarne banke i Poštanske štedionice i kao vlasnik paketa akcija privilegiranih banaka, Privilegirane agrarne banke i Zanatske banke Kraljevine Jugoslavije. Kod Državne hipotekarne banke i Poštanske štedionice, glavnica, osnovni kapital, nije postojao, jer je država bila odgovorna za sve njihove obaveze. Glavnica privilegiranih banaka bila je 775.000.000 dinara, a od toga je 306.500.000 dinara sačinjavao udio države, što je činilo 39,55 posto od ukupne glavnice. Privilegirana Agrarna banka imala je glavnicu od ukupno 700 milijuna dinara, s udjelom države od 276.573.500 dinara. Zanatska je banka imala glavnicu od ukupno 750.000 dinara. Akcionari naročite vrste imali su uplaćenih 45.000.000 dinara, a država 30.000.000.⁴⁶ U svim granama privrede postojala su 1 522 akcionarska društva, koja su raspolagala glavnicom u iznosu od 7.441.682.550 dinara. Na državni kapital otpadalo je 723.089.274 dinara. Javni krediti državnih ustanova zauzimali su važno mjesto u nacionalnom gospodarstvu. Razlikovali su se od privatnih kredita ne samo po tome što su se nalazili u vlasništvu države, ili neke od nje povlaštene novčane ustanove, već i po svojoj funkciji. Njihovo ulaganje u proizvodnju i promet i njihovo pozajmljivanje nije bilo prvenstveno motivirano dobivanjem što većeg profita, kao što je to bio slučaj s privatnim kapitalom. Krediti Narodne banke imali su važnu ulogu stoga, što je ona ostalim bankama davala stalne kredite i predujme (avanse) i avans Glavnoj državnoj blagajni i državi. Avansi Glavnoj državnoj blagajni iznosili su od 1934. godine do 1938. godine svake godine po 600 milijuna dinara a avansi

⁴⁵ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za godinu 1934, str. 276–284.

⁴⁶ V. V. Rozenberg i J. Lj. Kostić, Ko financira jugoslavensku privredu, str. 21.

TERITORIJALNA RASPODJELA ESKONTNOG KREDITA NARODNE BANKE – u milijunima dinara –

Godina	Srbija	Vojvodina	Hrvatska	Dalmacija	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Ukupno	(2 : 9) %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1921	233,5	57,8	205,8	0,6	34,3	26,5	–	557,7	40
1925	735,2	92,2	182,8	18,8	87,7	74,8	16,4	1207,9	60
1929	767,3	117,4	158,4	42,1	120,9	55,4	26,0	1287,5	59
1930	852,0	121,8	225,7	33,6	125,1	49,1	26,0	1433,6	59
1931	927,6	140,7	627,1	23,3	146,6	71,2	29,1	1965,6	42
1932	909,0	195,0	687,0	23,1	184,2	80,4	33,2	2111,9	43
1933	741,0	181,7	584,1	15,2	176,2	82,5	28,1	1808,4	40
1934	604,7	170,5	480,1	13,1	157,0	79,6	23,8	1528,8	39
1935	700,5	160,9	416,1	9,7	133,1	81,1	21,6	1523,0	45
1936	714,9	120,1	401,1	13,1	118,7	71,4	19,3	1458,6	49
1937	746,0	121,8	373,4	12,6	104,3	55,8	18,1	1432,0	52
1938	993,0	122,0	403,3	11,7	98,2	61,0	18,5	1707,7	58
1939	744,3	95,4	513,1	20,8	114,3	74,1	18,9	1580,9	47

državi više od 1.600.000.000 dinara. Zajmovi, koje je Narodna banka davala, iznosili su u prve tri godine krize više od dvije milijarde dinara, a od 1934. godine do 1938. godine više od 1.700.000.000 dinara. Osnovni je posao Narodne banke bio primanje mjenica u eskont. Banka je prodavaocu mjenica isplaćivala njenu naslovnu vrijednost, umanjenu za iznos kamata i provizije od dana kupoprodaje do dana dospijeca. Otvaranje eskontnog kredita od strane Narodne banke bilo je uvjetovano utvrđivanjem kreditne sposobnosti dužnika i određivanjem granice do koje dužnik može podnositi mjenice u eskont. Pored eskontnog kredita, Narodna je banka davala i lombardne zajmove, na podlozi zalaganja pokretnosti (državne papire od vrijednosti, nepokvarljivu robu i plemenite metale) za jedno određeno vrijeme i na određenu kamatu. Prihodi od eskontnih i lombardnih kredita bili su jedan od najvećih prihoda Narodne banke, te je njena kreditna politika bila neprekidno oštro napadana.

**RASPODJELA LOMBARDNOG KREDITA
NARODNE BANKE
NA BEOGRAD, ZAGREB I LJUBLJANU
– u milijunima dinara –**

Godina	Beograd	Zagreb	Ljubljana	Ukupan iznos kredita
1921	28,6	0,8	0,2	40,2
1923	95,0	54,7	12,5	189,9
1925	108,3	24,5	6,6	163,3
1927	210,5	7,2	4,6	251,1
1929	200,1	6,7	5,2	230,1
1931	219,8	23,4	15,9	287,2
1932	285,2	16,9	17,9	244,8
1933	251,5	12,3	14,0	293,1
1934	205,4	10,5	6,6	235,1
1935	229,5	0,1	1,7	258,3
1936	219,6	6,2	3,5	258,7
1937	218,1	15,1	9,7	272,7
1938	22,1	15,0	4,2	63,6
1939	97,3	5,5	5,2	138,1

Ove dvije tabele prikazuju politiku narodne banke u raspodjeli eskontnog i lombardnog kredita na pojedine pokrajine i njihove glavne gradove. Ta politika bazirala se na sistemu kontingentiranja. Unaprijed se odredio ograničeni, obavezni iznos – granica za eskont do kojega mogu imaoći kredita podnositi mjenice u eskont. Taj je sistem onemogućavao dobivanje kredita od Narodne banke onome kome Narodna banka nije prethodno odobrila kredit, bez obzira na njegove kreditne sposobnosti. Zbog toga se politika kontingentiranja napadala, kao sistem koji favorizira izvjesne banke, poduzeća, mjesta i pokrajine i koji ne koristi privrede u cjelini. Predstavnici hrvatske, slovenske i vojvodanske novčane buržoazije, usprkos diktaturi, javno su se ograđivali od podjele kredita Narodne banke, «od nesrazmjera i nejednakosti koji caruje» u toj podjeli, od kreditiranja po «ličnim, političkim i rodbinskim vezama», od «nacionalnog sastava», upravnog odbora, guvernera i vicegu-

vernera o »forsiranju Beograda, političkog centra Jugoslavije u ekonomski i finansijski centar, iako nema za to preduoslva, na račun Zagreba« pa i na račun »razvitka privrede u unutrašnjosti Srbije«.

**UKUPNI ESKONTNI I LOMBARDNI
ZAJMOVI NARODNE BANKE**

Godina	u 1000 dinara	Godina	u 1000 dinara
1921	597 900	1933	2 315 567
1923	1 523 682	1934	1 763 957
1925	1 371 191	1935	1 781 306
1927	1 683 130	1936	1 717 381
1929	1 517 649	1937	1 704 626
1930	1 637 156	1938	1 771 307
1931	1 799 243	1939	1 719 000
1932	2 408 621		

Polazeći od toga, predstavnici zagrebačke burze tražili su od Narodne banke da umjesto kontingentiranja kredita uvede politiku selekcije kredita, putem dizanja i spuštanja kamatne stope, da uvede politiku pomične eskontne stope. Eskontna politika Narodne banke trebala se sastojati od podizanja i spuštanja kamatne stope na kredite koje je ona davala, sa ciljem da se tako utječe na ukupni kreditni volumen, a time i na robno-novčane odnose, zaposlenost i tokove privrednog kretanja. Poskupljivanjem kredita, Narodna je banka trebala spriječiti inflaciju, privući inozemne depozite i poboljšati bilancu plaćanja. Pojeftinjenjem kredita, Narodna banka je mogla otkloniti posljedice deflacije, porast nezaposlenosti i stagnaciju proizvodnje. Umjesto toga Narodna je banka provodila politiku stabilne eskontne stope. Sve do svibnja 1930. godine eskontna stopa Narodne banke iznosila je šest posto. U ostalih 10 godina ona se kretala ovako:

od 22. VI 1922. do 28. V 1930. godine	6,0%
od 29. V 1930. do 28. VI 1931. godine	5,5%
od 29. VI 1931. do 19. VII 1931. godine	6,5%
od 20. VII 1931. do 8. II 1934. godine	7,5%
od 9. II 1934. do 15. VII 1934. godine	7,0%
od 16. VII 1934. do 31. I 1935. godine	6,5%
od 1. II 1935. do 31. XII 1939. godine	5,0%

Kamatna stopa na lombard bila je uvijek za jedan-dva posto veća. Stabilnom eskontnom stopom Narodna banka nije mogla utjecati na novčano tržište. Na njemu se kamatna stopa formirala nezavisno o kamatnoj stopi Narodne banke. Do 1926. godine eskontna stopa na novčanom tržištu iznosila je 20–27 posto, a do kraja 1930. godine 15–18 posto. Sistem kontingentiranja stavljao je pojedinice u privilegirani položaj. Za mnoge primaocje jeftini kredit značio je izvor bogaćenja jer su ih oni mogli za dva ili tri puta skuplje prodati drugima. Takav način dodjeljivanja kredita nije dovoljno vodio računa o likvidnosti i solventnosti korisnika zajmova. Zbog toga su mnoga po-

traživanja banke bila nesigurna već od samog početka. U vezi s tim morala je Narodna banka u 1932. godini otpisati 50,8 milijuna, u 1933. godini 63 milijuna i u 1934. godini 32,7 milijuna sumnjivih potraživanja. Posebno se osuđivalo smanjenje novčanica u optičaju u doba najveće ekonomske krize. To se vidi iz sljedećeg prikaza: U dvije godine najveće krize (1932. i 1933) povučeno je iz optičaja više od milijardu dinara, u odnosu na 1929. i 1930. godinu.

Godina	u 1000 dinara	Godina	u 1000 dinara
1929	5 817 966	1934	4 383 998
1930	5 396 533	1935	4 889 998
1931	5 172 271	1936	5 408 529
1932	4 772 718	1937	5 834 073
1933	4 327 169	1938	6 920 702

Sve je to po mišljenju »prečanskih« novčara bilo upereno prvenstveno protiv njih i njihovih interesa, pa su se u raspravama o reformi Narodne banke, pored zahtjeva za decentralizacijom, postavljali i zahtjevi njene etatizacije.

Glavnica Narodne banke iznosila je do 1930. godine 30 milijuna dinara. Od 1931. godine povišena je na 180 milijuna dinara. Čisti dobitak za podjelu akcionarija iznosio je 1928. godine 29,7 milijuna, 1931. godine 17 milijuna, 1936. godine 24 milijuna i 1938. godine 52,9 milijuna dinara. Interes od eskontnog kredita kretao se od 77,9 milijuna dinara u 1929. godini do 122,6 milijuna u 1933. godini i 70,1 milijun u 1938. godini. Interes od lombardnog kredita (kamate po zajmovima na zaloge) bio je 1929. godine 18,8 milijuna, 1933. godine 29,9 milijuna i 1938. godine 6,4 milijuna.

Od ukupnog kredita 1.724.334.000 dinara, koji je davala Narodna banka, otpadalo je 1928. godine na banke 680.582.000, na industriju 411.088.000, na trgovinu 255.951.000, na zanate i ostalo 135.846.000. U 1937. godini, prema grubom proračunu, od ukupnih 1.704.626.000 dinara otpadalo je na industrijska poduzeća 403.500.000 dinara, ili 28,19 posto od eskonta, za trgovačka poduzeća 156.600.000 ili 10,44 posto, na zanatska poduzeća 28.400.000 ili 1,08 posto itd. Ukupan iznos eskonta u 1937. godini bio je 1.431.800.000 dinara. Zajmovi za lombard (za zaloge) iznosili su 272.700.000 dinara.

Krediti Državne hipotekarne banke dijelili su se na hipotekarne zajmove, komunalne zajmove, zajmove u zaloge i na zajmove na razne tekuće račune. Hipotekarni zajmovi su stagnerali. U 1929. godini iznosili su 2.181,2 milijuna, 1933. godine 2.412,1 milijun, a 1938. godine 2.026.555 milijuna dinara. Komunalni zajmovi su neprekidno rasli. Od 1929. godine do 1938. godine porasli su sa 310,2 milijuna na 1.497,3 milijuna dinara. Zajmovi na zaloge varirali su između 108,8 milijuna u 1929. godini, 163,0 milijuna u 1936. godini i 97,6 milijuna u 1938. godini. Pored tekućeg računa državnih ustanova, Glavne državne blagajne i tekućih

računa Ministarstva financija, banka je davala zajmove na razne tekuće račune, čija je suma iznosila 1929. godine 23,5 milijuna, 1931. godine 95,7 milijuna, 1934. godine 153,1 milijun, 1936. godine 307,6 milijuna i 1938. godine 461,7 milijuna dinara. Ukupni zajmovi u 1930. godini iznosili su 3.065, 347 milijuna dinara. 1937. godine Državna hipotekarna banka potraživala je ukupno 4.021,76 milijuna dinara, zajmova, ili za 956,411 milijuna više nego 1930. godine. Glavni prihodi Državne hipotekarne banke bili su kamati na hipotekarne i komunalne zajmove, kamati na zajmove na zaloge i kamati na zajmove po tekućim računima. Kamati na hipotekarne zajmove sve su više opadali. U 1929. god. iznosili su 199,5 milijuna dinara, u 1933. godini 186,3 milijuna, u 1935. godini 161,8 milijuna i u 1937. godini 137,2 milijuna dinara. Kamati na komunalne zajmove rasli su od 38,333 milijuna u 1929. godini do 87,993 milijuna u 1938. godini. Dok su se kamati na zajmove na zaloge od 1929. do 1938. prepolovili, kamati na tekuće račune su se udeseterostručili (od 9,801 milijun u 1930. godini na 106,753 milijuna 1938. godine). Ukupni prihodi po svim navedenim oblicima zajmova rasli su od 267,114 milijuna u 1930. godini na 318,553 milijuna u 1938. godini. Čisti dobitak smanjio se sa 63,015 milijuna, koliko je iznosio 1929. godine, na 49,309 milijuna u 1934. godini, i oko te razine je ostao do 1938. godine (49,390 milijuna dinara). Gotovina u toj banci bila je najviša 1937. godine, kada je iznosila 811,869 milijuna, a najniža 1931. godine sa 55,404 milijuna dinara.

ZAJMOVI DRŽAVNE HIPOTEKARNE BANKE

– u 1000 dinara –

Godina	Hipotekarni zajmovi	Komunalni zajmovi	Zajmovi na zaloge	Zajmovi po tekućim računima
1930	2 409 349	472 954	96 884	81 160
1932	2 408 169	592 899	114 476	36 733
1934	2 380 622	618 444	138 141	153 182
1936	2 255 072	948 144	163 081	307 697
1938	2 026 555	1 497 350	97 613	461 787

Samostalni fondovi svake godine su rasli tako da su se sa 78,567.000 dinara 1930. godine povećali na 571,433.000 dinara 1938. godine.

Državna hipotekarna banka imala je 20 poslovnica koje su obuhvaćale cijelu zemlju. Godine 1940. ukupna suma svih dugoročnih hipotekarnih kredita iznosila je 1 715 milijuna. Ukupna suma komunalnih zajmova bila je 2 200 milijuna. Ukupna suma papira od vrijednosti 1 600 milijuna. Dugoročna aktiva od 5 515 milijuna dinara predstavljala je glavni fond bankarskih dugoročnih sredstava u zemlji.

Poštanska štedionica bila je druga državna banka u zemlji čiji se broj otvorenih štednih računa povećao s 59.362 u 1929. godini na 529.277 u 1938. godini; iznos od 106,6 milijuna na 1 284,6 milijuna dinara.

Broj otvorenih čekovnih računa povisio se sa 17.798 na 26.012 ili u novcu s 913,5 milijuna u 1929. godini na 1 709,9 milijuna u 1938. godini. Ukupno štedni i čekovni uložni porasli su u navedenom razdoblju sa 1 020,1 na 2 994,5 milijuna dinara. Poštanska štedionica imala je svoje filijale u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Skopju, Podgorici i Sušaku. Broj čekovnih računa u Zagrebu kretao se od 6 012 u 1931. godini do 7 445 u 1937. godini ili u iznosu od 266,1 milijuna do 425,8 milijuna dinara. U Sušaku bilo je 1937. godine 105 čekovnih računa s iznosom od 7,2 milijuna dinara. Banka je svoju pažnju posvećivala držav-

nim obveznicama. Njen angažman u tim papirima kretao se od 206,2 milijuna u 1929. godini do 984,4 milijuna u 1938. godini. Davala je kratkoročne kredite drugim novčanim zavodima uz kamatnu stopu od pet do sedam posto. Država je putem Poštanske štedionice pomagala privatne banke jeftinim kreditom na kojem su one ostvarivale višestruku dobit. Ti krediti su od 1929. godine porasli sa 411,5 milijuna na 1 021,4 u 1933. godini, zatim na 1 535,4 milijuna u 1936. i 1 634,2 milijuna u 1938. godini. Poštansko-čekovni i virmanski promet Poštanske štedionice i njenih filijala kretao se ovako:

BILANCA POŠTANSKE ŠTEDIONICE S FILIJALAMA

POZICIJA	Godine							
	1938	1937	1936	1935	1933	1932	1931	1930
	U 1000 dinara							
AKTIVA								
Gotovina	560 758	1 005 398	482 992	443 494	413 658	189 989	177 043	309 148
Dužnici	1 634 232	1 437 141	1 535 482	1 307 672	1 021 499	936 405	765 143	546 287
Hartije od vrednosti	948 386	756 286	519 216	335 750	260 061	159 617	121 158	344 288
Nepokretnosti	124 795	99 644	81 476	75 556	51 180	52 617	53 451	53 036
Inventar	3 611	2 940	2 850	3 111	4 055	4 676	5 099	5 314
Ostave	1 003 834	836 493	1 245 585	1 184 556	1 633 644	1 848 337	1 386 869	1 121 360
Razna aktiva	19 867	23 305	17 285	14 078	88 418	142 193	113 937	72 575
UKUPNO	4 295 483	4 161 207	3 884 817	3 364 218	3 472 515	3 333 835	2 622 700	2 452 009
Uložni na štednju	1 284 657	1 248 905	982 083	850 741	564 103	442 674	334 141	203 354
Uložni čekovni	1 709 892	1 840 989	1 466 598	1 178 998	1 158 253	671 670	512 675	712 599
Otkazani uložni						272 780	286 958	266 189
Rezervni fond	91 034	72 594	54 843	37 780	6 413	39 468	32 275	30 508
Ostavljači	1 003 834	836 493	1 245 585	1 184 556	1 633 644	1 848 337	1 386 869	1 121 360
Dobitak	68 227	61 465	59 170	56 877	51 366	27 445	23 976	35 345
Razna pasiva	137 839	100 671	76 537	55 266	58 736	31 460	45 806	82 655
UKUPNO	4 295 483	4 161 207	3 884 817	3 364 218	3 472 515	3 333 835	2 622 700	2 452 009

Godina	Uplata		Isplata		Ukupni iznos
	Broj	milijuna dinara	Broj	milijuna dinara	
1930	10 396 183	32 773	2 966 251	32 777	65 550
1932	9 573 378	28 381	3 539 861	28 211	56 592
1934	10 604 762	31 197	3 961 920	31 203	62 400
1936	11 873 789	36 031	4 786 781	35 766	71 798
1938	13 898 490	47 327	5 879 591	47 476	94 803
Beograd		23 633		23 732	47 363
Zagreb		11 721		11 622	23 343
Ljubljana		6 716		6 677	13 393

Povećao se broj uplata i isplata sa 65.550 milijuna dinara u 1930. godini na 94.803 milijuna u 1938. godini. Promet je u Beogradu 1938. godine iznosio 47.363, u Zagrebu 23.343 i u Ljubljani 13.393 milijuna dinara. Putem virmana izvršen je prijenos s jednog tekućeg računa na drugi u godini 1931. u 1 291 073 slučaja u iznosu od 30 115,0 milijuna dinara. 1938. godine bezgotovinski promet putem virmana iznosio je 52.803 milijuna dinara s 1 827 609 izvršenih prenosa.

Od toga je otpadalo na Beograd 469.657 prijenosa s 30.054 milijuna dinara, na Zagreb 551.350 slučaja s 10.930 milijuna dinara, na Ljubljani 536.000 prijenosa sa 6 588 milijuna dinara. Uglavnom se sav (90 posto) poštanski čekovni i virmanski promet vršio putem beogradske, zagrebačke i ljubljanske filijale. Dobitak banke iznosio je 1929. godine 35 milijuna dinara, 1933. godine 58,7 milijuna, 1938. godine 68,2 milijuna.

Privilegirano agrarno akcionarsko društvo sa sjedištem u Beogradu osnovala je vlada u razdoblju monarhističke diktature 16. travnja 1929. godine sa ciljem »da povoljnim kreditom pomaže poljoprivredu«. Banka je davala kredite i zajmove isključivo poljoprivrednicima i poljoprivrednim zadružnim kreditnim ustanovama, zadrugama i agrarnim zajednicama. Akcijski kapital društva bio je u početku 300 milijuna podijeljen na 600 000 akcija (svaka po 500 dinara), ali je podignut na 700 milijuna. Država je preuzela akcije u iznosu od 120 milijuna dinara, Državna lutrija 20 milijuna, a ostatak akcije upisali su Narodna banka, Državna hipotekarna banka, Poštanska štedionica, zemljoradničke zadruge i njihovi savezi, oblasti, općine i novčani zavodi i državni činovnici. Agrarna banka je davala kratkoročne i dugoročne kredite. Kratkoročne kredite davala je na obveznice

poljoprivrednim organizacijama eskontiranjem i reeskontiranjem mjenica s rokom od jedne godine uz zaloge nekretnina, poljoprivrednih proizvoda ili vrijednosnih papira. Dugoročne amortizacione hipotekarne kredite davala je banka na podlozi zaloga nekretnina od 50 posto od njihove procijenjene vrijednosti. Kredite zadrugama i njihovim savezima i drugim zemljoradničkim udruženjima davala je banka bilo reeskontiranjem njihovih mjenica bilo otvaranjem tekućih računa u cilju uvođenja zemljoradničkih proizvoda i olakšanja njihova izvoza. Agrarna je banka primala uloge na štednju, emitirala založnice, primala uloge na tekući račun, lombardirala državne i državom garantirane papire od vrijednosti, izdavala melioracijske obveznice na osnovi dugoročnih melioracijskih zajmova datih vodnim zadrugama, itd.

IZ BILANCE PRIVILEGIRANE AGRARNE BANKE

Dužnici	Godina				
	1938.	1936.	1934.	1932.	1930.
	u 1000 dinara				
Po hipotekarnim zajmovima	395.846	467.433	479.527	481.109	323.712
Po zadružnim na obveznicama i mjenicama	7.295	208.664	178.292	177.702	167.257
Na lombard zadružnih obveznica i mjenica	15	715	963	1.244	-
Po zadružnim tekućim računima	106.423	75.718	68.473	68.271	86.143
Po eskontnim mjenicama	20.234	1.388	1.483	4.472	1.573
Po lombardnim zajmovima	2.524	537	285	426	716
Po tekućem računu za druga i saveza	241.154	-	-	-	-
Po dugoročnim zajmovima vodnim zadrugama	13.404	13.404	13.721	-	-
Dužnici po garancijama	20.000	46.000	33.000	-	-
	806.895	815.859	775.764	733.220	579.399

Predsjednik i potpredsjednik banke postavljali su se kraljevim ukazom, a na prijedlog ministra poljoprivrede i uz suglasnost Ministarskog savjeta, dok je sedam članova Upravnog odbora, od 14 koliko ih je bilo, postavljao predsjednik vlade. Prije stupanja na dužnost predsjednik i članovi Upravnog odbora morali su deponirati u banku po 100 akcija. Zbor akcionara mogao se održati ako su mu prisustvovali akcionari, vlasnici jedne trećine akcija. Sto akcija značilo je jedan glas. Od čiste dobiti šest posto se plaćala dividenda, najmanje 10 posto išlo je u rezervni fond, a ostatak za osiguranje posebnih bančinih obveznica, založnica, i za plaće i tantijemu Upravnom odboru.

Akcije banke mogle su se upotrebljavati za kaucije kao i državni papiri. Njih su primala u zalogu (lombardirale) Narodna banka, Državna hipotekarna banka i Poštanska štedionica. Banka je bila oslobođena od plaćanja svih državnih i samoupravnih taksa, svih poreza, prireza, poštarine i drugih nameta svih vrsta. Ukinuta je Direkcija za poljoprivredni kredit, a svi njeni poslovi i imovina prešli su u Agrarnu banku. Ona je preuzela i razne poljoprivredne fondove koji su bili deponirani u Državnoj hipotekarnoj banci.

Već u prvoj godini svoga postojanja, 1930. godine, dala je Agrarna banka 579,4 milijuna zajmova. U jeku najveće krize, 1932. godine, 733,2 milijuna, 1933. godi-

ne 734 milijuna dinara, 1935. godine 771,9, a 1937. godine 762,2 milijuna dinara. Čista dobit bila je najveća u godinama krize. Godine 1931. iznosila je 44,3 milijuna, 1932. godine 39,4 milijuna, 1933. godine 38,7 milijuna dinara. U doba oživljavanja privrede 1936. godine pala je na 18,0 a 1938. godine iznosila je 18,2 milijuna dinara. Rezervni se fond povećao sa 7,4 1930. godine na 39,6 milijuna 1938. godine. Kamatna stopa Agrarne banke bila je srazmjerno visoka. Iznosila je devet posto. Agrarna banka poslovala je kapitalistički. Prvenstveno je kreditirala kapitalističku poljoprivredu, velike posjede i krupne seljake. Kao poludržavna institucija s državnim komesarom u Upravnom odboru i ministrom poljoprivrede, Privilegirana je agrarna banka AD imala monopol nad kapitalom uloženim u poljoprivredu i vršila snažan utjecaj na uvlačenje sela i seljačkih zadruga u kapitalistički način proizvodnje.

Zanatska banka kraljevine Jugoslavije AD sa sjedištem u Beogradu uspostavljena je zakonom kojega je usvojila Narodna skupština 30. siječnja, 1926. godine. Zakonom se banka oslobodila plaćanja svih državnih i samoupravnih taksa, poreza i prireza. Država se obavezala da će banku snabdijevati povoljnim kreditom i pomagati stvaranje zanatskih zadruga i odrekla se prava na dividendu koja bi joj pripadala na dio kapitala kojega će država uplatiti. Udio države u osnovnom kapitalu (glavnici) banke može biti najviše 40 posto od ukupno uplaćenog kapitala. S njima upravlja ministar trgovine i industrije. Nadzor nad poslovanjem banke vršila je vlada putem svoga komesara. Na osnovi udjela u akcionarskoj glavnici banke, država je imala većinu u Nadzornom odboru banke. U Upravni je odbor imenovala iz Ministarstva industrije dva i Ministarstva financija jednog člana. Zakon je zabranio banci da se bavi špekulantskim poslovima. Kamatnu stopu određivao je ministar trgovine i

industrije.⁴⁷ Cilj je banke bio da pomaže zanatlije i zanatsku radinost što povoljnijim kreditom i pomaganjem da se otvore zanatlijske zadruge. Osnovna glavnica iznosila je 75 milijuna dinara, a bila je podijeljena na 375.000 akcija od nominalnih 200 dinara. Privatni akcionari trebali su svojih 60 posto udjela uplatiti najkasnije do kraja 1930. godine. Do 1930. godine bilo je uplaćeno u glavnici 63,949.000 dinara. Godine 1933. glavnica je iznosila 64 milijuna. Zanatlije su napadali državu da im duguje 11 milijuna dinara. Do 1938. godine uplaćena glavnica iznosila je 71 milijun. Sada je država još bila dužna četiri milijuna dinara. Čisti dobitak iznosio je:

Godine	Dinara	Godine	Dinara
1931.	3 169 000	1935.	2 267 247
1932.	949 000	1936.	3 160 395
1933.	1 482 388	1937.	2 370 838
1934.	2 060 041	1938.	3 161 000

Dio dobiti (dividenda) podijeljen među dioničare iznosio je:

Godine	Dinara	Godine	Dinara
1930.	3 155 000	1936.	2 497 000
1933.	1 171 000	1937.	1 873 000
1934.	1 627 000	1938.	2 444 000

Na jednu dionicu dividende otpadalo je akcionari-ma 1933. godine sedam dinara, 1936. osam dinara, a 1938. godine 10 dinara. Od čiste godišnje dobiti odvajalo se najmanje šest posto na dotaciju rezervnom fondu, šest posto na tantijemu Upravnom odboru, tri posto na ime tantijeme bančinom osoblju itd.

⁴⁷ Službene novine, br. 69, 1926.

IZ BILANCE ZANATSKJE BANKE

Plasman kredita (zajmova)	Godina					
	1938.	1936.	1934.	1932.	1931.	1930.
	u 1000 dinara					
Po mjenicama	82 356	68 729	60 823	75 601	80 032	80 205
Po tekućim računima zanatske zadruge	17 727	18 563	19 079	21 357	18 313	16 998
Po ostalim tekućim računima	30 938	20 558	16 943	6 798	6 045	5 705
Po zajmovima na zaloge papira od vrijednosti	272	218	163	485	536	1 126
UKUPNO:	131 293	108 068	97 008	104 241	104 926	104 035

Zanatska je banka davala mjenične zajmove i zajmove po tekućim računima zanatlijama neposredno ili putem zanatlijskih zadruga. Davala je pozajmice na sirovinu i izrađenu robu, primala uloge

na štednju, otvarala tekuće račune, vršila naplate i isplate, davala kaucije i garantna pisma za licitacije, vršila kupovinu i prodaju stranih valuta i deviza uz pokriće u gotovu novcu za račun zanatlija i zanatli-

skih zadruga. Ukupni plasman kredita dijelio se je u 1932. godini na 19.884 zanatlije-dužnika. U 1934. godini na 16.896 dužnika, a u 1938. godini na 20.145 dužnika. Od 1932. do 1935. broj dužnika opada, a od 1936. raste. Banka je kreditirala u navedenih sedam godina od 100 do 120 zanatskih zadruga, s oko 7 300 do 8 900 zadrugara dužnika, a bila je angažirana od 970 do 1 295 mjesta.

Najveće poslovne aktivnosti Znanstve banke bile su mjenični zajmovi. U obliku mjeničnih zajmova isplatila je banka na 5 748 mjenica u 1932. godini 57.886.206 dinara, a u 1933. godini na 3 404 mjenice 38.255.509 dinara. Povraćeni mjenični zajmovi iznosili su u 1932. godini uz ukupno 40.686 mjenica 59.043.871 dinar, u 1933. godini dosizali su uz 33.699 mjenica svotu od 49.153.981 dinara. U 1932. godini bilo je ukupno prolongiranih 40.270 mjenica u iznosu od 256.253.099 dinara, a u 1933. godini 37.697 prolongiranih mjenica u iznosu od 207.411.092 dinara. Uzevši u obzir kako novoisplaćene mjenične zajmove, tako i prolongacije banka je u toku nekoliko godina eskontirala mjenice u dinarskom iznosu:

Godina	Eskontiranih mjenica	Dinara
1932	46 018	314 193 305
1933	41 101	245 666 602
1934	34 144	244 141 508
1935	33 266	229 640 597
1936	35 495	250 346 716
1937	37 032	262 045 212
1938	39 798	297 889 934

Ovi podaci ukazuju na pad eskontirane mjenice do 1935. godine za 12.752 u iznosu od 84.552.708 dinara. Od 1936. do 1938. godine porastao je broj eskontiranih mjenica za 6 532 u iznosu od 68.149.337 dinara.

Zakonom o vanrednom kreditu od 50.000.000 dinara za organizaciju izvoza, koji je donijet 15. travnja 1930. godine, stavljeno je u zadatak Ministarstvu trgovine i industrije da osnuje Privilegirano akcionarsko društvo za izvoz zemaljskih proizvoda Kra-

BILANS SAMOUPRAVNIH ŠTEDIONICA

A K T I V A

NAZIV ŠTEDIONICE	Broj zavoda	Gotovina	Zajmovi na eskont	Zajmovi na zaloge i hipoteke	Zajmovi na tekuće račune	Dužnici	Nepokretnosti	Harije od vrednosti	Ostala aktiva	Gubitak	Ukupno
U 1000 dinara											
Banovinske štedionice	5	52 300	45 448	183 453	82 563	4 618	14 331	15 578	8 627		406 914
Okrupne štedionice	6	7 178	3 465	39 099	2 692	516	813	405	1 018	170	55 354
Štedionice udruženih općina	2	5 972	692	9 911		777	227	7	1 239		18 825
Gradske i općinske štedionice	46	211 395	142 965	668 867	463 516	49 180	76 984	65 394	311 669	4 840	1 999 817
Ukupno 1933	59	276 845	192 570	901 330	548 770	55 086	92 355	81 384	328 554	4 016	2 480 909
1932	62	191 773	216 783	972 233	482 285	77 846	81 943	83 032	407 359	3 007	2 516 260
1931	62	152 146	251 782	1 027 528	654 697	59 704	78 890	104 242	424 201	2 068	2 955 258
1930	56	308 987	249 176	470 853	437 521	722 170	54 365	104 749	284 821	1 070	2 633 713
1929	56	228 533	208 201	493 239	453 176	389 129	46 449	59 702	137 463	859	1 926 749
1937	61	610 037	233 371	310 042	715 347	245 227	96 664	169 719	259 662		2 640 069
1936	63	516 753	219 620	321 643	617 443	334 195	96 581	141 126	265 121		2 512 483
1935	62	435 344	187 601	297 500	662 273	346 892	90 873	110 670	275 232		2 406 387
1934											

Općinski zajmovi 443 336 000

Gubitak od 1934–1937. godine iskazan je u računu dobitka i gubitka. U 1935. gubitak je iznosio 469 000 u 1937 godini 1 151 000 dinara.

Statistički godišnjak 1933, Beograd, 1935, str. 223

ljevine Jugoslavije. Društvo se oslobađa plaćanja svih državnih i samoupravnih taksa, poreza i priraza i drugih nameta. U Upravni odbor delegirali su četiri privredna ministarstva svoje predstavnike (Ministarstvo trgovine i industrije, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo saobraćaja i Ministarstvo

financija). Komesar Ministarstva trgovine i industrije vršio je nadzor nad društvom. Glavnica društva iznosila je u početku 30,000.000 dinara podijeljena u 30.000 akcija od po 1 000 dinara, ali je podignuta na 50,000.000 dinara. Čitavu glavnicu uplatila je država koja je i kreditirala društvo s 11,044.476 dinara.

BILANS SAMOUPRAVNIH ŠTEDIONICA

PASIVA

NAZIV ŠTEDIONICE	Uplatena glavnica	Rezervni fond	Ostale rezerve	Penzioni fond	Ulozi na knjižice	Dugovanja po tekućim računima	Rezerkt	Povjerioci	Ostala pasiva	Čista dobit	Ukupno
U 1000 dinara											
Banovinske štedionice	10 000	5 260	3 780	2 160	190 278	175 182	4 924	9 589	2 187	3 551	406 914
Okruzne štedionice	-	1 477	-	5	52 287	1 265	-	180	19	112	55 354
Štedionice udruženih općina	-	-	714	-	17 869	112	-	15	59	56	18 825
Gradske i poštanske štedionice	73 544	28 253	67 895	14 460	1 025 041	504 307	32 555	30 217	213 735	9 809	1 999 817
UKUPNO 1933	83 544	34 990	72 389	16 633	1 285 470	680 866	37 479	40 010	216 006	13 527	2 480 909
1932	83 843	34 671	50 106	12 150	1 325 853	644 062	37 086	21 227	294 620	12 641	2 516 260
1931	94 671	53 189	-	10 316	1 533 057	762 140	13 632	49 883	419 899	18 471	2 955 258
1930	81 946	101 641	-	-	1 414 963	565 850	13 170	295 302	137 083	23 759	2 633 713
1929	51 421	31 731	-	-	1 179 923	462 402	14 003	72 405	99 232	15 632	1 926 749
1937	81 819	90 767	88 308	24 610	2 028 057	221 560	13 258	46 129	45 561	-	2 640 069
1936	81 219	70 269	97 891	30 253	1 925 526	204 484	13 885	55 195	33 760	-	2 512 483
1935	82 604	69 064	81 256	27 017	1 835 378	221 416	12 627	48 436	28 588	-	2 406 387

Čista dobit od 1934-1937. iskazana je u računu dobitaka i gubitaka samoupravnih štedionica. U godini 1935. iznosilo je 11 405 000 dinara, 1936. godine 12 milijuna, 1937. godine 11,8 milijuna dinara. Statistički godišnjak 1933, Beograd, 1935, str. 223

Iz dosadašnjeg izlaganja vidljivo je da su korišteni krediti Narodne banke, Državne hipotekarne banke, Poštanske štedionice, Privilegirane agrarne banke i Zanatske banke iznosili 1930. godine 5 932,2 milijuna dinara, 1932. godine 7 334,7 milijuna, a 1938. godine 8 477 milijuna dinara. Pored kredita državnog kapitala, banaka u vlasništvu države i od države povlaštenih banaka, postojala je mreža banovinskih i okružnih štedionica, štedionica udruženih općina i gradskih i općinskih štedionica. Godine 1929. bilo ih je ukupno 56, 1932. godine 62, 1933. godine 59, 1937. godine 61 itd. Od toga je 29 otpadalo na Sloveniju, 10 na Vojvodinu i sjevernu Srbiju, 18 na Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

Ukupno aktivni zajmovi samoupravnih štedionica iznosili su:

Godine	milijuna dinara
1931	1 993,1
1933	1 697,7
1934	1 529,0
1935	1 494,2
1937	1 503,9

U godini 1934. dale su samoupravne štedionice 433,336.000 dinara općinskih zajmova. Ako krediti-

ma državnog kapitala, banaka u vlasništvu države i od nje povlaštenih banaka dodamo kredite samoupravnih štedionica koji su 1930. iznosili 1 879,7 milijuna, 1932. godine 1 749,1 milijuna, a 1937. godine 1 503,987 milijuna dinara, onda su oni ukupno u 1930. godini iznosili 7 856,9 milijuna, 1932. godini 9 083,8 milijuna, a u 1937. godini 9 555,0 milijuna dinara.

U ekonomskoj literaturi iz godina 1935–1940. govori se tu i tamo o karakterističnim pojavama u razvoju bankarstva u Jugoslaviji. To su koncentracija bankarstva, univerzalizacija njihova poslovanja, spajanje bankarskog kapitala s industrijskim, otvaranje koncerna i konzorcija, provođenje personalne unije između finansijskih monopola i državnog kapitala.

Ukupno je privatnih akcionarskih banaka 1930. godine bilo 659 sa 264 filijale. Na Savsku su banovinu otpadala 104 novčana zavoda i 73 filijale, a na Dalmaciju 12 zavoda i tri filijale. U doba ekonomske krize 1931–1934. smanjio se broj privatnih akcionarskih zavoda za 44 i filijala za 93. Ukupno je smanjen broj privatnih akcionarskih novčanih ustanova za 137. To opadanje nastavilo se i poslije 1936. godine.

Godina	Broj zavoda	Broj filijala	Ukupno	Glavnica u 1000 dinara
1930	659	264	923	2 957 760
1931	639	254	893	2 968 151
1932	632	237	869	2 952 072
1933	619	209	828	2 785 102
1934	615	171	786	2 542 824
1935	620	137	757	2 504 060
1937	584	—	—	2 350 275

Usporedo sa smanjivanjem broja novčanih zavoda smanjivala se i ukupna veličina glavnice; od 1930. do 1934. godine za 414,916.000 dinara. U 1930. je u prosjeku na jedan novčani zavod dolazila glavnica u visini od 4,48 milijuna dinara. U 1934. godini prosječno je na jedan zavod otpadalo 4,13 milijuna dinara glavnice, u 1937. godini postojala su u zemlji 584 novčana zavoda sa 2 350,2 milijuna dinara osnovnog kapitala. Stanje u odnosu na 1930. godinu bilo je: 75 zavoda manje; glavnica manja za 607,5 milijuna dinara; manji prosječni iznos osnovnih sredstava po jednom novčanom zavodu. On je u 1937. godini iznosio 4,02 milijuna dinara.

Odnos velikih akcionarskih banaka prema srednjim i malim bankama nije se bitno promijenio. Tako je, npr., od 700 novčanih zavoda u 1926. godini prema uplaćenom kapitalu bilo:

više od 100 milijuna dinara	3 banke
od 50 do 100 milijuna dinara	3 banke
od 20 do 50 milijuna dinara	13 banaka
od 10 do 20 milijuna dinara	25 banaka
od 5 do 10 milijuna dinara	19 banaka
od 1 do 5 milijuna dinara	312 banaka
manje od jedan milijun dinara	295 banaka.

Bilo je 19 velikih banaka s uplaćenom glavnicom od 20 do više od 100 milijuna dinara, 74 srednja novčana zavoda s glavnicom od pet do 20 milijuna dinara, i 607 malih zavoda s kapitalom od 250 tisuća do pet milijuna dinara. Trinaest godina kasnije, 1937. godine, bilo je u zemlji 584 akcionarskih privatnih novčanih zavoda s ukupnom glavnicom od 2.350.275.000 dinara. Od toga je bilo 510 malih novčanih zavoda, 87,43 posto, čisto lokalnog karaktera s ukupnom glavnicom od 970.091.460 dinara ili 41,41 posto od ukupnog osnovnog kapitala. Ostala 74 novčana zavoda (12,67 posto), imala su glavnicu u iznosu od 1.380.183.540 dinara ili 58,59 posto od ukupnog osnovnog kapitala. Grupa malih novčanih zavoda imala je prosječnu glavnicu od 1.672.588 dinara. Na grupu srednjih i velikih banaka otpadala je, u prosjeku, glavnica od 17.694.660 dinara.

Do 1931. godine koncentracija u bankarstvu vršila se u Jugoslaviji širenjem utjecaja velikih banaka na čitavu zemlju upisivanjem ili kupovanjem akcija, stapanjem više banaka u jednu, otkupljivanjem manjih banaka u provinciji i njihovim pretvaranjem u filijale. Osnovni motiv koncentracije banaka bilo je stvaranje monopola na kreditnom tržištu, privlačenje što većih depozita i uštedevina iz cijele zemlje na jedno mjesto, omogućavanje platnog prometa i plasiranje vrijednosnih papira širom cijele zemlje iz jednog centra. Najčišći primjer takve koncentracije bilo je ponašanje velikih zagrebačkih banaka koje su pretvarale lokalne banke u svoje podružnice, uvlačile ih u sferu svoga utjecaja putem kreditiranja ili kupovanjem majoritetnog paketa akcija, ili time što su zavisne banke imale paktet akcija centrale. Te su bile: 1) Prva Hrvatska štedionica A. D. Zagreb, imala je 38 filijala s glavnicom od 95 milijuna dinara. Svojim je kapitalom sudjelovala u šest novčanih zavoda s ukupnom glavnicom od 30.250.000 dinara a u dva novčana zavoda imala je majoritet akcija; 2) Hrvatska sveopća kreditna banka D. D. Zagreb, imala je četiri filijale uz glavnicu od 40 milijuna dinara i s oko 20 milijuna inozemnog kredita, sudjelovala je u glavnici dvaju novčanih zavoda s kapitalom od 21 milijun dinara s majoritetom akcija; 3) Jugoslavenska udružena banka D. D. Zagreb (ranije s glavnicom od 185 milijuna) s tri filijale i glavnicom od 60 milijuna dinara, sudjeluje u tri novčana zavoda s glavnicom od 3.375.000 dinara. U Jugoslavenskoj udruženoj banci D. D. imali su udjela još šest zavoda s glavnicom od 36.425.000 dinara i 17 inozemnih banaka; 4) Jugoslavenska banka D. D. Zagreb imala je osam filijala i glavnicu od 50 milijuna dinara. Tri mala novčana zavoda s ukupnom glavnicom od 2.150.000 dinara sudjelovala su u akcijama Jugoslavenske banke; 5) Srpska banka D. D. Zagreb imala je 10 filijala s glavnicom od 40,5 milijuna dinara, sudjelovala u sedam malih novčanih zavoda koji su imali ukupnu glavnicu od 6.122.000 dinara i majoritet akcija u tri zavoda. U glavnici Srpske banke Dj. Dj. Zagreb sudjelovala je i Srpska centralna privredna banka Dj. Dj. Sarajevo sa četiri

filijale i osnovnim kapitalom od pet milijuna dinara; 6) Beogradska trgovačka banka AD Beograd s glavnicom od 12 milijuna sudjeluje u dva novčana zavoda s ukupnom glavnicom od 31 milijun dinara; 7) Jadranska-podunavska banka AD Beograd s glavnicom od 24 milijuna i jednom filijalom sudjeluje s majoritetom akcija u dva novčana zavoda čija ukupna glavnica iznosi 15 milijuna dinara; 8) Izvozna banka AD Beograd s glavnicom od 30 milijuna sudjeluje u glavnici jedne banke od 9,000.000 dinara; 9) Ljubljanska kreditna banka DD Ljubljana sa 10 filijala i glavnicom od 30 milijuna sudjelovala je u glavnici tri novčana zavoda čije ukupne glavnice iznose 110,400.000 dinara; 10) Trgovačka i obrtna banka Dj. Dj. Novi Sad s glavnicom od 20 milijuna dinara u kojoj sudjeluje osam novčanih zavoda s ukupnom glavnicom od 6,800.000 dinara.

Od ukupnog broja banaka njih 58 sudjelovalo je uzajamno u osnovnim kapitalima druge. Ukupna njihova glavnica iznosila je 370,3 milijuna dinara, a udio drugih banaka u njoj 101,9 milijuna dinara. I Narodna banka vodila je politiku spajanja malih zavoda, određivši minimum glavnice kao preduvjet za traženje kredita od nje. Međutim, u razdoblju od 1927. do 1935. bilo je svega 20 slučajeva spajanja novčanih zavoda. Koncentracija banaka i njihovih sredstava morala je dovesti do malog broja velikih banaka s gustom mrežom filijala i koncentracijom

depozita i uloga na štednju. U Jugoslaviji se ta koncentracija izvršila uvlačenjem malih i srednjih banaka u utjecajne sfere velikih banaka. Vidjelji smo, da su s opadanjem privatnih novčanih zavoda opadala i njihova sredstva. Koncentracija bankovnih sredstava, uloga na štednju i tekuće račune vršila se u državnim i od države povlaštenim bankama, a ne u velikim privatnim bankama, koje su se u većini, zbog nelikvidnosti, nalazile pod državnom zaštitom.

Većina jugoslavenskih banaka do krize 1931–1934. god. naginjala je depozitnom i univerzalnom tipu poslovanja, spajanju obrtnog i investicionog kredita u jednoj ustanovi, bez obzira na činjenicu da su to bila u većini slučajeva sitna bankarska poduzeća. Ona su prikupljala neangažirana novčana sredstva, bavila se kratkoročnim kreditnim poslovima i plasiranjem vrijednosnih papira, sudjelovala su izravno u privrednoj djelatnosti, kao poduzetnici, financijeri i posrednici, davali dugoročne zajmove itd. Međutim, gro sredstava tih banaka potjecao je iz dnevnog otkazivih čekovnih i žiro-računa i iz privremene štednje. Ta sredstva su se trošila na znatan dio investicionog i dugoročnog kredita, što se smatralo osnovnim razlogom bankarske nelikvidnosti u vrijeme izbijanja i trajanja ekonomske krize. Pošto depozitne banke nisu smjele da se upuštaju u dugoročne aktivne operacije to se je poslije krize pretezan broj banaka bavio kratkoročnim kreditiranjem.

PODUZEĆA S UČEŠĆEM BANAKA

Privredna grana	Broj poduzeća	Iznos glavnice	Ukupni iznos kredita	Kredit privat. novčanih zavoda	% prema ukupnom kreditu	Krediti javnih kredit. ustanova	Iznos inostranih kredita
u 1000 dinara							
Šumska industrija	19	139 910	453 041	219 950	48,54	27 979	117 500
Rudarstvo i topioničarska industrija	9	40 450	115 812	71 910	62,09	9 157	22 444
Cementna industrija	9	68 568	141 515	28 708	20,28	3 850	76 856
Metalsko-mašinska industrija	13	229 875	449 679	110 450	24,56	14 849	170 052
Kemijska industrija	6	63 700	61 107	25 976	42,51	2 600	14 651
Tekstilna industrija	7	83 800	174 282	22 771	13,06	9 805	72 478
Prehrambena industrija	17	184 130	121 716	74 505	52,57	19 602	15 302
Poljoprivredna industrija	4	10 700	32 498	10 588	32,58	16 216	–
Električna industrija	6	46 500	176 399	21 677	12,28	378	147 222
Ostala industrija	13	126 500	166 149	86 354	51,97	8 630	43 766
Hoteli	5	18 352	53 641	51 051	95,17	2 143	–
Trgovina	7	15 450	103 130	47 117	45,68	–	38 469
Transport	11	210 550	90 317	37 325	41,32	9 450	10 839
Ostalo	7	4 278	2 150	1 352	21,99	217	–

Fuzioniranje bankarskog kapitala s industrijskim bilo je jedno od obilježja privatnog bankarstva u Jugoslaviji. Vršilo se sudjelovanjem novčanih zavoda kao aktivnih činilaca u privrednoj djelatnosti, bilo kao povjerioca poduzeća ili kao njihova djelomičnog ili potpunog vlasnika. U nekim slučajevima je banka bila suosnivač industrijskog poduzeća, radi jačanja veza i kontrole njihova poslovanja. Negdje su dugovanja privrednih poduzeća banke

pretvarale u akcije i tako postajale suvlasnici ili vlasnici poduzeća. Pored tih oblika, spajanje se vršilo i tako što je banka sudjelovala u upravnim i nadzornim odborima industrijskog poduzeća, davala im je kratkoročne i dugoročne kredite. I obratno: industrijska su poduzeća svoja raspoloživa sredstva prikupljala i držala u odgovarajućim bankama tako da su te banke vodile sve njihove isplatne i druge financijske operacije uz udio industrijalaca u

upravama i direkcijama banaka. Prema nekim izvorima iz 1932. godine. Prva hrvatska štedionica AD Zagreb sudjelovala je u upravnim i nadzornim odborima u 84 industrijska, rudarska, saobraćajna i bankarska poduzeća. Jugoslavenska udružena banka u 25, a Jugoslavenska banka AD u 15 raznih akcionarskih poduzeća.⁴⁸

INDUSTRIJSKA PODUZEĆA U VLASNIŠTVU BANAKA⁴⁹

Godina	u 1000 dinara
1929	216 044
1930	274 164
1931	256 327
1932	223 035
1933	147 826
1934	215 563
1935	146 454
1936	174 342
1937	165 964

U vlasništvu banaka bilo je 1930. godine industrijskih poduzeća u vrijednosti od 274,1 milijuna dinara. Do godine 1937. smanjio se taj iznos na 165,9 milijuna dinara. U grupi od ispitanih 811 industrijskih, trgovačkih, ugostiteljskih, saobraćajnih i drugih poduzeća 133 bila su s udjelom banaka. Udio banaka u vidu bankarskih kredita privatnim poduzećima iznosio je 1.699.830.496 dinara; udio u glavnica poduzeća 999.896.461 dinar, a ukupni udio banaka u privatnim poduzećima iznosio je 2.699.726.957 dinara. Na financiranje putem kredita otpadalo je 62,96 posto, na udio u glavnici poduzeća 37,04 posto.

Stvaranje koncerna i konzorcija, ukidanje međusobne konkurencije s tendencijom stvaranja financijskih monopola (u pogledu uvjeta pod kojima se primaju depoziti, ulazi na štednju, dobijaju i dijele krediti, preuzimaju i plasiraju vrijednosni papiri) vršila su se i u Jugoslaviji u dva tipična oblika. Sudjelovanje jedne banke u više poduzeća raznih grana industrije (koncerni), te prigodno udruživanje više banaka (konzorciji), radi zajedničkog financiranja jednog ili više poduzeća, zbog izvođenja većih investicijskih zahvata, osnivanja novih poduzeća i sl. (konzorcijski poslovi).

Najveći industrijski koncerni pripadaju zagrebačkim bankama. U industrijski koncern Prve hrvatske štedionice bilo je uključeno 39 industrijskih poduzeća, različitih privrednih grana (industrije drva, papira, mlinske industrije, kemijske, građevinske, istraživanja nafte, ugostiteljstva i dr.). Pet poduzeća bilo je vlasništvo banke. Pored toga. Prva hr-

vatska štedionica sudjelovala je u glavnica šest novčanih zavoda i tri osiguravajuća društva. Udio Prve hrvatske štedionice u 23 poduzeća iznosio je 64,5 milijuna dinara. Na zborovima 38 akcionarska društva iznos akcija Prve hrvatske štedionice dostizao je 81,2 milijuna, a akcije šest novčanih zavoda 15,9 milijuna dinara. Cjelokupni iznos vrijednosnih državnih papira i onih za koje država jamči, iznosio je 65,5 milijuna, a iznos privatnih vrijednosnih papira 264,4 milijuna dinara. Banka je imala 585,5 milijuna duga po tekućim računima dužnika. Konzorcijski poslovi banke iznosili su 137,8 milijuna dinara.

Jugoslavenska udružena banka sa sjedištem u Zagrebu imala je u svome koncernu 25 različitih akcionarskih društava: za šumsku industriju (pet), tekstilnu (dva), metalnu (jedan), cementnu (dva), kemijsku (tri), prehrambenu (tri), industriju, za poljoprivredu (dva), kožu (jedno), jedno skladište, dva trgovačka poduzeća, jedan sanatorij. Udio Jugoslavenske udružene banke u navedenih 25 poduzeća iznosio je 45.379.832 dinara. Prema bilanci iz 1937. godine banka je, po tekućim računima dužnika, imala duga u iznosu od 265,6 milijuna dinara.

Koncern Hrvatske sveopće banke iz Zagreba imao je 13 poduzeća drvne, cementne, tekstilne, prehrambene industrije, saobraćaja i trgovine. Ukupni udio banke u osam poduzeća iznosio je 26 milijuna dinara. Dug po tekućim računima dužnika iznosio je 128 milijuna dinara.

Koncern Jugoslavenske banke Zagreb sačinjavalo je osam poduzeća. Među njima Osječka šećerana s glavnicom od 30,8 milijuna dinara, Osječka Ijevanska željeza s glavnicom od pet milijuna, kranjska Tvornica željezne robe »Titan« iz Kamnika s glavnicom od tri milijuna, dva tekstilna poduzeća s glavnicom od 8,5 milijuna i jedno poduzeće u Skradu s glavnicom od dva milijuna dinara. Pored toga, banka je sudjelovala sa znatnim udjelom akcija u tri poduzeća šumske industrije, u jednom tekstilnom, jednom trgovačkom i u jednom poduzeću prehrambene industrije.

Koncern Srpske banke u Zagrebu sastojao se od osam poduzeća. Imao je utjecaja na sedam banaka i sudjelovao je u glavnici osam industrijskih poduzeća. Banka je držala 32 milijuna privatnih vrijednosnih papira.

Koncern Ljubljanske kreditne banke imao je devet poduzeća (za tekstil, metal, papir, osiguravajuću banku i zadruge). Glavnica šest poduzeća dostizala je 40 milijuna dinara. Banka je bila u konzorciju s još dvije ljubljanske banke, s iznosom od 49,9 milijuna dinara. Kreditni zavod za trgovinu i industriju Ljubljana imao je svoj koncern od devet privrednih poduzeća s glavnicom od 97,5 milijuna dinara. U konzorcijskim poslovima banka je sudjelovala s 9,4 milijuna dinara.

Od beogradskih banaka imali su svoje koncerne Jadransko-podunavska banka Beograd sa šest poduzeća, Prometna banka Beograd sa šest poduzeća čiji je iznos glavnice bio 118 milijuna dinara. Anglo-

⁴⁸ D. Gajić, Karakteristike razvoja banaka u Jugoslaviji između dva svjetska rata, Beograd 1965.

⁴⁹ Statistički godišnjak 1929. 1938-1939; iz Bilansa akcionarskih banaka.

čehoslovačke i praške kreditne banke sudjelovale su u pet poduzeća (šećerane, pivovare itd.) s 19 milijuna. Banka je potraživala po tekumi računima iznos od 236,9 milijuna dinara. Koncern Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva imao je pet poduzeća. Udio banke u njima dostizao je ukupnu svotu od 15,3 milijuna dinara.

Od ukupno 811 industrijskih trgovačkih saobraćajnih i ostalih akcionarskih društava u 45 slučajeva postojao je udio jednog akcionarskog društva u glavnici drugog. Sve te zajednice interesa koje su se pojavljivale u ovih 45 slučajeva bile su horizontalne asocijacije između poduzeća različitih vrsti čiji su glavni akcionari bili isti kapitalisti. Ovih 45 društava raspolagalo je ukupnom glavnicom od 717,6 milijuna dinara. Međusobni udio u glavicama iznosio je 200,5 milijuna dinara. Najveći je bio u transportnim poduzećima – 44,9 milijuna; industriji drva – 40,4 milijuna; trgovačkim poduzećima – 24,7, metalstrojarskim – 24,6; mlinskoj industriji – 16,5; tekstilnoj industriji – 12,1; rudarskoj i topioničarskoj industriji – 12; poduzećima za cement i ciglanama – 11,2; prehrambenoj industriji – 6,9; ostalim poduzećima – 6,7 milijuna dinara.

Stvaranje koncerna omogućeno je 1934. godine Uredbom o zaštiti novčanih zavoda i njihovih vjerovnika i Uredbom o kartelima. Trgovački zakonik iz 1937. govori o vodećim i zavisnim (afiliranim) poduzećima. Tim propisima kaže se da akcionarsko društvo sudjeluje u drugim poduzećima ako ima bar 30 posto njegove osnovne glavnice, ili ako mu je dalo kredit koji dostiže 40 posto vlastitih sredstava drugog poduzeća ili ako udio u glavnici i kredit zajedno dostižu 50 posto vlastitih sredstava drugog poduzeća. Vlastita sredstva su bila glavnica i rezerve.

Već smo u prvom dijelu ovog poglavlja naveli da je osnovno obilježje razvoja bankarstva u Jugoslaviji u razdoblju od 1931–1938. godine bio slom privatnog bankarstva i jačanje državnog kapitala, državnih i od države privilegiranih i poludržavnih centraliziranih novčanih ustanova. Do sloma dolazi u svibnju 1931. koji je izazvan krahom vodećeg austrijskog novčanog zavoda Kreditanstalt koji je bio angažiran jugoslavenskoj privredi. Za sanaciju toga zavoda potreban je bio silni kapital, pa je iz Jugoslavije izšlo deviza u vrijednosti od oko 300.000.000 dinara. Slom jednog od najvećih njemačkih novčanih zavoda, 13. srpnja 1931. Dermstädter und Nationalbank i drugi krahovi banaka s kojima jugoslavenske banke imaju poslovne odnose utjecali su i na njih, te su i one počele uvoditi restrikciju kredita što je privredu Jugoslavije dovelo u vrlo težak položaj. 20. lipnja 1931. objavio je predsjednik SAD svoj prijedlog o moratoriju njemačkih reparacija i ratnih dugova. Time je jugoslavenskoj državi oduzet zamašan prihod od 600.000.000 dinara. Režim šestojanuarske diktature morao je reducirati nabavke i javne radove. 21. rujna iste godine Engleska je napustila zlatnu valutu čime je izazvala pad engleske

funte. Sve je to i u Jugoslaviji dovelo do besprimjerne navale ulagača na privatne novčane zavode. Banke su bile prisiljene obustaviti svako kreditiranje, pa je tako trgovini i industriji oduzeta mogućnost slobodne dispozicije s njihovim vlastitim novčanim sredstvima. Mnoga poduzeća morala su znatno ograničiti poslovanje, a neka su ga i potpuno obustavila. Trgovački promet padao je na nepovjerljivo nisku razinu, a tranziranje gotovine primirilo je sve gore oblike. To se osobito odnosilo na zapadne i sjeverne krajeve zemlje. Podizanje uloga iz novčanih zavoda od 1. lipnja 1931. do kraja prosinca 1932. iznosilo je okruglo četiri milijarde dinara. U jeku opće novčane krize režim je 11. svibnja 1931. godine donio Zakon o novcu koji je ukinuo dotadašnji devizni pravilnik, pa je devizno poslovanje bilo oslobođeno gotovo svih stega. Poslije ogromnog odliva deviza iz zemlje vlada je bila prisiljena da 7. listopada 1931. godine ponovno propiše pravilnik o reguliranju prometa devizama i valutama koji je dopunjen i objašnjen rješenjem ministra financija od 31. prosinca 1931. god. Na osnovi tih propisa moralo se Narodnoj banci prijaviti svako devizno potraživanje u inozemstvu, a morali su joj se predati u cijelosti sve devize koje dođu u zemlju s naslova izvršenog izvoza. Izvoz dinara bio je zabranjen. Time se održao tečaj dinara koji je oscilirao od 10,44 do 11,07 za 1 Sfrs i održao teoretski paritet prema zlatu od 26,5 mg čistoga zlata za jedan dinar.

Financijska panika koja je dovela do dizanja i teauriranja bankovnih uložaka oduzela je privredi, koja je počivala i bila sva izgrađena na kreditu, sav obrtni kapital. Banke su odjednom postale nelikvidne. Otpočela je masovna naplata dugovanja sudskim putem. Samo za likvidaciju zaduženosti poljoprivrede trebala je ogromna suma od sedam milijardi dinara. Najveći dio toga duga u iznosu od četiri milijarde 202 milijuna otpadao je na mala i srednja gazdinstva. Režim se je krajem 1931. godine počeo baviti tim problemom. 19. travnja 1932. godine donesen je Zakon o zaštiti zemljoradnika. Tim se zakonom, u prvom redu, osobito štitilo seljaka, a ovlaštenjima iz 5. točke istog zakona također i novčane zavode. Praktični efekt ovog zakona značio je neodređeni moratorij za sve seljačke dugove i moratorij za obaveze onih banaka koje su se poslužile odredbama toga zakona.

19. prosinca 1932. godine zakonom je produžena važnost Zakona o zaštiti zemljoradnika. Na osnovi toga zakona propisana je Uredba o reguliranju isplata uloga od pojedinih novčanih zavoda i Uredba o postupku posredovanja kojom se mogao poslužiti svaki dužnik bio on trgovac ili zanatlija. »Uredba nije sadržavala nikakvih pobližih propisa o načinu reguliranja obaveza, već je općenito određivala, da će dužnik staviti svoj prijedlog, pa ako sud otvori postupak, tada će kroz vrijeme od 90 dana biti obustavljeno protiv takvog dužnika svako prisilno izvršenje ili obezbeđenje, a to u praksi znači na tri mjeseca ograničeni moratorij za sve obaveze

dužnika. Ovaj je rok kasnije povišen na 180 dana, čime je data ne samo trgovcima, zanatlijama i drugim privrednicima, već i svima privatnim licima, primjerena zaštita, ukoliko se nisu mogli poslužiti zaštitom, predviđenom po Zakonu o zaštiti zemljoradnika, ili po uredbama, izdanim na osnovu ovog Zakona.⁶⁰ Kreditnom je poslovanju ovom uredbom bio zadan konačni udarac, kaže se u izvještaju Znanstvske komore, jer se privredno poslovanje odvijalo isključivo samo s gotovinom koje, međutim, u prmetu nije bilo.

Nova uredba o zaštiti zemljoradnika od 3. kolovoza 1934. godine propisivala je »da će dužnici – zemljoradnici isplatiti svoje dugove novčanim zavodima na taj način, da prvo plate kamate za vrijeme od 23. novembra 1933. do 15. oktobra 1934. a počam od 15. novembra 1934. u 12 godina godišnji otplatni obrok, prema posebnom otplatnom planu na bazi ukamaccenja od šest posto tako da otplatni rok u prvoj godini iznosi sedam posto, a u posljednjoj godini 17 posto. Ostalim vjerovnicima otplaćivat će dugove tako, da naprije plate kamate od 3,5 posto za isto vrijeme kao naprijed navedeno, a dalje, počam od 15. novembra 1934. u 12 godina godišnji otplatni obrok ili anuitet prema posebnom planu na bazi ukamaccenja od 3,5 posto tako, da anuitet u prvoj godini iznosi šest posto, a u posljednjoj otplatnoj godini 15 posto.

Izuzetak od ovog općeg načela o otplati zemljoradničkih dugova, kroz 12 godina sačinjava onaj dug ili dugovi jednog zemljoradnika, koji ne iznose više od Din 2.000.–, pa se takav dug ima isplatiti u roku od četiri godine u jednakim godišnjim obrocima najkasnije počam od 15. novembra 1935. godine s ukamaccenjem od šest posto. Kao što vidimo, ispuštena je posve odredba o isplati tražbina zanatlija spram zemljoradnika u iznosu od Din 500.–, koju je odredbu sadržavala ranija uredba. Prema tome ni ovom novom uredbom nije zanatlijama omogućeno da dođu do svojih većinom manjih potraživanja koja imaju spram zemljoradnika.

K ovoj je Uredbi propisan i pravilnik od 5. novembra izvještajne godine, koji sadrži pitanje propise za izvršenje predmetne uredbе.

Konačno treba naročito istaknuti da je 5. februara 1935. godine stupila na snagu Uredba o izmjenama i dopunama uredbе o zaštiti zemljoradnika od 3. VIII 1934. godine, kojom je određeno, da se za 1. septembar 1935. godine odlažu plaćanja i činidbe po članu 3. i 4. spomenute Uredbe, ukoliko ta plaćanja nisu već izvršena, a osim toga se ovom Uredbom smanjuje kamatna stopa za dugove zemljoradnika novčanim zavodima od šest posto na 4 1/2 posto na jedan posto godišnje. Onim zemljoradnicima, koji su već platili kamate po ranijoj većoj kamatnoj stopi, uračunat će se razlika kamata u otplatu glavnice.

Isto je tako u izvještajnoj godini dne 3. VIII propisana nova Uredba o maksimiranju kamata, kojom je određeno da kamatna stopa na pozajmljeni novac može iznositi najviše: a) kod novčanih zavoda 4 1/2 posto nad eskomptnom stopom Narodne banke tj. ukupno 9 1/2 posto i b) kod privatnika osam posto godišnje. Kamatjanj novčanih zavoda na uloge smije biti najviše 4 1/2 posto, tj. za jedan posto manje od eskompta Narodne banke.⁶¹

30. rujna 1935. godine izdata je šesta po redu Uredba o zaštiti zemljoradnika koja je izazvala negodovanje poslovnih krugova, jer je konsolidirala postojeće stanje i predviđala dugoročnu amortizaciju uz vanredno nisku kamatnu stopu. Uredbom od 5. listopada 1935. godine produžen je ponovo rok za podnošenje molbi za zaštitu po Uredbi o zaštiti novčanih zavoda i njihovih vjerovnika. Od 617 banaka i štedionica zatražila su do početka 1934. godine zaštitu po Zakonu o zaštiti zemljoradnika i Zakonu o produženju njegove važnosti 152 novčana zavoda s uloženim kapitalom od 4 884 milijuna dinara i polozima na tekucim računima od 1 684 milijuna ili ukupno 6 568 milijuna dinara. Zavodi koji su bili pod režimom Uredbe o reguliranju isplate kod pojedinih novčanih zavoda isplaćivali su djelomice male uloge i pologe po tekucim računima. Zato se računalo sa svotom od okruglo 5 500 milijuna dinara, koja je kod novčanih zavoda bila početkom 1934. godine zaleđena. Pošto se stanje uloga kod svih novčanih zavoda u to vrijeme kretalo oko 9 662 milijuna dinara, izlazi da je kod novčanih zavoda stvarno bilo zaleđeno oko 55–60 posto cjelokupno uloženo kapitala zemlje.

Kretanje uloga na štednju kod svih banaka i štedionica iznosilo je 1. ožujka 1931. 14.170 milijuna, a 1. prosinca 1933. 9 662 milijuna. Uloženi kapital smanjio se, prema tome, u tri godine krize za ukupno 4 508 milijuna dinara. Od 9 662 milijuna oko 6 500 bilo je pod zaštitom. Ostatak, nešto više od 3 000 milijuna, djelomice također pod raznim ograničenjem, služio je novčarstvu za financiranje privrednih operacija. Do kraja 1934. godine tražile su zakonsku zaštitu 193 banke. Od toga broja 175 banaka tražilo je odlaganje plaćanja za izvjestan broj godina, devet je novčanih zavoda tražilo sanaciju a njih devet vanstečajnu likvidaciju. U 1935. godini bilo je pod zaštitom 228 novčanih zavoda, od čega su 193 koristila odlaganje plaćanja, 10 ih je provelo sanaciju, 25 ih je bilo u vanstečajnoj likvidaciji. U 1936. godini pod zaštitom se nalazilo 429 novčanih zavoda; odlaganje plaćanja tražilo je njih 279, sanaciju 13, a vanstečajnu likvidaciju 37. U 1937. godini još su bila pod zaštitom 347 novčana zavoda, od čega ih je 315 koristilo odlaganje plaćanja, a vanstečajnu likvidaciju 32 novčana zavoda.

Prema podacima Narodne banke, krajem 1938. godine postojala su 632 privatna novčana zavoda.

⁶⁰ Izvještaj Znanstvske komore u Zagrebu za godinu 1933. str. 271.

⁶¹ Izvještaj Znanstvske komore u Zagrebu za godinu 1934. str. 279.

Pod zaštitom ih je bilo 297, od čega 237 pod režimom odlaganja plaćanja. 16 pod režimom sanacije i 44 banke pod vanstečajnom likvidacijom. Pored tih banaka bilo ih je još 179 koje nisu odgovarale uredno svojim obavezama pa su se spremale da zatraže zakonsku zaštitu. Ukupno je normalno radilo svega 179 privatnih novčanih zavoda ili 28,4 posto od ukupnog broja.

PREGLED NOVČANIH ZAVODA POD ZAŠTITOM

Godina	Pod zaštitom	Odloženo plaćanje	Sanacija	Vanstečajna likvidacija
1932				
1933	152			
1934	193	175	9	9
1935	228	193	10	25
1936	329	238	4	36
1937	347	315		32
1938	297	237	10	44

Ovi podaci govore o teškom stanju privatnog bankarstva. Osobito su u teškoj situaciji bile male privatne banke koje su za svoje potraživanje, najvećim dijelom, imale zemljišne dugove. Sva ta potraživanja predana su Privilegiranoj agrarnoj banci koja ih je smanjila i pretvorila u dugoročna potraživanja na osnovi Uredbe o likvidaciji zemljišnih dugova od 26. rujna 1936. Ukupno dugovanje zaštićenih zemljišnika iznosilo je krajem 1936. godine u svim novčanim zavodima 1.735.637.000 dinara. Od toga je otpadalo na mjenice 1.524.337.000 dinara, na tekući račun 69.454.000 dinara i na čisto hipotekarne zajmove 138.882.000 dinara. Taj se ukupni dug zemljišnika dijelio na 417.974 zaduženja, odnosno seljačkih gazdinstava. Pojedino zaduženje iznosilo je u prosjeku 4 145 dinara. Ukupan broj novčanih zavoda koja su imala potraživanje od zaštićenih zemljišnika bio je 553 ili 90,65 posto. U 1938. godini u 1 026 novčanih ustanova bilo je prijavljenih zemljišnih dugova 448.715 s iznosom od 1.811 milijuna 470.000 dinara. Na jedan dug otpadalo je 4 040 dinara. Na 4 393 zadruge bilo je 302.381 prijavljenih dugova s iznosom od 1 070 milijuna 213.000 dinara. Ukupno je na 5 419 ustanova i na 751.096 dugova otpadao iznos od 2.881.683.000 dinara ili na jedan dug 3 840 dinara.⁵²

⁵² Statistički godišnjak 1938-1939, str. 302.

Napomena: U koloni 11 učestvuju: inventar sa iznosom od 30 520 000 dinara; industrijska poduzeća sa 146 450 000 dinara; račun Filijala i agencija sa 227 428 000 dinara; prenosne pozicije sa 15 667 000 dinara i ostala aktiva sa 707 749 000 dinara.

IZ BILANSA PRIVATNIH AKCIONARSKIH BANAKA PO TADAŠNJIH BANOVINAMA

PODRUČJE TADAŠNJE BANOVINE	Bilj		U 1000 dinara												
	Zavoda	Filijala	Govorina i potraživanja po vidjenju	Mjenični zajmovi	Zajmovi na zaloge	Hipotekarni zajmovi	VI	Poraznja po tekucem računu	Ostali dužnici	Vlastiti papiri od vrednosti	Nepokretnosti	Inventar - pred - račun bilje - Ina - prenos - ostala aktiva	12	13	
Drevna	12	18	89707	173241	2170	1176	376592	276712	58715	63792	212759	1256865			
Dunavska	4	11	70278	562543	3482	32113	121043	44905	22131	42558	48890	94654			
Moravska	170	11	9374	257761	3308	2541	84760	8479	25331	41935	477401	948541			
Primorska	91	5	13219	27045	6199	34351	44672	8001	6345	10197	14082	166130			
Savska	102	75	410790	1305758	63090	200225	1593848	200354	429686	405170	335511	4944432			
Vardarska	49	1	8191	142215	3548	1523	60930	34660	12738	28336	41198	338339			
Vukotinska	24	6	8109	45109	459	1907	6864	7416	86	1250	1250	17597			
Zetska	51	1	1127	48166	48	38	38	1254	1078	1254	1254	17597			
Beograd	72	19	351021	603634	51676	416084	1124872	352236	307880	377023	338837	4022263			
UKUPNO	620	137	987560	3479722	144545	795713	3590846	1031897	925621	1017133	1127818	13101256			

IZ BILANCE PRIVATNIH AKCIONARSKIH NOVČANIH ZAVODA
- u 1000 dinara -

AKTIVA

Godina	Gotovina i potraživanja po viđenju	Mjenični zajmovi (eskont)	Zajmovi na zaloge (lombard)	Hipotekarni zajmovi	Potraživanja po tekućem računu	Ostali dužnici
1929	1 467 412	5 249 958	346 851	290 888	3 841 350	-
1930	1 668 704	5 595 908	497 437	710 214	7 071 110	1 336 022
1931	1 034 791	5 327 887	209 855	1 039 494	6 065 776	1 041 704
1932	777 720	4 355 988	123 032	997 287	4 627 189	1 618 933
1933	885 379	4 116 868	153 710	851 966	4 478 051	989 004
1934	880 908	3 915 751	140 088	879 280	4 003 731	723 328
1935	987 960	3 479 722	144 545	795 713	3 590 846	1 031 897
1936	928 617	3 021 342	145 408	784 427	3 940 074	1 146 723
1937	1 115 229	2 229 929	215 022	687 170	4 226 747	1 111 895

IZ BILANCE PRIVATNIH AKCIONARSKIH NOVČANIH ZAVODA
- u 1000 dinara -

PASIVA

Godina	Glavnica (kapital)	Rezervni fond	Ostale rezerve	Ulozi na štednju	Dugovanja po tekućem računu	Ostali povjereci	Reeskont	Akcepti	Hipotekarni dugovi
1929	2 192 797	518 892	240 075	9 344 194	3 841 350	-	671 339	56 629	29 698
1930	2 957 760	566 339	251 832	10 294 091	2 909 621	954 083	738 074	72 910	41 000
1931	2 968 151	576 401	190 513	8 804 120	2 145 709	784 175	1 335 786	74 097	38 625
1932	2 952 072	572 119	202 479	6 769 976	1 843 122	943 839	1 447 222	81 530	34 669
1933	2 785 102	522 777	373 079	6 359 971	1 938 820	383 643	1 279 901	75 586	169 375
1934	2 542 824	399 958	368 167	5 388 732	2 103 131	568 468	1 036 727	63 030	170 046
1935	2 504 060	453 328	345 297	5 450 666	1 776 006	482 467	997 229	48 644	187 568
1936	2 503 958	480 344	343 483	5 284 889	1 890 290	570 388	904 617	58 078	169 697
1937	2 350 275	330 047	403 100	5 314 398	1 853 188	658 170	783 826	55 001	153 216

IZ prikazanih tabela načinjenih prema bilanca-
ma akcionarskih novčanih zavoda ukupna svota zaj-
mova akcionarskih banaka i štedionica iznosila je:

Godina	milijuna dinara	20 velikih banaka
1930	12.210,6	-
1931	13.714,7	-
1932	11.722,4	5 589
1933	10.589,5	5 015
1934	7.662,9	4 641
1935	9.042,7	4 189
1936	9.037,9	4 258
1937	8.470,7	4 167

U doba krize od 1931-1934. smanjen je ukupni iznos kredita privatnih banaka za 6.052,5 milijuna dinara. Taj je pad bio smanjen s privrednim oživljavanjem 1935-1936. godine, na 4 672 - 4.676,4 milijuna, ali ni do kraja postojanja stare Jugoslavije nije dostignuta razina iz 1931. godine. Poslije krize es-

kontni je kredit sve više gubio na svome značaju te je s 5.327,8 milijuna u 1931. godini smanjen na 2.229,9 u 1937. godini ili za 3.097,9 milijuna dinara. Kreditiranje po tekućem računu predstavljalo je najznačajniji aktivni posao kratkoročnog kreditnog tržišta, a poslije krize taj mu se značaj sve više povećavao. Godine 1931. iznosio je 6.065,7 milijuna, a 1937. godine 4.226,7 milijuna ili manje za 1 839 milijuna dinara. Odnos mjeničnih zajmova prema potraživanjima po tekućim računima bio je 1931. godine 9,2 : 10, a 1937. godine 5,2 : 10. Hipotekarni zajmovi smanjili su se s 1.039,4 na 687,1 milijuna dinara, ili za 352,3 milijuna manje (33,9 posto). Neznatno su porasli lombardni zajmovi, za svega šest milijuna dinara - ostali dužnici za 70,1 milijuna dinara i gotovina i potražnja po viđenju za 80,4 milijuna dinara.

Vlastita sredstva privatnih akcionarskih novčanih zavoda smanjila su se s 3 735 milijuna u 1931. godini na 3.084,3 u 1937. godini. Ukupna je glavnica smanjena s 2.968,1 na 2.350,2 milijuna dinara, rezervni fond sa 576,4 na 330 milijuna, dok su se ostale rezerve povećale sa 190,5 na 403,1 milijun dinara.

Smanjila su se i tuđa sredstva: uložili su u štednju za 8.804,1 u 1931. godini na 5.314,3 u 1937. godini ili za 3.489,8 milijuna dinara. Čista je dobit opadala od 289,3 milijuna u 1929. godini do 112,7 milijuna u 1932. godini, da bi se u 1933. godini povećala na 205,6 milijuna, a 1936. godine smanjila na 98,2 milijuna dinara.

Inozemni je kapital sudjelovao u glavnica 14 jugoslavenskih novčanih zavoda i u četiri filijale inozemnih novčanih zavoda s ukupnom sumom od 262.167.628 dinara i kreditom od 413,7 milijuna dinara. Udio inozemnih novčanih zavoda u glavnica 14 jugoslavenskih kreditnih ustanova iznosilo je 144.070.590 dinara ili 73,75 posto inozemnih akcionarskih društava 35.764.700 dinara ili 18,32 posto, pojedinačnih inozemnih kapitalista 15.496.500 dinara ili 7,93 posto. Ukupni udio iznosio je 195.331.790 dinara. Banke s najviše stranog kapitala bile su: Jugoslavenska udružena banka, Jugoslavenska banka D. D., Čehoslovački kreditni zavod za trgovinu i industriju, Hrvatska sveopća kreditna banka, Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu, Trgovačka i obrtnička banka, Hrvatska banka, Bosanska industrijska i trgovačka banka, Angločehoslovačka, Praška kreditna banka i Francuska banka.

Ovi podaci ukazuju da su jugoslavenski kapitalizam, a posebno privatno bankarstvo, bili u latentnoj krizi. Razrješenje te krize izvršila je socijalistička revolucija koja je bankarstvu dala posebno mjesto u izgradnji socijalističke Jugoslavije.⁶³

⁶³ Statistički godišnjak 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934–1935. 1936. 1937. i 1938–1939; Izvještaji Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu za godinu 1929–1937; Izvještaji Zanatske komore u Zagrebu za godine 1933–1938; K. Bošnjak, Organizacije i tehnika rada u bankama, Zagreb 1921; *Narodno blagostanje*, godišta 1929, 1930, 1931. i 1939; *Ekonomist*, godište 1938; *Nova Evropa* 11. oktobar 1925, januar, april i juli 1928, mart 1929, mart i april 1930. i maj 1931. godine; Arhiv za pravne i društvene nauke, juli 1934; Spomenica narodne banke 1884–1934, Beograd, 1935; Spomenica I kongresa ekonomista Zagreb – 1937; *Jugoslavenski Lloyd*, 5. jula 1940; *Novosti*, Zagreb, 21. VII 1940; *Politika*, Beograd, 22. VII 1930; 13. I. 1. II 1935; juli 1940; V. I. Lenjin, – Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Beograd 1951; M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*: O. Keršovani, *Povijest Hrvata*, Rka 1971, str. 111–113; V. V. Rosenberga i J. Lj. Kostić, *Ko financira jugoslovensku privredu*; J. Tomašević, *Novac i kredit*, Zagreb 1938; R. Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1938; M. Vučković, *Bankarstvo*, Beograd 1967, str. 58–61; T. Tišma, *Javne finansije*, Zagreb 1964. R. Zečević, *Bankovni i kreditni sistem*, Zagreb 1965; isti, *Kreditni i bankarski sistem*, Beograd 1965; N. Miljanić, *Novac i kredit*, Zagreb 1964; R. Stevanović, *Finansije*, Beograd 1972; S. Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*.

KRIZA I PRIVREDNO OŽIVLJAVANJE

Razvoj svjetske ekonomske krize

Svjetska ekonomska kriza 1929. godine bila je po svojoj dubini najteža ekonomska kriza u historiji kapitalizma. Vladajući buržoaski krugovi i vođe reformizma u socijalističkom pokretu koji su vjerovali u trajnost stabilizacije kapitalizma i daljnji kapitalistički privredni napredak bili su njenom pojavom krajem 1929. godine posve zatečeni. Kriza je trajala četiri godine, od 1929–1933.

U SAD se nacionalni dohodak, koji je 1929. godine iznosio 87,8 milijardi dolara, smanjio u 1933. godini na 40,2 milijarde. Bankrotiralo je više od 135 tisuća trgovačkih, privrednih i finansijskih firmi. Broj banaka smanjio se s 25 tisuća na 15 tisuća, prve tri godine krize vrijednost vrijednosnih papira smanjena je na 160 milijardi dolara.

Smanjenje proizvodnje, zatvaranje tvornica i poduzeća, te nedovoljna iskorištenost kapaciteta u poduzećima koja su radila doveli su do nezaposlenosti. U ožujku 1933. godine armija nezaposlenih brojila je 17 milijuna ljudi, ne računajući nekoliko milijuna poluzaposlenih. Kako nije postojao zakon o socijalnom osiguranju, nezaposleni su bili lišeni

svih sredstava za život. Porast nezaposlenosti pratile je intenziviranje rada i smanjenje zarada prosječno na polovinu ranijih. Stotine tisuća ljudi izgubilo je stanove, jer nisu bili u stanju da ih plate. U blizini mnogih industrijskih gradova nezaposleni i njihove porodice osnovali su logore, koji su nazvani »guvervils«.

Bilo je to i vrijeme masovnog propadanja farmara. Cijene poljoprivrednih proizvoda u doba krize pale su na 54 posto ranijih cijena. Oko 40 posto bruto prihoda farmara u 1932. godini išlo je na uplatu kamata za dugove, poreze, rente. Monopolisti su uništavali farmere, umjetno održavajući relativno visoke cijene industrijskoj robi. U razdoblju od 1929–1933. godine prisilno je prodano oko milijun farmi. Propali farmeri postajali su poljoprivredni radnici ili su išli u grad, ali se ni tamo nisu mogli zaposliti.

Kriza je bila posebno izražena u zemljama sa slabo razvijenom proizvodnjom. Naglo su pale cijene osnovnih predmeta izvoza – sirovina i prehrambenih proizvoda. Indeks izvoza u količini pao je sa 100 u 1929. godini na 85,1 u 1931. godini a u vrijedno-

snom pokazatelju na 56,4. Kriza je povećala teškoće oko naplate starih dugovanja i dovela mnoge države do bankrotstva. Kapitalistička industrija u cjelini svedena je na proizvodnju kakva je otrpila bila 1908–1909. godine, proizvodnja u SAD na onu iz 1905–1906. godine, a Njemačke i Engleske na proizvodnju iz 1896–1897. godine.

Kriza je dovela do naglog prekida svjetskih privrednih odnosa. Ukupna vrijednost svjetskog uvoza i izvoza iznosila je tada (u milijardama dolara):

	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.
Uvoz	35,6	29,1	20,8	14,0	12,5
Izvoz	33,0	26,5	13,9	12,9	11,7

Obručano u dolarima, vanjska trgovina u svijetu smanjila se u toku krize za dvije trećine. Na svjetskom kapitalističkom tržištu otpočeo je žestoki trgovinski rat. Podizajući nove carinske barijere, nacionalna bi kapitalistička klasa pokušavala popraviti svoj položaj na račun inozemne konkurencije. U razdoblju od lipnja 1931. godine do travnja 1932. godine 76 zemalja je povećalo svoje carinske tarife, uvelo ograničenja davanja valute za kupovanje inozemne robe, uvelo je sistem kvota i prišlo zabranama uvoza. Vrijednost valute 56 zemalja je pala. Normalni obrt zlata na svjetskom tržištu smijenio je valutni rat.

Nikada još kapitalistički svijet nije doživio krizu tolike rušilačke snage. U svim kapitalističkim zemljama nastajala su ogromna groblja strojeva, na desetine kilometara protezala se mrtva zona tvornica i poduzeća sa stotinama ugašenih tvorničkih dimnjaka, zatvorenim vratima, tračnicama obraslim travom. Rušile su se visoke peći, potapali rudnici. Pali su se usjevi, sjekli voćnjaci, ubijala stoka, uništavala se ogromna količina sirovina i prehrambenih artikala. Materijalni gubitak koji je izazvala kriza po svom opsegu nije bio manji od onog iz svjetskog rata 1914–1918.

Početakom 1932. godine u kapitalističkim zemljama bilo je više od 26 milijuna nezaposlenih, ne računajući djelomično nezaposlene koji su radili samo jedan ili dva dana tjedno. Ako bi se uračunali djelomično zaposleni, onda je u svijetu, prema proračunima na temelju statističkih podataka Međunarodnog biroa rada, bilo oko 40 milijuna nezaposlenih, iako je i u vrijeme prosperiteta, 1929. godine, bilo nezaposlenih: u SAD tri milijuna, u Njemačkoj dva, u Engleskoj jedan milijun. Znatno se pogoršao položaj gradske sitne buržoazije i inteligencije. Vjera u kapitalistički privredni sistem bila je pokolebana u najvećem dijelu stanovništva. Ogorčenje uslijed takva položaja dovelo je do porasta i širenja antikapitalističkog raspoloženja. Ekonomsko nezadovoljstvo radnika prešlo je u političku borbu. U Španjolskoj je, tako u vrijeme krize izbila revolucija.

Svjetska ekonomska kriza imala je veliki utjecaj i na međunarodnu situaciju. Agresivnost u politici imperijalističkih država dovela je do nicanja žarišta novog svjetskog rata: jedno od njih stvoreno je na Dalekom istoku napadom japanskih imperijalista na Kinu, drugo je niklo u središtu Evrope kada je u Njemačku Hitler uveo fašističku diktaturu. U ratu su imperijalisti vidjeli sredstvo borbe protiv Sovjetske države, revolucionarnog proletarijata kapitalističkih zemalja, nacionalno-oslobodilačkog pokreta u kolonijalnim i zavisnim zemljama i put ka rješavanju međimperijalističkih proturječnosti.

Sredinom 1932. godine kriza je zaostrišla socijalne i političke proturječnosti u Njemačkoj, tako da su dostigle kulminaciju. Bankrotiralo je 68 tisuća poduzeća. Velike banke i monopoli progutali su desetine tisuća malih poduzeća i banaka. Socijaldemokrati, koji su tada bili na vlasti, dali su ostavku. Broj nezaposlenih među industrijskim radnicima povećao se na pet milijuna ljudi. Stotine je tisuća činovnika, učitelja, ljekara, inženjera, kulturnih radnika ostalo bez posla. Mnoge je tegobe trpilo i radno seljaštvo. Samo 1930. godine bilo je prodano 20 tisuća seljačkih gospodarstava.

Početakom 1930. godine ekonomska kriza zahvatila je sve grane engleske privrede. Proizvodnja elektrostrojeva smanjila se na pola, brodogradnja na 80 posto, strojogradnja na jednu trećinu, tekstilna industrija na 33 do 80 posto. Oko tri milijuna radnika kapitalisti su izbacili na ulicu. Prema značajnim podacima, 1932. godine bilo je 22 posto nezaposlenih radnika, a u rudarstvu, metalurgiji i brodogradnji 61 posto.

U Francuskoj se ekonomska kriza javila krajem 1930. godine, a završena je tek 1935. U tom se razdoblju smanjila proizvodnja automobila, obojenih metala, cinka, strojogradnja je pala za 69,9 posto u odnosu na 1929. godinu, a proizvodnja sredstava za proizvodnju smanjena je za 80 posto. Vanjska trgovina smanjila se za više nego dva puta. Prihodi u poljoprivredi 1934. godine iznosili su 17 milijardi franaka prema 44,8 milijardi franaka 1929. Ukupni iznos zarada radnika od 1930. godine do 1934. smanjio se za 38 posto.

Indeks svjetske industrijske proizvodnje

Prosjeck 1929 = 100

Godina	Svijet bez SSSR-a	USA	Njemačka	Francuska	Engleska
1929	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1930	86,5	80,7	85,9	99,1	92,3
1931	74,8	68,1	67,6	86,1	83,8
1932	63,8	53,8	53,3	71,6	83,5

U doba krize u Americi, Engleskoj, Njemačkoj, Francuskoj itd. vodilo se veliki broj štrajkova, bilo je sukoba s policijom u kojima su ginuli radnici, hapšene su tisuće radnika. Povorke gladnih u nizu

mjesta sukobljavale su se s policijom. U Njemačkoj su, pored stotina štrajkova, djelovale i grupe naoružanih radnika za samoobranu. I u Engleskoj je rašao štrajkaški pokret. Za tri i pol godine krize u zemlji bilo je 1 430 štrajkova u kojima je sudjelovalo milijun i 260 tisuća štrajkaša. I u Francuskoj, u industrijskim centrima, vođeni su veliki štrajkovi koji su često prerastali u borbe na barikadama s policijom.

Krizu je savladala kapitalistička država koja je pomogla čitavoj kapitalističkoj privredi da izađe iz krize. Država je preuzela novu ulogu u okviru kapitalističke privrede i društva sa ciljem da poveća proizvodnju i prodaju na tržištu i da ih uskladi, bolje nego što je to kapitalizam vlastitim snagama mogao da postigne. Usprkos dubine krize koja je obuhvatala sve velike zemlje svijeta osim Sovjetskog Saveza, nije došlo, niti se pokušalo, revolucionarno razriješiti krizu u pravcu izgradnje socijalizma. U Sjedinjenim Američkim Državama nisu postojali veliki socijalistički i komunistički pokreti radnika, tako da se borba protiv posljedica krize vodila u okviru kapitalističkog sistema. U Evropi, gdje su postojale jake socijalističke i reformističke radničke organizacije, kriza se nije pokušala iskoristiti u pravcu socijalističkog preobražaja kapitalizma, jer su vodeći kadrovi reformističkog radničkog pokreta smatrali da je kapitalistički uspon neboriv i da ga kriza samo privremeno prekida, te da će se ponovno nastaviti godine uspona i prosperiteta.

O krizi poljoprivrede u Jugoslaviji

Svjetskoj privrednoj krizi prethodila je depresija i stagnacija u poljoprivredi, u prvom redu u proizvodnji žitarica. Dok je u industriji još vladalo razdoblje prosperiteta, međunarodna je agrarna kriza podriivala taj prosperitet.

O krizi poljoprivrede u Jugoslaviji počelo se u javnosti govoriti već od 1926. godine. Vrijeme od 1918. do 1925. isticano je kao konjunktorno razdoblje u poljoprivredi kojeg koriste krupni posjednici, stječu velika novčana sredstva, kupuju poljoprivredne strojeve i industrijske proizvode. Trgovci žita i posrednici ostvarivali su velike zarade izvozom žitarica i špekulacijama sa cijenama.

O osnovnim obilježjima poljoprivrede do 1929. godine pisali smo ranije.⁶⁴ To je, u prvom redu, bilo prenaseljenost sela i usitnjenost zemljišnog posjeda. Na velikim je kapitalističkim posjedima dominirala gruba eksploatacija radnika koji su radili 14-16 sati na dan, a plaće su primali u novcu i naturi. Poljoprivredni je karakterizirala nedovoljna tehnička opremljenost zbog slabe kupovne moći seljaka, tradicionalno primitivno obrađivanje zemlje, nedovoljno korištenje umjetnih gnojiva, nedovoljna specija-

lizacija, prevladavanje mješovitih kultura koje su se na selu razvijale u okviru naturalne privrede i autarkičnosti. Razdrobljenost parcela i mali posjedi bili su jedan od presudnih razloga vrlo niske produktivnosti rada, od čega je poljoprivreda sama trdila najveći dio vlastite proizvodnje, te je vrlo mali dio proizvođača proizvodio za tržište. Daljnja karakteristika poljoprivrede bila je niska produktivnost rada zbog korištenja ljudske radne snage umjesto strojeva, rad s drvenim plugom, kosom i motikom. Zbog svega toga prosječni je prinos, na primjer, pšenice, bio 1920-1927. godine 10,73 mc. Poslije konjunktura poljoprivrednih proizvoda na svjetskom tržištu počeo je od 1925. godine do 1933. trajni pad cijena pšenice i kukuruza. Usprkos tome povećala se je površina zasijana pšenicom i kukuruzom, a indeks poljoprivredne proizvodnje od 1926-1930. popeo se na 109. Konkurentski nesposobna, zaostala i nesuvremena jugoslavenska poljoprivreda nije se mogla suprotstaviti mehaniziranoj proizvodnji, povećanoj proizvodnosti rada i niskim cijenama žitarica SAD, Kanade i drugih američkih država.

Cijene i indeks cijena pšenice i kukuruza u naveđenom razdoblju bile su ovakve:

	PŠENICA		KUKURUZ	
	Cijena din/100 kg	Indeks 1926=100	Cijena din/100 kg	Indeks 1926=100
1925.	352	122,4	169	118,8
1926.+	288	100,0	137	100,0
1927.	300	104,5	192	137,8
1928.	295	102,6	269	194,9
1929.	213	73,9	187	136,0
1930.	171	59,3	99	71,8
1931.	186	64,6	88	69,7
1932.	148	51,9	86	58,2
1933.	150	53,8	64	36,3

Osobenost odraza svjetske ekonomske krize na jugoslavensku privredu najbolje se ogledala u poljoprivrednoj krizi. Poljoprivredna je kriza u Jugoslaviji, izbjavljanjem svjetske krize, postala krizom cjelokupne privrede.

Kriza nije dovela samo do pada izvoza i cijene pšenice, nego i svih drugih osnovnih izvoznih poljoprivrednih proizvoda. Tako, na primjer,

	1929.		1932.	
	u to- nama	u 1000. din.	u to- nama	u 1000. din.
Pšenica	554 012	1 229 913	133 056	163 317
Goveda živa	36 674	275 968	10 987	57 962
Voće svježe	49 488	126 661	86 961	149 056
Svinje žive	21 932	334 152	24 636	263 629
Meso svježe	17 361	264 661	16 001	153 540
Sitna stoka živa	12 760	133 041	7 203	34 516

⁶⁴ J. Cazi, Nezavisni sindikati, Knj. III sv. drugi, str. 364-374.

Pad poljoprivredne proizvodnje vidljiv je iz podataka o godišnjoj vrijednosti izvoza 11 osnovnih izvoznih proizvoda:

Godina	Ukupna godišnja vrijednost izvoza 11 glavnih proizvoda poljoprivrede milijuna dinara	u % čitave vrijednosti izvoza
1929	3.451	43,7
1930	3.184	47,1
1931	2.258	47,0
1932	1.520	50,6
1933	1.459	44,3

Kriza je pridonijela propadanju siromašnih i srednjih seljaka. Porasla je prezađuženost seljaka, tako da je kapital zavladao ne samo proizvodnjom seljaka već i njihovim zemljištem. Seljaci su se zaduživali pod najtežim uvjetima. Kreditatori nisu bile samo banke i zadruge nego i seoski zeleniši. Brojno

su najveći dužnici bila mala gospodarstava s najzastupljenijom poljoprivredom. Od ukupno 646.792 dužnika čiji su dugovi iznosili 6.142,9 milijuna dinara, otpadalo je na kategoriju gospodarstava do 10 hektara 573.342 dužnika, čiji je dug iznosio 4.201,2 milijuna dinara. Na seoske zeleniše otpadalo je 45,26 posto, ili 3.114,15 milijuna dinara. Kamate koje su morali plaćati zaduženi seljaci iznosili su godišnje najmanje jednu milijardu dinara. Uz ove kamate dužnici su morali plaćati godišnje 456 milijuna dinara poreza na zemlju i 556 milijuna dinara samoupravnih prireza. S privrednom krizom padali su prihodi od posrednih poreza i monopola. U 1929/1930. godini posredni porezi iznosili su 3.693.207 dinara, a 1933/1934. godine 2.301.914 dinara. Monopoli su iznosili u istom razdoblju 2.374.028 dinara, pa su pali na 1.866.147 dinara. Smanjili su se prihodi od duhana, soli, petroleja, šibica i cigaret-papira. U razdoblju između 1928. i 1934. godine pale su cijene poljoprivrednih proizvoda za 57 posto, a cijene industrijskih artikala za oko 31 posto. Disparitet između poljoprivrednih i industrijskih proizvoda održavan je u vrijeme krize kao i u vrijeme konjunktura.

Indeks cijena na veliko⁵⁵

Godine	Proizvodi				Opći indeks (55 proizvoda)	Izvojni proizvodi (20 proizvoda)	Uvojni proizvodi (20 proizvoda)
	Poljoprivredni	Stočarski	Mineralni	Industrijski			
1926	100	100	100	100	100	100	100
1927	112,4	104,3	92,2	99,3	102,6	107,1	97,3
1928	130,1	108,6	86,4	98,0	106,2	114,6	96,0
1929	118,6	107,2	84,4	92,6	100,6	114,3	91,4
1930	89,3	96,3	88,2	80,3	86,6	93,5	79,8
1931	74,3	72,2	77,2	71,4	72,9	72,8	69,0
1932	67,5	56,6	76,3	66,2	65,2	60,9	68,3
1933	57,2	57,1	75,5	70,8	64,4	58,4	74,3
1934	57,4	55,4	80,8	67,4	63,2	59,1	70,1

⁵⁵ Statistički godišnjak 1938-1939.

Proizvodnja žitarica nije smanjena. U 1928/1929. godini zasijana površina iznosila je 5.309.000 hektara, u 1934. godini povećana je na 5.713.000 hektara. Povećana je i ukupna proizvodnja žitarica. U navedenim godinama sa 6.648.333 tone na 7.590.950 tona. Međutim, vrijednost žetve je bila mnogo manja. Sa 11.730,3 milijuna dinara pala je na 6.727,9 milijuna dinara. Ako zasijanu površinu 1928/1929. označimo sa 100, onda je u 1934. godini ona iznosila 106,4, po količini žetve 115,15, a po vrijednosti žetve 38,53. Seljaštvo je u 1934. godini proizvelo gotovo za milijun tona više žitarica nego 1929. godine, ali je vrijednost iznosila 38,53 prema vrijednosti iz 1929. godine. Kretanje cijena pšenice po mtc iznosila je 1929. godine 265 dinara, a 1934. godine 110,7 dinara. Kukuruz je istih godina pao sa 256 na 73,2 dinara. Opći dohodak od poljoprivrede i stočarstva iznosio je 1926. godine 38.016 milijuna dinara, a u 1931. go-

dini pao je na 18.421 milijun dinara. Seljački dugovi su narasli od 1926. godine s tri milijarde na sedam milijardi u 1931. godini. Od 1929. do 1934. smanjen je uvoz poljoprivrednog alata sa 11.312 tona, u vrijednosti od 160.363.000 din. na 576 tona u vrijednosti od 7.687.000 dinara. Smanjio se utrošak umjetnih gnojiva sa 7.769 vagona u 1929. na 1.413 vagona u 1934. godini. Za jedan plug plaćao je poljoprivrednik 1929. godine 361 kg pšenice, a u 1934. godini 868,8 kg, ili u kukuruzu 509,4 kg 1929. godine, a 1.295,7 kg 1934. godine.

Režim šestojanuarske diktature osnovao je zakonom od 16. travnja 1929. godine Privilegiranu agrarnu banku s dioničkim kapitalom od 700 milijuna dinara, a s kreditima od Narodne banke, Državne hipotekarne banke i Poštanske štedionice raspolagala je s ukupno 1.300 milijuna dinara. Privilegirana agrarna banka osnovana je da neposredno kreditira

poljoprivrednike i posredno seljačke zadružne organizacije. Posjedi iznad 10 hektara primili su 60 posto ukupno izdatih kredita. Agrarna je banka postala u stvari ustanova financijskog kapitala kojoj se potčinjavala sva kreditna politika zemlje. Ona je nadzirala sve zemljoradničke zadruge i novčane zavode i imala monopol izvora kredita u poljoprivredi. Zbog sve većeg pada cijena poljoprivrednih proizvoda šestojanuarska diktatura je u strahu pred pogoršanjem trgovačkom bilancom zemlje, donijela 15. travnja 1930. godine zakon kojim je osnovano Privilegirano izвозno društvo (Prizad) za otkup žitarica. Poslije neuspjeha u otklanjanju stranih posrednika, država je zakonom od 27. lipnja 1931. godine uvela državni izvorni monopol. Ona je propisala cijenu pšenici koja je bila za 50 do 300 posto iznad međunarodnog pariteta cijena. Otkup se vršio isplatom bonova što je izazvalo nezadovoljstvo seljaka. U proljeće 1932. godine ukinut je državni monopol na otkup poljoprivrednih proizvoda za izvoz, a također je napušten i monopol na domaću trgovinu pšenicom. Više od jedne trećine seljaka bilo je zaduženo, pa nije moglo plaćati državne ni općinske poreze, a pružali su otpor vlastima prilikom prisilne prodaje njihovih imanja, što je izazvalo krvave sukobe sa žandarmerijom. Bojeći se većeg nezadovoljstva seljaka, šestojanuarska je diktatura donijela 19. travnja 1932. godine Zakon o zaštiti poljoprivrednika koji je utvrdio moratorij za seljačke dugove i ukinuo prinudnu prodaju imanja zbog neplaćenih dugova i poreza.

U takvoj nepodnošljivoj krizi poljoprivrede najteže je prolazio seoski proletarijat kojega su sačinjavali 452.429 nadničara i slugu, 25.930 poljoprivrednih radnika, 7.289 činovnika i namještenika, kućne posluge 3.202. Ukupno je u najamnom odnosu u poljoprivredi bilo 488.850 radnika. U seoski proletarijat ubrajali su se i seljaci koji su posjedovali manje od 0,5 hektara zemlje, a takvih je gospodarstava bilo 158.904. Gospodarstava velikih do jednog hektara zemlje bilo je 175.532, a od jedan do dva hektara 337.429. Ukupno je 671.865 (33,8 posto) gospodarstava raspolagalo sa 693.542 hektara zemlje (6,5 posto). To su bila domaćinstva koja se nisu mogla izdržavati radom na svojoj zemlji. U seoske gazde ubrajali su se poljoprivrednici koji su posjedovali od 20 do 100 hektara zemlje, kolikih je bilo 54.470, a posjedovali su 1.676.646 hektara. Veleposjednika nije bilo mnogo, svega 1.801 s posjedom od 100 do više od 500 hektara i ukupnom površinom od 674.241 hektara. Prema tome, poljoprivrednih poslodavaca bilo je 56.271 sa 2.360.887 hektara zemlje. Prema državnoj statistici, od ukupnog broja seoskih porodica 493.000 nisu pokazali nikakav čisti katastarski prihod, što znači da nisu raspolagali obradivom zemljom.

Poljoprivredni radnici spadali su u najslabije plaćene radnike u Jugoslaviji. Kao stalna radna snaga na velikim posjedima bili su zaposleni sluge, kočijaši, stočari, svinjari, vinceliri, kovači, kolari, stola-

ri, strojari i nadzorno osoblje. Kao sezonski radnici radili su seoski proletari bezzemljaši i sitni seljaci na okopavanju, pljevidbi, žetvi, kosidbi, branju kukuruza i sl. U doba ekonomske krize radili su nadničari i za četiri do 12 dinara dnevno. Prema »Indeksu«, Socijalno statističke revije stalni poljoprivredni radnici imali su 1930. godine 880,50 dinara mjesečne plaće, a 1934. godine 607 ili 273,50 dinara manje. Najviše plaće bile su po indeksu 1930. godine kada su iznosile 110,2 a najniže 1935. godine kada su iznosile 89,8. Cijene ratarskih proizvoda bile su najviše 1928. godine, indeks 141,6, a najniže 1934. godine indeks 51,6. Iz ankete koja je obuhvatila 79.864 poljoprivrednih radnika utvrđeno je da je svaki poljoprivredni radnik radio prosječno 76 radnih dana za nadnicu od 22,27 dinara. Punih devet mjeseci sezonski poljoprivredni radnici bili su bez posla. Ako se zaradana suma raspodijeli na dnevni prihod u toku godine dana onda bi to bila dnevna zarada od svega 5,71 dinar. Gotovo dvije trećine bili su oženjeni radnici.

U materijalu o zadaćama rada KPJ među seljacima, koji je donijet na IV zemaljskoj konferenciji, i u akcionom programu Komunističke partije za selo, koje je donio Plenum CK KPJ prije zemaljske konferencije, kaže se, između ostalog, da je agrarna politika šestojanuarske diktature koja se vodila pod demagoškim parolama i frazama borbe protiv agrarne krize i tobožnje pomoći zemljoradniku, imala za cilj stvaranje čvrste kulačke baze diktaturi na selu. Agrarna politika u vrijeme diktature donijela je poljoprivrednom proletarijatu, siromašnom i srednjem seljaku daljnje povećanje eksploatacije i pljačke sa strane veleposjednika, banaka, kartela i bogatih seoskih gazda. Likvidacija »agrarne reforme«, osnivanje Privilegirane agrarne banke i Privilegirano izvornog društva i uvođenje žitnog monopola 1931–1932. godine donijeli su veleposjednicima i bogatim seljacima i bankama teške milijune. Iz takozvane konverzije seljačkih dugova isključeni su dugovi do 500 dinara, dugovi najsiromašnijih. Pored svih tih mjera diktature povećani su porezi uvođenjem novih i povećanjem starih, razni pririze, nameti i takse. Osiromašenje i propadanje radnih seljačkih masa vršili su i karteli visokim cijenama industrijskih proizvoda prema agrarim, znatnim sniženjem seljačkih proizvoda u vrijeme žetve, da bi ih se kasnije opet povećalo. Seljaci su povećanoj eksploataciji pružali otpor neplaćanjem poreza, nameta, taksa i kuluka, masovnim otporom protiv nasilnog utjerivanja poreza i dugova, protjerivanjem iz sela egzekutora i žandara koji su ih pratili. Revolucionarnu borbu seljačkih masa razvila je i glad, osobito u pasivnim krajevima. KPJ je pozivala svoje organizacije da borbu seljaka ujedine sa štrajkovima radnika u gradovima. U doba krize vanredno se zaostrišla borba za seljaštvo između opozicione buržoazije i diktature i između proletarijata i buržoazije.

Akciono program Komunističke partije za selo zahtijeva da se radnici i seljaci bore za oduzimanje

bez odštete sve zemlje i inventara od veleposjednika, crkve i kralja, kao i podjelu ove zemlje i inventara među radne seljake i poljoprivredne radnike. Borba se trebala voditi i za slobodnu ispušnu stoku, za besplatnu opskrbu građevnim i gorivim drvom iz državnih i veleposjedničkih šuma, za ukidanje svih posrednih poreza, carina i monopolskih taksa na sol, petrolej i šibice, za ukidanje svih taksa i trošarina na seljačke proizvode, vino, rakiju, za slobodnu sadnju duhana, za potpuno poništavanje svih dugova radnih seljaka, poljoprivrednih sezonskih radnika, za ukidanje kuluka, za pomaganje krizom upropaštenih seljaka, novcem, sjemenjem, umjetnim gnojivom i poljoprivrednim alatom, za zapljenu svih zaliha žita od veleposjednika, trgovaca, izvoznika i države i besplatnu podjelu među gladno stanovništvo Dalmacije, Like, Hercegovine, Crne Gore i ostalih krajeva.⁶⁶

O još nekim elementima i karakteristikama svjetske privredne krize i njenog odraza u nas

U dosadašnjem izlaganju o industriji, zanatstvu, novčarstvu i poljoprivredi svugdje smo za razdoblje 1929. do 1933. godine govorili i o krizi u nas. Nismo navodili informacije, rasprave, studije i razne teorije o krizi. U svima člancima iznosilo se da robe ima u izobilju, ali nema tko da je kupi, da su tvornički kapaciteti neiskorišteni, a radnici nezaposleni, da cijene padaju i da su radnici prisiljeni raditi za niske nadnice. Postojale su razne ocjene uzroka krize.

Kriza je problem sporijeg porasta kupovne moći stanovništva u odnosu na porast kapitalističke proizvodnje. To je proturječnost između društvenog karaktera proizvodnje i kapitalističkog karaktera prisvajanja. To je bezgranična težnja kapitalista za što većom masom profita i ograničenim mogućnosti da se profit realizira. U proizvodnji i realizaciji profita kapitalist je izložen neprestanoj opasnosti da ga konkurencija pretekne. Kapitalist može povećati proizvodnju dobara, ali ne može da poveća broj kupaca. Suprotnost između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja izbija u suprotnost obilja proizvodnje i ograničenosti tržišta.

Neposredno pred krizu proizvodnja dostiže svoj maksimum. Broj radnika koji se nalaze u proizvodnji veći je nego u bilo kojoj drugoj fazi ciklusa. Najamnina se nalazi na najvišjoj razini, platišna sposobna potražnja je relativno velika. I baš tada, zbog toga što su razmjeri proizvodnje maksimalni, sve se proturječnosti kapitalističkog načina proizvodnje maksimalno zaoštravaju. Izraz te proturječnosti je suprotnost između proizvodnje i potrošnje, stihijske proizvodnje, suprotnost između uvjeta proizvodnje viška vrijednosti i uvjeta njegove realizacije.

Kriza je provala svih kapitalističkih proturječnosti, a ne svake pojedine posebno. Svaka kriza stvara pretpostavke za novu ekspanziju, rušeći u velikim razmjerima postojeće proizvodne snage. Čim se proizvodnja ne može širiti nastaje problem realizacije roba. Robe se ne prodaju zbog toga što je tržište usko za razmjere kapitalističke proizvodnje, već zbog toga što se akumulacija kapitala ne može dalje vršiti. Kapitalista ne može da proizuđi proces proizvodnje da bi nadoknadio potrošena sredstva, jer ne može prodati robu, niti nadomjestiti kapital koji se u proizvodnji troši.

Postojale su različite ocjene o dimenzijama koje je kriza izazvala. Neke od tih su da je pad industrijske proizvodnje u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama iznosio skoro 50 posto, da se nezaposlenost povećala šest do deset puta u odnosu na stanje prije krize, da je nezaposlenih bilo 40 milijuna radnika, dok je oko 100 milijuna radnika bilo poluzaposleno. Cijene industrijske robe su pale do 50 posto, a poljoprivredni proizvodi i više od 60 posto. Od ovakvih padova i razaranja kapitalističkom sistemu ne prijeti nikakva opasnost stagnacije. On može beskonačno postojati, uz bilo koju stopu neproizvodnog trošenja. Ne treba očekivati nikakav mehanički slom kapitalizma. Kapitalizam se može slomiti jedino utjecajem vanjskih faktora, a stanje ekonomske krize i uvjeti privredne stagnacije mogu biti pogodni za revolucionarnu političku akciju.

Krize hiperprodukcije su sastavni dio kapitalističke privrede i njen povremeni regulator. One znače slom jednog privrednog razdoblja, ali i osnovu za još snažniji kapitalistički polet. Prema tome, krize su pozitivne pojave kapitalizma. Drugi su svjetsku krizu tumačili kao raspadanje kapitalizma, kao formu njegova mehaničkog rušenja. Ekonomski slom postojećeg društva morao bi dovesti do pobjede socijalizma. Komunisti su zastupali stajalište da je samo akcija proletarijata može dovesti do sloma kapitalizma. Socijalistički teoretičari tvrdili su da nastala kriza, bez obzira na to što je najoštrija i najšira od dotadašnjih kriza, neće dovesti do sloma kapitalizma. Pri tom su se pozivali na Karla Kautskog koji je razvio teoriju da se najnoviji kapitalizam može razviti u novu fazu u kojoj će se politika kartela prenijeti na vanjsku politiku, i umjesto međusobne konkurencije i rata prijeći na međusobno karteliziranje finansijskog kapitala svih zemalja. Time je Kautsky napustio teoriju po kojoj su se krize trebale neprekidno poostravati što bi zaoštrilo i klasne antagonizme do međusobnih sukoba, borbi oko tržišta i izvora sirovina, kolonijalnih osvajanja. U Italiji i Njemačkoj su krupni monopoli s najreakcionarnijim slojem finansijskog kapitala uspjeli putem Mussolinijeva fašizma i Hitlerova nacionalsocijalizma preuzeti državu u svoje ruke, spojiti vrhove kapitalističkih monopola s državnom vlašću i uvesti fašističku diktaturu s pomoću koje se je gusio komunistički i socijalistički radnički pokret i otpor narodnih masa i spremao drugi svjetski rat.

⁶⁶ Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Beograd 1950, tom II, str. 247-255, 260-266.

Porast ili pad broja nezaposlenih radnika uzima se kao mjerilo povećanja ili smanjenja privredne krize. Podaci o broju osiguranih radnika u Jugoslaviji pokazivali su da je od 1930. do 1933. godine rastao broj nezaposlenih radnika smanjivanjem broja stalno zaposlenih. Prosječno manje osiguranih bilo je 110.203. Broj zaposlenih rudara se tako smanjio za 16.813; u riječnoj plovidbi broj osiguranih smanjen je sa 2.902 na 2.640, a saobraćajnog osoblja sa 80.000 na 65.000. U zemlji je, prema tadašnjim procjenama, bilo 24 posto nezaposlenih radnika. U 1929. godini putem javnih berzi rada 188.233 radnika tražilo je zaposlenje, a dobilo ga je samo 41.617; 1931. godine tražilo je posao 272.974, a zaposleno je 43.685 radnika; 1932. godine potražnja rada povećana je na 395.160, a zaposleno je 38.917; 1933. godine tražilo je posao 503.283 radnika, a zaposleno je svega 35.321. Broj stalno zaposlenih u odnosu na 1930. godinu smanjen je za 142.278 u 1933. godini. Krizu je, prema tome, u industriji uglavnom karakterizirao veliki porast nezaposlenosti i nemogućnost plasmana industrijske robe zbog oslabljene kupovne moći poljoprivrednika čiji su prihodi, kao što smo vidjeli, prepolovljeni. Glavnim uzrokom krize u industriji smatrala se racionalizacija proizvodnje, teškoće oko smanjenja proizvodnih troškova, carine, administrativni protekcionizam, kao i ograničenje deviznog prometa. Smanjenje proizvodnih troškova provodilo se uglavnom obaranjem i redukcijom radničkih nadnica. Trgovina je bila u sve većem zastoju i po opsegu i po vrijednosti. Prema zvaničnim podacima izvoz se je kretao u tonama i dinarima na sljedeći način:

Godina	Tona	Dinara
1929	5 329 866	7 921 708 000
1930	4 733 223	6 780 054 000
1931	3 323 416	4 800 966 000
1932	2 398 239	3 055 576 038
1933	2 930 000	3 378 000 000

Ako se 1929. kao godina dobre konjunktуре označi sa 100, izlazi da je izvoz u godini 1930. po tonama iznosio 88,80 posto, a po vrijednosti 85,58 posto. U 1931. godini 62,35 posto po količini, a 60,60 posto po vrijednosti, 1932. godine po količini 45,99 posto, a po vrijednosti 38,57 posto. Prema tome je izvoz 1932. prema izvozu u 1929. godini smanjen za 61,43 posto po vrijednosti, a po količini za 54,01 posto. Smanjio se i uvoz:

Godina	Tona	Dinara
1929	1 671 521	7 594 750 000
1930	1 513 583	6 960 113 000
1931	1 133 110	4 800 281 000
1932	880 145	2 859 669 220
1933	793 000	2 883 000 000

Označimo li uvoz iz 1929. godine sa 100, onda je po količini uvoz iznosio 1931. godine 57,7 posto, a po vrijednosti 63,2 posto. Godina 1932. pokazuje daljnji pad uvoza po količini na 52,66 posto, a po vrijednosti na 37,65 posto. Prema tome je uvoz u 1932. u odnosu na uvoz u 1929. godini pao po vrijednosti za 62,35 posto a po količini za 47,34 posto.

Daljnja karakteristika privredne krize sastojala se u povlačenju uloga iz banaka. Prema podacima koje je Narodna banka prikupila od 20 najvećih banaka u zemlji, vidljivo je da je do kraja studenog 1931. godine povučeno oko dvije milijarde i 72 milijuna uloga iz banaka. Međutim, suma je daleko veća od one navedene u izvještaju Narodne banke, jer tu nisu uzeti u obzir mnogobrojni mali privatni, samoupravni i novčani zavodi. Mnogobrojna industrijska poduzeća morala su zbog pomanjkanja kredita obustaviti poslovanje. Smanjen je i prihodi zadržali za dvije i pol milijarde dinara ili za 30 posto. Računalo se je da 800.000 radnika zarađuje godišnje 20 milijardi dinara i da su nadnice pale za više od četiri milijarde dinara. Državni proračuni i prihodi postajali su iz godine u godinu sve manji. U saobraćaju se ogledala kriza u broju smanjenog utovara vagona, tako je, na primjer, u 1929. godini broj utovarenih vagona iznosio je 1.700.567, a 1933. godine 1.378.249 vagona. Prinudnih stečaja i poravnaja bilo je 1931. godine 1 363, a 1932. godine 1872. Narodni dohodak Jugoslavije smanjen je sa 69 milijardi u 1929. godini na 32 milijarde u 1932. godini.

O napuštanju ranijih liberalističkih instrumenata u vanjskoj trgovinskoj politici pod pritiskom pada cijena poljoprivrednih proizvoda govorili smo u prethodnom poglavlju. Politika koja je vođena do jeseni 1931. godine, a očitovala se u uvoznim dozvolama, kontingentima i državnom monopolu, bila je pretežno rezultat pada agrarnih cijena i nastojanja da se zaštiti domaća poljoprivreda. Opće protekcionističke mjere naglo su se zaostriale od trenutka kada je Engleska, praćena nizom drugih država, izvršila devaluaciju svoje valute. To je učinila i Jugoslavija. Sistem kvantitativnih i deviznih ograničenja doveo je do razvitka bilateralnih trgovinskih i platnih odnosa u vidu kliringa. Takav je oblik platnih odnosa isključivao upotrebu zlata i deviza. Zemlje koje su zaključile klirinški sporazum otvarale su jedna drugoj klirinške račune kod svojih centralnih banaka. I Jugoslavija je više od 50 posto svoje trgovačke razmjene vršila putem klirinških sporazuma. Najniža točka industrijske proizvodnje bila je dostignuta krajem 1932. godine. 1934. je godine došlo do izvjesnog oživljavanja privrede, iako su se proizvodnja i trgovina sporo oporavljale, a nezaposlenost je i dalje rasla, usprkos sve većem zapošljavanju.

Privredno oživljavanje

U 1934. godini došlo je do ublažavanja ekonomske krize, a zatim do oživljavanja industrije i njenog

poeta. U 1937. godini kapitalistička svjetska proizvodnja bila je za 3,7 poena veća od razine 1929. godine. U razdoblju od 1934. do 1938. godine prosječna godišnja proizvodnja u svijetu je za 8,6 manja od proizvodnje u 1929. godini. Povećanju proizvodnje pridonijelo je naružanje, osobito u Njemačkoj. Oživljavanje svjetske privrede vidi se iz svjetske trgovine. Svjetski uvoz iznosio je u 1929. godini, plaćeno u zlatnim dolarima, 35.595 milijuna dolara, dok je svjetski izvoz te iste godine iznosio 33.024 milijuna dolara. U 1934. godini on je iznosio 11.816 milijuna dolara, a izvoz 11.215 milijuna. Oko 1937. godine svjetski uvoz povećao se na 16.247 milijuna dolara, a svjetski izvoz na 15.347 milijuna dolara. Prema tome, svjetska trgovina nije za čitavo vrijeme od drugog svjetskog rata dostigla razinu iz 1929. godine.

Proces oživljavanja i poleta svjetske privrede odigravao se pretežno samo na površini. Ogromne rezerve kapitala ležale su u trezorima banaka neiskorištene. Pokretna novčana sredstva još su bila trezaurirana. Međunarodni izvori kredita su presahli. U odnosima među državama vladala je nervozna razdražljivost. Nezaposlenost radnika nastojalo se svesti u normalne granice. Još su vladali bijeda i očajanje i pretežni dio radničke klase se samo s mukom i naporom održavao. Države su preuzele kontrolu valute, donosile obilne planove za javne radove, podizali nove industrijske zgrade prema državnim projektima i iz državnih sredstava, uvele državno nadziranje i vođenje poljoprivredne proizvodnje i plasiranje poljoprivrednih proizvoda, državni nadzor nad vanjskom trgovinom, a suzbijanje nezaposlenosti rješavale su uz pomoć sredstava zajednice. Ekonomisti i buržoaski političari iznosili su tvrdnje po kojima stara liberalna privreda više nema nikakve izgleda za daljnji opstanak. Država je istupila u općem interesu kapitalizma, nastojeći ga, prije svega, spasiti od krize. Javili su se zahtjevi za planskom privredom u kapitalizmu, zahtjevi da se postojeći višak proizvoda razdijeli u korist zajednice, a ova podjela da se izvrši putem države i njene organizacije na razne načine. Širokim narodnim masama postalo je jasno da nema blagostanja sve dok postoji nepregledna vojska nezaposlenih ljudi, žena, djece, čiji je život uništen nemogućnošću društva da njihovu težnju za korisnom djelatnošću zadovolji davanjem posla. Jedan od prvih zadataka države bilo je ostvarenje zahtjeva da se hitno poduzmu mjere za zapošljavanje bilo posredno, oživljavanjem industrije, ili neposredno, izvođenjem javnih radova. Pojeftinjenje proizvodnje u čitavu kapitalističkom svijetu išlo je uglavnom na teret nadnica. Međutim, iskustva u razvijenim kapitalističkim državama pokazala su da pad nadnica ne samo što ne smanjuje nezaposlenost, nego je čak i povećava. Jedностранa politika temeljena na smanjenju nadnica u cilju povećanja izvoza pokazala se kobnom za šire privredne interese. Zadiranje države u dotada slobodnu igru privrednih sila, putem mjera za oživljavanje privrede, i njeni pristalice i protivnika

shvaćali su prvenstveno kao zahtjev za rješavanjem socijalnih, a ne privrednih problema. Ulogu države trebali su preuzeti trustovi i karteli, kao što su tražili pristalice potpune kapitalističke reorganizacije. Same kapitalističke organizacije trebaju biti nosioci privredne stabilnosti i sigurnosti tako da sami nadziru cijene, proizvodnju, podjelu tržišta i t.s. Kriza je ovom obliku industrijske organizacije dala polet, ali je izazvala i ozbiljnu bojazan od monopoliziranja, fuzioniranja poduzeća i drugih formi racionalizacije. Zato se od države tražilo da ih pomaže, ali i stavi pod svoj nadzor.

Miješanje države u privredu, tvrdili su pristalice toga miješanja, mora, prije svega, osigurati opća dobra, a ne zaštitu uskih interesa pojedinih grupa. Mada sve državne mjere nose politički karakter, ipak uvođenje državnog nadzora nad industrijom ne znači bezuvjetno ukidanje svake privatne inicijative. Stupanj ograničenja osobne slobode može imati bezgranično mnogo nijansi. Ona se ne sastoji u strogo određenim pravilima, već u stalnom prilagođavanju promjenjivim odnosima. Živa rijeka privrednog života ne može se okovati u gvozdeno oblike. Zahtjev za planskom privredom je odbacivanje preživjelih oblika i traženje novih, koji odgovaraju postojećem stupnju industrijskog razvika, tehničkog napretka, međunarodnih odnosa i osnovnih promjena u socijalnim idejama. Planska je privreda trebala osigurati pravičniju raspodjelu narodnog dohotka. 1929. godine 36.000 najmućnijih porodica u SAD imale su isto toliko prihoda kao i 11.653.000 porodica na najnižem stupnju prihoda. Slični odnosi bili su i u drugim razvijenim kapitalističkim državama.

Kao jedan od osnovnih uzroka svjetske ekonomske krize navodio se i opći položaj poljoprivrede u cjelokupnoj privredi. Velike su bile razlike između cijena seljačkih proizvoda i napora koje je neophodno uložiti u njihovu proizvodnju. Dok se to ne otkloni ne može se računati na stvarno poboljšanje uvjeta života seljaka i poljoprivrednih radnika. Dok god su nadnice u gradovima daleko veće nego na selu, dotle će gradovi biti privlačna točka za seosko stanovništvo. A visina nadnica na selu trebala bi u prvom redu da zavisi o prihodima koje poljoprivreda postiže u odnosu na ostale privredne grane.

Poslije 1937. godine nastupile su godine stagnacije u kapitalističkom svijetu, koje je uslijed masovne nezaposlenosti, pojačala i socijalne suprotnosti. Međutim, sve koalicijske vlade, pa i narodnofrontovska u Francuskoj, nisu postigle progresivni preobražaj kapitalističkog društva. Njemački kapitalizam koji je bio najslabija karika u kapitalističkom lancu nije oboren, tome nasuprot pobjeda nacionalsocijalističke kontrarevolucije uništila je sve njemačke radničke organizacije i pretvorila Njemačku u kontrarevolucionarni logor.

Svjetska ekonomska kriza dovela je do otvorene krize kapitalističkog svjetskog sistema i raspadanja kapitalističke privatne svojine, temelja kapitalisti-

čkih proizvodnih odnosa. Najterala je kapitalističke države da preuzmu niz ekonomskih funkcija, osiguraju povećanje profita, razviju tehniku i novu tehnologiju, povećaju opseg proizvodnje i smanje proizvodne troškove, izvrše koncentraciju i centralizaciju kapitala i umjesto slobodne konkurencije uvedu monopol. Državni kapitalizam nije bitno promijenio kapitalističke i proizvodne svojinske odnose. Usprkos tome što je kapitalistička država proširivala sektor državne svojine otkupljivanjem akcionarskog kapitala i propalih privatnih kompanija i investiranjem državnog kapitala u nova poduzeća, državni je kapitalizam predstavljao pokušaj kapitalističkih snaga i elemenata da spase osnovne temelje i principe starog sistema.

Razdoblje depresije

Po ocjenama Zanatske i Industrijske komore i Narodne banke, 1933. je godine kriza doživjela kulminaciju. 1934-1935. godine otpočelo je privredno oživljavanje. Ocjenu stanja industrije prikazala je Narodna banka u svome izvještaju za 1934. godinu ovako:

»Industrija se u toku 1934. godine borila s velikim teškoćama, ali je ipak pokazala u poređenju s 1933. godinom napredak u nekim granama. Šumska je industrija izvezla više drvene gradnje, dok je unutrašnja potrošnja bila slabija nego u prošloj godini. Kemijska je industrija povećala svoj kapacitet proizvodnje i broj zaposlenih radnika. Kod metalke industrije proizvodnja željeza smanjila se u poređenju s prošlom godinom. Tekstilna je industrija povećala proizvodnju uslijed dobrih plasmana na unutrašnjem tržištu, a i broj radnika je u isto vrijeme povećan. Papirna industrija radila je bolje nego posljednjih godina: zaposlenost, proizvodnja i prodaja bile su zadovoljavajuće.«

U privatnom se bankarstvu povećala likvidnost, ali se aktivno sudjelovanje banaka očekivalo tek po konačnom rješenju pitanja razduženja seljaka. Promet i priticaj novih sredstava vršio se putem državnih ili od države privilegiranih novčanih ustanova. Porasla je rudarska i topionička proizvodnja. S porastom vanjske i unutrašnje trgovine poboljšao se željeznički, riječni i pomorski brodarski promet. Smanjio se broj stečajeva i prinudnih poravnanja u 1934. na 584 i u 1935. na 326. Vrijeme od 1934 do 1938. godine nazvali smo razdobljem depresije, jer se u kapitalizmu oživljavanje privrede objašnjavalo

novim poletom investicija. U Jugoslaviji su od 1934. do 1938. postupno opadale investicije, tako da su iznosile znatno manje nego u doba krize 1929-1933. godine. Evo tih podataka: u 1934. godini osnovano je 96 novih tvornica, s kapitalom od 76,172.000 dinara, 4 546 radnih mjesta, pogonske snage od 4 818 KS, 1935. godina osnovano je 87 novih tvornica s kapitalom od 86,343.000 dinara, 5 804 radnih mjesta i pogonskom snagom od 7 760 KS; 1936. godine osnovano je 85 tvornica s kapitalom od 103,660.000 dinara, 3 889 radnih mjesta i pogonskom snagom od 5 829 KS; u 1937. godini broj novih tvornica smanjen je za 74, uloženi kapital iznosio je 64,347.000 dinara, radnih mjesta bilo je 3 705, a pogonska snaga iznosila je 7 023 KS; u 1938. godini broj je novih tvornica sveden na 69, s kapitalom od 58,954.000 dinara, 2 950 radnih mjesta pogonskom snagom od 3 204 KS. Ukupno je izgrađeno 411 tvornica s uložnim kapitalom od 389,476.000 dinara, 20,984 radnih mjesta i pogonskom snagom od 28,634 KS. U odnosu na razdoblje krize izgrađeno je 109 tvornica manje, sa 644,087.000 dinara kapitala manje 7 128 radnih mjesta i pogonskom snagom manjom za 52,838 KS.

U razdoblju 1934. do 1938. godine nije dostignut izvoz, a ni uvoz, ni po količini ni po vrijednosti proizvoda u odnosu na 1929. godinu, što se vidi iz narednog prikaza:⁵⁷

U 1938. godini izvezeno je 1 628 000 tona proizvoda manji nego 1929. godine, a po vrijednosti za 2.875 milijuna dinara manje. Uvoz je bio manji za 42.000 tona, a vrijednost za 2.620 milijuna dinara manja.

Godina	Količina u 1000 tona		Vrijednost u 1,000,000 din	
	Izvoz	Uvoz	Izvoz	Uvoz
1938	3,702	1,270	5,047	4,975
1937	4,557	1,105	6,272	5,234
1936	2,868	971	4,376	4,077
1935	3,327	981	4,030	3,700
1934	3,584	876	3,878	3,573
1929	5,330	1,672	7,922	7,595

⁵⁷ Statistički godišnjak 1938-1939, str. 252-253.

⁵⁸ *Ibid.*, str. 315.

Godine	Proizvodi				Opći indeks (55 proizvoda)	Izvozni proizvodi (20 proizvoda)	Uvozni proizvodi (20 proizvoda)
	Poljoprivredni	Stočarski	Mine-ralni	Indu-strijski			
1926	100	100	100	100	100	100	100
1934	57.4	55.4	80.8	67.4	63.2	59.1	70.1
1935	68.2	56.6	79.7	66.7	65.9	63.6	69.3
1936	69.7	60.0	81.0	69.7	68.4	64.8	71.1
1937	74.1	65.1	87.5	77.6	74.7	72.6	74.1
1938	85.8	65.8	89.9	78.2	78.3	76.2	71.2

Od 1934–1938. godine ni indeks cijena na veliko nije dostigao razinu iz 1929. godine.

Poljoprivredni proizvodi bili su po indeksu manji za 32,8, stočarski manji za 41,4, a mineralni veći za 5,5, industrijski manji za 14,4. Opći indeks 55 proizvoda manji je za 22,3; izvozni su proizvodi jeftiniji za 38,1, uvozni proizvodi manji za 20,2. To se vidi iz slijedeće tabele:⁶⁸

U razdoblju od 1934–1938. god. raste broj zaposlenih, ali se usporedo s njim povećava i broj nezaposlenih radnika. U 1937. godini povećan je broj osiguranika kod SUZOR-a za 48.830 u odnosu na 1930. godine. U naredne tri godine broj zaposlenih stalno raste, tako da ih je kod SUZOR-a osigurano u 1939. godini 728.494, a u 1940. godini 749.716. Broj nezaposlenih kretao se prema ponudi radne snage i mogućnosti zaposlenja ovako:

Godina	Potražnja rada	Zaposleno
1934	487.121	25.592
1936	647.747	28.742
1938	860.345	29.930

Navala na berze rada u 1940. godini sa 1.069.443 ponude dolazila je od tuda što su jugoslavenske berze rada postale glavni snabdjevači radne snage za njemačko tržište rada, kao i zbog sve većeg broja seljaka koji nisu mogli da žive od obrade svog malog imanja.

Do 1939. godine nije dostignuta prosječna osigurana nadnica iz 1929. kada je iznosila 26,32 dinara. U 1939. godini iznosila je samo 24,28 dinara.

Od 1931. godine porastao je broj sitnih gazdinstava, došlo je do još jačeg usitnjavanja, raspadanja i smanjivanja srednjih poljoprivrednih gazdinstava, tako da ih je do dva hektara 1940. godine bilo 1.221.000 ili 47 posto. To je bilo za 510.527 više sitnih gazdinstava nego u 1931. godini. Takav razvoj tumačio se visokom populacijom stanovništva i usporenim privrednim razvojem.

U rujnu 1936. godine donijet je Zakon o likvidaciji seljačkih dugova koji su dostigli sedam milijardi dinara. Obveznice seljaštva zadužene na više od 25.000 dinara snižavale su se na polovinu. Time se je zaduženost seljaka svela na 650.000 seoskih gazdinstava ukupno opterećenih sa 2.816 milijuna dinara, koje su seljaci morali isplatiti u roku od 12 godina. Pokazalo se odmah da seljaštvo nije u stanju platiti ni prepolovljene dugove, jer je umjesto 230 milijuna dinara koji su morali biti uplaćeni 1937. godine uplaćeno manje od 75 milijuna dinara. Država je preuzimanjem seljačkih dugova isplatila veliku odštetu kapitalistima i veleposjednicima i pomogla saniranje privatnog bankarstva. Ukidanjem moratorija na seljačke dugove na zahtjev jugoslavenske krupne buržoazije i pretvaranjem dijela dugova u poreze, država je osigurala njihovu prinudnu naplatu.

Od 1934. do 1939. izvršila je Jugoslavija korjenitu preorijentaciju svoje vanjske trgovine. Te promjene izazvala je u prvom redu privredna kriza, zatim talijansko-abetesinski rat, pripojenje (Anschluss) Austrije i okupacija Čehoslovačke od strane nacističke Njemačke. Kvote njihovog izvoza i uvoza postale su 1938. i 1939. kvote njemačkog izvoza i uvoza. U 1937. godini od ukupne vrijednosti jugoslavenskog uvoza koja je iznosila 5,2 milijarde dinara, otpadalo je na uvoz iz Njemačke, Austrije i Čehoslovačke ukupno 2,8 milijardi dinara ili 53,76 posto čitava jugoslavenskog uvoza. Time je Njemačka ovladala industrijalizacijom Jugoslavije, izborom industrijskih struka koje se imaju razvijati, jer je njihov razvitak zavisao o uvozu a, vrsti i količine robe koje se imaju uvesti zavise o njemačkom pristanku. Okupacija Austrije i njeno priključenje Njemačkoj, okupacija Češke i stvaranje Slovačke države utjecao je na smanjenje investicija i stvorilo privrednu nesigurnost, utjecalo na povlačenje uloga iz banaka, ali su se ti znakovi ponovne krize zamrli zbog ratne konjunktura.

Drugi dio

SINDIKALNO JEDINSTVO NA OSNOVI KLASNE BORBE

PROLETERSKA JEDINSTVENA FRONTA

Lenjin kao inicijator politike jedinstvene fronte radničke klase

Poslije revolucionarne krize 1917–1921. godine, stvaranja Komunističke i Crvene sindikalne internacionale, i početka kapitalističke stabilizacije Lenjin preporučuje komunističkom pokretu vođenje politike jedinstvene fronte sa socijalističkim internacionalama i Amsterdamskom sindikalnom internacionalom. Fronta bi, pored borbe protiv reakcionarne politike krupnih kapitalističkih saveza, vodila borbu za obranu tekovina revolucije i Sovjetskog Saveza od moguće imperijalističke intervencije. Komunistička internacionala i Crvena sindikalna internacionala preuzele su 18. prosinca 1921. godine inicijativu za stvaranje te fronte. Taktikom jedinistvene fronte trebalo je mobilizirati široke proleterse mase u borbi za zahtjeve kako na ekonomskom, tako i na političkom polju. Socijalistička politička i sindikalna reformistička internacionala – Socijalistička i Amsterdamska internacionala odbijale su i sabotirale jedinstvenu frontu. Bilo bi pogrešno, pisao je svojedobno Lenjin, zbog toga izvući zaključak »da je taktika jedinistvene fronte pogrešna«. On je tražio od komunista da se ne zaustavljaju pred žrtvama, već da kao pravi pristalice radničke revolucije, nastoje politikom jedinistvene fronte proširiti svoj utjecaj i pridobiti većinu radnika, boreći se i za one radnike na koje imaju utjecaj reformisti. Do ostvarenja jedinistvene fronte nije došlo, jer su socijalističke internacionale (tj. Bernska i II i 1/2 internacionala, koje su 1923. godine stvorile Socijalističku radničku internacionalu postavile zahtjev da se u Sovjetskom Savezu napusti diktatura proletarijata, uvede buržoaska demokracija, višepartijski sistem, a reformistička sindikalna internacionala je tražila raspuštanje Crvene sindikalne internacionale i drugo.

Zbog toga što se nije ostvarila jedinistvena fronta radnika, cjelokupni je internacionalni radnički pokret u razvijenim kapitalističkim zemljama bio u povlačenju. Propadali su svi veliki politički i ekonomski štrajkovi. Socijaldemokrati u bružoaskim vladama davali su podršku kapitalističkoj državi i njenom aparatu, a vođe socijalističkih partija i reformističkih sindikata smatrali su reformistički pokret integralnim dijelom građanskoga društva i kapitalističkog društvenog poretka. Razvila se teorija o stabilnosti kapitalističkog poretka, o organiziranom kapitalizmu bez kriza i ratova, o društvu privredne demokracije i visokih nadnica radnika.

Duboka i razarajuća kriza koja je izbila 1929. godine potresla je kapitalistički svijet i uzdrmala teoriju međunarodnog reformizma o stabilizaciji i organiziranom kapitalizmu.

Antifašistička proleterska fronta

Pobjeda fašizma u Njemačkoj, koji se najbrutalnijim metodama terora sručio na radničku klasu Njemačke, uništio njena demokratska prava, likvidirao radničke organizacije, bacio u tamnice i logore desetine tisuća ljudi, utjecala je na Izvršni komitet Komunističke internacionale koji je 5. ožujka 1933. pozvao sve komunističke partije u ponovnu borbu za stvaranje jedinistvene fronte sa socijalističkim partijama, radi organiziranja i provođenja obrane protiv oružanih napada fašizma na političke, sindikalne, udružne i druge radničke organizacije, na radničku štampu, na slobodu zbora, dogovora, demonstracija i štrajka. U Parizu je 4. lipnja 1933. godine održan Antifašistički kongres zemalja Evrope. Kongres je podržao prijedlog o stvaranju jedinistvene antifašističke fronte. Međutim, već početkom 1934. godine sekretarijat Socijalističke internaciona-

le, zajedno sa svojim zemaljskim sekcijama, proglašio je jedinstvenu antifašističku frontu komunističkim manevrom.

Centralni komitet KPJ je već u travnju 1933. izradio antifašističku platformu u kojoj poziva jugoslavenske socijaliste, Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije i Opći radnički savez Jugoslavije (URSSJ i ORSJ), na organiziranje zajedničke borbe protiv fašizma u Jugoslaviji. U pozivu se kaže da ilegalnost Komunističke partije ne može i ne smije biti razlog za odbijanje tog prijedloga. Putem svoje štampe reformistički vođe odbili su svaki razgovor o jedinstvenoj fronti s komunistima.

U 1934. godini vodila se intenzivna borba za jedinstvo radničke klase u čitavu svijetu. U veljači 1934. došlo je do oružanog sukoba austrijskog proletarijata i fašista, u Francuskoj do jedinstvenog generalnog štrajka sa četiri milijuna štrajkaša protiv pokušaja francuskih fašista da preuzmu vlast. Došlo je do revolucije i kontrarevolucije i u Španjolskoj, do vala masovnih štrajkova u skandinavskim zemljama, Holandiji, Belgiji i Švicarskoj, a zbog atentata na kralja Aleksandra u Marseillu prijetila je opasnost da izbjie rat. Njemačka i Japan napustili su Društvo naroda. Svjetska ekonomska kriza počela se pretvarati, prema tadašnjoj ocjeni komunističkih društava, već je u najvećoj mjeri zaostrišla njegove suprotnosti i potencirala razvitak revolucionarne borbe za vlast. Sovjetski Savez, koji je u jeku svjetske krize ispunio prvi petogodišnji plan, njegovo stupanje u Društvo naroda i aktivnost njegove vlade u pružanju podrške ideji o obrani kolektivne sigurnosti, pakt o prijateljstvu između SSSR-a i Francuske, sve je to stvaralo poticaje za jedinstvo radničke klase i stvaranje proleterske antifašističke fronte. Pored toga, pripreme za saziv VII kongresa Komunističke internacionale vršile su se u znaku borbe protiv fašističke opasnosti i opasnosti od imperijalističkog rata.

Centralni komitet KPJ uključujući se u tu opću antifašističku orijentaciju ponovo predlaže rukovodstvu URSSJ-a akciono jedinstvo. Svim pokrajinskim komitetima KPJ poslana su o tome opširna uputstva. U njima se, pored dnevnih ekonomskih zahtjeva, predlažu i zajedničke akcije na sprečavanje stvaranja fašističkih organizacija i prisilnog organiziranja radnika u fašističke sindikate. U nastojanju da to ostvari, CK KPJ pokušao je surađivati i s reformističkim vodama. Tako je izabrao delegaciju za pregovore putem koje je upućeno pismo centrali URSSJ-a. Na III kongresu URSSJ-a u Sarajevu 1934. godine Jovo Jakić i Bogdan Krekić izložili su stavove reformista u kojima su odbili stvaranje borbenog antifašističkog jedinstva radničke klase i jedinstvo sindikata u toj bazi.

Antifašistička narodna fronta i proleterska jedinstvena fronta

Poslije februarskih događaja u Francuskoj, Austriji i Španjolskoj u kojima su radnici pružili oružani otpor fašizmu počelo se govoriti i pisati o općenarodnoj antifašističkoj fronti, koja je oko jezgre radničke klase ujedinjavala veoma različite društvene grupacije i pojedince – od komunističkih i socijalističkih, liberalne buržoazije do najsiromašnijih narodnih masa. Antifašistička narodna fronta nastala je i konstituirala se kao društvena snaga usmjerena protiv reakcije, sve šireg vala fašističkog nasilja i terora, i drugog imeprijalističkog rata. Ona je predstavljala izraz skretanja socijaldemokratskih masa u lijevo, njihova zahtjeva za jedinstvom s komunistima, poleta ekonomskih štrajkova i njihovog pretvaranja u političke, uspjeha socijalističke revolucije u Kini i uspjeha socijalističke izgradnje u SSSR-u.

Fašizam je oduzimao radničkoj klasi prava stečena decenijama: pravo na sindikalno organiziranje, štrajkašku borbu, izbornu pravo, slobodu govora i štampe, ali je lišio i socijalnu demokraciju privilegiranog položaja u državnom kapitalističkom sistemu, podvrgavajući je progonima i uništavanju. Njemačka i Austrija, koje su reformisti radničkoj klasi svijeta isticali kao primjer mirnog prerastanja kapitalizma u socijalizam, pretvorene su u fašistički pakao. U njima je zavladao najljući neprijatelj socijalizma i radničke klase svijeta, režim koji je oduzeo i buržoaziji njenu demokraciju i zaveo najbarbarskije oblike eksploatacije i ugnjetavanja. Kako je antifašistička narodna fronta bila usmjerena protiv fašističke diktature, te se borila za osnovna prava i slobodu buržoaske demokracije, prihvaćena je kao općenarodni pokret. A općenarodni pokret, pisao je Lenjin «je onaj pokret, koji, usmjeravajući svoje udarce protiv centralnih snaga neprijatelja koji smeta razvitku zemlje, izražava objektivne potrebe cijele zemlje. Općenarodni je onaj pokret kojeg podupiru simpatije većine stanovništva».

Historijski interes proletarijata bio je pobjeda nad fašizmom. On je predstavljao centralnu snagu kapitalizma koja se mogla slomiti jedino frontom narodne slobode, sindikalnim i političkim ujedinjenjem radničke klase, ujedinjenjem svih demokratskih slojeva za očuvanje demokratskih prava i sloboda, ujedinjenjem njihovih organizacija i demokratskih i progresivnih elemenata koje fašizam gazi i uništava.

Prema ocjenama komunističkih, antifašistička je narodna fronta bila posebno pogodan oblik organiziranja u zemljama u kojima se usporedno s radničkim pokretom razvijao i jak seljački pokret, i u kojima postoje nacionalno ugnjeteni narodi. Osnovni je strateški zadatak komunističkih partija tih zemalja bio da okupljaju široke narodne mase oko radničke klase putem antifašističke narodne fronte kao saveza radnika i seljaka i ugnjetenih naroda. CK KPJ se pored pokušaja sporazumijevanja sa socijaldemo-

kratima i reformističkim vođama URSSJ-a već početkom siječnja 1935. godine izjasnio i za sporazum s revolucionarnim republikanskim seljačkim grupama koje su u savezu s radničkom klasom vidjele spas za siromašno seljaštvo i ugnjetene narode. Ti su sporazumi u svakodnevnoj političkoj i ekonomskoj borbi trebali biti osnovni pokretač široke masovne antifašističke fronte.

Taktika jedinstvene proleterске fronte zasnivala se na borbi za jedinstvo sindikalnog pokreta na osnovi klasne borbe. To je trebalo postati osnovno pitanje rada Komunističke partije u masi i osnovni put ostvarivanja utjecaja u radničkoj klasi. Komunisti su smatrali da borba za jedinstvenu proleteršku frontu povećava snage radničke klase u borbi protiv buržoazije, da pojačava borbenu snagu proletarijata i vjeru u njegovu vlastitu snagu, da podiže autoritet Komunističke partije u masama, jer se u konkretnom radu demantiraju tvrdnje o tobožnjem cjepačkom djelovanju komunista u radničkom pokretu, te da usmjerava socijaldemokratski orijentirane radnike na putove klasne borbe. Od općih uvjeta koji su pogodovali da taktika jedinstvene fronte postane osnovnom zadaćom komunista navodilo se uvjerenje širokih radnih masa da je proletarijatu potrebno jedinstvo borbe da su mase razočarane u reformističke putove i sredstva borbe. Naglašavalo se isto tako raspadanje socijaldemokratskog pokreta u nizu zemalja i skretanje u lijevo znatnog sloja nižih reformističkih funkcionara.

Dok su ranije komunisti primjenjivali taktiku jedinstvene proleterске fronte od slučaja do slučaja, sada su isticali potrebu njene trajne primjene. Da bi otrgnuli mase od fašista, da bi stvorili antifašistički narodni pokret, komunisti su raskrinkavali socijaldemokratske vođe u toku borbe i borbenih akcija, kako bi u praksi dokazali socijaldemokratski orijentiranim radnicima da jedinstvena proleterška fronta nije manevar već da komunisti žele kroz jedinstvo proletarijata pokrenuti najšire slojeve radništva u klasnu borbu, osvojiti većinu radničke klase i usmjeriti cjelokupnu antifašističku borbu na revolucionarni izlaz iz krize. I dalje se isticalo da komunisti ne smiju u akcijama jedinstvene proleterске fronte sakrivati političko lice Partije, ne mogu praviti nikakva odstupanja od svojih principa, niti podržavati u radnika iluzije da će socijaldemokratske vođe ići zajedno s radnicima u konačne revolucionarne borbe. Zbog toga je jedinstvena proleterška fronta bila i ostaje temeljnim oblikom taktike koja se ostvaruje pretežno i uglavnom odozdo.⁹⁹ S tim stavovima dočekala je KPJ i komunisti na radu u URSSJ-u VII kongres Komunističke internacionale.

VII kongres Komunističke internacionale održan je u Moskvi od 25. srpnja do 20. kolovoza 1935. godine. U njegovu radu sudjelovali su delegati iz 65 komunističkih partija, među njima i delegacija Ko-

munističke partije Jugoslavije. Kongres je raspravljao o izvještaju IK KI, nastupanju fašizma i zadaci Kominterne u borbi za jedinstvo radničke klase protiv fašizma, pripremi novog imperijalističkog rata i o rezultatima izgradnje socijalizma u SSSR-u.

U organizacijama KPJ i sindikatima vodila se svestrana analiza odluka VII kongresa Kominterne o problemima vezanim uz taktiku proleterске fronte. Između ostalog, postavljena su pitanja zašto se ona nedovoljno primjenjuje u Jugoslaviji, kako omogućiti reformističke vođe da koče razvoj klasnog radničkog pokreta i kako ih onemogućiti da zadržavaju vladajuću poziciju u radničkim organizacijama i ustanovama, te kako pojačati borbu za ostvarenje jedinstvenih akcija proletarijata u pojedinim pokrajinama zemlje. O antifašističkoj narodnoj fronti raspravljalo se prvenstveno s obzirom na krize u zemlji i jačanje fašizma. Govorilo se o fašističkom pokretu među ugnjetenim narodima; o razlozima zbog kojih se komunisti zalažu za očuvanje granica Jugoslavije, te o buržoasko-demokratskom karakteru predstojeće revolucije. Postavljen je također problem hegemonije proletarijata u narodnoj revoluciji i u revolucionarnoj borbi masa i nacionalno-revolucionarnih pokreta. Raspravljalo se i o protufašističkoj narodnoj fronti kao savezu proletarijata s masama radnog seljaštva i ugnjetenih nacija i manjina, kao i o tome da stvaranje vladarodne fronte ne znači promjenu prema privatnoj svojini i buržoaskoj državi, niti da je ona obavezna forma prijelaza prema proleterškoj diktaturi, niti da je obaranje fašističke diktature uvjetovano prijalazom u proleteršku socijalističku demokraciju.

Kominternu ocjenjuje komuniste kao ljude posebnog kova, koji su u historijski neophodnim situacijama uzimali u svoje ruke budućnost čovječanstva, izdvajajući se iz socijalpatriotske oportunističke i reformističke organizacijske ruševine i moralne kaljuže, u zasebni marksistički revolucionarni tabor, u Komunističku internacionalu, s nizom revolucionarnih organizacija partija i sindikata u njenom stavu, u internacionalnom, kontinentalnom, regionalnom i zemaljskom opsegu. VII kongres Komunističke internacionale utvrdio je da je fašizam neprijatelj ne samo radničke klase već svih naroda i nezavisnih država i da je historijski neophodno, radi spasa čovječanstva, da komunisti uzmu njegovu budućnost u svoje ruke. U novim odnosima klasnih snaga i novim uvjetima klasne borbe, da bi se postiglo jedinstvo radničke klase u borbi protiv fašizma, komunisti su prišli socijaldemokratima Engleske, Belgije, skandinavskih zemalja, gdje su bili jaki reformistički sindikati i brojne socijaldemokratske partije, ustupkom: ukidanjem revolucionarne sindikalne opozicije. Oni su polazili od stava da se socijaldemokratski orijentirani radnici koji se decenijama nalaze pod utjecajem ideologije klasne suradnje neće spontano odreći te ideologije, te da će jedino zajednička borba s komunistima protiv klasnog neprijatelja ubrzati njihovo socijalno-kla-

⁹⁹ *Proleter 1929-1942*, Beograd 1968, str. 342, 353, 371, 377, 394, 407-408, 409, 410, 411.

sno razvijanje. Kongres Kominterne je izrazio stav da će se radnici tih zemalja opredijeliti za jedinstvenu frontu tako što će preći na pozicije borbe protiv fašizma, na poziciju klasne borbe, protiv kapitalističke ofenzive i izazivača imperijalističkog rata. U Francuskoj i drugim zemljama gdje je došlo do ujedinjenja revolucionarnih i reformističkih sindikata, gdje su se socijaldemokratski radnici zbog iskustava stečenih u porazima zbog klasne suradnje njemačkih, austrijskih i španjolskih radnika, revolucionarnih i okrenuli ka drugim borbama, protiv fašizma i krupne buržoazije, komunisti su objavili: »Sloboda mišljenja i iskorišćavanje prava sindikalne demokracije ne smije ići u pravcu stvaranja organa unutar sindikata koji bi djelovali kao frakcija.« Ostvareno sindikalno jedinstvo u Francuskoj naglašavalo se kao primjer. Sindikati reformističkog i revolucionarnog pravca imali su prije ujedinjenja ukupno 900.000 članova. Poslije ujedinjenja porastao je broj ujedinjenih sindikata na pet i pol milijuna članova (5.500.000). Na kraju su komunisti ispunili uvjet Amsterdamske sindikalne internacionale (ISS) i raspustili zemaljske revolucionarne sindikate koji su se pripojili reformističkim, a 1937. godine ukinuli i Crvenu sindikalnu internacionalu, koja je u dugom nizu godina, zajedno sa svojim sekcijama, vodila upornu borbu za ostvarenje proleterskog jedinstva u konkretnim borbama, štrajkovima i političkim akcijama. Pod utjecajem te borbe porastao je broj pristalica sindikalnog jedinstva u svim zemljama svijeta – ne samo revolucionarnih i reformističkih sindikata. Za jedinstvo su se izjašnjavali razni neutralni, anarhistički i katolički sindikati ulazeći u jedinstvenu frontu radničke klase.

»Pristalice jedinstva ne ističu ono, što ih razjedinjuje, ono što po svojoj suštini i važnosti nije odlučujuće za ostvarenje jedinstva« – kaže Izvršni odbor Crvene sindikalne internacionale ili Profinterne. »Oni hoće da se bore samo za ono, što je zajedničko svim radnicima i namještenicima, bez obzira na političku i partijsku orijentaciju pojedinaca i grupa. A to je zajednica interesa, zajednica nužnosti odbrane životnih uslova proletarijata, zajednica u odbrani protiv ofanzive kapitalista i fašista, zajednica u općem zahtjevu i pravu na rad, hljeb i mir.« Otada je VII kongres Kominterne označio novu etapu u razviku međunarodnog sindikalnog pokreta.

Crvena sindikalna internacionala i reformistički Internacionalni sindikalni savez o proleterskoj fronti

Izvršni biro Crvene sindikalne internacionale u Moskvi uputio je 7. ožujka 1935. Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali (ISS) pismo u kojem predlaže saziv konferencije delegata obje sindikalne internacionale u cilju pregovora za ostvarenje akcionog jedinstva i ujedinjenja sindikata u nacionalnom i internacionalnom opsegu. Profinterne pred-

laže ISS-u da na ovoj konferenciji pretrese pitanje koje je od najveće važnosti za radničku klasu cijeloga svijeta, tj. pitanje forme, metoda i uvjeta za obnovu jedinstva sindikalnog pokreta u svjetskim razmjerima.

Crvena sindikalna internacionala u pismu predlaže da je rascjep internacionalnog sindikalnog pokreta omogućio ofenzivu kapitala protiv tekovina radničke klase i olakšao put fašizmu k vlasti i privremenom uništenju klasnog pokreta u nizu zemalja, te da postoji opasnost novog imperijalističkog i kolonijalnih ratova, da sve veće naružanje i fašizam prijete da rascjepanu radničku klasu povedu u novo krvoproliće. Jedino je ujedinjena radnička klasa garancija mira i put ostvarivanja bratskih odnosa među narodima na svijetu.

Izvršni biro Amsterdamske internacionale u svom odgovoru odbio je prijedloge za zajednička istupanja u međunarodnim razmjerima, kao i prijedlog za saziv zajedničke konferencije za pripremu organizacionog jedinstva obju internacionala. Negativni je odgovor Amsterdam tumačio svojim statutom, prema kojima svaki nacionalni sindikalni savez može sam odlučivati o tim prijedlozima, dok Internacionala nema pravo da donosi obavezne zaključke za nacionalne sindikalne centrale. Nadalje, Biro Amsterdamske internacionale, zaboravljajući na svoju separatističku politiku isključivanja revolucionarnih radnika i čitavih organizacija i saveza iz ISS u prošlosti i ne gledajući u sadašnju stvarnost poziva Crvenu sindikalnu internacionalu na likvidaciju i pristupanje njenih organizacija Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali, bez pregovora o uvjetima i formama ujedinjenja.

Pismo Crvene sindikalne internacionale glasi:

»Birou Internacionalnog Sindikalnog Saveza. Partz

Gradani! Iskorišćujući rascjep sindikalnog pokreta, buržoazija je uspjela da za pet godina krize radnicima kapitalističkih zemalja oduzme potpuno ili djelimično njihova politička prava i ekonomska zavojevanja. Položaj radničke klase u svim kapitalističkim i kolonijalnim zemljama postaje sve gori i nesnosniji. Težinu krize snose radne mase. Fašizam u nizu zemalja (Njemačka, Austrija i Španija) privremeno je pobijedio i uništio legalne radničke organizacije, radničku štampu i sve radničke ustanove, koje je stvorila radnička klasa. Fašizam pristoji radničkom pokretu i u drugim zemljama. Istovremeno odnosi među državama postaju sve više nategnuti. Njemački fašizam sprema zavojevačke ratove. Japanski imperijalizam produžuje svoj napad na Dalekom istoku, zahvatajući kineske provincije jednu za drugom. Talijanski imperijalizam šalje svoju vojsku u Abesiniju. Svakog momenta može se iz lokalnog konflikta razbukatati novi međunarodni rat, koji će uvući svo radno čovječanstvo u nevjerojatnu bijedu.

Radnička klasa raspolaze s dovoljno snage, da bi odbila napad, zaštitila svoje interese i poremetila novi međunarodni rat. Ali zato su potrebni njeni ujedinjeni napori u borbi protiv općeg neprijatelja, neophodno je da sve sindikalne organizacije nastupe zajedničkim jedinstvenim frontom protiv buržoazije. Za ostvarenje neposrednih i općih ciljeva radničkog pokreta, neophodna je uspostava jedinstva razjedinjenog sindikalnog pokreta.

Kad bi sindikalne organizacije cijelog svijeta Prvog maja ove godine istupile rame uz rame, stisnutih redova protiv fašizma, ofanzive kapitala i ratne opasnosti – već to bi imalo ogroman značaj. Naročito važno bilo bi uspješno provođenje u najkraćem vremenu ujedinjenja sindikata Francuske i Španije, gdje su već učinjeni ozbiljni koraci u tom pravcu, i zajedničkim silama obnova slobodnih sindikata u Njemačkoj, čiji je masovni karakter neophodan za otpor navali kapitalista i svrgavanje fašističkog režima.

Polazeći od toga, Izvršni Komitet Crvene Sindikalne Internacionale predlaže saziv konferencije predstavnika Crvene Sindikalne Internacionale i Internacionalnog Sindikalnog Saveza za pretresanje sljedećih pitanja:

1. Zajednička istupanja sindikata, koji pripadaju Crvenoj Sindikalnoj Internacionali i Internacionalnom Sindikalnom Savezu 1. Maja protiv fašizma, ofanzive kapitala i protiv rata.

2. Potpomaganje borbe za sindikalno ujedinjenje u Francuskoj i Španiji.

3. Potpomaganje obnove slobodnih sindikata u Njemačkoj.

Istovremeno s tim mislimo, da bi bilo vrlo važno pretresti na toj konferenciji i pitanje, koje ima najkrupniji značaj za radničku klasu cijelog svijeta, naime: forme, metode i uslovi obnove jedinstva sindikalnog pokreta u međunarodnom radničkom pokretu.

Samo se po sebi razumije, da smo spremni pretresti svaki vaš predlog o dnevnom redu te konferencije. Mi opunomoćavamo drugove Rakamona i Monmusa,⁶⁰ da vode s vama pregovore po tom pitanju.

Moskva, 7. 3. 1935.

Sa sind. pozdravom:
Izvršni Komitet Crvene Sind. Internacionale»

Odgovor Internacionalnog Sindikalnog Saveza o problemu jedinstvene fronte donosimo u nešto skraćenom obliku:

»Crvenoj sindikalnoj Internacionali. Soljanka 12. Moskva

Građani! Biro Internacionalnog Sindikalnog Saveza, upoznavši se na svojoj sjednici od 14. marta o. g. s predlozima, koji su izloženi u vašem pismu iz Moskve od 7. marta, opunomoćava me, da vam odgovorim sljedeće:

Pozicija Internacionalnog Sindikalnog Saveza po pitanju predloga komunista o jedinstvenoj akciji, jedinstvenom frontu ili općem frontu, tako se često

postavljala i potvrđivala rješenjima Kongresa i Generalnog Savjeta, i još sasvim nedavno u Vajmutu 29. avgusta 1934, da se može računati, da je dovoljno poznata radničkim sindikalnim organizacijama cijelog svijeta. Biro nema ni prava, ni želje, da odstupa sa svoje linije, koja je opredjeljena kongresima i sjednicama Generalnog Savjeta ISS. S druge strane, s obzirom na sindikalnu disciplinu, ISS ne može prihvatiti u međunarodnom mastabu jedinstveni front, koji je odbačen u nacionalnom mastabu od svih nacionalnih sindikalnih centara koji pripadaju njemu.

Zato ISS računa, da konferencija po predložanim trima pitanjima u vašem pismu o jedinstvenom frontu ne može dati nikakav praktični rezultat.

Sto se tiče problema obnove organizacionog jedinstva međunarodnog sindikalnog pokreta, Vajmutska rezolucija od 29. avgusta 1934. godine određuje poziciju ISS i u osnovnom kaže da se ISS bori od 1919. za jedinstvo sind. pokreta, izjavljujem da je sada to jedinstvo potrebnije nego ikada, i smatra da je ISS baza na kojoj se mogu ujedinjavati radnici cijelog svijeta. Zato on ponovo poziva radnike svih zemalja, da stupe u redovne organizacije i kroz njih u ISS. On se nada, da će, primjenjujući Moskovim istaknute parole o jedinstvu, komunistički sindikati i CSI poći tim putem...

Radi toga je prije svega neophodno, da CSI saopšti Birou ISS, da li je spremna da primi prethodne uslove, koje ISS (a također i Nacionalni Sindikalni Centar Norveške) smatra neophodnim za ostvarenje toga međunarodnog sindikalnog jedinstva.

Primite, građani, naš sindikalni pozdrav. Za Biro ISS: Generalni sekretar V. Sevenels.»⁶¹

Crvena sindikalna internacionala odbila je ultimatum Amsterdamske sindikalne internacionalne o likvidaciji revolucionarnih sindikalnih organizacija, tražeći ravnopravne pregovore zasnovane na realnoj snazi reformističkih i revolucionarnih sindikata. U pismu se iznose stavovi CSI o međunarodnom položaju radničke klase, uzrocima pobjede fašizma u Njemačkoj i Austriji, štrajkaškim porazima zbog nejedinstva radnika i nepostojanja međunarodne solidarnosti i elementarne zajednice klasnih interesa i o uspjesima ekonomske i političke borbe radnika u onim zemljama gdje je došlo do stvaranja jedinstvene proleterске fronte. U izvodu taj odgovor Birou Internacionalnog saveza u Parizu glasi:

»Građani! Izvršni komitet dobio je vaš negativni odgovor na predlog Profinterne od 7. marta o zajedničkom provođenju proslava Prvog Maja, o potpomaganju borbe za ujedinjenje sindikalnih saveza u Francuskoj i Španiji, o obnovi slobodnih sindikata u Njemačkoj i o početku pregovora o jedinstvu međunarodnog sindikalnog pokreta.

Vi pišete, da uslijed rješenja Kongresa i Generalnog Savjeta ISS u Vajmutu, ne može biti ni govora o jedinstvenom frontu i jedinstvenoj akciji i da

⁶⁰ Julien Racamond i Gaston Monmousseau.

⁶¹ Arhiv CK SKJ, Beograd (dalje: ACKSKJ), Kominternu (dalje: KI), 1935/405

'konferencija o predloženim Profinternom trima pitanjima ne može dati nikakvog praktičnog rezultata'.

Vaš otkaz zajedničkih akcija ne odgovara interesima radničke klase. Teško da će ma tko od članova sindikata svih pravaca moći odricati užasno stanje radničkih masa uslijed ofanzive kapitala na njihov životni nivo, porasta fašizma i fašističkih organizacija i neophodnosti koja otuda prisiljava na radnike, da ujedine sve svoje snage, sve svoje sind. organizacije za zajedničku borbu protiv općeg neprijatelja.

Za vrijeme krize, nadnice u svim kapitalističkim zemljama jako su snižene. Čak po zvaničnim rezultatima, koji su preumanjeni, radnička je klasa izgubila samo na nadnicama desetak milijardi dolara. Putem intenzifikacije rada i neposrednog ekonomskog i političkog pritiska na radnu snagu, eksploatacija radnika nevjerojatno se uvećala. Uoporedo s nevjerojatinim porastom bijede, samoubojstava, prostitucije, pojačava se uništavanje, a u Austriji, Njemačkoj, Poljskoj potpuno se uništavaju socijalno osiguranje i socijalno zakonodavstvo. S izuzetkom nekoliko zemalja, gdje još postoji krnje državno socijalno osiguranje, milijuni nezaposlenih prinuđeni su na milost humanih društava. Mjesto potpore utvrđene zakonom na račun odgovornih za nezaposlenost – poslodavaca i države, radnici dobijaju ništavu milostinju, umjesto rada oni dobijaju lagere prinudnog rada. Samo vojna industrija radi punom parom, radi zato da bi u novom međunarodnom ratu imperijalisti izvršili novu diobu svijeta, makar to ponovo stajalo desetine milijuna ljudskih života.

Monopolistički kapital, u interesu pojačanja eksploatacije, uveo je u cijelom nizu zemalja fašističku diktaturu, razbivši ne samo radničke organizacije, koje su se izjasnile protiv saradnje s buržoazijom, nego također i sindikalne saveze, koji su saradivali s kapitalistima. U srcu Evrope – u Njemačkoj – uvedena je diktatura svirepih fašističkih ubica. To se dogodilo zato, što radnička klasa Njemačke nije istupila zajedničkim silama protiv prijetjećeg fašizma, što je rukovodstvo najjače organizacije vaše Internacionale – Njemački Sindikalni Savez – isključivao revolucionarne radnike i što je ne samo sistematski odbijao jedinstveni front, nego uvijek razbijao zajedničke akcije, nazivajući provokatorima one, koji su pozivali na zajedničke štrajkove i na istinsku borbu protiv fašista. Rukovodstvo njemačkog sindikalnog saveza iz godine u godinu je tvrdilo, da jedinstveni front protiv kapitala neće dati nikakvih rezultata, a vi sada bukvalno ponavljate bankrotiranu politiku vođa Njemačkog sindikalnog saveza, politiku, koju radnička klasa Njemačke skupo plaća. Zar potresni događaji u Njemačkoj i Austriji ne vapiju za neophodnosti maksimalne koncentracije i ujedinjenja sila radničke klase u borbi protiv kapitalista? Zar nije jasno, kakvu bi ogromnu ulogu odigrala obnova slobodnih sindikata u Njemačkoj za svrgavanje fašizma – tog glavnog podstrekača svjetskog rata.

Ako se uzmu rezultati ekonomske borbe posljednjih godina, i tu je rascjep i odbijanje od zajedničkih akcija, koji nema ničeg zajedničkog s interesima radničke klase, doveo do teških nevolja za radnike. Stotine i hiljade štrajkova u Francuskoj, Sjv. Americi, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Engleskoj, Belgiji, skandinavskim i balkanskim zemljama izvršio se sporazum zato, što je jedinstvenom frontu kapitala suprotstavljen razbijen front radnika uslijed političke saradnje klase, koju je provodilo rukovodstvo reformističkih sindikata Saveza. S druge strane mnogobrojni štrajkovi dali su pozitivne rezultate, zahvaljujući jedinstvenoj akciji radnika sviju pravaca, na bazi klasne borbe. Zar nije bilo desetine slučajeva, kad je uslijed slabe i nedovoljne međunarodne solidarnosti mnogo štrajkova izvršeno porazom radnika, zato što su kapitalisti jedne zemlje za vrijeme štrajka imali podršku kapitalista drugih zemalja, a štrajkaši nisu dobili neophodne podrške ni pomoći sa strane organizacija svoje Internacionale? Sjetimo se štrajkova rudara, saobraćajaca, tekstilaca itd., u Engleskoj, Njemačkoj, Francuskoj i Čehoslovačkoj. Gdje je tu međunarodna solidarnost? Gdje je elementarna zajednica klasnih interesa? Ko može opovrgnuti te neosporne faktore?

U vašem pismu nema čak ni pokušaja da dokažete, da zajednička istupanja Prvog maja ili potpomaganje borbe za sind. jedinstvo u Francuskoj i Španiji i potpomaganje obnove sindikata u Njemačkoj zahtijevaju interesi međunarodnog proletarijata. Vi se prosto odričete od jedinstvenog fronta s revolucionarnim radnicima, a u isto vrijeme faktički podržavate jedinstveni front vođa vaše Internacionale s buržoaskim partijama i vladama.

Mogao bi se navesti cio niz drugih primjera kada rukovodioci vaše Internacionale nalaze bazu za 'jedinstveni front' i za 'jedinstvene akcije' s predstavnicima poslodavačkih organizacija, dok u isto vrijeme vi ne želite da ostvarite jedinstveni front među sindikatima, koji pripadaju Profinterni i sindikatima ISS za borbu za opće zahtjeve cjelokupne radničke klase. Biro ISS isključuje se iz jedinstvenog fronta bez znanja i saglasnosti širokog članstva i u njihovo ime onda, kada u čitavom nizu zemalja članovi sindikata, koji pripadaju vašoj Internacionali svesrdno i energično istupaju za jedinstveni front i jedinstvene akcije. Najizrazitijim dokazom toga služi, generalni štrajk februara prošle godine i niz ekonomskih štrajkova u 1934. i 1935. godini u Francuskoj, u kojima su se bratski borili članovi Unitarne Konfederacije Rada i Generalne Konfederacije Rada, oružane borbe austrijskih radnika, štrajkovi i oružane borbe radnika u Španiji, u kojima su se članovi objiu Sind. Internacionala zajedno borili protiv općeg neprijatelja, i na kraju stvaranje niza jedinstvenih sindikata u Francuskoj, Austriji, Španiji, u kojima su ujedinjeni radnici članovi Profinterne i ISS...⁶²

⁶² *Ibid*

U pismu Profinterne kaže se da nije riječ o likvidaciji sindikata jedne od dviju internacionala i njoj priključenih sindikalnih organizacija u korist druge internacionalne, niti o ulasku jedne zemaljske sindikalne organizacije u drugu. Riječ je o stapanju paralelnih sindikalnih organizacija na terenu široke sindikalne demokracije i stvaranje jedinstvenih sindikata u svakoj industriji, jedinstvenog sindikalnog saveza u svakoj zemlji i jedinstvene sindikalne internacionalne. CSI prigovara reformističkoj internacionali da je otkazala čak i pregovore o tom pitanju, odbacujući jedinstvo na bazi sporazuma i tražeći likvidaciju i raspuštanje revolucionarnih sindikata. Crvena sindikalna internacionala osporava pravo na to da su reformističke organizacije matične, pa navodi primjere o tome tko se od koga odcijepio, tko je bio većina a tko manjina, da su se reformističke centrale stvarale hapšenjem revolucionarnih centrala i tsl. Dalje CSI iznosi da nju ne sačinjavaju male grupe, već milijuni radnika zemalja cijelog svijeta. »Sindikati SSSR-a sami broje 19 miliona radnika i namještenika i igraju ogromnu ulogu u sudbini svoje zemlje i cjelokupnog radničkog pokreta. Postoje revolucionarni sindikati Kine, Francuske, Čehoslovačke, Poljske, Japana, Kube, Čilea, Sjeverne Amerike, Kanade, Filipinskih ostrva, Indije, Južne Afrike, Argentine, Urugvaja, Meksika itd. Postoje i ilegalni sindikati u Italiji, Austriji, Njemačkoj i Japanu pod pritiskom terora, nečuvenih progona i masovnih ubistava. Međunarodna sindikalna organizacija u postojećim uvjetima mora u svom sastavu imati i nelegalne sindikate zato da bi svojom borbom izvojevali pravo na sindikalno organiziranje. Ma koliko rezolucija donosili kongresi i generalni savjeti ISS o grupama koje su se od nje odcijepile, CSI je organizacija koja ujedinjuje milione revolucionarnih radnika cijelog svijeta i koja odlično zna stupanj i dubinu postojećeg razmimoilaženja. Sindikalno jedinstvo svjetskog sindikalnog pokreta bit će ostvareno samo ako se pregovori budu vodili na osnovi ravnopravnosti objiju internacionala, ako jedinstvo bude stvoreno na osnovu sindikalne demokracije, na osnovu proporcionalnog predstavnštva u rukovodećim organima za borbu protiv ofanzive kapitala, fašizma i rata. Stav biroa ISS koji odbacuje pregovore je stav očuvanja i produbljivanja rascjepa u radničkom pokretu ma kakvim frazama o jedinstvu to prikrivao. Onaj tko hoće na djelu da se bori protiv ofanzive kapitala, protiv fašizma i rata, taj ne može biti protiv jedinstvenih akcija i protiv sindikalnog jedinstva. Vaš odgovor nije odgovor miliona proletera u vašoj internacionali. Životni interesi radničkih masa imperativno diktiraju neophodnost akcionog jedinstva. CSI hoće da zna njihovo mišljenje. Sindikalni rascjep izazvan politikom saradnje sa buržoazijom daje radničkoj klasi bezgraničnu bijedu. Fašisti su u čitavom nizu zemalja razbili sindikalne organizacije. Nad radničkom klasom nadvila se pretnja imperijalističkog rata. Njega se

može spriječiti uspostavljanjem jedinstvenog fronta.«⁶³

Na kraju pisma Izvršni biro CSI predlaže svim svojim organizacijama:

a) obratiti se svim paralelnim sindikalnim organizacijama u zemaljskom i lokalnom razmjeru za provođenje zajedničke prvomajske akcije i zajedničko organizovanje zborova, demonstracija i štrajkova protiv ofanzive kapitalizma, protiv fašizma i protiv opasnosti rata.

b) sazivanje zajedničkih konferencija i skupova članova sindikata oba pravca za diskusiju i zauzimanje zajedničkog stanovišta po pitanju akcionog i organizacionog jedinstva.

»Izvršni biro CSI predlaže svim organizacijama objiju Internacionala da organizuju plebiscitarno glasanje članstva sindikata po pitanju akcionog jedinstva i obnove organizacionog jedinstva.

Odluku po ovom osnovnom pitanju međunarodne radničke klase moraju donijeti članske mase. Ocjenju naše ponude i vašeg odgovora mi prepuštamo članstvu objiju sindikalnih internacionala. Neke radničke mase stave svoju riječ na vagu. IB CSI je duboko uvjeren da će članovi vaših sindikata i jedan veći dio funkcionera, svjesni ozbiljnosti situacije, založiti se za jedinstveni front i međunarodno jedinstvo sindikata.«⁶⁴

Pregovori između delegacije KPJ i vođa socijaldemokrata

Iz pisma Milana Gorkića (Sommera) sekretara Centralnog komiteta KPJ Vladimiru Copicu (Senjku) vidi se da su reformisti, koji su na kongresu URSSJ-a u Sarajevu oštro istupali protiv prijedloga CK KPJ o stvaranju jedinstvene proleterke fronte, poslije kongresa pristali na pregovore i imenovali kao svoje predstavnike Živka Topalovića i Bogdana Krekića. U delegaciji Komunističke partije bili su Pavle Pavlović, Triša Kaclerović i drugi. Iz zapisnika sa sjednice CK KPJ od 2. ožujka 1935. vidi se da je CK tražio od delegacije za pregovore i od svoga instruktora najdetaljniji izvještaj o prijedlozima i argumentima reformista. CK je uputio delegaciji pismo u kojemu joj nalaže da traži posebne garancije za provođenje proleterke demokracije, slobodnog opredjeljivanja članstva, prekidanja s raspuštanjem uprava i sindikalnih organizacija i izbacivanjem komunističkih funkcionera iz sindikata. Od delegacije se traži da inzistira na paroli borbe za amnestiju i protiv politike koja vodi k ratu. Delegaciji se preporučilo da o tim pitanjima predloži pogodnu formulaciju koju buržoazija ne bi mogla iskoristiti za raspuštanje sindikata, a ako u vezi s ostalim pitanjima, pogotovo o neposrednim ekonomskim ak-

⁶³ Ibid.

⁶⁴ *Proleter* 1929-1942, str. 383. i 400.

cijama, dođe do sporazuma i ako se dobiju garancije u pogledu proleterске демократије, делегација је добила инструкције да подржи споразум. Isto је тако потребно inzistirati na provođenju jedne ili nekoliko neposrednih akcija odmah, kao što su kampanja za izbore radničkih povjerenika tamo gdje oni nisu provedeni, akcija za nezaposlene, štrajkaški pokret, borba za priznanje sindikata tamo gdje su zabranjeni, prvomajska proslava i sl. Delegaciji za pregovore uputio je CKJ KPJ posebne direktive o provođenju prvomajske akcije.

Pošto do općeg sporazuma nije došlo, delegacija je uputila rukovodstvu URSSJ-a slijedeći prijedlog za zajedničku proslavu 1. maja.

»Poštovani drugovi,

U svim kapitalističkim zemljama, posebno u Jugoslaviji, razvija se sve veća kriza i akcija preduzimača koji sve teškoće krize i vojne pripreme precacuju na radničku klasu.

Radnička klasa u Jugoslaviji gubila je i gubi jednu za drugom tekovinu svoje dugogodišnje borbe. Preduzimači ne samo da smanjuju i ne isplaćuju radničku zaradu, ne samo da produžavaju radno vreme i pogoršavaju sve životne uslove zaposlenih radnika, ostavljajući pola miliona nezaposlenih bez ikakve stvarne pomoći, već se trude, pokušavaju da fašiziraju radne mase i sindikalni pokret, koristeći u tu svrhu različite demoralisane elemente, izbačene iz klasnog radničkog pokreta.

Za tim objedinjenjem borbe i dejstva javlja se u radničkim masama težnja nezavisno od njihove organizacione pripadnosti.

Bez obzira na sva teoretska, principijelno politička i taktička razmimoilaženja i dugogodišnju međusobnu borbu, koja je razjedinila dva krila našeg radničkog pokreta u Jugoslaviji, mi smatramo da je kod nas moguće to akciono ujedinjenje sindikalnog pokreta, jer zahtevi i težnje levog i desnog krila u sindikalnom pokretu spadaju među najvažnija pitanja sindikalne aktivnosti. Stoga se obraćamo vama, kao rukovodstvu ujedinjenja sindikata, sa predlogom akcionog ujedinjenja na sledećoj osnovi:

1. Zajednička delovanja, istupanja i štrajkovi protiv svakog pokušaja smanjenja zarade, za njeno povišenje i isplatu na vreme, za zaključenje kolektivnih dogovora po preduzećima i poboljšanje drugih životnih uslova radničke klase.

2. Zajednički skupovi, istupanja i demonstracije za neodložnu pomoć svim nezaposlenim radnicima, njihovo obezbeđenje na račun države, opština i preduzimača.

3. Zajednički skupovi, istupanja i demonstracije protiv pogoršanja socijalnog osiguranja i zakona o zaštiti rada, za njihovu primenu i širenje.

4. Zajedničko učešće u izborima radničkih predstavnika i borba za slobodu izbora radničkih predstavnika u tim preduzećima gde se to raznim naredbama onemogućava.

5. Borba za slobodu organizacija URS-ovskih sindikata u onim preduzećima i mestima gde se postojanje do sada onemogućuje.

6. Borba za sindikalno ujedinjenje na klasnoj osnovi.

7. Zajednička borba protiv pokušaja fašizacije sindikalnog pokreta, protiv fašizma i stvaranje masovnog fašističkog sindikalnog pokreta.

8. Zajednički skupovi, istupanja i demonstracije za slobodu zborova, štampe, organizovanja, dogovora i za ostale građanske slobode.

9. Protiv rata i ratnih priprema, protiv pomoći ruskim belogardejcima, za uspostavljanje odnosa sa SSSR-om.

10. Zajedničke akcije za poboljšanje položaja i oslobođenje političkih zatvorenika, za oslobađanje Telmana i Zejca.

Uspešno razvijanje i provođenje svih tih zajedničkih akcija moguće je samo pod uslovom da se obe strane pridržavaju sledećih obaveza:

a) U vreme zajedničkih akcija obe strane su dužne da prekinu međusobne napade i isključivanje svih onih organizacija i njihovih rukovodilaca i pristalica, koji lojalno uzimaju učešća u zajedničkoj akciji;

b) Obe strane zadržavaju za sebe slobodu agitacije za ona svoja gledišta koja nisu slična, obraćajući pažnju, sa jedne strane, na neophodnost očuvanja legalnosti sindikalnih organizacija i na isključive zakone sa druge strane;

v) Da bi se akciono ujedinjenje i borba za ujedinjenje sindikalnog pokreta zasnivali na širokoj proleterškoj demokratiji, poštovanje volje i odluka većine članova saveza i ne samo centralnog već i svih mesnih i oblasnih sindikalnih rukovodstava;

g) Prestati sa isključenjima pristalica levog krila sindikalnog pokreta i sačuvati njegov borbeno-klasni karakter u svim zajedničkim istupanjima i akcijama;

d) Svim akcijama, pokretima i štrajkovima treba da rukovode zajednički komiteti, koje biraju i zamenjuje većina na skupovima radnika i organizacija, koji uzimaju učešća u zajedničkim akcijama.

Obraćajući se sa ovim predlogom neposredno vama, smatramo nužnim da se zajedničkim akcijama na bazi pomenute platforme pristupi odmah, nezavisno od pregovora međunarodnih sindikalnih rukovodstava i rezultata tih pregovora.

Očekujući od vas pozitivan odgovor u najkraćem roku, mi se istovremeno obraćamo svim mesnim i oblasnim rukovodstvima URS-a za zajedničko delovanje po tim pitanjima i akcijama koji su na redu u najskorije vreme.⁶⁵

Svim lokalnim radničkim organizacijama u mjestima i pokrajinama date su slijedeće direktive u vezi s proslavom 1. maja. U njima se između ostalog kaže:

»Za ostvarenje akcionog i sindikalnog jedinstva radničke klase u nacionalnom i internacionalnom

⁶⁵ AKCSKI, KI 1935/132.

razmeru, za borbu protiv kapitalističke ofanzive smanjivanja plata, pogoršavanja životnih uslova, otmajanja radničkih tekovina socijalnog osiguranja, izbacivanja radnika i nameštenika sa posla i povećanja milionske armije besposlenih, za borbu protiv fašizma i protiv opasnosti novog imperijalističkog rata – Crvena Sindikalna internacionala uputila je predlog Internacionalnom Sindikalnom Savezu (reformisti) za ostvarenje akcionog jedinstva za proslavu 1. maja o. g. kao i predlog za sazivanje jedne zajedničke konferencije za ostvarenje jedinstvenog internacionalnog sindikalnog pokreta.

Vrhovi reformističke birokratije u internacionalnom sindikalnom pokretu još i danas, kad je opasnost fašističke i kapitalističke ofanzive u čitavom nizu zemalja u porastu, odbijaju svaki predlog za akcionim i organizacionim jedinstvom proletarijata i svojom politikom saradnje (posredne ili neposredne) sa buržoazijom, koče borbeno raspoloženje i otpornost radničke klase i njenu jasno izraženu rešenost, da u borbi ostvaruje jedinstvo internacionalnog sindikalnog pokreta.

Vođe reformističkih sindikata URS-a na čelu sa Topalovićem, Jakšićima, Krekićem, isto tako kao i agent velikosrpskog fašizma Haramina (ORS), uporno odbijaju svaki predlog, svaku inicijativu za akciono i sindikalno jedinstvo radničke klase u zemljama Jugoslavije.

Njihova uloga u radničkom sindikalnom pokretu u zemljama Jugoslavije je uloga kočničara klasne borbe. Uspešni se milošću režima na grbu proletarijata, iskorišćavajući svoje masno plaćene pozicije u radničkim ustanovama, sindikalna i komorska birokratija (osim časnih izuzetaka) rukovođena je jednom jedinom brigom: osigurati sebi za dugi niz godina ugodan i obezbeđen život u tim institucijama. Izbegavanje i sabotiranje borbi radničke klase za neposredne i svakodnevnne potrebe, slabljenje njene otpornosti prođuzavanjem i produbljivanjem rascepa i podvojenosti sindikata, to su posledice njihovog dugogodišnjeg i neograničenog gospodarenja u radničkim institucijama i radničkim sindikatima.

Ali radnici, bez obzira kojoj sindikalnoj organizaciji pripadali, u ogromnoj većini osećaju, da bez akcionog i organizacionog jedinstva radničke klase u zemljama Jugoslavije ne mogu voditi uspešnu borbu protiv napada i otmajne kapitalista na svoje i onako bedne plate. Oni su u sve većem broju uvereni, da odbrana životne egzistencije u današnjem društvenom poretku i pod režimom vojno-fašističke diktature može biti osigurana jedino masovnim otporom i borbom ujedinjene radničke klase.

Radnici treba da daju jasni izražaj svojoj volji i rešenosti da akciono i organizaciono jedinstvo sind. pokreta izvojuju uprkos i protiv otpora sindikalnih vrhova i birokratije.

U preduzećima, kancelarijama, radionicama treba propagirati i ostvarivati jedinstvo radnika. Interesi svih radnika jednog preduzeća jesu zajednički – zajednički treba da se bore.

U sindikatima, na sind. sastancima, skupštinama i zbiorovima radnici treba da postavljaju konkretne predloge za akciono i sindikalno jedinstvo.

U svim mestima radnici treba da ostvaruju odbore za jedinstvo, da ujedinjuju sindikate iste profesije u jedan, bez obzira na otpor sindikalnih birokrata.

Odbori za ujedinjenje neka obuhvate sve sindikate u jednom mestu.

Radnici treba da šalju svojim sindikalnim (oblastnim i centralnim) upravama predloge sa zahtevom ujedinjenja. Isto takve predloge treba da postavljaju na sindikalnim kongresima.

Svugde i na svakom mestu treba ostvarivati jedinstvo radničke klase. Radnici treba da manifestuju svoju rešenost, da hoće jedinstvo bez obzira na odbijanje sabotera jedinstva.

Da živi jedinstvo radničke klase! Da žive jedinstveni klasni sindikati!⁶⁶

URSSJ i petomajski izbori 1935. godine

Dok je delegacija CK KPJ vodila pregovore o zajedničkim ekonomskim borbama i jedinstvenoj proleterskoj fronti, reformisti-socijaldemokrati u URSSJ-u sa simpatijama su pratili rad nove vlade Bogoljuba Jevtića, ocenjujući da je to razdoblje liberalizacije režima. Donjeli su obavijest da se centrala industrijskih korporacija u Beogradu predstavila novoj vladi sa zahtevom da u pogledu socijalne politike ne poduzima nikakve mjere, da ni u kakvu vidu ne povećava socijalne terete industriji, kao i odluke državnog savjeta da radnici više ne moraju plaćati jedan posto prireza na službenički porez. Reformisti su označili da vladina deklaracija znači novi unutrašnji politički kurs. To su, po njima, dokazivale brojne smjene važnih funkcionara u resoru unutrašnjih poslova i ministarstvu financija. Mjere vlade koje se još mogu očekivati smatrali su dobrodošli. Socijalistička stranka imala je uvijek jasno gledište o unutarnjem uređenju države. Ona je uvijek bila za puno narodno i državno jedinstvo na podlozi demokratije i ravnopravnosti svih državljana. Socijalisti koji sada djeluju u sindikatima prema svojim snagama rade da se što prije postigne opća konsolidacija političkih odnosa pa zato pozdravljaju svaki korak u tom pravcu. Pozivajući se na deklaraciju vlade Jevtića socijalisti su ponovno pokrenuli pitanje obnavljanja Socijaldemokratske stranke.

Financijsku politiku vlade ocijenili su socijalisti u »Radničkim novinama« i putem ankete radničkih komora 19. siječnja 1935. kao »riješnost da energično upravlja hodom našeg ekonomskog i socijalnog života«. Zalili su se na bivšeg predsjednika vlade Uzunovića što je zbog monopola vladajuće partije JNS,⁶⁷ zabranio stvaranje socijaldemokratske stran-

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ JNS – Jugoslovenska neutralna stranka.

ke čije je jugoslovenstvo bilo i ostalo van svake diskusije. Sada su izražavali javno nadu da će nova vlada Jevtića odstupiti od stranačkog monopola i ispraviti učinjenu nepravdu jugoslovenskoj socijalnoj demokraciji. Pored toga, pozdravljali su izjavu predsjednika vlade da će se dati jedna milijarda dinara za javne radove koji se pokreću radi oživljavanja privrede i ublažavanja nezaposlenosti. »Mi ove mjere vlade moramo pozdraviti jer mnoge stvari koje je napomenuo u svom ekspozu g. predsjednik u stvari su zahtjevi našeg kulturno-sindikalnog pokreta.«⁶⁹

U vrijeme raspisivanja parlamentarnih izbora došlo je do pregovora između predstavnika KPJ i Živka Topalovića o stvaranju zajedničke izborne platforme. Delegacija KPJ nije se složila za nosilac zajedničke liste bude Živko Topalović već se zalagala za svoga predstavnika Pavla Pavlovića ili nekog radnika iz redova socijalista. Na to su socijalisti odustali od izborne suradnje.

U takvim je uvjetima CK KPJ 24. veljače 1935. izdao okružnicu po kojoj radnička klasa i njena avangarda KPJ moraju u izborima nastupiti aktivno, kao samostalni politički faktor.

Osnovu takva istupa treba da čini borba protiv fašizma, sloboda zbora, dogovora i štampe, sloboda štrajka, opća politička amnestija, poništenje seljačkih dugova itd. Na toj platformi proletarijat treba da ostvari, putem borbenih sporazuma, puno akciono jedinstvo i svoje rukovodstvo u savezu radnika i seljaka i potlačenih naroda.

U ožujku 1935. godine osnovan je Inicijativni odbor za stvaranje Jedinstvene radničke stranke koja je 19. ožujka iste godine objavila svoju platformu na temelju koje je vodena aktivna predizborna kampanja. Izborni proglas, odnosno platforma štampana je u 2 000 primjeraka i podijeljena uglavnom u Hrvatskoj. U njoj se između ostalog zahtijeva: »Osiguranje građanskih i čovječanskih prava, uvođenje općeg, jednakog i tajnog prava glasa s proporcionalnom podjelom mandata, sloboda štampe, zbora i organizovanja, ukidanje svih izvanrednih mjera i zakona, opća politička amnestija, kaznena odgovornost svih službenika koji se ogriješe o čovječanska i građanska prava, i progon svih korupcionasa, protiv rata, za uspostavu veza sa Sovjetskom Rusijom, sloboda djelovanja radničkih i namješteničkih organizacija, sloboda štrajka, zakonsko priznanje tekovina radničke borbe i kolektivnih ugovora, osamsatni radni dan, provođenje punog socijalnog osiguranja, uključiv osiguranje u starosti i nezaposlenosti na teret poslodavca i države, slobodno izabrana radnička i namještenička uprava u svim radničkim ustanovama, ukidanje svih poreza na radnike, namještenike i seljačku sirotinju, brisanje svih globa i zaostalih seljačkih dugova i poreza i obustava ekzekucija, ukidanje kuluka i svih daca na seljačke proizvode, poništenje seljačkih i maloobrtnih dugova,

pomoć postradalom i siromašnom seljaštvu u pasivnim krajevima.«⁶⁹

Za nosioca zemaljske liste Jedinstvene radničke stranke određen je Pavle Pavlović. On je izdao izborni proglas. Isticanje njegove liste vršilo se pod najžešćim policijskim i žandarškim pritiskom.

Cim su raspisani izbori, socijalisti su, koristeći organe URSSJ-a, razvili agitaciju i propagandu za sudjelovanje u izborima. Najamni radnici i namještenici – pisali su oni – u najširim redovima postali su svjesni toga da su samo zbog slabog utjecaja na državnu politiku ostavljeni potpuno nezbrinuti u strahovitoj privrednoj krizi, ostavljeni bez zaštite u besposlici, surovom obaranju njihovih nadnica i plaća, nekontroliranom produživanju radnog dana, rušenju i onesposobljavanju njihova osiguranja, nepoštivanju svih zakona o zaštiti radne snage. Odgovarajući životnim potrebama radnika i namještenika da se bore za što jači utjecaj na državnu politiku, tvrdili su socijalisti, da su poduzeli sve pripreme poslove koji će omogućiti aktivno sudjelovanje radničke klase u izborima za Narodnu skupštinu. Što se tiče URSSJ-a pisali su njegove vođe: »Naša je odluka da se naš kulturno-sindikalni pokret slobodnom voljom svojih članova afirmira u svim izborima.«⁷⁰

Ocijenjujući da svibanjski izbori znače novi politički život, da su od sudbonosne važnosti, da državni brod kreće novim pravcem, da kabinet Jevtića odlučno prekida s prošlošću i polazi novim putovima, socijalisti pozdravljaju takav razvoj kao jedini zdravi i ispravni put. Pored pažnje da svi kandidati osiguraju svoje izborni pravo, isticale su se i komplikacije izbornog sistema po kojemu, je trebalo da bi kandidatske liste važile, sakupiti potpise predlažaka iz najmanje 185 srezova na teritoriji šest banovina. Izborna lista mora dobiti najmanje 50.000 glasova da bi bila uzeta u obzir pri podjeli mandata. Pored osnivanja sreskih izbornih odbora, pristupilo se i osnivanju izbornih fondova. U proglasu (koji je dat bez potpisa) za sudjelovanje u izborima za Narodnu skupštinu isticje se da je ovo sudjelovanje u izborima jedini put kojim se može postići promjena unutrašnjih političkih odnosa. Protunarodne i protodemokratske fašističke struje su velika opasnost, ne samo za unutarnje slobode i za osiguranje unutrašnjeg mira, nego i za mir među narodima. U ovim izborima potrebno je prikupljanje svih protokapitalističkih i protufašističkih snaga na jednu stranu. U proglasu se traži zaključenje međunarodnog sporazuma o kontroliranju i smanjenju naoružanja, priznavanju Sovjetske Rusije i njenom sudjelovanju u izgradnji međunarodnog mira i ekonomske suradnje, suzbijanju fašizma u svim njegovim oblicima, aktivnoj borbi s privrednom krizom, nacionalizaciji velikih novčanih ustanova i velike monopolizirane industrije, nadzoru automatizma rada,

⁶⁹ Radničke novine, Zagreb, 4. 11. 18. i 25. I 1935.

⁶⁹ Proleter 1929–1942, str. 367.

⁷⁰ Radničke novine, Zagreb, 8. 15. i 22. II 1935.

skraćivanju radnog vremena, trajnom podizanju nadnica i plaća, oslobođenju radnika od svakog poreza, osiguranju minimuma egzistencije, osiguravanju pune slobode političkog i privrednog organiziranja i borbe, uvođenju radnog tjedna od 40 sati i minimalnoj nadnici.

U agitaciji za »radničku listu« socijalisti su naveli da izborni proglaš predstavlja platformu demokratskog socijalizma kojim oni žele pokrenuti novi politički život u zemlji. »U ovim izborima radnici i namještenici treba da se politički afirmiraju kao samostalna društvena klasa. To je manifestacija u jednoj epohi, koja nosi izraziti antisocijalistički karakter. Uporedo s nastupanjem međunarodne političke i socijalne reakcije i kod nas se politički život razvija u znaku fašizma. Fašističke tendencije, koje su specifične za naše prilike, naročito su uperene protiv našeg kulturno-sindikalnog pokreta. U tom stavu prema nama i našem pokretu u protivničkom taboru gotovo i nema razlike.«⁷¹

Tek na kraju izborne kampanje teoretičar URSS-a Bogdan Krekić dao je tumačenje te odluke. Po njemu je sindikalni radnički i namještenički pokret partijsko-politički neutralan, te kao takav ne sudjeluje ni u izborima za Narodnu skupštinu. To ne znači da on stoji po strani u vrtlogu društvenog i političkog života i borbi. Radnici su to samo za vrijeme procesa najamnoga rada, izvan tog procesa oni su građani. Njima nije svejedno da li su oni potpuno obespravljeni kao u fašističkim državama. Za postojanje sindikalnog pokreta potrebna je puna sloboda sindikalnog organiziranja, sloboda zbora i dogovora i sloboda štampe. Za ekonomsku, socijalnu i kulturnu razinu radničke klase, njeno uzdizanje potrebna je puna sloboda sindikalne borbe, tarifne i kolektivne akcije. Suzbijanje nezaposlenosti traži da se podvrgne javnoj kontroli privatna kapitalistička privreda. Svođenje radnog dana u normalne granice može se izvršiti samo silom zakona, a u raspuštenoj Narodnoj skupštini nije se vodila o tome briga. Vrijeme je da se već jednom nešto izmijeni u tome i da sindikalni radnički i namještenički pokret dođe do zasluženog utjecaja na tok političkog zbijanja. »Sindikalni pokret radnika i namještenika – kaže Bogdan Krekić – ne uzima učešća u političkim izborima na taj način što bi postavljao svoje kandidatske liste. Ali on radnicima kao građanima izlaže svoj opsežni sindikalni program i traži od njih, da kao građani koriste izbornu borbu, i da u političkim formacijama koje po zakonu imaju mogućnosti da stvore, učine najveći napor da se konstituiraju u moćnu političku formaciju koja će dati podršku našim sindikalnim pregućnicima.«⁷²

Zagrebačke i beogradske »Radničke novine«, Ljubljanska »Delavska politika«, sarajevska »Snaga« i mariborski »Volkstimme« puni su vijesti o izbor-

noj agitaciji, o stvaranju oblasnih i mjesnih akcionih odbora, u izbornim zborovima u Beogradu, Ljubljani, Celju, Jesenicama, Skoplju, o poverljivim socijalističkim izbornim sastancima u Zagrebu i drugim mjestima. Izbornom akcijom rukovodio je Centralni akcioni odbor jugoslavenske socijalističke stranke. Akcioni odbor je u svome proglasu »Radnome narodu grada i sela!« označio dr Živka Topalovića, novinara iz Beograda, kao nosioca socijalističke liste. U proglasu se govori o smislu izbora i iznose osnovne parole izborne borbe. Konačno se ta izborna kampanja završila s informacijom da je u 205 srezova socijalistička lista odobrena. Usprkos tome odlukom kasacionog suda od 20. travnja 1935. godine: »Zemaljska kandidaciona lista na čelu sa Živkom Topalovićem odbijena je radi neurednosti prilikom ispunjavanja formalnih zakonskih zahtjeva.«⁷³

Stav komunista o sudjelovanju u petomajskim izborima

Raspisivanje izbora praćeno je povećanim bijelim terorom, masovnim hapšenjima pucanjem u demonstrante. U vrijeme izborne kampanje organizirana je posebna služba za vršenje nasilja, terora i falsifikata u kojoj su sudjelovali, pored policijskih činovnika, žandara i preobučena vojna lica, režijska inteligencija, aktivni članovi četničkih, sokolskih i dobrovoljačkih udruženja, te članovi Narodne obrane. Od tih elemenata stvarane su terorističke grupe koje su izazivale i vršile nasilja i zločinačke ispaide.

Neuspjeh u isticanju jedinstvene radničke liste koja bi afirmirala taktiku proleterske jedinstvene fronte i sindikalno jedinstvo na temelju klasne borbe i koja bi mogla postati proletersko jezgro široke antifašističke narodne fronte kao i neuspjeh akcije sa samostalnom listom Jedinstvene radničke stranke utjecao je na to da CK KPJ donese odluku da komunisti pokušaju istaknuti svoje kandidate na listama Udružene opozicije, a u slučaju neuspjeha da glasaju za njenu zemaljsku listu. Na temelju ove odluke vodila je delegacija zagrebačkog inicijativnog odbora Jedinstvene radničke stranke (Božidar Adžija, Mladen Iveković, Andrija Zaja i Miroslav Pintar) pregovore s Vladimirom Mačekom koji je poslije dužeg odlaganja izjavio da ne može primiti prijedlog jer je već izvršena dioba kandidatskih mjesta.⁷⁴ U prvomajskom proglasu CK KPJ poziva na jedinstvo proletarijata u borbi protiv fašizma i rata usprkos volje demokratskih vođa. Ne smiju se umanjiti napori za stvaranje saveza radnika seljaka i ugnjetenih naroda usprkos volji gospodskih vođa HSS i zemljoradnika. Kriza fašizma i raspad u njegovim redovima neće doći sami po sebi. Njega treba oboriti. Oboriti ga mogu najšire narodne mase okupljene oko proletarijata u širokoj antifašističkoj fronti.

⁷¹ *Ibid.*, 1. i 8. III 1935.

⁷² *Ibid.*, 12. IV 1935; *Ujedinjeni sindikati*, br. 3–4, mart-april 1935. str. 33–35.

⁷³ *Radničke novine*, Zagreb, 15, 22. i 29. III, 5, 12, 20. i 27. IV 1935.

⁷⁴ *Proleter 1929–1942*, str. 375–376.

List dr Živka Topalovića komunisti su smatrali listom Socijaldemokratske stranke čiji su vođe do diktature pomagali svaku vladu i koji su diktaturu aktivno služili »u ulozi njezinog agenta u redovima radničke klase«. Doktor Živko Topalović se po svojoj ideologiji i političkim nazorima vrlo malo razlikuje od ostalih buržoaskih političara, nosilaca velicosrpske hegemonije. Šestojanuarski režim dao je njemu i njegovim drugovima monopol organiziranja i rada među radnicima. Zamjeralo mu se što se nigdje nije izjasnio protiv zloglasnog Zakona o zaštiti države koji je nanio ogromne žrtve radničkoj klasi i tvrdilo se da je akcionar Narodne banke, milijunaš i tome sl.

U članku »Protiv zastranjivanja od partijske linije« objavljenom u organu CK – »Proleteru« – CK KPJ ustaje protiv ljevičarskog zastranjivanja koje se manifestira u bojkotu izbora s obrazloženjem da je kriza fazizma izazvala revolucionarnu situaciju u zemlji. Desno zastranjivanje ogledalo se u oportunističkoj taktici prirepaštva prema opozicionoj buržoaziji. Njeni nosioci su intelektualci koji su protiv samostalnog izbornog istupa KPJ i koji smatraju da se ne smije cijepati jedinstvena lista udružene opozicije. Oni ne vide, kaže CK, da ujedinjena opozicija neće ćići u revolucionarne okrsjaje protiv diktature, već na sporazume s njom.⁷⁵

Plenum CK KPJ održan u Splitu 9. i 10. lipnja 1935. godine obratio je osnovnu pažnju analizi iskustava stečenih u izbornoj borbi. Uspjeh Partije izražen je prije svega u tome što se je u izbornoj kampanji, na predizbornim sastancima, zborovima, političkim manifestacijama, putem letaka, letecim mitinzima i sl. pred širokim masama postavilo pitanje antifašističke narodne fronte i što se Partija tako povezala sa širokim slojevima naroda. Plenum je u posebnoj rezoluciji istakao osnovne pogreške zbog kojih nije istaknuta samostalna lista. Glavna je odgovornost neuspjeha Partije u izbornoj akciji pala, u prvom redu, na Biro Centralnog komiteta (BCK) koji je partijskim organizacijama slao proturječne direktive, nedovoljno jasne, a i kada su bile jasne, kasno su stizale do partijskih organizacija. BCK se orijentirao na pregovore odozgo umjeto da koristi jedinstvenu frontu i borbeni sporazum odozdo, bez obzira na tok i ishod pregovora. Nije se osiguralo stvaranje izbornih organa, niti njihovo angažiranje u izbornom poslu. Kada se nije uspjelo uz pomoć akcionih izbornih odbora stvoriti samostalnu izbornu listu, većina članova Partije glasala je za udruženu opoziciju, a neke organizacije bojkotirale su izbore.⁷⁶

Za ralikom od socijalista, koji su u vrijeme pregovora s komunistima javno isticali da je URSSJ njihov, pa su njegovo izorno sudjelovanje vezivali uz svoju listu, nakon stvaranja legalnog centra (Inicijativnog odbora Jedinstvene radničke stranke) komu-

nisti u URSSJ-u ustajali su protiv reformističkog prisvajanja i privatizacije URSSJ-a u izbornoj agitaciji, smatrajući da izbori ne smiju razjediniti radnike zbog toga što nije postavljena zajednička kandidaciona lista. Glavni posao komunista u URSSJ-u jeste stvaranje različitih oblika protufašističkih grupacija koje trebaju obuhvatiti lokalne sindikalne organizacije raznih pravaca, kulturne, prosvjetne i sportske organizacije.

Od stvaranja protufašističke narodne fronte komunisti su trebali učvršćivati njeno proletersko jezgro, pridobivati većinu radničke klase za KPJ. Put za pridobivanje većine radničke klase za KPJ vodio je kroz pojačano djelovanje proleterske jedinstvene fronte i kroz borbu za sindikalno jedinstvo na temelju klasne borbe. U rezoluciji CK KPJ od ožujka 1935. godine, koja je potvrđena od strane političkog sekretarijata Komunističke internacionale, kaže se: »Neposredna zadaća za rad komunista u sindikatima sastoji se u tome da djelatnost sindikata skrenu na pripremu i rukovođenje štrajkaške borbe, da se bore za proletersku demokraciju u sindikatima, za jedinstveni sindikalni front i za stvaranje širokog pokreta sindikalnog jedinstva. Pristaše jedinstva sindikata koji na osnovi klasne borbe nastavljaju svoj rad u URSS-u i ORS-u kao u svojim glavnim bazama, u njima zauzete pozicije dalje izgrađuju i traže ujedinjenje tih organizacija, treba da i u drugim masovnim sindikatima, osobito u savezu željezničara, u neutralnim (grafičari, bankarci) i u kršćanskim sindikatima razvijaju pojačani rad. Stvaranje sporazuma o jedinstvenom frontu za svakodnevne zahtjeve radnika i namještenika, stvaranje ujedinjenih sindikalnih kartela u mjestima i pokrajinama, ujedinjenje paralelnih sindikata u pojedinim mjestima u jedinstvene sindikate – jeste zadaća pristaša sindikalnog jedinstva na klasnoj borbenoj osnovi.

Štrajkaška borba radnika za ekonomske zahtjeve, u uslovima fašističkog terora u Jugoslaviji, dobiva sve izrazitije političko značenje. Uključivanje sindikalnog pokreta u opću protufašističku narodnu borbu mora – a da se ne ugrozi legalnost samog sindikalnog pokreta – da postane jedan od najvažnijih, najbližih zadaća.

Široki pokret koji vode komunistički radnici u sindikatima za jedinstveni front i za jedinstvo na osnovi klasne borbe, ne smije biti organizaciono izoliran, nego naprotiv, treba da ide za tim da okupi većinu članstva svakog sindikata, da vodstvo u sindikatima dobije u svoje ruke i da te sindikate pretvori u organe klasne borbe. Analogno tom stavu, taj pokret ne smije biti izgrađen kao posebna organizacija u sindikatima, sa vlastitim članovima, sa vlastitim mjesnim i centralnim vodstvima itd. U borbu za jedinstveni front i jedinstvo sindikata treba također privući svježe, neorganizirane mase i uvesti ih kao članove u sindikate.

Znatni dijelovi radničke klase Jugoslavije nalaze se još pod političkim uplivom socijalne demokraci-

⁷⁵ *Proleter*, 1929–1942, str. 379.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 394, Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 353–361.

je, usprkos sramotne uloge koju su njezine vode kao pomagači vojno-fašističke diktature igrali, i usprkos činjenici da se socijaldemokracija u organiziranom pogledu sastoji jedino iz vodećeg kadra (uglavnom namještenici radničkih komora i sindikata), bez nižih organizacija i bez masovnog članstva. KPJ treba da prema jugoslavenskoj socijalnoj demokraciji istrajno i sistematski primjenjuje taktiku proleterskog jedinstvenog fronta.⁷⁷

Proleterska jedinstvena fronta i posebne organizacije komunista u sindikatima

Dok je Kominternu, a u Jugoslaviji KPJ, vodila upornu borbu za stvaranje jedinstvene proleterske fronte dotle je, prema izvještaju Zemaljskog biroa upućenog 2. kolovoza Centralnom komitetu KPJ, Centralna sindikalna komisija Zemaljskog biroa CK KPJ postavila pitanje revizije sindikalne politike KPJ, na temelju zahtjeva bivših članova Nezavisnih sindikata. »Naime, oni postavljaju sasvim otvoreno pitanje obnove naših Nezavisnih sindikata pod bilo kojom firmom. Koji su glavni argumenti? 1. Masovno isključivanje bivših nezavisnjaka i naših novih pristalica iz URS-ovih organizacija; 2. Istupanje radnika iz URS-ovih sindikata, i slabljenje sindikalne organizacije; 3. U vezi sa time da je potrebno stvoriti jake radničke organizacije, koje će naročito obzirom na veliki porast štrajkova, osigurati organizovanu pomoć štrajkašima. To su njihovi opšti argumenti.

A njihova konkretna argumentacija ne bazira se na opštim i masovnim pojavama i tendenciji razvika, nego na pojedinim odeljenim slučajevima. Oni su pokupili nekoliko fakata i sa njima operišu. A suština stvari je u tome, da su oni pokleknuli u borbi protiv isključivanja pristalica jedinstva iz sindikata i hoće to pitanje borbe protiv isključivanja da zamene osnivanjem Nezavisnih sindikata i prevodenjem radnika u te nove sindikate. Oni tvrde da bi sada 90 posto organizovanih radnika ušlo u te nove sindikate, a osim toga i većina neorganizovanih radnika.

Naravno da sam ja odlučno ustao protiv takve 'taktike' cepanja radničke klase i rekao da ne može biti ni reči o obnovi Nezavisnih sindikata i da je to pitanje barem u doglednoj budućnosti, ako ne i za uvek, skinuto sa dnevnog reda.

No podilazeći konkretno sadašnjoj situaciji borbe za jedinstvo sindikata, može po mome mišljenju da bude i takvih slučajeva da ćemo i sada morati osnovati po koju lokalnu Nezavisnu sindikalnu organizaciju. Ja mislim na slučajeve gde reformisti isključuju cele podružnice. Tu odmah treba da podnesu te podružnice na odobrenje vlastima svoj stazu i da kao lokalne organizacije produže svoju borbu za jedinstvo sindikata i za proletersku demokra-

tiju. O ovome ja Dragici nisam govorio, jer ne znam da li se vi slažete sa ovim.⁷⁸

Politički biro CK KPJ, 8. kolovoza 1935. javlja Zemaljskom birou CK KPJ o radu sindikata slijedeće:

»U sindikalnom radu treba izbeći svako formiranje nekih rukovodećih organa ili organizacija (RSO).⁷⁹ Čitav rad treba da se razvija preko naših frakcija u sindikatima, sindikalnih komisija pri komitetima a pod kontrolom partijskih organa.⁸⁰

11. rujna javlja Zemaljski biro CK KPJ o reorganizaciji sindikalnih komisija, o njihovoj legalizaciji putem različitih formi u vidu redakcija pri radničkim listovima i izdavačkim bibliotekama, o raspuštanju Centralne sindikalne komisije i odluci da se ne stvaraju nove komisije.⁸¹ Odgovarajući Zemaljskom birou CK KPJ kaže da i kod njih postoje različite u gledištima o tome treba li u sindikatima zadržati komunističke frakcije i sindikalne komisije ili ne. Dok CK KPJ u punom sastavu to ne riješi ostaju na snazi stare direktive o načinu partijskog rada u sindikatima pa i one o sindikalnim komisijama pri partijskim rukovodstvima.⁸²

Orijentacija KPJ po kojoj su komunisti usmjereni na rad u Jedinstvenu radničku partiju je oslabila. Blagoje Parović izvještava CK KPJ da je u Hrvatskoj provedena direktiva da se sindikalnim radom bave čelnici i komiteti, a ne frakcije, u većini je sindikata stanje takvo da nikakvo posebno dogovaranje komunista nije potrebno. U Savezu bankaraca postojale su još RSO grupe.⁸³ U svom izvještaju od 29. rujna 1935. o provođenju i konkretizaciji odluka VII kongresa Kominterne i izvještaja od 19. listopada o radu sindikata Blagoje Parović (Schmidt) piše:

»Pošto sam po povratku u zemlju informisan o stanju i radu Komisije sindikata kao i radu u Sindikatu, dao sam u principu sledeće predloge:

1. Ne stvarati mimo Sindikalnog komiteta nikakve ilegalne aparate u Sindikatu i ne davati nikakve ilegalne pismene direktive za rad našeg Sindikata.

2. O svim sindikalnim pitanjima izneti naše stavove u 'R' (sindikalnim novinama). Svi moraju biti izvešteni da je to legalan direktivni organ i da se to odnosi i na ostalu legalnu sindikalnu štampu.

3. Likvidirati Sindikalnu komisiju koja pri SB (Unutrašnji Biro Jugoslavije) postoji kao ilegalni organ; istu proširiti i pretvoriti u legalni Komitet sindikalne biblioteke.

4. Druga S. odrediti za sindikalnog referenta pri SB i istovremeno za odgovorno lice Sindikalne biblioteke ispred SB.

5. Komisiju Sindikata pri Pokrajinskom komitetu Hrvatske i Pokrajinskom komitetu Dalmacije likvidirati i istovremeno odrediti referente, sindikalne

⁷⁸ ACKSKJ, KI 1935/407.

⁷⁹ RSO – Revolucionarna sindikalna opozicija.

⁸⁰ ACKSKJ, KI 1935/414.

⁸¹ *Ibid.*, KI 1935/489.

⁸² *Ibid.*, KI 1935/499.

⁸³ *Ibid.*, KI 1935/482.

⁷⁷ Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 348–349.

funkcionere van postojećeg Pokrajinskog komiteta Partije.

6. Neka i dalje funkcionišu postojeće Sindikalne komisije pri pokrajinskim komitetima Srbije i Slovenije, s obzirom da nemamo rukovodećih funkcionera Pokrajinskog štaba u Sindikatu, niti veze između lokalnih pokrajinskih sindikalnih funkcionera, kao napr. u Dalmaciji i Hrvatskoj, niti pak takve pozicije (Slovenija) u nižim organizacijama.

7. Držati se kursa postepene likvidacije komunističkih frakcija u Sindikatima Hrvatske i Dalmacije, i već sada se treba pobrinuti da partijske ćelije rade one poslove koje su radile komunističke frakcije. U tom cilju treba formirati sve ulične ćelije prema zanimanjima, ali ćelije u preduzećima treba da se nalaze u jednom istom Sindikatu.

8. U Sloveniji treba stvoriti komunističke frakcije (obzirom da takvih u osnovi nema) i oko istih okupiti vanpartijske sindikalne aktiviste tako da nigde (pa ni u Ljubljani) ne budu stvorene lokalne sindikalne komisije. M. K. mora poslove ovih frakcija neposredno voditi putem jednog instruktora (sindikalnog funkcionera).

Ne stvarati nikakve ilegalne veze između komunističkih frakcija u pojedinim mestima niti pokrajinskih i sindikalnih komisija. (Ovo zahteva T.) Takođe ne umnožavati, niti slati nikakve ilegalne direktive o radu Sindikata. Sve što se tiče ilegalnosti saopštiti usmeno, ali u legalnoj formi – pismeno, putem novina ili lično pismima itd.

9. U Srbiji ostaviti opštinsku sindikalnu komisiju samo u Beogradu. Tamo usmeriti kurs tako da se počne sa izdavanjem legalne sindikalne literature i na taj način legalizuje rad sindikalne komisije, čiji je danas glavni zadatak da kroz ilegalnu partiju i putem njenih sopstvenih legalnih veza obezbedi aktivisanje i koordiniranje rada i akcija lokalnih sindikalnih organizacija, čija se pretežna većina nalazi u našim rukama.

10. Rad oko organizovanja i aktiviranja železničara ne usmeravati ka stvaranju sekcija železničara u URSS – Savezu metalških radnika (kako su to predložili neki drugovi i drug S.), već otpočeti sa borbom za aktiviranje organizacije unutar žutih NS

Saveza železničara. Borbu protiv nasilja iskoristiti za dobrovoljno pristupanje Savezu; voditi borbu protiv sekcije, naročito u pogledu čutanja Saveza, povodom sedmoprocentnog umanjenja nadnica i sniženja dotacija na nekim mestima i za 20 posto. Tamo, na toj osnovi, stvoriti opoziciju i opozicionu grupu u zajednici sa reformistima i svim opozicionim elementima. Otpočeti sa stvaranjem grupa i komiteta za popularizaciju reformističkih novina "Železničar". Tražiti od tih novina da pišu konkretnije, i u tom duhu. Čim se pokret proširi i aktivira, otpočeti borbu za priključenje udruženom sindikalnom pokretu, i to: priključenjem celog Saveza ili pak većine članova iz sekcija. U tom smislu će S. napisati direktive u zajednici sa vođama URSS (URSS neće da se bori za legalizaciju svog zabranjenog saveza,

već hoće da stvori organizaciju sekcije železničara pri Savezu metalških radnika).⁸⁴

Parović zatim, primerima pokazuje kako treba osigurati veze između komunista članova sindikalnih foruma s partijskim komitetima, koje treba u što većoj mjeri legalizirati, pa navodi razloge takvih svojih prijedloga. Odnos snaga i uvjeti partijskog rada u sindikatima su se izmijenili. Raste opća politička aktivizacija masa i na pomolu je krah šestojanuarske diktature. Vladajući režim sačinjava grupa u kojoj prevladavaju fašisti. Fašističke grupe su inače znatno oslabljene i one se, pod okriljem vlade Stojadinovića, okupljaju, no sada nema te snage koja bi bila u stanju ponovno zavesti šestojanuarski režim ili njemu sličan. Mase su za demokraciju pa idu za onima koji im u tom pogledu najviše obećavaju. U vezi s tim pred KPJ se postavlja zadaća da šire zaide u demokratski raspoložene mase, izade iz zatvorenog, suviše složenog ilegalnog aparata.

»U Hrvatskoj i Dalmaciji su naš uticaj i naše snage i pozicije takve, da u nižim organima ono što mi predlažemo prolazi. I to, ne zbog toga, što su partiji unapred dogovorili, koliko zbog toga što mi predlažemo (i što je pravilno, razume se). Sve što imamo da kažemo po sindikalnom pitanju možemo reći legalno na sastancima i skupštinama sindikata. Ali naši ljudi koji to mogu reći ne istupaju ili istupaju vrlo slabo, jer su zauzeli ilegalnim radom. Glavna vatra reformista ide u pravcu prikazivanja nas kao destruktivnih razbijača, elemenata, koji idu na to da unište 'njihov' sindikalni pokret. Naše ilegalne pismene direktive dobro dolaze i oni su ih tako iskoristavali. Ukoliko dođe do sporazuma s njima i pristanu na proletersku demokratiju, to ćemo se i tako odreći stvaranja frakcija, pa tako i, postupiti. Treba natjerati partkomitete i ćelije da se bave masovnim, u prvom redu sindikalnim, radom koji su sada prepustili ili gotovo zapustili.«⁸⁵

On isto tako naglašava da rad među ženama treba postaviti na novu osnovu, pri čemu su najvažnije agitacija i propaganda među ženama, koje će pridonijeti organiziranju i akcijama žena. Potrebno je stvoriti poseban ženski pokret u okviru URSSJ-a za rješavanje konkretnih ženskih zahtjeva.

Parović upozorava i na to da se u Hrvatskoj, pod silnom nacionalističkom psihozom, pokušava stvoriti Hrvatski radnički savez, koji potpomaže novcem industrijalci Hrvatske, u prvom redu kao branu protiv vala štrajkova. Formiraju ga pod parolom jedinstva radnika i seljaka pod hrvatskom zastavom (i pod vodstvom Maćeka), protiv štrajkova koji se vode i financiraju iz Beograda, protiv komoraša i URSSJ-a zbog njihova stava o nacionalnom pitanju, kao i s teozom da se s komunistima može surađivati, ali sa socijaldemokratima nikada. »Stvar je jasna, da se tu hoće« – kaže Blagoje Parović – »iskoristivši stvorenu psihozu, nas pregaziti. To je borba između

⁸⁴ *Ibid.*, KI 1935/510, 1935/538.

⁸⁵ *Ibid.*

nas i hrvatske buržoazije, ne samo za seljaštvo nego i za radništvo. Radi se o stvaranju budućeg nacionalističkog fašističkog sindikalnog pokreta... Svi se u tome slažu, da će taj HRS u prvi momenat zadobiti većinu hrvatskog radništva».⁸⁶

Postojanje HRS-a otežavalo je jedinstvo klasnog sindikalnog pokreta. Formuliran je stav da se komunisti ne smiju izolirati od radnika u HRS-u, niti ih prepustiti HRS-ovu vodstvu. Komunisti trebaju istupati protiv prijelaza članova URSS-a u HRS, propagirati klasnu borbu i klasni sindikalni pokret, voditi borbu protiv velikosrpskog ugnjetavanja, istupiti sa stavom da klasni sindikalni pokret podupire nacionalno oslobodilačku borbu hrvatskog seljaštva. Tamo gdje se, usprkos svemu tome, većina radnika izjasni za prijelaz u HRS trebaju i komunisti ići s njima. Pri tom je potrebno najaktivnije raditi na organiziranju pokreta i štrajkova. URSSJ treba predložiti HRS-u zajedničke akcije na bazi klasne borbe, a u HRS-u raditi na stvaranju klasne opozicije.

U Srbiji su sindikalne organizacije ORS-a radile na jedinstvu s URSS-om pa se pojavila tendencija izlaska članova ORS-a i prelaska u URSSJ.⁸⁷ U raznim dijelovima zemlje postignuti uspjesi sindikalnog rada komunistima dovedeni su u ozbiljnu opasnost protuakcijom reformističke birokracije. Iz pisma od 19. prosinca 1935. Politbiroa CK KPJ sekretarijatu Kominterne vidi se da su se partijske frakcije u sindikatima još održale »na cilju osiguravanja jednoobraznog provođenja naše linije u borbi za sindikalno jedinstvo na terenu sindikalne demokracije».⁸⁸

Vođe URSSJ-a (Kreklić, Jakšić i Eržen) protivnici Proleterske jedinstvene fronte

Pod parolom da je planski i sistematski rad na koncentraciji masa u URSS-u neposredni zadatak, vodstvo URSS-a apelira na unutrašnje jedinstvo, na homogenost, koja će se temeljiti na akcionom programu sarajevskog kongresa URSS-a.

»Naše organizacije moraju da postanu sposobne za velike zadatke, za velike obaveze na polju zaštite interesa radnika i nameštenika. I stoga su vrata naših organizacija otvorena za sve dobronamerne radnike i nameštenike, za sve one koji su sposobni da podređe svoje lične interese interesima celine, svoje lično gledište, gledištima celine. Bazirane na demokratskim principima naše organizacije dopuštaju i različita gledišta u okviru njihovih pravila, pravilnika i kongresnih odluka. Ali tu demokratsku ustanovu nema niko prava da zloupotrebljava, da postavlja anatemu i da izigrava. Postoji za sve jedna obaveza čuvanja celine, pokoravanje disciplini, izvršavanje odluka foruma, priznavanje volje većine.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*, KI 1935/578.

⁸⁸ *Ibid.*, KI 1935/592.

Demokratija nije haos, naše organizacije nisu konglomerat, demokratija mora da živi u svesti svih ljudi, organizacija mora da bude svetinja za sve. Užasna je zabluda ako neko misli da u jednoj demokratski uređenoj sredini može da radi šta hoće: još veća ako neko, zanesen stanovitim namerama misli da može olako da iskoristiava demokratiju i u njoj počne rovariti za druge, antidemokratske tendencije».⁸⁹

Okupljanjem velikog broja ljudi stvara se jedinstvo duha među njima samo ako su povezani zajedničkim interesima. Veliki broj ljudi vrlo malo znači ako su oni heterogenih htijenja. URSSJ mora biti u osnovnim pitanjima homogen. Najveći neprijatelji radnika i sluge kapitalističkih režima su sektasi koji razbijaju i onemogućuju jedinstvenost. Snaga proletarijata na sindikalnom polju treba se izraziti okupljanjem svih radnika, čitave radničke klase.

»Sa ovim i ovakvim uverenjem otvorio je slobodno sindikalni pokret svoja vrata svima radnicima bez obzira na njihovo versko i političko uverenje, ali ograničenje ove slobode leži u tome da se radnici organizuju u sindikate na osnovu sindikalnih statuta i da se oni tako podčinjavaju sindikalnoj organizacionoj disciplini. Zadaci sindikata propisani su statutima. Sindikalni forumi, kongresi, glavne uprave, izvršni odbori, mesne skupštine, uprave podružnica itd. svi imaju svoju nadležnost, svoja prava i svoje dužnosti. Član sindikalne organizacije nalazi se u jednoj velikoj demokratskoj zajednici u kojoj na oblasti sindikalnih zadataka može slobodno da izlaže svoja gledišta. Ali za njega imaju da važe i da ga u sindikalnom radu rukovode isključivo odluke sindikalnog članstva i sindikalnih foruma donete na redovan način. Potpuno je isključeno da sindikalni član dobiva uputstva za svoj sindikalni rad iz nekih drugih tela, a još manje je dopušteno da se stvaraju čitavi forumi u sindikatima, čitave organizovane zajednice, koje će imati za cilj da rad i akciju sindikata stave u službu neke druge organizacije na koju celo sindikalno članstvo nema nikakvog uticaja.

Ova tako poznata opšta pravila, ni malo ne zabrinjavaju ako sindikalne organizacije kao takve javno i otvoreno saraduju sa nekim drugim političkim ili nepolitičkim organizacijama. Kad nalaze da je to nužno radi većeg uspeha u borbi za ostvarenje sindikalnih zadataka, na primer u borbi za garantovanje prava na slobodu organizacije, za sprovođenje osiguranja u nezaposlenosti itd. Medutim, ne može se tolerirati da se takve nesindikalne organizacije tajno uvlače i pokušavaju potčinjavati sindikate sebi. Taj nedopušteni i razorni rad apsolutno je protivan ne samo statutima, nego i direktno opasan za opstanak radničkih sindikata. Nije riječ o tome koja će se partijska politika kroz sindikate provoditi, već je riječ o tome: smije li uopće biti ilegalnog partijsko-političkog rada u sindikatima. »Neka se izvesni

⁸⁹ *Radničke novine*, Beograd, 7. VI 1935.

drugovi koji u Ursovim sindikatima predstavljaju tzv. »revolucionarnu sindikalnu opoziciju« ne ljute na nas kad im rećemo, da su oni ćelijaši, koji zlou-potrebljavaju gostoprimstvo». Iza toga se navodi publikacija CK KPJ »Šta i kako da se radi« o radu partijskih frakcija u sindikatima. Apelira se na ljevićare da prestanu navlaćiti sindikate na putove i akcije koje nisu iznikle iz normalnog života sindikalnih organizacija. Ćelijašenje, URSSJ kao zdrav sindikalni pokret, neće trpiti. »Među nama može biti samo poštenog i javnog sporazuma ili uzajamne borbe.«⁹⁰

Dok su komunisti radili na ukidanju svojih nelegalnih organizacija u sindikatima, što su socijalisti postavljali kao preduvjet za sindikalno jedinstvo i garanciju za njegov opstanak i razvoj, dotle je izvršni odbor URSSJ-a poveo akciju protiv djelovanja komunista u sindikatima. Predsjedništvo URSSJ-a uputilo je svim sastavnim organizacijama opširnu okružnicu o načinu rada komunista koja završava sljedećim riječima:

»Sarajevski sindikalni kongres je otvoreno i jasno rekao da su vrata sindikalnog pokreta otvorena svim najamnim radnicima i nameštenicima. Svi oni koji u pokret ulaze sa poštenom namerom, da preko njega poprave svoj ekonomski i socijalni položaj, dobro su došli i uživae u njemu sva statutar-na prava kao u jednoj demokratskoj zajednici u kojoj se ljudi ističu prema svojim pokazanim sposobnostima.

Kongres je rekao također da sindikalni pokret neće trpiti nikakvo ćelijašenje, dolazilo ono ma sa koje strane, od desnice ili levice, i najodlućnije će goniti sve pojave ma kakvog i ma ćijeg ćelijašena. Slobodni sindikalni pokret neće dozvoliti da ga ma ko uvuće u poslove koji po prirodi stvari nisu njegovi, niti će dozvoliti da postane nećija politićka mašica.

URSSJ kao sindikalna centrala i njeni oblasni odbori budno će da bdiju nad radom i životom svih svojih sastavnih organizacija i, za slučaj da negde zapaze neke nezdrave pojave, skrenuće pažnju i intervenisati da se poštuju Statut i odluke Sarajevskog kongresa. Ukoliko pojedine sastavne organizacije o napomenama merodavnih sastavnih foruma pokreta ne bi vodile računa one će iskusiti posledice svoje eventualne nedisciplinovanosti time što će biti stavljene van sastava celine sindikalnoga pokreta.«⁹¹

U saopćenju predsjedništva URSS-a kaže se da su savezi metalških i građevinskih radnika, te savez bankovnih činovnika isključili iz svojih organizacija neke svoje članove »povodom nediscipline«. Navode se i odluke V kongresa Saveza privatnih namještenika Jugoslavije u kojima se među ostalim, kaže:

»Centralna savezna uprava imade sa svim sredstvima, koja joj u propisima saveznih pravila stoje

na raspoloženju, onemogućiti svako rastrojno delovanje pojedinaca ili grupa u redovima ćlanstva. Sva-ko stvaranje frakcija, ćelija i grupacija, koje deluju po direktivama ćimbenika van saveza, imade se u zametku, makar i pod cenu privremenog likvidiranja nediscipliniranih i nesavesnih organa, sprećiti. Princip nezavisnosti našeg saveza od vlasti i ma kakvih partijsko-politićkih formacija mora da ostane netaknut.

Centralna uprava URSSJ se poziva da pribavi poštovanje odlukama merodavnih foruma URSSJ u pogledu discipline u pokretu: u pogledu ćuvanja principa nezavisnosti našeg slobodnog sindikalnog pokreta od vlasti partijsko-politićkih grupacija i u pogledu onemogućavanja zakulisnih akcija raznih ćelija, frakcija i tzv. »revolucionarnih opozicionih grupa« u sastavnim sindikalnim organizacijama URSSJ.«⁹²

Isto tako se napada list *Pregled* iz Zagreba koji piše protiv sindikalnog birokratiziranog vodstva koje koči napredak sindikalnih organizacija i upravlja s njima kako ti diktiraju viši interesi. Naziva se, nadalje, neprijateljskim pisanje lista »Svetlost« iz Kragujevca koji poziva klasno svjesno radništvo, koje se još nalazi van sindikata, da uđe u njih i u njima djeluje. Primanje i rasturanje takve štampe oznaćava se kao nespojivo sa ćlanstvom u URSSJ-u.

Poćetkom kolovoza 1935. beogradske su »Radnićke novine« objavile apel za jedinstvo radnićkog pokreta, u kojem kažu da je sećtašvo socijalistićkih frakcija pravo prokletstvo za jugoslavensku radnićku klasu poslije rata. Sve socijalne institucije, osiguranje, radnićke komore i burze rada dave se u nemoci zbog nemoci same radnićke klase u drzavi. Treba odbaciti visoku politiku i revolucionarnu borbu za osvajanje vlasti. Malobrojno radništvo u drzavi treba se grupirati na uskom akcionom programu konkretnih životnih potreba radnoga naroda. Ako se ne može stvoriti jedinstvena politićka organizacija, neka politićke socijalistićke grupe organiziraju svoje politićke organizacije koje će stvoriti zajednićki akcioni politićki program, akcionu zajednicu koja će biti prvi korak k stvarnoj snazi radnićke klase Jugoslavije.«⁹³

Pod naslovom: »Na putu ka jedinstvenoj radnićkoj politićkoj akciji«, zagrebaćke »Radnićke novine« objavljuju da je pored Socijalistićke zajednice radnoga naroda, 7. srpnja u Celju grupa radnika i intelektualaca pokrenula akciju za stvaranje Ujedinjene radnićke stranke i za formiranje široke narodne fronte slobode. 27. srpnja osnovan je Inicijativni odbor te stranke i stvorena njena platforma. List »Pregled« u ime Inicijativnog odbora poziva sve pristalice narodne slobode, zajedno s ujedinenom radnićkom klasom, u Narodnu frontu. Ako se iskreno želi likvidacija rascjepa i jedinstvo radnićke klase neka se od rijeći prijede na djelo. Registrirajući tu saopćenje »Pregleda«, »Radnićke novine«, pozivaju

⁹⁰ *Ibid.*, 9. VIII 1935.

⁹¹ *Ujedinjeni sindikati*, br. 7-8, juli-august 1935, str. 119.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Radnićke novine*, Zagreb, 9. VIII 1935.

ći se na Celjsku deklaraciju Socijalističke zajednice radnog naroda, kažu: »Šta više, ona po našem dubokom uvjerenju ne samo da omogućuje nego i stvara uslove za jedinstvo radničkog političkog pokreta.«⁹⁴

Socijalisti u Jugoslaviji trajno su se brinuli da i u vrijeme šestojanuarske diktature održe slobodne radničke organizacije svih vrsta. Za radnike je bilo bitno da pod reakcionarnim režimom održe legalnu formu organizacije, prilagođenu zakonskim uvjetima zbog održavanja trajnih veza među članstvom. Socijalisti u Jugoslaviji činili su sve da zaštite opstanak sindikalnog i kulturnog radničkog pokreta i pokušavali su obnoviti samostalni politički pokret. Početkom 1934. održan je politički kongres, aktivirana je politička stranka na izborima 5. svibnja, izvršena je obnova političkog pokreta pod imenom Socijalistička zajednica radnoga naroda u Celju 7. srpnja 1935. Promjena Jevtićeve vlade značila je likvidaciju najgrublje profašističke faze, što je socijalistički pokret pokušao iskoristiti i obnoviti svoj samostalni politički organ pod parolama: u zemljama bez političkih sloboda i političkog uticaja radničke klase, vidljiv je pad životnog standarda; socijalno-političke ustanove stoje kao prazne firme ako iza njih ne stoji moćan radnički klasni i politički pokret, bez veze sa samostalnim proizvođačima: seljaštvom, malograđanstvom, inteligencijom, slobodnim zanimanjima i sl. radnička klasa ne može doći do ozbiljnog političkog utjecaja; mora se učiniti sve za savladavanje rascjepa i likvidaciju sekta koje bi na osnovi specijalnih taktičkih zahtjeva, različitih shvaćanja o tome kako treba osvajati političku vlast u državi, kako treba vladati poslije osvajanja vlasti ili kako treba uređivati buduće socijalističko društvo, razbijale političku kooperaciju na uskom akcionom programu; celjska odluka poziva na savladavanje rascjepa u akciji, za stvaranje velike borbene socijalističke zajednice radnoga naroda.⁹⁵

Odluke VII kongresa Komunističke internacionale naišle su na velike simpatije radničke klase Jugoslavije pa i reformistički orijentiranih radnika. Zagrebačke »Radničke novine« pisale su: »Temeljiv preokret. Komunizam treba da oko sebe okupi sve društvene elemente, koji su nadahnuti demokratskom ideologijom«. Od VI do VII kongresa Kominterne izvršen je u svijetu ogromni preokret. Umjesto propagirane socijalne revolucije, na vlast je u mnogim državama: u Italiji, Njemačkoj, Austriji, Bugarskoj, Jugoslaviji itd. došla socijalna reakcija u obliku fašizma. Karakterističan je podatak da od 67 komunističkih partija u svijetu samo 22 djeluju legalno ili polulegalno. Legalno mogu djelovati samo komunističke partije u onim zemljama u kojima je sačuvan sistem političke demokratije. U zemljama gdje tih sloboda nema komunistički je pokret morao prijeći u ilegalu.⁹⁶

⁹⁴ *Radničke novine*, Zagreb, 23. VIII 1935.

⁹⁵ *Ibid.*, 23. VIII 1935.

⁹⁶ *Ibid.*, 9. VIII 1935.

U »Radničkim novinama« pisalo se i o tome da je VII kongresu Kominterne referirao Bugar Georgi Dimitrov, poznat u cijelom svijetu sa čuvenog procesa o požaru njemačkog eichstaga. On je opovrgao tvrdnju da je besmisleno pomagati socijalnu demokratiju u njoj borbi održavanja ostataka demokratije, jer fašizam nije obična promjena vlade, nego izmjena državne forme građanskog klasnog gospodstva, sa otvorenim terorom najreakcionarnijih, najšovinističnijih i najimperijalističkih elemenata finansijskog kapitala. Put ka rušenju fašizma, bez obzira na pogreške prošlosti, je najodlučnija obrana demokratije. O težnjama za stvaranjem jedinstvene fronte Dimitrov je osobito naglasio da se on neće koristiti za pridobivanje članova iz redova socijalne demokratije. On je pozvao komunistički pokret da u zemljama sa socijaldemokratskim vladama potpomažu iste zajedno sa socijaldemokratskim partijama i sindikatima u svakoj borbi koja je uperena protiv fašizma. Iako zahtjevi za stvaranjem jedinstvenog socijalističkog pokreta, koje je Dimitrov postavio na kraju svog govora s obzirom na držanje komunističkih i socijalističkih stranaka u raznim zemljama i složenih unutarnjih političkih odnosa u raznim državama, »predstavljaju još uvijek iluzije i muziku budućnosti, ipak ovaj govor znači odlučan preokret u politici Komunističke internacionale.«⁹⁷

»Radničke novine« zamjeraju zagrebačkom ljevičarskom »Pregledu« što poslije šestotjednog zasjedanja kongresa Kominterne nije zabilježio ni jednu riječ, iako je on zbog svojih odluka senzacionalno odjeknuo svjetskom štampom,⁹⁸ te pišu o tome kako je fašizam naučio komuniste da cijene vrijednost demokratije. Komunisti u cijelom svijetu bore se za demokratsko političko uređenje. Moskva je proklamirala borbu za čuvanje i pomaganje demokratskih sistema. Socijaldemokracija podvlači značaj ovog preokreta, jer je njime dobila jednu bitku poslije mnogih poraza. Fašizam je suvremeni oblik barbarstva. On je najozbiljnije ugrozio politički život budućnosti. Novim evropskim ili svjetskim ratom fašistički bi se režimi željeli proširiti i učvrstiti. To je jedan od osnovnih razloga zašto su svi radnički pokreti-socijalistički i komunistički – odlučno protiv rata.⁹⁹

»Radničke novine« prenosile su i prikaze o historijskom značaju VII kongresa KI koje su sve više dolazile do izražaja u svjetskoj socijalističkoj štampi. Dubeke preokrete u političkim odnosima i preobražaj u duhovnom držanju Komunističke internacionale došao je, u prvom redu, do izražaja u radikalnoj reviziji taktike, o čemu su referirali Pieck i Dimitrov. Po njima je slom srednje evropske demokratije bio uvjetovan rascjepom radničke klase izolacijom proletarijata od seljaštva i omladine. Za to je odgovorna socijalna demokratija, a krivnja ko-

⁹⁷ *Ibid.*, 16. VIII 1935.

⁹⁸ *Ibid.*, 7. IX 1935.

⁹⁹ *Ibid.*

nističkih partija sastojala se u podcjenjivanju fašističke opasnosti i omalovažavanju nacionalnih osjećaja. Fašizam se neće slomiti sam. Revolucionarno sredstvo za njegovo obaranje je proleterska jedinstvena fronta koja se treba pretvoriti u antifašističku narodnu frontu. Komunisti treba da pomažu vladu koja bi bila dio narodne fronte u Francuskoj. U Engleskoj treba omogućiti pobjedu nove laburističke vlade. U Sjedinjenim Američkim Državama treba osnovati socijalističku radničku i farmersku partiju. Svako šematiziranje treba iskorijeniti. Rooseveltov New Deal ne smije se pobrkati s fašizmom. Komunističke partije skandinavskih država trebaju prestat i napadima na socijalističke vlade, te ih prisiliti da ostvare svoja obećanja. Najvećom pogreškom prošlosti smatrala se sektaška politika protiv reformističkih sindikata. U svakoj zemlji svijeta treba uspostaviti jedinstvo radničkog sindikalnog pokreta. U fašističkim se zemljama preporučivalo ulazak u fašističke masovne organizacije i rad unutar njih na rušenju fašizma.¹⁰⁰

Pored pisanja o VII kongresu Kominterne hrvatski socijalisti su dosta veliku pažnju posvećivali razvoju Narodne fronte u Francuskoj i radničkom sindikalnom jedinstvu. Tako su »Radničke novine« donijele povoljan prikaz i tekst sporazuma između delegacija SGT (socijalistički sindikati) i CGTU (komunistički sindikati). Po tom sporazumu, sindikalni pokret na svim svojim stupnjevima upravlja sam sa sobom i odlučuje o svojoj akciji u punoj nezavisnosti o poslodavcima, vladi, političkim partijama, filozofskim sektama ili drugim vanjskim grupacijama.

On pridržava pravo da usvoji ili ne usvoji pozive koji mu budu upravljeni od drugih grupacija radi određene akcije. Također pridržava pravo da sam preuzme inicijativu za sve trenutne suradnje, smatrajući da njegova neutralnost prema političkim partijama nikako ne znači ravnodušnost prema opasnostima koje mogu zaprijetiti narodnim slobodama ili reformama koje su na snazi ili koje treba ostvariti. Sindikalna demokracija jamči svakom članu sindikata da u svome sindikatu može slobodno braniti svoje gledište o svim pitanjima koja se odnose na život i razvitak organizacije. Kako sindikati ujedinjuju najamne radnike i namještenike svih mišljenja, ni jedan njihov član ne može biti uznemirivan zbog izražavanja svoga mišljenja izvan sindikalne organizacije. Sloboda mišljenja i demokracija osigurana osnovnim načelima sindikata ne mogu opravdati ni trpjeti ustanovljenje organizama koji djeluju u sindikatima kao frakcije, sa ciljem da u njima utječu na normalni demokratski rad.¹⁰¹

U vezi sa stvaranjem Jedinstvene radničke stranke i Narodne fronte održana je polovicom rujna 1935. godine u Zagrebu Zemaljska konferencija ljevičara na kojoj su bili delegati iz svih pokrajina osim Makedonije. Delegati su bili Pavle Pavlović,

radnik, Beograd; Ljuba Radovanović, profesor, Beograd; Drago Savović, radnik, Kragujevac; Miha Marinko, radnik, Trbovlje; Tone Čufar, književnik, Ljubljana; Franc Salamon, rudar, Trbovlje; Dragoljub Dudić, zemljoradnik, Valjevo; Ljubo Vušović, profesor, Nikšić; Stjepan Maleković, elektromonter, Sl. Požega; Nikola Duduković, zemljoradnik, Sl. Požega; Tomo Beštak, postolarski obrtnik, Zagreb; Viktor Krmontiček, postolarski radnik, Zagreb; Andrija Mišak, tipografski radnik, Zagreb; Nikola Pandurović, monter strojeva, Zagreb; Vicko Jelaska, zemljoradnik, Split; dr Vlada Jokanović, advokat, Sarajevo; i Milan Jokić, radnik, Sarajevo. Za rukovodioca Glavnog inicijativnog odbora u Beogradu imenovan je Ljuba Radovanović, u Zagrebu Božidar Adžija, u Ljubljani Joka Žorga.¹⁰²

Konferencija se složila da je potrebno stvoriti jedinstvenu legalnu radničku partiju koja bi u svojim redovima ujedinjavala i komuniste i socijaldemokrate i vanpartijske radnike koji se žele boriti protiv fašizma i rata, kapitalističke eksploatacije i nacionalnog ugnjetavanja. Ona mora biti široka masovna organizacija koja pod imenom radničke partije, ili radničke zajednice, obuhvaća ne samo radnike različitih političkih mišljenja, nego i razne radničke organizacije kao što su sindikati i kulturna društva. Prema tome, ta zajednica ne bi bila partija, već organizacijski oblik jedinstvene fronte koja bi pored gradskih radnika obuhvaćala i seoske proletere i seljake. Ta masovna organizacija jedinstvene fronte postala bi sastavni dio Narodne fronte u zajednici s demokratskim partijama, grupama i elementima. Konferencija je kritizirala akcioni program obnovljenog političkog socijalističkog pokreta pod imenom Socijalistička zajednica radnog naroda. U njemu se ništa ne govori o pomaganju borbe porobljenih naroda, ništa o odnosu prema seljaštvu, tako da se radnici odvajaju od borbe najširih narodnih masa.¹⁰³

Početak rujna nastavljeni su i pregovori s grupom Živka Topalovića o osnovnim sindikalnim pitanjima.

U vrijeme pregovora Bogdan Krekić piše o jedinstvenoj fronti kao staroj paroli koja računava s najvećom širokih radnih masa, pa i značajnog broja sindikalnih kadrova, tvorničkih povjerenika, odborника podružnica, članova pokrajinskih i centralnih uprava. Idejama jedinstvene fronte bombardirane organizirane i neorganizirane radnike tobožnja neprijateljska štampa »Pregled«, »Svetlost«, »Nin« i drugi listovi, koje Bogdan Krekić označava »smrtnim protivnicima slobodnih radničkih sindikata«. Ta djelatnost imala je idejnoj utjecaja, jer su sa sastanka, konferencija, skupština i zborova radnika i sindikalnih organizacija počele u sve većoj mjeri stizati rezolucije i zaključci u kojima se traži formiranje jedinstvene fronte. Krekić pripisuje jedinstvenoj

¹⁰⁰ *Ibid.*, od 28. IX 1935.

¹⁰¹ *Ibid.*, 23. VIII 1935.

¹⁰² ACKSKJ, Fond CK KPJ, br. 7847/XXI 5 – 1 (35).

¹⁰³ *Proleter 1929–1942*, str. 408.

fronti ne sporazumijevanje i stišavanje strasti, već osvajanje URSSJ-a od strane komunista pa kaže:

«I najzad: od koga to treba da sindikalni radnički pokret bude osvojen, kad je on već sada, i oduvek, i bio i ostaje samo radnički! I kome treba da on bude predat kao prcija, kada bude osvojen od – radnika! Sve su to besmislice. Jer radnički pokret može biti samo brojno manji ili brojno veći. Ali bio on manji ili veći, u njemu uvek vlada jedan sasvim određen statutarni red, prema kome radnici sami preko svojih foruma, koji počinju od velikih njihovih sastanaka, članskih skupština pa do sednica biranih sindikalnih foruma, sami upravljaju. Taj red je uvek isti, uvek demokratski, pa bilo da je pokret malen ili da je on veliki. Na čelo pokreta dolaze iz redova članova uvek oni koji u redovima članstva uživaju najveće poverenje, pa bilo da se radi o njihovim moralnim ili o njihovim intelektualnim kvalitetima. U svima radničkim organizacijama vrši se na taj način stalna selekcija snaga, izbor sve boljih na vodećim mestima...»

Od davnina u radničkome pokretu se sukobljavaju dva gledišta o podeli rada. Po jednome od njih konce svekoliko klasne akcije drži u svojim rukama politički pokret koji kao sastavne delove drži sindikalne, kulturne, kooperativne itd. oblike radničkih organizacija. Po drugome, sindikalni pokret je samostalan radnički pokret kojim rukovode samo i isključivo njegovi članovi, i niko nema prava da se, sa strane, meša u njegove poslove a najmanje da mu izdaje ma kakve naredbe.

U pitanju je dakle samostalnost sindikalnoga pokreta ili njegova podređenost ljudima ili forumima koji nisu njegovi.

Ali ta pitanja su za naš sindikalni pokret već davno prečišćena! Sindikalni statut i kongresi su u ovome pitanju dali sasvim određene odluke. Te odluke glase: U članstvu sindikalnoga pokreta mesto je svakome pojedinome radniku, bez obzira na njegovu versku, nacionalnu i političku pripadnost. Sindikat je klasna organizacija svih najamnih radnika i nameštenika i zato se on nikad neće upuštati u pitanja verska, politička i nacionalna. Sindikatom rukovode njegovi članovi preko svojih statutarinih foruma. Za svoj rad u sindikatima nijedan član ne sme primati instrukcije sa strane i u njima služiti kao tuđi organ. Nedoovoljeno je čelijašenje za ma čiji račun. Utoliko više, što svaki radnik imajući mogućnost da postane član sindikata, ima mogućnosti da u njemu otvoreno i bez ikakvog ustezanja, zastupa svoja gledišta; i da redovnim putem dođe na sva funkcionerska mesta u organizaciji.¹⁰⁴

Krekić se izrugava «Malim delićima komunističkoga pokreta i isključenim komunistima iz URSSJ-a 'poznatim kao nedisciplinovan', nazivajući delegaciju KPJ da radi po direktivama, da se na pregovora o jedinstvu politički licitira, naopako tuma-

če pojmovi, vrše podvale svake vrste te da pregovore vrši treća ekipa vodstva koja ne zna što se zbilo prije 15 godina kada je do rascjepa došlo». Ljevicu radničkog pokreta naziva kompletom bivših drugova poslodavaca, poslodavačkih ustanova, grupa iz javne službe i raznih vada fašističkih grupica koji žele da razbiju radnički pokret, izdižući pri tom socijalističku parolu integralnog ujedinjenja i postavljajući uvjete jedinstva. «Vrata naših organizacija su otvorena. Kroz njih treba da uđe u organizacije sve što hoće da radi i sve što je shvatilo težinu situacije. Naše su organizacije platforma i osnovica za jedinstvo. Ko ima iskrenu nameru za rad neka u njih ulazi. Ali neka pred njihovim vratima ostavi sve instrukcije i direktive. Neka u organizacijama važi samo ono što se u njima zaključuje, samo ono što je utvrđeno pravilima, samo ono što odluču mjerodavni forumi. Ne priznajemo i nećemo da priznamo ništa što se organizacijama nameće spolja, van njihovih foruma. Iskreno, otvoreno, javno da radimo ono što su naši poslovi. To su naši uslovi jedinstva».¹⁰⁵

Pregovori s grupom Socijalističke zajednice radnog naroda i njeni stavovi o jedinstvu

26. rujna putem Inicijativnog odbora prošireni su pregovori i na pitanja Narodne fronte, nacionalnog pitanja i proleterske demokracije. Sjednica Politburoa CK KPJ održana 18. listopada 1935. zaključila je da se pregovori o stvaranju Jedinstvene radničke partije ne uvjetuju s prethodnim dogovorom o cjelokupnom sindikalnom jedinstvu, ali je tražila da u zajedničku deklaraciju uđe stav kojim se Jedinstvena radnička partija izjašnjava za jedinstvo sindikata na klasnoj osnovi i punu proletersku demokraciju u sindikatima. Što se tiče pitanja sjedinjenja neutralnih sindikata i URSSJ-a zaključeno je da KPJ nije principijelno protiv toga, ako se s URSSJ-om dogovori o svim pitanjima sindikalnog jedinstva. Pregovori su vođeni u Zagrebu 22. i 23. listopada 1935. Delegaciju Inicijativnog odbora činili su Božidar Adžija, Ljuba Radovanović, Pavle Pavlović, Miroslav Pintar i dr. Srećko Silović. Delegaciju Socijaldemokratske partije činili su Živko Topalović, Bogdan Krekić, Vladimir Pfeiffer, Jovo Jakšić, Josip Beker, Viktor Eržen i deset mjesnih zagrebačkih sindikalnih funkcionara.

Shvaćanje potrebe da je bezuvjetno potrebno podići utjecaj radničke klase u državi, stvaranjem snažne političke partije, tražilo je objektivni razgovor bez taktiziranja. Zagrebačke su «Radničke novine» tvrdile da će veliko i zdravo osjećanje klasne solidarnosti, koje se moćno probija kroz sindikalni pokret, vrlo brzo zagospodariti i kad se praktički postavi pitanje zajedničke političke stranke. Načelna politička rasprava između raznih socijalističkih struja nužna je i korisna. Važno je postići sporazum na osnovnim i načelnim problemima. Socijalisti si pridaju ulogu graditelja. Otkako je radnička klasa 1920. i 1921. izgubila veliku klasnu bitku, oni vrše pokušaje pribiranja demoralizirane i rastranjene voj-

¹⁰⁴ Ujedinjeni sindikati, br. 9-10, septembar-oktobar 1935, str. 135-139.

¹⁰⁵ Radničke novine, Zagreb, 13. IX 1935.

ske. U parlamentarnom zastupstvu tada je bilo 70 komunista i 10 socijalista. Na kasnijim izborima socijalisti su uspjeli da dobiju jedan mandat. Naravno, za poraz 1921. otkrivena je Komunistička partija. Uloga socijalista u cjelokupnom procesu stvaranja i opadanja radničkog pokreta bila je uloga graditelja, neimara. Ništa socijalisti nisu u radničkom pokretu upropastili, naprotiv oni su samo od rušenja spašavali i dograđivali. Graditeljskom akcijom socijalista u vrijeme šestojanuarske diktature spašeni su sindikati, radničke komore i druge socijalno zaštićene ustanove. Tako su socijalisti veličali ulogu posla na kojem su radili punih 15 godina i kako su sami tvrdili, od uloge graditelja neće odstupiti.¹⁰⁶

Sa svoje strane, Živko Topalović, pišući o Vukovarskom kongresu KPJ 1920. na kojem su socijalisti izvršili rascjep, hvali se svojim referatom za kojega tvrdi da bi ga mogao u potpunosti ponovo potpisati. »Kad doživljavamo« – piše on – »ove uspomene na Vukovar, mi osećamo potrebu da se pred drugovima izviniemo. Bila bi velika ludost danas istjeravati to tko je imao manje ili više prava prije 15 godina. Ali ovo buđenje prošlosti je nužno da se danas onemoguće istovetne pogreške. Mi s pravom možemo očekivati od drugova koji su prije 15 godina pod utjecajem revolucionarne hipoteze, da su, kroz gorko iskustvo u ovih 15 godina u Jugoslaviji, nešto naučili i da danas niko ozbiljno ne može postaviti za zadatka političkom pokretu radnika u Jugoslaviji kao neposredni cilj da osvaja političku vlast. Danas se najprije nameću pitanja zaštite nadnica, reguliranja radnog vremena, sloboda organizovanja, osiguranje nezaposlenih, osiguranje najosnovnijih građanskih prava i sloboda. Jedna ozbiljna radnička politička partija može postati samo na bazi praktičnog akcionog programa i kao iskren borac za političku jednakost i slobodu svih građana.«¹⁰⁷

Jugoslavenski socijalisti su, u odnosu na unutrašnje uređenje jugoslavenske države, stajali na stajalištu da je iznutra potrebno imati potpuno ujedinjenu državu, s potpuno jednoobraznim narodom, s istim jezikom i istovjetnim kulturnim i političkim tradicijama, s ujednačenom narodnom masom koja se grupira isključivo na bazi ekonomskih i socijalnih interesa. Jedino takva država može osigurati jednaku socijalnu zaštitu, socijalno osiguranje, ista prava na organiziranje i na političku, kulturnu i sindikalnu akciju, ma u kojem kraju države se radnik nalazio. Na bazi širokoga nacionalnog jedinstva u cijeloj državi lakše se stvaraju moćni i ujedinjeni sindikati, kulturne organizacije, štampa, radnička politička partija.

Svi ti razlozi usmjerili su jugoslavenske socijaliste na što potpunije i što brže provođenje jedinstva i brisanja plemenskih razlika. Iskustvo je naučilo jugoslavenske socijaliste da funkcioniranje demokratskih mehanizama za obavljanje javnih poslova, uz

udio širokih narodnih masa, mora voditi računa o tradicijama i tradicionalnim osjećanjima tih masa, pa ma koliko ta osjećanja bila nazadna i činila smetnju brzom razvitku jednoobrazne nacije. Brzi prijelaz preko plemensko-nacionalnih, pokrajinskih i vjerskih navika doveo je do teških unutarjih sukoba i ometao funkcioniranje državnog aparata na demokratski način. Prema tome, potrebno je učiniti koncesije plemensko-nacionalnim osjećanjima Srba, Hrvata i Slovenaca. Raspaljivanje plemenskoga spora imalo je za posljedicu samo sprečavanje klasnog i interesnog grupiranja radnika, seljaka i siromašnog eksploitanog svijeta. Njegov je interes da se prije i što radikalnije učini kraj plemenskoj vjerskoj hysteriji, da se s lica građanskih partija što prije zderu ideološko vjersko-plemenska maska i da se iza te maske jasno vide pravi klasni interesi koje ove partije brane. Pogreška koju su učinili jugoslavenski komunisti, po mišljenju Živka Topalovića, sastoji se u tome da su oni u borbi za neposredno osvajanje vlasti tražili saveznika u plemensko-nacionalnim borbama i nastojali te pokrete izvući ispod utjecaja klera i nacionalističke inteligencije, radikalizirati ih i učiniti ga svojim saveznikom. Radnici i eksploatirani narod ne treba da idu uz buržoaske grupacije. S tim grupama možemo stvoriti sporazum za zajedničku akciju na ovom ili onom pitanju. Odlučno kidanje s plemenskim i vjerskim pokretima je životni uvjet za stvaranje zdravog socijalističkog pokreta u Jugoslaviji.¹⁰⁸

Da bi se ostvarilo opće jedinstvo u klasnoborbenom radničkom pokretu najvažniji je preduvjet duhovno jedinstvo, pisali su poslije neuspjelih pregovora socijalisti. Nezgoda je što se u skućenoj slobodi ne može otvoreno i slobodno raspravljati. To se osjeća osobito kod ljevičara. Da to nije slučaj, sigurno bi pregovori bili oslobođeni suvišnog balasta. Komunisti sasvim drugačije ocjenjuju opću političku situaciju. Njihove pristalice slabo su informirani o odlukama njihovih foruma, a napose o zaključcima posljednjeg kongresa Kominterne. Socijalisti dalje ističu da ostaju nepokolebivo na tome da je duhovno, a po tome organizacijsko i akcijsko jedinstvo važnije od silovita garanja u Narodnu frontu, odnosno u redove buržoazije. Napadaju tumačenje proleterske demokracije po kojoj »mjerodavni krugovi među ljevičarima koji kažu da su ovlašteni da nam ponude jedinstvo akcije i jedinstvo organizacije, koji nam pričaju o atmosferi smirenja, koji nam predlažu neke vrsti katk o nenapadanju« u isto vrijeme putem svoje legalne štampe i zborova napadaju reformističke funkcionare. »Mi smo iskreni i otvoreni i zato naglašujemo, da smatramo, da je prije svega potrebno da se zajedničkim nastojanjima stvore preduслови za duhovno jedinstvo. Međutim, ovim putem koji se i dalje nastavlja tome se cilju neće moći stići.«¹⁰⁹

¹⁰⁶ *Ibid.* 28. IX 1935.

¹⁰⁷ *Ibid.* 4. X 1935.

¹⁰⁸ *Ibid.* 11. i 18. X 1935.

¹⁰⁹ *Ibid.* 15. XI 1935.

Pišući o razlikama između socijalista i komunista, «Radničke novine» govore o tome kako je došlo do stvaranja dva tipa socijalističkog mišljenja o socijalističkoj taktici. To su dva razdoblja u razvitku marksizma. Jedna grupa socijalista prihvatila je kao važeću i jedinu istinu dio marksističkog učenja koji je formuliran u revolucionarnom razdoblju 1948. i u vrijeme Pariške komune 1871. godine. Drugi dio socijalista prihvatio je marksizam u njegovoj razvojnoj, evolutivnoj formi, koji je stvaran u razdobljima mirnog razvitka kapitalizma, krajem 19. i početkom stoljeća. Prvi su se nazvali komunisti a drugi socijaldemokrati. Nova iskustva pokazala su da pored razdoblja burnih i revolucionarnih promjena ima i razdoblja postupnog, laganog razvoja i razdoblje kontrarevolucije, vraćanja unazad i traženja nove ravnoteže. Uz neprestane promjene historijskog kretanja i borbe za uspostavam ravnoteže, borbena taktika, kao jedino istinita, otpada. Jugoslavenska radnička klasa kao i čitavi svijet proživljuje jedan od najburnijih razdoblja povijesti čovječanstva. Danas je potrebno raspravljati jedino o tome što se može i što treba učiniti u svijetu i u zemlji u odnosu na interese i potrebe radničke klase. Jedno je od osnovnih pitanja u Jugoslaviji pitanje o borbi za mir i demokraciju. Na pregovorima je vrlo krupno sporno pitanje bila važnost političke demokracije. Borba za povratka građanskoj ravnopravnosti i slobodi je široka osnova na kojoj se može stvarati zdravi politički radnički pokret u državi. Neposredni cilj obnovljenog političkog pokreta nije i ne može biti ni osvajanje vlasti ni brza promjena društvenog uređenja. Buržoaska je demokracija postala jedini put kojim se može doći do snažnog socijalističkog pokreta koji će, kad se ostvari, moći u budućnosti postaviti više zadatke i ciljeve.¹¹⁰

Novo iskustvo koje je stečeno mora računati na srednje slojeve između radnika i kapitalista bez čije se pomoći u demokraciji ne može doći do ozbiljnih političkih uspjeha. S industrijalizacijom cijeloga svijeta suženo je polje industrijskog razvoja jedne zemlje, pa je znatno pala brzina kojom propadaju mali vlasnici i raste brojnost i snaga proletarijata. Nova se povijesna situacija ogleda u tome da opada broj proletarijata a raste broj srednjeg sloja koji nije u čistom najamnom odnosu. Vrata socijalističke radničke partije treba da budu otvorena i tim redovima. Tamo gdje je srednji sloj samostalno organiziran treba tražiti mogućnost političke suradnje s njegovim grupacijama.

Krupna razlika u shvaćanju između socijalista i komunista, koja ometa stvaranje političkog jedinstva i formiranje zajedničke stranke, jest u tome što socijalisti pretpostavljaju isključivo radničke klasne interese, dok su komunistima preča briga općenarodna, nacionalna i njima slična pitanja. Oni se ne zadovoljavaju time da radnički pokret izgradi naj-

prije svoju vlastitu kuću i da posvršava svoje najpreče poslove. Oni daju direktive da treba učiti u političke i nepolitičke, građanske, vjerske, kulturne i druge organizacije. Preporučuju da treba sudjelovati u svim poslovima i manifestacijama gdje god se kupe mase. Po mišljenju Topalovića, rezultat ovakva političkog upućivanja i akcija radnika je njihovo potpuno vezivanje uz buržoasku ideologiju i buržoasko političko vodstvo, jer se na takvim sastancima od strane komunista govori samo ono za što je ta masa zrela. Suradnja s drugim grupacijama moguća je i socijalisti je se ne odriču, ali ona treba da bude utvrđena kroz dogovor s organizacijom protivnika. Socijalisti se protive uvlačenju u tuđe organizacije sa ciljem razbijanja. Njihova politička taktika mora biti diktirana brigom da odvoji radnika ispod duhovnog utjecaja građanskih redova. Komunisti, međutim, smatraju da je mnogo važnije hvatati veze i poznanstvo s milijunskim masama naroda. To oni čine zato što u svojim zadacima pucaju na veliko. Socijalisti su zadovoljni s tim da stvore samostalnu partiju koja će prihvatiti borbu za ekonomsku i političke zahtjeve radnika i da po potrebi stvaraju sporazum s organizacijama iz srednjeg sloja. Komunisti misle samo na zauzimanje vlasti. Prije revolucijom, a sada demokracijom, s nekoliko desetina tisuća članova, oni žele da utječu na široku narodnu masu od više milijuna glasača. Zbog toga su plemenska i nacionalna pitanja za komuniste najvažnija stvar, a pitanje radničke zaštite se zanemaruje. Tko gradi tuđu kuću nikada svoje neće imati.¹¹¹

U pregovorima o Narodnoj fronti socijalisti su se pozivali na socijalističku partiju Francuske koja je dala izjavu da je Narodna fronta izazvala u širokim masama naroda demokratsku svijest i one su ju pozdravile kao prvu pobjedu jedne velike nacije nad fašizmom. Međutim, Narodna fronta se smatra samo privremenom suradnjom između partija, grupa i organizacija u cilju zajedničke borbe protiv fašizma i za mir. Narodna se fronta ne može pretvoriti u nadpartiju koja bi imala svoje stalno članstvo i svoje redovne članske uloge. Zato su jugoslavenski socijalisti prestano isticati da je prvi i osnovni zadatak formiranje političkih stranaka i izrada njihovih programa. Na osnovi tih posebnih programa neka se među srodinim strankama stvara sporazum o suradnji koji može nositi i karakter javne političke platforme.

U pregovorima je prijedlog komunista za stvaranje Jedinjene radničke stranke za socijaliste tobože nejasan. Oni ne znaju da li je to dogovor za suradnju između samostalnih grupacija i stranaka koje su međusobno organizacijski i programski podvojeni ili je to stranka koja likvidira, iskorjenjuje rascjep, onemogućuje postojanje drugih stranaka. Prema posljednjim uputstvima komunisti žele da zadrže svoju Komunističku partiju, koja ima svoje

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.* 22. XI 1935.

samostalno članstvo organizacije, upravne organe, program, financije, štampu i literaturu.

Jedinstvena radnička stranka bila bi, u stvari, legalna stranka komunista u zajednici s onim radnicima i socijalistima koji nisu članovi KPJ. Na pregovorima se tražilo da komunisti jasno kažu hoće li oni potpuno likvidirati svaki samostalni politički pokret van zajedničke cjeline. Ako se socijalisti i komunisti suglase u osnovnim i krupnim pitanjima društvenog i državnog uređenja, i o osnovnim pravcima i metodama zajedničke borbe, samo tada postoje zreli uvjeti za stvaranje jedne zajedničke stranke. Ako komunisti iz načelnih razloga neće raspustiti svoju samostalnu stranku i socijalisti moraju stvoriti svoju stranku.¹¹²

Usprikoš tim razlikama, strpljivim radom komunista postignut je sporazum o imenu zajedničke političke grupacije koja bi se zvala Radnička zajednica, nađena je formulacija o nacionalnom pitanju, o demokratizaciji radničkih organizacija i ustanova, i o osnivanju stalnog paritetnog akcionog odbora. Na kraju su socijalisti odustali od pregovora odričući se i vlastitih prijedloga. O tome Blagoje Parović piše:

»Pregovori sa reformistima o jedinstvenom frontu i jedinstvu sindikalnog pokreta ponovo su zapeli, jer ih uvjetuju saradnjom po sindikalnoj liniji kao i dogovorom po pitanju jedinstvene radničke partije. Međutim, oni su i po pitanjima JRP¹¹³ bili pristali na sve naše predloge i u poslednje momente došlo je među njima do oštrog sukoba između onih koji zagovaraju i onih koji odbijaju zajedničke istupe. Na čelu prvih stoji Krekić, Erzen i Jakšić, na čelu drugih Topalović, svi zagrebački socijaldemokrati i lijevo krilo socijaldemokrata Slovenije. U Sloveniji je bio postignut i potpisan sporazum po svim pitanjima, ali su oni nakon razbijanja već postignutog sporazuma u zemaljskom razmeru odbili da saraduju i u Sloveniji, izgovarajući se na ovo, svoju disciplinu i na potrebe općeg sporazuma. To su učinili po nalogu centrale URSS-a u kojoj izgleda prevladavaju protivnici jedinstva, dok u nižim organizacijama pristaše jedinstva imaju ogromnu većinu.

Za nas se postavlja glavno pitanje kako, na koji način, mobilizovati te pristaše jedinstva i prisiliti vodstvo sindikata (URSS-a) na sporazum o jedinstvu sindikalnog pokreta. U tome nam vrlo mnogo smetaju ostaci staroga sektastva, neshvatanje preorijentacije naše taktike u sindikalnom pitanju, neshvatanje značaja i potrebe druge saradnje sa reformističkim funkcionerima, čak ni onda kad su oni iskreni pristaše jedinstva. Takav primer imamo sada u Dubrovniku, gdje se zbog nekih ispada naših drugova postavlja pitanje isključenja čitavih mesnih sindikalnih organizacija iz URSS-a.¹¹⁴

¹¹² *Ibid*

¹¹³ JRP – Jedinstvena radnička partija.

¹¹⁴ ACKSKI, KI, 1935/635.

Komunistička partija Jugoslavije o zahtjevu Socijalističke zajednice radnog naroda da KPJ donese odluku o svom raspuštanju

Na pregovorima s grupom Socijalističke zajednice radnog naroda 22. i 23. listopada 1935. u Zagrebu napušen je prvobitni stav o organizacijskoj formi Jedinstvene radničke stranke koja je svojom organizacijom trebala obuhvatiti sindikalne organizacije, sportska, kulturna i druga udruženja. Bilo je komunistima, osobito u sindikatima, koji su mnogo očekivali od rezultata pregovora. Parola komunista – jedinstvo radničke klase pod svaku cijenu – nije se ostvarila. Neuspjeli pregovori sa socijalistima pokazali su radničkoj javnosti da reformističke vođe oklijevaju da pristupe ujedinjavanju radničke klase na ekonomskom i političkom polju, da su protivnici izgradnje nezavisnog radničkog pokreta na osnovi minimalnog akcionog programa koji bi se zasnivao na principu proleterske demokracije. Socijalisti su jedino izjavili da uviđaju potrebu suradnje i izvođenja zajedničkih akcija radničkih grupa o pitanjima u kojima se budu složili. Članci koje je nakon pregovora objavio Živko Topalović u beogradskim i zagrebačkim »Radničkim novinama«, a u kojima traži raspuštanje Komunističke partije Jugoslavije naišli su na osudu ne samo u redovima URSS-a već i u široj demokratskoj javnosti.

Socijalisti su, tvrdi Topalović, odlagali granice svoje stranke zbog toga da bi do krajnjih ograničenja je li moguće prije stvaranja stranke likvidirati politički rascjep. Zalagali su se za ujedinjenu, snažnu socijalističku partiju koja bi imala i bez udjela u vladi, veoma veliki politički utjecaj i koja bi za sudbinu radnika značila veoma mnogo. Jedini put iz bijede je stvaranje moćne političke stranke koja će, prije svega, biti klasni organ radnika. Toga radi, socijalisti žele likvidirati rascjep, protiv se isticanju buržoaskih nacionalnih briga pred radničkim brigama. Komunisti pored svoje ilegalne KPJ stvaraju legalnu Jedinstvenu radničku stranku. Time sile socijaliste da i oni stvore svoju stranku. Komunisti nude socijalistima samo privremenu suradnju oko pojedinih pitanja. Socijalisti takvu suradnju ne odbijaju. Jedinstvena radnička stranka koja bi obuhvatala članove komunističke, socijalističke i drugih radničkih stranaka bila bi jedinstvena na svijetu, na što socijalisti ne mogu pristati. Likvidacija rascjepa znači likvidaciju starih stranaka i stvaranje nove. Pošto likvidaciju KPJ nitko ne može nametnuti, socijalistima ostaje privremena suradnja s njom.¹¹⁵

U članku pod naslovom »Vežiri i njihovi fermati« vraća se Živko Topalović na pitanje tko smeta političkom ujedinjenju radnika u Jugoslaviji. On ponovno ističe jugoslavensku socijalnu demokraciju kao istinskog pobornika jedinstvene radničke partije stvorene zbog rješavanja dnevnih životnih interesa radničke klase. Od komunista traži da likvidiraju

¹¹⁵ *Radničke novine*, Zagreb, 4. I 1936.

svoje postojeće borbene organizacije (javne ili tajne), pa da lojalno mogu govoriti o ujedinjenju. Iza toga Topalović spominje postojanje Centralnog komiteta u inozemstvu, koji zastupa stavove Komunističke internacionale, štampa ilegalne listove, raspolaže znatnim sumama novaca, šalje svoje raspise oblasnim i mjesnim organima u zemlji, pa se pita tko je pravi vođa ljevičarskog pokreta: »da li oni iz inostranstva ili predstavnici jedinstvene radničke stranke koji sa socijalistima pregovaraju?« On traži od ljevičara da se ograde od Centralnog komiteta KPJ i da oduzmu pravo Komunističkoj partiji da u njihovo ime govori. Jedinstvo, ističe zatim Topalović, traži slobodu u odlukama bez posebnih političkih organizacija: »Jedinstvo je tada ako niko ne smije pripadati ni tajnoj ni javnoj organizaciji. Iz držanja jugoslavenskih ljevičara vidi se da oni za takvo jedinstvo još nisu sazreli. Dotle nama ne ostaje ništa drugo nego da stvaramo svoju stranku i da se s njima prijateljski razgovaramo o saradnji i pripremi istinskog ujedinjenja.«¹¹⁶

Nasuprot tome, »Proleter«, organ CK KPJ, ističe da linije KPJ na stvaranju Narodne fronte protiv fašizma nije pomaganje buržoazije i rješavanje buržoaskih briga već je riječ o gorućem pitanju potlačenih masa i proletarijata. Stvaranje Narodne fronte s aktivnim udjelom radničke klase u njenom je neposrednom interesu. Topalović se izruguje nacionalnom pitanju. On o njemu govori kao režimlja – velikosrbini. Nacionalno pitanje je životno pitanje ogromne većine stanovništva zemlje. Živko Topalović i njegovi istomišljenici zabrinuti su »da proletarijat ne bi pao pod uticaj buržoazije, a na d j e l u ga osuđuje na to da bude na njenom repu, jer hoće da proletarijat samo apstinira, sam sebe odstrani od učešća i od svoje vodeće uloge u velikoj narodnoj borbi«. U svim svojim člancima on neprekidno traži likvidaciju »naše partije i po uzoru najreakcionarnijih vođa iz nekih drugih socijaldemokratskih partija, zamišlja si partijsko uređenje na socijaldemokratskoj osnovi, na bazi skrahirane II internacionale.

On bukvalno traži da mi sami 'rasturimo' svoju organizacije. To što u 15 godina nije uspjelo režimskoj policiji, hoće da izvrši Živko sa jednom diplomatskom akcijom. Zaista se stara! Kad je u posljednje vrijeme otpočela klevetnička akcija vlasti protiv naše Partije i kada su se pojačali progoni i Živko je također pojačao svoju akciju koja se ne može nazvati drugačije nego strvinarskom... On se natječe sa režimskom štampom, policijom, konfidentima. U isto vrijeme u sarajevskoj »Našoj snazi« izašao je u prijevodu Milice Topalović odlomak iz knjige Kaucoga 'Demokratija i diktatura', i to upravo onaj odlomak u kome se taj izdajacka radničke klase, s kojim je svojedobno obračunao još Lenjin, otvoreno deklarira za fašistički kontrarevolucionarni rat protiv Sovjetskog Saveza. 'Proleterskoj oslobodilačkoj bor-

bi našeg doba' – piše Kauci – a prevodi Milica Topalović 'preti najveća opasnost ne od sloma diktature u Rusiji, već od njenog daljeg postojanja', i dalje. 'Jedinstveni front će biti ostvaren sam od sebe u trenutku kad skonča ova diktatura, jer će bez nje prestati komunističke partije da živi.

Ovakva reakcionarna politika Živka Topalovića i njegove klike nailazi na osudu mnogih socijaldemokratskih radnika i funkcionera. Tim energičnije treba prionuti uz akciono jedinstvo, jer to je početak i osnova svakog jedinstva. Za akciono jedinstvo mi ne postavljamo nikakvih posebnih uslova. Jedini uslov je da su zajedničke akcije uperene protiv fašizma, ofenzive kapitala, opasnosti rata, jednom riječju protiv klasnog neprijatelja. Akciono jedinstvo je ujedno i probni k a m e n za sve pristaeše jedinstvenog fronta, odnosno za sve one koji govore da su pristalice jedinstvenog fronta. I izjavu Ž. Topalovića, da »ne ostaje drugo nego povremena saradnja« (vidi Zagreb, 'R. N.' od 1. I 1936.) treba iskoristiti za praktično ostvarenje saradnje po konkretnim pitanjima. Sa najvećom energijom treba pripremati zajedničko izvođenje konkretnih akcija u pitanju nadnica, kolektivnih ugovora, pomoći za besposlene, organizacije javnih radova, izbora radničkih poverenika i izbora u Suzor,¹¹⁷ političkih prava radničke klase, rata u Abesiniji, solidarnosti sa radnim narodom itd. Upravo u pogledu izrade konkretnih parola, izrade sredstava borbe i konkretnog pripremanja akcija za neposredne zahtjeve – naša je najveća slabost. Treba činiti sve, da dođe do zajedničkih akcija na najširoj bazi od kratkotrajnih ili trajnih sporazuma. Ali komunisti bi učinili najveću pogrešku kada bi se vezali jedino na pregovore ili na očekivanje rezultata diskusije s pojedinim socijaldemokratskim vodama i kada bi se odrekli od samostalnog izvođenja akcija za neposredne zahtjeve radničke klase na bazi jedinstva.«¹¹⁸

Vodstvo URSSJ-a traži sporazum s režimom Stojadinovića

Socijaldemokrati i reformisti u URSSJ-u činili su napore da uvjere i režim Stojadinovića u svoju lojalnost, ističući neprekidno da se interesi radnika, odnosno URSSJ-a poklapaju s općedruštenim interesima. Stoga oni nude i traže aktivnu suradnju i s režimom Stojadinovića. Oni su protiv podjele radničke klase na razne organizacije, te smatraju da URSSJ može biti najpunija klasna zajednica svih radnika i namještenika, pa u tom smislu žele i traže suradnju s vladajućim faktorima, molci za njihovu moralnu i političku potporu. Kao pokret koji stoji

¹¹⁶ Ibid. 18. I 1936.

¹¹⁷ Središnji ured za osiguranje radnika.

¹¹⁸ Proleter 1929-1942, str. 418.

van svake vjerske, nacionalne ili partijsko političke prirode, vodstvo URSSJ-a je javno ukazivalo vladi da bi se mogla potpuno osloniti na URSSJ i njegove namjere za radničkim izdizanjem.

Stvaranjem Jugoslovenskog radničkog saveza (JUGORAS-a) i Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) oživljavaju se tendencije za odvajanjem radnika i namještenika iz njihove klasne cjeline u različite partijsko-političke organizacije. Izvršni odbor URSSJ-a smatra da je cijepanje cjeline radničkog pokreta štetno, jer će radnici, razbijeni na različite političke frontove, voditi borbu jedni protiv drugih. Takav apel pod naslovom »Odbrana jedinstva sindikalnog pokreta« uputio je izvršni odbor URSSJ-a putem sve sindikalne štampe 22. svibnja 1936. godine, apelirajući na sve dobronamjerne da URSSJ izuzmu iz svih partijsko-političkih kombinacija.

»Izvršni odbor u ravnoj mjeri osuđuje svaki razoran rad u sindikatima koji je inspirisan od ljudi ili foruma izvan sindikalnog pokreta. ... Sjednica utvrđuje da su se u Ursovom pokretu¹¹⁹ pojavile partijske frakcije sa tendencijama za zavladivanjem u sindikatima, koje ugrožavaju nezavisnost i opstanak sindikalnog pokreta. Sjednica odlučuje da se frakcije najenergičnije sluzbju u krajnjem slučaju i isključivanjem. Sjednica poziva oblasne i mjesne međustrukovne odbore da budno paze na ovu neprijateljsku akciju, da bi ona bila na vrijeme suzbijena.«¹²⁰

Iste odluke donio je izvršni odbor URSSJ-a na svojim sjednicama održanim 14. rujna 1936. i 4. i 5. listopada u Beogradu. Sve te odluke bile su objavljivane u radničkoj štampi, ponavljane s potpisima istih članova Izvršnog odbora tako da je ona unosila zabunu među članovima URSSJ-ovih organizacija. S tim saopćenjima beogradske »Radničke novine« donose članak Bogdana Krekića »Jedinstveni front« objavljen i u »Ujedinjenim sindikatima« u rujnu 1935. godine. U svibnju 1936. donose »Ujedinjeni sindikati« i beogradske »Radničke novine« ponovo članak Bogdana Krekića o unutarnjoj izgradnji pokreta s težištem na pitanju jedinstvene fronte:

»Uporno se među članstvom sindikalnim podržava tvrđenje kako sindikalni pokret neće uspeti da dođe do većeg zamaha sve dotle dok se ne ostvari 'jedinstveni front' među radnicima. I radnici bivaju upućivani da od vodstva sindikalnih organizacija zemaljske i oblasne uprave traže da taj 'jedinstveni front' ostvari.

Može biti da u našoj zemlji ima radnika levičarske sindikalne ideologije. Možda su oni ti koji šire zahtev o 'jedinstvenom frontu'. Ako želite 'jedinstveni front' sa URSSJ nužno je da najpre formirate svoj samostalan, javan sindikalni pokret da sindikalno delate, pa da URSSJ kao javno telo može da razgovara sa drugim postojećim javnim telom. Ako takav

pokret ne bude formiran, URSSJ i pored najbolje volje nema s kime da razgovara ni da pravi 'jedinstveni front'. 'Jedinstvenog fronta' u našoj zemlji ne može biti jer nema s kime da se pravi. To treba da znaju svi oni koji govore o ovome.«¹²¹

U članku »Historijska prekretnica« Josip Becker daje osvrt na neposrednu prošlost i što novo doba traži od socijalista. Klasno borbeni pokret zapao je u vrtlog poteškoća koje su uvjetovane izuzetnim političkim prilikama. Nikada u zemlji reakcija protiv socijalizma nije bila toliko izrazita i agresivna. Upada u oči to što reakcija više ne pravi nikakve razlike između socijalizma i komunizma, niti između radničkog sindikalnog i radničkog političkog pokreta. U vrijeme proteklih godina diktature URSSJ je dao najveći doprinos da vladajuća klasa u Jugoslaviji konačno odustane od stvaranja državnih radničkih i namješteničkih sindikata u fašističkom smislu. U tom pogledu, tvrdio je Becker, osobito su kritičke godine bile 1930. i 1931. kada je to pitanje bilo najozbiljnije pokrenuto u tadašnjim vladama. U isto vrijeme pokrenuto su poslodavci, bez obzira na politički stav prema asposlutizmu, vladi i režimu, borbu za reviziju socijalno-političkog zakonodavstva, želeći iskoristiti klasnu diktaturu da bi osigurali svoju prevlast i na socijalno političkom području. Fašizam u Jugoslaviji, koji je forsirao jugoslavenski nacionalizam, rastočio se. Centralistički fašizam je slomljen. Javio se novi fašizam u drugim, pokrajinskim, oblicima, na nacionalističkim osnovama nastali su otpori centralističkoj politici autoritativnog režima. Na toj osnovi formirali su se u Hrvatskoj Hrvatski radnički savez (HRS) i Savez hrvatskih privatnih namještenika (SHPN). Vladajuća stranka osnovala je svoje radničke i namješteničke sindikate. Razbijanje klasnog jedinstva radnika i namještenika najkarakterističnija je činjenica za cijelu unutarnju političku situaciju. Zbog toga što u zemlji ne postoji legalni radnički i namještenički pokret s klasnom ideologijom, građanske su stranke ostvarile monopol u političkom životu. To je predstavljalo najveću zapreku ideološkom formiranju URSSJ-a i njegovu normalnom razvoju. Čim su popustili lanci reakcije, eruptivnom se snagom probilo nezadovoljstvo radnika tako da je zemlja postala pozornica živih radničkih pokreta: Sindikati, koje pomažu reakcija i konzervativne snage buržoazije, stvaraju se u borbi protiv klasnog sindikalnog pokreta; oni su izraziti protivnici klasne ideologije i smatraju URSSJ s nacionalnog stajališta defetističkim. Objke nove sindikalne organizacije, koje su prihvatile najreakcionarniju građansku ideologiju i stvaraju se uz pomoć građanskih stranaka, u javnosti i među radnicima ističu fašističke parole. Radnici u postojećim relacijama mogu da vode ili klasnu borbu putem klasnih sindikata ili da budu nosioci antimarksiističkih ideja u fašističkom smislu. Smisao je kontra-

¹¹⁹ URSSJ.

¹²⁰ Radničke novine, Zagreb, 22. V 1936; Ujedinjeni sindikati, br. 4-5, april-maj, 1936.

¹²¹ Radničke novine, Beograd, 25. V 1936; Ujedinjeni sindikati br. 4-5, april-maj 1936, str. 115.

revolucije u nas u tome da se organizira jedan radnički pokret koji je samo u službi buržoaske ideologije.¹²²

Jova Jakšić, govoreći o potrebnim reformama u sindikalnom pokretu, iznosi da su ranije, žute profašističke organizacije, obilno pomagane protiv URSSJ-a, najednom iščezle. Sada se stvaraju radničke organizacije dviju velikih, izrazito buržoaskih, grupacija HRS i JUGORAS. Ističe da je URSSJ vodič ispravnu politiku u vrijeme diktature, posebno što je vodio tarifno-štrajkaške pokrete 1935. i 1936. Da su socijalisti slušali takozvane ljevičare odveli bi URSSJ neposredno njegovu uništenju. Zbog toga je i sada zamršen i složen rad i odnos reformista prema ljevičarima. To dolazi odatle što oni nemaju svoga legalnog pokreta, jer bi time bio stvoren uvjet da se stvori jedan jedinstveni pokret. Teškoće se sastoje u tome što su razlike između komunista i socijalista u svim osnovnim pitanjima ostale iste. Pored toga, komunisti, već po svojoj ideologiji, nemaju smisla za sindikalni rad. URSSJ je zasnovan na politički i partijski neutralnoj osnovi. Samo tako on u zemlji može vršiti svoj zadatak. Životno je pitanje URSSJ-a da u njemu budu onemogućeni svi oni koji u njemu žele izravnati svoje političke i partijske račune. Jedan dio ljevičara još neće da se toga okani. Najočigledniji je dokaz toga pokretanje lista »Radnik« u Zagrebu. Prema tome, socijalisti treba da se opredijele, jer se ne radi o taktičkim razlikama, nego o karakteru sindikalnog pokreta uopće. Za zajednički rad trebaju postojati načelno slaganje i mogućnost kompromisa što između socijalista i komunista ne postoji. Kompromis je s njima nemoguće stvoriti, jer se zbog ilegalnosti vodstva ne zna s kime se sporazum stvara, niti koliko će URSSJ imati od toga koristi. Jakšić, dalje, smatra da je za radničku klasu bolje da ima jedan legalan pokret, pa makar u njemu i ne bile zastupljene sve frakcije, nego da nema nikakva pokreta. To bi moralo biti jasno i samim ljevičarima. »Po našem tvrdom uvjerenju« – kaže Jovo Jakšić – »mi ćemo u ovom pitanju za stvar radničke klase i radničkog pokreta najbolje činiti ako budemo radili na tome da i ljevičari dobiju svoj legalni pokret, a ne na taj način što ćemo mi za njihov rad davati naš krov i našu firmu.«

Jakšić ustaje protiv centralizacije pokreta, protiv toga da se teškoće jednog kraja nameću i ostalim krajevima jer je organizacija pokrajina gotovo potpuno autonomna. Treba ostaviti samo zajedničke forume s kompetencijama koje su svima zaista zajedničke. Centrale raznih saveza više su smetnja nego pomoć radu na terenu. Treba pomagati spontanu tendenciju da se u pokrajinama stvaraju URSS-ove organizacije koja odavno postoji i nastojati da se ona na toj osnovi stabilizira.¹²³

¹²² Radničke novine, Zagreb, 2. X 1936.

¹²³ Ujedinjeni sindikati, br. 10–11, oktobar-novembar 1936, str. 215.

Na svoje strane poslodavci su udruženim snagama vodili ogorčenu borbu protiv URSS-a, tražeći njegovo razbijanje i likvidaciju. Val radničkih štrajkova postavilo je pitanje reguliranja minimalnih nadnica u vrlo ožtoj formi. Grupe zanatlija i industrijalaca bili su vezani kolektivnim ugovorima, ali velik broj ipak nije bio vezan. Opasnost neloyalne konkurencije razdvojila je kapitaliste tako da je sve više onih koji zahtijevaju reguliranje minimalnih nadnica. Na Bledu je održana konferencija industrijalaca. Dogovoreno je da se kanalizira nezadovoljstvo radnika povećanjem nadnica na cijeloj liniji i onemogućiti razvoj klasnog sindikalnog pokreta. Na konferenciji se tražilo stvaranje zajedničke fronte kapitalista protiv štrajkaša. Od državne se vlasti traži da se s više volje i autoriteta miješa u štrajkove, i da se postojeći klasni sindikati zamijene sindikatima koji će imati razumijevanja za potrebe industrije i zanatstva i trgovine.¹²⁴

Poslije trećeg apela »Obrane jedinstva sindikalnog pokreta«, članka Bogdana Krekića protiv ideje jedinstvene fronte i Josipa Beckera koji ukazuje na pojavu fašizma u pokrajinskim organizacijama, te članka Jove Jakšića kojem govori o reformama u URSSJ-u i zastupa stanovište da komunisti trebaju izaći iz URSSJ-a i dobiti svoj legalni pokret, a ne da im socijalisti daju svoj krov i svoju firmu, i u kojem ističe da udružene snage poslodavaca vode ogorčenu borbu protiv URSS-a tražeći njegovo razbijanje i likvidaciju – na sjednici od 4. listopada donijeta je odluka da se ministru predsjedniku Milanu Stojadinoviću uputi memorandum. Ocjena toga akta i memoranduma data je u »Proleteru«. U njemu je izneseno da je i širem krugu javnosti poznato da su komunisti iskreni pobornici radničkog jedinstva, da borba komunista nema nikakvih prikrivenih ili tajnih ciljeva za osvajanjem sindikata. Komunisti su za jedinstvo na klasnoj osnovi zato što se ne mogu bez njega obraniti od napadaja poslodavaca, fašizma i opasnosti rata. Komunisti ne smatraju postojeće klasne sindikate tuđim tijelom, već svojim radničkim čedom koje treba njegovati i razvijati u moćno oružje klasne borbe proletarijata. Komunisti najodlučnije ustaju u obranu klasnih sindikata pred napadima fašističkih sindikata. U toj časnoj borbi komunisti pružaju bratsku ruku sporazumu s ostalim strujama unutar radničkog pokreta. Dalje se u članku kaže:

»U posljednje vreme učestali su napadi na slobodni sindikalni pokret kod nas. Vlasti, skučavaju djelatnost sindikata URSS. Šaraf cenzure sve jače pritišće radničku sindikalnu štampu. Imenuju se komesari u radničke komore. Odlažu se u nedogled izbori u radničke socijalne ustanove i onemogućava se radnička samouprava u njima. Otpočela je opća ofenziva protiv slobodnog sindikalnog pokreta.

Upozoravamo komuniste na njihovu dužnost, da smišljeno stave sve svoje snage u obranu klasnih

¹²⁴ Radničke novine Beograd, 23. IX 1936.

sindikata i da predlože socijaldemokratima sporazum za zajedničke akcije u obranu ugrožene slobode djelovanja sindikata. Ali istovremeno moramo istaći da nas interesi radničkog pokreta i cijele radničke klase obavezuju, da javno i otvoreno ustanemo protiv pokušaja nekih socijaldemokratskih vođa, da 'spase' slobodu sindikata dodvoravanjem i ponudama režimu, ponudama i pokušajima koji su upereni protivu jedinstva i protiv životnih interesa cijele radničke klase. Taj loš i za radnički pokret nedostojan pokušaj izvršen je u predstavi centrale URSSJ, koja je s potpisom Bogdana Krekića i Luke Pavičevića 8. okt. 1936. upućena ministru predsjedniku.

U toj predstavi Krekić i Pavičević objašnjavaju dozvolu djelovanja URSSJ za vrijeme šestojanuarskih režima na ovaj način: 'Sloboda rada ovom pokretu ostavljena je, nema sumnje sa razloga, što je URSS sa svojim organizacijama – to je opšte poznata stvar – stajao u stalnome i oštrome sukobu sa komunističkim, versko-političkim i nacionalno-partikularističkim pokretima...'

U toj predstavi te socijaldemokratski vođe napominju vlastodršcima svoju brezersku ulogu u štrajkovima i u radničkim pokretima ovim riječima: 'U doba najteže privredne krize URSSJ je preko svojih sastavnih organizacija i socijalno-političkih ustanova vršio konstruktivan posao među radnicima.'

U toj predstavi socijaldemokratski vođe nude vlastodršcima svoje usluge za suzbijanje komunizma i doslovno kažu da je za suzbijanje 'destruktivnih pojava', konstruktivna akcija u redovima samih radnika mnogo potrebija no gruba sila državne vlasti. Socijaldemokratski vođe zaklinju vlastodršce, da ne diraju njihove pozicije u radničkom pokretu, jer ce posljedica biti jačanje komunizma: 'Rezultat ovakvog rada, logično može da dovede do pojačanja onih tendencija u radničkom pokretu, sa kojima je URSSJ kroz celo vreme svoga postojanja stajao u najoštrijem sukobu.'

Dalje »Proleter« kaže: »Sa ovakvim načinom 'odbrane' klasnih sindikata ne može se složiti ni jedan član sindikata. URSSJ i ostale radničke organizacije i ustanove potrebne su radničkoj klasi radi odbrane i povećanja nadnica, radi poboljšanja položaja radnika a ne radi borbe protiv komunizma. Legalnost radničkih organizacija ne da se i ne može spasiti ponudama, da se te organizacije stave u službu i na raspolaganje režimu i vlastodršcima. Organizacije URSSJ održavale su se i danas su ojačane u prvom redu radi toga što podružnice i članstvo nisu htjeli da prihvate 'teorije' Bogdana Krekića, da štrajkovi u vreme krize nisu mogućni. URSS se je održao i ojačao, jer su njegove organizacije vodile borbe za interese radnika, jer su u tim borbama ostvarivali akciono jedinstvo i na taj način u radnički pokret uvlačili mase neorganizovanih radnika i tako jačali sindikate.

Spasiti sindikate od nove najezde fašista, od poslodavaca (trgovacke i industrijske komore) i reži-

ma može samo jedinstvo radničkih redova, jedinstvo radnika u akcijama i uspostava punog sindikalnog jedinstva. Ujedinjenje svih sindikata koji stoje na principima klasne borbe povećat će privlačnu snagu sindikata i desetci i stotine hiljada neorganizovanih radnika pohrlit će u jedinstvene sindikate. Takav moćni ujedinjeni sindikalni pokret biće u stanju svojom vlastitom snagom da se odbrani od svih napadaja.

U tome radu komunisti su dužni da se bore protiv dve opasnosti. Jedna se sastoji u tzv. 'ljevičarskom' fraziranju i sektarstvu unutar sindikata i radničkih organizacija u pogrešnim i štetnim pokušajima da se sindikati zloupotrebe u partijske svrhe, u lakomislenom odnosu prema legalnosti sindikata i u neozbiljnim ultrarevolucionarnim istupima, koji su na pr. u Zagrebu poslužili kao povod za raspuštanje 'Prijatelja prirode'. Druga opasnost sastoji se u pokušajima reakcionarnih socijaldemokratskih vođa, da legalnost radničkih organizacija 'spasu' produbljanjem rascjepa radničkog pokreta i stavljanjem sindikata u službu te cjepečke politike. Boreći se smišljeno i organizovano za obranu klasnih sindikata putem jačanja borbe za jedinstvo treba istovremeno oštro i dosljedno suzbijati obje pomenute opasnosti.«¹²⁵

Josip Broz Tito u izvještaju Centralnom komitetu KJP od 14. travnja 1937. godine daje podatke o sukobima sindikalnog članstva u Zagrebu protiv odluke centrale URSSJ-a da »Slobodna riječ« politički organ socijaldemokrata bude ujedno i službeni organ URSSJ. Tito isto tako potvrđuje da su vođe URSSJ-a uputili predstavku ministarstvu da bi se do dvorili i stekli naklonost režima, pa kaže:

»U posljednje vrijeme pokazuje se jak otpor sindikalnog članstva protiv odluke centrale URS-a da 'Slobodna riječ' politički organ socijaldemokrata bude ujedno i službeni organ URS-a. Prilikom održavanja godišnjih skupština raznih podružnica, stavlja naš ljudi ovo kao posebno pitanje na dnevni red. Doduše, rezolucije se primaju, ili jednoglasno ili sa ogromnom većinom protiv toga da se 'Slobodna riječ' nametne silom članovima i da ju svaki mora obavezno kupovati uz člansku markicu. U tim rezolucijama članstvo traži da obavezni list bude 'Radnik', koji je zaista sindikalni, a ne politički list. Do sada je 'Radnik' bio u slobodnoj prodaji i premašio je 12 hiljada naklade. Pošto centrala URS-a ne priznaje 'Radnik' kao sindikalni organ URS-a za Hrvatsku i Slavoniju, to povodom toga dolazi do jedne vrlo žučne borbe sa vodstvom URS-a. U ovom pitanju ce trebati naći jedno kompromisno rješenje da se ne bi odviše produbio jaz između vođa reformista i naših. Uzgred da spomenem, u odluci sindikalne konferencije URS-ovih sindikata za Hrvatsku i Slavoniju stoji navedeno da se službeni organ tih sindikata javlja 'Radnik' i na tu se odluku sada naši drugovi pozivaju.

¹²⁵ Proleter 1929-1942, str. 485.

Kod donošenja tih odluka učestvovali su i reformisti Pfeiffer i Fleischer, ali su nekako u decembru dali ostavke na položaj članova Pokrajinskog sindikalnog odbora. To je bilo u vrijeme kada su u Beogradu vođe socijalista predali predstavku ministru predsjedniku nabrajajući svoje zasluge za državu. No kad to nije palo onda su ovi u Zagrebu povukli svoje ostavke, ali u 'Radniku' neće da saraduju.

Opća je i neizlječiva bolest skoro svih naših ljudi a to se naročito opaža kod drugova iz Srbije, što stalno tvrde da socijalisti 'zaista ništa ne znače, pa kakve koristi onda od njih'. Vidio sam da naši drugovi samo po disciplini učine po koji korak da se približe socijaldemokratima a ne po uvjerenju da je to potrebno.

Svi pričaju o tome da predstoji izbacivanje reformisti iz radničkih komora, zbog toga kažu sada socijaldemokrati puštaju drage volje funkcije u sindikalnim organizacijama našim ljudima i to zbog toga da u slučaju uzimanja radničkih komora po JRZ,¹²⁶ padne sva odgovornost na nas, ako se ne bi vodile akcije, ili iste ne bi uspele protiv takvog pokušaja. Dogovorili smo se da se naši ne trebaju bogati odgovornosti, zauzimanja funkcija, ali da i pribidju socijaldemokratsko vodstvo za vođenje akcija. Oni kažu da će vjerovatno jedan dio komorskih

birokrata prijeći u JRZ samo da si očuvaju mjesto i zbog toga nema kod njih jedinstva i želje za nekom borbom za koju nisu uvjereni kako će uspjeti. Postoji verzija da je Cvetković načinio sporazum sa HSS po pitanju Radničke komore, tj. da se u Hrvatskoj prepusti HRS-u, a u Srbiji Jugorasu. U Makedoniji je Jugoras to već postavio.

Isto tako kao što su u Srbiji reformisti putem ove sramotne predstave ministarstvu htjeli se dozdvoriti režimu, a Cvetković ih onako nemilosrdno odao, tako postoji verzija da su u Hrvatskoj predložili reformisti HRS-u da se nagode da zajedno preuzmu sva mjesta u Komori. Još se ne zna šta su im Hrsovi odgovorili. Isto tako navodno su reformisti uputili pismo poslodavačkim organizacijama o tome kako su oni zaslužni za privredu, a komunisti opasni.

Kada su vođe URSSJ bili uputili predstavku ministarstvu u jesen prošle godine, onda su oni bili spremni cijepati sindikate. Poslije odbijanja predstave sa strane Dragiše Cvetkovića predomislili su se Krekić i drugovi, pa su savjetovali Pfeifferu i Fleischeru da povuku ostavku. Nedavno je Pfeiffer u Zagrebu zaprijetio da će povući svoj Savez privatnih namještenika iz URSS-a, ali je sam Krekić došao u Zagreb i osujetio tu namjeru.¹²⁷

¹²⁶ JRZ - Jugoslovenska radikalna zajednica.

¹²⁷ ACKSKJ, KI 1937/51.

NARODNA FRONTA JUGOSLAVIJE I BORBA ZA JEDINSTVO RADNIČKE KLASJE

Protiv fašističke opasnosti

Vlada Milana Stojadinovića prvi veliki udarac nanosi radničkoj klasi i Komunističkoj partiji zatvarajući tisuće komunista u Zagrebu i drugim mjestima, što je spriječilo stvaranje općenarodne fronte slobode. Ni jedinstvo radničke klase nije ostvareno s jasnim neposrednim, političkim, ekonomskim i socijalnim ciljevima. Udružena opozicija zauzela je rezervirani stav, prenoseći težište svoje borbe na pregovore vrhova, a ne na razvijanje aktivnosti masa. Komunisti su u svojim istupima pozivali različite organizacije opozicije i radničke klase na stvaranje zajedničkih odbora protiv Stojadinovićeve vlade. Tražili su raspuštanje fašističke skupštine, raspisivanje izbora na osnovi općeg, tajnog, jednako i proporcionalnog prava glasa, amnestiju, raspuštanje četničkih i drugih fašističkih organizacija, zalaganje se protiv nacionalne prevlasti i potlačivanja. Komunisti su se zalagali za slobodu saziva hrvatskog i drugih nacionalnih sabora, za ukidanje umjetne podjele države na banovine i slobodno odlučiva-

nje svakog naroda o svom odnosu s drugim narodima Jugoslavije. Socijalno politički zahtjevi bili su usmjereni na razduženje seljaka i drugih siromašnih slojeva na račun krupnog finansijskog kapitala, davanje jeftinih poljoprivrednih kredita i pomaganje zemljoradničkih zadruga, davanje zemlje bez odštete poljoprivrednim radnicima i seljacima koji nemaju zemlje na račun podjele veleposjeda i izvjesnog dijela državne zemlje. Tražili su također poništavanje poreskih dugova i reformu poreskog sistema u korist siromašnih slojeva, skraćivanje radnog vremena bez smanjenja nadnica, otvaranje velikih javnih radova s punom nadnicom, osiguranje minimalnih nadnica i stvaranje fonda za zaposlene. Komunisti su zahtijevali da se osigura nadzor radnog naroda nad poslovanjem Narodne banke i drugih finansijskih ustanova, ukidanje carina na najpotrebnije masovne artikle i pruži pomoć malom zanatu i trgovini. Osim toga, komunisti su se zalagali za miroljubivu politiku i uspostavljanje diplomatskih i ekonomskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Na tim zahtjevima trebala se ujedinjena radnička klasa po-

vezati sa širokim radnim masama protiv reakcije buržoazije raznih naroda.¹²⁸

Zbog takva programa borbe protiv režima i vlade Stojadinovića, režim se oborio na Komunističku partiju Jugoslavije svim sredstvima – proganjajući, zatvarajući, mučeći, ubijajući komuniste. Izmišljenim, krivotvorenim dokumentima i podmetnutim materijalima povelja je vlada Stojadinovića kampanju protiv komunista sa ciljem da onemogući stvaranje jedinstvene protufašističke fronte i saveza radnika s potlačenim narodima. Vlada Stojadinovića bespoštedno je tlačila radničku klasu, njene predstavnike i najpožrtvovnije borce, dodvoravajući se time fašističkom bloku država. Pogadajući Komunističku partiju Jugoslavije vlada je željela da ubije srce i mozak Narodne fronte, da zaustavi inicijatora borbe protiv fašizma i reakcije. Desni socijalisti, koristeći napade režima na komuniste i hapšenje sindikalnih funkcionara, prekinuli su svaku vezu s komunistima, a u sindikatima poostriili isključivanje i disciplinu. I vode Uduružene opozicije pljačali su napade na komuniste. U Hrvatskoj se u tim napadima najviše isticao dr Pernar, koji je pozivao seljake da fizički obračunaju s komunistima, zatim profesor Jelašić koji je na zboru jedinstvene fronte u Splitu govorio protiv stvaranja Narodne fronte i saveza radnika i seljaka. Dr Stjepinac s Kataličkom akcijom isto tako napada komuniste. Pa i dr Maček, dok komuniste hapse i tuku, izjavljuje: »Kod nas su komunisti samo neka dobro plaćena gospodala.«¹²⁹

Ovakvo stanje našlo je svoj izraz u diskusijama i odlukama plenuma CK KPJ krajem travnja 1936. godine. Na Plenumu je konstatirao da je besmisleno očekivati da će vlada Stojadinovića uvesti slobodu i ravnopravnost u zemljama Jugoslavije. KPJ nije iskoristila sve mogućnosti i sredstva na koja je VII kongres Kominterne ukazao za ostvarenje akcionog jedinstva proletarijata i protufašističke narodne fronte. Umjesto dosljedne politike mira, vlada Stojadinovića suruje s njemačkim fašizmom koji je glavnim organizatorom novog ratnog pokolja. Vlada šalje u sela egzekutore, omogućuje četnicima da ubijaju najbolje vođe seljaka, provodi fašističku, pljačkašku i ugnjetavačku politiku. Narodi traže kruha, slobodu, mir, zemlju i ravnopravnost. Za obaranje protunarodnog režima potrebna je složna i organizirana broba svih radnika, svih potlačenih naroda, zajedno s radnim narodom Srbije. Štrajkovima, demonstracijama i drugim akcijama svih radnih slojeva treba da se izvojuju narodna prava i obori današnji režim. Treba stvoriti narodnu frontu o čijoj se platformi već godinu dana vode razgovori. Uduružena opozicija je razbijena armija. Pozivaju se radne mase da izvrše pritisak na vođe Uduružene opozicije da bi stvorili zajedničku borbenu platformu.

¹²⁸ *Proleter 1929–1942*, str. 413–414.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 414, 416, 417, 418, 419.

Iza toga se predlaže svim antifašističkim i demokratskim grupacijama sporazum koji je najbliži borbi narodnih masa.

Protufašističku narodnu frontu, prema ocjeni plenuma CK KPJ, treba stvarati u prvom redu odzdo, s mjesnim organizacijama i pristalicama nefašističkih stranaka, ne čekajući da pojedini vođe Uduružene opozicije pristanu na suradnju organiziranih radnika u protufašističkom pokretu i ne čekajući pristanak sviju dijelova Uduružene opozicije i ostalih nefašističkih partija i grupacija. Akcije treba izvoditi odmah, s onima koji već danas pristaju na zajedničku borbu. Plenum je pozvao radničku klasu Jugoslavije da se ugleda na proletarijat Francuske, Španjolske i Grčke i organizira jedinstvenu frontu proletarijata. U Uduruženoj opoziciji nema predstavnika radničke klase. Socijaldemokratske vođe prihvaćaju prijedloge nekih vođa Uduružene opozicije o stvaranju bloka demokracije u kojem bi sudjelovao i proletarijat. Socijaldemokratske vođe koji su bili u početku protiv toga, sada priznaju potrebu stvaranja bloka demokracije, ali još odbijaju potrebu jedinstvene fronte proletarijata. Akciono jedinstvo sindikalnih organizacija u obliku zajedničkih tarifnih odbora je jedan od najvažnijih oblika jedinstvene fronte proletarijata. Akciono jedinstvo sindikalnih organizacija svih sindikalnih pravaca za poboljšanje položaja radnika je put ka jedinstvu uopće. Cilj protufašističke narodne borbe treba da bude izvojevanje što više slobode, prava i vlasti narodu, što veće poboljšanje njegova položaja.¹³⁰

U tezama za izradu zaključaka aprilskog plenuma CK KPJ kaže se dalje da su odluke VII kongresa Kominterne i govor Dimitrova naišli na simpatije radničke klase, pa i reformistički orijentiranih radnika. Njihovo povjerenje prema komunistima je poraslo.

»Naša partija je potpuno pravilno izjavila, pa je to već i u više navrata dokazala, da je spremna da ostvaruje jedinstveni front, tj. borbenu, akcionu zajednicu protiv kapitala i fašizma sa reformističkim krilom radničkog pokreta kao cjelinom, tj. i sa vodstvom reformističkog radničkog pokreta.« Tamo gdje je uspostavljena jedinstvena fronta to se već odrazilo u brojnijom jačanju klasnih radničkih organizacija i uspješnom vođenju radničkih pokreta. Partija je pravilno naglašavala da će široka primjena jedinstvene fronte umnogostručiti snagu cijele radničke klase, ubrzati sindikalno ujedinjenje na široj bazi i omogućiti proletarijatu da postane utjecajan faktor u stvaranju Narodne fronte, fronte većine naroda protiv reakcije i fašizma.

Ali, u provođenju odluka VII kongresa KI pojavile su se kod nekih rukovodećih partijskih organa tendencije oportunističkog unakazivanja odluka VII kongresa KI.

¹³⁰ *Ibid.*, str. 421–423.

Te su se tendencije ispoljavale tamo gdje se počelo zaboravljati da put ka jedinstvenoj fronti i sindikalnom ujedinjenju vodi kroz uporno savladivanje mnogih poteškoća, pa ide linijom najmanjeg otpora. Ukazano je i na to da oslabi kritike socijaldemokratske ideologije i taktike, i to baš u vrijeme kada Ž. Topalović, Krekić i njima slični čine najveće napore da osujete i kompromitiraju jedinstvenu frontu, da sprječe savez radništva sa seljaštvom i ugnjetenim narodima, da očrne i oštete Partiju. U rezoluciji VII kongresa o referatu druga Dimitrova s pravom se kaže: »Zajedničke akcije sa socijaldemokratskim partijama i organizacijama ne samo da isključuju ozbiljnu, motiviranu kritiku reformizma, socijaldemokratizma kao ideologije prakse radne zajednice sa buržoazijom i strpljivo prosvjećivanje socijaldemokratskih radnika o načelima i programu komunizma, nego naprotiv, čine to još potrebnim.«

Konstatirano je da su se neki drugovi počeli zadovoljavati samo diskusijama o jedinstvenoj fronti, te da smatraju da se rad na stvaranju jedinstvene fronte sastoji od diskusija i pregovora. Zaboravili su, međutim, da je akciono jedinstvo osnova i početak svakog jedinstva. Iskrenost pojedinih općenitih izjava u korist jedinstva, koje pokatkad daju pojedini socijaldemokratski vođe može se provjeriti samo u konkretnim akcijama za neposredne radničke zahtjeve. Polaganje težišta na pregovore i diskusije znači olakšavanje sabotaže akcionog jedinstva, jer je pritisak samih radničkih masa i organizacija najvažniji faktor kod slamanja otpora onih, koji ne žele jedinstvenu frontu.

Utvrđeno je također da je Partija pravilno postupila kada je preporučila stvaranje Jedinstvene radničke stranke ko forme akcione zajednice za ostvarenje niza neposrednih zahtjeva. Ali, partijsko rukovodstvo učinilo je pogrešku kada je zanezarilo brigu za ostvarenje drugih elementarnih oblika akcionog jedinstva, kada se nije koncentriralo na provođenje konkretnih parola masovne politike koje odgovaraju potrebama i stupnju borbene spremnosti masa, na razradu sredstava borbe i sistematsku pripremu akcija od samog početka na jedinstvenoj osnovi. Slabost akcionog jedinstva znatno je olakšala režimu i najnovije progone Partije.

Likvidirajući ove oportunističke pogreške potrebno je jasno sagledati da uporni rad u pravcu stvaranja jedinstvene fronte i sklapanja kratkotrajnih ili dugotrajnih sporazuma s reformističkim i drugim organizacijama ne znači da se komunisti odriču makar i na tren vlastitog, samostalnog rada na organizaciji i mobilizaciji masa.

U stvaranju Hrvatskog radničkog saveza (HRS) najvažniju ulogu igraju dva momenta: Prvo je želja vodstva HSS da ideološki potčini radničku klasu i, posebno, želja izvjesnih reakcionarnih buržoaskih krugova, da iz HRS učine organizaciju

klasne suradnje, da u ime »narodne cjeline« koče klasnu borbu radnika za poboljšanje njihova položaja i da iz HRS učine instrument oportunističke politike buržoaskih krugova. Drugo, stvaranje HRS nesumnjivo je i reakcija na politiku socijaldemokratskih vođa, koji već godinama pomažu velikorusku hegemoniju i suprotstavljaju radničku klasu oslobodilačkoj borbi ugnjetenih naroda.

»Mi, komunisti«, – piše se dalje – »borimo se i borit ćemo se najodlučnije i protiv jedne i protiv druge politike.

Ali mi nećemo da se produbljuje rascjep radničke klase i da se vodi bratoubilačka borba među samim radnicima, jer naša deviza je jedinstvo radničke klase.

Zbog toga ćemo se mi i dalje uporno boriti za jačanje URSS-a i drugih klasnih sindikalnih organizacija i za njihovo oslobodenje od utjecaja onih koji pomažu ugnjetačku politiku velikoruske buržoazije. Mi ćemo se i dalje boriti za to, da URSS postane pravi saveznik seljaštva i ugnjetenih naroda i pokretač jedinstva radničke klase.

Mi znamo, da se i radnike, koji stupaju u HRS ne može identificirati sa pojedinim elementima, koji se uvlače u HRS radi provođenja proturadničke i protunarodne politike. Ogromna većina tih radnika dobronamjerno i iskreno hoće da se bori i za radnička prava i za slobodu hrvatskog naroda. Zbog toga se mi borimo za bratsku suradnju i slogu HRS-a i drugih radničkih organizacija, protiv uticaja poslodavačkih elemenata, za saradnju i jedinstvo sindikalnog pokreta.«¹³¹

Odluke aprilskog plenuma CK KPJ 1936. osuđene su kao jednostrani kurs na stvaranje Jedinstvene proleterске fronte i Narodne fronte isključivo odozdo. Stoga je savjetovanje rukovodećeg partijskog aktiva u Moskvi u kolovozu 1936. ukazalo na te slabosti. Stav savjetovanja u Moskvi izražen je u rezoluciji CK KPJ od studenog iste godine i u proglašenju CK KPJ od siječnja 1937. U proglašenju se ističu dvije osnovne zadatke: borba protiv uvlačenja Jugoslavije u sferu utjecaja Hitlerove Njemačke i slobodan savez slobodnih i ravnopravnih naroda države Jugoslavije. Proglas CK poziva sve pristalice mira, slobode, demokracije i nacionalne ravnopravnosti da sprječe da Jugoslavija postane karika u lancu hitlerovskoga fašističkog sistema. Demokratska federacija slobodnih naroda Jugoslavije znači da su komunisti protiv komadanja i cijepanja države Jugoslavije i protiv izmjene njenih državnih granica. U okvirima postojeće jugoslavenske države moguće je riješiti hrvatsko i ostala nacionalna pitanja u Jugoslaviji. Ovo stajalište komunista proizlazi iz demokratskog načela samoodređenja naroda s pravom na otcjepljenje. Međutim, razbijanje današnje države Jugoslavije bilo bi od koristi samo fašističkim potpaljivačima rata. Narodi Jugoslavije ne traže otcjepljenje

¹³¹ ACKSKJ, KI 1936/163.

nego ravnopravnost. Komunisti stoga predlažu svim demokratskim strankama i grupacijama stvaranje Narodne fronte. U proglassu se predlaže platforma sporazuma. Značaj ovog proglassa bio je vrlo velik. Bio je to program i putokaz za neposrednu djelatnost komunista. Od komunista se tražilo da se u borbi za spašavanje naroda Jugoslavije od unutarnjeg i vanjskog fašizma pokažu dostojnim sinovima i svoje klase i svoga naroda.¹³²

U proglassu se, pored navedenoga, kaže da vanparlamentarna Udružena opozicija nema jedinstveni i jasan cilj. Udružena opozicija nije voljna koristiti sva prikladna sredstva masovne borbe. Oni otklanjaju suradnju sa socijalnim demokratima, jer su socijaldemokrati u prošlosti zastupali pogrešno stajalište o nacionalnom pitanju, ali odbijaju i suradnju s komunistima, jer su ovi suviše lijevo orijentirani. Time Udružena opozicija ispoljava svoj neprijateljski stav prema radničkoj klasi. Udružena opozicija treba znati da se reakcija i fašizam mogu pobijediti jedino ako se sve protufašističke narodne snage i, u prvom redu, najaktivniji dio radničke klase ujedine u istinsku Pučku frontu za koju na ljevici nema neprijatelja, neprijatelj je na desnici. Udio komunista u Pučkoj fronti ne ugrožava jedinstvo Pučke fronte i ciljeve njene borbe. U jasne i razumljive ciljeve Narodne fronte treba ugraditi, pored neodložnog rješavanja nacionalnog pitanja suglasno demokratskom načelu prava na nacionalno samoodređenje, pretvaranje Jugoslavije u demokratsku federativnu državu, djelovanje protiv razbijanja njenog državnog područja, za saziv konstituantne i vlastitih narodnih skupština. U zajednički program Pučke fronte moraju ući zahtjevi za ukidanjem svih protunarodnih zakona i ustanova šestojanuarskog režima, zakona i sudova za zaštitu dužanara, amnestija svih političkih zatvorenika i emigranata, uspostava demokratskih prava i sloboda, olakšanje i poboljšanje života čitava radnog naroda, radnika, seljaka, gradske sirotinje i inteligencije. Radi očuvanja mira potrebno je stvoriti savez sa svim državama koje su protiv ratnih provokacija fašističkih sila i uspostaviti normalne odnose sa Sovjetskim Savezom.¹³³

Zašto Narodna fronta u Jugoslaviji nije ostvarena

Nardna fronta, kako su je zamišljali komunisti, bila je utvrđeni dogovor ideološki i programski različitih stranaka, udruženja i radničkih saveza koji imaju zajedničko vodstvo i zalažu se za utvrđeni minimalni program u cilju obrane i borbe protiv neprijatelja koji je svim demokratskim strankama zajednički. Taj je zajednički neprijatelj

bio fašizam koji je sprečavao uvođenje osnovnih političkih sloboda i nacionalno oslobođenje naroda. Narodni je front trebao biti privremena formacija stvorena za rješavanje konkretne političke situacije. Stranke okupljene u njoj zadržavaju svoj program i samostalnost akcije u svim pitanjima koja nisu u suprotnosti s minimalnim zajedničkim programom. Stranke Narodne fronte obustavljaju međusobne napade i uživaju punu ravnopravnost. I radnička klasa organizirana u svojoj političkoj stranci ravnopravni je član svim ostalim članovima Narodne fronte.

Vodeća uloga radničke klase u Jugoslaviji ne može se promatrati kao jezgro oko kojega se kreću sve političke akcije u zemlji. Komunisti trebaju radničku klasu učiniti prvorazrednim i najodlučnijim političkim faktorom stvaranjem njenog jedinstva. Narodna fronta je formacija ravnopravnih stranaka pa se vodeća uloga radničke klase ocjenjuje kao uloga najdosljednijeg borca protiv fašizma, najaktivnijeg faktora u provođenju u djelo zajedničkog programa Narodne fronte. Zato se tražilo od agitatora i propagatora da prestanu s isticanjem i naglašavanjem vodeće uloge radničke klase.

Iskustva su pokazala da vodstva opozicionih partija ne ističu zahtjeve u cilju formiranja Narodne fronte dok se na njih ne izvrši pritisak članova njihovih stranaka. Komunisti će tražiti kontakte s mjesnim organizacijama opozicionih političkih partija, sastavljati zajedničke odbore za akcije u pojedinim konkretnim političkim, socijalnim ili kulturnim pitanjima koja su od opće važnosti za dotični kraj ili mjesto. Pod akcijama Narodne fronte trebaju se smatrati sve akcije koje će jačati ideje suradnje i zajedničke borbe svih naprednih i demokratskih stranaka i grupacija, uključujući ovamo i radničku klasu.

Odnos Udružene opozicije prema formiranju Narodne fronte bio je različit. Narodna fronta prihvaća u principu demokratske dijelove Udružene opozicije. Stvoreni su na jednoj strani otvoreni pristalice Narodne fronte, a na drugoj neprijatelji. Istupalo se zajednički na zborovima, vodili se razgovori i pregovori.

Prema mišljenju tadašnjeg vodstva KPJ osnovni razlog odugovlačenja stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji treba tražiti u činjenici da je radnička klasa bila razjedinjena i da stoga nije mogla istupiti kao politički faktor kakav bi trebala biti po svojoj brojnosti, veličini i razmahu svoje borbe. Odgovornost zbog ovoga snosi, prije svega, grupa vođa Socijaldemokratske partije i sindikata. Ta je grupa odbacila sve prijedloge komunista o jedinstvu akcija i sindikalnom jedinstvu. Ona je čak razbijala jedinstvo akcija URSSJ-a s raznim sindikalnim organizacijama koje je stvoreno u toku razvoja i priprema štrajkaških borbi. 1936. godina sa 150.000 štrajkaša nije bila iskorištena za utvršene uloge radničke klase u stvaranju Narodne

¹³² *Proleter* 1929–1942, str. 491–492, 500–502.

¹³³ *Ibid.*, str. 500–502.

fronte. Istupajući protiv dvije buržoaske fronte, vladajuće i opozicijske, socijalisti su se zalagali za stvaranje treće fronte – radničke. Vlada pokušava stvaranjem svojih sindikata i pomaganjem Hrvatskog radničkog saveza produbiti rascjep radničke klase, lišiti je prava na štrajk i poništiti pozicije koje je postigla u radničkom zakonodavstvu. Socijaldemokratski i sindikalni vođe, da bi očuvali svoje pozicije, počeli su se hvaliti pred vladom svojim zaslugama u borbi protiv komunizma, težeći da zadobiju njenu naklonost. Rezultat je bio sasvim suprotan. Vlada se obračunava ne samo s komunistima, nego napada cijeli legalni radnički pokret. Uredba o minimalnim nadnicama legalizira prosjačku zaradu i zabranjuje štrajkove u državnim i komunalnim poduzećima. Nikada opasnost za slobodne legalne sindikate nije bila tako velika, a neophodnost jedinstva tako nužna.¹³⁴

Nepostojanju jedinstvene narodne fronte jest osnovni razlog ponovnom jačanju fašizma u Jugoslaviji.

Politički položaj i odnos političkih snaga u pojedinim zemljama Jugoslavije bio je veoma raznolik. U političkom životu Jugoslavije dominantno je nacionalno pitanje. To znači da se borba protiv fašizma zaoštava i koncentrira na borbu protiv fašizma vladajuće nacije. Pri tom se isticalo da fašističke države pokušavaju iskoristiti u svoje svrhe nacionalne suprotnosti među narodima Jugoslavije. Unutarnji je politički sistem u Jugoslaviji u stvari, prelazni režim između fašizma i demokracije, s tim što se fašizam ponovo uspostavlja i sve više jača. Pored Narodne fronte Srbije, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne, Crne Gore i Makedonije, Narodnu je frontu trebalo stvarati u okviru čitave države. Narodna fronta u Jugoslaviji pretpostavljala je prethodno stvaranje Jedinstvene proleterske fronte. O akcionom jedinstvu Narodne fronte Jugoslavije govorili smo u proglasu CK KPJ. Narodna fronta traži odgovor na to tko je osnovni neprijatelj i koje snage Narodna fronta treba uvući u borbu. Najveći je neprijatelj naroda u čitavoj Jugoslaviji bio velikosrpski fašizam. To su one snage koje šuruju s Hitlerom: Jugoslavenska nacionalna stranka na čelu s Perom Živkovićem i Jevtićem, Hoderini borbaši, Ljotičević zborashi, pohorci, četnici, reakcionarni krugovi dvora i oficira, nazadnjački krugovi crkvenih doglavnika. Vlada Stojadinovića, Korošca i Spahe utire put k fašizmu, svojom politikom potpomaže fašizam i njegove diktatorske planove. Komunisti su pri tom upozoravali da se vlada Stojadinovića oslanja na Slovensku ljudsku stranku (SLS) i Jugoslavensku muslimansku organizaciju (JMO) čiji pristalice nisu fašisti i da se vodstvo tih stranaka ne smije identificirati s pristalicama tih stranaka. Snage na koje se Narodna fronta u Jugoslaviji treba oslanjati su antifašisti i sve snage koje Narodna fronta

može mobilizirati protiv fašizma. To je radnička klasa koja jedinstveno istupa, njeni sindikati, komunistička i socijaldemokratska stranka, njihovo jedinstvo u borbi protiv fašizma. To su interesi radnih ljudi koji su spremni da brane demokraciju i mir, protiv fašizma i fašističkih potpaljivača rata. To su politički organizirane i odgojene mase i organizacije koje su spremne da odbiju svaki nastup fašizma, a ne da čekaju njegovu opću navalu.

Tamo gdje je akciono jedinstvo proletarijata ostvareno (Francuska i Španjolska) tamo su i stvorene Narodne fronte. U zemljama gdje tog jedinstva nema (Cehoslovačkoj, Engleskoj, Poljskoj, Njemačkoj, Belgiji i Austriji) nije stvorena ni Narodna fronta a razvitak fašizma nije zaustavljen. Prema tome, značajna pretpostavka ostvarenja Narodne fronte u Jugoslaviji je ostvarenje punog sindikalnog jedinstva: ujedinjenje URSS-a i ORS-a, sporazum između komunista i socijaldemokrata o suradnji u sindikalnom pokretu, ujedinjenje s klasnim sindikatima koji ne pripadaju ni jednom sindikalnom centru, ostvarenje akcionog jedinstva radničke klase, tarifni pokreti i izbori radničkih povjerenika i tsl.

Da bi se Narodna fronta u Jugoslaviji ostvarila treba otkloniti i savladati sve ono što joj sprečava jedinstveni i jasan cilj. Komunisti su tražili od pristalica građanskih stranaka i grupa koje su dolazile u obzir da uđu u Narodnu frontu sporazumijevanje o svemu onome što je svima zajedničko. Stranke Udružene opozicije u tom pogledu ostale su pasivne, ograničavajući se samo na taktiku obrane radničkih prava. Nasuprot tome, Stojadinović se sporazumio s Jevtićevskom skupštinom, Jevtić s Uzunovićem, Perom Živkovićem, Hoderom i Ljotičem. Tabor reakcije bio je vrlo aktivan i ofenzivan.

Da bi se stvorila legalna mogućnost udjela Komunističke partije u Narodnoj fronti sa strankama Udružene opozicije, umjesto Jedinstvene radničke partije koja je trebala okupiti sve grupacije radničkog pokreta, organizirana je 1937. godine Stranka radnog naroda s osnovnim zahtjevima koje je imala i platforma Narodne fronte slobode. Stranka radnog naroda provodila je svoju političku aktivnost ne samo među radnicima, već i među siromašnim i srednjim seljacima kao i raznim građanskim demokratskim i progresivnim slojevima i grupama. I Jedinstvena radnička stranka kao i Stranka radnog naroda trebale su da predstavljaju u antifašističkom bloku radničku klasu. Zbog toga je KPJ odbijala prijedloge socijalne demokracije da se stvori novi proleterski blok nasuprot vladajućem buržoaskom bloku i bloku opozicije. Jedinstvena radnička stranka i Stranka radnog naroda trebale su ostvariti široku Narodnu frontu slobode. Formiranje Stranke radnog naroda, koja je polazila od rješavanja nacionalnog pitanja kroz pravo na samoopredjeljenje do otcepljenja, i koja je potpomagala i najaktivnije sudjelovala u borbi

¹³⁴ *Komunistički internacional*, 3/1937, str. 113–114.

hrvatskog naroda za slobodu i demokraciju, privukla je pažnju naprednih i demokratskih elemenata u Udruženju opoziciji i ubrzavala diferencijaciju i koncentraciju svih demokratskih snaga na bazi zajedničkog minimalnog programa. Stvaranje Stranke radnog naroda i Narodne fronte nije bilo cijepanje građanskih stranaka, jer su pristalice Komunističke partije postajali danomice brojniji, te su tražili svoju političku organizaciju koja će se boriti protiv utjecaja fašističkih i reakcionarnih elemenata. Stranka radnog naroda trebala je zajedno sa sindikalno organiziranim radnicima stvoriti žarišta političkih i klasnih akcija u svim krajevima i mjestima čiji će osnovni cilj biti propagiranje saveza radnika i seljaka.

Vodstvo opozicionih građanskih stranaka sklopi lo je 8. listopada 1937. dogovor u selu Farkašiću od 21. listopada 1937. Blok narodnog sporazuma (Udružene opozicije). CK KPJ izdao je u vezi s tim posebni komunique u kojemu pozdravlja taj događaj, ali mu zamjera što u njemu nema radničke klase, pa u sporazum nisu ušli njeni stavovi. Da bi se stvorila legalna mogućnost udjela u Bloku narodnog sporazuma tražilo se da Stranka radnog naroda s osnovnim zahtjevima koje je sadržavala i platforma Narodne fronte slobode uđe u Blok narodnog sporazuma. Vodstvo Bloka odbilo je da suraduje sa Strankom radnog naroda. KPJ je, imajući u vidu da većina naroda ide za opozicionim buržoaskim partijama, aktivno i dosljedno usmjeravala borbu radničke klase ka radikalizaciji i pomjeranju u lijevo, nastojeći da se opozicione narodne mase ne uključe u Narodnu frontu. Stranka radnog naroda stvorila je pokrajinske, sreske i mjesne odbore, izdavala listove, brošure, organizirala skupove i konferencije, popularizirajući ideje Narodne fronte. Stranka radnog naroda nastupala je u Crnoj Gori pod imenom Radničko-seljčke stranke, a u Sloveniji pod imenom Zveze delovnog ljudstva.

Nakon sporazuma Cvetković-Maček došlo je do raspadanja bloka Udružene opozicije. KPJ je radila na izoliranju vrhova buržoaskih partija koje su se raspadale. Put okupljanja širokih narodnih slojeva vršio se na političkoj platformi Komunističke partije. Stranka radnog naroda i Narodna fronta pretvorili su se u demokratsko revolucionarni antifašistički narodni pokret, u borbeni savez radničke klase, seljaštva, napredne inteligencije, omladine i ženskog pokreta.

Radnička klasa Srbije u formiranju Narodne fronte slobode

Ideja o stvaranju Narodne fronte prodršla je najprije u Srbiji. Afirmirala se na čuvenom kragujevačkom zboru Udružene opozicije 25. kolovoza 1935. godine. Od tada je dominirala na svim zborovima Udružene opozicije.

U Srbiji je ostvarenje Narodne fronte zavisilo o tome da li će srbijanski narod svoju sudbinu uzeti u vlastite ruke, o uvjerenju širokih narodnih masa da je njegova sloboda nerazdvojno povezana s uspjehom oslobođilačke borbe hrvatskog i ostalih naroda, koje srbijanska gospoda ugnjetavaju o ostvarenju jedinstva radničke klase Srbije. Narod u Srbiji ni u jednoj od opozicionih stranaka nije našao puni izraz svojih stremljenja. Na hrvatski pokret i na borbu naroda u prečaskim krajevima gledao je sa simpatijama, iako u to vrijeme još ne podupire aktivno taj pokret. Štoviše, ni svoj vlastiti put još nije našao, jer se komunisti nisu u dovoljnoj mjeri angažirali na tome da mu ukažu na njega – smatrali su komunisti Srbije. Otuda stav iščekivanja. Otuda i nepravilna orijentacija srbijanske narodne mase na iščekivanju da do promjena mora doći, ali da je mora inicirati netko drugi, a ne ona sama. Komunisti Srbije smatrali su da u narodu treba probuditi uvjerenje da sudbina širokih narodnih masa zavisi o njima samima o snazi radničke klase, o njenom pokretu. Simpatije kojima se prati borba hrvatskog naroda, iščekivanje i pasivna solidarnost nisu dovoljni. Hrvatski pokret treba neposredno pomoći razvijanjem demokratskog i narodnog pokreta u Srbiji. Polazeći od Marxova stava da oslobođenje radnika treba biti djelo samih radnika, komunisti u Srbiji su smatrali da se ta istina odnosi i na cijeli srpski narod. I on je izrabljiv, on ne ugnjetava nikoga. Hrvatski i druge narode zajedno sa srbijanskim izrabljuje velikosrpska buržoazija.

»Narod u Srbiji« – piše »Klasna borba« – »još nije dovoljno prožet uvjerenjem da je borba hrvatskih seljaka protiv ugnjetavanja beogradske gospode isto toliko njegova stvar, što i hrvatskih seljaka. Jadi su im zajednički. Zajednički im je izvor i zajednički im je neprijatelj. Beogradski vlastodršci isto su toliko neprijatelji srbijanskom narodu kao što su neprijatelji hrvatskom narodu. Ovo pitanje nije dovoljno 'proventilirano' u srpskom narodu i to je jedan od uzroka njegove nedovoljne aktivnosti u protufašističkoj borbi. Režim planski izazivlje i podržava nepovjerenje prema hrvatskom pokretu. Beogradska gospoda znaju, da je njihovom pašaluku odzvonilo čim se spoji narod u Srbiji sa protufašističkim pokretom narodnim van Srbije. Zato se režimlje služe ne samo smicalicama, nego i lažima samo da bi spriječili stvaranje saveza srbijanskih radnika i seljaka sa oslobođilačkim pokretima u nesrpskim krajevima. Na primjer, režimlje među narodom u Srbiji šire laži, da hrvatski seljaci hoće da unište državu, da su oni oruđe italijanskog imperijalizma i Janka Puste, identifikuju hrvatski pokret sa frakcivcima, straše narod u Srbiji da će pobjeda narodnog pokreta u Hrvatskoj uništiti sve plodove dugogodišnjih ratova koje je srpski narod vodio itd. Za režimom idu također i pojedini vode opozicije i vode socialdemokrata iako na prikriveniji način šire rezerve i skepsu prema hrvatskom pokretu. Radi toga je važno u Srbiji osujetiti politi-

čki utjecaj režimija i hegemonista. Važno je ne samo razjašnjavati zajedničke interese nego i svim sredstvima forsirati i praktikovati neposredan do-dir i zajedničke akcije. Narodne mase lakše će se sporazumjeti nego vođe.« Kao oblik povezivanja preporučuje se slijedeće mogućnosti: »Prepiska između radničkih i seljačkih organizacija, uzajamne delegacije, šiljanje pozdrava srbijanskih seljaka hrvatskim seljacima u toku pojedinih borbi i akcija i obratno, prenošenje iskustva Gosp. Sloge¹³⁶ u Srbiju, vremenski priključivanje pojedinih seljačkih akcija u Srbiji k srodnim seljačkim akcijama u Hrvatskoj i obratno, sakupljanje pomoći, prirodne i u novcu, pa makar samo i simboličke, za seljake koji su u akciji itd. Takve praktičke forme saradnje imaju mnogo veći značaj nego ne znam kakvo političko ubjeđivanje. Mase mogu i treba da idu dalje nego vođe i da potpisnu u pozadinu njihove politikantske račune i interese.«

U članku se pozivaju predstavnici srbijanskih radnika i seljaka da javno istupe protiv gledišta Ljube Davidovića, Grola i Lazara Markovića koji hrvatsko pitanje svode na proširenje samouprave s popravkama centralističkog sistema, i za koje je pitanje demokratskih sloboda važnije nego rješenje hrvatskog pitanja. Stav pristalica demokracije prema hrvatskom pitanju je osnovni kriterij za prosuđivanje njihove demokratske dosljednosti. Vjera mnogih vođa srpskih demokratskih stranaka da će ih namjesništvo pozvati na suradnju u upravljanju državnim poslovima, predstavlja krupnu zapreku u stvaranju Narodne fronte u Srbiji. Ta vlast, kako su tvrdili utjecajni političari Udružene opozicije, trebala bi da bude koncentraciona. Smatrajući da je to jedini put kojim može doći do vlasti, Udružena opozicija odbija svaki zajednički rad s ljevičarskim strankama, jer vjeruje da bi tako izgubila povjerenje namjesništva sa čijim su željama željeli uskladiti svoje akcije. Poslije zbora u Krugujevcu i drugih zborova Narodne fronte uspjeli su povratiti povjerenje namjesništva i sada ga nisu željeli izgubiti. Komunistima savjetuju da ne forsiraju Narodnu frontu i da im time ne prave smetnje da dođu na vlast. U proglasu CK KPJ kaže se u vezi s tim da »Sklonost da se faktira sa neprijateljem – sa vladama, sa regentskim savjetom – čak i na račun vlastitih partnera u Udruženoj opoziciji još više slabi njenu čvrstoću«.

Što se tiče onih radničkog pokreta u Narodnoj fronti »Klasna borba« kaže:

»Radnički pokret u Srbiji još nema, nažalost, jasne političke orijentacije. Srbijanski radnici još nisu uspjeli da se tijesno povežu sa seljacima i demokratskim pokretom u Srbiji. Uslijed toga narodni pokret u Srbiji nema na sebi pečata kojeg aktivno učešće radništva svakom pokretu mora da daje. Socijaldemokratski vođe do nedavno su odbijali svaku suradnju radnika sa demokratskim pokretima

(tuđe brige) itd. Danas daju doduše izvještaje o učešću radničke klase u bloku demokratije, ali dalje od tih platonskih i često mutnih izvještaja ne idu. A ljevičarsko krilo radničkog pokreta još se uvijek nije oslobodilo od svog sektaskog stava i sektaske prakse.«¹³⁶

Prodiranju Narodne fronte u Srbiji mnogo je pomogla akcija Dragoljuba Jovanovića. U Beogradu je osnovan uži odbor Narodne fronte s republikancima, jednim krilom demokrate s Dragoljubom Jovanovićem, socijalistima i pristalicama Jedinstvene radničke stranke, odnosno komunistima. Taj odbor imao je zadatak da obavi pripreme radove, dogovore i koordinaciju rada, no nije došao do čvrstih rezultata, niti je uspio izraditi zajedničku platformu. Joca Jovanović i Ljuba Davidović držali su se rezervirano prema Narodnoj fronti, ali nigdje nisu istupali protiv nje. Vodstvo beogradskog dijela Udružene opozicije uvjetovalo je formiranje Narodne fronte sporazumom komunističke sa socijaldemokratima. Ti su se razgovori povremeno vodili, ali bez vidnih rezultata.

U izvještaju Centralnom komitetu KPJ o stvaranju Narodne fronte 2. srpnja 1936. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju piše da »Nesumnjivo jača aktivizacija na političkom polju zavisi od življeg interesovanja i ulaska radnika u sindikate, njihovog oživljavanja i provođenja konkretnih akcija za poboljšanje ekonomskih uslova radnika. Za sada se još slabo pronalazi i izgrađuje. U Nišu su se vodili pregovori sa pojedinim vodećim ljudima opozicije o organizovanju jednog zbora Narodnog fronta slobode.«¹³⁷

Stanoje (Žujović Sreten) u podacima koje daje Centralnom komitetu KPJ 13. kolovoza 1936. o Jedinstvenoj radničkoj partiji i Fronti narodne slobode kaže između ostalog:

»Akcije u Srbiji provode se na osnovu zajedničke borbe za zaštitu neposrednih ekonomskih interesa radnika, bez obzira na njihovu politiku i druga shvatanja. To ukazuje na pozitivnu činjenicu spremnosti radništva za borbu, i s druge strane na mogućnosti rada na pripremanju i vođenju akcija. Zajednička borba, koja je vodena i koja se razvija, stvorila je i učvršćuje osnove na kojima počiva izgradnja jedinstvenog proleterskog fronta...

Fakat da u Srbiji ne postoje drugi sindikati sem URS-a, doveo je izvesne naše drugove koji nisu shvatili suštinu sindikalnog jedinstva, do pogrešnog mehaničkog zaključka da jednostrano postojanje URS-ovih sindikata, u kojima su i komunisti, predstavlja i završeno sindikalno jedinstvo.

Najveći deo pažnje i rada naših drugova bio je usmjeren na ekonomske borbe. Rad na sprovođenju naše politike jedinstvenog fronta na političkoj areni ponajčešće se svodio na gole apele i apstraktnu propagandu. Ali ne može se reći da zajednička borba za zaštitu i poboljšanje životnih uslova rad-

¹³⁶ Gospodarska Sloga, HSS-ovska organizacija za selo.

¹³⁶ Klasna borba, br. 1–2 1937.

¹³⁷ ACKSKJ, KI 1936/227.

ničke klase, koja se razvija, ostaje bez uticaja na političku aktivnost radništva. Ta aktivnost dobija naročito izraženu formu u borbi protiv fašizma. U akcijama za mir, koje je omladina sprovođila održani su javni sastanci skoro u svim mestima.

U mnogim mestima postoje inicijativni odbori za stvaranje JRP.¹³⁸ Uspelo je da se potreba o političkom jedinstvu radničke klase populariše, jer ona stvarno ističe iz težnje samih radnika za jedinstvom. Mnogi radnici pitaju, traže, što je sa JRP itd. Ali se daleko još stoji od političke afirmacije JRP kao jedinstvene masovne partije radničke klase.

Naša još uvek postojeća politička nemoć u rukovođenju borbom masa nesumnjivo je uzrok malim rezultatima, koje smo pokazali u organizacionom formiranju Fronta narodne slobode. Postoji pojačano protivljenje pojedinih vođa opozicionih stranaka stvaranju Narodnog fronta. Tu i tamo formirani su odbori po varošima i selima formalnog karaktera, jer nisu iznikli iz konkretnih akcija, mada im se ne može porći da su dali u okupljanju masa i pozitivne rezultate, tamo gde su bili nosioci aktivnosti masa u pojedinim mestima. Niz zborova održanih po Srbiji nije poslužilo dovoljno okupljanju narodnih masa, davanju podstreka narodnoj borbi za ostvarenje postavljenih zahteva i vezivanju iste za neposrednu akciju. Svuda se istupalo opštim govorima i ponavljanjima već toliko puta rečenih fraza i istih parola. Mi nismo umeli da razvijemo inicijativu da sazivanje zbora bude rezultat široke pripreme i sprovođenja masovne akcije o jednom neposrednom zahtevu, koji direktno interesuje dotični kraj...

Zborovi su iz napred navedenih razloga pretili da sami sebi budu cilj. Kurs na konkretizaciju opštih zahteva, što aktivnije učešće i istupanja radništva, i davanje narodnofrontovskog i protivfašističkog karaktera značiće dalju presiju i uticaj na opredeljivanje kolebljivih i neodlučnih vodstva opozicionih grupacija.

Već danas Lj. Davidović ne ide na zborove koji se organizuju po varošima, jer na njima ne može a da ne prizna učešće i rukovodeći uticaj radništva. Ukoliko danas uspemo da sprovedemo organizaciju seljaštva na narodnofrontovskoj antifašističkoj bazi, pokrećući ga u borbu za ostvarenje pojedinih zahteva, te tu borbu povežemo sa borbom radništva, naš saveznik u borbi biće nam obezbeđen. Lj. Davidović i svi drugi podobni njemu neće moći predstavljati nikakvu kočnicu borbi protiv režima i vlade, već će se morati opredeliti za FNS ili reakciju.¹³⁹

Predstavnici lijeve struje demokratske partije odazivali su se na pozive KPJ da zajednički istupe protiv reakcionarnog režima. Lijevo krilo u demokratskoj partiji predvodilo su I. Ribar, C. Plečević i D. Smiljanić. Na njihovu inicijativu početkom 1938. godine u Arandelovcu je održano savjetovanje pred-

stavnika lijevih pravaca u partijama, koje su ulazile u Ujedinjenu poziciju, – demokratske, zemljoradničke i radikalne. Savjetovanje, međutim, nije donijelo nikakva određena rješenja.

U ožujku 1938. godine grupa I. Ribara istupila je s programom pretvaranja Ujedinjene opozicije u jedinstvenu političku grupaciju srpskih buržoaskih partija i odvojenih grupa opozicije. Bila je riječ o stvaranju pokreta s jedinstvenim rukovodstvom, programom, taktikom i organizacijom. Politički dio programa sadržavao je zahtjeve za odlučnom borbom protiv antinarodnog režima, demokratskim slobodama, rješavanjem nacionalnog pitanja u suglasnosti sa sporazumom od 8. listopada 1937. godine. Zbog tog istupa grupa I. Ribara je bila isključena iz redova Ujedinjene opozicije i demokratske partije.

U prilog suradnje s komunistima u okviru Narodne fronte i dalje je istupala grupa D. Jovanovića koja je imala značajan broj pristalica u Srpskoj zemljoradničkoj partiji; njoj su bili skloni pojedini političari radikalne partije, kao i neki predstavnici Nezavisne demokratske partije. Komunistička partija Jugoslavije organizirala je široku propagandu ideje Narodne fronte na zborovima i mitinzima koje su organizirale buržoaske partije. Parola Narodne fronte »Za kruh, mir i slobodu!« – postala je veoma poznata, a ideja narodnog jedinstva u borbi protiv fašizma postala je popularnom među radnicima Srbije. Zahvaljujući aktivnom radu na organizaciji Narodne fronte, utjecaj je KPJ na politički život Srbije veoma porastao.

Narodna fronta, čije su osnove bile položene u godinama prije rata, organizacijski se oformila tek u vrijeme drugog svjetskog rata.

Hrvatski radnički savez osnovna smetnja stvaranju Jedinstvene fronte u Hrvatskoj

Djelovanje Hrvatskog radničkog saveza nije bilo zabranjeno u vrijeme šestojanuarske diktature. Međutim, pitanje zašto je HRS obustavio svoj rad ostalo je nepoznato. Poslije izbora 5. svibnja 1935. HRS je obnovio svoje djelovanje. Nakon šestogodišnjeg mirovanja, HRS okuplja najreakcionarnije elemente i odmah nakon obnove rada otpočinje s osuđivanjem komunizma i socijalizma, optužujući radničko klasne borbene zahtjeve za sve nevolje i teškoće radnika. Reakcija oko HRS-a sa simpatijama prati razvoj Hitlerova pokreta u Njemačkoj, a s dolaskom nacionalsocijalista na vlast hitlerizam je za njih postao zanosni radikalizam koji pruža inspiraciju njihovim malograđanskim nadanjima. »Nalazeći se ideološko i organizaciono na liniji poslodavačke politike, HRS se može pretvoriti u nosioca specifičnog hrvatskog fašizma« – pisale su »Radničke novine«.¹⁴⁰

¹³⁸ JRP – Jedinstvena radnička partija.

¹³⁹ ACKSKJ, KI 1936/285.

¹⁴⁰ Radničke novine, Zagreb, 11. X 1935.

U proglasu kojim se osnovao Hrvatski radnički savez kaže se: »Mi nacionalno i klasno svjesni radnici nećemo u vaš jaram! Mi znademmo kako ćemo polučiti poboljšanje našega stanja. Naša borba za naša radnička i nacionalna prava dovesti će cilju prije pod nacionalnim trikolorom, nego pod vašim izbjedjelim crvenim barjakom.« Komentirajući taj proglas, »Radničke novine« pišu kako je neophodno stati na kraj opasnoj zabludi da je plemenski šovinizam saveznik radnika. Hrvatski fašizam ni po čemu se ne razlikuje od ostalih vrsti fašizama. HRS radnicima nudi udruženje nacionalne i klasne svijesti. To je nacionalni socijalizam. To je klasično fašističko učenje koga Hrvatski radnički savez preuzima kao svoje. Drugo, on stavlja nacionalnu solidarnost iznad klasne solidarnosti. Da bi se stvorilo jedinstvo između hrvatskih radnika i hrvatske buržoazije, treba razbiti jedinstvo jugoslavenskih radnika. I to je fašističko učenje o nacionalnoj solidarnosti protiv klasnog podvajanja i klasne borbe i treće, glavni neprijatelj koga treba slomiti su komunisti i socijalisti koji traže međunarodno radničko klasno jedinstvo i međunarodnu solidarnost. HRS, dakle, nudi fašistički program.

Pišući o pozivu HSS, koji je ova stranka uputila poslodavcima da svoje radnike upute u Hrvatski radnički savez, da prihvaćaju samo one radničke povjerenike koje predlaže HRS i da tarifne ugovore zaključuju samo s tim savezom, »Radničke novine« smatraju da je HSS Mačekova partija, koja želi gospodariti svim organizacijama, s profašističkih pozicija. »Boreći se protiv jednoga fašizma ne treba tolerirati drugi. Jer svi su fašizmi jednaki, bez razlike na boje njihovih zastava.«¹⁴¹

Na sastanku povjerenika, održanom 17. kolovoza 1935. godine, predsjednik je HRS-a naglasio da i u HSS-u i HRS-u komunisti pokušavaju prodrijeti s Narodnom frontom. HRS nema i neće da ima ništa zajedničkog s komunistima i socijalistima. Ocjenjujući taj govor »Radničke novine« su pisale da je cilj Hrvatskog radničkog saveza okupljanje radnika oko hrvatskog pitanja, i njihovo udaljšivanje od utjecaja klasnog radničkog pokreta. Njegova ideologija je u suštini antidemokratska i antisocijalna, prema tome, fašistička. Rječnik koji se na njegovim skupovima upotrebljava protiv komunizma, socijalizma i marksizma je rječnik fašista.¹⁴²

Pošto je Hrvatski radnički savez bio vazal hrvatske buržoazije njegov je osnovni zadatak usklađivanje suprotnosti između poslodavaca i radnika. On se obnavlja, održava skupštine i širi svoju propagandu cijelom zemljom bez ikakve smetnje od strane režima. Sva mu buržoaska štampa pravi reklamu i preporučuje ga kako radnicima tako i poslodavcima. Ona piše: »Potrebno je organizirati hrvatsko radništvo na bazi njegovih stvarnih interesa koji su u današnje vrijeme u osnovi identični sa interesima

drugih naših staleža. U prošlosti su se nažalost mnogi hrvatski radnici dali zavesti zamannim riječima komunističkih i socijalističkih agitatora koji su bili stalno u službi protuhrvatskih interesa.« I dalje obrazlaže: »Istina je da radništvo ima i svoje posebne interese, koji često mogu kolidirati s interesima drugih staleža. No narodni je interes da se te suprotnosti ne zaostavaju već usklađuju koliko je to više moguće i tako stvore uslovi za suradnju svih narodnih slojeva. Osnovni motiv svih fašističkih radničkih sindikata je da usklađuje suprotnosti između poslodavaca i radnika.«¹⁴³

»Mi smo protiv klasne borbe, ali smo i protiv izrabljivanja kapitala. Zato smo za seljačku narodnu borbu, a protiv socijalističkog internacionalizma, jer je on protunarodan«, piše u jednom proglasu HRS-a kojega navode »Radničke novine«, i dalje kažu kako radnici treba da znaju što se skriva iza politike »obostrane uvidavnosti«. HRS je u tim svojim streljenjima akceptirao fašističke principe. Fašizam je potencirani nacionalizam, to je šovinizam koji svoje ciljeve ostvaruje nasilničkim metodama. Svi moraju služiti tim nacionalističkim ciljevima, nema posebnih interesa i oni se ne mogu isticati, jer se time ugrožavaju vrhovni interesi naroda. Radnička klasa prva je koja mora da abdicira od klasne borbe, od borbe za svoje zasebne interese.

U pravilima HRS, u članu 1. kaže se da je ime organizacije Hrvatski radnički savez. Sjedište Saveza je u Zagrebu, a djeluje na svim područjima gdje živi hrvatsko radništvo. Član 2. govori da je svrha Saveza podupirati svoje članove brinući se za njihovo materijalno i duševno blagostanje i napredak. Ta se svrha postiže polučivanjem sporazuma s poslodavcima, što boljih uvjeta rada i plaća svojih članova i članica. Obostrana uvidavnost u pravilima je izražena s riječima »sporazumno s poslodavcima«. Članovi HRS-a mogli su biti redovni ili podupirajući, utemeljitelji, dobrotvori i počasni članovi – ovisno o uplaćenju svoti i »osobitim zaslugama za radničke interese ili hrvatsku otadžbinu«. Sve su to razlozi koji predstavljaju opasnost za životne interese radničke klase pa je protiv HRS-a potrebna nemilosrdna borba kao protiv onih koji cijepaju jedinstvo radničke klase.¹⁴⁴

Dr I. Pernar, jedan od prvaka HSS, ogradio se na javnom zboru od komunista i komunizma slijedećim riječima: »Komunizam ruši privatno vlasništvo, on ne pozna svetosti braka, on ne pozna seljačkog doma, on nema domovine, on je internacionalan«, nakon čega je pozvao seljake da se fizički suprotstave komunističkim agitatorima.¹⁴⁵

Izaslanik dr Mačeka, profesor Jelašić, žestoko se oborio na sudionike zbora koji su poklicima i transparentima manifestirali jedinstvo radnika i seljaka. »Nema frontova radnika i seljaka... Svi radnici, in-

¹⁴¹ *Ibid.*, 20. XII 1935.

¹⁴² *Ibid.*, 23. VIII, 7. i 20. IX 1935.

¹⁴³ *Ibid.*, 13. XII 1935.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 21. II 1936.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 28. XII 1935.

telektualci i građani moraju biti svjesni da mogu biti saradnici snage sa sela, a ne mogu sa njom kao grupa stvarati savez. Savez mogu stvarati jednaki po snazi. Kod nas je osnovica snage naše selo i zato će i radništvo moći naći svoj spas tu gdje će ga naći sav hrvatski narod...¹⁴⁸

Čitav niz izjava vođa HSS bile su uperene protiv ideologije i koncepcije klasnog radničkog pokreta. Na skupštinama, konferencijama i sastancima pozivali su se radnici da napuste klasni sindikalni pokret i da se protiv njega bore jer je »štetan po interese opće narodne zajednice«. U prvom redu osuđuje se njegov klasno borbeni karakter i internacionalistički duh. Traži se uništenje URSS-a, motivirajući to zahtjevom da se najprije riješi hrvatsko pitanje, a poslije toga će se povesti računa i o radničkim pitanjima. HRS, međutim, još nije istakao ni jedan pravi radnički zahtjev. Ne zna se po čemu ima naziv radnički, osim da je, u interesu hrvatske narodne zajednice, za slogu i harmoniju između hrvatskih radnika i hrvatskih poslodavaca. To je poslodavačka politika u kojoj su radnici upregnuti u službu hrvatskih kapitalista, to je fašizam. Radnici moraju biti slobodni, nezavisni, samostalni i snažno organizirani, jer se samo tako mogu boriti za svoje klasne interese.¹⁴⁷

U vezi sa člankom koji je objavljen u »Hrvatskoj misli« pod naslovom: »Radnici i hrvatsko pitanje« napisanog u duhu Narodne fronte, dr Maček se odlučio i oštro ogradio od toga da radnici u Hrvatskoj mogu postati odlučujući politički faktor. »Istina je da se članak 'Radnici i hrvatsko pitanje' ne slaže sa ideologijom hrvatskog seljačkog pokreta. Hrvatski radnici ne mogu se, ako hoće da nose ime hrvatsko, isticati kao poseban faktor u hrvatskoj narodnoj politici, nego treba da budu u toj politici nezadjeljivi i sastavni dio hrvatskog seljaštva, što znači hrvatskog naroda. Za promicanje svojih posebnih radničkih interesa postoji pak sindikalna organizacija hrvatskog radničkog saveza. Nadam se da je taj članak izašao iz neupućenosti i da se to više neće dogoditi.«¹⁴⁸

U Zagrebu i u mnogim drugim mjestima Savske i Primorske banovine prigodom izbora za radničke povjerenike po tvornicama i radionicama organizirao je HRS pravi teror. Radnici se prisiljavaju raznim prijetnjama i pritiskom da glasaju za kandidate HRS-a. Poslodavci prijete svojim radnicima da će biti otpušteni ako se prime kandidature na listama saveza u sklopu URSS-a. Na izbornim sastancima, o kandidatima liste URSS-a govori se kao o komunistima, a o njegovim organizacijama kao o izdajnicima hrvatskih interesa. U Zagrebačkoj pivovari silom je spriječeno postavljanje kandidatske liste. U nekim mjestima HRS pokreće i seljake protiv klasnih radničkih organizacija. Ideološki vidokrug

HRS-a ranije se podudarao s uskogrudnim frankovačkim shvaćanjem hrvatstva, da bi se sada našao u fašističkim vodama. Zbog toga njegovo djelovanje predstavlja živu opasnost za klasno borbeni pokret. HRS svojim uslugama pruža ruku najreakcionarnijem malograđanskom političkom pokretu. HRS-a se ne tiče ni jedan protivnik osim klasnih sindikata. Samo u borbi protiv URSS-a on traži opravdanje za svoj rad i opstanak.¹⁴⁹

1. svibnja 1936. izašao je prvi broj »Hrvatskog radnika« – glasila HRS-a. Uvodnik se bavi uglavnom problemom seljaka. Odgovarajući onima koji su protiv obnove HRS-a, jer on ruši jedinstvenu radničku frontu, »Hrvatski radnik« kaže: »HRS je potreban osobito sada kada se vodi hrvatska narodna borba. Potrebno je da i hrvatski radnici budu organizirani na narodnom temelju onako, kako to shvaća hrvatski seljački narod. To tako hoće i tako smatra potrebnim najveći broj svih hrvatskih radnika.« Dalje se kaže da zajedničke sindikalne organizacije ne vode Hrvati i njih nije previše briga za zaštitu hrvatskih interesa. Osim toga, radničke sindikalne organizacije u Hrvatskoj zavise o onima izvan Hrvatske te da se stvara HRS koji će udovoljiti potrebama hrvatskog radništva, unoseći težnje i zahtjeve hrvatskih radnika u općenarodne zahtjeve. »Radnici u opće narodnom pokretu su glajšhaltovani.«¹⁵⁰ »Hrvatski radnik« donosi i poznatu izjavu dr Vladimira Mačeka:

»Mi smo seljački narod, a seljak niti jeste niti može biti komunist. Kod nas su komunisti razna, inače dobro plaćena gospoda, te tu i tamo neki studenti, koji malo razumiju komunizam, a kamoli narod i njegove potrebe. Zato oni koji pišu o komunizmu kod nas Hrvata prave od buhe slona, i to s osobitim ciljem da borbu Hrvata za njihov život prikažu u krivom svjetlu. Hrvatski seljački narod znati će odbiti pokušaje komunista da love u mutnom svojim zdravim shvaćanjem života i pravog društvenog poretka. Seljak, koji znađe vrijednost svoje zemlje i u nju uloženiog truda, znađe svu nemogućnost komunističkih teorija. Seljački dom je najveća brana protiv tih teorija. Naravno da se ne može reći da je današnji društveni poredak dobar. U njemu je toliko manjka i zla koje treba liječiti. Ali put za to izlječenje nije komunizam, nego zdravo seljaštvo, na seljaštu – kao srčiki naroda – osnovano društvo.«¹⁵¹

Zagrebački dnevnici javili su da se 10. kolovoza 1935. osnovalo društvo Legija rada. Osnovni su ciljevi društva bili briga za nezaposlene i njihovo zapošljavanje, a glavni zadatak osnivanje radnih odjela i radnih logora. Društvo propagira ljubav prema rodnoj grudi, kult rada i disciplinu. Osnivači su se rukovodili sličnom ustanovom u Trećem Reichu, Arbeitsfrontom. Svi članovi moraju imati značku (lopatu s klasom žita), nositi uniformu, razdijeljeni

¹⁴⁸ *Ibid.*, 4. I 1936.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 18. I 1936.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 7. II 1936.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 15. II 1936.

¹⁵⁰ Izjedačeni.

¹⁵¹ *Hrvatski radnik*, 15. V 1936.

su po četama na čijem čelu će stajati izučeni tehničari. Pokretači i osnivači ove akcije su Hrvatski radnički savez, »Merkur« i »Napredak« iz Sarajeva.¹⁵²

List »Radnik«, sindikalno glasilo radničke klase za Dalmaciju koji je izlazio u Splitu, smatra stvaranje Hrvatskog radničkog saveza cijepanjem jedinstva radničkog pokreta Dalmacije. »Parole da hrvatski radnik ne smije biti organiziran u klasno borbene sindikate nemaju drugu svrhu nego da cijepaju radničke redove.«¹⁵³

O tome kakva treba biti zajednica hrvatskih radnika i poslodavaca piše »Zagorski list« od 23. studenog 1935. U članku se govori o zahtjevima radnika organiziranih u HRS Tvornice »Croatia«, Portland cement d. d. u Podsesudu ovako: »Među svim ovim pitanjima zadavale su poteškoće one točke koje su zahtjevale povećanje izdatka za poduzeće. Konačno je ipak došlo do zadovoljavajuće formule, pa je radništvo odustalo od mentalnih zahtjeva, koji bi bili vezani na povišenje režija tvornice. Tako je odoznan zahtjev o ukinuću akorda u kamenolomu.«¹⁵⁴

Uskoro po obnavljanju svoje aktivnosti, HRS je otpočeo s organiziranjem štrajkbreherških odreda. Tako je, npr., u štrajku 60 radnika, koji je izbio 17. ožujka 1936. u Tvornici asfalta A. Resa, Zagreb, nakon 16 dana štrajka došlo do fizičkog sukoba sa štrajkbreherima koje je organizirao HRS i uz pomoć policije ubacio u tvornicu. Štrajkbreheri su izdali letak u kojem se napadaju organizatori štrajka da bezrazložno i nesavjesno uvlače radnike u štrajkaške pokrete.¹⁵⁵

Služeci se metodama kojima su se služili i fašistički najamnici u Italiji, Njemačkoj i Austriji razvija svoju djelatnost i HRS. Poslije bučnog skretanja pažnje javnosti na sebe, HRS je počeo primjenjivati i silu i teror prema svojim protivnicima. HRS sve više izlazi iz okvira demokracije i prelazi na teren batine, noža, sjekire i pištolja. Tako je, na primjer, u Novoselec Križu funkcionara ORS-a, koji je spavao u svom stanu, grupa HRS-ovih agitatora strašno pretukla i izmrcvarila tolgagama i noževima.¹⁵⁶

U Varaždinu je 26. svibnja pred Tvornicom svile HRS organizirao fizički napad na predstavnik Ujedinjenog saveza tekstilno odjevnih radnika. Napadnuti su Miroslav Pintar i Stjepan Komerčić iz Zagreba.¹⁵⁷

Stjepan Gužvić piše da uz pomoć Hrvatskog radničkog saveza hrvatska gospoda bankari i industrijalci žele oslabiti organiziranu snagu URSSJ-a. Putev šovinističke i klerikalne štampe, na mnogobrojnim sastancima i zborovima želi se od dr Vladimira Mačeka stvoriti hrvatski Hitler. Agenti malograđanskog konzervativizma suo zlo savljaju na članove klasnih organizacija. Radnici ne mogu ostati indife-

rentni prema toj propagandi koja se razmahala protiv URSS-ova pokreta, osobito u hrvatskim krajevima. U Tvornici cipela Knoch u Zagrebu uspelo je Savezu kožarsko prerađivačkih radnika 1935. godine sklopiti kolektivni ugovor i povisiti plaće radnika. HRS je uspio razbiti organizaciju Saveza kožarsko prerađivačkih radnika. Poslodavac je nakon toga snizio plaće i uveo sistem premija bez otpora HRS-a. U Tvornici cipela »Astra« u Zagrebu od 190 zaposlenih radnika 10 HRS-ovaca stalno ometaju akcije podružnice kožaraca.¹⁵⁸

Hrvatski radnički savez i uprava »Tivara« u Varaždinu, izdali su u toku štrajka (trajao je od 29. IV do 6. VI 1936) zajednički proglas u kojem se otvoreno pristupilo razbijanju štrajkaške solidarnosti. U proglasu su se branili HRS-ovci od toga da su plaćenic poslodavaca, citirajući pismo dr Mačeka:

»Primio sam vaše pismo od 30. V o. g. Budite uvjereni, da je i meni vrlo žao, što vidim da dosada radništvo Varaždina i okolice nije uspelo u svojoj opravdanoj borbi za krvavo zasluženou koru kruha. Zalibože ne mogu se za sada u tu stvar umješati, jer ovaj štrajk vode ljudi koji su protivni i nastojanju Hrvatske seljačke stranke i borbi čitavog hrvatskog naroda. Naročito su protivnici Hrvatskog radničkog saveza, kao jedine stručne organizacije, u kojoj može biti mjesta hrvatskom radniku. Srdačno vas pozdravljaju dr. Vladko Maček v. r.«¹⁵⁹

Nakon 40 dana štrajka štrajkaši su izvjevali pobjedu i pored izdaje HRS-a. Sve su nadnice i plaće namještenika povišene. Hrvatski radnički savez nametnuo se u pregovora. On je pregovarao u ime 200 štrajkbrehera koji su se u vrijeme štrajka nalazili u zgradi tvornice. Nakon završetka štrajka oko 3 500 radnika formiralo je povorku na koju je građanstvo bacalo cvijeće.¹⁶⁰

Nazivajući HRS »žutom organizacijom« »Radničke novine« objašnjavaju porijeklo naziva »žuti« koji je nastao prije 35 godina, prigodom štrajka rudara radnika »Creusota« u »Moucaules mines« u Francuskoj. Štrajkbrehere, koji su održavali sastanak u jednom lokalu, napali su štrajkaši kamenjem i porazbijali im prozore. Na to su ovi oblijepili prozore žutim papirom i nastavili svoj izdajnički sastanak. Odale ime »žuti« za sve štrajkolovce, špijune i organizacije koje se bore protiv klasne borbe radnika.

Hrvatski radnički savez organizirao je dogovor štrajkbrehera u prostorijama tvornice »Tivara«, a čuvala ih je policija i žandarmerija s nataknutim bodcima na puškama. Iako nisu radili, štrajkbreheri su dobivali plaću i hranili se na račun tvornice, u kojoj su i spavali.¹⁶¹

Štrajkbrehera je uloga HRS-a došla posebno do izražaja kada je više od 7 000 građevinskih radnika u Zagrebu stupilo u štrajk 22. kolovoza 1936.

¹⁵² Radničke novine, Zagreb, 16. III 1935.

¹⁵³ Radnik, Split, 22. XI i 6. XII 1935.

¹⁵⁴ Zagorski list, Zagreb, 6. X 1935.

¹⁵⁵ Radničke novine, Zagreb, 10. IV 1936.

¹⁵⁶ Ibid., 22. VI 1936.

¹⁵⁷ Ibid., 29. VI 1936.

¹⁵⁸ Ibid., 29. V 1936.

¹⁵⁹ Ibid., 6. VI 1936.

¹⁶⁰ Ibid., 15. VI 1936.

¹⁶¹ Ibid., 19. VI 1936.

Do štrajka je došlo jer poslodavci nisu ispunjavali odredbe kolektivnog ugovora. Predsjednik HRS-a Peštaj izviđan je na skupštini kada je izjavio da će kućevlasnici odustati od gradnji ako radnici ne odustanu od svojih preteranih zahtjeva.¹⁶² Štrajku se priključilo i 2 000 radnika zaposlenih na raznovrsnim gradnjama zagrebačke gradske općine. Nakon što se HRS solidarizirao sa štrajkom (pod pritiskom ogromne većine radnika) poveo je borbu protiv komunista koji «hoće da unesu zabunu i zbrku među štrajkaše». U licima HRS ne napada poslodavce nego rukovodstvo Saveza građevinarskih radnika i URSSJ. Poslodavci su, inače, bili članovi HSS-a, te je zbog toga njegova kritika bila uperena samo protiv nesavjesnih poslodavaca, kao i protiv URSSJ-a ako se usude suprotstaviti HRS-ovoj tarifnoj politici.¹⁶³

HRS je najviše pridonio tome što borba građevinaru u Zagrebu nije uspješno završena, jer je tražio prvenstvo u vođenju štrajka, prihvaćajući zahtjev poslodavaca, koji su gotovo svi bili učlanjeni u Gospodarsku slogu, da se radnici vrate na posao prije nego što bude potpisan novi kolektivni ugovor.¹⁶⁴ Štoviše, HRS je pozvao gradske radnike da se vrate na posao.¹⁶⁵

Štrajk građevinskih radnika prestao je zbog izdajničkog rada HRS-a. Sam predsjednik HRS-ove organizacije nagovarao je štrajkaše da prestanu sa štrajkom, te je putem župnika i seoskih crkvi objavio završetak štrajka. Nakon toga je, na sastanku štrajkaša – članova URSS-a – štrajk obustavljen 1. listopada, jer im je obećano da će odmah otpočeti pregovori s poslodavcima za sklapanje novog kolektivnog ugovora.¹⁶⁶

HSS je u svojoj štampi napadao komuniste, marksiste, koji su predlagali suradnju s HSS-om po nizu pitanja. Između seljačkog i marksističkog pokreta, pisao je «Hrvatski dnevnik», postoji nepremostiv jaz. To su dva protivna pola, dvije protivne ideologije koje se sukobljuju u svojoj osnovi i među njima ne može biti nikakva kompromisa. I stoga pristalicama hrvatskog seljačkog pokreta nema mjesta u marksističkim redovima, kao što marksisti nemaju što tražiti u hrvatskom seljačkom pokretu. Zato on ne samo što ne treba, nego i otklanja njihovu suradnju.¹⁶⁷

Sva građanska štampa donijela je razgovor s dr Mačekom, u kojem o Hrvatskom radničkom savezu kaže doslovno ovo: «Radništvo pak okupljeno u organizaciji Hrvatskog radničkog saveza, zadajeno hrvatskom narodnom svijesću vidi, da bi pristajanje uz razne internacionalne radničke pokrete značilo slabljenje narodnog hrvatskog pokreta. Hrvatsko radništvo vrlo dobro zna, da kao što god pojedini staleži izrabljuju jači slabijega, da isto tako i jači na-

rodi izrabljuju slabije. I zato je jasno da hrvatsko radništvo mora u svom vlastitom interesu pristati uz pokret hrvatskog naroda kao cjeline, i biti najtješnije povezano uz organizaciju svoje seljačke braće. Za svoje pak posebne radničke ciljeve postoji Hrvatski radnički savez kojemu je zadaća da jednako, kao što Gospodarska sloga već danas štiti i unapređuje interese seljačke, da tako i Hrvatski radnički savez već danas štiti i unapređuje interese radničke.» Dr Maček zastupa ideju staleške borbe. Kada on govori u ime hrvatskog narodnog pokreta onda govori ne samo o interesima seljaka i radnika, već i interesima hrvatskog građanstva, odnosno građanske klase Hrvatske.¹⁶⁸

Maček je i dalje sudjelovao u općoj kampanji protiv komunističke i marksističke ideologije, podvlačeći svoj antisocijalistički stav. Tako je «Hrvatski dnevnik» objavio članak o «Duševnom ropstvu stranim idejama» u kojem se Maček izjašnjava protiv klasno borbenog marksističkog pokreta. Po njegovu su mišljenju to odrazi klasne borbe koja se već decenijama vodi u industrijskim zemljama između kapitalizma i socijalizma. Hrvatski seljački pokret, piše on, «ima svoje posebno autohtono naziranje na svijet, te stoji u dijametralnoj opreci i prema naziranju kapitalističkom i prema naziranju marksističko-socijalističkom... Marksistički socijalizam i kapitalizam mogu voditi međusobnu borbu na onom terenu gdje su uslijed nenaravnog života ljudi nastale takove prilike da je ta borba neizbježna. U Hrvatskoj pak, i u svim onim zemljama i narodima koji su još ostali, hvala bogu, seljački, takova borba nije potrebna. Cijelo naše nastojanje treba ići za tim da se otmemo izvan dohvata te borbe. Naše nastojanje mora ići za tim da se ugnemo ispod kotača nemilosrdne kapitalističke mašine, pa smo se onda oslobodili i njezinog djeteta marksističkog socijalizma.»¹⁶⁹

Borba Komunističke partije za Narodnu frontu u Hrvatskoj

Komunistička partija utvrdila je opću liniju ostvarivanja Narodne fronte u Hrvatskoj, ističući da je osnovni zadatak ne dozvoliti da se radnički pokret Hrvatske izolira od hrvatskog nacionalnog pokreta i da treba, podupirući borbu hrvatskog naroda, osigurati samostalnu političku ulogu hrvatske radničke klase.

Hrvatska seljačka stranka odbijala je ideje Narodne fronte, svaku suradnju s komunistima s motivacijom da ona i pokret koji vodi sami sebi predstavljaju narodnu frontu. To nije odgovaralo istini, jer je Narodna fronta bila temeljena na savsim drugim osnovama, usmjerena protiv fašizma i za demokraciju. Vodstvo HSS-a nije radilo na borbeno-

¹⁶² *Ibid.*, 28. VIII 1936.

¹⁶³ *Ibid.*, 4. IX 1936.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 11. IX 1936.

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*, 2. X 1936.

¹⁶⁷ *Slobodna riječ*, Zagreb, 28. XI i 24. XII 1936.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ *Ibid.*, 16. I 1937.

aktivizaciji najširih narodnih masa u cilju obaranja polufašističkih režima, za promjenu društvenog uređenja, za demokratsko društvo. To je omogućilo i režimu i raznim fašističkim partijama i organizacijama da izgrade svoje organizacije i učvrste svoje pozicije. U Hrvatskoj su u sve većoj mjeri učestali oštri i otvoreni napadi HSS-a na komunistički radnički pokret i inicijativu za formiranje Narodne fronte kao njezine značajne protivnike. Proturadničko djelovanje vodstva HRS-a i sukobi koji su zbog toga izbijali među klasno organiziranim radnicima i reakcionarnim elementima u HSS-u i HRS-u dovodili su do sve žešće kampanje u čitavoj štampi »Hrvatskog pokreta« na skupštinama i zborovima, protiv klasnog radničkog pokreta, njegovih manifestacija i svih akcija. URSS-ov pokret u Hrvatskoj proglašavan je protunarodnim. Protiv URSS-a u Hrvatskoj bilo je cjelokupno vodstvo HSS-a, koje je tvrdilo da radnička klasa Hrvatske može ostvariti svoje ekonomske zahtjeve samo u sindikatu koji je uklopljen u hrvatski pokret i koji je pod njegovim vodstvom. Stoga se sindikalno pitanje smatralo najtežim pitanjem kad je riječ o sporazumijevanju komunista s vodstvom HSS-a. Mržnja hrvatske reakcije osobito se ispoljavala u vezi s velikim štrajkovima kod »Tivara« u Varaždinu i građevinara u Zagrebu. Težište te kampanje bilo je upereno protiv jedinstvene radničke fronte svih postojećih sindikalnih organizacija, a posebno protiv komunista. U redovima članstva HRS-a kao i cijelog hrvatskog pokreta podgrijavao se nerazpoloženje ne samo protiv komunista, nego i protiv socialista. Hrvatska štampa neprekidno se izjašnjavala protiv inicijative za formiranje Narodne fronte. »Hrvatski dnevnik« i »Hrvatski radnik« gotovo u svakom broju vrše bestidnu i sistematsku kampanju, napadajući sve članove URSSJ-a i sve marksiste kao plaćenike beogradskih režima.

Stav komunista prema HRS-u bio je određen stavom da klasni radnički pokret provodi i propagira akciono jedinstvo s radnicima članovima HRS-a, stavom da se članstvo HRS-a ne treba vrbovati i učlanjivati u klasno borbene organizacije. Nastojalo se da članstvo koje ostaje u HRS-u traži od vodstva pokretanje jedinstvenih akcija. Vodila se stalna kampanja među članstvom HRS-a za jedinstveno istupanje sa članovima URSSJ-a. Svakom prilikom se isticala riješenost radničkog pokreta, pa i URSS-a, da podupire i najaktivnije sudjeluje u borbi hrvatskog naroda za nacionalno oslobođenje. Imajući u vidu utjecaj reakcionarnih elemenata u vodstvu hrvatskog pokreta i HRS-a, od komunista se tražilo da protiv njih povedu oštriju i otvoreniju borbu.

To što pretežan dio vodstva HSS-a i HRS-a otvoreno ustaje protiv Narodne fronte u Hrvatskoj, isticali su komunisti, ne smije biti prepreka da se ona ipak ostvari. Povezivanje seljaštva s radničkom klasom treba se provoditi i protiv volje reakcionarnog dijela njihova vodstva. Široke akcije odzdo u kojima aktivno sudjeluje radnička klasa u različitim narodnim manifestacijama, isticanje opravdanih za-

htjeva narodnih masa ukoliko u njima organizirano sudjeluje radnička klasa, smatraju se akcijama Narodne fronte.

Pitanje suradnje s grupom socijaldemokrata postavljalo se drugačije u Hrvatskoj nego u drugim dijelovima Jugoslavije. Stav vodstva socijaldemokrata prema nacionalnom pitanju ostao je isti – integralno jugoslavenski. Rukovodstvo URSSJ-a protivilo se akcionom jedinstvu s HRS-om, odbacujući ga kao fašističku organizaciju, što smo prikazali u prethodnom poglavlju. Svaka politička kombinacija sa socijaldemokratima u Hrvatskoj unaprijed je bila osuđena na propast. Reakcionarno vodstvo hrvatskog pokreta izjednačavalo je komuniste, koji su imali značajan utjecaj u URSS-ovim sindikatima sa socijaldemokratima, jer sa centralom URSSJ-a vladali ljudi poput Zivka Topalovića. Stoga su komunisti morali ulagati mnogo napora da hrvatskoj javnosti objasne razlike između URSSJ-a i socijaldemokrata, naglašavajući da su komunisti i ranije vodili politiku bitno drugačiju od politike socijaldemokrata, pogotovo u odnosu na nacionalno pitanje.

Komunisti su i dalje smatrali neophodnim uspostavljanje akcionog jedinstva između klasno borbene sindikalnih organizacija i HRS-a. URSS-ove organizacije postale su borbene klasne organizacije zahvaljujući ispravnoj politici i taktici pristalica komunističkog radničkog krila. Zadaća je komunista bila da pod svaku cijenu očuvaju pozicije koje su stečene u URSS-ovim sindikatima i da izbjegavaju svaki sukob unutar organizacije, pa bilo to u odnosu na centralu URSS-a, bilo to na pojedine visoke funkcionare URSS-a. Bilo je potrebno da URSS, bez obzira na nesuglasice unutar njega, ostane najснаžnija sindikalna organizacija u zemlji. Taj će se mir uspostaviti samo priznavanjem kongresnih odluka URSS-a sa strane oblasnog i ostalih foruma URSS-a u Hrvatskoj, priznavanjem odluka Centralne uprave i provođenjem odluka vrhovnih foruma URSS-a. To je, u tadašnjoj situaciji, najviše što su pristalice komunističkog pokreta, odnosno njegovi predstavnici u sindikatima, trebali i morali provesti.

Takav stav nije isključivao akciju komunista za uspostavljanje akcionog jedinstva s HRS-om. Time se nije rušio klasni sindikalni pokret, nego se, naprotiv, jačao. Pojačavalo se akciono jedinstvo odzdo i odzdo s ostalim sindikalnim radničkim i namješteničkim organizacijama, kao što su organizacije Općeg radničkog saveza (ORS-a), Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih činovnika (SBOTIČ-a), privatnih namještenika. Učvršćivanje povezanosti i proširivanje akcionog jedinstva svih radničkih i namješteničkih organizacija imalo je za cilj borbu za ekonomsko poboljšanje položaja radnika i namještenika, kao i sprečavanje režima da klasni sindikalni pokret skrši Uredbom o minimalnim nadnicama i kolektivnim ugovorima te pomoću »radničkih« organizacija Jugoslovenske radikalne zajednice. Ovo učvršćivanje bila bi najjača brana svakoj reakciji na sindikalnom i političkom području.

Takvu politiku i praksu prema HRS-u nije odobravalo rukovodstvo socijalista. Polazeći od toga da je neophodno nastojanje da sa socijalistima postignu sporazum, ali i od toga da ne smiju odustati od postavljenih zadataka, komunisti su smatrali da podijeljenost gledišta u pogledu politike prema HRS-u može bitno utjecati na sporazum komunista s vodstvom socijalista i centrale URSSJ-a. »Naročite prilike koje vladaju u Hrvatskoj obzirom na sindikalno pitanje i obzirom na nacionalno pitanje stvaraju i naročitu situaciju, tako da se pitanje Narodnog fronta u Hrvatskoj sasvim drukčije postavlja nego u Srbiji ili Sloveniji. U Hrvatskoj ne predstavljaju socijalni demokrati nikakvu snagu i zasada treba da ih u ovim krajevima isključimo iz političke kombinacije. Budući da su i oni sami pomalo nezainteresirani u pogledu uzimanja značajnije političke uloge u Hrvatskoj, a zainteresirani su i te kako u pogledu sindikalnom, to treba da po ovom drugom pitanju postignemo s njima sporazum, a prvo da prepustimo eventualnom kasnijem rješenju, kad ćemo sami ojačati naše pozicije u općenarodnom pokretu i u redovima pristaša i vodstva SDK!«¹⁷⁰

Dalje je razrađeno ovo gledište: »Hrvatski nacionalni pokret je i po svome sastavu (seljaštvo, srednji slojevi) i po svojim ciljevima (nacionalna ravnopravnost) – napredan. On je saputnik na putu borbe radničke klase, njen prirodni saveznik. Upravo od toga komunisti moraju polaziti u svome sastavu i u svome odnosu prema HSS i SDK.«¹⁷¹

Na pitanje: da li komunisti podupiru borbu hrvatskog naroda, komunistička stranka odgovara: da, podupiremo iskreno i do kraja. Ne samo podupiremo, nego i sami tu borbu vodimo. Ali to ne znači da se radnički pokret treba da utopi u hrvatskom nacionalnom pokretu. Partija i klasni radnički pokret treba i pored saradnje i solidarnizacije sa borbom hrvatskog naroda da djeluje politički samostalno, tj. da pokazuju hrvatskim masama svoje pravo lice političko, da istupaju politički. Pomoć radničke klase u borbi ne smije se izroditi u prirepaštvo radničkog pokreta HSS-a. To bi vodilo odricanju od samostalne političke uloge radničke klase i onemogućilo bi da ona postane krupan i videći činilac pokreta hrvatskog naroda. Ne smije se dopustiti slabljenje internacionalističkog karaktera radničkog pokreta radi obzira prema zabludama koje u tom pogledu u HSS-u danas još vladaju. Proleterski internacionalizam pretpostavlja pomaganje pokreta potlačenog i neravnopravnog naroda, ali on ostaje kamen temeljac klasnog radničkog pokreta.

U vodstvu HSS i SDK danas prevladava mišljenje da Pučka fronta u Hrvatskoj nije potrebna, jer se većina naroda nalazi pod uticajem HSS odnosno SDK. To stanovište preglatno je izrazila 'Nova riječ' g. Vildera od 7. I 1937: 'Što se tiče Pučkog Fronta mi ga ne propagujemo kod nas. Mi ga ne treba-

mo. Mi imamo našu seljačko-demokratsku koaliciju – to je naš Front.' Krivo bi bilo ovo stanovište pripisati samo nekom 'taktiziranju'. Ovo stanovište korjeni se u lošoj i za hrvatski narod štetnoj politici. Ta politika najbolje je izražena u poznatoj kritici 'I protiv fašizma i protiv komunizma'. Treba hrvatskom narodu i hrvatskim političarima razjašnjavati da takva politika ne vodi dobru. Prije svega, alternativa nije: ili, fašizam ili komunizam. Alternativa, pred koju je danas postavljen i hrvatski narod glasi: ili fašizam tj. nacionalno potlačivanje – ili demokracija, tj. nacionalna ravnopravnost. U tabor fašizma spadaju nacionalni ugnjetaci i svi oni koji očijukaju sa Hitlerom i Musolinijem. U tabor demokracije spadaju i komunisti. Prema tome lozinka treba da glasi: sa svima, pa i sa komunistima, za nacionalnu slobodu i za demokraciju i protiv fašizma i rata. Hrvatskom narodu treba dalje razjasniti da je ovo stanovište 'i protiv fašizma i protiv komunizma' u svojoj suštini istovjetno sa stanovištem i željama današnjeg protunarodnog i protivhrvatskog režima Stojadinovića i Korošca... kojima ništa više i ne treba nego da spriječe uspostavu Pučke Fronte u Hrvatskoj. Srpskim ugnjetcima nije HSS preveć opasna. Ali bi za njih Pučka Fronta, tj. savez hrvatskog seljačkog i nacionalnog pokreta sa klasnim radničkim pokretom bio i te kako opasan. I mada se oni danas – iz raznih razloga – ne mogu sporazumjeti sa HSS o konačnom rješenju hrvatskog pitanja njihova je glavna briga da spriječe ostvarenje Pučke Fronte. Niko ne može uvjeriti hrvatski narod, da je ona politika dobra koja se poklapa sa težnjama i željama njegovih ugnjetaca. Na kraju treba postaviti pitanje: što danas hrvatskom narodu prijeti? Fašizam. Danas nema ni govora o tome, da bi neko htio uvaditi komunizam u Hrvatskoj. Prema tome – opasnost je na desnoj strani. Na ljevici hrvatski narod nema prijatelja...

Treba svojski raditi na tome da se cijeli taj pokret predborbe za Pučku Frontu. To znači: ne cijepati HSS, ne stvarati neko zasebno lijevo krilo koje bi se protstavilo HSS, nego aktivno učestvovati u akcijama HSS koje su narodu korisne, forsirati sve što hrvatskom narodu donosi koristi, strpljivo uvjebivati, razjašnjavati sve zablude, zadobijati povjerenje hrvatskog naroda. Unutar hrvatskog nacionalnog pokreta treba voditi javnu i otvorenu borbu protiv eksponenata hrvatske gospode, hitlerovačkih agenata i protunarodne kaptolske politike.«¹⁷²

Narodna fronta u Sloveniji

U Sloveniji se mnogo učinilo na stvaranju Narodne fronte. Komunisti u Sloveniji postigli su s demokratskim grupacijama i strankama akciono jedinstvo. U sklopu slovenske Narodne fronte nalazili su se i socijaldemokrati. U Narodnoj fronti pred-

¹⁷⁰ SDK – Seljačko-demokratska koalicija.

¹⁷¹ ACKSKJ, KI 1936/364.

¹⁷² *Klasna borba*, 1–2 1937.

stavljala je komuniste Jedinствена radnička stranka, a socijaldemokrate Socijalistička zajednica. Takvo su akciono jedinstvo komunisti ocijenili kao realnu bazu za rad sa socijaldemokratima. Time je dat odgovor na zahtjev vodstva SDS da se Jedinствена radnička stranka likvidira, a da na njeno mjesto dode Socijalistička zajednica radnog naroda. Sporazum postignut u Sloveniji smatrao se početkom formiranja snažne fronte demokracije, Narodne fronte u pravom smislu riječi, s izraženim programom i sa zajedničkim vodstvom. Sporazum u Sloveniji učinio je mnogo za propagandu ideje Narodne fronte u čitavoj zemlji. U Sloveniji je on postao stvarnost 1. kolovoza 1936. U ime Udružene opozicije sporazum su potpisali dr Vjekoslav Kukovec, Stane Vidmar i dr Dragutin Lončar; u ime socijalista Josip Petejan, Viktor Eržen i dr Celestin Jelenc.¹⁷³

»Svoboda« je u povodu osnivanja Narodne fronte u Sloveniji pisala da je na tu odluku utjecala pobjeda Narodne fronte u Francuskoj. U Sloveniji su već i ranije postojale razne ljevičarske grupe koje su nastojale udružiti sve demokratske snage. S Narodnom frontom, kojoj su se pridružili i socijalisti, stvoreno je novo političko jedinstvo seljaka i radnika. Pritisak radništva na vodstvo socijaldemokrata bio je moćniji od svih njihovih načelnih i osobnih protivljenja. Stvaranjem Akcionog odbora Narodne fronte potvrdila se politika ljevičara koji su ustrajno radili na jedinstvenju suradnji svih opozicionih grupa seljaka, radnika, omladine i inteligencije. Narodna fronta stupa u politički život Slovenije s osnovnim programom za slobodu i demokraciju, protiv fašizma i za međunarodni mir. Njeno jezgro čine seljačke i radničke mase koje mu daju sadržaj i značaj, one stvaraju i određuju njegovu fizionomiju i ideologiju. Narodna fronta naglašava prvenstveno ekonomske, socijalne i političke zahtjeve i potrebe Slovenije i njenih proizvodnih slojeva. »Tim pokretom – piše »Svoboda« – »potenciraju se naši najvitalniji problemi: problemi sela, koje se očajno naglo pauperizira, gdje naš marljiv seljak propada, problemi naše industrije i gospodarstva, a s tim u vezi i problemi radništva i njegove teške sudbine, nezaposlenosti, niskih plaća itd. Problemi našeg novčarstva, zaleđenih uloga, upropaštene narodne imovine radi čega hramlje naše cjelokupno gospodarstvo, problemi produkcije i konzumacije, problemi našeg socijalnog i kulturnog opstanaka, naše bitnosti, naše samostalnosti, naše duševnosti, naše moralne i političke sanacije, problemi političke slobode, integralne demokracije, problemi državnog ustrojstva u smislu najpotpunije jednakopravnosti svih dijelova jugoslavenskog naroda, problemi napretka sveukupnog čovječanstva u blagostanju, kulturi i miru, a ne nazadovanja u tami, siromaštvu i reakciji.«¹⁷⁴

¹⁷³ Radničke novine, Zagreb, VIII 1936; Delavska politika, 1. VIII 1936.

¹⁷⁴ Radničke novine, Zagreb, 7. VIII 1936.

Slovenski komunisti su u vezi s Narodnom frontom postavili zadaću da prošire njenu osnovicu svojim pristalicama iz redova Slovenske ljudske stranke (SLS), da osiguraju proletarijatu dostojnu ulogu u Narodnoj fronti i da mobiliziraju slovenski narod protiv opasnosti koja mu prijeti u vezi s jačanjem utjecaja Hitlerove Njemačke. Zadatak je komunistima da uvjere slovenski narod kako treba provoditi svoju samostalnu politiku, napustiti oportunistička nastojanja SLS koja nastoji izvući iz sukoba velikosrpske buržoazije i hrvatskog narodnog pokreta sitne privredne i političke koncesije. Slovenski narod se treba udružiti s hrvatskim i ostalim narodima i postati samostalni činilac u demokratskom taboru. Dotadašnja Narodna fronta ograničavala se samo na ostatke nekadašnjih liberala, te su ju komunisti nastojali proširiti, obuhvaćajući pristalice u SLS, kršćanske socijaliste, dio zadržnog i kulturnog pokreta, izrazito nacionalne elemente (grupa oko lista »Slovenija«), dio katoličkih organizacija i narodne mase. Na općinskim izborima krajem 1936. Korošec je dobio svega 30 posto glasova, a narodnom frontovska opozicija 10 posto. Ostali birači nisu izašli na glasanje. Komunisti su trebali pridobiti katoličke mase koje su bile razočarane politikom Korošca, odnosno SLS. Glavni je neprijatelj slovenskom narodu nacionalno ugnjetavanje i jačanje utjecaja Hitlerove politike u Jugoslaviji, odnosno prodiranje hitlerizma u Sloveniju.

Dvadeset posto slovenskog naroda sačinjavao je industrijski proletarijat. Slovenija je industrijski najrazvijenija zemlja u Jugoslaviji; nigdje u Jugoslaviji proletarijat nije bio tako gusto naseljen u nizu krupnih, isključivo radničkih naselja, kao u Sloveniji. Slovensko radništvo igra krupnu ulogu u ekonomskom i političkom životu svoje zemlje. Samo u 1936. godini od 90.000 osiguranih radnika u Sloveniji, 20.000 radnika, ili više od 39 posto cjelokupnog radništva, sudjelovalo je u 48 tarifnih pokreta i štrajkova. Prema tome, proletarijatu treba osigurati odgovarajuću ulogu i u slovenskoj Narodnoj fronti, a da se to postigne trebalo je intenzivno raditi na uspostavi akcionog jedinstva između komunista, socijaldemokrata, kršćansko-socijalnog i slovensko-nacionalnog radničkog pokreta.¹⁷⁵

Narodna fronta u Crnoj Gori

Već 1935. godine u Crnoj Gori stvaranje Narodne fronte slobode dobiva puni zamah. U Nikšiću, na velikom opozicionom zboru 5. kolovoza 1935, zatim na zborovima u Baru, Vir-Pazaru, Žabljaku, Podgorici i Cetinju održali su se ili su se pripremali narodnofrontovski zborovi na kojima su, pored opozicionih predstavnika sudjelovali i komunistički govornici. Pored stvaranja legalnih odbora jedinstvene proleterske partije stvarali su se i zajednički od-

¹⁷⁵ Klasna borba, 1–2 1937.

bori Narodne fronte slobode. Usporedo s tom akcijom radilo se i na stvaranju jedinstvene fronte radničke klase, pa su u tu svrhu održani radnički zborovi u Podgorici 21. srpnja i u Cetinju početkom kolovoza 1935. godine. Na zboru radnika održanom 25. kolovoza 1935. u Nikšiću izabran je Okružni inicijativni odbor Jedinstvene radničke stranke i mjesni inicijativni odbori u Zabljaku, Pivi i Trebinju, a sa zbora je upućen poziv radnicima, seljacima i ostalim naprednim demokratskim elementima da se okupe u Narodnu frontu slobode. Stvaranje crnogorske Narodne fronte slobode prekinula su velika hapšenja komunista početkom 1936. godine. Na općinskim izborima 1936. oživljava se akcija za stvaranje Narodne fronte i jedinstveni istup na izborima svih demokratskih partija i grupa, svih ekonomskih i kulturnih organizacija, zadruga, zanatlijskih udruženja, sindikalnih organizacija, sitnih trgovaca i drugih. Crnogorska je omladina razvila široku aktivnost i pokazala vanrednu borbenost u stvaranju Narodne fronte. O tome je pisala »Klasna borba«:

»Ističući potrebu zbivanja u jednu falangu svijih demokratskih snaga ne možemo a da ne ukažemo na sjajan primjer crnogorske omladine. Sve demokratske organizacije crnogorske omladine sporazumjele su se na narodno-frontovskoj platformi, bez obzira na razlike koje i dalje postoje u shvatanjima pojedinih političkih grupacija. Ta udružena crnogorska narodna omladina uputila je krajem 1936. godine poziv crnogorskom narodu i crnogorskim opozicionim strankama da se podignu iznad međusobnih razlika i głoženja i ostvare NF.« U tom letku kaže se: »Crnogorska Narodna omladina nije izostala u toj borbi, boreći se za prava svoga i ostalih naroda Jugoslavije. Ona je bacila ubojni poklić: zbjimo sve snage u borbi protiv fašizma i rata, za demokratske slobode i prava ugnjetenih naroda, da sami na slobodan način uredi svoje odnose sa drugim narodima Jugoslavije. U toj borbi pored velikih smetnji i terora od strane fašizma, Crnogorska Narodna Omladina je nailazila na teškoće koje će s vjerom u narod i njegove snage, brzo pobijediti. Te poteškoće dolaze u prvom redu zbog sektašenja, međusobnih głoženja i neshvatanja važnosti momenta od strane izvesnih opozicionih prvaka Crne Gore. S jedne strane pristalice demokratskih opozicionih snaga, iako odlučni protivnici fašizma, ne uviđaju i neće da uvide posebna nacionalna prava Crne Gore. S druge strane izvjesni dijelovi federalističkog pokreta odbijaju svaku političku saradnju sa pomenutim grupacijama, smatrajući ih hegemonističkim i jednakim kojij bilo fašističkoj vladi. Na sreću crnogorski narod ne dijeli ova mišljenja: on je svjestan i svog crnogorstva i borbe koju mora da vodi zajedno sa svim demokratskim elementima, da bi došao do svoje izgubljene slobode. Crnogorska omladina ide nepokolebljivo svojim putem:

1) Kao i crnogorski narod mi ne smatramo istinski demokratske grupacije fašistima, već svojom braćom u borbi protiv fašizma, ali tražimo od njih

da kao dosljedni demokrati uvide demokratska prava crnogorskog naroda, da sam uredi svoje odnose sa srpskim narodom i drugim narodima Jugoslavije.

2) Našoj braći federalistima poručujemo da smo sa njima u svakoj borbi za narodne slobode, ali tražimo od njih borbu a ne politička iščekivanja, kao i da demokratske elemente koji još ne uviđaju nacionalna prava Crnogoraca ne izjednačuju sa fašistima, već da svi zajednički tražimo put za rešenje teških narodnih nevolja.«¹⁷⁶

U drugoj polovici 1937. godine formiran je inicijativni odbor Radničko seljačke stranke koja je radila na tome da s Udruženom opozicijom stvori Narodnu frontu. Iste je godine u Crnoj Gori objavljen dokument pod naslovom »Platforma za saradnju svih Crnogoraca za demokratiju i ravnopravnost Crne Gore u Jugoslaviji«. U platformi se usvajaju svi zahtjevi manifesta CK KPJ ponuđeni Udruženoj opoziciji za stvaranje Narodne fronte. Pitanje Narodne fronte došlo je do izražaja i na izborima 1938. na kojima je Radničko seljačka stranka istakla u pet srezova svoje kandidature. Na zborovima Udružene opozicije oni su istupali sa zahtjevima iz spomenute platforme. Zbog progona pripadnika Radničko seljačke stranke, podjednako kao i članova KPJ, odmah nakon V zemaljske konferencije Biro PK KPJ za Crnu Goru odlučio je da organizacijske forme Radničko seljačke stranke prestanu i da njen rad preuzmu organizacije KPJ.¹⁷⁷

Narodna fronta u Makedoniji

U Makedoniji, koja je bila najžešće izložena velikosrpskom teroru, javni je politički život bio vrlo skućen, stoga se i Narodna fronta u Makedoniji stvarala pod vrlo specifičnim uvjetima. Od 1934. godine dolazilo je do nekoliko uzastopnih provala organizacija KPJ i partijskih foruma, što je imalo značajnih posljedica i na razvitak jedinstvene proleterke fronte i Narodne fronte. Jedinstvena proleterka fronta nije se stvorila jer su se socijaldemokratske grupice u URSS-u izolirale i zatvorile u sebe. Komunisti su vodili borbu protiv JUGORAS-a kao profašističkih sindikata, a URSS-ove su organizacije razvili u prave revolucionarne sindikate koji su sudjelovali ne samo u ekonomskim borbama, nego i u političkim akcijama i demonstracijama protiv fašizacije zemlje. U 1940. godini vođeno je oko 30 štrajkova, od toga 15 u Skoplju gdje je bilo 5 000 štrajkaša. Vođen je i štrajk u Duvanskoj stanici u Prilepu (travanj 1938).

Narodna fronta u Makedoniji razvila se pod nazivom Makedonski nacionalni pokret (MANAPO). Osnovali su ga makedonski komunisti – studenti na Zagrebačkom sveučilištu i Beogradskom univerzite-

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Peta zemaljska konferencija KPJ, zbornik radova, Zagreb 1972, str. 175–195.

tu, odakle je premješten u Makedoniju. Makedonski nacionalni pokret u Ohridu u kolovozu 1936. godine usvaja platformu Narodne fronte sa zahtjevima za slobodnim nacionalnim životom u okviru jugoslavenske federacije, uspostavom najšire demokracije, zahtijevajući političku amnestiju i ukidanje svih antidemokratskih zakona, uspostavljajući diplomatskih odnosa i ugovora o prijateljstvu sa SSSR-om, raspisivanje parlamentarnih izbora s tajnim pravom glasa.

Makedonski nacionalni pokret (MANAPO) odigrao je od 1936. do 1938. važnu ulogu. U izborima 1938. godine, u okviru Udružene opozicije, pokreće široke mase makedonskog naroda protiv profašističke vlade Milana Stojadinovića. Komunisti i MANAPO uspjeli su sa svojim vlastitim listama istupiti u čitavoj Makedoniji, te postići značajne rezultate u Bitolju, Prilepu, Velesu, Resenu, Kavadarcima, istupajući i aktivno sudjelujući na strani Zemljoradničke stranke. MANAPO je vodio trodnevne demonstracije u Velesu 1939. godine, više akcija na Filozofskom fakultetu u Skoplju i druge. KPJ se nakon sporazuma Cvetković-Maček bori protiv uvlačenja Jugoslavije u rat na strani englesko-francuskog bloka, kasnije protiv ulaska u rat na strani sila Osovine. KPJ je u Makedoniji nosilac politike Narodne fronte. Dok se zbog reakcionarnog držanja vrhova buržoaskih partija u drugim zemljama Jugoslavije Narodna fronta ograničila uglavnom na siromašne slojeve stanovništva izgradnjom jedinstvene narodne fronte odozdo, koju su sačinjavali radnici i seljaci, u Makedoniji su se u Narodnu frontu uključili i srednji slojevi i liberalna buržoazija (i nacionalne manjine Albanaca i Turaka) koji su bili zainteresirani za revolucionarno rješenje nacionalnog pitanja.¹⁷⁸

Narodna fronta u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina imala je posebno mjesto među ostalim zemljama Jugoslavije. Njen nacionalni sastav sačinjavali su Muslimani, Hrvati i Srbi, pripadnici različitih partija i vjera među kojima je vladala mržnja. Jugoslavensku radikalnu zajednicu sačinjavali su bivši članovi radikalne stranke i bivši članovi Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) na čelu sa Mehmedom Spahom (s isključivo muslimanskim članstvom). Udruženu opoziciju činili su Hrvatska seljačka stranka (HSS) koja je obuhvaćala gotovo cjelokupno hrvatsko stanovništvo i jedan dio Muslimana koji je bio prohrvatski orijentiran. Postojale su također i Zemljoradnička stranka,

¹⁷⁸ Brezowski, Stanje i djelatnost KPJ u Makedoniji, Pete Zemaljska konferencija KPJ, str. 267. Slavka Fidanova, Neke specifičnosti pri stvaranju Narodnog fronta u Makedoniji u vrijeme održavanja Pete Zemaljske konferencije, na i mj. str. 275. O Narodnoj fronti u Makedoniji vidi još i Politički izvještaj CK KP Makedonije na I kongresu KPM; Koliševski, Aspekti na makedonskoto prašanje, Skopje 1962. itd.

Samostalna demokratska stranka i Demokratska stranka. S malim brojem pristalica djelovale su profašističke stranke Jugoslavenska nacionalna stranka Pere Zivkovića, Nacionalistička stranka, »Zbor« Dimitrije Ljotića, te stranka Svetislava Hođera »Borbaš«. Prema mišljenju tadašnjeg rukovodstva KP, profašistička Jugoslavenska radikalna zajednica imala je utjecaja među pristalicama JMO čiji je vođa stranke – Spaho – bio u vladi Milana Stojadinovića. Usprkos tome, članovi JMO nisu se smjeli identificirati s vodstvom JRZ. Zadatak komunista bio je da pristalice JMO pridobiju za Narodnu frontu i da s njima surađuju. Komunisti i antifašisti glasali su za Udruženu opoziciju 1935, uključivali su se u predizborne agitacije Udružene opozicije 1938. godine, sačinjavali letke, organizirali i sudjelovali na njihovim zborovima i skupštinama i glasali za njihove kandidate. I u Bosni i Hercegovini povezivanje Komunističke partije sa masama radnog naroda u stvaranju Narodne fronte vršilo se odozdo, povezivanjem radničke klase sa seljaštvom i radnom inteligencijom. Narodna fronta u smislu sporazuma antifašistički raspoloženih partija u Bosni i Hercegovini nije nikada ostvarena. Antifašistički pokret narodnih masa pod parolom ravnopravnosti Srba, Hrvata i Muslimana, za hegemoniju radničke klase i rukovođeću i usmjeravajuću ulogu Komunističke partije, sprečavale su sve do 1938. godine velike provale partijskih organizacija i hapšenja.

Komunistička partija Bosne i Hercegovine pod parolama: protiv rata, za slobodu, demokraciju i ravnopravnost naroda, za autonomiju Bosne i Hercegovine, protiv fašizma, za oslonac na SSSR rukovodi masovnim akcijama protiv režima Cvetković-Maček i na političkoj se pozornici afirmira kao jedina politička snaga koja se dosljedno bori za bratstvo i jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine. Pored političkih manifestacija, PK Bosne i Hercegovine organizira niz tarifnih pokreta kojih je 1938. bilo 23, a 1940. godine 68 sa 39.312 sudionika. Štrajkova je bilo 16, a sudjelovalo je 8 736 štrajkaša. Ta politička aktivnost Partije praćena je masovnim ulaskom radnika u URSSJ čije je vodstvo, kao što je poznato, na čelu s Jovom Kaksićem bilo protiv ulaska komunista u URSSJ. Izolaciju URSSJ-a od naprednog dijela radničke klase u Bosni i Hercegovini koriste JUGORAS i HRS koji uspijevaju u nizu poduzeća osnovati svoje organizacije. Pod rukovodstvom Partije radnici su razbili ove sindikate u Mostaru i Banja Luci. URSSJ je, zahvaljujući radu partijske organizacije stalno rastao, tako da se HRS i JUGORAS do kraja 1940. u čitavoj Bosni i Hercegovini raspadaju. Mostarski proletarijat okupio je oko sebe većinu građanstva. 1939. godine općinski radnici poslije uspješnoga štrajka napuštaju HRS i kolektivno ulaze u URSSJ. Na inicijativu URSSJ-ovih sindikata radnici masovno sudjeluju na proslavi 150. godišnjice francuske revolucije dajući antifašistički karakter toj proslavi. Iste godine vode demonstracije protiv rata i skupoće u kojima sudjeluje 2 000 radnika. Borba

kulminira 1940. godine objavljivanjem generalnog štrajka koji potpuno uspijeva. I u Sarajevu se vodi niz akcija, štrajkova, demonstracija. U Banja Luci još 1938. godine u povodu napada na Čehoslovačku Partija demonstrira 4 000 ljudi. 1939. godine, u povodu Kongresa učitelja dolazi do većih demonstracija protiv rata, za obranu nezavisnosti zemlje i saveza sa SSSR-om. Pod rukovodstvom Partije razvija se i antifašistički rad sa ženama i omladinom koje brojno sudjeluju u političkoj borbi u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru, Tuzli, Travniku, Doboju, Bihaću itd. Prema nekim izvorima u akciji na jačanju Narodne fronte odozdo bio je pokrenut i ilegalni list 1940. pod nazivom »Glas saveza radnika i seljaka«.¹⁷⁹

Narodna fronta u Vojvodini

U vrijeme stvaranja Jedinstvene proleterске fronte i Narodne fronte u Vojvodini pored stranaka Udružene opozicije rastao je i utjecaj fašističkog pokreta – hitlerovsko nacionalističkog, Ljotićeva i Hođerinovog. Udružena opozicija nastupala je pod nazivom Vojvodanski pokret. Njeno lijevo krilo nazivalo se Zemljoradnička ljevica. Vojvodanski pokret nastupao je s parolom nacionalne ravnopravnosti u autonomnoj Vojvodini. Prvi koraci u izgradnji Narodne fronte u Vojvodini učinjeni su u kampanji za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. godine.

U listopadu 1936. godine osnovan je vojvodanski Inicijativni odbor Jedinstvene radničke partije koji je s predstavnicima reformističkih sindikalnih rukovodstava poveo pregovore o zajedničkom istupu u kampanji za općinske izbore. Pregovori su uspješno završeni u Novom Sadu 25. listopada 1936. godine usvajanjem i potpisivanjem apela i uputstava za zajednički nastup komunista i reformista u kampanji za općinske izbore. Nekoliko dana poslije usvajanja apela predstavnici Vojvodanskog radničkog izbornog odbora ugovorili su i potpisali s predstavnicima Vojvodanskog pokreta apel pobornicima demokracije u vezi s općinskim izborima. Tim sporazumima postignuto je jedinstvo radničkog pokreta i Narodne fronte s Udruženom opozicijom, odnosno, Vojvodanskim pokretom. Tako je u Vojvodini stvorena Narodna fronta ne samo odozdo, već i sporazumno odozgo. KPJ u Vojvodini, kao što je bio slučaj i u Sloveniji, ostvarila je revolucionarni savez radničke klase i seljaštva. Stvaranje Narodne fronte u Vojvodini bilo je utoliko značajnije što su se u Vojvodini produbljivale nacionalne suprotnosti između srpskih, mađarskih i njemačkih reakcionarnih buržoaskih snaga. U borbi za akciono ujedinjenje radničkog pokreta i narodnofrontovskog anti-

fašističkog pokreta za autonomiju Vojvodine, za ukidanje nacionalnih suprotnosti protiv posrbljenja Vojvodine ili priključenja Bačke i Banata Horthyevoj Mađarskoj, gradila je KPJ Narodnu frontu slobode koja je trebala riješiti nacionalno pitanje Vojvodine u okvirima Jugoslavije.

URSS-ovi sindikati pod vodstvom KPJ znatno su ojačali. Vodili su veliki broj uspješnih masovnih štrajkova, a pod rukovodstvom KPJ bilo je pet, od ukupno šest, mjesnih medustrukovnih odbora s više od 8 000 članova. Pored mnogih narodnofrontovskih zborova i konferencija vodio se i veliki broj tarifnih i štrajkaških pokreta od kojih su najmasovniji štrajkovi poljoprivrednih radnika u Subotici, Srebbranu i Kikindi koji su zatim prerasli u opće štrajkove i nemire. U okviru Narodne fronte razvio se snažan antifašistički demokratski pokret omladine. Poslije 1936. godine Vojvodanski se pokret izjašnjava protiv klasne borbe, osuđujući Zemljoradničku ljevicu i Komunističku partiju, odnosno revolucionarne snage u opozicionom pokretu koje se bore za rješenje klasnih pitanja. KPJ je podržavala zahtjev za autonomijom Vojvodine i surađivala s prvacima Zemljoradničke ljevice koja je imala jaka uporišta u sjevernom Banatu, pa komunisti istupaju na zajedničkim zborovima. Suradnja s Vojvodanskim pokretom nije bila dugotrajna.

1936. godine došlo je do velike provalne organizacije KPJ. Obnova organizacije vršena je do 1938. godine, a početkom 1939. izabran je novi Pokrajinski komitet na čelu sa Žarkom Zrenjaninom. U 1939. i 1940. godini djeluje u Vojvodini Stranka radnog naroda u čijoj je platformi stajalo da Vojvodina treba biti ravnopravna jedinica s ostalim pokrajinama. Stranka postiže veliki uspjeh na općinskim izborima 1939/1940. godine.¹⁸⁰

Ocjena politike Narodne fronte

Tokom niza godina Kominterneta zastupa tezu da je osnovni problem evropskog komunističkog pokreta situacija u Njemačkoj i pitanje revolucije u njoj. Kada je u Njemačkoj, umjesto da izbije revolucija, 1932–1933. godine na vlast došao Hitler i nanio težak udarac dotadašnjoj generalnoj orijentaciji komunističkoga pokreta, odgovor na to bio je VII kongres Kominterne koji je istakao parolu o antifašističkim narodnim frontama.

VII kongres Komunističke internacionale ispravno je ocijenio fašizam kao agresivnu, šovinističku i najreakcionarniju metodu političke akcije imperijalizma koji predstavlja glavnu opasnost radničkoj klasi, demokraciji i miru u svijetu. Kongres je ukazao na potrebu stvaranja narodnih fronti na čelu s radničkom klasom kao mogućnost uspješnog su-

¹⁷⁹ Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1950; N. Sarac – N. Babić, Kratak pregled razvoja i djelatnosti KPJ u Bosni i Hercegovini od 1919–1945. godine, Godišnjak Istorijskog društva BiH, Sarajevo 1959, str. 11–54.

¹⁸⁰ Usp. Đ. Milanović, diskusija, Peta zemaljska konferencija KPJ, u. dj. str. 333–338 i D. Kečić, diskusija, na. i. mj. str. 339–341.

protstavljanja fašizmu i imperijalističkom ratu, te mogućnost građanskog rata protiv fašizma.

Narodne fronte koje je 1935. inaugurirala III internacionala nisu stvorile potrebne osnove za ujedinjenje demokratskih antifašističkih snaga, pa čak ni osnove za ujedinjenje socijalističkih i komunističkih političkih snaga. Zbog proturječnosti koje su postojale između pojedinih zemalja, kao i razlika između različitih političkih grupa unutar zemalja u kojima su se Narodne fronte stvarale, zbog njihova različitog sastava, utjecaja i značaja Narodne fronte nisu uspjele ujediniti narode. Uspjele su, međutim, da diferenciraju one koji su bili spremni za borbu protiv fašizma i reakcije, i one koji to nisu bili spremni.

Buržoaski tabor u svim zemljama suprotstavljao se aktivnoj oružanoj borbi i propagirao čekanje povoljne vojno-političke situacije. Prihvatanje ili odbacivanje koncepcije oružane borbe bilo je izraz idejnog i društvenog sukoba između buržoazije i proletarijata. Oružana borba mogla je biti ključ za rješavanje ne samo borbe protiv fašizma, nego i osnovnog socijalnog problema borbe klasa – problema vlasti. Buržoaski je tabor od početka odbacivao oružanu borbu ne stoga što ne bi bio antihitlerovski i antifašistički raspoložen, nego stoga što se bojao društvenih i revolucionarnih sadržaja masovnog oružanog pokreta. Bojali su se da će borba za oslobođenje od fašizma prevesti u borbu za preuzimanje vlasti u državi.

Komunistička partija Jugoslavije otpočela je stvarati Narodnu frontu protiv profašističke orijentacije jugoslavenskih režima, za demokratizaciju zemlje i jačanje njenih obrambenih sposobnosti pred opasnošću od fašističke agresije. Ni jedna od građanskih političkih partija nije imala odlučnu antifašističku orijentaciju u vanjskoj politici. Otuda i neuspjeh KPJ da organizira Narodnu frontu u zemlji.

Da bi razbila obruč ilegalnosti i osigurala šire mogućnosti za provođenje politike antirežimske i antifašističke Narodne fronte, KPJ je sredinom 1935. godine pokušala stvoriti Jedinstvenu radničku partiju, a krajem 1937. godine Stranku radnog naroda. Razlog stvaranja ovih legalnih partija bio je vezan uz nastojanje da se s rukovodstvima opozicionih buržoaskih partija pokuša realizirati koncepcija antifašističke narodne fronte, ali su svi naponi u tom pravcu ostali bez rezultata.

Kada su početkom rujna 1939. godine Engleska i Francuska stupile u rat s nacionalsocijalističkim režimom u Njemačkoj postavilo se među komunistima pitanje da li one vode antifašistički i oslobodilački rat. Komunistička internacionala označila je taj rat imperijalističkim. Taj se naziv pravdao i time što je Zapad odbacio prijedlog SSSR-a o politici kolektivne sigurnosti i što politika Narodne fronte, zbog otpora Druge internacionale, nije zabilježila značajniji uspjeh. Pored toga, da rat nije antifašistički i oslobodilački vidjelo se iz proklamiranih ciljeva rata koji niti traže svrgavanje fašističkog režima u Njemačkoj, niti oslobođenje porobljene Čehoslovačke, niti opozivanje Münchenskog sporazuma.

Rat je isto tako ocjenjivan i kao sukob dviju imperijalističkih strana: anglo-američkog bloka i njemačkog. Prema ovoj ocjeni Sjedinjene Američke Države i Engleska obnovile su Njemačku s namjerom da je usmjere protiv SSSR-a. Uspirkos njihovim računima Hitler je prvo napao zapadni blok, a tek u lipnju 1941. Sovjetski savez. Anglo-američki blok bio je primoran da stupi u koaliciju sa SSSR-om, držeći se pri tom svojih posebnih imperijalističkih interesa.

Nakon napada Njemačke na SSSR Kominternu je radikalno izmijenila svoju prvobitnu ocjenu karaktera rata. Svjetski je rat sada ocijenjen oslobodilačkim, antifašističkim, kojemu je zadatka da vrati demokratske slobode i oslobodi porobljene narode. Takva je karakteristika rata olakšala isticanje novih, u principu, ispravnih parola koje su mobilizirale široke mase okupiranih naroda za borbu protiv hitlerizma i njegovih saveznika. Ova je strategija, međutim, dovela ponegdje do suvišnih ustupaka i kompromisa s buržoazijom i emigrantskim vladama nekih zemalja, što je sprečavalo pobjedu Narodne fronte i osvajanje vlasti u tim zemljama.

Problem obrane nezavisnosti Jugoslavije uklapao se u novu orijentaciju Kominternu koja je rat proglasila imperijalističkim. KPJ se oduprla nastojanju anglofrancuskog bloka da privuče Jugoslaviju na svoju stranu. Ona je znatno ranije isticala fašističku opasnost i na toj je osnovi izgradila svoju samostalnu orijentaciju.

Nakon parlamentarnih izbora 1938. godine došlo je do pregrupiranja buržoaskih političkih snaga u zemlji. Hegemonistička srpska buržoazija sklopila je sporazum s vodstvom Hrvatske seljačke stranke (HSS) kojim je stvorena Banovina Hrvatska. To je bio kraj buržoaskih opozicionih snaga s demokratskim zahtjevima. Nova vlada Cvetković-Maček nastavila je izrazito reakcionarni kurs. Uvela je koncentracione logore, donijela Zakon o Jevrejima, zabranila rad klasnim sindikatima, ograničila izborna prava građana. Ocjenu narodnofrontovske politike u Jugoslaviji 1935–1939. godine dala je najbolje V zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije.

U Rezoluciji V zemaljske konferencije Komunističke partije Jugoslavije kaže se da se zahvaljujući historijskim odlukama VII kongresa Komunističke internacionale, usprkos sektaškom i oportunističkom zastranjivanju pri provođenju tih odluka, KPJ putem politike jedinstvene proleterske fronte i Narodne fronte uspjele povezati s radnim masama i učvrstiti svoj utjecaj u sindikalnim, seljačkim, omladinskim i sportskim masovnim organizacijama, a i među buržoaskim partijama. U Rezoluciji se kaže: »U vrijeme stvaranja Narodnog fronta 1935–1939. godine našoj Partiji nije uspjele postići sporazum sa vrhovima ni jedne političke partije ili grupe, osim u Sloveniji sa nekim sitnoburžoaskim političkim grupama, a isto tako ni jedinstveni front radničke klase sa socijaldemokratskim vodstvom, koje je sabotiralo

to jedinstvo. No konferencija konstatira da je taktika stvaranja jedinstvenog i narodnog fronta donijela vidne rezultate, koji se ogledaju: a) u zajedničkim masovnim manifestacijama i demonstracijama pod vodstvom komunista u vrijeme Anšlusa 1937.¹⁸¹ godine kada je prijetila neposredna opasnost nezavisnosti naroda Jugoslavije; u vrijeme minhenske izdaje, sa masovnim manifestacijama u korist borbe za nezavisnost naroda Čehoslovačke; b) u vrijeme borbe zloglasnog Stojadinovićevoeg režima i za sporazum i rješenje nacionalnog pitanja Hrvata; c) u mnogobrojnim krupnim masovnim štrajkovima radnika u toku zadnjih godina; d) u masovnim demonstracijama protiv imperijalističkog rata u jesen 1939. godine, u mnogobrojnim masovnim akcijama protiv rata i skupoće 1940. godine, u mnogim manifestacijama za saradnju sa SSSR; e) u tome, što su komunisti stekli jake pozicije u klasnim i drugim organizacijama.¹⁸²

Dalje se u Rezoluciji iznose različite pogreške i skretanja s linije Partije u provođenju historijskih odluka VII kongresa KI. Tako su u Sloveniji komunisti osnovnu pažnju posvetili sporazumu s vrhovima nekih partija, dok su zapostavili povezivanje s masama. U Srbiji su komunisti otišli predaleko u popularizaciji zapadne, engleske i francuske demokracije zbog čega je javnosti bilo teško objasniti da te zemlje ne vode oslobodilački rat. U Hrvatskoj su rukovodeći članovi KPH pod utjecajem sitnoburžoaskih i nacionalističkih krugova pružili otvoreni otpor liniji Partije po pitanju obrane zemlje 1937-1938. godine, a 1939. je pružen otpor sta-

vu Partije u vezi s opasnošću uvlačenja Jugoslavije u rat na strani Francuske i Engleske. Oni su u jesen 1938. otvoreno istupili protiv odluke CK KPJ da se ide samostalno na izbore, pa su na izborima poduprli hrvatsku buržoaziju.¹⁸³

Na prvom kongresu Narodne fronte Jugoslavije koji je održan 5. kolovoza 1945. u Beogradu je pročitao referat Edvarda Kardelja: »Karakter, politika i zadaci Narodnog fronta Jugoslavije.« U njemu se daje ocjena Narodne fronte do 27. ožujka 1941. godine, pa se, među ostalim, kaže i ovo:

»Narodni front, njegove elemente činile su sve demokratske snage zemlje koje su nastupale protiv ugnjetavačke hegemonističke politike režima stare Jugoslavije, protiv reakcionarnih uporišta tih režima kod pojedinih naroda Jugoslavije. To su bile snage koje su se borile protiv izrabljivačkih klika koje su odlučivale u vrhovima i držale komandne pozicije u vlasti. One su se borile za istinsku ravnopravnost naroda i demokraciju i bile stalno gušene i progone. Poslije sporazuma Cvetković-Maček antidemokratski kurs državne politike se pojačao. Pored antidemokratske diktature u Beogradu stvorena je reakcionarna antidemokratska diktatura i u Zagrebu. Takav politički razvitak vezan za profašističkom i kapitalnkom spoljnom politikom koju su vodili ti režimi, doveli su do trijumfa Narodnog fronta okupljenog oko Komunističke partije Jugoslavije i rukovodećih snaga koje su ostale vjerne demokraciji i borbi protiv fašizma 27. marta 1941. godine.«¹⁸⁴

¹⁸¹ Anschluss Austrije.

¹⁸² *Proleter* 1929-1942, str. 767.

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije 1941-1945, Zagreb 1945, str. 80-111.

AKCIONO I ORGANIZACIJSKO JEDINSTVO - OSNOVNI POLITIČKI ZADATAK AGITACIJE I PROPAGANDE UOČI IV KONGRESA URSSJ-a

Pretkongresne borbe komunista i pristalica jedinstva s desnicom u URSSJ-u

Na sjednici izvršnog odbora URSS-a, održanoj 4. kolovoza 1937. godine u Zagrebu, riješeno je da se ne prikrati prijedlog pokrajinskih kongresa URSS-a u Zagrebu i Beogradu za saziv Velikog sindikalnog saveta, nego da se održi redovni kongres URSSJ-a u Slavenskom Brodu od 5-7. prosinca 1937. godine. Privremeni dnevni red Kongresa, pored izbora upravnog i nadzornog odbora, predvidio je referate o položaju radničkog sindikalnog pokreta (Bogdan Krekić), o ekonomskom i socijalnom položaju rad-

nika (Lovro Jakomin), o Uredbi o minimalnim nadnicama (Branko Petek) i o socijalno-političkim ustanovama i radničkom pokretu (Vladimir Pfeiffer). Poziv su potpisali predsjednik Luka Pavičević i sekretar Bogdan Krekić.

Pored te odluke, Izvršni odbor URSSJ-a odobrio je izvještaj Strokovne komisije u Sloveniji o čuvanju jedinstva i održavanju discipline i reda u sindikalnom pokretu, pa se priznaju kao pripadnici URSS-a samo podružnice za tekstilno radništvo koje su u sastavu Delavske strokovne zveze Jugoslavije. Izvršni odbor odlučio je da članovi URSS-ova pokreta koji su delegirani u Središnjem uredu za osiguranje

radnika svojim mandatorima podnesu ostavku, tražeći raspisivanje izbora. Uredba o minimalnim nadnicama, mirenju i arbitraži sputa sindikalnu aktivnost, pa će Kongres morati zauzeti stav o njoj. Pritisak koji se vrši protiv slobode sindikalnog pokreta zabranjivanjem održavanja sindikalnih sastanaka, onemogućavanjem slobode javne riječi, usmenim i pismenim šikaniranjem organizacija i zahtjevima da podnose na odobrenje lokalna pravila, iako već imaju odobrena oblasna i centralna za cijelu državu, trebao je također biti predmet kongresne rasprave. Sarajevski Oblasni odbor URSS-a uputio je prijedlog da se umjesto općeg sindikalnog kongresa uvede kao najviši forum Veliki sindikalni savjet. Taj prijedlog bio je na liniji decentralizacije sindikalnih saveza i reorganiziranja čitavog URSS-ovog pokreta.¹⁸⁵

Vođa socijaldemokratska grupa u centrali URSSJ-a, s Bogdanom Krekićem i Jovom Jakšićem na čelu, pokušala je raznim manevrima odgoditi zakazani kongres URSS-a kako bi zaustavila prodor komunista i socijalista – pristalica jedinstva – u centralu URSSJ-a. Oni su isto tako bili protiv spajanja istorodnih saveza i organizacija, jačajući njihove separatističke i lokalističke težnje. Vođe desnih socijaldemokrata pomagali su težnje bosanskih i slovenskih socijaldemokrata za decentralizacijom sindikalnog pokreta. Prijetila je opasnost da Bogdan Krekić, uz pomoć režima i drugih neprijatelja jedinstva, razbije URSSJ na socijalistički i prokomunistički dio, računajući da bi prokomunistički URSS vlasti brzo zabilie. Na toj liniji donio je Izvršni odbor URSSJ-a odluke koje su bile uperene protiv spajanja tekstilnih i kožarsko-prerađivačkih radnika Slovenije sa svojim savezima u Beogradu. Zabranili su Savezu tekstilaca i kožaraca da na području Slovenije stvaraju svoje sindikalne podružnice po cijenu isključenja iz URSS-a. Time je Izvršni odbor URSSJ-a želio spasiti dvije lokalne patuljaste organizacije koje su u rukama držali zanatski radnici, stari socijaldemokrati i koji nisu htjeli raditi na sindikalnom organiziranju velikog broja industrijskih tekstilnih i kožarskih radnika. Pored toga, Izvršni je odbor URSSJ-a primio u svoj sastav novooosnovani Savez kovinarskih radnika sa sjedištem u Sarajevu, i pored postojanja Saveza metalnih radnika Jugoslavije. Kako se s ovim mjerama regionalizacije sindikata nisu složili socijalisti – pristalice jedinstva – desni su socijalisti odgodili održavanje Kongresa na neizvjesno vrijeme. Protiv toga protestirao je Izvršni odbor Glavnog radničkog saveza (GRS) Srbije, Luka Pavičević, tadašnji predsjednik URSSJ-a dao je ostavku s motivacijom da Bogdan Krekić kao predstavnik desnih socijalista želi pretvoriti klasni sindikalni pokret u instrument reakcije, pa je s te pozicije kritizirao i primanje Općeg radničkog saveza u sklop URSSJ-a bez odobrenja Kongresa. Pokra-

jinski odbor URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju na inicijativu Josipa Broza Tita, pozvao je radničku klasu Jugoslavije da putem skupština i konferencija protestira protiv odgođe Kongresa, tražeći da članovi GRS-a povuku svoje ostavke. Nakon akcije u kojoj su sudjelovali sve organizacije URSS-a u zemlji ostavke su povučene, a zakazan je i Kongres. Zbog važnosti toga događaja donosimo o tome najvažnije dokumente.

Pokrajinska uprava URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu donijela je na svojim sjednicama od 9. i 16. studenog 1937. u vezi s odgodom kongresa slijedeće odluke:

»1. U smislu člana 1. 24. Statuta URSS-a traži da se provedba odluke Izvršnog odbora URSS-a od 29. oktobra o. g. odloži i da se provede revizija istih, koju treba da izvrši kongres URSS-a.

2. U međuvremenu do održanja kongresa URSS-a sazvanog za 17. i 18. aprila 1938. da se izvrši konzultacija oblasnih uprava i sastavnih organizacija, u cilju rješavanja tekucih pitanja.

3. Drugovi Luka Pavičević, Milorad Belić, Pero Damjanović i Branko Jovanović, da povuku svoje predane ostavke na funkcijama u IO URSS-a, a pod rukovodstvom starog predsjedništva da se izvrše pripreme za kongres.

4. Da se kongres URSS-a prema ranijoj odluci održi u Sl. Brodu. U slučaju nesuglasnosti sa ovim prijedlogom, da dođu na prvom mjestu u obzir Zagreb ili Beograd.

Novu situaciju stvorile su odluke Izvršnog odbora URSSJ od 29. oktobra, a iste se nisu izmijenile ni na sjednici od 9. novembra o. g. U potonjima je izmijenjena samo odluka u pogledu kongresa. Ali u pogledu odluka po pitanju Saveza tekstilno-odjevnih radnika i kožarsko-prerađivačkih radnika, u odnosu sa Splošnom delavskom strokovnom zvezom u Ljubljani i pitanje odnosa sastavnih organizacija URSS-a sa ulaskom ORS-a (Haramina) u URSS, nije izmijenjeno.

Naprotiv, donešena je i druga odluka, prema kojoj ne priređuju kongres Izvršni odbor, nego jedna komisija od tri lica! Mi smo već iznijeli stanovište po pitanju razgraničenja organizacija, a oblasna konferencija URSS-a za Hrvatsku i Slavoniju od 16. maja o. g. donijela je odluke i o odnosu URSS-a prema organizacijama van sklopa URSS-a. Mi necemo ponovo objavljivati naše odluke, ali želimo istaći, da su se one zasnivale na odlukama II i III kongresa URSS-a i statuta URSS-a.

Jer odluke II kongresa po razgraničenju organizacija glase:

»Sve srodne organizacije dužne su da postepeno izvrše međusobno stapanja, tako da prema zemaljskoj centrali i prema stručnim internacionalama bude iz svake grupe materijalno i moralno samo po jedan savez (organizacija, unija i slično).

Svaka grupa će svoju unutrašnju organizaciju samostalno urediti. U ovom pogledu kongres preporučuje najveću opreznost, tako da u ujedinjenim sa-

¹⁸⁵ Ujedinjeni sindikati, br. 9-10, septembar-oktobar 1937, str. 149.

vezima svi krajevi. sva mjesta i sve branže po mogućnosti budu zadovoljene.

Mješovite organizacije zanatlikih radnika tolerirat će se samo po izuzetku, privremeno i samo kao lokalne. Ovakve organizacije mogu se osnivati samo po odobrenju Izvršnog odbora URSSJ-a, koji će ta pitanja rješavati po saslušanju zainteresiranih saveza. Ovakove organizacije dužne su sve veće i za samostalnu tarifnu akciju zrelije grupe postepeno izdvajati u odgovarajuće saveze.

Odluke kongresa posve obrnuto govore od odluka Izvršnog odbora od 29. oktobra o. g. Osim toga je i činjenica, da nisu uzete u obzir odluke kongresa pojedinih saveza, a niti se dalo mogućnosti da savezi ta sporna pitanja riješe saglasno sa centralom URSS-a na svojim mjerodavnim forumima.

Po pitanju razgovora o ulasku ORS-a u URSS, kongres¹⁸⁶ je odlučio:

Razgovore sa ORS-om mi želimo i željeli smo uvijek da vodimo pred licem cijele, a ne samo naše, nego i internacionalne javnosti.

Ujedno je izvršena reorganizacija ORS-a i to:

1. Da se stope rudarski savezi u URSSJ sa savezom ORS-ovim u jednu cjelinu.
2. Stopiti drvodjelske saveze u URSSJ sa sekcijom drvodjelaca u ORS-u u jednu cjelinu.
3. Stopiti saveze živežara u URSSJ-u sa savezom živežara u Zagrebu sa sekcijom živežara u ORS-u u jednu cjelinu.
4. Opći Radnički savez da okupi u sebe grane, koje organizaciono potpadaju u sastav tvorničke internacionalne, i manje grupe radnika raznih privrednih grana, koje su privremeno nesposobne da se održavaju samostalno.

Treći kongres URSS-a potvrdio je prednje odluke i istakao ih još jače:

1. Da bude što manji broj organizacija u sastavu URSSJ-a ali da taj broj predstavlja što jače jedinice.
2. Da postoji po mogućnosti samo po jedna zemaljska organizacija za pojedine struke i
3. da sva poduzeća jedne struke, odnosno privredne grane, budu organizirane u jednoj organizaciji dotične struke.

Oblasna konferencija URSSJ od 16. V 1937. za Hrvatsku i Slavoniju, donijela je odluke:

- a) Po tarifno štrajkaškoj akciji – da se dignu na viši stepen, tj. da se vode po čitavim privrednim granama zbog čega je potrebna koncentracija saveza;
- b) Po odnosu prema Organizacijama, koje su van sklopa URSS-a: da se stvore stalni odbori od centralnog do pokrajinskog, mjesnog i tvorničkog odbora, gdje postoje takove organizacije, u svrhu stvaranja akcionog jedinstva.

Po svim ovim Odlukama URSS-ovog pokreta, ORS se (Haramina) nije izjasnio. Po čemu se izjasnio jest: raskid koalicije ORS-a sa Narodnom strokovnom vezom i platforma za ujedinjenje sa URSS-om, a koja glasi:

¹⁸⁶ III kongres URSSJ-a.

'Narodna strokovna zveza, pozvala je naš Opći radnički savez na svoj kongres, koji se održao 6. i 7. aprila 1935. u Celju. Naša savezna uprava prihvatila je poziv Narodne strokovne zveze, te su kongresu prisustvovala dvojica predstavnika naše Savezne uprave. Pošto je kongres Narodne strokovne zveze prihvatio rezoluciju, koja je u skladu sa našim težnjama, i pošto je zaključio da se imade obrazovati sa našim savezom koalicija, to je naša Savezna uprava prihvatila tu ponudu.

25. aprila 1935. god. obrazovan je Izvršni odbor te koalicije, pa je isti organizovao konferenciju, koja je održana 22. i 23. jula 1935. u Beogradu.

Nakon spomenute konferencije prestao je Izvršni odbor stvorene koalicije funkcionirati, jer se predstavnici Narodne strokovne zveze nisu odazvali ni jednom pozivu. Ne znamo, da li je Narodna strokovna zveza prekinula koaliciju sa našim Savezom zbog toga, što je on ostao na svom klasnom staništu ili zato, što je ona učinila sa pojedinim URSS-ovim sindikatima u Dravskoj banovini tzv. tarifne zajednice. Pošto je Narodna strokovna zveza prekinula sa našim Savezom to upravni odbor zaključuje, da se uzima na znanje prestanak funkcionisanja Glavnog akcionog odbora Jugoslavenskih radničkih i namješteničkih sindikata!

Ova izjava ne iskazuje načelno raskidanje ORS-a sa Narodnom strokovnom vezom. Naprotiv, ona optužuje URSS u Sloveniji radi tarifne zajednice, koja je, po njegovom mišljenju, mogla biti jedan od razloga za raskid koalicije Narodne strokovne zveze sa ORS-om! A to ORS prima samo na znanje!

Prijedlog za ujedinjenje sa URSS-om

1. Sjeća šume, pilane
2. Tvornice tanina, katrana, destilacija, rafinerije, celuloze, industrije cementa, kao i sva ostala kemijska industrija
3. Privatna saobraćajna preduzeća
4. Tvornice špirita, pjenice, piva, tijesta, šećera, ulja, konzervi, likera, konjaka itd.
5. Tvornice papira, stakla, gumarsku i češljarsku industriju
6. Skladišni radnici, špediterski radnici
7. Općinski poslovi
8. Kućna posluga

Principijelno stojimo na stanovištu, jedno preduzeće jedna organizacija, a ukoliko danas postoje u tim preduzećima URSS-ove organizacije, ne činimo iz toga pitanje.

Što se seče šuma i pilane tiče, to treba u Savskoj i Vrbaskoj banovini propustiti Općem radničkom savezu, a u ostalim dijelovima naše zemlje, ukoliko postoji ta industrija, neka se pripoji Savezu drvodjelaca. Pilanski radnici obrazovat će svoj stručni savez u ORS-u koji će unificirati u Uniju drvodjelaca.

Autonomija koja proističe iz pravila i pravilnika našeg Saveza zajamčena je po Statutu URSS-a član 51. glasi:

'Svaka sindikalna organizacija, koja je u članstvu URSS-a pravno je samostalno lice, i kao takova, a

prema propisima svojih pravila, punovlasno raspolaze sa cijelom svojom pokretnom i nepokretnom imovinom.'

Da ne bi naš Savez imao bilo kakove poteškoće u svome radu, tj. da se ne bi sukobio sa drugarskim organizacijama na terenu, predlažemo, da kongres URS-a temeljem člana 54 Statuta URS-a donese odluku da gore naznačena industrijska preduzeća budu dodijeljena našem Savezu kao djelokrug njegovog organizacionog rada.

Naš je Opći radnički savez spreman da sa svojim organizacijama, osim pilana i sječe šuma, obrazuje Uniju sa Općim radničkim savezom u Ljubljani. Naš savez prihvata sa gornjim dodatkom statut URS-a i izjavljuje, da usvaja Statut URS-a i da je pripravan sve obaveze, koje iz njega proističu, izvršavati.

Ovi prijedlozi ORS-a mijenjaju statut i odluke II i III kongresa URSS-a. To nije ujedinjenje, nego ultimatum za razjedinjenje. Mi smo bili i jesmo za ujedinjenje, akciono i organizaciono, sa svim klasnim organizacijama van sklopa URSS-a ali na jednoj platformi, koja odgovara interesima i potrebama cjeline pokreta i cijele radničke klase. I baš suprotno tome nije mogao izvršni odbor URSS-a donasti tako zamašne odluke, a tim više, što su one i u suprotnosti sa odlukama II i III kongresa. Jer II kongres u razgovorima ORS-a i URSS-a sa predstavnicima Internacionale ističe:

'Predstavnici URSS-a izjavili su na to, da postoje sporovi među organizacijama oko razgraničenja, kao među drvodjelcima i ORS-om, živežarima i ORS-om, željeznčarima i ORS-om itd., da centrala te sporove mora likvidirati kako bi prestala borba na terenu, koja koči napredak pokreta.'

Ako se ovome doda, da ulaskom ORS-a u URSS počima ORS organizirati kudjeljske (tekstilne) radnike u Vojvodini, tada je već pored naprijed iznošenog očito, da se odluke izvršnog odbora od 29. oktobra 1937. g. ne mogu provesti u život bez većih trzavica, koje bi objektivno donijele velike štete cijelom URS-ovom pokretu i interesima radničke klase kao cjeline.¹⁸⁷

Sjednica izvršnog odbora URSSJ održana 9. novembra u Zagrebu dala je slijedeće obrazloženje odgode kongresa:

»Na motivisano traženje Oblasnog odbora URSSJ iz Zagreba, Sarajeva, Ljubljane, kao i na motivisano traženje sastavnih organizacija Saveza građevinskih radnika, Saveza tekstilno-odečnih radnika i Saveza privatnih namještenika za odlaganje opšteg sindikalnog kongresa, sazvanog od strane Izvršnog odbora URS-a za 6. decembra 1937. godine u Slavskom Brodu, Izvršni odbor Ursa na svojoj sednici u Zagrebu 29. oktobra odlučuje:

1) da se preduzmu sve potrebne mere da se u pokretu vaspostavi organizacioni red i sačuva osnovna orijentacija Ursa kao klasnog, a partijski i politički neutralnog pokreta, i

2) u tom cilju Izvršni odbor odlučuje da se zakazani kongres odloži.

Kako se sa prednjom odlukom o odlaganju kongresa drug Luka Pavičević, predsjednik Ursa nije saglasio, podneo je na istoj sednici ostavku na predsjedništvo i članstvu u Izvršnom odboru Ursa. Izvršni odbor je ovu ostavku uvažio i na upražnjeno mesto izabrao druga Branka Jovanovića, člana predsjedništva Ursa i predsjednika Saveza monopolskog radništva.

Baveći se odnosima među svojim sastavnim organizacijama Saveza tekstilno-odečnih radnika iz Beograda (STOR) i Splošne delavske strokovne zveze iz Ljubljane (SDSZ) povodom pitanja organizacije tekstilnog radništva, rešava:

1) potvrđuje svoju odluku od 4 septembra 1937 godine, kojom odobrava odluke Strokovne komisije iz Ljubljane, izražene u njenim okružnicama br. 215-18 i 3771 i rezoluciju od 23 maja 1937 godine o čuvanju jedinstva i održavanju discipline i reda u sindikalnom pokretu, u Sloveniji.

2) na osnovu prednjega priznaje kao svoje organizacije na teritoriji Slovenije za tekstilno radništvo samo podružnice koje su u sastavu Splošne delavske strokovne zveze.

U vezi sa prednjim konstatuje sledeće:

1) Da je prilikom osnivanja STOR uspostavljena saradnja sa SDSZ¹⁸⁸ i postignut sporazum,

a) da se tekstilno radništvo na teritoriji Slovenije organizuje SDSZ, a na ostalim teritorijama STOR.

b) da se između ova dva saveza uspostavi zajednica sa uzajamnim učešćem po jednog lica na sednicama obostranih upravnih tela.

v) da se celokupno tekstilno radništvo iz oba saveza registruje zajednički kao celina Ursa i u stručnoj internacionali.

d) da oba saveza zajednički obrađuju statistiku i položaj radnika ove struke i saraduju na tarifnom polju.

c) da se iz ovakve saradnje ima da razvije intimna akciona zajednica koja bi se završila organizacionim stapanjem u jednom zajedničkom savezu tekstilnih radnika za celu državu.

2) Da je gornji sporazum poremećen onog časa, kad je STOR na teritoriji SDSZ otpočeo sa osnivanjem konkurentskih podružnica, a naročito i zbog toga jer su one najvećim delom stavljene bilo pod rukovodstvo ljudi koji su zbog nediscipline bili isključeni iz sastavnih organizacija URSSJ.

3) Da je time otežan, usporen pa i onemogućen razvoj u pravcu stapanja zajednica saveza iz Ljubljane i Beograda u jedan jedinstveni savez za celu državu, što je bila namera Centrale URSSJ.

4) Da STOR sa ovakovim radom nije prestao ni posle traženja Strokovne komisije i solidarisanja Izvršnog odbora URSSJ sa njenom odlukom.

Konstatujući da je ovakav rad STOR

¹⁸⁷ Radnik, Zagreb 26. XI 1937.

¹⁸⁸ SDSZ - Splošna delavska strokovna zveza.

a) štetan po interese teksilnog radništva i zbog toga

b) štetan po interese celine radničkog pokreta, Izvršni odbor URSSJ izjavljuje: da je takav rad nespojiv sa opstankom u celini pokreta za sve one koji u njemu narušavaju red i disciplinu.

Imajući u vidu prednje, Izvršni odbor URSSJ traži od STOR-a

1) da odmah prestane sa radom na teritoriji Slovenije: Strokovne komisije.

2) Da postojeće podružnice i grupe u Sloveniji shodno prethodnom sporazumu sa SDSZ priključi ovome savezu,

3) da oba saveza STOR i SDSZ pristupe odmah saradnji koja je bila predviđena od prvih početaka formiranja STOR-a.

4) Da ni jedna od sastavnih organizacija u URSSJ ne može primiti u članstvo ljude koji budu isključeni iz drugih sastavnih organizacija URSSJ, ako za to ne dobije naročito odobrenje Centrale URSSJ.

Izvršni odbor URSSJ izjavljuje:

da organizacija koja se ne bude držala ovih uputstava automatski prestaje biti član celine ovog radničkog pokreta.

Na traženje Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika iz Beograda da delokrug svoga rada proširi i na teritorije oblasti Strokovne komisije u Sloveniji, Izvršni odbor URSSJ konstatovao je:

- da na teritoriji Strokovne komisije za Sloveniju postoji jedan savez u sastavu URSSJ koji ima za datak da organizuje kožarsko-prerađivačke radnike i vodi njihove tarifne akcije, i

- da je potrebno da između Saveza u Sloveniji i Saveza u Beogradu budu uspostavljena intimna saradnja radi pregleda stečenih iskustava u radu na organizacionom i tarifnom polju.

Imajući prednje u vidu, Izvršni odbor URSSJ rešava:

1) Da Savez kožarsko-prerađivačkih radnika iz Beograda ne može pristupiti stvaranju svojih organizacija na teritoriju Slovenije, jer bi ga takav rad doveo u sukob sa već postojećim organizacijama u sastavu URSSJ u Sloveniji, i

2) Da savezi iz Beograda i Ljubljane dođu u dodir radi što tešnje uzajamne saradnje, koja će, po obostranom pristanku, omogućiti stvaranje jednog zajedničkog saveza za kožarsko-prerađivačke radnike sa teritorije cele države.

Novce organizacije u sastavu URSSJ

Pošto je primio na znanje izjave ORS-a (Opšteg radničkog saveza) o raskidu njegove koalicije sa Narodnom strokovnom zvezom, kao i predloge o tehničkoj saradnji ORS sa zainteresovanim sastavnim organizacijama u URSSJ načelno prima u svoj sastav ORSJ i ovlašćuje pretsedništvo URSSJ da rukovodi pregovorima sa zainteresovanim organizacijama u URSSJ radi sporazuma o organizovanju saradnje na terenu, na bazi statuta i odluke kongresa

URSSJ o podeli rada među sastavnim organizacijama.

Savez kovinarskih radnika sa sedištem u Sarajevu najavio je svoj pristup u URSSJ i po saglasnosti Saveza metalških radnika primljen je u sastav URSSJ-a.¹⁸⁹

Na narednoj sjednici Izvršnog odbora URSS-a održanoj 9. studenog 1937. u Zagrebu donijete su ove odluke:

I

a) da se zemaljski kongres URSSJ održi 17-18 aprila 1938 godine u Ljubljani,

b) da se na dnevni red kongresa, pored već objavljenog dnevnog reda stavi i tačka: Statut URSJ, a referat da preuzme drug Pleifer,

v) da referat o socijalno političkim ustanovama preuzme drug Jakšić,

g) da referenti po pojedinim pitanjima do kraja januara 1938 godine izrade rezolucije na osnovu svojih referata i dostave ih sekretarijatu URSSJ-a radi obaveštenja zainteresovanih.

II

Sekretarijat centrale URSSJ treba izvesti GRS o ostavkama članova sa njegove teritorije na funkcije u centralnim forumima, ukoliko se GRS sa ovim ostavkama saglasi, pozvati ga da Izvršnom odboru URSSJ predloži druga lica radi kooptiranja u centralne forume.

III

Da sekretarijat URSSJ preko svojih oblasnih odbora i sastavnih organizacija izvrši anketiranje o primeni Uredbe o minimalnim nadnicama i da na osnovu dobivenih podataka izradi memorandum za reviziju ove uredbe na bazi konkretnih predloga.¹⁹⁰

Na sjednici Izvršnog odbora URSSJ-a, koja je održana 1. i 2. prosinca 1937, pored odluka o socijalnopolitičkim zadacima, osiguranju u starosti, u povodu izjava o zabrani, odnosno dozvoljavanju rada velikim poduzećima, donijete su odluke o organizacijskim pitanjima. Prva odluka odnosi se na održavanje kongresa URSS-a.

Izvršni odbor je posebno naglasio da je prije kongresa potrebno izvršiti odgovarajuće konzultacije s ciljem da se reguliraju unutarnji odnosi u URSSJ-u. U tu svrhu formirana je posebna komisija koja je, među ostalim, imala zadatak da obavši sve pripreme kako bi se osigurao povoljan tok i ishod predstojećeg Kongresa, te da izradi sporazumni prijedlog za mjesto i datum održavanja Kongresa.

¹⁸⁹ Radničke novine, Beograd, 5. XI 1937.

¹⁹⁰ Ibid, 12. XII 1937.

Ovim konzultacijama, koje su trebale otpočeti oko polovine prosinca mogli su, pored zvaničnih predstavnika Izvršnog odbora, po svojoj volji prisustvovati i predstavnici oblasnih odbora URSSJ-a.

Što se tiče ostavke predstavnika glavnog radničkog saveza iz Beograda Izvršni je odbor jednoglasno riješio, da se ostavkom upražnjena mjesta u Izvršnom odboru ne popune, već da to pitanje treba riješiti povratkom na dužnost drugova koji su ostavke podnijeli.

«Izvršni odbor u pogledu izvjesnih nepravilnosti postupaka u pokretu, donosi ove zaključke:

1) Osnauje se odluka Izvršnog odbora URSSJ od 29 oktobra u pogledu stvaranja paralelnih organizacija Saveza tekstilno-odećnih radnika i Saveza kožarsko-premađvačkih radnika na teritorijalnom delokrugu Strokovne komisije (kao Oblasnom odboru URSSJ) u Ljubljani.

Osnauju se ranije odluke o radu i disciplini u pokretu, te o čuvanju celine i jedinstva URSSJ i njegovih sastavnih organizacija.

Izvršni odbor Urša¹⁹¹ nije isključio ni jednog člana pokreta, niti to može činiti. On može samo da dejstvuje na smirenju atmosfere po organizacijama. Isto tako Izvršni odbor nije isključio ni jednu sastavnu organizaciju URSSJ, niti to namerava činiti. Ali, Izvršni odbor mora ostati pri svojim odlukama o radu i disciplini u pokretu. Zato će sve sastavne organizacije ponovno biti pozvane na ispunjenje svojih statutarnih obaveza.

Saradnja foruma URSSJ

Izvršni odbor konstatuje, da dobra i puna saradnja između svih organa sindikalnog pokreta ne može da postoji ako među odgovornim funkcionerima nema stalnog kontakta i u ličnom dodiru i preko sednica. Zbog toga Izvršni odbor upućuje na odnosne propise Statuta URSSJ i poziva sve oblasne odbore URSSJ da na svoje sednice automatski pozivaju članove centralne uprave URSSJ.

Prijem novih organizacija u sastav URSSJ

Izvršni odbor načelno nema ništa protiv prijema u sastav svojih organizacija Saveza industrijsko-zaitivskih radnika. U tom pogledu donosi načelnu pozitivnu odluku, upućujući spomenuti Savez da se u pogledu stvarnog i teritorijalnog delokruga rada prethodno sporazume sa Splošnom delavskom strokovnom zvezom u Ljubljani i Općim radničkim savezom u Zagrebu.¹⁹²

Saopćenje Izvršnog odbora GRS-a sa sjednice od 13. prosinca 1937. o povratku njegovih članova u Izvršni odbor URSS-a glasi:

«Povodom održane sednice Izvršnog odbora Urša od 1 i 2 decembra o. g. Glavni radnički savez

je bio uputio Izvršnom odboru Urša sledeće svoje predloge:

1) da se kongres Urša održi najdalje do konca januara meseca 1938 godine.

2) da se po principu – jednake dužnosti i jednaka prava za sve članove URSS-ovih organizacija – Kongres organizuje na sledećim osnovama.

a) Zastupanje na Kongresu imaju sve sastavne organizacije URSS-a prema stvarnom broju članova računatom od 1 septembra 1936 godine do 31 augusta 1937 i konačno uplaćenju kvoti na svo članstvo do 31 decembra 1937 godine. Ovo stanje bi se utvrdilo komisijski prema mesečnim obračunima pojedinih sastavnih organizacija. U ovu komisiju imao bi biti zastupljen Izvršni odbor ovog Glavnog radničkog saveza.

b) Delegate za Kongres ima da bira članstvo sastavnih organizacija na punim podružničkim sastancima, a ne da ih imenuje centralna uprava, odnosno savezi. Pravo na izbor delegata da pripadne brojno najjačim podružnicama (ukoliko delegati nisu na kongresima birani).

v) Sve odluke na Kongresu da se donesu prostom većinom glasova izuzev izmene Statuta URSS-a i izbora novog Izvršnog odbora.

g) Da se izmena statuta URSS-a može provesti samo tako ako za te odluke glasa kvalifikovana, tj. dvotrećinska većina delegata.

d) Ukoliko ne bi mogli doći do sporazuma za jedinstvenu listu novog Izvršnog odbora URSS-a, izbor Izvršnog odbora bi se imao obaviti na bazi dve ili više kandidatskih lista, a po principima proporcije i potpune tajnosti glasanja.

3) Po održanom Kongresu URSS-a nikakvo isključenje pojedinaca ni organizacija u sastavu URSS-a ne može se vršiti.

U vezi tih predloga od Izvršnog odbora URSS-a, GRS je dobio pored ostalih i sledeću odluku:

«Izvršni odbor URSS-a doneo je odluku (na svojoj sednici od 2 decembra):

1) Da se formira naročita komisija koja ima za zadatak da izvrši konsultaciju u cilju raščišćavanja spornih pitanja u pokretu. Ova komisija ima i zadatak da učini sve pripreme za povoljan tok i ishod predstojećeg kongresa i izradi eventualne (nove) predloge za mesto i datum održanja Kongresa.

2) Da se umoli Glavni radnički savez da uputi drugove Pavičevića, Belića i Damjanovića i B. Jovanovića, da podnesene ostavke u Izvršnom odboru URSS-a povuku, te da produže rad u tom forumu.

3) Da razgovori o pripremi Kongresa treba da otpočnu oko polovine decembra, a po mogućnosti ranije, i

4) da nema nikakve smetnje da radu komisije pored zvaničnih predstavnika Izvršnog odbora URSS-a, prisustvuju lica delegirana od Oblasnih odbora.»

Na osnovi toga Izvršni odbor Glavnog radničkog saveza na sjednici od 13. prosinca 1937. godine donio je slijedeću odluku:

¹⁹¹ Urš – URSSJ.

¹⁹² Radničke novine, Beograd, 10. XII 1937.

»I

Da se drugovi Pavičević, Belić, Damjanović i B. Jovanović, koji su podneli ostavke u Izvršnom odboru URSS-a, odazovu pozivu poslednje sednice URSS-a kao i predlogu Oblasnog odbora URSS-a u Zagrebu, i da se vrate u Izvršni odbor, s tim da u istome zauzmu svoje iste funkcije, koje su pre podnošenja ostavke imali i nastoje da rad u IO URSS-a teče u korist jedinstva i celine pokreta.

II

Da se preko komisije, u kojoj imaju biti zastupljeni i svi zainteresovani oblasni odbori, postavе odmah na dnevni red svа sporna i aktualna pitanja u vezi sa držanjem i pripremom Kongresa i daljeg rada. Razgovori o ovome da se povedu najdalje do 17 decembra o. g.

III

Da se povodom cirkularnog Saopštenja sekretarijata URSS-a o odlukama sednice Izvršnog odbora URSS-a od 1 i 2 decembra, a koje su dostavljene Oblasnim odborima URSS-a i sastavnim organizacijama u drugoj formi nego što su saopštene preko Radničkih novina od strane IO GRS-a, objasni organizacijama tačno i objektivno ceo slučaj sa ostavkama četvorice drugova iz IO URSS-a kao i o prepisci koja je oko toga između Izvršnog odbora URSS-a i Izvršnog odbora GRS do sada vođena. Posle toga da se obustavi svaka dalja polemika o ovoj stvari, u štampi i putem cirkulara.

Izvršni odbor GRS-a

Luka Pavičević, Milorad Belić, Branko Petek, Vojislav Veličković, Života Jeftović, Franja Parte, Branko Jovanović, Bogomir Pavlović, Marko Terzić, Mirko Nist, Josip Bosner i Ivan Sabo.¹⁹³

Stav Komunističke partije Jugoslavije prema Kongresu URSSJ-a

U listopadu 1937. godine, u vezi sa zakazanim Kongresom URSSJ-a, štampao je »Proleter« članak u kojemu se ističe da poslije niza održanih saveznih sindikalnih kongresa, pokrajinskih i oblasnih konferencija URSS-a i na osnovi bogatog materijala sa svih skupština i konferencija, Kongres URSSJ-a može dati nove smjernice, postaviti jasni plan opće sindikalne politike i akcije. Kongres treba da pokaže unutarnju snagu klasnog radničkog sindikalnog pokreta i njegovu spremnost da ostvari jedinstvo čitave radničke klase. Usprkos velikom broju tarifnih i štrajkaških pokreta, postignuti uspjesi slabi su u

odnosu na snagu URSSJ-a. Na Kongresu će biti važno pitanje jedinstvene strategije i zajedničkog akcionog plana za radnike jedne struke ili za sve struke zajedno, pojedine saveze, i za cijeli pokret jednog mjesta, pokrajine ili cijele zemlje. Od akcione sposobnosti URSSJ-a zavisi će i učlanjivanje u sindikalne organizacije neorganiziranih radnika koji prije nego što se organiziraju treba da osjete snagu, jedinstvo i cjelinu radničkog pokreta. Održani pokrajinski kongresi URSS-a manifestirali su jedinstvo cijele radničke klase. Za to je potrebno da delegati za kongres URSSJ-a odgovaraju raspoloženju organizacije i članstva, a ne da na njemu prevladavaju konzervativni, birokratski i reakcionarni elementi. Kongres će voditi računa o specifičnim uvjetima i odnosima u pojedinim pokrajinama prema neklasnim radničkim organizacijama. Kongres treba da ustane protiv isključivanja organizacija, jer to dovodi do grupacije i upravama. Ostvarenje jedinstva vrši se i na međunarodnom terenu. Vode se pregovori između Amsterdamske i Crvene sindikalne internacionale o stvaranju jedinstvenih međunarodnih sindikata. Na delegatima je Kongresa da i o ovome povedu računa.¹⁹⁴

Članovi rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije iznosili su svoja gledišta, davali savjete o predstojećem kongresu URSSJ-a. Njih je i ovog puta iznenadilo da u dnevni red nisu ušle dvije tako važne točke kao što je pitanje sindikalnog jedinstva i tarifni pokreti i kolektivni ugovori. Pitanje sindikalnog jedinstva ističe se na svim radničkim zborovima, a na Kongresu se o tome šuti. Zato se treba pobaviti idejnom pripremom kongresa. U »Radniku« ostalaj radničkoj štampi treba pisati o pitanjima važnim za sindikalni pokret. Oko toga treba angažirati neutralne sindikalne organizacije kao što su grafičari i bankarci. Treba nastojati da se ostvari jedinstvo saveza po strukama za cijelu zemlju. Već prije kongresa trebalo bi zauzeti stav prema neklasnim sindikalnim organizacijama – Hrvatskom radničkom savezu, Kršćanskim socijalističkim sindikatima u Sloveniji, Radničkom strukovnom savezu u Dalmaciji. Treba suzbijati mišljenje da su oni fašističke organizacije. Komunisti razlikuju radnike iz tih organizacija od njihovih reakcionarnih vođa. Pripreme za kongres treba vršiti putem najširih savjetovanja u raznim mjestima, donositi prijedloge za kongres. Savjetovanja ne trebaju imati komunističko-frakcijski karakter. Na njima trebaju sudjelovati sve pristalice sindikalnog jedinstva, a prema socijalističkim vođama treba se drugarski odnositi i pomagati one koji stoje na bazi jedinstva i klasne borbe; kritika treba biti drugarska i konstruktivna. Treba izbjegavati sektaške stavove kao što je to učinila grupa funkcionara bivših Nezavisnih sindikata na kongresu GRS-a. Neki su komunisti smatrali da u interesu jedinstva nije bilo najsvrsishodnije stvaranje novih tekstilnih i kožarskih preradaivačkih organiza-

¹⁹³ Ibid, 17. XII 1937.

¹⁹⁴ Proleter 1929–1942, str. 595.

cija u Sloveniji. Trebalo bi tražiti da se prime natrag u članstvo svi oni koji su kao komunisti isključeni. Pored toga što bi oni trebali priznati svoje greške i zamoliti da ih se ponovno primi u sindikalno članstvo, trebali bi iznijeti i sve ono što su socijaldemokratski vođe učinili protiv interesa radničkog pokreta, razloge koji su ih natjerali na učinjene statutarne greške. Treba govoriti i o poštovanju proleterске демокracije u sindikalnim organizacijama, objasniti da komunisti pod time misle na izbacivanje pojedinih socijalističkih funkcionara s njihovih položaja, nego na pravilno provođenje sindikalne politike i potčinjavanje manjine većini.¹⁹⁵

Članovi CK KPJ tvrdili su da predstojeći kongres URSSJ-a nije značajan samo za sindikalni pokret u užem smislu, već je od daleko većeg značaja za dalju borbu i uspostavljanja jedinstva radničke klase, kao i za stvaranje antifašističke Narodne fronte u Jugoslaviji. »Ne ćemo ostvariti jedinstven front i jedinstvo sa socijal-demokratima, ako to ne postignemo u samom sindikalnom pokretu. Bez jedinstva proletarijata svi naši naponi na stvaranju antifašističkog Narodnog fronta naći će na nepremostive teškoće i prepreke. Ujedinjena radnička klasa i njene organizacije trebaju i moraju biti oslonac Narodnog fronta.

Činjenica je da radnička klasa i njene organizacije nisu nikakav aktivan politički faktor, kao što je takođe činjenica da do stvaranja Narodnog fronta nije došlo uprkos opšte – uzevši objektivno povoljnijim uslovima kod nas, što se mora objasniti, pre svega, nejedinstvom radničke klase. Stvaranje Jedinstvenog fronta proletarijata je ključ za stvaranje antifašističkog Narodnog fronta i akcionog jedinstva Sindikata. I dalje, potpuno jedinstvo sindikalnog pokreta postići će se ostvarenjem jedinstvenog proleterskog fronta u Jugoslaviji.¹⁹⁶

Ideja o jedinstvu stekla je izvanrednu popularnost u štrajkovima Hrvatske i Slovenije, Srbije i Dalmacije. Usprkos tome do stvaranja jedinstvene fronte nije došlo. To se ne može objasniti samo organizacijskim i tehničkim greškama i nedostacima u sindikalnom radu uopće. Te greške se ispoljavaju prije svega u neshvaćanju linije VII kongresa Kominterne, u sektaskom otporu koji je u praksi jednak sabotaži zaključaka spomenutog kongresa. Za primjer se ponovno navodi istupanje sindikalnih funkcionara na kongresu GRS-a. Isto tako sektašerije i politiku sabotiranja vrše reakcionarni vođe među socijalistima Jugoslavije i u URSS-ovim sindikatima, sprečavajući ostvarenje jedinstvene fronte. Kao primjer sektašerija navodilo se i to što se Hrvatski radnički savez naziva fašističkom štrajkbreherkom organizacijom.

Parola jedinstva bila je osnovna parola komunista. U njenom je znaku trebalo provesti sve predstojeće pokrajinske kongrese sindikata kao i sam kon-

gres URSSJ-a. Svu agitaciju i propagandu u vezi s kongresom (štampa, zborovi, konferencije, sjednice, izlaganje), izbore delegata i sve ostale trebalo potciniti ovom zadatku i ovoj paroli. Nepomirljiva borba za odstranjivanje sektašva u tom je trenutku bio središnji politički zadatak Partije. Trebalo se boriti za izbor delegata koji su iskreni pristalice jedinstva, a ne da se biraju samo komunisti ili predstavnici nepostojećih Nezavisnih sindikata. »Mi moramo imati svoj stav po pitanju akcionog i organizacionog jedinstva sindikata. Akciono jedinstvo znači će veliki korak napred. To stvarno priprema i organizaciono jedinstvo. To i jeste razlog da se borimo za brzo realizovanje akcionog jedinstva svih sindikalnih saveza i pojedinih udruženja u štrajkovima, akcijama u vezi sa socijalnim osiguranjem, minimalnim nadnicama, slobodom sindikalnog organizovanja, autonomijom i izborima za radničke institucije (kao što su radničke komore, bolesničke kase).

Ali u isto vreme mi moramo postaviti paralelno pred URSS već danas sazrela pitanja jedinstva između URSS-a i Opšteg radničkog saveza i tzv. 'neutralnih' sindikata.

Pri tom pitanje ne može biti tako postavljeno kao što ga postavljaju vođe URSS-a 'priključite se URSS-u – i jedinstvo je tu'. Mi hoćemo pravo, bratsko jedinstvo, tako da sva tri dela (URSS – ORS – Neutralni), zajedno i potpuno ravnopravno izvrše pripreme za Kongres. Samo će se na ovaj način ostvariti jedinstvo ove tri organizacije, a ne na bazi njihove kapitulacije.

Mi se borimo za to da se Kongres URSS-a ne izjasni samo za akciono jedinstvo sa hrišćanskim i nacionalnim sindikatima u Sloveniji i Nacionalnim savezom željezničara i pomoraca, već isto tako i sa Hrvatskim radničkim savezom. U osnovi je pogrešno tretirati HRS kao 'fašističku štrajkbreherku organizaciju' i izjednačivati ga s fašističkim, poluzvaničnim Jugorasom. Moramo se boriti ne samo za to da se Kongres izjasni za odbacivanje svake rečenice iz zakona, kojom se anuliraju i slabe štrajkačka prava radnika, kao i za podizanje minimalnih nadnica, već i za to da se na Kongresu donesu zaključci o konkretnoj kampanji u celoj zemlji za zajedničko istupanje svih sindikata u ostvarenju akcionog jedinstva.

Što se tiče pitanja izbora u radničke komore i bolesničke kase treba tako da istupimo da se Kongres ne izjasni samo protiv Komesarijata, a za brzo raspisivanje izbora, nego i da uputi poziv drugim sindikatima (ORS, 'Neutralnim', hrišćanskim, Hrvatskom radničkom savezu) za zajedničko istupanje na izborima protiv Jugorasa, kao i, da preporučiti utvrđivanje zajedničkih lista.¹⁹⁷

To su bili osnovni stavovi CK KPJ upućeni pristalicama jedinstva pred kongres. U vezi s tim trebalo se održati uže savjetovanje poznatih komunista – sindikalnih funkcionara i povesti pregovori sa so-

¹⁹⁵ ACKSKJ, KI 1937/91.

¹⁹⁶ *Ibid.*, KI, 1937/94.

¹⁹⁷ *Ibid.*

cijaldemokratima u URSS-u o tome da li je moguće doći do jedinstvenih stavova. Dr Pavle Gregorić (Brzi) u pismu Centralnom komitetu KPJ daje sljedeće podatke o sukobu u vodstvu URSS-a:

»Odmah posle potpisano sporazuma opozicije čini se da su kaponje u centrali URSS-a rešili da prime u centralu izvesni broj naših u odnosu koji bi im osigurao majoriziranje naših u donošenju odluka. Kad se pokazalo da je još daleko od realizacije pismenih utanačenja sporazuma, Centrala je promenila svoje mišljenje, a Pavičević i drugi ostajući kod ranijeg zaključka dali su ostavku. Ovo je verovatno jedan od razloga ostavke. Prilazem pismo Pavičevića kojim obrazlaže svoju ostavku kako je bilo spremljeno za »Radnik«, ali je telefonski lično po Pavičeviću odgođena publikacija tog pisma. Mi zahtevamo da oni povuku ostavku, što će oni verovatno učiniti.«¹⁹⁹

Početkom siječnja 1938. šalje Rodoljub Čolaković (Mitar, Rozenko) Centralnom komitetu izvještaj, među ostalim, i o odnosu KPJ prema sindikalnom pokretu, iz kojega donosimo ovaj izvod: »Nema sumnje da je sindikalno polje rada ono gde naši ljudi razvijaju najveće aktivnosti i gde mogu zabilježiti najviše uspeha. Najvažnija dva pitanja koja stoje pred sindikalnim pokretom jesu:

a) Osujetiti nastojanja Krekića da pocepaju URS.

b) Podesiti pravilan odnos prema HRS-u.

Krekić očevito šurjuje sredinu. On je nastojao da odgodi kongres URS-a u nedogled, bojeći se da vodstvo ne odbije levičari i druge pristalice jedinstva. Posle je tu morao da uzmakne saglašavajući se da Kongres URS-a bude sazvan za april. Ali on sada pokušava da stvori cepačku atmosferu među izvesnim rukovodiocima URS-a, naročito u Sloveniji. Ti već sada govore da će pocepati URS, ako se budu donele takve i takve odluke (Na primer odluka o vraćanju u URS nepravilno isključenih). Krekić razvija veliku aktivnost na »raskrinkavanju« komunistu u sindikatima. Iščakao je odnekud neki sindikalni materijal iz 1934. god., to umnožava i razaslije organizacijama da se vidi šta komunisti hoće u sindikatima. Ne žaca se ni otvorenih provokacija. Na primer u Zagrebu je od socijaldemokrata potekao predlog da se održe pregovori između pristalica Komunističke partije i socijaldemokratske partije unutar URS-a, gde bi trebala da se izradi nekakva zajednička linija za kongres URS-a. Ljudi su im, savim pravilno odgovorili: mi ovdje ne poznamo ni komuniste ni socijaliste, ali svaki razgovor između aktivista URS-a, u cilju dobre pripreme Kongresa, u cilju sporovođenja Kongresa, kao manifestacije jedinstva i snage klasnih sindikalnih pokreta, obično prihvataju. Na ovo socijaldemokrati nisu ništa odgovorili. Naši ljudi održavaju vrlo dobre odnose s Pavičevićem i Belićem, iako ih nisu uspjeli još savim uvjeriti da je naša saradnja doista iskrena, da

nam je stalo samo do uspeha naše zajedničke kuće, i da nemamo nikakvih skrivenih misli u pogledu njihovog najurivanja s rukovodećih položaja.« Zatim Čolaković prikazuje situaciju u Srbiji. On kaže, da je poslije velikih štrajkova u Beogradu 1936. i 1937. godine znatno oživio sindikalni rad u Beogradu i cijeloj Srbiji. Osjeća se priliv novih masa u sindikate, izgrađuje se mladi sindikalni aktiv. URSS postaje sve privlačniji zbog pravilne politike jedinstva, koja se u njemu, pored svih teškoća, provodi. Radničke mase u njemu vide zaštitnika svojih klasnih interesa. Pod utjecajem zahtjeva masa za jedinstvom radničke klase vidna je i krupna promjena u shvaćanju pojedinih rukovodilaca URSS-a u Srbiji (Belić, Pavičević). Oni se suprotstavljaju Krekiću, koji se i dalje oslanja na režim, ne vodeći računa o raspoloženju članstva. Dalje, Čolaković, kaže: »Borim se da pored svih razgovora naših ljudi neće umeti da se snađu u ovom sukobu, jer pored sve odlučnosti u borbi protiv Krekića i njegove klike, Pavičević se boji da mu naši ne podvale. Naši ljudi još nisu uspjeli da kod takvih pristalica jedinstva stvore uvjerenje da naša politika jedinstva nije nikakav manevar, da se tu ne radi o izguravanju s rukovodećih mesta onih ljudi koji hoće da iskreno rade u interesu radničke klase. Važno je naglasiti da ima izvestan broj našeg sindikalnog aktiva čije intimno mišljenje opravdava ovu bojazan Pavičevića. To nazalost nije samo stav Pavla i Marjanovića. Rđave tradicije nezavišnjaštva još žive u glavama pojedinih ljudi.«¹⁹⁹

Josip Broz Tito javlja u jednom svom pismu od 26. veljače 1938:

»Drugo vrlo važno pitanje koje traži rešenje je sindikalno pitanje. Naime, postoji opasnost da može doći do rascjepa u sindikatima. Desni sa Krekićem na čelu se plaše Kongresa i trude se da dođe do rascjepa. Situacija je pogoršana i time što je većina S. D.²⁰⁰ i njihovih vođa za jedinstvo, što je dovelo do sukoba između vođa desnih i levih grupa S. D-a. Desni imaju za sobom samo slovenačke vođe i nekoliko organizacija u Bosni. Izgleda da Krekić paktira sa Stojadinovićem. Mi smo od naših ljudi zahtevali da učine sve da ne dođe do rascjepa, ali ako do toga ipak dođe, treba učiniti sve da Krekić ostane sam.

Inače, sindikalni pokret je sve jači, naročito u Hrvatskoj, gde je postao vrlo važan faktor u borbi radničke klase.

26. 2. 1938. godine

Valter.²⁰¹

U listu »Radnik« bila je otvorena diskusija koja je trebala biti nastavljena i na Kongresu. Pisalo se o proleterskoj demokraciji, o isključivanju pristalica jedinstva radničke klase iz sindikata, o potrebi okupljanja razbijenih malih sindikata u velike sindi-

¹⁹⁹ *Ibid.*, KJ 1937/111.

¹⁹⁹ *Ibid.*, KJ 1938/3.

²⁰⁰ S. D. – Socijaldemokrati.

²⁰¹ ACKSKJ, KJ 1938/11.

kalne organizacije. U listopadu 1937. u Zagrebu je održana zajednička sjednica sindikalnih rukovodilaca socijalista i komunisti, kako bi se prije Kongresa riješila sporna pitanja. Kongres je odložen na neodređeno vrijeme. Na to je Luka Pavičević koji je predstavljao lijeve socijaliste dao ostavku. Poslije Kongresa 3. septembra 1938. g. Josip Broz u svom izvještaju Kominterni o radu sindikata u Jugoslaviji pisao je da je komunistima u URSS-u dao direktive o taktici i radu u vezi s pripremama za Kongres. »Ja sam« – piše Tito – »nodmah dao našim drugovima direktivu da je neophodno da iskoriste sav svoj uticaj na socijaliste-pristalice jedinstva, da oni povuku svoje ostavke. Naši drugovi u Zagrebu prihvatili su se toga da mire zavađene socijaliste, i imali su uspeha u tome. Pavičević, Belić i drugi povukli su svoje ostavke i Kongres je bio odložen za april 1938. godine. O ORS-ovim sindikatima doneto je rešenje da on može biti primljen u Ujedinjene sindikate samo na kongresu URSS-a, pod uslovom da se pošteni Statutu URSS-a i direktivama koje će biti primljene na tom Kongresu.« Dalje Tito piše: »Još pre Kongresa došlo je do sporazuma sa vođama socijalista u mnogim važnim pitanjima kao napr. ponovno prihvatanje isključenih, koji su bili isključeni bilo pojedinačno bilo kao čitave organizacije, naročito u Sloveniji. Takođe je rešeno ko će biti član, a ko kandidat CK URSS-a. Treba primetiti da po ovom pitanju nije bilo daljih teškoća. Socijalisti su bili saglasni sa našim predlozima kandidata. Naši su drugovi bili vrlo taktični, jer nisu predlagali ni jednog kandidata koja ne bi prihvatili socijalisti.«

Tito se plašio da će se Kongres odnositi prema HRS-u kao prema fašističkim sindikatima. Međutim do toga nije došlo, tako da je Kongres donio zaključak da s HRS-om treba ujedinjivati akcije i zajednički raditi u interesu radnika. Prema ocjeni Tita, bilo je dobro što se Kongres održao u Zagrebu jer su se svi socijalisti izjašnjavali za jedinstvo, a s rezultatima Kongresa bili su zadovoljni.²⁰²

Za puno akciono i organizacijsko jedinstvo na Kongresu URSSJ-a

Poslije konzultacija Pokrajinske uprave URSS-a u Zagrebu s Izvršnim odborom URSSJ-a na kojoj su raščišćena sporna pitanja i nakon koje su se vratili u Izvršni odbor članovi u ostavci (Pavičević, Belić, Damjanović i Jovanović) na sjednici Izvršnog odbora URSSJ-a, održanoj 15. veljače 1938. u Beogradu definitivno je utvrđeno da se IV redovni kongres URSSJ-a održi 17. i 18. travnja u Zagrebu. Dnevni red i referenti su također izmijenjeni: 1. Rad zemaljske sindikalne centrale i njenih sastavnih organizacija i položaj radničkog i namješteničkog sindikalnog pokreta (referent Krekić); 2. Ekonomski i socijalni položaj radnika (referent Jakomin); 3. Uredba

o minimalnim nadnicama (referent Belić); 4. Tarifne akcije (referent Katić); 5. Socijalno političke ustanove i radnički pokret (referent Pfeiffer); 6. Izbor upravnog i nadzornog odbora URSSJ; 7. Organizaciono i akciono jedinstvo (referent Pintar). Obavještenje su potpisali predsjednik Luka Pavičević i tajnik Bogdan Krekić.²⁰³

Pretkongresne su se rasprave shvaćale sastavnim dijelom kongresnog rada u kojima je članstvo sudjelovalo masovno. U tim se razgovorima analizirao rad URSS-a od njegova postojanja u doba najgora diktature, usprkos kojoj je jačao i širio klasnu svijest, aktivno angažirao svoje članove na poprištu klasne borbe. Govorilo se o jedinstvu sindikalnog pokreta koje istodobno predstavlja i pitanje jedinstva radničke klase; o URSSJ-u koji izražava želju proletarijata za jedinstvom. Polazeći od onoga što spaja radničku klasu, od partijsko-političke neutralnosti, URSSJ je realizirao Marxov misao o odnosu sindikata i partije; URSSJ se pretvorio u školu marksizma, a sindikati su postali politička snaga. URSSJ je postao reprezentant cijele radničke klase, o čemu su ostale političke i sindikalne grupe trebale voditi računa. Ukazivano je na iskustvo francuskih sindikata koji su se u vrijeme razjedinenosti sastojali od socijalista koji su imali 553.770 članova, i komunisti kojih je bilo 505.000. Nakon prve godine jedinstva sindikalne su organizacije brojile više od pet milijuna članova. Međunarodni je sindikalni savez također bio ojačao i u godinu dana povećao svoje članstvo za četiri milijuna članova, a vodili su se razgovori za pristupanje ruskih sindikata. Djelo ujedinenja radničke klase svijeta ulazi u svoju završnu fazu, tvrdilo se u raspravama, a to su kameni temeljci URSS-ove zgrade. Pretkongresni razgovori polazili su od ovih činjenica.²⁰⁴

Raspravljalo se i o raznim slabostima, a posebno o radničkoj štampi. U Beogradu su izlazila četiri lista: »Radničke novine«, »Građevinski radnik«, »Povokret« i »Glas«. Pored toga, grafičari su izdavali svoj list »Grafičar«. Sindikalni su se listovi kritizirali jer su vijesti o savezu ispunjavale jednu stranicu sindikalnog teksta, dok su se ostale tri preštampane. Pored političkih građanskih dnevnika ipak postoje svi uvjeti za širenje radničkih listova. Prije prvog svjetskog rata »Radničke novine« izlazile su u 6 200 primjeraka svaki dan, ostali građanski listovi imali su tiražu od oko 2 000 primjeraka. Sada »Politika« i »Vreme« imaju stalnu rubriku o radničkim organizacijama, bave se položajem radničke klase, ne izražavajući svoje stavove o tome, zbog čega su informacije dosta vjerne. Razumije se da te rubrike o radnicima nisu ideološki neutralne. Ideološki stavovi se provlače između redova u obliku koji je većini lako prihvatljiv. Građanska informativna štampa prelazi 200.000 primjeraka. Od radničke se štampe zahtijevala veća raznovrsnost, originalnost i jasan

²⁰³ Radnik, Zagreb, 25. II 1938.

²⁰⁴ Radničke novine, Beograd, 1. X 1937.

²⁰² Ibid, KI 1938/24.

idejni pristup. Radničku štampu treba učiniti suvremenom jer je vrlo zaostala. Nužno je povećati broj stranica, tehničku opremu poboljšati, uvesti rubrike koje radnik traži.²⁰⁵

Pisalo se i o akciji i taktici URSS-a, o besmislenosti antimarksiističkog promatranja problema, shvaćanju taktike kao smicalice, trika, vrste podvale, nadmudrivanja protivnika. Dinamika klasne borbe ne poznaje rutinu, ignorira šablone, odbacuje recepte. Fašizam do očiglednosti potvrđuje da se fraza i nadmudrivanjem ne mogu riješiti društveni konflikti. Akcije, međutim, ne znače potcjenjivanje teorijskog pristupa. URSSJ je nadpartijska organizacija radničke klase Jugoslavije. On okuplja radničku klasu prvenstveno na planu ekonomske borbe, ali URSS nije amorfna grupacija, socijalni amalgam bez ikakvih ideja. Ideologija URSS-a izvire iz naučnog socijalizma kako su ga formulirali Marx i Engels. URSS je idejno marksiistički pokret. Polazeći od njega, od ideja marksiističke nauke, izvire akcija i taktika URSS-a. Osnovna ideja marksizma je princip klasne borbe. Ona je polazna točka za sve slijedeće. U klasnom društvu nije moguća harmonija interesa. To čini klasnu borbu neizbježnom. Zadatak se marksista svodi na pravilno organiziranje tih sudara, planski usmjeren rad u pravcu sve većih ostvarenja interesa radničke klase. Razvitak društva nije plod državnčkih i teorijskih kombinacija. On se ne može mijenjati voljom pojedinaca niti pojedinih grupa. On leži u osnovi čvrstih ekonomskih i klasnih interesa, i samo ukoliko nastupaju promjene u tom osnovnom odnosu one utječu na akcije i događaje. Praktična vrijednost osnovnih principa teorije ne može se shvatiti kao ukras, dekoracija, medalja, s kojima sindikalni pokret paradira. Oni predstavljaju zakon društvenog razvitka, pa ih sindikati u svakodnevnim akcijama i svojoj praksi moraju i upotrebljavati. Prema tome, taktika je jedinstvo osnovnih ideja, principa i svakodnevnih akcija (prakse). U URSS-u prevladava praktikizam. Sve se polaže na interes. Treba shvatiti uzajamnost interesa i uvjeta u klasnoj borbi. To je jedino što naredni Kongres ima i može da učini.²⁰⁶

Pretkongresna diskusija obuhvatila je i širok krug organizacijskih problema. Pošlo se od ocjene da je bilo pogrešno što se 1919. godine, stvaranjem Ujedinjenih sindikata, pet odvojenih pokreta (Srbija, Hrvatska-Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Vojvodina i Slovenija) stopilo u zajedničku maticu s gvozdenim centralizmom. Jedinstvo u vrhovima nije značilo stapanje u savezima i pokrajinama. Oni su zadržali svoju individualnost. Centralnu organizaciju uništilo je vrijeme i nove generacije. Pokrajinski individualizam i lokalizam ogleda se u postojanju čitava niza pokrajinskih organizacija. Rudari u URSS-u imaju tri saveza, drvodjelci četiri, općinski radnici četiri, brijači i kućna posluga po dvi-

je. Postoji i samostalna sindikalna organizacija na esnafskim principima molera i farbara. U URSS-u je tako djelovalo 39 sastavnih organizacija. Tvrdi se da je to rezultat politike URSS-ova vodstva. Na ovoj je liniji i decentralizacija već centraliziranih saveza, stvaranjem podsaveza koji vode svoju tarifnu politiku u okviru generalnih direktiva. Objektivno za to postoje uzroci u privrednim odnosima, u različitim stupnju na kojem se nalazi kapitalistička proizvodnja. Na jugu se kapitalizam tek počeo razvijati. Industrija je koncentrirana van gradova (rudarstvo, industrija duhana i tsl.). Slovenija je industrijski najrazvijenija oblast, proletarijat je u njoj klasa za sebe koja se iščelici kroz klasnu borbu. Različiti stupanj razvoja uvjetuje i postojeće stanje u sindikalnom pokretu, iako to ne znači da se treba pomiriti s postojećim stanjem.²⁰⁷

URSSJ se neprekidno morao prilagođavati novim odnosima. Zbog toga su pitanja unutarnje organizacije bila na dnevnom redu svakog kongresa. Ranije se radilo o razgraničenju struka, sada se govorilo o stapanju organizacija. Navodilo se iskustvo Saveza građevinara i Saveza tekstilno-šivačkih radnika. Savezi su centralizirani, imaju centralne uprave, drže se redovni kongresi. Cjelokupna aktivnost: organizacijska, agitaciona, tarifno-štrajkaška politika svedena je ipak na podsaveze. Podružnice rade pod njihovim rukovodstvom, čime je aktiv članstva povećan, a utjecaj se saveza proširio. Vodi se više akcija nego ranije, kase su pune, ali su i izdaci za pet podsaveza veliki. Pokrajinskim odborima treba proširiti djelokrug, oni bi trebali preuzeti u svoje ruke vođenje pokreta. Pokrajinski odbori trebaju pojačati svoj utjecaj u organizacijsko agitacionom pravcu. Pokrajinski odbori trebaju rukovoditi svim tarifno-štrajkaškim pokretima, odnosno trebaju se uskladiti s njihovim odlukama. Mora se pribjeći potpunom centraliziranju pokreta u okviru jedne pokrajine. Odnos između centrale URSSJ-a i pokrajinskih odbora u ovom slučaju mora biti izraz raspoloženja pojedinih pokrajina i oblasti. Centralu može da bira zajednički kongres. U tome leži njena moralna snaga, izvire autoritet koji će svi poštovati. Opće direktive propisat će kongres. U njihovim okvirima radit će pokrajinski odbori. Centrala URSSJ bit će pozvana da taj rad nadzire. Da bi se to ostvarilo nije potrebno mijenjati Statut URSSJ-a. Ova organizacija ne znači poništavanje autonomije sindikalnih saveza.²⁰⁸

Pretkongresne diskusije ukazivale su na to da URSS-ov sindikalni pokret, ukoliko i ubuduće želi voditi organiziranu borbu radnih masa, treba posvetiti punu pažnju razvijanju njegovih pojedinih sastavnih organizacija. Iskustvo je pokazalo mnogo štetnih posljedica zbog razjedinjenosti organiziranih radnika u više esnafskih ili lokalnih saveza. Pristalice centraliziranog saveza iznose da i dobro or-

²⁰⁵ *Ibid.*, 7. X 1937.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*, 15. X 1937.

²⁰⁸ *Ibid.*, 29. X 1937.

ganizirani pokrajinski odbori ne rješavaju probleme radničkih nadnica iste struke i kvalifikacije, jer u jednoj pokrajini radnici mogu izboriti veće nadnice, a u drugoj ostanu na istim ili nižim. To omogućuje međusobnu konkurenciju kapitalista, a i radnika. Tako su, na primjer, u Hrvatskoj i Sloveniji najviše razvijeni kožarska industrija i obrt. Uslijed borbe radnika u Hrvatskoj, nadnice su daleko iznad onih u Sloveniji. Kapitalisti iz Hrvatske otporni su i upiru prstom na industrijska poduzeća s niskom nadnicom. Ovaj primjer ukazuje na nužnost stapanja pokrajinskih saveza u jedan moćni i snažni savez, čemu se protivne slovenski sindikati i Izvršni odbor URSSJ-a. Kao što su se mogle ujediniti Hrvatska i Srbija prije pet godina, a Bosna im se priključila prije godinu dana, tako isto mogu i rukovodioci Slovenije dati svoj pristanak za ujedinjenje.²⁰⁹

Od 1934. do kraja 1937. oživjela je privredna djelatnost: povećao se broj poduzeća, suma uloženog kapitala, cijene agrarnim i industrijskim proizvodima, bankovni kapital, broj uposlenog radništva. Sve je to predstavljalo vidnu osnovu za poboljšanje položaja radnika. Donesena je također i Uredba o minimalnim nadnicama, poboljšano je invalidsko i mirovinsko osiguranje radnika i namještenika, poboljšane su i odredbe o materijalnoj pomoći nezaposlenim radnicima i pojačane službe inspekcije rada. Sindikalni, radnički i namještenički pokret napredovao je u svim pravcima. Neki pokrajinski sindikati slili su se u zemaljske saveze, neki od njih su osnovali federaciju. Do sve većeg izražaja dolazili su pokrajinski centri, koji su se afirmirali s nizom inicijativa u privrednim i socijalnim pitanjima. URSSJ se pokazao i dokazao kao konstruktivan pokret. Oko njega su se okupljale mase jugoslavenskog radništva. 1931. godine on je imao 28.496, a pet godina kasnije 54.707 članova. (U 1937. godini ovaj broj je prevaziđen). Oko 5 000 namještenika, oko 7 000 metalaca i 7 000 rudara, 8 000 drvodjelaca i više od 8 000 građevinara – članovi su URSSJ-a. 1936. je godine, prema pokrajinama, bilo članova u Srbiji 15.072; Hrvatskoj 13.245; Sloveniji 11.699; Vojvodini 6 638; Bosni 6 483; Dalmaciji 1 570 članova.²¹⁰

Građanska štampa napadala je internacionalizam URSS-a, veze s predstavnicima ISS i sindikalnim centralama drugih zemalja. Nazivali su ih međunarodnim plaćenicima i izdajnicima. Besmislena mržnja koja se ispoljavala prema pripadnicima radničkog pokreta izgrađenog na međunarodnoj osnovici nije imala nikakva opravdanja, jer je međunarodna povezanost bila rezultat i privrednog razvika. Međunarodna koncentracija kapitala, međunarodni sporazumi među narodima, međunarodne organizacije poslodavaca, međunarodni savezi industrijalaca, bez obzira na političku i nacionalnu pripadnost, građanska štampa nije proglašavala narod-

nim izdajcima. Slobodni sindikalni pokret sazdan je na uzajamnoj pomoći i solidarnosti pripadnika radničke klase bez obzira na narodnost, rasu i vjeru. Njegov je cilj da se bori za privredni, socijalni, politički i kulturni napredak širokih slojeva svakog naroda i da služi miru.²¹¹

Na inicijativu izvršnog odbora, a pod rukovodstvom predsjedništva URSSJ-a predstavnici saveza: Splošne delavske strokovne zveze, Saveza tekstilno-odećnih radnika i Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika, na konferenciji održanoj 15. ožujka 1938. u Ljubljani sporazumjeli su se da se:

1. Radništvo tekstilne, pletarske i kožarsko-prerađivačke industrije i zanatstva na području Dravske banovine organizira u sastavu Splošne delavske strokovne zveze.

2. Dok Savez tekstilno-odećnih radnika i Zveza oblačilnih delavce ne stupe u jedinstveni savez za čitavu zemlju, Zveza oblačilnih delavce organizirat će u svome sastavu sve krojačko-šivačke radnike u Sloveniji. Do definitivnog stapanja obje će organizacije biti dužne surađivati u svim tarifnim akcijama. Izvršni odbor URSS-a treba poradići na tome da ubrza organizacijsko stapanje dviju organizacija i po potrebi donese obavezne odluke u tom pravcu.

3. Splošna delavska strokovna zveza će za sve važnije ogranke radništva, kao tekstilne, pletilne i kožarsko-prerađivačke struke u svome sastavu organizirati stručne podsveze u cilju suradnje sa organizacijama u sastavu URSS-a na drugom području u tarifnim akcijama. Podsavez za kožarsko-prerađivačke radnike bit će u vezi s oblasnim odborom Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika u Zagrebu.

4. Splošna delavska strokovna zveza i savezi tekstilno-odećnih i kožarsko-prerađivačkih radnika organizirat će suradnju i na drugim poljima osim tarifnih, radi što potpunijeg uzajamnog upoznavanja.

5. Sve ove organizacije potrudit će se da nađu način kako bi cjelokupno članstvo ovih privrednih grana bilo predstavljeno kao jedna cjelina u odnosnim stručnim sindikalnim internacionalama.

6. Splošna delavska strokovna zveza, odnosno savezi tekstilno-odećnih i kožarsko-prerađivačkih radnika primit će u svoje članstvo kao punopravne članove, i s priznanjem stečenih članskih prava, sve one članove koji bi s područja jednoga saveza našli zaposlenje na području drugoga saveza.

Članovima koji s područja jednog saveza budu putovali na područje drugog saveza, a ne zadrže se tamo na radu, Splošna delavska strokovna zveza, odnosno savezi tekstilno-odećnih i kožarsko-prerađivačkih radnika isplaćivat će potpore prema svojim pravilnicima, a isplaćene potpore međusobno će obračunati.

7. Članovi Saveza tekstilno-odećnih radnika na području Dravske banovine preći će u sastav Splošne delavske strokovne zveze koja će ih primiti kao

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ujedinjeni sindikati, br. 3–4, mart-april 1938. str. 41–42, 43, 44, 45, i 46.

²¹¹ Ibid, str. 46, 48, 49.

punopravne članove i priznati im sva stečena prava bez naknade od Saveza tekstilno-odećnih radnika.

8. Članovi koji su iz Splošne delavske strokovne zveze bili isključeni zbog nediscipline mogu biti primljeni u ovaj savez po odluci centralne uprave u duhu najveće tolerancije u smislu odluke od 17. travnja 1937, ukoliko se za prijem u članstvo budu prijavili.²¹²

Pod bremenom teškog položaja u koji je zapala radnička klasa u doba privredne krize, započeti su tokom 1935. i 1936. godine pokreti radnika u tvornicama, radionicama i čitavim strukama. Industrijalci i poslodavci poduzeli su drastične mjere da bi suzbili i zaustavili borbu radnika. Osnovana je radnička organizacija JUGORAS, obnovljen HRS i učinjeni su krajnji napori da se razjedini akcija borbenih radnika i klasnih organizacija. Uredbom o minimalnim nadnicama izricane su kazne i onemogućavane tarifyne akcije. Kongres URSS-a nameće se dužnost da tarifno-štrajkaške akcije podignu na višu razinu, da se ukinu ustanove o pomirenju i arbitraži, a minimalna nadnica da se regulira zakonskim putem na osnovi egzistencijalnih potreba radnika i namještenika. U socijalnom osiguranju birokracija i malograđanski mentalitet uzima sve više maha, što može poslužiti kapitalističkoj klasi kao osnova za fašiziranje socijalno-političkog života. Izbori za okružne urede nisu još provedeni. Autonomija radničkih komora je ugrožena. To nameće Kongresu dužnost da ustane u obranu radničkih ustanova, traži slobodne izbore i učini ove ustanove korisnima za radničku klasu. Nezaposlenost ne opada, radnici su izgubili u posljednjih nekoliko godina osam milijardi, a dobili su u vidu fakultativnih pomoći oko 50 milijuna dinara. I to se želi ukinuti. Kongres URSS-a nema samo značaj manifestacije solidarnosti i jedinstva. On je kongres spremnosti radničke klase da se bori za najosnovnija građanska prava radnika. On je kongres borbe za kruh, mir i slobodu.²¹³

Ni industrijalci, trgovci, zanatlije, seljaci ne organiziraju se iz luksuza već im to diktiraju njihovi posebni klasni interesi. Kruti interesi tjeraju kapitaliste da se organiziraju u nacionalne i međunacionalne ekonomske organizacije (kartele, trustove i tsl.), a na političkom polju stvaraju autoritativne režime. Seljaci se organiziraju da bi smanjili različita poreska opterećenja, spriječili obaranje cijena seljačkim proizvodima i držanje visokih cijena industrijskim proizvodima. Zajednica istovetnih interesa radnika i seljaka diktira nužnu potrebu da se organiziraju u posebne organizacije i da putem njih brane svoje interese. Akcija kapitalista suprotstavlja se savezu radnika i seljaka na općim nacionalnim pitanjima, međunarodnim, političkim, kulturnim i ekonomskim. Jedinstvene radnike se nastoji putem raznih organizacija usmjeriti na međusobnu borbu. Ovakve organizacije objektivno služe kapitalističkoj kla-

si ne samo za pogoršanje ekonomskog položaja radnika, nego i za političku borbu protiv radničke klase. Klasne sindikalne organizacije su stoga isključile iz svojih zadataka partijsko-politička pitanja i svoje zadatke usmjerile samo na ona pitanja koja su svim radnicima zajednička. Mnoge sindikalne organizacije postale su oružje u rukama svojih klasnih protivnika. Akciono jedinstvo se paralizira suprotstavljanjem općih političkih i ideoloških pitanja ekonomskim potrebama radnika. Time se u tarifno-štrajkaškim akcijama spriječavalo akciono jedinstvo. Vodstvo HRS-a odbilo je svaku javnu suradnju i jedinstvo. Ono negira klasnu podvojenost i zalaže se za suradnju rada i kapitala. Ovakvu koncepciju o suradnji rada i kapitala postavlja i nehrvatska nacionalna organizacija JUGORAS. Time se vezuju radničke organizacije za poslodavce pojedinih nacija. Kласičan primjer potčinjavanja HRS-a suradnji s kapitalom je osnivanje Hrvatskog gospodarskog vijeća kao vrhovnog arbitra u odnosima hrvatskih radnika i poslodavaca. Hrvatsko gospodarsko vijeće zamjenjuje samostalnu tarifno-štrajkašku akciju HRS-a pomirenjem i arbitražom. Ovdje nije bitno to što tarifyno štrajkaške akcije onemogućuje opoziciji dio kapitalističke klase.²¹⁴

U pretkongresnoj diskusiji »Radnik« se žali na list »Privatni namještenik« da denuncira vlastima organizacije i članove pojedinih saveza. On je u broju od 7. ožujka 1938. imao ovakav odjeljak: »Mnoge opet vlasti već prema potrebi i odnosu snaga, toleriraju inače nedostižive ikakvoj kontroli komunistički obilježene pojedince i grupe, da bi u protivničkim redovima mogli da unesu što više razдора, nereda i nesposobnosti za akciju i obranu! To »Radnik« naziva iskorištavanjem »Privatnog namještenika« u partijsko-političke svrhe. Isto tako podsjeća Savez privatnih namještenika na odluke sindikalnih foruma da u interesu razvijanja drugarske suradnje treba obustaviti napade i klevete.²¹⁵

»Došla je u modu i vika protiv stranih utjecaja na naše radnike. Ali upravo oni, koji viču na strane utjecaje, rade prema stranim receptima i govorom i pismom traže komesarijate, korporativne organizacije i sl.«²¹⁶

»Uz svoj rad radnici donose zajednici materijalne prihode u vidu raznih poreza i pririze, koji su za naše prilike veoma visoki. Izračunato je da radnička obitelj koja ima godišnju zaradu od 12.000 dinara plaća za razne poreze kao: službenički porez, kućarinu, carinu i trošarinu od živežnih namirnica, monopolske terete, porez na poslovni promet i carinu na odijelo i obuću ukupno 1.170 dinara. Ako se uzme ovo opterećenje bez raznih taksa i kuluka vidljivo je da poresko opterećenje iznosi 15,5 posto zarade. Prema tome radnik je najveći poreski platac u državi.«²¹⁷

²¹⁴ *Ibid.*, 25. III 1938.

²¹⁵ *Ibid.*, 1. IV 1938.

²¹⁶ *Ibid.*, 8. IV 1938.

²¹⁷ *Ibid.*

²¹² *Ibid.*, str. 63.

²¹³ *Radnik*, Zagreb, 18. III 1938.

Težina položaja nije u tome što radnička klasa gubi svakodnevno porastom skupoće u nominalnim i realnim nadnicama, već u tome što joj se smanjuju mogućnosti da vodi akcije za svoj bolji ekonomski položaj. Kapitalističkoj klasi je cilj da rješavanje teških socijalnih i klasnih problema izvrši novim pokoljem i ratom. Radnička klasa bila je od svog postanka nosilac slobodarskih težnji, zato kapitalisti nastoje u prvom redu razjediniti njene redove. U tom pravcu čine se ogromni papori i ne štete sredstva. Međutim, u čitavu nizu zemalja izvršeno je akciono i organizacijsko ujedinjavanje radničke klase. Teži se stvaranju međunarodnog radničkog pokreta i ujedinjavanju cjelokupnog proletarijata u svijetu. Na Kongresu URSSJ, pored predstavnika Sindikalne internacionale, bit će i predstavnici sindikalnih pokreta Francuske, Čehoslovačke, Mađarske, Holandije, Švedske, Danske itd.²¹⁸ Na Kongresu će se naći delegati sindikalnog pokreta, ljudi koji su u uskoj vezi sa širokim radničkim masama po radionicama, tvornicama i dubokom podzemlju, u biroima u saobraćaju, njihovih neposredni organizatori, prosvjetitelji i predstavnici. Oni će iznijeti svoja iskustva i saznanja i utvrditi nove smjernice sindikalnog rada.²¹⁹

•Mogu klasni protivnici poduzimati i reći što hoće, ali URSS-ovu sindikalnu ideju ne mogu više iskorijeniti iz redova jugoslavenskog radništva. URSSJ nije politički pokret niti on želi da se pojavljuje u političkim funkcijama. Kapitalisti stvaraju organizacije za radnike radi svojih političkih potreba i in-

teresa, a ne radničkih.« Zadatak je URSS-a da popravljajući položaj jugoslavenskih radnika. On to ostvaruje svojim ekonomskim i prosvjetnim sekcijama i borbom za usavršavanje socijalno političkih ustanova. S tim su akcijama povezane i aktivnosti za osiguranje slobode koalicije, slobode zborna i dogovora, slobode štampe, kolektivnih ugovora itd. URSSJ je stoga demokratska tvorevina, sustav za kulturno uzdizanje radnog naroda i faktor za stvaranje zdrave atmosfere neophodne normalnom razviku društvenih odnosa. Kongres će trebati izraziti i sačuvati najveću potrebu radničke klase – jedinstvo sindikalnog pokreta u zemlji. Bude li jedinstvo sačuvano ovim Kongresom, bit će stvoreni i zdravi uvjeti za dalji napredak radničkog pokreta.²²⁰

Pored takve agitacije i propagande u radničkoj štampi razvijala se široka aktivnost, mitinzi i konferencije na kojima su radnici usvajali svoje zahtjeve i upućivali ih Kongresu sa zahtjevom da očuva jedinstvo sindikalnog pokreta. Ove pretkongresne akcije, u kojima se manifestirala želja radnika Jugoslavije za jedinstvom URSSJ-a, dovela je do uže suradnje s lijevim socijaldemokratima. Iako su se desni socijaldemokrati i dalje čuvali javnog prihvaćanja suradnje s komunistima, protiv kojih su sve do Kongresa vodili borbu težeći da njihov utjecaj u URSSJ-u bude apsolutan, a zbog pritiska i prijetnji režima ostali su i dalje spremni da se sa njim sporazumiju. Konstruktivna politika komunistima, posebno intervencija Josipa Broza-Tita, od pokušaja razbijanja URSS-a načinila je IV kongres URSSJ-a platformom klasnog jedinstva.

²¹⁸ *Ibid.*, 15. IV 1938.

²¹⁹ *Ibid.*, 16. IV 1938.

²²⁰ *Slobodna riječ*, Zagreb, 16. IV 1938.

ČETVRTI KONGRES UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE

Rad Kongresa

17. i 18. travnja 1938. godine održan je u Zagrebu IV kongres URSSJ-a. Kongresu su prisustvovala 222 delegata iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Vojvodine, Bosne i Hercegovine i predstavnici drugih pokrajina. Na Kongres su svoje predstavnice delegirala 33 sindikata koji su predstavljali 56.222 redovna člana. Nezaposlenih članova sindikata, prema izvještajima tih organizacija, bilo je oko 40.000, tako da je ukupan broj članova URSS-a iznosio oko 100.000. Centralna uprava URSS-a uputila je na Kongres 15 svojih delegata, a delegate su imali i 67 mjesnih međustrukovnih odbora i 10 pokrajinskih i oblasnih odbora. Kongresu je prisustvovalo, sa savjetodavnim pravom glasa, i 10 novinara, predstavnika radničkih listova.

Kongres je otvorio predsjednik URSSJ-a Luka Pavičević koji je u uvodnoj riječi istakao historijski značaj Kongresa za izgradnju sindikalnog jedinstva. Sindikalnu internacionalu i čehoslovački sindikalni pokret zastupao je Rudolf Tayerle iz Praga, švedske sindikate zastupali su Arnold Sölvén i Axel Strand iz Stockholma, danske sindikate A. Jensen iz Kopenhage, holandske sindikate Van der Lende iz Amsterdama a Mađarsku zemaljsku sindikalnu centralu Beno Gal iz Budimpešte. U ime Saveza grafičkih radnika Kongres je pozdravio Eugen Stark, u ime Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Dušan Grković, Josip Kraš je u ime Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a u Zagrebu pozdravio delegate Kongresa, predstavnike sindikata koji saraduju sa URSS-om i delegate iz inozemstva. On je rekao da proletarijat cijelog svijeta

ta s velikom pažnjom prati Kongres jer očekuje da će učvrstiti jedinstvo i slogu radničke klase. Utoliko je Kongres URSSJ-a manifestacija međunarodnog proleterskog jedinstva i borbe. Radnička klasa u svijetu stoji pred istim problemima kao i jugoslavenska. Klasni protivnici pokušavaju uništiti ekonomski, kulturni i politički pokret radničke klase, gurajući je u sve veću nezaposlenost, bijedu i glad. Razjedinjavajući njene snage, oni utiru put za fašizam. U velikom je broju zemalja radnička klasa shvatila svoj povijesni zadatak i pristupila akcionom i organizacijskom prikupljanju i učvršćivanju svojih redova. U Jugoslaviji se radnička klasa okupila u okviru Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza koja u ovim burnim danima previranja u svijetu na Kongresu manifestira svoju internacionalnu pripadnost.

Rudolf Tayerle je u ime Internacionalnog sindikalnog saveza (Amsterdamska sindikalna internacionala) govorio o teškom međunarodnom položaju radničke klase, potlačenih društvenih slojeva, naroda i nacija. Istakao je veliko značenje koje imaju klasne radničke sindikalne organizacije u borbi za građanske slobode i demokraciju. Fašizam je, pripremanjem novog pokolja, u pojedinim zemljama ugrozio egzistenciju radničke klase, čitavih naroda i nacija. Tehnička racionalizacija, privredna kriza kapitalističkog sistema, milijunske mase nezaposlenih radnika i dokidanje osnovnih sloboda radnika da se organiziraju i brane, osnovne su karakteristike uvjeta života radnih masa.

U ime Centrale za radničko obrazovanje u Beogradu Kongres je impresivnim govorom pozdravio dr Živko Topalović, ističući ogroman značaj obrazovanja klase i snagu idejnog uvjerenja klasno obrazovanog radništva.

Referati i diskusije na Kongresu bili su na visokoj razini. Radom Kongresa bili su vrlo zadovoljni i delegat Internacionalnog sindikalnog saveza i delegati mađarskog, švedskog, danskog i holandskog sindikalnog pokreta. Kongres je završio veliki posao i savladao ogromni materijal. Izvještaj Izvršnog odbora imao je šest poglavlja: privredni život, položaj radnika, položaj sindikalnog pokreta, socijalna politika, kulturno-prosvjetni rad i međunarodna saradnja. Izvještaj nije bio namijenjen javnosti. Zbog cenzure umnožen je i poslat delegatima kao privatno pismo, sa ciljem da im posluži kao podloga za raspravu. Izvještaj su potpisali: Luka Pavičević predsjednik, Bogdan Krekić sekretar, Branko Jovanović blagajnik, Milorad Belić, Pero Damjanović iz Beograda, Vladimir Pfeiffer i Ilija Sarapa iz Zagreba, Jurij Arh i Lovro Jakomin iz Ljubljane, Jovo Jakšić iz Sarajeva, Leopold Močari iz Novog Sada i Mato Ivišić iz Splita. Izvještaj obuhvaća rad i razvitak URSSJ-a u razdoblju od 1934. do 1937. uz opsežan statistički i drugi materijal o položaju radničke klase. Kongres je veliku pažnju posvetio pitanju minimalnih nadnica i tarifnih akcija, socijalno-političkim ustanovama, organizacijskom i akcionom jedinstvu jugoslavenske radničke klase.

Sve odluke donesene na Kongresu donijete su jednoglasno, pa čak i one o spornom pitanju organizacijskog i akcionog jedinstva. U diskusiji je sudjelovao 41 delegat.

Građanska štampa pisala je da se Kongres neće održati, jer se protiv njegova održavanja u Zagrebu spremaju demonstracije nacionalista. Međutim, Mjesna partijska organizacija i Mjesni međustrukovni odbor organizirali su u ta dva dana nekoliko tisuća radnika koji su okruživali mjesto održavanja Kongresa onemogućujući tako provokacije.

Uoči Kongresa Hrvatski je radnički savez izdao letak u kojemu se klevetao klasni radnički pokret. »Radnik« je, uz prikaz rada Kongresa, donio i taj letak, tvrdeći da su ga štampali kapitalistički ekspONENTI iz vodstva HRS-a kojima je u interesu da razbije jedinstvo radničke klase.

U Izvršni odbor URSSJ-a izabrani su: Luka Pavičević, Bogdan Krekić, Branko Petek, Milorad Belić, Stjepan Gužvić, Vladimir Pfeiffer, Miroslav Pintar, Lovro Jakomin, Frane Toman, Jovo Jakšić, Petar Medić, Mato Ivišić, Duško Mrduljaš, Antun Rozmajer, Božidar Mašić. U Nadzorni odbor: Josip Bosner, Franjo Parte i Života Jevtović.

Direktive koje je Kongres dao novoizabranog Centralnoj upravi glase:

»Da novo izabrani Izvršni odbor Centralne Uprave URSSJ-a u zajednici sa sastavnim organizacijama i pokrajinskim odborima URSSJ-a radi sa svim raspoloživim sredstvima, da se stvori nasuprot kapitalističkog bloka klasni sindikalni blok na sledećim principima:

a) na partijsko-političkoj nezavisnosti svih sastavnih organizacija URSSJ-a i svih sindikalnih grupacija van sklopa URSSJ-a;

b) da se dosadašnja povremena i neobavezna akciona saradnja sa organizacijama klasnog obeležja i organizaciona nepovezanost dovede do pune akcione i organizacione povezanosti, da se ova organizaciona povezanost formira na bazi kartela, na čelu kojeg bi stajao stalni odbor za čitavu zemlju, uz pripomoć pokrajinskih i mesnih odbora gde imaju ove grupacije svoje organizacije;

c) da se u svim preduzećima, gde postoje dve takve organizacije, iz bloka klasnih grupacija uspostave isto tako zajednički akcioni odbori za vođenje zajedničkih akcija i reprezentacije klasnog radničkog sindikalnog pokreta, da prestane svaka međusobna borba i da se obustave međusobni napadi;

d) da se na ovim zajedničkim forumima donose odluke na principu proleterске demokratije i da vežu sve učesnike moralno i materijalno.«

O položaju sindikalnog pokreta

Ocjena položaja sindikalnog pokreta data u izvještaju i na Kongresu polazila je od tvrdnje da radnici predstavljaju poseban krug ljudi čija je ekonomska egzistencija ugrožena i koji traže spas u na-

jamnom radu. Kako im taj rad daje samo голу fizičku egzistenciju, a nekad ni to, u cilju samopomoći organiziraju se u sindikalne organizacije. Da bi postigao ciljeve zbog kojih ga radnici stvaraju, sindikat mora vladati tržištem rada jedne privredne cjeline u cijeloj državi. Stoga pravila pojedinih saveza važe za područje cijele države. Usprkos tome, mnoge lokalne vlasti, prema uputstvima vlade, ograničavaju osnivanje novih sindikalnih organizacija, tražeći od njih da podnose posebna pravila s lokalnim djelokrugom rada. Stoviše, i ukoliko radnici na osnovi odobrenih pravila svoga saveza osnuju podružnicu i pведу tarifne i štrajkaške akcije, policija ih razgodi, hapsi i zabranjuje njihovo djelovanje.

Na rad sindikata utjecala je pobjeda fašizma u Njemačkoj i Austriji. 1935. i 1936. godine radnički pokret u svim evropskim industrijskim zemljama započinje borbu protiv fašističkog nadiranja. Narodna fronta u Francuskoj i Španjolskoj, borba pristalica demokracije u Belgiji podižu borbeno raspoloženje jugoslavenskih radnika. Tarifni pokreti i štrajkovi, a s njima i sindikalne organizacije počinju rasti. Režim se odmah suprotstavio oživljavanju klasnih borbi, pa tokom 1934. godine raspušta Savez saobraćajnih radnika s obrazloženjem da je taj Savez pod drugim imenom obnovljeni Ujedinjeni savez željezničara Jugoslavije koji je bio zabranjen 1933. Prema postojećim propisima, vlast je bila dužna u roku od šest tjedana staviti svoje primjedbe na pravila koja joj osnivač obavezno podnosi na uviđaj. Ako vlast ne iskoristi to svoje pravo, pravila se automatski prihvataju. Mjesni organi vlasti, međutim, ne primaju na znanje da su pravila prošla zakonom propisanu proceduru već traže potvrdu ministarstva unutrašnjih poslova da su pravila zaista legalizirana bez čega im ne odobravaju rad. Isto tako, policijske vlasti u pokretu banovinama ne priznaju sindikalna pravila koja su u drugim banovinama odobrena. Na Kongresu su iznijeti primjeri kažnjavanja sindikalnih aktivista koji okupljaju članove radi osnivanja podružnice saveza. Kazne su iznosile 3 000 dinara ili 20 dana zatvora iako je banska vlast odobrila pravila Saveza, dok je u Kutjevu u listopadu 1936. zabranjen rad podružnici Saveza drvodjelaca koja je već pola godine djelovala s obrazloženjem da nema potvrđena pravila. Radnici koji su aktivno radili u pokretu dobili su izgon.

Također je onemogućavano i održavanje sastanaka članova sindikata koji se nisu mogli održati bez posebnog odobrenja vlasti. Od predavača i govornika na sastancima vlasti su tražile tekst pripremljenih govora, bez čega se nisu odobravali sastanci ili predavanja. Kao razlog zabrani sastanaka policija je navodila da podnijeta prijava ne odgovara propisima, jer na njima nisu određena zanimanja i mjesta boravišta prijavljivača ili da se pod tačkom dnevnog reda »razno« nije jasno odredilo o čemu će se raspravljati. Najčešće obrazloženje bilo je da je održavanje najavljene skupštine bilo opasno po javni poredak, red i mir. U vrijeme tarifnih akcija i

štrajkova građevinskih radnika u Beogradu i Dubrovniku bili su zabranjeni svi sastanci radnika na kojima se trebalo raspravljati o nacrtu kolektivnog ugovora.

U unutrašnjosti Srbije i Makedoniji zabranjeno je ne samo održavanje sastanaka, nego čak i ubirane sindikalne članarine. Paracinskim staklarima ne dozvoljavaju se sastanci, Savez šivačko-odjevnih radnika ne može da radi u unutrašnjosti. Sreski načelnik u Nišu traži od Mjesnog strukovnog odbora ovjerene prijepise svih zapisnika o održanim skupštinama i konferencijama svih podružnica, popis članova njihovih uprava i redovnu prijavu svih novopisanih članova s točnom adresom stanovanja. U prostorije sindikalnih organizacija u Nišu 25. svibnja 1937. upali su policijski agenti sa ciljem da zastraše prisutne radnike koje su tom prilikom i legitimirali. U Skoplju s matineja policija odvodi članove organizacija, a sa zabave odvođi redare jer su imali crvenu traku i kažnjava ih. Pisma koja su savezi slali podružnicama prepisivana su na policiji ili nisu uručivana onima kojima su namijenjena. U Jagodini su vlasti zabranile svaki rad slobodnih radničkih organizacija, kao i osnivanje radničkog pjevačkog društva. U Kragujevcu, Čačku, Aleksincu, vlasti ne dozvoljavaju održavanje većih zborova. Zbor Glavnog radničkog saveza u Beogradu o skupoci, nadnicama i osiguranju, sazvan u ožujku 1937. policija je u posljednji trenutak zabranila. Sa zborna o minimalnim nadnicama cenzura nije dozvolila da se objavi ni jedno slovo zbog toga što se nije govorilo pohvalno o Uredbi. Zabranjen je i koncert radničke umjetničke grupe «Abrašević» na radiju po naredbenju Centralnog press-biroa. Predstavnici URSJ-a kažnjavaju se na sve strane novčano i zatvorom i progone o mjesta rođenja, odakle ih je bijeda još kao djecu otjerala.

Mjesni međustrukovni odbor Dubrovnik podnio je prijavu policiji da će 16. siječnja 1938. održati u svojim prostorijama drugarsko veče, a 23. siječnja 1938. održati uobičajenu čajanku. Obje priredbe su zabranjene. Zabranjeno je i održavanje drugarske večeri s plesom 2. i 3. veljače 1938. Sekretar MZO Vidović Mate protjeran je iz Dubrovnika s obrazloženjem da se je fotografirao sa stisnutom pesnicom podignutom na pozdrav. Uprava policije Split zabranila je skupštinu Saveza metalških radnika podružnice Split koja se je trebala održati 2. rujna 1937. i skupštinu zakazanu za 24. rujna. Zabranjeno je također osnivanje povjereništva podsaveza lučkih i obalskih radnika u Dugom Ratu 10. srpnja 1937, a u Jelenicama sastanak podružnice lučko-obalskih radnika zakazan za 18. veljače. Zabranjeno je i održavanje oblasne skupštine URS-ovih organizacija zakazano za 12. rujna 1937. i skupštine članstva Ujedinjenog saveza kavanskih i gostioničarskih namještika podsaveza u Splitu, koja se trebala održati 29. kolovoza, 30. kolovoza i 6. listopada 1937. Savezu brijačko-vlasuljarskih radnika – podružnica u Splitu zabranjena je skupština zakazana 3. rujna i 22. listo-

pada. Takve su zabrane izdane i podružnici Saveza građevinskih radnika u rujnu i listopadu 1937, kao i podružnici Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika i Ujedinjenog saveza šivačko-odjevnih radnika. Uprava policije u Splitu zabranila je održavanje Oblasne konferencije 1. kolovoza 1937. i članske zabave 1. kolovoza i 3. listopada. Ponovno je također zabranjena oblasna konferencija »u interesu javnog mira, reda i poretka« 5. rujna 1937. Međustrukovni odbor u Sušaku prijavio je da će se 8. studenog 1936. održati osnivačka skupština podružnice Saveza metalških radnika u Kraljevici za brodogradilišne radnike. Sresko načelstvo Sušak zabranilo je tu skupštinu.

Registracija sindikata i JUGORAS

U djelokrug radničkih komora spadalo je pored ostalog »vođenje evidencijosti o radničkim stručnim udruženjima«, što znači da su radničke komore vršile registraciju svih sindikalnih organizacija, bez obzira na njihove idejne i političke pravce. Registrirane sindikalne organizacije imale su pravo sudjelovanja u izborima za radničke komore. Do 1925. godine u evidenciji radničkih komora nalazili su se i revolucionarni Nezavisni sindikati. Da komunisti prilikom izbora ne bi dobili većinu u radničkim komorama, reformisti su ih brisali iz evidencije. Praksa evidentiranja ostala je i dalje. Kada je formirana skopska Radnička komora i imenovana uprava Komore, predstavnici JUGORAS-a brisali su iz evidencije URSSJ-ove sindikate. Na temelju toga što organizacije URSS-a nisu bile registrirane u Radničkoj komori Skoplja, lokalne vlasti Vardarske banovine nisu odobrile postojanje URSSJ-ovih sindikalnih organizacija i proglašavale ih ilegalnima. Policija je zabranjivala govornicima da napadaju JUGORAS, a na sastancima koje su organizirale URSS-ove organizacije zahtijevalo se da se da riječ i članovima JUGORAS-a. Vlasnici radnika u Srbiji uz pomoć policije i žandarmerije otpuštali su, šikanirali, hapsili i progonili rudare zbog toga što su bili učlanjeni u rudarske organizacije URSS-a, tražeći od njih da se učlane u JUGORAS. To se prentijelo i u državna i općinska poduzeća u Beogradu i unutrašnjosti Srbije. Na zahtjev JUGORAS-a ponijavali su se mandati radničkih povjerenika koje su poslodavci otpuštali i progonili uz blagonaklonost Inspekcije rada. JUGORAS je bio bezobziran i zloupotrebljavao je svoju vlast u skopskoj Radničkoj komori. U Kraljevu, Nišu, Kosovskoj Mitrovici povjerenici skopske Radničke komore koje je JUGORAS postavio jasno su agitirali i upisivali članove u JUGORAS. JUGORAS je provodio i teror po uređima i berzama rada, u kojima su Jugoslovenska radikalna zajednica i taj savez imenovali svoje članove, tražeći od besposlenih radnika da prvo postanu članovi JUGORAS-a da bi mogli dobiti pomoć za nezaposlenost, besplatni prijevoz i eventualno zaposlenje.

Registracija kod skopske Radničke komore nije pravi razlog zabrani djelovanja sindikalnim organizacijama iz sklopa URSS-a. One su u Makedoniji i južnoj Srbiji, čim je Komora bila osnovana, podnijele prijavu za registraciju. Radnička komora Skoplje nije ih htjela registrirati. Predstavništvo URSS-a obratilo se uzalud s predstavkama Radničkoj komori banu Vardarske banovine, Ministarstvu socijalne politike, članovima kraljevske vlade i kraljevim namjesnicima. U tim predstavkama tražilo se da se utvrdi postoje li kakvi razlozi načelne prirode zbog kojih se odbija evidentiranje radničkih sindikalnih organizacija u Komori. Tražile su se mogućnosti suradnje s Komorom, navodeći da sve sindikalne organizacije iz sklopa URSS-a imaju odobrena pravila koja je odobrilo Ministarstvo unutrašnjih poslova, te da su svi sindikati registrirani u radničkim komorama Beograda, Novog Sada, Sarajeva, Zagreba, Ljubljane, samo ne u Skoplju. Kako radničke sindikalne organizacije prema zakonu ne mogu djelovati ako nisu registrirane kod radničkih komora, ovakvim ponašanjima Komore u Skoplju onemogućava se sindikalni rad. Na Kongresu je također naglašeno da pravi uzroci ovakva držanja prema URSS-u proizlaze iz naređenja viših organa vlasti, odnosno vodstva Jugoslovenske radikalne zajednice Radničkoj komori Skoplje da se sindikati iz sklopa URSS-a ne registriraju.

To se argumentiralo izjavama vođa JUGORAS-a. Na javnom zboru održanom u Beogradu 15. ožujka 1936. na kojem su aktivni ministri dr Miha Krek i Dragiša Cvetković osnovali radničku sekciju Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) pod imenom JUGORAS. U govoru o programu rada dr M. Krek je rekao:

»Ako bismo prosuđivali prilike organizacija našeg radništva prema dosadašnjem spoljašnjem izgledu, morali bismo kazati, da je skoro čitavo radništvo organizovano u marksističkim organizacijama raznih internacionala. Prema spoljašnjem izgledu – rekoš – te organizacije imaju vlast u radničkim komorama, u ustanovama osiguranja i posredovanja rada. Delegati tih organizacija većinom su zastupali našu zemlju, naš radnički svet, na međunarodnim konferencijama rada i na drugim mjestima međunarodne saradnje radničkih organizacija, izgledalo je dakle da su u našoj zemlji marksističke organizacije radništva zauzele sve dominantne položaje. Vješto su te položaje upotrebljavale za održavanje vlasti među radništvom i pažljivo su gledale da se ne bi mogao razviti koji drugi radnički pokret.«

Dr Krek je dalje rekao da treba srušiti URSSJ: »Mi hoćemo da ovu vještačku fasadu, koja je stvorena možda nehatom bivših stranaka s jedne strane, a s druge strane njihovim podržavanjem, da pokažemo sasvim jasno da je naš radnički svijet najsolidniji nacionalni element, najpožrtvovaniji jugoslovenski građanin, najveći nacionalista i patriota. Neka se vidi da je naš radnik onaj dio naroda, koji svojim teškim radom, svojim žuljevima i znojem svojga lica

u najtežim prilikama svakoga dana pokazuje najveću poštovanost za podržavanje socijalnoga mira i poretka u zemlji. Neka čuje svijet glasno da naš radnik stvarno nikada nije tražio pomoći van granica ove zemlje i da je uvijek sa pouzdanjem gledao samo u snagu svoja naroda, i u tim snagama vidio uzdanicu svoje budućnosti. Svim socijalnim borbama i staleškim teškoćama radničkih pokreta mi želimo da damo čisto nacionalni i konstruktivni karakter, tako da se ne bi smjelo da posumnja da se naš radnik bori za nešto drugo, a ne samo za čisto opravdane svoje staleške zahtjeve i za poboljšanje svoje i svoje porodice, bez svakih drugih zadnjih misli.»

Najzad je dr Krek dao sažetu ideologiju JUGORAS-a: »Današnji zbor hoće da bude početak našeg novog radničkog pokreta, koji neće da ima nikakve veze sa kakvom internacionalom. On hoće da organizuje radništvo našeg naroda na programu socijalnih ideja i principa. Hoćemo da udružimo Jugoslavenski radnički savez (Jugoras) u radničku stalešku organizaciju koja će se boriti za stalešku pravdu, a ne kao klasa protiv drugog staleža istoga naroda, nego kao dio našega, i to onaj dio koji hoće uvijek da svojim udruženim snagama koristi narodnoj cjelini, imajući pred očima da je samo u zajedničkom radu svih staleža u ovoj zemlji moguć dobar napredak narodne cjeline, a u toj cjelini i poboljšanje radnika.«

Jaćanje i unutarnja izgradnja

Sindikalne organizacije u sklopu URSSJ-a postale su 1935-1936. jezgro oko kojeg se vršilo grupiranje radničkih masa. U sastav URSS-a prijavile su se i primljene su nove sindikalne organizacije: Udruženje industrijskih željezničara u Banja Luci, Udruženje zubotehničara Drinske banovine, Klub pomorskih strojara iz Splita, Savez lučkih radnika iz Sušaka. Povezale su se istorodne organizacije u federacije i centralizirane saveze: savezi drvodjelskih radnika iz Beograda, Zagreba, Sarajeva i Ljubljane stvorili su Uniju koja ih predstavlja u Stručnoj internacionali. Savezi tekstilnih i šivačko-odjevnih radnika formirali su zajednički Savez tekstilno-odjevnih radnika. Ovaj je Savez obuhvaćao područje cijele zemlje osim Slovenije, u kojoj tekstilce obuhvaća Spoločna delavska strokovna zveza. Živežarski savezi Beograda i Zagreba stopili su se u jedinstveni savez. Između monopolskih organizacija sklopljen je savez sa zajedničkim vodstvom. Ujedinjavanje pomorskih organizacija bilo je u toku. Ostvarena je i suradnja između Spoločne delavske strokovne zveze i Saveza tekstilno-odjevnih radnika i Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika u tarifnim akcijama, uzajamnom pomaganju članstva i suradnji na ispitivanju položaja radnika po raznim pokrajinama. Kao demokratski pokret u koji ulaze mase radnika, URSSJ je bio izložen potresima koji su dolazili s raznih strana.

Uzajamna tvrđenja poticala su i načelne odluke Sarajevskog kongresa o karakteru i zadacima sindikalnog pokreta.

Usprkos svim prognozama, URSSJ je bilježio stalni porast članstva. Na Kongresu 1934. u Sarajevu naveden je podatak da URSSJ u 1933. godini broji 30.421 članova. Narednih godina članstvo je poraslo.

Godina	1934	1935	1936	1937
Članova	30.755	37.572	54.707	56.222

U 1936. godini građevinari su imali 8 154 člana, drvodjelci 7 810, rudari 6 860, metalci 6 652, privatni namještenci 4 591. Pokrajinski odbori URSSJ-a broji su u Beogradu 15.072 člana, Zagrebu 13.245, Ljubljani 11.699, Novom Sadu 6 638, Sarajevu 6 463, Splitu 1 570 članova.

Ukupni prihodi sastavnih organizacija URSSJ-a iznosili su 1934. godine 4.134.859 dinara, 1936. godine 6.482.506 dinara. Na potpore članstvu izdato je 1934. godine 996.279 dinara, a 1936. godine 2.470.009 dinara.

URSSJ je održavao drugarske veze sa savezima grafičkih radnika, bankovnih činovnika, apotekarskih suradnika, strojara i glazbenika. Svi su oni sudjelovali u raspravama o svim važnijim pitanjima socijalno-političkog karaktera. Nekoliko pokušaja URSSJ-a da u svoj sastav uključi navedene organizacije, ili bar one koje pripadaju internacionalnom sindikalnom savezu (grafičari i bankarce), nisu imali željeni rezultat.

Kongres je raspravljao o slobodi radničke koalicije i velikom značaju sindikalnog pokreta, o najraznovrsnijim teškoćama i postupanju prema sindikalnim radničkim organizacijama u pogledu dozvola za održavanje sastanaka, i pismene i usmene javne riječi, šikaniranja, hapšenja i gonjenja iz mjesta u mjesto istaknutih funkcionara i onemogućavanja stvaranja podružnica pojedinih sindikalnih organizacija. Kongres je tražio slobodu radničke koalicije, ukidanje svih posebnih mjera prema razvijanju klasnog sindikalnog pokreta, zahtijevajući pravo sindikalne borbe za sve radnike i namještenike u državnim, samoupravnim i monopolskim poduzećima.

Kongres je raspravljao i o frontalnom napadu kapitalističke klase, o koordinaciji nastupa njenih ekonomskih i političkih organizacija protiv ekonomske i socijalno političke borbe radničke klase. Na Kongresu se raspravljalo i o stvaranju radničkih strukovnih organizacija s fašističkim tendencijama JUGORAS-a, i nastojanju kapitalista da pod parolom rješavanja nacionalnog pitanja Hrvata okupljaju radnike u Hrvatski radnički savez. Kongres je pozvao sve sindikalne organizacije da nasuprot kapitalističkom bloku stvore sindikalni blok URSSJ-a i svih sindikalnih organizacija izvan njegova sastava. Kongres je dalje tražio da se nastavi rad na ujedi-

njenju istorodnih organizacija i da se njihova organizacija prepusti odlukama njihovih kongresa, te da se akciona suradnja između pojedinih saveza organizacija poveže na osnovi kartela i da se, gdje postoje različite podružnice u poduzećima, uspostave zajednički akcioni odbori. Kongres je donio i zaključak da se i sa sindikatima koji nisu klasni, a imaju podršku među radnicima i nisu fašistički, nastoji uspostaviti akciono jedinstvo. S obzirom na principe proleterске демократије Kongres je riješio da Centralna uprava URSSJ sve sporove rješava u savezima, te da se ne odobrava isključivanje članova u pojedinih organa pokreta zbog taktičkog neslaganja.

Kongres je raspravljao o redu i disciplini u pokretu, primajući na znanje izvještaj o radu Izvršnog odbora URSSJ-a i odobrio završne račune. Da bi se odstranile nesuglasice koje mogu utjecati na red i disciplinu u pokretu, Kongres je podvukao partijsko političku nezavisnost i neutralnost cjelokupnog pokreta URSSJ-a. Imajući to u vidu Kongres je pozvao sve radnike i namještenike da se, bez obzira na eventualne partijsko-političke ili vjerske razlike, kao cjelina grupiraju u sindikatima u sastavu URSSJ-a zbog akcija za unapređenje svojih zajedničkih socijalnih interesa.

U diskusiji i referatu o izgradnji pokreta, Kongres je potvrdio načelnu odluku Sarajevskog kongresa o redu i disciplini u pokretu i karakteru pokreta URSSJ-a. Isto tako, Kongres je dao mandat budućoj Centralnoj upravi URSSJ-a da stupi u vezu sa svim postojećim slobodnim klasnim radničkim i namješteničkim sindikalnim organizacijama, koje se nalaze izvan sastava URSSJ-a radi stvaranja stalne akcione zajednice s pokretom URSSJ-a. Pri tom je ostavljena otvorena mogućnost da u toj zajednici URSSJ sudjeluje kao cjelina ili putem svojih sastavnih organizacija.

BROJNO STANJE ČLANSTVA PO SINDIKATIMA

SINDIKATI	1934.	1935.	1936.
1. Savez metalških radnika – Beograd	4819	6092	6652
2. Savez privatnih namještenika – Zagreb	3529	3660	3749
3. Centralni savez glazbenika – Sarajevo	202	321	327
4. Organizacija namještenika socijalnog osiguranja – Sarajevo	89	94	93
5. Organizacija službe socijalnog osiguranja – Tuzla	50	50	50
6. Organizacija namještenika socijalnog osiguranja – Skopje	–	70	70

SINDIKATI	1934.	1935.	1936.
7. Udruženje općinskih službenika – Sarajevo	131	162	203
8. Udruženje zubotehničara – Sarajevo	–	70	84
9. Savez tramvajskih radnika – Beograd	364	321	634
10. Savez industrijskih željezničara – Drvar	–	–	114
11. Savez pomorskih radnika – Sušak	428	440	455
12. Klub kapetana trgovačke mornarice – Sušak	132	120	62
13. Udruženje časnika trgovačke mornarice – Split	–	–	180
14. Savez lučkih radnika – Sušak	–	–	580
15. Savez rudarskih radnika – Beograd	445	1994	3814
16. Zveza rudarjev Jugoslavije – Zagorje	837	963	1705
17. Savez rudarskih radnika – Zenica	1363	1285	1341
18. Savez monopolskih radnika – Beograd	1456	1300	1745
19. Savez građevinskih radnika – Beograd	4824	5266	8154
20. Savez kožarskih radnika – Beograd	1457	1291	1573
21. Savez tekstilno odecnih radnika – Beograd	1363	2216	2388
22. Društvo oblačinskih delavcev – Ljubljana	106	99	138
23. Savez živežarskih radnika – Zagreb	1407	1571	2608
24. Unija drvodjeljskih radnika – Beograd	3539	4588	7810
25. Ujedinjeni savez hotelskih namještenika – Beograd	447	545	1555
26. Organizacija osoblja kućne posluge – Beograd	233	197	108
27. Društvo osoblja kućne posluge – Sarajevo	50	50	50
28. Savez poljoprivrednih radnika – Novi Sad	520	442	2729
29. Savez brijačkih pomoćnika – Zagreb	443	648	1445
30. Savez brijačkih radnika – Sarajevo	50	91	126
31. Sindikat molerskih radnika – Beograd	70	404	845
32. Savez pozorišno tehničkog osoblja – Beograd	30	20	15
33. Splošna delavska strokovna zveza – Ljubljana	2371	3202	3305
34. Ujedinjeni savez željezničarjev – Ljubljana	–	–	–
35. Savez zanatskih radnika – Split	–	–	–
	30.755	37.572	54.707

BRJNO STANJE ČLANOVA PO STRUKAMA

Struktura	1928.		1929.		1930.		1931.		1932.		1933.		1934.		1935.		1936.	
	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi	sa- veza	čla- novi
Metalci	2	3502	2	3132	2	3395	2	4074	2	3936	2	4775	1	4819	1	6092	1	6652
Privatni namještenci	2	4708	3	3785	3	3620	3	3010	3	3260	4	3588	6	4031	8	4447	8	4591
Suobraćaj i transport	3	6231	3	6295	4	7136	4	6506	4	6012	4	5114	3	5114	3	881	6	2025
Rudari	2	1388	2	1675	2	2260	2	2430	2	2819	2	2859	2	2865	3	452	3	6660
Poljoprivrednici	1	1581	2	1509	2	1750	2	1750	2	1865	1	1995	1	1995	1	492	1	5000
Trgovci	2	1581	2	645	2	1271	1	1486	1	1865	1	1865	1	1865	1	5266	1	8154
Koštari	2	560	2	345	2	609	2	474	2	617	2	1192	1	1457	1	1291	1	1573
Telesnino-odetni radnici	3	732	3	587	3	685	3	896	3	1129	3	1398	2	1469	2	2315	2	2526
Zvezdari	2	419	3	812	3	1324	3	1093	3	1322	3	1737	1	1407	1	1571	1	2608
Dvovdjelci	5	1361	5	1076	5	1384	5	1668	5	1641	5	1864	3	3539	3	4388	3	7810
Priglasni radnici	1	2370	1	2511	1	2712	1	3758	1	2380	1	3124	1	3124	1	442	1	2729
Zapadski radnici	1	2370	1	2511	1	2712	1	3758	1	2380	1	3124	1	3124	1	442	1	2729
Spolno delavska strokov- na zveza	1	821	1	833	1	1356	1	1098	1	1225	1	1540	1	2371	1	1202	1	3305
UKUŠKI		25.921		22.114		31.150		28.496		29.293		30.821		30.755		37.572		54.707

Privredni život

Pozivajući se na Međunarodnu konferenciju rada, izvještaj i referat o privrednom životu podnesen Kongresu polazi od tvrdnje da je od 1934. godine u većini zemalja smanjena nezaposlenost, proizvodnja se povećava i da je međunarodni ekonomski život dostigao razinu iz 1929. godine. U odnosu na 1929. u 1937. godini indeks svjetske proizvodnje iznosi 106,2. Međunarodni indeks proizvodnje po radniku iznosi 103, a indeks proizvodnje na sat 113. U toj činjenici leži veliki socijalni problem racionalizacije i ubrzanog zamjenjivanja čovjeka strojem. Izdaci za naoružanje porasli su sa 4,4 posto od industrijske neto proizvodnje u 1929. godini, na 11 posto u 1936. godini. Cijene su se na svjetskom tržištu povećale u odnosu na 1935. godinu za 14 posto. U SAD se tvrdilo da će i u doba povoljne konjunktura u njoj biti pet milijuna stalno nezaposlenih radnika. Ukupni gubici koje je zbog krize pretrpila svjetska privreda od 1930. do 1934. godine iznosili su 176 milijardi dolara. Toliko se upravo potrošilo na prvi svjetski rat. Efikasnost državne intervencije bila je očita jedino u industriji naoružanja.

U privredi Jugoslavije u doba krize došlo je do opadanja nacionalnog dohotka, koji je 1925. godine iznosio više od 60 milijardi dinara, a 1933. godine in punih 30 milijardi. Prihod u poljoprivredi smanjen je za 58,6 posto u zanatstvu za 10,4 posto, u industriji za 16,38 posto itd. Što se tiče gradske privrede čista dobit u industriji i rudarstvu iznosila je 1925. godine 6563,3 milijuna dinara, a 1935. godine 6368,6 milijuna dinara. Prihodi zanatstva iznosili su 1925. godine 7590 milijuna a 1935. godine 3122,6 milijuna. Prihodi trgovine iznosili su 1925. godine 8480 milijuna, a 1935. godine 3715 milijuna. Prema drugim podacima cjelokupni nacionalni dohodak smanjen je od 1925. do 1933. godine za 37,7 posto. Dok je ukupni nacionalni dohodak 1925. godine iznosio 37.625.056.259 dinara on je 1933. godine iznosio 22.773.353.741 dinara.

U doba krize smanjena je i realna nadnica radnika. Od 1931. do 1935. ukupna suma nadnica u usporedbi sa 1930. godinom smanjena je za oko pet i pol milijardi dinara. Od toga je na nezaposlenost otpadalo tri milijarde, a na smanjenje nadnica dvije i pol milijarde dinara. Strani kapital u jugoslavenskoj privredi, prema tvrdnji Vladimira Arka, bivšeg predsjednika Centrale industrijskih korporacija, plasirao je u industriju četiri milijarde dinara. Krediti akcionarskih društava iznosili su sedam milijardi domaćeg kapitala. Prema tvrdnji profesora Vladimira Rozenberga strani kapital, investiran u jugoslavenskim akcionarskim društvima, iznosio je 6.215.742.896 dinara. Strani je kapital ukupno sudjelovao u jugoslavenskoj privredi sa 34 posto. Najveći je dio kapitala bio uložen u kemijsku industriju, rudnike, metalurgiju i elektroindustrijska poduzeća. Čista dobit stranog kapitala iznosila je 13,14 posto. Bilo je poduzeća koja su imala dva puta veću

dobit nego što je osnovni kapital, a neka su zaradivala 30 posto nominalnog kapitala.

Razvitak privrede u Jugoslaviji u razdoblju 1934-1937. godina bio je povoljan. Povećao se broj zaposlenih radnika sa 482.449 u 1933. godini na 713.835. Indeks uposlenih 1928 = 100 bio je 1937. godine 122,5; indeks rudarske proizvodnje 139,9; toniönice 177,6. Broj osnovanih akcionarskih društava kojih je 1933. bilo 38, s kapitalom od 82.750.000 dinara nominalne glavnice, povećao se na 44 sa 152.911.000 dinara kapitala u 1936. godini. Ulozi su u svim bankama i štedionicama porasli. Povećala se razmjena dobara, cijene biljnih proizvodima porasle su za 12,5 poena od 1933. do 1936. godine. Uredbom o likvidaciji zemljoradničkih dugova koji su iznosili 6859,1 milijuna din. sa 698.001 dužnika svedeni su na polovinu njihova iznosa. Nakon iznošenja tih podataka, u izvještaju Kongresu traži se plansko unapređenje poljoprivrede koje se ne može provesti samo putem cijena i koje se ne može zasnivati na partijskim interesima. Izvještaj daje pregled broja obavezno osiguranih članova SUZOR-a po industrijskim granama, broj zaposlenih rudarskih i topioničarskih radnika, raspodjelu industrija na osnovi podataka o poslovnom prometu, burzanski indeks akcija, nove investicije kapitala, podatke o razvoju tekstilne industrije, rudarstva i teške industrije, udjelu Jugoslavije u međunarodnoj razmjeni dobara, pregled izvoza i uvoza osnovnih artikala, indeks cijena na veliko, podatke o jugoslavenskim partnerima u vanjskoj trgovini, slobodnoj i vezanoj razmjeni dobara, stanje kliringa i podatke o kontroli uvoza.

Nakon sumarnog pregleda razvoja privrede, u izvještaju je sugerirano Kongresu da donese ocjenu kako se dalji razvoj privrede treba vršiti uz potrebnu intervenciju države, ali demokratske države koja neće biti oruđe jedne klase. Ona treba da podiže blagostanje širokih slojeva, ograničavajući prihode krupnog kapitala. To se ne može postići zabranom djelovanja velikih robnih kuća i velikih industrijskih poduzeća. Treba riješiti pitanje odnosa poljoprivrede i industrije: industrije ne smije živjeti od carinske zaštite; a poljoprivredu treba unaprijediti ne samo organiziranjem poljoprivrednih kredita, nego i planskim usmjerenjima proizvodnje, prema potrebama domaćeg i stranog tržišta. Cilj sveukupne jugoslavenske privredne politike treba biti stremljenje ka pravednoj međunarodnoj podjeli rada, ka širokoj zajednici naroda, a to će se moći postići samo u svijetu u kojemu prevladavaju ideje integralne socijalne demokracije. U Rezoluciji o ekonomskom i socijalnom položaju radnika Kongres je donio sljedeće stavove o privrednom životu:

»1) U toku minulih godina bilo je znatnog privrednog oživljavanja. Ali ni u minulom periodu nije došlo do izražaja razvijanje one vrste privrede, koja na našem terenu ima najviše uslova za razvoj i koju zbog toga treba planski negovati i potpomagati. Zato su carinske brane i u minulome periodu bile uveliko parazitske, umesto da su bile vaspitne, za

plansko dizanje naše nacionalne radinosti svih vrsta.

2) Standard života radnika u tom periodu privrednog poleta ne diže se, nego, u mnogo slučajeva čak i opada, i to baš u onim privrednim granama, koje su i u doba krize relativno bile u poletu.

3) Da bi se u punoj meri digao standard života, ne samo radnika nego i širokih narodnih masa uopšte, da bi se povećalo opšte blagostanje, potrebna je planska izgradnja celokupne privrede na načelima privredno-socijalne demokratije, koja bi se sterala:

a) za pravilno regulisanje odnosa između poljoprivrednog sektora privrede, koji je najviše bio pogođen od krize, i industrijskog, koji je znatnim delom i u doba krize bio najveći korisnik u našem privrednom životu;

b) za unapređivanje poljoprivrede ne samo organizovanjem poljoprivrednog kredita nego i planskim dirigovanjem proizvodnje prema potrebama domaće i strane pijace, i podizanjem njenog rentabiliteta uopšte, a naročito u korist sitnih proizvođača njenih i široke potrošačke mase. Kod toga veliku ulogu treba da igra i samopomoć interesenata, za drugarstvo;

c) da se kod planske izgradnje industrije uvek uzimaju u račun s jedne strane interesi neposrednih proizvođača, radnika kao i inženjera i ekonomista, a s druge strane interesi potrošačkih masa i poljoprivrednog sektora kao liferanta sirovina. Samo na taj način sprečice se da kapital, velikim delom svoj im stran, bude glavni, a često i jedini korisnik naše privredne izgradnje;

d) da našu politiku u međunarodnoj razmeni dobara upravi ka uspostavljanju slobodne trgovine;

e) za razvijanje zanatstva kao važne grane naše nacionalne radinosti, kao i za razvijanje domaće i kućne radinosti, kao dopunskog prihoda, naročito u pasivnim krajevima;

f) da uvođenju celokupne naše privredne politike stremi ka pravičnijoj međunarodnoj podeli rada, kako bi naša zemlja dobila ono mesto u zajednici naroda, koje ona zasluuje i po prirodnome bogatstvu svome i po sposobnostima svoga stanovništva.»

Položaj radnika

Kongres je raspravljao o kretanju minimalnih i osiguranih nadnica po oblastima, o kretanju životnih potreba na malo, o mesečnim troškovima života, o kretanju prosečne nominalne i realne nadnice, porastu skupce u 1936. godini, o donošenju Uredbe o minimalnim nadnicama i o njenoj štetnoj primjeni, o poreskom opterećenju radnika, o zdravstvenom stanju i velikoj smrtnosti radnika.

Na Kongresu je iznijeto da je kretanje minimalnih nadnica za cijelu državu 1934. godine iznosilo 22,37 dinara, a 1937. 21,61 dinar. Osigurana nadnica

iznosila je 1930. godine 27,76 dinara, a 1937. godine 21,74 dinara ili za 21,69 posto manje. Cijene prehrambenih artikala na malo bile su u 1937. veće u odnosu na 1934. za 15,44 posto u Beogradu i 16,26 posto u Zagrebu. Mjesečni troškovi života, na osnovi teoretskog minimuma, iznosili su za radnika samca u Beogradu 1934. godine 593,80 dinara, a 1937. godine 634,91 dinar. Za radnika s obitelji od četiri člana u prvom slučaju 1 504 dinara, a u drugom 1 606 dinara. Slični odnosi bili su u Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu, Sarajevu i Splitu.

Bogdan Krekić je u izvještaju i referatu samozadovoljno govorio kako je vodio borbu protiv panike i demoralizacije među radnicima, što nije bilo tačno. Poznato je, naime, da su socijalisti razvijali teoriju o nemogućnosti sindikalne akcije u doba krize. Bogdan Krekić, međutim, nije ni spomenuo da su se komunisti prihvatili toga ogromnog i vrlo napornog posla i da su uspjeli da demoralizirane radnike pokrenu u akcije i štrajkove koji su imali ogroman ekonomski, kulturni i općedruštveni značaj.

Kapitalisti su koristili nastalu paniku među radnicima, smanjivali nadnice i plaće, jer je zbog krize otpor radnika bio smanjen. Kriza nije odjednom obuhvatila sve privredne grane. Tako su, na primjer, zarade radnica u predionicama iznosile pet do osam dinara dnevno. Mjesečna zarada tekstilne radnice od 300 do 500 dinara smatrala se sasvim dovoljnom. Tokom krize uvedena je praksa da se radnici i namještenici uzimaju na probu, na kojoj rade potpuno besplatno po mjesec i dva dana, a onda bivaju otpušteni kao nesposobni. Grubi proračuni pokazali su da su radnici, zbog smanjenja nadnica i nezaposlenosti primili oko dvije milijarde dinara godišnje manje novčanih sredstava ili oko osam milijardi za minule četiri godine. Kongres je konstatirao da radničke nadnice predstavljaju kulturnu sramotu, da radnici s takvim prihodima ne mogu ni živjeti ni umrijeti kao ljudi. Kongres je pozvao cjelokupnu javnost da se pridruži protestu i pripomogne da reguliranje radničkih nadnica i plaća postane ekonomska i kulturna briga čitavog društva.

Poskupljenje osnovnih životnih namirnica uvjetovala je i velika suša koja je upropastila ljetinu. Cijene su skočile srazmjerno podbacivanju žetvenog prinosa. Ona je pogodila ne samo široke mase gradskog siromašnog stanovništva, nego i siromašne seljake nestašicom najelementarnijih sredstava za život. U borbi protiv skupoće i obrani radničkih nadnica, klasni sindikati nisu mogli stati na stajalište da treba tražiti obaranje cijena agrarnih proizvoda. Oni su upozorili da između radnika i zemljoradnika postoji čitav niz trgovaca i prekupaca kroz čije ruke prolaze životne namirnice do gradskog tržišta što im višestruko povećava cijenu. Porezi na životne namirnice su nepodnosivi i predstavljaju vrelo prihoda općine. Pored općinskih, uvela se i banovinska trošarina. Neposredni porezi usavršavaju ovaj sistem opterećenja potrošnje i predstavljaju najvažnija

vrela državnih prihoda. Kongres je tražio da se ukloni suvišna posrednička trgovina koja poskupljuje životne namirnice. Tražilo se od općina da stvaraju velike magazine i nabavljaju hranu u vlastitoj režiји za prehranu stanovništva i stvaranje potrošačkih zaduga i ukinu sve trošarinne na životne namirnice. Kongres je tražio da se izmijeni način oporezivanja radničkih nadnica, koji će voditi računa da egzistencijalni minimum bude potpuno oslobođen poreza. Kongres je konstatirao da su nadnice radnika i namještenika osobito niske u poduzećima gdje je angažiran pretežno strani kapital i gdje su plaće generalnih direktora i raznih šefova odjeljenja nesrazmjerno visoke. Naglašavajući da borba radnika za viši standard života predstavlja progresivan i koristan ekonomski, socijalni i kulturni faktor Kongres je konstatirao da plaće radnika i namještenika nisu samo njihovo osobno pitanje, nego pitanje općeg značaja. Uspostaviti ravnotežu cijena agrarnih sa cijenama industrijskih proizvoda značilo bi stvoriti osnovne preduvjete za normaliziranje privrednih prilika.

Cijene se industrijskih proizvoda ne smanjuju srazmjerno onima u poljoprivredi. 1935. je godine seljak prodavao svoju robu za 838, a kupovao industrijske za 1 447 dinara; 1937. godine on je prodavao svoje proizvode za 952 dinara, a kupovao za 1 501 dinar. U ovoj su razlici cijena značajnu ulogu igrali karteli i javne dažbine. Nadnice i plaće pale su toliko da se ni osnovne životne namirnice nisu mogle kupiti. Od prosinca 1930. do prosinca 1933. godine plaće su bile manje za 20,33 posto, a cijene mjesečnih troškova veće za 18,61 posto. Razdoblje teške privredne krize trajalo je do kraja 1935. godine pa je bilo ispunjeno propagandom za zakonskim osiguranjem minimalnih nadnica. Razdoblje od 1935. do Kongresa karakterizira privredno oživljavanje i organiziranje velikih tarifnih pokreta, štrajkova, sklapanja kolektivnih ugovora. Šira javnost sa simpatijama prati te napore radnika, koji su rezultat angažiranja tisuća vrijednih aktivista na okupljanju, obaveštavanju i podizanju klasne svijesti radnika.

Kongres je u vezi s položajem radnika donio sljedeće odluke:

1) U toku privredne krize nominalne nadnice radničke duboko su pale, ali je pad nadnica bio koliko-toliko, izravan još dubljim padom cena agrarnih proizvoda.

2) U nastalom privrednom oživljenju došlo je do skoka cena industrijskim i poljoprivrednim proizvodima i svima sirovinama. Radničke nadnice međutim samo su neznatno nominalno porasle, ali su one realno pale, kada se uzme u obzir skok cena životnih namirnica.

3) Standard života naših radnika i nameštenika suviše je nizak. U privrednom oživljenju dati su uslovi da standard radnički bude dignut. Dizanje standarda života radnika i nameštenika mora biti postignuto staranjem u tri pravca:

- a) dizanjem nadnica putem sindikalne borbe;
- b) uticajem na pijačnu cenu:
  - 1) intervencijom vlasti i samoupravnih tela protiv zelenaške trgovine;
  - 2) stvaranjem i razvijanjem vlastitoga zadru-garstva;
- c) poreskim rasterećenjem radnika:
  - 1) smanjenjem neposrednih poreza i oslobo-đenjem kulturnog minimuma od svakog oporeziva-nja;
  - 2) ukidanjem poreza na potrošnju.«

Borba protiv nezaposlenosti, opterećenja radničkih nadnica i Uredba o minimalnim nadnicama

Kongres je, raspravljajući o nezaposlenosti, tražio uvođenje 40 satnog radnog tjedna u svim privrednim granama u kojima postoji permanentna nezaposlenost, bez obzira na njene uzroke. Broj nezaposlenih radnika, prema stavovima iznijetim na Kongresu trebalo je smanjiti i time što bi rad u pri-vredi trebali napuštati stari radnici i namještenici, a produžio bi se broj godina školovanja radničkog podmlatka. Tražilo se ograničenje broja učenika u raznim privrednim granama u srazmjeru s brojem raspoloživih radnika i mogućnosti za njihovo zape-šenje kao i provođenje u život koncepcije starosnog i mirovnog osiguranja te smanjenja potrebnih godina za stjecanje starosne mirovine i povećanje mirovina.

Kongres je ustao protiv opterećenja radničkih nadnica direktnim i indirektnim porezima. Suma poreza, bez vjerskih, banovinskih i drugih nameta, iznosila je oko 300 milijuna dinara godišnje, što je činilo više nego porez na cjelokupno zemljište ili porez na društvenu dobit. Od šest milijardi radničkih nadnica, jedna i pol milijarda odlazila je na po-sredne ili neposredne poreze. Kongres je pozvao sve sindikalne organizacije da povedu akciju za smanjenje javnih tereta i da nastave s akcijom za povišenje nominalnih i realnih nadnica.

Garantirane minimalne nadnice bile su zahtjev sindikalnih organizacija. U srpnju 1935, Centrala URSSJ-a podnijela je predstavku nadležnom ministarstvu kojom traži uvođenje garantiranih minimalnih nadnica obrazlažući to stavom da država vodi računa o poljoprivredni težeći da je zaštititi i unapri-jedi, štiti industriju i zanatstvo, vrši politiku zaštite domaćih poduzeća, pa prema tome ima dužnost da utječe na podjelu dobitaka koju ta privreda ostva-ruje. Ne može samo privatna inicijativa imati koristi od tih javnih akcija i dobicima raspolagati po svojoj volji. Radnici, kao direktni proizvođači i nosioci pri-vrede, imaju pravo tražiti od države da utječe na raspodjelu dohotka tako da se minimalne nadnice radnika utvrde prema stvarnim potrebama fiziološ-kog minimuma egzistencije. Prilikom donošenja Uredbe klasni šindikalni pokret stao je na stajalište

da propisivanje minimalnih nadnica ne smije kočiti slobodne radničke i namješteničke organizacije da putem kolektivnih ugovora podižu nadnice iznad propisanog minimuma. Kada je Uredba stupila na snagu imala je više negativan, nego pozitivan značaj u javnom životu. Negativne strane Uredbe ogledale su se u tome što je omogućavala vlastima da se pro-računato miješaju u tarifne pokrete i štrajkove rad-nika, da hapse i novčano kažnjavaju organizatore štrajka i radničke sindikalne organizacije, da radni-cima naturaju JUGORAS. Tako je u pokretu građevinskih radnika u Beogradu, gdje je prolivena i rad-nička krv, sklopljen kolektivni ugovor Saveza građevinskih radnika Jugoslavije i poslodavaca 1936, a početkom 1937, prilikom novih pregovora, umiješa-la se u pregovore organizacija JUGORAS-a koju je štitala vlast. Organi vlasti su, uz upotrebu firme JU-GORAS-a, zaključili kolektivni ugovor na štetu rad-nika i proglasili ga obaveznim za čitavo područje Beograda, iako je Savez građevinskih radnika imao više od 5 000 svojeručnih potpisa građevinskih rad-nika kojima potvrđuju da samo Savez građevinskih radnika može u njihovo ime zaključiti kolektivni ugovor. Takav se slučaj dogodio i sa Savezom kožar-sko-prerađivačkih radnika. Ti i drugi slučajevi pri-mjene Uredbe tražili su njenu reviziju. Kongres je tražio da se iznos minimalnih nadnica povisi i da se prošire i na sve poljoprivredne radnike u zemlji.

Zahtjev za zakonsko utvrđivanje minimalnih nadnica URSSJ-ove organizacije su istakle u vrijeme kada je privredna kriza bila najdublja i položaj rad-nika najteži. Smatrale su da imaju pravo da traže od države da radničku klasu kao korisnog člana društ-vene i državne zajednice u tim vremenima teškim trenu-cima uzme u zaštitu i pomogne. Međutim, tada kada je trebalo, a to je od 1931. do 1935. godine, ta pomoć radnicima nije ukazana.

Tarifna i štrajkaška politika

U izvještaju Kongresa URSSJ-a nisu bile tarif-ne i štrajkaške akcije. To nije bilo ni na jednom URSS-ovu kongresu. Tek poslije sporazuma s komunistima, stavljena je na dnevni red Kongresa i tarifna politika. Kao prilog izvještaju dat je prikaz Bogdana Krekića o radničkim štrajkovima 1936. godine. U tom prikazu daju se objašnjenja uzroka radničkih štrajkova. Iznosi se mišljenje poslodava-ca i njihove štampe o štrajkovima, niska visina radničkih nadnica i njihov daljnji pad na osnovi podataka SUZOR-a, ankete industrijske komore, ankete sarajevske Radničke komore i njihov utje-caj na radnički pokret 1935-1936. godine, te udio radnika u tarifnim pokretima u ukupnom broju radnika. Na području beogradske Radničke ko-more samo je 12,92 posto radnika sudjelovalo u tarifnim pokretima; ljubljanske Radničke komore 21,75 posto; sarajevske Radničke komore 12,07 posto; novosadske Radničke komore 5,01 posto;

splitske Radničke komore 10,05 posto i na području zagrebačke Radničke komore 23,94 posto.

Na području Radničke komore Beograd od 1. siječnja do 30. rujna 1936. bilo je 67 štrajkova sa 20.815 štrajkaša i 13 tarifnih pokreta sa 1 969 radnika, ukupno 80 pokreta sa 22.784 radnika.

Na području Radničke komore Ljubljana bilo je 29 štrajkova sa 15.907 štrajkaša, 19 tarifnih pokreta sa 3 607 radnika.

Na području sarajevske Radničke komore bilo je 17 štrajkova sa 3 343 štrajkaša, a sedam tarifnih pokreta bez štrajka sa 1 667 radnika. Ukupno 24 tarifno-štrajkaških pokreta sa 5 010 radnika.

Novosadska Radnička komora zabilježila je 58 štrajkova sa 6 593 štrajkaša, 23 tarifna pokreta sa 2 396 radnika ili ukupno 81 radnički pokret sa 8 989 radnika.

Splitska Radnička komora imala je 6 191 osiguranih radnika. Zabilježila je dva štrajka sa 720 radnika i sedam pokreta bez štrajka sa 1 165 radnika. Ukupno devet pokreta sa 1 885 radnika.

Na teritoriji zagrebačke Radničke komore sindikalne organizacije vodile su 158 tarifno-štrajkaških pokreta u 165 mjesta sa 37.628 sudionika. Od toga je bilo 102 štrajka sa 18.231 štrajkaša i 56 tarifnih pokreta sa 19.397 zainteresiranih radnika.

U referatu i diskusiji izneseno je da je u 1937. godini bilo 238 štrajkaških pokreta koji su obuhvatili 3 072 poduzeća i 52.923 štrajkaša. Na području zagrebačke Radničke komore bilo je 114 štrajkova koji su obuhvatili 1 170 poduzeća, sa 22.276 štrajkaša.

Ocjenjujući uspjeh štrajkova Kongres je konstatirao da štrajkovi nisu pridonijeli porastu realnih nadnica radnika jer su se usporedio sa štrajkovima dizale i cijene. Sindikalne organizacije žele da osiguraju stalni porast nadnica usporedio sa povećanjem proizvodnosti rada i porastom sveukupnog nacionalnog bogatstva. Krupni kapital investiran u jugoslavenskoj privredi velikim dijelom je stranog porijekla, a nacionalan samo utoliko ukoliko u njemu rade jugoslavenski radnici. Ono što od fakvih poduzeća ostaje u zemlji samo su radničke nadnice, jer sva akumulacija odlazi u inozemstvo. Mali domaći kapitalisti žele se na radnike da nemaju osjećanja za nacionalnu privredu i da svojim zahtjevima onemogućuju da se stvori nacionalni kapital. Nad njima stalno lebdi konkurencija krupnih poduzeća, a ne radnička nadnica. Povećanje nadnica izaziva živu cirkulaciju novčane mase na svim poljima privredne djelatnosti i višestruko se vraća kapitalistima. Sindikalne organizacije sklapaju kolektivne ugovore koji su korisni i za one najslabije i najneotpornije radnike i za društvo u cjelini, jer radnici putem kolektivnih ugovora osiguravaju viši ekonomski i socijalni standard.

Kongres je pored konstatacija da su žene i omladina redovno slabije plaćeni utvrdio da je kriza kapitalističkog sistema uvjetovala proletarijatu velikog broja seljaka i prisilila ih da napuste sela i

odu u gradove gdje nude jeftino svoju radnu snagu. Racionalizacija rada uz pomoć tehničkih sredstava, akordnih tarifa, priganjačkih sistema prekomjerno iscrpljuju radnu snagu. Poslodavci izigravaju kolektivne ugovore i snižuju nadnice koje oni garantiraju. Uslijed toga radnici moraju često pribjegavati trenutnim obustavama rada. Higijenski uređaji tvornica, radionica i rudokopa, usprkos postojećim propisima o zakonskoj zaštiti radnika, nalaze se u takvu stanju da su radnici, u cilju zaštite svoga zdravlja i života, prinuđeni poduzimati uz redovne žalbe i obrambene štrajkaške pokrete.

»Da bi sprečili opravdane proteste i otpor radnika i onemogućili provođenje tarifno-štrajkaških pokreta, poslodavci izbacuju iz uposlenja radničke poverenike i organizovane radnike, a kao daljnju meru uvode sistem naročite kontrole privatnog života i ličnog kretanja radnika, te prisilno utiču na njihova organizaciona i ideološka shvatanja. Protiv ovakvih postupaka u mnogo slučajeva radnici su prisiljeni boriti se i putem obustava rada u preduzećima.

Radnički štrajkovi, provedeni u god. 1936-1937. pokrenuli su mase organizovanog i neorganizovanog proletarijata u borbu za radnička prava. U do sada vođenim tarifnim pokretima pojedine stručne sindikalne organizacije u mnogim slučajeva nastupale su i provodile potpuno samostalne akcije, bez potrebne konsultacije sindikalnih foruma, što je u nekoliko slučajeva započete akcije dovelo do poteškoća moralne i materijalne prirode.

Na osnovu iznetih konstatacija, Kongres

Z a k l j u č u j e:

1) Da centrala URSSJ sa svojim sastavnim organizacijama i u zajednici sa ostalim klasnim sindikalnim organizacijama upotrebi sve raspoložive organizovane snage u borbi za povećanje radničkih nadnica; kod sprovođenja ove borbe na prvom mestu potrebno je posvetiti najpuniju pažnju podignuće nadnica radnim ženama i omladini, koji su najviše eksploatisani.

2) Da pokret kao celina provede najporezniju akciju u radionicama i izvan radionica za uposlenje nezaposlenih radnika. Nadnice radnika uposlenih na javnim radovima da se izjednače sa nadnicama radnika uposlenih u privatnim preduzećima. Pomoć nezaposlenih radnika da bude stalna za sve vreme trajanja nezaposlenosti i da se ova pomoć poklapa sa egzistencijom potrebama radnika i nameštenika i njihove porodice.

3) Da se povede široko organizovana propaganda za ukidanje akordnog rada u svim preduzećima i na svim poslovima. Prekomerna racionalizacija rada koja štetno deluje i previše iscrpljuje fizičku snagu radnika, da se otklanja i protiv njenog uvođenja da se vodi sistematska dobro dokumentovana kampanja.

4) Da bi radnici mogli postizati kolektivne ugovore i da bi se ovim ugovorima moglo pribaviti najpunije poštovanje, potrebno je tarifno-štrajkaške akcije podignuti na viši stepen i organizovati ih jednovremeno za sve privredne grane. U tu svrhu potrebno je raditi na stvaranju jedinstva radnika iz svih organizacija, kako ne bi u redovima samih radnika postojale poteškoće u pravilnom sprovođenju borbe za postavljene zadatke. Radi lakšeg pregleda privrednog i radnog tržišta, centrali URSSJ stavlja se u dužnost da organizuje obaveštajnu službu za sve privredne grane, koja će stavljati sindikalnim organizacijama na raspoloženje sve potrebne podatke. U cilju odbrane kolektivnih ugovora potrebno je voditi borbu za povećanje štetnih odredaba Uredbe o minimalnim nadnicama, kako bi se radnicima omogućila nesmetana odbrana postignutih tekovina.

5) Da bi se u preduzećima sproveli higijenski uređaji i zaštitne mere, a pošto je inspekciona služba preslabla u cilju zaštite života i zdravlja radnika, pokret će posvećivati naročitu pažnju i podupirati i rukovoditi svima akcijama u tome pravcu.

6) Ustanovu radničkih poverenika u buduće, pored zahteva sa zakonskom zaštitom, sindikalni pokret mora štitićti putem organizovane snage radnika.

7) Centrala URSSJ u zajednici sa pokrajinskim odborima hitno će izraditi uputstva za koordinaciju tarifnih i socijalno-političkih akcija, kako bi se ubuduće mogla vršiti korisna povezivanja organizovanih snaga u borbi za svaki postavljeni zadatak koji se izvršava u okviru sindikalnog programa. Svim sa-stavnim organizacijama preporučuje se, da ubuduće posredstvom centrale, oblasnih i mesnih odbora URSSJ vrše međusobnu konsultaciju za sprovođenje tarifnih akcija i u tu svrhu da uspostave centralne borbene fondove kao rezervnu pričuvu.

Nameravane akcije svih organizacija, ukoliko su izvršene u saglasnosti foruma pokreta, pokret će kao celina pomagati. Tamo gde se u borbi pored organizovanih nalaze i neorganizovani radnici, ukoliko se stave ista pod disciplinu i rukovodstvo sindikalnog pokreta, dužnost je pokreta, da ove akcije podupire.«

Socijalno-političke ustanove

Kongres je putem raznih referata i diskusije raspravljao o radnom vremenu, prekovremenom radu, socijalnoj politici gradova, o radničkom osiguranju, radničkoj zaštiti, zakonodavstvu koje regulira radne odnose, reviziji Zakona o radnjama, o radničkim komorama, o samoupravi i komesarijatu u komorama, o radničkim poverenicima, burzama rada, godišnjim odsustvima i stambenim pitanjima. Referenti su posebnu pažnju obratili radničkim komorama, zadatak kojih je bio da štite ekonomske i kulturne interese radnika i namještenika, da posreduju pri

sklapanju kolektivnih ugovora kao i pri rješavanju sporova između radnika i poslodavaca, da podnose mišljenja i prijedloge o reguliranju radnih odnosa, da nastoje da državne i samoupravne vlasti pravilno izvršuju postojeće zakone i naredbe koje zadiru u interese radnika i namještenika. Radničke komore su trebale pomagati inspekcijama rada, štitićti radničke poverenike, surađivati sa sindikalnim organizacijama. Zbog takve djelatnosti postale su trn u oku klasnog protivnika. I ako postoje komore industrijalaca, zanatlija i trgovaca nigdje u javnosti nije vodena kampanja protiv njih. Umjesto širenja kompetencija radničkih komora, ministarstvo ih je suzilo. Radničkim komorama oduzelo se pravo da provode nadzor u poduzećima o primjeni zakonske zaštite radnika. Radničke komore se moraju redovno obraćati inspektorima rada i policijskim i obrtnim vlastima koje vrlo slabo izlaze u susret molbama radničkih komora pri rješavanju prekršaja zakonske zaštite radnika. Oduzelo im se i pravo žalbe u povodu donesenih rješavanja prvostepene vlasti. Položaj komora, a i položaj radnika, zbog toga se pogoršava.

Krajem 1936. isteklo je trogodišnje razdoblje izabranim samoupravnim tijelima radničkih komora. URSSJ i komore zatražili su da se izvrše redovni izbori. Umjesto izbora, Dragiša Cvetković postavio je u njih komesare. Ministar je svojim komesarima dao u nadležnost ne samo nadzorne vlasti, nego i upravljanje poslovima komora. Komore su na to odgovorile ministru da »postoji bojazan da tako upravljana komora više neće biti predstavnik radnika i namještenika, već državno nadležstvo«. Na žalbu radničkih komora Državni savjet je poništio rješenje Ministarstva socijalne politike. Na to je Cvetković tražio od Narodne skupštine donošenje Uredbe koja će produžiti mandat dotadašnjih članova samoupravnih organa radničkih komora, a ako ovi to odbiju, pravo da imenuje skupštine radničkih komora s pravima kao i redovna skupština. Pored toga, ministar je izdvojio iz sastava beogradske Radničke komore područje Makedonije, odnosno Vardarsku banovinu i formirao skopsku Radničku komoru koju je predao na upravu JUGORAS-u.

Kongres je u svojim zahtjevima tražio da se uspostavi istinska samouprava u socijalnim institucijama i predstavničkim tijelima radnika i namještenika, da se u radničkom osiguranju provedu izbori, a autonomija radničkih komora sačuva i razvije. Kongres je ponovno utvrdio da je neophodno da se služba posredovanja rada oslobodi birokratskog aparata i da se inspekcija rada izgradi u istinsku ustanovu nadzorne službe nad provedbom socijalno-političkog zakonodavstva. Raspravljajući o zaštiti radničkih poverenika, Kongres je konstatirao da je njihovo pravo imuniteta sasvim uništeno, da izvršenje njihovih mandata zavisi o nahođenju inspekcija rada koje im mandate poništavaju na osnovi internih uputstava. Protestirajući protiv ovog nastajanja na samostalnost radničkih socijalnih institucija i pred-

stavničkih tijela, Kongres je tražio da se raspišu izbori za samoupravu radničkog osiguranja, da se imenovani komesari s protuzakonitim mandatima u radničkim komorama razriješe dužnosti i provedu izbori za samoupravne organe radničkih komora.

Kulturno-prosvjetni rad i međunarodna suradnja

Na tu temu nije bilo posebnog referata. U izvještaju se govorilo o radu Centrale za radničko vaspitanje, stvaranju povjereničkog kadra, sindikalnoj štampi, izdavačkoj djelatnosti, pjevačkim, muzičkim, amaterskim i sportskim društvima, o čemu je donijeta i rezolucija.

Što se tiče međunarodne suradnje, na Kongresu se apeliralo na sindikalno jedinstvo, za slobodu sindikalnog rada, protiv fašizma i rata, te poboljšanje organizacijskih veza sa stručnim internacionalama i suradnji s Međunarodnim biroom rada u Genèvi.²²¹

Odluke IV kongresa kao platforma za jedinstvo sindikalnog pokreta

Iz prikazanog rada i odluka IV kongresa URSSJ-a vidi se da su donesene odluke rezultat kompromisa komunista i socijalista. Socijalisti su inzistirali da u odluke Kongresa uđu stavovi Izvršnog odbora URSSJ-a o redu i disciplini u pokretu kojeg je donio u ožujku i svibnju 1936. godine, zatim stavovi Sarajevskog kongresa o socijalističkom karakteru i pripadnosti URSSJ-a reformističkom Internacionalnom sindikalnom savezu. Dalje, da pokrajinsku štampu koju centrala URSSJ-a priznaje kao svoju obavezno prima članstvo, i da sastavne organizacije koje smatraju da treba da izdaju svoje posebne listove trebaju dobiti prethodnu suglasnost izvršnog odbora URSSJ-a. Iako je Kongres istakao da URSSJ počiva na partijsko-političkoj nezavisnosti i na organizacijskom jedinstvu, predstavnik Internacionalnog sindikalnog saveza Rudolf Tayerle upozorio je Kongres da izgradnja sindikalnog pokreta i njegovo organizacijsko jedinstvo zavise o idejnom jedinstvu. »Jedino onda, kad smo saglasni u ciljevima i metodama imamo jedinstvenu organizacionu moć, koja se može suprotstaviti napadima protivnika i svrsishodno krći put svojim zahtevima. Organizaciono jedinstvo ne može nadoknaditi jedinstven postupak raznih organizacija, naročito kad ne postoji među

²²¹ URSSJ 1934–1937. Izvještaj izvršnog odbora IV kongresa Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije 18. i 19. aprila 1938. godine u Zagrebu; Krekić, Radnički štrajkovi 1936, Beograd 1937; *Ujedinjeni sindikati*, br. 3–4, mart-april 1938. str. 78 br. 5–6, maj-juni 1938. str. 41, 4, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61–71; *Radničke novine*, Beograd 25. II, 8. i 15. IV, 6. V 1938; *Slobodna riječ*, Zagreb 16, 23. i 30. IV i 7. V 1938; *Radnik*, Zagreb, 25. II, 18. III, 8, 15, 16, 22, 27. i 30. IV, 6, 7. i 13. V 1938.

njima idejno jedinstvo. Saradnja u sindikalnoj organizaciji zahteva i saradnju u poduzeću, saradnju u javnoj upravi, saradnju u državi.

Moderna sindikalna organizacija ne može samo da kritikuje, ona mora da saraduje i da zajednički stvara nov, pravedniji, ljudski sistem. Suvišni su oni, koji beže od te saradnje, kao i oni, koji je onemogućuju. Isto tako, kao što kolektivni ugovor osigurava dobar uzajamni odnos radnika i poslodavca, isto tako dobar socijalni zakon potvrđuje uzajamnost i zajednicu u državi.²²²

Nakon Kongresa došlo je do sporazuma o stvaranju jedinstvene proleterске fronte između predstavnika socijalista i komunista. Kongres se afirmirao kao izraz naprednih političkih i socijalnih težnji radničke klase. On je bio snažna manifestacija otpora organiziranih radnika i njegovih klasičnih sindikalnih organizacija prema društvu koje je bilo usmjereno na razvoj fašizma. Takvu orijentaciju najbolje karakterizira otvorena haranga zagrebačke građanske štampe protiv Kongresa, koja je išla dotle da se javno poziva građanstvo na fizičko onemogućavanje, batinanje i ubijanje sudionika Kongresa. Zagrebačka građanska štampa, koju je plaćala kapitalistička klasa, štekala je na klasi radnički pokret, klevetala marksizam i internacionalizam jednako kao što je to činio fašizam. Razbijački lumpenproletariat koji je trebao da opijen nacionalnim sovinizmom razbije Kongres nije se usudio pred organiziranim radnicima ni da izađe na ulicu.

O rezultatima Kongresa URSSJ-a Josip Broz Tito napisao je Kominterni 8. kolovoza 1938. još i ovo: »Već sam pisao o rezultatima Kongresa URS. Jedinstvo, koje je na ovom Kongresu postignuto, sada je još više ojačano i prošireno. Ovakvi rezultati i manifestacije na Kongresu uplašili su vladu i druge protivnike pokreta klasičnih sindikata. Vlada i svi ostali protivnici radničke klase su se nadali da će na ovom Kongresu doći do razračunavanja i rascjepa između komunista i socijalista. Posle Kongresa vlada je počela sve više da napada sindikalni pokret (zabrana *Radnika*, itd.). Taktika i zaključci Kongresa sindikata u odnosu na držanje neklasičnih sindikalnih organizacija HRS-a i razočarali su i vladu. *Radnik* je postao stalni propagator neophodnih akcija jedinstva sa HRS-om i drugim neklasičnim organizacijama, zbog čega je uglavnom i zabranjen.

Rukovodstvo HRS-a je reacionarno i uglavnom protivno jedinstvenim akcijama URS-a. U HRS-u i njegovoj štampi klasični sindikati su stalno napadani. Ali dole između organizacija URS-a i HRS-a držali sve više do zajedničkih akcija. Ovih dana odlasan je u Varaždinu zajednički sastanak URS-a i HRS-a. Sastanku je prisustvovalo oko 4 000 ljudi. Govorili su predstavnici obe sindikalne organizacije. Rukovodstvo HRS-a je pokušalo da isključijima omete ovu zajedničku akciju sa URS-om, ali je to izazvalo još

²²² *Ujedinjeni sindikati*, br. 5–6, maj-juni 1938, str. 47, 50, 51.

veće nezadovoljstvo članova HRS-a, a ima ih mnogo koji zbog toga istupaju iz HRS-a.

Predstavnici URS-a pokušavaju sada da organizuju zajedničke akcije sa HRS-om protiv Jugoras-a (vladini sindikati), koje vlada sve više forsira uz istovremeni pritisak na ostale. Vlada se još ne usuđuje da sprovede jači frontalni napad na klasne sindikate, ali pokušava da to čini u odnosu na pojedine manje sindikalne organizacije i kulturna društva radnika.

Vlada takođe na sve moguće načine favorizira svoje sindikate, u koje su dužni da se učlane svi radnici koji rade u državnim preduzećima ili ustanovama koje su sa njima povezane.²²³

U izvještaju od 3. rujna 1938. tome još dodaje: »Klasni sindikati su pokazivali i pre Kongresa URSS-a porast članstva, ali posle Kongresa, kada su radnici videli da je zaista postignuto jedinstvo, klasni sindikati su se još više učvrstili. U vreme održavanja Kongresa Ujedinjeni radnički sindikati brojali su odprilike oko 100.000 članova, od kojih je 50.000 redovno plaćalo članarinu.

Razni neprijatelji, kao i vlada Stojadinovića, su se nadali da će na Kongresu doći do rascjepa. Za vreme Kongresa rasturani su nekakvi letci sa sadržinom koja je govorila da se neće dozvoliti da se Kongres održi. Neki Hrvatski listovi su također donosili članke obrnuto od onoga što su oni očekivali, vlada je počela sa proganjanjem klasnih sindikata. Tako je pre mesec dana naš sindikalni list »Radnik«, koji je 4 godine izlazio u 14.000 primeraka, zabranjen. Vlada je oduzela radnicima u Vojvodini njihovu Radničku komoru, postavila svoga komesara i svoje činovnike iz Jugoras-a.

Ja sam već u proleće rekao drugovima u Beogradu i Zagrebu da se za očuvanje radničkih institucija ne mobilise samo radnička klasa nego i sve ostale demokratske snage, jer to nije udarac samo protiv radničke klase, nego u isto vreme i protiv demokratije uopšte.

Socijalisti su se plašili još većih akcija radnika, ali mi smo bili odlučno za mobilizaciju radnika u odbrani njihovih prava, a u zajednici sa drugim demokratskim snagama Narodnog fronta. Stoga nije isključeno da u najskorije vreme dođe do ozbiljnih događaja u Jugoslaviji, ukoliko vlada i dalje bude produžila sa oduzimanjem prava radnika.²²⁴

15. rujna 1938. Josip Broz Tito daje Kominterni slijedeće podatke o ostvarivanju linije jedinstvene proleterske fronte:

»Otkako je ostvareno jedinstvo sindikalnog pokreta, došlo je i do poboljšanja perspektiva za stvaranje Jedinstvenog fronta, usprkos činjenici što su socijalisti kategorički odbili ideju o stvaranju radničke partije, iako nisu bili protiv zajedničkih akcija. Upravo prošle jeseni, na jednom sastanku na kome su govorili i naši drugovi i socijalisti, sreo se

Živko Topalović sa našim drugovima. Diskutovalo se o mogućnostima stvaranja Jedinstvenog fronta. Ovom prilikom nije došlo do formalnog dogovora, ali posle kongresa URSS-a u aprilu ove godine socijalisti su prihvatili pregovore, i kako se tu u Zagrebu našli skoro svi socijalističke vođe, došlo je do sastanka sa našim drugovima. Od socijalista učestvovali su: Topalović, Bogdan Krekić, Luka Pavitević, Belić, Jakšić i Jakomin, a sa naše strane petoricu i to: tri radnika i dva intelektualca. Na ovom savetovanju došlo je do sporazuma o zajedničkoj akciji tj. o radu na stvaranju Jedinstvenog fronta. Socijalisti su prihvatili naš stav u pogledu spoljne i unutrašnje politike. I po nacionalnom pitanju su izmenili svoj stav i približili ga našem, naročito u odnosu na 'hrvatsko pitanje'. Sem toga došlo je do usaglašavanja po nizu drugih pitanja. Naročito je važno da su se obavezali da u svojim listovima ne napadaju Sovjetski Savez, već da, po mogućnosti, pišu pozitivno i da ne prave ispadu u odnosu na nas itd. Osim toga, odlučeno je da kroz njihovu štampu vode borbu protiv fašizma, a za stvaranje Narodnog fronta. Kako smo se mi saglasili sa tim da njihove »Radničke novine« budu takođe i naše glasilo za Srbiju, oni su kooptirali u svoju redakciju tri naša druga.

Do sada su se lojalno držali ovog našeg dogovora, što je uočljivo u svim njihovim novinama kao i javnim istupanjima. Čak i njihov list »Slobodna reč«, koji izlazi u Zagrebu i koji se uvek isticao napadima na Sovjetski Savez i na nas, sada je sasvim izmenio svoj karakter i piše pozitivno o Sovjetskom Savezu. Takođe je dogovoreno da mi i socijalisti zajedno istupamo u odnosu na Udruženu opoziciju. Na početku socijalisti su hteli da nas oni zastupaju u Udruženoj opoziciji. Mi nismo na to pristali, pa su i oni odustali. Takođe su smatrali da bi bilo dovoljno da u raznim mestima u unutrašnjosti, na raznim skupovima sa njima istupaju naši drugovi iz tih mesta. Ali, kako su naši drugovi u pojedinim mestima u unutrašnjosti često politički vrlo nespremni, mi nismo mogli na to pristati, jer nije svejedno da li će sa Živkom Topalovićem zajedno govoriti neki drug iz Beograda dobro pripremljen ili neki drug iz unutrašnjosti. Kasnije su se i oni složili sa tim. Nasuprot tome pokušali su neki trostrani da podrže Jedinstveni front, ali ja mislim da su imali malo uspeha, jer je Jedinstveni front uhvatio dubok koren u radnim masama, a to je rezultat zajedničke borbe radničke klase u štrajkovima i sindikatima. To je i bio razlog što su se socijalisti sporazumeli sa nama; oni su bili primorani da pod pritiskom masa to učine. Tačno je da se taj Jedinstveni front nije još ni u kakvoj političkoj akciji potvrdio. Tačno je i to da se socijalisti plaše velikih akcija, ali stvar zavisi od nas. Zavisi od nas da li ćemo u budućnosti ispravnom taktikom postići da se ostvari pravo jedinstvo Jedinstvenog fronta u velikim masovnim akcijama.²²⁵

²²³ ACKSKJ, KI 1938/23.

²²⁴ *Ibid.*, KI 1938/24.

²²⁵ ACKSKJ, KI 1938/29.

MEĐUNARODNA SURADNJA URSSJ-a

Članstvo URSSJ-a u Internacionalnom sindikalnom savezu

Savez radničkih sindikata Jugoslavije na čelu sa Glavnim radničkim savezom (od osnivanja 7. i 8. siječnja 1922) pristupio je međunarodnoj reformističkoj Sindikalnoj internacionali u Amsterdamu (ISS). Internacionalni sindikalni savez, odnosno Amsterdamska sindikalna internacionala osnovana je 21. kolovoza 1901. godine. Pokušaji njezinog stvaranja datirali su još od 1883. godine. U vrijeme prvog svjetskog rata ona je raspuštena, a obnovljena je na socijaldemokratskoj konferenciji u Bernu u veljači 1919. godine. To je bila konferencija sindikata pobjedničkih zemalja. Stvarno je ISS osnovan na kongresu održanom u srpnju 1919. u Amsterdamu. Sudjelovalo je 15 zemalja s više od 18 milijuna članova. Drugi kongres ISS održan je u studenom 1920. u Londonu, treći u Rimu u travnju 1922, četvrti u Beču u lipnju 1924, a peti u Parizu 1927. godine.

Obnovljeni Internacionalni sindikalni Savez (Amsterdamska sindikalna internacionala) uključio je u svoj sastav sve reformističke nacionalne sindikalne centrale, preuzimajući njihovu reformističku koncepciju i politiku, propagirajući je i provodeći u međunarodnim razmjerima. Između dva rata, u Engleskoj, SAD, Francuskoj, Njemačkoj, Belgiji i drugim kapitalističkim zemljama postepeno su granice koje su dijelile razna reformistička krila sve više nestajale. Ideologija i taktika Slobodnih sindikata može se ukratko obilježiti kroz: 1) Punu političku neutralnost sindikalnih organizacija; 2) Sindikalne organizacije bore se gotovo isključivo za poboljšanje dnevnog ekonomskog položaja najamnih radnika; 3) Samo izuzetno ta borba prelazi u štrajk, pri čemu se nastoji pod svaku cijenu postići sporazum s poslodavcima. Kada to nije moguće, reformistički sindikati redovno prihvaćaju odluku državnih posredničkih organa. Time nastaje sve uža veza između vrhova sindikalnih organizacija i državnih organa. Javlja se tendencija uraštanja sindikata u kapitalističku državnu mašineriju; 4) Cilj reformističkih organizacija je postizanje ekonomske demokracije, tj. što ravnopravnije raspodjele bogatstva među članovima kapitalističkog društva, bez ukidanja najamnog rada. To se postiže putem radničkih zadruga, udjelom radnika u diobi profita, ustupanjem dijela akcija poduzeća radnicima, radničkom bankom, visokim nadnicama koje omogućuju stalni prosperitet i onemogućuju krize itd.; 5) Isključivanjem iz sindikalnih organizacija svih istaknutijih vođa revolucionarne sindikalne opozicije. Vršilo se i masovno isključenje čitave organizacije koje su pokušavale da same kreiraju i vode revolucionarnu politiku ili da preuzmu vodstvo centrale.

Pored Međunarodnog sindikalnog saveza postojalo je 27 stručnih internacionala, odnosno Internacionalnih profesionalnih sekretarijata. U najjače među njih spadali su: Internacionalna unija drvodjelskih radnika sa 1,062.067 članova, učlanjenih u 48 zemaljskih saveza u 25 zemalja; Internacionalna metalaca sa 1,835.541 članova učlanjenih u 28 zemaljskih sindikata u 19 zemalja; Internacionalna transportnih radnika koju su sačinjavali 77 zemaljskih saveza iz 33 zemlje sa 2,084.168 članova; Internacionalu rudarskih radnika sačinjavali su 17 zemaljskih sindikata iz 17 zemalja sa 1,652.748 članova.

Donosimo pregled naziva Internacionalnog profesionalnog sekretarijata, broj zemaljskih saveza koji sačinjavaju stručnu internacionalu, broj zemalja u kojima djeluju zemaljski sindikati učlanjeni u internacionalu i broj njenih članova.²²⁶

Internacionalni profesionalni sekretarijati	Zemaljski savezi	Zemlje	Članova
Gradevinari	25	20	844.714
Sivači	28	18	302.771
Rudari	17	17	1.652.748
Knjigovesci	16	15	82.979
Štampari	22	22	183.314
Radnici dijamanta	9	7	22.830
Tvornički radnici	22	14	605.916
Brijači	9	9	9.169
Staklari	12	11	89.843
Drvodjelci	48	25	1.062.067
Hotelska posluga	17	15	66.664
Šeširdžije	11	10	37.273
Keramičari	6	6	152.192
Poljoprivredni radnici	18	14	371.631
Zivežari	31	19	773.409
Kožari	26	15	306.157
Učitelji	7	5	80.964
Litografi	21	20	49.247
Moleri	13	12	237.104
Metanci	28	19	1.835.541
Javna služba	17	15	523.975
Poštari	30	21	383.205
Privatni namještenci	47	19	706.808
Kamenari (klesari)	14	12	112.257
Prerada duhana	13	12	119.804
Tekstilni radnici	12	11	960.901
Transportni radnici	77	33	2.084.168
Ukupno: 27	596		13.657.681

S dolaskom Hitlera na vlast u Njemačkoj i uvođenjem nacističkog režima u njoj, izgubio je ISS 54 sindikalna saveza sa 4,8 milijuna članova. To se kasnije ponovilo i sa sindikatima Austrije, koji su brojali oko 770.000 članova. U lipnju 1936. godine tvrdio je ISS da ima osam milijuna članova, a u 1939. godini, kada je odbio da primi u svoje članstvo sin-

²²⁶ Ujedinjeni sindikati, br. 11, 1. novembar 1929, str. 173-175; br. 12, 1. decembar 1929, str. 189.

dikate SSSR-a, pao mu je broj članova na dva milijuna.

Na drugom i trećem kongresu URSSJ-a isticalo se da su veze centrale URSSJ-a s Internacionalnim sindikalnim savezom redovne, korektna i prisne. Delegat Centralne uprave URSSJ-a Bogdan Krekić, bio je član Upravnog savjeta Internacionalnog sindikalnog saveza (ISS). O međunarodnim vezama na II kongresu reklo se: »Veze centrale URSSJ redovne su i intimne s Internacionalnim sindikalnim savezom (čije sjedište je iz Amsterdama od srpnja 1931. prešlo u Berlin). Zatim sa stručnim internacionalama, a naročito drvarskom, živežarskom, tvorničkom, transportnom itd. kao i sa zemaljskim sindikalnim centralama u drugim zemljama. Isto tako centrala URSSJ je u redovnoj vezi i s Međunarodnim biroom rada u Ženevi. Preko delegata našega pokreta, koji je član upravnog savjeta Internacionalnog sindikalnog saveza u Berlinu, kao i člana – zamjenik upravnog savjeta Međunarodne organizacije rada u Ženevi, naš pokret je zastupljen u tijelima ovih međunarodnih ustanova. Centrala URSSJ pomogla je i stalno pomaže da naše sastavne organizacije uspostave i održavaju redovne veze sa stručnim sekretarijatima.«²²⁷

Na sarajevskom III kongresu podnijet je slijedeći izvještaj: »S internacionalnim sindikalnim savezom (ISS) URSSJ je održavao uredne i prisne veze. Preko svog predstavnika URSSJ je učestvovao na međunarodnoj konferenciji ISS u Ženevi 1931. i na proširenoj sjednici Upravnog odbora u Beču, listopada 1933. Na obje je aktivno surađivao. Preko ISS i putem neposrednih veza URSSJ je surađivao sa svim internacionalnim stručnim sekretarijatima. URSSJ redovno je bdio nad tim da svi naši savezi budu uredno učlanjeni kod svojih stručnih internacionala i da prema njima redovno vrše svoje statutarne i moralne obaveze. Sekretarijat URSSJ je po jedinim našim organizacijama uvijek stajao na raspoloženju za održavanje veza sa stručnim internacionalnim sekretarijatima. Isto tako, URSSJ je bio posrednik i za internacionalne sekretarijate kad im je potrebna bila brza i uredna veza s novim sastavnim organizacijama u Jugoslaviji. URSSJ je općo direktno ili preko njegovog dopisnika za Jugoslaviju i s Međunarodnim biroom rada u Ženevi. U saradnji na zajedničkim zadacima URSSJ je preko ISS i Međunarodnog biroa rada došao u vezu s predstavnicima radničkog pokreta iz cijeloga svijeta, i naročito s predstavnicima pokreta evropskih zemalja uspostavio je prisan lični kontakt. Mi se možemo da ponosimo što URSSJ u međunarodnoj radničkoj zajednici uživa ugled dobrog saradnika i korektnog i lojalnog pregaoca na svim zajedničkim radovima.«²²⁸

²²⁷ Izvještaj uprave URSSJ II redovnom kongresu u Zagrebu 27–28. IX 1931. str. 54–55.

²²⁸ URSSJ 1931–1933. Izvještaj izvršnog odbora III redovnom kongresu URSSJ u Sarajevu, Beograd 1934. str. 75–76.

IV kongresu podnijela je Centrala URSSJ-a ovaj izvještaj o svojim odnosima s ISS-om:

»Od neosporno visokog moralnog i političkog značaja je inicijativa ISS u raznim akcijama, s ciljem ostvarenja međunarodne saradnje, mira među narodima, razoružanja, privredne suradnje, međunarodne planske podjele rada uz garancije privredne i kulturne egzistencije svakog naroda napose, borbe protiv fašističkih tendencija i za demokratizaciju javnog života i privrede, a naročito za punom slobodom sindikalnog organiziranja i sindikalne borbe. Slobodni sindikalni pokret jugoslavenskih radnika učiniti će sve da ove inicijative dođu do punog ostvarenja. URSSJ pozdravlja inicijativu ISS za postizanje punog organizacionog i duhovnog jedinstva radničke klase u sastavu ISS. U ostvarenju duhovnog i organizacionog jedinstva Kongres vidi osnovne zaloge za uspjeh radničke klase u postavljenim ciljevima.«²²⁹

Kongresi Internacionalnog sindikalnog saveza od 1929. do 1940. godine

Od 23. do 25. svibnja 1929. godine održane su u Pragu sjednice Uprave Internacionalnog sindikalnog saveza (ISS). Na sjednici je prisustvovalo 50 delegata, koji su zastupali sindikate svih evropskih država, s oko 14 milijuna organiziranih radnika. Na sjednicama se raspravljalo o položaju sindikalnog pokreta u raznim zemljama i akcijama ISS u narednoj godini, privrednom programu i pitanjima godišnjeg odsustva radnika. Utvrđeno je i sazivanje VI kongresa internacionalne, koji se trebao održati od 7–11. srpnja 1930. godine u Stockholmu. Utvrđeno je također da će se raspravljati posebno o sindikalnim problemima u zemljama bez demokratije. Na zajedničkom internacionalnom privrednom programu radio je ISS već punih 10 godina, tako da su se iskristalizirali njegovi osnovni stavovi i pravci djelatnosti. Prvo, to je pitanje racionalizacije privrede, nastojanje kapitalista da sa što manje troška ostvare što veću količinu proizvoda na račun radničkih nadnica, radnog vremena i radničke zaposlenosti. Sindikalna internacionala nije se protivila racionalizaciji, ali je očekivala od nje druge rezultate: povećanje nadnice, smanjenje radnog vremena na 40 sati tjedno; s povećanjem proizvodnje, povećanje potrošnje i smanjenje nezaposlenosti. Drugo, to je bio zahtjev za izjednačavanjem uvjeta rada u raznim zemljama, načina rada i intenzivnosti rada. Treće, to je bio zahtjev da se domaći i internacionalni karteli podvrgnu kontroli javnosti. Četvrto, da se osigura stabilizacija kupovne vrijednosti novca (cijena proizvodnje i zaposlenosti). Peto, da se omogući jačanje moći širokih društvenih slojeva na selu i pomogne usavršavanje poljoprivredne proizvodnje. Šesto, da bi se suzbila privredna anarhija, spasile socijalno-političke tekovine, sankcionirane zakonodavstvom o tarifnim i kolektivnim ugovorima, trebalo je stva-

²²⁹ URSSJ 1934–1937. Izvještaj izvršnog odbora URSSJ IV kongresu 18–19. IV 1938. u Zagrebu.

rati jaka nacionalna privredna tijela (privredne savezje) u kojima radnici trebaju biti zastupljeni na principima pariteta. Na sjednicama je prisustvovao i Bogdan Krekić.²³⁰

Kada se sastao VI kongres u Stockholmu, privredna kriza zahvatila je sve države osim SSSR-a. Privredna anarhija, nezaposlenost milijuna radnika, carinske barijere i čitav niz međudržavnih sukoba praćenih naoružavanjem i ratnom opasnošću karakterizirali su razdoblje održavanja tog Kongresa. Kongres je pored privrednog programa donio i socijalno-politički program koji je postavio zahtjev za petodnevnim radnim tjednom, maksimalno osam-satnim radnim danom, tarifnim i kolektivnim ugovorima i zahtjev za slobodom sindikalnog organiziranja. U referatu i odlukama o razoružanju i svjetskom miru ističe se da je radnička klasa duboko prožeta zahtjevom za mir i međunarodnom zajednicom, jer su oni jedina garancija spasu čovječanstva iz privredne i socijalne bijede i kaosa u koji je zapalo. U točki »Sindikati u zemljama bez demokracije« ističe se da međunarodno povezana i organizirana radnička klasa mora voditi računa o nejednakom tempu privrednog i društvenog razvoja i razvoja demokracije u raznim zemljama i raznim kontinentima. Zadatak ISS je da bude i pridobiva sve raspoložive snage Azije i Amerike, te da ih poveže u idejnu i akcionu zajednicu.²³¹

Sredinom ožujka 1932. godine održana je sjednica Upravnog odbora ISS, a krajem travnja Internacionalna sindikalna konferencija u Genèvi. Na konferenciji su istaknuti zahtjevi za novom privrednom organizacijom svijeta koji treba ostvariti putem planske privrede. Među najaktualnije zadatke, konferencija je istakla borbu za 40-satno radno vrijeme, provođenje u svim zemljama općeg obaveznog osiguranja radnika u nezaposlenosti, sistematsko ukidanje carinskih granica, ukidanje ratnih reparacija, poništenje međusavezničkih ratnih ugovora i opće naoružanje. Predstavnici jugoslavenskih sindikata istakli su problem radničke koalicije u Jugoslaviji.²³²

Od 30. srpnja do 30. kolovoza 1933. održan je u Bruxellesu VII kongres Međunarodnog sindikalnog saveza. Dolazak Hitlera na vlast u Njemačkoj i svjetsku privrednu krizu kongres je ocijenio kao najkрупniji svjetsko-politički događaj. Kapitalistički poredak, uslijed privredne krize, našao se u bezizglednoj situaciji. Kongres je ukazao na nužnost da u interesu društva kao cjeline kapitalistički način proizvodnje zamijeni socijalističkim, a privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju društvenim vlasništvom.

²³⁰ *Ujedinjeni sindikati*, br. 7, 1. juni 1929. god., str. 110. O brojnom stanju v. na i mj. br. 11, 1. novembar 1929. god., str. 173, br. 12, 1. decembar 1929. god., str. 189, br. 3, 1. mart 1930. god., str. 46.

²³¹ *Ibid.*, br. 6, 1. juni 1930. str. 95 i br. 8, 1. august 1930. str. 113–115.

²³² *Ibid.*, br. 6, juni 1932. str. 96.

Osnovne odluke Kongresa odnose se na borbu protiv fašizma, za punu slobodu sindikalne koalicije i sindikalne akcije s parolom da će »slobodu i demokratiju braniti do kraja i da će fašizmu i diktatorima u svima njihovim oblicima suprotstaviti svoj otpor«. Da bi ukazao na izvanrednu opasnost koju je izazvao njemački nacionalni socijalizam, Kongres je proglasio opći bojkot njemačke robe. Kongres se založio za međunarodnu moralnu i materijalnu pomoć njemačkim emigrantima koji su tražili zaposlenje u drugim zemljama. Izjašnjavajući se za temeljni preobražaj cjelokupne privrede i njeno plansko rukovođenje, Kongres je utvrdio da kapitalizam pokušava da se održi posljednjom snagom unjetavajući radničku klasu. Osuđujući predstavnike vlade i privrednike, koji su na svjetskoj privrednoj konferenciji u Londonu branili isključivo svoje posebne interese te doveli konferenciju do kraha, Kongres je pozvao radničku klasu cijelog svijeta da se založi za ostvarenje međunarodnog upravljanja planskom privredom čiji je krajnji cilj uvođenje socijalističke privrede.²³³

Na vanrednoj sjednici Uprave Međunarodnog sindikalnog saveza u Beču, koja je održana 6. i 7. listopada 1933. i sazvana zbog obrane austrijske demokracije bilo je zastupljeno 14 zemaljskih centrala s 23 delegata (iz Belgije, Danske, Francuske, Velike Britanije, Jugoslavije, Letonije, Holandije, Austrije, Poljske, Saskog područja, Švedske, Švicarske, Čehoslovačke i Mađarske) i 23 profesionalne internacionale s 31 delegatom. Sa sjednice je upućena poruka austrijskoj radničkoj klasi koja izražava najpunije simpatije, solidarnost i najčvršće uvjerenje da će sindikati svijeta pomagati austrijske radnike u njihovoj borbi.²³⁴

Osmi kongres Internacionalnog sindikalnog saveza održan je u lipnju 1936. godine u Londonu. U povodu Kongresa socijalistička štampa je pisala da je bio »grandiozna manifestacija uspona snage radničke klase u svim zemljama. Preživljena je perioda depresije i padanja i ušlo se naglim tempom u napredak. U zlu se sazeva za dobro. Dugogodišnja privredna kriza na jednoj strani, i događaji u zemljama gdje je fašizam uzeo maha, dali su dragocjeno iskustvo i najneiskusnijim. Engleski Tredjunioni su u naglom porastu. Američki Afol isto tako. Porast u nordijskim zemljama. Naglo uzdizanje pokreta u azijskim i preoceanjskim zemljama. A iznad svih je porast u Francuskoj, gdje su snage sindikalnog pokreta za nekoliko posljednjih godina udesetostručene. Isti je slučaj i sa Španijom. Oživjelost je nastupila u cijeloj liniji. I sve te nabujale snage, našle su izraza u međunarodnom sindikalnom kongresu u Londonu. Cijeli kongres odavao je sliku ofanzive poslije nekoliko godišnje začmalosti i depresije.

Uz nabujalost snaga koje je manifestirao, kongres je u isto vrijeme pokazao i visoko moralno do-

²³³ *Ibid.*, br. 9, septembar 1933. str. 135–138.

²³⁴ *Ibid.*, br. 11, novembar 1933. str. 175.

stojanstvo, koje je proizlazilo iz svijesti o odgovornosti bez koje nijedna snaga ne smije da bude. Kongres je pretresao čitav niz vrlo važnih pitanja koja stoje u centru masovne radničke akcije. Pored značajnih referata, kongres je primio značajne rezolucije koje izražavaju gledišta slobodnog sindikalnog pokreta po najvažnijim pitanjima i zadacima.

Na Kongresu se raspravljalo o rezultatima borbe koju je Internacionalni sindikalni savez vodio protiv privredne krize, za 40-satnu radnu nedjelju, za stabilizaciju valute i o rezultatima propagiranja i provođenja sindikalnih privrednih planova i programa. »Polazna tačka i osnovica za ovu neposrednu privrednopolitičku akciju bilo je usvojenje planskoprivrednih zahtjeva Međunarodnog sindikalnog saveza na kongresu u Brislu 1933. g. On je – kao što je to rečeno u rezoluciji o planskoj privredi – pozvao zemaljske centrale kao i sve socijalističke vlade da se svom snagom svojom zauzmu za postignuće ovih ciljeva i da sprovedu načela koja je MSS međunarodno utvrdio. Ako je kongres u Brislu jednovremeno izrazio ubedenje da se samo 'u inicijativi i vodstvu sindikata' može sagledati jedna od pretpostavki za uspješnu privrednu djelatnost onda, poslije akcionog perioda od tri godine, sa velikim zadovoljstvom možemo da konstatiramo da je baš na području privrednopolitičke djelatnosti vodstvo došlo u ruke međunarodnog i nacionalnog sindikalnog pokreta. Želje Briselskog kongresa ostvarene su u vanredno zadovoljavajućem opsegu: u svim zemljama ideja o planskoj privredi došla je u prvi red. Naročito možemo da konstatiramo i to da je politika vlada u Danskoj, Švedskoj, Norveškoj i Belgiji, uz mjerodavnu saradnju sindikata, na mnogim područjima privrede praktično počela da sprovodi i djelimiце sproveda ono što je u privrednim planovima drugih manje povlašćenih zemalja uglavnom samo još zahtjev koji se propagira. Borba za plansku privredu postala je u punom smislu riječi narodni pokret koji je dobio svoje tipično obilježje u Belgiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Čehoslovačkoj, Švicarskoj i Holandiji. Naše je mišljenje da kongres ne može da učini ništa bolje nego da ponovo potvrdi sindikalnu akciju za privredne planove. Za međunarodni sindikalni pokret, borba za plansku privredu nije samo privredno-politički zadatak nego ujedno i obrambena borba protiv lažnih ideologija stalaške države i mističnih ideja fašizma. Ovakvo postavljanje ciljeva i ovakva akciona forma donijeli su nam uspjeh naših ideja o planu, a naročito proširenje baze na sve slojeve stanovništva. Ako iz dosadašnjeg borbe za ideju o planu možemo nešto da naučimo, onda je to svakako to da naša agitacija i propaganda moraju i dalje biti skoncentrirani na to da mi tražimo plansku privredu u korist cijelog naroda, a ne plansku privredu samo u korist radničkih slojeva. Drugi nauk iz dosadašnjeg toka razvika jeste: nikako ne treba odstupati od ideje da će se akcija za plansku privredu kao i za preuređenje privrede i društva za kojim mi težimo, i bez kompro-

misa ne samo voditi nego i sprovoditi na demokratskoj osnovici i demokratskim sredstvima.»

O akcijama za razoružanje, protiv fašizma i rata referirao je Leon Jeneux. U referatu daje ocjene prema kojima je do neuspjeha konferencije za razoružanje došlo zbog toga što ju je napustila Njemačka. ISS je već na kongresu u Bruxellesu donio rezoluciju o borbi protiv agresora, na zahtjev britanskih Trade uniona. Rezolucija razlikuje ofanzivni rat od rata koji se poduzima za obranu kolektivnog sistema mira. ISS je usvojio stav da vlade članice Društva naroda mogu da stupe u rat za pomaganje Društva naroda pri obrani od napadačke zemlje. Sindikati su računali da potpune privredne sankcije većine Društva naroda mogu da osiguraju mir. Antiratni odbor ISS djelovao je kroz čitavo vrijeme. U ožujku 1935. godine održana je u Londonu zajednička konferencija ISS i Socijalističke radničke internacionale (SRI), koja je istakla da je mir nedjeljiv i da je fašizam, a osobito fašističke zemlje, kao što su Hitlerova Njemačka i Mussolinijeva Italija trajna prijetnja miru i stalna opasnost od rata. Kongres se izjasnio za princip kolektivne sigurnosti u okviru Društva naroda, preuzimajući sav rizik i sve odgovornosti koje iz toga proizlaze. U rezoluciji koju je Kongres ISS usvojio kaže se:

»Međunarodni sindikalni pokret smatra sporazum o dalekosežnom i općem razoružanju, a i uklañanje privatne industrije naoružanja i privatne trgovine ratnim materijalom pod međunarodnom kontrolom, neminovnim faktorima za obezbjeđenje mira.

Kako fašizam svuda nastoji da slobode čovjeka i sva prava radnika u cijelom svijetu razori, organizacije radništva uništi, a demokratiju u okove baci, međunarodni sindikalni pokret ponovo podvijači da se protivu fašizma mora boriti svim sredstvima u svim zemljama.

ISS nudi radnicima svih zemalja svoju suradnju i pomoć i poziva ih da svoje vlade podstiču na jačaji otpor protiv fašističkih napada.

Sve se mora učiniti da bi se fašističke snage potisle, da bi se ratu zakrčio put i tako narodima svih zemalja obezbjedila mogućnost da slobodno i bez zapreke izviju svoju punu privredu, socijalnu i političku slobodu.

U ovim se zemljama kao i ranije oduzima sloboda i život nebrojnim ljudima i ženama kojih se krivica ne sastoji ni u čemu drugome no u tome što su protivnici fašističke diktature, što poštuju i brane demokratiju, slobodu i osnovna prava čovjeka.

Međunarodni sindikalni pokret nesalomljivo će da produži borbu protiv fašizma i neće prestati da apelira na savjest svijeta.»

Referat o sindikalnim slobodama održao je Rudolf Tayerle. On je pošao od tvrdnje da sindikalna sloboda, u tadašnjoj kapitalističkoj državi, zavisi o stupnju demokratizacije odnosa u državi. Prirodno da sindikati ne mogu biti ni za kakvu drugu nego samo za demokratsku državu koja je, odnosno koja

treba da bude, politički izraz onog zbroja pojedinačnih volja koje se stvaraju na raznim stupnjevima privrednog života jedne nacije, proizilazeći iz najmanjeg mjesta na putu ka regionalnim privrednim formacijama, pa sve do centraliziranih nacionalnih tijela.

Moderni sindikati u svojim najnovijim fazama, tvrdio je referent, imaju više političke nego privredne ciljeve.

«Sindikati poznaju nedostatke modernih demokratija. Pošto su oni danas više no ikada ranije za demokratiju, za njeno 'organiziranje' i za njenu izgradnju, jeste samo dokaz da su ostali vjerni svojim privrednim zadacima koji se jedino onda mogu riješiti trajno i sa nadom u veću pravедnost, ako vode ka jednom harmoničnom izravnavanju interesa među svim ljudima koji djeluju u privredi, i to na osnovici slobodne saradnje i slobodnih građana.

U vezi sa tim valja spomenuti napore naših protivnika, tj. poslodavaca i političkih reacionara, koji traže preterane garancije za slobodu rada i za slobodu neorganiziranja. U svim zemljama gdje je protivnicima slobodnih sindikata uspjelo da u zakonodavstvo unesu specijalne odredbe za zaštitu onih koji neće da se organiziraju, odnosno koji hoće da rade u momentu kada njihovi drugovi stupaju u štrajk, radi odbrane svojih uslova rada i opstanka, iskustvo je pokazalo da se, nasuprot argumentima ovih protivnika, tu ne radi toliko o odbrani lične slobode nego mnogo više o tome da sindikalna akcija i propaganda oslabe i da sloboda udruživanja ostane bez dejstva.

Na kraju, u vezi sa tim jeste i pitanje federativne koncentracije sindikata i profesionalnih saveza u nacionalnom i međunarodnom okviru. Slobodni sindikati ne mogu da se slože sa tim da se federativno koncentracija sindikalnih organizacija stavlja bilo kakve zapreke ili da se takva koncentracija zabranjuje. Pravo radnika – bio on uposlen u industriji, poljoprivredi, trgovini, saobraćaju ili vaspitnim ustanovama, u nauci, u javnoj upravi ili u privatnoj industriji – na nacionalno i međunarodno organiziranje ne smije ni na kakav način da bude okrnjeno.

Sindikalna sloboda akcije koja se prije svega manifestira u slobodi koalicije, i u pravu na štrajk, ne smije ničim da bude ograničena, ukoliko vrsta metoda i sredstava koja se primjenjuju ne dolaze u suprotnost sa općim zakonima.

Sindikalna akcija obuhvata akciju i neposrednu borbu mjesnih, pokrajinskih, međustrukovnih, nacionalnih i međunarodnih sindikalnih organizacija za postignuće boljih uslova rada i života svih kategorija radnika. Ova akcija sprovodi se kako u pojedinim poduzećima tako i u pojedinim industrijama gdje vodi ka zaključenju kolektivnih ugovora. Dalje se ona manifestira u najrazličitijim formama javnog života, gdje vodi ka zastupanju u najrazličitijim tijelima (paritetne komisije, tehnički odbori, nacionalni i međunarodni privredni savjeti, upravljanje

ustanovama socijalnog osiguranja i nadzor nad njima, uprava stručnim školstvom, socijalno radno sudovanje itd.)»

O obaveznom izravnavanju sporova na Kongresu se reklo:

«Sa jedne strane može se konstatirati da opseg socijalnih i privrednih sporova sve više raste. Oni sve više obuhvataju čitave industrije, a od toga privredni život jedne zemlje mnogo trpi. Neki krugovi traže obavezno izravnanje sporova za one slučajeve kada se njima dovodi u opasnost cijeli privredni život neke zemlje.

Sa druge strane, valja reći da kolektivni ugovori, koji kod uređenja odnosa između poduzetnika i radnika igraju sve veću ulogu, mogu imati puno dejstvo samo onda ako važe za čitave industrije. To je moguće kada vlasti kolektivni ugovor, koji je slobodno sklopljen između najrepresenzativnijih radničkih i poslodavačkih organizacija, proglašava obaveznim za sve neorganizirane radnike i poslodavce.»

Kongres je na kraju raspravljao o ulozima i pravima sindikata u državama planske privrede među koje je svrstao i Mussolinijevu Italiju i Hitlerovu Njemačku, kao i SSSR. Konstatiralo se da anarhosindikalističko rješenje polazi od spontane i slobodne suradnje ljudi koji čine privredni život jedne nacije, umjesto države. Zatim se raspravljalo o ulozima sindikata u staleškoj državi (kako ih predviđaju i traže fašisti, nacionalsocijalisti, katolička crkva, pa i neki liberali.) Iskustva Italije, Njemačke i Austrije pokazala su da politička diktatura isključuje stvaranje staleške države. «Zbog toga se ni u jednoj fašističkoj zemlji više ne govori o staleškoj državi, što je Musolini izrazio riječima: 'Staleška država nije država u rukama staleža, nego staleži u rukama države'». Hitler je istakao da se staleški eksperiment u Njemačkoj ne slaže s njegovim shvaćanjem političke države, jer «staleška država pretpostavlja samoupravu i vrhovno vodstvo države, saradnju jednog staleža u njegovim pojedinačnim podgrupacijama i s ostalim staleškim koncentracionim formacijama, javnu odgovornost u vršenju privatne profesije, disciplinovanje što se tiče profesionalnog i socijalnog držanja, i konačno socijalno formiranje i školovanje». Što se tiče komunističkog rješenja, Kongres je istakao da uloga koja je data sindikatima u Sovjetskoj Rusiji ni u kom pogledu ne odgovara shvaćanjima slobodnih sindikata. To su organi koji se nalaze pod apsolutnom kontrolom države, tj. političke diktature. Sindikati u stvari ne raspolazu nikakvim sredstvima kojima bi moglo slobodno da brane interese svojih članova u odnosu prema državi. Njihov zadatak sastoji se uglavnom u tome da povećavaju individualnu produktivnost rada radnika kao i produktivnost poduzeća i cjelokupne industrije. Boljševičko rješenje ni na kakav način ne vodi računa o shvaćanjima slobodnih sindikata. Ruski sindikati nisu samostalni, nisu nezavisni, nisu slobodni. Sloboda udruživanja u Rusiji nepoznata je. Dalje se kaže: «Kongres ponovo potvrđuje da slobodno odlučivanje

sindikata ne može biti nadoknađeno prisilnom organizacijom koja bi sindikate pretvorila u poslušno oruđe državne vlasti ili čak i poslodavaca, kao što to pokazuju primjeri Njemačke, Italije, Austrije.

Nastojanja oko korporativnog uređenja države i oko tobože korporativnog organiziranja radnika nisu ništa drugo nego sredstva kojima treba da se umanju, odnosno isključi uticaj radničke klase na uređenje njenog privrednog, socijalnog i kulturnog položaja u interesu narodne zajednice koja u kapitalizmu uopće ne postoji. Ona nisu put ka socijalnom preuređenju privrede i društva.»

O sindikalnom jedinstvu, Kongres je zaključio:

»Odobravajući nastojanja ISS na području stvaranja sindikalnog jedinstva, kongres smatra da zbog ozbiljnosti međunarodnog položaja ova nastojanja treba produžiti.

Zbog toga donosi odluku da se povedu pregovori sa sindikalnim centralama Amerike, Australije, Dalekog Istoka, Rusije i sa svima ostalim centralama koje nisu pridružene ISS – radi ostvarenja sindikalnog jedinstva cijelog svijeta.«²³⁵

To jedinstvo sindikalnih organizacija svijeta zamisljali su reformističke i socijaldemokratske vođe kao likvidaciju Crvene sindikalne internacionale u nacionalnim i internacionalnim okvirima. Poslije VII kongresa Komunističke internacionale, koji se izjasnio za jedinstvo sindikalnog pokreta u svakoj zemlji i na međunarodnom planu, Crvena sindikalna internacionala donijela je odluku da u zemljama gdje su revolucionarni sindikati u manjini, uđu u reformističke sindikate, a u zemljama gdje su jači da se ujedine na načelima ravnopravnosti. Na osnovi tih načela došlo je do ujedinjenja sindikata u Fran-

cuskoj, Meksiku, Španjolskoj, Brazilu, u SAD, Grčkoj, Indiji, Rumunjskoj itd. Crvena sindikalna internacionala predložila je ISS da se obje međunarodne sindikalne centrale raspuste i stvori nova što je ISS odbio. U 1936. godini predložila je CSI da se uključi u Amsterdamsku sindikalnu internacionalu. U to vrijeme imala je CSI svoje organizacije u 51 zemlji. Na pregovorima koji su vođeni u Moskvi, 26. studenog 1937. nije došlo do sporazuma. Pošto jedinstvo nije postignuto, CSI donosi odluku o svom raspuštanju s motivacijom da borba za jedinstvo radničke klase zahtijeva stvaranje jedinstvenih sindikalnih organizacija koje bi okupile sve radnike iz obje sindikalne internacionale. Usprkos raspuštanja CSI, IX kongres ISS koji je održan u Zürichu 1939. početkom drugog svjetskog rata odbio je da primi u svoj sastav sindikate SSSR-a, s obrazloženjem da su neslobodni. Na Kongresu je bilo vidljivo da je ISS pao na dva milijuna članova s osam milijuna, koliko ih je brojio na Kongresu 1936. u Londonu. U vrijeme rata djelatnost ISS je prestala. U proljeće 1944. obnovljen je ISS na Kongresu i Filadelfiji, a raspušten je 14. prosinca 1944. Pobjedom SSSR-a, Engleske i Amerike nad fašističkom Njemačkom i Italijom obnova sindikalne internacionale nije se mogla vršiti bez pristalica komunističkih partija i sindikata SSSR-a. Pregovori o tome vođeni su u prosincu 1944. a od 6. do 17. veljače 1945. održana je u Londonu svjetska sindikalna konferencija. Prvi kongres na kojem je osnovana Svjetska sindikalna federacija održan je u Parizu 8. listopada 1945. godine. Blokowska podjela svijeta utjecala je na to da su ranije reformistički sindikati istupili iz Svjetske sindikalne federacije i osnovali 7. prosinca 1949. Međunarodnu konfederaciju slobodnih radničkih sindikata (MK-SRS) koja je postala uporište zapadnog bloka u borbi protiv komunizma.

²³⁵ *Ibid.*, br. 8-9, august-septembar 1936, str. 182, 183-188, 188-194, 194-200, 200-204.

Treći dio

POKRAJINSKE KONFERENCIJE UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE

POKRAJINSKE KONFERENCIJE URSSJ-a ZA HRVATSKU I SLAVONIJU

Pokrajinska konferencija 1936.

Pokrajinska konferencija Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije za Hrvatsku trebala se održati 22. rujna 1935. godine. Konferencija je trebala pokrenuti raspravu o mnogim aktualnim pitanjima kojima se klasni radnički sindikalni pokret bavio, i, kako su to tvrdili socijalisti, o kojima se nije moglo govoriti u vrijeme diktature. U to su se vrijeme vodili pregovori između CK KPJ i vodstva socijaldemokrata. Zbog toga se isticalo da će se na konferenciji raspravljati pitanja i donositi odluke od općeg značaja za koje je zainteresirana radnička klasa u cjelini. 1935. se godine razvila živa sindikalna aktivnost, vodio se čitav niz tarifnih pokreta i štrajkova. Gotovo svi su vođeni u okviru organizacija Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije.

Pored izvještaja o radu pokrajinske uprave i izbora članova oblasne uprave, na dnevnom je redu bio ekonomski položaj radništva i reguliranje radnih odnosa, zakonska zaštita i primjena socijalno-političkog zakonodavstva, socijalni položaj radništva i socijalno osiguranje, ekonomska situacija i organizacija privrede, organizacijski odnosi, akcija i agitacija i kulturno-prosvjetni rad. Međutim, pokrajinska konferencija je odgođena na neizvjesno vrijeme. Predsjedništvo je navelo da su razlozi ove odgođene tehničke naravi. Prema izvještaju Centralne sindikalne komisije Centralnom komitetu KPJ, pokrajinsku konferenciju URSSJ-a u Zagrebu odgodili su socijaldemokrati, jer je komunistima uspjelo da u većini mjesta u unutrašnjosti zemlje izaberu delegate pristalice KPJ.²³⁶

²³⁶ ACKSKJ, KI 1936/135; *Radničke novine*, Zagreb, 9. VIII i 20. IX 1935.

Na sjednici Pokrajinskog odbora od 13. siječnja 1936. zaključeno je da se odgođena pokrajinska konferencija održi u toku veljače 1936. Dnevni red ostao je isti, osim u dijelu o ekonomskom položaju radništva i reguliranju radnih odnosa. Konferencija je konačno zakazana za 15. ožujak 1936. Prethodna oblasna konferencija URSSJ-a za Hrvatsku održana je u Zagrebu 30. rujna 1934.

U ocjeni prijedeno putu reklo se da su radničke nadnice kroz godinu i pol dana neprekidno padale, da je nezaposlenost zahvatila ogromne razmjere. Masa radne snage sa sela preplavila je tržišta rada u gradovima i industrijskim centrima. Ova neorganizirana masa ruši nadnice i uništava tekovine radničke sindikalne borbe. Ti su radnici nepristupačni sindikalnom pokretu, ne shvaćaju svoj položaj i ne razumiju napore sindikata od čije djelatnosti i oni imaju koristi. Politička reakcija pokušava da ove mase neorganiziranih seljaka usmjeri prema fašizmu. Dok je na oblasnoj konferenciji 1934. bila aktualna borba protiv afirmacije sindikata u jugofašističkom smislu, sada u Hrvatskoj osnovnu opasnost za klasni radnički pokret predstavlja Hrvatski radnički savez, koji pauperizirane radničke mase pokreću u smislu njihova fašiziranja. To se ogledalo u njegovim izrazito antisocijalističkim, antiklasnim i antiinternacionalističkim stavovima. Socijalisti su kao nosioci socijalne reakcije označili HRS, smatrajući ga daleko većom i ozbiljnijom opasnošću od JUGORAS-a. Konferencija je također trebala raspravljati o stvaranju punog klasnog jedinstva kao o najvažnijem pitanju.

Konferenciju je otvorio Franjo Krsnik, a prisutne je pozdravio u ime centrale URSSJ-a Bogdan Krekić i izaslanik Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije

Dušan Grković. U Predsjedništvo konferencije izabrani su Franjo Krsnik, Stjepan Pongračić i Miroslav Pintar. Konferenciji su prisustvovali delegati iz Zagreba, Osijeka, Slavonskog Broda, Karlovca, Varaždina, Sušaka, Vinkovaca, Križevaca, Virovitice, Siska, Bjelovara, Đakova, Mikleuša, Ljeskovicke, Pakraca, Delnica, Nove Gradiške, Šida, Bedekovčine, Krapine, Sušine-Durdenovca, Oroslavlja, Novoselec-Križa, Duge Rese, Daruvara, Čakovca i Ogulina. Izvještaj o radu Pokrajinske uprave podnio je sekretar Josip Becker. Na konferenciji se raspravljalo o akcijama koje su sindikati u Hrvatskoj vodili na socijalno-političkom polju. Prikazan je značaj provedenih tarifnih pokreta i štrajkova po pojedinim stručnim savezima. Pokušali su se objasniti ekonomski i socijalni motivi velikog štrajkaškog vala, koji je imao za posljedicu živo razvijanje URSS-ovog pokreta. Gotovo su svi ti pokreti završeni materijalnim uspjehom, jer su u mnogim poduzećima nadnice povećane, a uvjeti rada dovedeni u sklad sa zakonskim odredbama. Na konferenciji su bile izabrane komisije za izvještaj, ekonomski položaj i zakonsku zaštitu radnika, za organizacijske odnose, za akciju i agitaciju i komisija za kulturno-prosvjetni rad. U diskusiji su sudjelovali Kraš, Crnogorac, Šiletić, Šalomon, Pintar, Janc, Drvodjelić, Bičanić itd. Referenti su bili Eduard Fleischer, Miroslav Pintar, Adam Katić i dr Mirko Kus Nikolajev.

Pokrajinska je konferencija, raspravljajući o privrednom položaju i zakonskoj zaštiti radnika utvrdila, pored ostaloga, da je kapitalistički privredni sistem u Hrvatskoj proletarizirao mase stanovništva i oborio kupovnu moć, smanjio proizvodnju, izazvao veliku nezaposlenost, stvorio veliku konkurenciju i iznemogle i ostarjele radnike izbacio s posla. Konferencija je zahtijevala da se osigura puna sloboda organiziranja radnika u njihovim klasnim sindikalnim organizacijama, puna sloboda rada i vođenja ekonomskih kolektivnih akcija u cilju povećanja nadnica i plaća putem tarifnih i kolektivnih ugovora. Što se tiče minimalnih nadnica tražilo se da se sindikalnim organizacijama ostavi mogućnost borbe za podizanje nadnica i plaća i iznad zakonom utvrđenog minimuma. Tražilo se, dalje, da se stavi van snage Naredba o zbrinjavanju nezaposlenih radnika, jer se njome onemogućuje velikom broju radnika da dođu do pomoći nezaposlenima, dok sindikalne organizacije onemogućuje da putem svojih burzi rada vrše posredovanje rada, te tako pridonosi očuvanju boljih radnih uvjeta i plaća. Tražilo se provođenje slobodnih izbora u ustanovama radničkog i namješteničkog osiguranja. Što se tiče javnih radova tražilo se zapošljavanje poljoprivrednog stanovništva na pošumljavanju, isušivanju močvarnih krajeva i osiguravanju plodnih polja od poplava. Zahtijevalo se također da nadnice radnika zaposlenih na javnim radovima budu jednake prosječnim nadnicama radnika na redovnim radovima i da i ti radnici ne budu isključeni ni iz jedne grane socijalnog osiguranja. Na kraju se tražilo da se umjesto kapita-

lističkog sistema privrede organizira privreda u kojoj bi svi ljudi bili uposleni.

Raspravljajući o organizacijskim pitanjima, konferencija je tražila da što prije dođe do stapanja srodnih saveza u sklopu URSSJ-a na industrijskoj osnovi (jedno poduzeće jedna organizacija). Pokrajinska konferencija je pozvala sve organizacije u svom sastavu na međusobnu solidarnost i pomaganje u tarifno-štrajkaškim i drugim akcijama. Pozvane su i sve klasne sindikalne organizacije koje stoje van URSSJ-a na akciono jedinstvo. Konferencija je tražila od Izvršnog odbora URSSJ-a da odmah pozove Hrvatski radnički savez i Opći radnički savez na zajedničke akcije u cilju poboljšanja životnih uvjeta radnika, a ukoliko se vodstvo ne odazove, da se pozovu radnici na zajedničke akcije. Naglašeno je isto tako da treba nastojati da se svi sporovi u savezima URSSJ-a rješavaju na principima proleterske demokracije, jer će samo tako pribaviti poštovanje i vodeću ulogu u klasnom radničkom sindikalnom pokretu.

U referatu, diskusiji i odlukama rečeno je da se kulturno-prosvjetnom radu nije posvećivala dovoljna pažnja, da je taj rad i ukoliko ga je i bilo, bio sa pet okvirima malograđanskih naziranja, lokalnim tradicijama i interesima. Konferencija je zaključila da sva prosvjetno-odgojna društva trebaju preorientirati svoje djelovanje prema klasnim kriterijima, te da tom djelatnosti treba rukovoditi iz centrale. Od mjesnih međustrukovnih odbora i sindikalnih podružnica koje vrše funkciju mjesnih međustrukovnih odbora (MMO) tražilo se da u mjestima gdje nema prosvjetno-odgojnih društava pristupe osnivanju akcionih sekretarijata koji bi ih trebali osmisliti. I pri Pokrajinskom odboru URSSJ-a zaključeno je da se formira sekretarijat za kulturno-prosvjetnu djelatnost.

U referatu »Akcija i agitacija« polazi se od tvrdnje da se kapitalistička privreda nalazi u svojoj zlaznog fazi. Kapitalistička ekonomija više ne može stvoriti trajnu mogućnost zapošljavanja proleterskih masa. Prisutan je i stalni pad radničkih nadnica, tako da je prosječna radnička nadnica 1935. daleko ispod egzistencijalnog minimuma, pošto je iznosila od 21 do 22 dinara dnevno. Broj nezaposlenih radnika porastao je na stotine tisuća. Povjerljiva naređenja skresala su moć zakonske zaštite. Onemogućena je sloboda kolektivne obrane i pravo sindikalnog organiziranja. Radno je vrijeme, usprkos velikoj nezaposlenosti, ostalo u pravilu neograničeno. Omladina i žene su u izuzetno teškom položaju i prepušteni najsurovijoj eksploataciji. Sloboda sindikalnog djelovanja i kulturnog rada nailazi na sve veće poteškoće: iz poduzeća se izbacuju radnički povjerenici, vlasti potkazuju poslodavcima nepoćudne radnike kako bi ih otpustili s posla. Organiziranje fašističkih organizacija, uz punu moralnu i materijalnu pomoć vlasti i poslodavaca, demoralizira radnike i postaje velika opasnost po klasne, moralne i materijalne interese radničke klase. Sve to

traži preorijentaciju sindikalne akcije i zamjenu mnogih dosadašnjih nepotpunih i zastarjelih parola novima. Akciji i agitaciji treba dati nove smjernice, jer su radničke mase prisiljene na obranu. URSS-ove organizacije moraju toj obrani dati okvir organizirane klase borbe. Mase neorganiziranih radnika treba vezivati uz sindikalne akcije i stvarati jedinstvo radnika po radionicama. Nalazeći se na čelu borbe za ekonomske interese radničke klase, URSS-ovi sindikati mogu stvarati sindikalno jedinstvo svih organizacija koje nose klasni karakter. Radnička klasa sposobna je da pobijedi ako su svi radnici u tvornicama međusobno čvrsto vezani. Više sindikata u poduzeću otežava pobjedu. Pobjeda je moguća i u tom slučaju ukoliko se u svakom poduzeću stvore organi inicijative i otpora (inicijativni odbori). Postoji razlika između njih i zakonskih radničkih povjerenika koji imaju zakonom ograničen djelokrug rada. Racionalizacija proizvodnje povećava besposlicu. Odgovor na nju bi trebalo biti skraćenje radnog vremena s osam na šest sati i povećanje nadnica. Organiziranje štrajkaških kuhinja i sabirnih akcija, životnih namirnica i novčanih sredstava treba da vrše zajednički forumi. Treba ustanoviti stalne priloge za borbene fondove i odvajati određeni postotak prinosa u posebne štrajkaške fondove. U svim organizacijama URSS-a potrebno je stvoriti omladinske prosvjetne tečajeve i ženske sekcije. U borbi protiv besposlice treba stvarati odbore besposlenih radnika koji se nalaze pod rukovodstvom sindikalnih organizacija. Zajedničkom borbom besposlenih i zaposlenih radnika može se postići obavezno osiguranje u besposlici na teret poslodavaca i države. Konferencija je zahtijevala pravo sindikalnog organiziranja nezaposlenih radnika. Nezaposleni radnici koji redovno reguliraju markice za besposlene moraju se, u pogledu aktivnog prava, tretirati kao i zaposleni članovi organizacije. Umjesto političko-sindikalnog lista potrebno je da sindikalne organizacije pokrenu svoje sindikalno glasilo koje će same financirati, uređivati, osigurati dopisništvo i stvaranje. U obrani socijalno-političkog zakonodavstva i klasnih radničkih ustanova konferencija je, pored ostalog, tražila punu autonomiju radničkih komora i uspostavu samouprave u burzama rada, izbore u socijalnim ustanovama i punu kontrolu radničkih predstavnika.

Na prijedlog Kandidacionog odbora u Pokrajinsku upravu izabrani su: Juraj Bermanec, Zdenka Posch, Adam Katić, Eduard Fleischer, Vjekoslav Radovinović, Josip Legrad, Ivan Bobinac, Ivo Korošec, Andrija Žaja, Josip Kraš, Simo Crnogorac, Vojin Đurašević, Andrija Katić, Stevo Čevapović, Marko Drinković. U nadzorni odbor su ušli Miroslav Pintar, Stjepan Pongračić, Milinko Mitraković, Franjo Bičanić i Ivan Velicky.²³⁷

Centralni komitet KJP dao je pozitivnu ocjenu rezolucija i odluka Pokrajinske konferencije URSSJ-a u Zagrebu.

»Rezolucije i odluke Oblasnog kongresa URSS-a u Zagrebu su u osnovi pravilne. Svi radnici, članovi sindikata, treba da te odluke provode u život, ne ograničavajući se na pregovore za akciono i organizaciono jedinstvo između pojedinih uprava saveza, nego da prenesu težište borbe za ostvarenje akcionog i organizacionog jedinstva u radne mase, na preduzeća, u sindikatima URSS, ORS, HRS, željeznice, opć. rad. preduzeća itd. ... u sindikatima, među neorganizovanim i besposlenim ženama i radnoj omladini.«²³⁸

»Danas svi naši naporu treba da idu u pravcu pokretanja akcije radnika koje treba da nose karakter *akcionog jedinstva radnika* u preduzeću, sindikatima itd., te akcije makar ograničene na jedno pitanje i potrebu radnika (nadnice, radno vreme, kolektivni, ugovor itd.), treba da budu polazne tačke za ostvarenje akcionog i organizacionog jedinstva radnika.«²³⁹

Kada je izašao list Pokrajinskog odbora URSS-a »Radnik«, CK KJP je u povodu njegova uvodnog članka dostavio redakciji ovaj tekst: »Klasni sindikalni pokret u Hrvatskoj podupire borbu hrvatskog naroda. Niko ne može odricati, da je taj pokret do sada dao mnogo i mnogome podupirao zahtjeve hrvatskog naroda. Sindikalna tijela i radnici organizovani u URSS u Hrvatskoj pružaju bratsku ruku sporazuma svojoj braći, koja su organizovana u HRS, a također i bratskom seljaštvu i cijelom hrvatskom narodnom pokretu. Cilj i zadaća URSS u Hrvatskoj sastoji se u tome, da poboljša položaj hrvatskih radnika i da sa svoje strane doprinese sve što je potrebno, da se ostvari bratski i iskreni savez hrvatskih radnika i hrvatskih seljaka i ostalih naprednih slojeva hrvatskog naroda. Pri tome je URSS protiv toga da se cijepaju postojeće klasne gospodarske radničke organizacije i da se među hrvatskim radnicima vodi bratoubilačka borba. Niko ne može ubjediti ni hrvatske radnike, a niti hrvatske seljake da borba hrvatskih radnika za veći komad kruha, za bolje radne i životne uslove može škoditi interesima i ciljevima cjelokupnog hrvatskog naroda. A ta borba za veći komad kruha, ta borba hrvatskih radnika protiv poslodavaca i industrijalaca, bez obzira da li su ti poslodavci Hrvati, Srbi ili Jevreji, i jeste jedan od oblika klasne borbe. Protiv poboljšanja položaja hrvatskih radnika mogu biti samo hrvatska gospoda, koja uostalom, prijekim okom gledaju i na djelatnost Gospodarske Sloge.

Izjavljujući svoje neslaganje sa odnosom druga Živka Topalovića i ostalih vođa URSS-ove centrale prema hrvatskom pitanju i prema potrebama i zahtjevima hrvatskog naroda, organizacije i članovi URSS-a u Hrvatskoj ne kane oslabiti svoju klasnu solidarnost i klasno jedinstvo sa radništvom i radničkim organizacijama u Srbiji i u drugim pokrajinama. Radnici treba da budu organizovani na klasnoj

²³⁷ Radničke novine, Zagreb, 24. I, 15. II, 20. i 27. III 1936.

²³⁸ ACKSKJ, KI 1936/126.

²³⁹ Ibid, KI 1936/128.

osnovi, a ne na pokrajinskoj ili nacionalnoj. Kao što god poslodavci imaju svoje jedinstvene poslodavačke organizacije u opšte jugoslavenskom opsegu, tako i radnici iz cijele Jugoslavije trebaju da istupaju zajednički i da budu međusobno i organizaciono čvrsto povezani. Zadaci hrvatskih radnika – da podupiru pokret hrvatskog naroda – nije u suprotnosti sa klasnim ciljevima radničkog pokreta i njegovim zadacima, da sa radnicima ostalih zemalja učvršćuju svoje veze, svoju solidarnost i svoje zajedničke organizacije.

Od prilike ove misli treba saopštiti prijateljima, da ih odštampaju u obliku uvodnika ili na vidnom mjestu. Popratiti ove redove sa kratkim uputstvom u tome pravcu da naša nastojanja za akcionim jedinstvom sa HRS-om i naše desolidarisanje sa stavom Živka po nacionalnom pitanju ne smije da se shvati, da mi u Hrvatskoj hoćemo da se odcjepimo od URSS-ove centrale i da oslabimo internacionalistički karakter radničkih organizacija.²⁴⁰

O odnosu prema centrali URSS-a kaže se: »Mi se ovdje strašno bojimo da naši u Zagrebu u odnosu prema centrali URSS-a idu suviše daleko u lijevo. O tome svjedoče – pored momenata koje smo navadali u prošlim pismima – ove činjenice: 1) suviše otvoreno hvaljenje Nez. Sindikata²⁴¹ u 2. broju. To treba činiti ali pri tome uvijek podvlačiti, da su današnji URSS-ovi sindikati ujedinjene klasne sind. organizacije, da im ne težimo k uspostavi Nez. sindikata, da smo mi srcem i dušom za današnje sindikate itd.; 2) u 3. broju 'R'²⁴² u članku o minimalnim nadnicama ponovo se zapada u sektaško pogrešku i Krekića i ostale nazivlje prosto 'reformističkim funkcionerima'. A to dijeljenje na reformiste i revolucionare u sindikatima treba da iščezne iz naše terminologije. Članove i funkcionere u sindikatima treba dijeliti na pristalice jedinstva i na protivnike. A 'reformistički' članovi i funkcioneri mogu također biti pristalice jedinstva; 3) u svih pet brojeva 'R' nema ni jednog jedinog pokušaja da se istakne sve ono što je u radu centralnih ustanova ili ličnosti iz URSS pravilno i prihvatljivo. To treba tražiti, citirati, opetovati, slagati se sa time i podvlačiti. Uzmite na primjer izjavu B. Krekića listu 'Balkankorespondenz' koja je štampana u beogradskim 'R. N.'²⁴³ ili njegove članke iz Ženeve i Brisla. Tamo ima vrlo mnogo stvari koje su pravilne. Za to treba se uhvatiti i takve stvari odobravati. Mi ne sumnjamo da takvih stvari ima dosta. Na pr. govori Luke na kongresu rad. komora. Stavovima. Ili pisanje 'RN' o Španiji koje je uglavnom ispravno. Pritisnite u tom pogledu na naše ljude u ravno. Pritisnite u tom pogledu na naše ljude u Zgbu, jer se bojimo da će uslijed njihovog ukočenog sektaškog stava po tome pitanju doći do neželjenog loma sa centralom URSS, koji bi nam strašno štetio u svakom pogledu.«²⁴⁴

²⁴⁰ Ibid, KI 1936/313.

²⁴¹ Nezavisni sindikati.

²⁴² Radnik.

²⁴³ Radničke novine.

²⁴⁴ ACKSKJ, KI 1936/346.

Iz kritike »Radnika« CK KPJ navodi da se »dobi-va utisak da se Radnik i Pokrajinski odbor URSSJ u Hrvatskoj i Slavoniji prosto stidi svoje pripadnosti centrali URSSJ i radi toga tu pripadnost prešućuje. A treba je podvlačiti u tome duhu, da popularizira internacionalizam klasnih radničkih organizacija, potrebu zajedničke borbe hrvatskih radnika sa radnicima iz Srbije i ostalih zemalja Jugoslavije. To predstavlja krupnu političku grešku«. Navodilo se i nepravilno pisanje o centrali URSSJ-a kao da Pokrajinski odbor nema ništa zajedničkog s njom. Ukazivalo se i na grešku što je podnaslov »Radnika« iz glasila Pokrajinskog odbora URSSJ-a zamijenjen za »organ klasnog radničkog sindikalnog pokreta«. »Li-nija prema HRS-u je dobra, ali argumenti 'ili zajedničke akcije ili zajednički porazi' nisu ni najsrjetniji ni mnogo uvjerljivi. Na parolu da HRS treba saču-vati jedinstvo hrvatskog naroda, Radnik daje isušite jednostavan odgovor: da unutar hrvatskog naroda postoje dvije klase. Na tu parolu treba otprilike ova-ko odgovoriti: interesi hrvatskog naroda u cjelini istovjetni su i zajednički prema vani, tj. u odnosu na nacionalno potlačivanje hrvatskog naroda. Ali unutar Hrvatske narod nije jedinstven. Unutar svake tvornice postoji duboki jaz između hrvatskog poslodavca i hrvatskog radnika i na terenu tvornice taj se jaz ne može premostiti potrebom jednodušnosti hrvatskog naroda prema vani. Jednom riječ-ju – u odgovoru na tu parolu HRS-a nije podvuc-ena istovjetnost cijelog hrvatskog naroda u odnosu prema vani.

Na parolu URSS da je jugoslavenska organizacija, Radnik je dao sramežljiv i izbjegavajući odgovor podvlačeći samo *strukovni* karakter URSS-a. A tre-balo je reći: da, URSS je organizacija radnika iz ci-jele Jugoslavije bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, ali ne za to da provodi 'jugoslavensku' politiku vladajućih nego da jedinstvu kapitalista Ju-goslavije suprotstavi jedinstvo radnika *cijele* Ju-goslavije.

Na prigovor, da je URSS internacionalna i prema tome anacionalna organizacija treba sasvim drukči-je odgovoriti nego što to Radnik čini. Treba uzeti i objaviti podatke o internacionalnim vezama hrvatskog kapitala, o zavisnosti hrvatskih bankara i tvor-ničara od inozemnog kapitala, o anacionalnoj i protunacionalnoj i protuhrvatskoj ulozi tog inozemnog kapitala, koji komandira u Hrvatskoj itd. I tek onda pozitivno obrazložiti potrebu internacionalnih veza i internacionalne pripadnosti radničkih organizaci-ja. Radnik može slobodno citirati onu poznatu izre-ku Engelsa (iz pisma Kautskome od 7. II 1882.) o pripadnicima potlačenih naroda, da su 'oni najviše internacionalni upravo onda kada su istinski *nacio-nalni*'. Samo treba protumačiti šta znači to 'istin-ski'.²⁴⁵

»Liniju zaoštavanja sa URSS-om treba shvatiti kao političku provokaciju. Bojim se da cijela linija li-

²⁴⁵ Ibid, KI 1936/360.

ta nije pravilna. Zaoštravanje sa URS-om – javno *ogradivanje organa URS-a* od 'reformističkih' funkcionera, neiznošenje onoga što mi imamo zajedničko sa URS-om, a izjavljivanje 'ništa zajedničkog sa Topalovićevom politikom', hvaljenje Nezavisnih sindikata itd. – suprotno je osnovnoj liniji Partije. To može da minira čitavu liniju i da dovede do *zarivanja sindikata* u Hr. Sl. ili uopće. Što to politički znači, jasno je.

Osnovna linija mora biti: URSS – to su *naši sindikati*. Svaka druga *nijansa vodi* k suprotstavljanju. Kritikovati samo konkretne pogreške – drugarski, kao *naše drugove*.

Polaziti od toga da je klasni neprijatelj zainteresovan u zabijanju klina između nas URS i HRS i s jedne, nas i URS-a s druge strane.

Imati u vidu mogućnost zabrane URS-a kao 'komunističke' organizacije, osobito ako dođe do spoznata Stojadinovića sa Mačekom.

Imati u vidu da sve poslodavačke organizacije udaraju protiv URS-a kao 'komunističke organizacije'.²⁴⁸

Pokrajinska konferencija URSSJ-a u Zagrebu 1937. godine

Pokrajinska konferencija URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju održana je 16. svibnja 1937. godine. Prema pisanju radničke štampe ona je uspjela u svakom pogledu. URSSJ je u Hrvatskoj uhvatio tako duboki korijen da je mogao prkositi svim teškoćama i krizama. Pokrajinska konferencija bila je živi dokaz njegove vitalnosti i duhovne snage. Konferenciji je prisustvovalo 100 delegata koji su zastupali 15.000 članova, iz: Slavonskog Broda, Bjelovara, Čakovca, Karlovca, Križevaca, Nove Gradiške, Osijeka, Sl. Požege, Sušaka, Siska, Sušine-Đurđenovca, Varaždina, Vinkovaca, Virovitice, Zagreba, Bedekovćine, Duge Rese, Đakova, Daruvara, Delnica, Gline, Kutjeva, Koprivnice, Mikleuša, Ljeskovicke, Murskog Središta, Novoselec-Križa, Orosavlja, Ogulina, Okučana, Pakraca, Poznanovca, Begovog Razdoblja, Senja, Srpskih Moravica, Doljnog Viljeva, Novog Zvečeva, Maruševca i Vukovara.

Izvještaj o radu Pokrajinske uprave podnio je Adam Katić.

URSS-ove organizacije vodile su 158 tarifnih pokreta, u kojima je sudjelovalo 18.231 radnika. Najveći broj tarifnih pokreta vodili su tekstilci, građevinari, metalci, drvodjelci, živčari i kočari. Najveći pokreti s najvećim brojem radnika bili su kod 'Tivara' u Varaždinu, građevinara u Zagrebu, lučkih radnika u Sušaku i drvodjelaca u Garjevcu. U pojedinim mjestima, npr., u Zagrebu, Varaždinu, Sisku, Sušaku, Karlovcu, Brodu, Križevcima i Slavonskoj Požegi tarifane su gotovo sve važnije industrijske i zanatske grane. Zanatskim i industrijskim radnicima povišene su u prosjeku plaće za 15 – 30 posto. Nekoliko pokreta bili su za tadašnje prilike upravo ogromni.

U svim ovim pokretima i štrajkovima nastupale su klasne organizacije zajednički. Velike zapreke i smetnje prilikom izvođenja ovih akcija činilo je vodstvo HRS-a, koje je upropastilo štrajk građevinskih radnika, tramvajaca, gradskih pomoćnika, špediter-skih radnika itd.

Raspravljano o tarifno-štrajkaškim akcijama pokazalo je da njihovo razvijanje u nastalim prilikama nije uvjetovano samo postojećim ekonomskim i socijalnim odnosima, nego i mjerama političkog karaktera čije su tendencije osobito došle do izražaja u Uredbi o minimalnim nadnicama. Usprkos mnogobrojnim tarifnim i štrajkaškim pokretima koji su završeni uspješno ostao je velik broj radnika izvan URS-ovih sindikata. Njihova aktivnost na tarifnom polju nije dovoljno iskorištena za znatnije jačanje sindikalnih organizacija. Tome je pridonio rad nacionalnih organizacija HRS-a i JUGORAS-a koje, kao što sami priznaju, imaju zadatak da radnike oslobode klasne ideologije i da su ih u tu svrhu osnovala političke stranke.

Izbori radničkih povjerenika provedeni su u 228 poduzeća za 35.293 radnika. Od toga su klasne organizacije dobile preko 22.000 glasova i 539 povjereničkih mandata, a same URSS-ove organizacije 454 mandata. Hrvatski radnički savez, pored sve pomoći HSS-a i poslodavaca imao je samo 228 povjerenika.

O privrednim prilikama u zemlji i položaju radničke klase referirao je Vladimir Pfeiffer. O odnosu prema radničkim sindikalnim organizacijama koje su van sklopa URSSJ-a referirao je Josip Kraš, o prosvjetnom radu Blaž Valjin, a o sindikalnoj štampi Milinko Mitraković. Marko Kurtini govorio je o položaju pomoraca i lučkih radnika. U diskusiji su sudjelovali mnogi delegati, među njima Drago Bogdanić iz Sušaka, Josip Bunjević iz Slavonske Požege, Stjepan Janc iz Osijeka i Ivan Fajerbah iz Slavonskog Broda.

Konferencija je izmijenila i dopunila poslovnik Pokrajinske uprave. Ranije su delegate za konferenciju imenovali mjesni međustrukovni odbori, a članovi Centralne uprave, Izvršnog odbora i Financijske kontrole URSSJ-a imali su pravo glasa. Po dopuni poslovnika Pokrajinska uprava bila je sastavljena od članova priključenih organizacija s njenom područja djelovanja, a birala se sistemom proporcije na oblasnim konferencijama. Ona se sastojala iz 15 redovnih članova i isto toliko zamjenika, od kojih bar 10 redovnih članova i 10 zamjenika moraju imati svoje obitavalište u sjedištu oblasne uprave. Ovi se članovi i zamjenici biraju na oblasnim konferencijama. Mandat članova oblasne uprave traje do izbora nove. Nju može oblasna konferencija u svako doba raspustiti. Plenumu oblasne uprave prisustvuju članovi Centralne uprave (Izvršnog odbora i Financijske kontrole) URSSJ-a, kojima se obitavalište nalazi na području djelovanja Oblasne uprave, sa savjetodavnim glasom.

§ 52. mijenja se i glasi: »Sjedinicima Oblasne uprave prisustvuju članovi Centralne uprave (Izvršnog

²⁴⁸ *Ibid*, KJ 1936/394.

odbora i financijske kontrole) URSSJ-a, kojima se obitavalište nalazi na teritorijalnom djelokrugu Oblasne uprave i članovi Oblaslog nadzornog odbora sa savjetodavnim glasom.»

Ispred Općeg radničkog Saveza konferenciju je pozdravio I. Publici slijedećim riječima:

»Središnja uprava Općeg radničkog saveza stavlja mi je u dužnost, da pozdravim drugarsku Oblasnu konferenciju i da joj zaželim uspješan rad po svim točkama dnevnog reda, a naročito po onim, koje zahvaćaju socijalne, ekonomske i kulturne probleme radničke klase. Naložila mi je, da ovom prilikom kažem drugarskoj konferenciji, da je središnja uprava ORS-a duboko uvjeren, da klasno svjesni dio radništva u našoj zemlji mora svoj rad na sindikalno-organizacionom polju prilagoditi specijalnim našim prilikama i organizacionu formu radničkih sindikata izgraditi tako, da se sa jednom organizacijom zahvate svi radnici jednog poduzeća i da budu povezani u čitavoj zemlji po industrijskim granama, da se može što uspješnije štititi interese radnika na socijalnom i ekonomskom polju. Sindikalne organizacije moraju u tačnice upoznati onu privrednu granu, u kojoj djeluju i moraju poznavati ne samo tehničku organizaciju te privredne grane i mogućnost njene produkcije, već i tržište na kojem se plasiraju proizvodi dotične industrije, da bi se mogla voditi ispravna i uspješna tarifna politika radnika, koja će što više koristiti radnicima. Pokraj toga sindikalni pokret mora poznavati privrednu konstrukciju naše zemlje, kao i vladajući sistem u privredi, da može odrediti ispravno taktiku borbe na socijalnom i ekonomskom polju.

Pokraj navedenog sindikalni pokret mora posvetiti veliku pažnju i kulturnom pridoznanju radnika, jer samo prosvjećeni radnik može biti klasno svjestan i može biti dobar borac u redovima naših sindikalnih organizacija.

U naprijed istaknutom smjeru vodi Opći radnički savez svoju politiku u socijalnom, ekonomskom i kulturnom pogledu među radnicima, pa je voljan temeljem zaključka svog VI. redovnog kongresa kolaborirati i koalirati sa svim radničkim sindikalnim udruženjima, koja prihvataju iste principe u sindikalnom pokretu.

Nadajući se, da će drugarske sindikalne organizacije, na današnjoj oblasnoj konferenciji donijeti zaključke, koji će biti u skladu s našim težnjama, još jednom najiskrenije pozdravljam u ime središnje uprave ORS-a drugarsku oblasnu konferenciju i vjerujem, da će nam zaključci iste omogućiti zajedničke istupe protiv nezasićenosti kapitala, koji nemilosrdno eksploatišu ne samo naše prirodno dobro, već i radničku klasu.»

Iz izvještaja Mjesnog međustrukovnog odbora Zagreb vidi se da je učinjen veliki napredak, da su URSS-ove organizacije postale sposobne za rukovođenje akcijama radničke klase i da su se istakle kao njen najvažniji činilac i predstavnik. Svi ovi uspjesi postignuti su pravilnom primjenom akcionog jedin-

stva klasnih organizacija. To je bio vrlo složen proces jer su u borbu ubačene nacionalno-političke parole uz naglasak na različitim ekonomskim interesima radnika i poslodavaca. U Zagrebu je od zadnje Pokrajinske konferencije bilo 28 štrajkova i 39 tarifišnih pokreta, koji su obuhvatili 16.871 radnika. Krug sindikalne organizacije prošao je 14.000 radnika, od toga je ostalo ispravnih 5.614. List »Radnik« rastura se u 3.372 primjerka među organiziranim radnicima, 525 primjeraka »Slobodne riječi« i 800 primjeraka »Privatnog namještenika«. MMO je održao javni zbor u povodu minimalnih nadnica; vodio je akcije za nezaposlene i održao jednu skupštinu žena.

U odbor Pokrajinske uprave izabrani su: Miroslav Pintar, Zvonimir Prleđa, Andrija Žaja, Stjepan Salamon, Simo Crnogorac, Josip Kraš, Adam Katić, Stevo Komerički, Ivo Korošec, Stjepan Pongračić, Josip Legrad, Mirko Miškulin, svi iz Zagreba. Stjepan Janc – Osijek, Franjo Belobrković – Sušak, Ivan Božičević – Varaždin. U nadzorni odbor izabrani su Vjekoslav Radovinović, Gabriel Kudelić, Milan Žugelj iz Zagreba, Ivan Fajerbah – Slavonski Brod, Nikola Katarinčić – Karlovac.

Konferencija je po ocjeni radničke štampe protekla u atmosferi najpunijeg jedinstva i harmonije. Centralnu upravu URSSJ-a zastupao je Milorad Bečić koji je u vrlo impresivnom govoru naglasio potrebu čuvanja stečenog jedinstva:

»Danas više nego ikada za sve nas mora biti jedinstvo iznad svega, a ako, možda, ima među nama tu i tamo nekih manjih i sitnijih principijelnih ili taktičkih neslaganja to ćemo raspraviti onda kada budu povoljnije prilike za to. Danas bi svaka pravda među nama, makar i najmirnija dobro došla našim protivnicima. Mi im to zadovoljstvo ne smijemo pružiti.«

Na kraju je jednoglasno donesena odluka i rezolucija o svim aktualnim pitanjima. U isto vrijeme jednoglasno je prihvaćen prijedlog V. Pfeiffera da se traži od centrale URSS-a što skoriji saziv Velikog sindikalnog savjeta, na koji bi se, pored URSS-ovih organizacija, trebale pozvati i sve ostale radničke klasne organizacije, koje su URSS-ovu pokretu prijateljski naklonjene. Također je jednoglasno prihvaćen prijedlog da se idućoj Oblasnoj konferenciji URSS-a predloži izmjena odredaba Poslovnika, koja se odnosi na izbor delegata za oblasne kongrese, s tim da ubuduće delegate biraju pojedini savezi putem svojih podružnica, a ne kao do sada međustrukovni odbori. Oblasna konferencija je završila veliki posao u pitanjima unutrašnje izgradnje pokreta i donijela važne odluke o stavovima pokreta o raznim aktualnim pitanjima. Na konferenciji se, preko delegata iz raznih mjesta, pokazalo da URSSJ ima veliki utjecaj na radnike daleko izvan kruga koji čini njegovo članstvo.²⁴⁷

²⁴⁷ Radnik, Zagreb, 21. V, 25. VI 1937; Slobodna riječ, Zagreb, 15. i 22. V 1937; Radničke novine, Beograd, 21. V 1937; Ujedinjeni sindikati, br. 5-6, maj-juni 1937.

U izvještaju koji je uputio Josip Čižinski Centralnom komitetu KPJ (Gržetić Stjepanu), pored ostaloga, javlja o održanoj Pokrajinskoj konferenciji URSSJ-a u Zagrebu. Izvod iz tog izvještaja glasi:

»Obraćam ti pažnju na oblasnu konferenciju URSSJ-a (i na izvještaj o njoj, štampan u sindikalnim listovima). Prema našim obavještenjima ta konferencija prošla je sa velikim uspjehom za nas. Naši su pravilno postupili, što su dali Pfeiferu jedan od najvažnijih referata. Na konferenciji je kao predstavnik Centrale bio Belić, čiji je govor pod uticajem raspoloženja konferencije bio posvećen jedinstvu. On je doduše govorio na s.d.²⁴⁸ način, ali ipak u korist jedinstva. Predstavnik ORS-a izjasnio se za zajedničku akciju između ORS-a i URSSJ-a.

Izbori nove oblasne uprave takođe je jedna pobjeda naše politike, jer je unutra ušlo i takođe nekoliko s.d. Upozoravam te takođe na odluku konferencije kojom se traži od centrale URSSJ-a da se što prije sazove sindikalno savetovanje sa učešćem sviju organizacija na klasnoj osnovi sa ciljem uspostave potpunog akcionog jedinstva. Isto tako i odluka konferencije o tome da se od centrale traži da se izmene pravila za biranje delegata sindikalnih kongresa u tom duhu da te delegate ne imenuju međustrukovni odbori, nego da ih biraju sindikalne podružnice, predstavlja takođe naš krupan uspeh.

U prilogu ti šaljem prvomajski letak Oblasnog odbora URSSJ-a u Zagrebu. Po našem mišljenju pravac toga letka je potpuno pravilan. Kao što ćeš videti iz letka osnovna je parola borba za mir i jedinstvo. Zgodno su upleli Španiju. Zgodno su takođe izrazili zainteresovanost sindikata i radničke klase za pobjedu slobodarskih nacionalnih težnji. Treba imati u vidu da je to bilo potpuno legalan letak. Sve te stvari iskoristi za informaciju.»²⁴⁹

Konferencija URSSJ-a u Zagrebu 1938. godine

Sjednica izvršnog odbora Pokrajinske uprave URSSJ-a održana u Zagrebu 28. lipnja 1938. donijela je odluku da se 18. rujna iste godine održi pokrajinska konferencija. Na dnevnom redu konferencije bila su tri osnovna pitanja: ekonomski i socijalni položaj radničke klase, referent Vladimir Pfeiffer; Socijalno-političko radničko zakonodavstvo i radničke samoupravne ustanove, referent Josip Kraš; Kulturno-prosvjetni rad, referent dr Pavao Markovac. Konferencija se održala u dvorani Radničke komore, a prisustvovalo joj je više od 100 delegata. Pravo sudjelovanja imali su delegati mjesnih međustrukovnih odbora, delegati onih mjesnih organa sastavnih organizacija URSSJ-a gdje ne postoje MMO, predstavnici onih sastavnih organizacija URSSJ-a koje djeluju na području djelatnosti Pokrajinske uprave, te predstavnici Centralne uprave URSSJ-a i njegovih oblasnih organa. Na svakih 100 članova bira se po jedan delegat. Delegati su se birali po

uplaćenju kvoti od 1. svibnja 1937. do 1. svibnja 1938. godine. Troškove delegata podmirivale su one organizacije koje su ih upućivale. Poziv su potpisali kao predsjednik Miroslav Pintar i tajnik Adam Katić. Pošto je u travnju 1938. održan kongres URSSJ-a to je Pokrajinska konferencija uzela za zadatak da pored kritike nedostataka svog dotadašnjeg rada razradi zadatke i odluke koje će se morati provesti na terenu.

U izvještaju za Pokrajinsku konferenciju opisan je položaj širokih narodnih slojeva, osobito onih koji žive na selu bez zemljišnog posjeda. To uvjetuje pojačanu proletarijaciju sela i priliv siromašnih seoskih narodnih slojeva na tržište rada u gradove. Osiromašeni seljaci koji su u ovoj godini postradali od strašnih oluja, ostavši bez kuće, gladi i imovine, bili su prinuđeni da prodaju vrlo jeftino svoju radnu snagu da se tako prehrane. Prema podacima koji su na konferenciji bili iznijeti, od 1925. do 1933. godine nacionalni je prihod smanjen sa 60 milijardi na 30 milijardi dinara. Prihod u poljoprivredi smanjen je za 58,67 posto, u stočarstvu za 53,20 posto, u šumarstvu 54,69 posto, u ribolovu za 27 posto. Od 1933. do 1936. godine povećane su cijene biljnih proizvoda za 12,5 poena. Popisom u 1936. godini utvrđeno je da ima 698.000 dužnika sa 6.859 milijuna dinara duga. Uredbom o likvidaciji zemljoradničkih dugova svedeno je dugovanje na polovinu iznosa. Proizvodnja se u pojedinim granama povećala. U 1937. zabilježene su najveće dobiti poslodavaca i općenito veća proizvodnja. U odnosu na 1936. godinu povećala se vanjska trgovina za 44 posto po vrijednosti i 52,5 posto po količini. Željeznički promet, riječna plovidba, državni prihodi, promet na burzama, neposredni i posredni porezi povećani su od 13 do 25 posto, a takse za 50 milijuna i carine za 94 milijuna. Cijene poljoprivrednih i industrijskih proizvoda pokazale su ogroman raskorak za više od tri milijarde u odnosu prema 1926. godini. Neuspjehnost se smanjila za oko 12 posto, iako je bilo još više od 300.000 neuspjelih. Jugoslavija je za izvezeno poljoprivredne artikle trebala kupiti u Njemačkoj strojeve u vrijednosti od 12,7 milijuna dinara. I pored prosperiteta, stotine tisuća radnika bilo je neuspjelo, u gladi i bijedi. Zaposlenim su se radnicima oduzimala njihova osnovna građanska prava. Istu su sudbinu dijelili i seljaci i ostali radni slojevi, jer su cijene njihovih proizvoda bile sve niže u odnosu na cijene proizvoda koje su morali kupovati. Položaj se radnika u odnosu na 1937. godinu pogoršao. Skupoća je srušila štrajkaškim pokretima podignutu vrijednost nadnica. Radne mase su nezadovoljne. Nameću se nove borbe. Ovoga puta to je borba za frontalno podizanje nadnica i borba protiv inflacije. Uvjeti za novu ofenzivu svakako su teži. Kapitalisti su se ponovno koncentrirali. Zabilježen je i pad indeksa proizvodnje, ali istodobno i porast profita. Neupotrebljenih novaca ima dovoljno, samo ga treba vratiti u privredni proces. Parola o javnim radovima u postojećim političkim prilikama

²⁴⁸ Socijaldemokratski.

²⁴⁹ ACKSKJ, KI 1937/75.

previše je apstraktna. Upotrebljava se za jeftinu demagogiju, a u praksi ne daje nikakve rezultate. Sindikalne akcije potrebno je podići na višu razinu. Ako se to želi ostvariti potrebno je više reda i discipline. Istodobno akcije za čitave privredne grane mogu se samo planski izvoditi i ukoliko se njima upravlja s jednog mjesta. Podvojene sitne akcije bez svakog veće i trajnijeg rezultata. Borba za jedinstvo može doći do izražaja jedino u širim akcijama, a tada će se vidjeti tko hoće, a tko neće jedinstvo. Izuzetno važnu ulogu ima propaganda među radnicima. Neophodno je organizirati nove seoske proletere zaposlene na gradnjama putova i željeznica i ostalih industrijskih grana čija se produkcija forsira i uključiti ih u kolektivnu borbu. To se može samo borbenim pothvatima i atraktivnim priredbama. Skupštine i kulturne manifestacije koje su bliske njihovim pogledima, nacionalnim i socijalnim i političkim težnjama, trebaju se što češće priređivati. Isto je tako važno i angažiranje intelektualne omladine koju treba osposobiti da vrši propagandu u gradskoj periferiji i na selu, jer tamo stanuje većina radnika.²⁶⁰

Po pisanju »Slobodne riječi« Pokrajinska konferencija u Zagrebu bila je vrlo uspješna. Problemi utvrđeni dnevnim redom svestrano su obrađeni kako u referatima tako i u diskusijama u kojima je sudjelovao vrlo veliki broj delegata, osobito iz provincije. Ozbiljna atmosfera koja je vladala na toj konferenciji bila je najbolji odgovor na teško stanje u kojemu su se nalazili radnički sindikalni pokret i zlokobnu neizvjesnost zbog prijatelji, koje protiv njega dolaze sa svih strana. Konferencija je odala počast palim žrtvama. Izaslanik Centralne uprave URSSJ Luka Pavičević u svojoj pozdravnoj riječi rekao je da je situacija u svijetu puna eksploziva i potrebna je samo jedna iskra da se svijet ponovno zapali. URSSJ je u 1937. godini osigurao radnicima više od 50 milijuna dinara povišice. Ova organizacija, izrasla iz radničke klase napreduje usprkos teškoćama i žrtvama. Konferenciju je pozdravio Duško Modruša u ime radničke klase Dalmacije, Mojmir Mudradžija u ime SBOTIC-a, Andrija Mišak u ime Saveza grafičkih radnika, Dalibor Bonacci u ime Saveza apotekarskih suradnika.

U izvještaju je podvučeno golemo poresko opterećenje radničkih radnika koje iznosi godišnje oko šest milijardi dinara ili polovicu državnog budžeta. O štrajkovima je rečeno, da ih je bilo u 1937. godini 148 i da je u njima sudjelovalo više od 40.000 radnika. Izvještaj o štrajkovima bio je dokaz velike prodorne snage sindikalnih ideja u radničkim redovima. URSSJ u Hrvatskoj, iako djeluje u izuzetno nepovoljnim prilikama, organizacijski je ojačao i afirmirao se kao jedina radnička organizacija koja je sposobna da vodi radničku klasu i njenu oslobodilačku borbu. U sastavu pokrajinskog odbora nalazilo se 70 mjernih organizacija s više od 16.000 članova.

²⁶⁰ Radnički list, Zagreb, 1. IX 1938.

Posebno su zapažene diskusije Đure Jovanovića iz Vukovara, Pavla Kovača iz Zagreba, Juraja Drvodjeljića iz Duge Rese, Mate Najaišića iz Karlovca, Franje Baki iz Sl. Broda, Ivana Fajerbaha iz Sl. Broda, Stjepana Janca iz Osijeka, Marka Belinića iz Varaždina, Ivana Pandže i Marije Laušić iz Zagreba.²⁶¹

Pokrajinska konferencija posebnu je pažnju posvetila pitanjima radničke kulture, važnosti kulturno-prosvjetnog rada u sindikatima te organizaciji i metodama toga rada. Utvrđeno je da nije dovoljno voditi računa o stvaranju rukovodećeg kadra, nego je potrebno izgraditi što veći broj aktivista i svestrano podizati kulturnu razinu radničke klase. U organizacijskom pogledu, prihvaćen je stav da je potrebno pri svakom MMO i u sastavnim organizacijama osnovati prosvjetne pododbre. Gdje za to postoje realni uvjeti potrebno je osnovati i samostalna kulturno-prosvjetna društva, koja će biti tijesno povezana uz sindikat i svoj rad prilagoditi njegovim potrebama. Ona se trebaju povezati s centralnom prosvjetnom ustanovom Pokrajinske uprave URSSJ-a – Zajednicom radničkih kulturno-prosvjetnih društava u Zagrebu, koja je preuzela brigu za provođenje čitava rada s toga područja. U cilju pokrivanja troškova potrebno je da se sve sastavne organizacije URSSJ-a učlane u spomenutu Zajednicu.

Konferencija je naglasila potrebu svestranog prosvjetnog podizanja najširih redova radnika organiziranjem tečajeva za nepismene i za opće obrazovanje. Nizom pojedinačnih predavanja moguće je isto tako djelovati na izgrađivanju klasne svijesti i pravilnom shvaćanju društvenih događaja i zbivanja. Za stvaranje rukovodećeg kadra treba osnivati funkcionske tečajeve, izdavati časopis za radničku prosvjetu i kulturu, i na dnevni red važnijih sindikalnih sastanaka postavljati i pitanja prosvjete. Potrebno je, isto tako uz ekonomske zahtjeve stalno isticati i kulturne. Sindikati trebaju zahtijevati slobodu kulturnih akcija i nesmetanog izgrađivanja radničkih kulturnih vrijednosti na osnovi klasne orijentacije. Da kulturni rad ne bi zastranio sva kulturno-prosvjetna aktivnost treba biti tijesno povezana s aktivnošću sindikalnog pokreta. Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava treba održavati druge odnose sa Savezom radničkih prosvjetnih, umjetničkih i glazbenih društava u Zagrebu i sa svima drugima koji priznaju svoju pripadnost klasnom radničkom pokretu. Posebnu pažnju u kulturno-prosvjetnom radu treba posvetiti ženama radnicama da bi se što više aktivirale u sindikalnom i kulturno-prosvjetnom radu. Radničkoj omladini treba omogućiti svestrano prosvjetno i kulturno uzdizanje, a školovanje naučnika urediti tako da se obavezni polazak škole i tjelovježba tretiraju kao radno vrijeme. Konferencija je dalje tražila da se nastavni plan i pedagoške metode škole reorganiziraju prema načinu života većine učenika i njihovim

²⁶¹ Slobodna riječ, Zagreb, 24. IX 1938; Radničke novine, Beograd, 23. IX 1938.

moogućnostima. Treba uzeti u obzir da školsku djecu treba osposobiti za zanat i industriju koja traži daleko veću opću naobrazbu radnika, pa konferencija zahtijeva da školsko vrijeme u osnovnim školama produži na osam godina bez novih poreskih opterećenja.

Od Radničke komore se tražilo da provede svestranu anketu o položaju žena i položaju radničke omladine. Što se tiče radničke štampe njoj je konferencija dala ulogu organizatora, propagatora, odgovjatelja i prosvjetitelja radničke omladine i radničke klase. Dužnost je svih sindikalnih i kulturnih radničkih organizacija da surađuju u njoj, da joj pomažu i utječu na nju. Tražila se sloboda radničke štampe kako bi ova mogla djelovati odgojno i kulturno među radnicima i zastupati interese radničke klase. Konferencija je dala zadatak Pokrajinskoj upravi da zbog unapređenja sindikalnog i prosvjetnog rada, obavezno pokrene izdavanje svog glasila. Kulturna društva koja rade u sklopu sindikalnog pokreta i koja svoj rad usmjeravaju u skladu s njegovim potrebama i izgrađuju istinske radničke kulturne vrijednosti treba da vode brigu i o tome da se radnici upoznajaju s istaknutim kulturnim vrednotama prošlosti i sadašnjosti našeg naroda, kako bi mogli aktivno sudjelovati u njegovu kulturnom životu. Konferencija je ukazala na potrebu da se posveti briga i radničkim sportskim društvima kako bi se u njima njegovao istinski radnički sport, ostvarilo u njima radnički kulturno-prosvjetni rad i tijesno vezao s radničkim pokretom.

Na toj konferenciji izabrana je uprava u kojoj su većinu sačinjavali komunisti.

U upravu su bili izabrani: Andrija Žaja i Josip Kraš, članovi Centralnog komiteta KPH, Dragutin Petrović, Stjepan Šalamon, Zvonimir Prleđa, Josip Cazi, Miroslav Pintar, Simo Crnogorac, svi članovi Komunističke partije, zatim Adam Katić, Janko Humić, Mirko Miškulin, nepartijci. Od socijalista izabrani su Stjepan Pongračić, Josip Legrad i Stevo Komerički. Kada se uzme u obzir da su se i navedeni nepartijci smatrali komunistima i provodili liniju Partije u sindikatima, onda je odnos komunista prema socijal-reformistima već 1938. godine u Oblasnoj upravi URSS-a bio 11 : 3.

O osnivanju Komunističke partije Hrvatske

Komunistička je partija Hrvatske prije svoga osnivanja, a i poslije bila sastavni dijelom Komunističke partije Jugoslavije i revolucionarnog radničkog pokreta, s njom na čelu. Ona je kao i Komunistička partija Jugoslavije bila partija lenjinskog tipa, kadrovska partija, čiju su socijalno-političku osnovicu činili radnici, seljaci i radna inteligencija. Svoj politički i idejni utjecaj i akcije širila je na radne mase Hrvatske putem sindikalnih, političkih, ekonomskih, kulturno-prosvjetnih, omladinskih, ženskih, legalnih i polulegalnih organizacija. Kao parti-

ja radničke klase Hrvatske i širokih radnih masa Hrvatske ona je bila nacionalna, revolucionarna politička partija radničke klase Hrvatske.

Radi jačanja borbe protiv nacionalističkog utjecaja građanskih snaga ugnjetenih naroda, počelo se u Kominterni početkom 1934. godine raspravljati o osnivanju posebnih nacionalnih komunističkih partija. To je bio povod da se u srpnju 1934. u CK KPJ i u rujnu 1934. na Pokrajinskoj konferenciji KPJ za Hrvatsku i Slavoniju, povedu razgovori o tim idejama, da bi se na IV zemaljskoj konferenciji donijela odluka da se u okviru KPJ osnuju KP Slovenije i KP Hrvatske i u najbližoj budućnosti i KP Makedonije. O realizaciji te odluke raspravljalo se na sjednici CK KPJ 29. prosinca 1934. te na plenarnim sjednicama PK Hrvatske, u veljači i svibnju 1935. godine. U člancima »Proleter« data je objašnjenje zašto se stvaraju nacionalne partije Slovenije i Hrvatske, a zašto ne i Srbije. To ne znači pretvaranje KPJ u federativnu organizaciju nacionalnih partija. KPJ ostaje jedinstvena i centralizirana partija s demokratskim centralizmom i jedinstvenim štabom koji vodi, upravlja i koordinira klasnu borbu na svim njenim sektorima. Zbog velikih provala krajem 1935. početkom 1936. nije došlo do konstituiraćih kongresa. Priprema i održavanje osnivačkih kongresa KP Hrvatske i KP Slovenije izvršio je Tito po povratku u zemlju iz Moskve 1936. godine.

Kongres je održan u noći od 1. na 2. kolovoza 1937. u Anindolu kraj Samobora. Referent je bio Tito, koji je napisao i proglas. U Centralni komitet ušli su Andrija Žaja, Josip Kraš, Anka Butorac, Marko Orešković, Drago Petrović, Pavao Gregorić, Vlado Janjić, Đuro Špoljarić, Lovro Kurir, Vicko Jelaska i Ivan Dujmić.

Na Osnivačkom kongresu KP Hrvatske istaknut je program rješenja nacionalnog pitanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Prvenstvena je zadaća, po tom programu, bila borba za nacionalnu slobodu hrvatskog naroda, jer samoopredjeljenje naroda, ravnopravnost svih naroda jeste jedno od najvećih načela komunizma. U središtu borbe za nacionalno oslobođenje stoji radnička klasa, kao dio hrvatskog naroda, koja je životno zainteresirana za nacionalnu sudbinu radničke klase, seljaštva i ostalih slojeva radnog naroda. Sloboda hrvatskog naroda može se postići samo u bratskoj slozi i suradnji s ostalim narodima Jugoslavije i sa socijalnim oslobođenjem.

O udjelju Komunističke partije Hrvatske u stvaranju proleterske jedinstvene fronte i Narodne fronte u Hrvatskoj već smo govorili. Kongres je veliku pažnju posvetio sindikalnoj politici KP Hrvatske. Rad u sindikatima istican je kao najvažniji. Pri CK KP Hrvatske osnovana je sindikalna komisija uz pomoć koje je Centralni komitet rukovodio radom u sindikatima, prvenstveno u URSS-u i SBOTIČ-u. Sindikalnu su komisiju sačinjavali Josip Kraš, Đuro Špoljarić, Andrija Žaja, Miroslav Pintar, Blaž Valjin i Pavao Markovac. 1940. su godine, pored navedenih članova, sindikalnu komisiju sačinjavali i Josip

Cazi, Jerko Radmilović, Ivan Horvat, a poslije ostavke Miroslava Pintara 1941. u komisiju su ušli i Ivan Božićević i Ivan Krndelj. Komisija je često radila u krnjem sastavu, zbog hapšenja i odlazaka njenih članova na vojnu vježbu. Pri Mjesnom međustrukovnom odboru URSS-a u Zagrebu djelovala je partijska jedinica, koju su sačinjavali plaćeni sindikalni funkcionari. U podružnicama za provođenje partijske linije u sindikatima postojale su frakcije komunisti i SKOJ-a članova dotične sindikalne podružnice. U 1939. i 1940. godini djelovale su one pod vidom sindikalnog aktiva. Na sastanke sindikalnog aktiva, pored članova Partije i SKOJ-a, članova podružničkih uprava i članova stručnih sekcija, omladinske sekcije i sekcije žena, pozivani su i borbeni radnici, sindikalni funkcionari koji su idejno bili pod utjecajem Komunističke partije.

Kad je osnovana KP Hrvatske, sindikati URSS-a već su bili pod vodstvom komunistima koji su u kolovozu 1936. godine pokrenuli svoj list »Radnik«. Među socijalistima u Hrvatskoj, nakon što su komunisti preuzeli Mjesne međustrukovne odbore i Pokrajinski odbor URSS-a, formirala se grupa koja je surađivala s komunistima, dok je desna struja surađivala s rukovodstvom URSS-a na suzbijanju daljnje jačanja utjecaja komunističke na klasne sindikate. Komunistička partija Hrvatske imala je vodeći utjecaj u sindikatima Zagreba, Osijeka, Varaždina, Karlovca, Vukovara, Pakraca, Našica, Okučana, Ogulina, Kraljevice, Sušaka, Siska, Bjelovara, Čakovca, Slavonskog Broda, Nove Gradiške, Križevaca, Đurđenovca, Vinkovaca, Duge Rese, Đakova, Daruvara, Kutine, Delnica, Koprivnice, Orosavlja, Krapine, Bedekovčine, Murskog Središća, Splita, Dubrovnika, Šibenika, Solina i Omiša. Rad KP Hrvatske po sindikalnoj politici vidi se iz rada Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku i Slavoniju i Pokrajinskog odbora URSS-a za Dalmaciju, jer je tada zbog administrativne podjele koju je provela država i rad u sindikatima u Hrvatskoj bio podijeljen na djelovanje u Hrvatskoj i Slavoniji, te na rad u Dalmaciji.

Pokrajinska konferencija URSSJ-a 1939. godine

Na sjednici Izvršnog odbora Pokrajinske uprave URSSJ-a u Zagrebu donesena je 10. listopada 1939. godine odluka da se Pokrajinska konferencija održi 19. studenog iste godine. Na konferenciji je trebalo raspravljati o položaju radničkog sindikalnog pokreta i ekonomskom i socijalnom položaju radničke klase. Za referenta je određen Adam Katić; o radničkim socijalno-političkim ustanovama referirao je Josip Kraš; o prosvjeti i štampi Blaž Valjin, a o izmjenama i dopunama poslovnika referirao je Miroslav Pintar.

Konferencija je održana 26. studenog 1939. Zasedala je pod izvanrednim političkim prilikama u zemlji i u svijetu. Konferencija je bila u znaku tih

dogodaja. Diskusije, rezolucije i odluke donesene su u punom sporazumu svih prisutnih delegata. O radu konferencije donio je list »Glas sindikalno organiziranih radnika« slijedeći komentar:

»Ovakav uspješan rad konferencije, u kojemu je našao odraz visok moral pokreta, njegova nesumljivost, sve snažnija aktivnost, njegovi veliki i značajni uspjesi na čitavom području Oblasne uprave za Hrvatsku i Slavoniju, porast članstva itd., najbolji su demanti raznih pobožnih željica i prozirnih vijesti o »mrtvom URSS-u«, o raspadu, demoralizaciji, masovnom istupanju članstva, njegovom razočaranju itd. A sav taj polet u radu je slijedio u času, kad se digla sa svih strana koncentrična navalala i hajka na slobodni radnički sindikalni pokret, i to takovom žestinom, kako se nije mogla zabilježiti u prijašnjim godinama. Svi napadaji ostali su bez uspjeha, iako su vršeni uz asistenciju najjačih upravnih i političkih faktora u zemlji. Sve harange, poteškoće, zapreke, klevete i spletkete, ne samo da nisu našle našem pokretu, nego su ga samo pojačale, otvorile su radnicima oči, tko su njihovi istinski prijatelji, tko najbolje i najispravnije štiti njihove interese.«²⁸²

Konferencija je uputila javnosti slijedeće obavještenje:

»Slobodni klasni sindikalni pokret radnika i namještenika ima zadatak da okupi sve radnike i namještenike u zemljama Jugoslavije u borbi za obranu i unapređenje interesa radničke klase u ekonomskom, socijalnom i kulturnom pogledu.

Radnička klasa Hrvatske, kao i njezin slobodni sindikalni pokret, bila je i ostaje sa svim svojim snagama i sredstvima protiv potlačavanja i izrabljivanja, kako ekonomskog, socijalnog i kulturnog, tako i nacionalnog. Slobodni klasni radnički sindikalni pokret pomagaog je borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja i zalagao se za rješavanje nacionalnog pitanja na podlozi pune i istinske slobode i demokracije na kojem treba da se temelji cjelokupna državna i narodna politika.

Sporazumom od 26. kolovoza o. g. i uspostavljanjem autonomne Banovine Hrvatske, pored svih nedostataka toga sporazuma, stvoreno je stanje koje olakšava borbu za pravilno rješenje naših unutrašnjih narodno-političkih pitanja i demokratizacije zemlje. Put i način kojim je postignut sporazum nisu imali demokratske oblike ni obilježja, što se očituje i kod njegove provedbe.

Oblasna konferencija traži za radničku klasu kao najnapredniju i najpozitivniju društvenu snagu punu slobodu udruživanja, zbora i štampe bez čega nema istinske demokracije i društvenog napretka.

Slobodni klasni radnički sindikalni pokret osuđuje imperijalistički rat koji se danas vodi i traži, da se naša država pridruži onim državama koje iskreno brane i koje se zalažu za istinski međunarodni mir.

²⁸² Glas sindikalno organiziranih radnika (dalje: Glas), Zagreb, od I. XII 1939.

Oblasna konferencija osuđuje pokušaje cijepanja ustanova zaštite i osiguranja radnika i namještenika, protestira protiv postavljanja uprava i komesara u te ustanove i odlučno traži da se odmah provedu slobodni izbori za socijalno-političke ustanove radničke klase, da bi slobodno izabrani predstavnici radnika i namještenika sa puno autoriteta rješavali sva pitanja svojih ustanova.

Oblasna konferencija, svjesna da je za uspjeh ekonomske borbe radničke klase nužno puno organizaciono jedinstvo URSSJ, najostrije osuđuje svaki pokušaj razbijanja i odvajanja od cjeline pokreta. Konferencija poziva Oblasnu upravu i sve organe URSSJ-a i njegovih sastavnih organizacija, da se odlučno bore protiv svega što slabi i cijepa našu klasnu sindikalnu zajednicu i njen pokret te njene snage i da čuvaju unutarne jedinstvo i cjelinu URSSJ-a.

Oblasna konferencija poziva sada kao i prije ostale organizacije na iskrenu suradnju i zajedničku borbu za ostvarenje svakodnevnih životnih potreba radnika i namještenika. Konferencija nalaže Oblasnoj upravi da se stalno zalaga za borbeni slogu radnika i njegovih sindikalnih organizacija.

Radi pravilnog i nesmetanog rada i razvika URSSJ-a Oblasna konferencija traži, da se čim prije pokrene i riješe na nadležnim forumima URSSJ-a i njegovih sastavnih organizacija sva pitanja koja su nastala i nastaju preuređenjem države i uspostavljanjem autonomne Banovine Hrvatske.

Konferencija poziva Oblasnu upravu da radi rješavanja tih pitanja traži hitan saziv plenarne sjednice Izvršnog odbora URSSJ-a. Ako se bez odlaganja bilo iz kojih razloga ne riješe nastala krupna organizaciona pitanja za život i cjelinu URSSJ-a i njegovih organizacija, ovlašćuje se Oblasna uprava da učini sve i izradi pravila za nesmetani razvitak svoj i sastavnih organizacija URSSJ-a na području Banovine Hrvatske.²⁵³

S obzirom na to da izvještaj s Konferencije obiluje nizom zanimljivih podataka, opisat ćemo ga nešto opširnije. U njemu je iznesena privredna situacija u zemlji i svijetu. Rečeno je da se statistički podaci o cijenama roba na međunarodnom tržištu ne mogu iznositi, jer oni ne predstavljaju pravo mjerilo za utvrđivanje skupoće pojedinih artikala. Indeksi cijena u vrijeme rata stvaraju se prema potrebama zainteresiranih kapitalističkih krugova, koji iznose netočne podatke u cilju zavaravanja konkurencije, ali po nalozima svojih vlada radi uljepšavanja podataka o privrednim i općim životnim prilikama u pojedinim zemljama.

Sirovine koje se uvoze iz drugih zemalja imaju nestalne cijene koje se određuju burzovnim spekulacijama, prevoznom mogućnostima ili su diktirane potrebama pojedinih zaraćenih zemalja. Mnoge sirovine potrebne za rad u domaćoj industriji uslijed rata dobavljaju se pod otežanim okolnostima, a to daje mogućnost zainteresiranim kapitalistima u

zemlji da izvode spekulacije sa cijenama ovih sirovin. Gotova roba koja se ne proizvodi u zemlji ima nestalne cijene, ali su te cijene takve da premašuju sve iskazane indekse javnih i privrednih ustanova u zemlji i radi toga danas nije moguće na unutrašnjem robnom tržištu ustanoviti pravo stanje tržnih cijena.

Ankete koje je po tom pitanju organizirala Gospodarska sloga u Zagrebu pokazale su da su cijene mnogih robnih artikala koji se uvoze iz prekomorskih zemalja porasle od 60–120 posto.

Poljoprivredni i stočarski proizvodi u zemlji isto su tako zbog pretjeranog izvoza na međunarodno tržište porasli, pa su mnoge najpotrebnije živežne namirnice poskupjele 100 posto. Tako, na primjer:

jaja (po kom.)	od 0,75 na 1,75 din.
mlijeko (po lit.)	od 2.– na 3.– din.
brašno polubijelo (po kg.)	od 2,50 na 3,50 din.
meso (po kg.)	od 16.– na 20.– din.
mast (po kg.)	od 14.– na 18.– din.
krumpir (po kg.)	od 1.– na 2.– din.

Putem dnevne štampe vršilo se psihološko pripremanje javnosti na uvođenje stega u potrošnji živežnih namirnica. Prema najavljenom programu trebalo se pristupiti redukciji potrošnje mesa uvođenjem *bezmesnih dana dva dana u tjednu*. Isto tako najavljeno je uvođenje *potrošnje jednoobraznog crnog kruha*, koji bi se sastojao iz mješavine pšenice i drugih žitarica. Najavljena je i mogućnost *zabrane klanja mlade stoke: teladi, janjaca i odojaka, kako bi se stočni priplod osigurao za izvoz u druge zemlje*. Takve mjere imale su za posljedicu ograničenje potrošnje širokih narodnih slojeva, s jedne strane, što je, s druge strane, osiguravalo visoke profite raznim izvoznicima i izvoznim društvima.

»Ako su seljaci kao proizvođači žitarica i biljnih proizvoda, uslijed intervencije povjeroica i uslijed intervencije vlasti da naplate poreze, morali prodavati svoje proizvode u besćenje, tada oni u sadašnjem vremenu ne mogu više biti korisnici prodaje tih viškova, pošto su ti viškovi davno već otišli u ruke veletrgovaca i spekulanata. Veletrgovci, koji su već izvezli viškove, sada nastoje, da ograničenjem unutarnje potrošnje dobiju nove količine robe za izvoz.

Uslijed toga radnici smatraju, da bi intervencija državnih i samoupravnih vlasti u slobodnoj trgovini njima donijela isključivu štetu, i zato ovu mjeru kao štetnu odbacuju i protestiraju protiv uvađanja ovakove nezdrave privredne politike. Jedina mjera koju bi trebalo poduzeti u interesu potrošača, je maksimiranje cijena živežnih namirnica i stanovima.«

U 1930. godini iznosile su ukupne nadnice radnika 5,029.250.208 dinara. Do godine 1935. one su pale na 3,666.475.642 dinara, a do 1937. povećane su na 4,632.914.933 dinara. Od 1930. do 1937. radnici su ukupno izgubili na nadnicama 6,911.914.655 dinara,

²⁵³ Ibid, 9. XII 1939.

što iznosi 37,43 posto svih dohodaka od 1930. do 1937. godine. Cijene su od 1937. porasle za 20 do 25 posto, a prosječna osigurana radnička nadnica popela se sa 22,71 na 24,32 dinara.

Zatim su u izvještaju izneseni podaci o štrajkovima. Veće i značajnije štrajkove provodile su sljedeće organizacije:

Savez metalških radnika: u Zagrebu električari, ljevači, »Neptun«, ing. Crnić i Prica, Elektroterma, Tvornica električnih sijalica; Sušak, bravari; u Slavskom Brodu, radnici Tvornice vagona i »Jugometal«.

Savez drvodjelskih radnika: u Zagrebu stolari i tapetari; Vraniševcima, šumski radnici; Vojniću, šumski radnici; Vukovaru, stolari; Drežnici, pilanski i šumski radnici.

Savez industrijsko-zanatskih radnika: u Zagrebu tvornica »Meba« i tvornica »Bobin«; Slavoskom Polje, rudarski radnici.

Savez živežarskih radnika: u Osijeku radnice Tvornice čokolade Kaiser i Stark; u Čakovcu Tvornica »Vajda«.

Savez kožarsko-prerađivačkih radnika: u Zagrebu postolari.

Savez građevinarskih radnika: u Bedekovčini, ciglari i u Pakracu kamenolomski radnici.

Ujedinjeni savez tekstilno-odjevnih radnika: u Zagrebu Lacet; Vukovaru Spitznagel; Bjelovaru Perl I.; Glini krojači, Vinkovcima krojači; Zagrebu Ivančića; Slavoskom Brodu čarapari i u Karlovcu Franck i Josky.

Savez brijačko-vasuljarskih radnika: u Zagrebu brijači i frizeri.

Teškoće u provođenju tarifno-štrajkaških akcija bile su raznovrsne. Vlasti su rastjerivale štrajkaške straže i hapsile radnike. Posebne su se teškoće javljale u onim poduzećima gdje su radnici bili organizirani u više organizacija. URSS je predlagao Hrvatskom radničkom savezu da se u onim poduzećima gdje obje organizacije imaju svoje članove provode zajedničke akcije i da se poduzećima podnose jedinstveni zahtjevi. To je ostvareno u broju poduzeća što je radnicima olakšalo borbu. Međutim, u mnogim je poduzećima HRS odbijao zajedničke akcije, što je imalo za posljedicu da su se štrajkaške borbe, uslijed otpora poslodavaca, odugovlačile i da su radnici dobijali manji postotak povišenja nadnica i lošije kolektivne ugovore. U tvornici vagona u Slavoskom Brodu radnicima je poteškoće činila organizacija JUGORAS-a, ali su radnici zahvaljujući akcionom jedinstvu HRS-a i URSSJ-u u ovoj akciji nakon višetjedne borbe ipak prisilili poslodavca da potpiše kolektivni ugovor i povisi radničke nadnice. U nekim je mjestima, na primjer, Bedekovčini, prilikom štrajka ciglara, bio sklopljen dogovor HRS-a i URSSJ-a da zajednički vode tarifne borbe. Pošto je poduzeće htjelo pogoršati ranije utanačene uvjete, radnici su stupili u štrajk. Tokom štrajka HRS je razbio sporazum o zajedničkoj borbi što je proizvelo štrajk.

U tarifnim i štrajkaškim akcijama poslodavci su pokazali nevjerovatnu upornost. Želje za profitom, te slobodnom i nekontroliranom eksploatacijom radnika, bile su toliko jake da su poslodavci uzlazili u duge borbe kako bi slomili otpor radnika i njihovu borbu. Po prvi se put u štrajkovima 1938/39. pokazalo da i organizacije poslodavaca aktivno interviraju u korist svojih članova. Ova aktivnost očitovala se u mnogobrojnim tužbama koje su podnosile upravnim vlastima poslodavačke organizacije tražeći »zaštitu« svojih članova, što je u stvari značilo da se poslodavačke organizacije tražile razbijanje i onemogućavanje štrajkaških akcija posredstvom vlasti.

Uredba o minimalnim nadnicama, o kojoj je bilo toliko pisano i raspravljano, bila je velika smetnja za normalno odvijanje tarifnih akcija. Mnoga sreska načelstva i gradska poglavarstva, kao prvostepene vlasti, bezrazložno su zavlačila s traženim pomirenjima tako da su pojedine tarifne akcije često puta vremenski zakasnile, osobito u onim slučajevima gdje se je radilo o sezonskim poduzećima.

Izbori radničkih povjerenika za godinu 1939. trebali su se na osnovi propisa Uputstava Ministarstva socijalne politike provesti u mjesecu siječnju. Međutim, predstavnici JUGORAS-a tražili su od Ministarstva socijalne politike da se raspisani izbori odgode. Izbori su odgođeni iz siječnja u veljaču, zatim su novim rješenjem odgođeni do svibnja, a potom do srpnja-kolovoza. Predstavnici JUGORAS-a istupali su putem dnevne štampe pred javnost, kao predstavnici ogromne većine radnika i pošto bi izbori radničkih povjerenika pokazali pravu brojčanu snagu ove organizacije, oni su tražili odgodu izbora misleći da će putem radničkih komora uz suradnju poslodavaca i vlasti moći krivotvoriti izborni rezultat, koji bi ovu organizaciju predstavio kao jedinog predstavnika radništva u zemlji.

URSS-ove su organizacije radi trokratnih odgoda izbora morale svladati ogromni posao i izdržati paljbu svih protivnika klasnog radničkog pokreta. U Hrvatskoj i Slavoniji i u Dalmaciji postavljene su paralelne liste HRS-a i djelomice JUGORAS-a. Poslodavci i dnevna štampa propagirali su među radnicima u korist HRS-a tako da je javnost, koja nije imala uvida u stanje stvari, vjerovala da je HRS jedina organizacija u koju imaju povjerenje radnici na području Hrvatske. Izborni je rezultat, i pored političkog pritiska koji je vršen na radnike da glasaju za HRS, pokazao postojanost URSSJ-ovih organizacija i odlučnu volju radnika da u poduzećima izaberu svoje prave predstavnike. Izborni rezultat pokazuje da su URSSJ-ove organizacije na području Hrvatske i Slavonije dobile 550 povjerenika. HRS je dobio oko 500 povjerenika; JUGORAS i ORS dobili su neznačajan broj povjerenika i te organizacije ne predstavljaju nikoga među radnicima u Hrvatskoj.

Na Pokrajinskoj konferenciji istaknuto je da za interese radnika i ustanove radničkih povjerenika neophodna zajednička djelatnost svih izabranih

radničkih povjerenika u pojedinim poduzećima. Vodstvo HRS-a dalo je uputstva svojim povjerenicima da mogu surađivati s poslodavcima, ali da odbiju svaku suradnju s povjerenicima izabranima s listi URSSJ-a. URSS-ove su organizacije, usprkos tome, nudile suradnju s povjerenicima HRS-a koju su ovi u mnogim poduzećima prihvatili. Pokrajinska je konferencija ukazala na to da se ustanovu radničkih povjerenika ne treba promatrati kao mjerilo odnosa snaga među različitim organizacijama. Radničke povjerenike treba osposobljavati i usmjeravati u cilju ispunjenja kolektivnih zadataka, kao ustanovu kolektivnog zastupstva interesa sviju radnika u poduzeću.

I na ovoj su se konferenciji iznijele akcije URSSJ-a po pitanju samouprave radničkih socijalno-političkih ustanova, radničkih komora, socijalnog osiguranja i burze rada. Konferencija je istakla da su se godinama radnici i namještenici u Hrvatskoj borili da se raspišu izbori za samouprave radničkih socijalno-političkih ustanova. Rezolucije donesene na radničkim skupštinama, konferencijama i kongresima radničkih sindikalnih organizacija završavale su u koševima kancelarija upravnih vlasti. Radnici i namještenici tražili su raspis izbora kako bi im se tim putem omogućio mjerodavan utjecaj na rad ovih ustanova. Zakonski propisi predviđjeli su izbore za ove ustanove, ali utjecaj poslodavaca na politička tijela onemogućavao je raspis izbora.

Radnici i namještenici uplaćivali su milijune prinos za pojedine socijalno-političke ustanove. Tako su stvorene milijunske rezerve s kojima su upravljale osobe koje nisu imale povjerenje osiguranika i koje su mimo volje i raspoloženja radnika imenovane odzgo. Gradnje mnogih reprezentativnih palača progutale su milijune radničkog novca uplaćenog socijalnom osiguranju, a često su te imenovane uprave novac pozajmljivale banovinskim i općinskim upravama. Imenovane su uprave dopustile puni razvoj birokratskog aparata u radničkim socijalno-političkim ustanovama. Pošto nije bilo pravog nadzora, činovnici ovih ustanova nastupali su kao gospodari, a radnike koji su dolazili da traže zaštitu tretirali su kao niža bića kojima gospoda činovnici imaju pravo zapovijedati i ponižavati ih. Ovakvo stanje izazvalo je u redovima radnika i namještenika opće nepovjerenje prema socijalno-političkim ustanovama, iako su se radnici i namještenici u principu pozitivno odnosili prema njihovoj postojanju.

Godine 1933. provedeni su izbori za skupštine radničkih komora. Ti izbori nisu bili potpuno slobodni, ali su skupštine proizašle iz raspisanih izbora na kojima su radnici i namještenici birali svoje delegate. Radničke su komore kasnijih godina kao predstavnička tijela mnogo izgubile na svome prestižu, pošto je stalno ograničavana njihova kompetencija na polju socijalno-političke djelatnosti. Razni diktatorski režimi stalno su djelovali tako da iz komora odstrane i onaj minimalni utjecaj radnika kako bi se i u komorama postavile imenovane upra-

ve. Godine 1936. trebalo je ponovno raspisati izbore za samouprave komora, ali Ministarstvo socijalne politike, kao nadzorni organ, nije htjelo udovoljiti sveopćim zahtjevima radnika i namještenika da se izbori raspišu. Mandat izabranih skupština se stalno produžavao i na kraju su zahtjevi radnika i namještenika potpuno odbačeni, te se pristupilo imenovanju skupština i uprava radničkih komora.

Izabrani članovi skupštine zagrebačke Radničke komore bili su pozvani da podnesu ostavke na svoje mandate do 26. IX 1939. godine i u povodu toga je Oblasna uprava izdala 18. IX 1939. godine službenu obavijest za javnost. Na to je banska vlast Banovine Hrvatske imenovala skupštinu i upravu Radničke komore u Zagrebu po prijedlogu HRS-a i Saveza hrvatskih privatnih namještenika (SHPN). Pomažući ovu akciju dnevna štampa proglasila je taj akt privremenom mjerom, najavljujući raspisivanje izbora čim se provede anketa o radu dotadašnjih uprava.

Svi oni koji su sebi zamišljali da je ustanova Radničke komore bila nosilac i materijalni pomagač URSS-ovih organizacija i da će URSS-ove organizacije propasti ako se ispod njihova utjecaja izuzme Radnička komora prevalili su se u računu. URSS-ov pokret nije bio pokret komorske birokracije kao što je to bio prije 1933. godine, već revolucionarni sindikalni pokret pod rukovodstvom Komunističke partije. On je bio sposoban da živi samostalnim životom i pokazao je još više elana u obrani radničkih prava, a time je njegov ugled u redovima radnika još više porastao.

Postupci imenovanih osoba prigodom preuzimanja komorskih ureda u Zagrebu i drugim mjestima, izazvali su opće negodovanje radnika. URSS je i dalje odlučno tražio raspis izbora, jer je to bio opći zahtjev radnika i namještenika. S ustanovom Radničke komore održavala se veza i sudjelovalo se u njenim anketama, odgovaralo na okružnice i sl.

Utjecaj radnika na rad javnih burzi rada isto je tako potpuno prestao. Na osnovi propisa Uredbe o zbrinjavanju nezaposlenih radnika od 1. I 1938. nezaposleni su radnici bili još više prikraćeni u svojim pravima. Po ranijim propisima, nezaposleni je radnik mnogo lakše sticao pravo na pomoć, a od tada su gotovo svi radnici zaposleni na povremenim radovima izgubili mogućnost da u vrijeme nezaposlenosti realiziraju i najmanji dio uplaćenih prinosa.

URSS je iznio svoje stajalište i zatražio da se postojeća Uredba o zbrinjavanju nezaposlenih u cijelosti stavi izvan snage i da se odmah pristupi izradi nove Uredbe. Nova Uredba trebala je biti privremenog karaktera, jer je postavljen i zahtjev da se provede obavezno osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Zahtjevima URSS-a nije udovoljeno.

Od 23–27. rujna 1939. godine održana je u Zagrebu konferencija šefova Javne burze rada po pitanju reorganizacije javne službe zbrinjavanja nezaposlenih radnika. Zaključci te konferencije išli su za tim da se i postojeće stanje još više pogorša.

Uprave Javne burze rada išle su tako daleko da su njihovi predstavnici u javnim anketama otvoreno zastupali stajalište da se nezaposlenim radnicima ne isplaćuju novčane pomoći, nego da se uplaćena sredstva upotrebe za javne radove. Na ovaj način nezaposleni radnici i njihovo »osiguranje« kod Javne burze rada trebali su postati sredstva za izvođenje javnih radova, čije bi terete trebala snositi cijela zajednica.

Prema stajalištima građanskih političara i upravnih činovnika, koja su aktivno podupirala poslodavački krugovi, trebalo je nezaposleničko »osiguranje« kod Javne burze rada i u tadašnjoj njegovoj formi dokinuti i pristupiti sabiranju javnih milodara za pomaganje nezaposlenih radnika. »Zimske pomoći« po uzoru na fašističke zemlje trebale su namjestiti obavezu uplatu doprinosa u korist nezaposlenih. Bijuće nezaposlenih radnika željeli su poslodavci iskoristiti, pošto su računali da će tako prisiliti radnike da svoju radnu snagu prodaju po diktatu poslodavaca.

URSS-ove su organizacije u Hrvatskoj na svojim sastancima i skupštinama, u svojim predstavkama osuđivale pokušaje cijepanja ustanova zaštite i osiguranja radnika i namještenika, protestirale protiv postavljanja uprava i komesara u tim ustanovama, odlučno tražile da se »odmah provedu slobodni izbori za socijalno-političke ustanove radničke klase, da bi slobodno izabrani predstavnici radnika i namještenika sa puno autoriteta rješavali sva pitanja svojih ustanova«.

S obzirom na to da je sindikalni pokret radnika i namještenika, koji svojom djelatnošću proteže na sva pitanja u vezi s ekonomskim, socijalnim i kulturnim životom radničke klase, on ima zadatak da štiti interese radnika u radionicama, tvornicama i pred upravnim vlastima, potiče socijalnu zaštitu, te da ima široke mogućnosti da o ovim pitanjima konzultira svoje članstvo. Konzultaciju je moguće vršiti putem sindikalnih sastanaka, skupština i konferencija, s obzirom na predmet o kojemu se u stanovitu vremenu raspravlja.

»Pošto se kod nas na svaku akciju radnika gleda kao na neki 'bunt' upravne vlasti zabranjuju i tako ve radničke skupštine i sastanke koji imaju zadatak da konzultiraju radnike po pitanjima tarifa ili radnog vremena u poduzećima«, pisala je radnička štampa. Događalo se da predstavnici radnika dugo vremena vode pregovore s raznim industrijalcima za sklapanje kolektivnih ugovora i kada bi ostvarili stanovitu suglasnost, mandatirani predstavnici radnika nisu mogli upoznati zainteresirane radnike s ponudama poslodavaca. Ovakvi slučajevi dogodili su se u Zagrebu, Sisku, Čakovcu i drugim mjestima u vrijeme Naredbe o zabrani zborova i konferencija, koju je svojedobno izdala banska vlast Banovine Hrvatske.

Sve su sastavne organizacije imale u svojim pravljenim odredbama, koje su i vlasti odobrile, po kojima sindikalne organizacije imaju pravo da u raznim

mjestima na području države uspostavljaju svoja povjereništva i podružnice. Međutim, iako su ta pravila potvrđena na najvišim upravnim instancama ipak su upravne vlasti tražile da se pri osnivanju pojedinih povjereništava ili podružnica podnose na odobrenje lokalna pravila. Taj je postupak iziskivao sazivanje osnivačkih skupština za koje se moralo tražiti odobrenje, koje bi se često odbijalo s motivacijom »da održavanje takovih skupština predstavlja opasnost za javni mir i poredak«. Tako se radničke skupštine u Osijeku, Zagrebu, Delnicama i nekim drugim mjestima nisu mogle godinama održati, iako su protiv zabrana ovih skupština ulagane žalbe visim vlastima.

Letke i novinske članke koji su davali kritički osvrt na socijalnu politiku ili rad socijalno-političkih ustanova plijenila je cenzura, a njihovo je rasuravanje zabranjivano. Tako je letak, koji je izdao Mjesni međustrukovni odbor u Vukovaru u povodu preuzimanja povjereništva Radničke komore, a u kojemu se kritiziraju postupci pojedinih osoba koja nisu bili predstavnici vlasti, zabranjen s motivacijom da stvara »stalešku i plemensku mržnju«. U letku se, u stvari, kritizirao rad funkcionara HRS-a.

Pokrajinska uprava URSS-a u Zagrebu imala je pod svojim rukovodstvom 18 mjesnih međustrukovnih odbora i oko 30 mjesta u kojima su postojale URSS-ove organizacije, ali nisu postojali mjesni međustrukovni odbori. Mjesni međustrukovni odbori bili su osnovani samo u onim mjestima gdje je postojalo više URSS-ovih sindikalnih organizacija i gdje je bio potreban zajednički organ za koordinaciju sindikalne politike u mjestu. Najaktivnije su međustrukovne odbore imali Zagreb, Sušak, Osijek, Varaždin, Karlovac, Slavonski Brod, Vinkovci, Vukovar, Bjelovar, Slavonska Požega. U ostalim mjestima mjesni međustrukovni odbori su slabije djelovali što se treba pripisati manjem broju sindikalnih funkcionara i ograničenoj privrednoj djelatnosti u tim mjestima.

Rad mjesnih međustrukovnih odbora u pojedinih mjestima razvijao se u pravcu jačanja pojedinih sastavnih organizacija i uspostavljanja kulturnih i prosvjetnih sekcija i društava. Oni su djelovali i na podupiranje tarifnih akcija koje su potakle sastavne organizacije uz konzultaciju sa svojim sindikalnim centralama. Prigodom organiziranja sabirnih akcija i štrajkaških kuhinja uvijek se je manifestirala volja svih URSS-ovih sastavnih organizacija da zajedničkim snagama kolektivno pripomognu radnicima, koji su se nalazili u borbi.

Javne manifestacije radništva u mjestima gdje su se nalazile URSS-ove organizacije vršile su se putem javnih skupština, izleta, zabava i ostalih priredbi. Velike javne skupštine koje su organizirali mjesni međustrukovni odbori održale su se u toku 1940. godine u Karlovcu, Čakovcu, Varaždinu, Sisku, Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Vukovaru, Sušaku i Križevcima.

Do 1939. godine gotovo u svim mjestima mjesni međustrukovni odbori imali su svoje prostorije u povjerenštvima Radničke komore. Pošto su radničke komore prešle u ruke HRS-a morale su URSS-ove organizacije isprazniti te prostorije, što im je jako smetalo u radu, jer se prikladne prostorije teško moglo naći. Onima koji bi odgovarajuće prostorije i htjeli dati u najam prijetile su kako vlasti, tako i HRS, Hrvatska građanska zaštita, a često i agenti JUGORAS-a. Treba napomenuti da su nakon izbacivanja URSS-ovih organizacija iz prostorija radničkih komora mnogi mjesni međustrukovni odbori ostali bez najnužnijeg namještaja, tako da im je Oblasna uprava morala davati potrebne subvencije za nabavku namještaja. Pored toga, neki međustrukovni odbori organizirali su razne priredbe s pomoću kojih su nabavljali potrebna sredstva za stanarinu i inventar.

Pored mjesnih međustrukovnih odbora, postoja li su i okružni međustrukovni odbori u Osijeku i Sušaku. Ovi su odbori imali dužnost da provode organizacijsko-agitacijski rad u okolici Osijeka i Sušaka. Rad Okružnog odbora u Sušaku imao je dobrih rezultata, jer se njegovom pomoću osnovalo nekoliko podružnica u nekim mjestima Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, a isto je tako pojačana sindikalna aktivnost u samom Sušaku i u njegovoj okolini. Okružni odbor Sušaka imao je plaćenog funkcionara. Da bi se aktivizirao rad Okružnog odbora u Osijeku, i u Osijek je bio poslan plaćeni sindikalni funkcionar (Josip Hodak).

Savez privatnih namještenika odbio je plaćati kvotu Pokrajinskoj upravi i dostavio svoju odluku da prekida veze s URSS-ovim pokretom u Hrvatskoj. Konferencija je smatrala da nije ni u zemlji a ni u svijetu pogodno vrijeme za otvaranje sporova u sindikalnom pokretu. Klasi radnički sindikalni pokret bio je osobito ugrožen potkraj 1938. godine. U tom vremenu vođe JUGORAS-a proučavali su po fašističkim zemljama tamošnji sistem organizacije, kako bi taj sistem mogli primijeniti i u Jugoslaviji. Na poziv centrale URSSJ-a da se zajednički obrani sloboda sindikalnog pokreta, Pokrajinska uprava pozvala je organizacije SBOTIĆ, Savez grafičara i Savez apotekarskih suradnika da stvore čvrstu akciju zajednicu. Ona je ostvarena jedino sa SBO-TIĆ-em. S organizacijom Hrvatskog radničkog saveza nije se mogao uspostaviti akcioni odnos, jer je vodstvo HRS-a odbijalo zajedničku suradnju. Ipak su sekcije HRS-a pod pritiskom članstva uspostavljale suradnju u zajedničkim akcijama. ORS, koji je odbio zajedničku suradnju neslavno je završio.

Pokrajinska uprava koja je izabrana na toj konferenciji sastojala se isključivo od članova KPH i nekoliko vanpartijaca-komunista. Redovni članovi, iz Zagreba, bili su: A. Zaja, S. Salamon, M. Pintar, J. Bermanec, R. Končar, R. Valjin, A. Katić, J. Kraš, A. Obratil, M. Grozdanić; a izvan Zagreba, bili su: J. Hodak, I. Kurtalj, J. Kavaj, J. Karas.

Zamjenici, iz Zagreba, bili su: P. Priboršan, M. Vnuk, A. Cvjetković, Ruža Turković, E. Leskovar, I.

Majerhold, J. Horvat, M. Mlinarić, Danica Cazi, G. Kudelić; a, izvan Zagreba, bili su: I. Zorić, S. Radičević, F. Bobić, M. Goretta i N. Katarinčić.

Nadzorni odbor sačinjavali su redovni članovi (Zagreb): J. Dugandžić, D. Petrović, V. Kun, (izvan Zagreba) D. Šarić, J. Janjić. Njihovi zamjenici (Zagreb) bili su: I. Znidarišć, Marija Rausević, J. Bujnjevčević, (izvan Zagreba): G. Pilar, L. Lakuš.²⁵⁴

Na konstituirajućoj sjednici Oblasne uprave URSS-a održane 12. XII 1939. godine izabran je za predsjednika Oblasne uprave URSS-a Stjepan Salamon, za podpredsjednika Adam Katić, za tajnika Miroslav Pintar, za blagajnika Blaž Valjin, Rade Končar kao član predsjedništva.

16. prosinca 1939. godine uhapšeni su Valjin, Pintar i Katić, koji su sprovedeni 27. prosinca 1939. u Lepoglavu. 19. siječnja 1940. godine uhapšen je predsjednik Upravnog odbora Stjepan Salamon, zatim A. Obratil, koji je umjesto Katića vršio potpredsjedničku dužnost i Ivan Horvat koji je umjesto Pintara vršio dužnost tajnika. Sva trojica su 17. veljače 1940. godine otjerani u koncentracijski logor u Lepoglavu.

Tek poslije raspuštanja koncentracijskog logora u srpnju 1940. godine pušteni su tadašnji funkcionari Oblasne uprave na slobodu, pa je Oblasna uprava mogla raditi u svom starom sastavu do zabrane URSS-a krajem iste godine.

Godišnji plenum Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a u Zagrebu za razdoblje od 26. VII 1938. do 28. XI 1939.

Taj plenum MMO-a URSSJ-a za Zagreb donio je osvrt na vanjsko-političku situaciju, ekonomske probleme u zemlji, a u detalje je razmotrio prilike u kojima se nalazi URSSJ u Zagrebu. Konstatirao je da rat bijesni i da je obuhvatio najveće evropske države, koje su postale osnovni naručioc i kupci industrijskih proizvoda i sredstava za ratne potrebe. Silno su povećani izdaci za vojsku i naoružanje. Iz podataka o naoružanju i izdacima za njega kako demokratskih, tako i fašističkih zemalja, plenum je izveo zaključak da se ne može spriječiti nastupajuća kriza, te je preokao uvlačenje u rat i ostalih zemalja čime će ovaj rat postati sveopći.

U Jugoslaviji je zlatna podloga novca iznosila 3,179,300,000 dinara, a novčani je opticaj od 22. VII do 11. IX 1939. povećan od 5 586 milijuna na 9 172 milijuna dinara, što znači da je opticaj povećan za 3 586 milijuna dinara ili za oko 39 posto. Time je vrijednost novca za isto toliko oborena. Vrijednost industrijske proizvodnje povećana je sa 14 na 19 milijardi dinara. Cijene su porasle, a radničke nadnice su pale.

²⁵⁴ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (daje: IHRPH), URSSJ, Izvještaj Pokrajinske uprave URSS-a u Zagrebu Pokrajinskoj konferenciji održanoj dne 26. novembra 1939. u Zagrebu.

U sastavu MMO-a URSSJ-a za Zagreb bile su tada podružnice brijača, drvodjelaca, građevinara, industrijskih i zanatskih radnika, kožaraca, kućnih pomoćnica, monopolaca, tramvajskih radnika, tekstilaca, ugostitelja, živežara i metalaca. Do 1939. godine u sastavu se nalazila i podružnica Saveza privatnih namještenika. Broj članova bio je:

Godine	zapo- slenih	nezapo- slenih	ukupno
1936/1937	4512	1102	5614
1937/1938	4213	1674	5887
1938/1939	3562	1095	4657

Do pada članova došlo je 1939. istupom iz MMO-a podružnice Saveza privatnih namještenika koja je brojila 971 zaposlenih i 58 nezaposlenih ili ukupno 1 029 članova.

Izvršni odbor MMO vodio je niz akcija vezanih uz reviziju Zakona o radnjama i radnom vremenu pomoćnog osoblja, nezaposlenih, izbor radničkih povjerenika, za slobodno djelovanje sindikalnog i kulturnog radničkog klasnog pokreta, za penziono osiguranje itd. Utjecao je na to da se odluke kongresa URSSJ-a i Pokrajinske konferencije pravilno primjenjuju. Izvršni je odbor koordinirao i rad kulturno-prosvjetnih društava, rad među ženama i omladinom. Izvršni odbor imenovao je kulturno-prosvjetni, omladinski i ženski pododbor. Pri strukovnim mjesnim organizacijama formirane su ženske sekcije metalaca, industrijskih i zanatskih radnika, tekstilaca i kućnih pomoćnica. Omladinske pododboje imali su živežari, tekstilci, kožari, drvodjelci, brijači, metalci i radničke planinarske zajednice. Skupštine žena brojile su do 1 000 i više prisutnih, a omladinske više od 500. Kulturne priredbe imale su više od 8 000 posjetilaca, a javne skupštine MMO posjećivalo je oko 10.000 radnika i namještenika.

U Zagrebu od 1938. godine MMO nije mogao održati ni jedan javni zbor. Motivacije zabrane bile su uvijek iste: *u interesu javnog mira i reda!*

Položaj radnika i namještenika sve se više pogoršavao, a potreba da radnici istaknu svoje zahtjeve bila je sve veća. Težnja režima i kapitalističke klase da ga još više pogorša bila je vidljiva i kroz sprečavanje javne riječi radničke klase u Zagrebu. Bile su dozvoljene samo tri skupštine, i to jedna omladinska i dvije ženske.

Tekst na osnovi kojega su od 1938–1939. godine zabranjivane skupštine MMO URSSJ-a u Zagrebu glasi:

•Ministarstvo unutrašnjih poslova
Naredba I. broj 35653

U interesu javnog mira, sigurnosti i poretka, a u vezi s vanjskom političkom situacijom u Evropi, na osnovu člana 64–67 i 69–71 Zakona o unutrašnjoj upravi, naređujem:

da se u cijeloj zemlji zabrane do daljnje naredbe svi zborovi, dogovori i povorke uopće, kao i skupljanje građana na ulicama i drugim javnim mjestima. Tko učini protivno ovoj zabrani, kaznit će se od 10 do 1 800 din. u korist državne blagajne, a za slučaj neisplate novčane kazne u ostavljenom roku zatvorom od jedan do trideset dana, ukoliko djelo kao teže prirode ne bi potpadalo pod odredbe drugih zakona. Od ove zabrane izuzima se skupljanje ljudi zbog kupoprodaje i trgovine na sajmovima i »panađurima«, zbog vršenja vjerskih obreda, vjerskih propisa i običaja i zbog kakve privredne, kulturne i humane akcije. Ali ni u ovim prilikama ne mogu se držati nikakvi govori, koji bi imali kakav politički sadržaj. Ova naredba stupa odmah na snagu.

Ministar unutrašnjih poslova
dr. A. Korošec s. r. *

Navodimo podatke o zahtjevima MMO-a za održavanjem skupština:

Skupština mladih radnika 28. VIII 1938. zabranjena je. Prijava se uopće nije uzela niti na administrativni postupak.

Skupština žena 8. ožujka 1939. dozvoljena je. Na njoj je bilo više od 1 500 žena radnica. Ali ni na toj skupštini nije dao policijski komesar govoriti. Prekinuo je obje referentice i predsjedatelja i napokon zabranio na licu mjesta daljnje održavanje skupštine. Razlog je bio u broju prisutnih, kojemu se policija nije nadala.

Skupština MMO-a 22. siječnja 1939. zabranjena je. Policija nije uzela prijavu u postupak.

Skupština MMO-a 1. svibnja 1939. nije uzeta na znanje, niti na administrativni postupak.

Skupština MMO-a 27. kolovoza 1939. nije uzeta na znanje, iako je 26. kolovoza vlada sporazumno proklamirala povratak građanskih i demokratskih sloboda.

Skupština omladine 17. rujna 1939. dozvoljena je. Na njoj je bilo više od 500 sudionika. Donesena je rezolucija sa zahtjevima.

Skupština MMO-a 24. rujna 1939. nije uzeta na znanje.

Skupština MMO-a 1. listopada 1939. nije uzeta na znanje.

Skupština MMO-a zakazana za 5. studenoga 1939. zabranjena je na osnovi naredbe bana Banovine Hrvatske, koja je izdana početkom listopada 1939. MMO je tražio pismenu motivaciju od policije i ona je dana kako slijedi:

•Povodom prijave Mjesnog međustrukovnog odbora URS-a u Zagrebu, da će na 5. XI 1939. u 10 sati prije podne u prostorijama doma Radničke komore održati javnu skupštinu obnalzi Redarstveno ravnateljstvo na osnovu naredbe Gospodina Bana Banovine Hrvatske Pov. II. Z. D. broj 45587/39, a u vezi propisa §-a 25 Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima zakazanu skupštinu zabraniti iz obzira javnog reda i mira.

Protiv ove odluke nezadovoljna stranka imade pravo žalbe u roku od 15 dana na Bansku vlast u Zagrebu, putem ovog Redarstvenog ravnateljstva.

Podnijeta žalba ne zadržava izvršenje ove odluke u smislu propisa §-a 199 Z. U. P.

O tom obavijest:

Međustrukovnom odboru URSS-a u Zagrebu, na ruke predsjednika g. Valjin Blaža.

Zagreb, 21. listopada 1939.

Pov. broj 34266/1939.

U povodu ove zabrane skupština, Oblasna uprava URSS-a i MMO u Zagrebu uputili su predstavku Vladimiru Mačeku i to je objavljeno letkom.

Osim toga, upućena je žalba na bansku vlast Bavinove Hrvatske, koja glasi:

»Sindikalne organizacije, začlanjene u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (Mjesni međustrukovni odbor) u Zagrebu, djeluju na osnovu Zakona o zaštiti radnika § 350 Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima i Ustava Kraljevine Jugoslavije, kao slobodna udruženja sa zadatkom zaštite interesa svojih članova, stvaranjem što povoljnijih radnih i plaćevnih uslova, primjene zakonske zaštite i prijedlozima za donošenje što povoljnijih socijalno-političkih zakona.

Ova su se osnovna građanska prava radnika posljednjih nekoliko godina u mnogome ograničila, a ekonomski položaj radnika se pogoršao tako, da je nastala životna potreba da i radnici i njihova organizacija istaknu svoje zahtjeve.

To zakonsko pravo bilo je redovno uskraćivano radnicima i njihovim organizacijama, iako su s druge strane poslodavci imali pune mogućnosti isticanja svojih zahtjeva, koji su išli redovito na štetu radnika.

Od 4. srpnja 1937. godine, a nakon razmaka od 2 godine sindikalne organizacije imale su do danas svega jednu javnu skupštinu. Činilo se nekoliko pokušaja u god. 1937. i 1938. da se dozvole skupštine. Ti su pokušaji učinjeni i 22. siječnja, 27. kolovoza, 24. rujna, 1. listopada i 5. studenoga o. g., ali bez uspjeha.

Sve prijavljene skupštine bile su zabranjene, a za mnoge nije uopće ni primljena prijava. I skupština najavljena za 5. studenoga 1939. zabranjena je rješanjem Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Pov. br. 34266/39 s motivacijom: 'Na osnovu naredbe Gospodina Bana Banovine Hrvatske Pov. II. D. Z. broj 45587/39, a u vezi propisa §-a 25. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima zakazanu skupštinu zabraniti iz obzira javnog reda i mira'.

Protiv ove zabrane Mjesni Međustrukovni odbor podnaša žalbu Banskoj Vladi Banovine Hrvatske s motivacijom, da citirani propis §-a 25 Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima, a pozivom na 'Iz obzira javnog reda i mira', M. M. Odboru nije dovoljno obrazložen, budući da ni na jednoj skupštini i javnoj priredbi koju je do sada održao M. M. O., nije došlo ni do najmanjeg narušavanja javnog reda i mira.

Na osnovu napred iznešenog M. M. Odbor je slobodan zamoliti cij. Naslov da naprijed citiranu zabranu skupštine po Redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu, zakazanu za 5. studenoga o. g. poništi.

Donosimo broj radnika i namještenika koji su svojim potpisima tražili slobodu sindikalnog djelovanja 1939. godine. Rezolucije i potpise dale su slijedeće organizacije:

S T R U K A	za slobodu sindikalnoga rada	
	broj araka	broj potpisa
bankarci	9	404
brijači	10	671
drvodjelci	2	199
gradski	1	88
građevinari	6	303
grafičari	2	65
industrijski	2	176
kožarci	4	635
kućne pomoćnice	1	67
metali	14	666
privatni	6	78
tekstilci	15	1651
tramvajci	1	200
živežari	5	338
UKUPNO	78	5531

Iz prikaza je vidljivo, da je izvršni odbor MMO-a savzao osam javnih skupština u roku od 14 mjeseci i ni jedna nije dozvoljena. Savzane su i dvije skupštine žena i dvije skupštine omladine. Skupštine žena su dozvoljene, dok je od omladinskih dozvoljena samo jedna.

To su bili najrječitiji dokazi postupka kapitalističke klase i režima protiv klasnog radničkog sindikalnog pokreta. Pored nedozvoljavanja održavanja skupština proganjali su se sindikalni funkcionari i organizacije.

Tako su dali izgon sindikalnim funkcionarima i to u Varaždinu Beliniću, u Bedekovčini Peteku. U Karlovcu su kriminalni tipovi po direktivama kapitalističkih eksponenata izvršili krađu u podružnici HRS-a, razbili staklo okvira i zgazili sliku dra Mačeka i napisali cedulju na kojoj su uputili vlasti kao da su to učinili URSS-ovci. Što se time htjelo postići pokazuje i postupak iste večeri i drugog dana. Iste je večeri građanska zaštita pvela istragu URSS-ovih članova i funkcionara, a drugog dana je bačena parola da sve URSS-ovce treba istjerati iz Karlovca. Ali slučaj je htio da se ustanovila provokacija.

U zagrebačkoj Radničkoj komori su dobili namještenici okružnicu u kojoj im se imputira ljevičarstvo i zabranjuje predbacivanje desničarstva upravnom odboru kako za vrijeme rada tako i u privatnom životu.

U Zagrebu je sva agitacija i propaganda bila usmjerena na to da se ojača članstvo, pripreme što efikasniji i širi tarifni pokreti. Sastavne organizacije Mjesnog sindikalnog vijeća održale su pored manjih radioničkih sastanaka – 1 166 agitacijsko-akcionih skupština prema 495 u odgovarajućem razdoblju 1936–1937. Na njima je sudjelovalo prosječno oko 350 radnika i radnica, odnosno na svim tim skupštinama bilo je 40.810 sudionika prema 15.246 odgovarajućeg razdoblja 1936–1937. godine. Osim toga održano je 16 zabava, 20 čajanki, 368 predavanja, pet koncerta, a rasparčavalo se je 2 211 primjeraka »Glasa« prema 3 160 primjeraka »Radnika« u odgovarajućem razdoblju 1936–1937. godine. No krajem 1940. godine »Radnički tjednik« koji je zamijenio »Glas« rasparčavao se u 7 000 primjeraka u Zagrebu.

Podružnica brijačkih radnika održala je 21 skupštinu, a na svakoj je bilo 160 sudionika, zatim jednu zabavu, jednu čajanku, 52 predavanja, jednu kazališnu predstavu. Rasparčano je 240 komada štampe.

Podružnica drvodjelskih radnika održala je 137 skupština, svakoj je prisustvovalo 300 sudionika, zatim su održane dvije zabave, tri čajanke, 52 predavanja, jedan koncert i rasparčano je 110 komada štampe.

Podružnica građevinarskih radnika održala je 24 skupštine, na svakoj je bilo 695 sudionika, zatim dvije zabave, jednu čajanku, šest predavanja i rasparčala je 120 komada štampe.

Podružnica industrijskih radnika održala je 50 skupština, na svakoj od njih bilo je 100 sudionika, zatim dvije zabave, dvije čajanke, 50 predavanja i rasparčala je 50 komada štampe.

Podružnica kožarskih radnika održala je 64 skupštine, na svakoj je bilo 300 sudionika, zatim jednu zabavu, jednu čajanku, 30 predavanja, jedan koncert, te je rasparčala 250 komada štampe.

Podružnica kućnih pomoćnica održala je 40 skupština, na svakoj je bilo 50 sudionika, zatim je održala dvije zabave, dvije čajanke, 40 predavanja, te je rasparčala 10 komada štampe.

Podružnica monopolskih radnika održala je dvije skupštine, na svakoj od njih je bilo 90 sudionika, zatim jednu čajanku, te je rasparčala 21 komad štampe.

Podružnica tramvajskih radnika, održala je 19 skupština, na svakoj je bilo 500 sudionika, zatim 30 predavanja, jednu kazališnu predstavu, te je rasparčala 260 komada štampe.

Podružnica tekstilnih radnika održala je 115 skupština, na svakoj je bilo 800 sudionika, zatim dvije zabave, dvije čajanke, 60 predavanja, a rasparčala je 500 komada štampe.

Podružnica ugostiteljskih radnika održala je 19 skupština, svakoj je prisustvovalo 100 sudionika, jednu zabavu i jedno predavanje.

Podružnica živežarskih radnika održala je 220 skupština, na svakoj je bilo 400 sudionika, zatim dvije zabave, tri čajanke, 15 predavanja i rasparčala je 150 komada štampe.

Podružnica metalčkih radnika održala je 455 skupština, na kojima je sudjelovalo 600 radnika, zatim jednu zabavu, četiri čajanke, 50 predavanja i jedan koncert. Osim toga, rasparčala je 500 komada štampe.

Akcija za izbor radničkih povjerenika 1939. godine imala je posebno obilježje. Zbog pokušaja poslodavaca putem HRS-a i drugih organizacija da se suzbije utjecaj klasnih radničkih sindikalnih organizacija, izbori su bili odgađani tri puta. Protiv odgovora izbora vodio je MMO sa svim organizacijama posebnu akciju. URSS je obuhvaćao veći broj radnika i glavne industrijske grane. Broj povjerenika HRS-a bio je uglavnom veliki stoga što je u mnogim granama HRS proveo izbore skraćenim postupkom pomoću poslodavaca i HSS-a. Kako je izgledao rezultat izbora radničkih povjerenika 1939. pokazuje tabela:

Struka	Broj izabranih povjerenika		
	URSS	HRS	SVEGA
građevinari	24	39	63
tekstilci	54	14	68
drvodjelci	11	11	22
živežari	14	27	41
kožarci	18	6	24
monopolci	3	2	5
tramvajci	7	2	9
ugostitelji	30	9	39
metalci	55	56	111
industrijski	8	6	14
privatni namještenci	42	99	141
Ukupno	266	271	537

1939. godine HRS je imao 63 povjerenika, ali nisu bili iskazani povjerenici privatnih namještenika i građevinara na listi HRS-a, dok je URSS imao 267 povjerenika.

Donosimo sadržaj odluke koju su radnici zagrebačkih tvornica donosili prilikom odgode izbora 1939. godine. Kao što se iz odluke vidi radnici su, bez obzira na odgodu izbora, birali svoje radničke povjerenike i o tome izvještavali Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja, Bansku upravu, Radničku komoru i poslodavca.

»Gospodine Ministre!

Radnici i radnice, zaposleni u poduzeću... na svome sastanku dana... ustanovili su, da je odgoda izbora radničkih povjerenika od siječnja na veljaču, pa onda na svibanj ove godine uslijedila bez ikakvih razloga i potreba.

Ujedno ustanovljuju, da se mandat radničkim i namješteničkim povjerenicima automatski produkuje za jednu kalendarsku godinu u smislu čl. 3. Uputstva za izbor radničkih i namješteničkih povjerenika, ako se izbori bilo iz kojih razloga odgode.

U smislu ovih odredaba radnici smatraju povjerenike, izabrane prošle godine svojim povjerenicima i za kalendarsku godinu 1939, odnosno da njihov mandat nije utrnuo sve do raspisa novih izbora u tekućoj godini.

Odgodu izbora radničkih i namješteničkih povjerenika smatraju namjerom, da se protuzakonitim putem radnički predstavnici u radionicama uklone i nametnu dirigitirani »predstavnici« odzgo, pa zato ulažu protiv ovakvih namjera svoj protest i *traže* raspis izbora za radničke i namješteničke povjerenike!»

Takve rezolucije potpisalo je u 84 industrijska poduzeća 4 110 radnika – i to:

	araka	potpisa
bankarci	11	394
brijači	10	1010
drvodjelci	2	96
gradski	1	76
građevinari	–	–
grafičari	3	66
industrijski	2	163
kožarci	6	296
kućne pomoćnice	1	57
metalci	18	561
privatni	4	61
tekstilci	14	825
tramvajci	1	200
živežari	11	303

Donosimo tekst rezolucije Mjesnog Sindikalnog vijeća od 14. II 1939. godine iz kojega se vidi stav URSS-ovih sindikata po pitanju izbora za samoupravne radničkih socijalno-političkih ustanova. U tekstu se kaže:

»U radničkom osiguranju nisu već 16 godina provedeni izbori. Ova se ustanova pretvorila u aparat za dokidanje prava osiguranicima te se na taj način žele pokriti manjci, koji su nastali nesocijalnom i proturadničkom politikom koja se kroz 16 godina vodi u ovim ustanovama. Uzroci da se takva politika mogla provoditi jesu:

a) sprečavanje slobodnog opredjeljivanja i organiziranja radnika, održavanje skupština, slobode štampe, zatim ograničeno pravo štrajka. Uredbe o minimalnim nadnicama, zabranjivanje i proganjanje onih radničkih i namješteničkih organizacija i njihovih funkcionera, koje se zalažu i bore za osnovna građanska prava radnika i namještenika;

b) obaranje radničkih nadnica, produljenje radnog vremena, nekažnjeno kršenje zakonskih propisa, neprijavlivanje radnika u socijalno osiguranje i neplaćanje već ustegnutog radničkog novca osiguranja sa strane industrijalaca i poslodavaca;

c) davanje novčanih rezervi iz osiguranja industrijalcima i ustanovama u neproduktivne svrhe, umjesto da se ove upotrijebe za ublažavanje socijalne bijede, čije su posljedice povećani pomor, bolest itd.

Posljedica je svega toga, da poslušni birokratski aparat, koji nije ni u čemu vezan s radničkim interesima, rukovodi našom ustanovom na osnovu protuzakonitih okružnica, putem kojih šikanira osiguranike i ukida im stečena prava. Primjerice jedan slučaj: po takvom protuzakonitom 'naređenju' saopćeno je službenicima i radnicima zagrebačkog Okružnog ureda, da će im se plaća sniziti za toliko, koliko će procentualno biti deficit poslovanja i da će im se ukinuti 13. plaća.

To je način, kojim se namještenici tjeraju da rade na štetu osiguranika. A oni to i čine. Liječnici ne primaju teške bolesnike na hranarinu, daju im najlošije lijekove i tako prebacuju sve terete na osiguranike. Time je ova ustanova pretvorena u vrelo, kojim se koriste industrijalci i birokratski aparat, imenovan i doveden od raznih političkih stranaka u socijalno osiguranje, dok je radnicima (osiguranicima) ostalo samo još jedno: da izdržavaju ove ustanove!

Mjesne burze rada prešle su okvir svoga djelovanja, koji je propisan zakonom o zaštiti radnika, pokrećući 'javne radove' iz sredstava, koja su predviđena za potpore neuposlenim radnicima.

Zagrebačka mjesna Burza rada dala je zagrebačkoj općini 200.000 din. iz sredstava, koja radnici plaćaju preko osiguranja. I umjesto da država i općine predvide u svojim budžetima sredstva za pomaganje nezaposlenih radnika, uskraćuju radnicima pomoć, na koju imaju stečeno pravo plaćajući doprinose za Javne burze rada.

Umjesto donošenja zakona o osiguranju radnika u nezaposlenosti, donešena je Uredba o zbrinjavanju nezaposlenih radnika, koja je isključila većinu radnika od svake pomoći.

Izbori za samoupravne javnih burza rada nisu provedeni. Naprotiv, vrše se imenovanja lica iz organizacija poput 'Jugorasa', koje ne uživaju povjerenje radnika. Upravo ovakovi 'predstavnici' zajedno s industrijalcima dokidaju stečena prava radnika, pripremaju radne logore i likvidaciju samoupravnog karaktera socijalnih ustanova.

Izbori za Radničke komore nisu raspisani, iako je mandat članovima komora izašao još koncem god. 1937. Naprotiv vrše se imenovanja za samoupravu radničkih komora po članovima Jugorasa (Skoplje, Novi Sad, Beograd). Ovakvo imenovanje samouprave uzele su si u zadatak da proganjanju klasne radničke organizacije, guše slobodu radničke koalicije i pravo slobodnog opredjeljivanja radnika, dakle gaze osnovne građanske slobode radnika. Ovakove radničke komore dobile su karakter *klasni*, name služe obrani kapitalističke klase na štetu radničke klase. Radničke komore su ustrojene kao klasne ustanove radnika i radnici plaćaju *sami* doprinose za iste. Ovaj se doprinos namjerava povisiti za 0,7–1% ili za oko 20 milijuna din. godišnje i tim novcem financirati proturadničke organizacije.

Na osnovu toga potpisani radnici najenergичnije protestiramo protiv ovakove nesocijalne politike,

koja se vodi u socijalnim i radničkim ustanovama, a koja ide za tim, da se potpuno ukinu osnovna građanska prava i slobode radnicima te *tražimo*:

1) da se raspišu slobodni izbori za Okružne urede, Radničke komore i Javne burze rada;

2) ne priznajemo svojim predstavnicima imenovana lica u samoupravnim tijelima iz redova 'Jugorasa' i drugih formacija, jer nisu tamo ušla putem izbora i našeg povjerenja, nego povjerenika naših protivnika i zato se *trebaju odmah povući*;

3) da se radnicima isplaćuju pomoći po Javnim burzama rada kao njihovo pravo po izvršenoj dužnosti;

4) da se bolesni radnici primaju na liječenje i hranarinu, a manjci da se pokriju iz državnih sredstava;

5) da se nezaposlenička pomoć radnicima osigura zakonom, a za to oporezuju poslodavci;

6) da se odmah obustavi financiranje 'javnih radova' iz sredstava, koja su namijenjena kao pomoć nezaposlenim radnicima,

7) da se iz državnih i općinskih prihoda odrede posebni krediti, koji bi bili namijenjeni za pokretanje javnih radova u svrhu smanjenja nezaposlenosti i

8) slobodu opredjeljivanja i organiziranja, slobodu zbora i dogovora, slobodu štampe i slobodu štrajka.

Plenum MMO potvrdio je stav svoga izvršnog odbora u odnosu na kršenje odluka kongresa URSSJ-a. Taj je stav u tekstu glasio: »Usvajaju se u cjelosti odluke plenarne sjednice Pokrajinske uprave URSSJ za Hrvatsku i Slavoniju, održane 5. II 1939. u kojima se ponovno podvlači važnost odluka kongresa URSSJ o slobodi sindikalne koalicije, o samoupravnom karakteru socijalnih i radničkih ustanova, o akcionom jedinstvu i akcijama radničke klase. Ustanovljuje se kršenje kongresnih odluka po izvjesnim funkcionerima i organizacijama i to se osuđuje. Osuđuje se aranžman s Jugorasom u sarajevskoj Radničkoj komori i podvlači se, da oni funkcioneri URSS-ovog pokreta koji su učinili taj aranžman, nisu to učinili sa znanjem i odobrenjem cjeline URSS-ovog pokreta i prema tome takav aranžman nema ništa zajedničkog s ciljevima i stremljenjima članstva URSS-ovog pokreta. Odbija se davanje prijedloga za imenovanja u socijalnim ustanovama i traži se raspis izbora, jer se samo tim putem može osigurati pravo predstavništvo u socijalnim ustanovama. Poziva se Pokrajinska uprava URSSJ za Hrvatsku i Slavoniju da uloži protest kod izvršnog odbora URSSJ i traži objašnjenje: po čijoj se odluci čine aranžmani s Jugorasom odnosno režimom, po čijoj su odluci dani prijedlozi za imenovanje u Okružne urede i u SUZOR-u kada se nije održao Veliki sindikalni savjet, koji je jedini kompetentan donositi odluke, po čijoj se odluci načinjen aranžman s Jugorasom u sarajevskoj Radničkoj komori.«

Ova rezolucija bila je dostavljena Pokrajinskoj upravi URSSJ-a 14. veljače 1939. U vezi s tom akcijom naredio je Savez privatnih namještenika svojoj podružnici da prekine rad s MMO, a kada je ona to odbila, uprava podružnice je suspendirana, članovi isključeni iz saveza i postavljen savezni komesariat koji ne surađuje sa MMO-om. I podružnica hotelsko-kavanskih i gostioničarskih namještenika posla je primjerom privatnih namještenika, ali je pod pritiskom svoga članstva nastavila sa suradnjom u okviru MMO.

Štrajkovi 1938/39. godine uglavnom su obrambeni štrajkovi jer su poslodavci, bez obzira na porast cijena, svom snagom udarali po tekovinama postignutim velikim štrajkaškim borbama 1936/37. godine.

Po podacima SUZOR-a bilo je u Zagrebu štrajkova:

godina	štrajkova	privrednih grana	izgubljenih nadnica	izgubljene zarade din.
1936	100	16	430.450	14.344.062
1937	34	13	101.280	3.856.643
1938	27	14	76.292	3.073.440

U 1939. godini prema izvještaju MMO-a vođeni su ovi štrajkovi i tarifni pokreti:

Metalc. vođeno 15 tarifnih pokreta; od toga šest štrajkova.

»NEPTUN«, u štrajku sudjelovalo 25 radnika. Štrajk je završen s uspjehom – ostvarena je povišica od 0,50 dinara po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor.

»ELEKTRIČNA SIJALICA«, štrajk s 30 radnika završen s uspjehom – ostvarena je povišica od 0,50 dinara na sat i sklopljen novi kolektivni ugovor; štrajk montera za centralno grijanje s 15 radnika, postignuta povišica od 0,75 dinara na sat i obnovljen stari kolektivni ugovor; 204 radnika – električara uspjeli su obnoviti stari kolektivni ugovor ali nisu postigli povišicu; štrajkalo je 123 ljevača, ali bezuspješno – izgubljen je i kolektivni ugovor.

Bez štrajka su svoje tarifne akcije vodili:

»HLAVKA«: 45 radnika, dobivena povišica 0,50 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor;

»HELIOS«: 70 radnika, povišica 0,50 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor;

»SIKO«: 10 radnika, povišica 0,50 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor;

»VENTILATOR«: 26 radnika, povišica 0,50 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor;

»SKARPA«: 10 radnika, povišica 0,50 din. po satu i sklopljen novi kolektivni ugovor;

»IVKVIČ«: 70 radnika, povišica 0,50 din. po satu i obnovljen novi kolektivni ugovor;

»GORICA«: 230 radnika, akcija vođena s HRS-om, povišica 0,50 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor;

»LIM« d. d.: 230 radnika, povišica 0,25 din. po satu i obnovljen stari kolektivni ugovor.

Tekstilci: vođeno 19 tarifnih akcija u kojima je sudjelovalo 2 600 radnika. Ostvarena je povišica od prosječno 10 posto. Produženo 13 starih kolektivnih ugovora a šest je nanovo sklopljeno. Imali su tri štrajka s 257 radnika, koji su trajali prosječno 15 dana. S HRS-om je vođena zajednička akcija u kojoj je sudjelovalo 350 krojača konfektionara. Također se vodila zajednička akcija s HRS-om i Savezom hrvatskih obrtnika za ukidanje rada kod kuće, tzv. »sitza«.

Živežari: vođene su tri tarifne akcije. Pekari su nastupali zajedno s HRS-om, ali je HRS nakon postignutog sporazuma prekinuo zajedničku akciju. Kolektivni ugovor produžen je na šest mjeseci a plaće su povećane za 30.– din. tjedno (oko sedam posto); u »Uljari« su povećane plaće za 0,50 din. po satu bez kolektivnog ugovora; u ARKU je vodio HRS, a članstvo živežara se priključilo akciji.

Kožarci: tarifne su pokrete vodili postolari. Prokret je završen štrajkom i s pet posto povišice i produžen ugovor;

»KNOCH« bez štrajka s povišicom od 0,25–0,50 din. po satu;

u Tvornici cipela »JELINEK« bez štrajka s povišicom od 0,25–0,50 din. po satu i kolektivnim ugovorom na jednu godinu;

u Tvornici kože »ALKALAJ« vođena je zajednička akcija s HRS-om i postignuto je povišenje od 0,25–0,50 din. na sat i kolektivni ugovor na jednu godinu.

Gradevinari: akciju su s uspjehom vodili pečari i keramičari; u Tvornici katrana vođena je akcija bez uspjeha; soboslikari su vodili dvije akcije s uspjehom, a ranija, koju su vodili zajedno s HRS-om, propala je; zidari, tesari i pomoćni radnici vodili su akcije s HRS-om koje su uspjesho završene.

Drvodjelci: vodili su dvije akcije za obranu kolektivnog ugovora. Jedna akcija je vođena samostalno i završena je štrajkom, a druga zajedno s HRS-om (stolari) koja je također završena štrajkom. Oba su štrajka završena s uspjehom.

Industrijski: vođene su tri tarifne akcije i jedan štrajk. Akcije su vođene samostalno, jer je HRS odbio zajedničku akciju u »MEBI«. Plaće su povećane za 20 posto u tt. »MEBA«, a za 12 posto »HINKO MAYER I DRUG« i »ISKRI«.

Brijači: u kolovozu 1938. godine vođena je akcija za kolektivni ugovor zajedno s HRS-om. Jedinstvo je razbio HRS; u travnju 1939. ponovo je pokrenuta akcija za kolektivni ugovor. HRS je bio pozvan na zajedničku akciju ali je odbio. Štrajk je poveljen samostalno, a trajao je dva dana i završen je s relativnim uspjehom. Individualno je potpisalo stari ugo-

vor 200 poslodavaca, kojim je bilo obuhvaćeno 500 radnika.

Ugostitelji: u ožujku i travnju 1939. godine vođena je akcija ali bez uspjeha.

Monopoli: vođena je akcija za reviziju postojećih pravilnika s djelomičnim uspjehom.

Tramvajci: vođena je tarifna akcija za reviziju statuta kod ZET-a, a postignuti su rezultati: godišnji dopusti od tri – 10 godina službe sedam dana, a od 10–20 godina službe 14 dana, zatim jednokratno radno vrijeme, besplatna vožnja za namještenike i radnike i povlaštena vožnja za članove porodice. Ta je akcija vođena samostalno.

Prema iskazu sastavnih organizacija (ovdje nisu uzeti u obzir gradski, privatni i strojari) provedeno je u toku 15 mjeseci 1938/1939. tarifnih pokreta kako slijedi:

Godine 1936/37 – 49 tarifnih akcija

Godine 1937/38 – 43 tarifnih akcija

Godine 1938/39 – 42 tarifnih akcija

Godine 1936/37 – vođeno je 28 štrajkova

Godine 1937/38 – vođeno je 18 štrajkova

Godine 1938/39 – vođeno je 12 štrajkova

S HRS-om u zajednici vođeno je 1938/1939. godinu šest štrajkova.

U 1937/38. godini obnovljeno je 49 kolektivnih ugovora, a u 1938/39. godini obnovljeno je 39 kolektivnih ugovora i sklopljeno 11 novih.

Godine 1936/1937 – u štrajkovima sudjelovalo radnika 16871

Godine 1937/1938 – u štrajkovima sudjelovalo radnika 16106

Godine 1938/1939 – u štrajkovima sudjelovalo radnika 9317

Ukupnu je povišicu dobilo 9 317 radnika, koji su sudjelovali u štrajku i to za godinu 18.178.992 dinara.

Ako se uzme da je po statistici Okružnog ureda bilo zaposleno 54.000 radnika i namještenika u Zagrebu, onda je 17,25 posto radnika od ukupnog broja sudjelovalo u tarifnim i štrajkaškim pokretima i za koje je bila osigurana tek neznatna povišica.

Osim toga, vidljivo je da su tarifni pokreti i štrajkovi bili u stalnom padu, a isto tako i sudjelovanje radnika u njima. Međutim, za godinu 1938/1939. broj kolektivnih ugovora nije smanjen prema istom razdoblju 1937/1938. godine, dok je štrajkova bilo manje.

U Zagrebu je bila formirana Zajednica kulturno-prosvjetnih društava (ZKPD) za razvijanje kulturno-prosvjetnog rada, koja je trebala koordinirati rad, u prvom redu, kulturno-prosvjetnih društava u Zagrebu, a zatim i u čitavoj Hrvatskoj. Međutim, ZKPD bila je zabranjena. Za koordinaciju rada rad-

ničkih sportskih društava bila je formirana *Radnička sportska zajednica*. Umjesto zabranjene Zajednice kulturno-prosvjetnih društava osnovan je pri Mjesnom međustrukovnom odboru URSS-a u Zagrebu *Međukulturni odbor*.

Sportska zajednica obuhvaćala je na području Zagreba osam klubova koji su se bavili nogometom, lakom i teškom atletikom, skijanjem i ping-pongom.

Međukulturni je odbor obuhvaćao kulturna i pjevačka društva »Živežar«, pjevačku sekciju, »Tekstilac«, mandolinistički i gitaristički zbor »Kožarac«, »Građevinar«, »Drvodjelac«, »Metalac«, zatim esperantsko društvo »Esperanto« i scensku grupu koja je i dalje djelovala, iako su vlasti raspustile Zajednicu kulturno-prosvjetnih društava.

S obzirom na njihovu zanimljivost navodimo osnovne podatke o kulturnim i sportskim društvima. »TEKSTILAC« je imao 115 članova i od toga 50 posto organiziranih u Savezu tekstilno-odjevnih radnika. Klub je imao tri sekcije: nogometnu, atletsku i pjevačku. Nogometna sekcija je imala 36 javnih nastupa, atletska 10, pjevačka je imala 10 nastupa samostalno, a pored toga i zajedničke nastupe s ostalim društvima. Članovi kluba su sudjelovali u svim akcijama Saveza tekstilno-odjevnih radnika. Za klasno prosvjećivanje održavala su se predavanja iz radničkog pokreta; »JEDANAKOST« sportski klub podružnice brijača bio je mlado društvo, ali je djelovao veoma aktivno i pokazao dobre rezultate na okupljanju radnika; »METALAC« je imao 100 članova i od toga 80 metalaca i 20 skolaraca. Članovi su bili organizirani u Savezu metalaca. Klub je pokazivao veliku aktivnost na sportskom polju, a omladina je bila osobito aktivna u akcijama Saveza. Imao je mandolinističku, gitarističku i ping-pong sekciju. Predavanja su se najčešće održavala na teme iz radničkog pokreta; »RADNIK«, teško-atletski klub, imao je 92 člana, a od toga sindikalno organiziranih 45 posto. Među članovima bilo je 22 posto trgovačkih pomoćnika, 16 posto metalčkih radnika, jedan posto tekstilno-odjevnih radnika, 19 posto živežarskih radnika, osam posto hotelsko-kavanskih namještenika, pet posto drvodjelaca, četiri posto brijača, tri posto đaka. Društvo je imalo tri javna nastupa koji su dobro uspjeli; »I. PEKARSKI SPORT KLUB« imao je 150 članova, većinom pekara i slastičara, a oko 10 posto ostalih profesija i to uglavnom mladih igrača. Klub je imao i vrlo mladu biciklističku sekciju. 70 posto članova kluba bilo je organizirano u Savezu živežara; *R. P. D. »ŽIVEŽAR«* je bio relativno mlado društvo, ali je pokazivalo veoma dobar napredak. Imalo je 78 članova i svi su bili organizirani. Nastupalo je samostalno na manjim priredbama, a u svim većim nastupima i javnim priredbama nastupalo je s ostalim URSS-ovim društvima. Članovi su sudjelovali u svim akcijama sindikalne organizacije, a držala su se i predavanja o rad-

ničkom pokretu. Društvo je imalo mandolinističku, gitarističku i šahovsku sekciju, a okupljalo je živežarsku omladinu – naučnike; *O. O. D. »GRADJEVINAR«*. Društvo je imalo 180 članova, a dijelilo se na: pjevačku sekciju, jazz sekciju, mandolinističku i gitarističku sekciju i šah klub »PJESAK«. Pjevačka je sekcija imala sedam javnih nastupa s ostalim URSS-ovim društvima i jedan nastup u Bedekovčini s dobrim rezultatom. Svi su bili organizirani u Savezu građevinarskih radnika; »DRVODJELAC«: Pjevačko je društvo pokazalo lijep napredak kako u samostalnim nastupima, tako i na zajedničkim javnim nastupima u URSS-ovim društvima. Stajalo je pod potpunim utjecajem Saveza drvodjelaca. Svi su bili članovi organizacije. Poblizih podataka nema; »KOŽARAC« je bio mandolinistički i gitaristički zbor, koji je nastupao na svim javnim nastupima URSS-ovih društava. Poblizih podataka nema; »BORAC«, sportski klub bio je član Radničke sportske zajednice i pod utjecajem sindikalne organizacije. Poblíž izvještaja nema; »HAJDUK«, sportski klub konobara, bio je član Radničke sportske zajednice. Poblížih podataka nema; »SLAVUJ« pjevačko društvo konobara, bilo je član Saveza glazbenih, pjevačkih i umjetničkih društava. Poblížih podataka nema; »BRATSTVO«: tamburaški zbor, bio član Gl. P. i K. društva. Stajao je van utjecaja sindikalne organizacije. Poblížih podataka nema; »ESPERANTO« razvijalo je veliku djelatnost na širenju međunarodnog jezika. Članstvo se regrutiralo većinom iz sindikata. Poblížih podataka nema.

Pored Radničke sportske zajednice i Međukulturnog odbora postojala je i *PLANINARSKA ZAJEDNICA*. Članstvo se regrutiralo iz sindikata.

Izvršni odbor MMO-a održao je u tom razdoblju 15 plenarnih sjednica, 12 sjednica Izvršnog odbora i tri konferencije sa sastavnim organizacijama.

Na plenarnim sjednicama i sjednicama Izvršnog odbora raspravljalo se i donosilo odluke o održavanju javnih skupština, skupoci, unutarnjem stanju u pokretu, izboru radničkih povjerenika, sudu dobrih ljudi, provedbi odluka Oblasne uprave, radu među omladinom, štampi, turizmu, štrajkaškim akcijama, socijalnim ustanovama, radu među ženama, kulturno-prosvjetnom radu, nezaposlenosti i nepismenosti. Radilo se također i sa sastavnim organizacijama na organizaciji čajanki i akcijama protiv nepismenosti. Osim sjednica, plenuma i konferencija, Izvršni je odbor vršio skupna i pojedinačna savjetovanja o svim pitanjima sa sastavnim organizacijama.

Osim toga, Izvršni je odbor MMO-a izdao 18 okružnica u vezi s različitim aktualnim pitanjima o kojima je trebalo imati stav.²⁶⁶

²⁶⁶ IHRPH, URSSI. Izvještaj Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a u Zagrebu za godišnji plenum u periodu od 28. VII 1938. do 28. XI 1939.

POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a ZA DALMACIJU

Privredna i klasna struktura Dalmacije

Područje Dalmacije obuhvaćalo je 12.732 km². Administrativno je bilo podijeljeno na 14 srezova i 88 općina. U 18 gradova i gradica bilo je 875 naselja, 117.000 kuća i 121.000 domaćinstava sa 625.000 stanovnika. Struktura stanovništva Dalmacije bila je sljedeća:

ribarstvo i pomorstvo	75000	odnosno	12	posto
industrijalci, trgovci i obrtnici	28000	odnosno	4,4	posto
najamni radnici i namještenici	130000	odnosno	20,8	posto
državni službenici poljoprivredni radnici	12500	odnosno	2	posto
stočarski radnici	286000	odnosno	45,7	posto
	93500	odnosno	14,9	posto

Osnovne privredne djelatnosti bile su proizvodnja vina, ulja, maslina, soli, prikupljanje ljekovitog bilja, uzgoj južnog voća, duhana i cerealijski, zatim turizam i javni i trgovački saobraćaj, ribarstvo, vadeenje i obrada kamena i mramora, proizvodnja cementa, tupine, boksit, proizvodnja cijanamida i karbita, proizvodnja električne energije, lučki promet, gradski obrt i trgovina.

Dalmacija u državi Srba, Hrvata i Slovenaca nije bila posebna administrativna jedinica. Pokrajinski odbor URSSJ-a djelovao je na području Okružnog ureda za osiguranje radnika Splita i Dubrovnika. Članova Središnjeg zavoda za osiguranje radnika, bez rudara i željezničara, prema popisu od 30. lipnja 1936. u Splitu bilo je 19.227, a u Dubrovniku 20.157, što ukupno iznosi 39.384 zaposlenih prema evidenciji Okružnog ureda.

Krajem 1938. godine bilo je 179 industrijskih poduzeća, a na području Dubrovnika 24, što ukupno iznosi 203 poduzeća. Broj industrijskih poduzeća prema pojedinim granama bio je sljedeći:

Industrijske grane	Split	Dubrovnik	Ukupno
Poljoprivredna industrija i industrija ishrane	62	9	71
Šumska i drvna industrija	7	–	7
Rudarstvo	26	–	26
Metalurgija	1	–	1
Kemijska industrija	9	5	14
Tekstilna industrija	4	4	4
Industrija papira i grafička industrija	4	–	4
Elektro-industrija	17	8	25
Industrija građevnog materijala	41	2	43
Razne industrije	8	–	8
Ukupno:	179	24	203

»Elektrojug« Dubrovnik osnovan je 1900. sa 43 radnika; »Elektrovoda« Sušak osnovana je 1910. s pet radnika; Hidroelektrana »Kraljevac« – Split osnovana je 1913. sa 40 radnika; Hidroelektrana »Jaruža« Lozovac – Šibenik osnovana je 1905. godine s 19 radnika; Hidroelektrana »Miljacka« – Knin osnovana je 1907. s 20 radnika; »Elektropoduzeće«, Korčula osnovano je 1925. sa četiri radnika; »Iskra«, električno poduzeće Supetar, Split osnovano je 1928. s 10 radnika; Električna centrala Komiža, Split osnovana je 1931. s dva radnika; »Kombinat«, proizvodno poduzeće Knin, Šibenik osnovano je 1929. s 10 radnika.

Strani je kapital bio posebno zainteresiran za eksploataciju hidroenergije u Dalmaciji. Hidrocentrala u Zadvarju, osnovana 1913. te hidrocentrala na rijeci Krki u Manojlovcu kod Šibenika, kao i centrala na rijeci Cetini bile su u rukama stranog kapitala. Ove su centrale, kao i kemijska industrija u Dalmaciji, koja se snabdijevala električnom energijom iz tih hidrocentrala, bile u rukama francuskog poduzeća »La Dalmatienne« (Societe Francaise des Forces Hydroelectriques de la Dalmatie), a ranije je u neke od tih pogona bio uložen talijanski kapital i poduzeće se zvalo »Sufid« (Societa Anonima per l'utilizzazione delle forze idrauliche della Dalmazia).

Dalmatinski ugljenokopi Siverić osnovani su 1873. godine s 815 radnika. Talijansko društvo »Monte Promina« eksploitalo je rudnike Siverić i Velušić. Ostali rudnici u Velušiću pripadali su talijanskom društvu »Dalmatienne« S. A. Trst, a u stvari je većinu akcija imalo društvo »Monte Promina«, tako da su svi rudnici u Dalmaciji bili u rukama istog talijanskog kapitala.

Rudnik lignita Sinj osnovan je 1924. godine sa 126 radnika.

Boksitni rudnici Drniš 1918. godine zvali su se »Aluminium«, od 1923. godine zovu se Adrija Bauxit dd. i Croatia nemetalno Bauxitno dd Šibenik sa 457 radnika. Boksitni rudnici u Drnišu bili su u rukama švicarskog kapitala Bauxit Trust A. G. Zürich, a kasnije su akcije bile podijeljene između švicarskog i američkog kapitala. Drugo poduzeće za eksploataciju boksita kod Obrova »Dalmata« – boksit Split bilo je vlasništvo Francuza Andre Henri Couannier – Paris. Gotovo sva proizvodnja boksita, ne samo s područja današnje SR Hrvatske, nego i s područja cijele bivše Jugoslavije bila je u rukama inozemnog kapitala.

Tvornica elektroda i ferolegura Šibenik osnovana je 1900. sa 215 radnika pod imenom »Sufid« s talijanskim kapitalom. Godine 1929. prešla je prodajom akcija u ruke francuskog kapitala. Poduzeće je uslijed krize prestalo s proizvodnjom 1932. godine do uključivo 1937. Poduzeće se je zvalo od vremena

kad je prešlo u ruke francuskog kapitala »La Dalmatienne« i osim ovog poduzeća u Šibeniku imalo je već spomenute hidrocentrale na Krki.

Solana Mordin Crni, Ston, Dubrovnik, osnovana je u XV stoljeću u njoj je radilo 80 radnika. Tvornica cementa »Partizan« Kaštel Sućurac (Dalmatinka d. d.), Split osnovana je 1912. s 373 radnika. Tvornica cementa »Prvoborac«, Solin (Jadransko d. d.), Split osnovano je 1904. s 303 radnika. »10 kolovoz«, tvornica cementa, Solin (Split d. d. za cement portland) osnovana je 1908. godine sa 750 radnika. »Benko Šperac«, tvornica cementa Omiš (Lavocat et Cie), Split osnovana je 1908. s 180 radnika. Solana Pag osnovana je 1804. s 170 radnika.

Tvornica salonita »Antiša Vučićić«, Vranjic, Split osnovana je 1921. godine s 221 radnikom. »Sadra«, poduzeće za eksploataciju sadre, Sinj osnovano je 1925. godine s 52 radnika.

Poduzeće »Split«, Portland cement u Solinu, koje je također bilo povezano s poduzećem »Salonit« u Vranjicu, a proizvodilo je umjetni mramor, bilo je gotovo isključivo u rukama talijanskog kapitala (Banco di Roma). Poduzeće »Dalmatia« u Kaštel Sućurcu pripadalo je također talijanskom kapitalu (Compania Ettore Modiano Bologna). Tvornica cementa u Omišu dolazi godine 1923. u ruke francuske firme »Lavocat et Cie« i ostala je u rukama francuskog kapitala sve do oslobođenja. Još je tvornica cementa u Sv. Kaju kod Solina bila podijeljena između domaćeg kapitala i talijanskog (Italcement Bergamo). Taj je isti kapital posjedovao tvornicu cementa u Bakru.

Brodogradilište »Vodopija Ivo Srečko«, Betina, Šibenik osnovano je 1909. godine s 12 radnika. U godini 1922. osnovano je u Splitu Brodogradilište »Split« sa 925 radnika. U 1926. godini osnovano je Brodogradilište »I. Cetinić« Korčula-Dubrovnik s više od 250 radnika. U 1929. godini osnovano je Brodogradilište »Jozo Lozovina« Trogir s 10 radnika. 1939. je godine bilo 98 brodova duge plovidbe i 122 jedinice obalne plovidbe; ukupno je bilo 420 brodova sa 403.372 bruto registarske tone.

»Dalmacija«, tvornica karbida Dugi Rat (Sufid) Split osnovana je 1913. sa 715 radnika. Tvornica boja i lakova »Duga«, Split osnovana je 1921. godine s 10 radnika. »Dubravka«, tvornica boja, Dubrovnik osnovana je 1924. godine sa 16 radnika.

Poslije prvog svjetskog rata Tvornica boksita i cijanamida »Dugirat« kod Omiša bila je u rukama talijanskog kapitala i zvala se je »Sufid«. Godine 1929. kad je istekla koncesija talijanskom poduzeću, prešla je tvornica u ruke francuskog kapitala pod nazivom »La Dalmatienne« (Societe Francaise des Forces Hydroelectriques de la Dalmatie – Seffhyed). Također i Tvornica karbida »Crnica«.

Iz prehrambene industrije navodimo »Radeljević« prvo dalmatinsko poduzeće ulja osnovano 1907. godine u Dubrovniku s 94 radnika; »Jadranka«, Vela Luka (Werchanek, Beč, sardina d. d.

Split), Dubrovnik osnovana 1892. s 144 radnika; »Komolac«, zanatska tjestenina, Dubrovnik, osnovana 1903. sa 58 radnika. »Sardina«, tvornica ribljih konzervi Postire, Split, osnovana je 1906. sa 44 radnika. »Neptun«, poduzeće za preradu ribe Komiza (Societe generale Grance Ise), kasnije »Itak« d. d. »Itak« d. d., jugoslavenska tvornica konzervi, pogon današnjeg poduzeća »Neptun« u Komizi na Visu bila je s najvećim dijelom dionica u talijanskim rukama; »Split« osnovan je 1894. sa 119 radnika. Ribarski kombinat »Kornat« Šibenik osnovan je 1904. sa 64 radnika. Tvornica leda i skladište piva Šibenik osnovana 1904. sa šest radnika.

Do 1920. godine djelovala su i poduzeća za obradu duhana: Dubrovnik sa 21 radnikom, Imotski Makarska sa 568 radnika, Metković Makarska 67 radnika, Vrgorac Makarska 143 radnika, Sinj Split sa 17 radnika, Trogir Split sa 40 radnika, Drniš Šibenik sa 20 radnika. U 1921. godini osnovana je »Krka«, tvornica tijesta sa 80 radnika. U 1922. godini osnovana je ciglana »Stevo Opacić« Knin sa 80 radnika.

1923. godine osnovana je »Prerada«, tvornica tjestenina, Split sa 44 radnika i »Cetina«, tvornica tijesta, Omiš s 84 radnika i »Prvi mosorski odred«, Omiš osnovan je 1924. godine s 32 radnika. U 1928. godini osnovana je u Splitu »Štampa«, privredno poduzeće RVI s 12 radnika. 1929. godine osnovana je u Dalmaciji »Jadranka«, tvornica tekstila i užarija (Rade Gulam, a od 1932. A. Antić), Šibenik sa 69 radnika.

1930. je godine u Splitu osnovana Ciglana »T. Anušić« Sinj sa 100 radnika i Pilana i Tvornica sanduka Šibenik sa 18 radnika.

Industrija jadranskog kamena i mramora, Split, osnovana je 1903. godine s 500 radnika i »Jadranka«, cementni proizvodi Split, osnovana je 1865. sa 94 radnika. Kamenolom na Hvaru pripadao je belgijsko-francuskom društvu »Compagnie Belgo – Dalmatienne Marbre«.

1936. godine na području Trgovačke komore Split radila je 7 281 trgovačka radnja, a na području Dubrovnika 2 600. Istodobno je djelovalo 313 trgovina na veliko, izvoznčkih i skladištarskih poduzeća. Prodavaonica svježih životnih namirnica bilo je 1 235, mješovitih radnji 2 459, a ostalih trgovina na malo 1 880. Agencijskih i komisijonih radnji bilo je 158, bankarskih poduzeća 39, osiguravajućih poduzeća 26, ostalih novčanih poduzeća 52, hotela 98, ostalih ugostiteljskih poduzeća 2 744, špediterskih poduzeća 161, autobusnih i auto-taksi poduzeća 259, fijkerskih poduzeća 62, taljijskih poduzeća, vozara za prijevoz robe sa stočnom zapregom 128, raznih biroa 36, ostalih trgovačkih radnji 408. Prema tome, ukupno na području Splita i Dubrovnika bilo je 9 881 radnja.²⁸⁸

Broj zanatskih radnji po vrstama na području Splita i Dubrovnika 1938. godine bio je:

²⁸⁸ Statistički godišnjak 1936, str. 256–257.

Vrsta radnje	Split	Dubrovnik	Ukupno
Metalske	642	202	844
Dvopreradivačke	597	194	791
Građevinske, instalaterske i električarske	729	230	959
Grafičke, prerade papira i sl.	61	24	85
Kožarske	594	171	765
Tekstilne	263	137	400
Kemijske	177	7	184
Prehrambene	1267	286	1553
Ličnih usluga	483	116	599
Razne	94	173	267
Ukupno	4907	1540	6447

Na području Splita u zanatskim radnjama bilo je zaposleno 1 993 pomoćnika i 1 560 učenika, a na području Dubrovnika 819 pomoćnika i 498 učenika, ili ukupno 2 812 pomoćnika i 2 058 učenika.²⁵⁷

Na području grada Splita bilo je osigurano ukupno 8 304 radnika i namještenika, od toga 6012/72,4 posto muškaraca i 2292/27,6 posto žena. Osnovni dio zaposlenog splitskog radništva sačinjavalo je 2 316 industrijskih radnika, zanatskih 1 449, kućne posluge 1 234, saobraćajnog osoblja 1 141, trgovačkih namještenika 876, ugostiteljskih radnika 517, radnika u novčarstvu 197, gradskim poslovima 220, slobodnih zanimanja 323 i poljoprivrednih radnika 33. Od zaposlenog radništva bio je 751 činovnik, 2 941 kvalificirani radnik, 586 naučnika, 4 046 nekvalificiranih radnika. Na 100 zaposlenih osoba bilo 48,7 posto nekvalificiranih, 35,4 posto kvalificiranih, devet posto činovnika i 6,8 posto naučnika. Industrijsko radništvo bilo je najviše zaposleno u industriji kamena i zemlje – 1 537, u brodogradnji 360, električnoj i elektrotehničkoj industriji 107, u preradi ži-vežnih namirnica 139. Ostalo radništvo radilo je u kemijskoj, tekstilnoj, grafičkoj i monopolskoj industriji.

U javnom i privatnom saobraćaju bilo je zaposleno: u poštanskoj službi 33, parobrodarskoj liniji duge plovidbe 351, parobrodarskoj liniji obalne plovidbe 538, parobrodarskim društvima 36, autobusima i autotaksiju 27, carinskom posredništvu 18, slagaštu 24, špediteriji 18, utovaru i istovaru robe 64 radnika itd.

Od radnika zanatske struke najviše je bilo krojača muških i ženskih odijela – 165, brijača i frizera 143, graditelja i građevinara 130, obučara, papučara i čizmara 130, pekara 108, stolara 46 itd. Najviše namještenika trgovačke struke bilo je u trgovinama namirnica 196, 121 u trgovinama manufakturne robe i 60 u trgovinama mješovite robe. U gostionicama, krčmama i bifeima radilo je 275, a u hotelima, svratištima i noćistima 177 ugostiteljskih radnika.

²⁵⁷ *Ibid*, 1938–1939, str. 13.

Veći dio radništva imao je nadnice iznad 24 dinara. Do osam dinara primalo je plaće 606 radnika. Do 9,60 dinara 22, do 11,60 dinara 206 radnika, do 14 dinara 1404 radnika, do 16,80 dinara 295 radnika, do 20 dinara 470 radnika, do 24 dinara 296 radnika, do 28,80 dinara 1055 radnika, do 34 dinara 870 radnika, do 40 dinara 798 radnika, do 48 dinara 536 radnika i više od 48 dinara 1 746 radnika.²⁵⁸

Rudarsko glavarstvo Split imalo je 1 719 rudara, što je činilo 3,1 posto od ukupnog broja rudara u zemlji. Rudna polja bila su raspoređena na 4 457 ha. Na Glavarstvo Split otpadalo je devet rudnika. Na području Dalmacije nalazilo se 79,4 posto svih boksitnih polja u zemlji, gledano prema veličini; četiri rudarska poduzeća zapošljavala su do 100 radnika, dva poduzeća do 200, jedno poduzeće do 500. U Glavnoj bratinskoj blagajni bilo je krajem 1937. godine osigurano 1 936 rudara. Ova bratinska blagajna imala je samo dvije mjesne blagajne – u Siveriću i Drnišu. U Mjesnoj bratinskoj blagajni u Drnišu bilo je 1 049 osiguranih rudara, a u Siveriću 756. Sa područja Dalmacije bili su osigurani 3 405 željezničara u upravi Bolesničkog fonda ravnateljstva željezničara u Sarajevu.²⁵⁹

Položaj radnika i tarifno-štrajkaške akcije

Klasni sindikalni pokret u Dalmaciji, pod vodstvom komunistu u Općem radničkom savezu ili u URSSJ-u posvećivao je posebnu pažnju položaju mornara. U to je vrijeme bilo zaposleno 4 600 mornara. Većinom su to bili seljaci. Profesionalni mornari radili su po tuđim brodovima i po stranim lukama. Nadnice mornara iznosili su za dugu plovidbu mjesečno od dvije do 13 engleskih livri. Jedna livra računala se 250 dinara. Hrana na brodovima bila je slaba, a kabinama nisu bili osigurani minimalni higijenski uvjeti, radno vrijeme iznosilo je 12 do 16 sati, a postupak pretpostavljenih prema mornarima bio je vrlo grub. Osobito je bezobzirno iskorištavanje bilo na brodovima Dubrovačko i Mihanovićeve društva. Na lađama duge plovidbe izbijale su često spontane pobune mornara. Simpatije za komuniste i Sovjetski Savez bile su razvijene čak i među dijelom oficira. Mornari sa jugoslavenskih brodova, koji su se u Anversu našli zajedno s mornarima sovjetskih brodova, odigrali su i jednu nogometnu utakmicu. »Proleter« i komunističke brošure čitali su se zajednički pod palubom. Klasno borbeni mornari vodili su borbu protiv vlasnika i fašističkih viših oficira. Tako je bilo na brodovima.

U ratnoj bazi jugoslavenske ratne mornarice u Tivtu bilo je zaposleno oko 1500 radnika. Nesposoban oficirski kadar provodio je svoje slobodno vrijeme u pijankama. Ogromna većina radnika nije zaradivala više od 200 do 300 dinara mjesečno. Nekva-

²⁵⁸ *Radnička zaštita*, XIX, 1937, str. 935–944.

²⁵⁹ *Ibid*, XXI 1939, str. 465–484.

ficirani 10–20 dinara na dan, kvalificirani 20–50 dinara, a inženjeri i tehničari od 50 do 100 dinara. Radnici su radili pod nadzorom žandara zbog čega je u arsenalu postojao specijalni vod. Žandari su često podnosili protiv radnika lažne prijave na koje se nije moglo žaliti. Oko 100 radnika imalo je stanove od jedne sobice i kuhinje, ostali radnici su putovali. Na putu na posao i s posla gubili su i do sedam sati. Klasna radnička organizacija bila je zabranjena. Njene se članove proglašavalo komunistima, te ih se izbacivalo s posla. Svi su radnici bili prisilno učlanjeni u Sokol i Jadransku stražu. Komunisti su mnogo radili da stvore radničku organizaciju u arsenalu u Tivtu.

Kad su najrazvijenije jadranske luke Trst i Rijeka pripale Italiji došlo je do sistematskog otpuštanja pomoraca, većinom Dalmatinaca. Stanovništvo Dalmacije ostalo je bez mogućnosti da radi u pomorstvu. Posao se mogao naći jedino u industrijskim poduzećima koncentriranim oko Splita i Šibenika. Ta poduzeća podigao je talijanski i francuski kapital (Monte Promina, Salonit i La Dalmatiene). I pored ekonomske krize strani je kapital u Dalmaciji imao visoki rentabilitet i ekstra profit. Kartelna industrija prodavala je, na primjer, cement na unutrašnjem tržištu za 50 dinara, a na inozemnom za 18. Pored toga kapitalistička eksploatacija vršila se i putem stalnog obaranja radnika. Izborima za Radničku komoru Dalmacije u Splitu uspjeli su komunisti osvojiti važne pozicije u toj radničkoj instituciji i iz podružnica Općeg radničkog saveza izbaciti agente režima i pristalice fašizma. U nizu tarifnih pokreta i masovnih štrajkova, putem ORS-a u obrani osamstalnog radnog vremena, izbora radničkih povjerenika, i drugih normi vezanih uz zaštitu na radu vodili su komunisti odlučne borbe. O tarifnim i štrajkaškim borbama pisao je »Proleter«:

»Radnicima u Dalmaciji uspjelo je da u nizu štrajkova nametnu poslodavcima kolektivne ugovore, priznavanje organizacije i povećanje plata od 10 do 20 %. Svi štrajkovi imali su ofanzivni karakter.

Pored brojnih, manjih tarifnih pokreta u granama zanatstva završenih sklapanjem kolektivnih ugovora, priznanjem organizacije i povećanjem nadnica, i tarifnih pokreta koji su u toku, pod rukovodstvom podružnice ORS-a u Dubrovniku vođen je štrajk obalskih radnika u Gruškom pristaništu. Štrajk se vodio: za povećanje nadnica, za primjenu socijalnog zakonodavstva i socijalne zaštite; za osamstalni radni dan, sklapanje kolektivnog ugovora i priznanje organizacije. U štrajku je učestvovalo cjelokupno radništvo pristaništa u Gružu (Dubrovnik 2) 620 štrajkaša je napustilo posao i čitav promet na željezničkoj stanici i u luci je mirovao. Vagoni nijesu istovareni i lađe u luci su mirovale. Štrajk je počeo 3. IX i trajao čitavih 20 dana kada su poslodavci popustili uvidjevši solidarnost i kompaktnost štrajkaša na čijoj su strani bile simpatije i aktivna pomoć svih radnika, radničkih organizacija, okolnih seljaka pa i siromašnog građanstva. Preko

600 radnika je 20 dana bivakovalo na brodu povrh Gruža, organizovana je bila kolektivna ishrana, štrajkaši su osim pomoći svoje organizacije i podružnice ORS-a u Dubrovniku, bili pomognuti od mjesnih trgovaca i pekara, kreditiranjem hljeba i hrane.

Štrajk obalaca je potpuno uspio. Pokret obalskih radnika se proširio na sva jadranska pristaništa i pregovori između radničkih prestavnika i poslodavaca su u toku.

U rudarskom rajonu društva 'Monte Promina' buknuo je štrajk rudarskih radnika u jednom manjem rudokopu. Štrajkovalo je 120 radnika pod rukovodstvom URS-ovog Saveza rudara. Izgledi za uspjeh štrajka nisu bili povoljni jer štrajk obuhvaća jedno od manjih i manje rentabilnih okana i borba nije proširena na cio ugljeni revir. Uslijed toga, kao i uslijed odbijanja podružnice URS-a da prihvati predlog naših drugova iz ORS-a o zajedničkoj borbi, ovaj štrajk nije uspio.

Masovni pokret radnika cementne industrije u Splitu, Solinu i Kaštelima za sklapanje kolektivnog ugovora; za povećanje nadnica i nagrada i priznanje organizacije pretvoren je početkom oktobra u masovni štrajk. U štrajku je učestvovalo preko 2800 radnika.

Pokreti za poboljšanje položaja radnika, usvajanje kolek. ugovora i priznanja radničkih organizacija vode se u čitavom nizu industrijskih grana: u Brodogradilištu 'Split' (650 radnika), obalski i špediterki radnici u Splitu i okolici i u čitavom nizu zadata i preduzeća (hotelsko-kavansko osoblje).²⁶⁰

Borba radničke klase u Dalmaciji pod vodstvom Komunističke partije uzimala je sve veće razmjere i kroz borbu za poboljšanje ekonomskog položaja radnika ispoljavala se borbena aktivnost dalmatinskog proletarijata i njihova gotovost da se bori za jedinstvenu proletersku frontu i ostvarenje jedinstva radničkog sindikalnog pokreta u Dalmaciji. Protiv te politike partije bili su fašistički predstavnici partije Anđelinovića iz Radničke komore u Splitu, Vilim Haramina iz centrale ORS-a, i reformističke vode Dalmacije iz URSS-a.

U okviru Općeg radničkog saveza osnovali su komunisti u Splitu, Dubrovniku i Kotoru podružnice. Podružnica u Splitu uspjela je organizirati veliki broj sekcija radnika svih struka, posebno radnika cementne industrije i brodogradnje. U splitskoj podružnici ORS-a bilo je organizirano 2500 radnika. Početkom listopada 1934. radnički su predstavnici cementne industrije podnijeli prijedlog kolektivnog ugovora na zajedničkoj sastanku s upravama cementnih tvornica, predstavnika Radničke komore i Inspekcije rada. Cementni kartel odbio je zahtjeve radnika, tvrdeći da cementna industrija uslijed visokih državnih poreza radi s gubitkom. Radnici su izabrali štrajkaški odbor i, poslije bezuspješne intervencije Inspekcije rada, 4. listopada stupili u štrajk

²⁶⁰ *Proleter* 1929–1942, str. 347–348.

u tvornicama Majdan, Vranić i Sveti Kajo. Nakon tri dana stupili su u štrajk i radnici u tvornici u Sućurcu. Na vijest o atentatu u Marseillu i pogibiji kralja Aleksandra, koncentrirana je žandarmerija u tvorničkim rajonima koja je radnike silom gonila na rad i tamo ih zadržavala. Više od 2 800 radnika vodilo je ogorčenu borbu i nije se htjelo primiti posla iako su ih žandari na to silili.

»Birokrati u Radničkoj Komori i Inspekciji rada, sresko načelstvo i sav državni aparat stali su na stranu poslodavaca. Štrajk je proglašen ilegalnim i komunističkim. Žandari su iz udaljenih mjesta silom tjerali seljake na posao u fabrike i kamenolome. Ali čim bi štrajkaši obavijestili seljake, oni bi napuštali posao. Borba se vodila s ogorčenjem na obje strane; svakodnevno se hapсило radnike, bilo je i nekoliko krvavih sukoba između žandarmerije i štrajkaša. Uhapšeni radnici su mučeni i batinani, ali sve to nije moglo da skrši solidarnost i borbenu volju štrajkaša. Radnici su se borili kao divovi.«²⁰¹

Predstavnik Radničke komore i centrale ORS-a iz Zagreba preuzeo je obavezu da će slomiti štrajk, optužujući članove štrajkaškog odbora da su komunisti i sazivajući zbor štrajkaša koji je trebao donijeti odluku o prekidanju štrajka zbog narodne žalosti. Ministar Anđelinović pozvao je štrajkaški odbor na pregovore, što su ovi odbili zbog proganjanja i hapšenja svojih drugova. U tvornicama su smješteni jaki odredi žandarmerije, a svi istaknutiji i borbeniji radnici i članovi štrajkaškog odbora su pohapšeni. Radnicima je zabranjeno i onemogućeno svako sakupljanje, sastajanje i dogovaranje. Nakon nekoliko dana vlastima je uspjelo, kad su radnici ostali bez vodstva, da silom dovedu radnike na posao i slome njihov otpor. Većina pohapšenih radnika je kasnije puštena. 23-ojici članova štrajkaškog odbora i vođama štrajkaških straža sudilo se po Zakonu o zaštiti države.²⁰²

Omladinci, pristalice Hrvatske seljačke stranke, 20. srpnja 1935. godine demonstrirali su u Splitu pod hrvatskom zastavom. Njima su se priključile velike grupe radnika, radničke omladine, studenata i žena. »Prolazeći pored policijske stanice demonstranti su istupali s poklicima: dolje vladavina kundaka i pendreka! Dolje režim glavnjače! Pred sud s policijskim inkvizitorima. Na slobodu s policijskim zatvorenicima!« Istodobno se klicalo protiv fašizma, za savez radnika i seljaka, za slobodu hrvatskog naroda, za priznanje i za savez sa Sovjetskim Savezom. Pred stanom istaknutog funkcionara HSS Berkovića, koji je osudio zajedničke demonstracije s komunistima, sakupljene mase su protestirale. Zajedničke demonstracije nastavljene su i sutradan, iako su funkcionari HSS objavili da ih je vodstvo zabranilo. Nakon toga stupila je u akciju policija (20 policajaca i 15 žandara). Jednog uhapšenog demonstranta oslobodila je masa. I u nizu drugih mjesta u demon-

stracijama su isticane, pored hrvatskih i 'crvene' parole osobito u Trogiru.²⁰³

Od 7. do 15. veljače 1935. godine trajao je štrajk metalnih radnika u Brodograđilištu »Split«. Povod štrajku bio je otkaz deseterici mehaničara. Štrajkaši su tražili da radnici ostanu na poslu i da se rad obavlja u smjenama. Štrajkalo je 95 kvalificiranih radnika. U ožujku 1935. godine štrajkalo je 16 radnica u tekstilnoj industriji Šibenske okružne banke. Povod štrajku bio je sniženje akordne stope pri izradi lagane vrste platna. Štrajk kamenorezačkih radnika u Selcima na Braču izbio je 12. kolovoza i trajao do 20. kolovoza 1935., a u njemu je sudjelovalo 57 radnika. Razlog štrajku bile su niske nadnice i prekovremeni rad. Štrajk je završen ukidanjem akorda, utvrđivanjem stalnih plaća itd. Štrajk građevinskih radnika na gradnji ceste Zaostrog-Makarska izbio je 2. rujna. Poslodavac je obustavio gradnju. Štrajk bojadisarskih radnika u Šibeniku izbio je 19. i trajao je do 31. kolovoza. Osnovni zahtjev štrajkaša bio je vezan uz sklapanje kolektivnog ugovora. Nadnice su povišene za 30 posto. Štrajkala su 22 radnica. U Tvornici tjestenina u Šibeniku stupilo je u štrajk 15. listopada 37 radnika. Tražili su sklapanje kolektivnog ugovora i povišicu plaća. Poslodavac je povisio nadnice i sklopio ugovor, ali štrajkaše nije primio natrag na posao. Iz solidarnosti sa štrajkašima, 21. listopada stupilo je u štrajk 276 radnika različitih zanaatskih struka. Ovaj protestni štrajk trajao je do 23. listopada. 20. rujna 1935. poveljen je tarifni pokret radnika zbog smanjenja nadnica. Poslodavac je nabavio higijenski uređaj koji se tarifnim ugovorom tražio, ali je odbio da povisi nadnice. U studenom 1935. likvidiran je pokret radnika odjeljenja ambalaže i ukrajca tvornice cementa, tako da je taj rad dat radnicima u zakup. U istom mjesecu održana je anketa u cilju rješavanja sporova između ugostiteljskih radnika i njihovih poslodavaca. Radnici su primorali poslodavce da se pridržavaju zakonskih propisa o radnom vremenu i davanju godišnjih odmora radnicima. I sindikat prehrambene industrije natjerao je sve mjesne mesarske obrtnike da osiguraju nedjeljni odmor radnicima.²⁰⁴

U 1936. godini na području Dalmacije bilo je 13 štrajkova i 14 tarifnih pokreta. Svi štrajkovi su završeni s povišicom nadnica, sklapanjem kolektivnih i tarifnih ugovora, poboljšanjem socijalnih i ekonomskih prilika radnika uopće. Prema izvještaju Inspekcije rada jedan štrajk je propao.²⁰⁵

Prema izvještaju splitske Radničke komore, od 1. siječnja do 30. rujna 1936. godine bila su dva štrajka sa 720 i sedam tarifnih pokreta s 1 165 sudionika. Svih devet pokreta u kojima je sudjelovalo 1 885 radnika završeno je s uspjehom. Jedan od navedenih štrajkova povelili su radnici na gradnji

²⁰¹ *Ibid.*, str. 365

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ *Ibid.*, str. 404.

²⁰⁴ *Socijalni arhiv*, 1935, str. 70, 88, 133. i 205.

²⁰⁵ *Ibid.*, 1936, str. 318.

željeznice (sudjelovalo je 700 radnika), u industriji hrane i pića bio je jedan štrajk sa 20 štrajkaša i šest tarifnih pokreta sa 1 095 radnika. U industriji odjeće (krojači) vođen je jedan tarifni pokret sa 70 radnika.²⁶⁶

Inspekcija rada Primorske banovine obavila je 26 intervencija u tarifnim pokretima i štrajkovima radnika u siječnju 1937. godine i to u pokretima radnika Tvornice tjestenina u Splitu, Tvornice tijesta u Omišu, u četiri tvornice cementa kod Splita, Električnog poduzeća u Splitu, jednog tupinoloma kod Splita. Sklopljeni su kolektivni ugovori između smetlarskih radnika i gradske općine u Splitu, radnika i Tvornice tijesta u Omišu, radnika i svih radionica u Splitu, radnika i Električnog poduzeća u Splitu, radnika i vlasnika tupinoloma kod Splita. U veljači 1937. godine organi Inspekcije rada obavili su 43 posredovanja u tarifnim pokretima i štrajkovima. Štrajk radnika u četiri tvornice cementa trajao je i dalje. U tarifnim i štrajkaškim pokretima izvršila je Inspekcija rada devet intervencija u unutrašnjosti i tri u Splitu. U travnju – srpnju 1937. godine Inspekcija rada javlja da ne može vršiti svoju dužnost zbog tarifnih pokreta i štrajkova radnika u kojima je ona obavila 85 intervencija, od čega 31 van Splita.²⁶⁷

Štrajkova je 1936. godine, prema Statističkom godišnjaku, bilo u Primorskoj banovini 13 u 129 poduzeća sa 1 335 štrajkaša. Od 12 uspješnih štrajkova u jednom je dobivena povišica do 10 posto, u pet do 20 posto, u dva do 30 posto, u jednom do 50 posto i u jednom do 60 posto povišice.

1937. godine proveden je 21 štrajk u 293 poduzeća, sa 5 067 štrajkaša od kojih su sedam postigli povišice nadnica do 30 posto, četiri do 20 posto, a šest ih nije uspjelo. U 1938. godini bio je 31 štrajk u 139 poduzeća sa 3 695 štrajkaša. Uspjelih je bilo 21, od kojih se trima postigla povišica do 20 posto, jedan do 40 posto i jedan do 50 posto.²⁶⁸

O radu komunista u sindikatima

Kako je Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju gledao na rad u sindikatu, kulturno prosvjetnim i radničkim sportskim društvima vidi se iz direktive koju je uputio svim okružnim, mjesnim i rajonskim komitetima KPJ i SKOJ-a u Dalmaciji.

•Postoje četiri glavne sindikalne grupacije: 1) Ujedinjeni radnički sindikalni Savez Jugoslavije (URS), 2) Opći radnički savez Jugoslavije (ORS), 3) Radnički strukovni savez (RSS) – klerikalno popovski sindikati i 4) neutralni sindikati od kojih su najvažniji: Savez grafičkih radnika Jugoslavije, Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovinskih i industrijskih činovnika Jugoslavije, Klub pomorskih strojara

²⁶⁶ Ujedinjeni sindikati, br. 12, decembar 1936, str. 296.

²⁶⁷ Socijalni arhiv, 1937, str. 36, 37, 100, 200.

²⁶⁸ Statistički godišnjak, 1936, str. 332–333, 330–331, 1938–1939, str. 426–427.

– Sušak, Udruženje časnika stroja – Split, Udruženje diplomiranih tehničara, Savez intelektualnih radnika.

Svim ovim savezima treba podjednako posvetiti pažnju. U mjestima gdje postoje podružnice ili povjereništva bilo kojih saveza, dužnost je Mjesnog foruma da poradi: kako će se u njima maksimum radnika i šegrt organizirati – u svaku podružnicu ili povjereništvo treba da uputi naše ljude, čiji će broj ovisiti od broja članova podružnice i o njenoj važnosti u tom mjestu. Naši ljudi treba da stvaraju sindikalne funkcije koje će u sindikatu provoditi odluke sindikalne komisije i njoj podnositi izvještaje o radu sindikata i svom radu. Frakcija ima dužnost da u sindikatima iznosi i predlaže rješenja raznih pitanja tako da to bude jednodušna zahtjev ogromne većine članstva. Zahtjeve za rješenje stanovitih pitanja (kao skraćivanje radnog vremena, nadnice, prekovremeni rad, zaštita šegrti i sl.), treba nastojati da svi sindikati odnosno razne podružnice jednog sindikata postavljaju jednovremeno i u istom obimu, formiraju time jedinstvo akcije. Svako provedeno jedinstvo akcije ima da posluži kao osnov za propagiranje i provođenje organizacionog jedinstva radničke klase. Kod pomoraca, radi posebnih prilika treba odmah započeti rad na organizacionom jedinstvu sindikata. Treba imati na umu da su organizacije pomoraca već pokazale akciono jedinstvo (1932) i da su dva sindikata: Savez pomorskih radnika i Klub kapetana u sastavu URS-a.

U mjestima gdje nema sindikata treba nastojati da se osnuju po mogućnosti isključivo URS-ovi sindikati. Ukoliko bi pak raspoloženje radnika bilo da se osnuje neka druga vrsta sindikata (ORS ili RSS), treba tada poraditi na njihovom osnivanju i u njima odmah započeti frakcijski rad. Kod kućnih pomoćnica (služavke, koje su najviše izrabljivane i pretežno organizirane u RSS), treba nastojati da se organizacije u svim mjestima osnuju i prošire i da naši ljudi rukovode radom tih sindikata.²⁶⁹

CK KPJ je, među ostalim, davao direktive u vezi sa sindikalnom taktikom u proleterskom jedinstvenom frontom, štrajkaškim pokretom, izborima za Radničku komoru Dalmacije i radničke povjerenike. Pokrajinski komitet KPJ Dalmacije u jednom je pismu kategorički tražio da CK KPJ izradi zajedničke stavove koji ne trpe odlaganje: »Obavijestili ste nas da sa (URS-om) ne sklapamo nikakvih kombinacija dok nam o tom pitanju ne dadešte opširna uputstva itd. Moramo vas upozoriti, da se oni služe našim ranijim parolama, osobito otkad je vodstvo (ORS-a) raspustilo *ovdašnju* podružnicu. Prema tome, nama je vašim nalogom otežan rad, jer ne smijemo poduzeti nikakvu borbu protiv (URS-a) kao ni sporazum s njime. No, taj naš stav ne možemo dalje održati bez štete po nas. Molimo vas kažete jasno: borba protiv (URS-a) ili sporazum. U protivnom dajte nam slobodu da mi izvršimo ujedinjenje

²⁶⁹ ACKSKJ, KI 1935/625.

za Dalmaciju ukoliko to još nije zrelo za ostale pokrajine.²⁷⁰

U pismu od 21. siječnja 1935. g. CK KPJ traži od komunista Dalmacije da u izborima za radničke povjerenice zajednički istupaju s URSS-om i klerikalcima, gdje god oni imaju utjecaja na radnike.²⁷¹ Što se tiče kolebljivih direktiva prema URSS-u CK prebacuje odgovornost na svoju delegaciju koja je u to vrijeme vodila pregovore s vodstvom socijalista iz grupe Živka Topalovića. O sudbini sindikalnog pokreta u Dalmaciji CK KPJ je dao ove napomene:

»Iz vašeg izvještaja i materijala nigdje se ne vidi da je po sindikalnom pitanju bila primjenjivana taktika jedinstvene fronte odozdo. Vi pišete: Toga radi bilo je neminovno potrebno da se dođe do pregovora i sporazuma sa vodstvom URS-a, i izvještavate da ste sa tim ciljem poslali čovjeka k Živku. Mi ne smatramo pogrešnim slanje vašeg čovjeka k Živku. To mi ne možemo smatrati pogrešnim već i radi toga, što se je, blagodareći krivici naše delegacije, postavljanje toga pitanja pred URSS-om nedopustivo otešlo. Ali, ako osim pregovora sa Živkom, osim toga pokušaja ostvarenje sporazuma odozgo nije ništa učinjeno odozdo – onda je to krupna pogreška. Taktika jedinstvenog fronta može se i treba primjenjivati također i odozgo, ali kao rezultat, primjene taktike odozdo. Ograničavanje taktike jedinstvenog fronta samo ili pretežno na njenu primjenu odozgo pogrešno je i u stanju je samo da pogorša naše pozicije prema reformistima. Jedinstvenost fronta odozgo mora se bazirati na primjeni taktike odozdo. Jedino u tom slučaju i tim načinom moguće je vršiti na reformističke vođe pritisak čak i od strane njihovih vlastitih pristaša. Mi se borimo da je to u Dalmaciji propušteno. U svakom slučaju iz vaših dosadašnjih materijala ne vidi se, da li ste šta i sa kakvim rezultatom poduzeli u pogledu primjene taktike jedinstvenog fronta odozgo. Ne čekajući na rezultate eventualnih daljnjih pregovora sa vodstvom URS-a učinite sljedeće:

a) Razvijte među radnicima agitaciju za ujedinjenje sindikalnog pokreta u Dalmaciji,

b) Pošaljite u sve postojeće podružnice URS-a i savez zanatskih radnika po nekoliko dobro instruiranih drugova, da se tamo začlane i da među članstvom tih organizacija rade u korist ujedinjenja sindikata,

c) Da se pojedini pododbori raspuštenih organizacija URS-a obrate odgovarajućim pododborima URS-a ili SZR-a sa konkretnim prijedlozima o ujedinjenju po strukama na bazi zagarantirane primjene proleterске demokratije,

d) Da se od predstavnika raspuštenih URS-ovih podružnica i od članova ili funkcionera URS-a i SZR-a koji su za ujedinjenje obrazuje agitacioni i akcioni odbor za ostvarenje sindikalnog jedinstva u Dalma-

ciji, koji će voditi među radnicima agitaciju za jedinstvo. Takve odbore treba stvarati svuda.

e) Da se one podružnice URS-a koje nisu raspuštene (npr. u Dubrovniku) obrate organizacijama URS-a i SZR-a u Dalmaciji s prijedlozima o ujedinjenju, da sazovu javnu skupštinu radnika o ujedinjenju, da se obrate organizacijama i centralama URS-a i ORS-a za ujedinjenje. Tek na osnovi tog rada odozdo pregovori sa Živkom mogu se završiti sa uspjehom i u korist interesa dalmatinskog proletarijata.

2. U pogledu 'Platforme rada' koju ste predložili Živku, nemamo šta primjetiti. Međutim, u pogledu 'Sporazuma o radu', koji ste sastavili poslije upoznavanja sa Živkovim uvjetima, moramo vam učiniti dvije napomene. Naime:

a) Smatramo nepravilnom ovu rečenicu: 'Osnivanje URS-ovog pokreta u Dalmaciji i prelaz članstva iz ORS-a vršit će se što tiše i nenapadnije'. Zašto? Naš stav mora biti taj da fakturu ujedinjenja damo što veći publicitet, da bi već samo ujedinjenje moglo mobilizirajuće da djeluje na radničke mase. Mi nemamo nikakvog interesa da pred masama sakrivamo činjenicu ujedinjenja.

b) Nepravilno je, raniju i dosadašnju našu borbu protiv reformista nazivati 'stare zadjevice'. Ta je borba bila pravilna i to nisu bile nikakve 'zadjevice' nego borba koja je odgovarala interesima radnika. To treba obavezno ispraviti.

3. Sa naše strane treba od reformista tražiti neke garancije da će se u ujedinjenom sindikatu poštivati volja članstva i proleterске demokratije. Nikako ne smijete propustiti, da se reformistima omoguću, da oni ovo pitanje prečute.

4. Vašu odluku, da ne čekajući ništa prebacujete 'Sekciju po sekciju u pripadajuće saveze' smatramo pogrešnom, jer to nije ujedinjenje, već prosto prilaganje našeg članstva u URS-ove organizacije. To je upravo ono, što hoće reformističke vođe. Oni neće ujedinjenje na načelima ravnopravnosti, nego žele prosto da naše pristaše stupaju u njihove saveze, bez ikakvih uslova i garancija. A onda će izbacivati iz saveza koga hoće i nesmetano provoditi svoju politiku. Iako je prošlo mnogo vremena od neuspjelog štrajka u brodogradilištu, ipak smatramo potrebnim, učiniti vam na osnovi vašeg izvještaja nekoliko napomena:

1. Vi pišete: 'Uzroci propasti (štrajka) jesu razni i vidljivi, iako po našem mišljenju organizacija nije bila loša'. To nije tačno. Iz daljnjeg izlaganja u vašem izvještaju vidi se, da je upravo organizacija štrajka bila loša. Prema poukama iz svakog štrajka mi se moramo odnositi samokritički. Nepotrebno i pretjerano i samozadovoljstvo samo nam smeta u izvlačenju pravilnih pouka iz svake borbe.

2. Loša organizacija štrajka osjetila se već u samom početku, kada je štrajk, namjesto da otpočne najednom u cijelom poduzeću otpočeo danas u jed-

²⁷⁰ *Ibid.*, KI 1935/14

²⁷¹ *Ibid.*, KI 1935/24.

nom, drugi dan u drugom odjeljenju, treći dan u trećem itd. Ova rasparčanost u samom početku borbe oslabila je efekat i borbeni značaj štrajka i jedinstvenost istupa radnika i dala upravi mogućnost, da istupa protiv pojedinih dijelova radnika, namjesto da joj se suprostavi svo radništvu, zajednički i istovremeno.²⁷²

O pitanju izbora za Radničku komoru i urede za osiguranje radnika CK se izjašnjava protiv imenovanja i traži od komunista Dalmacije da se energično bore za raspis izbora u radničkim institucijama. Od PK KPJ za Dalmaciju traži se da učine napore da uspostavi jedinstvenu frontu s URSS-om, da jača utjecaj partije u reformističkim sindikatima, da radi na ulasku radnika u njih. CK je odobrio pokretanje sindikalnog lista za Dalmaciju. Daje uputstva da se ne napada URSSJ kao organizacija, da se dijele oni koji su za jedinstvo i protiv njega, da se ne istupa iz URSS-a dobrovoljno.²⁷³

O Hrvatskom radničkom savezu u Dalmaciji

Još u siječnju 1936. godine nisu bili riješeni odnosi između komunista Dalmacije i vodstva URSS-a. U svome izvještaju od 9. siječnja 1936. godine Lozić kaže da »radničke mase postaju nestrpljive, kao i niži i viši forumi, pa ako je CK KPJ u mogućnosti neka napravi presiju na Centralnu upravu URSS-a u Beogradu, jer prijete opasnost da organizacije odu u HRS. Za sada doduše nema opasnosti od toga, ali ako klasni sindikati budu otežali još koji mjesec moglo bi se i to dogoditi.« U izvještaju se dalje govori o aktivnosti HRS-a na području Dalmacije. Partijsko rukovodstvo dalo je direktivu da se neraspoloženje radnika protiv organizatora HRS-a smije ispravljati »samo kroz argumentiranu raspravu, bez grubosti i etiketiranja«. Tome nasuprot, HRS-ovi agitatori su bezrezervno prljali klasni radnički pokret na što su radnici demonstrativno napuštali konferenciju. Radnici su istupali protiv HRS-ovih agitatora na jednoj takvoj konferenciji na sljedeći način: »Mi smo uvijek bili Hrvati i borili smo se za politička prava i slobodu hrvatskog naroda. I za vrijeme Austrije i Austro-ugarske okupacije, pa sve do posljednjih dana bili smo kao jedan i biti ćemo i nadalje prvi u borbi za politička prava hrvatskog naroda. Nećemo nikome dozvoliti da cijepa naše redove, unša zabunu i skreće našu političku borbu. Ali isto tako mi imamo svoj klasni sindikat za ekonomsku borbu i u tom sindikatu je organizirano 95 posto svih radnika i radnica. Kako oni ne dozvoljavaju da im neko cijepa političku frontu, isto tako neće dozvoliti da im neko cijepa ekonomsku frontu. Osnivanje HRS znači razbijanje radničkog fronta i zbog toga se protivimo njegovom osnivanju, a što se političke borbe tiče, može se biti sigurno da će radnici

biti prvi. Na kraju je napomenuto da su prigodom štrajka hrvatski poslodavci, čak preko vodstva HSS, nastojali utjecati na to da lakše skrše otpor radnika. Postavljalo se i pitanje zašto hrvatski advokati, liječnici, inženjeri, ne osnivaju svoje hrvatske komore. Ova izlaganja odobrila je ogromna većina prisutnih radnika, tako da ni Odbor nije mogao biti uspostavljen.«²⁷⁴

Pokrajinski komitet za Dalmaciju 15. veljače 1936. izvještava CK KPJ o štrajku obalskih radnika u brodogradilištu i Tvornici sardina u Komizi. Ovom štrajku pridružili su se obučarski radnici i krojači, te mali obrtnici koji su pozatvarali radnje. Štrajk je proveden pod parolom borbe protiv hapšenja i batinjanja. Rezultat je bio izvanredan. CK KPJ je u odgovoru na taj izvještaj pozvao Pokrajinski komitet da pokrene slične akcije u cijeloj pokrajini i da te akcije poveže s akcijama za svakodnevne interese radnika i seljaka.²⁷⁵

U izvještaju Centralnom komitetu KPJ 13. kolovoza 1936. Rodoljub Čolaković piše da najveći dio rada komunista u Dalmaciji otpada na rad u sindikatima. U Splitu je bilo oko 600 sindikalno organiziranih radnika. Najbolja organizacija je u brodogradilištu, gdje je od 600 radnika sindikalno organizirano oko 350. Reformisti ne prave komunistima teškoće pri sindikalnom radu, jedino je moguće očekivati borbu zbog blagonaklonog stava KPJ prema HRS-u. Komunisti u sindikatima Dalmacije stoje na istoj liniji s reformistima u pogledu obnove rada HRS-a. Predstavnici CK KPJ u Dalmaciji precijenili su nekoliko uspješnih juriša HRS-a na komunističke kule u Komizi i Solinu. U Splitu ima HRS-ovaca koji su uglavnom zanatski radnici. U Dalmaciji je snaga HRS-a znatno manja nego u Hrvatskoj. Njihovi glavni funkcionari sasvim otvoreno služe poslodavcima i za to primaju nagrade. »Na pr. u Solinu, u fabrici cementa 'Majdan', povjerenici HRS dobili su povišicu i druge beneficije. Osim toga, popovi i poslodavci su glavni agitatori za HRS. Uslijed toga dolazi kod radnika do razočarenja, pa i izvjesne apatije i skeptičnog odnosa prema organizaciji i njejoj korisnosti uopće. Upozoravao sam naše ljude da pored svega toga posvete veliku pažnju HRS-u, da se približe radnicima iz HRS-a, da ne dopuste da se radnici pasiviziraju, jer bi to značilo veliki uspjeh vodstava HRS-a koje se upravo boji aktivizacije radničke klase i žele da je u tome spriječe. Za nas pak, to je pitanje od najveće političke važnosti, za makar ta aktivizacija, išla danas i pod firmom HRS-a, jer radnici ulaze u HRS ne samo radi hrvatstva, nego i da se bore za veći komad hljeba. Tu je baza akciono jedinstvo, za zblizavanje i bratimljenje s njima. Ljudi to uviđaju i počinju da to rade.«²⁷⁶

²⁷² *Ibid.*, KJ 1935/180.

²⁷³ *Ibid.*, KJ 1935/411, 1935/490, 1935/582.

²⁷⁴ *Ibid.*, KJ 1936/10

²⁷⁵ *Ibid.*, KJ 1936/54, 1936/62.

²⁷⁶ *Ibid.*, KJ 1936/284.

Čolaković dalje piše o radu u sindikatima: »Nisam detaljno upoznat s njime, ali sam zapazio u tom radu nekoliko karakterističnih crta na koje mislim da vrijedi obratiti pažnju. Prvo, bježanje od partijske kontrole pod najnerazumnijim izgovorima, drugo, birokratiziranje našeg funkcionerskog kadra i bježanje od kontrole masa, treće, nepravilan odnos prema HRS-u.« Za sindikalne funkcionare partijske direktive su teorija, a praksa je nešto drugo. Komunisti se žale da su u stalnom sukobu s reformistima ali nikada se ti sporovi nisu iznosili na sastanku aktiva, a još manje pred radnicima. U Mjesno međustrukovno vijeće izabrani su samo sekretari sindikalnih podružnica. U savezu građevinarstva stvoren je zajednički odbor s HRS-ovom sekcijom građevinskih radnika. Blaž Valjin organizirao je zajedničku skupštinu na kojoj je donesena rezolucija o jedinstvenoj fronti. HRS-ovo vodstvo izbacilo je pristalice jedinstva iz HRS-a. Po tvrdnji Čolakovića, u HRS-u je bilo 5 000 građevinskih radnika, a u URSS-u 800. Valjin se oslanjao na reformističke funkcionare s objašnjenjem da je potrebno privući na suradnju sve pristalice jedinstva. Sindikat je slab, nema u njemu čovjeka koji bi mogao doista da rukovodi, da daje ton sindikalnom radu, a putem njega i cjelokupnoj partijskoj sindikalnoj politici. Uskogrudnost, dnevna politika, rutinerstvo, nesposobnost pronalazjenja novih oblika rada, nerazumijevanje potrebe da se aktivira radnička klasa i njena borba poveže s borbom seljaštva i ostalih radnih slojeva su karakteristike sindikalnog rada, rada o kojemu zavisi razvitak političkih događaja u Jugoslaviji. Čolaković zatim tvrdi da je sindikat slab zbog nepravilnog odnosa prema HRS-u, nezainteresiranosti sindikata za rad Gospodarske sluge, nesudjelovanje sindikata u drugim društvenim akcijama koje priređuje HSS itd.²⁷⁷

U pismu koje je upućeno 16. veljače 1937. godine CK KPJ kaže se o radu partijske organizacije u sindikatu slijedeće:

»Pitanje jedinstvenog fronta u Dalmaciji relativno je riješeno. Naši drugovi u Splitu uspjeli su u posljednje vrijeme da organiziraju u URS-u skoro sve struke osim brodaraca, ali ima izgleda da će se i oni skoro organizirati. Isto tako, i u Šibeniku, Makarskoj, Solinu, Metkoviću, Livnu, sindikalno pitanje je riješeno. Što se tiče nekih uspjeha HRS-a, ti su uspjesi postignuti zbog grešaka naših drugova. Naši drugovi umjesto da povedu borbu za raskrinkavanje HRS-a, potpuno su ga ignorirali i smatrali ga bezopasnim, te tako pasivizirali i sebe i masu. Razumije se, da HRS ne bi bio imao ni takih uspjeha da mu nisu pomogli jugofašisti, policija i popovi. Na primjer u Komizi pop sa oltara pozivao je radnice i radnika fabrike sardina da se organiziraju u HRS.

Osim toga policija sistematski poništava sve naše kandidature izabrane u upravama pojedinih sekcija URS-a. Treba napomenuti da su kadrovi po sindikalnom pitanju, osobito u provinciji, vrlo slabí.«²⁷⁸

Pokrajnska konferencija URSSJ-a za Dalmaciju

U Splitu je 8. i 9. kolovoza 1937. održana Pokrajnska konferencija URSSJ-a za Dalmaciju. Prisustvovali su delegati iz Splita, Dubrovnika, Šibenika, Solina, Kotora, Brača, Hvara, Visa, Makarske, Metkovića, Omiša, Knina, Drniša, Sinja, Trogira, Imotskog, Raba i još nekih drugih mjesta s ukupno 54 delegata. Konferenciji su predsjedavali Mate Ivšić i Mate Vidović. Opsežan izvještaj o radu i prilikama u kojima se nalaze radnici Dalmacije podnio je Josip Poduje. Pored izvještaja, u šest posebnih referata obuhvaćena su sva pitanja iz djelatnosti sindikata. Konferencija je raspravljala o položaju radnika svih struka i iznijela gledište o pitanjima iz oblasti tarifne politike i socijalne zaštite, tražila je raspisivanje izbora u svim komorama i uredima za osiguranje radnika i zahtijevala puno pravo udruživanja i štrajka. Diskusija je bila vrlo plodna i konferencija je donijela više rezolucija.

Na konferenciji se istaklo da sastavne organizacije URSSJ-a imaju više od 6000 ispravnih članova, koliko nikada ranije nije imao nitko u Dalmaciji, te da se dalmatinski radnici okupljaju jedino oko URSSJ-a. U izvjesnim mjestima postojele su i grupe vjerski i nacionalno opredijeljenih radnika no organiziranih u malim lokalnim organizacijama bez većeg značaja. Konferencija je izrazila uvjerenje da će uskoro svi radnici u Dalmaciji biti članovi URSSJ-a. U tom smislu konferencija je u posebnoj rezoluciji pozvala sve radnike Dalmacije da se, bez razlike na politička opredjeljenja i vjeru okupe oko URSSJ-a kao jedinog klasnog, radničkog slobodnog pokreta. Na konferenciji se istaklo da je URSSJ postigao čitav niz tarifnih uspjeha i popravio položaj radnika.

U vezi s ovom konferencijom izvršeno je svečano otvaranje Radničkog doma u kojem su bili smješteni sindikati. Pored ovog doma, u Splitu je URSSJ imao svoj zaseban kulturno-sportski dom u kojem je djelovalo »Jedinstvo«, pjevačko diletantsko društvo i sportski klub Split.²⁷⁹

Nakon uspješne Pokrajnske konferencije URSSJ-a za Dalmaciju, Henrik Žnidarić piše 9. i 11. prosinca 1937. godine Komitetu o radu komunističke partije u Dalmaciji u sindikatima. U pismu, među ostalim, kaže da je HRS početkom 1936. godine razvio živu

²⁷⁸ *Ibid.*, KI 1937/17.

²⁷⁹ *Radničke novine*, Beograd, 25. VI, 3. IX 1937; *Ujedinjeni sindikati*, br. 7–8, august 1937, str. 121–127; br. 9–10, septembar–oktobar 1937, str. 169.

aktivnost u Dalmaciji. Usprkos tome, u Splitu je URSSJ organizirao radnike svih struka. Pokrajinski komitet pomagao je da se ožive organizacije HRS-a, pa čak i protiv URSS-a. Tako je, na primjer, prema tom izvještaju, »u Dugom Ratu (tvornica karbita oko 400 radnika) je na papiru postojala URS-ova organizacija s 40-ak članova. Na moju inicijativu, shodno dobivenim uputama, mi smo tamo formirali HRS i za kratko vrijeme su se začlanili skoro svi radnici, a naši ljudi se nalaze na rukovodstvu te organizacije. (Kod redovnog sabiranja potpisa za amnestiju u Dugom Ratu je bilo oko 300 potpisnika.) Osim toga smo tražili kontakt sa vodstvom HRS-a ali ga nismo dobili, osim pojedinačnih i slučajnih razgovora.«²⁸⁰

Kada je Josip Poduje izašao iz zatvora napao je Žnidarčica zbog saradnje s HRS-om i zbog formiranja HRS-a u Dugom Ratu, navodeći da takva politika vodi likvidaciji partije i sindikata. Žnidarčić se dalje žali na Poduju da se nije držao partijske linije u odnosu na HRS. U prilog te tvrdnje navodi sljedeće:

»Kod cementnih radnika postojao je URS i HRS. Pripreme za štrajk izvršili su naši ljudi, međutim, prije nego je URS podastro kolektivni ugovor, predstavnici HRS-a su pozvani od sreskog načelnika, koji mu je rekao da URS sprema kolektivni ugovor i da bi bilo dobro da ih HRS pretekne i da će imati punu potporu vlasti itd. HRS je na to odmah predao kolektivni ugovor Upravni tvornice. Direkcija je zavljučila sa pregovorima dok nije otpremila tekuće poslove, prihvaćala pojedine stavke, ali kad su brodovi, koji su bili na utovaru otišli, izjavili su da ne mogu pristati na povišicu plate. Tada su predstavnici i URS-a i HRS-a otišli na inspekciju rada i izjavili da proglašuju štrajk. Na pitanje instruktora tko vodi štrajk, rekli su i HRS i URS skupa, kako su se na terenu po našoj inicijativi bili sporazumjeli. Međutim, predstavnici HRS-a su rekli da će ipak još pitati vodstvo. Inspektor im je odmah stavio na raspolaganje telefon: iz Zagreba su im odgovorili da je Dalmacija hrvatski kraj i da pokret ima da vodi HRS. URS-ovci su na to izjavili da prepuštaju vodstvo HRS-u, a da će lojalno potpomagati štrajk. Štrajk je bio 100%. Žandarmerija je čuvala tvornice da ne bi bilo štrajkbrehera i da se ne bi prodavao cement. Mi smo zahtjevali da se formiraju štrajkaški komiteti sastavljeni od predstavnika HRS-a i URS-a koji će voditi sve poslove, davati pomoć štrajkašima itd. Međutim, URS-ovci tj. Poduje nisu to prihvatili, nego su pomoć davali samo članovima URS-a, sakupljali novac sa tendencijom da oni nastave štrajk kad HRS ne bude više mogao ili htjeo. HRS je bio u teškoj situaciji, sam je tražio kontakt

sa URS-om. Međutim, na sva naša navaljivanja ni smo mogli skloniti Poduju, a ojednom je došao Valjin iz Zagreba, rekao da on dolazi u ime Partije, da ono što mi hoćemo vodi afirmaciji HRS-a, a likvidaciji klasnih sindikata, da je URS-ova linija ispravna i odobrena od KI, jednom rječju jako je potpomagao Poduju.«²⁸¹

Kada je HRS odustao da vodi štrajk skupili su članovi Saveza građevinskih radnika potpise od svih štrajkaša koji su ih ovlastili da nastave pregovore. Čim je URSSJ preuzeo vođenje štrajka stupila je u akciju žandarmerija, hapsila članove štrajkaškog odbora, štrajkaške straže i aktivne članove URSSJ-a. To je ubrzalo potpisivanje kolektivnog ugovora koji, po mišljenju Žnidarčica, ne predstavlja neki uspjeh i okončanje štrajka.

Javni zbor URSS-a o Uredbi o minimalnim nadnicama, na inicijativu partijskog komiteta, predložen je HRS-u kao zajednički nastup. HRS je odbio da to bude zajednički zbor, te je zahtijevao da zbor sazove grupa radnika. Predstavnici URSS-a nisu na to pristali, dok su članovi Komiteta to odobrili. Vodio se i štrajk građevinara koji je u početku bio čvrst i jedinstven, ali nakon što je nekoliko poduzeća potpisalo kolektivni ugovor štrajk je završen. Štrajk konobara bio je potpun, ali pošto nije vođen prema Uredbi o minimalnim nadnicama vlasti su ga proglasile ilegalnim i zabranile. Naravno da je za sve to okrivljen Poduje. U izvještaju se još govori o tome da su vođena dva pokreta radnika i to drvodjelaca i metalaca – bravara i instalatera koji su potpuno uspjeli. Savez privatnih namještenika i Savez hrvatskih privatnih namještenika podnijeli su zahtjev za sklapanje kolektivnog ugovora s poslodavcima. Na Pokrajinskoj konferenciji URSS-a za Dalmaciju Poduje je s Matom Ivšićem, vršio pripreme konferencije bez konzultacije s Komitetom partije i koje je konferencija usvojila. Trebao je biti biran za sekretara, ali je na zahtjev Komiteta na samoj konferenciji ta odluka izmijenjena. Time je Poduje uklonjen iz Oblasnog odbora URSS-a kao nosilac socijaldemokratske taktike i oslanjana na reformiste u sindikatima. Na kraju izvještaja se kaže da je likvidacija socijaldemokratizma i otpadanje Poduje dovela do stagnacije u sindikatima, da su se neki malodušni ljudi pokolebali i da se govori da je ostao Poduje da se ne bi osjećala ta malodušnost.²⁸²

1938. godine u Dalmaciji je formiran JUGORAS. Njegov utjecaj među radnicima u Dalmaciji bio je neznan. URSSJ u Dalmaciji i dalje jača, vodi tarifne pokrete i štrajkove čiji članovi, pod vodstvom partije, sve više sudjeluju u demonstracijama, političkim i generalnim štrajkovima.

²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² *Ibid.*

²⁸⁰ ACKSKJ, KI 1937/114.

POKRAJINSKA KONFERENCIJA GLAVNOG RADNIČKOG SAVEZA SRBIJE (URSSJ-a) BEOGRAD

Komunisti o borbama radničke klase Srbije 1936—1937

Utjecaj komunista u svim rukovodećim forumima URSSJ-a u Srbiji bio je znatan. U rukovodstvu URSSJ-ovih sindikata, metalaca, građevinara, brijača, tekstilaca, kožaraca, općinskih radnika, monopola i rudara bili su pretežno komunisti. Jedino u Savezu privatnih namještenika i udruženju apotekara imali su utjecaj reformisti, a među liječnicima, advokatima i PTT službenicima djelovale su partijske jedinice.

U štrajkaškim i tarifnim pokretima u Beogradu i u unutrašnjosti (Resava, Kragujevac, Kruševac, Šaba, Valjevo, Niš), utjecaj komunista je bio snažan iako ne i organiziran. Veliki štrajk građevinskih radnika u Beogradu, kojem su se priključili i tehničko osoblje, općinski radnici (zemljani radovi, asfalteri), građevinski radnici u Zemunu, ciglane, kamenolomni, pjeskari i prevoznici materijala iz okoline, obuhvatio je 17.000 radnika. Na čelu štrajkaškog odbora bio je Velja Pešić, predsjednik Saveza, koji se energično i dosljedno borio protiv lomljenja i likvidacije štrajka. Među radnicima ostalih struka postojalo je raspoloženje da se stupi u generalni štrajk solidarnosti i istodobno postaviti specifični zahtjevi za svaku pojedinu struku. Tako je 30. svibnja putem beogradskog radija pozvano građanstvo da se opskrbi vodom za dva dana, pošto prijeti obustava rada općinskih radnika. Centralna uprava Saveza metalčkih radnika suspendirala je mjesnu upravu podružnice zbog priprema za stupanje u štrajk solidarnosti. Soboslikari su poslije jednog dana štrajka uspjeli sa svojim zahtjevima. Brijači su bez štrajka dobili povišicu i kolektivni ugovor. Citavo građanstvo Beograda bilo je na strani štrajkaša, davalo je i novčana sredstva, donosili su hranu štrajkašima. Policija je zaplijenila 50.000 dinara priloga za štrajkaški fond. Organiziranih štrajkaških logora nije bilo. Štrajk je lomljen oružanom silom i masovnim protjerivanjem štrajkaša. Interpelaciju o tome podnijeli su zemljoradnički poslanici Milan Pribičević, Vaso Čubrilović i Dragi Jovanović. Sam štrajk imao je ogromni utjecaj na razvijanje borbenosti i samopouzdanje svih radnika.²⁸³

U Nišu je partijska organizacija postala začetnik, organizator i rukovodilac masovnih akcija. Putem sindikata komunisti su razvili agitaciju u Nacionalnom udruženju željezničara protiv otkaza posla zbog neplaćanja članskih priloga udruženju. Razbijali su uvjerenje o zabrani i nemogućnosti organiziranja u druge osim u nacionalne i JUGORAS-ove organizacije. Monopolski su radnici postigli neke

organizacijske uspjehe. Obratila se pažnja na nekoliko većih poduzeća i na zanatske radnike u gradu, proučeni su uvjeti rada, raspoloženje radnika i uvjeti života radnika kako bi se pripremile tarifne akcije. Održano je nekoliko konferencija i radničkih zborova. Pokušaj da se sindikalno i politički aktiviraju stariji i bivši članovi Nezavisnih sindikata i komunisti, usprkos njihovu pristanku nije dao rezultate. U stvari, ovdje se radilo o sektaškom stavu i njihovoj izoliranosti od radničkih masa i svakodnevnih borbe. Proveden je dosta uspješan štrajk u tvornici sapuna »Merima« sa 150 štrajkaša. Štrajk su sistematski sabotali povjerenici Radničke komore.

U Kragujevcu je težište partijskog rada bilo u novootvorenoj željezničkoj radionici gdje se radilo na organiziranju sindikalne organizacije. U Čacku je Mjesna partijska organizacija u Tvornici papira radila na organiziranju radnika i pripremanju akcija za poboljšanje radnih uvjeta. U Užicama je partijska organizacija imala potpuni utjecaj u sindikatima, ali nisu vodili tarifne akcije. Radili su prvenstveno na tome da u tkaonici gdje su radnice neorganizirane, a položaj im je bio vrlo težak, stvore jezgro čestih i borbenih radnika koji će povesti borbu i postaviti zahtjeve upravi.

U Kragujevcu je kao osnovni zadatak formuliran ulazak komunista u sindikate zbog vrlo zaostrenih odnosa između komunista i socijaldemokrata. U Vojno-tehničkom zavodu radilo je više od 800 radnika, a u svim je podružnicama URSS-a bilo organizirano samo 300. Povjerenik Radničke komore bio je socijaldemokrat i njegovi ljudi ne žele da se sindikati u Vojno-tehničkom zavodu omasove. Oni su stalno zaosttravali odnos između njihovih pristalica i komunista. To je zaosttravanje išlo i do provokatorstva. Usprkos tome uspjele su se organizirati dvije podružnice brijačkih i građevinskih radnika. Ulazak krojačkih radnika u podružnicu URSS-a po mišljenju tamošnjih komunista trebalo je podići klasno i borbeno raspoloženje koje »ovdje nosi pečat samohvatanja, pazarstva, sentimentalnosti, romantičarstva i junaštva bez volje i razumijevanja za skupni svakodnevni sitni rad na organizovanju i ostvarenju pozitivnog duha na bazi odbrane zajedničkih interesa«. I među lijevo raspoloženim radnicima postoji sektaški odnos prema sindikatima koje nazivaju »komoraškim«. Postoji tipična sektaška podjela sindikalnih funkcionara na »komoraše« i »čelijaše« što čini velike teškoće u radu. »U Vojno-tehničkom zavodu u Alatnici radnici rade 10 sati bez naknade. Počelo je negodovanje. Poverenik RK kada su mu se žalili tražio je da se radnici po spisku potpišu, pa će on intervenirati. Radnici nisu hteli. On je izgleda doštavio to upravi zavoda. Upravnik je naredio šefu odeljenja, inženjeru, da pismeno sasluša pojedina-

²⁸³ ACKSKJ, KI 1936/221.

čno svih 160 radnika alatnice. I pored otvorene pretnje ('ima mnogo besposlenih koji jedva čekaju da se u zavodu zaposle') od 160 radnika samo 18 su izjavili da su zadovoljni sa radnim uslovima. Iznenađenje su načinili pitomci. Od 20 pitomaca u alatnici samo se jedan izjasnio da je zadovoljan.»

Drvodjelski radnici su stupili u lipnju 1936. u štrajk. To je prvi štrajk u Kragujevcu i o njegovu je uspjehu zavisilo podizanje morala i klasne svijesti kragujevačkih radnika. «Radničke novine» nisu htjele pisati o štrajku. U pismu upućenom Mjesnom međustrukovnom odboru kažu da je zabranjeno pisati o štrajkovima i indirektno se aludiralo da se s tim stavom treba pomiriti. Povjerenik Radničke komore intervenirao je u smislu da se štrajk završi popuštanjem radnika. Međutim, štrajk je poslije 56 dana povoljno završen. MMO URSSJ-a odbio je da izda letak za pomoć štrajkašima pa se je štrajkaški odbor morao sam obratiti građanstvu za pomoć.

Rad u sportskim organizacijama iskorišten je i u političke svrhe. Igrači i publika bili su većinom iz radničkih krugova.

Manifestiranje klasnog osjećaja i solidarnosti dolazilo je do izražaja i u simpatijama za Radnički sportski klub. Navijati za «Radnički» bio je ne samo sportski nego i politički pojam. «Naša boja» (nošenje čak crvenih košulja) je sinonim za stav «ja sam komunista». Članstvo u Radničkom sportskom klubu izjednačavalo se s pripadnošću komunistima. «Međutim, rad u klubu se ne razlikuje od rada u građanskim buržoaskim krugovima (trka za rekordima, utakmičkim senzacijama, slavljenjem igrača, pobjedom pojacu proizvodnog profesionalizma, pazarni uticaj imućnih navijača itd.).»²⁸⁴

Sreten Žujović u izvještaju Centralnom komitetu KPJ 13. kolovoza 1936. pišući o sindikatima u Srbiji, kaže:

«I ako još uvek i stalno postojanje besposlice vrši pritisak i otežava vođenje ekonomske borbe radnika i radnih masa, fakat je da su u Srbiji za poslednjih nekoliko meseci štrajkaški i tarifni pokreti u porastu. Za razliku od ranijih vremena važna je pojava da sve ove pokrete danas pripremaju i rukovode naše mesne partijske organizacije. Što se uvek ne dolazi do definitivnih i potpunih uspeha nije samo posledica naših grešaka, već i mnogo objektivnih činjenica, čije otklanjanje zahteva još mnogo upornog rada.

a) Procent organizovanosti u Srbiji je upadljivo nizak. No, naša sposobnost da umemo činiti tačne konstatacije, nije ni ukoliko mogla uticati na porast ovoga procenta. Pa čak ni ispravna konstatacija da je za poslednje vreme pojačan rad i kampanja za organizovanje i stupanje u sindikate.

Ali ovaj niski procent organizovanosti nikako ne znači da i neorganizovano radništvo nije sposobno i da neće poći u akcije. Često puta se dešavalo da su drugovi pravdali svoje sektaško gornjim raz-

lozima. U praksi se pokazalo da pri našem pravilnom radu među neorganizovanim uposlenim radnicima, ovi umeju vrlo dobro da se bore za veće parče hleba i kraće radno vreme, tj. za odbranu radnih uslova i za njihovo poboljšanje. Ovim načinom oni su našli i put, koji ih dovodi u sindikalne organizacije. Tipična je pojava da radnici mnogo brže uviđaju potrebu organizovanja akcije kada im se govori o odnosima i položaju u samoj radionici i preduzeću na konkretnom primeru iz njihove prakse, nego kad im se govori o sindikalnoj organizaciji uopšte, i da ih baš akcije u preduzeću vode do sindikalne organizacije.

b) Isto ovo važi i za poznatu istinu o slabom proleterskom sloju radništva, specijalno u Srbiji i uticaju koje vrše na taj tanak sloj oni delovi radništva koji dolaze iz sela i iz redova zanatlija, stupajući u namjani odnos. Naporan i pravilan rad naših drugova razbijao je njihov neodlučnost i kolebljivost.

c) Mnogo štete u konstruktivnom radu na sindikalnom organizovanju i pripremanju akcija nanosi likvidatorski stav tzv. 'naših' ljudi prema sindikatu.

Ignorisanje reformističkih sindikata ranijih godina i prepuštanje radnika reformistima, i naši pogrešni stavovi o ne ulasku u te sindikate s jedne strane, polagano provođenje u život partijskih uputstava o ulasku komunista u sindikate i nedovoljno upoznavanje širokih radničkih masa s našim stavom i uputstvima s druge strane, izrodilo se, naročito među bivšim funkcionerima i pojedinim članovima Nezavisnih sindikata, u izrazito likvidatorsko. Oni još i danas teško ili nikako ne mogu da stupe na put sindikalnog jedinstva i da shvate nasušnu potrebu rada na opštem jedinstvu radničke klase. Pravedanje njihova stava 'oportunistvom' i njihovom ograđivanjem od rada 'komorasa' (danas kada je sam taj pojam 'komorasa' izgubio svoju raniju sadržinu), natura zaključak da oni ne mogu uopšte ni da razumeju značaj jedinstva radničke klase za tok daljih događaja.

Najzad, nikakvim pokušajem da bar svojim radom među radnicima u radionici i preduzeću utiču na podizanje borbenosti radi otpora i vođenje akcije u pravcu izmene radnih i životnih uslova, oni su se pretvorili u kočnicu naših napora za rad po novom, i mnogo truda treba da se njihov uticaj parališe, a još više treba za eventualno njihovo preubdivanje.

d) Neumešnost i nesposobnost naših drugova da se snađu u događajima, a naročito da umeju voditi računa i uzimati u obzir promene nastale u događajima i da pri novom obrtu ili raspletu odmah postavie i odgovarajući taktički potez, ili donesu potreban zaključak, čini još uvek glavni uzrok neuspeha ili nedovoljnog uspeha. U (7) su naši drugovi na primer propustili da na konferenciji radnika fabrike (3) na kojoj je rešeno da se stupi u štrajk, provedu izbor akcionog komiteta. Morala se odmah sutradan sazvati nova konferencija, da se ova greška ispravi. Međutim već su uprava fabrike, inspekcija Ministarstva socijalne politike i poverenici RK,

²⁸⁴ Ibid, KI 1936/227.

iskoristili ovu situaciju i pozivali najkolebljivije radnike i radnice pojedinačno i nagovarali ih da stupe na posao uz obećanja razne vrste. Sa pojavom akcije komiteta svi pregovori su – što je na konferenciji rešeno, išli prko Komiteta. Sam Belić je isto umesto da stupi u kontakt sa akcionim komitetom ili poverenikom u fabrici, prvo išao na pregovore sa upravom fabrike.

Sa MK je održana specijalna sednica po ovoj stvari, na kojoj se kritički pretresala ova greška i ujedno objašnjen i detaljniji dalji mogućni razvoj štrajka – pretvaranje akcionog u štrajkaški odbor, proširenje akcije itd. (U Nišu naši drugovi) posle vrlo uspešnog rada u Nac. Udr. Zelji, kada je sazrelo nezadovoljstvo članstva dovelo do raspada istoga, nisu umeli da ispravnim zaključkom učvrste svoj uticaj i kanališu tendenciju porasta borbenosti radnika u pravcu pripreme daljih konkretnih akcija i formiranja sindikalne organizacije, ili bar forsiranja te težnje. Naprotiv omogućili su Dragiši Cvetkoviću, min. soc. pol. stvaranje novoga JRZ-ovskog udruženja zanatlija i radnika zelji. radionica, savetovanjem da radnici stupaju u to novo udruženje. Oni to pravdaju partijskom direktivom o radu u svima postojećim organizacijama.

Što se tiče sindikalnog jedinstva treba podvući činjenicu da u redovima članstva sindikata preovlađuje težnja za jedinstvom i primetna je diferencijacija na pristalice i protivnike. Ipak se gubi iz vida razlika koja postoji među raznim stavovima, kako pristalica tako i protivnika sindikalnog jedinstva. Dok postoje otvoreni protivnici, postoje isto tako i skriveni. Neki izgleda da još nismo uspešli da pravimo ovu razliku, ili ukoliko to uvidamo, nismo uspešli da treba različito prema tome i postupiti, što zavisi od stava i odnosa pojedinaca prema sindikalnom jedinstvu. Živko Topalović piše poverljive okružnice, koje cirkulišu od ruke do ruke, gdje lažno predstavlja rad naše partije i njen stav prema sindikatima, i direktno upućuje najreakcionarnije elemente u sindikatima na provociranje pristalica jedinstva. Pravilan stav naše partije u odnosu na one drugove koji su svoj rad u sindikatu sveli sektaški jedino na kritiku Ž. T. voda s. d. i URS-a čini mi se da je po tom jednostrano shvaćen, da se za ljubav jedinstva treba zadržati samo na konstataciji prava na kritiku, ali ne i na njeno sprovođenje. A baš zaostrenje kritike protiv reakcionarne politike s. d. na konkretnom pitanju stava prema jedinstvu radničke klase, omogućilo bi provođenje mnogih bivših članova sindikata, koji još uvek Ž. T. i komp. posmatraju onako kakav je on bio u periodu direktnog provođenja politike režima v. s. buržoazije, na nova današnji period rada na ostvarenju i sprovođenju jedinstvenog proletarskog i narodnog fronta. I ne samo prevodenje bivših članova sindikata nego i mnoge druge radnike, kao i onih koji su još pod uticajem s. d.

S druge strane slabo još uzmemo da potpomognemo one koji se deklariraju za jedinstvo i u praksi da ih nateramo da to delom dokažu, mada možemo

na neke uticati. (Prošlog meseca bio je ogroman radnički zbor u Kragujevcu. Naši drugovi su pre zbora razgovarali sa referentom Žurićem iz Beograda i detaljno pretresli stav prema jedinstvu. Žurić je na zboru otvoreno i bez rezerve istupio za sind. i pol. jedinstvo radničke klase, podvlačeći potrebu njegove izgradnje kroz vođenje konkretnih akcija, za poboljšanje životnih uslova radnika itd.

Za rad u sindikatima praksa je da MK razradi jedan plan, koji MMSO odobri na svojim sednicama kroz diskusiju, prihvataju kao svoju odluku i dalje sprovode.²⁸⁵

O borbama radničke klase u Srbiji donio je listopadski broj »Proleter« 1936. godine članak u kome se iznosi da je proces razvoja štrajkaškog pokreta u Srbiji u porastu, da su tarifni pokreti i štrajkovi sve češći i brojniji i sa sve većim brojem štrajkaša. Nema gotovo mjesta u zapadnoj Srbiji gdje nije bilo bar jednog štrajka neke struke (Sabac, Obrenovac, Ub, Valjevo, Čačak, Bajina Bašta, Kraljevo, Kruševac, Arandelovac, Kragujevac, Čuprija, Paraćin), a u nekoliko mjesta bilo je i štrajkova više struka (Sabac, Valjevo, Arandelovac, Kruševac, Niš, itd.), dok ima mjesta (Sabac) gdje gotovo nema struke radnici koje nisu štrajkali. U Beogradu, kada završi štrajk u jednoj struci započinje štrajk u drugoj ili u nekoliko struka usporodo. Ono što posebno odlikuje sve štrajkove je njihova dugotrajnost i upornost štrajkaša da austraju do pobjede. U unutrašnjosti Srbije rijetko se moglo naići na kolektivne ugovore o radnim odnosima i plaćama. To je posebno važilo za privredne grane koje nisu imale odlučujući značaj u proizvodnji i zanatu. Takvo stanje potpomogano je progonomima, zatvaranjem, mučenjem i prebijanjem radničkih boraca i općim terorom nad radničkom klasom. Pokušaj radnika da uvedu tarife i kolektivne ugovore nailazi zbog toga na snažan otpor poslodavaca. Najveći broj štrajkova odvijao se zbog toga po manjim i zanatskim poduzećima, gdje su radni uvjeti bili najteži – kod krojača, abadžija, postolara, opančara, drvodjelaca i građevinara. Bilo je štrajkova i u tvornicama »Merima« Kruševac, Tvornici stakla Paraćin, Tvornici šamija Leskovac, i u rudnicima. Značajna je pojava pokreta radnika u najvažnijim industrijskim poduzećima koja su u rukama države, kao što su pokret u Alatinici Vojno-tehničkog zavoda u Kragujevcu protiv prekovremenog neplaćenog rada, u Željezničkoj i mostovskoj radionici u Nišu, Ložionici u Čupriji kao i poduzećima državnog monopola. I pored vrlo niskog stupnja organiziranosti radnika u unutrašnjosti Srbije i velikog broja radnika sa sela, istupanje radnika je jednodušno. U štrajkovima sudjeluju i organizirani i neorganizirani radnici i rijetki su slučajevi štrajkbreherstva i pored postojeće besposlice.

Veliki dio štrajkova ne izbija stihijski i bez priprema, kao ranije. Organizatori i rukovodioci akcija

²⁸⁵ Ibid, KI 1936/285.

i pokreta u sve većoj su mjeri pristalice jedinstva. Stoga njihov uticaj u masama, kao i u sindikatima, stalno raste.

Nedostaci su štrajkaške aktivnosti bili prvenstveno u tome što se tarifni pokreti i štrajkovi ne koriste kao sredstvo za organiziranje neorganiziranih radnika, što ima znatan broj radnika koji fraziraju o borbenosti, a stvarno su pasivni i nisu pristalice jedinstva radničke klase. Pojedini tarifni pokreti i štrajkovi slabo se međusobno povezuju, ne prakticiraju se štrajkovi iz solidarnosti, ne vezuju se s borbom seljačkih masa i gradskih slojeva za njihove svakodnevne potrebe. Aktivnost radničke klase koja dolazi do izražaja u štrajkovima ne prenosi se na ostala područja društvenog života.²⁸⁶

Kada je 15. ožujka u Kragujevcu održana Zemaljska radnička skupština na kojoj su ministri dr Miha Krek i Dragiša Cvetković osnovali radničku sekciju Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) pod imenom JUGORAS (Jugoslavenski radnički savez) upozoravao je Josip Čizinski Josipa Brozica (Waltera) da radnička komunistička legalna štampa nigdje ni jednom riječi ne istupa protiv pokušaja JRZ da stvori sebi bazu među radnicima i da osnuje svoje sindikate. Izgleda da komunisti to pitanje dovoljno ne shvaćaju i da opasnost prodiranja JRZ u radničke redove potcjenjuju. JRZ razvija veliku aktivnost među radnicima. Njihov slovenski list »Delo« govore i djelatnost ministra Kreka i Cvetkovića popularizira među radnicima. Ne smije se prepustiti polje borbe JRZ socijaldemokratima. »Radnik« i komunistička legalna štampa u svakom broju napadaju centralu URSSJ-a i protivnike jedinstva, a ni jedne riječi ne pišu protiv pokušaja stvaranja fašističkih i režimskih sindikata. Borba protiv JRZ može i treba da postane jednom od zajedničkih akcija sa centralom URSSJ-a, ORS-a i drugih radničkih organizacija, pa i HRS-a. Dalje se u pismu kaže: »upozorite naše ljude na ovu krupnu zadaću. Nije dovoljno, razumije se, istupati sa općim tvrdnjama da su to »fašisti«, »žuti« itd., nego istupati protiv njih sa ubjedljivim argumentima, podvlačiti potrebu jedinstva radničkih redova, razjašnjavati štetnost prakse i pokušaja da svaka politička partija stvara svoje sindikate, isticati jedinstvenog ekonomskih interesa radnika sviju partija bez obzira na rasu, narodnost, vjeru i političku orijentaciju, suzbijati pojedine argumente JRS-ovih sindikata i JRZ-ovskih »radničkih ideologa« itd. Istovremeno tamo gdje sindikati JRZ imaju izvjesnog odziva među radnicima, slati naše ljude i pristalice jedinstva, raditi među zavedenim ili u JRZ-sindikatu natjeranim radnicima u pravcu buđenja klasne svijesti, njihovog privođenja u jedinstvene akcije i klasne organizacije. Iskustvo sa JRZ-ovom organizacijom među željezničarima u Nišu pokazuje, da se u tome pravcu može raditi sa uspjehom.«²⁸⁷

U vezi s Kongresom Glavnog radničkog saveza (GRS) koji je zakazan za 20. lipnja 1937. održano je u unutrašnjosti Srbije »sindikalno savetovanje pristalica jedinstva. Na ovom savetovanju bilo je 12 učesnika, koji su predstavljali sledeća mesta: Beograd, Kraljevo, Kragujevac, Jagodina, Paraćin, Niš, Kruševac, Čačak i Užice.

Dnevni red savetovanja je bio sledeći:

- 1) Borba za jedinstvo sindikata,
- 2) Organizaciona pitanja sindikalnog pokreta,
- 3) Sindikalna aktivnost i
- 4) Kulturna delatnost.

Ovo sindikalno savetovanje je organizovao jedan specijalni pripremni odbor. Ovo savetovanje je bilo u duhu partijske linije i najnovijih direktiva. Za sva četiri pitanja (dnevnog reda) doneta je zajednička rezolucija. Referati o svakom pitanju su umnoženi i poslati sindikalnim organizacijama.

Ovo savetovanje je održano kao priprema za Kongres opšteg Radničkog saveza za Srbiju, koji će se održati 20. juna. Za ovaj kongres poslali smo direktive celoj zemlji i nadamo se da naši ljudi na ovom kongresu neće činiti nikakva leva skretanja i sektaške gluposti.²⁸⁸

Gledišta socijalista, pristalica radničkog jedinstva o taktici i karakteru URSSJ-a

Socijalisti, članovi Glavnog radničkog saveza, pristalice radničkog jedinstva u raspravama o karakteru URSSJ-a i taktici njegove borbe polazili su od stava da sindikati šire svoj utjecaj. Putem njih radnička klasa postaje sve više faktor u društvu s kojim se mora računati. Zajedničko je obilježje klase izvor dohoda za život, iz njega izvire zajednica interesa. Klasni interes stvara klasnu solidarnost, a klasni interesi mogu se braniti samo klasnom borbom. Da bi proletarijat mogao voditi klasnu borbu on se mora organizirati. Proletarijat je proizvod postojeće ekonomske stvarnosti ali je on i njen likvidator. Biti likvidator ne znači uništiti već znači uzdići društvo na viši stupanj, sačuvati njegovo jezgro, jedinstvo i harmoniju. Sindikati se ne bave društvenim promjenama. Oni imaju konkretne zadatke – povećati nadnice, skratiti radno vrijeme, popraviti opći položaj proletarijata. S promjenom ekonomskih odnosa mijenjaju se zadaci i ciljevi ekonomskih akcija. U prosperitetu, privrednoj konjunkturi postoji plodno tlo za širenje sindikalne djelatnosti, u krizi je osnovni zadatak obraniti postignute tekovine. Zbog toga i taktika mora biti elastična.²⁸⁹

Ocjenjujući URSSJ i njegove sastavne organizacije, socijalisti su smatrali da to nikad nisu bile reformističke organizacije.

Smatrajući sebe marksistima, polazili su od stava da marksizam ne odriče značaj reformi. Borbe za

²⁸⁶ Proleter 1929–1942, str. 461–462.

²⁸⁷ Ibid, K1 1936/379.

²⁸⁸ Ibid, K1 1937/64.

²⁸⁹ Radničke novine, Beograd, 30. X 1936.

veće nadnice, za kolektivne ugovore, za socijalno osiguranje jest borba za reformu. Odreći se reformizma znači odreći se postojanja sindikata. Reforme su sadržaj sindikalnog rada, one su suština njegove djelatnosti. Reforme se ne beru već osvajaju. Stoga URSSJ i njegovi vode nisu reformisti. Reforme nisu njihov cilj već sredstvo s pomoću kojega će radnici osvojiti buržoasko društvo i pretvoriti ga u svoje.

Vođe URSSJ-a proglasili su partijsko-političku neutralnost. To ne znači da je URSSJ izvan političkih zbivanja. Za njega nije svejedno da li djeluju na solidnom terenu buržoaskog demokratskog poretka ili u fašističkoj državi.

Političko pitanje o kojem sindikati svakako moraju imati stav jest odnos prema fašizmu ili demokraciji. Sindikati moraju voditi nepomirljivu antifašističku akciju. Borbom protiv fašizma vodi se borba za demokraciju, borba protiv rata, borba za mir.

U Jugoslaviji je nemoguć jugoslavenski fašizam. To može biti samo srpski, samo hrvatski, samo slovenski. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da je nemoguć fašistički pokret izvan okvira nacionalističkog pokreta. Jer, da bi fašizam mogao privući mase mora se temeljiti na nacionalizmu.

Objektivni uvjeti za razvoj fašizma već postoje. Borba između domaćeg i stranog kapitala je vrlo oštra. Borba između njega i osiromašenih masa radnoga naroda isto tako. Prema tome, fašistička je opasnost tu. U ovakvoj situaciji fašisti se pojavljuju kao nosioci klasnog izmirenja. Oni ne priznaju čak ni postojanje proletarijata kao klase. Između socijalista i URSSJ-a i fašističkih organizacija, pa bile one milijun puta radničke, postoji nepremostivi principijelni jaz.

Stoga je nemoguće bilo kakvo koketiranje s fašističkim organizacijama bez svaka koncesija na toj liniji slabi prodornu snagu klasno borbenog proletarijata i znači dezorijentaciju klasne fronte.²⁹⁰

1935. je godina vrlo značajna za razvoj sindikalnog pokreta u Jugoslaviji i u svijetu. Londonski kongres Internacionalnog sindikalnog saveza (ISS) čini značajnu etapu u savladavanju rascjepa sindikalnog pokreta u svijetu. Došlo je do stanjanja sindikata u Španjolskoj i Francuskoj. Komunisti su u ovim zemljama raspustili svoje sindikate i učlanili ih u ISS. U vanevropskim zemljama odigrava se sličan proces. Sindikati Kanade, Palestine, Indije, Meksika, Argentine i ranije organizacije Profinterne priključile su se i ušle u Internacionalni sindikalni savez. Grupiranje je izvršeno na osnovi partijsko-političke neutralnosti, pune proleterske demokracije i jačanja utjecaja cjeline radničkog pokreta. Ovo masovno napuštanje Profinterne vršilo se na osnovi želje odgovornih foruma ovih organizacija. Na Kongresu u Londonu, u delegacijama Francuske i Španjolske, bili su zastupljeni i komunisti. Sve principijelne odluke donijete su jednoglasno. Na Kongresu

je znatan dio diskusije posvećen pitanju jedinstva ISS i Profinterne. Na Kongresu je rečeno da su se kapitalističke vlade pokazale nesposobnima da osiguraju mir. Nastupio je trenutak kada se radnička klasa nalazi pred alternativom: jedinstvo ili smrt. Frachon, vođa francuskog komunističkog pokreta, član politburoa KP Francuske, kada je biran u Ujedinjeni biro Glavnog radničkog saveza dao je ostavku na sve partijske funkcije. Zemaljska konferencija KP Francuske se potpuno solidarizirala sa stavom Fradona. Ovi događaji u Francuskoj imali su veliki odjek i označavaju prekretnicu u djelatnosti klasnih sindikata. Tako, na primjer, beogradske »Radničke novine« govore o tome da se ni u jednoj zemlji gdje se išlo na ujedinjenje ne govori o nametanju komunističke nad sindikalnim pokretom i pojedinim sindikatima.

U Jugoslaviji je najveći dio klasnih sindikata okupljen u okviru URSSJ-a. Od klasnih organizacija izvan URSSJ-a najznačajniji su grafičari i bankarci. Međutim, u svim krupnim akcijama obje organizacije nastupale su zajedno s URSSJ-om.

»URS-ova životna snaga, njegova najbitnija osobina sastoji se, kao što smo već i ranije istakli – pisali su socijalisti »u mogućnosti neprekidnog sprovođenja jedinstva. Taj se proces obavlja bez kapitulacije bilo sa čije strane. Do juče protivnici URS-a, danas se nalaze u njemu.

URSSJ je samim time simbol jedinstva, URSSJ pozdravlja procese ujedinjavanja u svijetu i u nas. On ne pravi smetnje, već taj proces svesrdno pomaže. Ali on je odlučan u branjenju svojih osnovnih organizacionih principa. On zna da se u njegovim granicama može ostvariti pravo jedinstvo. Uslijed toga o komunističkom osvajanju sindikata ne može biti ni riječi. Kada bi postojala takova parola i kada bi se konkretizirala ona bi neminovno dovela do rascjepa.«²⁹¹

Aktiviranje komunističke u klasnom radničkom sindikalnom pokretu dovelo je do porasta članstva u URSSJ-u. Na području djelovanja GRS-a u Beogradu članstvo je poraslo 1933. godine za 55,20 posto u odnosu na 1931. godinu. Slijedeća, 1934. godina bilježi porast od 69,6 posto prema prethodnoj, a 1935. godina pokazuje porast od 63,8 posto prema 1934. godini. To svjedoči da je široka masa funkcionara i članova bivših Nezavisnih sindikata ulazila u URSSJ.

»Usprkos dizanja embarga sa URS-ovih organizacija obnovila se ideja o 'jedinstvenom frontu'. Mi smo već imali slučajeve da su svi funkcioneri bivših centralnih uprava u jednom savezu postali članovi centralnih uprava u URS-ovim organizacijama. Oni su otišli daleko od jedinstvenog fronta, koji je samo trenutna zajednica samostalnih i podvojenih klasnih organizacija. Oni su već ostvarili organizaciono jedinstvo. I to nije bilo izvršeno na prepad. Stari funkcioneri URS-ovih organizacija su to sve-

²⁹⁰ *Ibid.*, 11. XII 1936.

²⁹¹ *Ibid.*, 18. XII 1936.

sno pripremili i u danom momentu su ga sprovedli.²⁹²

Zatim se napada obnavljanje ideje o jedinstvenoj fronti u sindikatima. Nepristupanje URSSJ-u i neprihvatanje njegovih osnovnih obilježja, kada su vrata URSSJ-a otvorena svima koji usvajaju ideje klasne borbe i žele jedinstvo, »Radničke novine« nazivaju »dezertiranjem za klasnog fronta«. One pozivaju sve da uđu u URSSJ i neka u njemu javno rade, primajući punu odgovornost pred radničkom klasom za svoj rad.²⁹³

Govoreći o odnosima u URSS-ovim sindikatima, o taktici borbe i disciplini u pokretu, socijalisti su smatrali da je neophodna samodisciplina i da je jedinstvo taktike preduvjet sindikalnog jedinstva. Lažna je svaka ona zajednica i svako jedinstvo u kojemu nema jedinstva pogleda u osnovnim linijama, jedinstva metoda u borbi, jedinstva u istupanjima. Do toga se dolazi demokratskim raščišćavanjem pogleda. Pokret se mora shvatiti kao cjelina. URS, prema tome, nije federacija pojedinih stručnih saveza. Oblasni i mjesni odbori imaju autonomiju samo u rješavanju internih organizacijskih pitanja. U javnom istupanju, provođenju klasne politike i direktiva URS-a, odluka njegovih kongresa, te autonomije nema – to su ne samo moralne obaveze, nego i dužnost svakog člana sindikata.

Proleterska demokracija garantira da te odluke i te direktive nisu plod grupe koja je uzurpirala vlast. U pokretu koji redovno održava svoje kongrese za koje članstvo slobodno bira svoje delegate, zaista se ne može govoriti o uzurpaciji. Ti delegati biraju vrhovne forume pokreta. Oni tako dobivaju povjerenje cjelokupnog članstva, odnosno njegove većine ako ima više lista.

»Radničke novine« posvetile su mnogo pažnje prikazivanju URSSJ-a kao nosioca nepomirljive klasne borbe. »Njegova taktika izvire iz osnovnih marksističkih principa. Ona određuje metode borbe čuvajući najpunije klasno jedinstvo i proletersku demokratiju. URS je protiv svakog manevarisanja u ovoj oblasti. On nemilosrdno raskriva svaku kamuflažu, svako prikrivanje prave stvarnosti. Protivnik je svakog partijskog sektarstva, koje razjedinjuje. On je protagonist širokih političkih borbi koje sjedinjavaju. Njegova ekonomska borba ne sprečava ga da u značajnim političkim pitanjima (fašizam, demokratija) zauzme ispravan stav. Za puno obezbeđenje uspeha u klasnoj borbi on traži široko učešće klasno svesnog proletarijata, puno uzdizanje klasne svesti kod još nesvesnih masa. Njegova taktika se može ukratko izložiti rečima Dušana Popovića: »Njena suština je u sposobnosti da može primiti i razvijati borbu na svim pozicijama buržoaskog društva, ne propuštajući pogodne momente i situacije, iskoristiti svaku česticu naše snage ... osetiti se, rešavati, ali sve to raditi ... za socijalizam!«²⁹⁴

²⁹² *Ibid.*

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ *Ibid.*, 7. 1. 1937.

Iz Izveštaja s Kongresa Glavnog radničkog saveza za Srbiju (URSSJ-a) 1937. godine

Vrijeme od kongresa GRS-a koji je održan u Beogradu 26. listopada 1935. do narednog kongresa, održanog 20. i 21. lipnja 1937. godine proteklo je u znaku daljeg borbenog uspona sindikalnih organizacija Srbije. Povećan je broj organiziranih radnika i štrajkova. U vrijeme autoritarnih režima poslodavci su nastojali uništiti sve tekovine borbe radničke klase Srbije. Tražili su izlaz iz privredne krize u smanjivanju zakonske zaštite radnika, obaranju nadnica i njihovu svodenju na najnižu moguću mjeru uz trajno produžavanje radnog vremena. Napadali su i na osiguranje radnika i »velike« socijalne namete. Radnički pokret je žilavo odolijevao nasrtajima reakcije. Iako je sindikalna aktivnost bila svedena na samoobranu, kapitalistički su krugovi ubrzo shvatili da URSSJ neće postati njihov radnički pokret pa su prišli stvaranju svojih radničkih fašističkih sindikata. Te su godine bile isuviše teške čak i za neke koji su godinama radili u klasnom radničkom pokretu. Počeli su da plivaju niz vodu, prihvatili pruženu ruku režima i postali njegovi sluge. S društvenog dna nicala su vode koji su se počeli baviti nacionalnim odgajanjem radničke klase i odvrćanjem radnika od marksističkog utjecaja. Usprkos tome, nacionalni fašistički sindikati nisu imali dubljev korijena među radnicima. Prije i poslije petomajskih izbora napravljen je posljednji pokušaj njihova obnavljanja. Povampirio se Hrvatski radnički savez i stvoren je JUGORAS. Te činjenice govore, isticali su tadašnji funkcionari GRS-a, da nije minula fašistička opasnost i da se radnike mora pripremiti za nove borbe. Nacionalne profašističke organizacije u općem gibaju proletarijata, koji je ostvario jedinstvo između komunista i socijalista, neće, međutim, nikad biti presudan faktor. Najpunije spajanje i cementiranje klasno borbenih snaga u jedinstveni radnički pokret izvršio se bez krupnih riječi i dirljivih scena u radionicama, tvornicama, na građevinama, svugdje gdje radnici žive i rade. Snaga jedinstva urodila je plodom. Duge i naporne borbe bile su uspješne.

Izveštaj o radu GRS-a bio je veoma opešan. Održan je čitav niz zborova u Beogradu i unutrašnjosti s raznim zahtjevima, donijeto je mnoštvo rezolucija. URSSJ je u Beogradu sredinom veljače 1936. godine održao veliki zbor nezaposlenih. Delegacija predstavnika sindikalnih organizacija s GRS-om na čelu posjetila je Ministarstvo socijalne politike i Narodnu skupštinu kojima su izloženi zahtjevi organiziranih radnika i zatraženi hitni krediti za pomoć nezaposlenima. Do tada se je pomoć izdavala putem kuhinja za 18.533 nezaposlenih lica ili za 4.785 radničkih porodica. Svaki je obrok koštao 2,24 dinara. Sredstva su bila iscrpljena, pa je kuhinja obustavila rad. GRS je u zajednici sa Savezom bankaraca i grafičara kazao za 1. ožujak novi zbor.²⁹⁵

²⁹⁵ *Ibid.*, 28. II. 1936.

Anketa o reguliranju minimalnih nadnica provedena je početkom svibnja 1936. u Beogradu. Anketa je odbacila prednacrt Uredbe. Njeni principi su neprihvatljiviji jer umanjuju ulogu radničkih povjerenika, a sindikalne organizacije potiskuje u pozadinu. Ograničavanjem prava na štrajk pokušava se likvidirati klasna borba. Anketa je tražila punu slobodu za rad sindikata. Bogdan Krekić je iznio da su minimalne nadnice bile zahtjev URSSJ-a, da one postoje u svim kolektivnim ugovorima u svijetu ali da se ovako može dogoditi da vlast minimalne nadnice proglasi maksimalnima. Odbacujući prednacrt Uredbe, sindikati ne odbacuju ideju o garantiranim minimalnim nadnicama. Osim toga, ova uredba predstavlja praktički program za JUGORAS. Ovlašti utvrđivanja minimalnih nadnica dalo se državnoj birokraciji.²⁹⁶

Mjesni međustrukovni odbor u Beogradu održao je sastanke 14. lipnja 1936. na Čuburi, 15. lipnja na Čukarici i 16. lipnja na Karaburmi na kojima je propagirao značaj statistike i anketa za vođenje sindikalnih akcija.²⁹⁷

U Užicama je MMO osnovao podružnicu Saveza živežarskih radnika. Osnivačkoj skupštini prisustvovalo je više od 20 članova. U Šapcu je 1932. formirana podružnica živežara. 1933. godine uspjelo je osnovati podružnicu građevinskih radnika s oko 20 članova. 1934. godine osnivaju šivači svoju organizaciju, a kasnije je formiran Mjesni međustrukovni odbor. Rad MMO proširen je i na kulturno-prosvjetne aktivnosti. Osnovana je sekcija radničke kulturno-umjetničke grupe »Abrašević«. Za kratko vrijeme formirana je i podružnica opančarskih radnika. Poslije ovih, formirane su podružnice stolara, brijača, konobara. U MMO bilo je osam podružnica. Iz izvještaja s Godišnje skupštine sekcije »Abrašević« vidi se da je grupa sama izgradila, uz velike materijalne teškoće, pozornicu, nabavila dekor i pozorišna odijela i da je pored redovitih predstava organizirala i predavanja.

U Jagodini je obnovljeno nekoliko podružnica metalaca, tekstilno-odjevnih radnika, drvodjelaca i živežara. Ova je posljednja imala najviše izgleda za razvitak s obzirom na nekoliko velikih poduzeća, poznatu Klefiševu tvornicu, pivaru i više mlinova. Jagodinci su radili s lijepim uspjehom i na kulturnom polju, putem sekcija »Abrašević«. Održan je krajem 1936. zbor koji je ostavio sjajan utisak na cjelokupno radništvo Jagodine i okoline. Zbor je održan u jednoj od najvećih sala u Jagodini u hotelu »Sarena kafana« u glavnoj čaršiji. Sala je bila puna. Jagodinci ne pamte veći zbor. Na zbor su došli i radnici iz Paraćina zajedno sa svojim pjevačkim zborom »Cankar«.

Pored ranije formiranih podružnica opančara, obućara i metalaca, u Čačku su formirane podružnice živežara, građevinara, osoblja kućne posluge i

monopola. Osnovan je i tamburaški zbor u sastavu grupe »Abrašević«. Osobito su bili brojni građevinari sa svojih 110 članova. Skupština MMO održana je 1. ožujka 1936. Na skupštini je rečeno da se mjesni pokret lijepo razvija, da organizacije razvijaju aktivan rad, a broj članova raste.

U Kraljevu je Mjesni međustrukovni odbor imao u svome sastavu četiri sindikalne organizacije: kožarce, metalce, šivače i konobare. Do kraja ožujka održale su sve podružnice i MMO svoje redovne godišnje skupštine. U Kraljevu je obnovljena i sekcija »Abrašević«. Smetnjem sindikalnom i kulturnom radu činio je nedostatak vlastitih prostorija, tako da se smještaj i djelatnost pokreta odvijala u kavani. Radnički pokret u Kraljevu, po ocjeni MMO, ima izgleda za lijepu budućnost, a osobito podružnica metalaca, jer je u metalškoj industriji bilo uspijelo više od 500 radnika.

U Obrenovcu su postojale dvije strugare, a bila je razvijena i zanatska radinost. Vrlo su uspješno radile podružnice Saveza građevinarskih radnika, kožarsko-prerađivačkih radnika, Saveza privatnih namještenika i tekstilno-odjevnih radnika. Brijačko-vlasuljarski radnici su 1. kolovoza 1936. osnovali svoju podružnicu. Podružnica je odmah postavila zahtjeve za reguliranje radnog vremena nedjeljom i praznicima i sklapanje kolektivnog ugovora. Kožarsko-prerađivačku podružnicu činili su pretežno opančarski radnici. Na plenumu uprava sindikalnih podružnica 20. rujna 1936. izabran je izvršni odbor MMO-a.

Opci razvoj i napredak klasnog radničkog pokreta ozivio je i radnike u Arandjelovcu i okolnim rudnicima kamena i ugljena gdje je radilo i živilo oko 2 000 radnika. Vrlo aktivno su radile podružnice šivača i kožaraca. Bila je osnovana sekcija »Abrašević«. Podružnica rudara imala je oko 100 članova. Radilo se i na organiziranju radnika iz poduzeća šamota u Darosavi. U podružnici kožaraca bilo je 50 opančarskih i 10 obućarskih radnika. U podružnici šivača bilo je 20 abađijskih i pet šivačkih radnika. Radilo se na organiziranju 10 metalčkih, 15 trgovačkih i 40 konobarskih radnika. 1935. bilo je ućlanjeno 130 radnika u mješovitom podružnici rudara i kožaraca. 1936. godine štrajk opančarskih radnika bio je ugušen protjerivanjem i hapšenjem radničkih funkcionara. Iste godine osnovana je umjetnička grupa »Abrašević«. 1937. godine došlo je do štrajka rudarskih radnika u rudniku Oplenac zbog potpisivanja kolektivnog ugovora. Funkcionari i štrajkaški odbor su uhapšeni i protjerani. Usprkos tome radnici Arandelovca nastavili su sa sindikalnim radom i pripremanjem novih borbi.

Mjesni međustrukovni odbor u Pančevu imao je u svom sastavu pododbor molersko-farbarskih radnika, podružnicu kožarsko-prerađivačkih radnika, podružnicu Saveza građevinskih radnika, obalskih radnika, šivačkih, drvodjeljskih, metalčkih, brijačko-vlasuljarskih i povjereništvo Saveza grafičkih radni-

²⁹⁶ *Ibid.*, 10. V 1936.

²⁹⁷ *Ibid.*, 24. VI 1936.

ka. 19. rujna 1936. održan je sastanak sviju podružnica na kojemu je zaključeno da se osiguraju materijalna sredstva za priređivanje javnih zborova, stručnih i kulturnih predavanja.

U izvještaju se dao pregled tarifnih pokreta i štrajkova po strukama i po oblastima na teritoriji GRS-a koji je uzet iz izvještaja o radu beogradske Radničke komore. Štrajkova je bilo 101 sa 28.858 štrajkaša, dok je od 1934. do prosinca 1935. bilo ukupno 52 štrajka sa 8 189 radnika. Tarifnih pokreta bilo je od 1. siječnja 1936. do svibnja 1937. godine

35 sa 3 789 sudionika, a od 1934. do kraja 1935. godine svega 14 tarifnih pokreta sa 654 radnika. Ukupno je od početka 1934. do kraja 1935. godine bilo 66 tarifno-štrajkaških pokreta sa 8 843 radnika, a u 1936–1937. godini 136 tarifnih i štrajkaških pokreta sa 32.647 radnika.²⁹⁸

Ukupno štrajkova i tarifnih pokreta bilo je 136 sa 32.647 učesnika.

²⁹⁸ Ibid. 10. I, 28. II, 13. III, 9. IV, 24. VII, 7 i 28. VIII, 25. IX, 2. X 1936; 17. II 1937.

Pregled tarifnih pokreta i štrajkova na području beogradske Radničke komore u razdoblju od 1. siječnja 1936. do 31. svibnja 1937.²⁹⁹

Struka	B r o j			učes.
	štrajkova	štrajkaša	tarifnih po.	
Građevinska i kamena industrija i moleri	19	16.380	2	200
Metalska industrija	4	699	3	472
Kemijska industrija	2	273	–	–
Tekstilna industrija	5	830	1	300
Industrija papira	1	135	–	–
Industrija kože	1	21	1	20
Prerađivači kože (obučari i opančari)	14	850	9	347
Šumsko-pilanska industrija	2	74	–	–
Rudari i topioničari	6	3670	–	–
Drvodjelska industrija	13	1744	3	300
Industrija hrane i pića	6	1724	2	40
Industrija odjeće (krojači)	18	838	5	1050
Grafička industrija	1	400	–	–
Higijena (brijači i drugi)	9	1220	9	1060
Ukupno	101	28.858	35	3789

²⁹⁹ Radnička pitanja u Srbiji. Izvještaj o radu beogradske Radničke komore za godine 1932–1936 s pogledom na privedne prilike i položaj radnika i namještenika, Beograd 1938, str. 202–203.

Pregled tarifnih pokreta i štrajkova po oblastima

Okružni ured	B r o j		tarif. pokreta	uče- snika	štraj. i tarif. pokreta	Ukupno učesnika
	štrajkova	štrajkaša				
Beograd	15	18.707	31	3744	96	22.452
Niš	14	3.985	–	–	14	3.985
Skopje	11	5.008	4	45	15	5.053
Crna Gora	11	1.157	–	–	11	1.157
Ukupno	101	28.858	35	3789	136	32.647

Na kongresu 1935. prema statistici izvršnog odbora URSSJ-a, GRS je brojio 9 886 članova za koje je uplaćena kvota. 1936. taj je broj povećan na 15.072 člana koji plaćaju kvotu. Na kongresu GRS-a u 1937. godini delegati organizacija predstavljali su 22.940 učlanjenih radnika i radnica.

Brojno stanje članova po strukama na području GRS-a

Struke	1933.	1934.	1935.	1936.
Metali	1.094	676	1.318	1.898
Privatni namještenici	210	306	405	551
Saobraćaj i transport	575	230	219	556

Struke	1933.	1934.	1935.	1936.
Rudari	–	445	1.816	3.559
Monopolci	622	456	324	642
Građevinci	983	1.981	2.502	2.323
Kožarci	602	939	512	748
Tekstilno-odeć. radnici	660	268	347	323
Živežari	581	294	301	547
Drvodjelci	395	379	1.045	1.802
Hotel. i kuć. posluga	543	307	316	638
Zanatski radnici	141	283	682	1.308
Splošna. delav. zveza	60	128	99	177
UKUPNO	6.466	6.692	9.886	15.072

Rad Kongresa

Opisujući početak Kongresa »Radničke su novine« pisale da ulazak u salu daje izvanrednu živu sliku, da se iznad predsjedništva vijuu crvene zastave, transparenti: »Želvo jedinstvo radničke klase!« i »Proleterii svijuu zemalja, ujedinite se!«. Sala je puna, galerije isto tako. Kongres je otvorio Luka Pavičević koji je, pored ostaloga, pozdravio borcu Španjolske ovim riječima:

»No isto tako je i naša međunarodna dužnost da se setimo palih žrtava za slobodu čovjeka, žrtava koje nestaju u španskim klancima. Danas čitamo da je pao Bilbao. Nestale su hiljade. Borba asturijskih rudara postaje tako sve teža. Pašće nove žrtve. Jednim minutom čukaju odajmo posljednju poštu palim herojima rada i slobode.

Kongres je na nogama. Pognutu glave i izraz uske povezanosti radnika sa borbom u kojoj su hiljade pali.

- Slava mrtvima! Želva radnička klasa! koja će osloboditi čovečanstvo od ovih strahova.

- Dozvolite mi - nastavlja drug Pavičević - da pozdravim i vas. Vi ste prvoborci proletarijata. U minulom periodu vi ste išli iz borbe u borbu, iz štrajka u štrajk ali i iz apsua u aps. I sve to je veliko iskustvo. Vi danas treba da ispitajte ne samo rad izvršnog odbora URS-a, već i ostalih sastavnih organizacija.»

Na Kongresu su bile tri točke dnevnog reda. Pored izvještaja, izmjene i dopune pravilnika Glavnog radničkog saveza, Luka Pavičević je referirao o socijalnim ustanovama. Dajući podatke o ekonomskim kretanjima utvrdio je da je privreda nešto oživjela. Naoružanje joj je dalo veliki impuls. Ekonomski potres srušio je stabilnost čitava niza zanata, posebno obučara, opančara, abadžija. Zanatska poduzeća zamjenjuje industrija i krupni kapital. Broj zaposlenih se povećao za 7 196 radnika. Prosječna radnička nadnica iznosila je 1931. godine 30,16 dinara, a 1935. 23,89 dinara. Veliki val štrajkova podigao ju je svega za 0,23 dinara.

Kongres se nije zadržao samo na pozitivnim rezultatima, nego je ukazao i na negativne pojave. Osuđeno je sektaštvo u radničkom pokretu ma u kom obliku ono dolazilo od izražaja. Kongres je označio sektaštvo kao čin ravan izdaji.

Kongresu Glavnog radničkog saveza Srbije pristupovali su predstavnici sindikalno organiziranog radništva Srbije, Makedonije i Crne Gore. »Došli su borci koje protivnik nikakvim obećanjima nije mogao kompromitirati, kao i oni koje ni najbezobzirniji progoni nisu mogli slomiti.« Konstatirano je također da kapital u Srbiji, ne birajući sredstva, ima u planu da od slobodnih i klasno borbenih sindikata stvori fašističke sindikate. Nove prilike u sindikalnom pokretu nameću izgradnju jedinstvene taktike i akcije. Klasni protivnik postao je aktivniji, a njegove navale sve bezobzirnije. Jedini mu je cilj da uništi klasni radnički pokret, prvo u Srbiji a onda i u

drugim pokrajinama u državi. Zato je Kongres demonstrirao organizacijsko jedinstvo sa ciljem da obrani klasne sindikate u Srbiji, okupljajući sve snage sposobne za kolektivni rad, ustajući protiv svih unutrašnjih razmimoilaženja osobne i taktičke prirode. Kongres je tražio da se izbjegnii i sva teorijska razglabanja o politici pojedinih partija. Borba za primjenu radničkog zaštitnog zakonodavstva bila je crvena nit koja se provlačila kroz cjelokupnu aktivnost GRS-a. Kongres je raspravljao o rezultatima štrajkaških akcija. Na području beogradske Radničke komore posebno je naglašen odjek tarifnog pokreta građevinskih radnika, koji je obuhvatio 50,66 posto od zaposlenih radnika te struke na tom području. Na području djelovanja GRS-a bilo je ukupno 150.764 osoba zaposlenih u privredi. Od tog je broja bilo 30.853 žena. U rudarstvu je bilo 22.000 uposlenih radnika. U organizaciji Saveza rudara bilo je oko 25 posto radnika. Općinskih radnika bilo je uposleno 10.011 a organiziranih svega 509. Rudari su zbog terora morali pristupiti JUGORAS-u pa su izgubili više od 1000 članova, iako su oni ostali idejno vezani s URSSJ-om.

GRS je na svoju inicijativu osnovao mnoge organizacije i formirao mnoge međustrukovne sindikalne odbore, tamo gdje ih nije bilo i gdje to pojedini savezi iz bilo kojih razloga nisu mogli učiniti.

Suradnja između sindikalnih saveza, mjesnih međustrukovnih odbora i Glavnog radničkog saveza uspostavljena je i to daleko bolja nego što je bila na Kongresu GRS-a 1935. godine kad su se osjećali tragovi međusobnog nepovjerenja.

GRS je do 1937. godine svu brigu o kulturnom radu i prosvjetovanju sindikalnog članstva prepustio kulturno-prosvjetnim grupama »Abrašević« i Centrali za radničko vaspitanje. Tu su brigu oni vodili i dalje. Na području djelovanja GRS-a »Abrašević« je imao 38 sekcija s oko 2 500 članova, mahom radničke omladine, članova sindikalnih organizacija. Centrala za radničko vaspitanje pridonijela je obrazovanju sindikalnog članstva putem predavanja, škola, radničkih akademija, diskusionih večeri. U Centralu je, pored »Abraševića« i njegovih sekcija, bio učlanjen i znatan broj drugih kulturnih grupa. 1937. godine i GRS se prihvatio kulturno-prosvjetnog rada. Osnovao je sindikalnu školu koja je pokazala dobre rezultate. Isto je tako osnovao kulturno-prosvjetnu sekciju za žene. Kongres je odobrio liniju »Radničkih novina«. Njihovo širenje stavio je u prvenstveni zadatak svim funkcionarima. Kongres je donio rezoluciju koja glasi:

»Kulturno prosvetni rad našeg sindikalnog pokreta ima se smatrati kao jedna od najvažnijih zadataka sastavnih organizacija GRS-a jer se podizanjem umnog i moralnog nivoa radnika podiže i akciona sposobnost klasnih sindikata, koja im je potrebna za postignuće postavljenih naznačenih zadataka u programu GRS-a.

Podvlačeći to, Kongres odlučuje da u zajednici sa kulturnim i sportskim radničkim centralama i

sindikalnim organizacijama organizuje ovaj rad novi Izvršni odbor GRS-a posvećujući naročito pažnju radu među omladinom i ženama.»

Pridajući štampi veliki značaj, Kongres je preporučio svim savezima i njihovim mjesnim jedinicama da po mogućnosti što prije uvedu obavezno uzimanje sindikalnih listova za svoje članstvo i da u tome poslu prvenstveno šire »Radničke novine« kao organ URSSJ-a.

Isto je tako Kongres stavio u dužnost sindikalnim redakcijama, kako općeg organa – »Radničkih novina« – tako i organa pojedinih saveza, da svoj rad usklade s jedinstvenim stavovima prema svim aktualnim pitanjima sindikalnog pokreta, te preporučio da se ubuduće izbjegnu nesuglasice s radničkom štampom. Odlučeno je da će Izvršni odbor Glavnog radničkog saveza u redakciju »Radničkih novina« uputiti svoja tri predstavnika, koji će u njoj ravnopravno odlučivati.

Kongres je mnogo pažnje posvetio izgradnji sindikalnog jedinstva. U klasnu zajednicu mogu da uđu samo one organizacije koje stoje na principima klasne borbe, a akciono jedinstvo vodi ka punom organizacijskom ujedinjenju. To treba da se izvrši u cijeloj zemlji. URSSJ o tome treba da vodi računa.

Raspravljajući o radničkom osiguranju, Kongres je konstatirao da se, zahvaljujući privrednom prosperitetu, prilike u radničkom osiguranju popravljaju ali da je još loše uređena liječnička služba i da njome upravlja neodgovorna birokracija. Kongres je pozdravio zakonsko rješenje o osiguranju u iznemoglosti, starosti i smrti, ali odlučno odbija da se ono provede na račun oduzimanja postojećih prava radnika i namještenika pa je tražio da se, bez obzira na prigovore poslodavaca, ono ostvari kroz posebne doprinose.

Kongres je protestirao protiv isključenja općinskog osoblja iz obaveznog osiguranja i odlučno je zahtijevao da se izuzeto općinsko osoblje, kao i druge izuzete kategorije radništva, vrate pod obavezu općeg radničkog osiguranja.

U diskusiji o referatu o socijalnoj politici raspravljalo se o izvanredno teškom položaju radničke klase, neograničenom radnom vremenu, neprekidnom porastu broja poginulih i unesrećenih na radu i nezaposlenosti radnika. Posebno su apostrofirani zadaci inspekcija rada koje trebaju sprečavati kršenje zakonskih propisa. Pravo je radnika da slobodno biraju svoje povjerenike što inspekcije ometaju. Likvidacija sporova iz radnih odnosa pretvara se u politiku likvidiranja slobodnih sindikata. Koristeći se zakonima i ministarskim naredbama provociraju se radnici i guši legalni rad njihovih organizacija. Kongres je osudio stvaranje posebne Komore za vardarsku, moravsku i zetsku banovinu sa sjedištem u Skopju. Suviše veliko područje i skromna finansijska sredstava čine zaštitu u toj komori iluzornom. Kongres je tražio da činovnici inspekcija rada savjesno vrše svoju dužnost. Tražeći izbore u

radničkim komorama Kongres je tražio da se URS-ove organizacije prime u evidenciju sopske Komore što je ova stalno odbijala. Kongres je, raspravljajući o pomaganju nezaposlenim radnicima, ponovio zahtjev da obavezno osiguranje za slučaj nezaposlenosti smatra početkom rješavanja ovog pitanja. Burze su rada na Kongresu optužene za neprikladan rad. Izrađene su tri uredbe o pomaganju nezaposlenih radnika. Sve su tri bile povučene poslije odlučnih protesta i akcija koje su se protiv njih vodile. Kao odgovor na zahtjeve URSSJ-a da se utvrdi minimalna nadnica za najslabije plaćene kategorije radnika, donesena je Uredba o minimalnim nadnicama koja je zbog predviđenog postupka oko obaveznog pomirenja, arbitraže i zabrane štrajkova uperena protiv interesa radničke klase, pa Kongres traži pravo koalicije i štrajka.

Kongres je donio Pravilnik Glavnog radničkog saveza kao pokrajinskog odbora URSSJ-a za Srbiju. U članu 1. govori se o historijskoj povezanosti Glavnog radničkog saveza od 1903. do kongresa 20. i 21. lipnja 1937. Zbog zanimljivosti toga člana donosimo ga u cijelosti: »Glavni radnički savez Srbije je statutarne i organski povezana tvorevina sa Radničkim savezom čija je pravila rešio sindikalni kongres od 20. jula 1903. godine.

Sa glavnim radničkim savezom čija je Pravila doneo sindikalni kongres 6. i 7. jula 1905. godine u Kragujevcu.

Sa bivšim Centralnim sindikalnim većem Jugoslavije, čija je pravila doneo sindikalni kongres, održan 23. aprila 1919. godine u Beogradu.

Sa odlukom beogradskih sindikalnih organizacija od 25. maja 1921. godine kojom je obnovljen rad Glavnog radničkog saveza,

Sa Glavnim radničkim savezom Jugoslavije, čiji je privremeni pravilnik propisala Zemaljska sindikalna konferencija od 7. januara 1922. godine u Beogradu,

Sa Ujedinjenim radničkim savezom Jugoslavije, čiji je statut propisao Kongres sindikalnog ujedinjenja od 10. 11. i 12. oktobra 1925. godine u Beogradu.

Sa izmenama i dopunama toga Statuta od 16. oktobra 1928. godine, rešenim u Zagrebu i kao takav Glavni radnički savez kao Pokrajinski odbor URSSJ za Srbiju je nastavak Radničkog saveza koji je osnovan 20. jula 1903. godine, odnosno Glavnog radničkog saveza od 1905. godine.»

Zadatak Glavnog radničkog saveza je da pomaže i stvara sindikalne, prosvjetne, zabavne, umjetničke, sportske i opće kulturne radničke organizacije na svojem području, da ih moralno i materijalno pomaže; po potrebi da vodi sve akcije koje smatra potrebnima kao i da vodi sindikalnu politiku i određuje akcije i taktiku na svom području. Njegov je zadatak isto tako da razvika klasnog sindikalnog i kulturnog pokreta u Srbiji usmjerava u pravcu jednodobroznog rada, da osniva mjesne međustrukovne sindikalne odbore, da održava pojedinačne ili

opće konferencije centralnih i podsaveznihi uprava koje su u njemu učlanjene.

Pred forumima URSSJ-a GRS predstavlja cjelinu učlanjenih organizacija svoga područja i u njihovo ime daje prijedloge za akcije koje zadiru u interese djelova pokreta drugih pokrajina ili se zajednički vode.

GRS dalje ima zadatak da na svom području rukovodi i financira sve izborne akcije za socijalno-političke ustanove kao što su okružni uredi za osiguranje radnika, Radnička komora, sudovi dobrih ljudi i tome slično, i ističe jedinstvene kandidatske liste za te ustanove.

GRS je mogao da osniva okružne sekretarijate. Pravilnik je određivao funkcije mjesnih međustrukovnih odbora, organizaciju Glavnog radničkog saveza, funkciju uprave, karakter kongresa (redovnog i vanrednog), njegov sastav i odluke.

Od zapaženih diskutatana treba spomenuti Petra Damjanovića, delegata dvordjelskih radnika, Mihajla Jeftića, delegata iz Kruševca koji je govorio o štrajku abadžijskih radnika, Mirka Vuksanovića, rudara iz rudnika Treptča koji poziva gradske radnike na slogu s rudarima, zatim Jovišu Lukovića iz Čačka, Jozefinu Kuden, od kućnih pomoćnica, Mihajla Milonjića u ime crnogorskih delegata koji je naveo da u Crnoj Gori postoje 24 sindikalne podružnice. Stjepan Gužvić sekretar Saveza kožarsko preradivačkih radnika govorio je o uzrocima štrajkova.

Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je Luka Pavičević, za potpredsjednika Branko Petek, za sekretara Milorad Belić, za blagajnika Vojislav N. Veličković. Članovi su bili: Josip Bosnar, Života Jevtović, Branko Jovanović, Marko Terzić i A. Čurković. Zamjenici su bili: Ivan Sabo, Cvetin Mihajlović, Mihajlo Bogdanović, Ljubica Radenović, Aleksandar Šandrov, Steva Miškulin, Stjepan Gužvić, Miodrag Janošević i Leposava Stamenković.³⁰⁰

O sukobu bivših vođa Nezavisnih sindikata o pitanju jedinstva na Kongresu GRS

Poslije Kongresa objavio je »Proleter« članak »Nije to put« kojeg je napisao Rodoljub Čolaković. Iz članka se vidi da su na Kongresu Glavnog radničkog saveza podnijeta dva prijedloga rezolucije o jedinstvu radničke klase. Prvu rezoluciju pripremili su komunisti iz Beograda zajedno s Josipom Brozom Titom. I vode socijalista suglasili su se s njom, tako da je ona bila predložena Kongresu kao lista pristalica jedinstva. Drugu rezoluciju sastavili su bivši vođe Nezavisnih sindikata i članovi desne frakcije KPJ. Kritizirajući prijedlog druge rezolucije, Čolaković iznosi da se u njoj pravilno ističe da je najveća slabost radničke klase njena pocijepanost u

nekoliko sindikalnih organizacija i da bi njihovo ujedinjenje povećalo snagu klasnog radničkog pokreta i privuklo nove mase neorganiziranih radnika, pa dalje kaže:

»Ali ono što u tom predlogu apsolutno ne valja, to je put koji sastavljači rezolucije predlažu. Oni predlažu da se stvaraju odbori za ujedinjenje u koje bi ušli prestavnici bivših Nezavisnih Sindikata, koji bi pripremili Kongres ujedinjenja.

Tri stvari su ovdje pogrešne. Prvo, sastavljači predlažu organizaciono ujedinjenje, a i ne pominju akciono jedinstvo. Oni ne uviđaju da do organizacionog jedinstva može doći samo putem akcionog jedinstva, putem zajedničkih akcija raznih sindikalnih organizacija u jednom preduzeću, u jednoj struci, u čitavoj zemlji. To su etape koje vode organizacionom sindikalnom jedinstvu.

Drugo, oni predlažu da u te odbore uđu predstavnici bivših Nezavisnih Sindikata. Ovo gledište (Odbori sa predstavnicima iz Nezavisnih Sindikata) karakteriše stav onih koji još uvijek u URS-u gledaju »komoraše« Krekića, »gazda« Živka itd. Ine diferencijalno pristalice od protivnika jedinstva radničke klase. Ovakvim svojim sektaskim stavom i gledanjem na URSS oni ne otvaraju već zatvaraju pristup u sindikate bivšim članovima Nezavisnih Sindikata, koji stoje po strani, ne smatrajući URSS klasnim sindikatima u kojima je mjesto svim radnicima. Pri tome zaboravljaju da je ogromna većina članova bivših Nezavisnih Sindikata organizovana danas u URS-u i da bi prihvatanje njihovog prijedloga izazvalo veliku zbrku među tim članovima, a možda i cijepanje URSS-a. U svakom slučaju, to bi značilo slabljenje URSS-a koji je danas glavna snaga klasnog sindikalnog pokreta i kao takav ima da bude glavna poluga u borbi za sindikalno jedinstvo.

Treće, predlažaći ne vide da pored URSS-a, bankaraca i drugih klasnih sindikalnih organizacija postoje i druge sindikalne organizacije u Hrvatskoj i Sloveniji sa kojima je jedinstvo i potrebno i moguće.

Ne znamo što je rukovodilo sastavljače rezolucije i u čije ime oni iznose svoj predlog. Bilo da je po sredi lična ambicija, nerazumijevanje današnjih istinskih potreba radničke klase ili čisto sentimentalni razlozi nekolicine bivših Nezavisnjaka, oni stoje po strani od klasnog sindikalnog pokreta radničke klase.³⁰¹

U izvještaju od 3. rujna 1938. piše Josip Broz Kominterni o tom slučaju slijedeće:

»Za vreme Kongresa Ujedinjenog radničkog Saveza Srbije u proleće 1937. godine bilo je dovedeno u pitanje jedinstvo sindikata u Srbiji preko nekih elemenata bivših levih i desnih frakcija. Stvar je stajala ovako: naši drugovi su se dogovorili sa levim socijalistima da pripreme Kongres srpskih sindika-

³⁰⁰ Radničke novine, Beograd, 23. IV, 11. 18. i 25. VI, 2. 9. i 16. VII i 20. VIII 1937.

³⁰¹ Proleter 1929-1942, str. 586.

ta. Perspektive za to su bile vrlo dobre; do Kongresa su bili usvojeni skoro svi naši predlozi. Drugovi iz Beograda su došli u Zagreb i sa mnom pripremili rezoluciju za Kongres o jedinstvu sindikata. Na knadno su i socijalisti dali svoju saglasnost za ovu rezoluciju, ali jedan bivši član CK KPJ-u i član desne frakcije sastavio je, sa drugim poznatim vođama bivših nezavisnih sindikata sopstvenu rezoluciju, kojom se od socijalista zahtevalo sindikalno jedinstvo, a o kojoj se još u 1925. godini govorilo. U ovoj rezoluciji oni su zahtevali da se sazove konferencija

Nezavisnih sindikata i URSS-a, socijalista, kako bi se prodiskutovalo pitanje jedinstva.³⁰²

Istup bivših vođa Nezavisnih sindikata unio je veliku zabunu na Kongresu. Pošto je ta rezolucija jednoglasno odbijena, a usvojena rezolucija koju je Tito pripremio zajedno s komunistima iz Beograda, Kongres je manifestirao organizacijsko jedinstvo sindikata i akciono jedinstvo sa sindikatima koji nisu u sastavu URSSJ-a.

³⁰² ACKSKJ, KI 1938/24.

POKRAJINSKA ORGANIZACIJA URSSJ-a ZA VOJVODINU

Aktivnost radničkog pokreta u Vojvodini 1935–1936. godine

Ekonomske i političke prilike u Vojvodini 1935. godine bile su sve teže. Kao dobru ilustraciju tih prilika navodimo izvode iz članka objavljenog u *Proleteru* iz Subotice koji je pisao jedan radnik, suradnik lista. U članku se, između ostalog, kaže:

»Ekonomska kriza, a naročito kriza poljoprivrede nije ni u jednom kraju Jugoslavije učinila toliko pustoši kao u Vojvodini. Čitava sela propadaju a osiromašeni seljaci dolaze u gradove da traže kakvo zaposlenje. Na svakom koraku po selima susreću se žandari, egzекutor i četnici.

Po gradovima je stanje isto tako očajno. Sitni zanati su potpuno propali. Jedino se donekle drži tekstilna industrija, koja upošljava jedino djecu i žene, čije plate se kreću od 5–8 dinara dnevno... Ako u Vojvodinu dolazi iz Beograda kakova zvanična posjeta, prvo dolazi predhodnica sastavljena od Pečančevih četnika... Prošle 1934. godine organizovan je u Novom Sadu zbor na kojem su govorili ministri iz Beograda. Kad je zbor otvoren i ministar počeo govoriti, sa svih strana povikali su seljaci: 'Ua lopovi, ua pljačkaši!' i druge povike, tako da je zbor prekinut... Prije nekoliko mjeseci je u Subotici 'posvećena' četnička zastava i tom prilikom govorio je Kosta Pečanac. Po završetku govora dva radnika su povikali: 'Dolje krvnici! Dolje fašisti! Dajte nam hljeba, ne treba nam vaša zastava!'

Subotičkim željezničarima pri isplati jednostavno je zadržan jedan dio plate za kupovanje vijenaca sa kojim je trebalo ići na Oplenac. Kupljen je vrlo skupocjen srebrni vijenac i izložen u jednom izlogu u centru grada. Dva dana pred odlazak na Oplenac, neko je noću otvorio izlog. Ništa drugo nije digao,

samo je vijenac odneo. Sva traganja policije ostala su uzaludna i deputacija je otputovala na Oplenac s običnim vijencem.

Reformističke sindikalne organizacije u Vojvodini postoje samo u Novom Sadu i Subotici. Radom naših drugova i RSO³⁰³ ove organizacije su u posljednje vreme brojčano prilično narasle. Reformističke vođe i komoraši svim silama se trude da organizacije zadrže u svojim rukama. Naročito su se mučili sa subotičkom organizacijom, koja je bila potpuno u rukama lijevih radnika. Sekretar Radničke Komore u Subotici (Kudenova) ne dozvoljava da organizacije koje imaju sjedište u prostorijama komore održavaju sjednice i konferencije bez policijske dozvole. Ako organizacija ipak drži sjednicu, Kudenova javi policiji i kaže otvoreno da ona neće da se zamjeri policiji.

Kad je krajem oktobra i početkom novembra 1934. provaljena naša organizacija u Subotici i okoli, u Subotici su se našli na istom poslu subotička policija, antikomunistička brigada iz Beograda i komoraši iz Novog Sada. Ne može se tačno reći ko je od ovih bio aktivniji u hapšenju i uništavanju naših organizacija.

Policajci su se takmičili u mučenju i teroriziranju naših drugova, a sekretar R. Komore Kudenova davala je ocjenu o svakom pojedincu... Kad je iz Novog Sada stigao Anton Rozmajer tražio je izvještaj o događajima. Kad mu je saopšteno o događajima i hapšenjima, izjavio je pred nekoliko ljudi doslovno: 'Kad bi mi unapred znali za rad tih ljudi, naša bi dužnost bila da ih izdamo policiji. Ovo je bilo najbolje rješenje'.³⁰⁴

³⁰³ Revolucionarna sindikalna opozicija.

³⁰⁴ *Proleter*, 1929–1942, str. 388.

Poslije Pokrajinske konferencije URSSJ-a u Zagrebu 15. ožujka 1936, kad je vodstvo URSSJ-a postalo svjesno da je Pokrajinski odbor prešao u ruke komunistima, počeli su da smanjuju područje njegova djelovanja. Na sjednici izvršnog odbora URSSJ-a koja je održana 9. srpnja 1936. u Zagrebu riješeno je da se područje Srijema, koje je do tada pripadalo Pokrajinskom odboru u Zagrebu, priključi Pokrajinskom odboru u Novom Sadu. To je bilo područje Mitrovice, Irškog, Iloka, Pazove, Rume i Šida. Područje Zemuna i Pančeva pripojeno je Glavnom radničkom savezu u Beogradu.³⁰⁵

Pokrajinska konferencija URSSJ-a u Novom Sadu zakazana je za 31. svibanj 1936. Na njoj se trebalo raspravljati o programu neposrednih akcija, zakonskoj zaštiti radnika, socijalno-političkim ustavnima, unutrašnjoj reorganizaciji i kulturnom radu. Konferencija se nije održala zbog progona komunističkih uočenika u Srijemu, koji je do tada pripadalo Pokrajinskom odboru u Zagrebu, priključi Pokrajinskom odboru u Novom Sadu koja je bila posvećena socijalnoj politici, zaštiti radnika i namještenika i tarifnim pokretima i štrajkovima. Pošto je Petar Rajković trebao da bude referent o istom pitanju na Pokrajinskoj konferenciji, a Antun Rozmajer o tarifnim pokretima i štrajkovima, navodimo podatke iz tih referata.

U Vojvodini i Srijemu bilo je oko 97.500 osiguranih radnika, 480 rudara i oko 20.000 radnika upućenih na zaradu i izdržavanje od rada u poljoprivredi. Nezaposlenost je bila u stalnom porastu uz osjetan pad nadnica, produžavanje radnog vremena, pogoršavanje općih uvjeta rada, pad potrošnje i pad proizvodnje. Privredna kriza u Vojvodini počela je već 1928. godine. U 1935. godini počelo se govoriti o privrednom oživljavanju, porastu cijena poljoprivrednih proizvoda, povoljnom utjecaju javnih radova na porast kupovne snage sela. Porast je zaposlenih u javnim radovima povećan od 10 do 20 posto te je konstatirano povećanje broja trgovačkih i zanatskih radnji.

Socijalnu problematiku u to vrijeme reguliraju četiri zakona: Zakon o zaštiti radnika, Zakon o inspekciji rada, Zakon o osiguranju radnika, i Zakon o radnjama. U referatu je konstatirano da se ti zakoni ne poštuju, jer se, npr., u industriji umjesto osam sati radi i do 10 sati. Propisi o higijenskom uređenju radnih prostorija ne poštuju se. U zanatstvu i trgovini se umjesto 10 sati radi po 12 sati. Inspekcije rada trebale bi svake godine barem dva puta pregledati svako poduzeće. Međutim, predstavnici Inspekcije ukoliko uopće stižu da obavljaju kontrolu čine to samo formalno, jer ne konzultiraju radničke povjerenike, predstavnike sindikata ili radnike o žalbama ili primjedbama. Zarade radnika umanjuju se u korist trgovaca, gostioničara i zeleništa koji daju zajmove s velikim kamatama. Probni rok se zloupotrebljava. Ako se nekog radnika želi otpustiti bez

otkaza, otpuštaju ga pod izgovorom da su ga uzeli na probu, a ako je radnik zaposlen više od mjesec dana koliko iznosi probni rok, otpušta se uz izjavu da je bio u prolaznom zaposlenju. Otkazni rok treba da bude najmanje 14 dana, a obrtnici raskidaju radni odnos odmah po saopćenju ili ga otkazuju radniku osam dana ranije. Šegrti rade od zore do pola noći, što u radnji što po kući. Niti tko nadzire što jedu i gdje spavaju, niti se oni smiju nekome žaliti. Trgovačko i više pomoćno osoblje poslodavci nastoje uvrstiti u grupu nekvalificiranih i zanatskih radnika. Da bi se izgradio propis o nedjeljnom odmoru, trgovački se pomoćnici u isto vrijeme proglašavaju knjigovođama ili blagajnicima. Sud dobrih ljudi ustanovljen je tek 1936. godine. Članovi suda mogu biti samo radnici i namještenici koji će imati ne samo osjećaj pravde nego poznavati postojeće propise što je teško postići. Zakon obavezuje poslodavce da donesu red poslovanja, ali te odredbe nitko ne poštuje. Sindikat je zahtijevao da se donese uredba o broju šegrti, te da se regulira da li su kvalifikacije obavezni uvjet prilikom zapošljavanja radnika, jer zakon traži kvalifikacije samo kao uvjet za samostalno vršenje obrta. Sindikat se također donošenje uredbi o otvaranju radnji, uredbi za ugostiteljsko osoblje, uredbi za zaštitu kućne posluge. Prosječna radnička zarada od 1929. do 1935. godine u Vojvodini iznosila je 788 dinara a minimalni troškovi uzdržavanja četvororočane porodice iznosili su 1.990 dinara. U Vojvodini su zahtijevali donošenje Uredbe o poljoprivrednim komorama. Konstatirano se da polet u građevinarstvu daje impuls razvoju čitava niza zanatskih i industrijskih poduzeća i smanjuje nezaposlenost. Sindikati su zahtijevali da se ne šteti na investicijama u građevinarstvu.

Socijalno osiguranje ima velikih poteškoća zbog pada broja osiguranih i pada osigurane nadnice, kao i zbog porasta oboljenja. Pored toga, plaćeni prinosi iznose milijunske cifre. Polovinu tog iznosa ubrali su poslodavci od radnika i namještenika. Poslodavci to samovoljno zadržavaju i koriste se tim sredstvima. Takvi postupci označavali su se na radničkim skupovima kao krađa. Zahtijevali su se izbori za samoupravu u socijalnom osiguranju. U principu su sindikati bili protiv svakog postavljanja i imenovanja.

Radnici su na svojim skupovima zahtijevali uvođenje invalidskog osiguranja, koje je trebalo koristiti desetak tisuća radnika. Puni 11 godina odlagano je njegovo uvođenje iako su u tu svrhu ubirani prinosi. Mirovno osiguranje privatnih namještenika bilo je neprekidno na dnevnom redu zbog toga što je to pravo u nekim dijelovima Jugoslavije bilo riješeno, kao npr. u Sloveniji i Dalmaciji, gdje su privatni namještenici to pravo naslijedili iz Austro-Ugarske monarhije. Zahtijevalo se i osiguranje poljoprivrednih radnika. Zbog nezaposlenih u Vojvodini iznosio je više od 35.000. Tražilo se otklanjanje uzroka nezaposlenosti i otvaranje javnih radova, građenje novih putova, željeznica, mostova i sl. Ustalalo se u

³⁰⁵ Radničke novine, Beograd, 12. VII 1935.

obranu radničkih komora, za koje su poslodavci tvrdili da su prekoračile granice svojih kompetencija. Poslodavci su optuživali funkcionare radničkih komora kao podstrekače štrajkova, pa su tražili da oni ne smiju biti članovi niti funkcionari sindikalnih organizacija.

Punih šest godina radnička klasa Vojvodine nije bila u mogućnosti da se brani od stalnog snižavanja nadnica i produžavanja radnog dana. Velika masa nezaposlenih pružila je poslodavcima priliku da razvijaju međusobnu konkurenciju na račun nevjerovatno niskih nadnica i predugog radnog dana. U polovini 1935. godine došlo je u Vojvodini do prvih tarifnih pokreta i štrajkova, do povišica nadnica, skraćivanja radnog vremena i sklapanja kolektivnih ugovora. To je imalo snažan odjek na sve radnike. Probudila se volja za borbom, javilo se samopouzdanje, svijest o tome da tim putem treba i dalje ići. Tim su pokretima i štrajkovima poslodavci nastojali dati politički značaj, međutim, su razlozi štrajkova bile vrlo niske nadnice o čemu govore i podaci o tekstilnoj i mlinskoj industriji koje čine dvije važne privredne grane u Vojvodini. Jedno tekstilno poduzeće u Sidu imalo je 16. rujna 1936. 24 zaposlena radnika, kojima je za dva radna tjedna bilo isplaćeno 2 500 dinara ili po osobi tjedno 52,8 dinara, na dan 8,68 dinara, na sat 1,08 dinara. U jednoj subotičkoj tvornici čilima 59 radnica zaradilo je ukupno 3 288 dinara tjedno ili prosječno 55,72 dinara, na dan 9,28 dinara, na sat 1,16 dinara. U 22 kudjeljarske s 1 879 radnika isplaćivala se je tjedno prosječna zarada po radniku 105,11 dinara, na dan 17,58 dinara, na sat 1,95 dinara. U sedam poduzeća mlinске industrije u Srijemu, koja su se nalazila u pet mjesta, 94 je radnika primalo prosječno mjesečno 543,01 dinar, na dan 21,44, na sat 2,06 dinara. U Baranji, u 10 poduzeća s 118 radnika, mjesečna je plaća iznosila 628,24 dinara, dnevna 25,12 dinara, na sat 2,43 dinara. Plaće tvorničkih radnika iznosile su tjedno 80,45 dinara, dnevno 13,40 dinara, na sat 1,67 dinara. Plaće radnika u metalškoj industriji iznosile su tjedno 106,81 dinar, na dan 17,80 dinara, na sat 2,22 dinara. Plaće građevinarskih radnika, za 2 254 anketiranih, iznosile su prosječno 28,89 dinara dnevno. Prosječne plaće obućarskih radnika, za 258 anketiranih, iznosile 18,25 dinara dnevno, krojačkih 24,87 dinara, ličilačko-bojadiserskih 31,75 dinara na dan, stolarskih 24 dinara na dan. Mjesečna zarada pekarskih radnika iznosila je od 266,66 sa stanom i hranom do 336,48 dinara. Prema podacima o plaćama mesarskih radnika, nominalne plaće s dijelom u naturi iznosile su u prosjeku 500 dinara mjesečno. Nekvalificirani i polukvalificirani radnici imali su u pola niže nadnice od kvalificiranih radnika. Oko 200.000 poljoprivrednih radnika mogli su da rade tokom godine samo 80 do 100 dana. Nadnica od 10 dinara bila je u poljoprivredi i u 1936. godini normalna pojava. Radničke nadnice od 1930. do 1934. po podacima okružnih ureda za osiguranje radnika pale su u Novom Sadu sa 24,62 na 19,78 dinar, u Somboru sa

22,33 na 17,71 dinar, u Subotici sa 21,95 na 16,20 dinara i u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu) sa 22,34 na 16,19 dinara.

Drugi razlog tarifne i štrajkaške aktivnosti bilo je dugo radno vrijeme. U Baranji su od 10 mlinških poduzeća svega dva radila osam sati, a ostala do 12 sati dnevno. Ista je situacija bila i u mlinovima u Banatu, a u Srijemu se ni u jednom mlinu nije radilo osam sati. Radno vrijeme u tekstilnim tvornicama iznosilo je 8, 8,30, 11 i 12,30 sati na dan. U svim se kudjeljarama radilo više od osam sati na dan. Radno vrijeme u zanatstvu kretalo se ovako: pekari su radili 13 sati, krojački i obućarski radnici od 12 do 15 sati, građevinski od 10,30 do 12 sati, mesarski radnici od 10,30 do 12 sati, trgovački pomoćnici ljeti 12, a zimi 10,30 sati.

Tarifne borbe i štrajkovi vodili su se s namjerom da se zadržati nadnica, da se povrti izgubljeno. Poslodavci i poslodavačke komore tvrdili su da povišenje nadnica nije ničim opravdano. Radničke funkcionare, koji su pred poslodavcima zastupali težnje radnika, optuživali su da su buntovnici, komunisti i antidržavni elementi. Policiji se skretala pažnja na njih, otpuštali su se s posla, stavljali na takozvane »crne liste« i od poduzeća do poduzeća pratio ih je glas da su bundžije za koje su vrata tvornice zatvorena. Kolektivni zahtjevi radnika odbijani su s mržnjom i netrpeljivošću. Vrijedanje dostojanstva radnika izazivalo je i štrajkove, jer se tarifnim pokretima nije moglo doći do sporazuma. U Vojvodini je od 1. siječnja do 31. listopada 1936. godine od ukupno 41 industrijskog i 1 111 zanatskih poduzeća iz bilo 23 tarifnih pokreta u osam industrijskih i 433 zanatskih poduzeća, te 60 štrajkova u 33 industrijska i 678 zanatskih poduzeća, što znači da su bila ukupno 83 tarifno-štrajkaška pokreta u 1 152 poduzeća. U tarifnim pokretima sudjelovalo je 2 186 radnika, a u štrajkovima 6 803 štrajkaša. U tarifnim pokretima sklopljeno je 18 kolektivnih ugovora, a u štrajkovima 43. Ukupno je sklopljen 61 kolektivni ugovor. U svakom štrajku bilo je prosječno 114 štrajkaša. Prosječni dobitak u tarifnim pokretima i štrajkovima iznosi 27,78 posto ili po jednom radniku 5,27 dinara na dan.

Gledano prema mjestima izbijanja, u Novom Sadu je bilo 12 tarifno-štrajkaških pokreta, Subotici 12, Velikom Bečkereku osam, Kikindi sedam, Starom Bečeju šest, Sremskoj Mitrovici pet, Vršcu pet, Rumi četiri, Staroj Kanjiži tri, Senti tri, Bačkoj Topoli dva, Somboru dva, Staroj Pazovi dva. Po jedan pokret vođen je u Paragovu, Krčedinu, Kuli, Doroslavu, Vajskoj, Prigr. Sv. Ivanu, Sidu, Belom Manastiru, Bilju, Jagodnjaku, Beočinu, Adi i Kneževu.

Pokrete su vodile organizacije u sastavu URSSJA: Savez građevinara 13, šivača tri, živčara 12, drvodjelaca četiri, ličilačkih radnika četiri, poljoprivrednih tri, brijačkih pet, metalških četiri, kožarsko prerađivačkih pet, ugostiteljskih i savez gradskih radnika jedan, što ukupno iznosi 55. Pored toga, vo-

dio je Opći radnički savez Zagreb tri pokreta, Opšte radničko namještenički sindikat Jugoslavije (ORNS Beograd) osam, a spontano je izbio devet pokreta.

Broj kolektivnih ugovora po strukama i njima obuhvaćenih radnika iznosio je: kod građevinara 14 sa 2 148 radnika, tekstilaca tri ugovora sa 408 radnika, mlinara sedam ugovora sa 158 radnika, drvodeljaca osam ugovora sa 967 radnika, ličilaca četiri ugovora sa 201 radnikom, tvorničkih radnika dva ugovora sa 210 radnika, brijača četiri ugovora sa 298 radnika, živežara četiri ugovora sa 417 radnika, metalaca četiri ugovora sa 228 radnika, krojača šest ugovora sa 260, postolara četiri ugovora sa 239 radnika i konobara jedan ugovor sa 33 radnika. Ukupno 61 ugovor sa 5 517 radnika. Kolektivni ugovori zaključeni su u 20 industrijskih poduzeća sa 1 675 radnika i sa 1 007 zanatlijskih poduzeća u kojima je bilo zaposleno ukupno 3 842 radnika.³⁰⁶

Prema uplaćenju kvoti centrali URSSJ-a u sastavu Pokrajinskog odbora za Vojvodinu bilo je 14 sindikalnih saveza. 1934. godine uplaćena je kvota za 1 712 članova, 1935. za 2 273, a 1936. godine za 6 638 članova. U toku 1937. godini popeo se taj broj na 15.000 članova. Donosimo tabelu prema uplaćenju kvoti centrali URSSJ za godinu 1933–1936. po sindikalnim savezima.³⁰⁷

Struke	1933.	1934.	1935.	1936.
Metalci	116	193	207	451
Privatni nameštenci	198	322	300	372
Saobraćaj i transport	115	54	44	30
Rudari	–	–	178	255
Monopolci	8	35	12	63
Građevinci	143	241	327	841
Kožarci	68	44	57	232
Tekstil-odećni radnici	253	120	150	328
Živežari	63	41	117	299
Drvodeljci	10	17	263	538
Hotelska i noćna posluga	40	61	77	155
Poljoprivredni radnici	1324	520	442	2729
Zanatski radnici	78	64	99	334
Splošna delavska strokovna zveza	–	–	–	11
Ukupno	2416	1712	2273	6638

Pored borbi na socijalnom i ekonomskom polju razvio je radnički pokret Vojvodine 1936. godine i jedinstvo u političkoj borbi.

»Proleter« je donio članak kojim pozdravlja Apel 16 radničkih funkcionera iz Vojvodine, koji su u

³⁰⁶ Na usponu zaštite radnika i namještenika. Izvještaj Radničke komore Novi Sad za skupštinu 15. i 16. XI 1936. str. 5–50.

³⁰⁷ URSSJ 1934–1937, Izvještaj izvršenog odbora IV kongresu URSSJ 18. i 19. aprila 1938. godine u Zagrebu.

ime bivših političkih grupacija u klasnom radničkom pokretu, u listopadu 1936. povodom općinskih izbora u Vojvodini uputili radnicima. U Apelu se kaže: »Na prvom mjestu zdrav razum nas upućuje na to da su u ovako važnim trenucima radnici pozvani da otklone svaka eventualna taktička razmimoilaženja u svojim shvatanjima i da grupirani u radničkoj zajednici jedinstveno istupe na ovim izborima. Svi iskreni pristalice jedinstva trebaju pozdraviti sporazum koji je u Vojvodini ostvaren. Suština toga sporazuma, tog jedinstvenog istupa, tog ostvarenog akcionog jedinstva, je zdrava i korisna za radnički pokret i za radničku klasu. Taktička i principi-jezna razmimoilaženja između dviju glavnih struja unutar radničkog pokreta ne mogu se otkloniti od danas do sutra, a naročito ne u današnjim uslovima u Jugoslaviji, kada je slobodna i javna diskusija o tim razmimoilaženjima onemogućena. Ali to ne treba i ne smije biti zapreka za zajedničko i dogovorno istupanje različitih struja i grupa u radničkom pokretu o svim gorućim ekonomskim i političkim pitanjima. To važi naročito za zajednički istup radnika sa trajnim i privremenim saveznicima radničke klase i seljačkog demokratskog i nacionalnog pokreta.«³⁰⁸ Glavni i najvažniji uvjet ostvarenja i uspjeha Narodne fronte bio je uspostavljanje jedinstva u redovima radnika. U općinskim izborima u Vojvodini u prosincu 1936. ostvaren je zajednički i jedinstveni nastup cijele radničke klase Vojvodine. Ujedinjeni radnički pokret uspostavio je zajedničku Narodnu frontu sa svim strankama i grupacijama Udružene opozicije: sa samostalnim demokratima (Duda Bošković i Milan Kostić), sa pristašama Mačeka (Nađ), vojvodanskim pristašama Joce Jovanovića (zemljoradnička stranka), Dragoljuba Jovanovića (zemljoradnička ljevica) i Ljube Davidovića (demokratska stranka).

Pokrajinska konferencija URSSJ-a za Vojvodinu 1937. godine

Plenarna sjednica Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Vojvodinu 6. studenog 1936. godine odlučila je da se 13. lipnja 1937. godine održi Pokrajinska konferencija u Novom Sadu. Na dnevnom redu konferencije bila su pitanja daljnje organizacijske izgradnje i akcionog programa i donošenje poslovnika (referent Antun Rozmajer). O zakonskoj zaštiti i radničkim socijalno političkim ustanovama referirao je Petar Rajković, a o kulturnom radu i štampi Jovan Si-poš.

Pored referata delegatima je podijeljen štampani izvještaj o radu pokrajinske uprave u protekle dvije godine. Za konferenciju, kojoj se pridavao značaj kongresa, organizacije su izabrale 91 delegata iz 50 mjesta, a prisustvovalo je 65 delegata iz 31 mjesta. Savez poljoprivrednih radnika poslao je veliku dele-

³⁰⁸ Proleter 1929–1942, str. 487.

gaciju koja je zastupala 185 mjesta u kojima žive članovi tog saveza. (Ukupan broj članova ovog saveza iznosio je oko 6 000.) Pristupovao je i veliki broj članova URSS-a iz Novog Sada koji je ispunio galeriju dvorane.

U referatu se utvrdilo da je broj članova URSS-a u Vojvodini dostigao 15.000. Konstatirano je također da su vojevodanski radnički pokret razdirale razne struje. Spomenuti su i »Pelagićevci«, boljševici, Koracčevci i ministerijalisti. URSS je od 1925. godine kada je otvoren, za kratko vrijeme, već od 1929. postao kičma radničkog pokreta konstatirano je u referatu, te se dalje kaže:

»Nacionalistička pomešanost, versko šarenilo, partijska podvojenost, jezične grupacije, sve su to dokazi da se ljuto vara svako ko misli da u Vojvodini ma ko drugi i ma na kojoj drugoj osnovici može da zasnuje svoj pokret, mimo našeg i protivu našeg. Samo slobodna i klasna osnovica na kojoj počiva URSS-ov pokret može da bude osnov oko koga će se kupiti i oko koga se okuplja vojevodansko radništvo.»

O toku konferencije donijele su informaciju jedino beogradske »Radničke novine«. Prema njihovu prikazu, u 1936. godini vodile su organizacije u sastavu Pokrajinskog odbora 75 tarifnih akcija, od kojih su 66 završile s potpunim uspjehom. Referent o tom pitanju Rozmajer, podvukao je potrebu stvaranja što jačeg jedinstva i održavanja akcionog jedinstva s klasnim radničkim sindikatima, te je pozvao Opšti radničko-nameštenički sindikat (ORNS) na akciono jedinstvo. Istakao je također i potrebu stvaranja mješovitog saveza za struke i privredne djelatnosti koje nemaju svoje samostalne saveze u sklopu URSSJ-a, te je naglasio zadatke URSSJ-ovih sindikata u obrani postojeće razine. Rozmajer je također iznio niz primjera progona organizacija URSSJ-a, protestirajući protiv njih i pozivajući radnike na zbijanje redova u sindikatima.

Rajković je u svom referatu govorio o socijalnoj politici i načinu njenog ostvarivanja. Konstatirao je nezakonito stanje u pogledu dužine radnog vremena u velikom broju poduzeća. Iznio je zahtjeve za upotpunjavanjem postojećih i donošenjem novih propisa o najamnim radnicima u poljoprivredi te je govorio o potrebi mirovnog osiguranja privatnih namještenika.

Referent Šipos podnio je referat – opširan i dobro obrađen – o postojećim kulturnim organizacijama, kulturnim organima sindikata i njihovu radu. Upoznao je konferenciju s radom sindikalnih škola, rezultatima javnih predavanja i bibliotekama sindikata. Kako daljnji razvoj ovog rada iziskuje sistematičnost, predložio je formiranje posebnog odbora za kulturu pri Oblasnoj upravi. U referatu je naglašena potreba za sindikalnom štampom na mađarskom i njemačkom jeziku, te mogućnost da se uz pomoć zainteresiranih saveza pristupi izdavanju takvih sindikalnih listova.

Plenum je jednoglasno prihvatio poslovni izvještaj, pokrajinski poslovnik i sve podnijete rezolucije. Na plenarnoj sjednici diskutiralo je 25 delegata. Konferencija je radila u četiri komisije.

»Radničke novine« ocijenile su konferenciju kao veoma uspješnu, naglašavajući posebno da je na konferenciji jasno istaknuta potreba iskrene i lojalne suradnje svih radničkih organizacija koje djeluju na području Vojvodine. Prema njihovom mišljenju jedinu sjenu na ovaj skup bacila je težnja ljevičara da zavladaju Pokrajinskim odborom, no i taj je problem prevaziđen jer je formulirana lista koja je zadovoljila i komuniste i socijaliste. U Izvršni odbor su izabrani: Jovan Šipos, Ljudevit Kabla, Jovan Oros, Anton Rozmajer, Boža Mašić, Stevan Gab, Franjo Separović, svi iz Novog Sada. Zamjenici: Dušan Živković, Dušan Petrović, Ferdinand Stabler, Josip Berženji, Anton Meuror, svi iz Novog Sada. Članovi plenuma: Alojz Bačić, Subotica, Stevan Tkač, Senta, Nikola Knebl, Vel. Bečkerek, Boško Dimitić, Sombor, Nikola Čihovski, Bačka Topola, Đura Uhlj, Velika Kikinda, Jakov Filip, Indija, Vasilije Gojko, Vršac, zamjenici: Jovan Pinter, Subotica, Đura Kozar, Senta, Petar Berkeš, Subotica, Jovan Gomboš, Gornja Muzla, Jovan Beron, Novi Vrbas, Imre Sabo, Stara Kanjiža, Frane Tistinger, Apatin, Karolj Pele, Bačka Topola.³⁰⁹

Plenarne sjednice Pokrajinskog odbora i njegova djelatnost

U Novom Sadu održana je početkom travnja 1938. plenarna sjednica Pokrajinskog odbora URSS-a. Na njoj su donesene odluke o stavovima prema aktualnim problemima sindikalnog pokreta u Vojvodini. Skrenuta je pažnja svim sastavnim organizacijama URSSJ-a u Vojvodini da nastave svojim akcijama na poboljšanju ekonomskog, socijalnog i kulturnog položaja radnika i namještenika. Preporučeno je svim sastavnim organizacijama da čuvaju legalnost pokreta i budno paze da sukobi i trvenja ne unište pokret, te da energično rade na uklanjanju postojećih nesporazuma. Plenum je pozvao sve organizacije da u zajednici sa MMO stvaraju zadruge za podizanje sindikalnih i izletničkih domova. Pozvao je pojedine forume da na vrijeme pruže pravnu zaštitu svojim članovima prilikom vođenja tarifnih akcija. Sve organizacije koje su dobile dozvolu da vrše posredovanje rada, pozvane su da najzobiljnije porade na organiziranju tih ustanova i njihovu osposobljavanju za rad. Putem kolektivnih ugovora treba se osigurati da sindikalne berze rada postanu zajednički posrednici pri primanju i otpuštanju radnika.

Plenarna sjednica zahtijevala je da Izvršni odbor izvrši odluku Pokrajinske konferencije od 13. lipnja 1937. godine i formira Mješoviti savez za struke, kate-

³⁰⁹ Radničke novine, Beograd, 7. II, 8. V 1936. 28. V, 18. VI i 2. VII 1937.

gorije i privredne grane koje nemaju svoje samostalne saveze u sklopu URSSJ-a. Sve sastavne organizacije povezane su da svoje tarifne akcije vode u punoj suglasnosti sa centralnim upravama svojih saveza i MMO, te da vode računa i o potrebi materijalne pomoći štrajkaškim akcijama. Sve organizacije su pozvane da poklone više pažnje širenju radničke štampe kao i širenju kruga dopisnika u radničkim listovima. Stvaranjem i proširenjem biblioteka pojedinih organizacija i mjesnih međustrukovnih odbora trebala se omogućiti organizirana djelatnost na podizanju kulturne razine i klasne svijesti članstva. Kako policijske vlasti u nekim mjestima traže lokalna pravila pojedinih podružnica, koja bi trebala odobriti Banska uprava (pored već postojećeg odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova) plenarna sjednica preporučuje svim sastavnim organizacijama da se o tom hitno savjetuju sa svojim saveznim centralama. Plenarna sjednica je raspravljala i o radu na »sic«, uzimanja obrtnica uz pristanak poslodavaca, koji su na taj način nastojali svoje terete prebaciti na radnike koji rade na »sicu«, pa i one koji su privremeno prisiljeni da nabave obrtnice i da obuhvate članove proizvođačkih zadruga. Plenarna sjednica predložila je Kongresu URSSJ-a da posebnom odlukom istakne zahtjeve za donošenjem zakona o zaštiti i osiguranju poljoprivrednih radnika koji su se nalazili u težem položaju od svih ostalih najamnih radnika.

U 1938. godini JUGORAS je poveo vrlo živu aktivnost protiv URSSJ-a. URSSJ se je snažno odupirao tim nastajama. Od 5. do 12. lipnja 1938. na području vojvodanskog pokrajinskog odbora URSSJ-a održani su zborovi u 15 raznih mjesta: Novom Sadu, Subotici, Vel. Bečkerek, Vršcu, Somboru, Bačkoj Palanki, Topoli, Indiji, Šidu, Sremskoj Mitrovici, Staroj Pazovi, Rumi, Senti, Crvenki, Staroj Kanjiži i Novom Vrbasu. Zborovi su bili sazvani samo za organiziranje radništvo URS-ovih sindikata. Na njima se okupilo više od 7 000 radnika. Na zborovima se govorilo o radu URSS-a i URSS-ovih sindikata, URSSJ-ovu kongresu, kao i o zadacima URSSJ-ova pokreta. JUGORAS je pokušao u nekoliko navrata da razbije te zborove, ali su ga radnici fizički odbili. O tome su pisale »Radničke novine«:

»Jednodušnost i oduševljenje radnika na tim zborovima bili su očevidan dokaz neiscrpane snage i volje pokreta da brani, da konstruktivno radi i napreduje. Neprijatelj se spustio tako nisko da je zborove u Novom Sadu, Somboru i Petrovgradu hteo da razbije plaćenom pijanom ruljom. Trezveno i svesno radništvo vlastitim prsima suzbilo je taj nasrtaj.«³¹⁰

»Citav mozaik jezičnih mešavina sa raznim tradicijama socijalnog i kulturnog karaktera. Vojvodina, je i inače jedan od najtežih terena delatnosti našeg pokreta. U klasnom pokretu Vojvodine biti funkcioner i zadovoljiti potrebe pokreta znači dobro poznati najmanje tri jezika (srpsko-hrvatski, mađarski

i njemački). To zahteva ispremešanost jezičkog područja i pristupačnost radnicima. Veliki je nedostatak za uspešno delovanje pokreta, što pokret u Vojvodini nema svoju štampu na manjinskim jezicima. Osim teškoća materijalne prirode, ima i drugih teškoća. Ipak, sa velikim elanom i izdržljivošću klasni pokret u Vojvodini postiže značajne rezultate u svom praktičnom radu.«³¹¹

Samo u prvoj polovini 1938. godine sastavne organizacije Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Vojvodinu vodile su 44 tarifoštrajkaška pokreta i to: molerski radnici u Sremskoj Mitrovici, građevinski radnici u Begeju – S. Đurđu, građevinski radnici u Vršcu, konobarski radnici i namještenici u Subotici, papučarski radnici u Vršcu, građevinski radnici u Somboru, građevinski radnici u Velikom Bečkerek, krojački radnici u Subotici, pivarski radnici u Sremskoj Mitrovici, građevinski radnici u Staroj Kanjiži, građevinski radnici u Senti, obućarski radnici u Subotici, stolarski radnici u Vršcu, vodovodni instalateri u Novom Sadu, građevinski radnici u Novom Bečeju, konfeksionarski radnici u Velikom Bečkerek, krojački radnici – porudžbinari u Vršcu, kudjeljarski radnici u Marijolani, brijački radnici u Velikom Bečkerek, stolarski radnici u Bačkoj Topoli i kožarski radnici u Novom Sadu.

U toku su bili tarifni pokreti limarskih, molerskih, građevinskih i elektromonterskih radnika u Novom Sadu, opančarskih radnika u Vršcu, molerskih radnika u Senti, mlinarskih radnika u Belom Manastiru, građevinskih radnika u Bačkoj Topoli, drvodjelskih radnika i papučarskih radnika u Subotici, drvodjelskih radnika u Sremskoj Mitrovici i živežarskih radnika u Beloj Crkvi.

Prema tome za šest mjeseci URSSJ je popravio na dvadeset i dva slučaja ekonomski položaj radnika sklopljenim kolektivnim ugovorima i vodio 13 daljnjih tarifnih pokreta. Bez rezultata ostalo je devet tarifnih akcija, od toga četiri u Velikoj Kikindi zbog hapšenja štrajkaša.

JUGORAS je vodio dva mala pokreta koji su izvršeni neuspjehom.

Na inicijativu Pokrajinske uprave URSSJ-a i Saveza grafičkih radnika održana je 3. lipnja 1938. konferencija funkcionara i članova samouprava u radničkim socijalno političkim ustanovama, a pristupovalo ih je iz cijele Vojvodine više od 80. Na konferenciji je iznjeto da se u samoupravama okružnih ureda u Novom Sadu, Subotici, Velikom Bečkerek u Somboru u radničkim grupama ne nalazi ni jedan predstavnik URSS-a, iako su oni dugi niz godina upravljali tim ustanovama i postigli značajne rezultate. Konferencija je izrazila stav da tadašnji sastav radničkih grupacija ne predstavlja izraz slobodne volje radnika i namještenika. U vezi s tim tražilo se provođenje izbora, a do izbora da sa-

³¹⁰ *Ibid.*, 15. IV 1938.

³¹¹ *Ibid.*, 15. VI 1938.

stav samouprave bude utvrđen na osnovi prijedloga klasnih radničkih sindikalnih organizacija.

Pokrajinski je odbor vodio akciju za reviziju Uredbe o zbrinjavanju nezaposlenih radnika od 25. studenog 1937. Anketiranjem zainteresiranih sindikalnih organizacija, radničkih komora kao i predstavnika poslodavačkih ustanova konstatirano je da prema propisima Uredbe, ogromna većina nezaposlenih radnika ostaje bez novčane pomoći, dok se, s druge strane, od udvostručnog prinosa stvaraju velike novčane rezerve. Pored toga, veliki broj radnika ne može se koristiti ovom pomoći zbog propisa o tzv. privremenim zanimanjima. Pokrajinski odbor je najodlučnije protestirao protiv hajke na članove skupštine Radničke komore u Novom Sadu i njihovih zamjenika. JUGORAS je vršio pritisak na članove skupštine i njihove zamjenike da podnesu ostavke, kako bi upravne vlasti povjerile samoupravu komore u njihove ruke. Usprkos različitim oblicima ucjenjivanja, skupština je imala potreban kvorum i mogla je normalno da radi. Pokrajinski je odbor pozvao sve članove skupštine Komore i njihove zamjenike da se odlučnije odupru svakom nagovaranju i ucjenjivanju i da odbiju svako potpisivanje ma kakvih izjava ili ma što drugo što bi od njih tražili protivnici klasnog sindikalnog pokreta. U toj odlučnosti treba ostati čvrst bez obzira na posljedice, a o svakom slučaju ucjenjivanja i nagovaranja treba odmah obavijestiti Pokrajinski odbor.

Pokrajinski odbor vodio je borbu da se u Novom Sadu osnuje samostalni zavod za mirovno osiguranje privatnih namještenika. Vodio je i akciju da se u društvu i blagajni »Merkur« izvrši revizija i uspostavi samouprava prema prijedlogu klasnih organizacija privatnih namještenika, jer sadašnja uprava društva i blagajne »Merkur« prekoračuju ovlaštenja u materijalnom pogledu čini prekršaje milijunskih razmjera.

Pokrajinski odbor razvio je u 1938. godini djelatnost na polju podizanja zadrughnih ustanova. Tako su u svibnju i lipnju 1938. osnovane tri zadruge:

1) GRAĐEVNA ZADRUGA »IZLETNIČKI I LETOVALIŠNI FOND«, s. o. j. u Novom Sadu, sa zadatkom da okupi sredstva za stvaranje i održavanje izletničkih i ljetovališnih domova. Ta je zadruška odmah počela s radom. Kao početni kapital radničke su organizacije unijele izletnički dom na Fruškoj Gori, čija je vrijednost bila veća od 60.000 dinara, bez inventara. Zadruga je od prikupljenih sredstava i pomoći odmah pristupila radu na dovršavanju i proširenju kuće da bi mogla poslužiti i kao ljetovaliste.

2) GRAĐEVNA ZADRUGA »NAŠ DOM« s. o. j. u Novom Sadu osnovana je sa zadatkom da prikupi sredstva od radničkih organizacija u cilju podizanja vlastitog Radničkog doma u Novom Sadu.

3) POLJOPRIVREDNO-PROSVETNA ZADRUGA »SVETLOST« s. o. j. u Novom Sadu, osnovana je sa zadatkom da okupi autonomna radnička prosvjetna društva (za duhovnu i fizičku kulturu) i da unapreduje njihov rad. Zadruga je odmah pri osnivanju okupila oko sebe kao osnivača 15 radničkih prosvjetnih autonomnih društva u područja Vojvodine.³¹²

24. rujna 1939. godine održana je u Novom Sadu plenarna sjednica Pokrajinskog odbora Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ-a) za Vojvodinu na kojoj su sudjelovali delegati iz svih važnijih mjesta pokrajine. Na sjednici se, na osnovi podnesenih izvještaja, vodila opsežna diskusija o radu Izvršnog odbora koji je odobren.

Dio sjednice posvećen je socijalno-političkim ustanovama zbog nenormalnog stanja koje u njima vlada. Odobreni su učinjeni koraci kod nadležnih ministara i zahtjevi koji su podneseni. Naglašen je zahtjev da se raspišu i provedu slobodni i tajni izbori u svim socijalno-političkim ustanovama, s tim da se imenovana samouprava odmah smijeni.

Sjednica je tražila da se slobodnim sindikatima ne čine smetnje u njihovom radu te da se postojeći propisi na sve sindikate jednako primjenjuju.³¹³

³¹² *Ibid.*

³¹³ *Ibid.*, 29. IX 1939.

ORGANIZACIJE URSSJ-a U MAKEDONIJI

Privredni razvoj i položaj radnika

Prema podacima iz 1933. godine u 26 srezova Makedonije bilo je 8 181 zanatska radnji s 11.991 zanatlija i pomoćnog osoblja. Do 1939. godine izrađene su 24 elektrane s ukupno 8,2 megawata. Između dva rata podižu se tvornice cigle, crijeva, manji mlinoi, manja tekstilna poduzeća, tvornice konzervi i tvornica jestiva ulja, nekoliko manjih tvornica sapuna i tvornica za preradu alkaloida. Ukupna snaga industrijskih postrojenja iznosila je 3 600 KS, a broj zaposlenih radnika se kretao oko 2 000. Metalska in-

dustrija u Makedoniji bila je zanatskog karaktera. U Skoplju su postojale dvije veće radionice koje su proizvodile jednostavne poljoprivredne alatlije, dok su radionice u drugim gradovima uglavnom vršile samo popravke. Eksploatacija i prerada nemetalskih ruda bila je neznatna, pri čemu su eksploatacione samo one koje su bile lako dostupne i čija je eksploatacija bila moguća i primitivnim sredstvima. Postojale su svega dvije keramičke tvornice: »Kis« u Skoplju i »Vila Zora« u Velesu. Elektroindustrijske proizvodnje nije uopće bilo. Od kemijske industrije radile su Tvornica sapuna u Skoplju i Bitolju, Tvor-

nica za prerađu alkaloida u Skoplju i Tvornica za proizvodnju kisika. U industriji građevnog materijala pretežan broj su činile slabo opremljene privatne radionice koje su prerađivale ukrasni kamen. Crijep i opeka proizvedili su se u Skoplju u tvornicama »Slon« i »Jug«. Drvena industrija bila je slabo razvijena, u prvom redu zbog slabo pristupačnih šumskih kompleksa. Mehanička prerada drva odvijala se na primitivnim pilanama, potočarama, kojih je bilo do 40 s kapacitetom od 300 kubnih metara. Pilana »Treska« s tri gatera radila je u Skoplju. Vunare u vidu zanatskih radionica djelovale su u okolici Bitolja, a nešto pamučne industrije bilo je u Skoplju. Isto tako, preradu kože i obuće vršilo je nekoliko kožarskih radionica. Od prehrambene industrije treba spomenuti pivare u Bitolju, Skoplju i Prilepu. U Vesesu su radile dvije tvornice za prerađu ulja u kojima je bilo zaposleno oko 100 radnika. Tvornica tjestenine i Tvornica za proizvodnju konzervi voća i povrća radile su u Skoplju.

Na području grada Skoplja bilo je osigurano ukupno 7 835 radnika i namještenika. Glavni dio zaposlenog skopljskog radništva činili su radnici u zanatstvu – 33,22 posto i industriji – 23,70 posto. Gledano u apsolutnim brojevima, u industriji je bilo zaposleno 1 857 radnika, u zanatima 2 603, u trgovini 1 014, u ugostiteljstvu 438, u bankarstvu 139, u saobraćaju 188. Gradskih radnika bilo je 590, slobodnih i sličnih zanimanja 610, a kućne poslužje 391.

Od zaposlenog radništva bilo je 666 činovnika i 93 činovnice, 2 249 kvalificiranih radnika i 145 kvalificiranih radnica, 1 421 učenik i 274 učenicica, 1 832 nekvalificirana radnika i 1 155 nekvalificiranih radnica. Plaće zaposlenih radnika i namještenika kretale su se ovako: plaće do osam dinara primalo je 1 618 radnika, do 9,60 dinara 80, do 11,60 dinara 423, do 14 dinara 857, do 16,80 dinara 1 113, do 20 dinara 1 083, do 24 dinara 477, do 28,80 dinara 481, do 34 dinara 427, do 40 dinara 388, do 48 dinara 182, više od 48 dinara 706 radnika.

Najveći broj radnika (680) zapošljavala je monopolska industrija. U tekstilnoj industriji radilo je 368 radnika, u metalskoj 308, u industriji životnih namirnica 155, u šumskoj i drvenoj industriji 125 i kemijskoj 127. U zanatstvu je bilo zaposleno najviše krojača muških i ženskih odijela 402, postolara i opančara 323, stolara 120, gradevinara 329, brijača i frizera 141 i pekara 140.

U trgovini mješovite robe radilo je 133, u trgovini manufakturne robe 167, u trgovini živežnih namirnica 98, trgovini kože i cipela 56 itd.³¹⁴

Organizacije i pokreti radnika

Organizacija URSSJ-a u Makedoniji nije imala svoj pokrajinski odbor, već je čitavo vrijeme bila pod rukovodstvom Glavnog radničkog saveza Srbi-

je. U radničkoj se štampi nije mnogo pisalo o radu makedonskih kladnih sindikalnih organizacija. Iz zapisnika sa sjednice CK KPJ do 3. lipnja 1935. vidi se da su postojale partijske veze sa Savezom građevinarskih radnika, drvodjeljskih, kožarsko-prerađivačkih, soboslikara i ličilaca, te Savezom metalških radnika i Savezom privatnih namještenika. Mjesni komitet održavao je te veze putem Sindikalne komisije. Formalno su postojale i frakcije u svakom od spomenutih saveza od nekoliko članova Partije. U izvještaju se konstatira da bi rezultati rada bili znatno veći kad bi se komunisti oslobodili straha od legalnog i polulegalnog rada u sindikatima i straha od isključivanja. Iz izvještaja se dalje vidi da su u Skoplju bila dva štrajka kamenorezaca. Prvi je uspio, jer su u njemu sudjelovali svi kamenoresci pa je izborni kolektivni ugovor. Prilikom ponovnog štrajka, štrajk je propao zbog dovođenja štrajkbrehera i pomoći koju je policija pružila štrajkolomcima. Konstatirano je također da se štrajkaška pomoć ponudila i neorganiziranim radnicima koji su bili dovedeni sa strane štrajk bi mogao uspjeti, jer bi se i oni priključili borbi. U Skoplju se vodio i štrajk 80 građevinskih radnika. Zahtjevi su bili usmjereni na povećanje plaće na 10 dinara na sat, priznanje radničkih povjerenika, osam satni radni dan i kolektivni ugovor. Veća poduzeća pristala su na tražene uvjete.³¹⁵

U Bitolju je djelovalo nekoliko vrlo solidnih i aktivnih sindikalnih podružnica. Mjesni međustrukovni odbor sačinjavali su organizacije drvodjelaca, monopolaca, tekstilnoodjeljnih i kožarsko-prerađivačkih radnika i podružnica Saveza grafičkih radnika. 1936. godine formirana je organizacija privatnih namještenika i podružnica živežarskih radnika koja je brojila oko 20 članova. Sastanci svih podružnica držali su se redovno nedjeljom i praznicima. Konstatirano je, međutim, da u Bitolju vrlo rijetko dolaze funkcionari iz sindikalnih centrala. Nedostatak vlastitih kadrova činio je veliku smetnju u aktivnosti sindikata. U zimi 1935–1936. vodio je Mjesni međustrukovni odbor akciju za pomaganje nezaposlenih radnika pa je od gradskog poglavarstva dobiveno 50.000 dinara na ime zimske pomoći.

»Stub i duhovni centar celoga pokreta« – pisale su beogradske »Radničke novine« – »predstavlja izgrađena sekcija »Abrasević« koja danas broji preko 140 aktivnih članova i članica iz sviju struka i profesija. Svi oni već godinama, sa najvećim poštovanjem i idealizmom, rade neumorno na jačanju pokreta, na širenju klasne svesti i popravic položaja celokupnog radnog sveta, i prosvjećivanju radničke klase u ovom udaljenom, ali vrlo pitomom kraju naše zemlje.

Njihov rad teče u najprijatijoj ljubavi i drugarskoj harmoniji. I šta je najglavnije, iako gro članstva predstavljaju mladi drugovi i drugarice, to ipak ništa ne smeta da u pokretu vlada potpun red i najveća disciplina. U njemu se ne zna za fraze i demago-

³¹⁴ Radnička zaštita, XIX, 1937, str. 686–694.

³¹⁵ ACKSKJ, KI 1935/302, 303 i 305.

giju zbog kojih često pati i boluje naš radnički pokret. Tamo su se i stariji i mlađi drugovi našli na istom planu: na radu za opće dobro radničke klase i radničkog pokreta, oko čega ne može i ne sme da bude nikakvih sporova i sukoba... Naši drugovi u Bitolju priređuju često svoje koncerte i pozorišne predstave u zgradi pozorišta, okupljajući u isti mah ne samo radništvo, već i jedan deo naprednog građanstva.»

U lipnju 1936. na inicijativu podružnice Saveza grafičkih radnika priredeni je i izveden u Bitolju »Gutenbergov dan«. Održavala su se i prigodna predavanja. 19. srpnja 1936. održan je veliki opći zbor.³¹⁶

JUGORAS se u Bitolju nije ni pokušao formirati, iako su dolazili njegovi emisari. Sve klasne organizacije bile su podjednako aktivne i u 1937. godini. Sivači su se, svi do jednog, organizirali, hotelsko-kavanski namještenici su bili dobro organizirani i radili su dobro. Položaj radništva u Bitolju bio je veoma težak. U tekstilnoj tvornici i u tvornici bombona radnici su radili za plaću od osam do 10 dinara na dan, a radni dan je trajao deset do dvanaest sati dnevno. Kod SUZOR-a, međutim, svi su bili prijavljeni da zarađuju po 16 i više dinara dnevno. Tako se izigrala Uredba o minimalnim nadnicama. U Bitolju je održan zbor koji je po broju sudionika bio ravan zboru u Skoplju i dao je još više podrške uspješnom radu i jačanju radničkog pokreta.³¹⁷

U Velesu, i pored svih teškoća, nije prekidan rad sindikalnih organizacija. Primjer kakvim su sve šikaniranjima bile izložene sindikalne organizacije je i odluka policije prema kojoj se napis »Radnički dom URSSJ« koji se nalazio na ulazu doma morao skinuti i unijeti unutar prostorija. Dom je bio uvijek pun mnogobrojnih radnika svih struka i podružnica. Među starijim radnicima nalazili su se i omladinci od 14 do 15 godina. Najaktivnije su bile podružnice drvodjelaca, građevinara i monopolaca. U sklopu MMO nalazilo se kulturno-umjetničko društvo »Abrašević« s tamburaškom sekcijom. U više navrata moralo se intervenirati kod vlasti kako bi se osigurao slobodan rad sindikata.³¹⁸

U rujnu 1937. godine u Skoplju je održan veliki radnički zbor koji je potpuno uspio. Sve prijeteće i pokušaji JUGORAS-a da zbrat ometu ostali su bez uspjeha. Na zboru je, među ostalim, istaknut zahtjev Skoplja da se ubuduće obrati veća pažnja primjeni Zakona o zaštiti radnika koji se izigrava, da se radi na suzbijanju nezaposlenosti i poboljšanju općih uvjeta rada i podizanju radničkih nadnica koje su u Makedoniji bile vrlo niske. Velik dio radnika i u samom Skoplju radio je za nadnicu ispod 16 i 18 dinara koja je Uredbom o minimalnim nadnicama garantirana kao minimalna. Na zboru je istaknut zahtjev da se klasnim sindikalnim radničkim organi-

zacijama omogući slobodan rad u cijeloj Makedoniji. Zbor je tražio da se organizacijama u sklopu URSSJ-a omogući udio i zastupanje radničkih interesa u svim radničkim socijalnopolitičkim ustanovama na način koji je zakonom propisan. Po Skoplju su se održavali uži sastanci predstavnika svih stručnih organizacija i sekcija »Abrašević« na kojima se donosio plan daljnjeg rada na oživljavanju i jačanju klasnog sindikalnog i kulturnog pokreta u Skoplju i cijeloj Makedoniji. Među funkcionarima i aktivistima klasnih radničkih organizacija postojao je jedinstven stav o potrebi da je zbog postojećih teškoća i ometanja rada URSS-a neophodno ostaviti po strani sve moguće međusobne razmirice i solidarno se okupiti na zajedničkom poslu oko izgradnje i obrane klasnog radničkog pokreta. »Svaki onaj koji tako ne bude postupio, smatrat će se da vrši izdaju prema pokretu i prema radničkoj klasi.«³¹⁹

U prvih devet mjeseci 1935. godine organiziran je u Skoplju štrajk brijačko-vlusaljarskih radnika sa 60 štrajkaša. Štrajk je trajao kod jednih poslodavaca dva a kod drugih tri tjedna. Štrajkaši su tražili tjedni odmor od 33 sata koji je zakonom propisan. Kako nije postignut sporazum, banska je uprava izdala Naredbu o radnom vremenu u brijačko-vlusaljarskim radnjama koja je u skladu sa zakonom. U listopadu-prosinu 1935. štrajkali su radnici rudnika »Alatini« - mines Limited« za poboljšanje uvjeta rada i zbog grubog sporašanja i zlostavljanja od strane pretpostavljenih. U Skoplju su štrajkali tapetarski radnici tražeći povišicu i kolektivni ugovor. U štrajku je sudjelovalo devet radnika, a štrajk je uspješno završen. U štrajku u Kumanovu sudjelovalo je 16 krojačkih radnika; štrajk je završen sklapanjem kolektivnog ugovora. Kožarsko-prerađivački radnici u Prizrenu sklopili su također kolektivni ugovor.

U siječnju 1936. godine izbio je štrajk tkalačkih radnika u tekstilnoj tvornici »Trgovcačkog generalnog društva a. d.« u Skoplju koji je trajao tri dana. Štrajkalo je 26 radnica. 2. srpnja 1936. izbio je štrajk u nekoliko radionica bombona u Skoplju u kojima su sudjelovala 42 radnika. Štrajk je završen sa 25 posto povišice. Štrajk 1 500 građevinskih radnika u Skoplju izbio je 20 srpnja i trajao je 10 dana. Štrajk je završen povišicom nadnica od 20 do 25 posto. U Skoplju je u listopadu izbio štrajk u jednoj bravarskoj radionici. Štrajkalo je 14 radnika koji su pošto poslodavac nije htio da pregovara, morali naći drugo zaposlenje.

U jednoj tekstilnoj radionici perzijskih čilima stupilo je u svibnju 1937. godine 40 radnica u štrajk. Do štrajka je došlo zbog toga što je poslodavac uveo akord po kojem radnice nisu mogle ostvariti minimalnu nadnicu koja im je garantirana Uredbom. Radnici su tražili intervenciju policije i gradskog poglavarstva koji su se proglasili nenadležnim, pa je po naređenju bana spor riješila Inspekcija rada

³¹⁶ Radničke novine, Beograd, 24. I i 10. VI 1936.

³¹⁷ Ibid, 15. X 1937.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Ibid.

tako da je dala za pravo poslodavcu. Štrajk je završen nakon osam dana neuspjehom, tako što je poslodavac primio na posao samo one radnice koje su u akordu mogle ostvariti dva dinara na sat.

Štrajk ugostiteljskih radnika izbio je 8. srpnja 1937. i trajao do 24. srpnja. U štrajku je sudjelovalo 230 radnika. Radnici su tražili 10 posto povišice i kolektivni ugovor. Poslodavci su odbili zahtjeve radnika, pa je Inspekcija rada odbila svako posredovanje.

U tekstilnoj tvornici »Vardar« u Skoplju 1937. godine izbio je sukob između radnika i poslodavaca koji je htio otpustiti tri radnika. Pošto su radnici stupili u štrajk, poslodavac je zatvorio poduzeće. Sukob je završen tako da je poslodavac primio sve radnike na posao i pristao da radnicima isplaćuje minimalne nadnice, a s učenicima sklopi naukovne ugovore. U listopadu je u jednoj tekstilnoj tvornici došlo do štrajka, jer poduzeće nije htjelo dopustiti da se izvrše izbori radničkih povjerenika.³²⁰

U Vardarskoj banovini bilo je 1936. godine šest uspješnih štrajkova u 40 poduzeća sa 1 819 štrajkaša. Broj izgubljenih radnih dana iznosio je 17.834 s 178.286 sati i 243.154 dinara izgubljenih zarada. Povišice nadnica iznosile su u četiri štrajka do 30 posto. U 1937. godini bilo je pet štrajkova u 27 poduzeća sa 1 082 štrajkaša. Broj izgubljenih nadnica bio je 19.525 sa 163.560 sati. Iznos izgubljenih zarada iz-

nosio je 389.220 dinara. Uspješnih štrajkova bilo je četiri s povišicom od 10 do 40 posto.

U 1938. godini bilo je sedam štrajkova u 33 poduzeća s 1 658 štrajkaša. Broj izgubljenih radnih dana 8 600, a sati 71.740. Izgubljena zarada iznosila je 176.800 dinara. Od štrajkova uspjela su četiri, a 10 do 30 posto povišice dok su tri štrajka propala.

Komunisti u URSSJ-ovim sindikatima Makedonije djelovali su svugdje gdje je postojala partijska organizacija. Partijska provala 1937. godine zahvatila je u većim mjestima i komuniste koji su radili u sindikatima. S obnovom rada partijskih organizacija u Skoplju, Kumanovu, Velesu, Prilepu, Bitoli, Kruševu, Strumici i Tetovu jedan od prvih zadataka komunista bio je obnova borbe za stvaranje organizacijskog i akcionog jedinstva u radničkom i sindikalnom pokretu. Ubrzo je odstranjen utjecaj socijaldemokrata u URSS-u i suzbijena aktivnost JUGORAS-a kao profašističkih i režimskih sindikata. Makedoniju je 1940. godine zahvatio pravi štrajkaški val. Osim tarifnih i drugih političkih i kulturnih akcija, zabilježeno je oko 30 štrajkova, od kojih 15 u Skoplju uz sudjelovanje više od 5000 radnika. Na Pokrajinskoj konferenciji KP Makedonije koja je održana u Skoplju 8. rujna 1940. naglašeno je da je borba komunista za učvršćenje jedinstva u klasnim radničkim sindikatima jedan od osnovnih uvjeta uspješne borbe za poboljšanje položaja radničke klase kao i borbe protiv JUGORAS-a.³²¹

³²⁰ Socijalni arhiv, I, 1935, str. 164 i 207; II, 1936, str. 44, 272, 273 i 324; III 1937, str. 103, 202, 291.

³²¹ Proleter 1929-1942, str. 741-743.

POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a CRNE GORE

Od 1930. godine počeli su sindikati građevinara, živežara, Savez hotelsko-kavanskih namještenika, Savez kožarsko-prerađivačkih radnika, te Savez šivačko-odjevnih radnika postepeno osnivati svoje podružnice. Do 1935. djeluje već nekoliko mjesnih međustrukovnih odbora. Sindikati Crne Gore nalazili su se u sklopu Glavnog radničkog saveza Srbije (GRS).

Centralni je komitet KPJ slao Pokrajinskom komitetu KPJ Crne Gore direktive prema kojima težište partijskog i omladinskog rada treba prenijeti na podizanje sindikata URSS-a, a u Boki Kotorskoj ORS-a. Komunisti Crne Gore nastojali su da u sindikate privuku sve radnike. U početku su sindikatima rukovodile partijske frakcije. Po poduzećima i radionicama organizirale su se revolucionarne sindikalne opozicijske grupe. Posebna je pažnja bila posvećena ženama i radnoj omladini. 8. ožujka 1935. godine proslavljen je Dan žena.

O akciji za stvaranje jedinstvene proleterске fronte u pismu CK KPJ kaže se:

»Jedna od osnovnih i najvažnijih zadaća jeste: stalna i neprekidna akcija za ostvarenje akcionog i organizacionog jedinstva sindikalnog radničkog pokreta na klasnoj bazi.

Za postignuće ovog zadatka mi treba da razvijemo našu akciju u svim mjestima i poduzećima i da tamo formiramo komitete za jedinstvo iz redova istaknutih i borbenih radnika i nižih sindikalnih funkcionera. Osim toga, da povedemo kampanju za ulazak u reformističke sindikate i za njihovo organizovanje i podizanje tamo gdje ih nema. Naša akcija treba da obuhvata nacionalne žute i nacionalne klerikalne sindikate. U ovoj akciji osnovno i glavno težište treba da nam bude akcija u masama i pritisak odozdo, na sindikalne vrhove i birokratiju. Kod izbora za radničke povjerenike, podružničke grupe i mjesna sindikalna vijeća pristaše jedinstva treba da se bore za osvojenje što više uticaja u tim forumima. Tako isto treba da se borimo za osvojenje vodstva u svim forumima, štrajkaškim i tarifnim prego-

vorima: da u sindikatima vodimo diskusiju, stavljamo prijedloge i zahtjeve sindikalnim centralama za jedinstvo itd. Vodeći upornu i žilavu akciju u sindikatima, preduzećima, i među neuspješnim radnicima (ženama i omladinom) mi se ne odričemo akcije i pregovora sa vrhovima sindikalnog pokreta, i baš u tim pregovorima i pri sastavljanju konkretnih prijedloga, obračunajući se sindikalno birokratiji mi treba da prethodno osiguramo podršku i pritisak sindikalnih organizacija i članova na sindikalnu birokratiju i reformiste.

Prema tome naši komiteti bi se mogli s pravom nazvati 'komiteti (odbori) za sindikalno jedinstvo radničke klase.'

Upravo ovim glavnim geslom, ali obuhvatajući daleko širi krug djelatnosti, mi treba da razvijemo akciju za formiranje općeg 'narodnog fronta za borbu protiv fašizma i rata'. U tom cilju naš rad treba da obuhvati sve narodne slojeve, grupacije, udruženja itd. koji hoće da se bore protiv fašizma i rata i da njihove najaktivnije predstavnike privučemo na aktivan rad u našim komitetima, koji treba da budu pokretači konkretnih akcija: predavanja, izdavanja brošura, knjiga i novina, organizovanje zborova, manifestacija, potpisivanja akcija, itd. »

Akciju isticanja zahtjeva za izbore samouprava radničkog osiguranja povezali su komunisti Crne Gore s akcijom za osnivanje i jačanje radničkih sindikata. Postojeći sindikati su, uz pomoć komunista, stali na čelo ove akcije. Koristila se i lokalna štampa. Uspostavila se veza s Dubrovnikom i Mostarom. Stari sindikalni funkcionari pisali su referate za javne sastanke i zborove, a na nekima su i sami istupali. Kao posebna značajka ove akcije isticalo se da se komunistima pruža mogućnost da dođu u dodir s radnicima u mjestima gdje do tada nisu imali veza, ili su one bile sasvim slabe i nedovoljne.³²²

1936. je godine u Cetinju postojalo sedam sindikalnih organizacija, Mjesni međustrukovni odbor i društvo »Abrašević« s tamburaškom sekcijom. Organizacije su putem tarifnih akcija svele radno vrijeme u zakonske granice, osigurale zapošljavanje i otpuštanje radnika putem sindikata, uvele plaćanje prekovremenog rada. MMO je uredio Radnički dom čiju su stanarinu plaćali sami radnici od svojih malih plaća samo da bi osigurali mogućnost okupljanja. Sindikalno organizirani radnici u Cetinju rijetko su boravili u kavani. Sastajali su se u Radničkom domu u kojem su mogli čitati radničku štampu, socijalnu literaturu, diskutirati i rješavati različite probleme organizacije. Svake nedjelje priređivala su se sijela i zabave s bogatim programom. 1936. je godine u Cetinju proveden štrajk članova podružnice šivača koji je trajao 15 dana. Potpisan je kolektivni ugovor kojim se reguliraju plaće i uvjeti rada.

Klasni sindikalni pokret u Cetinju vodili su hrabri i prekaljeni radnički borci: Nikola Boljević, Aleksa Markuš, Đuro Pavičević, V. Usković, Mar-

ko Andrić, Luka Ivanešević, Vasilj Konstatinović, Stevo Premužić, Jovo Brkić, Petar Perović, Marko Pudović i drugi.³²³

U 1938. donijele su »Radničke novine« sljedeću informaciju o aktivnosti URSS-a u Crnoj Gori:

»Aktivnost URSS-a u Crnoj Gori zabeležila je krupne uspehe. Crnogorski proletarijat se listom opredjeljuje za slobodan klasni sindikalni pokret.

Najbolji primer imamo u Podgorici. To je, kao što je poznato, stvarni privredni centar. Broj radnika je najveći, gotovo svi su organizovani.

Tako je u Podgorici 13 sindikalnih podružnica – građevinci imaju 270 članova, moleri 28, živežari 54, metalci 52, šivači i kožarci 74, drvodjelci 57, brijači 18, kućnih pomoćnika 8, privatnih nameštenika 42, ugostiteljskih radnika 36, kočijaša 32. U čitaonici ima 150 članova i članica.

Pokret je uložio naročite napore na polju zaštite radničkih prava, a aktivnost je znatno povećana odlaskom poverenstva Radničke komore iz Podgorice.

Slične uspehe pokazao je URS i u ostalim mestima Crne Gore gdje je mogao da legalizuje organizovanje radnika.«³²⁴

Pokrajinska konferencija za Crnu Goru i Boku Kotorsku održana je 27. i 28. kolovoza 1938. u Podgorici. Na konferenciji je bilo zastupljeno 26 podružnica s više od 1 500 članova, koje je zastupalo 39 delegata a predsjedavao je Luka Pavičević, predsjednik URSS-a. Kao gosti bili su prisutni Obratli, sekretar Saveza, industrijskih i zanatskih radnika iz Zagreba, Potušeć, predsjednik Saveza kovinarskih radnika iz Sarajeva i Dergenc delegat Saveza građevinskih radnika iz Beograda. Konferenciju je otvorio Luka Pavičević, a prisutne je u ime proletarijata Podgorice pozdravio Božo Ljumović.

Mihajlo Milanić govorio je o ekonomskom i socijalnom položaju radnika u Crnoj Gori i Boki, te nizom podataka dokumentirano istakao koliko su niske nadnice radnika i plaće namještenika, nemarnost inspekcije rada i slaba zakonska zaštita radnika.

Božo Ljumović govorio je o zadacima slobodnih klasnih radničkih sindikata. U svome referatu osvrnuo se na privredni položaj Crne Gore i Boke, osobito zanatsku privredu. Polagani tempo razvoja privrede direktno je utjecao na razvoj radničke klase Crne Gore i Boke. Govorio je također o postanku i razvoju sindikalnog pokreta i teškoćama na koje taj pokret nailazi u pokretanju tarifnih akcija, o ravnopravnosti i zaštiti žena u privredi, zaštiti učenika i odgoju omladine, o borbi protiv nezaposlenosti, o socijalnom zaštitnom zakonodavstvu, organizacijskom i akcionom jedinstvu i slobodi radničke koalicije.

U diskusiji o referatima sudjelovali su svi delegati, izlažući specifične probleme radnika u pojedinim mjestima i strukturama.

³²² ACKSKJ, KI 1935/8, 69, 239, 315, 448.

³²³ Radničke novine, Beograd, 31. I 1936.

³²⁴ Ibid, 12. VIII 1938.

Formirane su komisije koje su izradile rezoluciju o privrednom položaju Crne Gore, ekonomskom i socijalnom položaju i zakonskoj zaštiti radnika, o prosvjetno-kulturnom radu i o slobodi rada slobodnih klasnih radničkih sindikata u Crnoj Gori i Boki. Isto je tako izražena želja da se formira poseban pokrajinski odbor URSSJ-a sa sjedištem u Podgorici.

U čast gostiju, 28. kolovoza uveče priređena je zabava uz zborne recitacije, pjesme itd. na kojoj je prisustvovalo više od 800 radnika.

Devet mjeseci nakon ove konferencije, 28. svibnja 1939. formiran je Pokrajinski odbor URSS-a za Crnu Goru i Boku Kotorsku. Konferenciji je prisustvovalo 26 delegata mjesnih međustrukovnih odbora iz 26 mjesta. U predsjedništvu konferencije ušli su Božo Ljumović kao predsjedavajući i Blažo Jovanović kao sekretar. Izlaganje Bože Ljumovića trajalo je tri sata. Govorio je o postanku radničke klase u Crnoj Gori. »Potom je dalje razjasnio stepenice razvitka i borbe radničke klase. Ocrtao je položaj prilike radničke klase u vezi današnjih događaja u svetu. Tako isto opšti položaj radničke klase u Ju-

goslaviji, njegove životne uslove, ekonomsko-prosvetne i kulturne prilike. Naposljetku je svestrano razmotrio uslove, položaj i prilike radničke klase Crne Gore i Boke. Tu se osvrnuo na sve one faktore ekonomske, privredne, socijalne i kulturne, koji utiču na životni i kulturni standard radništva Crne Gore i Boke. Naročito su interesantna bila ona mesta u kojima je iznosio socijalni razvoj društva Crne Gore. Formiranje toga društva od primitivnog plemskog pa do današnjeg stepena.«³²⁶

Odluke konferencije, kao i predložena lista, jednoglasno su prihvaćene. Za mjesto sjedišta Odbora određena je Podgorica. Izvršni odbor sačinjavali su: predsjednik Marko Radović – obučarski radnik, potpredsjednik Mitar Vučinić – građevinski radnik, sekretar Mihajlo Milonjić – privatni namještenik, blagajnik Janica Miličković – monopolska radnica, i članovi: Božo Ljumović, Dušan Miličić i Vasilije Raičević.³²⁸

³²⁶ *Ibid.*, 9. VI 1939.

³²⁸ *Ibid.*

GLAVNI RADNIČKI SAVEZ ZA BOSNU I HERCEGOVINU (POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a)

O privrednom razvoju i položaju radnika

Od 1918. do 1938. proradilo je u Bosni i Hercegovini 129 novih tvornica s ukupno 239 milijuna osnovnog kapitala, 10.077 KS pogonskih snaga i 10.330 radnih mjesta. Najveći broj novosnovanih tvornica bile su pilane. S ranije osnovanim bilo je 1939. godine (bez rudnika) 299 tvornica s ukupnim osnovnim kapitalom od 1.199 milijuna dinara i 93.877 KS pogonskih snaga i 31.158 radnih mjesta. 1939. godine bilo je ukupno 11.964 zanatskih radnji, od toga metalopreradaivačkih 2.623, elektrotehničkih 47, kemijskih 164, građevinskih 1.186, drvopreradaivačkih 1.339, za preradu papira 25, preradu tekstila 1.393, preradu kože i gume 1.868, prehrambenih 2.349, grafičkih 46, za osobne usluge 924. Zaposleno osoblje u zanatstvu bez učenika, a s vlasnicima privatnih radnji, brojilo je 23.118 osoba. Broj učenika u zanatstvu iznosio je 4.771. Trgovačkih radnji na malo bilo je 12.800. Ukupan broj zaposlenih u privredi i administraciji iznosio je iste godine 444.000 osoba. Od toga na radnike u industriji, rudarstvu, građevinarstvu i zanatstvu otpadalo je u prosjeku 85.000 osoba.

Sestojanuarska diktatura razdijelila je Bosnu i Hercegovinu na dvije banovine – Vrbasku, sa sjedištem u Banja Luci, i Drinsku, sa sjedištem u Sarajevu. Neki su dijelovi bili pripojeni ostalim banovinama. Na području Vrbaske banovine 1918. godine ra-

dile su 42 tvornice sa 34.409 KS, a na području Drinske 124 tvornice sa 68.326 KS. Krajem 1928. godine bile su u Vrbaskoj banovini 72 tvornice sa 9.483 radna mjesta. Pogonska snaga strojeva iznosila je 37.089 KS u vrijednosti od 561.944.000 dinara. U Drinskoj banovini bile su 203 tvornice sa 31.565 radnih mjesta, a pogonska snaga strojeva iznosila je 4.567 KS u vrijednosti od 905.366.000 dinara. Do kraja 1938. godine ukupan kapital investiran u poduzeća iznosio je u Vrbaskoj banovini 599.291.000 dinara, a u Drinskoj 1.016.900.000 dinara. Ukupan broj tvornica u Vrbaskoj banovini iznosio je 90 sa 11.425 radna mjesta i 38.268 KS. U Drinskoj banovini broj tvornica iznosio je 260 sa 34.629 radnih mjesta i 82.407 KS.

U vrijeme ekonomske krize smanjen je broj zanatskih i trgovačkih radnji na malo. Prema nekim podacima bilo je 1929. godine 42.863 zanatskih radnji, a trgovačkih radnji na malo 26.236. Banaka je 1929. godine bilo 101, od kojih su 1937. mnoge bankrotirale, a i prije toga je veliki broj zatvoren, tako da je 1938. godine bilo svega 69 aktivnih novčanih zavoda, od kojih se 15 nalazilo pod moratorijem, a devet je bilo u likvidaciji. Pod stečaj i prinudnu likvidaciju otišlo je više od 130 industrijskih poduzeća.

Izvan pogona stavljene su 24 tvornice i visoka peć u Varešu. U drvnoj industriji više od polovinu gatera nije radilo. 1933. je godine bilo zaposleno samo 68 posto od zaposlenih u 1930. godini, a nad-

nice su pale za više od 60 posto u odnosu na 1930. godinu. Prosječna godišnja zarada iznosila je 1930. godine 11.606 dinara, a 1933. svega 3 699 dinara. Seljački dugovi 167.882 seljaka koje je preuzela Privilegovana agrarna banka iznosili su 1937. godine 379 milijuna dinara.

Od 1936. godine ekonomske su se prilike osjetno poboljšale. Zenička željezara udvostručila je svoj kapacitet. Proširena je i Tvornica celuloze u Drvaru. Konjunktura drvene industrije nastupala je vrlo sporo. Radničke nadnice ostale su na istoj razini zbog čega dolazi do velikog broja štrajkova. 1939. je godine evidentirano 299 raznih industrijskih poduzeća, od kojih je u 74 sudjelovao inozemni kapital. Od toga bilo je 12 potpuno inozemnih, 19 s pretežnim udjelom inozemnog kapitala, a ostalo s polovinom ili nešto manje od polovine inozemnog kapitala.

Na području okružnih ureda Sarajeva, Banja Luke, Travnika i Tuzle bilo je 1930. godine 73.350 osiguranih radnika. Uslijed krize 1933. godine smanjen je broj osiguranika na 50.473. Godine 1935. povećao se broj osiguranih radnika na 57.734, a 1938. godine na 62.871.

Donosimo prikaz broja zaposlenih i njihovih plaća u sjedištu Drinske i Vrbaske banovine u Sarajevu i Banja Luci. U Sarajevu je bilo osigurano 12.920 radnika i namještenika. U industriji 3 040, zanatima 3 578, trgovini 1 527, ugostiteljstvu 820, novčarstvu 509, saobraćaju 426, gradskim poslovima 550, u slobodnim i sličnim zanimanjima 931. kućnoj posluži 1 441, poljoprivredi 98. Od zaposlenog radništva grada Sarajeva bilo je 979 činovnika i 293 činovnica, 3 399 kvalificiranih radnika, 1 197 kvalificiranih radnica, 1 135 naučnika i 314 naučnica, 3 272 nekvalificirana radnika i 2 331 nekvalificirane radnice. Nekvalificirani su radnici činili 43,37 posto od ukupnog broja radnika. Nadnice zaposlenih radnika kretale su se ovako: do osam dinara 1 437 radnika, do 9,60 dinara 62 radnika, do 11,60 dinara 624 radnika, do 14 dinara 653, do 16,80 dinara 2191, do 20 dinara 1 453, do 24 dinara 991, do 28,80 dinara 1 072, do 34 dinara 1 036, do 40 dinara 1 062 dinara, do 48 dinara 592, i više od 48 dinara 1 747 radnika.

U pojedinim granama industrije broj zaposlenog radništva bio je sljedeći: u industriji građevinarstva i građevnog materijala 214 radnika, metalurgijskoj industriji 595, kemijskoj industriji 34, električnoj i elektrotehničkoj industriji 238, tekstilnoj industriji 902, industriji papira 12, drvenoj industriji 149, rudarskoj industriji 30, industriji živežnih namirnica 154, monopolskoj industriji 554, industriji odijela 99 i razno 59.

Najviše zanatskih radnika bilo je zaposleno kod krojača muške i ženske odjeće i to 600 ili 16,77 posto, a zatim građevinara 486, stolara 198, pekara 177, obučara i opančara 230, brijača i frizera 265. U trgovini živežnih namirnica bilo je zaposleno 308, u trgovini mješovite robe 176, u trgovini manufakturne robe 221, trgovini papira i knjžarama 80.

Na području Banja Luke bilo je osigurano ukupno 2 987 radnika i namještenika. U industriji je bilo zaposleno 1 170 radnika, u zanatima 699, u trgovini 263, u ugostiteljstvu 107, u novčarstvu 56 itd. Zaposleno radništvo dijelilo se na 263 činovnika, 636 kvalificiranih radnika, 352 naučnika, 1736 nekvalificiranih radnika. Najveći broj radnika bio je plaćen nadnicom ispod 24 dinara na dan. Do osam dinara imalo je plaću na dan 363 radnika, do 11,60 dinara 53 radnika, do 14 dinara 433 radnika, do 16,80 dinara 193 radnika, do 20 dinara 452 radnika, do 24 dinara 233 radnika, do 28,80 dinara 325 radnika, do 34 dinara 262 radnika, do 40 dinara 229 radnika, do 48 dinara 196 radnika, više od 48 dinara 248 radnika. U šumsko-drvenoj industriji bilo je zaposleno 683 radnika i u monopolskoj industriji 286 radnika. Od zanatskog radništva bilo je 106 zaposleno u građevinskim poduzećima, a kod graditelja mostova 99 i graditelja cesta 18. Iza toga bio je najveći broj brijača, frizera i manikera 70, krojača 60, obučara 43, pekara 32 itd. Od zaposlenog trgovačkog osoblja najviše je otpadalo na trgovine mješovitom robom – 79 i trgovine životnih namirnica – 63. U trgovini manufakture radilo je 36, a u trgovini cipela, koži i torbarskih potrepština 18.

Prema izvještaju Radničke inspekcije Sarajevu u poduzeću »Našičke d. d. parne pilane« u Zavidoviću štrajkala su od 19–20. veljače 1935. godine 303 radnika. U »Industriji gvožđa d. d.« Zenica otpušteno je 629 radnika. U travnju je zabilježen štrajk pilanskih radnika u Višegradu u poduzeću »Varda«. Uzrok štrajka bio je neuredno isplaćivanje zarade. Štrajk je okončan povoljno po radnike. U ožujku je sklopljen kolektivni ugovor između radnika i uprave parne pilane »Našička« u Zavidoviću. U istoj tvornici vodili su pilanski radnici štrajk od 6. do 22. srpnja. U štrajku je sudjelovalo 660 radnika. Razlog štrajku bio je zahtjev za povišenjem nadnica. »Pilana Popovića« u Čajniku obustavila je rad i otpustila 120 pilanskih radnika. Radnici tvornice »Ugar d. d.« u Kolozevu su u Turbetu sklopili kolektivni ugovor i povisili nadnice za 10 posto. U rujnu su opančarski i stolarski radnici u Kosjeriću stupili u štrajk zbog dužine radnog dana. Radili su 14–15 sati dnevno. U štrajku je sudjelovalo 40 radnika. U listopadu su pilanski radnici u pilani »Đuzepi Feltrineli« u Sjetlini stupili u štrajk. Štrajk je otpočeo 8. listopada, a u njemu je sudjelovalo 350 radnika. 30. listopada tvornica je obustavila rad. Ciglena »Adolf Braun« u Sarajevu obustavila je rad i otpustila 50 radnika. Parna pilana »Našička d. d.« u Begov-Hanu obustavila je krajem listopada rad i otpustila 350 radnika. U izvještaju Inspekcije rada Vrbaske banovine kaže se, među ostalim, da je inspekcija u povodu štrajkova i pokreta radnika izvršila 30 intervencija.³²⁷

U siječnju 1936. godine štrajkalo je 26 radnika u trgovini željezne robe »Mercep Vladimir« u Saraje-

³²⁷ Socijalni arhiv, I, 1935, str. 34, 70, 88, 133, 165, 164, 204, 205, 206.

vu. Štrajk je završen nakon tri dana s povišenjem nadnica od 25 do 50 para na sat a uvedeno je i osam-satno radno vrijeme. U vezi sankcija protiv Italije obustavili su rad »Croatia d. d.« za industriju drva u Živinicama, gdje je ostalo bez posla 1 500 radnika, Parna pilana u Puljčevu i Parna pilana u Sjetlini s ukupno 301 radnikom. Ponovno su proradile pilane »Našička d. d.« u Begov-Hanu koja je zaposlila 450 radnika i pilana »Varda d. d.« u Višegradu koja je zaposlila 350 radnika. U veljači je štrajkalo 455 radnika sedam dana u industriji drva »Varda« u Višegradu zbog neisplaćenih nadnica. Štrajk je završen kad su isplaćene nadnice radnicima. U zeničkoj željezari zapuštena su 52 radnika. U ožujku je došlo do pobune radnika u »Vardi« u Višegradu zbog neisplaćivanja nadnica. »Industrija gvožđa« u Zenici otpočela je s radom 9. ožujka s 500 radnika, a početkom travnja zaposlila je još 1 000. U travnju 1936. izbio je štrajk građevinskih, soboslikarskih i ciglarskih radnika. Građevinski radnici postigli su povišicu od jedan do dva dinara na sat i devet-satno radno vrijeme. Soboslikari su postigli osam-satni radni dan i istu povišicu kao i građevinski radnici. Ciglarski radnici završili su štrajk s neuspjehom. U štrajku ciglara sudjelovalo je 150 radnika. Radnici za krojenje odijela u poduzeća »Lav« u Sarajevu štrajkali su od 6. do 13. srpnja kada su sklopili novi kolektivni ugovor. U štrajku je sudjelovalo 30 radnika. Sklopljen je kolektivni ugovor i u industriji drva u Turbetu i željezničara industrijske željeznice Turbe – Sebešići. Povišicu nadnica dobilo je 100 radnika. U Zenici je 300 građevinskih radnika sklopilo kolektivni ugovor. U poduzeću »Croatia d. d.« za industriju drva u Živinicama stupilo je 8. kolovoza u štrajk 550 radnika. Sklopljen je kolektivni ugovor i priznata je sindikalna organizacija. Štrajk je završen 30. kolovoza 1936. U Zavidoviću je u poduzeću »Našička« stupilo u štrajk 730 radnika. Štrajk je otpočeo 18. a završilo je 28. kolovoza. Poduzeće je udovoljilo zahtjevima radnika. U Zenici se vodio tarifni pokret građevinskih radnika, a u Sarajevu briačkih radnika koji su zahtijevali sklanjanje kolektivnog ugovora, što je i ostvareno. Tarifni pokret vođen je bez uspjeha u Begovu Hanu, malom naselju gdje su radnici tražili reviziju starog kolektivnog ugovora kojega je sklopio URSS. U Višegradu, u Parnoj pilani »Varda« otpočeo je štrajk 13. listopada 1936. i trajao je do 20. listopada. U njemu je sudjelovalo 480 radnika. U Begovu Hanu stupilo je u štrajk 23. listopada 400 radnika zaposlenih u »Našičkoj tvornici tanina i paropile«, zahtijevajući povišicu plaće za 50 posto i sklanjanje kolektivnog ugovora. Štrajk je vodio i sklopio novi kolektivni ugovor Hrvatski radnički savez. Tarifni pokret vodili su i ugostiteljski radnici Sarajeva.

Na području sarajevske Radničke komore od 1. siječnja do 30. rujna 1936. godine vođeno je 17 štrajkova sa 3 343 štrajkaša i sedam pokreta bez štrajka s 1 667 radnika. Ukupno je bilo štrajkaških i tarifnih pokreta 24 s 5 010 sudionika. Povoljno su završena

22 pokreta sa 4 759 radnika, a dva su pokreta propala. Štrajkovi su bili u slijedećim strukama: u saobraćaju dva štrajka s 198 radnika; u građevinskoj i industriji kamena šest štrajkova s 1 220 radnika i jedan tarifni pokret bez štrajka s 266 radnika; u metalnoj industriji bio je jedan štrajk s 25 radnika; u tekstilnoj industriji jedan štrajk sa 250 radnika; u preradi kože dva štrajka sa 71 radnikom; u šumsko-pilanskoj industriji četiri štrajka s 1 505 radnika i četiri pokreta bez štrajka s 1 266 radnika; u industriji hrane i pića (živežari) jedan štrajk sa 74 radnika i jedan pokret bez štrajka s 50 radnika dok je u industriji osobnih usluga (brijači i frizeri) vođen jedan štrajk sa 85 radnika.

U siječnju 1937. djelomično je obustavljen rad pogona poduzeća »Šipad« u Dobrljini i Drvaru (800 radnika) i »Bosnabois« u Banja Luci (240 radnika). Ukupno je otpušteno 1 040 radnika. U veljači 1937. izbio je štrajk »Šipadove« direkcije šuma u Ostrelju. U Zavidoviću u »Našičkoj tvornici tanina i paropila« d. d. štrajkalo je od 5. siječnja do 20. siječnja 1937. godine 565 radnika. Tražili su povišicu od 70 posto, a dobili su 12 posto. U Parnoj pilani »Durmitor d. d.« u Ustipraču 350 radnika stupilo je u štrajk zbog otpuštanja radničkog povjerenika. Čim je povučen otkaz prestao je štrajk. U ožujku 1937. došlo je do tarifnog pokreta u poduzeću »Vistad« u Tvornici bombi u Višegradu. Radnici su tražili osam-satno radno vrijeme umjesto 10-satnog uz istu nadnicu. U »Industriji gvožđa d. d.« u Zenici vodio su se pregovori 15. ožujka za sklanjanje kolektivnog ugovora. Organizacija Saveza Zrnodjeljskih radnika podnijela je zahtjev za sklanjanje novog kolektivnog ugovora za građevinske radnike. U travnju izbio je štrajk, u kojemu je sudjelovalo 1 900 radnika, a trajao je četiri dana. Istog je mjeseca izbio štrajk grafičkih radnika u Tuzli koji je trajao devet dana. Dobili su povišicu od 10 posto. Građevinski radnici u Sarajevu uspjeli su sklopiti kolektivni ugovor uz povišicu plaća, a u Tuzli su otkazali kolektivni ugovor tražeći povišicu. Soboslikari i ličioni u Sarajevu su tražili povišicu nadnica i otkaz kolektivnog ugovora. U svibnju 1937. godine izbio je politički štrajk 50 radnika u Pilani »Petrović Velimir« u Čajniču, gradskom naselju u Gorazdanskom srezu. Štrajk je izbio u povodu otpuštanja četiri radnika na zahtjev tamnošnjeg sreskog načelstva i trajao je četiri dana. Nakon vraćanja tih radnika na posao štrajk je prestao. U Tvornici čipaka i pantlička u Sarajevu vođen je pokret protiv uvođenja akordnog rada. U Tvornici čarapa »Ključ« u Sarajevu tražile su radnice sklanjanje kolektivnog ugovora. U Parnoj pilani »Ozren« u Srednjem postavili su radnici zahtjev za sklanjanjem kolektivnog ugovora. U Parnoj pilani »Ugar d. d.« u Turbetu sklopili su radnici novi kolektivni ugovor s povišicom nadnica. U lipnju 1937. vodio se štrajk građevinarskih radnika u Brčkom. U štrajku je sudjelovalo 274 radnika kod 18 preduzimača. Ostvarena je povišica od 10 posto. U Sarajevu je 80 soboslikarskih radnika stupilo 1. srpnja u štrajk. Rad-

nici u industrijskoj željeznici poduzeću »Ugar« u Turbetu, njih oko 240, postigli su povišicu nadnica i premija sklapanjem kolektivnog ugovora. U istom poduzeću 700 šumskih radnika dobilo je veće akordne cijene putem novog kolektivnog ugovora. U poduzeću »Našička« u Zavidovićima 130 željezničara postiglo je povišicu nadnica. U Tvornici čarapa »Ključ« u Sarajevu 220 radnica uspjele su povisiti svoje nadnice. Soboslikarski radnici u Sarajevu završili su 31. srpnja štrajk sklapanjem kolektivnog ugovora i jednim dinarom povišice po satu. Ukupno je štrajkalo 120 soboslikara u 40 poduzeća. Radnici na gradnji pruge Ustiprača – Foča, njih 1 100, stupili su u štrajk radi povišice plaća. Kad im je data garancija da će se plaće povisiti na 20–25 dinara vratili su se na posao. 300 radnika zaposlenih u poduzeću Parna pilana »Durmitor d. d.« u Ustipraču, zatražilo je povišicu nadnica za 15 posto, a dobili su 7,5 posto; 14 slastičarskih radnika zaposlenih kod devet poslodavaca zatražilo je sklapanje kolektivnog ugovora. U Parnoj pilani »Durmitor« u Ustipraču štrajkalo je od 11. do 31. kolovoza 289 radnika; sklopljen je kolektivni ugovor i povećana plaća za 10 posto. U »Našičkoj« u Zavidovićima 750 radnika tražilo je povišicu od 30 posto, isto su tražili radnici u Begovu Hanu. I jedni i drugi dobili su 10 posto više plaće. U rujnu je izbio štrajk pilanskih radnika kod »Našičke« u Begovu Hanu. Štrajkalo je 400 radnika za povećanje radničkog konzuma. Štrajk je trajao 10 dana. Tarifne su pokrete vodili je pilanski, šumski, i željezničarski radnici kod »Našičke d. d.« u Zavidovićima. Radnice u Tvornici čarapa »Ključ« i krojački radnici u Sarajevu sudjelovali su također u tarifnom pokretu. U svim navedenim pokretima radnici su postigli djelomičan uspjeh. Ukupan broj zainteresiranih radnika bio je 1 162.³²⁸

Kongres Glavnog radničkog saveza

Od 1935. godine uvela se praksa da se umjesto oblasnih, odnosno pokrajinskih konferencija sazivaju kongresi. 26. listopada 1935. održan je takav kongres za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Naredni kongres održan je u Sarajevu 13. listopada 1937. godine. Na dnevnom je redu, pored izvještaja i izbora nove uprave, bila svega jedna točka dnevnog reda: opći položaj radničkog pokreta. Kongres je konstatirao da je posljedice pada privredne aktivnosti u Bosni i Hercegovini tokom krize, nastupilo od 1935. godine postupno oporavljenje, te da se tokom 1937. godine privreda naglo oporavila. »Drvena, rudarska, kemijska, metalna i industrija građevinskog materijala zajedno sa saobraćajem, tvrdilo se na kongresu,

³²⁸ *Socijalni arhiv*, I, 1935, str. 34, 70, 88, 133, 164, 165, 204, 205, 206; II, 1936, str. 41, 111, 229, 270, 271, 318, 319; III, 1937, str. 36, 37, 100, 101, 102, 200, 201, 287, 288; *Ujedinjeni sindikati*, br. 12 decembar 1936, str. 291–292; *Radnička zastita*, XIX, 1937, str. 392–401, 944–952; *Radničke novine*, Beograd, I. II 1937.

dostigli su najviše moguću tačku u prosperitetu». Na Kongresu se iznosilo da se popravljaju stanje i u poljoprivredi. Prosperitet nije u istoj mjeri obuhvatio preradačku industriju. Ograničavajući faktor razvoja tih privrednih grana bilo je veliko poskupljenje troškova života, a nadnice i kupovna moć širokih narodnih slojeva ostale su iste. Zaposlenost kvalificiranih radnika, namještenika i priučeničkih radnika smanjila se. Pretezan dio radnika u Bosni i Hercegovini bio je lišen prava udruživanja i prava na štrajk. Zbog toga su plaće i nadnice ostale na niskom nivou, a opći položaj radnika je dugim radnim vremenom u trgovini i zanatima još više otežan. Pokrajinska konferencija je u vezi toga tražila »da se obezbedi i ogarantuje neograničeno pravo slobode koalicije i pravo slobode štrajka, a sklapanje kolektivnih ugovora da se ničim ne krnji. Klauzula o pravu da sindikalna organizacija namešta radnike u preduzeću je osnova na kojoj počiva pravo kolektivnog ugovaranja uopšte. Ta odredba ne deluje samo vaspitno za obe strane, nego pruža osnovno obezbeđenje da radnici radi štrajkovanja ne bivaju kažnjavani. Osim toga ona obezbeđuje stalnost u poslu i smanjuje fluktuaciju koja najviše ruši primenu radničkog zaštitnog zakonodavstva.«

Kongres je osim toga tražio »da se radničkoj klasi kao glavnom privrednom i potrošačkom faktoru preko slobodnih organizacija omogući pun uticaj na privrednu i poresku politiku zemlje«. Kongres je, raspravljajući o duljini radnog vremena tražio da se radno vrijeme skрати, da osamostalni radni dan postane princip za sva zanatska, trgovačka i ugostiteljska poduzeća. Kongres je tražio od vlade da se privredni prosperitet iskoristi u cilju zavođenja zakonskog obaveznog osiguranja u nezaposlenosti. Kongres je istakao da je nužno ustanoviti veći broj inspektora rada i osigurati im dovoljno materijalnih sredstava za vršenje njihovih dužnosti. Tražilo se da se zakon primjenjuje naročito u odnosu na radničke povjerenike.

Raspravljajući o organizacijskim pitanjima, Kongres je donio odluku da na kongresu URSSJ-a traži izmjenu statuta, pa je predložio: »Opći sindikalni kongres neće se služiti održavati, kao opća manifestacija pokreta služiti će Veliki sindikalni savjet. Izvršni odbor činit će po dva delegata svake oblasti, ovi delegati iz svoje sredine biraju predsjedništvo. Organizacije koje se protežu na više od jedne pokrajine u članstvo prima i iz članstva isključuje Izvršni odbor URSSJ. Kvota se ne može povisiti ni Statut izmjeniti bez pristanka većine oblasnih kongresa.

Svu ostalu organizacionu vlast na svom teritoriju imaju oblasni kongresi, odnosno njihovi izvršni organi.

Načelne odluke o općoj, socijalnoj i privrednoj politici donosit će Izvršni odbor URSSJ, odluke o taktičkim postupcima donosit će oblasni forumi.

Priključne organizacije će svoju organizaciju održavati samostalno.

Sve odluke Statuta URSSJ koje su u suprotnosti sa prednjim ukidaju se.

Za slučaj da se na kongresu pokaže da su odnosi između pokrajina i grupa takvi, da se razvijanje pokreta može produžiti i u dosadašnjem statutarnom okviru, predstavnici ovog oblasnog odbora ovlašćeni su da ovaj prijedlog povuku.»

Te su odluke značile da se je Kongres GRS za Bosnu i Hercegovinu izjasnio za punu decentralizaciju sindikata i potpunu autonomiju pokrajina. Već se dulje vremena u GRS govorilo o potrebi da se klasni sindikalni pokret samostalno razvije po pokrajinama.³²⁹

GRS je u Bosni i Hercegovini početkom 1937. godine imao 6 483 člana za koje je platio kvotu centrali URSSJ-a. Najjači savez bio je Savez drvodjeljskih radnika sa 1 768 članova, zatim rudara sa 1 341 članom i privatnih namještenika sa 1 033 člana.

Struke	1933.	1934.	1935.	1936.
Metalci	40	111	71	49
Privatni nameštenci	412	662	899	1033
Saobraćaj i transport	402	-	-	114
Rudari	1396	1363	1285	1341
Monopolci	22	392	476	522
Građevinci	34	259	266	723
Kožarci	120	11	12	45
Tekstilno-odećni radnici	124	114	209	279
Živežari	190	39	71	151
Drvodjelci	478	1425	1428	1768
Hotelska i kućna posluga	409	103	115	236
Zanatski radnici	12	59	130	222
Ukupno	3639	4538	4962	6483

O URS-ovim sindikatima u Bosni i Hercegovini komunisti su imali slijedeće stavove: Zemaljski biro Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije piše 22. kolovoza 1935. Mjesnom komitetu KPJ za Sarajevo u vezi s primljenim izvještajem o radu u sindikatima: »Za sada želimo da vam ukažemo na potrebu uporne borbe za jedinstvo svih sindikata. A tu borbu čete moći uspješno voditi samo onda ako svi komunisti uđu u sindikate i ako budete uvukli u sindikalne organizacije i sve neorganizovane radnike.«

Srdan Prica piše 3. siječnja 1936. godine Centralnom komitetu KPJ i o radu sindikata u Sarajevu: »Radnici su skoro posve neorganizovani. URS-ovi sindikati su uglavnom prazni. U nekim podružnicama postoje samo odbori i nekoliko članova. Samo u nekoliko URS-ovih sindikata članovi su aktivni.«

Neorganiziranost radništva i mali broj članova u URS-ovim sindikatima pripisivalo se, pored antiradničke politike socijalističkog vodstva, najvećim dijelom dugogodišnjoj pogrešnoj politici Komunističke partije. »Komunistički pokret u Sarajevu je više nego slab. Komunističke su tradicije kod radništva još vrlo velike. U te tradicije spada i to da mrze socijaldemokrate Jakšića i njihove reformističke sindikate. Izvestan dio komunista koji ispravno shvaćaju novu sindikalnu partijsku liniju nemaju dovoljno snage ni znanja da naprave preokret u pravcu njenog sprovođenja. Život naših partijskih organizacija u posljednjih 6 godina ne samo da nije iskoristio i usmjerio zdravim putem simpatije radnika za komuniste nego je dopustio da se kod radnika postepeno razvija učmalost i apatija, a kod mnogih komunista demoralisanost i dezorijentacija. Poslije velikih provala u obnovljene organizacije došli su mladi neiskusni ljudi bez ikakve veze sa starijima koji besposleni polako propadaju.« Iza toga Srdan Prica javlja CK KPJ o mogućnostima rada u sindikatima, pa tvrdi da je dobio informacije prema kojima je nemoguće ući i raditi u URS-ovim sindikatima, da socijalisti ne žele povećanje broja članova, da izbacuju komuniste i one koji se ne slažu s njima. »Medutim, ja sam pronašao stare drugove, koji su poznati i socijalistima kao komunisti, a ipak ih nitko nije protjerao iz sindikata, nego se čak nalaze u podružničkim odborima (Razumije se da bi u slučaju našeg aktivnijeg rada u sindikatima njihov položaj bio drugačiji). Na to sam upozorio drugove. U pogledu potpunog preloma u našem radu u sindikatima i ostalim masovnim organizacijama drugovi su uvidjeli svoje greške i obećali da će sve učiniti da izvrše svoj osnovni zadatak: rad na uvlačenju radnika u sindikate. To je postavljeno kao najvažniji zadatak komunista. Taj zadatak sam naročito uzeo u obzir pri stvaranju komiteta, čiji sastav mora biti takav da će u izvjesnoj mjeri garantovati uspjeh pri izvađanju tog zadatka.« O tome kako su prije toga shvatili studenti iz Mjesnog komiteta rad komunista u reformističkim sindikatima piše Prica: »Na jednu političku konferenciju, koju je sazvao Jovo Jakšić vođa bosanskih socijalista i reformista otišlo je dvadesetak studenata da prave na konferenciji revolucionarnu sindikalnu opoziciju, pa su bili iz Radničkog doma izbačeni.«³³⁰

U izvještaju Dragutina Marušića u ime Centralne sindikalne komisije upućenog u ožujku 1936. CK KPJ o radu komunista u sindikatima u Bosni i Hercegovini kaže se da je rad vrlo slab, izuzev u Banja Luci. Komunistima u Bosni je postavljeno ozbiljno pitanje rada u sindikatima i Marušiću je bilo poznato da su u to vrijeme najaktivniji bili u Savezu šivača.³³¹

Za razvoj Komunističke partije u Bosni i Hercegovini 1937. se godina smatra prijelomnom. Otklo-

³²⁹ Radničke novine, Beograd, 5. i 26. XI 1937; URSSJ 1934-1937, Izvještaj Izvršnog odbora IV kongresu URSS-a 1938.

³³⁰ ACKSKJ, KI 1935/450 i 1936/1.

³³¹ Ibid, KI 1936/135.

nila su se preostala sektaška shvaćanja o neulaženju u URS-ove sindikate. Od 1937. počinje, pod rukovodstvom partije, masovni ulazak radnika u URSSJ osobito u Mostaru, Banja Luci, Tuzli, Sarajevu, Zenici, Lukavcu i drugim mjestima. Kada su komunisti i radnici ispravili do tada pogrešan odnos prema URSSJ-u i kada je URSSJ radom komunista pretvoren iz reformističkog u revolucionarni sindikat, što je bilo praćeno naglim propadanjem profašisti-

čkih sindikata JUGORAS-a, a s osnivanjem Banovine Hrvatske i HRS-a, režim je naglo promijenio svoj blagonakloni stav prema URSSJ-u i prešao na progone njegovih organizacija. Prema podacima Radničke komore u Sarajevu od studenog 1939. do studenog 1940. u Bosni i Hercegovini vođen je 61 tarifni pokret u kojemu sudjeluje 39.312 radnika. 1939. godine vodio se 21 štrajk a 1940. godine obustavljen je rad u poduzećima 44 puta.

STRUKOVNA KOMISIJA POKRAJINSKOG ODBORA URSSJ-a ZA SLOVENIJU

O položaju i pokretima radnika

U Sloveniji su 1937. godine bila registrirana 473 poduzeća, od toga 85 u tekstilnoj, 83 u drvnoj, 46 u rudarsko-metalskoj industriji, 40 u industriji građevnog materijala, 37 u prehrambenoj, 34 u kemijskoj industriji, 27 u industriji kože i obuće, 20 u papirnoj i grafičkoj, devet u elektroenergetskoj i 22 u ostalim industrijama. 1937. je godine pri Središnjem uredu za osiguranje radnika bilo obavezno osiguranih 65.743 muških i 38.231 ženskih članova, ukupno 103.974. 1939. je godine u metalnoj industriji bilo 88 poduzeća s 5 860 radnika; u kemijskoj 22 tvornice s 2 250 radnika; u drvnoj industriji 157 poduzeća s 8 540 zaposlenih; u industriji celuloze i papira 24 poduzeća s 2 390 radnika; u tekstilnoj industriji 109 poduzeća s 2 000 zaposlenih; u industriji kože i obuće 39 poduzeća s 4 700 radnika; u prehrambenoj industriji 58 poduzeća s oko 4 900 zaposlenih. Broj trgovačkih radnji pao je sa 14.045 u 1931. godini na 9 900 u 1936. godini. Na području Slovenije bilo je 1939. godine 21.363 zanatskih radnji s 34.971 zaposlenim i s 10.205 učenika. Ugljenokopi su zapošljavali 1929. godine 10.079 rudara, a od 1931. do 1936. radnici su radili 14 do 15 dana u mjesecu.

Inspekcija rada zabilježila je u siječnju 1935. da je Strojna tovarna in livarna u Ljubljani otpustila 49 radnika, a u veljači je u jednom poduzeću povod štrajku bilo nastojanje radnika da postignu povoljniji kolektivni ugovor. U Kočevju je u ožujku izgorila tekstilna tvornica, uslijed čega su radnici zaposleni u njoj ostali bez posla. Staklارا u Hrasniku obavila je u toku ožujka posao i otpustila 366 radnika, nakon čega je ponovo počela s radom i zaposlila novih 100 radnika. »Ilirska rudarska družba« prekinula je s radom zbog financijskih poteškoća. Uslijed toga ostala su bez posla 62 rudara kojima je poduzeće ostalo dužno 196.000 dinara. Rudari u Velenju vodili su štrajk gladu radi neisplaćenih nadnica. Tekstilna tvornica »Doctor i drug« u Mariboru smanjila je radno vrijeme tokom tjedna na 40 sati. U »Šamotnj« tvornici u Štorama pokrenut je tarifni

pokret radi sklapanja kolektivnog ugovora. U travnju je izbio štrajk u Parnoj pilani »Born« u Trzinu i u Tvornici cipela »Ivan Razbošek« zbog zahtjeva radnika da im se povise plaće. 1935. godine tekstilna industrija ulazi u krizu, jer su skladišta domaćih proizvođača pretrpana robom. Neke tvornice, kao npr., »Ika« u Kranju s podružnicama u Kamnoj Gorici i »Henrik Franz« u Ljubljani obustavile su rad. U svibnju je u Tekstilnoj tvornici »Triglav« d. d. Kočevje došlo je do štrajka zbog niskih nadnica i zahtjeva za sklapanje kolektivnog ugovora, a u Tvornici lanaca d. d. Lešče zbog kršenja odredbi kolektivnog ugovora. U Tekstilnoj tvornici »Ornig Mitrović« izbio je 7. kolovoza štrajk zbog niskih nadnica i šikaniranja radnika. U Tvornici kartonaže »I. Bonač i sin« u Količevcu otpočeo je štrajk 17. kolovoza. Uzrok štrajku je otpuštanje organizatora i vođa radnika. U Tvornici petopetca u Rimskim Toplicama stupilo je u štrajk 12. listopada 58 radnika. Uzrok štrajku bio je sniženje akordnih zarada. Štrajk je završen uspješno. U poduzeću »Sešir« u Škofjoj Loci štrajk kao je 91 radnik. U Tvornici papira »I. Bonač« u Količevu došlo je do štrajka u listopadu 1935. zbog zahtjeva da se plaća 50 posto više za prekovremeni rad. U studenom je zabilježen štrajk u poduzeću »Kaolin« u Crni pri Kamniku. Štrajk je počeo 22. studenog, a u njemu je sudjelovalo 67 radnika.³²²

U 1936. su godini zabilježeni također brojni pokreti radnika. U veljači su štrajkali 63 radnika industrijskog poduzeća »K. Born« u Trzinu jer im se namjeravalo sniziti plaće za 10 posto. Štrajkom je onemogućen taj pokušaj. U travnju je štrajkalo radništvo Tekstilne tvornice »Vlach Fridolin« u Rušama zbog sniženja nadnica. Radnici Tvornice kovinskih predmeta »Eka« u Ljubljani štrajkali su radi povišenja nadnica. U toku svibnja vodio se štrajk radnika poduzeća »A. Westen« u Celju. Štrajk je izbio zbog toga što je poduzeće kaznilo dvije radnice. Na području Slovenije u lipnju su štrajkali radnici

³²² Socijalni arhiv, I, 1935, str. 70-71, 87-88, 131, 161, 203, 204.

50 građevinskih poduzeća, ciglana »Česenj« u Gmeljnu i tekstilne tvornice »Elka« i »Bergman i drug« u Celju. Štrajkovi su uspješno završeni. Uzrok štrajkova bili su zahtjevi za povišenjem nadnica. Opći pokret za povišenje nadnica u većini slučajeva imao je uspjeha. U srpnju su štrajk vodili radnici Tvornice zavoja »Kocjancič i drug« u Viru kod Domžala, radnici Udruženih staklara u Hrasniku, Građevinskog poduzeća »Nasimbeni« u Mariboru, poduzeća koja su radila na regulaciji Savinje kod Celja, Tvornice škroba i boja »Medic-Zankl« u Domžalama, Ciglana »Posek« u Ločama i građevinski radnici u Murskoj Soboti. Svi štrajkovi su završeni uspješno.

U kolovozu su zabilježeni štrajkovi »Slograd« građevno poduzeće u Ljubljani, Tvornica čavala »Seta« u Tacnu, Tvornica emajlirano posuda »Westen d. d.« u Celju, Industrija drva »Fr. Dolenc« Škofja Loka, Industrija drva »Heinrichar« u istom mjestu, tekstilnim tvornicama »Jugočeška«, »Jugobruna«, »Intex«, »Sirc«, »Heler«, »Božič«, »Prah«, sve u Celju; Tekstilna tvornica »Beer Hribernik« u Tacnu, Tvornica baršuna »Eifler« u Ljubljani, Predionica »Glanzmann i Gassner« u Trzinu, Škofjeloška predionica, Tekstilna tvornica »Brumen Thaler« u Škofjoi Loci i Tvornica čilima »Kosmanos« u St. Pavlu kod Prebolida. Uzrok štrajkova je bio zahtjev radnika da se radni odnosi uredi kolektivnim ugovorima. U rujnu su na području Slovenije zabilježeni štrajkovi u 15 tekstilnih poduzeća u Mariboru, u znak solidarnosti s poduzećima u Kranju. Radnici u 48 stolarskih poduzeća u St. Vidu štrajkali su zbog kolektivnih ugovora, u Žirehu u šest obućarskih poduzeća radi kolektivnog ugovora i povišenja nadnica. Zbog povećanja nadnica štrajkali su u Starom Trgu u tri drvarska poduzeća kao i u Tvornici koža u Mokronogu; u Zagorju radi kolektivnog ugovora u Poduzeću za izradu kreča, a u Ljubljani je štrajkalo osoblje gradskog tramvajra radi reguliranja radnog vremena. Svi štrajkovi su uspješno okončani. U prosincu su štrajkali radnici poduzeća »Združene papirnice Vevče, Medvode, Goričane« u Vevčama. Poduzeće za izradu celuloze u Goričanima i poduzeće »Združene papirnice« otpustile su sve svoje radnike s motivacijom da im je nepotrebna celuloza dok traje štrajk u Vevčama.³³³

U siječnju 1937. godine zabilježen je štrajk radnika drvarskog poduzeća »Našička« u Dol. Lendavi. »Strojne tovarne in livarne« u Ljubljani otpustile su 51 radnika, a Tvornica kože »Wochmag i sinovi« u Soštanju 18, s obrazloženjem da nema posla. U ožujku su štrajkali radnici Parme pilane »Viktora Medena« iz Begunja kod Cerknice, koji su zahtijevali povišenje plaća. Obućarsko poduzeće »Jerše Antun« u Trzinu otpustilo je sve radnike radi pomanjkanja posla. U travnju su štrajkali radnici poduzeća »Crna-Kaolin d. d.« u Črnoj pri Kamniku zahtijeva-

jući skapanje kolektivnog ugovora. U svibnju su štrajkali radnici Tvornice kože »Laurich« u Slovenskim Konjicima. Štrajk je okončan tako da su nadnice povećane i priznate sindikalne organizacije. U Tvornici papira »I. Bonac i sin« u Količevu na Kamniku vodio se spor oko nadnica, postignut je sporazum. U kolovozu su štrajkali radnici u poduzećima »Löschnigg« industrija drva, »Sv. Lovrenc« na Pohorju, »Dr. A. Kanský« kemijski stovarište u Podgradu, i stolarski pomoćnici u St. Vidu n/Lj. U rujnu je štrajkalo radništvo Tvornice potpetica u Gračnici i radnici Tvornice potpetica u Rimskim Toplicama zbog povećanja nadnica. U Ljubljani su štrajkali mešarski pomoćnici zahtijevajući skapanje kolektivnog ugovora. Tvornica strojeva i Livnice d. d. u Ljubljani otpustile su svoje radnike zbog nestašice posla. U listopadu su stupile u štrajk firme »Alpa« u Jesenicama, proizvodnja pribora za jelo i metalnih stvari. Radnici su zahtijevali povećanje plaća i zaključenje kolektivnog ugovora.³³⁴

1936. je godine u Sloveniji bilo 27 štrajkova u 127 poduzeća sa 17.111 štrajkaša, od toga 10.672 muškaraca i 6.439 žena. Broj izgubljenih nadnica iznosio je 350.879 u vrijednosti od 9.526.294 dinara. Uspješnih štrajkova bilo je 19 s povišicom od 10 posto. Nije uspjelo osam štrajkova.³³⁵

1937. je godine bilo 11 štrajkova koji su vođeni u 161 poduzeću sa 709 štrajkaša. Uspjelo je devet štrajkova s povišicom od 10 do 30 posto. Nisu uspjela dva štrajka.³³⁶

1938. je godine u Sloveniji bilo 12 štrajkova u 217 poduzeća s 1.097 štrajkaša. Uspjelo je 10 štrajkova s povišicom od 10 do 40 posto, a dva štrajka nisu uspjela.³³⁷

Komunisti o štrajkaškoj aktivnosti i Jedinstvenoj proleterskoj fronti

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije u pismu od 22. siječnja 1935. godine piše Pokrajinskom komitetu KPJ za Sloveniju o štrajkovima i borbama radnika. Postavljajući pitanje o štrajkovima u Trbovlju i Celju u pismu se, među ostalim, kaže i ovo: »Kod pripremanja štrajkova u tim mestima neuspjeh je pokazao da nije moguće organizovati i sprovesti štrajkove samo iz centara, nego da je neophodan uslov za uspjeh sprovođenja takvih borbi, imati u preduzeću partijske ćelije, koje moraju okupiti oko sebe pristalice RSO. Uspjeh će biti tada, kad će te ćelije znati samostalno organizovati i voditi štrajkove. Da su naprimjer u Trbovlju part. ćelije bile samostalne i aktivne, a da i ne govorimo o part. komitetu, zar bi se onda moglo dogoditi, da s hapšenjem jednog ili dvojice drugova, propadnu sve pripreme i da do borbe uopšte i ne dođe, tako

³³⁴ *Ibid.*, str. 1 35, 1 98, 1 198, 1 285, 1 286.

³³⁵ Statistički godišnjak 1937, str. 332-333.

³³⁶ *Ibid.*, str. 330-331.

³³⁷ *Ibid.*, 1938-1939, str. 426-427.

³³³ *Ibid.*, str. 1 39, 1 40, 1 109, 1 110, 1 268, 1 269, 1 315, 1 316.

da poslodavac bez svakog otpora snizi rudarima već i onako snižene nadnice. – CK KPJ je upozorio članove partije da su oni vojnici partije i vode radnika, da rudarski radnici Trbovlja imaju lijepu prošlost punu borbe i žrtava. Njihov neuspjeh ogleda se u tome što nisu u Trbovlju stvorili u kolektivnu koji broji 4000 rudara partijsku organizaciju od 80–100 članova, sposobnu da rukovodi organizacijom i borbama masa. U pismu se dalje kaže: – U vezi s pripremama i vodenjem ekonomskih borbi radničkih masa, mi vam naročito podvlačimo, da pojačate rad u postojećim sindikalnim organizacijama. Osobito što ovdje treba da imate u vidu, jeste razbijanje uskog okvira rada RSO i stvaranje širokog masovnog opozicionog pokreta u reformističkim i klerikalnim sindikatima.³³⁸

Stjepan Gržetić (26. svibnja 1935. godine) javlja Centralnom komitetu KPJ da su u Tvornici strojeva radnici pokrenuli akcije protiv uvođenja akordnog sistema i općeg pogoršanja radnih uvjeta. U poduzeće se uveo tipičan vojničko fašistički sistem. Revolucionarna sindikalna pozicija izdala je letak u kojemu poziva sve radnike na zajedničku borbu. Centralni strukovni savjet je, na prijedlog Franca Leskoška, pozvao u zajedničku borbu i članove neklasnih sindikata. Poduzeće se sprema da otpusti sve ljevičarski raspoložene radnike.

CK KPJ je poslao direktive komunistima, članovima Splošne delavske zveze (slovenačkog Općeg radničkog saveza), čiji se kongres trebao održati 9. i 10. lipnja 1935. U vrhovima reformista spremale su se promjene. Među ostalim, desničari su željeli Franca Leskoška poslati u centralu Saveza metalaca u Beograd, a na njegovo mjesto dovesti Vinka Vrankara.³³⁹

Pismo Profinterne Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali bilo je umnoženo i podijeljeno po sindikatima i poduzećima.³⁴⁰ U izvještaju Centralnom komitetu KPJ od 1. lipnja 1935. godine navodi Stjepan Gržetić, partijski instruktor za Sloveniju, sljedeće podatke:

Prema podacima ljubljanske Radničke komore u Sloveniji ima svega 1340 radnji. Od ovog broja ima 556 industrijskih poduzeća. Ukupni broj radnika u Sloveniji krće se oko 140.000, od toga je 87.000 osiguranih u OUZOR-u. Ovaj broj odgovara otprilike broju zaposlenih radnika, ako se uzme kao mjerilo broj osiguranih kod Okružnog ureda. Naravno da je broj zaposlenih ipak veći, jer svi zaposleni radnici nisu osigurani u okruženim blagajnama. Od ukupnog broja radnika organizirano je, u svim sindikalnim organizacijama, 18.000 ili oko 12 posto radništva, što je mnogo veći postotak nego u ostalim zemljama Jugoslavije. S druge strane, izvjesno je da slovenski radnici i u reformističkim organizacijama prihvaćaju sindikalne organizacije kao svoje

klasne organizacije, da su na višem materijalnom i kulturnom stupnju, pa imaju istodobno i veće zahtjeve od ostalog radništva u Jugoslaviji. Pored ovog, utjecaj je reformista na slovensko radništvo bio znatno jači nego u ostalim krajevima.

Uzimajući to u obzir, a osobito povoljne uvjete za organiziranje jedinstvenih sindikalnih akcija slovenskog proletarijata, partijske organizacije u Sloveniji, više nego u drugim zemljama u Jugoslaviji, zahtijevale su da se rad komunista u sindikatima pojača i da promijene pogrešne metode u sindikalnom radu, inače bi mogli još više ojačati reformisti. Najdesniji elementi reformista otvoreno su protiv ujedinjenja radničkog klasnog pokreta, a osobito protiv ujedinjenja radničkog klasnog pokreta s radnicima iz klerikalnih i fašističkih sindikata. Oni vode najžešću borbu protiv komunista, dok ljeviiji elementi kao, npr., Sedelj vješto manevriraju lijevim parolama. Jedni i drugi se bore da inicijativu za ujedinjenje sindikata zadržu u svojim rukama i da radnički pokret potčine socijaldemokratskoj ideologiji. »Bila bi ogromna politička pogreška uspavljivati se nekim do sada postignutim uspjesima, kao što je naprimjer zbor u Celju, otvaranje stalne rubrike u Delavcu za diskusiju o pitanju akcionog i sindikalnog jedinstva, ili diskusione večeri o jedinstvu u Trbovlju, gdje istupaju i naši drugovi i tamo gde se, demagoški brani Arch, istupanje Poldija pred napadajima Pliberška, ili dalje na primer proglas za 1. maj u »Delavcu« kojeg je predao i napisao u ime Strokovne komisije Leskošek.« U izvještaju se dalje kaže da se taktika komunista prema reformistima ispravlja i da oni ponovno ulaze u sindikate. Reformisti ih ne primaju dok ne daju izjavu u kojoj treba da se izjasne da su ranije škodili svojim radom sindikalnoj organizaciji i da će se ubuduće potčinjavati saveznim pravilima i disciplini.³⁴¹

CK KPJ piše Pokrajinskom komitetu za Sloveniju da su frakcije u sindikatima, i pored stvaranja sindikalne komisije, ostale u pozadini. Dok god njih nema sindikalna komisija ostat će da visi u zraku. Postojanje sindikalne komisije ima smisla samo ako djeluje frakcija u kojoj komisija ima uporište. U protivnom, ona će biti samo organ za pripremu materijala za Pokrajinski komitet. Zbog toga je jedno od najvažnijih pitanja formiranje partijskih frakcija u sindikatima. Putem njih će se stvoriti solidna baza za djelatnost partije u sindikatima, osigurati planska djelatnost i krenuti naprijed. Kurs za potpuno osvajanje »Delavca« izazivao je sumnje u CK KPJ o ostvarljivosti toga plana. »Delavec« je list sindikata i bez osvajanja toga sindikata nema govora o osvajanju njegova organa. CK je ocijenio pravilnim nastojanja komunista u sindikatima da što više svojih priloga štampaju u tom listu, pa ih poziva da u tome nastave. No i pored toga on traži od Pokrajinskog komiteta da odmah otpočinu s izdavanjem sindikalnog lista potpuno revolucionarnog pravca,

³³⁸ ACKSKJ, KI, 1935/28.

³³⁹ *Ibid.*, KI, 1935/285.

³⁴⁰ *Ibid.*, KI, 1935/286.

³⁴¹ *Ibid.*, KI, 1935/356.

smatrajući da je nepravilno gledašite onih koji misle da sindikalni list nije potreban ili da će pokretanje lista razbiti Proletersku jedinstvenu frontu. »List je potreban upravo radi borbe za jedinstvo i jedinstvenu frontu, radi osiguranja naše rukovodeće uloge u tome frontu radi popularisanja našeg stava i naših zahteva, radi stvaranja pokreta sindikalnog jedinstva oko toga lista, radi borbe protiv onih koji to jedinstvo odbijaju ili sabotiraju. On nam je potreban tim više sada, kad mi trebamo da legaliziramo pokret jedinstva, kao jednog pravca u sindikalnom pokretu. Potreban nam je tim više, što su reformisti u Sloveniji već istrgli inicijativu za jedinstvo sindikalnog pokreta iz naših ruku, objavljuju članke i pozive na bazi njihove taktike, njihova pravca, njihovih organizacija. Takvo jedinstvo može da se pretvori u njihovu hegemoniju u pokretu za jedinstvo i time da isprazni revolucionarnu, klasno borbenu suštinu iz tog jedinstva. Ta opasnost je pri današnjoj slabosti našeg sindikalnog rada i snazi reformističke štampe, funkcionera i organizacija – vrlo aktualna i vrlo velika. Danas se u sindikatima i preko sindikata vodi borba oko toga, čija će biti hegemonija u ujedinjenom sindikalnom pokretu, naša ili reformistička. I svako naše zaostajanje u tom radu može da nas stane gubljenja te hegemonije. Shvatite drugovi politički značaj toga pitanja i uprite sve snage na okupljanju, konsolidaciji i povezivanju naših snaga u sindikalima.«³⁴²

Dajući ocjenu otpora reformista jedinstvenoj fronti CK kaže da je lijek stupanje komunističkih pristalica u sindikate. »Ako mi hoćemo borbenu jedinstvo, ako hoćemo vodeću ulogu u tom pokretu i u borbama radničke klase, a mi to hoćemo – onda moramo ući u te organizacije, u njih uvesti naše pristalice. Ako hoćemo da osiguramo jedinstvo radnika u borbama i da ujedinito i klerikalne i nacionalne i neutralne – sve u jedan klasni sindikalni pokret – a mi to hoćemo i moramo – onda moramo u reformističkim sindikatima stvoriti svoju osnovnu bazu i nesalomivu snagu, koja će uticati na sve ostale i privlačiti ih u zajedničke borbe. Ako hoćemo da pojačamo naše pozicije u Ljubljani, Jesenicama, Mariboru itd. mi moramo ući u te sindikate i osvajati pozicije u Trbovlju, Hrastniku, Zagorju itd. I ne samo to. Za uspješne borbe u Trbovlju, gde i mi po tvrdjenju drugova možemo pokrenuti u borbu većinu radnika, ili čak sve radnike, mi moramo imati organizaciju, koja će okupiti oko sebe i voditi te radnike. Organizacija nije ni Arh, ni Pliberšek, ni drugi njima slični. Ako mi pravilno radimo u toj organizaciji, oni ništa ne mogu. Ali najteže i jeste upravo pravilno raditi. Naši drugovi su prošle godine pošli 'lakšim' putem. Izliši su iz organizacije i izveli 120 radnika u Trbovlju. Tu je greška i glavni koren otpora protiv ulaska u sindikate i protiv jedinstvenog fronta. Vi taj otpor kod naših vlastitih članova i pristaša morate slomiti, jer inače će fašisti još i da-

lje rasti u Trbovlju. Greška naših drugova – istupanje iz sindikata – donela je štetu samo nama, a korist samo fašistima. Ko neće da ulazi u reformističke sindikate i odbija jedinstvenu frontu sa njihovim članovima, taj pomaže fašistima, hteo on to ili ne. Predlažemo da nekoliko naših vodećih drugova iz Trbovlja odmah izdaju legalan letak, u kome će sa svojim potpisima izjaviti, da je istupanje iz sindikata bila greška, pozvati radnike da stupe u sindikate i da se ujedine u svim predstojećim borbama. U letku treba istaći da je istup bio revolt i protest protiv takvih i takvih postupaka Arha i Pliberšeka, ali da je usprkos toga pogrešan i štetan po radnike. Ništa se ne bojte što će to reformisti iskoristiti i u borbi protiv nas. Naša kritika i popravljanje naših pogrešaka nam podižu, a ne obaraju ugled u masama.«³⁴³

U izvještaju upućenom Centralnom komitetu KPJ 12. i 14. srpnja 1936. o akcionom jedinstvu sindikalnih organizacija u Sloveniji i radu Centralnog međustrukovnog odbora kaže se, da akciono jedinstvo s Jugoslovenskom strukovnom vezom i Narodnom strokovnom vezom koji su prihvatili platformu akcionog jedinstva 1934. i 1935. godine, i u toku mnogih štrajkova lojalno surađivali s komunistima na zajedničkom izvođenju akcija, sada u praksi nailazi na ogromne poteškoće. Radnička klasa Slovenije još ne zna za taj sporazum koji je sklopljen između rukovodstva triju sindikata. Desni socijaldemokrati otvoreno sabotiraju sklopljeni ugovor. Sabotaža je moguća zbog toga jer je Strokovna komisija, pod pritiskom Franca Leskoška i još nekolicine članova, formalno priznala ugovor, kako bi zadovoljila svoje vatrene pristaje jedinstva. Kad se u praksi trebao provesti sklopljeni ugovor, desni socijalisti su ga nazvali izdajom marksizma, te izjavili da je ugovor o jedinstvu podmetnut, da je djelo vojvice i da većina članova Strokovne komisije ne može surađivati s klerikalcima i nacistima koji nemaju iza sebe radnike itd. Jednom riječju, sabotaža je sa strane Strokovne komisije i pojedinih članova komisije uzela takva maha da se već osjećalo u nekim podružnicama neraspoloženje prema sklopljenom sporazumu. Takvo neraspoloženje, istina, nije bilo masovna pojava, ali se prenosilo među najbližim prijateljima i nižim funkcionarima koji su bili direktno ili indirektno povezani s protivnicima sporazuma u Strokovnoj komisiji. (To su bile uglavnom grupe starih sindikalnih funkcionara oko Eržena i Pliberšeka.)

Kao pozitivnu pojavu ocjenjeno je da kršćanski socijalisti i Ljudska strokovna sveza jednoglasno prihvaćaju sporazum, a kao negativnu to što ga rukovodstvo URSSJ-a sabotira gdje god može. Osnovni razlog sabotaže sporazuma pojedinih funkcionara i članova Strokovne komisije su: 1) Bojazan od masovnih pokreta radnika u kojima masa lako može preuzeti sudbinu pokreta u svoje ruke; 2)

³⁴² *Ibid*, KI, 1935/362.

³⁴³ *Ibid*.

Spoznaja da razvoj masovnog pokreta može uzeti takav zamah koji oni nisu sposobni kontrolirati i kojem nisu sposobni osigurati rukovodstvo jer su svojom svjesnom sabotazom već izgubili politički autoritet te ih mase, uglavnom mladih sindikalnih aktivista, ne cijene; 3) Boje se da će ih u procesu pokreta organizirati radnici URSS-a izbaciti iz fotelja i na njihovo mjesto izabrati pristalice jedinstva.

Protivnici jedinstva u Strokovnoj komisiji su na Kongresu slovenskog URSSJ-a osjetili neraspoloženje delegata prema sabotiranju Proleterske jedinstvene fronte, pa su bili prisiljeni da istupe u svoju obranu i na demagoški način opravdaju svoje neraspoloženje prema pristalicama jedinstva. Desno krilo u URS-u forsiralo je da Kongres izabere za predsjednika Strokovne komisije Petejana a za sekretara Erzena. Zahvaljujući jedinstvenom otporu mjesnih delegata Kongres je izabrao, skoro jednoglasno, Leskoška za predsjednika i Bricelja za sekretara Strokovne komisije. Samim izborom Leskoška za predsjednika Strokovne komisije radnička klasa je bila uvjeren da će se novo rukovodstvo u svom svakodnevnom sindikalnom radu boriti za jedinstvo radničke klase i prevazići sve prepreke koje smetaju jedinstvenoj borbi triju sindikata.

Kao vrhovno vodstvo akcionog jedinstva formiran je Centralni međustrukovni odbor kojega sačinjavaju predsjednici i sekretari tih triju sindikata. Svako pitanje koje se trebalo rješavati na međustrukovnom odboru prethodno se raspravljalo i rješavalo u upravi, tj. u rukovodstvu strukovne organizacije. Sasvim je jasno da su članovi međustrukovnih odbora prema pravilima discipline bili obavezni da provode i ispunjavaju odluke utvrđene u svom sindikatu ali i u zajedničkom rukovodstvu. U podružnicama se također formiraju zajednički mjesni strukovni odbori triju sindikata. Za sada postoje takvi odbori u Zagorju, Hrastniku, Trbovlju, Celju i Mariboru. Socijal-reformisti su zahtijevali da sastav međustrukovnih odbora ovisi o broju članstva svake organizacije. »Delavska pravica«, list kršćanskih sindikata, u jednom članku otvoreno izjavljuje da bez pariteta u lokalnim međustrukovnim odborima neće biti ni jedinstva. Komunisti su smatrali da se ne smije dozvoliti da se na pitanju pariteta razbije suradnja i jedinstvo u akcijama.

Prva akcija Centralnog međustrukovnog odbora bila je anketa o životnim i radnim uvjetima rudara u Mariborskoj željezničkoj radionici u Jesenicama. Sama anketa nije dala rezultate koji su se očekivali u javnosti. Međutim, vlada je osjećala da cjelokupna slovenska javnost stoji uz rudare pa im je dala opsežnu pomoć i svojom brzom intervencijom spriječila generalni štrajk u Sloveniji.³⁴⁴

Donosimo opise nekoliko štrajkova iz 1935. godine koje je objavio »Proleter«. U tekstilnoj tvornici »Triglav« u Kočevju stupilo je u štrajk 280 radnika. I ovdje je, zahvaljujući solidarnosti i borbenosti svih

radnika kao i pravilnom rukovodstvu, uspjele obnoviti i nadopuniti kolektivni ugovor. Ostvareno je povišenje nadnica za osam posto, priznavanje radničkih povjerenika i radničke strukovne organizacije, a i regulirani su drugi uvjeti rada.

Štrajk tekstilaca u tvornici »Zelenko i Co.« u Mariboru za priznavanje kolektivnog ugovora završio je s uspjehom. Poslodavac je bio prisiljen potpisati kolektivni ugovor koji regulira platne i radne uvjete tekstilnih radnika. Plaće su povišene i ovdje za osam posto. Solidarnost i uporna borba štrajkaša bila je na određenoj visini što je i omogućilo uspjeh štrajka.

U Tvornici koža »Woschnig« u Šoštanju štrajkali su radnici tri dana. Štrajk je, usprkos štrajkbreherima, završen pobjedom radnika. Organizirane su štrajkaške straže koje su dobro funkcionirale, jer im je dio dovedenih štrajkbrehera uspjelo vratiti. Štrajkaši su imali moralnu i materijalnu pomoć a podržali su ih i sitni trgovci, obrtnici i mjesna inteligencija.

U Tvornici opeka u Celju završen je s uspjehom štrajk za povišicu plaća od 20–25 posto koje su radnicima garantirane kolektivnim ugovorom.

2 000 kovinara u poduzećima K. I. D. u Jesenicama i Javorniku ponovno su stupili u štrajk zbog kršenja kolektivnog ugovora. Radnici su pokazali punu solidarnost i borbenost, ne odstupajući od svojih zahtjeva ni pod koju cijenu. Štrajkbrehera nije bilo. Sve tri smjene su ostale u tvornici, a žene štrajkaša, usprkos teroru žandarmerije zauzele su sve ulaze u tvornicu, ne dopuštajući eventualnim štrajkbreherima ulaz u tvornicu. One su organizirale dostavljanje hrane radnicima tako da se nije mogla ponoviti pogreška ranijeg štrajka u revirima. Organizacija štrajkaških straža dobro je funkcionirala. Javno mnijenje je bilo na strani štrajkaša, solidarizirajući se s borbom radnika, pa su mnoge različite radnje u znak solidarnosti s radnicima i u znak protesta protiv K. I. D. štrajkale šest sati. Sazvan je i protestni zbor. Jedinstveno nastupanje, moralna i materijalna pomoć kovinarima u poduzećima K. I. D. proletarijata i pučanstva u Sloveniji, a osobito u Jesenicama i Javorniku, kao i pravilno rukovođenje štrajkom osiguravalo je punu pobjedu radnika u ovom važnom štrajku.

U Tvornici lanaca d. d. Leščak« u Sloveniji radnici su štrajkom branili svoj kolektivni ugovor kojeg je poslodavac na razne načine izgravao. I u ovom je štrajku došlo do punog izražaja jedinstvo i solidarnost svih radnika i gotovost da se bore do uspješnog završetka. Žene radnice su se pokazale kao najborbeniji elementi. Sudjelovale su u štrajkaškom komitetu i štrajkaškim stražama, pa su često namitale jednog štrajkbrehera i žandarmerije.

Mada u Tvornici lanaca nisu postojale povoljne šanse za uspješno okončanje štrajka, ipak je jednodušnost i borbenost radnika pridonijela djelomičnoj pobjedi.³⁴⁵

³⁴⁴ *Ibid.*, KI, 1936/251.

³⁴⁵ *Proleter 1929–1942*, str. 393–395.

Kongres Pokrajinskog odbora URSSJ-a Strokovne komisije za Sloveniju

U velikoj dvorani Radničke komore u Ljubljani održan je 19. travnja 1936. godine Kongres Strokovne komisije za Sloveniju. Kongres je otvorio Franc Leskošek. O privrednoj politici i položaju radnika govorio je Uratnik, Pliberšek o saniranju bratinskih blagajni. Jakomin o nezaposlenosti i o novoj Uredbi o burzama rada, Rado Čelešnik o radničkom osiguranju i Petejan o mirovinskom osiguranju.

Govoreći o općoj privrednoj situaciji u Sloveniji konstatirano je da su nadnice pale od 1930. do 1935. za 20 posto. Nezaposlenost je još bila velika. Ukupne nadnice rudara pale su sa 169 milijuna na 63 milijuna dinara. Rudarstvo, građevinarska djelatnost i drvna industrija teško su se oporavljali od krize. Novčani zavodi nisu likvidni. Vrijednost novca raste što donosi nezasluzenu dobit bankarima. Kongres je tražio unutrašnji zajam za izvođenje javnih radova. Poslodavci duguju više od milijun dinara rudarskim bratinskim blagajnama. Uslijed velike nezaposlenosti smanjena je potrošnja za dvije milijarde dinara. Nezaposleni ne dobijaju pomoć, a Centralna burza rada ima rezervu od 30 milijuna dinara. Poslodavci duguju više od 250 milijuna dinara radničkom osiguranju. Kongres je usvojio zahtjeve privatnih namještenika o mirovinskom osiguranju za sve kategorije namještenika.

U sastavu Strokovne komisije djelovalo je 13 sindikata. Sindikat saobraćaja i transporta vlasti su zabranile.

STRUKE	1933.	1934.	1935.	1936.
METALCI PRIVATNI	2.805	2.848	3.014	2.117
NAMJESTENICI SAOBRAĆAJ I TRANSPORT	496	397	450	389
RUDARI	1.767	-	-	-
MONOPOLCI	741	837	963	1.705
GRAĐEVINCI	279	249	245	252
TEKSTILNO- ODEČNI RADNICI	74	10	-	2.080
ZIVEŽARI	218	106	99	138
DRVODELJCI	?	162	169	412
HOTELSKA I KUĆNA POSLUGA	562	858	972	1.670
ZANATSKI RAD- NICI	?	23	31	8
SPLOŠNA DELAV- SKA STROKOVNA ZVEZA	71	17	25	63
UKUPNO	1.480	2.175	2.991	2.865
UKUPNO	8.493	7.678	8.959	11.699

Najjači savez u sastavu Strokovne komisije bio je Splošna delavska zveza koji je u 1935. godini imao 28 podružnica s 3 202 člana. 1935. su se godine učlanila u savez 2 733 nova člana. Savez je u toku

1935. godine vodio u 35 poduzeća pokrete u kojima je bilo zaposleno 7 000 radnika. Strajkova je bilo šest sa 1 600 štrajkaša, a sklopio je i šest novih kolektivnih ugovora. Savez je odlučio da proširi svoje djelovanje na cijelu zemlju kao Savez industrijskih radnika.

Nakon referata i diskusije prešlo se na izbor nove uprave. U Izvršni odbor izabrani su: Franc Leskošek, predsjednik, Rado Čelešnik, potpredsjednik, Niko Bricelj sekretar, Lovro Jakomin blagajnik, članovi: Prezelj Slavko Margetič, Alojzij Bešter, Kontrola: Franc Vidmar, Ivan Koman i Franc Svetek. U plenum su izabrani: Ivan Ropret, Ignac Kralj, August Hriberšek, Franc Krč, Edo Karner, Viktor Vuček, Franc Priberešek, Franc Košak, Josip Petejan, Rudolf Pribovec, Jakob Dermatska, Franc Bujan, Franc Šušterčič, Miško Ovsenjak, Stefanija Brezar i Pavle Skrlj.³⁴⁶

Neposredno prije Kongresa Pokrajinskog odbora URSS-a za Sloveniju, ocjenu rada Centralne sindikalne komisije uputio je Dragutin Marušič Centralnom komitetu KPJ. U njoj se kaže da i pored znatne organiziranosti radnika i utjecaja kojeg komunisti imaju na njih, Partija nema odgovarajući utjecaj na uprave sindikata. To osobito važi za Ljubljano, u kojoj su koncentrirane sve centrale i pokrajinski sekretarijati, a mali broj radnika je organiziran.³⁴⁷

Novo rukovodstvo Strokovne komisije na čelu s predsjednikom Lukom Leskošekom otpočelo je svoju aktivnost tokom svibnja i lipnja štrajkaškim pokretima u Kočevju, Ptuj, Lešaku, Celju i u rudarskim revirima Trbovlju i Hrasniku. Pod rukovodstvom Franca Leskošketa u Sloveniji se vodi čitav niz tarifnih pokreta za povišicu nadnica, protiv otpuštanja radnika s posla, protiv kršenja tarifnih i kolektivnih ugovora i za potpisivanje novih ugovora.

»U rudarskim revirima od 10.000 rudara polovina (5 000) rudara je bez posla. Zaposleni rudari prisiljeni su na često 'odmaranje' bez plate tako da mjesečno zaraduju od 10-15 nadnica, što nije dovoljno za održavanje golog života. Život slovenskih rudara, njihova ishrana, odijevanje, a da ne spominjemo kulturne potrebe su daleko ispod minimuma za egzistenciju. Po zakonu i po kolektivnom ugovoru, rudarska preduzeća su dužna da plaćaju nadnice rudarima kad bez svoje krivice nemaju posla. Ali preduzeća izigravaju i zakon i kolektivni ugovor ne plaćajući nikakve naknade za prisilni nerad i postepeno otpuštaju rudare sa posla.

Rudari se ozbiljno i odlučno spremaju za borbu za obranu svojih života, svoje djece i obitelji. Oni traže da država i rudarska preduzeća poštuju postojeće zakone i kolektivni ugovor, boriti će se protiv svakog otpuštanja rudara i protiv kršenja zakona i

³⁴⁶ Radničke novine, Beograd, 8. V 1936; št. i 28. II 1936. Ujedinjeni sindikati, br. 7-8, juli-august 1935, str. 121-127.

³⁴⁷ ACKSKJ, KI, 1936/135.

kollektivnog ugovora, a za plaćanje prisilnoga nerada za koji nisu rudari ni najmanje krivi. I besposelni rudari se spremaju da solidarno istupe i pomognu borbu svojih zaposlenih drugova.»³⁴⁸

Od 1. siječnja do 30. rujna 1936. godine na području ljubljanske Radničke komore vođeni su tarifni i štrajkaški pokreti u slijedećim strukama: U građevinskoj i kamenoj industriji bilo je 19 štrajkova sa 6 125 radnika, sedam tarifnih pokreta bez štrajka s 947 radnika. Ukupno je bilo 26 tarifnih i štrajkaških pokreta sa 7 072 radnika. U metalškoj industriji bilo je pet štrajkova s 1 069 radnika i tri tarifna pokreta bez štrajka s 582 radnika. Ukupno je bilo osam tarifno-štrajkaških akcija s 1 651 radnikom. U kemijскоj industriji bio je jedan štrajk sa 44 radnika. U tekstilnoj industriji bio je jedan generalni štrajk s 8 500 štrajkaša. Od ukupno 14.250 zaposlenih radnika 59,65 posto je sudjelovalo u štrajku. U industriji kože bio je jedan štrajk s 240 štrajkaša. U drvodjeljskoj industriji bila su dva štrajka sa 126 štrajkaša, sedam tarifnih pokreta bez štrajka s 1 662 radnika. Tarifno-štrajkaških akcija bilo je, dakle, ukupno devet s 1 788 radnika. U industriji hrane i pica (pekari) vođen je jedan štrajk sa 176 radnika.

Ukupno je vođeno 48 tarifno-štrajkaških pokreta s 19.514 radnika, od čega 29 štrajkova s 15.907 štrajkaša i 19 tarifnih pokreta s 3 667 zainteresiranih radnika.

Prema podacima kojima raspolazemo, pored navedenih štrajkova i tarifnih pokreta, organizirana su i 39 tarifno-štrajkaška pokreta s 9 698 radnika bez točne oznake struke, tako da je 1936. godine u Sloveniji bilo ukupno 87 tarifno-štrajkaških pokreta s 29.093 sudionika.³⁴⁹

Vrhunac štrajkaške aktivnosti bio je generalni štrajk tekstilnih radnika Slovenije za pripremu i organizaciju kojega je najzaslužniji Franc Leskošek. Izbio je 20. kolovoza i trajao je do 22. rujna. U njemu je, prema izvjesnim podacima, sudjelovalo 8 500 radnika iz 57 poduzeća, dok je po nekim izvorima u tom generalnom štrajku sudjelovalo 12.000 radnika. U njemu je došla do izražaja takozvana taktika »poljskog štrajka«. Radnici su zaposjeli tvornice što je zaprepastilo kapitalističke poslodavce i režim. Ministarstvo unutrašnjih poslova tražilo je donošenje Uredbe o prisilnom radu. S tim se nije složio predsjednik vlade Stojadinović, jer je smatrao da Zakon o zaštiti države i drugi zakoni krivično-pravnog policijskog sadržaja pružaju dovoljno mogućnosti za suzbijanje komunističke akcije. Prema njegovim riječima »posjedanje tvornica od strane radnika apsolutno treba sprečiti najenergičnijim mjerama».³⁵⁰

Zandarmerija i policija uspele su izbaciti radnike iz tvornica tek nakon 20 dana. Tako je, na primjer, samo za istjerivanje radnika iz tvornice »Jugo-

češka« u Kranju u ranu zoru došao odred od 150 žandara i policajaca u potpunju ratnoj opremi. Radnici su pružili otpor, ali su konačno bili prisiljeni da napuste tvornicu. Generalni štrajk tekstilaca Slovenije bio je po svom značaju uvod u opći generalni politički štrajk. On nije uspio, jer su socijaldemokratski vođe prihvatili kompromis i uputili poziv za obustavu štrajka. Sve one koji se tome pozivu nisu odazvali isključili su iz Saveza, a uprave podružnica raspustili.

Prema izvještaju Bevca (Edvarda Kardelja) u ožujku 1936. godine Centrala URSS-a isključila je Luku Leskoška iz sindikata. »U vezi s tim dolazio je Krekić u Ljubljano. Međutim su sindikati, Strokovne komisije i predstavnički sindikata iz provincije bili najenergičnije protiv toga, tako da je centrala morala povući svoju odluku o isključivanju Leskovška i on je ostao predsjednikom Strokovne komisije. Izgleda da su neki naši htjeli da na ovaj napad desnih socialista reaguju sa rascepom. Bevc se pravilno protiv tih tendencija žestoko borio.»³⁵¹

Josip Broz Tito piše 9. travnja 1937. da sindikalni pokret u Sloveniji stoji prilično dobro. Nakon pobjedonosnih štrajkova 1936. godine porastao je interes radništva za sindikalne organizacije. »Njihov utjecaj se naročito odrazio kod ovogodišnjih izbora radničkih povjerenika, jer su skoro u svim mjestima pobjedili naši. Akciono jedinstvo u Sloveniji je prilično čvrsto. Komitet akcionog jedinstva za čitavu Sloveniju još uvijek postoji i radi. Na primjer, u Jesenicama je u januaru izbio spor između radnika i uprave poduzeća zbog toga što je poduzeće htjelo da se unese u kollektivni ugovor jedna točka o tome da u slučajju kakvog bilo štrajka prestaje važiti kollektivni ugovor. U tom akcionom odboru ima pristajša triju sindikalnih pravaca, no iako je od toga pretežni dio naših članova, naši su udesili tako da je jedanput sazivaju i rukovode skupštinom jedna, drugi puta druga, treći puta treća organizacija, ali svaki put učestvuju pristalice i funkcioneri svih sindikalnih organizacija u skupštini.»³⁵²

Nakon detaljnih priprema desnih socijalista, Strokovna komisija za Sloveniju održala je 23. svibnja plenarnu sjednicu na kojoj je primljena odluka centralne URSSJ-a kojom je Luka Leskošek smijenjen s položaja predsjednika Strokovne komisije. Ple-num je pozvao sve sastavne organizacije da ovo prime k znanju pošto je to rješenje donijeto u interesu discipline i reda u URSSJ-u.³⁵³

Radnička štampa donijela je informaciju da je 22. svibnja 1938. godine održana Pokrajinska konferencija URSSJ-a za Sloveniju u Ljubljani. Na konferenciji je sudjelovalo 60 delegata koji su zastupali 12.000 članova organiziranih u 117 podružnica. O ekonomskoj politici i položaju radnika referirao je Jakomin, o socijalnom zakonodavstvu Stanko, o po-

³⁴⁸ *Ibid.* KI, 1936/270.

³⁴⁹ *Ujedinjeni sindikati*, br. 12, decembar 1936, str. 289–290.

³⁵⁰ *Proleter 1929–1942*, str. 461.

³⁵¹ ACKSKJ, KI 1937/37.

³⁵² *Ibid.*, KI 1937/44.

³⁵³ *Ujedinjeni sindikati*, br. 5–6, maj–juni 1937, str. 104.

ložuju rudarskih radnika i bratinskih blagajni Arh, o sindikalnoj politici s obzirom na odluke kongresa URSSJ-a Sedej, o radničkoj štampi Svetek.

Izabrana je nova Strokovna komisija. U Izvršni odbor ušli su: predsjednik Ivan Mlinar, potpredsjednik Franc Svetek, sekretar Niko Bricelj, blagajnik Lovro Jakomin. Članovi: Jurij Arh, Ignac Tarta, Jakof Demastija, Ivan Čamerlik, Pavel Škerlj i Ivan Tome.³⁶⁴

U izvještaju Kominterni od 3. rujna 1938. godine o djelatnosti sindikata u Jugoslaviji Josip Broz daje prikaz razvitka klasnih sindikata u Sloveniji i prikaz kongresa Strokovne komisije 1938.

»Slovenija. U slovenskim sindikatima – kaže Tito – došlo je skoro do rascjepa. Posle velikih štrajkova tekstilnih radnika 1936. godine, kada su radnici zaposleli poduzeća, socijalisti su započeli s taktikom isključenja mnogih komunista i pristalica jedinstva iz sindikata. Radnici su time bili vrlo nezadovoljni, pa su počeli da masovno napuštaju sindikate, tako da je od 2 000 članova sindikata ostalo svega 150–170. Naročito je bio omrznut predsjednik ovog sindikata, Jakomin.

Radnici su zahtijevali osnivanje novog sindikata tekstilaca, tj. zahtijevali su da CO Saveza tekstilnih radnika u Beogradu stvori u Sloveniji jedinstvenu organizaciju ovog saveza. Vodstvo ovog sindikata dalo je svoju saglasnost i zadužilo po ovom pitanju druga Leskoška iz Ljubljane. Posle nekoliko mjeseci stupilo je u ovu novu organizaciju otprilike oko 500 tekstilnih radnika.

Usprkos činjenici što je Sindikat tekstilaca i konfekcijskih radnika pripadao URSS-u, socijalisti su to tretirali kao odcjepljenje i zauzeli su rezerviran stav. Ja sam dao našim drugovima direktivu da sa socijalistima po ovom pitanju treba naći neko sporazumno rješenje; po mom mišljenju pogrešno je bilo stvarati posebnu organizaciju u Sloveniji te je stoga bilo potrebno nekako se ujediniti, uz poštovanje proleterske demokracije u ovom sindikatu. Na pretkongresnim savjetovanjima govorilo se o ovoj

stvari i došlo se do zajedničkog stava. Sada su tekstilci u Sloveniji ponovo ujedinjeni; garantirano im je da neće biti izbačeni iz sindikata. Slovenski sindikati imaju izuzetan položaj u Ujedinjenim sindikatima. Imaju neku vrstu autonomije; imaju centralno rukovodstvo (Strokovnu komisiju). Stoga oni nisu suglasni sa zaključcima Kongresa URSS-a o centraliziranju svih sindikalnih organizacija u velike saveze po profesionalnim grupama i po karakteru radničkih ogranaaka.

Kongres slovenskih sindikata: U maju ove godine održan je Kongres slovenskih sindikata (Strokovne komisije). Desni socijalisti, Jakomin i dr. htjeli su da na Kongresu provedu otcjepljenje. Pristalicama ujedinjenja (socijalistima i našim drugovima), uspjele je da osujete ovaj prijedlog. U tome je socijalista Sedej pokazao naročitu aktivnost. On je zahtijevao od naših drugova da na Kongresu odstrane iz rukovodstva desne socijaliste. Naši to nisu učinili, a desni socijalisti su sami uvidjeli da Kongres nije najpogodnije mjesto gdje mogu da istupe protiv jedinstva, pa su odustali.

Rezultati Kongresa nisu bili tako dobri kao u Zagrebu, ali se došlo do sporazuma da se u rukovodstvu biraju tri naša druga i dvojica lijevih socijalista.

U Sloveniji su svi sindikati sem vladinog Jugorasa ujedinjeni u akciju. Kršćanski sindikati su sa nama usko povezani i vode kampanju protiv ministra Korošca, koji je osnovao Jugoras u Sloveniji.³⁶⁵

Strokovna komisija je u jesen 1939. godine održala niz zborova i konferencija. Na zborovima se tražilo normaliziranje prilika u radničkim socijalno-političkim ustanovama raspisivanjem izbora. Tražilo se slobodno raspravljanje u radničkoj štampi o svim otvorenim pitanjima i zahtijevalo se nesmetano organiziranje radnika u organizacije za koje se sami odluču. U vezi sa stvaranjem Banovine Hrvatske Strokovna je komisija tražila autonomiju Slovenije, u uvjerenju da bi se time mogle lakše sačuvati tekovine radničke klase u Sloveniji.³⁶⁶

³⁶⁴ *Radničke novine*, Beograd, 24. VI 1938.

³⁶⁵ ACKSKJ, KI 1938/24.

³⁶⁶ *Radničke novine*, Beograd, 20. X 1939.

Četvrti dio

SOCIJALNO-POLITIČKE I EKONOMSKE AKCIJE

SOCIJALNO-POLITIČKI ZAHTJEVI

Reformisti i socijalna politika

Komunisti nikada nisu smatrali da je socijalna politika put i sredstvo svrgavanja buržoazije kao vladajuće klase. Za njih je socijalna politika bila samo niz mjera za zaštitu socijalnih i kulturnih prava radnika u okviru kapitalističke države. Pod utjecajem zapadnih socijaldemokrata, jugoslavenski su reformisti smatrali ekonomsku demokraciju sredstvom koje će osigurati ostvarenja socijalno-političkih ciljeva radnika. Komunisti su to nazivali ideologijom spasavanja kapitalizma i doktrinom harmonije radničke i kapitalističke klase.

Socijalna politika u vrijeme ekonomske krize, kada su se ljuljali ekonomski temelji čitava kapitalističkog svijeta, i sama se nalazila u krizi. U Jugoslaviji je u to vrijeme primitivna zanatska privreda prelazila u kapitalističku. To je mijenjalo i postojeće socijalne odnose i dovelo do niza poremećaja, koji su dolazili do izražaja u svim područjima političkog, kulturnog, socijalnog, moralnog i umjetničkog života. Kapitalistička je privreda u punoj mjeri iskorištavala radnu snagu, negirala socijalne institucije i radničku zaštitu, zapošljavala seoski proletarijat pod najgorim radnim uvjetima. Akumulirani je kapital bio malen, pa se višak vrijednosti ostvaruje prvenstveno intenzivnom eksploatacijom radne snage, koja je u to doba bila vrlo jeftina. Sitnopsednička privreda na selu, koja zemljoradniku nije osiguravala dovoljno sredstava za život, opadanje kupovne moći agrarnog stanovništva narušavali su proizvodnu bazu sela i pridonosili pauperizaciji seljaka. Kriza i poremećenost ekonomskih odnosa uvjetovali su i posebno duhovno raspoloženje, atmo-

sferu punu napetosti, u kojoj ponašanja nisu logična, već puna afekata i nervoze.³⁵⁷

Jugoslavenski socijalisti pod socijalnom politikom podrazumijevali su socijalne reforme, nastojanje da se državnim sredstvima utječe na poboljšanje klasnog položaja proletarijata, ublažavanje posljedice kapitalističkog načina raspodjele putem odgovarajućih zakonodavnih mjera, te reguliraju radni odnosi. Socijalisti su shvaćali socijalnu politiku kao kompleks državnih planova i mjera kojima je cilj utjecanje na odnose među klasama u cilju ublažavanja klasnih suprotnosti. Te reforme, međutim, ne mogu promijeniti osnovne ekonomskog i socijalnog poretka.

Značaj koji su socijalisti pridavali socijalnoj politici vidljiv je i iz niza prikaza različitih shvaćanja socijalne politike u Americi, Engleskoj, Francuskoj, Italiji i Njemačkoj. Prema jednim, država je sama po sebi nosilac općeg interesa na svim područjima, pa i u domeni socijalne politike. Tome nasuprot, drugo je stajalište naglašavalo da uz državu mogu postojati i drugi nosioci socijalne politike. Kako je socijalna politika kompleks mjera koje su usmjerene na samoograničavanje individua i to u njihovu vlastitom interesu, zastupnici ovog stajališta predlagali su formiranje specifičnog centralnog društveno-političkog tijela u kojem bi sudjelovali svi zainteresirani krugovi, te tako omogućili da se prevaziđu ograničenja koja država kao klasna organizacija nosi. Pojam socijalne politike uzdignut je na razinu općeg dobra, zatvorenog sistema kojeg određuje ideja općedruštvene harmonije. Radnička zaštita, socijalno osiguranje i slično čine dio socijalne politike samo utoliko ukoliko u sebi sadrže humanitar-

³⁵⁷ *Radnička zaštita*, XII, 1930, str. 141-142.

no, dobrotvorno, pravedno, pomagajuće. Ta teorija polazi od negiranja klasnih suprotnosti, te interpretira društvene odnose kao odnose između staleža i društvenih grupa. U tom kontekstu zadatak socijalne politike nije da se bavi socijalnim suprotnostima, već da regulira socijalne odnose između pojedinih grupa. Ona ne smije davati prednost određenoj socijalnoj grupi, jer kad bi to činila i ne bi više bila socijalna politika nego radničko, obrtnička, itd. Po toj teoriji socijalna politika je ukupnost mjera koje reguliraju odnose društvenih grupa međusobno i prema cjelini, i kao i odnose cjeline prema društvenim grupama.³⁵⁸

Međutim, i revolucionarni i reformistički sindikati u socijalnoj politici prvenstveno su obraćali pažnju na radničko zaštitno zakonodavstvo i socijalno osiguranje. Bili su to zahtjevi za zaštitom radnika od štetnih posljedica najamnog rada, pravo radnika na standard koji omogućuje pristojan život i radnika i njegove obitelji, pravo na zdravstvenu zaštitu, osiguranje u nezaposlenosti, bolesti i pri nesrećenju na radu, starosti i smrti, te posebno zaštitu majke i djece. Radničko zaštitno zakonodavstvo i zakoni iz oblasti socijalnog osiguranja donošeni su u Jugoslaviji pod pritiskom radničke klase. Ustupke je činila kapitalistička klasa samo kad je morala, a njena država ih ozakonjavala samo ako su je na to prisilile politički i ekonomski organizirane snage radnika. Osnovno radničko socijalno zakonodavstvo doneseno je u revolucionarnom razdoblju, poslije prvog svjetskog rata. Prilikom donošenja Zakona o zaštiti radnika tadašnja je vlada popratila njegovu izradu ovim riječima: »Ovaj zakon sa svojim odredbama predstavlja jednu skoro od najkrupnijih kulturnih tvorevina naše mlade države... On u sebi obuhvata sve najpotrebnije moderne zaštitne mjere radničke klase, te on kao takav predstavlja vrlo krupan korak na polju demokratizacije i civilizatorske akcije naše države; tako krupan korak, da ona njime može biti ponosita i u tome pogledu s pravom stati u red najkulturnijih država. Za radničku klasu prednji zakon znači ogroman dobitak, koji će njoj znatno pomoći, da se brzo materijalno i kulturno podigne i time uvidi, da je današnja država i današnje društveno uređenje gotovo, da o radničkoj klasi i o njenim interesima povede u istoj mjeri računa, koliko i o drugim klasama.« Zakon o zaštiti radnika važio je za sva zanatska, industrijska, trgovačka, saobraćajna, rudarska i njima slična poduzeća u kojima je bilo zaposleno pomoćno osoblje, bez obzira na ta da li su pripadala privatnim osobama ili su bila državna. Zakon je obuhvatao odredbe o radnom vremenu, o plaćanju prekovremenog rada, noćnom i tjednom odmoru, zaštiti žena i mladih radnika na radu, zaštiti djece, higijensko-tehničkim zaštitnim mjerama, pravu radničke koalicije, radničkim komorama, posredovanju rada i radničkim povjerenicima.

Opći napad poslodavaca na radničko zaštitno zakonodavstvo

Odmah nakon proglašenja šestojanuarske diktature, industrijska i zanatska komora predale su kralju memorandum u kojem se zahtijeva da se revidira Zakon o zaštiti radnika i Zakon o osiguranju radnika.³⁵⁹

Pod parolom »za obranu radničkih tekovina« usao je Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije. Reformistički vođe tvrdili su da su radnici zainteresirani za napredak privrede isto kao industrijalci i zanatlije, jer radnik ne može da mijenja svoje zanimanje, te da su izvor velikog broja privrednih i društvenih problema ona industrijska poduzeća koja žive od carinske politike države. Predlagalo se konkretiziranje pojedinih industrijskih grana koje treba štiti carinom ali i osigurati nadzor države i potrošača da se carine ne bi izvrgle u korov koji guši i privredu i narod. Javni porezi su vrlo visoki i neravnomjerno raspoređeni: na 1 000 dinara prihoda seljak plaća 100,38 dinara poreza, zanatlija 125,06 dinara, bogataš 45,22 dinara, a radnik 222,28 dinara.

Nastojanje poslodavaca da izvrše reviziju radničkog zakonodavstva bilo je reakcionarno, jer su ga oni htjeli ukinuti. Poslodavci su u stvari željeli na račun radničke zaštite i osiguranja prevladati krizu u industriji, spriječiti zatvaranje trgovina zasnovanih na skupim kreditima i raznim špekulacijama. Poslodavci ne mogu biti, kako su se deklarirali, jedini predstavnici općeg interesa, jer im je cilj što veći profit, bez obzira na to kako se postiže. Radničko zakonodavstvo ne smije se mijenjati u prilog privatnom ekonomskom interesu, a na uštrb općih društvenih potreba. Reformistički vođe smatrali su, što su izražavali i putem štampe i na radničkim skupovima, da kraljevska vlada ne samo da ne želi pogoršati, već da će i upotpuniti radničko osiguranje.³⁶⁰

Usprkos tom uvjerenju ministar socijalne politike dr Drinković zakazao je za 21. veljače 1929. u Zagrebu anketu na kojoj se raspravljalo o reviziji Uredbe o otvaranju i zatvaranju trgovačkih i zanatskih radnja i o radnom vremenu pomoćnog osoblja. Anketirani poslodavci su se izjasnili za reviziju Uredbe, a posebno su se izjasnili protiv osamsatnog radnog dana i zatvaranja radnji nedjeljom do podne. Poslije ankete URSSJ-ovi su sindikati pokrenuli niz akcija protiv poslodavačkih zahtjeva. Radničke komore sa centralama URSSJ-a, Jugoslavenske strokovne zveze Ljubljana i Narodno strokovne zveze Ljubljana poslali su memorandum predsjedniku vlade i drugim ustanovama režima u kojemu se zahtijeva poštivanje osamsatnog radnog dana i izjašnjava protiv revizije Uredbe o otvaranju i zatvaranju radnji. Zborovi su održani u Zagrebu, Beogra-

³⁵⁸ *Ibid.*, XIII, 1933, str. 338–344.

³⁵⁹ *Radničke novine*, Beograd, 25. I 1929.

³⁶⁰ *Ibid.*, 1. i 8. II 1929.

du, Velikom Bečkerekul i drugim većim mjestima. Kako su se u inozemnoj štampi proširile vijesti da se u Jugoslaviji ukida socijalno zakonodavstvo, doputovao je iz Ženeve predstavnik Međunarodnog biroa rada koji je obišao razna ministarstva i radničke komore i ustanove za radničko osiguranje.³⁶¹

Nova Uredba je u svakom pogledu udovoljila zahtjevima poslodavaca, dok je zahtjeve sindikalnih organizacija i radnika odbacila. Po njoj sve trgovačke i zanatske radnje mogle su biti otvorene punih 12 sati dnevno, a u mjestima ispod 10.000 stanovnika 16 sati. Radno vrijeme pomoćnog osoblja produženo je na 10 sati dnevno. Međutim, kako su radnje mogle biti otvorene 12 sati dnevno, pomoćno osoblje radilo je onoliko koliko su radnje bile otvorene.³⁶²

Ministar socijalne politike objavio je 8. srpnja 1929. da će vlada podržati reviziju tri najvažnija socijalna zakona: Zakon o zaštiti radnika, Zakon o osiguranju radnika i Zakon o inspekciji rada. Tako je režim diktature izašao susret zahtjevu poslodavačkih udruženja i komora. Svoje su prijedloge komore trebale dostaviti ministarstvu do 15. rujna, ali je on produžen do 15. listopada 1929. godine.³⁶³

Po povratku studijske grupe koja je obišla nekoliko zapadnih zemalja sazvala je Industrijska komora anketu za 29. i 30. studeni 1929. godine, na kojoj je izradila svoje stavove koje je predala 10. prosinca 1929. Ministarstvu.³⁶⁴

Radnički klasni sindikati i radničke komore razvili su akcije protiv revizije dotadašnjih zakona. Izjašnjavajući se protiv parceliranja socijalne politike, tražili su da se u Zakonu o zaštiti radnika donesu posebne odredbe o učenicima u privredi, kolektivnim ugovorima, posredovanju pri sukobima oko uvjeta rada, sudovanju u sporovima koji nastaju iz radnog odnosa, boljoj zaštiti radničkih povjerenika, zakonskom reguliranju plaćenog godišnjeg odmora, da burze rada ostanu samostalne samoupravne i paritetne ustanove kojima treba osigurati državnu subvenciju i subvenciju samoupravnih vlasti. Izjašnjavajući se za efikasnost inspekcija rada, kojima treba dati veća materijalna sredstva, povećati broj inspekcija i inspektora, uvesti inspekcije za mornare, rudare i željezničare, zahtijevali se da naredbe inspekcije rada trebaju biti obavezne za poduzeća i da njihovo neizvršavanje može povući oduzimanje prava na rad. U pogledu radničkog osiguranja radničke komore i sindikati pozdravili su odluku vlade da izvede i zakonom propisano osiguranje radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti.³⁶⁵

U vezi s tim održale su radničke komore 27. i 28. srpnja 1929. u Beogradu konferenciju na kojoj je

donijeta jedna principijelna deklaracija.³⁶⁶ Radnička komora u Zagrebu zaključila je na svojoj sjednici od 5. rujna da u vezi s revizijom socijalno-političkog zakonodavstva sazove širu anketu. Anketa je održana 15. rujna. Koncem prosinca 1929. otpočela je nova kampanja sindikata u kojoj se navodilo da poslodavci nastoje smanjiti broj zaštićenih radnika, produžiti radni dan na 10 sati, produžiti dozvoljeno radno vrijeme bez suglasnosti radnika, smanjiti plaćanje za prekovremeni rad, smanjiti dnevni i tjedni odmor, uvesti noćni rad žena i djece, ukinuti prava majkama da za vrijeme rada mogu doći djecu, omogućiti poslodavcima da mogu otpustiti majke ako imaju više od dva mjeseca bolovanja. Isto su tako namjeravali rudarima, željezničarima, radnicima mlađim od 18 godina, namještenicima, kancelarijskom osoblju i sporednim radnicima, zabraniti udruživanje te stvoriti posebne namješteničke komore, koje bi mogle intervenirati u radnim sporovima samo ako na to pristane poslodavac. Tražili su isto tako ukidanje sindikalne burze rada, povlastice za vožnju željeznicom, te ukidanje ustanova radničkih povjerenika koji »ometaju rad u poduzećima«, te da povjerenik može biti samo onaj radnik koji uživa povjerenje poslodavca. Radničke legitimacije dok traje radni odnos moraju biti kod poslodavca, a predlagalo se i ukidanje kazne zatvora za poslodavce.³⁶⁷ Poslodavci su u svojim prijedlozima vladi iznijeli da prireda nije u stanju nositi tako velike materijalne žrtve kakve im zakoni nameću. U Jugoslaviji industrija i veletrgovina ne rade vlastitim kapitalom, već su prisiljeni da rade skupim bankovnim kapitalom, da snose ogromne poreze i visoke prinose koje im nameće Zakon o osiguranju radnika. Prema tome, prigovori poslodavaca u prvom su redu bili materijalne prirode. Oni traže sniženje previsokih upravnih troškova osiguranja radnika i prevelikih prinosa za slučaj bolesti, te da se osiguranje radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti ne provede u život prije 1. siječnja 1940. godine. Tražili su također da se umjesto sistema kapitalnog pokrića u pogledu potpora i renta u nesretnim slučajevima prihvati sistem rezera godišnjih troškova, da se ograniče prava na potpore, hranarinu, potpore za porodilje, itd., da se smanje potpore za bolesti mornara, da se ukinu troškovi za venerične bolesti, reumu i tuberkulozu, čije liječenje treba da padne na račun države, da se briše otpornost za udovičke rente prilikom ponovne udaje, da se snizi renta za slučaj nesposobnosti na 30 posto. Poslodavci su zahtijevali da se izvrši reorganizacija principa paritetnog zastupstva, s tim da grupa radnika ne može nadglasati grupu poslodavaca, da se stvore poduzetničke blagajne radi udaljenosti od okružnih ureda, da se ublaže kaznene odredbe. U vezi s tim, poslodavačke su komore tražile pojednostavljenje rada administracije, smanjenje broja nadničkih razreda,

³⁶¹ *Ibid.*, 22. II, 1, 8. i 22. III, 5. i 12. IV, 1. i 31. V 1929.

³⁶² *Ibid.*, 5. VII 1929.

³⁶³ *Ibid.*, 12. i 19. VII 1929.

³⁶⁴ Izvještaj Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za 1929. god., str. 267-278.

³⁶⁵ *Radničke novine*, Beograd, 16. VIII 1929.

³⁶⁶ IHRPH, Radnička komora, 1929.

³⁶⁷ *Radničke novine*, Beograd, 13. i 20. IX, 20. XII 1929.

uvodenje radničkih knjižica u kojima bi se kvitralni prinosi u markicama, da se uvede udio države u prinosima za potporno osiguranje u bolesti, tako da država snosi jednu trećinu, a poslodavci i radnici po jednu, da se smanji broj okružnih ureda, uvede najšira autonomija mjesnih organa. Prinosne za nesretne slučajeve da snose po pola poslodavci i radnici. Liječenje radništva u bolesti i za vrijeme nezaposlenosti da plaća na teret države, da se ukinu skupštine socijalnog osiguranja kao nekorisne i suviše skupe. Imenovanje ravnateljstva da se vrši od strane ministarstva socijalne politike, a po prijedlogu zainteresiranih komora.

Što se tiče Zakona o zaštiti radnika zahtjev privrednih komora bio je da se ukine osamsatno radno vrijeme i produži na 10 sati, da se rad više od 10 sati plaća s 25 posto više, da se ukine obaveza podizanja dječjih skloništa u industrijskim poduzećima ispod 500 radnika.

Poslodavačke su komore također tražile da se ukine pravo inspekcijama rada da vode na licu mjesta istragu o nesretnim slučajevima, da im se oduzme pravo da dovode stručne eksperte u poduzeća, da im se oduzme pravo da ispituju kakve su u poduzeću higijenske, plaćevne, prehrambene, stambene i zdravstvene i radne prilike, jer su to sve privatne stvari poslodavaca u koje se državne vlasti ne trebaju miješati. Dalje su poslodavci zahtijevali da inspektori rada mogu ulaziti u poduzeća samo s dozvolom i u prisutnosti vlasnika poduzeća i da s radnicima ne mogu razgovarati bez njegova prisustva. Jedino pravo koje su poslodavci ostavili inspekcijama bio je nadzor nad tehničkim napravama.

U izvještaju Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za godinu 1930. govori se o novom projektu zakona o socijalnom osiguranju koji u svom pretežnom dijelu nije udovoljio željama poslodavaca, odnosno privrednih komora. Te godine ukinuo je ministar socijalne politike samoupravne organe u Središnjem i okružnim uređima za osiguranje radnika i imenovao komesare.³⁶⁸

Intervencija direktora Međunarodnog biroa rada Alberta Thomasa

Da bi se očuvala radnička zaštita putem zakonodavstva održano je 24. studenog 1929. godine Zemaljsko sindikalno vijeće, u kojem je bilo zastupljeno 35 sindikata, sa 109 delegata iz cijele zemlje. Zemaljsko sindikalno vijeće pozvalo je sve klasne sindikalne organizacije u obranu socijalnog osiguranja i zakonske radničke zaštite.³⁶⁹ Rad na reviziji socijalno-političkog zakonodavstva u ministarstvu je već bio otpočeo. Spremale su se promjene Zakona o zaštiti radnika, Zakona za osiguranje radnika, Za-

kona o inspekciji rada, iseljeničkog zakona, te Zakona o radničkim sindikatima, prinudnoj arbitraži i kolektivnim ugovorima. Protestne akcije otpočele su 9. veljače 1930. u Zagrebu zborom kojemu je prisustvovalo više od 2 000 radnika. Poslije Zagreba održani su zborovi u Sušaku, Đurđevovcu, Indiji, Slavonskom Brodu, Kuli, Osijeku, Novom Sadu, Banja Luci, Zenici. Protestne skupštine održavale su i pojedine sindikalne organizacije.

Socijalisti koji su upravljali socijalnim institucijama zatražili su pomoć Međunarodnog biroa rada i njegova direktora Alberta Thomasa. Njegov su dolazak najavile «Radničke novine» još početkom veljače 1930. godine. U Jugoslaviji je Thomas stigao iz Bugarske 27. veljače 1930, a 3. ožujka otputovao je u Grčku. Centralni sekretarijat radničkih komora održao je 28. veljače konferenciju svih radničkih komora i svih sindikata na kojoj su iznesena mišljenja radnika o zahtjevima poslodavaca i njihovih korporacija. Čitava konferencija bila je emitirana na beogradskoj, zagrebačkoj i ljubljanskoj radio stanici. O zakonskoj zaštiti radnika i namještenika govorio je Vladimir Pfeiffer, o radničkom osiguranju Filip Uratnik, a o inspekciji rada Bogoljub Čurić.

Radničke komore i Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije isticali su da revizionistička akcija koja ima za cilj pogoršanje postojećeg socijalnog zakonodavstva uvijek dolazi od poslodavačkih komora. Radničke organizacije i radničke komore odbijale su tu revizionističku akciju. Kroz deset godina oni su sistematski branili zakonitost, dok su poslodavačke organizacije i komore sistematski tražile sabotazu zakona i organa koji su iz njih iznikli. Isticali su da je od svih novih ustanova u državi socijalno zakonodavstvo relativno dalo najbolje rezultate, pa ga treba čuvati i primjenjivati, a odbaciti svako njegovo pogoršanje. Tražili su unifikaciju socijalnog zakonodavstva, a ne njegovo rasparčavanje na pojedine grupe radnika. Zahtijevali su da Ministarstvo socijalne politike bude centralni državni organ cjelokupne javne zaštite radnika, pa i rudarskih radnika i željezničarskog pomoćnog osoblja. Specijalnim zakonima, ako se za to ukaže potreba, smiju se opći principi Zakona o zaštiti i osiguranju radnika poboljšavati, ali ni u kom slučaju pogoršavati. Kao zahtjev radničke klase formulirale su radničke komore i URSSJ ovaj rezime:

«Radničke organizacije nikada nisu tražile reviziju našeg socijalno-političkog zakonodavstva, već su – od njegova postanka pa do danas – neprestano tražili primenu naše zakonske zaštite i provedbu neprovedenih odredaba njezinih. Radništvo s tim u vezi isticalo je, da naša zakonska zaštita ne odgovara svim njenim zahtjevima, koje, uoči teških ekonomskih i zdravstvenih prilika radnika i namještenika u našoj zemlji, mora da postavlja. Zato je tražilo, da se nedostaci zakonodavstva dopune i da se neprovedene i sabotirane odredbe provode i ispunjavaju.

U vezi s tom konstatacijom ističemo i sada naročito sledeće glavne zahteve:

³⁶⁸ Izvještaj Komore za trgovinu, obrt i industriju, Zagreb, 1930. str. 253–261; IHRPH, Radnička komora 1930.

³⁶⁹ IHRPH, Radnička komora, 1929.

Zakonske odredbe o ograničenju radnog vremena, o nedeljnom počinku i noćnom miru, o zaštiti radničkih poverenika, o zaštiti žena i dece i mladenačkih radnika, treba da se striktno provode i upotpune jačom zaštitom učenika.

Zakonske odredbe o nadzoru provedbe radničkih zaštitnih zakona treba da se najstrože primenjuju, a da se naročito provedba o higijensko-tehničkoj zaštiti strogo kontroliše.

Služba posredovanja rada treba da se izgradi, a njene institucije, koje treba da baziraju na principu samouprava, treba da se osposobe za bolje vršenje svojih zadataka.

Prilikom izjednačenja obrtnog zakonodavstva treba da se radnička predstavništva saslušaju i na saradnju pozovu. Materijalne odredbe novog obrtnog zakonodavstva ne bi smele da znače ništenje zakonske zaštite i ranijih tekovina sa oblasti uređenja radnih i službovnih odnosa radnika i namještenika.

Svi propisi u pogledu regulisanja radnih i plaćevnih uslova radnika i namještenika treba da se organski povežu u jedinstveno radno pravo, ne isključujući kod toga potrebu i mogućnost donošenja specijalnih zakona za posebnu pojačanu zaštitu pojedinih radničkih i namješteničkih grupa.

Temeljem svake socijalne zaštite treba smatrati inicijativni rad radničkih i namješteničkih sindikalnih organizacija. Zato slobodu njihovog delovanja – bez obzira na međunarodne obaveze u tom pogledu – treba zakonski zajamčiti.*

Radničko osiguranje za slučaj bolesti i nesreće bilo je neprekidno pod pritiskom velikog broja nezaposlenih, gladnih i oboljelih radnika. Zaostalo tehničko ustrojstvo industrijskih i zanatskih poduzeća izazivalo je veliki postotak nezgoda. Na svakih 1 000 osiguranika dolazilo je 6,5 smrtnih slučajeva, a na svakih 100 osiguranika 38,8 slučajeva oboljenja. Predugo radno vrijeme, niske zarade, loše higijenske prilike, primitivna ishrana, nehigijenski stanovi i iznurenost radnika utjecali su na njihovo zdravstveno stanje. Pored toga, nedosljednosti u zakonu omogućavale su da se krše prava osiguranih radnika, da se u tumače na različite načine, da im se odbija hranarina, odugovlači s rješenjima o rentama nesrećenih, da poslodavci masovno krše obaveze za plaćanje doprinosa, podnošenje prijava o zaposlenju i potvrda o pretrpjelim poslovnim nezgodama. Utjecaj radničke klase na upravu i provođenje osiguranja bio je nedovoljan. Režim je postavljanjem komesarijata potpuno isključio radnike iz uprave osiguranja. Sindikati su tražili da se zakonske odredbe o osiguranju radnika u starosti, iznemoglosti i smrti provedu u život, da se mirovinsko osiguranje namještenika izgradi i proširi na sve krajeve zemlje, da se odvojeni nosioci radničkog osiguranja dovedu u sklop općeg radničkog osiguranja i da radničko osiguranje ostane samoupravno, centralizirano i unificirano. Pitanje socijalnog osiguranja Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije

smatrao je centralnom tačkom interesa klasnog radničkog pokreta zemlje.

Zakonom o banskoj upravi od 7. studenog 1929. ušle su inspekcije rada u sastav banskih uprava i time prestali biti samostalni uredi. Inspektori rada postali su referenti u odjeljenju socijalne politike i narodnog zdravlja. Inspektor rada bio je podvrgnut političkim direktivama svojih šefova i banskih pomoćnika. Samostalno nije više ništa mogao učiniti. Ukinuta je oblasna inspekcija rada u Osijeku. Banska uprava sprečavala je vršenje dužnosti inspektora tako što je znatno smanjila putne troškove i druge materijalne izdatke.³⁷⁰

Albert Thomas u svom govoru rekao je da je nekolicina puta ranije posjetio Jugoslaviju: 1924, 1926. i 1927. godine. Za to vrijeme od šest funkcionara narastao je sindikalni pokret u solidan pokret, svjetlan svojih prava i svoga dostojanstva. Na tome skupu dale su deklaracije sindikalne organizacije: Bogdan Krekić u ime URSSJ-a, u ime kršćanskog socijalnog radništva Jugoslavenske strokovne zveze u Ljubljani, Radničkog strokovnog saveza u Zagrebu i Jugoslavenskog strokovnog saveza u Splitu; u ime nacionalno-socijalnog radništva Narodna strokovna zveza Ljubljana, Savez grafičkih radnika Jugoslavije, Savez bankovnih činovnika i namještenika Jugoslavije, te Klub pomorskih strojara Sušak, Klub pomorskih kapetana Split i Savez pomorskih radnika trgovačke mornarice Jugoslavije Split.³⁷¹ 1. ožujka 1930. posjetila je velika radnička delegacija, sastavljena od oko 50 predstavnika radničkih i namješteničkih organizacija svih navedenih pravaca i predstavnika svih radničkih komora, ministra predsjednika vlade da mu prikaže gledišta radnika po pitanju provedbe i revizije socijalno-političkog zakonodavstva. Ministar predsjednik nije primio delegaciju, već je zadržao dr Ninka Perića da ju sasluša.³⁷²

I 1930. su godine poslodavačke organizacije razvile veliku aktivnost na suzbijanju radničkog zaštitnog zakonodavstva. Težište je bilo upereno na reviziju Zakona o osiguranju radnika. Rasprava oko revizije bila je dugotrajna i opsežna. Prvi nacrt revizije Zakona izvršen je u rujnu 1930. godine. Po nacrtu ovog Zakona izuzeti su kućna posla, radnici i namještenici s navršenih 65 godina života, te svi šumski radnici. Zakon je predviđao osam radničkih razreda od 10 do 80 dinara osigurane nadnice. Za slučaj da prinos od osigurane nadnice za bolesničku granu ne bude dovoljan za pokrivanje troškova te grane smanjili bi se u odgovarajućem srazmjeru hranarina, lijekovi, pomoćna sredstva i bolničko liječenje.³⁷³

Skupštine, sastanci, konferencije i ankete ponovno su uzele maha. 14. siječnja 1931. godine Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a Zagreb održao je

³⁷⁰ IHRPH, Radnička komora, 1929.

³⁷¹ Radničke novine, Zagreb, I, 10, 17, 31, I, 7, 14, 20, i 28. II, 7. III 1930.

³⁷² Ibid, 14. III 1930.

³⁷³ Ibid, 10, X, 7, 12, i 21. XI 1930.

skupštinu na kojoj je konstatirao da su prinosi koje bi radnici po novom zakonskom nacrtu imali davati jednako visoki kao i po starom zakonu. Raspodjela tih prinosa izvršena je tako da je grana osiguranja za bolesti i nesreće znatno oštećena radi dotiranja grane osiguranja za iznemoglost, starost i smrt. Prava radnika su smanjena, jer je oboljelim radnicima s mjesec dana uposlenja ukinuta hranarina. Radnicima svih građevinskih struka, kao i radnicima na različitim sezonskim radovima, šumskim radnicima, krojačima, krznarima i tsl. uskraćeno je temeljito liječenje. Skupštine su održale i podružnice tekstilnih radnika i kožaraca u Zagrebu. U Beogradu je održana rudarska anketa o novom zakonu o socijalnom osiguranju koja se izjasnila protiv novog zakona i spajanja bratinskih blagajni sa SUZOR-om, jer bratinske blagajne pružaju svojim članovima veću pomoć od one koju bi dobili u socijalnom osiguranju. Anketa zagrebačke Radničke komore održana je 10. veljače 1931. godine, a održana je i anketa splitske Radničke komore. Strokovna komisija Slovenije na svojim je sastancima zahtijevala da prinosi za socijalno osiguranje ostanu na dotadašnjoj visini, a sanacija grane osiguranja od nezgoda da se izvede na račun poslodavaca. 29. siječnja održan je zbor zagrebačkih građevinskih radnika, a u Slavskom Brodu plenarna sjednica Mjesnog međustrukovnog odbora. 28. siječnja održale su sjednice podružnice metalških radnika i brijačkih i vlasuljarskih pomoćnika u Zagrebu. 1. veljače održana je velika javna skupština radnika i namještenika Osijeka, a zborovi u Karlovcu i Dugoj Resi 7. veljače. Na skupštinama i anketama iznosili su se razlozi radničkog nezadovoljstva u vezi s nacrtom novog Zakona o socijalnom osiguranju, o pritisku besposlice, lošem zdravstvenom stanju radnika, lošem funkcioniranju osiguranja, te o tome da novi Zakon o socijalnom osiguranju više oduzima nego što daje radnicima.³⁷⁴

Na velikoj skupštini u Zagrebu, održanoj 8. veljače 1931. godine istaknuto je da je radničko osiguranje najvažnija socijalno-politička ustanova u državi. Oko 400 milijuna dinara godišnje radničkog novca sabire se za socijalno osiguranje koje koristi oko 700.000 osiguranika, što sa članovima njihovih obitelji čini dva milijuna osiguranika. U osiguranju su nezdravi odnosi. Vodi se borba između radnika i administracije i liječnika i radnika. Od lijekova kinin i aspirin igraju najvažniju ulogu. Liječnik ne smije da liječi radnika po svojoj savjesti i znanju, već prema propisima centralne uprave osiguranja. Poslodavci ne vrše svoje materijalne obaveze prema socijalnom osiguranju. Postojeći zakon treba u cjelini primijeniti i provesti osiguranje za invalidnost, starost i smrt i uvesti osiguranje u nezaposlenosti. Revizija starog zakona vrši se pod parolom da je suviše liberalan, da služi ne samo radnicima, te da jedino revizija može zaštititi osiguranje od seljaka. To

³⁷⁴ *Ibid.*, 23. i 30. I, 7. II 1931.

se trebalo ostvariti stjecanjem članskih prava tek nakon vrlo dugog razdoblja zaposlenja. Pravo na liječenje članova obitelji stječe se tek nakon 10 mjeseci radnog odnosa, odnosno 18 mjeseci u dvije godine, dok u Vojvodini ima 300.000 poljoprivrednih radnika koji mogu da rade samo 90 dana u godini.

Centralni sekretarijat radničkih komora na svojoj sjednici od 9. i 10. veljače izrazio je razočaranje zbog novog projekta koji je primjer nepravde u pitanju hranarine, liječenja i općeg smanjenja prava osiguranika, te je zahtijevao da se gubici u osiguranju izbjegnu urednom naplatom propisanih prinosa i dotacijom države.³⁷⁵

Od posebnog je značaja činjenica što se u nacrtu novog zakona predlaže da radničko osiguranje ne bude pod upravom radnika. Dio radnika imenovali bi radničke, a dio poslodavačke komore, dok bi drugo polovinu imenovali Ministarstvo socijalne politike iz redova nacionalističkih i profašističkih sindikata. Zbog toga je zahtjev klasnih radničkih sindikata bio da radničkim osiguranjem upravljaju oni koji ga plaćaju putem izbora za uprave radničkog osiguranja.³⁷⁶ Poslodavci šumskih industrija tvrdili su da se socijalno osiguranje šumskih radnika ne može temeljito provesti, jer je riječ o sezonskom poslu zaposlenih seljaka, daleko od okružnih ureda, i koji nemaju znanja da bi se mogli poslužiti blagodatima socijalnog osiguranja. Savez privatnih namještenika tražio je da se pri okružnim uredima otvore posebne blagajne za privatne namještenike koji bi bili posredovni za sve slučajeve osiguranja.³⁷⁷

Zbog toga je, na molbu jugoslavenskih socijalista, ponovno doputovao u Jugoslaviju Albert Thomas. Direktor Međunarodnog biroa rada, iznosili su oni, ima dužnost i pravo da se stara za internacionaliziranje i praktičnu primjenu temeljnih načela i sistema međunarodnih principa radničkog osiguranja u svim državama, ističući da iskustva stečena u Međunarodnom birou rada mogu biti putokaz za rješavanje spornih pitanja između poslodavaca i radnika u Jugoslaviji.

Albert Thomas stigao je u Ljubljanu 24. travnja 1931. godine gdje se je upoznao s politikom zbrinjavanja nezaposlenih, slobodom organiziranja radnika zaposlenih u državnim poduzećima i radnim vremenom u rudnicima. 26. travnja održao je konferenciju s predstavnicima zagrebačkih privrednika, a iza toga s predstavnicima Radničke komore i predstavnicima klasnih radničkih sindikata. 28. travnja održao je sastanak sa sindikalnim vijećem u Beogradu, a zatim je posjetio Sarajevo.³⁷⁸

Novi ministar socijalne politike Marko Kostrenčić obćeo je u srpnju 1931. godine da će socijalnim ustanovama vratiti potrebnu autonomiju.³⁷⁹

³⁷⁵ *Ibid.*, 13. i 20. II 1931.

³⁷⁶ *Ibid.*, 27. II 1931.

³⁷⁷ *Ibid.*, 27. III 1931.

³⁷⁸ *Ibid.*, 17. IV, 8. V, 15. i 20. V 1931.; *Radnička zaštita*, XIII, 1931, str. 350-384.

³⁷⁹ *Radničke novine*, Zagreb, 17. VII 1931.

Na kraju je 5. prosinca 1931. godine donijet Zakon o izmjeni odredaba Zakona o osiguranju radnika koje se odnose na davanje potpora u slučaju porođaja. Prema tom zakonu pružit će se potrebna pomoć, liječenje i lijekovi osiguraniku, ako je prije bolesti bio osiguran barem šest mjeseci. Umjesto ovih potpora može im se dati njega u bolnicama do najviše 14 dana. Potpore za porođilje koje su prije porođaja bile članovi okružnih ureda barem 10 mjeseci ili u dvije godine 18 mjeseci primat će hranarinu šest tjedana prije i šest tjedana poslije poroda. Pripomoć za opremu djeteta iznosila je 150 dinara.³⁰⁰

Prilivaćanje funkcija u imenovanim samoupravnim organima socijalnog osiguranja

Financijski zakon za 1932/1933. godinu sadržavao je i ovu odredbu: »Od dana stupanja na snagu ovog Zakona prestaju obaveze osiguranja svih onih lica u službi države koja su dotle bila obavezna na osiguranje po odredbama Zakona o osiguranju radnika. Za lične i porodične potpore ovih lica ustanovljuje se Potporni fond pomoćnog osoblja u službi države.« Mjesečni ulog iznosio je pet posto bruto mjesečne nagrade. Time se stvorila mogućnost da se iz osiguranja izuzmu i radnici svih državnih poduzeća, radnici šumske industrije, rudarstva, tvornice šećera, svile, solane, radnici državnih monopola, vojnih zavoda i radionica, prolazni radnici pri popravci i izgradnji željezničkih pruga, za slučaj poplava, isključujući vozova, brodoloma i tsl. Tim su osobama trebale biti snižene potpore, zbog čega je zagrebačka Radnička komora uputila Narodnoj skupštini predstavku sa zahtjevom da se ta odredba odbaci.

Umjesto komesarijata (1929–1931) imenovana je samouprava u Središnjem uredu za osiguranje radnika. Od 24 redovna člana ušla je u ime klasnih radničkih organizacija devet osoba. Od poznatih reformističkih vođa ušli su u ravnateljstvo Vilim Haramina, Jovo Jakšić, Marko Kurtini, Luka Pavičević, Vladimir Pfeiffer, Franc Svetek. U nadzorni odbor Bogdan Krekić, Fadil Kurtagić i Petar Medić. Za predsjednika ravnateljstva izabran je Vilim Haramina. Od predstavnika klasnih sindikata formiran je klub radničke grupe samouprave SUZOR-a.³⁰¹

Imenovana samouprava SUZOR-a odmah se obratila javnosti optužujući komesarijate zbog teškog stanja u kome se nalazilo radničko osiguranje. Uslijed smanjenog broja osiguranika za oko 100.000, smanjenja osigurane nadnice snizili su se i prihodi socijalnog osiguranja za oko 40 milijuna dinara. Kod Trgovačke i kreditne banke u Sarajevu koja je pala pod stečaj, socijalno osiguranje je potraživalo

1.834.286 dinara, a kod Zadrudne banke u Ljubljani koja se nalazila u likvidaciji 717.715 dinara. Država je dokinula sve subvencije koje je radničko osiguranje od nje primalo. Krajem 1931. godine zaostaci poslodavaca s uplatom doprinosa iznosili su 173.878.082 dinara, a gotovo istu sumu dugovala je SUZOR-u država za liječenje zaraznih bolesti. Ulagane su i znatne investicije u uredske zgrade u Beogradu, Skoplju, Karlovcu, V. Bečkerek, Mostaru, Kragujevcu, Somboru, Mariboru, Zemunu, Leskovcu, Kruševcu, Nišu, za lječilište »Brestovac«, oporavište Kasindol, lječilište Vrnjačka Banja, oporavište na Krku, sanatorij na Avali i Dubrovniku. SUZOR je imao 1 404 liječnika, 128 ambulanti (poliklinika) i 1 822 namještenika, od čega 943 činovnika. Komesarijati su postavljeni s motivacijom da saniraju osiguranje, koje se od tada sve više odvajalo od radnika, birokratiziralo i sve više postajalo radnicima strano i neprijateljsko. Utjecaj radnika na administraciju potpuno je onemogućen. Administracija je bila sama sebi cilj, postajala je sve složenijom – skupljom. Opadanje prihoda odmah se prebacilo na leđa bolesnog radnika. Novoimenovana uprava i ravnateljstvo dočekani su od administrativnog aparata s neprijateljstvom. U privremenu upravu SUZOR-a nametnula je vlada i delegate nacionalističkih sindikata Stojana Stankovića, koji se nalazio u sklopu fašističke organizacije Jugoslovske akcije.³⁰²

Veliki sindikalni savjet održao je 3. srpnja 1932. godine svoje zasjedanje na kojemu je raspravljao o stanju socijalnog osiguranja i o prihvaćanju funkcije vođa klasnog sindikalnog pokreta u imenovanim samoupravnim organima. Referirali su Jovo Jakšić i Vladimir Pfeiffer. Veliki sindikalni savjet odobrio je ulazak svojih predstavnika u samoupravu Središnjeg ureda za osiguranje radnika. U pogledu udjela u ravnateljstvima okružnih ureda preпустиo se MMO-ima da to pitanje riješe sami u sporazumu s Pokrajinskim odborom URSSJ-a. Savjet je tražio izbore za radničko osiguranje. Što se tiče prava osiguranika Savjet je tražio da se postojeći zakon u cijelosti primjenjuje, te da se povrati u život odredba po kojoj bolesni radnici imaju pravo da se liječe kroz 52 nedjelje, da se povise doprinosi i dobije državna subvencija. Tražili su isto tako da se mjesnim organima osiguranja da široka autonomija, upravni troškovi smanje i stvori zajednica svih odvojenih osiguranja, radi priznanja stečenih prava pri prelazu iz jedne ustanove u drugu, a zbog zajedničkog iskorištavanja postojećih zdravstvenih ustanova raznih nosilaca osiguranja.³⁰³

I 1933. je godina bila u znaku stalnih nastojanja poslodavaca i države da mimoidu moralne i materijalne obaveze prema socijalnom osiguranju. Svakodnevno obaranje nadnice, snižavanje osigurane zarade, povećanje broja nezaposlenih, rušenje život-

³⁰⁰ *Ibid.*, II, XII 1931; Izvještaj komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za 1931. godinu, str. 240–246.

³⁰¹ *Radničke novine*, Zagreb, 12. II i 11. III, 13. V i 3. VI 1932.

³⁰² *Ibid.*, 24. VI 1932.

³⁰³ *Ibid.*, 8. VII 1932.

nog standarda i, vezano uz to, narušavanje zdravstvenog stanja radnika moralo je i utjecati i na financijske poteškoće socijalnog osiguranja. Pokazalo se da se to stanje ne može popraviti izmjenama ljudi, promjenom aparata i reorganizacijom. Radnici koji se otpuštaju javljaju se na bolovanje i gotovo svi ga dobiju, jer su iscrpljeni i bolesni. Socijalno osiguranje se može spasiti uvođenjem osiguranja radnika za slučaj nezaposlenosti, a zatim za slučaj starosti, iznemoglosti i smrti.³⁸⁴

U javnosti su liječnici zahtijevali da se u radničkom osiguranju primijeni slobodan izbor liječnika i da im se da privilegirano pravo upravljanja nad radničkim osiguranjem. Sa ciljem boljeg korištenja liječnika i materijalnih sredstava razvili su propagandu da je socijalno osiguranje domena socijalne medicine, pa i osiguranjem treba da rukovode liječnici a ne laici i birokrate. Da bi to postigli liječnici su tražili reviziju Zakona o osiguranju radnika.³⁸⁵

Bilo je i žalbi na postupak administracije i liječnika prema bolesnicima. Bolesnik je morao provesti nekoliko sati u čekaonici opće medicine da bi došao na red za pregled. Događalo se da je morao dolaziti dva do tri dana da bi uopće i bio pregledan. Liječnici su bili preopterećeni bolesnicima, pa ih nisu mogli ni savjesno pregledati. Radnici su se žalili i na postupke činovnika, na njihovu brutalnost i naduvenost. Oni misle da radnici dolaze na bolesničke blagajne radi njih, a ne da su oni postavljeni zato da pomognu bolesnim radnicima. U vezi s tim tražilo se provođenje izbora u SUZOR-u.³⁸⁶

Nesposredno iza provedenih izbora za radničke komore očekivalo se da će Vilim Haramina dati ostavku na predsjednički položaj u SUZOR-u. Međutim, na glasanju je ostao na istom položaju, iako s poslodavačkim glasovima. Tri nacional-socijalistička člana ravnateljstva dali su pojedinačne izjave da imaju puno povjerenje u predsjednika.³⁸⁷

U financijskom zakonu za 1934/1935. godinu ovlastio se ministar socijalne politike da može propisati uredbu za provođenje osiguranja u slučaju iznemoglosti, starosti i smrti do kraja budžetske godine.³⁸⁸

Poslije smrti Alberta Thomasa na položaj prvog direktora Međunarodnog biroa rada izabran je 1. srpnja 1932. godine njegov pomoćnik Harold B. Buttler. Jugoslavenski socijalisti nailazili su u njemu jednog od svojih prijatelja.³⁸⁹ Buttler je posjetio Jugoslaviju u svibnju 1934. godine je vodio razgovore s vodećim faktorima vlade i vrhovnim forumima radničkih i poslodavačkih organizacija.³⁹⁰ 12. svibnja 1934. došao je u Zagreb gdje je na jednoj konferenciji upoznao s najvažnijim socijalno-političkim

zahtjevima. Kao središnji zahtjevi istaknuti su skraćivanje radnog vremena, povećanje broja radnih mjesta, otvaranjem javnih radova, povećanje kupovne moći potrošača, pomaganje nezaposlenih primjenom osiguranja u nezaposlenosti, da se radničkoj klasi Jugoslavije osigura sloboda sindikalne koalicije, da se prestane s obaranjem nadnica čiji minimum treba odrediti zakonskim putem. Te zahtjeve je H. Buttler smatrao opravdanim, ističući da je Međunarodni biro rada pokrenuo odlučnu akciju za reguliranje radnog vremena na bazi 40-satne radne nedjelje. Isto tako, jednu od najvažnijih i najdaleko-sežnijih mjera Međunarodnog biroa rada predstavljala osiguranje u nezaposlenosti, zakonska zaštita minimalnih nadnica kao i garancija za slobodnu radničku sindikalnu akciju.³⁹¹

Zahtjevi za provođenjem izbora za samouprave radničkog osiguranja

U 1935. godini poslodavačke korporacije traže da se osigura slobodna pogodba između radnika i poslodavca o dužini radnog vremena, tj. da se ukine svako ograničenje, da se ukine institucija radničkih povjerenika i drugih zahtjeva koje smo već ranije iznijeli. Poslije odbijanja da podrži kandidatsku listu socijal demokratske stranke u izborima 5. svibnja, predsjedništvo Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije zatražilo je neodložno raspisivanje izbora za sva samoupravna tijela radničkog i namješteničkog osiguranja. U vezi s tim predsjedništvo je izdalo proglas u kojemu traži da na čelo samouprave radničkog osiguranja dođu ljudi koji će imati povjerenje radničke klase što će se iskazati putem slobodnih izbora i tajnog glasanja. Izbori samoupravnih organa trebali su se vršiti po zakonu svake tri godine. Zakon o osiguranju radnika stupio je na snagu 1922. godine, a izbori za samoupravne organe nisu ni do 1935. izvršeni. Uprave osiguranja bile su imenovane, a jedno vrijeme upravljali su njima i vladini komesari. Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije pozvao je sve radničke i namješteničke organizacije i radničke ustanove da podrže zahtjeve za raspisivanjem izbora na radničkim zborovima, te da upute na nadležna mjesta svoje pismene predstave. Nakon toga, u cijeloj zemlji razmahala se akcija u kojoj su sindikati zahtijevali izbore za samouprave osiguranja.³⁹² Kao primjer navodimo rezoluciju koja glasi:

»A) Zbor konstatuje:

1. da izbori predstavnik samoupravnih foruma radničkog osiguranja već 13 godina nisu provedeni, nego su vršena imenovanja najčešće lica, koja nisu uživala puno povjerenje članstva radničkog osiguranja;

2. da je dosadašnja provedba radničkog osiguranja, pored velike koristi koju osiguranje pruža rad-

³⁸⁴ *Ibid.* 20. I 1933.

³⁸⁵ *Ibid.* 23. XII 1933.

³⁸⁶ *Ibid.* 26. I 1934.

³⁸⁷ *Ibid.* 2. II i 20. VII 1934.

³⁸⁸ *Ibid.* 20. IV 1934.

³⁸⁹ *Radnička zaštita*, XIV, 1932, str. 453-454.

³⁹⁰ *Ibid.*, str. 375-378.

³⁹¹ *Radničke novine*, Zagreb, 18. V 1934.

³⁹² *Ibid.* 27. IV, 31. V, 21. VI 1935.

nica i namještenicima, pokazala i nedostatke i defekte službe osiguranja, koji se sastoje u sljedećem:

a) da neuvođenje u život grane osiguranja radnika i namještenika za slučajeve iznemoglosti, starosti i smrti kao i nedostatak osiguranja za pomaganje nezaposlenih radnika i namještenika osjetljivoj tereti i postojeću granu osiguranja u bolesti;

b) da je finansijska baza bolno-potporne grane nedovoljna da podmiri sve ono što je Zakon o osiguranju radnika predvidio. Situaciju – nedovoljnost sredstava – naročito je pogoršala privredna kriza koja je prouzrokovala besprimjerno sniženje radničkih nadnica i povećanje oboljenja radnika. Uz to su dolazila izuzeća izvjesnih radničkih grupa, zaposlenih na sezonskim i državnim radovima, iz obaveze osiguranja, umjesto da je osiguranje upotpunjeno proširenjem na poljoprivredne radnike.

Pored toga osiguranje privatnih namještenika vezivano je za privatna društva kao 'Merkur' u Zagrebu i Trgovačku omladinu u Beogradu, što je slabilo zajednicu i snagu osiguranja kao cjeline, a privatne namještenike izvrgavalo povećanim uplatama prinosa. Time su prouzrokovana mnoga uskraćivanja zakonskih prava osigurnim članovima i njihovim porodicama i nedovoljno pomaganje porodilja;

c) da je i inače tešku finansijsku situaciju radničkog osiguranja preveliko dugovanje poslodavaca još više pogoršavalo, i

d) da je u češćim slučajevima rdavo provedena ljekarska i služba upravnog činovničkog aparata izazvala mnoga nezadovoljstva radništva; nezadovoljstva koja su često dolazila do odiranja vrijednosti same ustanove, a da predstavnici radništva u ravnateljstvu Središnjeg ureda za osiguranje radnika kao i njegovih mjesnih organa uslijed kršenja autonomije institucija radničkog osiguranja i paritetnog zastupanja poslodavaca i negativnog stava njihovog, nisu mogli provesti sve svoje prijedloge za poboljšanje te službe i za zaštitu zakonskih prava osiguranih članova.

Zato zbor, radi normaliziranja prilika u radničkom osiguranju, ističe sljedeće svoje zahtjeve, čije ostvarenje stavlja u dužnost onim radničkim i namješteničkim predstavnicima, koji na predstojećim izborima u radničkom osiguranju budu izabrani.

B) Zbor zahtijeva:

1) da se osiguranje u bolesti i nesrećnim slučajevima upotpuni uvođenjem u život: 1) osiguranja u iznemoglosti, starosti i smrti; 2) osiguranje radnika i namještenika u nezaposlenosti; 3) vraćanjem u obavezu osiguranja svih do sada izuzetnih radničkih grupa i uvođenjem u osiguranje i poljoprivrednih radnika, i 4) grupiranjem u jednu posebnu blagajnu za osiguranje privatnih namještenika svih privatnih namještenika, nezavisno od svih privatnih društava, kao i proširenjem penzionog osiguranja privatnih namještenika na čitavu državu.

2) da se finansijska baza radničkog osiguranja revidira tako, da prihodi odgovaraju izdacima koje grana osiguranja u bolesti i nesreći na radu obeća-

va svojim članovima i njihovim porodicama. U tome pravcu da se radnicima i namještenicima obezbijedi svestrano liječenje do ozdravljenja, te da se prestane sa protivzakonitom praksom – odbijanja radnika od liječenja pod izgovorom 'da su bili bolesni prilikom stupanja na posao'. Porodiljima da se porodiljske pomoći izdaju nakon šest, umjesto dosadašnjih 10 mjeseci članstva; nesrećnim na radu i njihovim porodicama da se obezbijedi pravična renta prema izgubljenoj radnoj sposobnosti za onu profesiju u kojoj je onesposobljen za rad;

3) da se dosadašnji dug poslodavaca egzekutivnim putem naplati, a u isto vrijeme da se u buduće neplaćenje prinosa za radničko osiguranje zakonski označi kao utaja tuđe imovine, te da se poslodavac za neplaćeni dio prinosa od svojih radnika i namještenika radničkom osiguranju i krivično progoni;

4) da se za pokrće izdataka oko ispravnog i potpunog liječenja radnika i namještenika nadu sredstva subvencije, jer su sadašnja nedovoljna i da radnički osiguranjem upravljaju uglavnom radnici i namještenici. U tom cilju zahtijevamo dvostručinsko predstavnništvo osiguranog članstva u skupštinama, ravnateljstvima i svim ostalim forumima samoupravnih organa radničkog osiguranja;

5) da se današnji sistem ljekarske službe zamijeni sistemom samostalnih ljekara – činovnika radničkog osiguranja, u kome osim nekih specijalista i onih honorarnih u manjim mjestima, stalno namješteni ljekari ne bi mogli vršiti nikakvu drugu službu, osim službe u radničkom osiguranju, pa ni održavati svoju privatnu praksu.

Da se stalnim ljekarima, koji savjesno vrše svoju dužnost liječenja bolesnih radnika, namještenika i njihovih porodica, u potpunosti obezbijedi materijalna egzistencija i penzija, ali i da se sa nesavjesnim ljekarima bez velikih teškoća može razriješiti službeni odnos;

6) da se današnji upravni aparat u radničkom osiguranju pročisti, iz njega odstrani sve ono što ne saosjeća sa radnicima i namještenicima; da se propišu naročite kazne za krivice koje činovnici radničkog osiguranja učine prema osigurnim članovima. Da se savjesnim i sposobnim činovnicima radničkog osiguranja obezbijedi stalnost i napredak u službi i da ih se sačuva šikaniranja i samovolje od strane pretpostavljenih, ali i da se uprosti razrješenje od službe svih nesposobnih i nesavjesnih službenika. *393

Predstavnici Centrale URSSJ-a Luka Pavičević, Jova Jakšić i Bogdan Krekić i predstavnici Centralnog sekretarijata radničkih komora dr Zivko Topalović posjetili su novog ministra socijalne politike i narodnog zdravlja Nikolu Preku, predali mu predstavku koja je istovetna proglasu predsjedništva URSSJ-a. Ministar socijalne politike je pristao na raspisivanje izbora, pa je dao izjavu finansijskom

³⁹³ Ujedinjeni sindikati, br. 7-8, juli-august 1935. str. 102-104.

odboru Narodne skupštine da će izbori u najskorije vrijeme biti obavljani. Držeći se te izjave izvršni odbor URSSJ-a je dao uputstva svim mjesnim, pokrajinskim i sastavnim organizacijama o stavovima i držanju u pripremanju za izbore. U tim uputstvima kao osnovni zadatak utvrđuje se stvaranje što šireg bloka radničkih i namješteničkih organizacija protiv bloka poslodavaca, nacionalnih i profašističkih sindikata.³⁹⁴

Na sjednici ravnateljstva Središnjeg ureda za osiguranje radnika 6. srpnja 1935. je usvojen zahtjev predstavnika klasnih sindikata da treba raspisati izbore za radničko osiguranje, a ako prije izbora dođe do novog imenovanja, jednoglasno je zauzet stav da se u pogledu izbora ličnosti trebaju konzultirati privatne i Radničke komore, čiji članovi plaćaju doprinose radničkom osiguranju.³⁹⁵

Okosnica izborne agitacije postalo je pitanje radničke nadnice. Bilo je, naime, nemoguće sanirati financijske teskoće osiguranja za bolest s prosječkom nadnica od 22,24 dinara. Uravnoteženost bi se postigla tek s 26,56 dinara. Za vrijeme komesarskog upravljanja, od ukupno 52 milijuna dinara, ostvaren je deficit od 47 milijuna. Prema stavovima donesenim na konferenciji zanatskih komora koja je održana u Splitu, socijalno-političko zakonodavstvo za privredu je balast koje se mora podvrći temeljitoj reviziji kako bi se dovelo u sklad s promijenjenim prilikama u privredi. Prema gledištu klasnih organizacija socijalno-političko zakonodavstvo omogućuje najamnim radnicima tek minimum egzistencije, ali i to uz pretpostavku da se zakon primjenjuje u praksi. Ukoliko se vrši revizija, njome se mogu osiguravati samo veća a nikako manja prava. Vidljivo je, dakle, da i jedno i drugo gledište stavlja u pitanje ukupnost odredaba iako sa potpuno suprotnih stajališta. U ovom slučaju, i zanatlije su se identificirali sa zahtjevima krupnog kapitala. Zahtijevajući izbore, klasni sindikati željeli su stvoriti autoritet koji će činovnički i liječnički aparat osiguranja staviti pod strogi nadzor i obavezati na potpuno, savjesno i pravilno vršenje službe, te ga oteći iz ruku birokracije. Deklaracijom kojom se, 4. srpnja 1935. godine, vlada Stojadinovića predstavila Narodnoj skupštini nigdje se ne spominje ništa o radničkim pitanjima. No, i izjava ministra socijalne politike Preke u financijskom odboru Narodne skupštine da je primio prijedloge koje su mu učinili predstavnici radničkih organizacija, shvaćena je kao da je pobijedio princip izbora nad principom imenovanja.

Iz izvještaja SUZOR-a za 1934. godinu govori se o daljnjem smanjenju osigurane nadnice, pa time i pogoršanju financijskog stanja u socijalnom osiguranju. Teške političke prilike isključivale su svaku sindikalnu akciju, ali je usprkos porasta broja zaposlenih za 4,3 posto, nadnica i dalje padala za 4,3 po-

sto. Suficitom aktivnih okružnih ureda pokrivan je deficit pasivnih; nešto se smanjio i dug poslodavaca, tako da je iznosio oko 169 milijuna dinara. Radnici su pokazali velik interes za izbore. U cijeloj zemlji održavale su se velike radničke skupštine i konferencije na kojima se isticao zahtjev za provođenjem izbora. Na skupštinama je posebno naglašavano da je radništvo protiv svakog ponovnog imenovanja ravnateljstva u okružnim uredima. U cijelom nizu okružnih ureda URSSJ nije bio uopće zastupan, pa je odbijao odgovornost za slabu politiku. Od sveukupnog prihoda potrošeno je po članu u 1934. godini: za hranarinu 110,86, za bolnice 55,92, za vlastite ambulante 17,93, za lijekove 58,44, za liječilišta 35,39, za zubnu njegu 7,34, za liječnike 58,20, za upravu 80,80. Na 100 osiguranih članova prijavljenih bolesnika bilo je 47. Na 4,3 posto nova člana javilo se 13 posto novih bolesnika.

Za puno radničko osiguranje pod parolom »Radničko osiguranje radnicima!« napisano je nekoliko članaka. Radnički zbor u Zagrebu najavljuvan je nekoliko tjedana i odlagan s 1. na 15. a zatim na 22. rujna. Na sjednici ravnateljstva SUZOR-a 28. kolovoza 1935. godine predstavnici poslodavaca su se izjasnili protiv izbora stoga što su skupi, pa su smatrali da je najpodesnije da se u ravnateljstvo delegiraju predstavnici zainteresiranih komora. Izbori za radničke komore koštali su tri milijuna dinara, branili su izbore predstavnici URSSJ-a, smatrajući da izbori za socijalno osiguranje koje ima 25 puta veće prihode od radničkih komora neće biti skupi. Ministarstvo socijalne politike prihvatilo je gledište poslodavačke grupe i riješilo da samouprave u radničkom osiguranju postavi opet imenovanjem. U raspisu se ističe da kandidati za radničku grupu, osim među predstavnicima klasnih radničkih organizacija, treba tražiti i u nacionalnim i kršćanskim sindikalnim organizacijama. U cilju konzultiranja o davanju kandidata za samoupravu osiguranja sazvan je za 13. listopada Veliki sindikalni savjet.

17. rujna 1935. godine Izvršni odbor URSSJ-a uputio je Ministarstvo socijalne politike saopćenje i zahtjev u kojem se kaže da je odluka o postavljanju samouprave radničkog osiguranja od 12. rujna izazvala u redovima radnika najveće negodovanje. To će se štetno odraziti na i inače pokoleban ugled radničkog osiguranja. Ulažući najodlučniji protest, Izvršni je odbor istakao ponovni zahtjev za raspisivanjem izbora, ali i molbu da rok za postavljanje kandidata bude produžen za dva mjeseca.³⁹⁶

Na velikoj radničkoj skupštini u Zagrebu koja je održana 22. rujna 1935. u industrijskoj dvorani Zagrebačkog zbora sudjelovalo je 6 000 radnika. Zbor je organizirao MMO, a govornici su bili Miroslav Pintar, Eduard Fleischer, Eugen Stark i Drago Marušić. Skupština je uz parole i proteste tražila da na

³⁹⁴ *Ibid.*, str. 97–98.

³⁹⁵ *Ibid.*, br. 9–10, septembar-oktobar 1935, str. 133–134.

³⁹⁶ *Radničke novine*, Zagreb, 5. 12. 19. i 26. VII. 2. 9. 16. 23. i 30. VIII. 7. 13 i 20. IX 1935.

čelo samouprava radničkog osiguranja dođu ljudi koji će imati neposredno povjerenje široke mase radnika, dobiveno putem slobodnog i tajnog glasanja. Zahtijevalo se da se što prije raspišu i izvrše slobodni izbori u radničkom osiguranju. Da se u ovim izborima spriječi svaka podvojenost radnika, da se pozovu sve sindikalne organizacije i neorganizirani radnici na zajedničku akciju, te da se izabere zajednički akcioni odbor, koji će izraditi platformu izbornog programa i osigurati jedinstveni istup radničke klase putem zajedničke kandidatske liste.³⁹⁷

Veliki sindikalni savjet na kojemu su sudjelovale sastavne organizacije URSSJ-a, kao i savez grafičara (SGRJ) i savez bankaraca (SBOTIĆ), istakao je da je radničko osiguranje ustanova koja za radničku klasu ima ogroman značaj, pa je podvukao potrebu njegove izgradnje i očuvanje. Protestirajući zbog odlaganja izbora, tražilo se da postavljanje ravnateljstva u osiguranju bude prolaznog karaktera s obavezom da pripremi izbore. Imenovanje ravnateljstva treba da bude izvršeno isključivo na osnovi prijedloga radničkih komora, kao legitimnih radničkih predstavnika proizašlih iz slobodnih izbora. Veliki sindikalni savjet tvrdio je da se radničko osiguranje nalazi pred novom akutnom krizom, pa je tražio da se ne snizuje radnička hranarina, liječničke pomoći i druge potpore. Zahtijevajući ostvarivanja prava iz osiguranja u nezaposlenosti tražio je da se iz javnih sredstava dodijeli barem 20 milijuna dinara za pomoć nezaposlenim radnicima. Traženo je da se poviši prinos u mnogobrojnim poduzećima, koja su zbog niskih nadnica, nehigijenskih radnih prostora i predurog radnog dana izvor povećanih oboljenja među radnicima. Pored toga, tražilo se proširenje mirovinskog osiguranja privatnih namještenika na području čitave države i druge, već godinama, isticane zahtjeve. Što se tiče osnovnog pitanja zbog kojeg je sazvan Veliki sindikalni savjet da zauzme stav prema odluci da se odlože izbori i zatraže kandidati za ravnateljstvo – diskusija je bila vrlo živa. Manjina prisutnih tražila je da se predlože kandidati putem radničkih komora, a velika većina bila je protiv svakog davanja kandidata, tražeći nastavak akcije za izbore. Beogradske organizacije, iznio je Josip Bosner, izasnile su se za raspisivanje izbora. To je učinio i Drago Marušić u ime sindikalnih organizacija u Hrvatskoj. »No, uslijed toga što se taj naš zahtjev ne uvažuje i što postoji tendencija, da se radnicima oduzme osiguranje iz ruku, mi pristajemo na imenovanje tražeći da slobodne radničke skupštine odrede kandidate.« Pošto se socijalistički vođe s tim nisu slagali izabrana je redakcija koja je trebala predložiti rezoluciju. U redakciju su izabrani svi desni socijalisti. U obrazloženju rezolucije rečeno je da Savjet ne može prijeti bez protesta preko odlaganja izbora i da se mora odlučno zalagati protiv postojeće prakse u pogledu naimenovanja

³⁹⁷ *Ibid.*, 29. IX 1935, Vidi i: 4. i 11. X 1935.

ravnateljstva, tražeći depolitizaciju radničkog osiguranja. Ne odstupajući od zahtjeva za izborima, dati su uvjetno kandidati.³⁹⁸

Ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Dragoš Cvetković razriješio je dužnosti dotadašnje redovne članove ravnateljstva i nadzornog odbora Središnjeg ureda za osiguranje radnika i njihove zamjenike postavljene 1932. godine. Iz grupe poslodavaca u ravnateljstvo su ušli Ivan Prpić, trgovac iz Zagreba i Marko Bauer, generalni tajnik Udruženja industrijalaca a iz grupe radnika Viliam Haramina, predsjednik ORS-a, Vladimir Pfeifer, sekretar Radničke komore iz Zagreba, Luka Pavičević, sekretar Radničke komore iz Beograda, Stojan Stanković raniji predsjednik JNRS-a, Jovan Jakšić sekretar Radničke komore iz Sarajeva i drugi. Na sjednici od 16. ožujka 1936. umjesto dotadašnjeg predsjednika Viliama Haramine izabran je za predsjednika SUZOR-a Marko Bauer iz grupe poslodavaca, a za potpredsjednika Vladimir Pfeifer, iz grupe radnika. Preciziranjem funkcije u novoj samoupravi podnio je Vladimir Pfeifer, u ime predstavnika URSSJ-a, deklaraciju u kojoj se iznosi da su se primili dužnosti u novoimenovanom ravnateljstvu pod pretpostavkom da će ono imati prijelazni karakter i da će mu biti stavljeno u dužnost da što prije provede izbore.³⁹⁹

CK Komunističke partije Jugoslavije i Sekretarijat Kominterne o radu na liniji radničkog osiguranja

Centralni komitet KPJ uputio je 14. lipnja 1935. godine svim komitetima KPJ u zemlji direktive u vezi s izborima SUZOR-a, koje glase:

»Ujedinjeni radnički sindikalni savez (URSS) Jugoslavije izdao je proglas, kojim poziva sve radničke i namješteničke sindikalne organizacije i radničke ustanove, da povedu akciju za raspis izbora za samoupravne organe radničkog osiguranja.

Bez ozbira što su reformisti i do sada bili povlašćeni gospodari u Središnjem i Okružnim uredima za osiguranje radnika i da su oni od 1922. izbjegavali da ističu zahtjev radničkih i namješteničkih masa za raspis izbora za samoupravne organe radničkog osiguranja, mi treba da prihvatimo poziv na akciju oko raspisa izbora i da je prenesemo u radničke mase u svakoj sindikalnoj organizaciji i u svakom mjestu, gdje ima radnika bez ozbira na sindikalnu organizaciju kojoj pripadaju.

Ne čekajući na rezultat ma kakvih pregovora sa reformistima, sada odmah sve naše sindikalne komisije, svi naši drugovi članovi sindikata, svi članovi

³⁹⁸ *Ibid.*, 18. i 26. X 1935; *Radničke novine*, Beograd, 29. IX, 18. X 1935; *Ujedinjeni sindikati*, br. 11–12, novembar-decembar 1935, str. 165–168. Vidi još o tome *Radničke novine*, Zagreb, 1. XI, 6. 13, 20. i 28. XII 1935.

³⁹⁹ *Radnička zaštitna*, XVI, 1936, str. 133–134. *Radničke novine*, Zagreb, 10. IV 1936.

partije i omladine, treba da uzmu najaktivnijeg učešća u kampanji za raspis izbora za samoupravne organe radničkog osiguranja i da ovu akciju sa kampanjom povežu za akciono i organizaciono jedinstvo radničkog sindikalnog pokreta u zemljama Jugoslavije.

Mi u ovoj kampanji moramo našem pokretu osigurati inicijativu i rukovođeu ulogu. To znači u prvom redu, osigurati samostalan istup za revolucionarne radnike, da se ne bi ponovile greške, učinjene za skupštinske izbore.

Inicijativni odbori treba da osiguraju naš samostalan istup na izbore, ističući parolu akcionog jedinstva svih borbjenih radnika. Nikakav manevar reformista ne smije da spriječi okupljanje radničkih i namješteničkih snaga i njihovo zajedničko istupanje na izbore za organe radničkog osiguranja.

1. Rukovođeci organi partije i SKOJ-a (PK, OK i MK) treba da odmah prouče propise Zakona o osiguranju radnika i izboru samoupravnih organa i da izrade konkretna uputstva o načinu sprovođenja izbora i tehničkim pripremama.

2. U prvom redu je potrebno, da u mjestima sjedišta okružnih ureda bude formiran inicijativni odbor, sastavljen od radnika i namještenika, članova radničkog osiguranja, bez obzira na njihovu sindikalnu pripadnost. U ovom mi treba da osiguramo uticaj i da naši drugovi budu nosioci inicijative i akcija.

3. Inicijativni odbori treba da izrade potrebne direktive i pošalju u sva mjesta, gdje postoje povjerenstva i ispostave Okružnog ureda i da u tim mjestima formiraju lokalne inicijativne komitete, čiji će predstavnik ići u mjesni izborni odbor pri raspisu izbora. Naši komiteti i ćelije u svim mjestima, ne čekajući uputstva Inicijativnih odbora iz sjedišta Okružnog ureda, treba da pristupe odmah formiranju Inicijativnih komiteta u svom mjestu i da prikupe, prouče i obave sve formalnosti zakonskih propisa za izbor samouprava radničkog osiguranja.

4. Čitava akcija treba da ima javan i masovan karakter. U svakom mjestu naši drugovi treba da mobilišu sindikalne organizacije za sazivanje sastanaka, konferencija i zborova, na kojima treba istaći zahtjev radnika i namještenika za raspis izbora. Na tim sastancima treba donositi rezolucije, u kojima se ističe zahtjev za raspis izbora i te rezolucije poslati ministarstvu socijalne politike, predsjedništvu vlade, narodnoj skupštini i senatu. Paralelno i istovremeno na tim radničkim i namješteničkim skupovima naši drugovi i pristaše jedinstva treba da istupaju s prijedlozima za ostvarenje akcionog i organizacionog jedinstva sindikalnih pokreta u zemljama Jugoslavije. Na tim sastancima treba predlagati prihvatanje rezolucije zahtjevom za ostvare-

nje akcionog i organizacionog jedinstva radničkih i namješteničkih sindikata. Te rezolucije slati sindikalnim centralama i savezima. Čitavoj akciji za raspis izbora za samoupravne radničkog osiguranja treba dati karakter masovne akcije radnika i namještenika za akciono i organizaciono jedinstvo radničkog sindikalnog pokreta. U svim mjestima inicijativni odbori za izbore treba u stvari da postanu odbori za jedinstvo.

5. U legalnoj štampi treba objavljivati vijesti o održanim sastancima i sadržaju rezolucija. U prvom redu u sindikalnoj štampi svlju pravaca, no pored toga, treba iskoristiti i opozicionu i lokalnu štampu u što većoj mjeri. Treba nastojati da se izda sindikalni list u svakom sjedištu Okružnog ureda za odnosni teritorij. Taj list osim agitaciono-informativnog treba da vrši i ulogu direktivnog organa inicijativnih odbora za izbore i jedinstvo.

Svi PK treba obavezno da umnože ovu okružnicu i dostave svim komitetima i ćelijama i osim toga da čitavu akciju konkretiziraju obzirom na uslove i stanje sindikalnog pokreta u svom djelokrugu. Svi PK treba obavezno, da nas u najkraćem roku i stalno obavještavaju o preduzetim mjerama i da nam šalju prijepise svih izdatih dokumenata, rezolucija, štampa itd.⁴⁰⁰

Na velikoj skupštini u Zagrebu, u svom je govoru Drago Marušić legalizirao te direktive, a njihov smisao ušao je i u prihvaćenu rezoluciju koju su objavile zagrebačke »Radničke novine«. Po njima su donekle postupile i beogradske sindikalne organizacije. Kada su komunisti usprkos većine na Velikom sindikalnom savjetu u Beogradu pristali da se doneše rezolucija kojom se odobrava da predstavnici URSS-a uđu u imenovano ravnateljstvo SUZOR-a, Sekretarijat Kominterne uputio je 19. prosinca 1935. godine Političkom birou CK KPJ upozorenje da je linija po radničkom osiguranju pogrešno provedena. U njemu se među ostalim, kaže:

»Naš pristanak za naimenovanje upravnih organa radničkog osiguranja od strane vlasti, u momentu kada je parola izbora za ove organe među radnicima postala širok i ozbiljan pokret, bila je pogrešna. Mi smo i bez našeg pristanka bili u nemogućnosti da uplivišemo na sastav imenovanih organa i da u upravu uputimo provjerene ljude. Pored svega toga sada treba neumorno voditi energičnu i široku kampanju za izbore uprava radničkog osiguranja, za javno podnošenje izvještaja tih uprava na radničkim skupštinama, sazivati radničke skupštine u tom cilju, itd. Pojedini imenovani članovi ravnateljstva mogu uzeti inicijativu za sazivanje takvih skupština.«⁴⁰¹

⁴⁰⁰ ACKSKJ KI 1935/320.

⁴⁰¹ *Ibid.*, KI 1935/592.

BORBA PROTIV NEZAPOSLENOSTI

Porast nezaposlenosti u 1931. godini

Prema zvaničnim podacima Središnje uprave za posredovanje rada u 1928. godini, 139.382 osobe tražile su zaposlenje, a zaposleno je samo 25.701. U 1929. godini posao je tražilo 188.233 radnika, a dobio ga je 41.617. U 1930. godini broj osoba koje su tražile posao smanjen je na 145.277, a zaposlenje je dobilo 44.872. U 1931. godini potražnja rada naglo raste na 272.974, a uspijeva se zaposliti 43.685. osoba. Prema tome, 1928. godine ostalo je nezaposleno 113.680 radnika. Burze rada dale su novčanu pomoć u iznosu od 6.948.120 dinara 99.921 radniku što znači da je ta pomoć iznosila svega 68,5 dinara po radniku za cijelu godinu. 1929. je godine bilo 146.616 nezaposlenih osoba, a 1931. godine 229.289. Prateći te podatke URSSJ je zastupao stajalište da je besposlica u zemlji trajna, da je pomoć koja se pruža nezaposlenima putem burzi rada nedovoljna, te da bi se mjerodavni faktori u državi morali aktivno angažirati u rješavanju nezaposlenosti. Navodi-mo nekoliko primjera otpuštanja radnika o kojima su pisale beogradske »Radničke novine«. Zbog nedostatka kredita Mostovska radionica u Nišu otpustila je 250 radnika ili 60 posto; Vojna šivara u Nišu otpustila je 535 radnika; privatne tvornice vagona smanjile su broj svojih radnika za 80 posto, zato što im država nije davala svoj vozni park na održavanje. Tvornica duhana u Banja Luci smanjila je broj zaposlenih, a onima koje je zadržala smanjila je nadnice na 18 – 24 dinara.⁴⁰²

Reformistički vođe konstatiraju postojanje privredne krize u Jugoslaviji već 1929. godine. Krupna industrija koja proizvodi predmete neposredne potrošnje uživala je u to vrijeme velike zaštitne privilegije, dok je krupna prerađivačka industrija imala tako visoku profitnu stopu da je tokom godine dana ostvarivala zaradu veću od ukupno uloženog kapitala. Prirodna su se bogatstva neracionalno i bespoštedno iskorištavala, pa je u kratko vrijeme u znatnim dijelovima zemlje ostala pustoš u šumama i rudnicima. Nastojanje da se u što kraće vrijeme osigura što veći profit, bez obzira na mogućnost regeneracije prirodnih resursa bila je uvjetovana i činjenicom da su se u 90 posto slučajeva ta poduzeća nalazila u rukama stranog kapitala. Naravno da se i sva tako ostvarena zarada prebacivala u inozemstvo. Kriza je, međutim, bila najizraženija u poljoprivredi, zanatstvu, trgovini i sitnoj industriji. Poljoprivredna djelatnost nije mogla držati korak s tehničkim napretkom u svijetu. Sitna industrija, zanatstvo i trgovina bili su vezani uz potrošačku snagu stanovništva. Nagli i drastični pad kupovne moći bio je uzrok krizi u kojoj su došla pod stečaj ne

samo suvišna, nego i ona najsolidnija poduzeća. Tako niska kupovna moć stanovništva trajala je niz godina. Akcije organizirane buržoazije u takvoj situaciji bile su usmjerene na neprestano traženje zaštite i privilegija.⁴⁰³

Za razliku od ovih interpretacija privredne situacije u Jugoslaviji, Bogdan Krekić je isticao da privredna kriza u Jugoslaviji nije zabrinjavajuća, jer statistički podaci pokazuju da broj zaposlenih radnika raste (u 1930. godini zaposleno je 50.000 radnika više nego u 1929), što znači da nema razloga za paniku koju šire poslodavci i pojedine radničke organizacije; štoviše, situacija je takva da je moguće ne samo obraniti postojeće radničke tekovine, nego i oprezno koračati naprijed.⁴⁰⁴

Privredna kriza i nezaposlenost u Jugoslaviji po mišljenju vođa URSSJ-a, imali su različite uzroke od svjetske privredne krize pa su se i različito ispoljavali. U domeni trgovine i zanatstva kriza je rezultat smanjene kupovne moći stanovništva što je uvjetovano padom cijena agrarnih proizvoda i suvišnim brojem radnih ruku koje ne mogu naći zaposlenje. Pad cijena agrarnih proizvoda rezultat je kretanja cijena na svjetskom tržištu, a posebno u zemljama u kojima su agrarni proizvodi Jugoslavije nalazili svoje osnovne potrošače. Zbog toga je izlaz iz agrarne krize u Jugoslaviji vezan uz sređivanje svjetskih ekonomskih i političkih odnosa. Krizu u industriji smatralo se, uvjetovao je njezin brz i posve stihijski razvoj nakon prvog svjetskog rata. Poduzeća su se podizala nezavisno jedna od drugima i neovisno o potrošačkoj moći stanovništva. Mnoga od njih su svoje postojanje zasnivala na nesolidnim finansijskim transakcijama, ortaklukom s utjecajnim političkim ličnostima, državnim kretanjima i zaštitnim carinama. Stihijskom razvoju industrije pridonijele su i nabavke postrojenja strojeva putem reparacija iz Njemačke, što je omogućilo izgradnju suvišnih kapaciteta. Tako je, na primjer, otvoreno pet tvornica vagona koje su računale na državne porudžbine i popravke. Međutim, država je imala svoje radionice za popravku cjelokupnog voznog parka u Zagrebu, Sarajevu, Mariboru, Nišu i Ljubljani.

Utjecaj svjetske industrijske krize na krizu u Jugoslaviji vidljiv je prvenstveno u porastu broja nezaposlenih. Naime, seoske radne mase koje su predstavljale stalni izvor ekonomske emigracije, sada su se pojavile na domaćem tržištu radne snage.

Funkcionari URSSJ-a tražili su da se u interesu privrede i naroda poduzmu preventivne mjere radi sprečavanja nezaposlenosti: javni radovi, gradnja jeftinih stanova, melioracija, isušivanje podvodnih zemljišta na kojima bi se moglo zaposliti oko 150.000 poljoprivrednih radnika. Prema popisu stanovništva, 1921. je godine bilo je 493.000 seoskih obitelji odnosno milijun i pol stanovnika bez zem-

⁴⁰² Radničke novine, Beograd, 14. i 28. VI, 12. VII 1929, 15. II, 18. IV, 31. XI 1930.

⁴⁰³ Ujedinjeni sindikati, br. 9, 1. IX 1929, str. 132.

⁴⁰⁴ Ibid, br. 10, 1. X 1930, str. 145-148.

ljišnog posjeda. S posjedom od jednog do 1,5 hektara zemlje bilo je 3.329.000 ili 6 918 svih seljačkih obitelji. Godišnji čisti prihod tih obitelji iznosio je oko 1 000 dinara. Od te seoske sirotinje u gradove se uspjelo zaposliti za 10 godina tek oko 200.000 ljudi. U to vrijeme stanovništvo je poraslo za dva milijuna. Razvoj nacionalne industrije bio je u velikom nesrazmjeru s priticanjem radnika sa sela. Za svako slobodno radno mjesto u 1931. godini nudilo se šest nezaposlenih radnika. U Zagrebu je, na primjer, u studenom 1931. godine bilo nezaposlenih 29,5 posto od svih radnika, a 8,5 posto radili su s ograničenim radnim vremenom. U Beogradu je bilo nezaposleno 10.000 radnika. U isto vrijeme, prema statistici Međunarodnog biroa rada, bilo je u svijetu 22 milijuna nezaposlenih.⁴⁰⁵

Navedene podatke ne možemo, međutim, uzeti kao brojeve koji govore o ukupnom zapošljavanju, jer je putem burze rada od ukupnog broja nezaposlenih radnika samo 20–30 posto tražilo zaposlenje. Do burzi rada stizali su samo radnici u velikim gradovima. Umjesto dinamičnih institucija punih inicijative, burze rada su bile birokratizirane državne ustanove, nesposobne za život. Jedno posredovanje koštalo je u Beogradu 22 dinara, u Zagrebu 32, u Ljubljani 14,7, u Sarajevu 128, u Novom Sadu 101, a u Splitu 100. Burze rada izdale su za nezaposlene u Ljubljani u 1929. godini 328.014 dinara. Sindikati su predlagali da oni posreduju pri zapošljavanju i to tako da radnici traže posao putem svojih sindikata, a poslodavci radnike putem svojih udruženja. 1929. godine sindikati su dali za pomoć nezaposlenim članovima više od 400.000 dinara.

16. veljače 1931. godine sazvalo je Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja anketu o nezaposlenosti. Tom je prilikom ministar rekao da je pitanje nezaposlenosti jedan od najkrupnijih problema u čitavu svijetu kojega treba radikalno riješiti. Gledišta radnika i poslodavaca na uzroke i načine rješenja krize potpuno su suprotna. U Evropi je nezaposleno oko 100.000 jugoslavenskih radnika koji se vraćaju u zemlju. Predstavnici URSS-a tražili su da se uvede što prije obavezno osiguranje nezaposlenih radnika.⁴⁰⁶

U ožujku 1931. godine bilo je u drvnoj industriji zaposleno 33.000 radnika manje nego u to vrijeme 1929. godine. Prema izvještajima bankih uprava, rad je obustavilo 1 146 poduzeća, a proizvodnja je smanjena u 76 tvornica. S posla iz tih poduzeća otpušteno je 24.255 radnika. Bez posla je bila 51.000 građevinskih radnika; 4 000 tekstilnih radnika; 3 000 metalških radnika; 500 tipografa i 1 500 konobara. Oko 15.000 rudara radilo je dva dana u tjednu; 10.000 rudara radilo je 14 dana u mjesecu, a stalno nezaposlenih bilo je 2 500. O potrebi borbe protiv nezaposlenosti putem javnog zajma i javnih radova

počela je da piše i građanska štampa. Zahtijevala je takve radove koji će dati poticaj postojećoj industriji, a koji trebaju biti rukovođeni privrednim planom i koje će usmjeravati i sinkronizirati generalni plan. U bankama se oko dvije milijarde dinara koristilo za različite transakcije s inozemstvom umjesto da ih se koristi za javne radove. 15. ožujka održao je MMO URSSJ-a Zagreb skupštinu o nezaposlenosti radnika, njenim uzrocima i mjerama za njeno smanjivanje.⁴⁰⁷ Na skupštini je konstatirano da je tragedija stotine tisuća nezaposlenih i njihovih obitelji posljedica kapitalističkog privrednog sistema i gramzljivosti kapitalista koji gledaju samo na svoj profit. Nezaposlenost i bijeda izazivaju strahovite posljedice u zdravstvenom, kulturnom i moralnom pogledu. Mjesecima bez prihoda, stanovništvo čitavih pokrajina gladuje. Bijeda masa može se spriječiti samo akcijama većeg opsega, državnim javnim radovima, a dok se oni ne otvore, novčanim pomaganjem.⁴⁰⁸ Ministarstvo šuma i rudnika održalo je 27. ožujka anketu o nezaposlenosti u rudarstvu i o zbrinjavanju nezaposlenih rudara. Poslije toga je donijelo uredbu o formiranju fonda za nezaposlene rudarske radnike.⁴⁰⁹

Nezaposlenost je pratio i pad radnica zaposlenih radnika. U industriji kamena on je iznosio do 20 posto, u industriji drva od sedam do dvadeset posto, u tekstilnoj industriji do 30 posto, u industriji hrane 20 posto, u kemijskoj industriji od pet do petnaest posto. Prema proračunu SUZOR-a oko 34 posto ili 221.000 radnika izvor sredstava za život nalazilo je, pored radnice, i u obrađivanju zemlje. Godišnja ekonomska emigracija iznosila je oko 30.000 radnika, no, tokom krize zbog nezaposlenosti u svijetu ne samo da je onemogućen odliv radne snage, nego se računalo i na povratka dijela emigranata. Vođe URSS-a su isticali da bi država, banovine, općine, trebale imati privredni program izvođenja javnih radova, te da bi trebale izvršiti podjelu poslova između javnih tijela i privatnog kapitala. Smatrali su također da osnovu ekonomske krize u Jugoslaviji čini kriza poljoprivrede, a manjim dijelom industrije. Opći uvjet koji bi mogao osigurati napredovanje privrede je smanjivanje udjela finansijskog kapitala u dobiti, smanjivanje kamatne stope i olakšanje kredita. Jugoslavija je kao agrarna zemlja životno zainteresirana da putem socijalističkih reformi kroz skraćeni radni dan zaposli što veći broj stanovništva. Privreda Jugoslavije razbijena je na oko 60 samostalnih privrednih cjelina. Kapitalisti žele prebroditi krizu samo putem mehanizacije rada i najpotpunijeg iscrpljivanja radnika, smanjivanjem izdataka za socijalne potrebe, smanjivanjem poreza, ograničavanjem javnih radova, sniženjem kulturne razine radnika. Spcijalno-političkim mjerama protiv krize i nezaposlenosti moglo bi se, međutim, raste-

⁴⁰⁵ *Radničke novine*, Beograd, 16, 23. i 30. I, 16. X, 4, 18. i 25. XII 1931.

⁴⁰⁶ *Radničke novine*, Zagreb, 9. i 23. I, 20. II, 6. III 1931.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, 13. i 20. III 1931.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, 27. III 1931.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, 3. IV, 15. V 1931.

retiti tržište rada tako da se osigura da djeca do 16 godina ne stupaju na rad, te da se radnici s više od 60 godina starosti povuku iz privrede i da dobiju starosne mirovine. Istodobno, trebalo bi zabraniti umirovljenicima da rade, trebalo bi poduzeti da se obradom svih poljoprivrednih površina zadrži na selu što veći broj poljoprivrednika, tako da se isuše bare, dovede voda, izgrade putovi, grade velika javna gospodarstva u blizini gradova, te efikasnije organizira briga o nezaposlenima putem burze rada uz pomoć države i općina.⁴¹⁰

Prijelaz iz krize u prosperitet u kapitalističkoj privredi nastupa u trenutku kad su kapitalisti prinuđeni da vrše nove velike narudžbine radi zamjene dotrajalih strojeva. To oživi najprije proizvodnju strojeva, posredno proizvodnju metala, ugljena, itd. Svake desete godine vrši se zamjena starih, dotrajalih strojeva novima što izaziva novu veliku nezaposlenost, krizu. Racionalizacija se počela provoditi u SAD prije 10 godina. Sada je taj ciklus završen, a to znači početak prosperiteta.⁴¹¹ Po mišljenju Međunarodnog biroa rada postojalo je nekoliko osnovnih uzroka nezaposlenosti. To su kriza u poljoprivredi kada je 50 posto stanovništva u Evropi smanjilo svoju potrošačku moć. Padom cijena zlata izazvana je isto tako nezaposlenost u raznim zemljama. Uopće pad vrijednosti moneta, zlata i srebra znatno smanjuje potrošačku moć stanovništva. Vrlo važan faktor koji izaziva nezaposlenost jest suviše nagla mehanizacija koja zamjenjuje stare strojeve s novim i potiskuje velik broj radnika s posla. To je bio slučaj osobito u SAD i Njemačkoj. Međunarodni biro rada, od mjera za suzbijanje krize koje je preporučivao bile su: organizacija radnog tržišta, reguliranje ponude i potražnje rada, reguliranje politike međunarodne i unutrašnje migracije. Druga mjera je osiguranje radnika protiv nezaposlenosti. 1930. godine osiguranje u nezaposlenosti primalo je više od 46 milijuna radnika. Države su u vrijeme krize, da bi ju smanjile i suzbile, trebale provoditi javne radove, skraćivati radno vrijeme do mjere koja je ekonomski podnošljiva ratifikacijom konvencija o osamsatom radnom danu, zabraniti prekovremeni rad, uvesti 40-satni radni tjedan u svim zanimanjima, osobito teškim i opasnim po zdravlje.⁴¹²

Gradnja azila i pučkih kuhinja vršila se u Osijeku, Slavskom Brodu, Karlovcu, Sušaku i Varaždinu. Objavljena je i statistika o nezaposlenosti za mjesec lipanj. U Zagrebu je bilo 33. 975 radnika zaposleno, 16.165 potpuno nezaposleno, 5001 radnik s ograničenim radnim vremenom. Metalških radnika bilo je 4 110. Od ovoga broja normalno je radilo samo 423 radnika ili 10,3 posto, nezaposleno je bilo 1 264 radnika ili 30,75 posto, s ograničenim radom od 24 do 32 sata u tjednu radilo je 2 423 radnika ili 58,9 posto. Građevinskih je radnika od 14.157 bilo

potpuno besposleno 8 509 ili 59,7 posto. Od 2 202 radnika živežara radilo je 1 191 ili 53,6 posto, a ostali su bili nezaposleni. Od 2 013 drvodjeljskih radnika bilo je potpuno zaposleno 1 452 ili 72 posto. U tekstilnoj industriji od 3 650 radnika bilo je zaposleno 3 186 ili 87,3 posto. Od 8 822 privatna namještenuka u industriji, saobraćaju, trgovini i bankarstvu ostalo je na radu 7 697 ili 87,3 posto. Od kožarsko-prerađivačkih radnika normalno je radilo samo 33,7 posto radnika ili 815 od ukupno 2 418. Sasvim je nezaposleno bilo 1 175, a djelomično (do 30 sati tjedno radilo je 393 radnika.⁴¹³

Na zahtjev Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a u Zagrebu sazvala je banska uprava 7. prosinca 1931. anketu o privrednoj krizi i besposlici, a 13. prosinca sazvana je javna skupština radnika grada Zagreba na kojoj se raspravljalo o privrednoj krizi i besposlici i mjerama koje bi trebalo poduzeti da se zaštite interesi radničke klase. Na anketi su predstavnici radnika iznijeli, pored već poznatih stavova, i zahtjev da se poput zakonskog utvrđivanja cijena žitu pristupi i zakonskom reguliranju radničkih nadnica čiji minimalni iznos treba utvrditi u skladu s minimumom koji osigurava zadovoljavanje osnovnih životnih i kulturnih potreba. Predstavnik Saveza industrijalaca Vladimir Arko izjavio je da se predložena deklaracija može uzeti kao osnova za razgovore i da se oni potpuno slažu sa zahtjevom da se osigura pomoć nezaposlenim radnicima.

Uslijed daljeg širenja nezaposlenosti radničke su komore apelirale na vladu banovine i općinske uprave da pruže pomoć burzama rada, kako bi ih osposobile da daju pomoć svim nezaposlenim radnicima. Podržavajući ideju Međunarodnog biroa rada o organiziranju javnih radova međunarodnog karaktera, radničke su komore pozvale jugoslavensku vladu da u toj akciji što aktivnije sudjeluje. Na zboru zagrebačkih radnika govorilo se o teškim posljedicama koje nezaposlenost izaziva. U Sarajevu je održan veliki zbor 11. prosinca, a u Slavskom Brodu 20. prosinca 1931. godine.⁴¹⁴

Memorandum centrale URSSJ-a i Centralnog sekretarijata radničkih komora za pomoć nezaposlenima

Memorandum Centrale URSSJ-a i Centralnog sekretarijata radničkih komora za pomoć nezaposlenima je prilikom debate o budžetu u Narodnoj skupštini zbog toga što u državnom budžetu nisu predviđena nikakva sredstva za pomaganje nezaposlenih radnika. Znatno broj poslanika tvrdio je da taj problem u Jugoslaviji ne postoji, te da je i postojeće osiguranje radnika nepotreban luksuz. U memorandumu se ističe neophodnost uvođenja osiguranja nezaposlenih radnika kao i potreba organi-

⁴¹⁰ *Ibid.*, 1. V. 1931.

⁴¹¹ *Ibid.*, 12. VI. 1931.

⁴¹² *Ibid.*, 21. VII. 4. IX. 1931.

⁴¹³ *Ibid.*, 27. XI. 1931.

⁴¹⁴ *Ibid.*, 4. 11. 18. i 24. XII. 1931.

ziranja javnih radova. Traži se isto tako ukidanje povlastice stranih kapitalista u pogledu cijena. Za željezničke tračnice plaća se stranim poduzećima po jednom kilogramu tri dinara. Cijene na tržištu u zemlji iznose dva dinara po jednom kilogramu s uračunatom carinom i transportom. Za mostove plaća država firmi »Boaje« 11 dinara po jednom kilogramu konstrukcije, »Batinjolu« devet dinara, a firmi »Lozinger« devet i pol dinara. Tržna cijena mostova u Jugoslaviji sa svim dadžbinama, carinama, transportom i montažom iznosi sedam dinara po kilogramu. Pogodnosti stranih poduzeća uvećane su i time što ne plaćaju državi nikakve dadžbine i carine, ne daju kredite i rade s jugoslavenskim novcem. Kada bi se ti radovi izvodili s domaćim tvornicama imale bi dovoljno posla sve tvornice sirova željeza, rudnici ugljena, topionice i oko 12.000 jugoslavenskih radnika. Ministar socijalne politike podnio je ekspozu u kojem je rekao da se ne može opravdati stajalište poslodavaca koji tvrde da će zbog bolnica, higijenskih zavoda i radničkog osiguranja propasti država. On smatra da socijalno osiguranje ne znači samo zaštitu radnika, nego prije svega, zaštitu postojećeg poretka, a prinos poslodavaca u stvari je prinos za njihovu socijalnu sigurnost.

U debati o budžetu jedan je od poslanika rekao da Ministarstvo socijalne politike svojom organizacijom, planom i programom djelatnosti ne daje mnogo nade da će u vrijeme krize riješiti probleme socijalnog karaktera i nezaposlenosti o rješenju kojih zavisi poredak i mir u zemlji. Za Ministarstvo i ne postoji problem nezaposlenih, ono ne vodi ni statistiku o nezaposlenim radnicima koja bi bila osnova ne samo socijalne politike zemlje, nego i privredne politike uopće. Socijalna briga i staranje o nezaposlenima nije samo manifestacija humanosti, nego realan privredni problem. Postojeća je kriza postala socijalnom, te je obuhvatom mnogo šira, a posljedicama mnogo sudbonosnija, od privredne krize.

U debati je također rečeno da prema utvrđenoj statistici u Jugoslaviji ima 120.000 sezonskih radnika koji su trenutno bez posla i 80.000 industrijskih radnika koji su trajno nezaposleni. (Samo u srežu Laško - Trbovlje prema statistici ima 1 200 nezaposlenih radnika). Ovih 200.000 nezaposlenih s obiteljima čini više od pola milijuna ljudi bez redovnih sredstava za život. Ta armada gladnih, u postocima gledano, nije manja nego u ostalim državama. Kao primjer postojećih socijalnih razlika u diskusiji su iznesena primanja direktora filijale jedne strane firme u Sloveniji, čiji direktori i upravni savjetnici primaju sedam milijuna prihoda i nagrada (njih 35), dok 3 000 zaposlenih radnika ukupno u istom poduzeću primaju osam milijuna dinara s kojima moraju prehraniti svoje obitelji. U Beogradu postoji banka, s više filijala u zemlji, čiji direktori primaju sedam milijuna dinara. Samo jedan direktor prima više nego svi namještenici zajedno. U Zagrebu se održala glavna skupština direktora banaka na kojoj su donijeli zaključke o sniženju plaća bankarskim

člionicima. Jedan od njih predložio je da i direktori primjerom pokoru i snize svoje plaće, ali mu je predsjednik odgovorio da to nije na dnevnom redu. Iza toga pozvao je kraljevsku vladu da podupre slobodne radničke sindikalne organizacije koje kanaliziraju nezadovoljstvo besposlenih, da ne dobije opasne antidržavne forme, jer time se najefikasnije suzbija tajni i subverzivni rad komunisti i anacionalnih elemenata među radnicima.

U memorandumu Centralnog sekretarijata radničkih komora i Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza dati su ovi podaci o poduzećima koja su 1931. godine obustavila rad na području beogradske Radničke komore: U Beogradu je rad obustavilo 10 poduzeća s 2 800 industrijskih i 1 045 zanatskih radnika; u Leskovcu dva poduzeća sa 798 industrijskih radnika, 251 zanatskih i 17 trgovačkih; U Paraćinu dva poduzeća s 1 385 industrijskih radnika; u Smederevu šest poduzeća s 1 084 radnika; u Šapcu 67 poduzeća s 286 radnika, u Valjevu četiri poduzeća s 89 radnika; u Čačku 11 poduzeća sa 101 radnikom; u Zaječaru dva poduzeća s 1 448 radnika, od toga 1 400 rudara; u Skoplju 1 000 rudara; u Nišu 12 poduzeća sa 40 radnika; u Kragujevcu šest poduzeća s 99 radnika; u Kruševcu jedno poduzeće s 176 radnika; u Kosovskoj Mitrovici 13 poduzeća sa 419 radnika, od toga 250 rudara; u Bitolju 58 poduzeća s 398 industrijska, 827 zanatskih i 82 trgovačka radnika. Ukupno je obustavilo rad 194 poduzeća sa 7 189 industrijskih radnika, 2 409 zanatskih, 157 trgovačkih i 2 650 rudara. Iz tih 194 poduzeća ostalo je 12.405 radnika potpuno bez zaposlenja. U beogradskim poduzećima, tvornici tekstila, piva, papira, obuće, trikotaže, pilani, parmom mlinu, pekari i stolarskim radionicama broj zaposlenih radnika u siječnju 1932. godine smanjen je u odnosu na isti mjesec 1931. godine za 28 posto, a u odnosu na siječanj 1932. godine za 38 posto. U travnju 1932. godine, prema skupljenim podacima URSSJ-a i radničkih komora, u Jugoslaviji je bilo prijavljeno 182.124 nezaposlena radnika. URSSJ je tvrdio da je u to vrijeme bilo u Beogradu najmanje 18.608 nezaposlenih radnika. Ukoliko se ovom broju pribroje i građevinski radnici nezaposlenih je bilo 248.327. Prema podacima Okružnog ureda za osiguranje radnika u Ljubljani u cijeloj Jugoslaviji je bilo manje zaposlenih u mjesecu travnju 1932. u odnosu na ožujak 1930. po okružnim uredima:

Banja Luka	13 296	48%
Ostjek	19 849	33%
Sarajevo	10 691	33%
Karlovac	4 153	27%
Skoplje	8 496	26%
Veliki Bečkerek	6 531	26%
Split	4 606	21%
Ljubljana	17 561	18%
Niš	4 780	18%
Sombor	2 096	13%
Subotica	1 804	9%
Tuzla	696	6%
Zagreb	3 934	4%
Sulak	313	3%
Beograd	1 095	1%
Ukupno:	99 254	16%

U istim je postocima smanjen i broj obaveznih osiguranika. Ovim podacima nisu obuhvaćeni: 100.000 sezonskih radnika, 50.000 članova bratinskih blagajni, 200.000 poljoprivrednih radnika, povratnici, intelektualci, slobodne profesije i sitni zanatlije, koji su uslijed krize morali zatvoriti svoje radnje. Broj industrijskih radnika koji su radili skraćeno radno vrijeme daleko je prelazio broj nezaposlenih. Najjača je nezaposlenost bila u industriji drva. (Banja Luka, Osijek, Sarajevo).

U Vojvodini su uslijed niskih cijena prirodne sile na međunarodnim tržištima sve tri državne tvornice svile (u Novom Sadu, Pančevu i Novoj Kanjiži) obustavile rad. U svemu je ostalo bez posla 1 000 radnika i radnica. Krizom stvarstva pogoden je i veliki broj poljoprivrednog radništva koje je u gajejnu svilene bube nalazio izvor svojih sprovednih prihoda. U pitanju je bilo oko 20.000 obitelji.⁴¹⁸

Građevinski su se radnici prema zakonskim propisima tretirali kao sezonska radna snaga, što znači da nisu imali pravo na pomoć kao ostali radnici. Savez građevinskih radnika zahtijevao je da se promijeni tretman građevinarstva kao zanatske djelatnosti. Građevinski radnik je industrijski radnik. Proizvodnja cigli, crijeva i građevnog materijala, tvornice cementa, poduzeća za kamenoresce također su industrija jer rade sa strojevima.

Iz dana u dan, pisale su novine, sve veći broj radnika ostaje bez posla i bez svakog prihoda za život. Broj neuposlenih se naglo i stalno povećava. Do 29. veljače 1932. godine u beogradskoj Javnoj burzi rada prijavilo se je 7 279 muškaraca i 2 590 žena koji su tražili rada ili pomoć. Postojala su vrlo različita mišljenja o tome kako i na koji način treba priteći pomoć nezaposlenima. Mnogi su vjerovali da je dovoljno ako se za njih organiziraju razne humane akcije sakupljanja priloga i sl. Sindikati su u to vrijeme te akcije ocjenjivali kao korisne i humane, ali su naglašavali da to ne može biti stvarno rješenje problema zaposlenosti. Jedna od efikasnih mjera za ublaženje nezaposlenosti bilo bi strogo ograničenje i skraćenje radnog vremena u svim radionicama i poduzećima u kojima se radi po 10, 12 i 16 sati dnevno. Neprihvatljiv je paradoks: dok desetine tisuća radnika sjede mjesecima potpuno bez posla, dotle radnike koji su zaposleni formalno satire dugo radno vrijeme i pretjerana eksploatacija. Druga ozbiljna mjera za sprječavanje nezaposlenosti je otvaranje javnih i privatnih radova. URSSJ je pozdravio odluku Narodne skupštine koja je u Zakonu o financijama dala ovlaštenje ministru socijalne politike da putem Okružnog ureda može provesti zakonsko osiguranje radnika u bespolicaj za osam tjedana u jednoj godini. Beogradska općina nije pokazala nikakvo angažiranje na ovom važnom pitanju. U svoj godišnji budžet od nekih 300 milijuna dinara

unijela je svega 50.000 dinara za pomoć nezaposlenim radnicima. No, ni tu sumu do ožujka 1932. godine nije isplatila.

Akcijom smederevske općine i povjereništva Radničke komore sakupljeno je u Smederevu u ožujku 1932. godine 18.000 dinara dobrovoljnih priloga za pomoć nezaposlenima.

Svjetska privredna kriza obuhvatila je i brodarstvo. U mnogim pristaništima stajala je bez posla citava flota brodova, šlepova i tankova. I riječno brodarstvo u Jugoslaviji obuhvatila je kriza. Mnogi koji su živjeli od svoje male niske nadnice i izdržavali brojnu obitelj sa po šest i osam članova ostali su na ulici. U brodarskoj radionici na Adl Ciganliji otpušteno je 110 radnika. Većinom su to bili dobri radnici i većim dijelom članovi sindikalne organizacije. Svi su u tom poduzeću proveli na radu 10 i više godina. Pomoć im je davala sindikalna organizacija i burza rada. Zaposleni brodarški radnici odlučili su da od svoje zarade trtjuvaju dio za pomoć svojim drugovima bez posla.⁴¹⁹

Zagrebački »Jutarnji list« donio je obavijest da je Ministarstvo socijalne politike poslalo zagrebačkoj banskoj upravi upozorenje da je u Beogradu zbog teških ekonomskih prilika upravo nemoguće naći bilo kakvo zaposlenje. Na stotine i stotine seljaka koji su došli u grad da traže bilo kakav posao čekaju pred burzom rada uzaludno od jutra do mraka, jer ne mogu dobiti nikakvo zaposlenje. Stoga Ministarstvo traži da se u tome smislu izvještaju radnici Hrvatske i Slavonije da ne odlaze uzalud tražiti posla u Beograd.

U kolovožu 1932. godine na području ljubljanske burze rada bilo je 40.000 nezaposlenih. Gubitak na dnevnoj zaradi iznosio je jedan milijun dinara, a efektivni godišnji gubitak 200 milijuna dinara. Pomoć nezaposlenima iznosila je godišnje dva milijuna dinara, što je po pojedinom radniku iznosilo prosječno svega 62,50 dinara pomoći na godinu.

Fond za zbrinjavanje nezaposlenih u Beogradu održao je 10. listopada 1932. godine sastanak na kojem je iznijeto da je beogradska općina spremila 10.000 kubika drva za ogrjev koja će davati besplatno siromašnim obiteljima u Beogradu. Zaključeno je da je neophodno organizirati pomoć u hrani za dio besposlenih radnika. U tu svrhu izdvojit će Odbor 40.000 dinara, Radnička komora 30.000 i Mjesni odbor Crvenog krsta 30.000 dinara. Početkom 1932. godine pisale su »Radničke novine« da je uzrok krize proizvodnja koja je neorganizirana, konkurentska i bez plana. Da bi se iz krize izašlo bilo bi neophodno izvjesne nerentabilne i nepotrebne grane napustiti, a druge aktivne i potrebne koncentrirati u jačim poduzećima. Umjesto kapitalističke anarhije nameće se zahtjev za planski organiziranom privredom. U njoj bi pravo kapitalističke svojine moralo biti ograničeno, a u izvjesnom nizu proizvodnih gra-

⁴¹⁸ *Ibid.* 25. III, 1. IV i 13. V 1932. *Radničke novine*, Beograd, 18. III, 8. i 27. IV, 27. V, 10. VI, 8. VII 1932.

⁴¹⁹ *Radničke novine*, Beograd, 15. I, 12. II, 4. 11. i 25. III, 24. VI, 19. VIII, 14. X i 16. XII 1932.

na trebala bi se izvršiti nacionalizacija. Kapitalisti žele cjelokupni socijalni i imovinski poredak zadržati u svojim rukama smanjenjem proizvodnje, izbacivanjem radnika s posla, pojeftinjenjem cijena roba na račun smanjenja nadnica, smanjenja režijskih troškova i produženjem radnog vremena. Konkurencija među kapitalistima može da se ukine jedino stvaranjem kartela na račun potrošača.

U svim zemljama svijeta u kojima ima na pretek robe za široku potrošnju milijuni nezaposlenih gladuju. U Americi i Kanadi neprodana je čitava jednogodišnja žetva. Kuba se guši u šećeru kojega ne može prodati. Brazil u kavi, Japan u sirovoj svili, Australija u vuni, Mađarska i istočna Evropa u stoci, Novi Zeland u maslacu.⁴¹⁷

Tehnički napredak na tržištu rada bio je predmet istraživanja sindikata i prije ekonomske krize. Oni su raspravljali o radnom učinku, radnom vremenu, nadnicama, zaštiti zdravlja i sprečavanju nesretnih slučajeva na radu. Racionalizaciji, odnosno utjecaju tehničkog napretka na nezaposlenost poklanjala se osobita pažnja. Još u vrijeme prosperiteta formirala se u više industrijskih zemalja vojska nezaposlenih radnika – takozvani tehničko-tehnoški višak radne snage. Komunisti su u vezi s tim tvrdili da društvo koje znanat dio svojih građana stalno isključuje iz redovnog radnog procesa nema pravo na opstanak. Kriza od 1920. do 1922. godine bila je posljedica demobilizacije nakon prvog svjetskog rata. Od 1926 – 1927. godine depresija je obuhvatila samo Veliku Britaniju, Njemačku i Sjedinjene Američke Države. Depresija je bila praćena jakim socijalnim sukobima (veliki strajkovi u rudnicima ugljena). Krajem 1929. izbilja je svjetska privredna kriza, u kojoj je nezaposlenost dostigla vrhunac u ljeto 1932. godine.

Privobitne privredne krize ograničavale su se samo na pojedine privredne grane. Kriza 1929. obuhvatila je sve privredne grane. Ona je izazvala krizu valuta i dokrajčila slobodnu trgovinu. Razvila se borba oko karaktera monopola koji su se stvarali. Radnici su zahtijevali da, ako se već stvaraju monopoli, to onda budu državni monopoli. Tražili su podržavanje kartela i trustova. Smatralo se da bi to omogućilo da se iz krize počnu graditi elementi socijalizma.⁴¹⁸

Anketa o nezaposlenosti i V kongres radničkih komora

U 1932. je godini 435.160 osoba tražilo posao. Od toga se zaposlilo 38.917. Nezaposlenih je ostalo 396.243. Godine 1933. tražilo 483.583 radnika, a zaposlilo ih se 35.321; nezaposlenih je ostalo 448.352 radnika. 1934. godine posao je tražilo 486.941 osoba, a zaposlilo se 25.592 radnika, prema tome, ostalo je

nezaposlenih 461.349. Najviše podataka o nezaposlenosti u zemlji dale su ankete radničkih komora i ministarstava. Anketa o nezaposlenosti provedena 15. i 16. siječnja 1932. godine raspravljala je o broju nezaposlenih i zaposlenih radnika, organizaciji burza rada, o profesijama koje najviše pogađa nezaposlenost, o uzrocima nezaposlenosti. Krizu u industriji karakterizira porast velikog broja nezaposlenih i nemogućnost plasmana industrijske robe, zbog niske kupovne moći seljaka i radnika. U anketi su se iznosili i indeksi cijena na veliko i malo za hranu, odjeću, stan, ogrjev i osvjetljenje. Trgovina je bila u sve većem zastoju i po opsegu prometa i po njegovoj vrijednosti. Do kraja studenog 1931. povučeno je oko dvije milijarde i 72 milijuna uloga iz banaka. 1. lipnja 1931. je uloženo na štednju 14.242 milijuna dinara, a 1. prosinca 12.170 milijuna dinara. Posljedica toga je bila opća nestašica novca. Mnoga industrijska poduzeća bila su zbog toga prisiljena da umanje ili obustave poslovanje iako su imale narudžbe. Prema izvršenoj anketi od strane Zantske komore u Beogradu bilo je 31. prosinca 1930. godine svega 221.884 samostalnih majstora. Prema računu Zantske komore prihodi zanatlija smanjeni su za dvije i pol milijarde dinara. Ako se uzme u obzir da je opći godišnji prihod 800.000 radnika iznosio oko 20 milijardi dinara i da su nadnice pale za 20 posto, opadanje prihoda radničke klase prelazilo je sumu od četiri milijarde dinara, što znači da je smanjena kupovna moć ne samo nezaposlenih nego i onih radnika koji su radili. U anketi su iznijeti i podaci o nezaposlenosti radnika u svijetu. U Engleskoj je 1931. godine broj nezaposlenih iznosio 2.825.772; u Njemačkoj 6.014.000; U Italiji 799.744; u Francuskoj 225.824; u Čehoslovačkoj 253.000; u Mađarskoj 224.000; u Bugarskoj 200.000; u Španjolskoj 982.321; u Sjedinjenim Američkim Državama osam milijuna, u Kanadi 379.721; u Australiji 121.694 itd. Mjere za ublažavanje nezaposlenosti radnika u svijetu bile su usmjerene na favoriziranje međunarodne migracije radnika i izvođenje međunarodnih javnih radova. Jugoslavija je predložila, prema zaključcima internacionalnih konferencija, izradu puta za automobilski prijevoz i saobraćaj od Jesenica preko Ljubljane, Zagreba, Beograda, Niša, Skoplja, Đevdelije prema Solunu. Ovaj bi put imao krakove od Zagreba do Varaždina i Sušaka prema Trstu, od Beograda do Subotice prema Budimpešti, od Beograda preko Pančeva prema Bukureštu, od Niša prema Sofiji i Carigradu. Dužina ovih putova iznosila bi 2.300 km, a koštali bi, sa modernom opremom, dvije milijarde dinara. Radovi bi trajali šest godina po 200 radnih dana godišnje i zapošljavali bi 33.000 radnika. Predviđali su se i radovi na isušivanju Skadarskog jezera. Isto se tako predviđjela izgradnja jadranske automobilske ceste od Sušaka, Kotora, Učinja prema Tirani, izgradnja širokog plovnog kanala od Dunava do Egejskog mora. Time bi se smanjila dužina puta preko Gibraltara za Indiju za više od 3.000 km. Kanal bi iznosio 610 km, a koštao bi tri milijarde i 400 milijuna dinara.

⁴¹⁷ Radničke novine, Zagreb, 8. I. 1932.

⁴¹⁸ Ibid, 15. I. 1932.

Prema podacima Centralnog odbora za posredovanje rada tržište radne snage u Jugoslaviji se neprekidno pogoršavalo. To je bio slučaj u poljoprivredi i šumarstvu, u rudarskoj industriji, kemijskoj, cementnoj, staklarskoj industriji, zatim industriji šecera. U industriji željeza nalazilo se, od 20 radnika željezne rude, svega četiri u eksploataciji. Od 2 000 radnika broj je radnika 1931. godine smanjen na 1 200. U brodogradnji je zadržano na radu svega 125 radnika, ali prema najavi brodogradilišnih poduzeća ostalo je na poslu samo 10 ljudi zaposlenih na doku. 40.724 nadničara tražilo je zaposlenje, 15.451 radnika kućne posluge, 6 318 konobarskih radnika, 7 033 radnika industrije životnih namirnica, 3 906 trgovačke struke, u građevnoj industriji 7 925. Prema izvještajima koji su dati u anketi, na području sarajevske Radničke komore 29. prosinca 1931. godine broj nezaposlenih radnika kretao se oko 25.000. Prema podacima ljubljanske Radničke komore pored nezaposlenih rudarskih radnika broj osiguranih radnika u SUZOR-u smanjen je za 10.783 osoba. Prema izvještaju Radničke komore u Novom Sadu broj nezaposlenih radnika u industriji, trgovini i zanatstvu kretao se oko 25.000 i oko 60.000 u poljoprivredi. Prema podacima beogradske Radničke komore bilo je krajem 1931. godine 12.405 potpuno nezaposlenih radnika. U siječnju 1932. bilo je 38 posto manje osiguranih nego u siječnju 1930. Na području splitske Radničke komore bilo je potpuno nezaposlenih 6 009 osoba. Prema izvještaju zagrebačke Radničke komore potpuno nezaposlenih bilo je 16.165 radnika i 5 001 koji su radili sa skraćenim radnim vremenom.

U dunavskoj banovini prestala su s radom u toku 1931. godine 24 industrijska poduzeća, 405 trgovačkih i 611 zanatskih poduzeća. Privremeno su obustavila posao tri industrijska, pet trgovačkih i osam zanatskih poduzeća. Zbog toga su ostala bez posla 5 335 domaćih i 48 strana radnika. Plaće radnika smanjene su za 28 posto. U Vrbaskoj banovini potpuno je obustavilo rad 15 poduzeća, a dva privremeno. Bez posla je ostalo 10.300 radnika. Nadnice su smanjene za 10 do 40 posto. U Moravskoj banovini obustavilo je rad 15 industrijskih i rudarskih poduzeća s 572 radnika. Privremeno je obustavilo rad 114 poduzeća s 909 radnika. Veliki broj poduzeća radio je sa smanjenim brojem radnih sati. U Drinskoj banovini prestalo je s radom 86 industrijskih i rudarskih poduzeća sa 6 960 radnika. Nadnice su smanjene za 10 do 40 posto. Prema izvještaju Zetske banovine obustavilo je rad oko 16 industrijskih poduzeća pa je bez posla ostalo oko 2 000 radnika.

Dravska je banovina predviđala javne radove za izgradnju i proširenje putova, mostova i hidrotehničke radove s ukupnim troškom od 859.205.000 dinara i nadnicama od 14.913.428 dinara. Dunavska je banovina predviđala ukupno za troškove javnih radova 697 milijuna s 9,5 milijuna radnih nadnica za 26.250 zaposlenih radnika. Vrbaska banovina predviđala je za pet godina trošak za javne radove od

332.476.000 dinara. Moravska banovina predviđala je ukupne troškove od 181.604.000 dinara; Vardarska banovina 570 milijuna; Primorska banovina 430.120.000 dinara. U Savskoj banovini ukupni predviđeni trošak iznosio je 833.200.000 dinara, a za zaposlene radnike predviđeno je 5.210.000 dinara. Pored tih podataka, Ministarstvo građevina izradilo je predracun javnih radova međunarodnog karaktera u iznosu od 380 milijuna dinara s nadnicama od 3.322.800 dinara za 3 222 zaposlena radnika. Ministarstvo saobraćaja je iz međunarodnih zajmova predvidjelo ukupne troškove od 2.691.550.000 dinara s nadnicama od 32.685.000 dinara. Ministarstvo šuma i rudnika za razne radove i izgradnju električnih centrala predvidjelo je ukupne troškove od 2.721.600.000 dinara i nadnica u visini od 55.855.500 dinara. Svi ti radovi iznosili bi sveukupno 17.698.055.855 dinara s ukupnim brojem radnih nadnica od 161.698.500 dinara.

U anketi je Centralni sekretarijat radničkih komora tvrdio da u zemlji ima 200.000 nezaposlenih radnika, od toga 70.000 kvalificiranih i 130.000 nekvalificiranih radnika. Izraženo je i protivljenje propagandi za povratak iseljenika u zemlju, jer nema mogućnosti da se u njoj zaposle. Ministar Pucelj izjavio je da se kriza u zemlji ne može riješiti dok se ne riješi u razvijenim zemljama i da država ne raspolaze nekim opsežnim materijalnim sredstvima. Konferencija je polazila sa stajališta da je osnovni zadatak javnih burzi rada organizacija posredovanja rada, pa tek zatim izdavanje pomoći nezaposlenim radnicima. Fondovi za nezaposlene su vrlo mali, pa ih svojim prilozima treba pomoći država, banovine i općine. Za sezonske radnike treba osnovati poseban fond u obliku prisilne štednje. Treba olakšati iseljavanje radnika i suzbijati svako dvostruko uposlenje, zabraniti zapošljavanje umirovljenicima i pružiti osnovnu školu na šest godina.⁴¹⁹

Na V kongresu radničkih komora održanom 3. i 4. prosinca 1932. godine u Beogradu na dnevnom redu je, pored ostalog, bilo i osiguranje protiv nezaposlenosti. U referatu je iznijeto da se broj nezaposlenih u svijetu neprekidno povećava, tako da je u lipnju 1932. godine bilo oko 30 milijuna nezaposlenih. U Francuskoj se broj nezaposlenih povećava na 315.502; u Čehoslovačkoj na 482.000; u Sjedinjenim Američkim Državama na 11 milijuna. Kapitalistički sistem očito nije bio u stanju da trajno zaposli svu radnu snagu koja mu stoji na raspolaganju. Kapitalistička privreda ide naprijed u prestanom rušenju staroga. Žrtve ovih rušenja su uvijek radnici. Njihovim izbacivanjem na ulicu izražavaju se sva kolebanja u hodu kapitalističkog privrednog sistema. Prva mjera koja se u pitanju nezaposlenosti nameće jest kako pronaći način da se nezaposleni radnici, nevine žrtve lošeg ekonomskog i socijalnog po-

⁴¹⁹ D. M. Jeremić, Problem nezaposlenosti radnika i mjere za njeno ublaženje, Radnička zaštita, XIV, str. 285-306; Radničke novine, Zagreb, 22. I 1932.

retka, prihvate i sačuvaju. Nezaposlenost radnika je neminovno vezana uz kapitalistički način proizvodnje, ona je u njemu normalna pojava. Riziku nezaposlenosti moralo bi se suprotstaviti društveno osiguranje. Nezaposleni radnici i njihove obitelji su živa bića. Ako im društvo ne osigura sredstva za život oni dolaze do njih nelegalnim putovima, krađom, prostitucijom, zločinom. Kad nezaposlenost uzme ogromne razmjere onda neminovno dolazi do protestnih pokreta širokih masa, demonstracije nezaposlenih dobivaju opasan karakter. U referatu je iznijeto da obavezno radničko osiguranje u nezaposlenosti postoji u devet država za 38,126.000 osiguranih radnika. Među njima su se nalazile Njemačka, Austrija, Bugarska, Velika Britanija, Australija itd.

U osam država postojalo je takozvano dobrovoljno ili fakultativno osiguranje u nezaposlenosti sa 3,464.000 članova (Belgija, Danska, Finska, Francuska, Norveška, Holandija, Švicarska i Čehoslovačka). Osiguranje uklanja samo krajnju bijedu nezaposlenih. U Njemačkoj je 1931. godine izdato nezaposlenima 42 milijarde dinara. U Sjedinjenim Američkim Državama nije postojala pomoć za nezaposlene. Razna dobrotvorna društva podijelila su 250 milijuna dolara na pet milijuna nezaposlenih, a trebalo je, prema računima tih društava, dati pomoć od 800 milijuna dolara. Radnički pokret tražio je zakonsko osiguranje umjesto dodjeljivanja pomoći, opće osiguranje umjesto djelomičnog osiguranja, obavezno osiguranje umjesto fakultativnog. Za fakultativno osiguranje u nezaposlenosti prinos su davali uglavnom samo radnici i poslodavci, a za obavezno osiguranje, pored prinosa radnika i poslodavaca, država je osiguravala podmirenje radničkih potraživanja.

Sindikalne organizacije sistematski su se starale za pomaganje svojih nezaposlenih članova. U toku 1931. godine iz budžeta banovina, radničkih komora, burzi rada, općine i humanitarnih privatnih društava izdano je oko 15 milijuna dinara pomoći za nezaposlene. Rezervni fond za nezaposlene iznosio je 20,114.303 dinara, a iz tih sredstava izdano je za pomoć nezaposlenima 2,5 milijuna dinara. Ostala sredstva upotrebljena su za izgradnju javnih ustanova, stanova, itd. Sindikati su tražili da se cijeli razrez za burze koristi za pomaganje nezaposlenih. Postojale su četiri vrste pomoći burzi rada: redovna, vanredna, putna pomoć i pomoć u naturi. Kada bi se cjelokupna sabrana pomoć podijelila na prijavljene nezaposlene radnike svaki radnik bi dobio 53 dinara godišnje. Međutim, s obzirom na to da se svega jedna petina davala za pomaganje nezaposlenih radnika, na svakog prijavljenog radnika dolazilo je samo 15 dinara godišnje pomoći. Zbog toga se tražilo izvore ovih sredstava za pomaganje nezaposlenih. Država i općine trebale su da traže maksimum solidarnosti od svih građana uvođenjem općih i državnih poreza za pomoć nezaposlenima. Kongres je zahtijevao od Narodne skupštine da sta-

vi na snagu Zakon o osiguranju radnika u nezaposlenosti koji se trebao još od 1922. godine provesti u život. Dok se ne uvede obavezno zakonsko osiguranje treba dodijeli pomoći nezaposlenim radnicima da vrše burze rada. Nezadovoljstvo radnika burzama rada, u kojima je u stvari postojao komesarijat, izviralo je iz oskudnosti sredstava kojima su burze raspolagale. Od vlade se tražilo da obaveže sve banovine i općine u državi da u svoje budžete unesu stavke za pomaganje nezaposlenih radnika, da uvedu posebni porez na sav luksuz, posebno na luksuzne stanove, zabavne ustanove, piće, potrošnju u restoranima, pivnicama, kavanama u korist nezaposlenih. Zahtijevalo se, isto tako, da se sve kazne izrečene poslodavcima za prekršaje u odnosu na radno vrijeme unesu u ovaj fond, da se povisi razrez za pomoć nezaposlenim rudarskim radnicima, da se osigura posredovanje rada i pomaganje nezaposlenih pomoraca. Prilikom dodjeljivanja pomoći ne treba praviti razliku između sezonskih i nesezonskih radnika. Svima koji pomažu nezaposlene prilozima u naturi treba osigurati besplatan prijevoz. Bezuvjetno je nužno osigurati ishranu poljoprivrednih radnika. Treba stvoriti žitni fond u kojeg bi bili dužni svi vlasnici zemlje (iznad devet katastarskih jutara) dati po pet kg žita i kukuruza po jutru. Na kongresu je iznijeto da prema statistici Međunarodnog biroa rada u Jugoslaviji nema više nezaposlenih od devet i pol tisuća, pa se tražilo da se to ispravi.

Savez grafičkih radnika izdao je od 1921-1930. godine 22,707.746 dinara ili 44 posto od ukupnih primanja za svoje nezaposlene drugove. Tu sumu žrtvovali su grafički radnici od svojih nadnica koje su bile znatno oporezovane. Kada bi se ta suma oslobodila poreza grafički radnici bi mnogo lakše podnosili svoju žrtvu za nezaposlene drugove. Savez grafičkih radnika (SGR) tražio je da državne vlasti apsolutno zabrane svaki prekovremeni rad. U Sloveniji je bilo 30.000 nezaposlenih. Izgubljeno je oko 200 milijuna nadnica. Na svakih 200 dinara izgubljenih nadnica dobili su nezaposleni pomoć od dva i pol dinara. Predstavnici Slovenije tražili su da se u burzama rada ukinu besmisleni centralizmi i izvrši njihova reorganizacija. U Skoplju je burza rada imala svoju ekspozituru sa 200.000 dinara godišnjeg budžeta. Sredstava za nezaposlene nije bilo. Najefikasnija pomoć nezaposlenima bila je zabrana prekovremenog rada. U Bosni uz nezaposlene radnike postojala je i masovna pauperizacija seljaka. Od 25.000 šumskih i drvodjelskih radnika ostalo je svega 4 000 zaposlenih. Bilo je 20 puta više nezaposlenih nego što je prikazivala službena statistika. Burzama su se javljali samo radnici koji su tražili povlasticu za vožnju ili besplatnu vožnju. Sezonski radnici nemaju pravo na pomoć. U Beogradu se u mnogim poduzećima radilo 12-14 sati. Nekoliko tekstilnih tvornica sa 600 zaposlenih obustavilo je

posao, prestala je s radom i Staklana u Paraćinu i Tvrnica vagona u Kruševcu.⁴²⁰

Državna pomoć sirotninj, nezaposlenima i izvođenje javnih radova

Pod naslovom »Državna pomoć za pomaganje sirotninje, nezaposlenih i izvođenje javnih radova« objavila je građanska štampa da je Ministarski savjet na sjednici od 28. siječnja 1933. donio Pravilnik prema kojemu se dodjeljenih 50 milijuna dinara iz državnog budžeta dijeli na: pet milijuna za ishranu sirotninje (stari, ubogi, nesposobni za rad i nezbrinuta djeca), 10 milijuna dinara za pomaganje nezaposlenih radnika i 35 milijuna dinara za izvođenje javnih radova. Kredite za pomaganje nezaposlenih radnika dobila je Slovenija – 1,800,000; Vojvodina – 1,300,000; Hrvatska i Slavonija – dva milijuna, a ostala sredstva pripala su ostalim banovinama. Dodjelu kredita ocijenilo je vodstvo URSS-a kao značajno javno priznanje da se mora lučiti nezaposlene radnike i sirotninju. Pozvane su sindikalne organizacije da se pobrinu da 10 milijuna namijenjenih nezaposlenim radnicima njima zaista i pripadne. Pomoć treba da dobiju radnici kojima je najamni rad jedini izvor prihoda. Krediti su dati banovinama, koje trebaju raspodijeliti po gradovima u kojima ima nezaposlenih najamnih radnika. Pravilnik je predviđao da se pomoć u prvom redu daje u naturi. Predviđala se pomoć u kruhu, brašnu, povrću, mesu ili kuponima za kupovanje životnih namirnica. Pravilnik je predviđio i pomoć zapošljavanjem na opće korisnim radovima. Tu se mislilo na sistem produktivnog suzbijanja nezaposlenosti, s time da općina dobija pomoć za svakog radnika kojeg može zaposliti. Sindikati su istakli zahtjev da se na tim radovima ne može kulućiti za kruh i čorbu, nego da se treba za puni rad platiti i puna nadnica. Stručnim radnicima treba davati posao u njihovoj profesiji. Dijeljenje pomoći trebalo bi se vršiti putem odbora u kojima bi bili predstavnici radničkih organizacija i radničkih ustanova. Radnici su pozvani da se bore protiv svake zloupotrebe ove pomoći.⁴²¹

Koliko su općine mislile dati za nezaposlene može da posluži već navedeni primjer beogradske općine. Na sastanku velikog broja humanitarnih društava i socijalnih ustanova napali su sindikati općinu zbog malog priloga za nezaposlene. Tom prilikom rekao je predstavnik URSSJ-a: »Ogroman broj nezaposlenih radnika neće se moći zbrinuti putem skupljanja dobrovoljnih priloga i preko zabava, tombola i apeliranja na meka i milostiva srca plemenitih ljudi. Iskustvo nam je svima pokazalo da se tim putem može ubrati još u neka para, ali samo od onih koji su i sami slabog imovnog stanja. Bogati i imućni su gluhi i neosjetljivi na bijedu i ne-

volju nezaposlenih. Nikakvi apeli na njihovu boječivost i humanost ne pomažu. Oni čvrsto drže svoje zamotuljke sa zlatom u slavnjačama – čarapama, sefovima i bankama. Dužnost je pravnih humanih i socijalnih ljudi i ustanova da se osiguranje u nezaposlenosti putem progresivnog razreza od strane općine i prema imovnom stanju oporezuju svi građani.«⁴²²

5. siječnja otvorena je tromjesečna kuhinja za nezaposlene radnike u Beogradu. Formiran je odbor za nezaposlene koji je izdavao legitimacije za primanje pomoći u naturi.⁴²³

Pomoć nezaposlenim radnicima u Hrvatskoj razdijeljena je tako da je zagrebačka općina dobila 300.000 dinara na 20.000 nezaposlenih radnika. Gradski socijalni odsjek davao je pomoć onima koji su najmanje dvije godine zaposleni u Zagrebu. Svi drugi, prema pisanju »Jutarnjeg lista«, biće čitjereni iz Zagreba. Umjesto novca, radnici su dobili živežne namirnice za određeni rad. Sindikalne organizacije zagrebačkog MMO URSSJ-a ustale su najoštrije protiv toga, tražeći da se od novca koji je dodijeljen banovini za pomaganje nezaposlenih radnika potpomognu svi nezaposleni, bez obzira na to odakle su. Krajem ožujka iscrpljene su sve potpore u novcu i hrani. Sindikat je tražio da se nađu potrebna sredstva za zaposlenje nezaposlenih.

Pritisak radnika na burze rada i smanjenje broja osiguranih članova predstavljalo je barometar privrednog stanja u zemlji. Novac za nezaposlene trošio se uglavnom za građevinsku djelatnost države, banovina i općina. U vezi s tim razvila se građevna djelatnost u svim većim gradovima. Bogati pojedinci ulagali su također svoj novac u građevine, jer je novac u bankama bio zaleđen.

Ni početak poljskih radova nije smanjio nezaposlenost i pritisak seoskih proletera na gradsko tržište rada. Vođe URSS-a pozvale su sindikalne organizacije da u zajednici s radničkim komorama, u cilju smanjenja nezaposlenosti, izvrše opsežnu anketu o primjeni radnog vremena i rezultate dostave na nadležno mjesto. Tim radom sindikati treba da nadopune djelovanje državnih inspekcija rada.⁴²⁴

U izbornoj agitaciji za radničke komore, klasne sindikalne organizacije isticale su kao najpreteže zahtjeve za suzbijanjem nezaposlenosti. Pored zahtjeva za otvaranjem javnih radova, održavanjem normalnog radnog dana, pojačanim djelovanjem inspekcija rada, osiguranja radnika u nezaposlenosti zahtijevalo se i raspisivanje prinudnog zajma, socijalno osiguranje u slučaju bolesti nezaposlenih radnika, moratorij dugovanja nezaposlenih radnika, oslobađanje od plaćanja stanarine i osiguranje sigurnosti u stanu dok su nezaposleni. Anketa koju je sazvao socijalni odsjek grada Zagreba, na koju su pozvane razne ustanove i karitativna društva i koja

⁴²⁰ Peti kongres Radničkih komora 1932. Beograd, 1933, str. 17–58; Radnička zaštita, XV, 1933, str. 15–22.

⁴²¹ Radničke novine, Beograd, 1. i 6. I 1933; Radničke novine, Zagreb, 1. 13. i 20. I, 3. II 1933.

⁴²² Radničke novine, Beograd, 20. I 1933.

⁴²³ Ibid.

⁴²⁴ Radničke novine, Zagreb, 24. II, 31. III, 14. i 21. IV, 19. V 1933.

je trebala utvrditi način prikupljanja sredstava za nezaposlene radnike, URSS-ovi sindikati su ocijenili nedovoljnom i neozbiljnom. Takve ankete svele su se na sabirne akcije, te od njih i nije moglo biti nikakvih ozbiljnijih rezultata. Sabirne akcije su nedovoljne, sa stajališta radnika nedostojne, jer se socijalni problemi žele riješiti milodarima i prosjačenjem. »Radnička klasa odbija milostinju. Milostinja je nespojiva sa njenim dostojanstvom. Njen visoki društveni moral izražen je u traženju prava na rad. Šta više, ne trebaju njoj ni pomoći ako društvo uspije da svima radnicima obezbijedi rad i zarade od kojih oni mogu pristojno živjeti.« Takve akcije, u kojima se sakupi nekoliko tisuća dinara, nekoliko kamiona stare odjeće i nekoliko bankara i tvorničara da svoj milodar, o čemu dnevna štampa piše, služile su malograđanskim filistrima i kapitalističkim ciničima za umirenje njihove buržoaske savjesti. Umjesto toga, URSS-ovi sindikati tražili su da se sredstva za nezaposlene sakupe uvođenjem specijalnog društvenog poreza na progresivnoj bazi, tako da ga plaćaju svi bez razlike, a u prvom redu oni koji to mogu prema svom imovnom stanju. U prosincu 1933. godine poveo je URSSJ veliku akciju za zakonsko osiguranje protiv nezaposlenosti. Predsjedništvo URSSJ-a izdalo je proglas u kojemu se ukazuje sindikalnim organizacijama da je briga za nezaposlene njihov najvažniji zadatak. Novoizabrana skupština Radničke komore u Zagrebu održana 10–11. prosinca 1933. raspravljala je o pomaganju nezaposlenih radnika putem Javne burze rada. Odbor za suzbijanje nezaposlenosti u Zagrebu donio je zaključak da se uvede jednokratan obavezan socijalni doprinos po ključu općinskog nameta za zbrinjavanje nezaposlenih. Taj zaključak moralo je potvrditi Ministarstvo financija.⁴²⁵

Na području Bosne i Hercegovine broj radnika po pojedinim osiguranjima u postocima iznosio je godišnje:

godine	opće osiguranje	rudarsko	željezničko
1929	79.337	10.254	12.387
1932	58.118	9.337	11.981
nezaposleno	26,47%	8,98%	3,12%

Nezaposlenost je najprije zahvatila industrijske radnike, a zatim kvalificirane zanatske radnike. Podaci Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu pokazuju da je u 1933. godini nezaposlenost građevinskih, grafičkih, krojačkih i obućarskih radnika dostigla 50 posto, brijača, stolara i trgovačkih pomoćnika 40 posto; metalaca, šofera, pekara, konobara i sobolikara 30 posto. Veći dio ovih radnika van sezone je bio potpuno neuposlen. Sindikalne

organizacije utrošile su sva svoja sredstva. Podružnica Saveza grafičkih radnika isplatila je svojim nezaposlenim članovima u 1932. godini 728.538 dinara ili 2.708 dinara na jednog nezaposlenog člana. Drvodjelci su davali 313 dinara, ostali sindikati oko 300 dinara, a privatni namještenici i bankari od 240 do 2.500 dinara, prema visini uplaćenih članskih uloga. Radnička komora dala je za pomoć nezaposlenima 354.633 dinara. Besposlicu je pojačavalo i periodično zapošljenje radnika. Za primjer su uzeti uposleni željezničari u Šipadovu javnom saobraćaju. Periodični (sezonski) rad uveden je i u konzumnim industrijama, pivarama, špiritanama, industrijama duhana, ciglanama i rudarstvu.⁴²⁶

U proljeće 1933. godine građevinska djelatnost u Srbiji je smanjena. U Makedoniji se nije dijelila pomoć nezaposlenima iako je banovini u tu svrhu dato 700.000 dinara, za sirotinju 500.000 i 380.000 dinara za izvođenje javnih radova. U Leskovcu je 1931. godine radilo i 438 tekstilnih radnika, a 1933. godine svega 906. Nezaposlenih je bilo 532. Od toga je broja 300 stupilo u Savez tekstilnih radnika. I u Srbiji, Vojvodini i drugim krajevima u izborima za radničke komore tražila se svjesna borba protiv privredne krize, povratka na rad tisuća nezaposlenih. Središnji uređ za osiguranje radnika objavio je podatke iz kojih se vidi da je došlo do opadanja građevinske djelatnosti u cijeloj državi, zbog čega je smanjen broj radnika u industrijama kamena i zemlje, a opadanje se osjećalo i u svim ostalim profesijama. Povećanje se jedino opazalo u industrijama papira i tekstila. Ulazak u novu zimu sindikati su dočekali sa zahtjevom da se visina pomoći nezaposlenima u 1933. godini znatno povisi u odnosu na 1932. godinu. Tražili su također da se povećaju sredstva burzama rada, kao i da se njihova djelatnost poveže s djelatnošću klasnih radničkih sindikata. Na održanim skupštinama tražilo se vođenje obaveznog osiguranja radnika u nezaposlenosti, te da gradske i seoske općine preuzmu brigu za nabavku ogrjeva i besplatnog stana za nezaposlene. Pod parolom »hljeba, stana i ogrjeva« dočekana je zima.

Predsjednik vlade Srškić, obrazlažući potrebu kredita za javne radove, rekao je da naš radni svijet ne moli nikakve ni ničije milosti, nego traži rada i zarade. Vlada je zato odredila kredit za javne radove u pasivnim krajevima. Krediti su se odnosili uglavnom na gradnju i popravak putova, mostova, kanala za melioraciju i gradnju bunara. Na tim poslovima našlo je zaposlenja tisuće osiromašenih seljaka, ali ni tako se nisu rješavali problemi zaposlenja industrijskih i kvalificiranih radnika.⁴²⁷

4. i 5. ožujka 1934. godine provedena je u Beogradu anketa radničkih komora, na kojoj je ponovno istaknuto da privredna kriza u 1933. nije popustila, te da kupovna moć širokih potrošačkih masa i dalje

⁴²⁶ Radničke novine, Beograd, 11. VIII i 20. X 1933.

⁴²⁷ Ibid, 31. III, 28. VII, 11. VIII, 10. 24. XI, 8. i 15. XI 1933.

pada. Pošto je anketa ustanovila da u zemlji ima oko 300.000 radnika i namještenika koji su izloženi dugotrajnoj nezaposlenosti i da su sva materijalna sredstva za njihovo osiguranje nedovoljna, tražilo se striktno pridržavanje osamnatog radnog vremena, zabrana prekovremenog rada, jačanje službi državnih inspekcija rada, uvođenje boljeg nadzora zapošljavanja stranaca, zabrana zapošljavanja na dva radna mjesta i umirovljenika koji imaju prihod koji ipak osigurava minimum egzistencije. Tražilo se također osiguravanje obaveznog i besplatnog školovanja omladine do navršene 16 godine, te sprečavanje dolaska djece na tržište rada. Uvođenjem u život osiguranja radnika u starosti i iznemoglosti i proširenjem Zakona o mirovinskom osiguranju namještenika za cijelu zemlju trebalo je omogućiti postupno povlačenje starijih radnika iz privrede, kako bi bilo više mjesta za mlade. U pojedinim privrednim granama u kojima je postojala potreba zaposlenja svih raspoloživih radnika i namještenika trebalo je uvesti 40-satnu radnu nedjelju. Isto je tako trebalo uvesti kontrolu otpuštanja radnika i namještenika zbog uvođenja novih strojeva. Da bi se oživila građevna djelatnost, od koje je zavisilo zaposlenje radnika raznih zanimanja, bilo je potrebno ukinuti poreze na novogradnje i sprječiti umjetno podizanje cijena građevnog materijala.

U cilju pomaganja nezaposlenih zahtijevalo se od Ministarstva financija da iz rezervi kredita dokaže Centralnoj upravi za posredovanje rada potrebna sredstva, te da se iz kredita za javne radove mogu izdvajati odgovarajuće sume za neposrednu pomoć nezaposlenima. Zahtijevalo se zatim od vlade da pozove sve općinske odbore i banovine da u svojim budžetima utvrde sredstva za pomaganje nezaposlenih, da se iz prihoda klasne lutrije redovno izdvaja određen iznos za javne burze rada. Tražilo se također povećanje sume vanrednih potpora. Konstatirano je ne samo relativno nego i apsolutno povećanje broja nezaposlenih, broj kojih je po službenim statistikama iznosio 172.000. I u ovoj anketi govorilo se o navali nezaposlenih na javne burze rada i malom broju izvršenih posredovanja. Ponačljali su se isto tako zahtjevi za mjerama za suzbijanje nezaposlenosti putem kreditne politike vlade, radikalnim spuštanjem kamatne stope, osjetnim reduciranjem javnih poreza, oslobođenjem industrijskih sirovina poreza, revizijom carinske politike. Država je dala kredit od 35 milijuna dinara za javne radove čime je zadržala proleteriziranog seljaka da ne ide u gradove, ali za 300.000 industrijskih, zanatskih, trgovačkih i saobraćajnih radnika nije dala ništa.

Predstavnik Centrale industrijskih korporacija interesirao se za opsege nezaposlenosti za koje je tvrdio da su predimenzionirane. U uzroke slabe zaposlenosti naveo je i nekvalificiranost radnika. Zahtijevao je da, ako se ne mogu naći sredstva za javne radove, se ide na unutrašnje i vanjske zajmove, a po potrebi i u inflaciju. Predstavnik Udruženja

intelektualnih radnika Jugoslavije zamjerio je SUZOR-u što u statistici nije naveo nezaposlene intelektualne radnike. Vladimir Pfeiffer je iznio da je zagrebačka Radnička komora provela anketu koja je obuhvatila oko 100 poduzeća i 53.834 radnika. Uspoređujući kraj 1933. i početak 1934. godine s 1930. godinom, došli su do zaključka da je u tim poduzećima bilo uposleno 39.740 radnika ili 73,79 posto, što znači da je svaki četvrti radnik nezaposlen. Prosječna nominalna mjesečna zarada iznosila je 1.014 dinara, dok je realna nadnica bila manja za 47 posto, usprkos strahovitom padu cijena poljoprivrednih proizvoda. Na anketi se kritizirala državna financijska politika. Iznesen je podatak da je za pomoć nezaposlenim radnicima u Beogradu Narodna skupština dala 100.000 dinara. Gradonačelnik je zadržao 80.000, a za nezaposlene je dao samo 20.000 dinara. On je isto tako odbio da se uvede porez u noćnim lokalima u korist nezaposlenih. U Zagrebu radnik ne može dobiti pomoć ako nije rodom iz Zagreba. Na izgradnji nasipa na Savi radilo je oko 500 nezaposlenih radnika. Jedan općinski činovnik nazivao ih je marvom i fizički napadao pojedince. Ovi su se branili i istukli ga. U znak odmazde općina je obustavila rad za svih 500 radnika. Mnogi radnici su uhapšeni, a gospodin koji je izazvao taj revolt radnika dobio je pohvalu.⁴²⁸

Svi građanski dnevnici u zemlji bili su puni izvještaja o raspravama u vezi s debatom o budžetu, koja je vođena u Narodnoj skupštini. O nezaposlenosti i pomoći nezaposlenim radnicima u toj debati nije bilo ni riječi. Isto tako nije bilo ni riječi o problemima osiguranja u slučaju bolesti nezaposlenih radnika. Naime, nezaposleni radnik prestaje biti član osiguranja, jer se za njega ne plaća doprinos.

Narodna skupština je izglasala aklamacijom Zakon o naknadi oduzetog zemljišta begovima. Radilo se o 200 milijuna dinara kao naknadi za agrarnu reformu. Ta ista skupština nije ni jednom riječju dala podršku zahtjevima nezaposlenih radnika. Sindikalne organizacije tražile su od Narodne skupštine da unošenjem u državni budžet sredstava za osiguranje nezaposlenih pokaže da su za nju nezaposleni radnici barem isto toliko značajni element koliko i bosanski begovi.

Centralni sekretarijat radničkih komora završio je 10. srpnja 1934. raspravu o programu akcija na planu rješavanja problema nezaposlenih. Pozdravljena je odluka ministra socijalne politike da se pravo na pomoć za nezaposlenost kod burzi rada proširi na 20 tjedana godišnje. Burze rada treba smatrati jugoslavenskim sistemom osiguranja radnika protiv nezaposlenosti. Počelo je prvo prikupljanje sredstava u banovinske fondove za javne radove i izgradnju putova lokalnog značaja i mostova.

⁴²⁸ *Radničke novine*, Zagreb, 19. I, 9. III 1934; Nezaposlenost u Jugoslaviji, Anketa Centralnog sekretarijata Radničkih komora, Beograd 1934, str. 1-43.

Na skupštini Radničke komore u Zagrebu 21. i 22. srpnja 1934. godine rečeno je da privredna kriza nije popustila. Tu i tamno smanjena je nezaposlenost povećanjem proizvodnje, čime se je povećala roba na skladištima, pa je tržište još više opterećeno. Mjere za oživljavanje privrede su veliki javni radovi za koje treba osigurati kapital, u obliku posebnog oporezivanja ili prisilnog zajma. Pomoć nezaposlenima može se najbolje organizirati obaveznim zakonskim osiguranjem svih najamnih radnika.

U rujnu su počele klasne sindikalne organizacije zimsku kampanju za pomoć nezaposlenima. U radničkoj štampi isticalo se da je zima na pragu, a mase nezaposlenih lutaju ulicama bez hrane, odjeće, obuće i stana. Bilo je potrebno mobilizirati sve snage da se nezaposlenim osigura prehrana.

Na raspravi o nezaposlenima, održanoj 3. i 4. ožujka u Beogradu utvrđeno je da zajedno s poljoprivrednim radnicima ima 300.000 nezaposlenih radnika koji pored gole i bose obitelji, oskudice u ogrjevu u kući stalno gladuju. U zadnje tri godine nezaposlenost je napravila pravu pustoš u radničkim obiteljima. Kućevlasnici, veliki i mali, odlučno zahtijevaju ispražnjenje stana, jer i njih država neće da oslobodi od plaćanja poreza. I u drugim državama postojala je privredna kriza i nezaposleni radnici, ali svugdje je postojala posebna obaveza zbrinjavanja nezaposlenih. Na primjer, u Čehoslovačkoj je izdano 537 milijuna dinara, u Austriji više od jedne milijarde i 600 milijuna dinara.⁴²⁸

U Splitu je banska uprava obećala pomoć za nezaposlene u iznosu od 40.000 dinara. 19. veljače održano je u Vrbaskoj banovini konferencija na kojoj se raspravljalo o javnim radovima za suzbijanje nezaposlenosti. Srezovi su predložili radove u vrijednosti više od 97 milijuna dinara. Međutim, od države su u tu svrhu primljena svega tri milijuna dinara. Iz cijelog akcionog programa ove konferencije vidjelo se da nijedan novi gradski radnik, zanatlija, trgovački pomoćnik, privatni namještenik i činovnik neće moći biti zaposlen, jer su radovi takve naravi da će na njima moći raditi nekvalificirani radnici i seljaci. Nadnica za javne radove iznosila je 12 dinara.⁴³⁰

Narodna skupština je donijela odluku po kojoj potpore neuposlenim radnicima mogu biti isplaćivane umjesto dotadašnjih šest tjedana 20 tjedana i umjesto dnevne pomoći od 10 dinara 15 dinara po članu.⁴³¹

Mjesni međustrukovni odbor URSS-a u Tuzli podnio je predstavku gradskom načelstvu u kojoj iznosi da u Tuzli ima 400 nezaposlenih radnika različitih profesija. U vezi s tim on je tražio da se pomoć nezaposlenima osigura povišenjem poreza na luksuzne i razne uvozne gotove proizvode.⁴³²

Prema izvještaju Javne burze rada u Beogradu rad je tražilo 31.645 muškaraca i 6 793 žene. Tom broju trebalo je dodati još 500 grafičkih radnika, 450 ugostiteljskih radnika, 900 građevinskih itd. Taj veliki broj nezaposlenih porastao je prilivom radnika iz drugih mjesta.⁴³³

Iako se je broj zaposlenih radnika povećao za desetine tisuća kroz cijelu godinu, ostao je isti pritisak nezaposlenih radnika na javne burze rada.⁴³⁴

12. studenog posjetila je ministra socijalne politike delegacija predstavnika svih radničkih komora i zamolila ga da se što prije stavi na snagu ovlaštenje koje je dato Zakonom o financijama za tekuću godinu i prema kojem se pravo na pomoć nezaposlenima produžuje na 20 tjedana, te da se iz sredstava koja se prikupljaju u banovinama u fondove za javne radove izdvoji 15 posto iznosa, te stavi na raspolaganje javnim burzama rada zbog pomoći nezaposlenim radnicima u gradovima.⁴³⁵

Demonstracije nezaposlenih

Na traženje radničkih organizacija i radničkih komora iz cijele zemlje zakazana je u Beogradu 20. i 21. siječnja 1935. godine ponovo anketa o nezaposlenosti u zemlji. U prethodnom poglavlju iznijeli smo podatke s takve ankete održane u ožujku 1934. god. Funkcionari URSS-a tvrdili su da rad ove ankete nije ostao bez rezultata, jer su dati izvjesni krediti za javne radove. Istina, ti krediti bili su mali i nedovoljni. Broj nezaposlenih popeo se na 300.000. Stvarni broj nezaposlenih sa siromašnim seljacima koji su tražili zaposlenje putem burzi rada iznosio je 536.324. Drugo ništa nije za njih urađeno. Radno vrijeme je ostalo neograničeno. Time je ubrzan proces stvaranja novog kadra nezaposlenih. Nezaposleni su se radnici počeli bojati da će razne privatne i humanitarne akcije umanjiti značaj potrebe državne pomoći. U Beogradu je 1934. godine izdano za ishranu nezaposlenih 735.562 dinara, što znači da je 2 000 osoba dobivalo jedan obrok dnevno. Nova anketa o nezaposlenosti trebala je omogućiti brže i efikasnije suzbijanje nezaposlenosti i pružanje pomoći nezaposlenima. Ponovljeni su doslovno svi zahtjevi utvrđeni u anketi iz 1934. godine. Dok se ti zahtjevi ne provedu tražilo se da se Centralnoj upravi za posredovanje rada iz rezervnih kredita izda isti iznos kao i onaj koji su izdale javne burze rada za pomoć nezaposlenima u trajanju budžetske godine. Isto tako, u cilju suzbijanja nezaposlenosti trebalo bi izdvajati odgovarajući iznos iz kredita za javne radove. Od općinskih uprava i odbora tražilo se da osiguraju stanove i ogrjev nezaposlenima. Pravo na pomoć od općina trebalo bi osigurati svim radnicima na njihovom području koji su bili zaposleni šest mjeseci.⁴³⁶

⁴²⁸ *Ibid.* 23. III, 20, 27. VII, 15. 28. IX 1934.

⁴³⁰ *Radničke novine*, Beograd, 2. i 23. III 1934.

⁴³¹ *Ibid.* 6. IV 1934.

⁴³² *Ibid.* 3. VIII 1934.

⁴³³ *Ibid.* 2. XI 1934.

⁴³⁴ *Ibid.* 16. XI 1934.

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ *Ibid.* 18. I 1935.

Novi predsjednik vlade B. Jevtić objavio je u štampi i putem radija da je vlada podnijela Uredbu o financiranju velikih javnih radova u svrhu oživljavanja narodne privrede i suzbijanja nezaposlenosti. Ovi veliki javni radovi obuhvatit će gradnju modernih međunarodnih putova i željezničkih linija. Predviđao se izdatak od oko milijarde dinara. Ta sredstva osigurat će četiri najveće novčane ustanove: Narodna banka, Državna hipotekarna banka, Poštanska štedionica i Privilegirana agrarna banka, koje raspolazu velikim neangažiranim kapitalom.⁴³⁷

Referat o nezaposlenosti na anketi radničkih komora podnio je Jovo Jakšić. On je iznio da bi samo izdaci najamnine za stan i ishranu 50.000 obitelji radnika, za koje je utvrđeno da su stalno nezaposleni, iznosili godišnje 180 milijuna dinara. Burze rada u svojim budžetima za 1935. godinu imaju za pomoć svega 10 milijuna. Anketa je tražila da se redovna pomoć odmah produži do 20 tjedana, za što već postoji zakonsko ovlaštenje. Anketa je utvrdila da od Uredbe o izvođenju javnih radova radnici nisu imali nikakve posredne ni neposredne koristi, jer su data mala sredstva za izvođenje sitnih radova, koje su izvršili seljaci. Od tih sredstava burze rada nisu dobile ni jedne pare, tako da država u pogledu pomaganja nezaposlenih radnika nije učinila apsolutno ništa. Ni nova uredba o javnim radovima ne obećava mnogo više. Za najosnovnije osiguranje za čitavo vrijeme trajanja nezaposlenosti bilo bi potrebno oko 200 milijuna dinara godišnje. Ta sredstva bi se trebala osigurati zavođenjem posebnog socijalnog poreza. Da bi se onemogućile zloupotrebe, anketa je tražila da se pri svim općinskim i banovinskim socijalnim fondovima stvori samoupravna kontrola interesanata. Anketa je raspravljala i o zakonskoj zaštiti minimalnih nadnica i poreskom opterećenju radnika i namještenika. Anketa je pozdravila obaranje kamatne stope, ističući da radnike i namještenike zanima kupovna moć dinara i u tu je svrhu zahtijevala zaključenje velikog unutrašnjeg zajma od dvije do tri milijarde dinara za izvođenje velikih javnih radova. Anketa je tvrdila da je nezaposlenost u Jugoslaviji zato tako fatalna što radnik nema dovoljno za normalnu ishranu ni onda kada radi.⁴³⁸

Na velikom javnom zboru nezaposlenih radnika u Beogradu koji je održan 20. veljače 1935. godine data je podrška anketi održanoj u siječnju. Zbor je zahtijevao na prvom mjestu pokretanje javnih radova u većem opsegu, zbrinjavanje nezaposlenih iz javnih sredstava, prinudni unutrašnji zajam. Zbor je osudio beogradsku općinu zbog njene nebrige o gladnim radnicima, te je zaprijetio da će idući zbor za nezaposlene prirediti u beogradskoj općini ili ministarstvu socijalne politike ako se ogluše o opravdane zahtjeve nezaposlenih.⁴³⁹

Inicijativom banske uprave i općine grada Subotice 28. listopada 1932. godine održana je konferencija svih privatnih društava i udruženja, poslodavčkih i radničkih stručnih organizacija i socijalno-političkih ustanova koja je imala zadatak da donese odluku kako da se nezaposlenim radnicima grada pomogne. Tom su prilikom radničke sindikalne organizacije predale svoju rezoluciju u kojoj se predlažu razne mjere za osiguranje i zaštitu nezaposlenih radnika. Te mjere gradsko predstavništvo nije prihvatilo. U veljači 1935. ponovno je sazvana konferencija koja je trebala odlučiti kako da se organizira prikupljanje pomoći po gradu radnicima koji nemaju mogućnosti da nađu posao. Sindikalne organizacije tražile su tom prilikom, kao i ranije, da se kao najefikasnije sredstvo za pomoć nezaposlenima utvrdi socijalni porez. Radnici i namještenici ne žele pomoć koja im se pruža iz isprošenih sredstava.⁴⁴⁰

Pošto se u Banja Luci pomoć za nezaposlene davala u novcu, to je privuklo veliki broj nezaposlenih radnika iz čitave banovine. Burze rada, Radnička komora, Radnički dom, Uboški dom i svi policijski zatvori pretvoreni su u skloništa i prenoćišta za nezaposlene radnike. Zbog toga je na prijedlog Radničke komore pomoć nezaposlenima davana u obliku zarade. Nezaposleni radnici su prigovarali Radničkoj komori i Mjesnom međustrukovnom odboru URSSJ-a da se brinu samo za svoje članove.⁴⁴¹

Zagrebačke »Radničke novine« isticale su da je otvaranje javnih radova radi oživljavanja privredne djelatnosti u najvećem dijelu zasluga URSS-a, njegove štampe, stotine sastanaka, skupština i zborova. Do prve milijarde za ove svrhe došla je vlada izvjesnim valutno-financijskim operacijama. Javni radovi pokrenuli su cijelo radno tržište. Masa nadničara koja je pritisкала javne burze rada počela je da se odliva. Oživila su i mnoga industrijska poduzeća, posebno u metalskoj industriji. Življa privredna djelatnost davala je mogućnost radničkim sindikatima da dizanje nadnica povežu s akcijom sklapanja kolektivnih ugovora.⁴⁴²

Početkom rujna pozvao je Pokrajinski odbor URSSJ-a u Zagrebu sindikalne organizacije da nastupajuće zime poduzmu sve kako bi se smanjila stradanja nezaposlenih radnika. Novo sa čime treba računati je poskupljenje životnih namirnica, vrlo loša žetva, u pasivnim krajevima opasnost od gladi. Zbrinjavanje nezaposlenih žrtava kapitalističkog sistema treba biti stvar cijelog društva, čitave zajednice.⁴⁴³

Centralni odbor za posredovanje rada koji je u rujnu održao sjednicu u Splitu utvrdio je da je pitanje pomoći nezaposlenima još aktualan problem, te da je za izvjesne grupe radnika stanje još teže nego što je ranije bilo. U vezi s tim, na sjednici se tražilo

⁴³⁷ *Ibid.*, 8. II 1935.

⁴³⁸ *Radničke novine*, Zagreb, 18. i 25. I, 1. II 1935.

⁴³⁹ *Radničke novine*, Beograd, 22. II 1935.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, 15. III 1935.

⁴⁴¹ *Ibid.*, 8. III 1935.

⁴⁴² *Radničke novine*, Zagreb, 5. IV 1935.

⁴⁴³ *Ibid.*, 7. i 13. IX 1935.

da se pored sistema ograničenog osiguranja za slučaj nezaposlenosti zavede sistem pomaganja svih nezaposlenih, barem u zimsko doba. Stoga je sjednica molila ministarski savjet da u državni budžet za 1935–1936. unese najmanje 20 milijuna dinara za pomoć koja bi se dijelila putem javnih burzi rada. Kada je zima nastupila, klasni radnički pokret je isticao da on čini krajnje napore da se ozbiljno riješi pitanje redovnog pomaganja nezaposlenih radnicima i namještenicima. Dao je punu podršku zahtjevima Centralnog odbora za posredovanje rada i zaključcima Velikog sindikalnog vijeća održanog u Beogradu 13. listopada 1935. Međutim, sredstva za pomaganje nezaposlenih nisu bila povećana, a prihodi od burzi rada su smanjeni, jer ih u nekim banovinama nisu ni ubirali.

Na drugoj redovnoj skupštini Radničke komore Zagreb, održanoj 2. i 3. prosinca 1935. ponovo je utvrđeno da problem pomoći nezaposlenim radnicima još stoji na mrtvoj točki. Pobošljanje privredne situacije i javni radovi ne rješavaju postojeće probleme nezaposlenih. Skupština je zahtijevala da se donese zakon o osiguranju radnika za slučaj nezaposlenosti, da se povisi razrez za javne burze rada, da se subvencijama države, banovina i općina povećaju sredstva koja ubiru same burze rada, da se odluke o sniženju potpora povuku i da se davanje pomoći i posredovanje rada vrši u sporazumu sa slobodnim radničkim i namješteničkim sindikalnim organizacijama.⁴⁴⁴

Na poziv Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a u Smederevu održan je početkom siječnja 1936. godine zbor kojemu je prisustvovalo 700 nezaposlenih radnika. U ime Glavnog radničkog saveza govorio je sekretar Milorad Belić. On je rekao da javne burze rada raspolazu rezervnim fondom od 43 milijuna dinara koje su radnici uplatili isključivo za osiguranje u nezaposlenosti. Centralna uprava za posredovanje rada donijela je odluku da otpočne s dijeljenjem pomoći iz tog fonda. Vlada je stornirala tu odluku.⁴⁴⁵

Novi pravilnik o zbrinjavanju nezaposlenih radnika i organizaciji službe posredovanja rada donesen 15. prosinca 1935. a stupio je na snagu 1. siječnja. Odredbe o pomoćima stupile su na snagu tek 1. srpnja 1936. godine. Pomoć je bila redovna, vanredna i trenutna. Pravo na pomoć imali su članovi radničkog osiguranja koji su imali 200 prinosnih dana ili osam mjeseci u jednoj godini, ili 300 prinosnih dana, tj. 12 mjeseci u dvije godine. Redovna pomoć tekla je od osam dana prijaviene nezaposlenosti, a trajala najviše 16 tjedana, te se davala prema nadničnim razredima i broju nezbrinute djece, tjedno od 20 do 150 dinara.⁴⁴⁶ Usporedo s pravilnikom izdata je i nova Naredba koja je trebala da znači prijelaz burzi rada sa sistema pomoći na sistem osigu-

ranja. Prije objave Naredbe nitko nije znao njen sadržaj, ni radničke komore ni sindikalne organizacije, pa ni vrhovni forum burze rada. Novi propisi određivali su da se pomoć nezaposlenima koncentrirana na manji broj osoba s duljim članstvom. Pravo na vanrednu pomoć imali bi jedino oni radnici koji mogu dobiti redovnu pomoć. Trenutna pomoć predstavljala je u stvari milostinju. Velika većina nezaposlenih koji su do tada dobijali pomoć na burzama rada na osnovi Naredbe nije je više mogla primati. Naredba je značila ozakonjenje milostinje. Zagrebačke »Radničke novine« pisale su kao o obmani i tjeranju šege s nezaposlenim radnicima.⁴⁴⁷

Akcije klasnog radničkog sindikalnog pokreta u Zagrebu naišle su u 1935. godini na velike poteškoće, jer im vlasti nisu dozvoljavale održavanje javnih skupština na kojima bi se akcija za pomoć nezaposlenima iznijela pred širu radničku i građansku javnost. S obzirom na izvanredno teško stanje nezaposlenih radnika zaključeno je na sjednici Mjesnog međustrukovnog odbora 7. siječnja 1936. da se osnuje posebna delegacija predstavnika nezaposlenih radnika pojedinih struka koja bi intervenirala kod bana i predsjednika gradske općine. Delegacija je osnovana i 17. siječnja posjetila je gradsku upravu i gradsko načelstvo. U delegaciji su sudjelovali u ime drvodjelskih radnika Turković, u ime kožarsko-prerađivačkih radnika Kuren, u ime privatnih namještenika Purgarić, za živežarske radnike Ostojić, za šivačko-odjevne i tekstilne radnike Kovačić, za metalske radnike Marenčić, za brijačko-vaslularske Matovinović, za grafičke Sorić, za apotekarske radnike Orijel. Delegaciju su predvodili Blaž Dianić i Tomo Maurović, a u ime Pokrajinskog odbora URSS-a i Radničke komore Eduard Fleischer. Ban je pustio delegaciju da čeka sat i pol, pa je odbio da ju primi, jer da mu nisu poznate predstave na koje se delegacija pozivala. U vrijeme dok je delegacija čekala sakupilo se pred bankom upravom nekoliko tisuća radnika, čekajući rezultate intervencije. Banška uprava pozvala je E. Fleischera da sakupljenim besposlenim radnicima saopći rezultate intervencije i da se u miru razidu, što je on i učinio. Ni predsjednik gradske općine Rudolf Erben, ni njegov sekretar nisu htjeli da prime delegaciju pod izgovorom da su zauzeti drugim poslovima. U predstavi koju je Mjesni međustrukovni odbor URSS-a u Zagrebu uputio predsjedniku gradske općine istaknuti su zahtjevi u odnosu na osiguranje i pomoć radnicima u zimskim mjesecima. U tim zahtjevima na prvo mjesto stavljen je zahtjev za organiziranjem javnih općinskih radova. Za ove izvanredne poslove treba općina da nađe i vanredna sredstva. Zahtijevalo se strogi nadzor radnog vremena i zabrana prekovremene rada, te osiguranje garantiranih minimalnih nadnica. Pošto je nemoguće zaposliti sve nezaposlene radnike, a posebno namještenike, nužno je da se usporedo organizira i pomoć nezaposle-

⁴⁴⁴ *Ibid.*, 20. IX, 15. i 22. XI, 6. XII 1935.

⁴⁴⁵ *Radničke novine*, Beograd, 3. I 1936.

⁴⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁴⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 11. i 18. I 1936.

nima, i u novčanim i drugim materijalnim sredstvima. Zahtijevalo se također da se nezaposlenima svakog tjedna izdadju potrebne količine brašna, krumpira, graha, masti, šećera, drvna, ugljena, i tsl. Tražilo se osposobljavanje prihvatilišta za muške i ženske nezaposlene radnike, organiziranje liječničke pomoći na račun općine, uspostavljanje javne kuhinje koju treba financirati iz sredstava grada, banovine, Javne burze rada i Radničke komore. MMO URSSJ-a je za provedbu cijelog ovog programa predložio gradskoj upravi osnivanje posebnog odbora u koji bi ušli predstavnici Radničke komore u ime radnika. Nakon neuspjeha delegacije kod bana i predsjednika grada, nezaposleni radnici počeli su da se u tri kolone razilaze demonstrirajući. Kolonu koja je stigla na Preradovićev trg policija je grubo rastjerala. U sukobu s policijom uhapšena su dva radnika. Nezaposleni građevinski radnik Đuro Halabarec odupro se je policijskom napadu i hapšenju ispalivši jedan metak iz revolvera kojim je ubio jednog policijskog stražara. U bjekstvu je ranio još jednoga. U vezi s tim demonstracijama i ubistvom stražara otpočela su po Zagrebu masovna hapšenja komunista i zversko batiranje svih uhapšenih na policiji.⁴⁴⁸

Novine su donijele pismo koje je Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Zagrebu uputio 12. prosinca 1935. godine banskoj i gradskoj upravi, sa zahtjevima u pogledu zbrinjavanja nezaposlenih.⁴⁴⁹

Stav komunista u borbi protiv nezaposlenosti

Komunisti su borbu protiv nezaposlenosti vodili pod parolama: Protiv kapitalističke racionalizacije! Protiv otpuštanja s rada! Protiv individualnih ugovora! Protiv kuluka! Protiv snižavanja nadnica! Protiv produžavanja radnog vremena! Protiv noćnog rada žena i mladih radnika! Protiv otpuštanja s rada žena porodilja! Protiv pogoršavanja i ukidanja radničkog zaštitnog zakonodavstva! Protiv globa! Protiv iseljavanja nezaposlenih radnika! Protiv diktature! Protiv monarhije! Protiv fašizma! Protiv priprema imperijalističkog rata protiv SSSR-a! Za sedam sati, a za mlade radnike četvoro i šestoro sati radni dan! Za pomoć svim nezaposlenim radnicima i radnicama kroz cijelo vrijeme trajanja nezaposlenosti u visini pune plaće zagarantirane kolektivnim ugovorima! Za jednaki rad jednaku plaću! Za dvogodišnje naukovanje! Za pohađanje škola šegrta u vrijeme rada! Za otvaranje radova! Za radničko-seljačku vladu! Organizirajte organizacije nezaposlenih! Borite se protiv nezaposlenosti i obaranja životnih uvjeta radničke klase!

Nema ni jednog pitanja koje bi tako duboko zadiralo u interese svake proleterske obitelji kao što

je to bila nezaposlenost. Masovna nezaposlenost bila je kamen spoticanja za sve buržoaske vlade. Buržoazija je bila nemoguća da riješi proturječnost kapitalističkog poretka. Na tom pitanju lomili su vrat i socijalisti i reformisti. Na tom pitanju bilo je najlakše pokrenuti radničke mase i privući široke proleterske slojeve komunističkoj partiji. U svim većim evropskim gradovima demonstrirali su nezaposleni radnici. Dovedene do očajanja, gladne su mase izlazile na ulicu, demonstrirale, gradile barikade, junački se borile s policijom. Pitanje nezaposlenosti u uvjetima zaoštavanja ekonomske krize, isticala je Komunistička partija, jedna je od osnovnih poluga pomoću koje se privlače pokretu široke radničke mase. Borba za pomoć nezaposlenima sastavni je dio borbe klasnog pokreta. Nezaposleni radnici predstavljaju ogromnu pritaženu revolucionarnu snagu. U ekonomskoj borbi, u borbi protiv štrajkbrehera treba povezivati nezaposlene i zaposlene radnike, uključivati nezaposlene u kolektivne ekonomske i političke bitke.⁴⁵⁰

Pod šestojanuarskom diktaturom porast nezaposlenih pratilo je sve jače izrabljivanje radničke klase i osiromašenje sela. Zbog toga se borba protiv nezaposlenosti mogla uspješno voditi samo usporedo s borbom protiv vladajućeg režima.⁴⁵¹

Komunisti su upozoravali da se ekonomska kriza u Jugoslaviji razvija neobičnom brzinom i da su novinski stupci ispunjeni paničnim vijestima o ograničenju rada i zatvaranju tvornica. Diktatura i kapitalisti prebacuju teret krize na leđa radničke klase smanjivanjem nadnica i izbacivanjem radnika s posla. Prema podacima ministra socijalne politike, samo je u građevinskoj struci, pored redovno nezaposlenih, ostalo bez zaposlenja 51.000 građevinara, a iz zatvorenih drvarskih poduzeća izbačeno je više od 24.000 kvalificiranih radnika. Za kapitalističku proizvodnju u Jugoslaviji bilo je suviše 350.000 radnika. Njihove obitelji izložene su sistematskom gladovanju i uzalud lutaju po zemlji tražeći kruha i rada. Policija hapsi nezaposlene i progoni ih kao skitnice. Ovakvo držanje prema nezaposlenima kapitalisti i njihova diktatura opravdava navodno malim brojem nezaposlenih u Jugoslaviji. Kredita za nezaposlene nema, ali se milijarde poreza ubrane od radnika i seljaka troše izdašno za armiju, policiju, kraljev dvor i vrangelovce. Komunisti su kritizirali vođe URSS-a i radničke komore da na raznim anketama i konferencijama mole i uvjeravaju ministra i vladu da daju nešto nezaposlenima, jer strpljenje nezaposlenih ima granicu, pa mogu prijeći pod zastavu komunističke partije. Komunistička partija Jugoslavije pozvala je partijske organizacije da rade na organiziranju masovnih demonstracija nezaposlenih pred berzama rada i općinama.⁴⁵²

⁴⁴⁸ *Proleter* 1929–1942, str. 53.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, str. 62.

⁴⁵² *Ibid.*, str. 101–102.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 24. I 1936.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, 31. I 1936.

Navedeni su i podaci o sve većem broju samoubojstava zbog nezaposlenosti, gladi i neimaštine. Oštrina krize zahtijeva intenzivan rad komunista među nezaposlenima, jer se jedino tako ti radnici mogu preobraziti u aktivnu revolucionarnu snagu. Pored organiziranja odbora nezaposlenih i rukovođenje njihovom borbom komunisti su isticali konkretne, masama razumljive i bliske zahtjeve kao što su osiguranje za nezaposlenosti na račun države, protiv progona nezaposlenih, za slobodu njihova kretanja, za besplatna prenoćišta, besplatan stan i ogrjev, za besplatnu liječničku pomoć i dobijanje lijekova, protiv ubiranja raznih nameta i kulucenja.⁴⁵³

»Proleter« je u prosincu 1931. godine iznio da u 48 kapitalističkih zemalja bez Kine, Turske i drugih ima potpuno nezaposlenih 34,545.000. Kao i u čitavu svijetu, tako se je i u Jugoslaviji broj nezaposlenih povećavao. Veliki broj poljoprivrednih radnika, osobito u Vojvodini, ostao je i tokom cijelog ljeta bez zaposlenja. Niske nadnice nisu bile dovoljne za odjeću i prehranu. Oko 180.000 građevinskih, šumskih i drvodjelskih radnika nije bilo ni privremeno, u vrijeme ljetne sezone, zaposleno. Veliki je broj seljaka vlasnika sitnih zemljišnih posjeda uslijed velikih poreza i zelenaških dugova ostao bez žita, hrane i zarade. Monarhistička diktatura zavela je prisilni rad, kuluk na koji tjera radnike i siromašne seljake da rade na putovima, tucaju kamen i vuku zemlju. Bogatijima je data mogućnost da se za 15 dinara otkupe od kuluka. Socijalisti više ne odriču krizu kapitalizma. Oni traže izlaz za nezaposlene u smanjenju radnog tjedna na 40 sati. Komunisti su u borbi za zahtjeve nezaposlenih stalno podvlačili da su buržoazija i kapitalistički sistem glavni krivci za besposlicu i glad masa. Pored već isticanih zahtjeva, komunisti su tražili da se svim nezaposlenima osigura jednomjesečna zarada radi kupovanja toplog odijela i obuće. Tražila se najodlučnije borba protiv kuluka i zahtijevalo njegovo ukidanje. Sve radove koji se izvode za državu, banovine i općine moraju, umjesto kuluka, obavljati nezaposleni radnici na osnovi kolektivnih ugovora, uz nadnicu koja ne smije biti manja od nadnice zaposlenih radnika. Tražilo se također da se osiguraju besplatni mliječni proizvodi za djecu nezaposlenih radnika. Odbore nezaposlenih trebalo je birati na skupštinama nezaposlenih, bez obzira kojoj političkoj ili sindikalnoj orijentaciji oni pripadali. Nijedan zahtjev ni akcija nezaposlenih ne treba da bude bez aktivnog udjela zaposlenih radnika. I obratno, ni jedan štrajk, ni jedan tarifni pokret, ne treba da bude bez pune solidarnosti i praktičke pomoći nezaposlenih. U svakoj ulici i svakom rajonu treba organizirati aktivnu obranu protiv izbacivanja nezaposlenih iz stanova zbog neplaćanja stanarine.⁴⁵⁴ Treba neustrašivo, na svim mjestima, organizirati nezaposlene oko legalnih i

polulegalnih odbora pod parolom »Rada i hljeba«. Organizirati demonstracije, isticati zahtjeve za neodložnu pomoć nezaposlenima od strane države, tvorničara i banovine i u isto vrijeme organizirati borbu za osiguranje svih radnika u visini pune nadnice na račun kapitalista i države. Treba organizirati masovni otpor radnika protiv prisilnog iseljavanja.⁴⁵⁵

U travnju 1933. godine »Proleter« je tvrdio da je potpuno bez rada i kruha više od 600.000 radnika. Većina nezaposlenih radnika ne dobiva nikakvu pomoć. Borbena gotovost i raspoloženje za borbu širokih slojeva nezaposlenih radnika je porasla.⁴⁵⁶

Kada je 1933. godine u proljeće obustavljeno davanje bonova za pomoć u naturi otpočeli su nezaposleni i siromašni da traže pomoć na ulicama i po kućama. Zagrebačke »Novosti« pozvale su policiju da pojača progone nezaposlenih radnika i to tako da se ne zaustavi na izgonima preko gradske međe, nego da nezaposlene radnike internira u njihove općine.⁴⁵⁷

U 1934. godini gotovo svaki drugi radnik u Jugoslaviji bio je bez posla. Ogromna vojska od oko 600.000 nezaposlenih ima za revolucionarnu borbu radničke klase odlučujuće značenje. Buržoazija i režim znaju to vrlo dobro, pa poduzimaju sve mjere da onemoguće razvijanje borbe nezaposlenih radnika. Oni se divljački obaraju na organizacije Komunističke partije i revolucionarne radnike, koji pokazuju nezaposlenima pravi izlaz iz njihova neizdrživa stanja. Policija ima naređenje da sprječi sakupljanje većih masa nezaposlenih radnika u radničkim središtima i gradovima. U isto vrijeme buržoazija razvija razne dobrotvorne akcije, kako bi izazvala dojam kako se društvo brine za nezaposlene. Pod plaštem zakona o javnim radovima buržoazija je uvela prisilne radove za nezaposlene. Nezaposleni radnici na tim radovima ne dobivaju nadnicu već pokvarenu hranu, niti su osigurani za slučaj bolesti ili nesreće. Komunistička je partija pozvala sve nezaposlene radnike i čitavu radničku klasu da ustane protiv pokušaja buržoazije da ih pretvori u robove.

Među nezaposlenima trebaju komunisti naći nekoliko borbenih i otestitijih radnika, raspraviti s njima zahtjeve, plan rada i borbe i pomoću njih organizirati sastanke šireg kruga nezaposlenih na kojima bi se isticali zahtjevi, organizirale skupštine i demonstracije, uz neprekidne glavne zahtjeve: »Kruha i rada!« Socijalistički i reformistički vođe bore se protiv takva načina borbe. Mjesto buđenja i poticanja radničke klase na borbu oni je uspavljaju obećanjima ministara i vlade. Umjesto protestnih zborova, demonstracija i štrajkova u koje Komunistička partija poziva radnike, socijalistički vođe u ime radnika mole milost od općina i države i traže od radnika podršku za tu svoju politiku. Pri organi-

⁴⁵³ *Ibid.*, str. 110–111.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, str. 116–117.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, str. 134–135.

⁴⁵⁶ *Ibid.*, str. 206–207.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, str. 240.

zaciji borbe nezaposlenih radnika, prema zahtjevima Komunističke partije, trebalo je najodlučnije provoditi politiku jedinstvene fronte odozdo, pod samostalnim rukovodstvom Revolucionarne sindikalne opozicije i komunističkih organizacija.⁴⁵⁸

Izsvjese poboljšanje u nekim granama industrije nije smanjilo nezaposlenost, naprotiv uslijed sve jače agrarne krize i njenog pustošenja među seoskom sirotinjom broj nezaposlenih prestano raste. Osnovni problem koji se postavlja za buržoaziju i njene agente u radničkom pokretu nije uklanjanje ili smanjenje nezaposlenosti, nego onemogućavanje i ometanje razvoja borbe nezaposlenih. Otuda se akcije raznih buržoaskih institucija i reformističkih vođa ograničavaju na predstave, prijedloge i molbe državnim i općinskim vlastima. Zbog toga su reformistički vođe na Trećem kongresu URSS-a govorili samo o smanjenju nezaposlenosti pomoću normiranja radnog vremena, javnih radova i povećanju dnevnih potpora nezaposlenih, a nisu ni riječi izustili o borbi nezaposlenih za svoja prava. Štoviše, oni su upozorili javnost da na njima ne leži nikakva odgovornost, jer su svoju dužnost izvršili upozorenjem da ih neće očekivati nemiri i sukobi ako se ne riješe problemi nezaposlenih. Tamo gdje prestaje akcija reformističkih sindikalnih birokrata za nezaposlene, tamo akcija komunista počinje. Ona se sastojala u tome da se objasni masama nezaposlenih da ih neće spasiti nikakva pomoć za zimu, koju po uzoru na hitlerovce i austrijske klerofašiste organiziraju jugoslavenski fašisti, već da si mogu pomoći jedino sami svojom borbom i zajedničkom borbom sa zaposlenim radnicima. Komunisti trebaju biti na čelu borbe nezaposlenih radnika, oni trebaju provesti akciono jedinstvo radničke klase na burzama rada, u sindikatima, u kuhinjama gdje se okupljaju nezaposleni, stvoriti odbore nezaposlenih radnika i putem tih odbora organizirati pohode nezaposlenih, zborove i demonstracije. Tisuće nezaposlenih treba da preplave ulice, da izađu pred općine s već poznatim zahtjevima.⁴⁵⁹

U Sloveniji je, pred općinskom zgradom u Djevi Mariji u Poju demonstriralo oko 100 nezaposlenih radnika. Izabrali su akcioni odbor i sastavili rezoluciju u kojoj su zahtijevali rad i nadnicu od 30 dinara, a ako nema posla dnevnu potporu od 30 dinara. Župan se počeo pogađati s akcionim odborom, želeći sastaviti spisak onih kojima je posao najpotrebniji. Nezaposleni radnici su zahtijevali da svi budu uvršteni u popis. Popis je napravljen u zbornici općine, uz prisustvo 300 nezaposlenih radnika. Pošto su predali spisak produžili su s demonstracijom. Zandari su pokušali da rasprše demonstrante, pa su uhapsili pet radnika koje je sud kasnije oslobodio. Općina je zaposlila svih 300 radnika. Kad su krediti iscrpljeni, radnici su otpušteni.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ *Ibid.*, str. 263, 264.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, str. 339.

⁴⁶⁰ *Ibid.*, str. 387.

U povodu demonstracija u Zagrebu i ubistva policajca, CK KPJ je 25. siječnja 1936. objavio sljedeće saopćenje: »Komunistička partija izjavljuje svoju najpuniju solidarnost s borbom nezaposlenih radnika za hljeb i rad. Protunarodna i proturadnička politika Stojadinovićeve fašističke vlade i nezaisita pohlepa kapitalista za sve većim profitima osuđuje stotine hiljada nezaposlenih njihove porodice na najveću bijedu i polagano umiranje od gladi. Nezaposleni radnici imaju pravo i dužnost da se najodlučnije protivi toga bore. Ali anarhistički način borbe individualnim terorom protiv pojedinih predstavnika ili službenika današnje vlasti, kao što je primjenjeno prigodom deputacije nezaposlenih na Markovom trgu u Zagrebu, nepravilan je i zato ga Komunistička partija osuđuje, upozoravajući nezaposlene radnike da takve metode u svojoj borbi nipošto ne upotrebljavaju, iako su i provocirani zvjerskim postupcima policije prema nezaposlenima, radnicima i sirotinji. Takvi akti individualnog terora koriste samo vladajućem režimu, pružajući mu izliku za dalje napade na radničku klasu i za nove provokacije, za klevetničko prikazivanje komunističke djelatnosti, kao terorističke itd. Nezaposlenim radnicima takvi očajnički čin pojedinaца ne mogu pomoći, kao što individualni teror uopće ne može donijeti koristi radnim masama. Nezaposleni si mogu pomoći jedino tako da rade organizirano, masovnom borbom za svoja prava i zahtjeve. Kod toga će oni imati najpuniju potporu ne samo zaposlenih radnika i čitave radničke klase nego i čitavog radnog naroda grada i sela. Ne u individualnom terorom, već u jedinstvu, slozi i masovnoj borbi leži spas.«⁴⁶¹

Nezaposlenost kao stalna pojava

Od 1935. godine do 1940. neprekidno je rastao broj nezaposlenih radnika. Broj ponuđenih radnih mjesta ostao je približno jednak kao i broj zaposlenih. Potražnja rada u 1935. godini povećala se na 560.511; 1937. godine na 743.022; 1939. godine na 942.684 i 1940. godine na 1.069.443. Burze rada zaposlile su 1935. godine 24.187; 1937. godine 33.872; 1939. godine 33.071 i 1940. godine 33.105. Ti podaci govore da je nezaposlenost postala stalna, akutna pojava i da su se klasni radnički sindikati morali stalno baviti problemom nezaposlenosti. Zbog toga se na skupštinama, konferencijama i kongresima neprekidno ponavljaju već ranije iznijeti zahtjevi za rješavanjem ovog problema.

Prema podacima nezaposlenost se kretala ovako: 1936. godine bilo je nezaposlenih 417.904, a 1937. godine 491.139 osoba. Po spolu je 1937. godine bilo nezaposlenih 408.173 muškaraca i 82.966 žena. Od toga je bilo oženjenih 237.566 sa 438.067 djece i 253.573 neoženjenih. Po godinama starosti bilo je: do 18 godina 39.958, do 25 godina 113.672, do 35 go-

⁴⁶¹ *Ibid.*, str. 413.

dina 189.746, do 45 godina 82.747, do 55 godina 31.573, do 65 godina 10.851, starijih od 65 godina 2 592.

Po banovinama nezaposelnost se kretala ovako:

	1936. god.	1937. god.
Beograd, Zemun i		
Pančevo	5045	6508
Vardarska	49.828	78.963
Moravska	33.155	42.501
Dunavska	59.845	65.675
Zetska	10.987	13.699
Drinska	31.956	33.192
Primorska	39.292	46.745
Savska	107.419	113.811
Dravska	36.624	41.625
Vrbaska	43.753	48.440
Ukupno	417.904	491.139

Ako se ovim nezaposlenim radnicima dodaju poljoprivredni radnici i djeca nezaposlenih, onda to iznosi 1.229.206 osoba bez sredstava za život.⁴⁶²

Veliki zbor nezaposlenih radnika održan je u Beogradu 1. studenog 1936. godine. Na zboru se tražilo organiziranje planske privrede, normiranje radnog vremena, uvođenje invalidskog i mirovinskog osiguranja, aktivno stvaranje države i općina za nezaposlene radnike, sloboda sindikalnog organiziranja i izbora za radničke komore i socijalno osiguranje. Na zboru je istaknut problem skupeće, pitanje oživljavanja privredne djelatnosti, zapošljavanje nezaposlenih radnika, donošenja mjera za suzbijanje nezaposlenosti i mjera za pomaganje nezaposlenima, i drugi već poznati zahtjevi, kao što su osnivanje općinskih i banovinskih privrednih savjeta.⁴⁶³ Komunisti su polazili od toga da nezaposelnost, kao društveni problem, ne može biti riješena u okviru postojećih odnosa proizvodnje. Dok god postoji kapitalizam bit će i nezaposlenih radnika. Klasni sindikati zahtijevaju uvođenje zakonskog osiguranja u nezaposlenosti. Dok se ono ne uspostavi postoji mnogo načina za pružanje pomoći nezaposlenima. To je obaveza društva kao cjeline. Prikupljanje sredstava u fond za nezaposlene moglo bi se vršiti i tako da se uvede mjesec nezaposlenih, koji bi trajao kad je nezaposelnost najostrija. Za to vrijeme izdavale bi se specijalne markice za nezaposlene i obavezno lipele na putničke karte. Isto tako bi se obavezno lipele na sva pisma određeno vrijeme. Predlagali su i oporezivanje svakog građanina jednom dnevnom zaradom u godini dana.⁴⁶⁴

Na IV kongresu URSSJ-a rečeno je da je učinjen napredak u povećanju sredstava za nezaposlene radnike koja se prikupljaju za burze rada. Privredna kriza i racionalizacija proizvodnje nagomilale su nove mase nezaposlenih radnika i radnica. Neza-

poselnost ne opada ni tamo gdje je proizvodnja iz krize ušla u prosperitet, te je postala trajnom pojavom. Put za zapošljavanje mnogobrojnih i trajno nezaposlenih radnika je u skraćenoj radnog dana i radnog tjedna. Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije priključio se zahtjevu Internacionalnog sindikalnog saveza za uvođenje 40-satnog radnog tjedna kao prve mjere na putu za suzbijanje i otklanjanje nezaposlenosti. 40-satni radni tjedan nije samo pitanje sporazuma radnika i poslodavaca, on nije samo zahtjev ekonomskog karaktera, nego i zahtjev od ogromnog političkog, nacionalnog i moralnog značaja. Aktivnost URSSJ-a, rečeno je na Kongresu, išla je za tim da se broj nezaposlenih radnika i namještenika smanji. To se nastojalo ostvariti oživljavanjem privredne djelatnosti i pojačanim socijalno-političkim mjerama na suzbijanju nezaposlenosti.

U cilju oživljavanja privredne djelatnosti, URSSJ je tražio da se izradi privredni plan za zemlju s kojim bi se za niz godina unaprijed odredilo koje privredne grane razvijati i potpomagati. Tražilo se da carinska i trgovinska politika budu srazmjerno proizvođačko-potrošačkim potrebama, da se uvede nadzor nad bankovnim kapitalom i da se industrijskoj i zanatskoj radinosti osigura nesmetano financiranje. Zahtijevao se također javni nadzor kartela, onemogućavanje uvoza strane industrijske robe koju domaća industrija može proizvoditi, oslobađanje velikih javnih tereta proizvodnje i potrošnje. Sva ta opća pitanja privrednog napretka trebali bi da razrade privredni savjeti u kojima bi bili zastupljeni radnici, kapitalisti i potrošači putem svojih reprezentativnih organizacija. Na Kongresu se govorilo o raznim zahtjevima u cilju suzbijanja nezaposlenosti, o javnim radovima, o zahtjevima koji su izneseni na anketi radničkih komora održanoj u ožujku 1934. godine u Beogradu. Izmijeli su i zahtjevi Velikog sindikalnog savjeta 1935. godine i sjednica Centralnog odbora za posredovanje rada koja je održana u Splitu iste godine. Kongres je informirao da je URSSJ smatrao da organi za pomaganje nezaposlenih treba da budu javne burze rada. Iznijeli su se i zaključci koji su u tom smislu doneseni u ožujku 1936. u Ljubljani. Na Kongresu je iznijen i način donošenja Naredbe o zbrinjavanju nezaposlenih radnika i namještenika od 15. prosinca 1935. godine. Naredba je stupila na snagu 1. siječnja 1936. osim u dijelu koji određuje visinu pomoći. Prema tumačenju vlade ta Naredba treba predstavljati prijelaz burzi rada od sistema pomoći na sistem osiguranja. Odlukom ministra socijalne politike, 25. studenog 1937. godine donesena je nova Uredba o zbrinjavanju nezaposlenih radnika koja je stupila na snagu 1. siječnja 1938. godine. Uredbom se povisio razrez za nezaposlene, tako da su burze rada dobile dvostruko više sredstava za pomoć nezaposlenima. Visina i trajanje pomoći povećani su i stupnjevani po dužini vremena zaposlenja i prema nadničnim razredima radničkog osiguranja. Uredba je predviđala redovne, produžne, putne i vanredne pomoći.

⁴⁶² Radnik, Zagreb, 8. IV 1938; Socijalni arhiv, III, 1037, II 105; vidi i 4. II, 11. i 25. III 1938, 25. III 1938;

⁴⁶³ Radničke novine, Beograd, 5. XI 1936.

⁴⁶⁴ Ibid, 29. X 1937.

Radnik ih može izgubiti ako ne prihvati posao na javnim radovima ili bez opravdanih razloga odbije zaposlenje, ako se protiviti stručnom obrazovanju ili pomoći zvanja. Radnici gube pravo na pomoć i kada su u štrajku ili pod isključenjem. Sezonski radnici mogli su da prime pomoć samo u vremenu sezonskog zaposlenja. Visina redovne pomoći kretala se od III do VIII nadničnog razreda od 60 dinara, a s obitelji 70 dinara tjedno. Od IX do XI razreda 90, s obitelji 110 dinara, XII razred primao je tjedno 120, a s obitelji 150 dinara.

Kongres je donio niz odluka za pojedine struke prema izvršenim anketama: za rudarske radnike, za tekstilne radnike, za kućne pomoćnice, za radnike koji rade u sistemu »Bata«, za pomorske i lučke radnike, za željezničare u privatnom saobraćaju.⁴⁶⁵

Tarifne i štrajkaške akcije radnika za skraćivanje radnog dana tretirale su se kao akcije za neposredno smanjenje broja nezaposlenih. One su direktne i onda kada se u štrajkove stupa radi obrane radnog vremena koje poslodavci žele da produže.

U listopadu 1938. godine bilo je zaposleno ukupno 718.285 radnika, ali i broj nezaposlenih je isto tako rastao. Nezaposlenost nije više imala prolazni karakter, ona je postala kronična pojava. Ona raste čak i u razdoblju takozvanog prosperiteta koji izlazi trka u naoružanju. Stalni karakter nezaposlenosti pokazuje da taj prosperitet ne znači i stvarno ozdravljenje privrede. Fašizam je stvorio od nezaposlenih čitavi sistem za uvećanje profita. I u zemlji skoro cijeli poslanički klub JRZ ZNOR Matica rada i drugi diskutiraju o neiskorištenom bogatstvu, o velikom fondu neiskorištene nacionalne energije, o neiskorištenom slobodnom vremenu koje propada. Jugoslavenski fašisti misle samo na posao, ali ne na pristojnu nadnicu radnika. Zbog toga oni predlažu i zagovaraju rješenja nezaposlenosti putem obavezne službe i stvaranja radnih logora. Privatni kapital nije bio zainteresiran za nezaposlene. Nezaposlene treba mobilizirati za pravljenje nasipa, željezničkih pruga, kanala, procijepa i putova. A takve pothvate može da izvrši samo ministarstvo vojske. Što te saobraćajne veze u radu znače pokazuje i obavezna služba rada u Njemačkoj. Tamo je cjelokupna služba radničkih logora upravljena na plansko pripremanje rata.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ URSSJ 1934–1937, Izvještaj izvršnog odbora IV kongresu URSSJ 18. i 19. aprila 1938. godine u Zagrebu, IV–1–111.

⁴⁶⁶ *Radničke novine*, Beograd, 14. I 1938. Vidi još o problemima nezaposlenih radnika i nezaposlenosti u Drvaru, Zenici, Somboru, o sjednici Centralnog odbora javnih berzi rada u Ljubljani, o životu jednog nezaposlenog građevinarskog radnika, o predavanju predsjednika vlade Milana Stojadinovića, o planskoj privredi i nezaposlenosti, o kolonizaciji nezaposlenih poljoprivrednih radnika u Kosovu i Metohiji, o akciji sindikata u oči zime 1937–1938. godine, o odlukama plenarne sjednice Središnje uprave za posredovanje rada, o donošenju Uredbe o zbrinjavanju nezaposlenih radnika od 25. novembra 1937, o nezaposlenosti u kotarsko-prerađivačkoj struci, zatvaranju dalmatinskih tvornica cementa na i. mj. 3. I, 2. III, 3. IV, 1. 8, 15, 22. V 1936; 12. XI i 3. XII 1937; 21. I, 4. i 18. II i 3. VI 1938.

Posao je 1939. godine tražilo ukupno 675.831 osoba. Od toga je bilo nekvalificiranih 434.479, kvalificiranih 228.875 i činovnika 12.477. Najveći broj nekvalificiranih činili su seljaci: 188.025 i nadničari 139.023. Među ostalim nezaposlenim radnicima bilo je najviše radnika građevinske struke i to 41.281, prehrambene industrije 19.821, drvne i rezbarske industrije 12.584, odjevne, knitničarske i tapetarske 10.075, obućarske i opančarske 12.400, ugostitelja 15.370, trgovačkih pomoćnika 14.490, pomoraca 10.133, svirača, artista, pjevača i sl. 15.702, rudara 7.041, rudara kamena, zemlje i ilovače 13.497 itd. Oženjenih je bilo 294.484, a neoženjenih 356.876. Oženjeni su imali ukupan broj djece 569.285.⁴⁶⁷ Starna struktura nezaposlenih bila je:

Od 15 do 18 godina	52.227
Od 19 do 25 godina	166.307
Od 26 do 35 godina	263.747
Od 36 do 45 godina	115.308
Od 46 do 55 godina	39.356
Od 56 do 65 godina	12.005
preko 65 godina	2.410

U toku 1940. godine prijavilo se u svim javnim burzama rada u zemlji 757.030 nezaposlenih osoba, od kojih 648.990 muškaraca i 100.000 žena. Od ovoga broja upućeno je posredstvom javnih burzi rada na rad 33.105 osoba. Uspoređujući te podatke za 1939. godinom primjećuje se povećanje broja prijava za rad 105.021. U 1940. je na ime pomoći isplaćeno za 190.911 nezaposlenih radnika ukupno 40.738.450 dinara, to jest za nešto više od 10 milijuna više nego u 1939. godini. Na 100 ponuđenih mjesta za rad otpadalo je u 1940. godini i 890 prijava, to jest za 229 više nego u 1939. godini kada je broj iznosio 1.668.⁴⁶⁸

Prilikom administrativnog preuređenja države formiranjem Banovine Hrvatske, početkom 1940. godine, osnovane su glavne uprave posredovanja rada u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu na koje su prenijete glavne funkcije Središnje uprave za posredovanje rada. Temelje organizaciji posredovanja rada udario je u Jugoslaviji ministar dr Gregor Žerjav koji je propisao Naredbu o ubiranju prinosa za burze rada 1922. godine. Uredbu o organizaciji posredovanja rada izdao je 1927. godine ministar dr Andrija Gosar. Posredovanje rada u pravom smislu postojalo je u Jugoslaviji tek od godine 1929. a organizacija na široj osnovi počela je 1935. Od 1923. do 1939. godine ukupni prihodi za nezaposlenost iznosili su 391.965.183 din. Od 1928. do 1939. godine obavile su burze rada posao u vezi s potražnjom rada za 5.892.703 osoba, u vezi s ponudom rada za 548.333 osoba, u vezi s obavljenim posredovanjem rada za 405.507 osoba, u vezi s izdavanjem objava za povlaštenu vožnju za oko tri milijuna osoba. U vezi

⁴⁶⁷ *Socijalni arhiv*, VI, 1940, II, 11, 12.

⁴⁶⁸ *Ibid*, VI, 1940, I 395.

s dodjeljivanjem i isplatom pomoći nezaposlenima za 1.415.317 osoba kojima je bilo isplaćeno 154.537.123 dinara. U navedenom razdoblju izgrađeni su vlastiti domovi javnih burzi rada u koje su porred kancelarija smještena i radnička prenočišta i radničke kuhinje, i to u Beogradu, Nišu, Skoplju, Kotoru, Kruševcu, Bajinoj Bašti, Zagrebu, Osijeku, Karlovcu, Subotici, Mostaru, Tuzli, Splitu, Novom Sadu, Sarajevu, Ljubljani, Celju, Mariboru, Murskoj Soboti, Sušaku, Slavonskom Brodu i Banja Luci. Poslije reorganizacije službe Središnja uprava za posredovanje rada pretvorila se u zajednički organ glavnih uprava.⁴⁶⁹

Trajnost zaposlenja postala je osnova za sve političke, ekonomske, socijalne i kulturne akcije radničke klase. U vezi s početkom drugog svjetskog rata u radničkoj štampi pisalo se o novoj vrsti nezaposlenosti izazvanoj poremećajem u privrednom životu. »Iako nismo u ratu, mi vrlo osjetno osjećamo posljedice rata. Jer, ako postoje granice koje dijele države ne postoje granice u privrednom životu. Ovaj rat je najjasnije pokazao ne samo da ne postoji nikakva nacionalna privreda nego da je ona u najpunijem obimu internacionalna. Čitave privredne grane naše, kao što su metalurgijska, tekstilna, itd. dobavljale su sirovine iz inostranstva. Na žalost, od početka rata uvoz sirovina sve više se smanjuje. S druge strane, opet naše industrijske grane koje su radile za izvoz, kao što je drvna industrija, cementa itd. sve manje imaju mogućnosti da obavljaju izvoz. Otuda je nastalo sužavanje poslova u industriji. I tako je na pomolu ogromna nezaposlenost, koja će sobom donijeti mnoge neprijatnosti.«⁴⁷⁰

Podaci o proizvodnji i radničkoj nezaposlenosti u svijetu pokazuju da je krajem 1936. godine bilo više zaposlenih osoba nego u najpovoljnije doba 1929. godine, pa, ipak broj nezaposlenih radnika pokazuje da nezaposlenost nije smanjena u odnosu na

⁴⁶⁹ *Ibid.*, VI, 1940, I 388-389.

⁴⁷⁰ *Radničke novine*, Beograd, 27. XII 1940. Vidi i članke: »Nezaposlenost pomovo raste«, 6. I, »O povećanju nezaposlenih radnika«, 14. IV, »Porast nezaposlenosti u Srbiji«, 24. IX 1939; »Socijalna politika 1941.«, 10. I, »Nezaposlenost intelektualaca« 21. i 29. III 1941.

proizvodnju. To se tumačilo promjenama u strukturi privrede kao i raspadom pojedinih industrijskih grana, na primjer, rudarstva, koje potiskuju nova goriva, brzinom uvođenja tehničkih napredaka, kao i zbog toga što je privredno sposobnih osoba bilo više nego 1929. godine.

Krajem 1938. godine zavladała je opća bojazan da će opadanje međunarodne djelatnosti u trgovini i industriji dovesti do nove teške i dugotrajne krize. Kada je došlo do oružanog sukoba u Evropi sve su zemlje, jedna za drugom, prešle s mirnodopske na ratnu privredu. U nekim od njih povećanje proizvodnje oružja dovelo je do značajnog porasta zaposlenosti, pa čak i do nestajanja radne snage. No, postotak nezaposlenih još je ostao visok. U više zemalja iznosio je od 15 do 20 posto. Svjetski indeks nezaposlenosti iznosio je 11,5 posto prema 20 i više posto u 1932. godini. U SSSR-u se poslije uzastopnog izvođenja petogodišnjih planova problem nezaposlenosti uopće nije postavljao. U Njemačkoj i Japanu uslijed potreba industrije naoružanja, prišlo se povećanju zaposlenosti dirigitiranim ponudom radne snage, tako da u Njemačkoj nije bilo nezaposlenosti. Rad koji se izvodio nije se mogao smatrati rentabilnim i ekonomičnim. Usvojene su razne mjere da bi se zadovoljila potreba za dopunskom radnom snagom. Udate žene i majke, čitave obitelji bile su posticane da se zaposle. Između ostalog, Front rada je u Njemačkoj i Austriji preuzeo ispitivanje kako u raznim granama industrijske proizvodnje osigurati zamjenu muškaraca ženskom radnom snagom. Krajem ovog razdoblja javilo se rišljenje da se rentabilnost privrede, vitalnost i snaga jednog naroda cijeni po njegovu indeksu nezaposlenosti. Tako se ozakonjavala stalna nezaposlenost kao sastavni dio naprednog društva. Takvo je stajalište radnički pokret osuđivao. Stalna nezaposlenost uništavala je velike moralne vrijednosti, samopouzdanje, polet, hrabrost i odlučnost bez čega ni jedna zajednica ne može napredovati.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Vidi o tome: V. Serdar, Utjecaj razvika gospodarstva na uposlenost radništva, *Radnička zaštitna*, XX 1938, str. 120-125; P. Perić, Organizacija pomoći nezaposlenih i posredovanje rada u Jugoslaviji, na i. mj, str. 280-376.

RADNIČKI POVJERENICI

Obustava izbora radničkih povjerenika 1929-1930

Zahtjeve za radničkom upravom u tvornicama i većim radionicama postavljali su radnici i komunisti u zemljama Jugoslavije još u revolucionarnom razdoblju 1917-1920. godine pod utjecajem oktobarske revolucije. Revolucionarno raspoložena rad-

nička klasa Jugoslavije postavljala je zahtjev za radikalnom izmjenom kapitalističkog privrednog poretka. U mnogim kapitalističkim poduzećima stvoreni su revolucionarni organi - tvornička, odnosno radnička vijeća. Kapitalistička štampa označila je te organe kao dvovalaše, kao težnju radnika da poduzeća stave pod svoju upravu. Buržoazija je pokušala da te organe revolucije pretvori u organe suradnje

na konsolidaciji privrede u novoj državi, pretvarajući ih u instituciju radničkih povjerenika. Zahvaljujući radu Komunističke partije Jugoslavije i revolucionarnim sindikatima, za čitavo vrijeme postojanja stare Jugoslavije ta je institucija zadržala borbeni i revolucionarni karakter.

Radnička vijeća pretvorena su u vijeća radničkih povjerenika još naredbama pokrajinskih vlada u Bosni i Hercegovini i Sloveniji. Njihov je osnovni zadatak prema tim naredbama bio održavanje dobrih odnosa između poslodavaca i zaposlenih radnika, posredovanje u sporovima koji nastaju u radnim odnosima, posredovanje prilikom stupanja na posao ili otpuštanja s posla, u sporovima oko nadnica, radnog vremena i sl. Uredbom o Inspekciji rada izdatoj 21. svibnja 1921. godine stavljeno je u zadatak oblasnim inspekcijama rada da kontroliraju rad radničkih povjerenika i štite ih u vršenju njihovih dužnosti. Donošenjem Zakona o zaštiti države i raspuštanjem revolucionarnih sindikalnih organizacija 1921. smanjen je značaj radničkih povjerenika. Radnički povjerenici birali su se samo tamo gdje su postojale sindikalne organizacije spremne da se bore za tu radničku ustanovu. Od 1921. do 1928. godine za izbore radničkih povjerenika i za njihov klasni i revolucionarni karakter borili su se Nezavisni sindikati i organizacije KPJ u poduzećima. Bilo je dosta primjera da su poslodavci pristajali i na povišice plaća, i kolektivne ugovore, ali su se najoštrije odupirali uvođenju institucije radničkih povjerenika u svoja poduzeća. U nekim poduzećima gdje su djelovali revolucionarni i reformistički sindikati vodile su se oko izbora radničkih povjerenika vrlo oštre borbe. Ministar socijalne politike Gosar donio je 23. prosinca 1927. godine Uputstvo i Poslovnik o izboru radničkih povjerenika. Po tom Poslovniku radnički povjerenici su dobili posrednički karakter, a poslodavci nisu smjeli otpustiti niti progoniti radničke povjerenike ukoliko pravilo vrše svoju dužnost.⁴⁷²

Svo vrijeme postojanja i djelovanja institucije radničkih povjerenika bila su česta progonjenja, šikaniranja i otpuštanja ne samo radničkih povjerenika, nego i odbora za njihov izbor, pa čak i kandidata na listama za izbore. Ovakva je praksa bila moguća stoga što zakonom nije bio osiguran imunitet povjerenika, ni biračkih odbora, a ni kandidata za radničke povjerenike, iako su se sindikalne organizacije za to zalagale. Na zahtjev Saveza industrijalaca režim šestojanuarske diktature obavustavo je izbore za radničke povjerenike. Ovu su obavustavu izbora poslodavačke organizacije, a i inspekcije rada protumačile kao ukidanje ustanove radničkih povjerenika uopće. Takvo shvaćanje dovelo je do progona radničkih povjerenika u čitavu nizu poduzeća, a inspekcije rada ih nisu uzimale u zaštitu. Osječka inspekcija rada nije priznavala ni one povjerenike

koje su sporazumno, bez izbora, po skraćenom postupku priznavali i radnici i poslodavci. Na zahtjev Centrale URSSJ-a dalo je ministarstvo tumačenje da do novih izbora ostaju na svojim funkcijama svi radnički povjerenici koji su izabrani 1928. godine, te da inspekcije rada potvrde izbore onih radničkih povjerenika koji se biraju po skraćenom postupku.

Zakon o zaštiti radnika u pogledu zaštitne radničkih povjerenika bio je neodlučan, dvosmislen, nepotpun i nejasan. Tako je, na primjer, inspekcija rada u Mariboru smatrala da povjerenički mandat prestaje onog trenutka kad poslodavac otpusti povjerenika i da poslodavac nije dužan dokazati zašto je povjerenika otpustio. Najviši građanski sud Stol sedmorice u Zagrebu donio je odluku da poduzeće, kada želi raskinuti takav radni odnos, mora navesti razloge koji raskid radnog odnosa opravdavaju. Zatreke djelovanja radničkih povjerenika bile su sve veće. Poslodavci su smatrali da su ustanovom radničkih povjerenika prikraćeni u svojim poslodavačkim pravima. Da bi spriječili izbore prilazili su otpuštanju izabranih izbornih odbora. O zaštiti članova izbornih odbora nije bilo riječi u Zakonu o zaštiti radnika kao ni u uputstvima Ministarstva socijalne politike. Intervencije povjerenika na osnovi pritužbi radnika poslodavci su primali vrlo neprijateljski i uglavnom ih nisu uvažavali. Zaoštravao se sukob između povjerenika i poslodavaca, do te mjere da su poslodavci otpočeli sa sistematskim pritiskom da ustanovu radničkih povjerenika potpuno unište. Zahtijevali su ukidanje Zakona o zaštiti radnika koji sadrži odredbu o povjerenicima. Veliki dio poslodavaca podmićivao je povjerenike davanjem boljih položaja kako bi ih odvratili od vršenja njihove dužnosti ili su ih nastojali obeshabriti, premješajući ih na teže poslove uz manju plaću, otpuštajući ih i onemogućujući njihov ponovni prijem na posao.

Poslodavci su smatrali da Zakon o zaštiti radnika ne štiti povjerenika kao radnika već samo njegov mandat. To stajalište usvojila je i inspekcija rada u Osijeku. Uz njenu pomoć poslodavci su ukidanjem radnih mjesta radnika – povjerenika, bez da su tražili ukinuće njihova mandata; oduzimajući status radnika ukinuli su i mandat povjerenika. Pošto su poslodavci protjerali sve radničke povjerenike, sindikati su tražili omogućavanje novih izbora sa zahtjevom da se da potrebna zaštita izbornim odborima.⁴⁷³

Šestojanuarska je diktatura u borbi protiv komunizma uvela u državnim poduzećima crne liste za otpuštene radnike i radničke povjerenike. Otpušteni radnik ili povjerenik koji bi bio osumnjičen da je komunist nije se smio primiti ni u jedno državno poduzeće. Poništavanje mandata radničkog povjerenika trebale su da izvrše inspekcije rada. Kako je režim šestojanuarske diktature mislio to provesti

⁴⁷² J. Cazi, Nezavisni sindikati, Zagreb, 1964. knj. II str. 360–384; isti, *ibid.*, knj. III, sv. drugi, str. 598–615.

⁴⁷³ *Proleter*, br. 1, mart 1929, str. 5; *Radnički glasnik*, I 1929; *Ujedinjeni sindikati*, 1. I 1929, str. 1–4, br. 2. I. II 1929, str. 32; br. 5. I. V 1929, str. 68–69, br. 6. I. VI 1929, str. 81–84 i 91–94; *Radničke novine*, Beograd, 25. I i 16. VIII 1929.

vidi se iz dokumenta koji je uputilo Ministarstvo unutrašnjih poslova velikom županu u Zagrebu 23. srpnja 1929. godine (Pov. J. B. br. 20170). »Na konferenciji koja je održana u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a na kojoj su učestvovali osim predstavnika Ministarstva saobraćaja i šefovi željezničkih radionica iz naše države, kao i predstavnik Ministarstva socijalne politike i Narodnog zdravlja – a po pitanju onemogućavanja i suzbijanja komunističkih organizacija među radnicima u državnim radionicama, poslije svestranog ispitivanja i izjava svih predstavnika, došlo se do sljedećeg zaključka:

Pri prijemu radnika u državnim radionicama treba obratiti najveću pažnju na lica, koja se primaju. Šefovi pojedinih radionica ovo mogu vrlo lako sprovesti, održavajući vezu sa policijskim vlastima i tražeći od njih za ova lica podatke: kako o njihovoj moralnoj, tako i o političkoj ispravnosti.

Ovaj postupak vrlo je važan baš i za momenat odbrane zemlje. Poznato je da se u ovim radionicama izrađuje materijal i sredstva koja služe kao neminovna potreba za uspješno vođenje akcije u slučaju državne opasnosti i tijesno je vezana za rezultat uspjeha. Pouzdano i u svakom pogledu ispravno radništvo, jamstvo je za brzinu i valjanost izradevina, kao i za sigurnost od eventualnih neželjenih događaja u samim radionicama na slučaju nekih incidenata.

Svaki radnik prije otpusta – isplate – mora se kod policijske vlasti najprije odjaviti i tek na osnovu ove odjave može biti isplaćen i napustiti radionicu, kada može primiti i svoja dokumenta. Za svakog otpuštenog neispravnog radnika uprava radionice odmah će izvijestiti sve ostale državne radionice direktno ili preko Ministarstva saobraćaja, kako ih koja od ovih ne bi primila i zaposlila.

I ovo je veoma potrebno, jer kakav neispravan radnik, snabdjeven urednim dokumentima, a bez znanja policijskih vlasti, može napustiti radionicu i nepoznat od strane uprave, biti primljen u drugu, gdje će nastaviti svoj štetan i razoran rad i rdavo uticati na ostalo radništvo.

Između upravnika radionice i policijskih vlasti mora postojati povjerljiv kontakt, a isto tako i između upravnika i vojnih vlasti.

Ovo je neophodno ako se želi da se iz radničke sredine odstrani sve ono, što je neispravno i štetno i što razorno djeluje na ostalo radništvo, koje uslijed slabog mentaliteta, vrlo lako prima uticaje sa strane, specijalno ako ti uticaji dolaze od njemu ravnih.

Kolaboracija između uprave radionica, vojnih i policijskih vlasti, jamstvo su za uspješan rad i onemogućavanje antidržavnog djelovanja pojedinih radnika, kao i za njihovo eliminiranje iz sredine, u kojoj se nalaze.

Upravnik radionice mora imati među radnicima svoje intimne povjerenike, koji će radeći i družeći se sa ostalima, motriti na njihovo držanje i kretanje i svaku primjećenu neispravnost ili sumnju, dostav-

ljati upravniku, koji će opet u sporazumu sa policijskim vlastima, preduzimati dalje mjere u pogledu nadzora i povjeravanja rada i držanja dotičnog lica.

U slučaju potrebe da se iz razloga sumnjivosti neki radnik premjesti u koju drugu radionicu, centrala treba da usvaja ove premještanje, ne tražeći za to obrazloženja i ne odgovlašći se pristankom.

Radničke povjerenike, čiji je izbor reguliran zakonom, ako se pokažu ma u čemu sumnjivi ili neispravni, treba odmah smjenjivati preko Inspekcije rada, jer je poznato da dosadašnjih iskustava, koliki upliv imaju ovi povjerenici prema radnicima i njihovo gotovo terorističko držanje prema tom radništvu, koje pokušava da se odupre njihovim naređenjima i nagovaranju izvršenja protivzakonitih i antidržavnih djela.

Osim naprijed navedenog ističe se jaka potreba na jačanju otvaranja nacionalnih organizacija, koje treba potpomagati i činiti im sve moguće olakšice i povlastice, a naprotiv ostalim organizacijama skraćivati sve to, tako da njihovo djelovanje nailazi uvijek na otpor i nepredusretljivost uprave i vlasti.

Na ovaj način jake i povlašćene nacionalne organizacije djelujući sa predusretljivošću i olakšicama od strane državnih vlasti, parirar će dejstvo ostalih organizacija i onemogućavati će im svaki uspješniji rad.

Ovim nacionalnim organizacijama, između ostalog treba stvoriti i razne zabave, u vidu korisne literature, sporta itd., tako da odstranjenjem rdavih uticaja raznih antidržavnih organizacija, mogu uvijek kao puzdane i jake da stanu u odbranu državnih interesa i otadžbine.

Dostavljajući vam prednje, izvoliti ćete stupiti u vezu sa upravicima državnih radionica na području vaše oblasti i sporazumjeti se sa njima, kao i sa vojnim vlastima o daljnjem postupku, shodno donijetim odlukama na održanoj konferenciji.

Za radnike za koje prije prijema na rad u radionici, provjerava njihovo dotadašnje držanje i ispravnost, u nedostatku dovoljnih dokumenata i podataka, tražite NAJHITNIJIM putem podatke od ovog Ministarstva, koje će vam ih istim putem, ako ih bude imalo, dostavljati. Uve podatke možete tražiti od njihovih nadležnih prvostepenihi vlasti, na čijem su području do sada boravili.

Cilj je ovog provjeravanja da ni jedna radionica ne zaposli neispravnog ili sumnjivog radnika, za koga nema podataka od zvaničnih vlasti da je ispravan.

Pri prijemu radnika, policijska vlast najprije će uzeti izjavu od istoga, kuda ide i gdje se misli zaposliti, kako bi odmah izvjestila tamošnju nadležnu vlast o ovom radniku.

Potrebno je održavati najtješnji kontakt sa upravicima radionica i vojnim vlastima, u cilju vođenja nadzora i kontroliranja držanja i kretanja radnika.

Isto tako, obratiti što veću pažnju na delanje radničkih povjerenika, te u slučaju najmanje sum-

nje smjenjivati ih pomoću Inspekcije rada sporazumno sa upravnikom radionice.«⁴⁷⁴

Obustava izbora radničkih povjerenika za 1929. godinu i odluka vlade da do novih izbora ostanu na svojim funkcijama svi radnički povjerenici koji su izabrani za 1928. godinu pridonijela je da su dvije trećine povjerenika izabrani na listama Nezavisnih sindikata nastavili da vrše svoje funkcije. Donosimo izvještaj redarstvenog ravnateljstva broj 2 294 Prs. 1929. od 15. veljače upućen velikom županu zagrebačke oblasti u kojem se, među ostalim, kaže:

»Za četvrtak dne 14. februara o. g. u 14. sati, poslije savršenog rada, u željezničkoj kantini na Trnjanskoj cesti kbr. 1 najavili su u zakonskom roku radnički povjerenici u radionici državnih željeznica S.H.S. u Zagrebu radnički sastanak sa dnevnim redom: 1) Izvještaj o izvršenim izborima radničkih povjerenika za radnu godinu 1929; 2) Projekat Pravilnika o radničkom i pomoćnom osoblju i protuprijedlozi na Pravilnik.

Sastanak je u 14.30 sati otvorio željeznički radnik Josip Fleischer kao predsjednik i pozvao prisutne, da mirno saslušaju govornike, na što je podijelio riječ drugu Franji Pečniku, koji je podnio izvještaj po prvoj tački dnevnog reda, iznoseći rezultate posljednjih izbora radničkih povjerenika. U Savezu s tim izborima spominje, kako će preko svojih povjerenika tražiti poznate zaostanke na plaći i na razlici u satnicama, a tako isto tražit će i garantirano im osamostalno radno vrijeme, dok se sada hoće uvesti 12 sati rada.

Po drugoj tački govori radnički povjerenik Viktor Koleša, koga radnici pozdravljaju sa burnim: 'Živio'. On čita za radnike najvažnija mjesta iz projekta Pravilnika, kojim se imadu riješiti odnosi željezničarskih radnika prema njihovom poslodavcu, pa uz svaki pasus dodaje i svoje protuprijedloge, odnosno izmjene, koje prisutni radnici primaju. Osobito žučno protestiraju sakupljeni radnici protiv šemi za plaće, nazivajući to napojnicom, a ne plaćom od koje bi radnik mogao pristojno da živi, pa traže povišicu za 100 odnosno 75%. Jednako tako ogorčeno primaju projekat o penzionom fondu, pa se upravo smiju, kako je članarina prevelika i predlažu kao maksimum članarine 1% od plaće. Govornik spominje, kako su tražili, da se sazove anketa radi svih odnosa, na kojoj će biti prisutni i radnički predstavnici, jer se svi ti sporovi inače ne dadu valjano riješiti, no, svakako treba pozvati na takovu anketu jedino radničke predstavnike, jer u predstavnike radničkih komora, za koje se čuje, da će na anketu biti pozvani, radništvo nema povjerenja. Svi će se ti sporovi riješiti napokon samo u onom slučaju, ako radnici budu složno nastupali pa zato završuju svoj govor sa poklikom: 'Živila sloga svih željezničara', što radnici, kojih je bilo prisutno nekoliko stotina burno prihvaćaju.«⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ IHRP, ZB-II.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, Sindikati III/1929.

U toku 1929. godine prestale su funkcije radničkih povjerenika izabranih na listama Nezavisnih sindikata.

Za 1930. godinu Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja donijelo je odluku da se izbori radničkih povjerenika putem redovnog izbornog postupka do daljnjeg naređenja odlože, te da se mandati radničkih povjerenika i njihovih zamjenika produže do kraja 1930. godine. Dato je i tumačenje da se to odnosi samo za slučajeve za koje je predviđen izborni postupak. Izbori koji se vrše po sporazumu između poduzeća i sindikalnih organizacija, po skraćenom postupku mogu se i nadalje vršiti.⁴⁷⁶

U Tvornici vagona Slavonski Brod izbori za radničke povjerenike 1928. godine izvršeni su na tri liste: Nezavisnih sindikata, URSS-a i HRS-a. Poduzeće je zatražilo od Inspekcije rada u Zagrebu da razriješi dužnosti predsjednika povjerenika i sedmoricu povjerenika koji su pripadali zabranjenom Savezu radnika metalske industrije i obrta Jugoslavije iz sklopa Nezavisnih sindikata. Inspektor rada iz Zagreba doputovao je u Slavonski Brod i usmeno ih razriješio povjereničke dužnosti.

Pošto su predsjednik i povjerenici prije toga prešli u Savez metalčkih radnika koji je bio u sastavu, URSSJ-a žalio se ovaj putem Centrale URSS-a i radničkih komora Ministarstvu socijalne politike protiv otpuštanja tih povjerenika, navodeći da je otpuštanje uslijedilo poslije izjave inspektora rada iz Zagreba da radnički povjerenici ne uživaju nikakvu zaštitu, jer »su oni kao i svako privatno tamburaško i pjevačko društvo«. Ministarstvo je poslije provedene istrage naredilo Inspekciji da opozove svoje naređenje o dokućinu mandata radničkih povjerenika i naredi poduzeću da ih ponovo zaposle.⁴⁷⁷

U Gradskoj plinari u Zagrebu izvršeni su 18. srpnja 1930. godine po skraćenom postupku izbori radničkih povjerenika. Izabrani su s liste Saveza metalčkih radnika iz sklopa URSSJ-a Luka Aleksa – radnik, Mijo Golec – kovač, Luka Zović, Matija Schneberger – radnik, Alois Žnidarec – ložac, Josip Pavić – ložac.⁴⁷⁸

Kasacioni sud u Ljubljani donio je 19. prosinca 1930. odluku da o otpuštanju radničkih povjerenika odlučuje sud, a ne inspekcija rada. Radilo se o otpuštanju radničkih povjerenika u tvornici cigle, te zahtjevom za ispražnjenjem stana otpuštenog povjerenika. Taj otpust potvrdila je inspekcija rada, a apelacioni sud donio je odluku da se isprazni stan. Poništavajući tu presudu Senat kasacije u Ljubljani utvrdio je da odluka inspekcije rada nije mjerodavna za otpuštanje radničkog povjerenika. Ona ima pravo da odluči tko može biti radnički povjerenik.

⁴⁷⁶ *Ujedinjeni sindikati*, br. 1, 1. I 1930, str. 16; br. 10. I. X 1930, str. 160; br. 12, I. XII 1930, str. 191. *Radničke novine*, Beograd, 20. XII 1929. *Proleter*, br. 11, 15. II 1930.

⁴⁷⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 11. i 18. IV, 23. V, 19. IX 1930.

⁴⁷⁸ *Ibid.*, 25. VII 1930.

ali je u nadležnosti suda da sudi o tome da li je otpuštanje povjerenika uslijedilo na osnovi zakonskih odredbi ili ne.⁴⁷⁹

Na sjednici Centralnog sekretarijata radničkih komora početkom siječnja 1931. godine utvrđeno je da uslijed obustave izbora radničkih povjerenika djeluje još svega 30 posto povjerenika. Sekretarijat je podnio predstavku Ministarstvu socijalne politike u kojoj se traži provođenje izbora za radničke povjerenike. Među ostalim, u njoj se kaže: »Od povjerenika koji su bili birani u izborima u toku minule dvije godine malo ih je ostalo na poslu zbog prirodne fluktuacije radnika u privrednoj krizi, a i zbog toga jer su poslodavci, u pretežnom broju zbog apsolutno neopravdanih i objektivno nerazumljivih razloga, nastojali da se radničkih povjerenika na ma koji način otresu. Iz istih razloga gotovo ništa nije bilo ni od uvođenja povjerenika po sporazumu i pristanku poslodavca. Zato danas izvjesno ni trećina poduzeća, u kojima Zakon kategorički predviđa radničke povjerenike, radnički povjerenici u stvari ne postoje. Jedno kardinalno radničko pravo time je dovedeno u pitanje i osakaćen jedan socijalno-politički organizam, koji je od prvorazrednog značaja za primjenu zakonske zaštite radnika.«⁴⁸⁰

Ministar socijalne politike i narodnog zdravlja donio je 10. siječnja 1931. rješenje po kojemu ranije odluke o odlaganju izbora radničkih i namješteničkih povjerenika prestaju važiti, te se dozvoljavaju izbori, ukoliko o tome nije postignut sporazum između radnika i poslodavaca.

Radnički povjerenici kao ustanova socijalne zaštite

Uoči uvođenja šestojanuarske diktature vođe socijaldemokrata i URSSJ-a smatrali su da: »Za radnika nije najvažnije pitanje njegove gode ishrane, visine nadnice i dužine radnog vremena ako postoje uzroci da radnik sa moralne strane nije zadovoljan. Radnici ne mogu biti zadovoljni samo materijalnim obezbjeđenjem sve dotle kod sebe u radionicama ne osvoje odgovarajući socijalno-društveni položaj. On se ogleda u tome da se kapitalista natjera da u radniku vidi sebe dostojnog čovjeka, u privredi jednako vrijednog, u priznanju da su radnici ljudi socijalno i privredno ravnani sa kapitalistom, a ne živi strojevi i stvari koje je kapitalista za sebe kupio, ne samo njegovo vlasništvo i sredstvo za oplodjenje kapitala, koje je on u poduzeću uložio. Ustanova radničkih i namješteničkih povjerenika u radionicama, tvornicama, biroima, rudnicima i saobraćajnim ustanovama odlučan su korak na putu ka odstranjenju preživjelih shvatanja o radniku kao stvari i vlasništvu kapitaliste. Nazadan duh društvene sredine omogućavao je poslodavcima da se godinama grčevito opi-

ru uvođenju ustanove radničkih povjerenika u svojim poduzećima.«⁴⁸¹ Povjerenički sistem u radionici, smatrali su, predstavlja početak ekonomske demokracije i socijalne zaštite.

Koliko su značaj radničkim povjerenicima pridavali reformisti vidi se i iz sljedećeg: »Od svih reprezentativnih institucija radničke klase – radničke komore, radničke organizacije, radnički povjerenici – od najveće je važnosti institucija radničkih i namješteničkih povjerenika. Najtežu borbu vodile su i vođe radničke organizacije oko priznavanja svojih povjerenika. Kapitalistička klasa razmjerno lako je pristala u raznim tarifnim borbama i na odstupanja u pogledu skraćivanja radnog vremena, a i od drugih tekovina u vezi sa poboljšavanjem radnih odnosa, dok je čitav niz borbi – štrajkova i isključenja – bio produživan s jedne strane zbog pitanja priznavanja organizacija, a s druge strane zbog pitanja priznavanja radničkih povjerenika. Kapitalistička klasa smatrala je, a i smatra instituciju radničkih povjerenika nečim revolucionarnim. U suštini svojoj ta institucija to i jeste, jer radnički povjerenik znači prvi korak ka demokratizaciji privrede: prvi korak na terenu suodlučivanja radnika u poduzećima.«⁴⁸²

Početkom veljače obavljena su u Zagrebu četiri izbora radničkih i namješteničkih povjerenika. Od 13 izabranih svi su bili kandidati sastavnih organizacija URSSJ-a. U tvornici »Sauerbrun« izabrano je pet, u tvornici »Gaon« pet, u tvornici »Zvono« tri i u trgovini Fischer i Bruchsteiner jedan. U prve tri tvornice kandidirao ih je Savez tekstilnih radnika i radnica Jugoslavije, a u trgovini Fischer i Bruchsteiner Savez privatnih namještenika Jugoslavije.⁴⁸³

Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Zagrebu i njegove sastavne organizacije mnogo su pažnje posvetile izborima radničkih povjerenika. Na izborima je ORS dobio jedina tri mandata u Tvornici konfekcije, a URSSJ-ovi savezi – Savez kožarsko-prerađivačkih radnika izabrao je u Tvornici koža šest povjerenika, Savez tekstilnih radnika i radnica izabrao je u Tvornici svile tri povjerenika, Savez metalških radnika izabrao je u tvornici »Luks« dva, u Gradskoj plinari staroj četiri, novoj četiri, Gradskoj električnoj centrali četiri i Gradskoj munjari pet povjerenika, ukupno 42 povjerenika.⁴⁸⁴

U Tvornici ulja u Zagrebu postavljene su dvije liste: URSSJ-ova i ORS-ova. Od 187 zaposlenih glasalo je 163, od toga za listu URSSJ-a 159 glasova, a za ORS su glasala svega četiri radnika. Savez metalških radnika i privatnih namještenika dobio je u »Iskri« šest povjerenika, kod »Bačića« tri, Savez drvodjelskih radnika kod »Bothe i Ehrmanna« šest povjerenika, Savez privatnih namještenika kod »Dragutina Ulmana« jednog povjerenika.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Ujedinjeni sindikati, br. 1, I. I 1929, str. 1–4; br. 6, I. VI 1929, str. 81–84 i 91–94; br. 2, I. II 1931, str. 1–2.

⁴⁸² Radničke novine, Zagreb, 30. I 1931.

⁴⁸³ Ibid., 13. II 1931.

⁴⁸⁴ Ibid., 20. II 1931.

⁴⁸⁵ Ibid., 27. II 1931.

⁴⁷⁹ Ibid., I. I 1931.

⁴⁸⁰ Ibid., 9. i 30. I 1931.

Na listama slobodnih sindikata u Zagrebu izabrano je 117 povjerenika za pet tjedana. Izbori su bili oblik konkretnog angažiranja niza organizacija, što je znatno pridonosilo jačanju pokreta u cjelini. To je imalo znatnog odraza i na popravljajanje socijalnog položaja radnika. U tvornicama, u kojima ranije nije bio ustaljen osam sati rad, nakon izbora je zaveden. »Masa radnika, koji su bili prosto izloženi samovolji poslodavaca, zaštićena je. U mnogim slučajevima spriječeno je obaranje radničkih nadnica ili zavođenje akordnog rada i radnicima su naplaćene vrlo velike sume u otkaznim rokovima i ostalim oštetama. Jačanjem pokreta povećat će se i upotpuniti rezultati u tom pravcu.« Ovi izbori »pokazali su da je naš pokret jedan moćan činioc sa kojim se mora računati. U svim glavnim industrijskim poduzećima on je vršio izbore povjerenika, isključivo postavljanjem izbornih odbora i kandidatskih lista i omogućavao je svima (i ORS-u i žutima) da postavljaju protuliste i da se s nama ogledaju. Samo iznimno u malim zanatskim poduzećima birano je po skraćenom postupku. Svuda su birani povjerenici isključivo prema povjerenju radnika i samo na mjestima gdje postoji organizacija našeg pokreta. Naš pokret je pokazao prema ostalim pokretima – i žutih sindikata i onih, koji idu u zagrljaj žutih – ogromnu nadmoćnost. I ako izbori povjerenika do danas još nisu završeni, i ako će broj povjerenika na listama našeg pokreta uskoro preći i 250 (i ako smo se nadali, da će broj naših povjerenika u Zagrebu doseći tek 150) mi ovdje činimo osvrt na rad naših pojedinih sastavnih organizacija za posljednja tri mjeseca na tom terenu. Naše su organizacije povjerenika ovako birale:

Savez metalških radnika	39
Savez građevinara	39
Savez privatnih namještenika	38
Savez tekstilaca	29
Savez drvodjelaca	26
Savez kočaraca	19
Savez radnika životnih namirnica	6
Savez radnika hemijske industrije	6
Savez brijača i vlasuljara	6
Savez monopolaca	4

U cjelosti naš pokret u Zagrebu postavio je, dakle, 212 svojih funkcionera za radničke povjerenike.

Krajem ožujka izabrano je u firmi »Kastner i Öhler« šest, a u Zagrebačkoj tvornici papira također šest povjerenika. U travnju je na listama Saveza građevinarskih radnika u poduzećima »Zagorka«, »Pilot«, »Keramika« i »Cernjak i Neumann« izabrano šest novih povjerenika, a kod braće Carmelutti šest povjerenika. Od većih poduzeća izabrana su u svibnju na listi Saveza kožarsko-preradivačkih radnika u tvornici koža Mayer i Alkalay četiri povjerenika. Do 15. lipnja 1931. godine izabrano je u Zagre-

bu na listama URSS-a 247 povjerenika, a do 10. srpnja 262 povjerenika.⁴⁶⁶

Ništa slabiji nisu bili rezultati URSSJ-a u izborima za radničke povjerenike u unutrašnjosti Hrvatske.

Savez tekstilnih radnika i Savez privatnih namještenika u Domojaci pamučnoj industriji u Dugoj Resi imao je 16, Savez metalških radnika u Tvornici šarafa u Koprivnici pet, Savez radnika živčnih namirnica u Ludbregu u mlina tri povjerenika. U Osijeku su na listi Saveza metalških radnika u Tvornici strojeva i ljevaonici željeza izabrana četiri povjerenika. Izbore u osječkoj ljevaonici poništio je inspektor rada. Dva povjerenika izabrana su na listi Revolucionarne sindikalne opozicije. U Slavonskom Brodu u Tvornici vagona na izborima je 7. ožujka dobio Savez metalških radnika četiri povjerenika, a Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati (JNRS) dva povjerenika. Poslodavac je u vrijeme nezaposlenosti otpustio najveći broj klasno borbenih radnika i novcem i silom stvorio nacionalnu organizaciju tj. JNRS, te osigurao širenje njenog lista »R.a.d.« U Đurđenovcu u Našičkoj tvornici tanina i paropila d. d. od 902 upisana birača glasalo je za listu ORS-a 447, listu Saveza privatnih namještenika 63 i listu Saveza metalaca 55 glasova. U Slavonskom Brodu u krojačkoj radionici »Josip Dapčević« izabran je jedan povjerenik. U poduzećima munjare, tramvaja i vodovoda izabrano je šest povjerenika na listi Saveza tramvajaca i Saveza metalaca. U Slavonskom Brodu u pilani »Slaveks« dobio je Savez drvodjelskih radnika pet povjerenika, a ORS tri, a u pilani »Slavonija« Savez drvodjelskih radnika dobio je tri povjerenika, a ORS četiri. U Dugoj Resi poništeni su izbori radničkih povjerenika, pa je na novim izborima 8. travnja lista Saveza tekstilnih radnika dobila svih 16 povjerenika i 16 zamjenika. U Karlovcu u Tvornici koža i cipela »Andrija Jakil« izabrano je na listi Saveza kočaraca pet povjerenika, a kod munjare i vodovoda četiri povjerenika. 9. travnja provedeni su u Tvornici keksa d. d. »Karolini« u Osijeku izbori gdje su izabrana dva povjerenika. U Prvoj jugoslavenskoj tkaonici svilene robe u Osijeku izabrana su četiri povjerenika, a u čaraparskoj radnji »Martin Glaser« jedan povjerenik. Pri ponovnim izborima radničkih povjerenika u Osječkoj ljevaonici željeza i Tvornici strojeva d. d. 29. travnja dobila je URSSJ-ova lista 177 glasova i tri povjerenička mandata, a druga lista ORS-a i nacionalista 134 glasa i također tri mandata. U ličilačkoj radnji »Schretner i drugovi« i ličilačkoj zadruzi »Janković i drugovi« u Osijeku izabran je u svakom poduzeću po jedan povjerenik.⁴⁶⁷ U Novoj Gradišci, u Tvornici namještaja »Krujljac i drugovi« svih šest povjerenika i zamjeni-

⁴⁶⁶ *Ibid.*, 6, 13, i 27. III, 3, 10, i 17. IV, 8, 15, 22, i 29. V, 19, VI i 10. VII 1931.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, 6, 13, i 27. III, 10, i 17. IV, 1, 15, i 22. V, 26. VI, i 17. VII 1931.

ka izabrano je s liste Saveza drvodjelskih radnika. Na Sušaku, u metalurzijskom poduzeću »Sila« na listi Saveza metalških radnika izabrana su tri radnička povjerenika.

»Radničke novine« zabilježile su izbore i u Bosni. U Banja Luci, u Tvornici duhana na listama URSS-a izabrano je šest povjerenika, u Bosanskom d.d. za iskorištavanje parnih pilena 15. Protiv izbora u pilani žalio se Opći radnički savez inspekciji rada, pa je zbog toga 12. ožujka 1931. izvršeno novo glasanje u prisutstvu predstavnika inspekcije rada i banske uprave. Za URSS se izjasnilo više od 80 posto birača, a za ORS nešto ispod 20 posto. 31. siječnja izvršeni su izbori u dioničkoj pivovari u Tuzli, a 14. veljače 1931. izabrani su pri gradskoj općini tri povjerenika. 2. ožujka 1931. izvršeni su izbori u jugoslavenskoj »Solvay« u tvornici u Lukavcu, izabrano je šest povjerenika i šest zamjenika.

U »Bosanskim rudnicima« izvršeni su do lipnja izbori radničkih povjerenika. U cijelosti su izabrana 133 povjerenika, od čega je Savez rudarskih radnika dobio 125, a nacionalisti osam.

Po pojedinim rudnicima rezultati su bili ovakvi:

Ime rudnika	Ukupno	SRR	Žuti
Vareš i Pržici	16	16	–
Kakanj	16	16	–
Breza	14	14	–
Kreka-rudnik	15	15	–
Kreka-solara	6	6	–
Kreka-Bukinje	6	6	–
Kreka-cigljana	3	3	–
Ugljevik	7	7	–
Majeвица	7	7	–
Banja Luka	6	6	–
Ljubija	6	6	–
Kukavica-Rogatica	6	6	–
Lješljani	5	5	–
Moslovarе	4	4	–
Zenica	16	8	8
Svega:	133	125	8

Lista Saveza rudara imala je za protivnika nacionalne radničke sindikate jedino u Zenici. Njihova lista dobila je osam mandata sa 547 glasova, a lista Saveza rudarskih radnika osam mandata sa 603 glasa. Ovaj uspjeh nacionalnih sindikata prema tadašnjem tumačenju proizlazio je iz toga što je ORS-ov savez iz Beograda pružio političku i moralnu pomoć nacionalnim sindikatima. U zeničkoj željezari vodila se isto tako ogorčena borba oko povjereničkih mandata između Saveza metalških radnika Jugoslavije i sprege ORS-a i nacionalnih sindikata. Lista Saveza metalških radnika dobila je 576 glasova i 11 povjerenika, a nacionalni 229 glasova i pet povjerenika.⁴⁸⁸

Organizacije u sastavu URSS-a u Sloveniji u veljači i ožujku 1931. godine dobile su na svojim lista-

ma 262 radnička povjerenika. Protivničke organizacije okupile su u istim poduzećima 40 mandata. Na izborima povjerenika u slovenskim rudarskim revirima odnijele su liste Zveze rudarjev Jugoslavije ogromnu pobjedu. U Trbovlju je izabrano na URSSJ-ovoj listi svih 35 kandidata. U Zagorju je URSSJ-ova lista dobila svih 10 povjereničkih mandata i devet zamjeničkih (od ukupno 10). U Hrastniku je URSSJ od 14 mandata dobio devet; preostalih pet mandata dobile su druge organizacije. U Rajhenburgu dobio je URSSJ svih pet povjereničkih mandata i sve zamjenike.

U Trbovlju su nacionalisti Stankovičeva kova, tj. JNRS postavili također listu i dobili – 11 glasova. U Rajhenburgu su kandidati slobodnih organizacija od 216 glasača sakupili na svojim listama 180. Preostalih 36 glasova dobile su protivničke liste: nacionalne, kršćansko-socijalne, itd.⁴⁸⁹

U veljači i ožujku Savez metalških radnika Jugoslavije dobio je na svojim listama 106 povjerenika. Na području zagrebačkog Pokrajinskog odbora URSS-a na listama Saveza metalških radnika izabrano je 49 povjerenika.⁴⁹⁰

Komunisti o izborima radničkih povjerenika

Kad je rješenje od 16. siječnja 1929. godine o odlaganju izbora radničkih povjerenika prestalo važiti i kad je Ministarstvo socijalne politike donijelo rješenje da mandati radničkih povjerenika ističu 31. prosinca 1930. godine, »Klasna borba« je pisala: »Mi moramo iskoristiti ove izbore radničkih povjerenika, u njima aktivno sudjelovati, isticati samostalno radničke liste nasuprot socijalističkim, fašističkim i birokratskim listama i razviti najširu agitaciju za svoje liste. Članovi naše partije i pristalice revolucionarnih sindikata uzimaju učešća u ovim izborima da pojačaju klasnu borbu, da agituju za naše djelimične zahtjeve...«⁴⁹¹

Uputstvo Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije o izborima radničkih povjerenika i zadacima pristalica revolucionarnih sindikata polazilo je od stava da je sve veća radikalizacija masa zbog zaoštavanja ekonomske krize prisilila šestožanu diktaturu da ukine zabranu o izborima radničkih povjerenika. Režim je pružio mogućnost socijalistima da ustanovu radničkih povjerenika pretvore u organe svog utjecaja na radničku klasu i pridobiju je na klasnu suradnju koju su oni zastupali. Zadatak je pristalica revolucionarnih sindikata bio da pretvore izbore radničkih povjerenika i njihovu djelatnost u sredstvo za plansku pripremu i organizaciju ekonomskih borbi radnih masa, na osnovi jedinstvene fronte odozdo.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, 27. II i 3. IV 1931.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, 20. III i 1. V 1931.

⁴⁹¹ ACKSKJ, *Klasna borba*, 17/1929.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, 27. II, 13, 20. i 27. III, 3. IV, 1. i 8. V 1931.

Institucija radničkih povjerenika bila je u vrijeme postojanja Nezavisnih sindikata do 1929. godine jedno od osnovnih oružja za pokretanje masa radnika. Gotovo u svim većim poduzećima radnici su izabrali kandidate iz redova Nezavisnih sindikata. Nakon uvođenja šestojanuarske diktature, pristalice revolucionarnih sindikata potcijenili su značaj radničkih povjerenika u borbi protiv diktature. Nisu vodili nikakve borbe za ponovne izbore, niti su poduzimali odgovarajuće korake da putem izbora stvore jedinstvenu frontu radnika na osnovi klasne borbe. Bilo je pokušaja isticanja samostalnih radničkih lista, ali su one ostale izolirane. U uputstvima se tražilo od članova i simpatizera revolucionarnih sindikata da promjene svoj odnos prema izborima radničkih povjerenika i iskoriste izbore kao jednu od najboljih mogućnosti za proširenje i povezivanje legalnog i polulegalnog rada u uvjetima monarhističke diktature. Izbori i djelatnost radničkih povjerenika bili su vezani uz svakodnevne ekonomske zahtjeve radnika. Tražilo se da se u svakom pojedinom poduzeću i odjeljenju, na općim sastancima, savjetovanjima i grupama izrade programi zahtjeva, uzimajući u obzir zahtjeve raznih kategorija radnika, radnica i radničke omladine. Borbu za djelomične zahtjeve radnika trebalo je povezivati s borbom protiv monarhističke diktature i za političke zahtjeve Komunističke partije.

Izborna kampanja i borba za ostvarenje svakodnevnih i političkih zahtjeva trebala se provoditi na osnovi koncepcije jedinstvene fronte odozdo. Zadatak komunista i članova revolucionarnih sindikata bio je razvijanje široke kampanje za osvajanje izbornih odbora i nastojanje da na konkretnim primjerima zaštite svakodnevnih zahtjeva radnika privuku na svoju stranu i one članove izbornih odbora koji nisu revolucionarni. Od pristalica revolucionarnih sindikata tražilo se da se bore protiv skraćenog postupka pri izboru radničkih povjerenika, zahtijevajući da se stvori lista kandidata na osnovi jedinstvene fronte odozdo i takva zajednička lista predloži poduzeću. Sastavljanje kandidatskih lista treba vršiti na općim zborovima radnika.

»Treba se energično boriti protiv sektaških tendencija, koje se izražavaju u tome da se ističu kao kandidati samo naši drugovi. U naše kandidatske liste treba bez daljnje, pored naših najboljih drugova, unositi i aktivne neorganizirane radnike, koji imaju povjerenje masa i članove reformističkih sindikata koji su spremni da se bore za svakodnevne zahtjeve radnika protiv fabrikana i fašizma. Mi se moramo boriti za svakog delegata uz najaktivnije učesnike širokih radničkih masa. Mi smo dužni pri tome svestrano uzdizati klasnu svijest radničke klase i nastojati da radnici smatraju svaku pobjedu naših spiskova svojom pobjedom.«

Zadaci povjerenika bile su organizacija i zaštita interesa radnika, organizacijsko učvršćenje revolucionarnog sindikalnog pokreta, pripreme i organizacija borbe radnika za postavljene zahtjeve i orga-

nizacija obrane protiv nove ofanzive tvorničara i fašističkog nasilja. Oko radničkih povjerenika bilo je potrebno organizirati široki krug revolucionarnih kadrova, s kojim bi se mogli savjetovati i prethodno pretresati probleme i akcije koje pokreću, izradu zahtjeva i sl. Ako u poduzeću postoji sindikalna grupa ili revolucionarna sindikalna opozicija, povjerenik je dužan raditi u sporazumu s njima.

»Uloga povjerenika ne sastoji se u tome da oni zamjenjuju štrajkaške komitete i druge radničke i borbene organe jedinstvenog fronta. Pridavajući veliki značaj radu naših povjerenika, kao legalnoj formi rada koja omogućuje političko i organizaciono učvršćenje nelegalnog rada unutar reformističkih sindikata, revolucionarna sindikalna opozicija dužna je posvetiti naročitu pažnju rukovođenju radom revolucionarnih povjerenika, vješto povezujući legalne i nelegalne metode rada. Ovo ne smije ni u kom slučaju da se pretvori u aparat komandovanja, zapovijedanja i poduzimanja administrativnih mjera.«⁴⁹²

Izvlačeći pouke iz kampanje za izbore radničkih povjerenika 1931. godine u borbi za mase i organizacijsko učvršćenje političkog utjecaja KPJ u poduzećima, »Proleter« upozorava da se i pored raspisivanja izbora pokazalo da su se radnici, tamo gdje su htjeli da sami izaberu svoje povjerenike i gdje buržoazija i socijalisti nisu bili sigurni da će nametnuti svoje kandidate, morali uporno boriti da bi dobili dozvolu za provođenje izbora. Takav je slučaj bio i u Rakovici, gdje su radnici izabrali svoje povjerenike. Pored gadjenja i mrcvarenja revolucionarnih povjerenika rješenjem Inspekcije rada izbori su poništeni.

»Pri vođenju kampanje za izbore radničkih povjerenika, naše pristalice moraju da obrate naročitu pažnju konkretnim djelomičnim zahtjevima i na osnovi zahtjeva i potreba radnika dotičnog preduzeća i da utvrde platformu za izbore, a poslije akcioni program za radničke povjerenike. Naše pristalice moraju aktivno učestvovati kako u borbi za raspisivanje i obavljanje izbora, tako i u izgradnji izbornih odbora. Svaka pasivnost, svako izbjegavanje tog posla pod izgovorom 'ništa korisnog za radnike ne može se uraditi pri današnjem režimu' je oportunistički u praksi. Mi moramo da učestvujemo u izborima, ističemo naše liste i radimo najaktivnije da one budu i izabrane.

Pri sastavljanju naših lista treba se starati da na sastanke, zborove i konferencije dolaze svi radnici, radnice, kako stari tako i mladi danog poduzeća, da aktivno učestvuju bez obzira na njihovu partijsku i sindikalnu pripadnost.

U naše kandidatske liste treba da ulaze osim naših boljih drugova, žene, vanpartijski radnici, radnici članovi S.D. partije i njihovih sindikata, koji prihvataju naš izborni program, i koji su gotovi da se bore protiv poslodavaca.

⁴⁹² *Ibid*, KI 1932/197.

Stupajući u borbu u izbornoj kampanji, naša djelatnost u preduzeću ne smije da se obustavi za završetkom izbora. Naprotiv, energičan rad treba da se nastavi, on treba da se vrši ozbiljno, uporno, sistematski i umješno, jer od toga zavisi organizaciono-učvršćivanje našeg utjecaja. Ovdje se ističe u prvom redu sitan, sistematski, svakodnevn rad u masama.

Radnički povjerenici treba da predstavljaju i zaštićuju interese radnika i pojedinih radničkih grupa. U djelokrugu njihovog rada mora da bude: svestrana zaštita radničkih interesa, organizacija borbe s poslodavcima, protiv kapitalističke racionalizacije, borba protiv socijal-fašističke obmanjivačke politike i njihovog razgolicavanje pred radnicima, borba za zaštitu, primenjivanje i poboljšanje 'rad. zaštitnog zakonodavstva', protiv poslodavačkog terora i svakog fašističkog nasilja, protiv istjerivanja i progona pojedinih radnika, a tako isto izradivanje konkretnih djelimičnih zahtjeva oko kojih treba ujediniti sve radnike.

Naši povjerenici treba da rade tako, da se mogu uvijek i na vrijeme obavijestiti i informirati svi radnici o svakom posebnom kao i općem pitanju, a isto tako i o tome šta on, tj. radnički povjerenik predlaže u konkretnom slučaju da se radi.

U našim kampanjama treba isticati prije svega takve parole koje štite neposredne interese radnika, radnica i omladine, kao na pr.: povećanje nadnica, borba protiv rada na parče, za jednak rad jednaka plata, za skraćivanje radnog vremena pri ostajanju pune nadnice, za poboljšanje uslova rada, protiv obaranja nadnica, protiv poreza na nadnicu, protiv kuluka, protiv raznih oduzimanja od plate, protiv svih vrsta kažnjavanja u poduzeću (kao npr. naplate slomljenog ili okrnutog alata, zbog zadocnjavanja ili izostanka), za slobodu zboru i udruživanja, za slobodu štrajka, protiv maltretiranja radnika od strane administracije, itd. Tako isto treba provesti odlučnu borbu za provođenje i usavršavanje zaštitnih mjera pri radu u poduzeću, za poboljšanje higijenskih uslova (za ventilaciju, za bolje osvjjetljenje i ogrjev, za bolju čistoću radionica, za izdavanje radnicima specijalnog odjela za rad na račun poslodavca, za izgradnju kupatila, za podizanje i uređenje naročitih prostorija za vrijeme čekanja i za vrijeme pauze u radu, za besplatan sapun, ubrus i drugi materijal za brisanje ruku za i poslije rada itd.). Energičnu borbu treba voditi za zahtjeve mladih radnika, ističući zahtjeve za skraćenje radnog vremena kod svih mladih radnika od 14¹/₂ do 16. godine starosti, za 6-satni radni dan. Za mlade radnike (učenike) početna nadnica ne manje od 15 din. Posjećivanje zanatske škole na račun radnog vremena. Isto tako, borbu treba voditi za poboljšanje ljekarske pomoći radnicima i njihovim porodicama, za slanje bolesnih i iznemoglih radnika, kao i članova njihove porodice u sanatorijume, banje. Za radnike koji rade u naročito škodljivim poduzećima i odjeljenjima treba isticati naročite zahtjeve, a kao na pr. 6-satni radni

dan uz punu nadnicu, zahtjev za dobijanje svakodnevnije porcije mlijeka na račun poslodavca, godišnji odmor od mjesec dana uz punu platu, itd. Za žene radnice, za porodilje treba zahtijevati 16-nedjeljno odsustvo (8 pre i 8 posle porođaja) uz punu platu-nadnicu i pojačanu hranu kako za dijete tako i za majku.

Na poslodavačke pokušaje produžavanja radnog vremena - odgovarati isticanjem zahtjeva za 7-satni radni dan, a za sve koji rade u po zdravlje štetnim poduzećima 6-satni radni dan i kod svih uz punu nadnicu.

Naročitu pažnju treba posvetiti borbi protiv fašiziranja, militarizacije i svakog pogoršavanja uslova, unutrašnjeg rasporeda u poduzeću. Protiv svakog konkretnog slučaja pogoršanja uslova rada treba povesti sistematsku upornu borbu, pomoću protestnih zborova, skupština, protestnih potpisa, kolektivnog nesprovođenja pogoršanog rasporeda, štrajka i tsl.

Na poduzeću ne treba da se dogodi ni jedan, pa makar i najsitniji slučaj koji izaziva kod radnika nezadovoljstvo, a da ga ne ispita radnički povjerenik uz učešće masa i ne obavijesti sva odjeljenja u poduzeću. Prilikom svakog sukoba i pitanja treba pokazati šta mi hoćemo i šta hoće i predlažu soc. fašisti. To će biti najbolji način njihova razgolicavanja pred masama i okupljanja radnika oko naših pristalica. U svojoj svakodnevnoj djelatnosti naši radnički povjerenici, braneci radničke interese, ne smiju praviti razlike između organiziranih i neorganiziranih, između naših pristalica i radnika članova drugih organizacija, jer svaki takav slučaj doprinjet će da se radnici od nas oduđuju. Svakog podcjenjivanje rada među radnicima koji pripadaju drugim strujama treba odlučno osuđivati kao sektaško i kroz pogrešno.

Naročitu i punu pažnju treba posvetiti borbi za zahtjeve besposlenih.

Osobito je sada od ogromnog značaja za interese kako zaposlenih tako i besposlenih radnika mobilisanje što širih slojeva radničke klase u borbi za pomoć i osiguranje svih besposlenih za račun države i kapitalista.

Radnički povjerenici treba da umješno povezuju borbu za djelomične zahtjeve masa na našim općim klasnim političkim parolama i zahtjevima.

Izabrani radnički povjerenici revolucionarnih crvenih sindikata treba da obrazuju frakciju 'nezavisnih', prethodno da se savjetuju među sobom i da uvijek istupaju zajednički.

Sjednice radničkih povjerenika treba održavati uz sudjelovanje što šireg broja radnika, kod raznih pitanja i slučajeva (na pr. ispitivanje nesrećnih slučajeva, priređivanje anketa, biranje štrajkaških odbora, itd.). Ne treba se uvijek držati granica zakonitosti, nego u toku zaostavanja klasne borbe treba težiti da se izađe iz zakonskih mjera radi zaštite interesa radničke klase.

Odbori radničkih povjerenika u kojima se nalaze naše pristalice, a utoliko prije kad oni čine većinu, treba da budu prave vođe masa u dotičnom poduzeću.

Radnički povjerenici jedne industrijske grane, jednog grada ili rejona, treba da teže i rade na stvaranju legalnog ili polulegalnog centra (Odbora radničkih povjerenika) radi zajedničkog raspravljanja i istupanja za zaštitu općih zahtjeva radničke klase kako u cjelini, tako i njenih pojedinih dijelova i profesija.

Isto tako industrijski radnici moraju obratiti naročitu pažnju na šumske radnike, nekvalificirane, poljoprivredne i sve ostale radnike koji su lišeni prava na biranje svojih povjerenika, ističući zahtjev da se dade pravo biranja svima radnicima, angažirajući se aktivno u isto vrijeme preko svojih odbora u borbi za zaštitu interesa ovih radnika.

Radnički povjerenici treba da se staraju da izdaju bilten za dotičnu radionicu koji bi služili za obavještavanje radnika o svim pitanjima. Pored toga, treba težiti izdavanju jednog zajedničkog biltena za cijelu industrijsku granu, grad ili rejon.

U pogledu borbe za iskoristavanje legalnih mogućnosti, kao i po pitanju djelatnosti radničkih povjerenika postoji dvojaka opasnost, prije svega desničarska-glavna opasnost, koja se između ostalog pojavljuje i u sljedećem: precjenjivanju teškoća rada uslijed bijelog terora, nepravilno kombiniranje djelimičnih i općih zahtjeva, precjenjivanje zakonitosti, (legalizma), težnja da se uvijek ostane u zakonskim granicama, podcjenjivanje nelegalnog sindikalnog rada, i tsl.

I 'lijeva' opasnost – koja bagatelise djelimične zahtjeve, ekonomske štrajkove, ne povezuje ih sa općim političkim zahtjevima, podcjenjuje iskoristavanje legalnih i polulegalnih mogućnosti, a isto tako rad među radnicima koji se nalaze u reformističkim, fašističkim i drugim organizacijama, i sl.⁴⁹³

U prosincu 1933. godine piše CK KPJ svom inostruktoru u Sloveniji da bi osnovno područje rada trebale biti akcije za izbore radničkih povjerenika, te da težište rada treba prenijeti u sama poduzeća među radničke mase. Pri tom, najveću pažnju mora Pokrajinski komitet KPJ posvetiti rudarskim revirima u Trbovlju, Zagorju, Hrastniku, kao i svim važnijim poduzećima u Jesenicama i Ljubljani.⁴⁹⁴

Centralni komitet KPJ uputio je 2. siječnja 1934. godine proglas u povodu izbora za radničke povjerenike. U proglasu se, među ostalim, kaže i ovo:

»U izborima za radničke povjerenike, koji su raspisani za januar, vi ćete odlučivati tko će u toku godine zastupati vaše interese protiv fabrikanaata i poduzetnika. Obzirom na strahovito pogoršanje položaja radničke klase u svim zemljama Jugoslavije i u vezi s time na ogromne zadatke koje stoje pred radničkim povjerenicima, ovi izbori imaju prvoklas-

no značenje za organizaciju i razvijanje predstojećih borbi za neposredne interese radničke klase.« Dalje se u proglasu kaže, da je kapitalistička klasa uz pomoć monarhističke diktature oborila prvih godina krize nadnice, produžila radno vrijeme, izbacila više od 500.000 radnika na ulice da sačuva svoje profite i izvukla se iz krize. »Iz programa koji je u ime buržoazije nedavno iznio ministar predsjednik Srškić, vidi se da vam vlada i kapitalisti najavljuju nove terete, još goru racionalizaciju i izrabljivanje putem novog obaranja nadnica i još većeg produženja radnog vremena, otpuštanja novih desetaka hiljada radnika. Pomoću zakona o javnim radovima, tj. prisilnim radovima buržoazija će pokušati da još više obori nadnice radnika u poduzećima, da ukine i ostatak radničkih prava i da besposlene radnika prisili da na javnim radovima rade kao robovi za interese buržoazije. Nove trošarine, carine i takse koje uvada diktatura još će više poskupjeti najosnovnije predmete, potrošnje radnog stanovništva i time još više pogoršati položaj radnika.

U borbi protiv ugnjetačke politike diktature radnički povjerenici treba da budu vaši prethodnici i organizatori. Zbog toga treba da za povjerenike birate samo one drugove koji vam svojim dosadašnjim radom pružaju jamstvo da će odlučno i neustrašivo braniti vaše interese i voditi vas u borbu. Tjerajte iz svoje sredine fašističke, klerikalne i socijalističke vođe koji svi služe buržoaziji.« Zatim, komunistička partija poziva putem proglasa radnike i radnice da izbornu kampanju iskoriste za najsirovu mobilizaciju protiv navale kapitalista, za poboljšanje položaja radnika, da u svim radionicama organiziraju i provedu skupštine i izaberu izborne odbore za rukovođenje izbornom kampanjom. Komunistička je partija pozvala radnike da se u ovoj izbornoj kampanji okupe i ujedine oko revolucionarnih parola Komunističke partije. U proglasu se dalje kaže:

»Tražimo ukidanje poreza na nadnice.

Protiv prisiljavanja radnika da stupaju u razne fašističke organizacije, protiv nasilnog uiranja priloga za te organizacije. Za slobodu štrajka, organiziranja zborova i revolucionarne radničke štampe.

Za pravo biranja radničkih povjerenika u svim poduzećima (vojni, željeznički, itd.), protiv progona i otpuštanja radničkih povjerenika.

Tražimo pravo izbora povjerenika za sve šegrte i mlade radnike, tražimo nadnice za šegrte u visini nadnica nekvalificiranih radnika. Protiv zloupotrebe šegrta za kućne i privatne poslove. Protiv zamjenjivanja izučenih radnika velikim brojem šegrta.

Za prebacivanje svih tereta radničkog osiguranja na poduzetnike.

Protiv komesarijata, a za izbore Ureda za osiguranje radnika.

Protiv Zakona o zaštiti države, protiv zlostavljanja političkih osuđenika u zatvorima, za njihovo oslobođenje.

Protiv vojnofašističke diktature, izvršioce politike kapitalističkih pljačkaša, ugnjetača radnog naroda.

⁴⁹³ *Proleter*, br. 23, februar 1932, str. 3-4.

⁴⁹⁴ ACKSKJ, KI 1933/324.

Za radničko-socijalčku vlast!⁴⁹⁵

Prema izvještaju Pokrajinskog komiteta KPJ za Sloveniju od 18. svibnja 1934. godine, izbori za radničke povjerenike, u poduzećima gdje su održani, podigli su borbeno raspoloženje radnika. U izborima za radničke povjerenike fašisti su izgubili glasove koje su dobili kandidati s lista URSSJ-ovih sindikata, dok su klerikalci ostali na istom broju glasova. Kampanja za izbore radničkih povjerenika počela je u kasnu jesen i zimi 1933. godine. U organizaciji izbora sudjelovale su organizacije KPJ u Celju, Slovensgradcu, St. Pavelu, Mariboru, Ljubljani, Trbovlju, Jesenicama, Zagorju, Litiji, Liboju, Dubravi, Javorniku, Janovniku, Kočevju, Hrastniku, Kranju. Izbore za radničke povjerenike koristile su partijske organizacije za organiziranje grupa revolucionarne sindikalne opozicije i stvaranje jedinstvene radničke fronte odzodo. Komunisti su izbornu kampanju zasnovali na bazi ekonomskih zahtjeva. Socijalisti i reformistički vođe vodili su kampanju na osnovi političkog trenutka, posebno u vezi s ustankom radnika u Austriji i njihove borbe proti klerofašizmu. Partijski forumi nisu dovoljno pomagali partijskim organizacijama u poduzećima pri sastavljanju lista zahtjeva koje su trebale poslužiti za stvaranje jedinstvenih kandidacijskih lista. Jedinstvene liste bile su istaknute u Zagorju, Litiji i Liboju. U Zagorju su izbori poništeni, a da to nije izazvalo obrambenu akciju radnika. Nakon toga došlo je do sporazuma između komunista i socijalista, pa je pobijedila njihova lista (bez udjela klerikalaca). Ideja o jedinstvenoj fronti bila je prihvaćena među radnicima Slovenije, što se odražavalo na svim izbornim sastancima. U Litiji i Liboju jedinstvenoj listi s kršćanskim socijalistima, suprotstavila se fašistička lista koja je poražena. U Trbovlju je formirana zajednička izborna lista socijalista i komunista. U Večju kod Ljubljane izbori za povjerenike provedeni su na osnovi jedne liste na kojoj su komunisti imali prilično uspjeha. Najznačajnija pobjeda jedinstvene fronte odzodo ostvarena je u Jesenicama. U poduzeću »Sava« sastavljena je lista kandidata na čijem se čelu nalazio jedan komunist, pošten i vrijedan radnik. Socijalisti su pokušali umjesto njega postaviti svoga pristalicu, ali im to nije uspjelo. Od 11 kandidata šest su bili komunisti. Crvena lista nije imala nigdje toliko uspjeha kao u Jesenicama. U Javorniku su radnici Saveza metalaca postavili za nosioca liste jednog komunistu. Rukovodilac poduzeća prije toga otpuštanjem svih radnika ukoliko pristanu na tu kandidaturu. Na žalbu podružnice metalaca u Javornik je došao predstavnik Radničke komore socijalista-Kopač, koji je na sastanku radnika zastupao stav poduzeća. Postojala je opasnost da dođe do štrajka, pa je inspekcija rada odobrila listu kandidata. Izabrani su i povjerenici na zajedničkoj listi socijalista i komunista u Dubravi. U Kočevju su održani izbori u dvjema tekstilnim tvornicama. Porast

glasova za crvenu listu išao je na štetu fašista. Socijalisti su morali konstatirati opadanje njihovih glasova i porast utjecaja Komunističke partije. Buržoazija, i pored terora, nije uspjela da osigura prodor fašizma u radničku klasu Slovenije, te je i dalje morala računati na oslonac među socijaldemokracijom. Izbori nisu bili u duhu zaostrene ekonomske borbe s buržoazijom, već su proveli u znak političke borbe komunista protiv vođa socijaldemokrata i fašističkog utjecaja u samoj radničkoj klasi.⁴⁹⁶

Značaj, imunitet i zaštita radničkih povjerenika

Zagrebački je Mjesni međustrukovni odbor URSS-a nakon izbora 1931. godine osnovao školu za radničke povjerenike. Osnovni nastavni predmeti bili su: sindikalni pokret - njegova teorija i praksa; socijalna politika - zakonska zaštita radnika; ekonomska nauka - razvitak društva; aktualni privredni problemi; radničke organizacije, rad u organizaciji i tsl.

Već je u prosincu štampa donosila članke o pripremama za izbore radničkih povjerenika pod parolom da ni jedno poduzeće ne smije ostati bez radničkih povjerenika. Objavljen je i Pravilnik za izbore radničkih povjerenika, prema kojemu redovni postupak za izbore treba vršiti samo tamo gdje ne može doći do izbora po skraćenom postupku. Među prvima, po skraćenom postupku izabrani su povjerenici tvornice »Elka« u Zagrebu i to - Matija Herceg, Šime Validžić i August Dubaveček.⁴⁹⁷

O značaju, imunitetu i zaštiti radničkih povjerenika pisalo se sljedeće:

»Mnogi poslodavci protivni su da radnici i namještenici biraju svoje povjerenike, pa su stoga gledali da izbore povjerenika uopće onemoguće. Uslijed toga, oni su odbijali u principu sporazuman izbor povjerenika, a izborni postupak su onemogućavali time što su članove izbornih odbora i kandidate povjerenika otpuštali. Kada god se je tražilo od poslodavaca da povuku otkaze članovima izbornih odbora i kandidatima povjerenika, oni su odgovarali, da nigdje u zakonu nije predviđeno da se ove ne može otpustiti.«

U vezi s velikim otpuštanjem izbornih odbora i protesta radnika donijelo je Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja 13. ožujka 1931. godine rješenje u kojem se kaže »da pojedini poslodavci otpuštaju članove izbornih odbora nakon što su ih potvrdila Kr. banska uprava i Inspekcija zbora, i time onemogućuju pravilno sprovođenje izbora. Ministarstvo je mišljenja, da bi u sličnim slučajevima inspektori rada trebali u cilju zaštite lica, o kojima je riječ, da interveniraju kod odnosnih poslodavaca. Stoga potrebno je izdati inspektoratu rada pri toj

⁴⁹⁵ *Ibid.*, K1 1933/357.

⁴⁹⁶ *Ibid.*, K1 1934/105, MF/257 (556-575).

⁴⁹⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 5. VI, 18. XII 1931.

banskoj upravi potrebna naređenja u ovom pogledu.

U slučaju, pak, da se poslodavci ne bi pridržavali izdatih im naređenja, te i nadalje za vrijeme izbora otpuštali s rada članove spomenutih odbora, samo s razloga što obavljaju ovu funkciju, ima se prema istima postupati u smislu propisa čl. 40. Uputstva za izbere radničkih i namješteničkih povjerenika.⁴⁹⁹

»Naši drugovi, skoro isključivo svi, još niti izdaleka nemaju gotovo nikakvog, ili barem ne nekog određenog pojma o važnosti i koristi od biranja radničkih povjerenika. Otuda i onaj štetni pasivitet u odnosu na to pitanje kod drugova, kako onih koji treba da biraju, tako i onih koji treba da budu birani.

Valjda od vremena, kada je započela borba za legalizaciju radničkih organizacija, pred više nekoliko decenija, započela je i borba za ustanovno radničkih povjerenika. Borba je vođena vrlo oštro i svim silama, i u tom klasnom okršaju, palo je mnogo žrtava moralne i materijalne prirode. U mnogim državama i mjestima, radnici su nedjeljama štrajkovali, samo da poslodavca prisile na priznavanje radničkog povjerenika, ili čak da se dođe i do samog biranja povjerenika. A koliko je tek puta dolazilo do otvorenih sukoba i štrajkova, radi otpuštanja i protjerivanja radničkog povjerenika?

S našeg radničko-klasnog stanovništva radnički je povjerenik predstraža borbenog fronta radničke klase, koji imade za dužnost nadzirati i paziti na kretanja i manevriranja našeg klasnog neprijatelja – poslodavca i o tome obavještavati svoj odred – svoju organizaciju...

Kada je između radnika i poslodavaca sklopljen kolektivni ugovor, odnosno 'primirje', tada imade povjerenik, da radi punom parom na slijedećim pojlima: Da iskoristi vrijeme 'perioda primirja' i skupi, te organizira sve radnike u svom poduzeću, kako bi se isti spremili i osposobili da u eventualnom ponovnom slučaju borbe, kada ugovor izmine ili nastupe ine kakove okolnosti, budu sposobni braniti svoje interese i iznijeti pobjedu.

Nadalje, imade za dužnost da strogo pazi na to da se poslodavci strogo pridržavaju kolektivnog ugovora, u svim njegovim odredbama, jer je poznato, da poslodavci vrlo rado krše i gaze kolektivne ugovore...

Da naročito paze, da se poslodavac strogo pridržava Zakona o zaštiti radnika, Zakona o osiguranju radnika, te Pravilnika o tehničkim i zaštitnim mjerama u poduzećima. Mora voditi računa o tome, da svi radnici u njegovom poduzeću budu organizirani, da svi polaze na članske sastanke, konferencije i zborove. Da radnici budu na poslu strogo solidarni, da se između sebe ne svađaju, da ne dozvolji da poslodavac ili poslovođa bilo koga od radnika na ma bilo koji način šikanira ili zlostavlja. Da rastura radničku štampu, jednom riječju mora da bude budan

čuvar interesa svih radnika kako pojedinaca tako i cjeline.⁴⁹⁹

»Redukcije pogona, otpuštanja radnika i radnica, smanjivanje i onih kukavih radnica, koje su bile za život premlene, stvorilo je među radništvom tekstilnih poduzeća takovo raspoloženje, da su mnogi u strahu i za onaj mali komadić nasušnog kruha, koji teškom mukom zarađuju. To je dovelo do jedne nikad viđene konsternacije, pa su mnogi izgubili vjeru, da bi bilo izgleda za poboljšanje ovog očajnog položaja. Mnogi su članovi i članice već mjesecima besposleni, a ostali koji još rade, u svojem nepoznavanju prilika u kojima se nalazimo, svaljuju krivnju na organizaciju. Pitaju: Zašto ona ništa ne poduzima, da se to stanje promijeni?! Oni mjesto da svoje redove što tješnije zbiju i učvrste, u koliko još nisu sasvim otpali od organizacije, rijetko kada podržavaju vezu sa njom, a kada to čine, dolaze obično kad im se zakida plaća, kad ih se otpušta sa posla, da ih organizacija u tim slučajevima spašava, kao da ona može u ovoj teškoj privrednoj krizi spriječiti sve ono zlo što ih snalazi.

Svrha je današnjeg sastanka da putem povjerenika i povjerenica vezu među radništvom učvrstimo. Zato treba agitacije i putem štampe, letaka i sastanaka sa pojedinim poduzećima, da ono što je u zadnje vrijeme propušteno popravimo. Zato treba imati volje, ustrajnosti i uvjerenja u pravednu našu stvar. Smišljenim radom postići ćemo i uspjeha za kojima težimo. Da se to postigne učinjene su predradnje, izdali smo letak, koji treba po svim poduzećima razdijeliti. Sjednice povjerenika treba redovno održavati. Osim toga, treba izabrati povjereničko vijeće, koje će o tom radu voditi računa i brigu, da se taj sitni rad bez prekida redovno obavlja.⁵⁰⁰

»Radnički povjerenici po poduzećima u Njemačkoj zamišljeni su kao preteče ekonomske demokracije. Oni su povezani u regionalne i u nacionalne saveze, tako da uticaj radnika na proizvodnju ide od jednog poduzeća ka grupi poduzeća i ka cijeloj nacionalnoj ekonomiji. Ova se ustanova raširila u Austriji, Čehoslovačkoj, Luksemburgu, Estoniji i Španiji. Radnici to smatraju kao svoju veliku tekovinu. U praksi povjerenički odbori su se pokazali vrlo korisni u staranju oko primjene zaštitnih zakona i pravilnika o sigurnosti i pravilnoj primjeni tarifnih ugovora, a imali su uticaja i kod otpuštanja radnika ili reguliranja smanjivanja rada. U čisto ekonomskim funkcijama povjerenici su podbacili. Pregled bilansa računa ili čak i učešća radnika u upravnim odborima poduzeća ili na zborovima akcionara nije donio nikakvih rezultata. Radnici su se tu pokazali nedovoljno učeni i nisu pokazivali stvarnog interesa izvan pitanja reguliranja njihovog položaja. Ovo iskustvo pokazuje da se stvarni uticaj na proizvodnju ne može vršiti kroz pojedina poduzeća, već to moraju biti šira ekonomska tijela u kojima će

⁴⁹⁹ *Ibid.*, 8. I 1932.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, 15. II 1932.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, 11. III 1932.

radnici postavljati svoje stručne ljude za kontrolu poduzeća. Takav je slučaj na primjer s nacionalnim ekonomskim savjetima koji postoje u mnogim zemljama i pretvaraju se u centralne privredne organe. Oni vremenom dobijaju pravo i da odlučuju po ekonomskim pitanjima.⁶⁰¹

«Treba znati da je ova radnička ustanova jedna od najmlađih. Međutim, ona je – obzirom na raniju praksu, prije nego što je utvrđena zakonom, dok su radnički povjerenici birani i postavljeni od strane radničkih sindikalnih organizacija – u širim redovima, pa i među funkcionerima, u mnogome pogrešno shvaćena.

Mnogi drugovi shvatili su tu ustanovu tako, kao da je ona borbeni organ pokreta, identificirajući povjerenika sindikalne organizacije sa radničkim povjerenikom izabranim na temelju Zakona o zaštiti radnika. Ona, međutim, to nije, jer joj je pozitivni zakon namijenio posredničko – primiriteljni karakter.

Naše organizacije, čine velike pogreške i time, što kod sastava kandidatskih lista za izbor povjerenika na njima gotovo redovno ističu i one drugove, koji obzirom na funkciju u sindikatima često dolaze u izravne sukobe sa svojim poslodavcima, jer u svojoj organizaciji imaju funkcije: predsjednika, tajnika, blagajnika, itd. Ne može se to ničim prikriti ni sakriti pred očima i ušima poslodavaca. Da su takovi povjerenici u nezavidnom položaju samo je po sebi jasno. I pored sve svoje dobre volje i sposobnosti teško je za njih da budu nepristrani i objektivni u vršenju svojih zakonitih povjereničkih dužnosti, jer ako bi pojedinci to i pokušali, ubrzo bi izgubili svako povjerenje svojih birača, a to nepovjerenje bi se proširilo i na njihove funkcije u organizacijama. I upravo radi toga nastajao je niz poteškoća u organizacijama. Od takove prakse pokret ima više štete nego koristi. Trebalo bi također posvetiti posebnu pažnju da se najširi redovi članstva sistematski upoznaju s ustavom radničkih i namješteničkih povjerenika, te njihovim zakonskim dužnostima i pravilima.⁶⁰²

«Izbori radničkih povjerenika u tvornicama 'Bata' u Borovu raspisani su za 20. i 21. o.mj. Podružnica Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika u Vukovaru (sekcija tvorničkih radnika) tim je povodom izdala proglas kojim se pored prikazivanja položaja radnika u Batinim fabrikama traže slobodni izbori radničkih povjerenika. Naime, uprava tvornice je, produžujući svoju rafiniranu praksu izrabljivanja i sužavanja lične slobode radnika, već istakla 'svoju' kandidaturu, postavivši svoje 'saradnike' za kandidate. Razumije se da je ovo protuzakonito mišljenje uprave u pitanju o kojima mogu da rješavaju samo radnici, izazvalo ogromno uzbuđenje među svim Batinim radnicima.⁶⁰³

⁶⁰¹ Ibid, 1. V 1932.

⁶⁰² Ibid, 1. I 1934.

⁶⁰³ Ibid, 19. I 1934.

Na Kongresu URSS-a koji je održan 15. i 16. prosinca u Sarajevu iznijet je bezbroj primjera kako su izabrani radnički povjerenici izloženi brutalnim progonima i kako ih Inspekcija rada neće, ne može i ne smije uzeti u zaštitu. «Inspekcije rada su degradirane na nivo nesamostalnih činovnika, te su tako nemoćne da se u radionicama više ne pojavljuje kao vlast nad poslodavcima, već kao ustanova koja treba da pokriva poslodavce od odgovornosti za kršenje zakona. Inspektori više nigdje ne smiju ulaziti u radionice bez dozvole i bez pratnje poslodavaca niti slobodno govoriti s radnicima.»⁶⁰⁴

U izvještaju Izvršnog odbora na III redovnom kongresu URSS-a održanom u Sarajevu 15–16. prosinca 1934. godine kaže se o značaju, imunitetu i zaštiti radničkih povjerenika slijedeće: «U našem nacionalnom radničkom zakonodavstvu radnički povjerenici su zamišljeni: 1) kao nužni i neophodni organi za kontrolu primjene radničke zakonske zaštite, koji povezani sa državnim inspekcijama olakšavaju njihove zadatke i 2) kao povjerenici i u neku ruku munjovodi u sporovima između poslodavaca i radničkih organizacija. U saradnji između organizacije i poslodavca u tarifnim sporovima povjerenici su igrali značajnu ulogu. Ali je i ova korisna institucija, kao i Inspekcija rada, u velikoj mjeri zapuštena i izigrana.

U vršenju svoje funkcije povjerenicima je zakon obezbudio imunitet da zbog vršenja svoje dužnosti kao povjerenici za cijelo vrijeme trajanja mandata (godinu dana) ne mogu biti otpušteni sa rada. Količ god su mnogim izabranim radnicima potrebna uputstva o pravilnom vršenju ove korisne dužnosti, još više su potrebne instrukcije poslodavcima o korisnosti od pravilnog vršenja ove funkcije. Iz redova poslodavaca puštena je fama da biranje i priznanje povjerenika znači – 'boljševiziranje' privrede. Imunitet zakonskih radničkih povjerenika je u mnogim slučajevima bivao ugrožen. Sporovi su raspravljani na sudovima. I ovdje moramo da istaknemo da su i ovdje, kao i kod suđenja o prekovremenom radu i o potpadnosti pojedinih vrsta radnika pod zaštitu zakona – sudovi bili na strani radnika, čak i protiv tumačenja izvjesnih inspektora rada na štetu radničkih povjerenika.

Neprijateljski stav velikog dijela poslodavaca protiv ustanove radničkih povjerenika nametnuo je potrebu njihove veće zaštite. Postalo je gotovo pravilo da su poslodavci radničke povjerenike iz minule godine izbacivali s rada onog časa čim je istekao njihov mandat. Izbacivani su naročito u slučajevima gdje su ponovo bili kandidirani – i bez ozbira na to što je izborni postupak na vrijeme uveden. Radi zaštite povjerenika nužno je bilo dati tumačenje, sindikati su takovo tumačenje u nekoliko mahova uzaludno tražili, da mandat povjerenika traje sve do završenih izbora novih povjerenika. Ovakvo tumače-

⁶⁰⁴ Ibid, 29. XII 1934.

nje je sasvim logično. A ono proizlazi i iz ranije odredbe Ministarstva socijalne politike, kada je zbog obustave povjereničkih izbora, produžen mandat starim povjerenicima.⁶⁰⁵

Zagrebačke »Radničke novine« u godinama 1932–1934. donijele su mnogo manje informacija o izborima radničkih povjerenika nego u 1931. godini. Razlog tome je sukob reformističkih vođa s komunistima koji su u sve većem broju tvornica nadzirali izbore za radničke povjerenike, a izvještaje o izvršenim izborima nisu slali »Radničkim novinama«. Tako se, na primjer, za 1932. godinu donosi izvještaj o izborima iz 42 poduzeća u kojima je izabrano 146 povjerenika. U 1933. godini donijet je samo izvještaj Saveza metalških radnika da su izabrali u zagrebačkim poduzećima 51 radničkog povjerenika. U 1934. godini donijet su rezultati iz svega sedam tvornica, među njima »Bothe i Ehrmann« – šest povjerenika; »Javor« – četiri i Tvornica papira – šest.

U Slavskom Brodu provodili su se redovito izbori u »Slaveksu« i »Slavoniji«, gdje se biralo šest povjerenika i šest zamjenika, zatim u »Jugometalu« četiri povjerenika i četiri zamjenika, u Tvornici vagona na listi Saveza metalških radnika izabrano je četiri povjerenika u 1932. i dva na listi neorganiziranih radnika. U 1933. godini izabrano je na listi Saveza metalških radnika svih šest povjerenika. U Osijeku Savez tramvajskih radnika, tekstilci i metalci izabrali su 1932. godine 25 povjerenika, 1933. je URSS u Osijeku na svojim listama izabrao 35 povjerenika, u Ljevaonici pet. ORS je dobio 11 povjerenika, a Jugoslavenski nacionalni sindikati nijednog. To su rezultati izbora iz 12 industrijskih poduzeća. U 1934. godini donesene su samo informacije o izborima u tvornici koža i tvornici tramvaja, u kojima je ORS dobio po tri mandata, Savez kožaraca dva i Savez tramvajaca tri. Savez privatnih namještenika dobio je u Sušine-Đurđenovcu i Novosel Križu tri povjerenika 1932. godine, a Savez metalaca u Đurđenovcu 1933. godine dva povjerenika; u Karlovačkoj munjari tri i u Dugoj Resi dva. Savez odjevnih i tekstilnih radnika dobio je na svojim listama 1934. godine u šest tekstilnih poduzeća Varaždina 36 radničkih povjerenika. Redoviti izvještaji o izborima u drugim pokrajinama odnosili su se samo na Bosnu. Tako, na primjer, u 1932. godini Savez rudara vodi vrlo oštru borbu s Jugoslavenskim nacionalnim sindikatima i Narodnim radničkim savezom. Rudari dobivaju 12 povjerenika, nacionalisti dva i Narodni radnički savez dva. U Kaknju, Varešu, Banja Luci, Ljubiji odnijele su liste Saveza rudara punu pobjedu. U Kreki je Savez rudara dobio 14, a Jugoslavenski nacionalni sindikati dva povjerenika. Ukupno je u pet mjesta biran 61 povjerenik. U 1934. godini Savez metalških radnika u Lukavcu dobio je šest povjerenika. U Velikom Bečkereku na URSSJ-ovim listama izabrano je devet povjerenika.

⁶⁰⁵ Ujedinjeni sindikati, br. 9–10, septembar–oktobar 1934 str. 176–177.

Na izborima za radničke povjerenike sudjelovao je ponekad 1933. godine i Hrvatski radnički savez, na primjer, u Zagrebačkoj električnoj centrali. Uslijed smanjenog broja radnika zbog privredne krize mnoga industrijska poduzeća nisu mogla provesti izbore zbog nedovoljnog broja radnika. Pojedini sindikati u većim mjestima organizirali su radnička povjerenička vijeća s kojima su održavali redovite sastanke. Niz sudskih odluka donijeto je u korist otpuštenih radničkih povjerenika, a ukoliko ih poslodavci nisu htjeli primiti ponovo na posao, bili su dužni da im isplaćuju nadnice do isteka njihova mandata. Radnici Pilane »Slaveks d.d.« u Pakracu vodili su dugu borbu s tehničkim ravnateljem zbog otpuštanja izbornog odbora koji je potvrdila Inspekcija rada u Osijeku. Poslodavac je uz pomoć policije protjerao iz Pakraca predsjednika izbornog odbora Matiju Piberta, a radnicima je zabranjeno da se sastanu s otpuštenim.⁶⁰⁶

Inspekcije rada i radnički povjerenici

Vođe URSSJ-a su smatrali da bi država putem svojih inspektora i Ministarstva socijalne politike trebala raditi na tome da radnički povjerenici budu izabrani u svim poduzećima u cijeloj državi. Smatrali su također da bi između državnih inspektora rada i radničkih povjerenika trebala postojati najuža suradnja. Umjesto toga, inspektori su rada u najviše slučajeva mimoilazili radničke povjerenike, iako im je bio zadatak da nadziru poštivanje postojećih propisa, i rad radničkih povjerenika. Nikakav propis nije omogućavao inspekcijama rada da ponište izbore ili ocijene pogodnost osoba koje se biraju za povjerenike. Uloga inspekcije rada bila je ograničena samo na nadzor primjene postojećih propisa. Izbor svojih povjerenika prema propisima trebali su vršiti sami radnici i namještenici. Uprkos tome, neprekidno su se ponavljali slučajevi miješanja u izbore radničkih povjerenika.

U svojim izvještajima inspekcije rada daju površne i neredovite informacije o izborima radničkih povjerenika. Iz tih izvještaja donosimo sljedeće: U Sloveniji su u 1931. godini u 52 poduzeća izabrano 282 povjerenika, u 1932. godini u 85 poduzeća 360 povjerenika, u 1933. godini birano je u 85, a u 1934. u 113 poduzeća (bez broja)⁶⁰⁷.

Inspekcija rada u Zagrebu i ekspozitura u Osijeku navode da su u 1931. godini birani radnički povjerenici u skoro svim većim poduzećima. Napominje se da ova korisna institucija, čiji je zadatka stvaranja miroljubive atmosfere između poslodavca i radnika, u nas još nije prebolila sve dječje bolesti. U

⁶⁰⁶ Radničke novine, Zagreb, 15. i 22. I. 5, 12. i 19. II. 25, III. 8, IV. 9, i 22. XII 1932; 20. i 27. I. 3, 10. i 17. II. 3, 10, 17. i 31. III. 26, V. 16, i 25. VI. 1. XII 1933; 26. I. 2, 9, 16. i 23. II. 2 i 16. III. 6. i 20. IV. 11. V. 1. VI i 7. XII 1934.

⁶⁰⁷ Izvještaj Inspekcije rada i parnih kotlova Kraljevine Jugoslavije o njihovom poslovanju u 1931. str. 35; u 1932. str. 33; u 1933–1934. str. 63 (Beograd, 1933–1935).

sporovima pri izborima organi Inspekcije intervenirali su 97 puta, a u 1932. godini 57 puta. Intervencije su zahtjevale radničke komore, radničke organizacije i pojedinci radi zaštite radničkih povjerenika, njihovih zamjenika ili članova izbornih odbora. U takvim sporovima intervenirala je Inspekcija u 1933. godini 31 puta, a u 1934. godini 40 puta. O tome u koliko poduzeća su izvršeni izbori i koliko je izabrano povjerenika nema ni riječi.⁵⁰⁸

U Dunavskoj banovini Inspekcija rada je 1931. godine evidentirala izbore radničkih povjerenika u 15 poduzeća, u kojima je izabrano 59 povjerenika; 1932. je godine bilo izabrano 308 radničkih povjerenika u 121 poduzeću, uglavnom po skraćenom postupku. Inspekcija je intervenirala samo u jednom slučaju, a u tri slučaja je kaznila poslodavce zbog nepravilnog otpuštanja radničkih povjerenika, to jest kršenja člana 119 Zakona o zaštiti radnika. 1934. godine Inspekcija je potvrdila izbor 277 radničkih povjerenika u 168 poduzeća, a 1933. godine 274 radnička povjerenika u 113 poduzeća. I prilikom ovih izbora Inspekcija je morala intervenirati u velikom broju slučajeva zbog spороva koji su nastali između pojedinih poduzeća i radničkih povjerenika. Inspekcija je predložila da je neophodno osigurati odgovarajuće informacije radničkih povjerenika o mogućnostima njihova rada i zakonski onemogućiti njihovo gonjenje i otpuštanje. Postojeće zakonske odredbe nisu za to dovoljne. Otpuštanje radničkih povjerenika poslodavci obično vrše s objašnjenjem da nema dovoljno posla.⁵⁰⁹

Inspekcija rada Vardarske banovine sa sjedištem u Skoplju u svom izvještaju za 1932. godinu navodi da su u šest poduzeća izabrani radnički povjerenici, što se smatralo socijalnim napretkom pošto u prošloj godini nije izabran ni jedan radnički povjerenik, a 1933. i 1934. godine birani su povjerenici samo u duhanskim stanicama.⁵¹⁰

Na području Moravske banovine bilo je svega 505 poduzeća, od kojih 23 rudarska, u kojima je bilo zaposleno 14.500 radnika. Pored ovih postojalo je 8 383 zanatskih radnji i 7 178 trgovačkih koje su zapošljavale 15.000 radnika. 1933. su godine birani radnički povjerenici u većini poduzeća, a 1934. godine svega u pet poduzeća. Inspekcija se žali na poslodavce da ne shvaćaju ispravno ulogu radničkih povjerenika.⁵¹¹

Inspekcija rada za Zetsku banovinu u izvještaju za 1931. godinu navodi da radnici imaju svoja udruženja u svuga tri veća radnička centra, pa zbog toga biraju i vrlo mali broj radničkih povjerenika. U 1934. godini birani su u tri poduzeća radnički povjerenici po skraćenom postupku.⁵¹²

⁵⁰⁸ *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada Savske banovine za 1931, str. 58; za 1932, str. 47; za 1933–1934, str. 73.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada Dunavske banovine za 1931, str. 109; za 1932, str. 136; za 1933–1934, str. 172.

⁵¹⁰ *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada u Skoplju u 1932, str. 168; u 1933–1934, str. 211.

⁵¹¹ *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada Moravske banovine za 1933–1934, str. 192–196.

⁵¹² *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada Zetske banovine za 1931, str. 121; za 1933–1934, str. 162.

Banjalučka Inspekcija rada izvještava da je u 1934. godini biran ukupno 131 povjerenik u 10 raznih poduzeća. Izbori su vršeni u tri poduzeća tajnim glasanjem, dok su ostali povjerenici izabrani po skraćenom postupku.⁵¹³

Središnja Inspekcija rada, na traženje Međunarodnog biroa rada, iznosi da «gdje postoje radnički povjerenici više se vodi računa o tome da zaštitne mjere na radu budu sprovedene. To je jedini slučaj gdje je radnicima pružena mogućnost saradnje s poslodavcima na tom polju. Inače, radnici na svoju inicijativu ponekad i sami traže zaštitne mjere, ali se često konstatalo, da oni, gdje nema povjerenika nisu toliko slobodni da ukažu na potrebnu zaštitu, bojeći se neugodnih posljedica, otpusta i sl.»⁵¹⁴

U Hrvatskoj i Slavoniji izbori radničkih povjerenika provedeni su u siječnju 1935. godine u 92 poduzeća. U šest poduzeća izbori su bili poništeni i određeni novi. U veljači su birani radnički povjerenici u 47 raznih poduzeća. U dva poduzeća bili su izbori poništeni. Tokom svibnja provedeni su izbori u dva poduzeća. 1936. su godine u siječnju izabrani radnički povjerenici u 88 raznih poduzeća, a tokom veljače u 59 poduzeća. Tokom srpnja 1936. godine provedeni su izbori radničkih povjerenika u devet raznih poduzeća po skraćenom postupku. 1937. su godine u siječnju u 136 raznih poduzeća birani radnički povjerenici. U četiri poduzeća su izbori poništeni i raspisani novi. U veljači su izabrani radnički povjerenici u 97, a u ožujku u 22 poduzeća.⁵¹⁵

Ilustracije radi navodimo izvještaj inspektora Inspekcije rada Savske banovine inž. Marka Mladine za 1935. godinu: «o radu povjerenika potrebno je istaći da njihov rad nije uvijek u skladu sa njihovim dužnostima i pravima navedenim u § 109. Zakona o zaštiti radnika. Ne biraju se radnički povjerenici po slobodnoj volji radnika zaposlenih u preduzećima, već se ovi nameću po organizacijama i uzimaju se za povjerenike radnici, koji po svom karakteru, temperamentu, a često puta i po svojoj naobrazbi ne spadaju na takova mjesta. Rad povjerenika ide u glavnom za jačanjem organizacije i prikupljanjem što većeg broja članova za istu. Radi toga dolazi do čestih sukoba, ne samo između uprave preduzeća i povjerenika, već i između povjerenika i uposlenih radnika i između pojedinih organizacija. Svrha radničkih povjerenika tim je često promašena.»⁵¹⁶

Na području Primorske banovine u veljači 1935. godine izvršeni su izbori radničkih povjerenika u Tvornici duhana u Mostaru, u Tvornici «La Dalmatienne», Tvornici karbida i cijanamida u Dugom Ratu, «Električnim poduzećima» u Splitu, u «Bro-

⁵¹³ *Ibid.*, Izvještaj Inspekcije rada Vrbanske banovine za 1933–1934, str. 126.

⁵¹⁴ *Ibid.*, Izvještaj Središnje inspekcije rada za 1932. god. str. 170.

⁵¹⁵ *Socijalni arhiv*, I, 1935, str. 34, 70, 132; II, 1936, str. 40–41, 110, 269–270; III, 1937, str. 36, 99.

⁵¹⁶ Izvještaj Središnje Inspekcije rada za 1935. god. o poslovanju Inspekcije rada Savske banovine.

dogradilištu» Split, Tvornici tjestenina »Cetini« u Omišu, »Dalmatina« – tvornici cementa u Kaštel Sućurcu, Tvornici cementa »Adrijaportland« u Solinu i Tvornici cementa »Lavocat i Com.« u Omišu. Tokom ožujka provedeni su izbori u jednom poduzeću, a u srbijnu također u jednom.⁵¹⁷

Na području Drinske banovine u ožujku 1935. godine provedeni su izbori za radničke povjerenike u »Našičkoj« u Zavidovcu; u travnju u Pilani »Ugar« u Turbetu tri puta su održavani izbori. Tek treći puta su uspješno završeni sa rezultatom: drvodjelci u URSSJ-u dobili su 10 mandata, JNRS pet mandata, a namještenici i činovnici jedan mandat. 1936. godine u istom poduzeću ponovo je izabrano 16 povjerenika u toku siječnja; u veljači je izabrano u Pilani »Našička« u Begovu Hanu šest, a u Tvornici duhana devet radničkih povjerenika. Po kratkom postupku izabrani su u Pilani »Budinirović Jure« u Putičevu tri, u Tvornici šibica u Dolcu na Lašvi četiri, u industriji željezne robe »Merčep Vladimira« u Sarajevu tri radnička povjerenika. I u Tvornici duhana u Travniku izabrano je šest, kao i u »Durmitoru« u Ustipraču. U srbijnu je izabrano 16 radničkih povjerenika u industriji željeza u Zenici. U rujnu su u Pilani »Ugar« u Turbetu izabrali predsjednika radničkih povjerenika i sekretara, čime je popunjen broj radničkih povjerenika. 1937. godine u siječnju izvršeni su izbori u šest industrijskih poduzeća, a u veljači u 11 industrijskih poduzeća u kojima je izabrano 108 radničkih i namješteničkih povjerenika. U dva industrijska poduzeća izbori su poništeni, u jednom zbog javnog glasanja, a u drugom stoga što je biraki spisak bio nepravilno sastavljen, dok se u trećem vodila istraga zbog nepravilnog vođenja izbora. Izbori četiri radnička povjerenika u Tvornici šibica u Dolcu na Lašvi provedeni su u veljači, a potvrđeni tek u lipnju a u pilani »Našičke« u Hankranu četiri radnička povjerenika izabrani su u veljači, a potvrđeni tek u kolovozu.⁵¹⁸

Na području Inspekcije rada Moravske banovine u 1935. godini izvršeni su izbori u svega tri poduzeća, a u siječnju 1936. izvršeni su izbori radničkih povjerenika u devet poduzeća i to srednje veličine. U većim poduzećima koja zapošljavaju od 300 do 700 radnika, uglavnom tekstilnim poduzećima, nisu provedeni jer su poslodavci pružali jak otpor. Izbori su izvršeni u Tvornici duhana »Niš«, Tvornici stakla »Paracine«, stolarskom poduzeću Lazara Tomića i Dragoljuba Antića u Nišu, »Automatskom mlinu Jovana Lalovića« i »Tekstilnoj industriji Jovana Lalovića« u Zaječaru, »Tekstilnoj industriji Jovana Jovića«, »Trikotazi Vladimira Spasića«, »Tekstilno-industrijskom poduzeću Stanimira Markovića« svi iz Zaječara i u »Tvornici šećera i rafineriji« u Čupriji. U ožujku su izvršeni naknadni izbori radničkih povjerenika u Tvornici sapuna »Merima« u

Kruševcu. Iz izvještaja Inspekcije rada za 1937. godinu vidi se da su u siječnju te godine, kao i prošle, izbori za radničke povjerenike vršeni većinom u manjim radionicama, gdje su većinom kvalificirani radnici organizirani u sindikalne organizacije, dok u većim poduzećima rade većinom radnici sa sela koji nisu organizirani. Izbori radničkih povjerenika izvršeni su u Tvornici duhana u Nišu gdje je izabrano 13 povjerenika, u »Automobilskoj radionici automobilskog puka« jedan povjerenik, »Ljevaonici i mašinskoj radionici Pejić, Stefanović i kop.« u Nišu pet povjerenika, »Tvornici šećera i rafineriji« u Čupriji četiri povjerenika. Sve izbore je potvrdila Inspekcija osim u Tvornici duhana u Nišu koji su zbog žalbi poništeni i ponovo raspisani. U veljači su izvršeni izbori u »Tvornici stakla« sa šest povjerenika, a u »Tvornici šećera« četiri povjerenika, a u četiri stolarska poduzeća izabrano je devet povjerenika. U kolovozu je izvršen ponovni izbor u Tvornici duhana u Nišu i izabrano 13 povjerenika.⁵¹⁹

U Vrbaskoj banovini u 1935. godini izabrano je 114 radničkih povjerenika u 15 raznih poduzeća. Dva su izbora poništena zbog nepravilno provedenih izbora.⁵²⁰

Na području Dunavske banovine u ožujku 1935. godine izvršeni su izbori u 57 poduzeća gdje je izabrano 132 povjerenika, a u travnju u devet poduzeća je izabrano i potvrđeno 32 povjerenika i njihovih zamjenika.⁵²¹

U ožujku 1935. godine potvrđeni su izbori radničkih povjerenika u Dubrovniku u hotelu »Grad Excelsior«, »Prvog dalmatinskog trgovačkog društva« i Dubrovačkih električnih željeznica. Nije potvrđen izbor u hotelu »Grand Imperijal«. U veljači 1936. godine ponovo su izabrana tri radnička povjerenika u Dubrovačkoj električnoj željeznici, a u 1937. godini izvršeni su izbori radničkih povjerenika u tri poduzeća.⁵²²

Prema izvještaju Središnje Inspekcije rada u 1935. godini u 571 poduzeća izabrano je 2 098 povjerenika.

Izbori za radničke povjerenike dobivali su sve više na važnosti u klasnom radničkom pokretu. Komunisti su isticali da su oni oslonac i jedan od prvih pomoćnih organa radničkih sindikalnih organizacija u poduzećima. O njihovoj ulozi pisao je »Proleter«:

»Nasuprot svima pokušajima i praksi reformističkih sindikalnih birokrata, da od radničkih povjerenika stvore samo pregovarače u sporovima između radnika i poslodavaca – radničke povjerenike treba učiniti organima klasne borbe proletarijata u preduzećima i rukovoditeljima u svim pokretima i borbama radnika i namještenika u tvornicama, radionicama i radnjama. Pored toga, što su oni glavno uporište u radu među radničkim masama, oni tre-

⁵¹⁷ *Socijalni arhiv*, I, 1935. god. str. 70, 88, 133.

⁵¹⁸ *Ibid.*, 1935. str. 88, 133; 1936. str. 41, 111, I-271; 1937. str. I-37, 200, 201.

⁵¹⁹ *Ibid.*, 1936. str. I-42, I-112; 1937. str. I-38, i I-208.

⁵²⁰ *Ibid.*, 1935. str. 205.

⁵²¹ *Ibid.*, str. 90.

⁵²² *Ibid.*, str. 88; 1937. str. I-37.

biti naj i glavni centar – glavni stožer, oko kojeg se moraju okupljati radne mase, jer nema te radničke organizacije, koja može biti neposrednije povezana sa masama u preduzeću i koja može bolje poznavati potrebe i težnje samih radnika, kao što su to blagodareći svojem položaju i dužnostima – radnički povjerenici. Uslijed toga, partijske ćelije moraju u izborima uzeti najpunijeg učesća, najtešnje se sa radničkim povjerenicima povezati i rukovoditi njihovim radom.

Za radnike i namještenike ne smije biti svejedno da li će njihovi povjerenici biti birani između najpoštenijih i najborbenijih radnika. Kao do sada mi ćemo i u buduće da kandidiramo i da preporučamo ostalim radnicima da kandiduju za svoje predstavnike samo takove radnike i niže funkcionere, koji daju punu garanciju, da će se za interese radnika boriti na principima nepomirljive klasne borbe.

Zakon o zaštiti radnika, u odredbi o rad. povjerenicima, ne daje mogućnost mladim radnicima i šegrtima da biraju svoje povjerenike. Naša je dužnost da se borimo i za prava mladih radnika i šegrta i za zahtjeve za biranje i njihovih predstavnika, povozujući izbore s borbom i specifičnim zahtjevima mladih radnika i šegrta. U toku raznih skupština i povjereničkih sastanaka, treba tražiti da stari povjerenici dadu izvještaje pred svim radnicima o svome radu. Izbore je trebalo provoditi na osnovu jedinstvenog fronta, okupljajući oko lista jedinstvenog fronta sve radnike, bez obzira kojoj orijentaciji pripadaju, ne gledajući da li su organizirani ili ne. Uvlačiti u akciju i borbu svakog onog radnika koji je voljan da se bori za popravljnje svog ekonomskog položaja, protiv kapitalističkog izrabljivanja, protiv fašizma i rata.⁵²³

Borba za većinu radničke klase u izborima za radničke povjerenike

Velike štrajkaške akcije u 1936. godini u kojima je sudjelovalo više od 150.000 radnika učvrstile su i ojačale utjecaj klasnih sindikata i radničkih povjerenika. Pod njihovom kontrolom nalazili su se kolektivni ugovori. Do 1935. godine još nije ni u klasnom sindikalnom pokretu pravilno ocijenjen njihov ogromni socijalni i politički značaj. U revolucionarnom vrenju 1936. godine istakli su se radnički povjerenici kao izrazito revolucionarna tekovina. Revolucionarni značaj te institucije došao je do izražaja u onim poduzećima, pogonima, radionicama i uredima gdje su radnici i namještenici bili organizirani u klasnom borbenom sindikalnom pokretu. Štrajkaški valovi i veliki uspjesi u izborima radničkih povjerenika uvjetovali su daljnje pokretanje akcija za poboljšanje materijalnog položaja radnika i rješavanja njihova teškog socijalnog položaja.

⁵²³ *Proleter 1929-1942*, str. 342.

Veliki značaj izborima radničkih povjerenika u 1936-1938. godini pridaje se i zbog pojave antimarksiističkih i nacionalističkih sindikalnih organizacija, koje su se uključile u izbore za radničke povjerenike sa ciljem da stvore svoja uporišta u redovima radničke klase. U Hrvatskoj se vodila ogorčena borba između članova Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije i Hrvatskog radničkog saveza. Građanska štampa bila je na strani HRS-a, te ga je prikazivala kao jedinog predstavnika radničke klase Hrvatske u kojima žive Hrvati. Protiv klasnog sindikalnog pokreta operiralo se s antimarksiističkim i antikomunističkim parolama. Najbolji demanti snage HRS-a bili su izbori za radničke povjerenike koji su provedeni 1937. godine od 1. siječnja do 20. travnja u 282 poduzeća. Od toga su bila dva poduzeća državnog monopola, 21 saobraćajno poduzeće, otpremništva, špediterske radnje i javna skladišta, 20 skladišta, 11 poduzeća kemijske i slične industrije, osam rudarskih, 44 poduzeća tekstilne i odjevne struke, 35 metalških, 35 drvodjeljskih poduzeća, pilane, stolarije itd., 15 tvornica koža i cipela, osam ciglana i kamenoloma, 33 pekare, mlinova, poduzeća mesnih proizvoda, 28 namješteničkih (banaka, biroa itd.). U tih 282 poduzeća bilo je zaposleno 35.235 radnika i namještenika.

Izbor radničkih i namješteničkih povjerenika proveden je u 25 slučajeva glasanjem. U 198 slučajeva glasalo se samo o jednoj kandidatskoj listi, a u 53 slučaja izbor je obavljen po skraćenom postupku. U izborima su sudjelovale sve sindikalne organizacije koje su u sklopu Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza, zatim Opći radnički savez, Savez bankaraca (SBOTIC), Hrvatski radnički savez, Radnički strukovni savez i lokalne klasne organizacije. Izabrano je ukupno 862 radnička povjerenika i isto toliki broj njihovih zamjenika.

Glasajući, radnici su se opredijelili, u velikoj većini, za slobodne i klasne radničke sindikate, te su izabrali na kandidatskim listama:

URSS-a	%	ORS-a	%	Bankaraca	%
454	52,6	52	6,02	33	3,82

Prema tome, slobodne klasne organizacije dobile su ukupno 537 radničkih i namješteničkih povjerenika i isto toliko zamjenika ili 62 posto.

Hrvatski radnički savez dobio je svega 265 povjerenika ili nešto više od 30 posto.

Radnički strukovni savez (vjerska organizacija) tri povjerenika i toliko zamjenika ili 0,35 posto.

Neutralni su dobili 65 povjerenika i toliko zamjenika ili 7,15 posto.⁵²⁴

⁵²⁴ *Slobodna riječ*, Zagreb, 1. V 1937.

Među neutralnima bilo je više od polovine klasno opredjeljenih, a ostali su bili izabrani s poslodavačkih lista. Na kraju kampanje bilo je na listama klasnih sindikata izabrano ukupno 674 povjerenika.

»Proleter« je u članku o izborima radničkih povjerenika istakao da utjecaj klasnog radničkog pokreta raste u svim zemljama Jugoslavije. O tome najubjedljivije govore slijedeće brojke: u nekim rudnicima Srbije (Zvečan, Jarando, Oplenac), istaknute su samo liste URSSJ-a. U rudniku Treptča dobila je URSSJ-ova lista 1 386 glasova prema 66 glasova JUGORAS-a. URSSJ je dobio većinu u svim drugim poduzećima. U najvećem poduzeću u Jugoslaviji, »Arsenalu Kragujevac« istaknuta je bila samo jedna lista – lista URSSJ-a.

U Jesenicama u Sloveniji dobila je lista URSSJ-a 1 332 glasa, kršćanski socijalista 463, nacionalnih socijalista 375. Karakteristično je za Jesenice, da je lista opozicije na posljednjim općinskim izborima dobila svega 600 glasova, međutim, tajnim su glasnjem dobili 1 332 glasa. U Mariboru je URSSJ dobio u 28 poduzeća 92 mandata, kršćanski socijalisti 28, nacionalni socijalisti 12. U Kranju je URSSJ dobio 21 mandat, kršćanski socijalisti 10.

»Značaj dosad poznatih rezultata važan je za radničku klasu iz dva razloga. Prvo, u Srbiji se je JRZ okomila na klasni sindikalni pokret. Demagogijom ministar Cvetković pokušava da privuče na stranu JRZ⁵²⁵ radničku klasu Srbije i da uništi klasni sindikalni pokret. On se stara da uspostavi hegemoniju između rada i kapitala i hvali se kako ga radi toga mrze i kapitalisti i radnički funkcioneri. Na ovim izborima radnici Srbije odgovorili su gospodinu ministru: k sebi prste, gospodine ministre od klasnog radničkog pokreta. U dosadašnjoj praksi radničkih ustanova bilo je i ima mnogo birokratiзма. Ali radnička klasa će sama urediti svoje ustanove i istjerati iz njih birokrate. Njoj ne treba »pomoć« gospodina Cvetkovića, čija je iznenadna ljubav prema radničkoj klasi više nego podrižva. Ne trebaju radničkoj klasi spasitelji u licu ministra jednog režima koji je pucao u štrajkaše, koji donosi sramotnu uredbu o minimalnim nadnicama, koji progoni istinske borce radničke klase.

Ovi izborni rezultati pokazali su da je u glavnim industrijskim centrima Hrvatske, klasna svijest radnika visoka. Hrvatski proletari nisu se dali zbuniti demagogijom i klevetama, pa makar oni dolazili i iz redova hrvatskog nacionalnog pokreta. Oni su branili klasne sindikalne organizacije, koje su im dokazale u mnogim borbama da su one doista njihove.

Ovi izbori pokazuju da je radništvo krupan društveni faktor. Klasni radnički pokret može i treba da u općedemokratskom pokretu igra važnu ulogu. Radi toga ovi uspjesi radničkog pokreta treba da postanu snažan podstrek i za političku borbu radničke klase, za pojačanu djelatnost na stvaranju

Pučke Fronte, za borbu protiv protunarodne vlade Stojadinovića.⁵²⁶

Pobjeda URSS-a i klasnih radničkih sindikata u izborima radničkih povjerenika bila je potpuna u 1937. i 1938. godini u Slavenskom Brodu u pilanama »Slavonija« i »Slaveks«; poduzećima »Jugometal«, »Jugostandard«, u gradskim poduzećima Zagreba, u Varaždinu – u »Tivaru«, gdje je za URSSJ-ovu listu glasalo 1 312, a za HRS-ovu 577 radnika. Oštrina izborne borbe vidjela se po tome što je u velikoj tvornici »S.H. Gutmanna« u Bелиću prilikom izbora ubijen od strane HRS-a Franjo Vančina, kovački radnik, predsjednik povjereničkog vijeća i načelnik općine Bелиće. Teror kojega je provodio HRS utjecao je na birače, tako da su u Susine-Đurđenovcu URSS i Opći radnički savez, koji su imali na ranijim izborima apsolutnu većinu, pali na šest radničkih povjerenika, a HRS je dobio 10. U Osijeku u 16 poduzeća s 1 817 glasača URSS je dobio 759 glasova, a HRS 503 i JUGORAS 130, a neopredijeljenih je bilo 108 glasova. URSS je dobio 56 mandata, HRS 21 i JUGORAS tri.

Na području Vrbske banovine u 21 poduzeću s liste URSS-a izabrano je 86 povjerenika, s liste JUGORAS-a 23 povjerenika, s liste HRS-a osam povjerenika i s liste neutralnih šest povjerenika. U Bosni su u izborima nastupali zajedno JUGORAS i HRS. Nasuprot tome, Jugoslovenski nacionalni sindikati i JRZ nastupali su odvojeno. Tako je, na primjer, u Željezari Zenica od 1 766 glasača glasalo za Savez rudarskih radnika 736, te du dobili osam povjerenika, za listu Jugoslovenskih nacionalnih sindikata 279 i tri povjerenika i za listu JRZ 385 glasova i pet povjerenika.⁵²⁷

U izbornoj borbi za radničke povjerenike 1938. godine ponudio je u Zagrebu Savez općinskih i tramvajskih namještenika zajedničku skupštinu, platformu i kandidatsku listu HRS-u. Vodstvo HRS-a je to odbilo, pozivajući se na naloge dr Vlatka Mačeka. Na izborima jedinstvena lista tramvajskih radnika dobila je 361 glas i šest povjerenika, a lista HRS-a 178 glasova i tri povjerenika. Za listu Saveza tramvajaca glasalo je 67 posto, a za listu HRS-a 33 posto od ukupno predatih glasova.

U Osječkoj ljevaonici željeza glasalo je 297 za listu URSS-a, 120 za listu HRS-a i 50 za JUGORAS. URSS je ukupno dobio 25, HRS 13, JUGORAS tri i neutralci dva povjerenika.

U Varaždinu su liste URSS-a u tekstilnim tvornicama dobile 18, a HRS osam povjerenika. U čitavoj Hrvatskoj vršio se pritisak na radnike tako da su poslije izvršenih izbora morali pokazati glasovnicu za URSS kako bi dokazali da nisu za njega glasali. U Karlovcu HRS se nikako nije mogao afirmirati. URSS je dobio 25 povjerenika, a HRS osam. U uvedenim izborima radničkih povjerenika u Sisku u

⁵²⁶ *Proleter 1929–1942*, str. 508–509.

⁵²⁷ *Slobodna riječ*, Zagreb, 19. XII 1936; 9. i 23. I. 6. 13. i 20. II, 13. III, 1. V 1937; 12. II 1938.

šet poduzeća URSS je dobio 23 povjerenika, dok je HRS dobio samo sedam, ili 776 glasova dato je za URSS, a 172 glasa za HRS. U Domaćoj tvornici prednja i tkanja pamuka u Dugoj Resi URSS-ova lista dobila je četiri povjerenika i 617 glasova, a HRS-ova 12 povjerenika i 1 887 glasova. Ti izbori vršeni su pod pritiskom, jer se svaki radnik sa sela morao legitimirati u seoskoj organizaciji HSS-a s glasovnicom URSS-a.

List »Radnik« donosio je niz informacija o izborima radničkih povjerenika, o pobjedi URSS-ove liste u Tvornici šibica »Drava« i Tvornici četaka »Siva« u Osijeku, o izborima radničkih povjerenika u »Ventilatoru« u Zagrebu, o izborima u »Slaveksu« u Pakracu i šumi Garjevici, o izborima u »Osiječkim mlinovima«, o punoj pobjedi povjereničkih izbora u svim metalnim poduzećima u Zagrebu. Lista metalaca dobila je 871 glas i 45 povjerenika, a HRS 89 glasova i četiri povjerenika. Donijete su još i informacije o izborima povjerenika »Mustad« d.d. u Karlovcu, monopolskih radnika u Zagrebu, o pobjedi u izborima radničkih povjerenika Saveza ugostiteljskih radnika koji je u 12 ugostiteljskih poduzeća izabrao 16 povjerenika, o izborima u zagrebačkoj Tvornici cipela »Astra«, kako su prošli izbori u Domaćoj tvornici rublja u Zagrebu, izbori u Banja Luci i Mostaru, te prikaz uspjeha URSS-a u Bosanskoj Krajini kojega donosimo u cjelini.

»Na teritoriji Bos. Krajine dosad su održani izbori radničkih i namješteničkih povjerenika u 24 poduzeća i radnje. Bosansko radništvo pošlo je onim putem, kojim je ukazao naš klasni pokret, pa je razumljivo da je ishod ovogodišnjih izbora donio klasnim sindikalnim organizacijama pun uspjeh. Uspjeh je tim značajniji, što su razne organizacije postavile svoje liste. Naš pokret je postavio zahtjeve borbe za poboljšanje životnih interesa radnika. Radnici su svoju privrženost jasno manifestirali URSS-u, jer smatraju da samo jedinstvo radnika i jak klasni pokret može izvojevati bolji život. U 24 poduzeća, od 6 273 upisanih birača, glasalo je 5 230 ili preko 83%. Od toga broja URSS je dobio 3 305, ORS 799, JUGORAS 692, HRS 339 i van organizacije 87 glasova. Prema broju palih glasova razne organizacije dobile su slijedeći broj povjerenika: URSS 82, ORS 15, Jugoras 15, HRS 13, i van organizacije 6 povjerenika. U 14 poduzeća bila je postavljena samo po jedna lista i to URSS-a. U ostalima bilo je više. ORS nije, osim u Banja Luci kod 'Bosna bois' nastupio jedinstven sa URSS-om, što bi svakako donijelo još veći i značajniji uspjeh klasnih organizacija. Naročito je veliki uspjeh klasnih organizacija, osobito URSS-a, u industrijskim poduzećima. Tako je ishod izbora kod Direkcije željeznice »Šipad« u Drvaru donio velik uspjeh URSS-u. Od 1 300 upisanih glasalo je 985 i to za URSS 780 ili 13 povjerenika, dok je za listu Jugorasa glasalo 203 ili 3 povjerenika. Kod 'Kranjske industrije željezni majdan' u Resavcima, svih 6 povjerenika dobio je URSS. Isto tako, kod Našičke u Gor. Podgracima (Bos. Gradiška) lista URSS-a dobila je

sve povjerenike – 11. U Strugari Šipad, u Drvaru, bile su postavljene tri liste. Od 1 110 upisanih birača, glasalo je 927. URSS je dobio 448 ili 9, ORS 422 ili 7, JUGORAS 54 ili 0 povjerenika. Kod 'Destilacija d.d.' Teslić, 462 glasalo je od upisanih 420: za listu ORS-a 276 ili 5 povjerenika, za listu JUGORASA 144 ili 3 povjerenika. URSS je izišao ovim izborima kao pobjednik. Sva kampanja nije mogla skristiti redove našeg pokreta, koji je udario čvrste temelje u bivim krajevima.«⁵²⁰

Pored širokog publiciteta dnevne štampe koja je uvelike naglašavala snagu HRS-a, spominjanje 80.000 članova koje je on okupio, te tvrdnje da je HRS jedina radnička organizacija koja predstavlja radničku klasu Hrvatske, izbori za radničke povjerenike pokazali su suprotno. Klasni radnički pokret, radničke sindikalne organizacije i socijalno-političke ustanove, među njima i ustanova radničkih povjerenika, nastojalo se staviti pod tutorstvo građanskih partija i kapitalističkih krugova. Data su velika materijalna sredstva da se stvore profašistički vladini sindikati. HRS je nastao u trenutku kada je radnička klasa pošla u prve velike okršaje. Radnički štrajkovi 1935. i 1936. godine u kojima je sudjelovala, pored organiziranih, i velika masa neorganiziranih radnika, bili su povod hrvatskoj buržoaziji da svim sredstvima pristupi vrbovanju radnika na nacionalnoj osnovi u HRS. Komunisti su nudili jedinstvo radnicima HRS-a, međutim, je vodstvo to odbilo. U vezi s izborima radničkih povjerenika »Radnik« je pisao:

»Iz organizacije HRS-a izbacivani su radnici, koji su mogli misliti svojom glavom, a politika HRS-a počela je dobivati svoj službeni pravac, koji se očituje u negaciji klasnih suprotnosti i u uskoj suradnji s poslodavcima. Umjesto borbe protiv poslodavaca, HRS-ovo vodstvo je bacilo parolu borbe protiv klasnih radničkih sindikata, odbijajući i isključujući svaku mogućnost saradnje. Ova politika dala je signal za međusobnu borbu radnika i od tuda je nastupio postepen rasip organizacije HRS-a. Radnici, nezadovoljni politikom vodstva, borili su se protiv ovakovih vođa, ali i vodstvo nije ostalo skrštenih ruku. U posljednje vrijeme politika vodstva ide bez ikakvog uvijanja, pod ruku sa poslodavcima. Ova politika očituje se kod svijtu tarifnih pregovora, a pogotovo prigodom izbora radničkih povjerenika.

Izbori radničkih i namješteničkih povjerenika ove godine provode se pod veoma teškim i nepovoljnim okolnostima po klasno opredjeljenje radnika. Saradnja vodstva HRS-a i vlasnika tvornica, direktora i majstora, očituje se u zajedničkoj propagandi za HRS, sastavljanju kandidatskih lista HRS-a u kancelarijama poduzeća, a kao kruna svega: prisiljava se radnike da kandidiraju na listama HRS-a; i da poslije glasanja donesu izborne listiće klasnih

⁵²⁰ Radnik, Zagreb, 11. III 1938; Vidi: 18. i 25. II, 4. III i 6. V 1938.

radničkih organizacija, kao dokaz da su protiv njih glasali. U protivnom slučaju, radnici dobivaju otkaze (poduzeća: Uljara, Zagreb; Tvornica prednja i tkanja, Duga Resa; Rudnici u Zagorju; tvornica Astra, Tekstilne tvornice u Zagrebu, itd.).

Međutim, i ova ovako organizirana saradnja ne pomaže. Radnici ove godine glasaju pod najtežim okolnostima za klasne organizacije i to procentualno mnogo više, nego prošle godine. Radnici, zaposleni u poduzećima, u velikim mjestima: Zagrebu,

Karlovcu, Sušaku, Brodu, Sisku, Osijeku, Čakovcu i ostalim manjim mjestima, dali su svoj glas za liste klasnog radničkog pokreta.

Njima se priključuju radnici, uposleni u Gorskom kotaru i slavonskim šumama i pilanama. Sašašnji izbori radničkih povjerenika donijeli su klasnim organizacijama daleko veći procenat glasača i povjerenika od prošle godine.⁵²⁹

⁵²⁹ Radnik, Zagreb, 11. II 1938.

PRVOMAJSKE PROSLAVE

O proslavama Prvog maja do 1929. godine

Prvi maj je proglašen Danom međunarodne solidarnosti radničke klase na osnivačkom kongresu Druge internacionale 1899. godine Friedrich Engels, dajući ocjenu prvih prvomajskih proslava, rekao je: »Majski praznik proletarijata, ne samo zbog svoje sveobuhvatnosti, obilježava cijelu epohu i predstavlja prvu međunarodnu akciju borbene radničke klase.« U Hrvatskoj, Vojvodini i Sloveniji počeo se slaviti Prvi maj 1890, kao i u čitavoj zapadnoj Evropi; u Srbiji 1894, u Bosni i Hercegovini 1905, u Makedoniji 1909, a u Crnoj Gori 1903. godine.

Sve prvomajske manifestacije i demonstracije u Jugoslaviji od 1919. do 1928. godine nosile su pečat oštre političke borbe i uvijek su bile praćene sukobima radnika s policijom, hapšenjima i progonima organizatora i sudionika prvomajskih proslava. Obznana je 1921. godine revolucionarno krilo radničkog pokreta stavila van zakona. Sindikatima i Partiji bila je onemogućena svaka prvomajska agitacija, održavanje zborova, izdavanje letaka itd. Policija je štitiela socijalističke prvomajske skupštine kako bi onemogućila komuniste da ih pretvore u svoje, a komunisti su svoje ilegalne prvomajske zborove održavali u prirodi, izvan gradova. Tokom 1922. godine socijalistima su vlasti dozvoljavale održavanje prvomajskih manifestacija, povorki i zborova, a revolucionarni Nezavisni sindikati mogli su ih održavati samo u zatvorenim prostorijama. U Zagrebu su 1923. godine organizirane velike demonstracije u kojima je došlo do sukoba i tučnjave s policijom. U organiziranju proslave sudjelovali su uz Nezavisne sindikate i Nezavisna radnička partija i Savez radničke omladine. Najviše prvomajskih manifestacija održano je 1924, a imale su i najviše sudionika. Uoči svakog Prvog maja Nezavisni sindikati bezuspješno su pokušavali da prvomajske proslave održe u znaku jedinstvene fronte i akcionog jedinstva sindikalnog pokreta.

Prvomajska proslava 1925. godine vodila se u znaku pregovora o ujedinjenju reformističkog Glav-

nog radničkog saveza i Nezavisnih sindikata. Zajednički prvomajski zborovi održani su u Srbiji i Vojvodini u 30 mjesta. Zboru u Beogradu prisustvovalo je oko 4 000 radnika, a govorili su i socijalisti i komunisti. U Hrvatskoj su zajedničke proslave zabranjene. U Zagrebu su već 25. travnja otpočela masovna hapšenja radnika komunista i sindikalnih funkcionara. Usprkos tome prvomajska obustava rada bila je potpuna. Ni jedno industrijsko poduzeće nije radilo. Nije radio ni tramvaj, ni željeznička radionica. Mobilizirana je sva žandarmerija i vojska. Trgovi, ulice i šume bili su opkoljeni. Zabrane i progoni radnika vršeni su u Slavonskom Brodu, Dugoj Resi, Novoj Gradišci, Dalmaciji.

1926. godine prvomajske proslave zabranjene su u cijeloj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U Zagrebu je policija mobilizirala sve raspoložive snage, kao da prijeti opasnost građanskog rata. Grad je bio pun do zubiju naoružanih policajaca, špijuna, žandarmrije i vojske koji nisu dopustili ni najmanje sakupljanje radnika. »Još nikad nije angažiran toliki aparat«, konstatirala je »Borba«. Usprkos svemu obustava rada bila je uspješna kao i 1925. godine. Sva industrijska poduzeća, tramvaj i obrtnička poduzeća obustavili su posao. Jedino su bile otvorene neke trgovine, gostionice i kavane koje je tuvala naoružana policija. U drugim dijelovima zemlje uglavnom su bili dozvoljeni prvomajski zborovi. Opća ocjena prvomajskih proslava u 1926. godini bila je da su samo izraziti industrijski centri proveli prvomajske obustave rada i štrajkove. To se objašnjavalo velikim progonima, nezaposlenošću, općim terorom koji je vladao u zemlji i slabom organiziranošću radnika. URSSJ je odbio da s Nezavisnim sindikatima istupa na prvomajskim zborovima i povede akciju za zajedničku obustavu rada.

Prvi maj 1927. godine koristili su komunisti da ponovno istaknu zahtjeve za borbu protiv ratne opasnosti, protiv uvlačenja Jugoslavije u antisovjetski blok, za uspostavljanje ekonomskih i političkih odnosa sa SSSR-om, protiv fašizma, protiv Zakona o zaštiti države, za političku amnestiju, protiv

nacionalnog ugnjetavanja, za samoopredjeljenje naroda, za legalizaciju Komunističke partije Jugoslavije, za balkansku federaciju radničko-seljačkih republika, za stvaranje republikanskog radničko-seljačkog saveza (bloka radnog naroda pod idejnim rukovodstvom KPJ). U oblasti legalnih sindikalnih zadataka isticala se borba za osamsatni radni dan, protiv prekovremenog, noćnog i nedjeljnog rada, protiv poreza na radničke nadnice, za primjenu radničkog zaštitnog zakonodavstva, za slobodu štampe, za slobodu zbora i dogovora, za slobodu rada sindikalnih organizacija, za punu pomoć nezaposlenima. CRSOJ predložio je Centrali URSSJ-a da se organiziraju zajedničke prvomajske proslave, što je ovaj odbio. Na prvomajskom zboru u Zagrebu sudjelovalo je više od 4 000 radnika i radnica. U Sisku je na zboru bilo više od 1 000 sudionika. U Dalmaciji, kao i svake godine, slavio se Prvi maj pod znakom terora, zabrane skupština i zborova. Na zborovima se govorilo o velikom međunarodnom značaju kineske revolucije i o slabljenju Englesko-ruskog komiteta (koji je trebao da osigura ujedinjenje međunarodnog sindikalnog pokreta) zbog podrške generalnog vijeća Trade-uniona imperijalističkoj intervenciji u Kini.

1928. godine na prvomajskim proslavama, manifestacijama i demonstracijama isticalo se da se u zemlji sve više napuštaju demokratski oblici vladanja, da se ide k otvorenoj diktaturi i fašiziranju zemlje. Napadala se Druga internacionala zbog stavova o organiziranom kapitalizmu, privrednoj demokraciji i realnom pacifizmu i širenju iluzija o tome da se klasni sukobi mogu rješavati pregovaranjem, sudradnjom i arbitražom i da izbijanje rata sprečava već i samo postojanje Lige naroda. I 1928. godine URSSJ je odbio zajedničku proslavu Prvog maja. Parole koje su izdali Nezavisni sindikati odgovarale su parolama iz 1927. U Hrvatskoj je Pokrajinski radnički sindikalni odbor izdao proglas proletarijatu Hrvatske koji je štampan i rasturen i u unutrašnjoj zemlji. Zabranjen je prvomajski zbor Nezavisnih sindikata u Zagrebu. Mjesni komitet KPJ i Mjesno sindikalno vijeće pozvali su na to radnike da sudjeluju na zboru reformista koji je bio dozvoljen. Kada su ga radnici pretvorili u komunistički, policija ga je raspustila. Raspušteni zbor se tada pretvorio u demonstracije radnika po ulicama i trgovima Zagreba. Demonstranti su porazbijali izloge na radnjama koje su radile Prvog maja. Manifestiralo se protiv terora, za slobodu i ravnopravnost naroda, za jeftine stanove za radnike. U radionicama državnih željeznica izvršen je referendum na kojem je ogromna većina radnika izglasala obustavu rada. Zagrebački tramvaj nije ni u 1928. godini na Prvi maj radio. U Beogradu su sudionici zbora poslije zabrane demonstrirali. U Novom Sadu sudjelovalo je na zboru 1 000 radnika, u Subotici 1 500. Proslave su održane u Vranju, Somboru, Gornjem Milanovcu, Kragujevcu, Prokuplju, Valjevu, Smederevskoj Palanci, Pirotu, Leskovcu, Čačku, Sarajevu, Nišu Skoplju, Ubu,

Kosovskoj Mitrovici, Zrenjaninu, Cetini, Karlovcu, Virovitici, Gospiću, Šibeniku, Solinu, Kaštel Sućurcu, Opuzenu i Dubrovniku. U Splitu je prvomajski zbor bio zabranjen, ali su organizacije KPJ i SKOJ-a prekrile grad licima i parolama.

Prvomajske proslave od 1919. do 1928. godine neprekidno su utjecale na to da su radnici Jugoslavije ostali vjerni principima proleterskog internacionalizma i nepomirljive klasne borbe.

Prvomajske proslave u doba šestojanuarske diktature

Za Prvi maj 1929. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova – odjeljenje javne bezbednosti – poslalo je velikim županima uputstvo Pov. I. B. Br. 10077 od 19. IV 1929. slijedećeg sadržaja: »Proslava 1. maja nije radnička, već je politička manifestacija. Pa kako su sve stranke u zemlji ukinute i njihov rad obustavljen, pa i sve političke manifestacije zabranjene, sledstveno tome i proslava 1. maja na nikakav vidljiv način neće biti dozvoljena.

Prema tome imate zabraniti sve vrste povoraka, opхода, manifestacija, zborova, zabava i konferencija koji budu radnici ili njihovi eksponenti priređivali (kako oni sa govorima tako i oni bez govora). Ne dozvoliti rasturanje nikakvih letaka spremjenih za taj dan, kao ni naročite prvomajske stampe.« Dalje se od velikih župana tražilo da o toku prvomajske proslave pošalju opširni izvještaj. »Policajska služba treba da bude tako organizovana da red i mir budu zagarantovani. Svaki pokušaj izgređa ima da se spreči, a ako ipak do njega dođe ministarstvo mora odmah o tome biti obavješteno. Izazivače izgređa treba zatvoriti i podvrći strogoj zakonskoj odgovornosti.«⁵³⁰

Duro Đaković je u ime Centralnog komiteta KPJ 11. travnja 1929. poslao cirkularno pismo svim pokrajinskim, okružnim i mjesnim komitetima u kojemu govori o organiziranju Prvog maja i značaju toga dana za radničku klasu. Analizira političku situaciju u zemlji i daje parole s kojima Partija treba da istupi na proslavama Prvog maja. U pismu između ostaloga stoji: »Naša Partija sada ima pred sobom i zadaću reorganizacije, ili tačnije rečeno organizacije nelegalnih sindikalnih organizacija. (U tom pravcu poslate su već i određene instrukcije). Parole Prvog maja treba u tome pravcu udesiti prema mesnim odnosno pokrajinskim uslovima. Osnovne parole moraju biti: Živeli nezavisni sindikati, Stvarajte i stupajte u nelegalne revolucionarne sindikate, Za slobodu štampe, udruživanja, zborna i dogovora, za pravo štrajka. Dole fašizam, Dole socijaldemokrati, organizatori fašističkih sindikata, Za jedinstveni front i tako dalje.«⁵³¹

⁵³⁰ Arhiv Hrvatske, Zagreb, Karlovac, Veliki župan-pov. br. 1999/1929.

⁵³¹ ACKSKJ, KI 1929/24.

Pokrajinski sekretarijat KPJ za Hrvatsku dao je direktive za proslavu Prvog maja 10. travnja 1929. svim okružnim i mjesnim komitetima i svim članovima Partije. U cirkularu se kaže da se proslava Prvog maja treba smatrati jednom od najvažnijih političkih akcija radničke klase i ostalog radnog naroda. »Proslava Prvog maja treba sprovesti u znaku mobilizacije proletarijata i ostalog radnog naroda za borbu protiv današnjeg apsolutističko-fašističkog režima, za borbu protiv pripremanja rata sa Sovjetskom Unijom, za borbu protiv ratne opasnosti uopće koja danas leži nad svim kapitalističkim zemljama, za legalizaciju klasno borbenih radničkih sindikata. Za borbu protiv smanjivanja nadnice i drugih radničkih zahteva. Za borbu protiv fašizacije sindikalnih organizacija koju sprovode socijaldemokrati u sporazumu s predstavnicima kapitala i apsolutističkog režima, za borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja i za potpuno nacionalno oslobođenje.«⁵³²

Iz izvještaja Političkog biroa CK KPJ upućenog egzekutivnom komitetu Komunističke internacionale 2. lipnja 1929. o prvomajskoj proslavi u 1929. godini donosimo slijedeće: »Iz Zagreba, Beograda, Niša, Sarajeva i drugih industrijskih centara izgnano je preko 1 000 radnika u njihova rodna mjesta. Slabost naše ilegalne sindikalne organizacije, koja je tek u nastajanju omogućuje poslodavcima da bez zapreke nastupaju protiv revolucionarnih radnika. Uprkos tom bijelom teroru, koji nije samo upravljen protiv naših organizacija već i protiv radnika, nezadovoljstvo radničke klase se povećava. Naši letci nailaze na odobravanje radništva. Zbog toga je novi režim angažirao sav policijski aparat u borbi protiv naših organizacija i prvomajskih proslava. Pored svega toga Partija je 1. maja u svim dijelovima Dalmacije reagirala jedinstveno. Isto tako i letci sastanci pred tvornicama održani u predvečerje 1. maja (od kojih su nažalost samo dva održana u Zagrebu) na kojima je učestvovalo 1 000–1 500 radnika, imali su veliki uspjeh. Iskustvo stečeno putem 'letećih sastanaka' pokazalo se dobro. Zbog toga smo izdali direktivu da se to iskustvo koristi i u drugim provincijama kao forma našeg neposrednog dodira sa širokim masama.

O provedbi prvomajskih akcija još početkom aprila izdao je PB⁵³³ u tu svrhu direktive (koje smo i razaslali). Vaše direktive za Prvi maj primili smo tek 6. maja. Za sprečavanje naših prvomajskih akcija mobilizirana je cjelokupna policija i žandarmerija, a mjestimično i armija. Provedene su masovne racije radništva. Preko 500 radnika bilo je prije Prvog maja i na sam Prvi maj uhapšeno. U toj akciji pao je i naš organizacioni sekretar drug Đaković i Hećimović, sekretar za crvenu pomoć, koji su izmučeni odvedeni na austrijsku granicu i tamo ubijeni. Povodom njihovog ubijanja razaslali smo poseban letak

gotovo u sve pokrajine (poslat ćemo primjerke). Nakon tog razbojstva nastojimo još se čvršće povezati s organizacijama, što nam je i uspjelo, tako da smo izvjesne pojave u našim redovima odmah savladali. Pokrajinskim sekretarijatima dali smo odmah direktive kako da reagiraju na ta razbojstva.

U Hrvatskoj većina poduzeća nije radilo, kao ni u Zagrebu. Zagrebački Mjesni komitet vrlo je manjkavo pripremio provođenje demonstracije. Zbog masovnih hapšenja u Zagrebu bile su veze prekinute i osujećeno organiziranje demonstracije. U Zagrebu je uhapšeno 500, a u pokrajini 150 radnika. U Srbiji nisu radili kvalificirani radnici. Letci su pravovremeno izdani. U Vojvodini su također izdani letci i s uspjehom podijeljeni, ne samo u gradovima, već i u selima. Seljaci su oduševljeno pozdravili našu djelatnost na selu. Pri tome je karakteristično da naše akcije potpomažu ne samo Mađari, već i Srbi kao npr. u Aleksandrovu, Srbobranu, Čurugu i drugim selima. U Novom Sadu, Vojvodini, Bosni i Hercegovini uspjelo je drugovima letke podijeliti i u kasarnama, naročito u Sarajevskom garnizonu, što je u redovima režima dovelo do velikog zaprepaštenja. Uslijedila su brojna hapšenja i pretresi kod vojnika i komandanata vodova. Preko 120 radnika bilo je uhapšeno. Slovenski drugovi povelu su znatne bitke sa velikim uspjehom. Trenutno je uhapšeno 30 poznatih, rukovođačkih drugova.

Iako su majske akcije pokazale da se Partija i pored svojih slabosti ne može ugušiti, te iako su akcije jedinstveno sprovedene, ne možemo biti još sasvim zadovoljni. Još uvijek nam nije uspjelo nezadovoljstvo rasplamsati u organiziranom obliku i organizirane radne mase izvesti ne ulice. Majske akcije izmijele su na svjetlo dana pojam likvidacije i to kod drugova iz Dalmacije, koji su za likvidaciju Partije. Nadalje, Pokrajinski komitet Vojvodine u Subotici podijelio je letke isključivo članovima Partije. Mi smo takvo držanje strogo osudili i poduzeli mjere da se ova opasna pojava u svom početku spriječi. Zapazili smo i u Srbiji pojave likvidacije. Ovdje se ne radi o masovnoj pojavi, već pojavio kod pojedinaca, pretežno starijih drugova, koji su k nama došli iz stare socijaldemokratske partije. Ove pojave su karakteristične zbog toga jer padaju u vrijeme kad naša Partija treba da položi ispit rukovođeće partije, koja vodi sve potlačene u borbu protiv kapitalizma i apsolutizma. Želim naglasiti da se naša Partija nakon 6. januara u svim industrijskim centrima omasovljuje. To omasovljenje osjeća se, ali tek nakon 1. maja i nakon ubijanja naših drugova. Mnoge organizacije u Vojvodini i Bosni podvostručili su svoje članstvo i to isključivo priticanjem mladih radnika. Čitav niz novih organizacija nastao je na selu.

I pored terora koji se provodi može se reći da smo s tim pokrajinama poslije 1. maja bolje povezani nego prije.«⁵³⁴

⁵³² *Ibid.*, KI 1929/19.

⁵³³ Politburo.

⁵³⁴ ACKSKJ, KI 1929/30.

Pod naslovom »Hapšenja zbog rasturanja prvomajskih letaka« donio je »Jutarnji list« ovu informaciju: »Početkom juna donijela je dnevna štampa policijsku obavijest da su u posljednje vrijeme nepoznata lica pokušala na više mjesta u zemlji da rasturaju komunističke letke kažnjive sadržine. Energičnom akcijom policijskih vlasti – kaže se u saopćenju – uspjelo je da se i izrađivači i rasturajući ovih letaka pohvataju i pritvore kao i da se otkrije čitav rad oko toga i zaplijeni velika količina letaka, presa za umnožavanje i drugog materijala.«⁶³⁵

U povodu Prvog maja 1930. obratio se »Proleter« posebnim člancima proletarijatu Jugoslavije, radnom seljaštvu, radničkoj omladini i radnim ženama. U njima se isticalo da je kapitalistička klasa nesposobna da poduzme stvarne mjere protiv zaoštavanja kapitalističke i agrarne krize. Socijalne suprotnosti u ovim kapitalističkim zemljama sve se više proširuju i produbljuju. Štrajkaški pokreti koji se povezuju s uličnim demonstracijama, krvavim sukobima s policijom i vojskom uzimaju sve burnije oblike. Sve veći je jaz između imperijalističke buržoazije i radnih masa ugnjetenih naroda koji sve više prilaze revolucionarnom pokretu. Put kojim su socijaldemokrati povelj radničku klasu doveo je do pogoršanja njenog položaja, obaranja nadnica i nezaposlenosti, gladi, terora i do izgradnje baze za fašističku diktaturu. U Sovjetskoj Rusiji Komunistička partija vodi radničku klasu putem pobjedonosne izgradnje socijalizma. Petogodišnji plan je trijumf komunizma nad njegovim klasnim neprijateljima. Radne mase gradova i sela Jugoslavije pozivale su se da, usprkos zabrani i pomoći koju socijalna demokracija pruža monarhofašističkoj diktaturi, na Prvi maj izidu na ulice i demonstriraju protiv politike nacionalnog ugnjetavanja. Parola je bila: »Živio Prvi maj – borbeni dan mobilizacije radnika protiv svjetskog imperijalizma! Živila Komunistička internacionala! Živio savez radnika i seljaka! Živila radničko seljačka vlada!«

Već nekoliko dana uoči Prvog maja 1930. policija je započela s hapšenjima u čitavoj zemlji. Sestojanuarska diktatura držala je u spremnosti svoju žandarmeriju, policiju i najpouzdanije vojne jedinice i objavila da će najstrože kažnjavati svaku obustavu rada, a u slučaju demonstracija upotrijebiti oružje. Usprkos tih prijetnji radnici su u znatnom broju industrijskih poduzeća obustavili rad, izlažući se tako najsvirepijim progonomima. Čak ni režijska štampa nije mogla da ne piše o tim obustavama rada. U predvečerje Prvog maja dijeljeni su leci Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a. U Zagrebu je razdijeljen i letak ilegalnih Nezavisnih sindikata, a u Novom Sadu i okolini bačen je iz aviona letak Pokrajinskog sekretarijata KPJ i SKOJ-a Vojvodine. Socijalisti su slavili Prvi maj organiziranjem izleta.⁶³⁶

Kao i ranijih godina, tako je i 1931. proslava Prvog maja bila zabranjena. Banska uprava Savske banovine naredila je svim sreskim načelnicima i predstojnicima gradske policije da policijsku službu organiziraju tako da se osigura javni red i mir Prvog maja, a da se obavještajna služba razvije do maksimuma kako bi se osiguralo:

»1. Apsolutno onemogućavanje unošenja i rasturanja komunističke propagandne literature u obliku brošura, novina, pamfleta i letaka, spremjenih u inostranstvu za taj dan (kao specijalna prvomajska štampa).

2. Hvatanje komunističkih kurira, eksperata i inструкторa koji bi ilegalno prešli našu granicu bez ikakvih, ili sa falsifikovanim putnim ispravama, a koji bi trebali rukovoditi svim pothvatima u izvođenju demonstracija, nereda, a eventualno i atentata na viđenije političke ličnosti ili državne objekte.

3. Sprečavanje da se komunistički letci fabrikuju i rasturaju u vašem području i da se održavaju letci ili ilegalni zborovi, radi dogovaranja o istupanjanu na dan 1. maja tek. god. Ovom prilikom upozoravamo Vas da preduzmete sve u ime opreza i predostrožnosti, da do iznenađenja ne dođe, a radi veće sigurnosti naređujemo strogu pripravnost i permanentnu službu koja će otpočeti 30. ov. mjes. ujutro, pa do 2. maja tek. godine u veće, zaključno.

O svim intervencijama do i na dan 1. maja tek. godine izveštavati najhitnije, a s krivicima postupiti najenergičnije po zakonu.

Svaki neuspjeh u otkrivanju izazivača nereda, u hvatanju rasturaca komunističkih letaka smatrat će se kao nesposobnost nadležstva, što će biti merilo za donošenje shodne odluke.«⁶³⁷

U prvomajskom proglasu 1931. godine iznosi se da se svjetska ekonomska kriza zaoštava i produbljuje, te da još uvijek nije dostigla vrhunac, iako već prerasta u političku krizu. Kaže se također da se u Jugoslaviji, pod zastavom Bijele ruke i kralja Aleksandra, ujedinjuju sve mračne i reakcionarne sile kako bi spasile kapitalizam. U borbi protiv fašizma, vrlo značajnu ulogu ima oslobađanje radnika od utjecaja socijalne demokracije. U tom nastojanju presudnu ulogu ima izgradnja jedinstvene fronte odozdo, s radnicima svih sindikalnih organizacija, i njihovo aktivno uključivanje u revolucionarnu borbu s diktatorom. Zatim se govori o zadacima radnika vezanim uz proslavu Prvog maja, te se ponavljaju prvomajske parole iz 1931. godine.⁶³⁸

Iz zapisnika sjednice CK KPJ od 16. travnja 1931. vidi se da je CK raspravljao o pripremama za Prvi maj. Prvomajski leci i cirkulari stigli su u zemlju 25. travnja 1931. Trećeg i osmog maja upućeni su izvještaji iz zemlje CK KPJ o akcijama za Prvi maj, s naznakom mjesta u kojima je policija vršila represalije, provedenim akcijama, mjestima u kojima su

⁶³⁵ Jutarnji list, Zagreb, 12. VI 1929.

⁶³⁶ Proleter 1929–1942, str. 57–60, 68, 76.

⁶³⁷ IHRPH, V, inv. br. 365.

⁶³⁸ Proleter 1929–1942, str. 99.

rastureni leci i mjerama policije za suzbijanje prvomajске aktivnosti.⁵³⁹

Prvomajski proglas 1932. godine ističe da svjetska buržoazija smatra da je jedino stvarno rješenje ekonomske krize rat. Imperijalistički rat na Dalekom istoku upozorava narode svijeta da je svjetski rat blizu. Proletariat traži izlaz iz krize u revolucionarnoj borbi i revoluciji. Primjer takve borbe su kineski radnici i seljaci. Konstatirano je također da jugoslavenska krupna buržoazija u »Privrednom pregledu« iznosi stav da su velike industrijske države zapale u krizu zbog toga što su izgubile ogromna tržišta istočne Evrope i Azije i da će se stanje popraviti jedino ako Rusija i Azija ponovno postanu kupci roba industrijskih država – a to se može postići samo ratom.⁵⁴⁰

Prvog maja 1932. pozvala je Komunistička partija Jugoslavije radni narod grada i sela da izađe na ulice, na letече mitinge, na zborove i demonstracije pod parolama »Protiv obaranja, a za povećanje nadnica! Za sedmočasovni radni dan s istom nadnicom! Protiv pogoršanja radničkog zakonodavstva! Za osiguranje besposlenih na račun države i kapitalista! Za slobodu štampe, zborā, štrajka i udruživanja! Za jednaki rad jednaka plata! Za šestosatni radni dan omladine! Protiv noćnog rada žena i protiv rada djece! Za neplaćanje poreza, arende i lihvarskih dugova! Protiv nacionalnog ugnjetavanja! Za služenje vojske u svom rodnom kraju! Za pretvaranje imperijalističkog rata u građanski rat – u rat sirotinje protiv bogataša!« kao i nizom drugih, već ranije ističanih parola.⁵⁴¹ CK KPJ je 9. ožujka 1932. godine raspravljao o pripremama za Prvi maj pa je riješeno da se pored zajedničkog proglašā s omladinom pristupi pripremanju materijala za prvomajski broj »Proletera«. Na sjednici 2. travnja rukovodstvo CK KPJ podnijelo je izvještaj da je zajednički proglas za Prvi maj Partije i omladine gotov i da su gotovi samoljepivi leci omladine. Proglaš sindikata štampan je posebno.⁵⁴²

Prvi maj 1933. bio je obilježen kao dan borbene smotre i mobilizacije svih revolucionarnih snaga radničke klase u borbi za obaranja kapitalizma. U proglašā CKKPJ piše se o šezdeset milijuna nezaposlenih radnika u svijetu, od čega je 600.000 u Jugoslaviji. Osnovni zadatak radničke klase je borba protiv fašizma i rata. Kaže se također da odlučujuća bitka nije daleko i da je ne može spriječiti ni pojačani fašistički teror, te da Jugoslavija, u lancu kapitalističkih država, predstavlja jednu od najslabijih karika. Predstojeća revolucija u Jugoslaviji bit će djelo radničke klase pod rukovodstvom Komunističke partije. U proglašā su istaknute parole: »Naprijed smjelo u odlučnu borbu za rad, kruh, zemlju i slobodu! Ni pare od nadnice – ni čovjeka iz tvornice!

Ni minute rada preko osam sati! Za sedamsatni radni dan!«

U svijetu su prvomajске manifestacije i demonstracije vršene u znaku jedinstvene fronte komunistā i socijalista protiv fašizma. U Njemačkoj su fašisti, da bi oduzeli klasni karakter 1. maju pretvorili ga u radnički praznik. Na mnogo mjesta komunisti su organizirali borbene istupe radnika protiv fašističke diktature. »Proleter« donosi prikaze prvomajskih proslava u Francuskoj, SAD, Engleskoj, Poljskoj i Čehoslovačkoj. U Jugoslaviji, usprkos najstrahovitijem teroru, radnička je klasa na različite načine slavila svoj praznik rada. Održavani su sastanci radnika po šumama, u prirodi i u gostionicama. Pisane su parole. U Sloveniji, usprkos hapšenju uoči 1. maja dijeljeni su leci, izvršene crvene zastave, paljeni krijesovi, organizirani sastanci, a preden je i jedan prvomajski štrajk.⁵⁴³

Osnovno obilježje Prvog maja 1934. godine, prema prvomajskom broju »Proletera«, bilo je u činjenici da kapitalistički svijet prelazi u razdoblje revolucionarne krize. U nizu zemalja buržoazija je odbacila demokraciju i parlament i uvela otvorenu fašističku diktaturu. Evropa je, poslije dolaska fašizma na vlast u Njemačkoj, podsjela na barutanu. Oružani ustanak proletarijata u Austriji, generalni štrajk i ulične borbe u Francuskoj, politički štrajkovi i oružane borbe radnika u Španjolskoj, gigantski štrajkovi u Americi bili su obilježja toga doba. Primjer Sovjetskog Saveza, jedine zemlje u svijetu u kojoj nema krize, nameće pitanje: Ili pobjeda revolucije i sovjetske vlasti – ili rat sa svim njegovim strahovitim posljedicama? Rat ratu! Pretvaranje imperijalističkog rata u građanski rat! U Jugoslaviji se ističe kao glavni zadatak najupornija svakodnevna borba za interese radnika i ostalih radnih i ugnjetenih masa. Jedan od najvažnijih zadataka radničke klase u zemljama Jugoslavije je raskrinkati socijaldemokrate koji pod firmom borbe protiv fašizma stvarno pomažu monarhofašističku diktaturu. Napadaju se i opozicioni građanski vođe koji se odnose neprijateljski prema oslobodilačkoj borbi radničke klase, te se navodi da su temelji šestojanuarske diktature ozbiljno uzdrmani uslijed njenih vlastitih unutrašnjih suprotnosti. Velika je zadaća radničke klase da tu političku krizu kojoj ide u susret veliko-srpska Jugoslavija pretvori u pobjedu revolucije.

1. maja organiziran je daleko veći broj obustava rada nego ranijih godina. U Zagrebu, Beogradu, Sloveniji i Dalmaciji dijeljeni su i lijepljeni leci CK KPJ i SKOJ-a. U Smederevu su 6. svibnja provedene komunističke demonstracije. U Crnoj Gori je organizirana obustava rada. Preventivna hapšenja vršena su najviše u Slavonskom Brodu, Zagrebu, Valjevu i Ljubljani.⁵⁴⁴

⁵³⁹ *Proleter* 1929–1942, str. 221–222, 233–234, 239–241.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, str. 275–276, 297. Proslava 1. maja u Hreljinu u blizini Rijeke, završila je velikim hapšenjem komunistā i njihovih simpatizera i pristaša s cijelog područja Hrvatskog primorja. Oni su predani sudu u Ogulinu i suđeni na razne vremenske kazne roblje i zatvora.

⁶³⁹ ACKSKJ, KI 1931/16, 17, 21, 22.

⁶⁴⁰ *Privredni pregled*, 14, II 1932.

⁶⁴¹ *Proleter* 1929–1942, str. 133, 135.

⁶⁴² ACKSKJ, KI 1932/25 i KI 1932/29.

" Radničkoj klasi sviju zemalja Jugoslavije!

Ovogodišnji Prvi Maj međunarodna radnička klasa provodi u jeku fašističkih topova, koji su rušili radnička naselja Beča. Grmljavina topova japanskih imperijalista na Datekom Istoku samo je uvod u reakcionarni rat protiv domovine svjetskog proletarijata Sovjetskog Saveza, koji izgrađuje socijalizam i predvodi borbu za mir. Ratna opasnost u Evropi, naročito poslije dolaska u Njemačkoj na vlast fašizma, toga glavnog potstrekača rata, strahovito je porasla. Evropa liči na barutanu, u kojoj i najmanja iskra može svaki čas dovesti do ratne eksplozije. Stvaranje saveza imperijalističkih država u posljednje vrijeme — sklapanje pakta balkanskih država pod vodstvom francuskog imperijalizma, s jedne, i stvaranje seveza Italije, Austrije i Madjerske uz pomoć engleskog imperijalizma, s druge strane — samo još više ubrzava ratni sukob među imperijalističkim državama.

U velikosrpskoj Jugoslaviji vojnofašistička diktatura grozničavo se priprema za rat, pojačava fašistički teror i izrabljivanje i pljačkanje naroda. Cvate korupcija, pljačka i otimačina. Pod okriljem državne vlasti jiarde novca iscijedjenog iz naroda struje u džepove pljačkaša i ugnjetača.

Put kojim buržoazija traži izlaz iz krize jeste još veće pogoršanje položaja radnih masa, novo obaranje nadnica, uvođenje prisilnih radova pod maskom javnih radova, novi porezi i nameti, pojačanje fašističkog terora i novi rat. Tu politiku buržoazije najaktivnije potpomažu socijal-fašističke vodje iz bankrotirane II. Internationale, koja u svima zemljama otvoreno pomaže fašizam.

Put radničke klase jeste pojačane borbe protiv velikosrpske vojnofašističke diktature, za pobjedu revolucije, za uspostavljanje sovjetske vlasti. Junačka borba radnika u Austriji, Francuskoj, Španiji, Njemačkoj, Poljskoj i Bugarskoj jeste dokaz, da ni fašistički teror, ni socijalfašistička izdajnička rabota nisu u stanju slomiti borbeni duh radničke klase i odvratiti je od borbe za revoluciju i za sovjetsku vlast. Svjetao primjer Sovjetskog Saveza, uzdanice radnog naroda cijelog svijeta, zemlje čija moć stalno raste, u kojoj nema krize ni besposlice, u kojoj se blagostanje radnog naroda iz dana u dan povećava, pojačava i kriježi vjeru radnog naroda, da je jedino put Komunističke Partije, put borbe za revoluciju i sovjetsku vlast, pravilan.

Radnici i radnice!

Put ka pobjedi revolucije vodi preko organiziranja borbi za svakodnevnne potrebe radnih masa. Zato organizirajte u svima preduzećima ajkove za vaše goruće zahjeve, protiv snižanje — za povišenje nadnica, za bezodvlačnu isplatu dužnih nadnica, protiv prekovremenog rada — za 7-satni radni dan, za jednaki rad jednaku platu! Organizirajte demonstracije besposlenih za rad i hljeb, za bezodvlačnu pomoć svima besposlenim u hrani, novcu i odijelu, za osiguranje besposlenih radnika. Putem štrajkova i demonstracija pripremajte se za proslavu Prvog Maja!

Na dan Prvog Maja provedite opću obustava rada i demonstrirajte na ulucama za ove zahtjeve Komunističke Partije:

Za jedinstveni front sviju radnika u borbi protiv kapitalističke plačke!
Protiv izdajničke politike socijalfašističkih vodja!

Za savez radnika, seljaka i ugnjetenih naroda u borbi protiv velikosrpske vojnofašističke diktature!

Protiv sporazumaštva i izdajničke politike takozvanih opozicionih vodja!
Protiv imperijalističkog rata i protiv napada na Sovjetski Savez!
Za obaranje velikosrpske vojnofašističke diktature!

Za sovjetsku vlast u svima zemljama Jugoslavije!

Komunistička Partija Jugoslavije.

Savez Komunističke Omladine Jugoslavije. "546

O proslavi 1. maja, CK KPJ 30. svibnja 1934, po red već rečenog piše Balkanskom birou (BLB) i o isticanju crvenih zastava u Sloveniji te se kaže da je prvomajska obustava rada bila prilično raširena, zahvaljujući tradiciji, odlukama pojedinih sindikata i kolektivnim ugovorima. U izvještaju se objašnjavaju također demonstracije u Smederevu 6. svibnja. Vodili su ih komunistički nastrojani studenti iz Beograda koji su se povezali s nekoliko stotina radnika Smedereva i silom oslobodili svoje osuđene drugove, pjevali »Internacionalu« i izvikivali komunističke parole.⁵⁴⁵

1934. godine rasturen je 24. i 25. travnja u Beogradu prvomajski letak s porukom »Radničkoj klasi svih zemalja Jugoslavije«, a u Valjevu je rasturen letak koji se obraća radnicima, seljacima i sitnim posjednicima, u kojemu se pozivaju na obustavu rada i demonstracije. Uslijed zakašnjenja prvomajskog proglasa CK KPJ, Blagoje Parović je napisao letak koji je ođstampan u Beogradu i upućen partijskim organizacijama u unutrašnjosti. Donosimo tekst tog letka u cjelini na 274. strani.

O proslavi 1. maja 1934. u Zagrebu pod naslovom »Prvi put ispod crvene zastave« Danica Cazi opisuje kako se iza Hrvatskog narodnog kazališta skupilo nekoliko stotina ljudi i da je jedan drug, podignut na ramena, održao govor iza kojeg je povorka krenula do današnjeg Trga Republike, a zatim Ilicom do Frankopanske ulice, uz pjevanje »Internacionale« i izvikivanje parola protiv diktature. Tu su ih policijske snage uspjele rasturiti. Na večer su demonstracije organizirane na Trešnjevci. Govor je održao Srđan Prica, a zatim se pod crvenom zastavom povorka kretala do kasno u noć.⁵⁴⁷

Prvomajska proslava 1935. godine u znaku izbora i stvaranja široke protufašističke Narodne fronte

Bilten CK KPJ broj 4 od 15. ožujka 1935. donio je u vezi s 1. majem pismo u kojemu se kaže: »Ovogodišnja prvomajska akcija imaće za radničku klasu zemalja Jugoslavije naročiti značaj. 1. maj ove godine pada u jeku borbe za izbor Narodne skupštine. U ovim izborima radnička klasa se bori za jedinstveni istup proletarijata i njegovih saveznika, naprotiv fašističkim predstavnicima velikosrpskog nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja. Proletarijat, boreći se za ostvarenje jedinstva radničke klase, bori se istovremeno za rukovođeu ulogu proturezijske i protufašističke fronte najširih narodnih masa, raskrinkavajući sve manevre sporazuma tzv. opozicionog tabora.

⁵⁴⁵ ACKSKJ, KI 1934/103.

⁵⁴⁷ Četrdeset godina, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Beograd 1960, knj. II, str. 190.

Jedinstvena fronta radničke klase se ostvaruje odozdo u radionicama, tvornicama i na selu. U isto vreme vode se akcije za ostvarenje borbenih sporazuma odozgo, sa svim grupacijama koje žele iskrenu da se bore protiv velikosrpske diktature. Početak rasula fašizma i njegove unutarnje protivurečnosti radnička klasa mora iskoristiti za ostvarenja širokog i masovnog narodnog fronta u kojemu će proletarijat osigurati rukovođeu ulogu i povesti široke radne mase u borbu za ostvarenje radničko-seljačke države.

Već sada treba povezati sve akcije radničke klase s akcijom za pripremu prvomajske manifestacije. Ovogodišnja prvomajska manifestacija mora radničku klasu naći ujedinjenu, borbenu i kompaktnu.

Parole na osnovu kojih treba da se pokrenu proleterske mase u prvomajske akcije su: 1) Za borbeno jedinstvo radničke klase, 2) Za zajednički istup na izborima svih antifašističkih elemenata pod rukovođstvom revolucionarnog proletarijata, 3) Za opću amnestiju svih političkih i vojnih osuđenika, 4) Protiv imperijalističkog rata.

Ostvarenje jedinstva radničke klase je uporna i neprekidna borba svih naših organizacija, čelije, revolucionarne sindikalne opozicije, partijaca, omladinaca i simpatizera, na okupljanju i pridobijanju novih suboraca u redovima proletarijata.

Pod rukovođstvom radničke klase moraju se u izborima naći svi antifašistički i antiradni elementi iz redova seljaštva, nacionalno ugnjetenih naroda i borbene inteligencije.

U borbu za opštu amnestiju svih političkih i vojnih osuđenika treba uvlačiti sve borbene radnike, seljake, inteligenciju, žene, omladinu i poštenu građanstvo. Ovu borbu treba povezati s borbom za ukidanje reakcionarnog ustava i ostalih zakona, a naročito zloglasnog Zakona o zaštiti države. Boriti se za demokratske slobode protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja.

Protiv imperijalističkog rata i naoružanja treba se prvenstveno boriti u vlastitoj zemlji. Treba velikosrpski fašistički režim raskrinkavati i najširim narodnim masama ukazivati da militarizam i fašizam znače spremanje za rat, koji ima da povede na klaonicu radni narod - proletarijat i ugnjetene nacije, za interese velikosrpske buržoazije, bankovskog i industrijskog kapitala.

Protiv imperijalističkog rata treba isticati zahteve za mir među narodima, a u prvom redu za priznanje Sov. Unije, tim iskrenim pobornikom i čuvarom mira među narodima.⁵⁴⁸

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije u prvomajskom proglasu 1935. godine kaže da se proslava vrši u uvjetima zaoštrenih proturječnosti između imperijalističkih država i blokova. Japanski imperijalizam produžio je svoj ratni pohod na Daleki istok. U Južnoj Americi vodi se rat između Bolivije i Paragvaja. Talijanski imperijalizam otpo-

⁵⁴⁸ *Ibid*, KI 1935/130.

ćeo je svoj pohod protiv Etiopije. U Njemačkoj, Austriji, Japanu, Italiji, Poljskoj, Španjolskoj, Jugoslaviji i drugim zemljama divlja fašističko nasilje i reakcija. Fašizam je neposredni izvor ratne opasnosti. U Kini se i dalje razvija sovjetska revolucija. U Jugoslaviji Jevtićeva vlada sprema izbore uz najveći pritisak policije i žandara. Jedinii put iz bezpravlja i bijede je jedinstvo radničke klase u borbi protiv fašizma i kapitalizma. Savez sa seljacima i ugnjetenim narodima koji je predložila Komunistička partija Jugoslavije vodstvu Hrvatske seljačke i Zemljoradničke stranke odbijen je. Vodstvo socijaldemokrata odbilo je akciono jedinstvo radničke klase. U proglasu se dalje pozivaju radnici i radni seljaci da povećaju svoje napore za ostvarivanje borbenog jedinstva proletarijata, seljaštva i ugnjetenih naroda. Pozivaju se zatim da stvaraju jedinstvene prvomajske odbore i pod njihovim rukovodstvom provedu jedinstvene prvomajske manifestacije: da organiziraju potpunu obustavu rada, izidu na ulice i demonstriraju pod parolama Komunističke partije Jugoslavije.⁵⁴⁹

Pokrajinski komitet za Hrvatsku i Slavoniju šalje 14. svibnja 1935. godine izvještaj u vezi s Prvim majem Centralnom komitetu KPJ. Izvod iz izvještaja glasi: »Izdali smo letak čiji tekst ste nam vi poslali s malim izmenama i dopunama, taj letak umnožen je u pet hiljada primeraka i raspodjeljen u većini mjesta u pokrajini i u Zagrebu. Letak je rasturen tri dana pre Prvog maja u svim mestima u koja nam je bilo moguće poslati. Isto tako je rasturen lokalni letak koji je izdan od MK Partije i SKOJ-a u 2 500 komada... Istovremeno je vođena živa usmena agitacija po preduzećima i preko sindikata za jedinstven front, osobito za akciono jedinstvo na 1. maja. Cetnaest dana pre Prvog maja, umnožen je pismo u obliku predloga koje je upućeno od strane Profinterne Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali i rastureno kako u preduzećima tako i u sindikatima. Isto tako, održani su mitinzi pred većim industrijskim preduzećima, na kojima su se održavali kratki revolucionarni govori o značenju 1. maja i pozivani su radnici na obustavu rada i izlazak na ulicu na 1. maj.«

U izvještaju se kaže, da je niz krupnih poduzeća obustavilo rad, među kojima i Tekstilna tvornica »Hermann Pollack i sinovi«, a pred Željezničkom radionicom održana su dva mitinga. U 10 sati prije podne sakupilo se oko 350 radnika koji su se svrstali u povorku. Kada je povorka došla na Jelačićev trg došlo je do sukoba s policijom koja je napala demonstrante kundacima i pendrecima. Demonstranti su se oduprli kamenjem i štapovima. Policija je jedan sat gušila demonstracije kojima su se priključivali stalno novi radnici. Na Trešnjevci se skupilo oko 500 demonstranata koje je napao jedan kordon policije. Demonstranti su se oduprli kamenjem i ranili nekoliko stražara. Uhapšeno je oko 10 demon-

stranata koje je policija u zatvoru mučila i tražila od njih imena onih koji su demonstracije organizirali i predvodili. U pojedinih radničkim rajonima bile su izvršene crvene zastave sa srpom i čekićem i napisom: Živjela Sovjetska Hrvatska republika. Isto tako, u okolici Dugog Sela, uz cestu i po grmovima, izvršene su crvene zastave sa srpom i čekićem.⁵⁵⁰

Karlo Hudomal instruktor CK KPJ u izvještaju od 14. svibnja 1935. godine upućenom Centralnom komitetu KPJ u povodu akcija 1. maja piše da se organiziranje proslave 1. maja vršilo putem odbora formiranih u sindikatima i da je 1. maja štrajkala većina poduzeća u Zagrebu, među kojima i tipografi. Poslodavci su pozivali radničke povjerenike i prijetili im da će svaki štrajk smatrati kao politički i komunistički i da će prema tome postupati i policija ako radnici ne dođu na posao. Radnički povjerenici su prije 1. maja došli direktoru i rekli mu: »Radnici sutra neće doći na posao, pa prema tome nećemo ni mi«. I zbor je organizirao Mjesni međustrukovni odbor na zahtjev sindikalnih podružnica. MMO je sazvao zbor, ali ga je policija zabranila. Komunisti u podružnicama, usprkos zabrani, pozivali su radnike da dođu na zbor. Prethodno je organizirano da se sa zbornih mjesta skupljena masa povede u demonstracije po ulicama. Taj plan je uspio. Međutim, agitacija za zbor bila je slabo provedena, tako da mnogi radnici nisu ni znali za njega, iako su organizirali prvomajski štrajk.

U Oroslavlju su sva poduzeća 1. maja štrajkala. U štrajku je sudjelovalo 1 800 radnika. Radnici su tražili da im se održi predavanje i objasni značaj 1. maja.⁵⁵¹

Donosimo tekst govora koji su se držali na letječim mitinzima 1. maja 1935. u Zagrebu:

»Drugovi i drugarice! Radnici i radnice! Radnička omladino!

Doneo sam vam pozdrav vaše jedine borbene partije – Komunističke partije koja vas zove u borbu za vaše oslobođenje, za vaše svagdašnje zahtjeve, u borbu za bolji život za slobodu, za obaranje današnjeg režima – gladi i kundaka, za uspostavu narodne vlasti radnika i seljaka.

Velikosrpska buržoazija uvela je vojno-fašističku diktaturu, da povećanim terorom guši revolucionarni pokret, da povećae eksploataciju i ugnjetavanje hrvatskog i ostalih ugnjetenih naroda, da vas priprema za novi pljačkaški rat i za napad na Sovjetski Savez. Naša Partija i SKOJ bili su jedini koji su dosljedno vodili borbu protiv diktature. Diktatura počela je pod pritiskom revolucionarnog pokreta masa, da popušta i manevrira. Da prevari narodne mase, da ih odvrti od revolucionarne borbe, ona je raspisala i ove izbore. Pobjoljšati svoj položaj i oboriti današnji poredak može se samo revolucionarnom borbom narodnih masa. Za to mi komunisti uvijek ukazujemo na taj put borbe i na potrebu je-

⁵⁴⁹ Proleter 1929–1942, str. 375, 376, 380.

⁵⁵⁰ ACKSKJ, KI 1935/256.

⁵⁵¹ Ibid, KI 1935/257.

dinstva u toj borbi. Mi smo uvijek pozivali sve radnike, seljake, radnu omladinu, inteligenciju i ugnjetene narode u zajednički front protiv diktature i monarhije, jer samo udruženim snagama možemo oboriti glavnog neprijatelja, tj. diktaturu u monarhiju i da uspostavimo na ruševinama te diktature sovjetsku vlast u svim zemljama tzv. Jugoslavije. Da bi to postigli, mi smo nekoliko puta predlagali socijaldemokratima i Mačku da organizujemo zajedničke akcije. Oni su to odbili. Mi smo u vezi sa izborima predlagali ponovno zajednički istup. Oni su opet odbili. Radnici! Evo ko razbija revolucionarni front borbe. Vode socijaldemokrata i HSSI! Oni radije idu na sporazum sa velikosrpskom ugnjetavačkom gospodom i bosanskim begovima nego sa radnicima.

Radnici i radnice!

Prvi maj to je borbeni praznik proletarijata. Obustavimo svi kao jedan rad na Prvog maja i demonstrirajmo za jedinstvo radničke klase, za savez radnika, seljaka i ugnjetenih naroda protiv diktature i monarhije, za 8-satni radni dan, za povišenje plata, za slobodu zbora, štampe i organizovanja, za amnestiju svih političkih i vojnih zatvorenika, za slobodne i tajne izbore, za uspostavu odnosa sa Sovjetskim Savezom, protiv rata i fašizma.

Dolje diktatura i monarhija! Živjela radničko seljačka vlast!⁶⁵²

Okrružnica Pokrajinskog komiteta Komunističke partije za Srbiju koja je upućena 20. ožujka 1935. svim mjesnim komitetima KPJ Srbije poziva ih da s obzirom na ogromni značaj ovogodišnjeg 1. maja trebaju otpočeti odmah s pripremama. »Velikosrpski fašizam« – kaže se u okružnici – »nalazi se u krizi. Revolucionarna borba radničke klase seljaštva i nacionalno oslobodilački pokreti ugnjetenih naroda Jugoslavije nisu mu dali da se učvrsti i organizuje. Za 6 godina najcrnije reakcije on nije uspeo niti da uguši revolucionarne pokrete u zemljama Jugoslavije, niti da organizuje moćne fašističke bande na koje bi se oslanjao. On i nadalje užurbano radi da dobije oslonac u bogatim slojevima srbijanskog seljaštva i da veže za sebe ne samo buržoaske grupe svih zemalja Jugoslavije nego i sitnoburžoaske slojeve varoši i sela. On najobilnije pomaže razne fašističke grupe koje se vojnički organizuju. »Demokratskim« manevrima – raspisivanjem izbora, on hoće da iskoristi demokratske iluzije... da bi se organizovao i učvrstio. Nastao je značajni vremenski period. Period u kome će ako radnička klasa ostane pasivna – velikosrpski fašizam prevesti na svoju stranu široke mase sitne buržoazije varoši i sela u isto vreme organizovati moćne fašističke bande. Socijalna demokratija cepajući radničku klasu ide na ruku velikosrpskom fašizmu. U ovom momentu KPJ ima istorijski zadatak da organizira akciono jedinstvo radničke klase i borbeni sporazum sa seljaštvom i ugnjetenim narodima i da iste odmah povede u borbu protiv fašizma i imperijalističkog rata

⁶⁵² *Ibid*, KI 1935/231.

i da svakodnevnim borbama spreči organizovanje velikosrpskog fašizma.

Srbijanskom proletarijatu nameću se naročiti zadaci. Pošto diktatura poglavito računa da će oslonac dobiti kod srbijanske krupne i sitne buržoazije, kod srbijanskog seljaštva a preko socijalne demokratije i srbijanskog radnika nameće klasno svesnom srbijanskom radništvu da organizuje i povede borbu protiv diktature sopstvene buržoazije. »Iza toga se iznosi opasnost rata koji je gotovo izbio poslije marševskog atentata. Poziva se cijela radnička klasa da zajedno sa seljaštvom stvori široku narodnu frontu protiv fašizma i rata, boreći se za već istaknute političke zahtjeve. Od mjesnih komiteta tražilo se da odmah osnuju velike legalne prvomajske odbore u svakom poduzeću, da pod njihovim utjecajem svaki pododbor i mjesno sindikalno vijeće donese rezoluciju u povodu 1. maja u kojoj će istaći svoje ekonomske i političke zahtjeve, da se izrade lokalni borbeni sporazumi, provede što potpunija obustava rada, da se nastoji da pored ostalih govornika bude i jedan komunist, te da se izdaju leci. PK je upozorio da je potrebno povećati budnost, očistiti stanove i izvršiti sve pripreme da policija ne bude u stanju svojim preventivnim mjerama spriječiti provođenje prvomajskih akcija.⁶⁵³

U izvještaju o prvomajskoj akciji kojeg je Đorđe Mitrović uputio CK KPJ 13. svibnja kaže se da je prvomajsku akciju koju su dobro pripremili omela provala. Obustava rada provedena je djelomično. U Beogradu su radnici onih radionica koje su obustavile rad kolektivno odlazili u druga poduzeća gdje se radilo i pozivali radnike da napuste posao. Taj oblik kolektivne agitacije mogla se pretvoriti u demonstracije. Socijalisti nisu ništa priredili za 1. maj. Po naređenju vlasti sve radničke ustanove bile su tri dana zatvorene.⁶⁵⁴

Prema pisanju »Komunista«, u Srbiji je 1935. razdijeljen prvomajski letak CK KPJ, a u mnogim mjestima radnici su obustavili rad. U Leskovcu su u povodu organizacije prvomajske proslave 1935. uhapšeni komunisti Kosta Stamenković, Vladimir Miljković i Dušan Stoiljković.⁶⁵⁵

Prvomajske proslave 1936–1940. godine

Prvomajske proslave 1936. godine organizirali su komunisti pod parolama jedinstvene proleterske i protufašističke narodne fronte i odluka VII kongresa Kominterne. Težište prvomajskih zahtjeva bili su oni za provođenjem slobodnih izbora na osnovi općeg, jednakog, tajnog i proporcionalnog prava glasa, sloboda štampe, zbora i organiziranja, puna amnestija svih političkih zatvorenika, obustava progona, mučenja i zatvaranja svih protufašističkih boraca.

⁶⁵³ *Ibid*, KI 1935/142.

⁶⁵⁴ *Ibid*, KI 1935/253.

⁶⁵⁵ *Komunist*, br. 6, maj 1935. (ACKSKJ, broj 18557/1).

Zahtijevalo se povećanje radničkih nadnica, pomoć nezaposlenima, odgodu plaćanja seljačkih dugova, ukidanje egzekucija, smanjenje poreza i nameta i slobodu i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. Is-ticala se također važnost borbe za mir i uspostavlja-nje odnosa sa SSSR-om.⁵⁵⁶

Organizaciju prvomajskih proslava vršile su sin-dikalne organizacije.

O proslavi Prvoga maja u rudarskim revirima Trbovlja 1936. godine u članku pod naslovom »Prvomajski kresovi u rudarskim revirima Trbovlja« piše Lidija Sentjurc: »Kad je uoči Prvog maja pao prvi mrak, po okolnim brdima su planuli snažni og-njevi i crvenim sjajem obasjali 'crnu dolinu'. Cini mi se da je tada plamtjelo oko trideset prvomajskih kresova. Goreli su do pozno u noć... Idućeg dana, na Prvi maj, oko 5 000 oduševljenih ljudi napustilo je rudarski grad i poput duge crne zmije uputilo se prema obližnjem brdu Kal. Omladnici i omladinke, uz pesmu i igru, poredali su se tako da su svojim te-lima formirali srp i čekić. Iako su sve ovo videli, voj-ska i policija se nisu usudili da išta preduzmu protiv mase od nekoliko hiljada ljudi. Kad je raspoloženje dostiglo vrhunac i srca se najvatrenije razigrala, iz hiljade grla se zaorila 'Internacionala'. Pesmom smo davali oduška svojem raspoloženju izražavajući gnjev protiv tadašnjeg trulog režima.«⁵⁵⁷

U Jagodini je održan veliki zbor Fronta narodne slobode 3. svibnja 1936. na kojemu su izvikivane partijske parole i pjevana »Internacionala«. Govor-nici su pozvali prisutne u borbu protiv fašizma. Zboru je prisustvovala i grupa od 200 studenata iz Beograda.⁵⁵⁸

Prvomajski proglas Komunističke internaciona-le u 1937. godini donio je »Proleter« u vanrednom izdanju tek 15. svibnja 1937. godine u kojem se kaže da je ovaj 1. maj obilježen herojskom borbom špa-njolskog naroda za slobodu i nacionalnu nezavis-nost. Bez formalne objave rata trupe Mussolinija i Hitlera ruše španjolske gradove i sela, ubijaju žene i djecu, poplavljuju čitavu zemlju krvlju najboljih si-nova španjolskog naroda. Taj besramni zločin vrši se uz potporu engleskih konzervativaca i uz šutnju buržoasko demokracije Francuske i ostalih kapita-lističkih zemalja. Madridska fronta je fronta čitava čovječanstva. Socijalistička i Amsterdamska inter-nacionala odbijaju akciono jedinstvo međunarod-nog proletarijata za pomoć španjolskom narodu. Od radnika čitava svijeta zahtijevalo se da se uje-dine na dan 1. maja kao klasna braća u snažnu mani-festaciju za podršku španjolskoj narodnoj fronti. »Obavezite vaše parlamente i vaše vlade da podrže narodnu vladu Španije! Braneci španski narod vi branite svoju vlastitu slobodu od fašizma. Na frontovima Španije fašizam pali baklju rata u čitavom svijetu. Pod izgovorom da pobija boljševizam on

svuda sije kontrarevolucionarnu anarhiju.« Iza toga se u proglasu pozivaju narodi na jedinstvo protiv fašizma, a radnici da se ujedine u jedinstvenu frontu svih radnika, da se učvrsti narodna fronta svih rad-nih ljudi. »Neka se proletari i radni ljudi metropola i narodi kolonija na dan 1. maja zbratime u zajed-ničkoj borbi protiv fašizma, rata i odricanja prava na slobodu kolonijalnih naroda. Neka na dan 1. maja odjeknu u rudnicima, tvornicama, u poduzeći-ma i u bogataškim četvrtima zahtjevi za jedinstve-nim proleterskim frontom. Ustanite protiv onih koji u interesu klasnog neprijatelja onemogućuje vaše jedinstvo. Kapitalizam je odvio svoj vijek. On je smetnja za ljudski napredak i mora biti oboren. Samo revolucionarno obaranje kapitalizma i njego-va zamjena socijalizmom učinit će kraj eksploataciji čovjeka po čovjeku i ratovima. Učinite sve da dan 1. maja bude dan okupljanja svih snaga naroda radi odbrane španskih radnika i španske demokracije. Dolje fašizam i rat!«⁵⁵⁹

U Sloveniji je 17. travnja 1937. održan osnivački kongres Komunističke stranke Slovenije pa su ma-nifest i slovenskom narodu i druge kongresne odlu-ke bile osnova i prvomajskih proslava.

Predstojništvo gradske policije u Osijeku javlja Banskoj upravi Savske banovine, odjelu za državnu zaštitu Zagreb, (pov. broj 946-1937. i. maja 1937., na pov. II DZ broj 11158-1937 I 11461-1937 - primlje-no 2. V 1937. pod brojem 12649) »da je prvomajska proslava u gradu Osijeku protekla u potpunome redu i miru bez ijednog incidenta. Od 16 većih in-dustrijskih preduzeća sedam je obavustilo rad usled kolektivnog ugovora, a u kojima je uposleno oko 1 000 radnika. Ostale industrije sa oko 1 200 uposle-nih radnika radile su normalno, a isto tako radila je i ostala privreda.«⁵⁶⁰

Sresko načelstvo u Pakracu (pov. broj: 656-1937. od 1. V. 1937. Kraljevske banskoj upravi Savske ba-novine Odeljak za državnu zaštitu Zagreb) javlja da je Prvi maj na području sreza Pakrac prošao u redu i miru. Radništvo T. T. »Slaveks« d. d. za šumsku in-dustriju iz pilane i željeznice, 350 na broju, nije ra-dilo, dok su radnici zaposleni u šumi, njih 250, radi-li. U poduzeću »Metan« Bujavica 35 radnika nije ra-dilo, dok ih je devet radilo. Nije radilo ni 65 radnika u kamenolomu »Psunj«. Sreski je načelnik pozvao 29. travnja 1937. godine sve radničke povjerenike i upozorio ih da je svaka proslava, manifestacija i sli-čno zabranjena.⁵⁶¹

Načelstvo sreza Požeškog (Pov. br. 559/1937 od 3. maja 1937) javlja upravi Savske banovine u Zagre-bu da je 1. maj na području sreza Slavonske Požege protekao u miru i redu. Djelomično je posao bio obavustavljen. U selu Vidovcima rasturen je letak »Radnome narodu« koji svakako potječe od Radni-čke komore u Slavonjskoj Požegi.⁵⁶²

⁵⁵⁶ *Proleter* 1929-1942, str. 421-423.

⁵⁵⁷ Četrdeset godina. n. dj. knj. II, str. 193.

⁵⁵⁸ *Politika*, Beograd, 4. V 1936.

⁵⁵⁹ *Proleter* 1929-1942, str. 535-536.

⁵⁶⁰ IHRFP, V. inv. br. 375.

⁵⁶¹ *Ibid.*

⁵⁶² *Ibid.*

Predstojništvo gradske policije u Slavonskoj Požezi javlja Kraljevskoj banskoj upravi – Odjeljenju za državnu zaštitu Zagreb (pov. broj 476/37 od 3. maja 1937. god.) da je 1. maj u gradu prošao u miru i redu. Prvi maj su slavili radnici članovi URSS-a. Njih oko 40 išli su na izlet. Josip Bunjevčević, povjerenik radničke komore, razdijelio je radnicima 29. travnja zabranjeni letak «Radnom narodu». Letke su dijelili Tot Đuro, stolarski pomoćnik i Krampl Milan, radnik. Dalje se kaže: «... sve poslove i pokrete vodi Bunjevčević. Po svojoj prirodi je neobuzdan i bezobziran. Nepristojno se ponaša i s organima ovog predstojništva... Bunjevčević je kažnjen sa 100 dinara kazne od strane ovog predstojništva, jer je na 24. januara 1937. godine pri izboru radničkih povjerenika opomenu da govori po programu, odgovorio organu ovog predstojništva neka ga ne smeta, ako što ima neka ga prijavi ili uhapsi. On je ovdje rođen, pozna prilike i ljude što mu sve omogućuje rad i aktivnost. Radi toga se moli, ako postoji mogućnost, da bi se isti premjestio u neko nepoznato mjesto».⁵⁶³

Nekoliko dana prije 1. maja 1938. održana je kao velika manifestacija jedinstva radničke klase IV kongres URSSJ-a u Zagrebu. Prvomajski proglas izdao je Pokrajinski odbor URSS-a za Hrvatsku. U proglasu se pored historijata i 48. godišnjice praznika rada iznosi da je privredna kriza kapitalističkog društvenog sistema donijela pad radničkih nadnica, produženje radnog vremena i pogoršanje socijalno-radničkog zaštitnog zakonodavstva. Usporedo sa zahtjevima za proizvodnju, vrši se i velika racionalizacija. Skupoća pogoršava položaj svih siromašnih društvenih slojeva. Kongres URSSJ-a pred ovogodišnji 1. maj izvršio je veliku manifestaciju snage, solidarnosti i jedinstvenosti radničke klase. U proglasu se ističu zahtjevi za slobodu sindikalnog udruživanja, zbora, dogovora i štampe, za pravo štrajka, za 40-satni radni tjedan, veće nadnice, protiv skupoće, za punu primjenu radničkog zaštitnog zakonodavstva, za mir, protiv ratova i fašizma, za punu demokraciju i građanske slobode svih siromašnih društvenih slojeva i naroda.⁵⁶⁴

Zaključak da se izda letak donijela je Pokrajinska uprava URSS-a 5. travnja 1938. Riješeno je da se letak štampa i rasturi poslije kongresa. Preporučeno je mjesnim međustrukovnim odborima da izdaju svoje letke, s tim da sami snose troškove.

Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a za Zagreb izdao je 26. travnja 1938. istovetan letak proglasu pokrajinskog odbora kojeg je potpisala i Savezna organizacija grafičkih radnika Jugoslavije Zagreb i Podružnica Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Zagreb.⁵⁶⁵ U Sestinama je 1. maja održan veliki miting.

Grupa metalčkih radnika u Beogradu pokušala je da izvede demonstracije 1. maja 1938. ali ih je intervencija policije spriječila.⁵⁶⁶

Na sjednici Pokrajinskog sabora URSSJ-a za Hrvatsku, održanoj 18. travnja 1939. godine donijet je zaključak da Pokrajinski odbor u povodu proslave Prvog maja štampa letak i da ga pošalje svim mjesnim međustrukovnim odborima, da se napiše okružnica koja treba sadržavati uputstva u organizaciji i pripremama prvomajске proslave koja se treba uputiti svim sastavnim organizacijama. Isto tako je zaključeno da se pozovu na zajedničku proslavu Klasne organizacije izvan sklopa URSS-a. Na sjednici su prisustvovali Vladimir Pfeiffer, Rudolf Grubauer, Adam Katić, Miroslav Pintar, Andrija Zaja, Simo Crnogorac, Aleksandar Obratil, Josip Cazi, Prilenda, Drago Petrović, Josip Legrad i Herceg.

Uoči 1. maja 1939. godine paljeni su krijesovi na Dolomitskoj Grmadi. Zapaljeni su krijesovi i u Dobenu, Rašici, na Krimu, na Šmarnoj Gori i tamošnjoj Gmadi, na Šent Vidškom brdu, Jetrbenku, na Taboru kod Črnuća, Golovcu, Besnici, Zaloškom bregu, Kumu nad Hrastnikom, Borovnici, Krevavcu i Gorenjskoj.⁵⁶⁷

U Leskovcu je proslavljen 1. maj potpunom obustavom rada u svim tekstilnim poduzećima. U Srbiji i Vojvodini svi krojački i abadžijski radnici proslavili su Prvi maj potpunom obustavom rada.⁵⁶⁸

Međunarodni praznik rada 1. maj 1940. godine praznovao se u znaku drugog imperijalističkog rata. Ranije prvomajске parole o borbi protiv fašističke opasnosti zamijenjene su parolama koje su zahtijevale borbu protiv imperijalističkog rata, protiv uvlčenja Jugoslavije u rat, za oslanjanje na SSSR. Komunistička partija Jugoslavije stala je na stajalište da je u interesu jugoslavenskih naroda da se ne uključe u rat ni na strani fašističke Njemačke, ni na strani Engleske i Francuske. «Laž i bajka su sve priče o tome da engleski i francuski imperijalisti ratuju za demokraciju, za slobodu, za nezavisnost malih naroda. Sudbina Abesinije, Španije, Austrije, Čehoslovačke itd. pobijaju tu demagogiju.» Engleski i francuski imperijalisti trgovali su slobodom i nezavisnošću malih naroda s fašističkom Njemačkom i Italijom, nadajući se da će tako organizirati napad na Sovjetski Savez u kojem bi Njemačka trebala biti udarna snaga. I oni, kao i sile Osovine nastojali su uvući Jugoslaviju. Zbog toga se proslava 1. maja odvijala u vrlo teškim okolnostima. Vlada Cvetković-Maček oduzela je klasnom radničkom pokretu radničke institucije, pravo na štrajk, a radnike silom tjerala u režimske sindikate – HRS i JUGORAS.⁵⁶⁹

«Srp i čekić» dao je sljedeći prikaz proslave 1. maja 1940. u Zagrebu. «Sva industrijska poduzeća obustavila su rad. 90 posto radnika u Zagrebu slavilo je 1. maj. Proslava je počela rano jutro u indu-

⁵⁶³ Ibid.

⁵⁶⁴ Radnik, Zagreb, 27. IV 1938.

⁵⁶⁵ IHRPH, URSSJ 1938.

⁵⁶⁶ ACKSKJ, broj 18556.

⁵⁶⁷ Četrdeset godina, n. dj. knj. III, str. 480–481.

⁵⁶⁸ Radničke novine, Beograd, 15. V 1939.

⁵⁶⁹ Proleter 1929–1942, str. 655–656, 682–684.

strijskim i radničkim četvrtima gdje se sastalo na tisuće radnika, držali se govori, mitinzi, klicalo protiv imperijalističkog rata, skupocje i koncentracionih logora, tražio pakt o međusobnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom. Pjevane su proleterске pjesme. Radnici su se svrstali u povorke i krenuli pred Hrvatsko narodno kazalište koje je bilo predviđeno kao centralno mjesto manifestacije. Sa svih strana grada kretale su se povorke u čvrsto zbijenim redovima što je oslabilo snage policijske i Mačekovu zaštitu. Policijska konjica nemilosrdno je ručičala na goloruke radnike i radnice udarajući sabljama, pucajući iz pušaka, ne štedeći ni žene ni djecu. Teško je ranjeno 10–15 radnika. Policajci su sabljama razrezali lice jednoj ženi, drugoj su razbili lubanju kundakom. Pred kazalištem gdje su se okupile hiljade radnika policija je pucala u mase i hapsila koga god je stigla. Unatoč svemu, goloruki radnici davali su herojski otpor više od jednog sata. Tramvaji uopće nisu izlazili iz remize. Poslije 1. maja ukinut je statut tramvajaca i otpušteno 40 tramvajaca među kojima i zakonski povjerenici od kojih je nekolicina oterjana u koncentracione logore. »Srp i čekić« označava prvomajsku proslavu u Zagrebu kao historijski preokret u životu radničkog pokreta ne samo u Hrvatskoj, nego i u čitavoj zemlji. Na proglas Mjesnog komiteta Zagreba koji je štampan u 16.000 primjeraka i razdijeljen po gradu, radnici su masovno izišli na ulice, oduprli se navali policije i Mačekovoj zaštiti, zaustavili strojeve u svim tvornicama, zaustavili tramvaje i razbili nastojanja reakcije.⁵⁷⁰

Proslava 1. maja organizirala se u čitavoj zemlji. Tako, na primjer, u Prizrenu »od jednom je sa starog grada Kaljaje odjeknuo pucanj topa, a zatim se pojavila simbolična svjetlost koja je označavala komunistički amblem-petokraku zvezdu sa srpom i čekićem. Tim je bio obeležen početak proslave Prvog maja koju je Partija ilegalno organizovala. Poslije nekoliko trenutaka žandari su počeli juriti sa svih strana, a nešto kasnije izašla je i vojska na ulice. Tada je počela racija«. U vezi s tim došlo je do hapšenja, a Aga Mandić je od posljedica batinanja umro.⁵⁷¹

Socijalističko vodstvo URSSJ-a i proslave Prvog maja

Uoči 1. maja 1930. godine pisale su zagrebačke »Radničke novine« da će radnici najdostojnije proslaviti svoj praznik rada podizanjem svojih organizacija i razvijanjem svoje štampe. U prvomajskom broju napisao je dr Zivko Topalović članak o značaju 1. maja. U njemu iznosi historijat rascjepa između socijalista i komunista koji je nastao u ocjeni historijske situacije i zbog uvjerenja kojim će pravcem morati da ide razvoj evropskog društva. Nakon toga

Topalović navodi da je historijska zasluga radničkog demokratskog socijalizma za političku stabilizaciju Evrope izuzetno značajna. Stabilizirano društvo ističe unutrašnje ekonomske i socijalne probleme svakog naroda. Dok proizvodnost i bogatstvo rastu, milijuni radnika ostaju bez rada. Radnici traže da sva usavršavanja tehnike prati skraćivanje radnog dana i podizanje njihovih dohoda, kako bi se došla mogućnost za razvoj novih industrija. U toj borbi socijalističke partije upućene su na to da preglez iz koalicionih vlada u opoziciju. To je sasvim normalno i to će se dogoditi u svim zemljama.⁵⁷²

Prvomajski broj zagrebačkih »Radničkih novina« 1932. godine donio vijest o stavovima sindikalne internacionale o aktualnim zadacima. U njima se ističe zahtjev za općim skraćanjem radnog vremena i uvođenjem 40-satnog radnog tjedna. Ističe se i zahtjev da se umjesto stihijske racionalizacije treba razvijati planska privreda, zajednički interes umjesto posebnog, te da je potrebno izvući odgovarajuće zaključke. Internacionala zahtijeva ukidanje neproduktivnog vojničkog naoružanja koje samo po sebi znači opasnost. Svijet ne smije biti žrtvovan dividendama vojne industrije. Žudnji za profitom tvorničara oružja, Internacionala suprotstavlja odlučnu volju za mirom. Umjesto uzvika: »Nikada više rata!«, Internacionala je izašla sa parolom: »Uništite sredstva za rat.«⁵⁷³

1933. godine prenose »Radničke novine« iz »Delavske politike« apel Sindikalne Internacionalne. U apelu se kaže da će radnici 1. maj praznovati s gorkim sjećanjem na tisuće radnika koji se nalaze u koncentracionim logorima. Trvenja u redovima same radničke klase koja su rušila njenu snagu moraju se prevladati. Nacional-socijalizam nije mogao uzdrmati međunarodnu solidarnost kao ni svi napori reakcije. U apelu se govori zatim o snazi radničke klase te ponovo ističe da prvomajska proslava treba biti međunarodna manifestacija za skraćenje radnog dana i akcija za uklanjanje nezaposlenosti.⁵⁷⁴

U 1934. godini donijele su »Radničke novine« umjesto proglasa sindikalne internacionalne proglas Socijalističke radničke internacionalne. U proglasu se odaje pošta grobovima austrijskih boraca koji su za slobodu, mir i čast svjetskog socijalizma dali svoj život. U proglasu se dalje kaže da kapitalistička privreda nije slomljena, da je fašizam ne rješava nego samo zaoštrava, te da nakon pobjede fašizma može doći samo pobjeda socijalizma. Najjače osiguranje protiv rata koji prijeti jeste strah vladajućih klasa od proleterске revolucije. U svim demokratskim zemljama zapadne Evrope ponovno buja socijalistički pokret koji uspješno brani demokratske ustanove. Britanska radnička partija poslije pada crvenoga Beča osvojila je najveći grad svijeta, glavni grad najvećeg svjetskog carstva-London. Taj pri-

⁵⁷⁰ Četrdest godina, n. dj. Knj. III, str. 454-455.

⁵⁷¹ *Ibid.*, str. 481-482.

⁵⁷² *Radničke novine*, Zagreb, 11. IV i 1. V 1930.

⁵⁷³ *Ibid.*, 1. V 1932.

⁵⁷⁴ *Ibid.*, 29. IV 1933.

mjer najavljuje veliki preokret koji će u slobodnim zemljama izgraditi socijalističku demokraciju. »Radničke novine« donijele su informacije o proslavama 1. maja u Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj i Austriji.⁵⁷⁵

U 1935. godini napisale su »Radničke novine« da je »Prvi maj simbol međunarodno oslobodilačke borbe radničke klase. Toga dana radnici cijelog svijeta, svagdje tamo gdje uživaju građanske slobode, proslavit će taj veliki dan slave rada i istaknut će socijalističke zahtjeve. U ovim časovima oni će prije svega ukazati na opasnosti za opću civilizaciju koje u sebi krije međunarodni fašizam. Borba radnika predstavlja progres, najvredniji dio današnje civilizacije i ljudskog dostojanstva. Fašizam predstavlja socijalno i kulturno ropstvo i rat među narodima. Proslava će biti provedena obustavom rada i širenjem socijalističke štampe«. U narednom broju donose »Radničke novine« izvještaje s prvomajskih proslava iz Francuske, Belgije, Švicarske, Čehoslovačke, Sovjetske Rusije, Bugarske, Poljske, Velike Britanije, Španjolske, Danske, Švedske, Norveške, Mađarske i Rumunjske. Najveći dio posvećen je proslavi 1. maja u Njemačkoj i Austriji.⁵⁷⁶

Međunarodni sindikalni savez (Amsterdamska sindikalna internacionala) uputio je 1936. godine apel u kojem se ponavljaju ranije ocjene o ekonomskim i političkim suprotnostima kapitalizma zbog tehničkog napretka, gomilanja bogatstva, povećanja siromaštva i bijede. U zahtjevima se traži ukidanje kapitalističkih monopola i uvođenje 40-satnog radnog tjedna. I ovoga je puta donijet opširan pregled

⁵⁷⁵ *Ibid.*, 5. V 1934.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, 27. IV i 4. V 1935.

prvomajskih proslava u svijetu koje su se pretvorile u veličanstvene manifestacije za međunarodni mir. »Kontrarevolucija koja je žarila i palila u mnogim evropskim državama dala je svoj žalosni pečat i našim prvomajskim proslavama. Umjesto vedrih i optimističkih radničkih manifestacija Prvi maj postao je dan progona i teških sukoba i velikih žrtava. U zemljama fašističke diktature Prvi maj je postao simbol ropstva i potlačenosti radničke klase, a u zemljama političke demokracije i parlamentarizma simbol najuzvišenijih oslobodilačkih težnji.« Iza toga imenuju se sve evropske zemlje gdje se slavio 1. maj, a donio se i opširniji prikaz nekih prvomajskih proslava.⁵⁷⁷

Prvomajski proglas Amsterdamske sindikalne internacionala u 1937. godini, pored ranije istaknutih zahtjeva za socijalnim reformama, poziva na protestne akcije protiv barbarstva koje fašizam provodi u Španjolskoj.

»Slobodna riječ« pisala je: »U mnogim zemljama klasno borbeni radnički pokreti fizički su oboreni, ali njihov duh još živi. On je prije svega doprinio ogromnim uspjesima socijalista u svim kulturnim zemljama Evrope, a u onim zemljama gdje je prigručen on stvara legije heroja. Dok će biti kapitalizma bit će i socijalizma.«⁵⁷⁸

Za čitavih deset godina nije socijalističko vodstvo izdalo ni jedan socijalistički proglas osim članka Živka Topalovića 1930. godine. Donošenje skraćene proglasa Amsterdamske sindikalne internacionala i Socijalističke internacionala bili su im jedina prvomajska manifestacija.

⁵⁷⁷ *Ibid.*, 17. IV i 8. V 1936.

⁵⁷⁸ *Slobodna riječ*, Zagreb, 24. IV, 1. i 8. V 1937.

TARIFNE BORBE I ŠTRAJKOVI

Revolucionarni i reformistički sindikati razlikovali su se, među ostalim, i po stavovima o metodama, sredstvima i oblicima borbe za poboljšanje ekonomskog položaja radnika. Komunisti u sindikatima tražili su da se proučavaju iskustva stečena u ekonomskim borbama i da se teoretski osmisle. U prilog tome navodilo se da su mnoge borbe koje su sindikati vodili novim generacijama ostale gotovo nepoznate, da su se dragocjena iskustva stečena u tim borbama gubila, da se u novim borbama ponavljaju iste greške, uz sve veće žrtve. Socijalisti, koji su bili na čelu reformističkih sindikata, polazili su od stava da sindikalno djelovanje određuju ekonomski i društveni okviri kapitalizma, te da se ekonomske borbe radnika, mogu voditi jedino sa ciljem poboljšavanja uvjeta života u datom kapitalističkom sistemu. Nasuprot tome, komunisti u revo-

lucionarnim sindikatima polazili su sa stajališta da ekonomske borbe radnika moraju biti podređene općem političkom cilju radničke klase, tj. uspostavljanju socijalističkog društvenog uređenja. Prema tome, štrajkaške borbe su oblik borbenog i idejnog osposobljavanja radničke klase da se kroz partizansku borbu bori za revoluciju, za konačni obračun sa kapitalističkim društvenim sistemom.

Štrajkovi iz 1919. i 1920. godine bili su izuzetno veliki i po broju sudionika i po revolucionarnoj situaciji koju su stvorili. U štrajku solidarnosti za obranu Mađarske komune i Sovjetske Rusije sudjelovalo je oko 450.000 radnika i službenika. U generalnom štrajku željezničara 1920. godine sudjelovalo je blizu 60.000 štrajkaša. Poslije zabrane revolucionarnih sindikata i stvaranja Nezavisnih kao njihova nastavka 1921–1924. godine vođeni su štrajkovi i ta-

rifni pokreti u 3 599 poduzeća s 219.750 zainteresiranih radnika i štrajkaša. Najveći štrajk u to vrijeme imao je posve politički karakter. Bio je to generalni štrajk solidarnosti zagrebačkih radnika s trbovljanskim rudarima u borbi protiv ORJUN-e, te je prerasao u masovne demonstracije protiv vladajućeg režima, terora i reakcije u kojima je sudjelovalo više od 20.000 demonstranata. Od 1925. do 1928. godine u Jugoslaviji je pokrenuto 465 štrajkova sa 78.406 učesnika.⁵⁷⁹

Šestojanuarska diktatura o štrajkaškoj aktivnosti

Zakonom o zaštiti države šestojanuarska je diktatura onemogućila štrajkašku aktivnost ne samo revolucionarnim sindikatima koje je zabranila, nego i reformističkom sindikalnom pravcu. Prema Zakonu o zaštiti države, sve besposlene osobe, kaznit će se zatvorom do tri mjeseca, a poslije izdržane kazne, bez ikakve sudske presude, poslati na neograničeno vrijeme na prisilni rad. Svaki radnik, ili grupa radnika, koji bi samovoljno napustili posao ili dali otkaz, u vrijeme dok nisu u radnom odnosu, mogli su pasti pod udar Zakona. Za one radnike koji su kolektivno napustili posao bez otkaza, to jest stupili u štrajk, postojale su mnogo teže sankcije. Ukoliko se štrajkašima ne bi moglo dokazati da su komunisti, pa ih se nije moglo kazniti dugogodišnjom robijom, svaki štrajkaš mogao se kazniti kaznom od šest mjeseci do tri godine zatvora. No, nije se kažnjavao samo štrajk, nego i pasivni otpor radnika koji ometa normalan tok rada. Da bi se onemogućile eventualne štrajkaške straže, Zakon je predviđao da se istom kaznom kazne i «lica koja sprečavaju druga lica da ne rade». Te odredbe obuhvaćale su i sve sudionike zabranjenih skupština, što je značilo da je radnicima bio onemogućen svaki dogovor o štrajku. Sudjelovanje u demonstracijama kažnjavalo se zatvorom do godinu dana. Istodobno, cenzura je sprečavala svako pisanje o tarifno-štrajkaškim pokretima, ukoliko bi se ponegdje javili. Takve iznimne mjere protiv svakog organiziranog otpora radnika omogućile su poslodavcima upravo neljudski odnos prema njima, tako da su bili sve češći slučajevi fizičkog maltretiranja, osobito mladih radnika i radnica. Borbene radnike i one koji su pružali bilo kakav vidniji otpor protiv njihove samovolje, poslodavci su proglašavali komunistima, a policija ih je na temelju takvih prijava hapsila, tukla u zatvorima ili na druge načine maltretirala. Usprkos tome štrajkaške borbe radničke klase Jugoslavije neprekidno su rasle: s 12 štrajkova 1929. godine i 5 000 štrajkaša na 18 štrajkova sa 6 000 štrajkaša 1930. godine, 20 štrajkova s 8 000 štrajkaša 1931; 32 štrajka s 10.000 štrajkaša 1932. godine, dok je 1933. godine bilo 38 štrajko-

va s 15.000 štrajkaša. Iako je režim predvidio vrlo oštre kazne protiv svakog štrajkaša, nastojao je da izbjegne njihove sudske progone. Očito je da je diktatura nastojala da u isto vrijeme, dok po zatvorima i tamnicama ubija stotine najboljih boraca radničke klase, izbjegne sukob s većim brojem radnika zbog njihovih dnevnih ekonomskih zahtjeva. Takav stav režima bio je uvjetovan i negodovanjem svjetske demokratske javnosti zbog krvavih metoda gušenja radničkog pokreta. Štrajkovi 1929. i 1930. godine trajali su kratko vrijeme, neki samo po nekoliko sati. Uspješni završetak tarifno-štrajkaških akcija i neprimjenjivanje Zakona o zaštiti države na štrajkaše pokazuje, prvo, da su se radnici, usprkos iznimnom političkom stanju i ekonomskoj krizi, opredijelili za borbu, i drugo, da je diktatura željela osigurati postojanje «kontrolnih ventila», jer su se radne mase nalazile na krajnjoj granici stradanjava, te je prijetila opasnost da nagomilano nezadovoljstvo jednog dana izbije eruptivnom snagom, koja se ne bi mogla nadzirati i obuzdati. Treba, međutim, istaknuti da su vođe reformističkih sindikata, dok se režim s izvjesnom obazrivošću odnosio prema štrajkašima, javno isticali da je vođenje štrajkova u ekonomskoj krizi nemoguće i unaprijed osuđeno na propast. U vezi sa štrajkaškom aktivnošću koja je postupno rasla, Partija je putem svoje ilegalne štampe ukazivala komunistima da je neophodno pripremiti i voditi štrajkove u najvećim industrijskim poduzećima, rudnicima i političkim i industrijskim centrima. Partija je posebno isticala da je svako podcjenjivanje štrajkaških borbi radnika opasni oportunitizam.

Poslije zabrane Nezavisnih sindikata, tarifno-štrajkaškim akcijama trebali su rukovoditi ilegalni revolucionarni sindikati. Oni taj zadatak nisu izvršili, jer nisu stvorili dovoljno široku bazu. Članovi ilegalnih sindikata bili su isključivo članovi Partije, koja je zbog strahovitog terora diktature bila desetkovana. Tarifno-štrajkaški pokreti u 1929. i 1931. godini ne mogu se pripisati njihovom rukovođenju; vodili su ih komunisti pojedinci i članovi zabranjenih Nezavisnih sindikata, a bilo je i nekoliko spontanih štrajkova.

Ožiljavanje tarifno-štrajkaške aktivnosti 1934–1935.

Štrajkovi u razdoblju od 1929. do 1933. godine pokazuju da su radnici usprkos šestojanuarskoj diktaturi, koristili štrajkove za obranu stečenih prava. Prema postojećim podacima svi navedeni štrajkovi završavali su punim ili djelomičnim uspjehima radnika.

S jačanjem ekonomske krize gotovo u svim tvornicama došlo je do masovnog otpuštanja radnika. Veliki broj industrijskih poduzeća radio je s polovicom svojih kapaciteta, ili se radni dan smanjio na šest sati, a time i visina nadnica. Radnici su se tome

⁵⁷⁹ J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. II, str. 93–304; knj. III, sv. drugi, str. 468–588.

opirali. Strajkaški pokreti postali su sve oštriji, pratili su ih demonstracije i ubojstva radnika, policija i žandari gušili su ih silom. Komunisti su u tim strajkovima činili herojske podvige i podnosili velike žrtve. Ipak, do 1934. godine većina je štrajkova bila nepripremljena, bez odgovarajuće organizacije i rukovodstva. Ostali su zbog toga međusobno nepovezani, a nisu se uspjeli povezati ni s borbom ostalih radnih slojeva protiv diktature. 1934. je godine porastao broj štrajkova na 75 sa 33.000 štrajkaša, a 1935. bilo je 120 štrajkova sa 41.000 štrajkaša.⁵⁸⁰ Prema podacima u godišnjim izvještajima Središnje inspekcije rada za 1934. godinu tarifni su pokreti vođeni u 21 poduzeću, 20 pokreta završilo se s djelomičnim uspjehom. Radnika koji su sudjelovali u pokretima bilo je 1 334. Štrajkova je bilo 35 u 92 poduzeća sa 6 775 štrajkaša. Šest štrajkova vodilo se u Zagrebu s 1 016 štrajkaša. Od većih štrajkova spominje se štrajk u Paraćinu s 200 štrajkaša, Jablanici s 200, Solinu s 1 017, Banja Luci s 802, Duplicama s 298, Okučanima s 296, Orosavlju s 265, Mariboru sa 176 štrajkaša, te ponovni štrajkovi u Orosavlju s 525 i 198 štrajkaša. U Dubrovniku su provedena dva štrajka sa 730 štrajkaša, Novom Sadu sa 123, Vukovaru s 15, Nišu sa 68, Knjaževcu sa 70, Pirotu s 83, Derventi sa 116, Leskovcu s 34, Vršcu s 32, Mariboru s 90, Gračanici sa 68, Osijeku sa 63, Vinkovcima sa 77, Svetog Klari sa 78, Skoplju s devet, Paraćinu s 32, Kranju sa 66 i Novom Mestu s 28 štrajkaša. Zbog neisplaćivanja zarada vodilo se je 5 štrajkova, zbog prekovremenog rada pet, zbog zahtjeva da se sklopi kolektivni ugovor pet, zbog otpuštanja radnika tri i dva zbog nezadovoljavajućih uvjeta rada. Radnici su izborili povećanje plaća za 10 i 15 posto i spriječili namjeravanu redukciju plaća u devet slučajeva.⁵⁸¹

Središnja Inspekcija rada registrirala je u 1935. godini 51 tarifni pokret u 75 poduzeća sa 7 418 zainteresiranih radnika. 47 pokreta završeno je uspješno. Broj štrajkova je naglo porastao, te je ukupno iznosio 141, od kojih je 139 izvršeno u 844 poduzeća s 25.486 štrajkaša. Od navedenih štrajkova 104 su vođena radi poboljšanja ekonomskog položaja radnika. Zbog povišenja plaća i sklapanja kolektivnih ugovora vođeno je 26 štrajkova, povećanja plaća radnika 36, sprečavanja sniženja plaća 13, radi utvrđivanja cjenovnika akordnih radova dva, zbog neisplaćivanja dospjele zarade 12, zbog neplaćenog čekanja na popravak strojeva jedan, zbog neisplate prekovremenog rada dva, za sklapanje kolektivnih ugovora 10, zbog kršenja kolektivnih ugovora i otpuštanja radnika 18, zbog otpuštanja radničkih povjerenika dva, za uvođenje osamsatnog radnog dana i zahtjeva da se osigura naučnicima pohađanje tečajeva Saveza kožarskih radnika jedan, zbog spre-

čavanja primanja u posao neorganiziranih radnika jedan, te dva štrajka iz solidarnosti, itd.

Najveći broj tarifnih pokreta vođen je u industriji drva (u 13 poduzeća s 2 686 radnika) i industriji hrane (u 15 poduzeća s 1 447 radnika). Štrajkova je bilo najviše u industriji drva (u 41 poduzeću sa 6 717 radnika), zatim u tekstilnoj industriji (u 25 poduzeća sa 7 129 radnika) i industriji odjeće (u 249 poduzeća s 1 492 štrajkaša). Štrajkovi su provedeni u 24 poduzeća za obradu metala s 2 519 štrajkaša, te 221 u građevnom poduzeću, gdje je štrajkalo 2 795 radnika.

U Zagrebu je vođeno 26 štrajkova, u Beogradu 14, u Šibeniku 10, u Novom Sadu osam, u Orosavlju pet, u Karlovcu tri, u Mariboru tri, u Varaždinu tri, u Novoselec Križu dva, u St. Hudinji, Osijeku, Delnicama, Skoplju, Slavonskoj Požezi, Banja Luci, Bosanskom Novom i Jagodini vodili su se po dva štrajka, a po jedan štrajk je vođen u Štorama pri Celju, Bedekovčini, Selcima na Braču, Paraćinu, Črni, Lescama, Jesenicama, Vinkovcima, Leskovcu, Splitu, Sl. Brodu, Sjetlini, Rimskim toplicama, Vratima, Brestovcu, Crnom Lugu, Gornjem Podgrađu, Soštanj, Bjelovaru, Kočevju, Subotici, Otiškom vrhu, Orlovnjaku, Užicama, Škofjjoj Luci, Sušaku, Staroj Pazovi, Rumi, Sisku, Kumanovu, Pirotu, Količevu, Vukovaru, Banjici, Jagjnenici, Gornjem polju, Bremzi, Ljubljani i Domžalama.

Štrajkaški pokret je brzo rastao ne samo u odnosu na broj štrajkova i štrajkaša, nego i broj dana provedenih u štrajku. Štrajkovima je bio zahvaćen niz velikih poduzeća. U Jesenicama od 12. do 20. srpnja štrajkalo je zbog kršenja kolektivnog ugovora i otpuštanja radničkih povjerenika 2 118 metalčkih radnika. U Beogradu je štrajkalo 1 300 ličičkih radnika od 13. do 21. kolovoza. U Beogradu je od 9. siječnja do 19. rujna 1 500 drvodjeljskih radnika štrajkalo za povećanje zarada i skraćenje radnog vremena. U Zagrebu, u Tvornici za pamučnu industriju štrajkalo je od 9. do 16. siječnja i od 13. svibnja do 27. lipnja 813 radnika. Do štrajka je došlo zbog toga što radnici po novom norma sistemu nisu mogli postići prijašnju zaradu. Štrajkom je zagarantirana minimalna nadnica i plaćanje vremena u kojem se čekalo na posao za strojem. U Zagrebu, u Tvornici trikotaže «C. D. Gaon» štrajkalo je 388 radnika od 29. srpnja do 1. kolovoza. Postignut je kolektivni ugovor i povišenje plaća za 10 posto. U Orosavlju u poduzeću «Preslica» d. d. tekstilna industrija štrajkalo je od 12. do 16. ožujka i od 16. srpnja do 17. kolovoza 705 radnika. U Zagorskoj tvornici vunjenih tkanina od 16. do 19. prosinca štrajkalo je 662 radnika, a u «Ivančić» d. d. od 20. do 24. srpnja i od 18. prosinca do 2. siječnja 1936. godine 275 radnika. U Novoselec Križu u «Našička» d. d. štrajkalo je 900 radnika od 25. studenog do 14. prosinca. Postignute su povišice od osam do 50 posto u odnosu na ranije plaće.⁵⁸²

⁵⁸⁰ Komunistički internacional, br. 16, 1936, str. 118–119.

⁵⁸¹ Izvještaj Inspekcije rada i parnih kotlova Kraljevine Jugoslavije o njihovom poslovanju 1933. i 1934. g., Beograd, 1935, str. 26, 30–33; Statistički godišnjak 1933, 1934–1935, str. 365.

⁵⁸² Izvještaj Inspekcija rada Kraljevine Jugoslavije o njihovom poslovanju u 1935. g., Beograd 1937, str. 20–43; Statistički godišnjak 1936, str. 451.

Borba radnika u krupnim poduzećima počela je davati osnovni ton ekonomskoj borbi radnika. Gledano u cjelini, radnička je klasa već 1935. godine prednjačila po zamahu i širini svoje borbe pred ostalim radnim slojevima Jugoslavije. Te je godine već 80 posto štrajkova agresivnog a ne obrambenog karaktera, jer im je osnovni cilj povećanje plaća i poboljšanje drugih uvjeta rada. Uspirkos odsustvu materijalne pomoći sindikata, štrajkovi su postali uporniji, radnici su nastupali jedinstveno, a štrajk-breheri iz redova besposelnih javljali su se vrlo rijetko. Detaljnija analiza štrajkova pokazuje da su štrajkovi uspijevali tamo gdje je postojala sindikalna organizacija s komunistima na čelu, ili na čelu s borbenim radnicima koji su se nalazili pod idejnim utjecajem Komunističke partije. Ovom prilikom svakako treba spomenuti različite oblike štrajkaškog pokreta koji se u ranijoj borbi radnika nisu javljali. To je npr., bio »pasivni štrajk«, odnosno štrajk gladu 2 500 rudara u Trbovlju i Zagorju, koji su tri dana ostali u rudniku bez jela, a veliki dio i bez vode. Takav oblik štrajka i odgovor rudara da će radje umrijeti od gladi u rudniku nego kod kuće, govori o vrlo teškom položaju u kojemu se nalazila radnička klasa. Iako se ti oblici borbe radnika nisu mogli smatrati aktivnom štrajkaškom borbom, koja vodi štrajkaše i radne mase na ulice i demonstracije, oni su bili dobrodošli do stvaranja uvjeta za širi razmah štrajkašnog pokreta i njegova podizanja na viši stupanj klasne borbe.

U to se vrijeme, prvi put u historiji štrajkaške borbe u nas, primjenjivao i sabotaža, oblik borbe koji se često primjenjivao u zemljama u kojima su prevladavali anarhistički sindikati. To se dogodilo u mariborskoj željezničkoj radionici, u akciji protiv sniženja plaća i pogoršavanja pravilnika o uvjetima rada. Sabotaža je onemogućila rad i nanijela veliku materijalnu štetu poduzeću. Policija je uzela otkise prstiju 2 000 radnika, kako bi pronašla radnike koji su izvršili sabotažu. Pored toga, bilo je slučajeva u kojima su ogrorčeni radnici razbijali kancelarije poduzeća i slično.

1935. godine radnici su počeli koristiti u štrajkaškoj borbi način štrajka kojeg su primjenjivali radnici u Poljskoj, talijanski i francuski radnici. Za taj je oblik štrajka karakteristično da se radnici koji su obustavili posao zaborikadiraju u poduzeću, dok se štrajk uspješno ne završi. Te oblike štrajka koristili su i tekstilni radnici u Zagrebu i rudari rudnika Bora, a kasnije i drugi.

Potrebno je ipak naglasiti da su se štrajkovi i porced povećanja njihova ukupnog broja do kraja 1935. godine događali samo u pojedinim krupnim poduzećima, te da se nisu prenosili na druga. Tek 1936. godine štrajkaški pokret obuhvaća najveće industrijske centre Srbije, Hrvatske, Bosne i Vojvodine (Beograd, Timočki bazen, Niš, Leskovac, Paraćin, Kragujevac, Zagreb, Osijek, Brod, Zenica, Tuzla, Sarajevo, Zavidovići, Novi Sad, Vrbas, Kula, Subotica itd.). Reformistički vode uplašili su štrajkaške aktiv-

nosti koja se sve više odvijala bez njihove kontrole. Pošto su na čelo štrajkaške aktivnosti sve više izbijali komunisti, nastojali su da u što većoj mjeri spriječe štrajkove polovičnim rješavanjem i sporazumima s poslodavcima, što je dovelo do razjedinjavanja radnika, njihova idejnog razoružavanja, a često i do gušenja borbe radnika već u samom začetku. Činjenica je da je u nizu mjesta takvim radom reformista došlo do sprečavanja i takvih pokreta radnika koji su mogli ubrzati čitav razvoj borbe radničke klase i značiti historijski prijelom u toj borbi. U tom smislu reformisti su primjenjivali taktiku dugih pregovora, koji su trajali po nekoliko mjeseci, slanja delegacija radnika političkim osobama diktature, u kojima su i oni uzimali udjela, podnošenja »u ime radnika« raznih peticija državnim organima, sklapanja kolektivnih ugovora »iza vrata« u ime radnika i bez konzultiranja radnika, odbijanja materijalne pomoći članovima sindikata koji se nalaze u štrajku ako je taj štrajk izbio mimo njihova odobrenja i tome slično.

U takvim je uvjetima Komunistička partija izričito zahtijevala da partijske organizacije planski prodru u najvažnije industrijske centre, da kombiniraju legalne i nelegalne oblike rada i da samostalno, mimo reformističkih vođa, vode radničke pokrete i štrajkove. Od komunista se tražilo da najpovoljnije organiziraju tok štrajka, vođenje pregovora i sastavljanje zahtjeva, uspostavljanje štrajkaških mreža i agitaciju među ostalim radnicima. Posebna se pažnja trebala posvećivati organiziranju pomoći, prehrane i izdržavanju štrajkaša, putem masovnog prikupljanja priloga za štrajkaše među radnicima ostalih poduzeća, sitnih trgovaca - zanatlija i po bližnjim selima. Iako se već 1935. godine izbacila parola o pretvaranju ekonomskih štrajkova u političke i povezivanje štrajkova s demonstracijama do toga, tih godina, osim u nekoliko slučajeva, nije došlo.

Neprekidni porast štrajkova svakako je bio rezultat ulaska komunista u reformističke sindikate, njihova organiziranog rada i povezivanja s radnicima na široj osnovi. Tome je pridonosilo postavljanje takvih parola i zahtjeva u tarifno-štrajkaškim akcijama koje su radnici mogli da prihvate. Ublažavanje ekonomske krize, a i opća politička situacija u zemlji, stvarali su također povoljnije uvjete za razmah tarifno-štrajkaškog pokreta.

Val tarifno-štrajkaških borbi u 1936. godini

Prema pisanju časopisa »Komunistički internacional« štrajkaška borba radničke klase Jugoslavije poprimila je 1936. godine veće razmjere nego ikada u razdoblju nakon 1921. godine. U osam mjeseci organizirano je 198 štrajkova s 125.000 štrajkaša. Pored toga, u tarifnim pokretima bez štrajkova, sudjelovalo je više od 100.000 radnika koji su zahtijevali povišenje plaća i zaključenje kolektivnih ugovora. Ukupno je, prema »Komunističkom internacional-

lu», u štrajkovima i tarifnim pokretima sudjelovalo 250.000 radnika, tj. trećina svih zaposlenih. 176 štrajkova imali su ofanzivni karakter. 22 obrambeni, 106 štrajkova završeno je potpunom pobjedom radnika, 18 djelomičnim uspjehom, a u pet štrajkova radnici su pretrpili poraz. O rezultatima ostalih 69 štrajkova nema podataka. Osnovni zahtjevi radnika bili su: povišenje plaća, skraćenje radnog dana i zaključivanje kolektivnih ugovora. Silina i opseg štrajkova imali su veliki politički značaj za radnički pokret u Jugoslaviji. Radnici su pokazali dotad neviđenu odlučnost, izdržljivost i solidarnost. U nizu poduzeća radnici su pod najtežim uvjetima terora poslodavaca i policije štrajkali i više od mjesec dana kako bi ostvarili svoje zahtjeve. U nizu slučajeva seljaci su pomagali borbu radnika. URSSJ je postao masovna organizacija radničke klase i komunisti su stali na čelo štrajkaškog pokreta. Od 198 štrajkova 148 su se odvijali pod rukovodstvom URSS-a, 20 pod rukovodstvom HRS-a, pet pod rukovodstvom ORS-a, tri pod rukovodstvom Gospodarske sloge, dva pod rukovodstvom slovenskih kršćanskih sindikata, jedan pod rukovodstvom slovenskih narodnih sindikata, a pet štrajkova je provedeno na osnovi jedinstvene proleterske fronte.⁵⁸³

Prema Statističkom godišnjaku bila su 1936. godine 403 tarifa pokreta u 1 746 poduzeća sa 40.942 zainteresirana radnika. Od toga u tekstilnoj industriji vodio se 21 pokret u 45 poduzeća s 11.805 radnika. U građevinskoj industriji vodilo se 58 tarifnih pokreta u 215 poduzeća sa 6 300 zainteresirana radnika. U obradi metala vodeno je osam tarifnih pokreta u 169 poduzeća s 2 478 radnika, a u industriji drva u 30 tarifnih pokreta u 163 poduzeća sudjelovalo je 4 048 radnika. 369 tarifnih pokreta u 1 690 poduzeća završilo je s uspjehom.

1936. je godine bilo 397 štrajkova u 4 792 poduzeća. Broj zaposlenih u njima iznosio je 94.037, a broj štrajkaša 87.700. Uspješno je završeno 318 štrajkova s povišicom od 10 do 70 posto. Najveći broj štrajkova završio se s povišicom od 20 posto, a 70 štrajkova s povišicom od 30 posto, a u 28 poduzeća ostvarena je povišica od 30 do 40 posto.⁵⁸⁴

Za opću je borbu radnika bilo od neobične važnosti to što su u štrajkove počeli ponovno stupati poljoprivredni radnici. Te se godine ističu po borbenosti i građevni radnici Beograda, Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Subotice. Veliki moralni značaj tih štrajkova sastojao se u tome, što su oni obuhvatili sindikate s najvećim brojem neorganiziranih radnika i radnika različitih političkih pravaca. S tim u vezi počeli su se javljati odbori za pregovore, koje su komunisti pokušavali da ustale, učine trajnom institucijom kao odbore i komite radničkog jedinstva. U Sloveniji se išlo i dalje. Tamo su se sindikalne organizacije različitih pravaca URSSJ, Jugoslo-

vanska strokovna zveza (JSZ), Jugoslovenska narodna zveza (JNZ) složile o zajedničkim tarifno-štrajkaškim akcijama, oformili zajedničke akcione odbore i tarifne komisije. Daljnja karakteristika u vođenju štrajkova početkom 1936. godine bila je i ta, da su reformističke vođe, za razliku od prethodnih godina, nastojali da se stave na čelo tarifno-štrajkaške aktivnosti. Pored toga, stanci radnika štrajkaša počeli su se koristiti za isticanje zahtjeva o slobodi organiziranja, radničkog prava na štrajk, nesmetanog djelovanja štrajkaških straža, protiv hapšenja štrajkaša, protiv žandarmerije i policije, za slobodu štampe (jer su se cenzurirale sve vijesti o štrajkovima) i sl.

Svakako, 1936. je godina za ekonomsku borbu radnika bila prijelomna godina. To se vidi već iz toga što je do kraja kolovoza bilo 195 štrajkova sa 122.000 štrajkaša. S razvojem štrajkaških akcija radnici su se sve više uključivali i u opću političku borbu, dajući nov poticaj protufašističkoj borbi čitava naroda.

Komunistička partija posvećivala je veliku pažnju ovoj borbi, te je nastojala da se iskoriste sva pozitivna iskustva koja su osobito dali štrajkovi u Sloveniji, Zagrebu i Beogradu.

Nije bilo sindikata u sklopu URSSJ-a, a da ga nije zahvatio val štrajkova. Štrajkali su metalci u Zagrebu i Beogradu, rudari u Sisavcu, Resavi, Bogovini, Ostrovcu, Hrastniku, Ojotri i Trepci. Štrajk u Trepci trajao je 19 dana, a obuhvatio je 2 000 rudara. Pokret su vodili i željezničari u Turbetu. Dvodjelci su štrajkali u Petrovaradinu, Novoj Gradišci, Nišu, Sremskoj Mitrovici, Rumi, Zagrebu, Senti, Sapcu, Karlovcu, Subotici, Novom Sadu i Kikindi. U kožarsko-obučarskoj struci vode štrajkove radnici u Beogradu i Banja Luci. Po svojoj borbenosti i masovnosti osobito se ističu štrajkovi radnika građevinske struke. Opći štrajk vodili su početkom godine i sarajevski radnici. U svibnju pobjeđuju sa svojim zahtjevima radnici na usnoj pruzi. U cijeloj Jugoslaviji održavaju se zborovi, na kojima radnici – građevinari postavljaju svoje zahtjeve. Takvi zborovi održani su u Beogradu, Banja Luci, Ljubljani, Čačku, itd. Tako 10.000 građevinskih radnika Beograda stupa 25. svibnja u štrajk. Radnici su 28. svibnja zaključili s poslodavcima kolektivni ugovor za područje Beograda, Zemuna i Pančeva. Nešto kasnije izbio je štrajk u Zagrebu, koji je obuhvatio oko 6 000 radnika. Štrajk je trajao više od četiri tjedna.

Unutar tekstilne struke osobito je značajan štrajk radnika i radnica tvornice «Tivar» u Varaždinu. Štrajk je trajao 40 dana, a sudjelovalo je oko 2 300 radnika i namještenika.

Štrajkove vode i radnici u Karlovcu, Zagrebu, Derventi, Osijeku, Čakovcu, Novom Sadu, Vukovaru, Subotici, Zemunu. U Derventi je štrajk izbio dva puta, pošto poslodavci nisu poštivali ugovore sklopljene poslije prvog štrajka. I drugi industrijski radnici postavljaju poslodavcima svoje zahtjeve. Tako u štrajku pobjeđuju radnici Tvornice sapuna «Meri-

⁵⁸³ *Komunistički internacional*, br. 16, 1936. str. 118–119.

⁵⁸⁴ Statistički godišnjak, 1936, 1937. str. 332–333, 334–335.

ma», zatim radnici Tvornice cementa u Beočinu. U toj je tvornici štrajkalo 500 radnika. U Sisku su iste godine 300 obalskih radnika završili štrajk s pobjedom.

Najveći broj štrajkova bio je u Hrvatskoj – 218, zatim u Sloveniji – 27, pa Srbiji. Štrajkaški pokret je obuhvatio čitavu zemlju, čak i ekonomski zaostale oblasti Makedoniju i Crnu Goru. Snaga štrajkaškog pokreta bila je toliko jaka da su mnogi poslodavci kao nekada 1919. i 1920. godine i bez štrajka pristajali na potpisivanje kolektivnih ugovora. Može se reći da je više od 250.000 radnika do rujna 1936. godine, kroz štrajkašku i tarifnu aktivnost, izvojevalo izvjesna poboljšanja radnih uvjeta i plaća. Nosilac cjelokupne štrajkaške aktivnosti bio je URSS, čije su organizacije povele 403 tarifna pokreta. S uspjehom je završeno 356, a s neuspjehom 44 štrajka. URSS je vodio 275 štrajkova. Svi štrajkovi i tarifni pokreti bili su registrirani kod radničkih komora, završno s mjesecom rujnom. Podaci za preostala tri mjeseca nisu bili objavljeni. Međutim, od rujna do kraja godine odvijala se isto tako intenzivna štrajkaška aktivnost. Vodili su se štrajkovi u Beogradu, Zagrebu, Karlovcu, Kragujevcu, Kosovskoj Mitrovici, Pančevu, Arandelovcu, Subotici, Novom Sadu, Nišu, Leskovcu, Sarajevu, Petrovaradinu, Višegradu, Vukovaru, Sisku, Čačku, Mostaru, itd. Obustava rada u mostarskom rudniku imala je politički karakter i bila je usmjerena protiv fizičkog maltretiranja radnika na poslu. U to vrijeme okončane su i velike tarifno-štrajkaške borbe u šumskoj industriji Bosne. Najveći štrajk u zemlji svakako je bio štrajk 14.000 slovenskih tekstilaca.⁶⁶⁶

Tarifno-štrajkaška aktivnost 1937. i 1938. godine

Štrajkaške akcije koje su se vodile 1936. godine i koje su spriječile daljnje obaranje nadnica, te završile zaključivanjem nekoliko stotina kolektivnih ugovora, nastavljene su i u 1937. i 1938. godini. U 1937. godini vođeno je 247 tarifnih akcija u 1 351 poduzeću sa 46.847 zainteresirana radnika. S uspjehom su završeni pokreti u 1 314 poduzeća, a s neuspjehom u 37. Te godine tekstilna industrija vodi u 18 poduzeća tarifne pokrete s 9 822 radnika, radnici građevne industrije u 222 poduzeća s 9 103 radnika, u 134 poduzeća industrije drva s 7 306 radnika, a oko 2 000 radnika u 43 poduzeća industrije kamena, proizvodnje strojeva, prehrambenoj industriji, trgovini vodilo je uspješno tarifne pokrete.

Štrajkovi su vođeni u 1937. godini u 3 072 poduzeća s 56.134 zaposlena i s 53.923 štrajkaša. Od 238 štrajkova postignuti su u 174 štrajka uspjesi, te su povišene plaće od 10 do 60 posto. I 1937. godine vođeno je najviše štrajkova u Hrvatskoj – u 1 170 po-

duzeća, zatim u Srbiji – 748, u Vojvodini – 486, u Sloveniji – 161, Dalmaciji – 293.⁶⁶⁶

1938. godine vodili su se tarifni pokreti u 6 113 poduzeća uz sudjelovanje 44.998 radnika. U trgovini tarifni pokret obuhvatio je 4 315 poduzeća s 11.148 zainteresirana radnika, u industriji drva 111 poduzeća s 8 304 radnika, u saobraćaju 29 poduzeća s 3 423 radnika, u ugostiteljstvu 256 poduzeća s 2 402 radnika, u tekstilnoj industriji 13 poduzeća s 2 528 radnika, u obradi metala u 370 poduzeća s 2 447 zainteresirana radnika. Pokreti su završeni s uspjehom u 6 048 poduzeća.

1938. godine vodili su se štrajkovi u 2 118 poduzeća s 36.410 štrajkaša. Od 189 registriranih štrajkova 146 je završeno s uspjehom, te povećanjem plaća od 10 do 60 posto. Ukupan broj tarifnih i štrajkaških pokreta u 1938. godini bio je 8 231 sa 76.604 sudionika.⁶⁶⁷ Usprkos sve većim prognozama, radnički pokret postaje sve moćniji i efikasniji. Najbolji primjer za to je Bosna. U Bosni su 1936. godine vođene 24 registrirane akcije u Radničkoj komori, koje su obuhvatile 5 010 radnika. Od toga je bilo 17 štrajkova s 3 334 štrajkaša. Godine 1937. vođeno je 37 pokreta, koji su obuhvatili 17.549 radnika. Od toga je bilo 28 štrajkova sa 14.009 štrajkaša. Slično je bilo i u ostalim dijelovima Jugoslavije. U svim štrajkovima koji se vode poslije 1936. birani su na demokratski način štrajkaški i pregovarački odbori, organizirale su se štrajkaške straže, stvarali štrajkaški logori s kuhinjom, itd. U nizu štrajkova štrajkaši su se podvrgli vojničkoj disciplini, te su organizirani po grupama. Za obranu štrajkaša od policije, posebno tamo gdje je bilo pretezan broj žena štrajkaša, organizirani su radnički borbeni odredi koji su činili radnici iz drugih poduzeća. Težište štrajkaške aktivnosti prenjeto je na крупna industrijska poduzeća. Tarifne akcije i štrajkovi postali su kovačnica akcionog jedinstva radnika. U kolektivne ugovore sve su se više unosili zahtjevi za priznavanje sindikalnih organizacija i osiguravanje nesmetanog rada radničkim povjerenicima. Takvom općom štrajkaškom borbom povišile su se nadnice u Hrvatskoj u godinama 1936. i 1938. za 30 posto, a u ostalim dijelovima zemlje za 20 posto.

Ukupan broj tarifnih i štrajkaških pokreta i sudionika u njima od 1934–1938. vidi se iz slijedećeg prikaza:

Podaci o tarifnim pokretima 1934–1938. u Jugoslaviji

Godina	Broj pokreta	Broj radnika
1934	21	1.334
1935	75	7.418
1936	1.746	40.932
1937	1.351	46.847
1938	6.113	44.998
Ukupno	9.306	141.529

⁶⁶⁶ *Proleter* 1929–1942, str. 424–425, 481.

⁶⁶⁶ Statistički godišnjak 1937, str. 330, 331–333.

⁶⁶⁷ *Ibid.*, 1938–1939, str. 425, 426–427.

Podaci o štrajkovima 1934–1938. godine u Jugoslaviji

Godina	Broj štrajkova	Broj štrajkaša
1934	75	33.000
1935	120	41.000
1936	4.792	87.700
1937	3.072	52.923
1938	2.118	31.606

Podaci o broju tarifnih i štrajkaških pokreta i sudionika u njima u Jugoslaviji 1934–1938. godine

Godina	Broj pokreta i štrajkova	Broj radnika
1934	96	34.334
1935	195	48.418
1936	6.538	128.632
1937	4.423	99.770
1938	8.231	76.604
Ukupno	19.483	387.758 ⁹⁸⁸

U iznijetim podacima kolona o tarifnim pokretima ili štrajkovima označava i broj poduzeća u kojima su vođeni zbog toga što su štrajkove i tarifne pokrete vodili radnici svakog pojedinačnog poduzeća, te su se u ugovore unosile specifičnosti položaja radnika dotičnog poduzeća. I pri sklapanju kolektivnih ugovora za više poduzeća iste struke, na kolektivni ugovor davali su potpise svi poslodavci čiji su se radnici nalazili u tarifnom ili štrajkaškom pokretu.

Iako su Inspekcije rada vodile evidenciju samo onih pokreta gdje su vršile intervencije, ipak je broj pokreta i štrajkova vođen u 19.483 poduzeća za 387.758 sudionika imponzantan broj.

Tarifno štrajkaške akcije od 1939. do 1940. godine

Zbog povećanja izvoza poljoprivrednih proizvoda u Njemačku, bez obzira na dobru žetvu, u zemlji je nedostajalo žitarica što je dovelo do povećanja cijena poljoprivrednih proizvoda i raznih špekulacija. Istodobno su rasle i cijene robe široke potrošnje. Kruh je poskupio za 50 posto, a neki prehrambeni proizvodi i odjevni predmeti za 100 posto. Skuparinskim doplatkom, tamo gdje su postojali kolektivni ugovori, nadnice radnika povišene su za 10–15 posto, no i pored toga, općenito je smanjena kupovna moć radnika. Skupoća i oskudica u osnovnim namirnicama postale su jedan od najozbiljnijih po-

blema zemlje. Pokušaj vlade da osigura nadzor nad cijenama propao je. Uveden je prinudni državni otpup viškova pšenice, kukuruza i brašna. Kakvo je bilo stanje s osnovnim prehrambenim artiklima vidi se i iz podataka da se u jesen 1940. godine počela peći samo jedna vrsta crnog kruha, mješanog s kukuruznim brašnom. Uvedena je i trodnevna zabrana prodaje mesa tokom tjedna.

Takvo je stanje dovelo do toga da su se sindikalne organizacije, sve više pod rukovodstvom Partije, aktivizirale u borbi protiv skupoće i antiradničke politike tadašnjih režima. Ali i poslodavci, koji nalaže sve veću podršku u profasističkom kursu vlade i dvora odbijaju da primjenjuju kolektivne ugovore, koji su predviđali da se automatski, s porastom troškova života, podižu i plaće radnika. Zbog toga su tarifni štrajkaški pokreti vrlo žilavi i dalje zahvaćaju cijelu zemlju. Iako su mnogi štrajkovi iz tog razdoblja bili obrambenog karaktera, jer su branili već stečena prava radnika, zbog toga što se gotovo više ni jedan štrajk ne vodi bez intervencije policije, oni u stvari postaju bitka s režimom na najosjetljivijim pitanjima za koja su radnici bili odlučni da ustraju u borbi.

Štrajkovi 1939. i 1940. godine, bez obzira na to što im osnovu čini borba za nadnice i obranu kolektivnih ugovora, pretvarali su se u borbu protiv vladajućeg režima i postajali sastavnim dijelom opće, svenarodne političke borbe u kojoj je radnička klasa stala na čelo. Štrajkaška je borba u tom razdoblju postigla znatno viši stupanj organiziranosti i političke svijesti. Sindikalne organizacije su pripremale generalne tarifne akcije, koje bi obuhvaćale čitave struke u pojedinim oblastima zemlje i čitave grane privrede, koristeći iskustva Slovenije u tekstilnom štrajku 1936. godine. U vezi s tim i štrajkovi su imali razrađeniji oblik. Svoje ekonomske zahtjeve i borbe radnici su htjeli ili ne htjeli morali povezivati s drugim političkim akcijama za obranu radničkih povjerenika, koje je hapсила policija, za obranu URSS-ovih sindikata, koje je policija rastjerivala i sindikalnih funkcionara, koje je policija hapсила, protjerivala i zatvarala u logore.

U ljetu 1939. godine ponovno je štrajkalo 2 500 rudara Trepče i radnici tvornice «Zvečan» u Kosovskoj Mitrovici. Tri i pol tisuće radnika štrajkalo je mjesec i pol dana. Štrajk je završen pobjedom radnika. U Hrvatskoj je u štrajkovima i tarifnim pokretima sudjelovalo 75.000 radnika, u Bosni i Hercegovini u 68 štrajkova i tarifnih pokreta sudjelovalo je 39.000 radnika, u Sloveniji je vođen 81 tarifno-štrajkaški pokret. U Beogradu je 1940. godine u 10 većih štrajkova sudjelovalo više od 10.000 radnika. Jedan od najvećih štrajkova jugoslavenske radničke klase bio je štrajk radnika aeronautičke industrije Beograda i Zemuna s 2 500 štrajkaša. Štrajk je otpočeo 22. travnja 1940. i trajao više od tri mjeseca. U povodu toga štrajka koji se pretvorio u prave borbe s režimom, izdao je CK KPJ proglaš. Proglas je izdala i Centralna uprava Saveza metalških radnika u Beogradu u kojemu iznosi da štrajkovima u poduzećima aeronautičke industrije ne rukovodi Savez ni njego-

⁹⁸⁸ Statistički godišnjak 1933, str. 365; 1934–1935, str. 451; 1936, str. 332–335; 1937, str. 330–333; 1938–1939, str. 425–427.

va podružnica u Beogradu, pa zbog toga niti Savez niti njegova podružnica ne mogu doći u obzir prilikom zaključivanja kolektivnog ugovora. Isto tako, Savez ne financira, niti će financirati taj štrajk. Savez je naveo da štrajk smatra nelegalnim, jer su u pitanju poduzeća koja služe zemaljskoj obrani, te da je trebalo pribjeći prije štrajka intervencijama kod civilnih i vojnih vlasti. U proglasu je rečeno da Savez ne preuzima daljnje vođenje akcija, jer ne želi da odgovara za poslove izabranog štrajkaškog odbora. I Socijalistička stranka odgradila se od štrajka s obrazloženjem da u štrajkaškim akcijama i sindikalnim poslovima uopće ne sudjeluje, pozivajući se na to da o odgovornosti za vođenje štrajka zavisi sloboda njihova sindikalnog djelovanja. Vodstvo URSS-a napalo je i sindikate kožaraca, tekstilaca i druge koji su vodili štrajkove iz solidarnosti.⁵⁸⁹

Proglas CK KPJ pod naslovom »Jedinstvo poslodavaca, policije i socijaldemokratskih izdajica u borbi protiv radnika« govori da već više od 80 dana radnici avionskih poduzeća u Beogradu vode herojsku borbu za svoje gole živote i živote svojih obitelji, pa se dalje kaže: »Radnici i radnice i ostali radni narode Jugoslavije! U prestolnici u Beogradu, na očigled i uz pomoć protunarodnog režima Cvetković-Maček, provodi se najbrutalniji teror i najsrmsniji mjere nad 2 500 radnika iz beogradskih avionskih poduzeća. Oni se već preko 80 dana nalaze u štrajku. Do štrajka je došlo zbog toga što su radnici i namještenici u poduzećima Rogožanski, Nestor i Rakovice tražili povišicu plaće, a poslodavci odbili. Radnici su zbog toga protestirali i kao odgovor, poslodavci su sproveli lokaut i izbacili preko 1 500 radnika na ulicu. U znak solidarnosti stupili su u štrajk i radnici iz ostalih avionskih poduzeća: Mikron, Zmaj i Teleoptik. Već odmah u početku štrajka nastala su masovna hapšenja i prebijanja radnika štrajkaša. Na ulicama Beograda organiziran je prvi lov na štrajkaše. Pijani agenti beogradske Glavnjače, plaćeni od poslodavaca, zajedno sa žandarima gone radnike kao divlje zvijeri po Beogradu i periferiji. Na jednu grupu radnika koja se uputila u obližnje selo kraj Beograda da prikupi pomoć za štrajkaše, naletio je teretni auto sa žandarima koji su pucali u radnike i dvojicu ranili. Žandari i agenti pucaju i na pojedince i u samom Beogradu. Pri lovu na štrajkaše agenti upotrebljavaju trikove kao na primjer 'drž' te lopova' da bi na taj način zavarali publiku koja se zgražavala nad takvim postupcima sa radnicima.

Najsramniju ulogu kod te pravedne borbe radnika igraju socijaldemokratski izdajnici, agenti kapitalista Krekić, Vrankar i ostali, koji su se odmah u početku odgradili od tog štrajka i otvoreno i potajno tražili intervenciju vlasti protiv radnika, bacajući pogane optužbe da oni tobože dobijaju sa nekih sumnjivih mjesta pomoć, da su radnici u službi nekih stranih sila kojima je stalo da se sabotira proizvodnja obrambenih sredstava i slično. Ovu ogavnu klevetu kojom se hoće okaljati ova zaista herojska i

jedinstvena borba brzo su prihvatili ne samo poslodavci, nego i ostali reakcionarni kapitalistički krugovi kao novo sredstvo i metod protiv radnika i radnog naroda uopće, ako bi se usudili dirati u njihove profite i tražiti veći komad hljeba.« Pored ubacivanja provokatora i agenata među štrajkaše poslodavci su pokušavali slomiti štrajk mobilizacijom radnika koji su vojni obveznici tako da je 1 800 radnika otišlo u vojsku. Proglas na kraju poziva da borbu radnika avionskih poduzeća treba da pomogne radni narod čitave Jugoslavije, jer pored 2 500 štrajkaša dobija pomoć i 10 000 članova njihovih obitelji.⁵⁹⁰

Iz te opće štrajkaške aktivnosti svakako treba izdvojiti posebno značajan štrajk 6 000 rudara u rudarskom reviru Trbovlje, Hrastnik, Zagorje koji je trajao od 14. do 27. prosinca 1940. godine, a vođen je uz krvavi okršaj s policijom. Treba isto tako spomenuti generalni štrajk koji je proveden 17. prosinca 1939. u Splitu, u povodu ubojstva Vicka Buljanovića u demonstracijama. Neobično značajni bili su i štrajkovi radnika željezničke radionice u Zagrebu u kolovozu 1940. u kojemu je sudjelovalo 2 000 radnika, te štrajk radnika Tvornice bombi u Valjevu. Te je godine provedeno 16 masovnih štrajkova u Makedoniji s više od 5 000 štrajkaša. Iste godine 8 000 rudarskih radnika u Bosni i Hercegovini izborilo se za povećanje nadnice za 18,5 posto. Krajem 1940. godine štrajkalo je 2 500 radnika na pruzi Čačak - Banja Luka.

Kolika je bila dinamika tarifno-štrajkaških pokreta može se vidjeti po tome, što je samo u godini 1940. vođeno oko 800 tarifno-štrajkaških akcija. U taj broj ušle su i tarifno-štrajkaške akcije koje su vodile nacionalne, klerikalne i profašističke sindikalne organizacije (JUGORAS, HRS, Zveza združenih delavcev Slovenije, Jugoslovenski strukovni savez). I te su organizacije morale, pod pritiskom svojih članova, stati na borbeni put kojeg je klasni radnički pokret na čelu s URSS-om, pod rukovodstvom Komunističke partije, štrajkovima i drugim oblicima borbe smjelo otvorio.

Na kraju je potrebno kazati i da pored niza tarifno-štrajkaških akcija koje su od 1934. godine do prosinca 1940. godine, kada je zabranjen URSSJ, vodili i inicirali komunisti, nisu postignuti veći uspjesi u podizanju realnih nadnica radnika. Usprkos tome, oni ipak obilježavaju dug lanac ekonomsko-socijalne i političke borbe radničke klase Jugoslavije koja je bila puna beskrajnih malih pobjeda, poraza i odstupanja, ali je u oslobodilačkoj borbi proletarijata ostala u rukama radnika kao oružje s najjačim djelovanjem. Putem štrajkova radnici su se pripremali i osposobljavali ne samo za dobre sindikalne borbe, već i za revolucionare-komuniste, svjesne da se samo osvajanjem političke vlasti i proleterskom revolucijom mogu stvoriti uvjeti koji oslobađaju radničku klasu eksploatacije i koji joj osiguravaju neprekidno podizanje standarda i blagostanje njihovih obitelji.⁵⁹¹

⁵⁹⁰ *Proleter* 1929-1942, str. 681-682.

⁵⁹¹ J. Čazi, Komunistička partija Jugoslavije i sindikati, Beograd, 1959.

⁵⁸⁹ *Radničke novine*, Beograd, 5. IV, 10. V, 26. VII i 30. VIII 1940.

Peti dio

KULTURNA DJELATNOST UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE

RADNIČKE KULTURNO-UMJETNIČKE CENTRALE I ZAJEDNICE

Komunisti na kulturnom radu u revolucionarnim sindikatima

Pojmu kulture prilazio je revolucionarni radnički pokret ne samo sa stajališta umjetničkog i naučnog stvaralaštva, prosvjete i obrazovanja, nego i stajališta stvaranja uvjeta kulturnijeg života i rada radničke klase, kulturnog razvoja čitava društva i svestranog razvoja ličnosti u njemu. Pisalo se o primitivnoj kulturi prvobitnog komunizma, o antičkoj kulturi gospodara robova, srednjovjekovnoj kulturi feudalnih i crkvenih velikaša i plemića, građanskoj kulturi buržoazije i kapitalista i socijalističkoj kulturi radničke klase i proleterske inteligencije. Takav pristup ističe veliko historijsko značenje radničkog klasnog pokreta u razvoju kulture. Radničke socijalističke partije u oblasti politike, klasni radnički sindikati u oblasti ekonomije, radnički zadružni savezi u oblasti proizvodnje i potrošnje, radničke kulturno-prosvjetne organizacije, savezi i zajednice i radničke sportske organizacije i zajednice u oblasti prosvjete, umjetnosti i sporta vršile su preobražaj kulturnog života. Polazilo se pri tom od stava da u radničke organizacije ne ulaze radnici koji su već usvojili osnovne socijalističke kulturne vrednote. Kapitalizam ih je odgojio u skladu s različitim buržoaskim običajima, u skladu s vlastitim potrebama. Radnička klasa stvara zbog toga svoje organizacije za vlastito preodgajanje u socijalističkom duhu i pomoću njih u vlastitim redovima savladava buržoaske navike, običaje i tradicije. Pomoću svojih političkih, sindikalnih, prosvjetnih, umjetničkih i sportskih organizacija proletarijat odgaja i sebe, oslobađa se malograđanskih predrasuda i razvija ne samo u političku i ekonomsku, nego i kulturnu snagu.

Iako je decenijama vodila klasne borbe, radnička klasa sve do oktobarske revolucije nije izmijenila postojeće društvene odnose, ali je kroz te borbe izmijenila sebe i postala sposobna da preuzme i političku vlast. Klasni radnički pokret izgradio je ne samo svoj politički i ekonomski kadar, nego i svoje kulturne radnike što je jedan od preduvjeta za punu pobjedu socijalističke revolucije i daljnju socijalističku izgradnju.

Oktobarska revolucija je dovela do korjenitih promjena u kulturi i ideologiji radnih masa. Ona je dokazala historijsku ispravnost učenja Lenjina da će politički i socijalni prevrat biti prethodnikom kulturnog prevrata i kulturne revolucije. Likvidacijom carizma i buržoaskoveposjedničkog poretka stvoreni su preduvjeti za svladavanje kulturne zaostalosti i izgradnju socijalističke kulture u Rusiji. Uloga radničkih masa u buržoaskim revolucijama ograničavala se na rušenje preživjelih političkih i ekonomskih odnosa srednjeg vijeka. Oktobarska revolucija otvorila je prostor stvaralačkog djelatnosti radnika, seljaka i radne inteligencije, koja je postala osnovom kulturne revolucije. Smatrajući da pobjeda proleterske revolucije stvara preduvjete za razvoj socijalističke kulture, Lenjin je u diktaturi proletarijata, odnosno u sovjetskoj državi, gledao osnovni uvjet koji omogućuje podizanje kulturne razine masa. Izgradnja socijalističke države, sudjelovanje radnih masa u društvenom životu i upravljanju državom stvara mogućnost izrastanja novih, proleterskih kadrova na svim područjima društvenog života – politici, ekonomiji, vojsci, prosvjeti, nauci, kulturi i umjetnosti. Lenjin je naglašavao također da je za izgradnju socijalističke kulture potreban i odgovarajući razvoj materijalnih sredstava, odgovarajuća ma-

terijalna baza. Kulturna revolucija na istom je putu s procesom izgradnje socijalizma, proističe iz njega i prati ga. Naglašavao je također da je razvoj društvenog saznanja, u najširem smislu riječi, određen materijalnim uvjetima društvenog života, da zaostaje za ekonomskim razvojem, te da razvoj kulture nije ravnomjeran u svim društvenim slojevima. Lenjin se zalagao za plansko rukovođenje kulturnom izgradnjom, prije svega, učvršćivanjem naučnog pogleda na svijet – marksizma. Lenjin je tražio da marksistička ideologija bude pretpostavka naučnog i umjetničkog stvaranja, bespoštedno se boreći protiv neprijatelja naučnog socijalizma, tražeći da kulturni radnici i kulturne organizacije razmotre svoje zadatke kao dio zadataka proleterске diktature.

Lenjin je pridavao ogromno značenje odnosu radničke klase i boljševičke partije prema kulturnom naslijeđu prošlosti. Lenjin je naglašavao da se ruska napredna kultura formirala i razvijala u procesu neumorne borbe protiv reakcije, za napredak i demokraciju. On je ukazao na neposrednu vezu među idejnim osnovama boljševizma i demokratskih tradicija ruske društvene misli, literature i ruske kulture. Odlučno istupajući protiv ropskog klanjanja pred buržoaskom kulturom, ističući da je kultura svake nacije klasna, da proletarijat gradeći svoju kulturu crpe od svake nacionalne kulture njene najbolje demokratske i socijalističke elemente, Lenjin se izjasnio za internacionalnu proletersku kulturu koja počiva na bogatom stvaralaštvu svih nacija i kulturnom naslijeđu stvorenom razvitkom čitava čovječanstva.

Na Lenjinove stavove o kulturi i kulturnoj revoluciji imala je vidnog utjecaja borba protiv oportunitizma vođa Druge internacionale i ruskih menjševika koji su odricali značaj proleterске revolucije i diktature proletarijata za izgradnju socijalističke kulture, tvrdeći da je nemoguća njena izgradnja u privredno zaostaloj zemlji, s malobrojnim i kulturno nerazvijenim proletarijatom. Na te stavove utjecala je i borba protiv liberalne buržoazije koja je svojatala pravo na rusku kulturu, i borba protiv intelektualaca slomljenog carskog aparata i njegovih prosvjetnih ustanova, koji su istupali protiv oktobarske revolucije kao »zaštitnici« kulture od proletarijata koji ju je »ugrožavao«. Ne manji značaj na stav Lenjina prema socijalističkoj kulturi imala je njegova borba protiv ideologa »Proletkulta« koji su negirali kulturno naslijeđe ranijih epoha, stvaralaštvo inteligencije, smatrajući da tvorci proleterске kulture mogu biti samo radnici. Navedeni Lenjinovi stavovi imali su velikog utjecaja ne samo na sovjetsku, nego i na našu književnu kritiku, teoriju književnosti i umjetnosti, pa i na stavove političkih i sindikalnih aktivista (komunista). Kao što je to bilo i u drugim zemljama, jugoslavenski reformisti, desni socijalisti i centristi, odricali su historijsku ulogu proleterске revolucije i značaj diktature proletarijata za izgradnju socijalističke kulture, zastu-

pajući stajalište da proletarijat čak i ako pobijedi buržoaziju u revoluciji ne može održati vlast ukoliko ne izgradi proletersku inteligenciju u radničkim kulturno-prosvjetnim organizacijama još u njeđrima kapitalizma, jer se socijalizam može graditi samo u zemljama visoke kulture i civilizacije. Govorili su da ne mogu nepismeni i polupismeni radnici upravljati državom i privredom, graditi socijalizam i razvijati kulturu. Diktatura ruskih komunista to je diktatura malog odreda naprednih i kulturno uzdignutih proletera; to je revolucija zavjereničke partije i grupe ideologa radničkog pokreta kojima je revolucionarni pokret masa samo sredstvo za ostvarenje zamišljenog društvenog ideala. Diktatura proletarijata i državni socijalizam, koji prenosi rukovođenje poduzećima samo na naprednu manjinu radnika je moguć, ma na kakvu da je niskom stupnju kulturnog razvoja osnovna masa radništva. Inteligencija u kulturno zaostaloj zemlji je revolucionarna jer ne može naci drugo polje djelatnosti za svoje revolucionarno raspoloženje nego radnički pokret. Na industrijskom zapadu ne može biti diktature proletarijata zbog visoke kulturne razine masa. Tamo je kapital postao osnovica egzistencije liječnika, advokata, naučnih radnika, umjetnika, inženjera, trgovaca, tvorničkih činovnika i visokokvalificiranih radnika, a pretežni dio inteligencije najvažniji je izvor kulturne moći buržoazije. Stoviše, na Zapadu radnici sve više sudjeluju u upravljanju industrijom putem mješovitih odbora poduzetnika i radnika. Kada radništvo postane zrelo da upravlja industrijom ono će preuzimati sve više funkcije poduzetnika. Kapitalisti će postepeno odumirati, jer klasa koja nema više nikakve društvene funkcije odumire. Tako će nastati socijalizam industrijske demokracije koji pretpostavlja visoku kulturnu, intelektualnu i moralnu sposobnost radnika. To je socijalizam evolucije, socijalnih reformi, parlamentarne i industrijske demokracije. Ovi stavovi jugoslavenskih socijalista, preuzeti iz arsenala socijalističke internacionale, nisu davali proletarijatu Jugoslavije nikakve perspektive, osuđujući ga na daljnje stogodišnje ropstvo.

Komunističke novine i časopisi pisali su u godinama 1918–1928. da je socijalizam prestao biti teorijsko pitanje, te da je postao pitanje akcije i snage radničke klase. Proletarijat je po svome biću kulturna klasa jer je graditelj materijalne kulture, industrijskih gradova, svjetskog tržišta, raznoliki stvaralac i svestrani potrošač kulturnih dobara. U oblasti politike, ekonomije, prava, morala, solidarnosti, radnički pokret je dao niz novih umjetničkih ostvarenja i čitav novi pogled na svijet – marksizam – lenjinizam.

Ulazak većeg broja intelektualaca u radnički komunistički pokret vršio se, u prvom redu, pod utjecajem oktobarske revolucije. Nakon stvaranja nove države SHS, borba protiv centralizma i veliko-srpske hegemonije, protiv nacionalnog i socijalnog ujetavanja, vršila se i na kulturnom polju. Veliki

broj mladih intelektualaca marksista – komunista stvara značajne i vrijedne radove u književnosti, likovnoj umjetnosti, glazbi, reproduktivnoj i scenskoj umjetnosti, u nauci, historiji, političkoj ekonomiji i filozofiji. Sve to u znatnoj mjeri utječe na stav KPJ da intelektualci zajedno s kulturno uzdignutim radnicima čine najvažniji i najneophodniji dio radničke klase u izgradnji proleterske kulture. Nije važno socijalno porijeklo inteligencije. Bitno je da je ona idejno komunistički opredijeljena, da je prožeta revolucionarnim proleterskim duhom, da je zadovana gnjevom prema klasnom ugnjetaču i tiraninu, da radi na razvijanju solidarnosti među radnicima, da joj je ideal socijalizam, da vodi borbu protiv egoizma, kapitalističkog i malograđanskog individualizma, da je nosilac nove nacionalne kulture i internacionalne opće ljudske kulture koja podjednako cijeni kulturno stvaralaštvo svih nacija.

Socijaldemokratsku teoriju da radnička klasa pod vladavinom kapitalista može izgraditi svoju kulturu koja će prerasti buržoasku, da će društvo, u kojem će proletarijat putem podjele vlasti s buržoazijom i sudjelovanjem u upravljanju poduzećima urasti u socijalizam, neprekidno je bila izložena komunističkoj kritici. Vodile su se rasprave o tome može li se uopće u okviru kapitalizma izgraditi socijalistička kultura na sličan način na koji je buržoazija izgradila svoju građansku kulturu u okviru feudalizma i kakvu će kultura graditi proletarijat kad preuzme vlast. Smatralo se da je buržoazija u okviru feudalizma, kao vlasnik tvornica i manufaktura, sredstava za proizvodnju i trgovine, uz obilje materijalnih dobara, bila u mogućnosti da izgradi temelje i na njima, poslije pobjede buržoaske revolucije, razvije svoju kulturu. Nasuprot tome, proletarijat razvija u punoj mjeri svoje snage na ekonomskom i kulturnom polju tek poslije preuzimanja političke vlasti. On će ukloniti anarhiju koja vlada u kapitalističkoj proizvodnji i anarhiju u kulturno-intelektualnoj produkciji, učiniti nauku i umjetnost instrumentima svoje borbe za savladavanje prirode, zaostalosti, konzervativizma i mračnjaštva. To radnička klasa ne može ostvariti pod vlašću ili dijeleći vlast s buržoazijom. Zato je baš prelazno razdoblje hegemonije (diktature) proletarijata razdoblje u kojemu radnička klasa kulturno sazrijeva, razvija svoje kulturne snage i osposobljava se da vodi cjelokupno društvo napretku. U prelaznom razdoblju radnička klasa neće izgrađivati svoju posebnu klasnu kulturu, jer će ona izgradnjom komunističkog društva nestati kao klasa. Kultura koju ona izgrađuje, općenarodna je i općeočovječanska.

Komunistička partija, revolucionarni sindikati, Savez komunističke omladine, organizacija žena komunista, organizacija dječje grupe »Budućnost«, mreža radničkih čitaonica i biblioteke i radničko kulturno-umjetničkih i sportskih grupa i društava bile su masovne komunističke organizacije odrasle omladine i djece, koje su razvile raznolike forme političke, ekonomske, idejne, prosvjetne, kultur-

no-umjetničke i sportske djelatnosti. Oni su zajedno s radničkom inteligencijom 1919–1920. godine činili snažnu komunističku kulturnu frontu koja se oštro konfrontirala građanskoj kulturi i ideologiji. »Obznana«, a zatim Zakon o zaštiti države presjekli su to bujanje na kulturnom području. Zabranjene su ne samo političke i sindikalne organizacije, nego i sva radnička kulturno-prosvjetna društva, zatvorene sve čitaonice i biblioteke, a knjige zaplijenjene. Zabranjeni su štampa, političke škole, tečajevi, kružoci, predavanja. Obnovljeni kulturni rad od 1922–1928. vršio se u znaku rascjepa na radnička kulturna i sportska društva u okviru reformističkog i u okvirima revolucionarnog klasnog radničkog pokreta.

Kulturna djelatnost u okvirima revolucionarnog klasnog radničkog pokreta bila je neprekidno izložena zabranama i progonima. Režim je zadao velik udarac kulturnoj djelatnosti revolucionarnog radničkog pokreta zabranom rada Saveza radničke omladine (SROJ) i Nezavisne radničke partije (NRPJ) krajem 1924. godine. Uprkos tome, do uvođenja šestojanuarske diktature postignuti su vidni rezultati na razvijanju klasne svijesti, internacionalne solidarnosti na marksističko-lenjinstičkom odgoju radnika. Zadatak kulturno-revolucionarne akcije bio je da u procesu klasne borbe očeliči nove kadrove revolucionara i proleterskih boraca, kako bi novi kadrovi mogli nadoknaditi nastale gubitke, nadomjestiti stare i klonule. Ilegalni, polulegalni i legalni rad stvarao je novi duh, novi moral, novi borbeni život, rastao novi revolucionarni pokret umjesto starog koji su karakterizirali socijaldemokratski pogledi, najrazličitiji oportunisti. Neprekidna revolucionarna aktivnost i žrtve stvarale su nove međusobne drugarske odnose osnovane na povjerenju i jedinstvu, istiskujući iz pokreta nosioce grupšenja i frakcionaštva. U okviru Nezavisnih sindikata, mjesnih radničkih sindikalnih vijeća i sindikalnih podružnica organizirani su za sindikalni aktiv, radničke povjerenike, omladinu, žene i radnike, predavanja, seminari, kružoci, na kojima se raspravljalo o pitanjima iz oblasti sociologije, političke ekonomije, historije, socijalne politike, privrede, radničkog zaštitnog zakonodavstva. Putem predavanja, konferencija, zborova, listova, časopisa, knjiga, knjižnica i drugih sredstava tumačila se strategija i taktika Partije, vršila analiza političke, ekonomske, kulturne i klasne strukture Jugoslavije, objašnjavali su se ciljevi i zadaci revolucionarnog klasnog radničkog pokreta u zemlji i svijetu, davala podrška socijalističkoj izgradnji SSSR-a.

Komunisti su polazili od načela da svaka kultura klasnog karaktera pa i umjetnost stvorena u njoj nosi klasni pečat. Zato su i građanskoj kulturi i umjetnosti prilazili sa stajališta kako je nastala, čime je određen njezin sadržaj, kakve su njene ideje, kako shvaća svijet, društvo i njegov razvoj, kakve emocije razvija, da li one služe interesu vladajuće klase, brane njeno postojanje, šire njenu moć i utjecaj u

društvu. Zato su komunisti pridavali veliko značenje svim oblicima umjetničke djelatnosti, kulturno-amaterskim društvima, kazalištu, kinematografiji, radiju, književnosti i muzici, likovnom stvaralaštvu. Borba za umjetničko oblikovanje klasnih i socijalnih sadržaja bila je borba za proletersku kulturu, za marksističko-lenjinistički pogled na svijet, borba protiv buržoaske kulture i buržoaskog pogleda na svijet. Zbog toga su komunisti osnivali posebne radničke pjevačke zborove, dramske grupe, recitatorske grupe, tamburaške zborove, održavane su umjetničke večeri, koncertne priredbe, radničke zabave s umjetničkim programom. Sve su to bili oblici, koji su na ovaj ili onaj način trebali da služe umjetničkom i estetskom odgoju radnika. To je isto bio najefikasniji način da se radnici izvuku iz buržoaskih kulturno-umjetničkih društava, s raznih građanskih, nacionalnih i vjerskih manifestacija, da se zadovolje njihove težnje i potrebe za umjetničkim životom, da se oslobode buržoaskog duhovnog vodstva, utjecaja i ideologije; da uče pjevati, recitirati. To su u svom slobodnom vremenu tražili ne samo mladi već i stariji radnici, nalazeći u ovom ili onom obliku umjetničkog djelovanja životnu radost. Na području Pokrajinskog radničkog sindikalnog odbora Nezavisnih sindikata za Hrvatsku i Slavoniju djelovalo je oko 30 kulturno-umjetničkih grupa i društava.

Proleterska kultura za koju se revolucionarni radnički pokret zalagao pretpostavljala je i razvijanje opće fizičke kulture radnika putem masovnog sporta. Stvaranjem vlastitih radničkih sportskih društava i grupa u okviru klasnog radničkog pokreta željelo se izvršiti radničke ispod političkog i ideološkog uticaja buržoaskih partija i vođa i pridobiti ih za opću klasnu borbu i cjelinu revolucionarnog radničkog pokreta. Od 1919. do 1929. godine radnički sport nosi u sebi klasni karakter. U Hrvatskoj i Srbiji bilo je više od 50 radničkih sportskih društava s 5 000 aktivnih članova, a u Sloveniji 15, s više od 1 200 članova. 1926. godine formirao je Blok radničkih sportskih klubova sa sjedištem u Zagrebu, koji je intenzivno radio na širenju sporta među radnicima, osobito gimnastike i atletike. Blok radničkih sportskih društava organizirao je nekoliko uspješnih sportskih igara, popularizirao među radnicima Crvenu sportsku internacionalu, oštro kritizirao antiradničku politiku nekih građanskih sportskih klubova, Jugoslavenskog nogometnog saveza i drugih sportskih saveza i podsava, njihovu zavisnost o političkom režimu, način financiranja i profesionalizam u njima. Zbog toga je policija zabranjivala djelovanje jačih radničkih klubova, da bi u listopadu 1928. godine zabranila i Blok radničkih sportskih društava.

1927–1928. godine unutar Nezavisnih sindikata, između desnice i ljevice vodio se oštar spor oko ujedinjavanja kulturno-umjetničkih i sportskih društava u saveze i načina njihova organiziranja. Ljevica je inzistirala na stvaranju odvojenih saveza kulturno-

-umjetničkih društava i saveza radničkih sportskih društava. Oba saveza trebala su biti decentralizirana prema pokrajinama, postavljena na masovnoj bazi, tako da im članovi ne moraju biti obavezno i članovi Nezavisnih sindikata. Pobijedio je stav desnice, kako na kongresu Nezavisnih sindikata 1927, tako i na Kongresu kulturnih i sportskih društava 15–16. travnja 1928. godine. Stvoren je jedan Savez kulturno-umjetničkih i sportskih društava i grupa na centralističkoj osnovi, u kojem su mogli djelovati samo članovi Nezavisnih sindikata. Savez je u praksi do kraja 1928. godine obuhvaćao samo kulturno-umjetnička društva i grupe, jer su sportska društava ostala u sastavu Bloka radničkih sportskih društava sve do njegove zabrane. Sa zabranom rada Nezavisnih sindikata 6. siječnja 1929. godine zabranjeno je i djelovanje Saveza kulturno-umjetničkih i sportskih društava.⁵⁹²

Centrala za radničko vaspitanje i Radnička sportska zajednica u Srbiji

Nakon zabrane Saveza kulturnih umjetničkih i sportskih društava i mreže njegovih organizacija, u Srbiji i Vojvodini ostale su da djeluju u okviru reformističkog radničkog pokreta »Ujedinjena radnička umjetnička grupa – Abrašević« osnovana 1926. godine. Grupa je njegovala vokalnu glazbu i kazališnu umjetnost. 1929. godine KUD »Abrašević« imao je 50 članova. U Nišu, Paraćinu i Čačku postojale su sekcije beogradskog »Abraševića«, u Kragujevcu je osnovano 1928. godine samostalno Radničko tamburaško društvo sa 16 članova. U Beogradu je 1926. godine osnovan i Radnički sportski klub »Borac« koji je 1929. godine imao oko 30 aktivnih članova. 1928. je godine obnovljeno Radničko tamburaško društvo »Pobjeda« i osnovano Kulturno društvo slovenačkih radnika »Cankar« u Beogradu. U Nišu je 1927. osnovan Radnički sportski klub »Jedinstvo« koji je 1929. godine imao 28 aktivnih članova. U Paraćinu je 1926. osnovan Radnički sportski klub »Borac« s 25 članova.

U Vojvodini su postojale slijedeće kulturno-prosvjetne organizacije: u Novom Sadu – Radnička umjetnička grupa »Sloboda« sa zborom i dramskom grupom; u Vršcu – Pjevačka sekcija ujedinjenih sindikata »Forverc«, Njemačko pjevačko društvo »Frozin« i Zemljoradnička pjevačka grupa; u Subotici – Ujedinjena radnička umjetnička grupa »Abrašević« sa zborom i dramskom sekcijom; u Kneževu – Radnička umjetnička grupa »Sloboda« s pjevačkim zborom i dramskom sekcijom.

Od sportskih klubova djelovali su: Radnički sport klub – Novi Sad, Stari Bečej, Velika Kikinda, Vršac, Senta i Srbobran.

⁵⁹² J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. II, str. 459–513. 525–526; knj. III, sv. drugi, str. 716–769, 783–784.

U Makedoniji je 1928. godine u Skoplju osnovano Radničko tamburaško društvo »Građevinar« s 12 aktivnih članova.

U Beogradu je u okviru Saveza grafičkih radnika djelovalo Radničko tipografsko pjevačko društvo »Jedinstvo«, osnovano 1905. godine i Grafičko muzičko društvo »Sloga«, osnovano 1927. godine.

Ni jedno od tih društava nije se bavilo prosvjetnim radom i klasnim obrazovanjem radnika, osim umjetničkim i sportskim obrazovanjem svojih članova. Prosvjetne zadatke trebali su da vrše sindikati. Međutim, Radnički sindikalni savez Jugoslavije, kasnije URSSJ, od donošenja »Obznane« 1920. godine i Zakona o zaštiti države 1921. godine, koji je uvjetovao njegovo stvaranje, isticao je svoju političku i idejnu neutralnost, te je, osim stručno-teoretskog i praktičnog obrazovanja, izbjegavao javno preuzeti obavezu idejnog i klasnog obrazovanja i odgoja svojih članova. Taj su zadatak jugoslavenski centrumaši, po uzoru na reformistički sindikalni pokret na Zapadu, željeli riješiti stvaranjem opć kulturno-prosvjetne radničke centrale. To nastojanje objašnjavalo se činjenicom da radnički pokret u cijelom svijetu izdvaja iz sebe ustanove koje obavljaju specifične zadatke, jer one mogu svrsishodnije, brže i racionalnije obavljati postavljene zadatke. Tako je i u reformističkom pokretu Jugoslavije početkom 1928. godine stvorena Centrala za radničko vaspitanje, koja je trebala organizirati cijeli kulturno-prosvjetni rad i rasteretiti tog posla Partiju i sindikate. Centrala za radničko vaspitanje polazila je od stava da je suvremeno radničko obrazovanje dio klasne borbe proletarijata, s osnovnim ciljem da razvija marksistički pogled na svijet.

Zbog toga se posvećuje odgovarajuća pažnja organiziranju predavanja i kurseva, osnivanju radničkih biblioteka, organizaciji umjetničkih priredbi, povezivanju kulturno-umjetničkih grupa, pronalaženju svrsishodnijih obrazovnih sredstava, projekciji filmova, izdavanju literarnih djela, kao i osposobljavanju aktivista koji rade s radnicima na obrazovanju i kulturi. Obavljanje tih dužnosti je odgovoran posao povezan s poznavanjem radničke psihologije i pedagogije. Cilj svih kurseva i predavanja u domeni radničkog obrazovanja bio je pružanje političkog i ekonomskog obrazovanja članovima radničkog pokreta. Knjižnice su bile najefikasnije odgojno sredstvo i osnovni put samoobrazovanja. Zato u radničke knjižnice treba unositi samo dobro i za klasne borce prilagođenu knjigu. Radi uspješnog vođenja biblioteka organizirali su se bibliotekarski kursevi. Kazalište i svečanosti su važne priredbe koje radničkoj klasi služe kao sredstvo ne samo za uveseljavanje, već i za odgajanje osjećaja i ukusa. Postojeća pozornica, bina, kino i crkva čine sve da radničkoj klasi pruže zabavu, koja će je skrenuti s puta klasne borbe i dati joj iluziju građanskog mira i neutralnosti umjetnosti i nauke. Otud je zadatak radničkog obrazovanja da radnike otrgne ispod

buržoaskog uticaja i da im da zdravu, socijalističkim idejama prožetu umjetnost i razonodu. Protiv stvaranja ove zajednice javio se otpor u Bosni i Hercegovini, gdje je već postojao Savez radničkih, kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu, i u Sloveniji gdje je djelovala Radničko kulturno-prosvjetna centrala »Svoboda«, sa sjedištem u Ljubljani, koja je osnovana 1918. godine kao produženje ranije radničke kulturne organizacije, »Vzajmnost«. Oni su branili svoj stav time da kulturni radnički pokret treba prvo da se lokalno i pokrajinski dobro organizira, pa tek onda da se poveže putem pokrajinskih saveza u jednu cjelinu, s tim da svaki savez zadrži punu autonomiju. Sestojanuarska diktatura zabranila je zajedno sa Socijalističkom partijom Jugoslavije i Centralu za vaspitanje radnika. Beogradske »Radničke novine« donijele su u vezi s tim informaciju da se već dio članova bivše Socijalističke partije Jugoslavije sprema da osnuje Radničko kulturno-prosvjetni savez Jugoslavije koji se neće baviti politikom, već isključivo prosvjetom i kulturom. Kad se sakupi dovoljan broj potpisa za izrađeni statut, reklo se u informaciji, tražit će se redovnim putem dozvola za osnivanje ovog saveza. Do toga nije došlo, jer je Centrala za radničko vaspitanje na osnovi Zakona o zaštiti javnog poretka u državi prijavila svoj statut i zatražila dozvolu za rad. Ta je dozvola odmah dobijena. Tako je Centrala produžila svoj rad na konferenciji koja je održana u studenom 1929. godine u prisustvu 25 delegata iz Srbije, Vojvodine i Makedonije. Raspravljalo se o centralizaciji obrazovnog i kulturno-prosvjetnog rada u pokrajinama u kojima se govori srpsko-hrvatskim jezikom. Konferencija je konstatala da za centralizaciju takvih društava u čitavoj zemlji postoji nekoliko prepreka od kojih su osnovne različitost jezika, socijalne i kulturne prilike, pa otuda i raznovrsnost potreba. Konferencija je donijela odluku da se rad na kulturnom djelovanju među radnicima treba grupirati po pokrajinama, a zatim formirati federacija pokrajinskih centrala koja će se vremenom ujediniti u jednu organizaciju. U izvještaju Centrale za vaspitanje radnika reklo se da joj je bio osnovni zadatak osposobiti novo kadar funkcionara putem škola i kurseva, zatim unošenje socijalističke ideologije među organizirano radništvo putem predavanja s diskusijom, i, naposljetku, organizirati i prožeti socijalističkom ideologijom sve radničke zabave i priredbe. U izvršnom odboru centrale bili su: predsjednik dr Dragiša Đurić, potpredsjednik Bogdan Krekić, sekretar Milica Topalović, zamjenik sekretara Milorad Belić, blagajnik Dušan Stojiljković. Članovi Izvršnog odbora bili su dr Živko Topalović, Joža Golmajer, Luka Pavičević, Božidar Kopljić i Jelena Hrstić.

Radnička sportska zajednica osnovana je 10. kolovoza 1929. godine u Beogradu, a osnivanju su prisustvovali delegati iz 24 radnička sportska kluba s područja Srbije, Vojvodine i Makedonije. Skupštinu

je u ime Centrale za radničko vaspitanje (CRV) pozdravio Bogdan Krekić. Na skupštini je utvrđeno da se na području Srbije, Vojvodine i Makedonije nalazi 45 radničkih sportskih klubova. Najveći broj bio je ranije u sklopu zabranjenih Nezavisnih sindikata, ali su s promjenom uprave, u najviše slučajeva, obnovili rad. Tako je, npr., »Radnički« iz Kragujevca osnovan 1923. godine kao »Mladi radnik« bio 10. siječnja 1929. godine zabranjen da bi odmah bio obnovljen pod imenom »Radnik«. Osnivačka skupština Radničke sportske zajednice (RSZ) istakla je da su radnički sportski klubovi prepušteni sami sebi, da se bore s nizom teškoća oko opstanka i unapređenja svog rada. Radnički sportski klubovi (RSK) su se obavezali da će se međusobno pomagati i zajednički boriti za nabavku vlastitih igrališta i upotrebu pozajmljenih igrališta s tribinama, da će se boriti protiv sve češćeg nepravednog kažnjavanja radničkih klubova, da će se boriti da i radnički klubovi dođu do inače postojećih povlastica za vožnju. Skupština je obećala da će gajiti radničko drugarstvo i širiti utjecaj sportske kulture u radničkoj klasi. Skupština je izabrala za predsjednika uprave RSZ Jožu Goldmajera, za potpredsjednika Bogoljuba Jovanovića, za sekretara Milana Stojanovića, njegova zamjenika Dimitrija Tarbuka, blagajnika Iliju Krstića, za članove uprave Dimitrija Vukičevića, Jovu Čegarovića, Dušana Filipovića i Blagoju Radoševića.⁵⁹³

Radnička kulturno-prosvjetna i fiskulturna centrala »Svoboda« – Slovenija

Slovenija je imala najveći broj radničkih kulturnih društava i grupa. Najbrojnije društvo bilo je »Svoboda«, koje je ustanovljeno 1918. godine kao nastavak ranije Radničke kulturne organizacije »Vzajemnost«. »Svoboda« je imala sjedište u Ljubljani. 1929. je godine »Svoboda« brojila 35 mjesnih organizacija i podružnica, 18 knjižnica, osam pjevačkih društava, 19 dramskih grupa, pet sportskih klubova, dva šahovska kluba i devet tamburaških zborova. Zatim je imala svoje kino u Trbovlju, kao i veliku salu za gimnastiku u Studencima kod Maribora. »Svoboda« je imala i 800 aktivnih članova. Izdavala je svoj mjesečnik »Svoboda« koji se štampao u 25.000 primjeraka, i koji je bio vrlo dobro uređen.

Pored »Svobode«, u Sloveniji je postojao još i Savez radničkih pjevačkih društava u Mariboru, koji je bio osnovan 1926. godine i u kojemu je bilo učlanjeno, samo iz Slovenije, oko deset raznih kulturno-prosvjetnih grupa i društava: pjevačkih, muzičkih, dramskih i dr.

Postojala je i »Krekova mladina«, kršćansko socijalno društvo ustanovljeno 1925. koja je imala oko 10 podružnica sa 400 članova. Izdavalo je svoj mjesečnik »Oganj«, koji je uglavnom vršio kršćansko-socijalnu propagandu.

Izvan ovih društava postojala su još i neka lokalna pjevačka društva. Narodni socijalisti su svoje kulturne organizacije raspustili i umjesto njih osnovali »Bratstvo«, kao opće društvo. Jedno od novijih društava bilo je Književna družba »Cankar«, koju je formirala »Svoboda« 1928. godine, prilikom deseto-godišnjice Cankareve smrti. Družba je brojila oko 3 000 članova. Izdavala je svake godine po četiri knjige za svoje članove uz godišnju članarinu od 20 dinara.⁵⁹⁴

Savez radničkih kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu

Sva postojeća radnička kulturna društva u Bosni i Hercegovini bila su u sastavu Saveza radničkih kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu koji je osnovan 1927. godine u Sarajevu. U samom gradu Sarajevu djelovalo je 10 raznih radničkih kulturnih ustanova i društava. Najstarije među njima bilo je radničko pjevačko društvo »Proleter«, osnovano 1906. Imalo je mješoviti zbor s oko 60 aktivnih i isto toliko podupirajućih članova. »Proleter« je predstavljao značajan faktor u kulturnim i umjetničkim nastojanjima Sarajeva i okolnih mjesta kako po ozbiljnosti svog djelovanja tako i po zalaganju svojih članova. Velika bespocisna koja je 1933. vladala u Sarajevu teško je pogodila i društvo »Proleter«, njegovo članstvo, i mogućnost održavanja priredaba. Ipak je, iako je rad zbora bio otežan, uspio da održi 12 koncerata. 1933. godine društvo je imalo 54 aktivnih i 75 podupirajućih članova. U izvještaju podnesenom na skupštini društva koja je održana 24. svibnja 1934. podvučeno je da je repertoar zbora na velikoj umjetničkoj razini, što je zasloga novog zborovođe Cvetka Rihtmana. Na skupštini je izabrana nova uprava. Za predsjednika je izabran Rajko Vitas, za potpredsjednika Avgust Betrić, za sekretara Đuro Vitković, za blagajnika Stjepan Dudak, a za arhivara Stjepan Wolf. Članovi Upravnog odbora bili su M. Zon, Zvonko Nevžala, Mirko Fatur, Jozo Vilić. U Nadzorni odbor birani su Melentije Milivojević, Slavko Zović, Milan Jakšić. Reprezentativni nastup »Proletera« 1938. godine privukao je veliki broj sarajevskog radništva i ostalu publiku.

»Prijatelj prirode« bilo je radničko turističko društvo osnovano 1904–1905. godine. Do kraja prvog svjetskog rata bio je sastavni dio »Naturfreund« u Beču. U novoj državi djelovalo je kao lokalno

⁵⁹³ *Radničke novine*, Beograd, 15. II, 29. III, 7. i 28. VI, 19. VII, 23. VIII, 1. XI i 6. XII 1929.

⁵⁹⁴ *Ibid.*, 6. IX 1929; *Radničke novine*, Zagreb, 17. I 1930.

društvo, a od 1926–1927. imao je u Sarajevu centralni odbor s odobrenim pravilima za rad u cijeloj Jugoslaviji. Sarajevsko društvo »Prijatelj prirode« brojilo je 700 članova. »Hajduk«, radnički sportski klub, osnovan 1913, brojio je oko 30 aktivnih i 260 podupirajućih članova, a sjedište mu je bilo na radničkom stadionu. »Hajduk« je imao i lakoatlešku sekciju »Sloboda«, radnički glazbeni zbor, osnovan 1913. godine. Imao je 30 aktivnih a isto toliko podupirajućih članova. Bilo je više sportskih klubova: »Borac«, osnovan 1923. s 50 podupirajućih članova; »Jedinstvo« sa 60 podupirajućih članova, osnovan 1928. godine; »Snaga« s 30 podupirajućih članova, osnovan 1929. »Radnička pozornica« s tamburaškom sekcijom osnovana je 1929. godine. Dvije radničke čitaonice »Snaga« morale su obustaviti rad, jer su im vlasti zabranile djelovanje.

U Banja Luci djelovalo je Radničko kulturno i sportsko društvo »Pelagić« s dramskom, nogometnom, pjevačkom, tamburaškom i prosvjetnom sekcijom. Osnovano je 1928. a imalo je 52 aktivna člana. Društvo je 16. kolovoza 1930. priredilo izlet u Gornje Podgrađe, gdje je priredilo zabavu. Na zabavi je davana drama iz života bosanskih muslimana »Unesite mrtvaca« Muradbegovića, a osim toga je Mata Mafić recitirao »Biti čovjek« Koste Racina koji je i vodio režiju spomenute drame. Zabava je potpuno uspjela. Osim dramske išla je iz Banja Luke i tamburaška sekcija »Pelagić«. Društvo »Pelagić« je u toku 1931. godine održalo osam zabava, 29 igranki uz sudjelovanje tamburaške i dramske grupe. Održana su četiri predavanja: dva o radu Vase Pelagića, narodnog učitelja i dva o bečkoj olimpijadi i komunalnoj politici bečke općine. Održana je jedna skupština, dva članska sastanka i devet odborskih sjednica. Upravni odbor ovako se konstituirao: predsjednik Dušan Balaban, potpredsjednik Obren Nikić, tajnik Veljko Vidović, blagajnik Josip Taški, članovi odbora Novaković Savo, Katica Knežević, Jusuf Skorup, financijska kontrola Husejin Jahić i Hajro Sejdčić, mirovni sud Gjuro Volak, Alija Kurbegović, vođe diletantskih grupa Omer Isovčić, Alija Kurbegović, pjevačke grupe Ibrahim Meščić, vođa tamburaške sekcije Anto Odić i Ivan Zupančić. Društvo je neprekidno radilo tako da je 1936. u siječnju održalo svoju redovitu godišnju skupštinu. U Tuzli je 1927. godine osnovano radničko kulturno i prosvjetno društvo »Sloboda«. Imalo je tamburašku i diletantsku sekciju s 30 aktivnih članova. »Sloboda«, radnički sportski klub s 20 podupirajućih članova osnovan je 1928. RKUD »Sloboda« uložio je mnogo truda i napora oko oživljavanja rada u društvu, a osobito oko oživljavanja dramske i tamburaške sekcije. Od priređenih zabava posebno je uspjela ona održana 16. travnja 1933. koja je bila jedna od najuspješnijih zabava u toku posljednjih nekoliko godina u Tuzli. Dramska sekcija izvela je Nušićev komad »Običan čovjek«. U okviru društva osnovan je 1933. pjevački i govorni zbor koji je u 1934. godini nekoliko puta javno nastupio. Društvo je za-

jedno sa MMO URSSJ-a priredilo niz vrlo uspješnih predavanja, a u kolovozu 1934. godine održana su tri vrlo uspjela zbora u Kreki, Simin-Hanu, kod Tuzle i u Leskovcu, u svrhu oživljavanja radničkog pokreta i osnivanja organizacija. Financijskim sredstvima sa zabava i umjetničkih priredbi, koncerata i kazališnih predstava pomagao se opstanak radničkog sportskog kluba »Sloboda«, koji od prihoda s utakmica nije mogao živjeti.

U Varešu je djelovalo Radničko prosvjetno, glazbeno i pjevačko društvo »Jedinstvo« s 50 aktivnih članova, osnovano 1906. godine. Imalo je pjevačku, dramsku, tamburašku i pleh-muzičku sekciju. »Metalac«, radnički sportski klub sa 40 podupirajućih članova, osnovan je 1928. U Zenici je djelovala »Snaga«, radnički sportski klub s 25 podupirajućih članova koji je osnovan 1928. godine. Zeničani su imali i tamburašku i dramsku sekciju u sklopu podružnice Saveza rudarskih radnika. U Travniku je djelovao Radnički sportski klub »Plamen«, sa 40 podupirajućih članova, osnovan 1927. godine. U Derventi je djelovalo Radničko kulturno i sportsko društvo »Sloboda« s tamburaškom, prosvjetnom i dramskom sekcijom, koje je brojilo 32 podupirajuća člana, a bilo je osnovano 1928. godine. U Kaknju je radilo Radničko-kulturno društvo »Sretno« sa 40 članova. Imalo je prosvjetnu, tamburašku i dramsku sekciju. Osnovano je 1928. godine. Djelovao je i »Rudar«, radnički sportski klub s 20 podupirajućih članova. Osnovan je 1928. U Tesliću je postojao Radnički sportski klub »Proleter« s 50 podupirajućih članova; osnovan je 1926. godine.

U Jajcu je djelovao od 1922. godine Radnički sportski klub »Borac« s 50 podupirajućih članova i Radnička čitaonica »Snaga« s 30 članova koja je osnovana 1929. godine. U Ljubiji je postojala lijepo uređena radnička čitaonica, smještena u prostorijama radničke kantine. Raspolagala je srazmjerno velikim brojem raznih knjiga i novina. Čitaonicu su dnevno posjećivali mnogi radnici i članovi njihovih obitelji. Osim čitaonice u Ljubiji je bila uređena prostorija radničkih organizacija, gdje su se održavale sjednice i savjetovanja upravnog odbora radničke organizacije i radničkih povjerenika. U fondu za gradnju radničkog doma bilo je 1931. godine 76.388,50 dinara.

U Drvaru je 1930. godine osnovan Nogometni radnički klub »Zeljezničar«; osnovane su i tamburaška i dramska grupa. Kulturni rad odvijao se u Radničkom domu.⁵⁹⁵

Kulturno-prosvjetna, umjetnička i sportska radnička društva u Hrvatskoj i Slavoniji

U Hrvatskoj i Slavoniji od 1929. godine funkciju socijalističkog centra za kulturno obrazovanje rad-

⁵⁹⁵ Radničke novine, Beograd 23. VIII 1929; Radničke novine, Zagreb, 22. VIII 1930, 13. II, 4. VI, 4. IX 1931, 20. V 1932, 5. V 1933, 1. VI, 10. VIII 1934, 4. I 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 30. X 1937.

nika vrši Radnička akademija, kulturna ustanova Radničke komore u Zagrebu, koja je vodila evidenciju o broju radničkih društava i materijalno ih pomagala, održavala predavanja, tečajeve, škole, otvarala čitaonice i biblioteke i brinula se o umjetničkom odgoju radnika. Na području djelovanja Radničke komore šestojanuarska diktatura nije zabranila slijedeća radnička kulturna i sportska društva: u Zagrebu Grafičko-pjevačko društvo »Sloga«, osnovano 1875. godine; Radničko-pjevačko društvo »Jednost.«, osnovano 1905. godine; Sportski klub »Grafičar«; »Radničku apstinentsku zajednicu«, Radnički sportski klub »Amater«, Turističko društvo »Prijatelj prirode«, Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo«, Metalsko tamburaško društvo »Oganj«; Hrvatsko tamburaško-trgovačko društvo »Merkur«, Radnički mandolinistički klub »Nada« i Seljački klub »Mandolinista«. U Varaždinu – Radničko narodno obrazbeno društvo »Sloboda«; u Vinkovcima – Radnički sportski klub »Sloga« i Radničko pjevačko društvo »Napred«; u Bjelovaru – Radničko pjevačko društvo »Proleter«; na Sušaku – Kulturno-prosvjetno društvo radnika »Primorje«; u Vukovaru – Sportski klub saveza privatnih namještenika »Sparta«; u Slavonskoj Požezi – Radničko kulturno društvo; u Osijeku »Radničku apstinentsku zajednicu« i Radničko kulturno-sportsko društvo, u Slavonskom Brodu Radnički sport-klub »Jedinstvo« i »Radničku apstinentsku zajednicu«. Na konferenciji 14 radničkih društava koja je održana 8. prosinca 1929. godine zaključeno je da se osnuje centrala za radničku kulturu pod nazivom »Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih i sportskih društava«. Ta se zajednica nije održala stoga što joj nisu bila odobrena pravila kao i zbog rascjepa nastalog između URSS-a i ORS-a. Na sastanku održanom 15. ožujka 1931. u Zagrebu predstavnici Centrale za radničko vaspitanje Beograd, Radničkog kulturnog društva »Svobode« iz Ljubljane i Saveza radničkih kulturnih i sportskih organizacija iz Sarajeva, osnovali su Radničku kulturnu zajednicu (RKZ) sa sjedištem u Beogradu. RKZ je imala sekretarijat, a sastajala se najmanje jedanput godišnje. U odluci je rečeno, među ostalim, da će novostvoreni savezi moći pristupiti u RKZ samo u slučaju da su njihovi ciljevi i metode rada isti kao ciljevi URSS-a. RKZ će težiti da po »slobodnom dogovoru ujediniju specijalne radničke kulturne prosvjetne i sportske grupe u zajedničke cjeline, za pojedina mjesta, za pokrajine i za cijelu državu. Cjelokupan rad na ovom ujedinjenu ima da se vrši uz aktivnu suradnju Radničke kulturne zajednice, a nikako van nje. Društva koja se ujedinjuju pripadati će jednom od saveza koji čine ovu zajednicu«.

Na temelju tih odluka Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Zagrebu formirao je Kulturno-prosvjetni pododbor koji je početkom prosinca 1931. godine sazvao Konferenciju kulturno-prosvjetnih odbora sindikalnih podružnica i uprava zagrebačkih radničkih kulturno-prosvjetnih i sport-

skih društava. Cilj konferencije je bio da se postavje temelji planskom organiziranju kulturno-prosvjetnog rada i to s jedne strane u zagrebačkom mjesnom radničkom i namješteničkom pokretu, a s druge strane i na cijelom području djelovanja Pokrajinskog odbora URSSJ-a u Zagrebu. Na konferenciji je zaključeno da se pristupi osnivanju Zagrebačkog mjesnog radničkog kulturno-prosvjetnog udruženja, a da to udruženje kasnije preuzme inicijativu za stvaranje centrale (saveza) svih radničkih i namješteničkih kulturno-prosvjetnih i sportskih udruženja na području djelovanja Pokrajinskog odbora URSSJ-a u Zagrebu. Budući da to organiziranje, zbog zakonskih propisa traje duže vrijeme, odlučeno je da se prethodno osnuje podružnica ljubljanske »Svobode«, radničke kulturne i tjelovježbene zveze Jugoslavije, jer da je ona imala odobrena pravila koja su joj omogućavala legalan rad u cijeloj državi. Kada se bude formirao Savez kulturno-prosvjetnih i sportskih udruženja za Hrvatsku i Slavoniju, reklo se u obrazloženju, pristupit će ovaj u Radničku kulturnu zajednicu. Time će se stvoriti baza na kojoj će se izgraditi suvremeni radnički kulturni pokret.

Osnivačka skupština zagrebačke »Svobode«, radničkog kulturno-tjelovježbenog saveza Jugoslavije održala se 21. prosinca 1931. sa 75 prisutnih radnika i namještenika. Osnovane su: prosvjetne sekcije, planinarska i turistička, glazbena i dramska sekcija. Predsjednik zagrebačke »Svobode« bio je Vojin Đurašević, tajnik dr Mirko Kus-Nikolajev, blagajnik Leopold Jegrnišk. Ostali odbornici bili su Petar Bakula, Simo Crnogorac, Josip Mutak, Josip Becker, Eduard Fleischer, Vladimir Pfeiffer, Ivo Prebeg i Leo Schreiber. U prosvjetnoj sekciji bio je pročelnik Rade Mihajlović, tajnik Mirko Kus-Nikolajev, blagajnik Josip Legrad, ostali članovi Eduard Fleischer, Josip Korošec. U planinarskoj i turističkoj sekciji bio je pročelnik Ivo Slugić, tajnik Leopold Jegrnišk, članovi Zvonko Bakran i Ljubica Smrečki. Za glazbenu sekciju pročelnik je bio Srećko Diminić, tajnik Petar Bakula, blagajnik Kazimir Diminić, članovi Dragutin Horvat i Leopold Thomas. Dramska sekcija imala je za pročelnika Josipa Mutaka, tajnika Leopoldinu Klavora, blagajnika Antuna Filipića, a članovi su bili Milovan Kostić i Dušan Prodnanić. U 1932. godini glazbena sekcija (gitaristi i mandolinisti) uspjela je održati jednu uspješnu priredbu. Prosvjetna sekcija priredila je niz predavanja i započela je s tečajem za funkcionare koji je zbog policijske zabrane morao biti obustavljen. (Predavači su bili Mirko Kus-Nikolajev, Živko Topalović, Vladimir Pfeiffer.) Dramska sekcija formirala se pod imenom Radnički teatar i vježbala je kolektivnu dramu R. Golouha »Križa« pod vodstvom člana Zagrebačkog narodnog kazališta Emila Karaseka. Turistička sekcija priredila je nekoliko zajedničkih izleta. Zagrebačka podružnica osnovala je podružnice u Osijeku, Sušaku, Sušine – Đurđevcu i Bjelovaru. Išlo se za tim da se u okviru »Svobode« okupe i već po-

stojeća radnička udruženja. Pristupili su joj Radnički sportski klub »Sloboda« iz Varaždina, Sportski klub »Metalac« iz Zagreba, Radničko pjevačko društvo »Napred« iz Vinkovaca, Radnička čitaonica iz Vinkovaca. Glavna skupština »Slobode« od 23. svibnja 1932. godine donijela je zaključak da se 17. lipnja 1932. godine sazove Oblasna konferencija radničkih kulturnih društava i uspostavi pokrajinski sekretarijat koji je povjeren Mirku Kus-Nikolajevu. U upravu, od novih lica, ušli su Franjo Kmet, ličilac, kao predsjednik, Ružica Turković, tvornička radnica, Josip Hegeđuš, šivački radnik, Dušan Mamlula, bravar, Anton Filipović, limar. Na kongresu »Svobode« koji je održan 15. kolovoza 1932. godine u Ljubljani sudjelovali su i delegati iz Hrvatske i Slavonije. Na kongresu je »Svobodi« dat jugoslavenski karakter, izmijenjena su pravila, utvrđen odnos između pokrajinskih uprava kao autonomnih tijela prema centrali čime su udarene osnove za jedinstveni kulturni rad i jedinstvenu kulturnu organizaciju za cijelu državu. Opširne referate dali su na kongresu Štukelj, Jelenc, Delak, Kus-Nikolajev.⁵⁹⁶

Jedno od najstarijih pjevačkih društava u Hrvatskoj bilo je Tipografsko pjevačko društvo »Sloga« koje je već 1935. godine postojalo 65 godina. »Sloga« je imala velikih zasluga u širenju radničke svijesti i solidarnosti, u propagiranju vokalne umjetnosti, podizanju kulture među grafičkim radnicima. Svoj jubilej proslavila je »Sloga« koncertom u Hrvatskom glazbenom zavodu. »Koncert je bio velika manifestacija radničke kulture. Program je bio sastavljen od domaćih skladbi. Osobito su se istakli ženski i mješoviti zbor. Puna dvorana Glazbenog zavoda, dala je oduška svom raspoloženju posebno prilikom izvođenja radničkih pjesama«, pisale su »Radničke novine«. Svake godine održavala je »Sloga« redovite godišnje skupštine na kojima su uvijek prisustvovali delegati Radničkog pjevačkog društva »Jednakost«, Umjetničke grupe »Budućnost« i Tamburaškog pekarškog zbora »Bratstvo«. Dugo godina predsjednik društva bio je Eugen Stark.⁵⁹⁷

Radničko pjevačko društvo »Jednakost« proslavilo je 8. i 9. studenog 1930. dvadesetogodišnjicu svoga postojanja velikim koncertom u Glazbenom zavodu. Tom prilikom iznijet je i historijati društva. Još 1888. godine udareni su njegovi temelji stvaranjem pjevačkog zbora za prvu prvomajsku proslavu. Od tada je društvo djelovalo ilegalno i zajedno sa sindikatima vodilo borbu za svoju legalnost koju je ostvarilo 1905. godine. Na osnutku »Jednakosti« radili su prvaci tadašnje socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji. Ona je zapravo bila prva kulturno-umjetnička ustanova socijalističkog pokreta. Njeni funkcionari bili su uvijek najistaknutiji predstavnici toga pokreta. Jedan od njih je bio Jo-

sip Jaklin, dugogodišnji predsjednik. »Jednakost je u svim svojim manifestacijama aktivno učestvovala u partijskim političkim borbama i previranjima unutar samog radničkog pokreta. Stoga povijest »Jednakosti« nije moguće strogo odijeliti od povijesti ostalog dijela radničkog klasno-borbenog pokreta. U razdoblju od 1929. do 1940. predsjednik »Jednakosti« bio je dr. Maksimilijan Fischer. Godišnje skupštine društva održavale su se redovito svake godine. Sve godišnje skupštine bile su svečano otvorene pjesmom i pozdravima delegata radničkih organizacija i društva. Tako, npr., na redovnoj glavnoj skupštini 1935. godine prisustvovali su delegati Kulturno-prosvjetnog odsjeka Radničke komore, Saveza pjevačkih glazbenih i umjetničkih društava Jugoslavije, Saveza metalških radnika Jugoslavije, Saveza živežarskih radnika Jugoslavije i MMO URSSJ-a, Općeg radničkog namješteničkog sindikata, Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije, Oblasnog odbora URSSJ-a, Pekarskog tamburaškog zbora »Bratstvo«, Grafičkog pjevačkog društva »Sloga«, Radničke umjetničke grupe »Budućnost«, Grafičkog kluba mandolinista i gitarista. Na skupštini su podnijeti izvještaji. Podvučeno je da »Jednakost« ima repertoar od 50 radničkih kompozicija i 80 raznih drugih skladbi. Izabrana je nova uprava u koju su ušli: predsjednik M. Fischer, članovi odbora F. Stepić, F. Prasnički, F. Ferentak, F. Milinković, P. Kudeljak, V. Čučnik, D. Škrinjarić, S. Novak, I. Korpar, P. Juras, A. Kolarec, Sl. Fotak, T. Lojna. Na skupštini je Nedjeljko Divac iz Beograda održao govore u kojemu je podvukao značaj kulturnog rada radničke klase i istakao koliko taj rad radnike međusobno povezuje.⁵⁹⁸

Zagrebačko pekarsko tamburaško društvo »Bratstvo« sačinjavali su pekarski radnici. 1939. godine održalo je desetu redovitu godišnju skupštinu. Iz izvještaja koji je podnijet vidi se da je društvo imalo godišnje devet do 11 javnih nastupa, i da tamburaška sekcija oskudijeva u suvremenim skladbama. Skupštinu je redovito pozdravljao delegat Saveza radničkih pjevačkih, umjetničkih i glazbenih društava, delegat »Jednakosti«, »Budućnosti«, Radničke čitaonice, »Naše snage«, Radničke pekarske, Pekarskog sportskog kluba, Izletničkog doma, »Soboslikara«, »Tekstila«, SK »Metalca«, Radničkog esperantskog društva, »Grafičkog kluba mandolinista i gitarista« i drugi. Donosimo sastav uprave 1935. godine koja se je uz male izmjene stalno birala. Predsjednik M. Fischer, članovi Vid Gjurgjek, Josip Starčević, Nikola Slovinac, Dragutin Groš, Josip Bezuk, Janko Kobilar i članovi nadzornog odbora David Patrun, Ivica Mecer, Rudolf Grubauer.⁵⁹⁹

Iz postojeće građe o Radničkom prosvjetnom društvu »Sloboda« u Varaždinu vidljivo je da je

⁵⁹⁶ *Radničke novine*, Beograd, 6. IX 1929; *Radničke novine*, Zagreb, 17. I 1930; 3. IV, 11. 18. i 24. XII 1931; 8. i 22. I, 26. II, 8. VII i 26. VIII 1932.

⁵⁹⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 17. X 1930; 5. i 27. IV, 25. V 1935.

⁵⁹⁸ *Ibid.*, 17. X, 14. XI 1930, 20. II, 13. III 1931, 19. II 1932, 3. II, 14. IV 1933, 9. II 1934, 8. II, 14. VI, 13. 20. XII 1935, 15. II 1936; *Radnik*, Zagreb, I. IV 1938; *Slobodna riječ*, Zagreb, 2. VII 1930.

⁵⁹⁹ *Ibid.*, I. VII 1933; 27. IV 1935; *Slobodna riječ*, Zagreb, 27. III 1937.

prva osnivačka skupština održana 24. rujna 1905. godine u prisustvu Vitomira Koraća, a na drugoj, koja je održana 3. listopada 1905. godine, izabrana je prva uprava društva. »Sloboda« je ustanovljena kao sastavni dio klasnog radničkog pokreta. Na godišnjoj skupštini 1930. godine izabrana je u upravu društva većina bivših članova zabranjenih Nezavisnih sindikata. Za predsjednika je izabran Josip Cagran, tajnik Vilko Ivanuš, blagajnik Ivan Polan, Rudolf Danko, Franjo Starina, Đuro Praksaj, Stjepan Mežnarić, Ignjac Zitinjak, Srboslav Marković, Ivan Panić, Stjepan Galinec, Gustav Vičar i Teodor Pavluh. Proslava 25-godišnjice Radničkog prosvjetnog društva »Sloboda« u Varaždinu održala se 29. i 30. studenog 1930. godine. Prve večeri prikazao je Delavski oder »Svoboda« iz Ljubljane u režiji Frana Petrea i u inscenaciji Nike Pirnata, dramu Maksima Gorkog »Na dnu«. Uvodnu riječ o Maksimu Gorkom i njegovu značenju za međunarodni radnički proletarijat održao je predstavnik Radničke komore iz Zagreba dr Mirko Kus-Nikolajev. Slijedeće prijepodne održana je jubilarna skupština »Slobode« pod predsjedanjem Josipa Cagrana, kojoj su prisustvovali mnogobrojni delegati i publicisti Cyril Stukelj iz Ljubljane, književnik Ivan Vuk iz Ljubljane, književnik Angelo Cernik iz Ljubljane, akademski slikar i kipar Niko Pirnat iz Ljubljane, redatelj Delavskog odra »Svobode« iz Ljubljane Fran Petre, publicist profesor Bogo Teply iz Maribora, Gabrijel iz Ptuja. Oni su tom prilikom bili delegati Delavskog kulturnog društva »Svoboda« iz Ljubljane, Maribora i Ptuja, Cankarjeve družbe i Kluba proleterskih književnika iz Ljubljane. Kao delegati iz Zagreba bili su prisutni predstavnici Kulturno-prosvjetnog odsjeka Radničke komore, u ime Saveza privatnih namještenika Jugoslavije Eduard Fleischer, u ime Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza i Radničkog pjevačkog društva »Jednakost« Stjepan Pongračić, u ime Općeg radničkog saveza Vilim Haramina, koji je ujedno zastupao i socijaldemokratski nakladu »Naša snaga«, u ime zagrebačkih »Radničkih novina« Josip Jaklin, jedan od osnivača radničkog pokreta u Hrvatskoj; u ime sindikalne organizacije krojačkih radnika Franjo Buntak, dok je u ime osnivačke varaždinske »Slobode« govorio na skupštini Lavoslav Kovačić. Tog popodneva bila je odigrana nogometna utakmica između Varaždinskog sportskog kluba i novoosnovanog Radničkog sportskog kluba »Slobode«.

RPD »Sloboda« održalo je svoju 26. redovnu godišnju skupštinu 8. veljače 1931. godine. Dotadašnji predsjednik Josip Cagran preselio se u Krapinu, pa je izabran novi (Srećko Gruber). Rad »Slobode« bio je usmjeren na popularna naučna predavanja i »odgajanje moralnih vrednota radničke klase«. Za sav taj rad bile su potrebne velike i svijetle prostorije, što je zajedničkim naporima ostvareno 19. veljače 1933. kad je svečano otvoren novi Radnički dom uz manifestaciju sindikalnog i kulturnog pokreta radnika i namještenika grada Varaždina. Godišnja

skupština 1933. godine održana je 19. ožujka. U toku 1932. godine održano je 14 predavanja kojima je prisustvovalo oko 2 850 osoba. Najuspjelije predavanje održano je o tuberkulozi i štetnosti alkohola pred 400 ljudi. Osnovana je tamburaška sekcija, a napredak je pokazala i dramska sekcija. Pročitano je oko 450 knjiga, a broj čitalaca stalno je rastao. Napredak društva očitovao se i u povećanom broju aktivnih članova. Predavanja su se održavala svakih 14 dana. U 1934. godini uz obrazovnu, muzičku i dramsku sekciju ponovo je počelo djelovati i pjevačka. Osim toga, formirana je i sekcija esperantista. Iz izvještaja se vidi da je društvo u toku 1933. godine održalo 12 javnih predavanja i šest glazbenih i kazališnih priredaba. Knjižnica je imala 96 članova. Tokom 1933. godine izdano je na čitanje 560 knjiga, što znači da je pojedinac prosječno pročitao godišnje oko osam knjiga.

U 1935. godini slavila je »Sloboda« 30-godišnjicu svoga postojanja. Jubilarna skupština održana je 24. ožujka 1935. uz prisustvo mnogobrojnih gostiju iz Varaždina, Zagreba, Maribora i Ljubljane. Tom je prilikom predsjednik Saveza radničkih pjevačkih umjetničkih i glazbenih društava Jugoslavije Eugen Štark između ostalog rekao: »Rad u radničkim prosvjetnim društvima treba podrediti glavnom cilju, a to je emancipacija radnika u duhovnom smislu. Posao u takvim radničkim institucijama je težak, jer je potreba velika, a sredstva su mala. Ali i druge strane, radnička omladina teži da se afirmira na raznim područjima umjetničkog i sportskog života. Kad takvi mladi radnici stupe u građanska društva i klubove, mogu se smatrati za radnički pokret izgubljenim. Buržoazija pokušava uvijek na rafiniran način da kulturno podjarmi radnika. Toj svrsi služi sva zabavna industrija, film, radio, sport, novine, literatura, itd. Zato radničku omladinu treba otrgnuti od štetnih utjecaja buržoazije. Radničku omladinu treba dovesti u samostalne radničke, prosvjetne i sportske organizacije u kojima vlada socijalistički duh. Zadatak radničkih prosvjetnih organizacija je, dakle, slijedeći: odvajanje radnika od buržoaske sredine, zadovoljavanje želja radnika za afirmacijom na području umjetnosti i sporta, težnja da se radnike ideološki emancipira i učini sposobnim za klasnu borbu. Za izvršavanje ovih zadataka treba istovremeno jačati radnika u ekonomskom i socijalnom pogledu, putem sindikalnih akcija. Njegovanje pjesme, raznih sportova i sl. nije cilj, već samo sredstvo borbe u službi općih interesa radničkog pokreta.« Proslava je održana 7. i 8. prosinca 1935. Osnivanje Kulturno-prosvjetnog društva »Sloboda« 1905. reklo se, dokaz da su tadašnji nosioci klasnog radničkog pokreta u Varaždinu bili dalekovidni i svjesni svoga povijesnog zadatka. Osnivanjem toga društva oni su lokalnom pokretu dali čvrstu osnovicu za njegov daljnji rast. Josip Backer, urednik »Radničkih novina«, pozdravio je »Slobodu« u ime Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije i Saveza privatnih namještenika i zagrebačkih socijali-

sta. Osvrćući se na političke prilike u posljednjih sedam godina, on je istakao da je kulturni pokret bio čuvar socijalističkog duha u radničkom sindikalnom pokretu. Ova njegova uloga je od trajne vrijednosti. Bez tog rada socijalistički pokret ne bi izdržao sve udarce reakcije. Iz izvještaja na godišnjoj skupštini 29. ožujka 1936. godine vidi se da je društvo u toku 1935. godine, pored redovnog rada za unapređivanje pjevačkog zbora, dramske sekcije i eksperantista, priredilo devet javnih priredaba. Pored toga, izvedena je »veličanstvena proslava 30-godišnjice rada«. U vezi s tim izdalo je društvo svoju Spomenicu u 1 000 primjeraka.⁶⁰⁰

»Sloga« u Slavanskom Brodu, bez obzira na to što su u njoj bili učlanjeni pored komunista i socijalisti, bila je 1929. godine zabranjena. Već 10. kolovoza 1929, umjesto »Sloge« stvara se Radničko kulturno, prosvjetno i sportsko društvo »Jedinstvo«. Za predsjednika je izabran Stevo Klas, tajnika Grga Devčić, blagajnika Franjo Šomodi. Odbornici su bili Ivan Valcer, Mirko Kavedija, Pero Karača, Pero Veršegi, Stjepan Petković, Franjo Fajerbach, Josi Smit, Helmund Eblinger, Marijan Čular, Stjepan Benak i Stjepan Kierhofer. U 1932. godini u društvu su djelovale diletantske, tamburaške, trezvenjačke, sportske i pjevačke sekcije. Prvi javni nastup imalo je društvo 7. svibnja 1932. godine. 1936. godine djeluju još i sekcije violinista, govornih zbor i prosvjetna sekcija. Aktivnih članova društva bilo je 68, a ukupno 103. Te godine u upravu društva birani su za predsjednika Bakić, potpredsjednika Grđurić, tajnika Klas, perovodu Kavaj, blagajnika Radnić, arhivara Čizmek, odbornike Antolović, Begić, Crnić, Toldi, Cindrić, Hes, Nadzorni odbor predsjednik Fajerbach, zatim Tkalec, Jurjavić. Prosvjetnom sekcijom rukovodio je Kavaj, Jurjević i Klas, govornim zborom Bakić, Antolković i Begić, dramskom sekcijom Čizmek, Crnić i Hes, tamburaškim zborom Grđurić, Cindrić i Toldi. U društvu se javljaju kao predavači Franjo Fajerbach i Drago Bogdanić.⁶⁰¹

U ožujku 1934. održana je osnivačka skupština radničkog pjevačkog i glazbenog društva »Jednakost« u Bjelovaru. Na skupštini je bilo oko 120 radnika i namještenika svih struka. Biran je privremeni odbor. U društvu se prijavilo 50 aktivnih članova. Na godišnjoj skupštini koja je održana 24. veljače 1935. kaže se da je pjevački zbor naučio šest novih pjesama, dramska sekcija dva igrokaza »Neprijatelj« i »Na dnu«, oba Maksima Gorkog. U novu upravu birani su: predsjednik Viktor Manko, potpredsjednik Ivan Baranja, sekretar Vilim Erben, zamjenik Ivica Vilhelm, blagajnik Duro Cvetković, zamjenik Rudolf Medvešek, arhivar Dragutin Vušić. Članovi odbora bili su: Andrija Katić, Nikola Dujmović, Ja-

kob Lisac, Stjepan Štriga. Nadzorni odbor sačinjavali su: Stjepan Bajs, Stjepan Skrlec, Josip Cavec. Na sjednici društva 27. lipnja 1935. zaključeno je da se društvo učlani u Savez radničkih pjevačkih, umjetničkih i glazbenih društava.⁶⁰²

U Slavskoj Požezi osnovano je Radničko kulturno-prosvjetno društvo krajem prosinca 1934. godine. Društvo je brojilo 144 člana. Na prvoj redovnoj godišnjoj skupštini u prosincu 1935. birani su svi članovi koji se nisu slagali sa ciljevima i svrhom društva. Nakon reorganizacije društvo je imalo 110 članova. Postojale su tri sekcije: tamburaški zbor, šah klub, sekcija žena »Prosvjeta i čovječnost«. Upravni odbor održao je 17 sjednica i četiri drugarske večeri. Prihod s tih večeri upotrijebljen je za knjižnicu. Organizirana su dva izleta, jedan na Vrhovački grad, a drugi u Jagodnjak. Inicijativno društva osnovana su radnička kulturno-prosvjetna društva u Pleternici i Kutjevu. Knjižnica društva imala je više od 400 knjiga s različitih područja. Knjige su bile pokloni pojedinaca, većinom socijalnog i socijalističkog sadržaja. Godišnja skupština Radničkog kulturno-prosvjetnog društva u Slavskoj Požezi održana je 31. svibnja 1936. Iz izvještaja se vidi da su izdaci društva visoki zbog nabavke inventara (radio aparat, tambure, tri garniture šaha sa stolicima, pribor za čajanke, knjige i novi namještaj). Novoizabrana uprava društva konstituirala se na sjednici od 4. lipnja ovako: predsjednik Josip Rišner, Josip Bunjevčević, tajnici Lovro Kraljević, Katarina Bulka, blagajnici Ljubicja Bunjevčević, Duro Petrović, knjižničari Mile Vujašković, Martin Marjanjević. Članovi bez funkcije Kata Sekulić, Ljuba Lončarević, Marija Palković, Duro Ober, Josip Kerin. Nadzorni odbor činili su: pročelnik Josip Buković, Mato Miluković, Zvonko Jelenčić, Ljubicja Pečer, Marija Stajner. Bunjevčević je iznio da je društvo nasljednik arhive i tradicija Radničkog prosvjetnog društva u Slavskoj Požezi, kojega su osnovali u listopadu 1906. godine Josip Krizmanić, Franjo Demenji, Čmalar Georg, Franjo Ferenci, Petar Poptaćanac – drvodjelski radnici, i Josip Szöllyi i Tomo Cesar – tipografski radnici. Zaključeno je da se u listopadu 1936. proslavi 30-godišnjica osnivanja prvog radničkog kulturnog društva u Slavskoj Požezi.⁶⁰³

Osnivačka skupština podružnice »Slobode«, radničkog kulturnog i tjelovježbenog saveza Jugoslavije u Osijeku održala se u nedjelju 3. srpnja 1932. godine. Istog dana održala se je s tim u vezi velika radnička svečanost. Društvo je djelovalo do zabrane »Slobode« 1935. godine.⁶⁰⁴

Radničko kulturno prosvjetno društvo »Naprijed« u Vinkovcima radilo je neprekidno od 1930. do 1940. godine. Godinama je održavalo predavanja, priređivalo dramske predstave, koje je u prosjeku posjećivalo 400 osoba. Ulaz na priredbe i predava-

⁶⁰⁰ Radničke novine, Zagreb, 5. XII 1930; 20. II 1931; 3. XI. III. 8. XII 1933; 5. V 1934; 15. i 29. III, 20. IV, 25. V, 16. 29. XI, 13. XII, 20. XII 1935; 28. II, 23. III, 4. IV 1936.

⁶⁰¹ Radničke novine, Beograd, 6. IX 1929; Radničke novine, Zagreb, 3. VI. 12. VIII 1932; 1. I 1933; 27. III, 19. VI. 7. VIII 1936.

⁶⁰² Radničke novine, Zagreb, 10. III, 24. VIII, 21. IX 1934; 22. II, 22. III, 5. VII 1935.

⁶⁰³ Ibid., 19. VI 1936.

⁶⁰⁴ Ibid., 24. VI 1932.

nja bio je slobodan, primao se jedino dobrovoljni prilog, pa je društvo oskudijevalo u financijskim sredstvima. Tako je 1938. godine društvo apeliralo putem lista »Radnik« na druga kulturno-umjetnička društva da im posuđe tekstove igrokaza, kako ih ne bi morali kupovati.⁶⁰⁵

U Indiji je Radničko kulturno-prosvjetno i sportsko društvo djelovalo od 2. listopada 1928. godine do 1940. godine. Društvo je brojilo 144 člana. Održavalo je redovite godišnje skupštine na kojima se izvještavalo o svom radu i biralo novu upravu. Društvo je organiziralo predavanja na kojima je znalo sudjelovati do 300 ljudi. Dramska sekcija, nogometna sekcija i muški pjevački zbor, prema izvještaju iz 1934. godine, bili su vrlo aktivni, a svakog četvrtka održavala su se razna predavanja, posebno za omladinu. Sportski klub je 1934. godine svečano otvorio vlastito sportsko igralište. Društvo je materijalno dobro stajalo. Iz blagajničkog izvještaja vidi se da je ukupni primitak u prvom polugodištu iznosio 34.684,25 dinara, od čega je izdano za kulturne potrebe 4.049,50, uređenje nogometnog igrališta 8.250,75, za putne troškove igrača 5.534,75, porez na ulaznice, molbe i takse 6.162,75, podsavezne troškove 1.330, sudijske troškove 890,0, tekuće održavanje 508, opremu igrača 1.608, tiskanice, poštarina 1.675,25. Saldo je iznosio 4.676 dinara.⁶⁰⁶

Prema pisanju »Radnika«, 20. svibnja 1938. godine prosvjetna sekcija MMO-a u Vukovaru priredila je, uz sudjelovanje Radničkog kulturno-prosvjetnog društva »Napredak« iz Vinkovaca, 7. svibnja u gostionici »Tri ruže« zabavu s kulturnim programom i plesom, koja je uspjela iznad svakog očekivanja. Prije programa Jovanović je pozdravio prisutne, naglasivši da je u Vukovaru postojalo 1933–1936. godine pjevačko društvo, pa i dramska grupa, no zbog nastalih progona i hapšenja u 1936. godini, otpuštanja velikog broja radnika kod »Bate«, neuspjelog štrajka kod Stolina, odlaska mnogih aktivista iz Vukovara, među njima i Cazija, daljnji rad ovoga društva bio je onemogućen. Prosvjetna sekcija MMO-a URSSJ-a imala je zadatak da ponovo osnuje novo radničko kulturno društvo s pjevačkim zborom i dramskom sekcijom. Članovi »Napretka« iz Vinkovaca izveli su program: »Analfabetu« Nušića i komad »Stari učitelj i novi dak«, uz burni aplaud radničke publike, koja je napunila dvoranu. Prema »Radniku« priredba je bila manifestacija klasnog jedinstva radnika Vukovara i Vinkovaca, te je ostavila na sve prisutne najljepši dojam.

5. lipnja 1938. godine održana je u Vukovaru osnivačka skupština Radničkog kulturno-prosvjetnog društva »Sloga«. Skupštinu je otvorio Jovanović. Ajetić je tumačio značaj i svrhu društva. Skupština je istakla da je »Sloga« 1920. godine i od 1926. do 1929. godine bila zbog svog dobrog rada ponos vu-

kovarskog radništva. Pročitana su i prihvaćena društvena pravila. Izabrana je uprava društva: za predsjednika je izabran Ajetić, za potpredsjednika Jovanović, za tajnika Živić, za blagajnika Marija Bauer, za arhivara Sivić. Odbor su sačinjavali: Cigler, Blezius, Lenka Pašić i Katica Suski a nadzorni odbor Sabadoš, Mudri i Cinigović. Na skupštini su formirane sekcije: pjevačka i dramska. »Sloga« je ubrzo postala dobro organizirano društvo s 80-tak aktivnih članova. Važno je spomenuti da je te godine, tj. u ljeto 1940. partijska organizacija organizirala putem Radničkog kulturno-umjetničkog društva »Sloga« veliki izlet preko Dunava, kojemu su prisustvovali mnogi drugovi iz Vukovara, Vinkovaca, Osijeka i okolnih sela. Pored programa koji je bio pripremljen, a koji su održali omladinci iz Vukovara, održane su manifestacije, zatim govori i razne diskusije.

U »Slogi« je radilo nekoliko članova Partije, među njima Mudri i Jovanović.⁶⁰⁷

Savez pjevačkih i muzičkih društava Jugoslavije

Osnivački kongres Saveza pjevačkih i muzičkih društava Jugoslavije održan je u Zagrebu 18. travnja 1926. godine. Na kongresu je bilo prisutno 48 delegata koji su zastupali 32 društva iz Slovenije, Hrvatske, Vojvodine, Srbije, Bosne i Hercegovine. Kongres je sazvan na inicijativu pjevačkih društava iz Maribora sa ciljem da se stvori što tješnja suradnja između radničkih, pjevačkih, umjetničkih i glazbenih društava u cijeloj zemlji. Zadatak saveza bio je da »vaspitno utiče, daje inicijativu i radi na osnivanju i jačanju pjevačkih, umjetničkih, dramsko-diletantskih i muzičkih društava, i da tim putem radnike kulturno podiže«. I ako su na kongresu svi delegati obećali pristup svoga društva, Savezu je stvarno pristupilo 18 društava, od toga samo iz Maribora 10. Od ostalih osam, iz Hrvatske su bila četiri društva. Pošto su društva ove vrsti bila najrazvijenija u Sloveniji, kongres je zaključio da sjedište saveza treba biti u Mariboru. Pri osnivanju ovoga saveza kao ni kasnije u njegovim akcijama i radu nije surađivala »Svoboda«, smatrajući ga stručnim savezom, a kasnije kada su u Bosni i Hercegovini i Srbiji osnovane pokrajinske centrale (Savez radničkih kulturnih i sportskih društava u Sarajevu i Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu) izašlo je iz Saveza i onih nekoliko društava iz Srbije i Bosne. Zbog toga su naponi Saveza da oživotvori svoje osnovne zadatke umnogome ostali neostvareni.

Prvi redovni kongres Saveza radničkih pjevačkih, umjetničkih i muzičkih društava u Jugoslaviji održan je 14. i 15. srpnja 1929. u Mariboru. Na Kongres je bilo pozvano više od pedeset radničkih pjevačkih i drugih kulturno-prosvjetnih grupa i društva

⁶⁰⁵ Radnik, Zagreb, 12. III 1938.

⁶⁰⁶ Radničke novine, Zagreb, 28. III 1930; 11. III 1932; 13. IV i 10. VIII 1934.

⁶⁰⁷ J. Cazi, Vukovar u klasnoj borbi, Zagreb, 1955, str. 348–349; Radničke novine, Zagreb, 17. XI 1933.

va iz cijele zemlje. Kongres je održan u prostorijama Radničkog doma u Mariboru. Između raznih društava koja su prisustvovala na Kongresu radnička štampa navela je »Svobodu« iz Ljubljane; »Pekov«, muzičko društvo »Elektra«, »Frosini«, »Sloboda« i železničarska muzika iz Maribora; »Jednakost« iz Studence; »Abrašević« i »Jedinstvo« iz Beograda; »Sloga« i »Jednakost« iz Zagreba; »Naprej« iz Ptuja; »Sloboda« iz Varaždina, itd. Kongres je raspravljao o dotadašnjem radu saveza, pa je ustvrdio da je postigao u stručnom pogledu dobre rezultate, ali da mu je nedostatak u tome što ne njeguje kulturno-prosvjetni rad. Od ostalih pitanja na Kongresu se raspravljalo i o pokretanju lista, koji bi se kao organ saveza bavio svim problemima iz oblasti koje obuhvaća njegov rad: poukom o pjevanju, dramskoj igri, muzici, literaturi, itd. U raspravi o proširenju djelatnosti saveza na kulturno-prosvjetni rad sudjelovali su Ciril Stukelja iz Ljubljane, Milorad Belić iz Beograda i Eugen Stark iz Zagreba, te Jozefa Belinšek iz Maribora. U rezoluciji kongresa konstatira se »da dosadašnji rad postojećih radničkih kulturnih društava nije postigao željene uspjehe i rezultate s obzirom na činjenicu da do sada nije bilo među njima tješnjih organizacionih veza. Zato kongres poziva sve radničke kulturne saveze i društva u Jugoslaviji, da čim prije riješe pitanje zajedničkog rada na prosvjećivanju radništva, te da za postizanje ovoga cilja stvori zajedničku opću zemaljsku centralu za radničku kulturu i sport. Kongres ovlašćuje izvršni odbor Saveza radničkih pjevačkih društava i centralu »Slobode« u Ljubljani, da stupi u vezu sa svim radničkim kulturnim društvima i savezima radi postizanja ovoga cilja, poslije čega bi se trebao sazvati opći zemaljski kongres, koji bi definitivno riješio ovo pitanje«.

Na kraju je izabrana nova Centralna uprava Saveza u koju su ušli: Selinšek, Močnik, Špitaler, Kolj, Oman i Čaks (Maribor); Milorad Belić i Sava Đurašinović (Beograd); Fischer i Stark (Zagreb); Zupanić (Ptuj); Kovačić (Varaždin). U Nadzorni odbor: Novšak, Kopic, Mikec, Gradišnik i Premužak (Maribor). U čast delegata i gostiju na Kongresu se održalo se 13. srpnja 1929. u bašti »Uniona« »drugarsko veče« na kojemu su sudjelovala sva pjevačko-glazbena radnička društva iz Maribora. Sutradan se u novouređenom Lovачkom domu u Krčevini održala osnivačka svečanost Radničkog tamburaškog društva »Elektra«.

Drugi redovni kongres saveza održan je u Mariboru 14. kolovoza 1932. godine. Kongres je zaključio da se centrala saveza prenese u Zagreb, jer je rad Saveza sa centralom u Mariboru bio ograničen na nekoliko radničkih društava u Mariboru. Međutim, savez se nije uspio razviti ni sa centralom u Zagrebu. 1936. je godine Savez brojio 18 radničkih kulturnih društava i to iz Hrvatske devet, iz Slovenije šest, iz Srbije tri.

Na III redovnom kongresu saveza koji je održan 31. svibnja 1936. u Zagrebu bila su zastupljena slijedeća društva:

Grafičko muzičko društvo »Sloga«, iz Beograda; Radničko pjevačko društvo »Jednakost« iz Zagreba; Radničko pjevačko glazbeno društvo »Jednakost« iz Bjelovara; Pevsko društvo »Grafika« iz Maribora; Radničko kulturno naobrazbeno društvo »Sloboda« iz Varaždina; Delavsko pevsko društvo »Frohssinn« iz Maribora; Grafički orkestar mandolinista i gitarista iz Zagreba; Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« iz Zagreba; Pevski odsek pekova iz Maribora; Grafičko pjevačko društvo »Sloga« iz Zagreba; Ujedinjena umjetnička radnička grupa »Abrašević« iz Beograda; Radnička umjetnička grupa »Budućnost« iz Zagreba; Željezničarsko pevsko društvo »Krilato kolo« iz Maribora; Socijalističko kulturno-prosvjetno društvo iz Slavonice Požege; Konobarsko pjevačko društvo »Slavuj« iz Zagreba; Delavsko pevsko društvo »Enakost« iz Studencih pri Mariboru. Kao gosti sudjelovali su predstavnici Centrale za radničko vaspitanje u Beogradu, Kulturno prosvjetni odbor URSS-a u Zagrebu i Prosvjetna sekcija Općeg radničkog namješteničkog sindikata u Zagrebu. Pismeno su kongres pozdravili Delavska zbornica u Ljubljani, Savez radničkih kulturnih i sportskih društava u Sarajevu i grafičko muzičko društvo »Sloga« iz Beograda.

Kongres se konstituirao izabравši za predsjednika Eugena Staraka i Valentina Čaks, za zapisničara Ivana Trubana, za ovjervitelja zapisnika Florijana Stepić, Viktora Schlessinger i Gojka Berberović. Izvještaj Saveza radničkih pjevačkih, glazbenih i umjetničkih društava pokazivao je da je aktivnost saveza bila usmjerena na stručno polje unapređenja radničke glazbene kulture. Tako je u razdoblju od 1933. do kongresa održano šest skupnih nastupa saveznih društava u Zagrebu, te jedan skupni nastup i s društvima izvan sjedišta Zagreba i to prilikom Kongresa (31. svibnja 1936.). Pored toga, savez je nastojao posredovati u izmjeni nota između pojedinih društava, a i sam je otkupio jednu kompoziciju koja je stavljena na raspolaganje društvima. Raspisan je i nagradni natječaj za najbolju radničku pjesmu, na koji je stiglo 12 radova, a ocjena tih radova prepuštena je stručnom žiriju. Od zadnjeg kongresa do ovog obnovljene su veze s nekim društvima, koja se nisu godinama javljala, a pristupilo je i šest novih društava, tako da ih je u svibnju 1936. godine bilo ukupno 18. Izvještaj podvlači da je Savez uvijek nastojao biti u vezi s radničkim pokretom kao cjelinom. Iz blagajničkog izvještaja razabire se da je savez svoje financijsko poslovanje završio sa saldnom od 10.939,15 dinara. Na kongresu je izabrana nova uprava u koju su ušli kao redovni članovi Eugen Stark, Ivan Truban, Božo Opatić, Gojko Berberović, Vid Gjurgjević, Maksimilijan Fischer, Stjepan Skrinjar, svi iz Zagreba, Valentin Čaks iz Maribora, August Oblak iz Maribora, Stjepan Pongračić iz Varaždina, Slavko Gregorić iz Bjelovara, Milorad Belić iz Beograda.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Radničke novine, Beograd, 28. VI. 12. i 19. VII 1929; 6. III. 22. V. 27. VI 1936.

Pokušaj stvaranja federacije radničkih kulturnih saveza

Rukovodstvo URSSJ-a smatralo je da radnička kulturna i sportska društva u uvjetima šestojanuarske diktature jedina imaju uvjete da se razviju u jake i moćne organizacije. O tome kako to postići postojala su različita i podijeljena mišljenja. Centrala za radničko vaspitanje zastupala je stajalište da se nepovezani radnička kulturna društva nisu u stanju razvijati i napredovati u onoj mjeri u kojoj bi mogli da su združeni ako ne u cjelokupnom radu, a ono bar u pojedinim akcijama. Pri tom su se pozivali na praktična iskustva buržoaskih i nacionalističkih organizacija, koja svugdje gdje je to moguće, centraliziraju svoje snage. Ukoliko su u tom imali više uspjeha utoliko su i rezultati njihova rada bili veći. Poslije Prvog redovnog kongresa Saveza radničkih pjevačkih umjetničkih i muzičkih društava u Mariboru izasnili su se »Svoboda« i Savez radničkih i kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu da se sazove opći kongres, na kojemu bi se formirala zajednička zemaljska centrala svih kulturnih i sportskih društava u Jugoslaviji. Stvaranje Radničke kulturne zajednice u Zagrebu 15. ožujka 1931. nije značilo takvo ujedinjenje. Konačno je krajem 1933. Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu dobila mandat da sazove za 3. i 4. veljače kongres ujedinjenja svih radničkih kulturnih organizacija u jednu centralu za cijelu zemlju. Sve radničke kulturne organizacije, koje su u sastavu »Svobode«, Centralne za radničko vaspitanje, Saveza kulturnih i sportskih društava, Saveza radničkih pjevačkih društava ili gdje nema ovih, sve samostalne radničke kulturne organizacije slobodnog radničkog pokreta, pozvane su da pošalju svoje delegate na Kongres, i to na svakih 50 članova jednog delegata. Kongres se je održavao 3-4. veljače u maloj sali doma Radničke komore u Beogradu.

Kongres je usvojio pravila koja omogućuju da njeni članovi budu ne samo pokrajinske kulturne grupacije, već i stručni kulturni savezi jugoslavenskog karaktera, kao što je to bio Savez radničkih pjevačkih umjetničkih i glazbenih društava Jugoslavije. S tim i sličnim savezima koji bi se formirali unutar Radničke kulturne zajednice, trebala je zajednica 1. travnja 1934. godine u Sarajevu održati kongres ujedinjenja. Do tog kongresa nije došlo, jer su vlasti odbile da potvrdi pravila zajednice. Na to je zakazan Kongres Saveza radničkih, kulturnih i sportskih društava Jugoslavije za 14. prosinac 1934. godine u Sarajevu. Na kongresu su se trebali raspravljati izvještaji, aktualni problemi i zadaci radničkih kulturnih i sportskih društava, o zajedničkom radu, odnosu prema građanskim društvima, pomoći razvoju sporta, štampi, međunarodnim vezama i izvršiti izbor nove uprave. Rad na ujedinjavanju radničkih kulturnih i sportskih društava, potpuno je zaostao zabranom »Svobode« 1935. godine. Povod za zabranu bio je slet kojega je organizirala

»Svoboda« 7. srpnja 1935. u Celju. Celje je bilo iskičeno zastavama i zelenilom u čast dolaska gostiju sa svih strana Slovenije i iz ostalih kraljeva Jugoslavije. Pred željezničkom stanicom preko ulice bio je razapet veliki transparent sa natpisom »Družnost!« i s velikim antifašističkim znakovima. Od ranog jutra radnička glazba dočekivala je na kolodvoru goste koji su pristizali iz Zagreba, Beograda, Sarajeva, Varazdina. Gosti su zajedno sa slovenskim radnicima manifestirali jedinstvo i solidarnost radničke klase cijele zemlje. U »Glasiju« je održan turnir radničkih sportskih klubova s više od 1 500 gledalaca. Poslije podne sudionici svečanosti okupljali su se na 11 mjesta u gradu u povorku. Na čelu povorke bio je banderij na konjima, zatim oko 400 biciklista sa zastavom mariborskog radničkog biciklističkog društva i njihovom glazbom. Slijedile su kolone glazbenika, 13 crvenih barjaka, koji su od 1929. godine bili zabranjeni. U povorci je bilo oko 12.000 manifestanata. Hod je trajao jedan sat i 20 minuta. Cijela se povorka koncentrirala na sportskom igralištu »Glasijski«, gdje je počeo svečani program. U jednoj točki programa nastupilo je odjednom 500 pjevača. U okviru programa održani su svečani govori. Govorili su Teplj u ime Kulturno-prosvjetnog društva »Svobode« i Franc Leskošek predsjednik Strokovne komisije (Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Sloveniju). Ovaj veličanstveni slet slovenskih radnika u Celju iskoristili su socijalisti, koji su 7. srpnja 1935. prije podne održali konferenciju, na kojoj su osnovali Socijalističku zajednicu radnog naroda i na sletu saopćili zaključke te konferencije. Ti zaključci glase: »1. Odmah se pristupa obnovi političkog pokreta pod imenom: 'Socijalistička zajednica radnog naroda'. Izabran je akcioni odbor, koji će tu odluku provesti; 2. Kao najaktuelniji zahtjevi 'Socijalističke zajednice radnog naroda' utvrđeni su: Opća amnestija svih političkih osuđenika i povrat svih građanskih prava osuđenima; Ukidanje Zakona o zaštiti države i ukidanje posebnog suda za zaštitu države, te uspostavljanje nezavisnosti sudova; Unutrašnje uređenje države i rješenje ustavnog pitanja na osnovu svestranog sporazuma; Potpuna sloboda štampe, zborovanja i udruživanja političkog, kulturnog i sindikalnog; Raspust Narodne skupštine i novi izbori na temelju tajnog, općeg i jednakog izbornog prava proporcionalno za cijelu državu; Pomaganje politike međunarodnog razoružanja, kolektivne zaštite i priznanje Sovjetske Rusije; Borba protiv fašizma i organiziranje države na osnovu jednake pravnosti svih državljana i širokih političkih sloboda; Hitno poduzimanje velikih javnih radova uz osiguranje 40-satnog radnog dana i obezbjeđenju minimalne zarade; Minimalne nadnice koje će zadovoljiti potrebu izdržavanja radničke porodice; Hitna provedba osiguranja svih radnika u nezaposlenosti i starosti; Trajno izvođenje agrarne reforme i obezbjeđenje pravedene zarade za poljoprivredni rad.«

U dekretu o raspuštanju »Svobode«, koji je izdala Kraljevska banska uprava Dravske banovine isti-

če se da je zabrana uslijedila zato jer je »Svoboda« prešla okvire svoga rada i slet pretvorila u političku manifestaciju antidržavnog karaktera. Kad su 16. srpnja 1935. podružnička vodstva u 38 mjesta Slovenije primili dekrete o raspuštanju, zavladao je u redovima radnika veliko razočarenje. »Radničke novine« su to komentirale i naglasile da su ogromne radničke mase u Celju daleko bile od toga da demonstiraju protiv države. »Naše socijalistički orijentirano radništvo smatra da ono antidržavnim radom ništa ne može postići. Sve što mi tražimo je politička sloboda, ravnopravnost i kruh.«⁶⁰⁹ Tako je prestao s radom najveći kulturno-prosvjetni savez ne samo Slovenije već i Jugoslavije.

Radnička kulturna zajednica »Napred«

Poslije zabrane »Svobode« hrvatski socijalisti su u Zagrebu dulje vremena vodili akciju oko osnivanja radničkog prosvjetnog društva, koje bi imalo zadatak »da bude rasadnik socijalističke kulture u Zagrebu u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji«. Nakon niza neuspjelih pokušaja najzad je 31. kolovoza 1936. održana osnivačka skupština Radničke kulturne zajednice »Napred«. Na toj skupštini izabrana je privremena uprava u koju su ušli: Sarapa, predsjednik; S. Komerički – sekretar; D. Keča – zamjenik sekretara; V. Gjurgjek – blagajnik; K. Grabar – zamjenik blagajnika; V. Jančo i I. Znidarić kao članovi. U Nadzorni odbor izabrani su Lj. Berci, pročelnik; S. Jandrić, F. Krsnik, članovi. Ova privremena uprava podnijela je Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine pravila na odobrenje. Pravila su odobrena 2. veljače 1937. godine, odmah zatim, 14. ožujka ona je sazvala prvu godišnju skupštinu. Skupština se održala u prisutnosti 47 članova, od 55 koliko ih je bilo na osnivačkoj skupštini. Privremena uprava donijela je potrebne odluke o administrativnom i blagajničkom poslovanju. Iz blagajničkog izvještaja vidi se da su sveukupni primici 14. ožujka iznosili 6 890, a izdaci (stanarina, svjetlo, adaptacija, itd.) 5 872 dinara. Skupština je donijela odluku o visini članskih prinosa. Prema toj odluci upisnina je bila tri dinara, mjesečna članarina dva, mjesečni minimalni doprinos u propagandni fond dva din, ukupno četiri dinara. Pored toga, skupština je donijela odluku da svaki član društva bude pretplatnik »Slobodne riječi«. U tu se je svrhu ubiralo od svakog člana još četiri dinara mjesečno. Prema pravilima predviđeno je da u zadatke društva spada priređivanje predavanja, sastanaka, dogovora, u cilju obrazovanja članova. Društvo je imalo zadatak da osniva i uzdržava knjižnice i čitaonice, podiže vlastite kulturne domove, izdaje publikacije, nabavlja novine i časopise za članove društva. U zadatke društva spadalo je i gašenje svih grana sporta, priređivanje zajedničkih iz-

leta, kazališnih predstava i slično, osnivanje muzičkih, pjevačkih, dramskih sekcija, klubova i grupa, briga o omladini i ženama. Za ostvarivanje ovih zadataka pravila su predviđela osnivanje podružnica s posebnim odsjecima. Podružnice su se trebale osnovati u svim važnijim mjestima u Hrvatskoj i Slavoniji. U okviru većih podružnica predviđalo se osnivanje stručnih sekcija u kojima bi se okupljali radnici pojedinih struka. Gdje god bi to bilo moguće osnivale bi se posebne omladinske i ženske grupe. Radi izvršavanja pojedinih zadataka društva, skupština je stavila u dužnost novoj upravi da posveti posebnu pažnju osnivanju posebnih klubova u okviru društva, odnosno u okviru pojedinih podružnica. Uprava se konstituirala ovako: predsjednik Stjepan Pongračić, potpredsjednik Vilim Haramina, tajnik Vladimir Pfeiffer, zamjenik Rudolf Grubauer, blagajnik Ljudevit Bercia. Nadzorni odbor izabrao je za pročelnika Matiju Šiletića. U odbor su još birani V. Jančo, J. Pistotnik, Čorko, Komerički, Korošec, Krsnik, Legrad, Sarapa, Strmota, Kašper, Kuncić, Jurinić i Klavara Leopoldina. U zagrebačkoj podružnici formirane su stručne sekcije metalaca, grafičara i živežara. Predsjednik zagrebačke podružnice bio je Obad Geza, sekretar Josip Becker. Na sastanku podružnice koji je održan 6. kolovoza 1937. zaključeno je da se osnuje ženska omladinska grupa (od 14–18 godina) i dječja grupa (za djecu do 14 godina). Glavna godišnja skupština društva »Napred« u Zagrebu održala se 25. srpnja 1938. godine. Skupština je rad od osnutka podružnice ocijenila pozitivnim, »jer se uspjele privući i osposobiti značajan broj mladih ljudi«. Upravni se odbor konstituirao ovako: predsjednik Obad Geza, sekretar Stevo Bubljić, blagajnik Egon Berger, računospitači Dimitrije Vujatović i Karlo Grabar. Među odbornicima bio je Rade Mihajlović, Josip Becker, Anton Hamer, Ivan Ivančić, Valent Ivanek, Egon Berger, Dragutin Kordić, Danilo Keča, Nada Sarapa, Petar Šimić, Đura Kleiner, Šime Validžić, Fadil Kurtagić i Blaž Dianić. »Naprijed« je bilo izrazito socijalističko društvo koje je po svome kadrovskom sastavu zamjenjivalo raniju pokrajinsku i mjesnu upravu socijalističke partije na čelu s Vladimirom Pfeifferom i Vilimom Haraminom.⁶¹⁰

Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava

Na inicijativu Pokrajinske uprave URSSJ za Hrvatsku i Slavoniju i njene Prosvjetne centrale održana je 23. siječnja 1938. godine osnivačka skupština Zajednice radničkih kulturno-prosvjetnih društava koja djeluju u sklopu URSSJ-a. Zajednica je trebala da koordinira rad u prvom redu kulturno-prosvjetnih društava u Zagrebu, a zatim u čitavoj Hrvatskoj.

⁶⁰⁹ Radničke novine, Zagreb, 2. II. 16. XI 1934; 12. VII i 2. VIII 1935.

⁶¹⁰ Slobodna riječ, Zagreb, 20. III. 19. VI. 28. VIII. 6. XI 1937; 9. 30. VII i 6. VIII 1938.

Skupštini su prisustvovali predstavnici Pokrajinskog odbora URSSJ-a, Mjesnog međustrukovnog odbora Zagreb, sindikalnih podružnica, Saveza radničkih pjevačkih umjetničkih i glazbenih društava. Skupštinu su sačinjavali delegati ovih društava: Scenska grupa »Radnička pozornica«, Radnički pjevački zbor »Tekstilac«, Radnički mandolinistički i gitaristički orkestar »Metalac«, Radničko pjevačko društvo »Živežar« s pjevačkim zborom mandolinističkim i gitarističkim orkestrom, Omladinsko pjevačko društvo »Građevinar« s pjevačkim zborom, jazz, mandolinističkim i gitarističkim orkestrima, Radničko pjevačko društvo »Drvodjelac«, Radnički mandolinistički i gitaristički zbor »Kožarac«, Pjevačko društvo konobarskih radnika »Slavuj«, Radničko društvo »Esperanto«. Zatim delegati Radničke sportske zajednice, koja je na području Zagreba obuhvaćala osam klubova koji su se bavili nogometom, lakom i teškom atletikom, skijanjem, šahom i ping-pongom, te delegati Planinarske zajednice koja je umjesto zabranjenog »Prijetelja prirode«, radila veoma aktivno na turizmu radnika. Referat o razlozima zašto se stvara Zajednica dao je Milan Vnuk: »Želimo li povesti kulturne akcije među radnicima treba da smo na čistu s time, kako da se one provedu, u kojem smjeru i na kakav način, uzevši u obzir današnje prilike u svijetu i kod nas. Problem je stoga u tome, kako ćemo se u sve teške okolnosti i težak materijalni položaj radnika upoznati sa najvažnijim kulturnim tekovinama prošlosti i sadašnjosti, kako bi dobili šire, opsežnije poglede na svijet i život. Važno je naglasiti da se radnik ne može zadovoljiti samo pasivnim primanjem postojećih kulturnih vrijednosti, pa bi bilo to i kritički i planski. On treba da uđe aktivno u kulturni život, da sudjeluje u njemu, da doprinese sa svoje strane njegovoj izgradnji. Na taj će se način ispravno aktivizirati i postići to, da neće samo pasivno primati, nego i davati, umnažajući svoje stvaralačke sposobnosti, unoseći u kulturni život nova gledanja. A da postane aktivan faktor u kulturnom životu, treba najprije kritički upoznati sve značajno što je do sada stvoreno na kulturnom području i što se danas stvara, pa da prema tome zauzme svoj stav, prihvaćajući ono što mu odgovara. Ima tu još nekih stvari. Mi smo malen narod, mnogo toga nam nije pristupačno, jer je napisano na drugom jeziku, a nije prevedeno kod nas. Pripadnici malih naroda prisiljeni su stoga da uče jezike. Postavlja se, dakle, zadaća pokretanja jezičnih tečajeva u okviru kulturnog rada sa radnicima. Svima je poznato od kolikog je značenja danas sport. I radnici, naročito omladina, mnogo se bavi sportom. Ali upravo radnici, ne smiju dozvoliti da im tjeranje lopte ili isključivo njega surove tjelesne snage bude jedina svrha i konačni cilj sporta. Tome treba kao protutežu suprostaviti i odgoj duha. Postoji dalje među radnicima velika volja za izvođenje kazališnih komada, za pjevanje i sviranje. Ali nema odgovarajućih stručnih lica za vođenje ovakvog rada, ni odgovarajućih djela, pa se često posize za

lošim i bezvrijednim. To ne može da odgoji smisao za umjetnost i umjetnički ukus nego ga naprotiv kvari, ukoliko ga ima. Pojedina društva su brojčano preslaba i nemaju mogućnosti da pristupe kojem značajnijem umjetničkom zadatku. Osim toga, i naši umjetnici i javni radnici ne vode dovoljno računa o opstanku radnika i njihovim zasebnim shvaćanjima, ni o tome, da se njima ne može bez ikakve pripreme i po postojećim šablonama priređivati kazališne predstave, izložbe, koncerte, predavanja itd. Radnike treba najprije po nekom planu i sa posebnim metodama uvesti u složeni svijet umjetnosti, nauke i kulture uopće. S druge strane treba radničke glumce, pjevače i svirače umjetnički odgojiti, da dođu do spoznaje o biti umjetnosti i jednog od najznačajnijih njenih faktora, kvaliteta, jer samo po kvalitetu svoga rada i svojih priredaka mogu da uđu kao ozbiljan aktivan faktor u umjetnički život naše sredine. Isto tako, treba za ove specijalne zadatke odgojiti režisere i dirigente – amatere, a svima dati opću umjetničku naobrazbu. Radnička komora priređivala je do nedavna tečajeve i predavanja iz raznih područja kulture. Ove godine nema više tih tečajeva i predavanja, pa je nastala osjetljiva praznina, koju treba bezuvjetno ispuniti. Bilo bi krivo nakon svega ovoga zaključiti, kao da do sada nije bilo kulturnog rada među radnicima. Veći broj radničkih kulturno-prosvjetnih društava odraz je živih kulturnih težnja radnika. Društva ulažu mnogo truda i rade s mnogo poštovanja na tome, da postignu svoje društvene ciljeve, pa ima i razmjerno lijepih uspjeha. Ali ta društva pojedinačno ne mogu mnogo. Bez dostatnih materijalnih sredstava, ona ne mogu angažirati za svoje rukovođenje neka istaknutija stručna lica, pa se moraju zadovoljiti drugovima, koji uz najbolju volju rade onako kako znadu i umiju. Ali to nedostaje za rješenje tako krupnog i zamašnog problema, kao što je kulturno podizanje radnika, niti se može postići objektivno doličan nivo takvim radom. Rad u društvima teče polaganom, treba se boriti sa mnogim poteškoćama svakojake naravi; ona stoga teško mogu svladati tolik materijal, da bi mogla samostalno nastupati, a često naprosto ne znaju na koje bi temelje postavili rad, što bi od postojećih tekovina uzeli u obzir i kako da zadovolje zahtjev za nekim radničkim djelom, itd. Kad je tako u kulturnom centru kao što je Zagreb, još teže je u provinciji. Uočivši sve te okolnosti, društva su osjetila potrebu međusobnog približavanja i zajedničke saradnje. Sve to upućuje na potrebu da se stvori takva ustanova, koja će preuzeti sav onaj posao oko koordinacije i planskog rukovođenja rada našim kulturno-prosvjetnim društvima, naravno, uz čuvanje autonomnosti i samostalnosti svakog pojedinog društva, koja će preuzeti na sebe odgoj rukovodećih stručnih lica, pribavljati potreban materijal za rad, omogućiti pojedinačne i zajedničke priredbe i nastupe društava, zatim priređivati predavanja, umjetničke priredbe, tečajeve, ankete o kulturnim pitanjima itd. Takva će ustanova uz moralnu

i materijalnu potporu radničkih ustanova moći na posve drugi način aktivirati radnike, ona će moći da stupi u vezu sa našim istaknutim javnim radnicima i ostvariti saradnju s njima. Time će se omogućiti priredbe većeg stila i na visokom nivou, a pogotovo će se omogućiti pravilno upoznavanje kulturnih tekovina prošlosti i sadašnjosti. Ne treba posebno isticati, od kolike je važnosti rad takve centralne kulturne ustanove za provinciju. Eto u tu svrhu pokrenuta je Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava, kojoj će biti zadaća da provede sve do sada izloženo. Pozivamo stoga prisutne predstavnike raznih radničkih kulturno-prosvjetnih društava, da podupru to nastojanje i nakon što saslušaju pravila, pristupe u zajednicu, koju pokrećemo kako bi zajednički silama ostvarili ono, što nam pojedinačno nije moguće. Pozivamo i sva ostala radnička kulturna društva i ustanove iz Zagreba i provincije, čiji predstavnici nisu prisutni, da pristupe u zajednicu, odnosno da surađuju s njom na kulturnom podizanju radnika. Pozivamo zatim sve predstavnike sindikalnih organizacija i foruma, da podupru naš rad dosljedno svima nama dobro poznatoj činjenici, da bez jakog kulturnog pokreta nema ni jakog radničkog pokreta i obrnuto, pa je prema tome samo obrazovan i kulturni radnik garancija za provođenje ciljeva, za kojima ide radnički pokret.»

U Upravni odbor izabrani su: predsjednik Milan Vnuč, ostali članovi: Ivan Pandža, Franjo Govedić, Franjo Wokaun, Vilim Crnković, Ivan Kovačević, Nikola Lipak, Dragutin Rogić, B. Rupnik, zamjenici: Miroslav Kovač, Andrija Krizmanić, Alojz Gerjević, Bego Bikić.

O značenju osnutka Zajednice kulturno-prosvjetnih društava kasnije se govorilo i pisalo. Uvjeravali su se socijalisti da Zajednice nije konkurent društvu »Napred« da će ona poslužiti tome da poveže sav kulturni rad među radnicima, da ga postavi na čvrste temelje i omogućiti sistematske kulturne akcije većih razmjera. Braneci ciljeve Zajednice, njena nastojanja i zadatke, isticali su se i slijedeći načelni stavovi:

»Budući da je kultura kao sklop svih tekovina ljudskog duha određena ekonomskim i društvenim prilikama izvjesnog razdoblja, to je jasno, da i svaka klasa izgrađuje svoje kulturne tekovine s posebnim obilježjima. I radnička klasa traži kulturni izraz svojih shvaćanja i pogleda. Međutim, radnička se klasa u tom pogledu nalazi u naročito teškom položaju. Naime, građanska klasa nije samo posjednik svih sredstava proizvodnje, nego je stvorila i monopol (isključivo pravo) na kulturu, izgrađujući je na takav način, da je gotovo u cijelosti nepristupačna radniku. Radnik za izgradnju svoje kulture nema na raspoloženju neku posebnu građu, on je može izgrađivati jedino na osnovu onoga, što su najbolji ljudski umovi stvorili stoljećima. Preuzimajući kritički istaknute postojeće tekovine, preobrazit će ih i stvoriti će novo. Preduvjet za sve to jest, da se rad-

niku omogući pristup kulturi i njeno upoznavanje, a to znači ukidanje kulturnog monopola.

Da radnik upozna postojeće kulturne tekovine, nedostaje samo to da se one stave pred njega, a on neka radi što znađe i može. Tu treba izgraditi poseban sistem, kako bi se postepeno uklonile sve ograde, koje su toliko vremena odjeljivale radnika od kulturnog života. Način, kojim će se provesti upoznavanje radnika sa značajnim tekovinama kulture, jedna je od glavnih zadaća nove Zajednice. Ona treba da izradi plan, po kojemu će radnici upoznati najvažnije sa svih područja kulture prošlosti i sadašnjosti.

Iako su društvene i ekonomske prilike izvjesnog razdoblja u osnovi zalazničke svim narodima, ipak kod svakog naroda nalazimo poseban oblik tih prilika, koji je uvjetovan njegovim historijskim razvojem, geografskim smještajem, ekonomskim prilikama itd. Sve to nužno nalazi odraz i u posebnom kulturnom nastojanju, koje nosi biljeg osobitosti odnosnog naroda. Te se osobitosti u kulturnom životu ispoljavaju i u ovom razdoblju. Ukratko, kao što svaki narod govori svojim jezikom, tako stvara i svoje vlastite kulturne tekovine. U nekim granama kulture djeluje i stvara isključivo vladajuća klasa bez udjela ostalih klasa. Ali npr. u umjetnosti svih vremena indirektno sudjeluju i druge klase, tako da umjetnost sela u svim razdobljima stalno ulazi u dvorsku i građansku umjetnost, obnavljajući njene iscrpljene snage. Seljak je nakon osnutka evropskih gradova u kulturnom pogledu ostao po strani. Zaostao u načinu proizvodnje, on je čuvao najstarije oblike kulturnog izražavanja, te je sačuvalao čak i neke prehistorijske kulturne oblike. U seljačkoj se umjetnosti kao tipično kolektivnoj umjetnosti odrazuju stoljetne patnje, stradanja i borbe, u kojoj se istodobno ogledaju najznačajnije osobitosti kulturnog stvaranja pojedinih naroda. Seljačka umjetnost je u mnogim zemljama danas već na umoru, jer su nestali opći uslovi za njen opstanak. Ali npr. kod nas, gdje seljaštvo čini pretežan dio stanovništva i živi pod uvjetima koji su sačuvali u čistom obliku njegove kulturne tekovine, seljačka je umjetnost važan kulturni faktor, pa i za izgradnju radničke kulture.

Za pravilno kulturno podizanje radnika nedostaje stoga ne samo neko općenito upoznavanje kulture. Radnik mora u prvom redu da upozna kulturu svoga naroda, svoje sredine, jer će upravo u svojoj sredini ući u kulturni život, sudjelovati u njemu.

Pogotovo je za radnika važno poznavanje kulture vlastitog naroda, jer se u njoj u mnogočem jasnije nego drugdje odražava prošlost i stvarno stanje naše današnjice, pa će ga tako i najbolje upoznati. Ukratko, vrlo je važna zadaća Zajednice, da poradi u tome smjeru kod kulturnog podizanja naših radnika, jer će ih tek tako osposobiti da budu čuvari kulturnog nasljeđa, koje je danas teško ugroženo.

Tek nakon ovakvog široko zasnovanog upoznavanja radnika sa kulturnim tekovinama prošlosti i

sadašnjosti, s osobitim obzirom na kulturu našeg naroda, moći će se s uspjehom pristupiti izgradnji posebnih radničkih kulturnih vrednota. A ujedno će se tek tako omogućiti, da radnik uđe aktivno u naš kulturni život i postane punovažan učesnik u njemu. Time će se konačno dokinuti stanje, da u gradu poput Zagreba, s njegovih 250.000 stanovnika jedva 5-6.000 ljudi učestvuju u kulturnom životu. Zadaće Zajednice su vrlo velike, isprva će se one jedva moći izvršiti u punom opsegu. Ali, ipak treba jednom početi, a od načina kako će se njen rad provoditi, zavisi što će se postići.»

Prvi koncert Zajednice kulturno-prosvjetnih društava u Zagrebu održan je 28. svibnja 1938. godine. Pod naslovom »Jedna veličanstvena radnička kulturna manifestacija« pisao je »Radnik:« »Zajednica je u svome radu poslala onim putem, koji odgovara potrebama i željama najširih radničkih i namješteničkih redova. Zagrebački proletarijat ispravno je shvatio važnost opstanka i rada ovakve Zajednice i poklonivši joj puno povjerenje odazvao se njenom pozivu u upravu impozantnom broju. Garderoba, velika dvorana, dvije pokrajne dvorane i veliko dvorište, bili su prepuni radnika i namještenika, koji su preko glasnovučnika slušali koncert. Već sam pogled na doslovce do vrha krcatu novu veliku dvoranu Radničke komore, morao je na svakoga učiniti najdublji utisak. A pogotovo se nitko nije mogao oteći talasu oduševljenja, koje je zahvaćalo to golemu masu preko 7.000 radnika i namještenika kod izvedbe samog programa. U toj je masi nestajao pojedinac, to je bio istinski jedinstveni kolektiv slušača, koji je s izvođačima na podiju stopio u jednu oduševljenu cjelinu, koja se nije dala smesti ni vrucinom ni time da je dvorana bila toliko natrpana, da se nitko nije mogao ni maknuti. Sve je to ujedno i dokaz, koliko su jake kulturne potrebe, koliko je shvaćanje za kulturni rad i njegovo značenje u najširim redovima našeg proletarijata.»

U izvođenju programa sudjelovala su slijedeća radnička pjevačka i glazbena društva: »Jednakost« (dirigent B. Krnic), Pekarski tamburaški orkestar »Bratstvo« (dirigent B. Dianić), »Jedinstvo« i »Bratstvo« nastupali su i zajednički s pjesmama »Desnice si čvrste dajmo« i »U prirodi« i zajednički mandolinistički orkestar društva »Kožarac«, »Metalac« i »Živežar« i konačno pjevačka društva »Građevinar« i »Drvodjelac« u zajednici sa spomenutim mandolinističkim orkestrom. Uvodno su društva »Jednakost« i »Drvodjelac« i »Građevinar« otpjevala »Radnički pozdrav«.

»Koncert je održan u velikoj dvorani doma Radničke komore, te se tom prilikom prvi put mogao upoznati kvalitet ove dvorane. Njena je akustika bez sumnje najbolja od svih zagrebačkih koncertnih dvorana, tako da se i u posljednjem kutiću čuje svaki detalj. Ova će dvorana, dakle, u buduću poslužiti ne samo radničkim priredbama većeg stila, nego i drugim koncertima.

Ova prva priredba većih razmjera, koju je priredila Zajednica, bila je uistinu veličanstvena i dostojanstvena manifestacija kulturnih nastojanja najširih redova radnika i namještenika. Načito treba pozdraviti da se tom prilikom i u dvorani i na podiju manifestiralo jedinstvo radničkog pokreta, jer su svi bez razlike s jednakim oduševljenjem sudjelovali u toj manifestaciji radničke klase.»

Rad Zajednice radničkih kulturno-prosvjetnih društava protegao se i na društva u unutrašnjosti Hrvatske i Slavonije. Do rujna 1938. u Zajednici su pristupila slijedeća društva: »Građevinar«, »Drvodjelac«, »Živežar«, »Kožarac«, »Slavuj«, »Tekstilac«, »Metalac«, Radničko esperantsko društvo, Radnička planinarska zajednica, Radnička sportska zajednica, Sahovski klub »Pješak« svi iz Zagreba. Zatim Kulturno-prosvjetno društvo iz Nove Gradiške, »Napredak« – Vinkovci, Radnička čitaonica – Vinkovci, »Sloga«, Vukovar, »Jedinstvo«, Slavonski Brod, »Budućnost«, Karlovac, »Ciglar«, Bedekovčina, Radnička čitaonica Daruvar, Radnička čitaonica Beliše. Zajednica je pokrenula osnivanje većeg broja društava i u drugim mjestima. Ukupan broj društava u Zajednici iznosio je s novoprijavljenima 35. Prema zaključku plenarne sjednice Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a u Zagrebu, u Zajednicu su se učlanili, kao podupirajući članovi, sve sindikalne organizacije u Zagrebu, a pridružili su im se i svi viši sindikalni forumi za Hrvatsku i Slavoniju. Tako je Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava postavila zaista centralna prosvjetna organizacija za sav klasi radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji.

U Zagrebu su sva pjevačka društva i mandolinistički orkestri imali kao jedno tijelo zajedničke pokuse. Zajednica je prišla osnivanju škole za kazališne amatere u kojoj su se spremali glumci za kolektivne scenske nastupe. Stvarao se prvi kolektivni radnički teatar. Zajednica je otpočela sa ciklusom pojedinačnih predavanja iz oblasti kulture, prosvjete i socijalne politike. Osobitu, pažnju Zajednica je posvetila odgoju radničkog podmlatka i prosvjetnom uzdizanju žena radnica. Priredivale su se ženske kulturne večeri s referatima o važnosti prosvjetnog podizanja žena recitacijama, odabranim pjesmama i sastavima. Isto tako pripremane su i literarne večeri u kojima su se prikazivala kretanja u jugoslavenskoj i svjetskoj literaturi. Vlasti su zabranile rad Zajednice kulturno-prosvjetnih društava. Međutim, rad kulturno-prosvjetnih društava koja su bila u njenom sastavu, nije zabranjen. Pri Mjesnom međustrukovnom odboru formiran je Međukulturni odbor koji je obuhvaćao sva društva iz sastava Zajednice kulturno-prosvjetnih društava. Tako su kulturna radnička društva u Zagrebu nastavila da djeluju pod direktnim rukovodstvom sindikalnih podružnica i Gradskog sindikalnog vijeća.⁸¹

⁸¹ »Radnik, Zagreb, 28. I. 4. II. 2. VI 1938; Radnički list, Zagreb, 1. IX 1938.

KULTURNO-OBRAZOVNA POLITIKA UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE

Ne odstupajući od načela da se kulturno-prosvjetni rad treba vršiti putem radničke centrale za kulturu, koja treba da bude na istoj razini kao i partijske, sindikalne i zadrudne centrale, URSSJ je u uvjetima šestojanuarske diktature isticao i kulturnu ulogu njegovih sastavnih sindikalnih saveza, pokrajinskih i mjesnih organa. Početkom 1929. godine »Ujedinjeni sindikati«, organ centrale URSSJ-a iznio je slijedeće gledište o toj ulozi: »Osnovni je i prvenstveni zadatak radničkih sindikata kao ekonomskih organizacija najamnih radnika, borba za bolje uslove rada i života tih radnika i njihovih porodica. Imajući taj zadatak, radnički sindikalni pokret je po svojoj funkciji i svojim rezultatima, jednovremeno i kulturni pokret, čiji je krajnji cilj identičan sa ciljevima kulturnog radničkog pokreta. Jer on svojim pribiranjem radnika na zajedničkim materijalnim pitanjima u jednu solidarnu zajednicu, među tim radnicima, u prvom redu, razvija socijalni smisao i osjećanje solidarnosti, što je za svaku socijalnu jedinicu, a naročito za radnike kao nosioce nove društvene ideje, prvi uslov daljnjeg kulturnog i ekonomskog napretka. Zatim, radnički sindikalni pokret svojom borbom za skraćenje radnog vremena i socijalnu politiku, zarobljeno radnikovo tijelo oslobađa prekovremenog ubitačnog rada i utjecaj nježdravih radionica, i omogućava mu da se dostatno odmori, posveti sportu, igri i razonodi, iskoristi za svoje zdravlje sunce, zrak i vodu i istovremeno traži i duhovna zadovoljstva, nauku, umjetnost i knjigu. Na kraju, popravljajući svojim neprekidnim naporima i materijalno stanje radnikovo, sindikalni pokret omogućuje njemu i njegovoj porodici da žive kulturnijim životom, da se koriste tekovinama suvremene civilizacije i da svome podmlatku daju dostojniji tjelesni i duhovni odgoj. I zato je klasni radnički sindikalni pokret najvažniji i najznačajniji kulturni činilac današnjice, koji široko otvara puteve kulture i civilizacije najširim radničkim masama. Njegova je povijesna zasluga da je međunarodni proletarijat od bespravnog neukog i gladnog roba, vremenom postao najznačajniji i najodlučniji faktor kulture i napretka, koji sve odlučnije utiče na daljnju sudbinu čovječanstva. Bez tekovina njegove džinovske borbe ne bi radničke kulture i radničkog kulturnog napretka uopće bilo.

Međutim, radnički sindikati ne vrše ovu veliku kulturnu misiju samo ovim posrednim putem, tj. borbom za bolje uslove života i rada proletarijata, nego u velikoj mjeri i neposrednim putem, tj. direktnim kulturno-prosvjetnim radom među svojim članovima, a preko ovih i u krilu cjelokupne radničke klase. Taj se kulturno-prosvjetni rad ogleda u izdavanju štampe i literature, održavanju naučnih i stručnih kurseva, priređivanju predavanja, sletova,

izleta, kulturnih manifestacija, itd. I zato tome radu mora da ukažu najpuniju pažnju svi oni koji se bave kulturnim i prosvjetnim pitanjima radničke klase, u prvom redu, radnički sindikati sami, koji su na tim pitanjima i te kako zainteresirani, jer se tek rješavanjem tih pitanja stvaraju subjektivni uslovi za uspješno iskorištavanje objektivnih, privrednih i društvenih uslova sa strane sindikata.

Na sličan način »Ujedinjeni sindikati« govore o svojim zadacima i u 1930. godini, naglašavajući da političke prilike u zemlji, uvođenje šestojanuarske diktature, onemogućuje klasne sindikate da se posvete svom osnovnom zadatku: vođenju akcija za bolje uvjete rada i života radnika. Zbog toga je neophodno da se umjesto ekonomskih akcija koje je u ovakvim prilikama gotovo nemoguće voditi posveti pažnja kulturnoj djelatnosti sindikata, pa se pozivaju svi sindikalni funkcionari da »skoncetričaju i ulože sve snage i sposobnosti u intenzivan unutrašnji kulturno-prosvjetni rad u sindikatima, kako bi sindikate ne samo sačuvali čitave i nepovrijeđene, nego ih, a time i cjelokupnu radničku klasu, osposobili i za uspješno vršenje njihovih osnovnih zadataka, koji ih neminovno čekaju. To je nužno, tim prije što će se tim radom, naročito među mlađim naraštajem, postepeno uklanjati i današnja duhovna demoralizacija u radničkim redovima, a time, jednovremeno i uzrok današnje slabosti radničkih sindikata«. Taj rad se smatrao utoliko važnijim što se predviđalo da će »nove, neuke i nesvesne mase« masovno ulaziti u sindikate te je neophodno njihovo nezadovoljstvo kanalizirati u pravcu svjesne socijalističke akcije. A to se može postići jedino ako se »mnogo više nego dosad posvetimo neposrednom kulturnom i prosvjetnom radu u sindikatima«.

To se mislilo postići na slijedeći način: 1. širenjem klasne svijesti među radnicima; 2. stručnim usavršavanjem članova; 3. teorijskim i praktičnim osposobljavanjem funkcionara i najširih redova članstva za razumijevanje svakodnevnih ekonomskih i socijalno-političkih problema kao i osposobljavanjem za praktičan rad u sindikatima i 4. radom na općem kulturnom uzdizanju radničke klase.

Prvi zadatak obrazlagao se time što sindikati, kao dobrovoljne organizacije, počivaju na klasnoj svijesti njihovih članova. »Klasna, ili – u užem smislu – sindikalna svijest, je temelj na kome počivaju sindikati. Na toj svijesti oni nastaju, bez nje padaju. Zato je prvi i osnovni prosvjetni zadatak svakog radničkog ili namjesteničkog sindikata: širenje klasne svijesti među radnicima ili namjesticima kako bi oni bili svjesni članovi svoje organizacije. Velika fluktuacija članova sindikata ukazuje na to da biti član sindikata još ne znači biti i klasno svje-

stan.« Podizanje klasne svijesti među radnicima može se ostvariti jedino intenzivnim i kontinuiranim odgojnim i prosvjetnim radom.

Drugi zadatak, stručno obrazovanje članova sindikata, ima neposrednu praktičnu vrijednost i za članove i za sindikate, jer ukoliko su članovi jednog sindikata stručno obrazovaniji, utoliko su, a s njima i sindikati, otporniji u klasnoj borbi. »Jer, stručno obrazovan radnik i namještenik ne samo da zauzima viši socijalni položaj i živi kulturnijim životom, nego je, kao materijalno obezbjeđeniji, i sposobniji i otporniji za životnu borbu. A današnji tehnički razvika u privredi zahtijeva i te kako obimno stručno znanje i spremu. I zato sindikati, ako hoće da idu ukorak s tim razvikom, moraju da posvete naročitu pažnju stručnom obrazovanju svojih članova. To je nužno tim prije, što se u nas osjeća znatan nedostatak dobro i visokokvalificiranih radnika. Taj nedostatak osjetit će se ubuduće još više. Rad na stručnom obrazovanju treba da počne već kod radničkog i namješteničkog podmlatka i to, po mogućnosti, u zasebnim šegrtskim sekcijama, u kojima će se raspravljati i tumačiti stručna pitanja, održavati stručne škole, itd. Pored toga, taj se rad može uspješno da vrši izdavanjem stručne štampe i literaturе, održavanjem stručnih kurseva, aktivnim pomaganjem inicijativa sa strane u tom pogledu, priređivanjem naučnih ekskurzija, uticajem na nastavu u stručnim školama, itd.«

Treći zadatak proizlazi iz potrebe da se osigura uspješno funkcioniranje samog sindikalnog aparata. Prvi preduvjet za to je da sindikat ima što veći broj dobrih, iskusnih i sposobnih funkcionara. »Rješavanje toga problema treba prvenstveno pristupiti putem kurseva i škola za sindikalne funkcionere, u kojima će se, pored znanja iz sindikalne teorije i prakse, učesnicima dati ostala potrebna znanja. Treba stvoriti kadar funkcionera, koji će biti ne samo dobri sindikalni agitatori, nego i sposobni sindikalni praktičari: tajnici, blagajnici, povjerenici, organizatori kulturnog rada... Sindikati trebaju svojim članovima da omoguće sticanje svih onih teorijskih i praktičnih znanja iz raznih oblasti koja su im potrebna u svakodnevnom radu u sindikatu. Tu, na prvom mjestu, dolazi upoznavanje zadataka, strukture i funkcije svoje sopstvene organizacije, bez čega se ne može biti ni dobar ni savjestan sindikalni član. Zatim, dolazi naučno saznanje o radnikovom položaju u privredi, društvu i državi, upoznavanje političke ekonomije, historije, ciljeva radničkog pokreta. Praktično znanje o odnosima snaga u ekonomskoj borbi, sindikalna i tarifna politika i upoznavanje socijalnog političkog zakonodavstva – radno pravo, socijalno osiguranje, stambena politika, itd. Najzad, dolaze ostala opšta i specijalna znanja, među kojima je znanje stranih jezika, geografije, prirodnih nauka, književnosti, umjetnosti, higijene i tako dalje.«

Četvrti zadatak sindikata na općem kulturnom uzdizanju klase svodio se na to da »sindikati treba

da to uzdizanje pomaže i ubrzava raznim kulturnim i umjetničkim akcijama (pozorišnim, muzičkim, pjevačkim, literarnim, priredbama) u kojima će uzeti učešća najširi redovi radnika. Pored toga, sindikati treba znatnu pažnju da posvete i tjelesnoj kulturi radničkog podmlatka, sportu masa (turizam, gimnastika, trezvenost itd.), koja taj podmladak čini fizički otpornijim za svakodnevni rad i duhovne napore. U tom cilju oni treba da daju inicijativu za osnivanje novih i materijalno najizdašnije pomažu već postojeća radnička sportska i kulturna udruženja. Jer jedino tjelesno i duhovno zdrav radnički podmladak biće sposoban i za opšti kulturni razvika.«

U izvještaju uprave URSSJ-a podnesenom na II redovnom kongresu u Zagrebu održanom 27–28. rujna 1931. godine ne govori se ništa o radu sindikata na tim zadacima. Govori se samo o radničkoj štampi, kursovima i stručnim tečajevima. Prema tome izvještaju časopis »Ujedinjeni sindikati« izlazio je od početka 1929. godine mjesečno, kao časopis, u nakladi od 1 500 komada. Kao organ Pokrajinskog odbora za Sloveniju (Strukovna komisija) u Ljubljani izlazio je redovno 14-dnevni list »Delavec« u nakladi od 5 000–5 500 primjeraka. Kao organ Pokrajinskog odbora za Srbiju (Glavni radnički Savez) izlazile su redovno tjedne »Radničke novine« u 1 500 primjeraka. Pokrajinskom odboru za Hrvatsku na raspolaganju su stajale »Radničke novine« u Zagrebu, koje su izlazile u 5 000–6 000 primjeraka. URSSJ-u su u punoj mjeri stajali na raspolaganju i listovi »Delavska politika« u Ljubljani i »Volksstimme« u Mariboru. Savez privatnih namještenika izdavao je svoj list »Privatni namještenik« za srpsko-hrvatske i posebno izdanje »Privatni namještenik« za slovenske krajeve u početku kao tjedno, a zatim kao 14-dnevno izdanje s ukupnom nakladom od 6 000 primjeraka. Savez metalških radnika izdavao je svoj 14-dnevni list »Metalški radnik« u 2 000 primjeraka. Savez željezničara Jugoslavije izdavao je list »Željezničar« na slovenskom u 4 000 primjeraka, i »Željezničar« na srpsko-hrvatskom u 2 000 primjeraka. Savez radništva trgovačke mornarice izdavao je list »Zaštita mornara« u 4 000 primjeraka. Klub kapetana trgovačke mornarice izdavao je »Vjesnik« u 1 000 primjeraka.

URSSJ je imao tri vlastita organa (»Ujedinjeni sindikati«, »Delavec«, »Radničke novine«) a njegove sastavne organizacije imaju sedam listova (»Metalški radnik«, »Željezničar«, »Željezničar«, »Privatni namještenik«, »Vjesnik«, »Zaštita mornara«). Na raspoloženju URSSJ-u stajala su još tri radnička lista (»Radničke novine«, »Delavska politika« i »Volksstimme«). Ukupna mjesečna naklada ovih listova kretala se oko 100.500 komada. Od toga je izlazilo mjesečno 39.000 na slovenskom, 12.000 na njemačkom i 49.500 na srpsko-hrvatskom jeziku.

U izvještaju se dalje iznosi da je centrala URSSJ-a putem svojih pokrajinskih odbora svake jeseni i

zime održavala tromjesečne ili četirmjesečne kurseve za sindikalne aktiviste u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani, Beogradu i Novom Sadu, sa 30–80 polaznika na kojima se predavala sindikalna teorija i praksa, politička ekonomija i socijalna politika. »Prirast mlađih obrazovanih ljudi koji se u pokretu sa uspjehom javljaju na praktičnom radu dokaz je da su ovi kursevi davali dobre rezultate« kaže se u izvještaju.

Što se tiče stručnih tečajeva, njih su pojedini savezi održavali zimi kao, npr., građevinara, krojača, kožaraca, privatnih namještenika, metalaca za mehaničare, bravare, brijače i drugi. Sastavnim organizacijama URS-ova pokreta – kaže se u izvještaju – bilo je jasno da se veliki priliv stranih radnika u domaću privredu, a bez štete za nju, može i smije sprečavati samo ako se raspolaze sposobnom i obrazovanom domaćom radnom snagom. Isto je tako jasno da ni tarifiški pokreti ne mogu biti uspješni ako u njima ne sudjeluju stručni radnici. Konačno, ni autoritet sindikalne organizacije u očima javnosti i poslodavaca ne može se stvoriti ako se ne stvore sredstvom obrazovani i stručni radnici. »Da su sindikati na cjelokupnom prosvjetnom i kulturnom radu mnogo radili vidi se po tome što je na te zadatke u periodu od 1928–1930. godine izdano 2.323.940. – dinara« – završava svoj izvještaj uprava URSSJ-a.

Izvještaj izvršnog odbora URSSJ-a III redovnog kongresu URSSJ-a u Sarajevu 15–16. prosinca 1934. ponovo govori o problemima URSSJ-ove štampe i potrebi njene koncentracije. Uz štampu navedenu na Drugom kongresu spominju se slijedeći listovi: »Munkas Ujsag« za radnike mađarskog jezičnog područja – Novi Sad, »Pokret« štampan ćirilicom kao organ Saveza privatnih namještenika Jugoslavije, »Građevinski radnik« organ Saveza građevinarskih radnika, »Živežarski radnik«, organ Saveza živežarskih radnika, »Ujedinjeni železničari«, slobodni list i »Glasnik«, organ Ujedinjenog saveza hotelsko-kafanskih radnika. Od novih listova koji su URSSJ-u stajali u punoj mjeri na raspolaganju spominju se »Snaga«, socijalistički časopis koji izlazi u Sarajevu, »Svoboda«, kulturno-prosvjetni časopis koji izlazi u Ljubljani i listovi sindikalnih organizacija izvan URSSJ-a »Grafčki radnik«, organ Saveza grafičkih radnika i »Glasnik«, organ Saveza bankarskih i trgovačkih činovnika.

Okvako mnogobrojna štampa po mišljenju Izvršnog odbora URSSJ-a nije se mogla idejno nadzirati, niti politički usmjeravati, pa je Izvršni odbor radio na tome da svu štampu što je moguće više centralizira i ujedini. U izvještaju se ništa ne spominje rad URSSJ-a na osposobljavanju funkcionarskog kadra i radnika, već se samo govori da je URSSJ sudavao s prosvjetnim i kulturnim radničkim organizacijama: Centralom za radničko vaspitanje u Beogradu, s kulturno-prosvjetnim organizacijama u Sarajevu, Ljubljani i Zagrebu, te da je članstvo svo-

jih organizacija upućivao u škole koje su ove ustanove priređivale kao dio općeg radničkog obrazovanja. Što se tiče stručnog školovanja izvještaj usput spominje da su pojedine sastavne organizacije URS-a priređivale zimske tečajeve radi stručnog obrazovanja svoga članstva. To su bile dvodjeljske, tapetarske, građevinarske, tesarske, brijačke, frizerske organizacije i organizacije privatnih namještenika, metalških radnika, i ličilaca.

Dnevni red kongresa predviđao je kao 3. i 4. točku referate o radničkoj štampi i kulturno-prosvjetnom radu. Izvršni odbor izašao je na kongres sa svega jednim referatom pod naslovom »Naša štampa i kulturno-prosvjetni rad«. Referirao je Vladimir Pfeiffer. Težište referata odnosilo se na štampu: »Štampa u borbi protiv fašista i žutih sindikata jedino je uspješno propagandno sredstvo koje može da prođe do radnika. Mi ne smijemo politiku pokreta da svjedemo isključivo na brigu o potpori. Potpore su samo drugorzadno sredstvo za uspješniju sindikalnu politiku. Zato prodiranje štampe, a kroz nju formiranje svijesti i ideologije kod radnika treba smatrati daleko važnijim zadatkom, nego upotrijebljenje sistema potpora.« Prema Pfeifferu je tadašnje stanje sindikalne štampe izgledalo ovako: ukupna tiraža sindikalnih listova, stručnih i općih mjesečno iznosila je 74.900 primjeraka. Od toga je stručna štampa izlazila u 37.700 primjeraka, a opća sindikalna u 37.200 primjeraka mjesečno. Prema tome, svaki treći član dobijao je tjedno po jedne novine. Pored sindikalne štampe postojala je i kulturna štampa: »Snaga«, »Ujedinjeni sindikati«, »Svoboda« čija je tiraža iznosila mjesečno 4.500 primjeraka, zatim »Delavska politika« u Ljubljani sa 20.700 primjeraka mjesečno. Prema tome, sveukupna radnička štampa imala je mjesečnu tiražu od 100.000 primjeraka. Troškovi za tu štampu iznosili su: opća sindikalna 588.712 dinara, stručnih saveza 216.548 dinara, ukupno 805.200 dinara, a s kulturnom štampom ukupno 1.119.309 dinara godišnje. Pfeiffer je predložio da se donese posebna rezolucija o sindikalnoj štampi u koju bi ušli slijedeći stavovi: da se obje »Radničke novine« uzimaju obavezno četiri puta mjesečno, tako isto »Delavec«, »Munkas Ujsag« i »Volksstime« za članove na odgovarajućim jezičnim područjima, te da se obustave sindikalni listovi pojedinih stručnih saveza. U nastavku referata rekao je Pfeiffer: »U najužoj vezi sa štampom jeste i aktivan rad na formiranju i pomaganju kulturnog pokreta. Nije dovoljno da se putem sindikalne borbe skрати radno vrijeme radnika, nego i da se osigura da se slobodno vrijeme koristi za podizanje kulturnog nivoa radnika.«

U odlukama kongresa o organiziranju sindikalne štampe za opće sindikalne listove Ujedinjenog sindikalnog saveza proglašeni su »Radničke novine«, Beograd; »Radničke novine«, Zagreb; »Delavec«, Ljubljana; »Munkas Ujsag«, Novi Sad i »Volkssti-

mme», Maribor. Sastavne organizacije URSS-a bile su obavezne da se pretplate na jedan ili više listova, prema jezičnom području i prema broju članova. Kongres je naložio centrali URSSJ-a da u sporazumu sa zainteresiranim savezima ukinе, odnosno obustavi sve posebne savezne sindikalne listove izuzev »Privatni namještenik« i »Ujedinjeni željezničar«. »Sastavne organizacije te oblasni i mjesni organi URSSJ neće moći u budućе da pokreću posebne savezne sindikalne listove ni uopće da pokreću sindikalne listove bez sporazuma i pristanka Centralne uprave URSSJ-a.« Kongres je pozvao Centralnu upravu URSSJ-a da posebnim pravilnikom regulira suradnju sindikalnih organizacija s klasnim radničkim kulturnim organizacijama i ovlastio je da stvori Fond za kulturne akcije putem rezreza na članske uloge čija bi se sredstva koristila za jačanje sindikalne štampe i za pomaganje kulturnih organizacija, njihovih pokrajinskih i zemaljskih centrala.

Prosvjetni i kulturni rad sindikata zauzimao je posebno poglavlje (VII) u Akcionom programu URSSJ-a, usvojenom na III kongresu. Kongres je pred URSSJ i njegove sastavne organizacije postavio slijedeće zadatke: 1) stalno razvijanje agitacije i propagande na osnovi zadataka utvrđenih akcionim programom; 2) davanje inicijative i pomaganje svih nastojanja da se organiziraju oblici stručno-teoretskog i stručno-praktičnog obrazovanja i osposobljavanja radnika; 3) pomaganje kulturno-prosvjetnog rada i kolektivnog sporta.

Govoreći o potrebi široke agitacije i propagande ističe se potreba da URSSJ dođe u dodir sa širokom javnosti. Naglašeno je da slobodni radnički i namještenički sindikati teže da za pitanja koja iznose u svome programu zainteresiraju što širu javnost i da na njima povežu putem sindikalne akcije sve radnike i namještenike, osiguravajući im moralnu potporu nepristrasne građanske javnosti. U tom cilju sindikati trebaju putem pisane i usmene riječi da razvijaju stalan propagandistički rad. Oni treba da putem svojih mjesnih organa vrše usmeni dodir s radnicima i građanima, a putem lokalne, pokrajinske i centralne štampe, vlastite ili nepristrasne, da ističu radničke probleme, ukazujući i na načine njihova pravilnog rješavanja. Zadatke vezane uz pomoć URSSJ-a kulturno-prosvjetnom radu Kongres je ovako formulirao: »Sindikati ne mogu na sebe preuzeti neposredno organiziranje kulturno-prosvjetne djelatnosti. Kako je, međutim, ovaj rad vrlo koristan i neophodan jer su radnici s većom kulturom bliži sindikalnim akcijama – sindikati će pomagati akcije kulturnih i prosvjetnih radničkih organizacija. Njihova je želja da u što skorije vrijeme vide izgrađenu jednu opštu kulturno-prosvjetnu organizaciju s ograncima u cijeloj državi, osposobljenu da radnicima i namještenicima posluži kao žarište duhovnog i etičkog uzdizanja.« Stavovi o razvijanju masovnog sporta došli su također do izražaja u odlukama Kongresa. U njima se kaže: »Masovni sport

ima plemenit cilj da razvija drugarstvo, uzajamnost, samopožrtvovanje i idealizam čime služi fizičkom i duhovnom izgrađivanju mlade generacije. Radnički sindikati će pomagati radničke sportske organizacije – utičući na njihov razvoj u tom pravcu, kako bi što više odgovorile svome pravom zadatku i time što bolje poslužile radničkoj oslobodilačkoj borbi.«

U razdoblju od 1935. do 1938. godine socijalisti u URSS-u, kako su to sami izjavljivali, koncentrirali su svoju aktivnost na dvije točke: na borbu za osnutak socijalističke stranke i na borbu za ponovo uspostavljanje demokracije.

Za razliku od njih, komunisti u URSS-u su tokom 1935–1936. godine organizirali mnogobrojne štrajkove radi poboljšanja radnih uvjeta i nadnica radnika u raznim strukama i industrijama. Bilo ih je na cijelom području države, a obuhvaćali su veliki broj radnika. Dajući ocjenu tih borbi socijalističke vođe u URSSJ-u su iznosili da su rezultati minimalni, a postignuta korist manja od podnesenih žrtava. Velike štrajkaške akcije u 1936. godini po tvrdnji hrvatskih socijalista bile su rezultat pojave poboljšanja gospodarske konjunktуре, a ne organizirane akcije komunističke, iako su morali priznati da su se štrajkovi završili s uspjehom, da su plaće djelomično povišene, radni uvjeti bolji i da su, što se tiče Hrvatske i Slavonije, svi pokreti završeni upravo uzornim redom. Usporedo s tarifno-štrajkaškim borbama razvili su komunisti i veliku političku i kulturnu aktivnost među članovima URSSJ-a. Komunisti su ocijenili odluke sarajevskog kongresa URSSJ-a o prosvjetnom i kulturnom radu sindikata, kao napuštanje svakog neposrednog rada na tom području. U sindikatima na čije su čelo stali komunisti, nastojalo se da kulturno-prosvjetni rad sindikata postane najvažnije oruđe klasnog odgoja radničkih masa, oblik privlačenja u borbu protiv fašističkih režima.

Zadaci su URSS-ovih sindikata na kulturnom polju, govorili su komunisti, da usmjere borbu radničke klase u pravcu koji vodi njenom oslobodenju. Onom dijelu radničke klase do kojeg ne dopire riječ komunističke partije Jugoslavije URSSJ treba dati jasan pogled na svijet i socijalističku kulturu, pružajući članstvu i funkcionarskom aktivu marksistička znanja. Oslanjajući se na najsvesnije, napredne slojeve radnika i radnica, komunisti su putem sindikata vodili borbu protiv kursa fašizacije zemlje, protiv fašističkih utjecaja Hodere, Ljotica, Jefčića i Stojadinovića na radnike, protiv klerofašizma i frankovštine u Hrvatskoj, koji su pod firmom borbenog hrvatstva napadali u prvom redu komunizam, socijalizam i antisemitizam. Komunisti su u sindikatima, putem političkog i kulturnog rada, ukazivali radnicima na njihovu fašističku i kontrarevolucionarnu suštinu. Pod vodstvom komunističke vođe u neki sindikati borbu protiv pasivnog i neutralnog odnosa prema nacionalizmu koji se nazirao u redovima privatnih namještenika i radnika koji su u industriju tek došli sa sela. Komunisti su pojačali idejni i kulturni rad u prvom redu među njima. U sindikatima

su komunisti popularizirali stvaranje antifašističke fronte u Francuskoj i odluke VII kongresa Kominterne, vodili borbu za jedinstvo radničke klase, popularizirali stvaranje Jedinствene radničke stranke, širili solidarnost radnika sa Španjolskom Republikom i španjolskim republikanskim borbicima. Oni su se trudili da svaki član URSS-ovih sindikata bude idejno i praktički odgojen za antifašističkog organizatora masa. Otuda su se stavovi komunista i socijalista o kulturno-prosvjetnom radu URSSJ-a bitno razlikovali. Zbog toga su komunisti ocijenili odluke sarajevskog kongresa kao odustajanje sindikata od kulturno-prosvjetnog rada, a socijalisti kao spašavanje sindikata od komunističkog utjecaja. Komunisti su bili organizatori i tarifno-štrajkaških akcija i drugih pokreta kojima su se podmirivali neposredni prohtjevi i potrebe radnika, podizale plaće, skraćivalo radno vrijeme i osiguravao tjedni odmor, dok su socijalisti javno zastupali stajalište da su sindikati nemoćni i preslabi za ekonomske akcije radnika, pa je potrebno težište rada prebaciti na stvaranje političkog socijalističkog pokreta. Sindikati bi, prema odlukama sarajevskog kongresa, financirali takvu djelatnost. Komunisti u URSS-u su nasuprot odlukama kongresa pojačali svoj angažman u kulturno-prosvjetnom radu u sindikalnim podružnicama i mjesnim međustrukovnim odborima. Povjerali su ga najsposobnijim sindikalnim aktivistima visokog kulturnog i političkog obrazovanja i čistili ga od ideološki stranih elemenata. Tako je kulturno-prosvjetni rad sindikata postao oružje komunista kojim su suzbijali međuorganiziranim radnicima apolitičnost, a u radu sindikata s komunističkim rukovodstvom, uz ekonomske borbe, zauzimao je najvažnije mjesto.⁶¹²

Škola klasne borbe i socijalizma

Do IV kongresa URSS-a komunisti su pretvorili njegove sastavne organizacije u klasnu, borbenu, organizaciju za političko, socijalno i ekonomsko oslobođenje radničke klase i učinili ih kulturnim žarištem klase, borbem za kulturni život radnika.

Poslije niza velikih štrajkova od kraja 1934. godine do njihove kulminacije 1936. kojima se radnička klasa Jugoslavije stavila na čelo revolucionarne borbe protiv reakcije i fašizma, dolazi do velikog uspjeha klasnog radničkog sindikalnog pokreta. Od 1935-1937. godine proširio se utjecaj komunista na pretežni dio URSSJ-ovih podružnica, mjesnih međustrukovnih odbora, pokrajinskih uprava i sindikalnih centrala URSS-a. Vladajući režim Milana Sto-

jadinovića osniva svoje uporište u radničkoj klasi, na mjesto propalih Jugoslovenskih nacionalnih radničkih sindikata, kroz Jugoslovenski radnički savez (JUGORAS), a hrvatska opoziciona buržoazija na čelu s Vladimirom Matekom obnavlja djelatnost Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a). U toj borbi za utjecaj na radničku klasu režim Milana Stojadinovića nudio je radničkoj klasi Jugoslavije organizaciju nalik na fašističke u Italiji i Njemačkoj. Socijalisti su radnicima nudili namjesto fašizma buržoasku demokraciju, bili su protiv monopola jedne buržoaske stranke, za više partijski sistem, za parlamentarni život i nastupali su s neodređenim i maglovitim koncepcijama pravnog položaja radnika kao slobodne ličnosti u buržoaskom demokratskom sistemu. Hrvatska buržoazija, prikrivajući svoj klasni interes, nudila je radničkoj klasi antisocijalističku i antikomunističku seljačku demokraciju s nepročišćenim vizijama socijalnog položaja radnika u njoj. Tih godina pojavili su se u radničkom pokretu novi pogledi od zadacima u klasnoj borbi. Izrazio ih je VII kongres Kominterne kroz stavove o ulozi jedinstvene proleterske fronte i narodne fronte kao oblika zajedničke antifašističke borbe.

Idejno i kulturno obrazovanje radnika probudilo je ranije nerazvijene klasne osjećaje. Iako je kulturni rad socijalista i komunista bio različit imao je i zajedničkih točaka. I jedni i drugi proklamirali su kao cilj osposobljavanje i pripremanje radničke klase za ostvarenje njezine historijske misije – uklanjanje svake vrsti klasne eksploatacije i klasne vladavine, sukoba i ratova u uspostavu društva zasnovanog na općem blagostanju, slobodi, solidarnosti, bratstvu i drugarstvu među ljudima. Socijalisti su taj cilj željeli postići reformama, borbom protiv klasne isključivosti i kapitalista i radnika, ublažavanjem bezobzirne kapitalističke lakomosti, omekšavanjem ukočene, konzervativne političke tvrdoglavosti buržoaskih vođa i državnika. Pri tom su zastupali stajalište da male reforme i mali uspjesi krće put velikim. Prema tim stavovima podešavali su i način svoga političkog držanja i svoje kritike, ne ističući samo klasno nezadovoljstvo i klasni antagonizam, poštujući buržoasku državu i značaje kapitalističke klase – očekujući od njih isto tako kompromisno, kulturno držanje, prema sebi.

Komunisti su i u kulturnom radu polazili sa stajališta da klasna borba izvire iz nepomirljivih, suprotnih klasnih interesa, da proletarijat zbog toga što je jedini on u kapitalizmu lišen svojine nad sredstvima za proizvodnju s propašću kapitalizma nema što izgubiti, osim svojih okova. Političkim idejnim i kulturnim radom, komunisti su izgrađivali među radnicima osjećaje drugarstva i proleterske solidarnosti, pripremali ih za teškoće, iskušenja i velike žrtve. Oni su gajili u njoj mržnju prema izrabljivačima i prezir prema malograđanskom kukavičluku i filistarstvu. Komunisti su učinili da jugoslavenski proletarijat, koji je prolazio kroz tešku školu tvornič-

⁶¹² Ujedinjeni sindikati, br. 12, 1. decembra 1929, str. 178-180; br. 1, 1. januar 1930, str. 3-6; br. 11-12, novembar-decembar 1934, str. 238-239, br. 1-2, januar-februar 1935, str. 21-23; Izvještaj uprave URSSJ II redovnom kongresu u Zagrebu 27-28. septembra 1931, str. 55-56; Izvještaj izvršnog odbora III redovnom kongresu URSSJ u Sarajevu 15-16. 12. 1934, str. 74-75.

čkog rada, strajkaške i političke borbe, postane do-
sljednom revolucionarnom klasom sposobnom za
najveći heroizam, za smjelo i radikalno kidanje s
prošlosti i krčenje putova u novu budućnost. UR-
SSJ su jugoslavenski komunisti učinili školom klas-
ne borbe, organizacijom koja okuplja organizirane
snage i oko njih čitavu radničku klasu, školom pro-
leterске solidarnosti, školom socijalizma. Borci koji
su se u njima kovali bili su prožeti novom sviješću
koja je zračila revolucijom. Kad se taj pristup uspo-
redio s događajima koji su uskoro uslijedili, s ustan-
kom protiv fašističkog okupatora, postaje evidentno
koliko je pristup kulturi koji su imali socijalni de-
mokrati bio reformistički.

IV kongres URSSJ-a održan je 18. i 19. travnja
1938. godine u Zagrebu. Izvršni odbor URSSJ-a iza-
šao je na Kongres s opširnijim izvještajem o kultur-
no-prosvjetnom radu nego što je to činio ikada ran-
ije.⁶¹³ Izvještaj počinje analizom rada Centrale za
radničko vaspitanje. »Njen rad je bio ograničen
uglavnom na Beograd. U toku 1935. godine ona je
održala tečaj za osposobljavanje sindikalnih funk-
cionera. Organizirani su također tečajevi za omladi-
nu, učenike, šegrte i mlađe kalfe iz naših organiz-
acija, tečaj je bio poluzabavnog karaktera; i seminar
za svršene dake ranijih kurseva radničke škole.»

Centrala za radničko vaspitanje održala je 27. li-
stopada 1936. godine redovnu godišnju skupštinu u
Beogradu. Opširan izvještaj o radu u 1935. godini
primljen je s odobravanjem. Osnovni zadaci Centra-
le bili su: obrazovanje funkcionara za sve vrste or-
ganizacija slobodnog radničkog pokreta, plansko os-
posobljavanje radničke omladine za klasnu borbu i
odgajanje kako bi prihvatila ideologiju radničke
klase; stvaranje dječjih organizacija čiji će sadržaji
raditi zabava, pouka i zdravlje; osposobljavanje
ženskog pomoćnog kadra za socijalno pedagoške
ustanove; stvaranje prosvjetnih, naučnih, zdravstven-
ih ustanova, plansko organiziranje kolektivnog ko-
rištenja slobodnog vremena radnika i izdavanje od-
govarajućih publikacija.

Izvršni odbor URSSJ-a u zajednici sa Savezom
grafičkih radnika i Savezom bankovnih, osigurava-
jućih i trgovačkih činovnika (SBOTIC) pretresao je
pitanja zajedničkih akcija na sjednici 12. rujna 1936.
Na sjednici je utvrđeno da se prosvjetnom radu
mora posvetiti izuzetna pažnja, posebno zbog pril-
iva velikog broja novih članova koji nisu dovoljno
obaviješteni o osnovnim zadacima sindikata, koji
još nisu usvojili ideologiju radničkog pokreta, niti
se u dovoljnoj mjeri koriste različitim oblicima sin-
dikalnog djelovanja. »Novopridošle mase radnika u
sindikalnim organizacijama« – kaže se u tom izvje-
štaju – »treba upoznati s postojanjem raznih pro-
svjetnih, kulturnih i zabavnih ustanova u sastavu

pokreta i uputiti pojedince u one djelatnosti za koje
oni imaju prirodne naklonosti, kao npr. u pjevačka,
sportska, izletnička društva, u sindikalnu školu i
slično. U mjestima gdje takva društva ne postoje tre-
ba raditi na tome da se ona formiraju kako bi rad-
nici u svom krugu našli sve vrste rasonode.« Oblas-
nim odborima i organizacijama je skrenuta pažnja
na potrebu stvaranja povjereničkog kadra. Ovaj je
zadatak posebno značajan zbog postojanja čitava
niza kolektivnih ugovora po poduzećima u raznim
mjestima. Provođenje zaključenih kolektivnih ugo-
vora i njihovo poboljšanje i proširenje na širi krug
poduzeća, zavisilo je upravo o sposobnim radni-
čkim povjerenicima koji znaju i mogu radnike i sin-
dikalnu organizaciju predstavljati na dostojan na-
čin. Obrazovanje radničkih povjerenika obuhvaćalo
je: prvo, poznavanje postojećih zakona koji regulira-
ju uvjete rada, radničku zaštitu i osiguranje (Zakon
o zaštiti radnika, Zakon o osiguranju radnika, Zakon
o radnjama, Uredbu o burzama rada, zakonice, sa-
stav i funkcioniranje raznih radničkih automatnih i
socijalno-političkih ustanova, radničko sudovanje,
propise o funkcioniranju radničkog sudstva, način
rješavanja sporova iz radnih odnosa, Zakon o dru-
štvima, itd.), i drugo, poznavanje osnovnih pojmova
sindikalne teorije i prakse. Ovaj dio kursa sadržavao
je poznavanje strukture URSSJ-a i njegovih sastav-
nih organizacija, ciljeve organizacije, metode djelo-
vanja i neposredne zadatke, te osnovne informacije
o stanjima u radničkom pokretu i ostalim sindikal-
nim organizacijama. Programi ovog obrazovanja i
njegova organizacija provedeni su prema detaljnim
uputstvima oblasnih odbora URSSJ-a i suglasnosti
Centrale URSSJ-a.

Osim rada na obrazovanju povjereničkog kadra,
oblasni odbori su svaki na svom području, u svim
većim mjestima organizirali škole za opće političko
i ekonomsko obrazovanje radnika u sindikatima.
Centrala URSSJ-a je, u zajednici s oblasnim odbori-
ma i postojećim prosvjetnim radničkim ustanova-
ma, izradila priručnike za obrazovanje povjerenika
kao i za opće radničko obrazovanje. Ovaj prosvjet-
no-kulturni rad trebao se organizirati u zajednici sa
Savezom grafičkih radnika i Savezom bankovnih, tr-
govačkih i osiguravajućih činovnika. Oblasni odbori
i sastavne organizacije URSSJ-a pozvane su da od-
mah poduzmu korake kako bi u svim mjestima gdje
postoje URSSJ-ove organizacije bili formirani rad-
nički prosvjetni odbori, kao nosioci prosvjetne i kul-
turne djelatnosti. Ovi odbori trebali su stupiti u
vezu s oblasnim odborima URSSJ-a putem mjesnih
međustrukovnih odbora u pojedinim mjestima, ili,
gdje MMO ne postoje, putem podružnica pojedinih
URS-ovih sastavnih organizacija.

Troškovi obrazovne djelatnosti (štampanje pri-
ručnika, predavanja), pokriveni su, na osnovi odlu-
ke Izvršnog odbora URSSJ-a, posebnim doprinosom
koji se pod imenom »kulturni dinar« ubirao uz čla-
narinu u toku 1936–1937. godine u svim sindikati-
ma. Osim »kulturnog dinara« savezi su pozvani da

⁶¹³ URSSJ 1934–1937. Izvještaj Izvršnog odbora IV kon-
gresa Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavi-
je 18. i 19. aprila 1938. godine u Zagrebu. Šesto poglavlje:
Kulturno i prosvjetni rad 1–6, *Radnik*, Zagreb, 13. V 1938.

za ove akcije daju posebne priloge iz svojih kasa. Međutim, organizacije koje su vodile mnogobrojne tarifne pokrete i vezano uz to imale velike izdatke za tarifne akcije nisu izvršavale ovu obavezu.

Koliki se značaj pridavao kulturno-prosvjetnom radu 1937. godine vidljivo je i iz zaključaka Izvršnog odbora URSSJ-a koji glasi: »Izvršni odbor URSSJ skreće pažnju svim sastavnim organizacijama i Oblasnim odborima URSSJ-a na značaj prosvjetnog rada među radnicima. On ih poziva da preko svojih podružnica odnosno Mjesnih međustrukovnih odbora u svim mjestima, organiziraju ovakav rad kao hitnu potrebu. Centrala URSSJ stoji na raspoloženju svim sastavnim organizacijama i Oblasnim odborima da ih u ovome radu pomogne na odgovarajući način. Detaljna uputstva u ovom radu bit će razaslana svim organizacijama i Oblasnim odborima.«

Govoreći o kulturno-prosvjetnom radu u Sloveniji u izvještaju se kaže da je raspuštanjem »Svobode« režim zadao veliki udarac kulturnom radu među radništvom Slovenije. Umjesto »Svobode« obnovljen je rad kulturno-prosvjetnih društava pod starim imenom »Vzajemnost«. Time je sindikalnom pokretu olakšan rad, pa je Kongres Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Sloveniju (Strokovne komisije) donio preporuku da se sindikalno organizirani radnici uključe u rad ove organizacije, a sindikalni forumi osiguraju stalnu suradnju sindikata i »Vzajemnosti« na kulturnom planu, a posebno na odgoju i organiziranju omladine. Pokrajinski odbor URSSJ-a za Sloveniju posebnu je pažnju posvetio radničkoj štampi. Izražena je želja da »Delavec« češće izlazi, zahvalnost radničkoj štampi »Delavskoj politici« i »Volksstimme« za usluge koje je u svim prilikama učinila sindikalnom pokretu, pohvaljena je djelatnost Cankarjeve družbe. Kao veoma korisnu novost ističe se to što je »Delavec« pojačan »Ljudskim glasom« koji je stalnim kontaktom s poluproleteriziranim seoskim stanovništvom pripremao ovu strukturu radnika za sindikalni pokret, uspostavljao prisniji kontakt između radnika u gradu i radnika na selu i, informirajući o borbama radnika u gradu, stvarao mogućnost za jačanje radničkog sindikalnog pokreta u cjelini.

U izvještaju podnesenom na Kongresu govori se opširno o odlukama sarajevskog kongresa o sindikalnoj štampi, ističući da su one pokazale da »savezni listovi predstavljaju čist luksuz za pokret kao cjelinu jer oni nisu u stanju da zadovolje članstvo koje te listove čita. Jedan savezni list ne može da piše i ćirilicom i latinicom, uz to još i srpskohrvatski, slovenski, njemački i mađarski. Postoje posebne jezične i »plemenske« oblasti, pa prema tim prilikama mora biti udešena i sindikalna štampa: za sve saveze u jednoj jezičnoj ili pismenoj oblasti, jedan zajednički sindikalni list. Iako različiti, ti listovi moraju odgovarati programu pokreta kao cjeline, koji je on sebi dao na svome kongresu u Sarajevu, i odlukama donesenim na tom istom kongresu.«

U Sloveniji je kao organ URSSJ-ova pokreta prihvaćen list »Ljudski glas«. (Jedno vrijeme je to bio »Radnički Jug«.) U izvještaju se dalje kaže da je »Radnik« u Zagrebu počeo izlaziti kao list Pokrajinskog odbora URSSJ-a, ali, kako svojim tekstovima nije odgovarao intencijama sarajevskog kongresa te je bio u suprotnosti s politikom URSSJ-a, centrala ga nije priznala kao svoj organ i osporila mu je pravo da se predstavlja kao dio pokreta URSSJ-a. Pitanje priznanja »Radnika« još je stajalo otvoreno jer je u načinu redigiranja toga lista i cjelokupne ostale štampe URSSJ-ova pokreta postojala ideološka razlika. Sindikalnom pokretu stajala je na raspolaganju još i ova štampa: »Radničke novine«, Beograd; »Slobodna riječ«, Zagreb; »Grafički radnik«, Zagreb; »Munkas Ujsag«, Novi Sad; »Delavska politika«, Maribor; »Delavec«, Ljubljana; »Ujedinjeni željeznica«, Ljubljana; »Privatni namještenik«, Zagreb; »Privatni namještenec«, organ Saveza privatnih namještenika za Dravsku banovinu, Maribor; »Pokret«, list privatnih namještenika, Beograd; »Građevinski radnik«, organ Saveza građevinskih radnika, Beograd; »Glas«, organ Ujedinjenog saveza hotelsko-kafanskih i gostioničarskih radnika, Beograd; »Ujedinjeni sindikati« (kao sindikalni arhiv), centralni organ URSSJ-a, Beograd; »Snaga«, socijalistički časopis, Sarajevo; »Glasnik«, Savez bankovnih i osiguravajućih činovnika, Zagreb; »Svoboda«, Ljubljana; »Ljudski glas«, Ljubljana.

U zajednici sa Centralom za radničko vaspitanje i Glavnim radničkim savezom za Srbiju, Centrala URSSJ-a je osnovala izdavačko poduzeće »Oslobođenje«. Namjena je »Oslobođenja« bila da izdaje literaturu potrebnu za klasno obrazovanje radnika. U izdanju »Oslobođenja« izašle su ove publikacije: »Privreda i politika« dr Živka Topalovića, »Sindikat i fašizam« Bogdana Krekića, »Slika privredne krize« dr Živka Topalovića, »Radnička nezaposlenost u krizi« dr Živka Topalovića, »Ustavno pitanje u Jugoslaviji« Jove Jakšića, »Kolektivni ugovori« Bogdana Krekića, »Seljaštvo i radništvo« dr Živka Topalovića, »Teškoće federalizma« Milice Topalović, »Srednji redovi i kapitalizam« dr Živka Topalovića.

U izvještaju na Kongresu govori se i o velikom značaju koji imaju radnička kulturno-umjetnička društva za radnički pokret. Pjevačka i umjetnička društva okupljena u Sloveniji putem »Vzajemnosti«, u Bosni putem Saveza radničkih kulturnih društava, u Vojvodini Zajednice radničkih kulturnih i sportskih društava i društva iz Srbije i Hrvatske osnovala su zajednički organ za cijelu državu – Savez radničkih pjevačkih, umjetničkih i muzičkih društava koji je znatno pridonio unapređenju ove djelatnosti. U izvještaju se ništa ne govori o Zajednici kulturno-prosvjetnih društava u Hrvatskoj i Sloveniji. Kao najkvalitetnija i najaktivnija muzička društva navedena su: »Abrašević« u Beogradu, »Proleter« u Sarajevu, »Jedinstvo«, »Sloga« i »Jednakost« u Zagrebu, »Radnik« u Novom Sadu.

I sportska društva, a posebno nogometna, navodi se u izvještaju, stvorila su svoju zemaljsku Radničku sportsku zajednicu. Najaktivniji klubovi u ovom sportu su »Hajduk« u Sarajevu, »Split« iz Spita, »Radnički« iz Kragujevca, »Borac« iz Beograda, »Svoboda« iz Ljubljane, »Radnički« iz Vršca i »Radnički« iz Indije. Oni su, s još oko 100 drugih nogometnih klubova u Radničkoj sportskoj zajednici, mnogo pridonijeli vezivanju radnika uz sindikalni i radnički pokret. Isto tako se može ocijeniti i rad radničkih planinarskih i izletničkih društava.

Na Kongresu je došlo do sporazuma sa socijalistima i o kulturno-prosvjetnom radu. Kongres je stavio u zadatak sindikatima da se ne samo posredno već i neposredno angažiraju na organiziranju prosvjetnog i kulturnog rada. Evo kako je to formulirao Kongres u svojim odlukama: »1. Ogroman je značaj prosvjetnog i kulturnog rada među članstvom i širokim masama radnika i namještenika. Da bi odgovorili prosvjetnim i kulturnim zadacima, koji stoje pred njima, sindikati imaju dužnost da i pojedinačno i preko zajedničkih organa pokreta URSS-a učine krajnji napor na prosvjetnom i kulturnom polju. U cilju organiziranja ovog rada nužno je: a) da centrala URSS-a sama ili u zajednici s postojećim kulturnim i prosvjetnim radničkim centralama, organizira prosvjetni rad preko svojih oblasnih, odnosno mjesnih međustrukovnih odbora u cijeloj zemlji; b) da sama ili u zajednici sa prosvjetnim i kulturnim radničkim centralama izradi prosvjetni plan i pobrine se za pomoćna sredstva (knjige, pisana predavanja); c) u cilju pokrivanja troškova, koje će ovaj posao nametnuti, raspíše obavezan razrez na sve sastavne organizacije, do iznosa od dva dinara godišnje po članu. 2. Sastavnim se organizacijama preporuča da u toku mrtve radne sezone ustanove stručne tečajeve, u kojima bi radnici sticali potrebna stručna znanja iz svoje struke. U koliko budu radnici bolje verzirani u poslovima struke, imali više kvalifikacije, u toliko će više vrijediti, i u toliko će napori sindikalnog pokreta da poprave njihov položaj, biti lakši i uspješniji. U poslu stručnog obrazovanja radnika treba angažirati poznate i priznate stručnjake, kao i javne ustanove. 3. Treba obratiti pažnju stručnom obrazovanju radničkog podmlatka – šegrtu – budućih radnika. Tražiti da sindikati dođu do utjecaja na školovanje šegrtu u zanatskim školama u ravnoj mjeri kao poslodavačka strana. U sastavu sindikalnih organizacija osnivati prosvjetne sekcije za stručno obrazovanje podmlatka.«

Prije Kongresa Izvršni je odbor URSS-a, na svojoj sjednici od 15. veljače 1938. godine, odlučio da list »Radnik« prizna kao organ pokreta URSS-a s time da odgovornost za njegovo uređivanje pred Izvršnim odborom snosi Oblasni odbor URSS-a u Zagrebu, i to putem posebnog redakcijskog odbora čije članove treba saopćiti centralnoj upravi URSS-a. Kongres je usvojio tu odluku u rezoluciji koja glasi: »Kongres potvrđuje odluke sarajevskog kongresa i Izvršnog odbora, koje se odnose na štampu pokreta

i stavlja u dužnost svom izvršnom odboru, da utiče na sve sastavne organizacije: 1. Da oblasnu štampu, koju centrala URSS-a prizna kao svoju, obavezno ili fakultativno primaju za svoje članstvo. 2. Da posebni sindikalni organi, u koliko ne postoji naročita potreba da oni izlaze, prestanu sa izlaženjem u interesu oblasne štampe, koja treba da predstavlja cjelinu pokreta. 3. Sastavne organizacije, koje smatraju da trebaju izdavati svoje naročite listove i u kom opsegu, treba da dobiju prethodno saglasnost izvršnog odbora URSS-a.«

Nakon Kongresa podvukao je »Radnik« da kulturno i prosvjetno uzdizanje članstva sindikata i širokih masa radnika i namještenika predstavlja, uz ekonomske i organizacijske zadatke sindikata, jedno od najvažnijih područja sindikalnog rada. Radnici i namještenici se organiziraju u sindikatima da zaštite svoja osnovna ekonomska i socijalna prava, a poticaj za organiziranje daju im svakodnevnne teškoće i želje da poboljšaju svoj ekonomski položaj. Sama činjenica da se radničke mase okupljaju u sindikatima, još ne znači da imaju dublji uvid u sve prednosti koje im to organiziranje donosi. Na sindikatima je da upoznaju radnike i namještenike s osnovnim zadacima sindikata, da ih kulturno uzdižu i idejno obrazuju, kako bi izgradili u punom smislu svoju klasnu svijest. Jer svjestan radnik, koji zna što hoće, moći će se boriti za svoja prava na posve drugi način, moći će se oduprijeti protivničkim ideologijama i neće prijetiti opasnost da izađe iz pokreta čim se trenutno poboljša ekonomski položaj. Kulturni i prosvjetni rad među radnicima posebno je važan zbog velikog broja nepismenih radnika i još većeg broja onih koji nemaju ni najosnovnije opće obrazovanje. Zbog toga pitanje kulturno-prosvjetnog rada, obrazovanja sindikalnog kadra i radnika postaje jedno od bitnih pitanja rada sindikalnog pokreta, pa čak i uvjet njegova daljnjeg razvoja i opstanka.

Sindikalne škole i tečajevi

Odgoj i obrazovanje u školama bilo je jedan od najsnažnijih instrumenata širenja i učvršćivanja buržoaske ideologije i kulture u ovim strukturama stanovništva. Karakteriziralo ga je izgrađivanje idealističkog pogleda na svijet, bilo je prožeto religijskim duhom, učvršćivalo je moralne vrednote kapitalističkog društva i idealiziralo njegove društvene i državne institucije. Tome su u podjednakoj mjeri pridonosili škole, štampa, radio i druga sredstva masovnih komunikacija koja su bila u rukama kapitalista i njihove države. Zato je klasni idejni i politički odgoj, povezan s političkim i ekonomskim oblicima klasne borbe bio neobično važan za razvijanje klasne svijesti radnika. Odgoj i obrazovanje radnika koju su vršili klasni sindikati zasniavano se na historijskom dijalektičkom materijalizmu kao naučnom pogledu na svijet, objašnjavanju klasnih odno-

sa i uloge radničke klase, pokretanju u borbu za mijenjanje društvenih odnosa i stvaranje besklasnog društva. Kršćanski sindikati odgajali su radnike u skladu s konzervativnim religiozним predodžbama pravde, a socijalisti, iako u manjoj mjeri u skladu s marksističkim pogledom na svijet, faktički su odgajali radnike za sudjelovanje u buržoaskom demokratskom društvu.

Shvaćajući značaj i potrebu obrazovanja radnika i osnivanja radničkih škola, URSSJ je polazio od stava da je obrazovanje u kapitalizmu privilegija viših društvenih klasa, jer su radnicima u najboljem slučaju dostupne samo osnovne škole, a vrlo rijetko i poneki razred gimnazije. Znanje koje se tu dobije vrlo je oskudno, jer se svodi na čitanje i osnovne računске operacije. Zbog toga radnici moraju sami da nadopunjuju svoje nedovoljno školsko znanje i obrazovanje. Oni to postižu pohađanjem radničkih škola, kurseva i predavanja.

Sistematsko obrazovanje sindikalnih funkcionera i radnika u okviru URSS-a imala je jedino Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu. Obrazovanje se vršilo putem radničke škole, tečajeva i seminara.

Radnička škola u Beogradu imala je Pravila, koja su služila kao primjer i drugim radničkim školama, pa ih u cjelini donosimo:

«I Slušaoci: 1. Slušaoc Radničke škole može biti svaki radnik-ca koji se redovno prijavio Centrali za radničko vaspitanje lično ili preko stručnih ili kulturnih organizacija, začlanjenih u istoj; 2) Svaki slušaoc dužan je ispuniti upitnik pri stupanju u školu verno i istinito. Cilj ovoga upitnika je prikupljanje podataka za građu naše radničke psihopedagogije; 3) svaki slušalac, koji želi da dobije diplomu dužan je redovno posećivati časove tečaja u koji se upisao i položiti propisane ispite; 4) Uprava škole smatra da slušaoci treba da gaje drugarstvo i ljubav prema organizovanom radničkom pokretu i njegovim funkcionerima i zato im preporučuje da svoje ponašanje tako podese.

II Odnos prema drugovima: 5) Kako su slušaoci organizovani radnici-ce njihov međusobni odnos u školi treba da bude drugarski, srdačan i prirodan. Toga radi, valja da Radnička škola predstavlja ne-tradicionalnu školu, već radnu zajednicu u kojoj će vladati duh solidarnosti, saradnje i uzajamnog drugarstva i prijateljstva. 6) Ovakva radna zajednica zahteva od svakog pojedinca samosavlđavanje tj. disciplinu nad samim sobom, poštovanje onih s kojima se saraduje i iskrenost prema svima onima koji rade u školi. 7) Duh moderne radne zajednice zahteva samokritiku i dobronamernu kritiku okoline u cilju usavršavanja. Sve što je nepovoljno i nepriyatno raspravlja se otvoreno i zajednički. Radi vežbanja u formiranju karaktera u krugu radne zajednice slušaocima će stajati na raspoloženju naročita 'knjiga napomena', u koju svaki slušalac i nastavnik imaju dužnost i pravo da upišu svoje mišljenje o stvarima koje se tiču Radničke škole.

III Ponašanje na radu: 8) Da bi se pribavio nužan autoritet Školi, od koje će vremenom postati Radnički univerzitet, potrebno je da slušaoci discipliniraju sami sebe i vode računa ne samo o svome ponašanju već i o ponašanju svoje okoline. 9) Zato u Školi nije dozvoljeno pušiti, pljuvati van pljuvaonice, uznemiravati razgovorom i lupanjem ostale slušaocce kao i unositi piće u slušaonicu. 10) Kako su svi predmeti u Školi nabavljeni sa velikim žrtvama preporučuje se slušaocima da sami čuvaju i štite sve predmete od kvara i upropašćenja. 11) Svaki dokazni kvar vinovnik će biti dužan da nadoknadi, jer su školski predmeti zajednička svojina svega organizovanog radničkog pokreta, koji ih nabavlja uz najveće napore i žrtve. 12) Zadocnjavanje i ometanje rada izlaženjem, znak su nedovoljnog vaspitanja, takta i poštovanja tada ruda i slobode. Zato Uprava Škole smatra da njeni slušaoci neće ovakve postupke sebi dozvoljavati sem u slučaju neminovnosti. 13) Prilikom izleta i poseta muzeja, fabrika itd. Uprava smatra da će slušaoci Škole umeti održati ugled svoj i svoje Škole pred stranim svetom, ponašanjem dostojnim ličnosti koje žele da se vlastitim radom uzvise nad nekulturnošću. 14) Prilikom posete stranih lica Školi slušaoci će umeti da se ljubazno i učtivo ponašaju i obavešte iste o svim pitanjima Škole, ili ih upute na Upravu iste.

IV Odnos prema nastavnicima: 15) Nastavnici, radnici Škole su ugledni funkcioneri radničkog pokreta, koji žrtvuju svoje slobodno vreme za uzdizanje novih generacija radničke omladine i kultivisanje radnika-ca u znanju i životnom iskustvu. Zato su slušaoci Radničke škole svesni ove žrtve i kao kulturni omladinci u položaju da stupe s njima u odnos pun drugarstva i poštovanja. Sami će nastavnici umeti da razviju drugarsku naklonost i saradnju svojih slušaoca. 16) Osnovno pravilo dobro vaspitane ličnosti je: da sve one sa kojima dolazi u dodir učtivo i ljubazno pozdravlja. Naš je pozdrav 'Zdravo druže, drugarice!' i onaj koji bi se o ovo osnovno pravilo ogrešio, svakako da ne bi mogao važiti kao ličnost za poštovanje. U našoj radnoj zajednici mora važiti pravilo: 'Poštuj, da te poštuju, voli da budeš voljen'. 17) Svaki slušalac se u svako doba može i treba slobodno da obrati za savet, obaveštenje ili saopštenje svoje želje ili mišljenja svakom nastavniku kao svom starijem i iskusnijem drugu. Uzajamna iskrenost i poštena otvorenost jeste drugo pravilo dobro vaspitanih ličnosti. Da bi se slušaoci izgledili iznad obične nekulturne sredine – ogovaranja i intrigriranja – Uprava škole je rešila da svakoga meseca slušaoci svih tečaja i svi nastavnici održe diskusiono veče, na kome će se raspravljati sva sporna pitanja, koja se odnose na školu i rad u njoj.

V Samoobrazovanje i ispiti: 19) Metod rada u Radničkoj školi je samoobrazovanje. Slušaoci će zajedno sa nastavnicima raditi aktivno i ne prosto slušati. Predavanja su uputstva, uvod u lični rad koji treba da bude glavni. 20) Pored samoobrazovanja

važno je da svi daci i nastavnici saraduju zajedno na obradi pojedinih naučnih ili sindikalnih pitanja, anketa, itd. 21) Svakoga časa na završetku zapisace se svaki slušalac u dnevnik škole radi tačne evidencije. 22) Svaki tečaj završava se ispitom, koji je opšti – propitivanje i lični – samostalno izraden pismeni rad. Po svršetku ovoga dobija se diploma Škole. 23) Školski rad započinje svečanim otvaranjem škole, a završava se delenjem nagrada slušaocima. 24) Na kraju godine priredice Škola jednu naučnu ekskurziju radi upoznavanja rada u velikim preduzećima. Da bi se moglo putovati potrebno je prištediti novca. Tom štednjom moći će svaki slušalac sebi da obezbedi dovoljnu količinu novca za put. 25) Ovom akcijom rukovodiće naročiti odbor od slušaoca i direktora. 26) Sve nesuglasnice rešava i sva obaveštenja daje po pitanju Radničke škole direktor iste u Centrali za radničko vaspitanje.»

Neposredno poslije uvođenja šestojanuarske diktature, u travnju 1929. godine, provedeni su javni ispiti učenika Radničke škole u Beogradu. Ispitnu komisiju činili su dr Dragiša Đurić, dr Živko Topalović i Milica Topalović. »Prisustvovao je radi upoznavanja škole i ocene uspeha i predesnik Pedagoškog društva, profesor pedagogije na beogradskom Univerzitetu Milan Sević. Odgovori učenika na pitanja iz sociologije (nauke o društvu) i ekonomije (nauke o proizvodnji) bili su vrlo dobri i vrlo tečni. Svi su prisutni bili zadivljeni uspjehom, koji su učenici pokazali.« »Kako je prošlogodišnja Radnička škola dala odlične rezultate Centrala za Radničko vaspitanje rešila je da i 1929. godine otvori od 1. novembra dva kursa: niži i viši. U niži kurs primiče se 80 učenika, prvenstveno organizovanih radnika-ca. Predavanje će se držati dva puta nedeljno od 7-9 časova uveče u zgradi Radničke komore. U viši kurs primiče se svi oni, koji su svršili niži tečaj škole prošle godine i oni kojima su već poznati elementi ekonomije, sociologije i sindikalne prakse. Uz ovaj kurs primiče se 40 učenika-ca, prvenstveno organizovanih radnika-ca. Časovi će se držati dva puta nedeljno od 7-9 uveče«.

U vezi s programom škole za sindikalne kadrove u URSS-u se raspravljalo da li funkcionari radničkih sindikata trebaju imati pretežno teorijski ili praktično obrazovanje. Tadašnji sindikalni rukovodioci zastupali su stajalište da u vrijeme velikih klasnih borbi, pokreta i akcija sindikati trebaju funkcionare koji su praktičari, disciplinirani, borbeni i izdržljivi borci. U vrijeme kad treba sindikate braniti ili usavršavati, razvijati novu djelatnost, potrebni su teoretski obrazovani funkcioneri, koji će se moći sami snalaziti, procjenjivati situaciju, davati inicijativu i donositi samostalno odluke. Pošto je u doba diktature trebalo sindikate braniti i čuvati, to se tražilo da se veća pažnja posveti teoretskom obrazovanju, kako bi u drugim, povoljnijim prilikama sindikati imali sposobnog radničko rukovodstvo.

U Zagrebu je Mjesni međustrukovni odbor osno- vao školu za radničke povjerenike i buduće sindi-

kalne funkcionare, koja je otpočela s radom 11. svibnja 1931. Osnovni su predmeti u školi bili: sindikalni pokret – povijest, teorija i praksa; socijalna politika – zakonska zaštita radnika, socijalno osiguranje, itd.; ekonomija – Marksova ekonomska teorija, razvikat društva, aktualni privredni problemi; funkcionari u radničkom pokretu – rad u organizaciji, administracija sindikata, organizacijsko ustrojstvo, govorništvo itd. Predavači su bili Pfeiffer, Tačić, Krekić, Pongračić, Fleischer i Colner. Škola je imala 50 polaznika.

1932. je godine nastava u školi počela 8. veljače s predavanjem: Kina u plamenu. Slijedila su predavanja iz oblasti ekonomska nauka, o socijalnoj politici i sistemu zakonske zaštite radnika i namještenika. Predavači su bili Pfeiffer, Kus-Nikolajev, Tačić, Fleischer, Becker i Korošec.

U Osijeku je sindikalna škola otpočela s radom 15. ožujka 1934. Predmet proučavanja bila je ekonomska teorija Karla Marxa; prvo predavanje: Najamni rad i kapital. 1938. su se godine u školi predavali predmeti iz oblasti sindikalne teorije i prakse i opći obrazovni predmeti kao zemljopis, računovodstvo, hrvatsko-srpski jezik i pravopis.

U Varaždinu je 1. studenom 1935. godine otvorena Radnička prosvjetna škola za sindikalne funkcionare. Škola je trajala četiri mjeseca. Predavanja su održavana svakog tjedna po dva sata.

U Cakovcu je Mjesni međustrukovni odbor organizirao tečaj za sindikalne funkcionare. Tečaj je otvoren 21. veljače 1936. Vodio ga je Makso Golob. Održavao se dvaput tjedno. Na tečaju se predavalo o sindikalnoj teoriji i praksi, radnom pravu i političkoj ekonomiji. Za tečaj je vladao veliki interes.

U sindikalnim školama i na tečajevima održanim 1935–1936. godine za sindikalne funkcionare obrađivale su se teme o razvoju društva, iz oblasti nauke o prirodi, historije čovječanstva, historije kulture i političke ekonomije. Organizirali su se i posebni ekonomski seminari, idejno-politički, umjetnički (estetski) i stručni seminari, čiji su polaznici bili već izgrađeni funkcionari. Na seminarima su se čitali referati pojedinaca i grupa i vodile diskusije o njima. Vodili su se i posebni tečajevi o historiji socijalizma, socijalnog pedagogiji, socijalnoj politici, radnom pravu, sindikalnoj teoriji, sindikalnoj praksi, sindikalnoj administraciji. Dva posljednja imala su potpuno praktički karakter.

Radnička akademija Radničke komore Zagreb, održavala je svake godine besplatne početne i napredne tečajeve za obrazovanje radničkih funkcionara i povjerenika i tečajeve općeg obrazovanja kao što su poznavanje hrvatsko-srpskog jezika, socijalne politike, historije ljudskog društva, sociologije, osnova kulture, tečaj o ulozi socijalnih ideja u razvoju kulture i tečajeva za učenje stranih jezika i esperanta.⁶¹⁴

⁶¹⁴ Radničke novine, Beograd, 1. V, 27. IX i 1. XI 1929; Radničke novine, Zagreb, 1. 8. V, 3. VII, 27. XI, 18. XII 1931; 5. 9. II 1932; 11. XI 1933; 23. III, 7. i 15. IX 1934; 11. IX, 1. i 15. XI 1935; 6. III 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 15. I 1938.

Prosvjetna centrala Pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju organizirala je 1938-1940. tečajeve i seminare sa slijedećim temama: »1. *Zašto se organiziramo?* Šta su radničke organizacije i kako su nastale – njihove zadatke, djelokrug i ciljevi sindikalnog rada (teorija) – Vrste sindikata – zašto klasno – borbeni sindikati – Dužnosti i prava članova – šta pruža organizacija radniku – Zadaci revolucionarnog sindikalnog pokreta i njegovi osnovni zahtjevi. 2. *Učitelji radničke klase i njihov nauk.* Marx i Engels – glavna djela, osnovne misli i zahtjevi – što je marksizam – Marx i sindikati – kako se odnosi buržoazija prema Marxu i Engelsu – kako se razvijao marksizam (glavne struje, nastanci, skretanja itd.) 3. *Pitanje jedinstva sindikalnog pokreta.* Front poslodavaca i front radnika – kako se iskorištava neorganiziranost i podvojenost radnika i njihovih organizacija – važnost narodnog i međunarodnog akcionog jedinstva – odnos prema drugim radničkim organizacijama – taktika u jedinstvenim akcijama – kako postavljamo pitanje jedinstva. 4. *Koja i kakva zakonska prava ima radnik?* Radničko zakonodavstvo, njegov postanak, svrha i značenje – najvažnije zakonske odredbe o zaštiti radnika – kako se primjenjuje socijalno zakonodavstvo u praksi – može li se putem socijalnog zakonodavstva konačno riješiti problem radničke klase-zahvatjevi klasnog radničkog pokreta u pogledu socijalnog zakonodavstva. 5. *Radničke socijalne ustanove.* Postanak, smisao i zadaci radničkih socijalnih ustanova – radničke komore, burze rada, Suzor, Ouzori, zavodi za penziono osiguranje itd. i njihov djelokrug i organizacija – udio radnika u tim ustanovama, u teoriji i praksi, tko financira te ustanove – glavni zahtjevi klasnog radničkog pokreta. 6. *Šta je URSS?* Historijski podaci o klasnom radničkom pokretu u Jugoslaviji – URSS nekada i sada – organizacioni sastav URSS-a: pojedini savezi (podsavezi, podružnice, platišta, itd., odbori, forumi, skupštine, kongresi), njihov međusobni odnos u pojedinom mjestu (MMO), pokrajini (Oblasni odbori) i u cijeloj zemlji – uloga URSS-a. 7. *O društvu.* Šta je društvo – postanak i razvoj društva – oblici društva – društveni odnosi i suprotnosti – porodica, plemo, narod, država – problemi današnjeg društva – društvo budućnosti – uloga žene i djeteta u današnjem i budućem društvu. 8. *Šta je proletarijat?* Proletarijat nekad i danas – današnji položaj proletarijata – historijska zadaća proletarijata i njegove težnje – što je klasa – klasna borba – oznake radničke klase – besklasno društvo – radnik i seljak – radnik i sitni posjednici – jedinstveni front – kako radnička klasa shvaća nacionalni problem. 9. *Kapitalizam i njegove osnove.* Kapitalizam kao sistem proizvodnje i društveni odnos – kako je nastao kao i zakonitost njegova razvoja – odnos kapitalističke klase i proletarijata – radnica i profit – što je kapital – imovni odnosi u kapitalizmu – zašto je proletarijat protiv privatnog vlasništva – društveno vlasništvo – zajednica proizvodnje i razdiobe – kapitalistička i socijalistička socijalizacija –

kako se principi kapitalističkog društva odrazuju u ličnim, porodičnim, društvenim odnosima i u nadgradnji uopće. 10. *O gospodarskim krizama.* Krize kao osnovna oznaka kapitalističke proizvodnje – u čemu je bit kriza ciklički karakter kriza – kako se kapitalizam brani od kriza – koje je jedino rješenje problema kriza. 11. *Problem nezaposlenosti.* Uzroci nezaposlenosti – rezervna armija rada i njena uloga – nezaposleni i radnički pokret – zakonska zaštita nezaposlenih kod nas i u svijetu – šta se radi protiv masovne nezaposlenosti naših dana, i što bi trebalo raditi (naši zahtjevi) – što mi je činiti, ako sam nezaposlen. 12. *O kolektivnim ugovorima.* Radni ugovori i njihov postanak – individualni i kolektivni ugovori – koje su koristi za radnike od kolektivnih ugovora dugoročni ili kratkoročni ugovori – što treba obuhvatiti kolektivnim ugovorima i kada ga treba sklapati – poteškoće u praksi i kako ćemo im se oduprijeti – borba za kolektivne ugovore (tarifni radnik i štrajk) – pravo radnika na štrajk – oblici štrajkova, kada i kako se vode – organizacija i radnik u slučaju štrajka – historijski štrajkovi – generalni štrajk i njegovo značenje – štrajkovi u današnjoj situaciji. 13. *Socijalna medicina.* Što je socijalna medicina – preventivna i obična medicina – radničke bolesti – ne-zgode – zaštita radnika u bolesti i nezgodi u teoriji i praksi – statistički podaci – o prehrani, higijenskim uvjetima radničkih stanova, radionica itd. – radno vrijeme – pitanje radničke djece – socijalna medicinska zaštita žena – što zahtjeva klasni radnički pokret. 14. *Pitanje radničke omladine.* Položaj radničke omladine i njena uloga u procesu proizvodnje i na radnom tržištu – što daje zakon omladini, a što praksa – omladina i sindikati – kako će se omladina povezati uz pokret – 'mladi i stari' – kulturni rad s omladinom – što zahtjeva svjesna radnička omladina. 15. *Pitanje žena radnica.* Položaj žene u današnjem društvu – njena uloga u procesu proizvodnje i na radnom tržištu – žena kao konkurent muškarcu – prava, zadaci i dužnosti žena radnica u organizaciji – kako klasni radnički pokret gleda na problem žena – nepravilnosti u odnosu između drugova i drugarica – pitanje radnice majke i njenog djeteta – zahtjevi radničke klase u pogledu žena radnica. 16. *Udio radnika u kulturi.* Što je kultura, faktori koji je određuju – kultura u klasnom, a napose u kapitalističkom društvu – ima li kulture izvan vladajuće klase – šta je umjetnost, znanost, filozofija – uloga religije – ideologija kao oružje klasne borbe – radnička klasa i kultura – problem radničke kulture – putovi i ciljevi radničke kulture – ostvarenje u klasnom i u besklasnom društvu – o seljačkoj umjetnosti i kulturi – kulturno-prosvjetni rad u sindikatima i njegovo značenje – radnička štampa – zahtjevi radničkog pokreta u pogledu kulture. 17. *Usavršavanje tehnike i proletarijat.* Uloga stroja u proizvodnji i u društvu – da li je stroj neprijatelj radničke klase – što je racionalizacija i koja joj je svrha – tekuća vrpca i njene posljedice – stroj i nekvalificirana te ženska i dječja radna snaga – za-

što tehnika ugrožava radnika – stroj i tehnika u budućem društvu. 18. *Socijalni poroci*. A) kriminal, njegovi uzroci, način, kojim se sprečava u današnjem i u budućem društvu – kriminalitet žena i djece – statistički podaci; B) alkoholizam i njegovi uzroci – alkohol i kriminal – kako se sprečava alkoholizam – antialkoholni pokreti – kako je s radničkom klasom kod nas; C) prostitucija i njeni uzroci – postanak prostitucije – tko su prostitutke – statistički podaci – prostitucija i alkohol, odnosno kriminal – muška prostitucija – kako sprečavati prostituciju – što je moral – klasni karakter morala – odakle nemoral. »

Predavanja

URSS-ove su organizacije u znatnoj mjeri koristile predavanja, neposredno usmeno izlaganje, kao metodu idejno-političkog i općeg obrazovanja radnika. Svako javno predavanje moralo se prijaviti policiji s nazivom teme, kratkim sadržajem, osobnim podacima o predavaču, danu, satu i mjestu predavanja. Novine su donosile obavijesti o održanim predavanjima, ako je na njima sudjelovao veći broj slušalaca ili ako je predavač bio poznata ličnost iz reformističkog rukovodstva ili aparata Radničke komore. Prema tim podacima, Radnička je akademija u Zagrebu održavala godinama svake srijede popularna naučna predavanja.

U razdoblju od 1929. do 1939. prema podacima koje je zabilježila štampa, u Zagrebu je Radnička akademija održala tridesetak predavanja i to s područja položaja radničke klase i djelatnosti u Jugoslaviji 12 predavanja, međunarodne politike i međunarodnog radničkog pokreta pet, prirodnih nauka četiri, književnosti dva i zdravstvenog odgoja šest.

Radnička je akademija organizirala predavanja i slala svoje predavače i u unutrašnjost Hrvatske i Slavonije. Predavanja su organizirana u razdoblju od 1929. do 1935. godine u Bjelovaru, Slavskom Brodu, Varaždinu, Osijeku, Sisku, Karlovcu, Koprivnici, Vinkovcima, Daruvaru, Delnicama, Sušaku, Senju, Slavonskoj Požezi, Čakovcu, Pakracu, Novskoj, Novoj Gradišci, Ogulinu, Petrinji, Zaprešiću, Svetom Križu, Virovitici, Vukovaru, Križevcima, Banja Luci i drugdje.

U navedenim mjestima održano je, prema podacima kojima raspolazemo, ukupno 50 predavanja i to: o položaju radničke klase u Jugoslaviji i djelatnosti sindikata 27, o međunarodnoj politici i međunarodnom radničkom pokretu osam, o izvorima fašizma, njegovim ciljevima i posljedicama 11, o problemima iz domene ekonomskih nauka osam, filozofije i sociologije sedam, historije pet i zdravstvenog odgoja četiri.

Ovi podaci, međutim, odnose se samo na aktivnost Radničke akademije u Zagrebu. Predavanja kao oblik obrazovne djelatnosti vrlo su se često koristila.

Organizatori predavanja bili su, u prvom redu, mjesni međustrukovni odbori i prosvjetni odjeli radničkih komora dok su se nalazili pod rukovodstvom klasnih radničkih organizacija. U Zagrebu su se predavanja organizirala prvenstveno putem mjesnih sindikalnih organizacija i kulturno-prosvjetnih društava. Idejno-obrazovni rad bio je relativno masovan. Intenzivnost tog oblika obrazovanja vidi se iz izvještaja sindikalnih podružnica za 1939. godinu u Zagrebu. Prema tom izvještaju podružnica Saveza metalnih radnika održala je u toku godine 56 predavanja, podružnica Saveza brijačkih i frizerskih radnika 52, podružnica Saveza drvodjelskih radnika 52, građevinskih radnika šest, Saveza industrijskih radnika 50, kožaraca 30, kućnih pomoćnika 40, tramvajskih i općinskih radnika 30, podružnica Saveza tekstilnih radnika 60, ugostiteljskih radnika jedno i podružnica Saveza živežarskih radnika 15. U prosjeku je bilo na svakom predavanju od 50 do 800 slušalaca.⁶¹⁶

Radničke biblioteke i čitaonice

Sindikalne biblioteke neprekidno su se isticale na svim sindikalnim skupštinama konferencijama i kongresima Nezavisnih sindikata kao moćno sredstvo u marksističkom i klasnom obrazovanju radnika. Policija je isto tako shvaćala njihovu važnost, pa ih je nemilosrdno plijenila prilikom premetačine i lokalnih zabrana mjesnih sindikalnih vijeća i podružnica. Zbog tog je mreža biblioteka Nezavisnih sindikata iako stalno obnavljana i uređivana, po broju knjiga bila vrlo skromna. Sestojanuarska diktatura definitivno ju je uništila. Ni biblioteke reformističkih sindikata, koje nisu bile na udaru policije, nisu bile bogate i brojne, osim biblioteka i čitaonica sindikata privatnih namještenika, činovnika i grafičara. Od 1925. do 1928. godine otvorila je zagrebačka Radnička komora biblioteke i čitaonice u Zagrebu, Splitu, Osijeku, Vukovaru, Sušaku, Varaždinu, Bjelovaru, Vinkovcima, Slavskom Brodu, Belišću, Sušine – Đurđevovcu, Sisku, Karlovcu, Čakovcu, Virovitici, Slavonskoj Požezi. Djelatnost tih biblioteka i čitaonica financirala je Radnička komora sve dok ministar socijalne politike nije prepolovio izdatke za kulturno-prosvjetni rad, što je dovelo do ukidanja postojećih radničkih biblioteka i čitaonica. Neke od njih preuzimaju mjesni međustrukovni odbori, a neke se kasnije obnavljaju. U Čakovcu je s likvidacijom povjereništva radničke komore osnovana Radnička čitaonica kao kulturna ustanova

⁶¹⁶ *Radničke novine*, Zagreb, I. 1 1931; 7. II, 6. 13, 20. 27. III, 8. V, 20. XI, 24. XII 1931; 29. I, 12. II, 25. III 1932; 1. 13. 27. I, 3. 17. 24. II, 3. III, 7. IV, 5. V, 23. VI, 23. XIII 1933; 1. 12. 19. 26. I, 2. 23. II, 2. 9, 16, 23. 30. III, 6. 13. 27. IV, 18. V, 22. 29. VI, 6. 20. 27. VII, 10. VIII, 16, 23. 30. XI 1934; 4. 11. 18. 25. I, 22. II, 15. III, 20. IV, 4. 25. 31. V, 23. VIII, 8. 15. 29. XI 1935; 4. 10. 24. IV, 19. VI, 24. VII 1936; *Slobodna riječ*, Zagreb, 11. IX 1937; 15. 21. I, 19. II, 25. VI, 3. IX, 17. XII 1938; *Radnik*, Zagreb, 7. I 1938.

čakovačkih radnika. Nabavljeno je više od 500 knjiga svih književnih smjerova, a najviše modernih socijalnih pisaca. Knjige su se neko vrijeme posuđivale samo članovima sindikata. Čitaonica je bila pretplaćena na sve radničke novine i časopise te na nekoliko građanskih novina. Bila je otvorena tri dana u tjednu. Budući da u okolici Čakovca nije bilo ni jedne javne biblioteke, ovom se čitaonicom služilo ne samo radništvo, nego i veliki broj inteligencije i đaka. Iz izvještaja koji je podnijet skupštini čitaonice 5. ožujka 1933. godine vidi se da je bilo oko 100 članova koji su koristili biblioteku, a na čitanju nalazilo se oko 130 knjiga. Pristojbu za čitanje knjiga plaćali su članovi 50 para, a nečlanovi jedan dinar. Primitak blagajne iznosio je 9.192,32 dinara, a izdatak 5.962,25 dinara. U novi Upravni odbor izabrani su predsjednik Blaž Purić, potpredsjednik Makso Golob, tajnik Stjepan Majetić, blagajnik Ivan Sukić. U Bjelovaru je koncem 1930. otvorena knjižnica s više od 300 knjiga. Knjige su se izdavale besplatno na čitanje svim članovima sindikalnih organizacija URSSJ-a u Bjelovaru. Prilog u knjigama dale su sindikalne organizacije i pojedinci iz Bjelovara i Zagreba. U Vukovaru je, na inicijativu podružnice Saveza privatnih namještenika i podružnice ORS-a, osnovana Radnička čitaonica u siječnju 1930. godine. U Indiji je djelovala Radnička čitaonica koja je bila pretplaćena na 11 raznih novina, koje su u Radničkom domu bile svim radnicima na raspolaganju. U domu je bila smještena i biblioteka podružnice Saveza drvodjeljskih radnika. Prvu skupštinu čitaonica je održala 1930. godine, pa 1932. i 1934. a djelovala je i kasnije. U Daruvaru je 25. ožujka 1934. osnovana Radnička čitaonica. Za predsjednika uprave izabran je Karlo Demel, za članove Momčilović Dušan, Milašin Mirko, Klečka Bogomil, Antolić Vilko, Franić Antun, Kapetanović Milenko, Turzan Ivo, Jelenčić Josip i Vidaković Ivan. U Đakovu je 24. ožujka 1935. osnovana Radnička čitaonica. Prihvaćena su pravila čitaonice i izabrana je uprava. Radnička čitaonica u Pakracu počela je s radom 1. prosinca 1935. godine. Čitaonica se nije samo bavila davanjem radničke štampe i knjiga na čitanje članovima sindikata. Ona je, prema prikazu »Radnikar«, 5. ožujka 1938. održala zabavu s umjetničkim programom, na kojoj je bilo oko 500 posjetilaca.

Da bi vidjeli kako je djelovala biblioteka u sindikalnoj podružnici može poslužiti primjer biblioteke podružnice Saveza metalških radnika u Osijeku. Početkom siječnja 1930. godine otvorena je biblioteka koja je imala fond od 358 knjiga i to: 38 hrvatske i 116 njemačke beletristike, 38 hrvatskih i 52 njemačke knjige iz sociologije i slično, 33 hrvatske knjige iz radničkog pokreta, 14 hrvatskih i 17 njemačkih knjiga iz nauke i medicine, 11 hrvatskih i 17 njemačkih knjiga s područja povijesti, 15 njemačkih knjiga o tehnici i jedan njemački rječnik, pet njemačkih leksikona i jedan mađarski. Knjige su se posuđivale samo organiziranim radnicima, na mjesec dana po dvije knjige. Za svaku pozajmljenu knjigu plaćao se

dinar, članovi Saveza metalških radnika 50 para, a naučnici i neuposleni radnici posuđivali su knjige na čitanje besplatno.

Po prometu knjigama stajala je Radnička biblioteka Zagreb odmah iza Sveučilišne biblioteke. Od 1. kolovoza 1932. do kraja srpnja 1933. posuđila je Radnička biblioteka 12.083 knjiga. Imala je 941 člana. Posjetioci biblioteke prema zanimanjima bili su slijedeći: poljoprivreda 21, saobraćaj 183, građevinarstvo 221, metalska industrija i obrt 669, odjevna industrija i obrt 238, kožarska industrija i obrt 67, ugostiteljstvo 22, grafička industrija i obrt 108, sanitetska služba i higijena 93, privatni namještenici 1.744, javni namještenici 1.127, ostali najamni radnici 450, kućna posluga 34, samostalni obrtnici industrijalci i trgovci 108, slobodna zanimanja – akademici 2.628, daci 3.056, šegrti 427, kućanice 559, te namještenici zabavišta 81. Od spomenutih 12.083 posjetilaca Radničke biblioteke bilo je samo 1.678 sindikalno organiziranih. Sindikalno organizirani posjetioци dijelili su se prema zanimanjima ovako: saobraćajni radnici 24, građevinjara 123, metalški radnici 297, odjevni radnici 127, drvodjelci 67, živežari 58, grafičari 51, sanitetski namještenici 44, privatni namještenici 532, javni namještenici 183, ostali najamni radnici 87, kućna posluga dva, šegrti 16, kožarski radnici 50, gostioničarski namještenici 19, slobodna zanimanja – akademici jedan, kućanice jedan, namještenici zabavišta šest.

U godinama 1933–1934. posuđeno je 14.140 knjiga. Broj članova povećan je na 1.163. Knjige su posuđivane članovima po ovim grupama zanimanja: poljoprivreda 16, saobraćaj 225, građevinarstvo 235, metalska industrija i obrt 950, odjevna industrija i obrt 192, kožarska industrija i obrt 84, drvna industrija i obrt, živežarska industrija i obrt 82, sanitetska služba i higijena 21, privatni namještenici 2.161, javni namještenici 1.257, ostali najamni radnici 442, kućna posluga 39, samostalni obrtnici industrijalci i trgovci 145, slobodna zanimanja – akademici 3.031, daci 3.465, šegrti 320, kućanice 1.043, namještenici zabavišta 160, ugostiteljstvo 40, grafička industrija 85.

U godini 1935. biblioteka je brojala 1.676 članova, a 1936. godine taj je broj porastao na 1.848 članova. U 1936. godini posuđeno je članovima biblioteka 21.299 knjiga raznog sadržaja, od kojih 4.307 naučne literature, 16.946 lijepe književnosti i 46 knjiga raznog sadržaja. Knjige je posuđilo 7.554 najamnih radnika i namještenika, 2.969 javnih namještenika, 4.560 slobodnih zanimanja i akademičara. 3.674 đaka, 2.108 kućanica, te 443 samostalnih obrtnika, trgovaca i industrijalaca. Od 7.554 izdanih knjiga, koje se odnose na članove iz grupe najamnih radnika i namještenika otpada 122 na radnike i namještenike u saobraćaju, 308 na građevinare, 953 na metalce, 241 na odjevne radnike, 34 na kožarce, 176 na drvodjelce, 186 na živežare, 52 na radnike i namještenike gostiona, kavana i svratišta, 106 na grafičare, 14 na namještenike sanitetske službe, 4.279

na privatne namještenike, 50 na kućnu posluđu, 75 na namještenike zabavišta, 531 na ostale najamne radnike i 437 na šegrtre.

Od naučne literature najviše su se tražila djela iz oblasti sociologije, nacionalne ekonomije, socijalne politike, kulturne historije, zatim biografije, memoari i eseji. Također je vladao znatan interes za medicinska djela, te za djela iz oblasti filozofije i religije. Od ukupnog broja posuđenih knjiga otpadalo je 3 249 na sindikalno organizirane članove biblioteke. Porastao je i broj knjiga. U 1935. godini brojila je biblioteka 10.755 svezaka, a krajem 1936. raspolagala je s 11.962 sveska.

Putujuće radničke biblioteke uveo je Oblasni odbor URSSJ-a u Novom Sadu 31. prosinca 1937. godine, kada su knjige odaslane na kružno putovanje Senta-Ruma-Apatin i Subotica-Senta-Novi Sad-Ruma i Sombor. Biblioteke su bile na raspolaganje svim radnicima i namještenicima članovima URSS-ovog pokreta u navedenim mjestima do 31. ožujka 1938. godine.⁹¹⁰

Literatura za marksističko i klasno obrazovanje radnika

Literaturu za marksističko i klasno obrazovanje radnika spremala je Komunistička partija koja je putem komunista intelektualaca od 1929. do 1941. godine pokrenula i održavala nekoliko izdavačkih biblioteka. Ali izučavanju naučnog socijalizma i klasnog odgoja pridonosile sa svojim izdavačkim radom i takve izdavačke kuće kao što su bile »Gece Kon«, »Kosmos« i druge. U izdanju »Kosmosa« štampan je u rujnu 1933. godine prvi tom Marxova »Kapitala«, a drugi 1934. godine u prijevodu Moše Pijade i Rodoljuba Čolakovića i u redakciji Augusta Cesarca i Veselina Masleše. Evo kako je pojavu »Kapitala« i drugih marksističkih knjiga koje su se izučavale u sindikalnim školama, na predavanjima, tečajevima i marksističkim kružocima ocijenila sindikalna štampa: »Najzad i u našem prijevodu, 66 godina poslije pojave prvog izdanja Marksovog 'Kapitala' u stranom svijetu, pojavila se ova knjiga. Moramo naglasiti, u pravo vrijeme: u času kada je cijela marksistička literatura u Njemačkoj stavljena na lomaču, u času kada izbezumljeni fašisti pale knjige i dave slobodu misli, a čovječanstvo se grči od ekonomskih kriza, socijalnog kaosa i političkih katastrofa. Marks nije dao nikakav socijalni, politički ili ekonomski šablon buduće društvene organizacije. On je govorio o pravcima razvoja. Radnički pokret za njega je nužna historijska poluga koja treba da

omogući rađanje novog društva u kome će sredstva za proizvodnju biti društveno vlasništvo...»

»Bijeda filozofije« Karla Marxa izašla je u proljeće 1934. godine u nakladi »Svetlosti« iz Beograda. Početkom 1935. knjizara »Svetlost« u Beogradu u prevodu Živote Milojkovića izdala je Marxovo djelo »Kritika političke ekonomije«, za koje »Radničke novine« kažu: »Vrijednost ovog Marksovog djela je od neprocijenjive važnosti za odgoj naših radnika i intelektualaca. Naklada »Epohe« u Zagrebu izdala je 1934. godine knjigu Karla Marxa »Osamnaesti Brumaire Louisa Bonaparte«. Ovo izdavanje Marxovih djela najbolji je primjer koliko je interes za izvorni marksizam bio prisutan u jugoslavenskom radničkom pokretu.

U Zagrebu je 1933. pokrenuta »Naučna biblioteka« u redakciji Steve Galogaže. U prvom kolu, 1933. godine, izašla su ova djela: »Seljački rat u Njemačkoj« F. Engelsa, »Osnovi ekonomske geografije« J. F. Horrabinia, »Bijeda filozofije« K. Marxa, »Eseji« F. Mehringia i »Agrarno pitanje« Ilića Lenjinia. U 1934. godini izašao je »Anti Dühring« F. Engelsa, 1936. godine »Uvod u političku ekonomiju« M. E. Lenskog i 1937. godine »Današnja Rusija« Augusta Cesarca. U »Knjizi o Marksu« koju je uredio poznati ruski učenjak D. Rjazanov, a tiskana je u Zagrebu 1934. godine, pišu Engels, Lafargue, Liebknecht i drugi. Naučno djelo Marxa prikazuju Plehanov, Mehring, R. Luxemburg. Naročito je vrijedan prilog Lenjinia o marksizmu, koji je služio kao uvod u Marksovo učenje. Odličan je bio i uvod Rose Luxemburg. U knjizi su odštampana i dva manje poznata Marxova napisana: »U spomen junjskim borbama« i »Revolucije 1948. i proletarijat«. U prosincu 1933. godine izašlo je u nakladi »Socijalne misli« i prijevodu Milana Durmana i Božidara Adžije djelo Maxa Beera »Opća historija socijalizma i socijalnih borbi«, djela koje je »u današnjoj oskudici marksističke naučne literature došlo u pravo vrijeme kao neophodni udžbenik svakom radniku«. »Izdavačka knjizara Gece Kona« u Beogradu izdala je 1934. knjigu dr Sime Markovića »Osnovni pojmovi političke ekonomije«. Ova knjiga na popularan način iznosi bitne elemente Marxove ekonomske teorije. »Iako s malim zakašnjenjem počeo se kod nas buditi interes za psihologiju. O tome svjedoči i sve veći broj publikacija iz tih područja pišu »Radničke novine. Knjizara »Svetlost« u Beogradu izdala je (1934.) dvije knjige iz tog područja: Stefan Zweig »O Freudu« i Vilhelm Reich o »Dijalektičkom materijalizmu i psihoanalizi«. Biblioteka »Svetlost« izdala je tokom 1934. knjige: Pavlov; »Uslonni refleksi«, Marx, »Umjetnost u svjetlosti historijskog materijalizma« i Hilferding, »Financijski kapital«.

U ediciji »Biblioteke javnih prava« (Izdavačka knjizarnica Gece Kona, Beograd) obavljena su tri sveska (više od 1 800 strana) poznatog djela Jamesa Brycea »Savremene demokracije«. Naklada »Kosmos« u Beogradu 1934. godine je kao 4. knjigu svoje filozofske biblioteke »Karijatide« izdala (u prijevodu

⁹¹⁰ Radničke novine, Zagreb, 31. I, 11. IV, 11. VII 1930; 1. I, 20. XI 1931; 9. XII 1932; 17. III 1933; 31. III, 23. VI, 13. X 1933; 13. IV, 20. X 1934; 6. XII 1935; Radnik, Zagreb, 9. IV 1937; 25. III 1938; Slobodna riječ, Zagreb, 10. IV 1937; 15. I 1938.

du Vladimira Dvornikovića i dr Miloša Đurića) »Poznavanje čovjeka« Alfreda Adlera.

Evidentan je bio i nedostatak odgovarajuće literature iz oblasti pedagogije koja bi bila pristupačna radnicima. Nakladna knjižara »Minerva« u Zagrebu pokrenula je biblioteku »Nova pedagogija«, u kojoj su najznačajnija djela »Kolektivni rad u savremenoj školi« i »Individualna psihologija u školskoj praksi«.

V. Seringerov »Priručni rječnik stranih riječi i fraza«, u izdanju jugoslavenske naklade »Obnova«, također je služio za obrazovanje radnika. Biblioteka »Nova pedagogija« u izdanju »Minerve« 1934. godine izdala je knjigu dr Marijana Tkalića »Pedagogija i tehnika učenja«. Izdavačko poduzeće »Nolit« u Beogradu pokrenulo je biblioteku »Nauka i znanje« u kojoj izdaje popularnu prirodno-naučnu literaturu. Godine 1934. izšla je druga serija ove biblioteke u kojoj su objavljeni: »Razvoj živih bića« Borivoja Milojevića, »Okvir života« Siniše Stankovića, »Struktura i funkcije čovječjeg tijela« Velimira Kosanovića, »Nervni sistem« Huga Kleina.

»Izdavačka knjižarnica Gece Kona« u Beogradu 1933. godine izdala je knjigu Andreja Gosara, »Reforma društva«. Marksističku ocjenu knjige dao je Sima Marković. Izdavanje »Sociologije« od Pitira Schrokina svjedočila je o interesu koji vlada za sociologijom. Domaća građanska sociološka literatura bila je vrlo oskudna, pa se moralo posezati za prijevodima. Jedina i najsolidnija marksistička sociologija bila je »Razvitak društva« Filipa Filipovića. U nizu svojih izdanja »Kosmos« u Beogradu 1934. u biblioteci »Karijatica« donosi poznato djelo talijanskog filozofa Benedetto Crocea »Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika«.

Naklada »Minerva« u svojoj biblioteci »Nova pedagogija« izdala je knjigu dr Franje Higy-Mandića »Uzgojni domovi i nastava u prirodi«. Nakladna knjižara »Epoha« u Zagrebu izdala je knjigu Kus-Nikolajeva »Građanin kod nas«.

Jugoslovensko d. d. »Obnova« u Zagrebu izdalo je knjigu dr Nikole Sušice »Spolni život, spolne bolesti, higijena braka«. Naklada »Nolit« u Beogradu 1935. godine izdala je knjigu Richarda Lewinsohna »Kako su nastala velika bogatstva«. Iz štampe je izšla krajem 1936. druga knjiga u biblioteci »Znanstvena knjiga« Ljubomira Živkovića »Ljudsko društvo i rasna teorija«. Ova knjiga je najispravnije djelo u našoj literaturi u to vrijeme o rasnoj teoriji, a nastala je iz predavanja koja je pisac držao na Beogradskom univerzitetu pred nekoliko tisuća studenata, radnika i građana. Knjizi je dodano i jedno poglavlje s podacima o suvremenim biološkim teorijama koje su obrazložene i kritizirane na osnovi postavki dijalektičkog materijalizma.

Beogradski »Nolit« izdao je 1937. knjigu M. Sejdorovića i K. Doberera »Zruci smrti«, koja obrađuje tehničku stranu pronalazaka koji trebaju da posluže uništavanju ljudi, ali i zločinačku stranu ovog mahnitog usavršavanja oružja. Početkom 1938.

štampan je u Beogradu prijevod djela Karla Kautskog »Marksističko shvaćanje historije«. U studenom 1934. izšla je iz štampe knjiga »Ekonomska uloga radničkih sindikata« Nikole Konstantinovića (doktorska disertacija). Knjiga se koristila u mnogim radničkim bibliotekama, sindikatima, školama i kursevima.

Kod Tipografije d. d. Zagreb 1934. izašlo je djelo »Radno pravo« dr Ive Politea. Početkom prosinca 1934. izšla je u izdanju časopisa »Ekonomski i finansijski život« knjiga Despota Ostojica »Naše radničko i namješteničko zakonodavstvo«. »Radničke novine« zabilježile su to ovako: »Možemo reći da nas jako raduje pojava ovako kratkog i razumljivog pregleda našeg cjelokupnog zakonodavstva. Pisac je obuhvatio sve glavne odredbe Zakona o zaštiti radnika i namještenika. Inspekciji rada, cijeli sistem socijalnog osiguranja, službu i organizaciju burze rada, useljavanja i iseljavanja. Socijalno zakonodavstvo upotunjeno je međunarodnim propisima u vezi sa jugoslovenskim zakonodavstvom.«

Pored časopisa socijalističke usmjerenosti »Snaga«, »Osvrt«, »Socijalna misao«, »Merkurow vjesnik«, socijalisti su izdavali svake godine »Crveni kalendar«, pokrenuli su biblioteku »Naš front«, biblioteku »Likovi« i »Oslobođenje« i u nakladi URSS-a izdavali razne brošure i knjige koje obrađuju pitanja iz politike i prakse sindikata. »Snaga« je bio socijalistički mjesečni list za radničku kulturu i sport. Izlazio je u Sarajevu i donosio preglede iz kulturnog i sportskog života, ilustracije, priče, pjesme, članke. U kolovozu 1933. godine zabranjeno je raspisavanje »Snage« na području Njemačke, a u rujnu je riješilo socijalističko vodstvo koje je radilo na legalizaciji socijalističke partije da se »Snaga« pretvori u časopis Socijalističke partije Jugoslavije. »U tom cilju su nadležni forumi našeg pokreta odlučili da se »Snaga« časopis za radničku kulturu, postepeno pretvori u teorijski časopis našeg socijalističkog pokreta«. »Merkurow vjesnik« bio je glasnik sekcije Društva trgovačkih i privatnih namještenika Jugoslavije u Zagrebu, a uređivao ga je Josip Becker. Biblioteku »Naš front« pokrenuli su socijalisti zbog nedostataka, kako su to sami obrazložili, »dobrih i popularno pisanih brošura o aktualnim problemima koji bi bili obrađeni sa socijalističkog stanovišta. Radnici i namještenici služe se predatnim brošurama koje više ne odgovaraju. U svjetskim relacijama javlja se sablast fašizma, novi problemi koji zahtijevaju nove metode borbe. Domaći fašizam kojim rukovode klerikalci shvatio je važnost propagande pa je pokrenuo dvije biblioteke »Mosk« i »Jeronimsko svjetlo«. Radnička štampa odlučila je da pokrene biblioteku »Naš front« koja će redovno izdavati popularno pisane brošure o aktualnim suvremenim problemima«. Brošure su trebale izlaziti svakog mjeseca u malom formatu s 32 stranice, a stajale bi tri dinara. Sindikalne organizacije su trebale preuzeti veći dio naklade. Prve brošure bile su »Laž rasizma« i »Antisemitizam bez marke« autora dr Kus-Ni-

kolajeva. Klerikalci su ih oštro napali. Biblioteka »Likovi« pokrenuta je u Zagrebu s namjerom da na kratak i razumljiv način prikaže život i rad istaknutih ličnosti s područja politike, nauke, umjetnosti i književnosti. Do rujna 1936. izašle su dvije sveske: Kus Nikolajev »Oliwer Cromwell« i B. Adžija »Karl Marx«. U nakladi Pokrajinskog odbora URSSJ-a u Zagrebu izašla je brošura Bogdana Krstića »Prošlost i sadašnjost radničkih sindikata«, a dr Kus-Nikolajev je napisao brošuru »Privatni namještenici kuda?«. U povodu 10-godišnjice osnivanja Centrale

za radničko vaspitanje u Beogradu izdala je biblioteka »Oslobođenje« u Beogradu spomenuću pod naslovom »Deset godina radničkog vaspitanja.«⁶¹⁷

⁶¹⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 8. VIII, 7. XI, 5. i 19. XII 1930; 9. I, 27. II, 27. III, 19. VI 1931; 29. I, 5. II, 26. VI 1932; 17. II, 31. III, 21. IV, 11. VIII, 15. i 22. IX, 1. i 23. XII 1933; 1. I, 21. II, 23. II, 9. III, 6. 13. i 20. IV, 5. i 25. V, 8. 22. i 29. VI, 31. VII, 3. 10. 18. i 31. VIII, 7. i 28. IX, 26. X, 2. i 30. XI, 7. i 29. XII 1934; 11. I, 1. 8. i 15. II, 4. i 10. V, 5. VII, 2. i 16. VIII, 7. IX, 31. X, 15. XI 1935; 11. I, 15. II, 18. IX i 31. X 1936; *Ujedinjeni sindikati*, br. 1, januar 1934, str. 14–16; *Slobodna riječ*, Zagreb, 1. V, 7. VIII 1937; 19. II, 18. VI i 10. XI 1938.

RAD NA KULTURNOM UZDIZANJU RADNIKA

Radnički teatar

Radnički teatar formiran je 22. veljače 1932. godine kao dramska sekcija »Slobode«, radničkog kulturnog i tjelovježbenog saveza Jugoslavije – područna Zagreb. Zvali su ga i radnička pozornica i radničko kazalište, ali zvanični naziv bio mu je Radnički teatar. U povodu gostovanja Radničkog teatra iz Ljubljane u Malom kazalištu u Zagrebu pisale su »Radničke novine«: »Ni jedna umjetnost nema tako snažan utjecaj kao kazališna. Građanska klasa znala je iskoristiti tu odliku pozornice. Danas se tom odlikom služi i proletarijat. Radnički teatar je radnička propaganda za njegov pokret. Snagu proleterskog teatra imali smo prilike osjetiti prigodom gostovanja radničkog teatra iz Ljubljane. Režiser Ferd Delak riješio se potpuno zastarjelih sredstava pozornice i uveo govorni zbor. Snažnost govornog zbora leži u idejnoj podlozi koja ga sačinjava, a to je kolektiv. Delak je znao kolektivnu na pozornici dati izražaju snagu. Cankarev Sluga Jernej postao je pred zborom i sa zborom simbol ispaćenog proletarijata i prestao da bude patnik pojedinac. Tu leži snaga Delakove režije i grandiozni uspjeh večeri 13. augusta 1932. kada je u Malom kazalištu u Zagrebu istaknuta zastava smjelog prodora radničke kulture.« A kad je 7. ožujka 1933. prvi put nastupio Radnički teatar Zagreba, dvorana »Music-hall«-kina u Nikolićevoj ulici u Zagrebu, prema pisanju štampe, bila je dupkom puna. Više od 1 000 gledalaca došlo je da vide prvi javni nastup Radničkog teatra. Dava-la se socijalna drama »Križa« Rudolfa Golouha. Uvodni govor održao je Kus-Nikolajev. Među ostalim je rekao: »Radnički teatar nema zadatac da zabavlja nego da propagira, a pozornica nije za njega svijet smjeha i razonode nego svijet borbe. On je pokazao da proletarijat traži svoj kulturni život. Prevazilaženje malograđanske kulture jedan je od glavnih zadatac Radničkog teatra. Zasluga režisera Karaseka je velika. Iako nije čovjek iz radničke sredine on je pokazao razumijevanje za radnička na-

stojanja i zato mu treba biti zahvalan.« Prvi glumci u radničkom teatru bili su: Petar Bakula, Stevo Pifat, Dušan Mamula, Ivo Lenac, Milan Žugelj, Bogdan Evič, Slavko Borovnjak, Albert Uršič, Pero Barič, Mijo Koren, Dušan Glumac, Ružica Turković, Mira Cvetković, Dosja Colner, Jovo Mamula, Lavoslav Rendelj, Slavko Hirschl, Franjo Kmet, Zvonimir Bakran, Srećko Diminič, Dušan Lalič, Božidar Kosanović, Vojin Gjurasevič, Stjepan Sklepič, Vladimir Repreht, Milan Pavlešič, Slavko Janeš, Franjo Belicijan, Franjo Zapker, Mijo Požun, Mirko Prosnički, Slavko Valent, Miroslav Gašpek. Najveći broj među njima bili su komunisti ili simpatizeri Komunističke partije.

U povodu pedesetogodišnjice smrti Karl Marxa pripremio je Radnički teatar za 12. svibnja 1933. Marxu večer. Pored predavanja o životu i djelu Karl Marxa uz sudjelovanje radničkog pjevačkog društva »Jednakost«, trebale su se izvesti i zborne recitacije, ali je priredba zabranjena. Umjesto zabranjene večeri priredio je Radnički teatar u subotu 19. svibnja 1933. svoju prvu večer zbornih recitacija u »Music-hallu«. Gledaoci su bili oduševljeni. Na zabavi radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« održanoj 30. ožujka 1935. u prostorijama Željezničarskog doma u Zagrebu nastupio je Radnički teatar s govornim zborom Elli, Elli! Lama azavtani S. S. Kranjčevića. Ovaj nastup bio je dio nastojanja Radničkog teatra da pred radničku publiku putem kolektivne recitacije iznese stihove domaćeg pjesnika koji je živio i stvarao u doba u kojem nije postojao moderni radnički pokret. Pokušaj je vanredno uspjo.

Gotovo sva radnička kulturna društva imala su dramske sekcije koje su davale priredbe i nastupale na radničkim zabavama. Ovdje donosimo, samo ilustracije radi, novinsku informaciju o radu diletantske sekcije u Osijeku. »MMO u Osijeku priredio je 3. februara veliku godišnju zabavu. Nakon pauze od nekoliko godina nastupila je novo ustrojena diletantska sekcija i sa uspjehom odigrala 3 komada

iz radničkog života. To je bio »Provalnik« M. Belića, »Ubistvo« i »Silvestrovo«, Weissove drame. Sva tri komada režirao je Weiss. Što se tiče same posjete ona je upravo rekordna. Već 5–4 godina unazad niko se u Osijeku ne sjeća da je na radničkim priredbama bio ovako veliki pobjesnik. Sav uspjeh ima se pripisati sistemskoj i planskoj agitaciji. Cist prihod zabave namijenjen je kao pomoć nezaposlenim radnicima i namještenicima. MMO u Osijeku, počev od 4. ožujka 1934. održavao je redovno svake nedjelje drugarska posijela s amaterskim predstavama i pjesom. Priredba te vrste održana je i 4. ožujka 1934. Diletantska sekcija odigrala je tri komada i to »Nevini«, »Liftboj«, i »Ubistvo«. Sva tri komada odigrana su relativno dobro. U komadu »Nevini« istakli su se Matija Bunjevca, stolarski radnik i Slavica Maul, tvornička radnica. U komadu »Liftboj« istakli su se Dušan Sušeg, metalski radnik i Josip Takač, stolarski radnik, a u komadu »Ubistvo« Lazar Held, čaraparski radnik. Režiju je vodio Dragutin Weiss. Glazbenu sekciju predvodio je Franjo Mazur, pečarski radnik. Ova sekcija je izvodila i dramu Matije Bunjevca »Jaksonova ruka«, »Kradljivac« Belića. Osobito je bila dobra izvedba »Jaksonove ruke«, drame koja prikazuje suvremenu kapitalističku eksploataciju.

Radnička akademija Radničke komore Zagreb osim predavanja i seminara, radila je na kulturnom i umjetničkom odgoju radnika tako da je upravi Narodnog kazališta u Zagrebu plaćala paušalnu svotu za ugovorene predstave. Ugovor se odnosio na djela visokog umjetničkog dometa i socijalnog sadržaja. Svake kazališne sezone otkupila bi Radnička akademija osam do deset predstava. Karte su prodavali uz jeftinije cijene svojim članovima Savez grafičkih radnika, Savez privatnih namještenika, Savez bankovnih činovnika i Društvo »Merkur«. Tako se za radnike u kazališnoj sezoni 1929–1930. davala u velikom kazalištu opera »Rusalka«, »Prodana nevješta«, »Tosca«, »Licitarsko srce«, »Žar ptica«, »Seviljski brijač«, »Grofica Marica«, »Traviata«, zatim drama Andre de Lordea i Pierre Genea »Naš Župnik kod bogatih«. (Župnik je tip prostodušnog i poštenog svećenika Pellegrina koji je kršćansku nauku shvatio kao i progonjeni čovjek proleter Isus Krist i zato dolazi u konflikt sa cijelim svijetom: s bogašama, s politikom i njenim moralom, sa crkvenom hijerarhijom.) Pellegrina je izvanredno odigrao Čilić. U malom kazalištu za radnike se odavala poznata komedija B. Nušića »Gospođa ministarka« i Mollierov »Škrtač«. Scheriffovu dramu »Svršetak puta« vrlo je uspješno izveo ansambl Malog kazališta u Zagrebu u sastavu: Ivo Badalić, Franjo Sotošek, Stahinja Petrović, Jozo Laurenčić, Predrag Milanov.

Ta suradnja Radničke akademije i sindikata grafičara, namještenika i činovnika trajala je do kraja 1933. Početkom 1934. godine zagrebačko kazalište se našlo u vrlo velikoj financijskoj krizi, tako da se postavljalo pitanje njegova opstanka, te je odustalo

od održavanja redovnih predstava za radnike i namještenike.

U godinama 1935–1938. Savez privatnih namještenika ponovno je redovno, u vlastitoj režiji, priredivao kazališne predstave u zagrebačkim kazalištima za radnike i namještenike. Tako je u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu 1935. izvedena drama M. Krleža »Gospoda Glembajevi«, 1936. »Leda«, a u Malom kazalištu drama »U agoniji«. Pored tih Krležinih drama davao je 1935. muzičku komediju »Četiri grubijana« Ermanna Wolf-Ferrarija, a 1936. dramu Marijana Matkovića »Slučaj maturanta Wagnera« koja je zabranjena. 1937. izvedena je »Bijela bolest« Karela Čapeka. U 1938. godini dao je Savez privatnih namještenika u vlastitoj režiji Nušićevu komediju »Pokojnik«. Kulturno-prosvjetna sekcija Saveza brijačkih i vlasuljarskih pomoćnika, zagrebačke podružnice priredila je 20. travnja 1938. godine kazališnu predstavu u Malom kazalištu u Frankopanskoj u vlastitoj režiji dramu »Nasukani« Bernarda Shawa.

1931. godine grupa komunistički orijentiranih intelektualaca pod vodstvom Vilima Svecnjaka formirala je Pučki teatar koji je djelovao gotovo tri godine. Pučki teatar je pored scenskih izvedbi, dramske sekcije, zbornih i recitatorskih grupa, organizirao predavanja, seminare i čitalačke grupe iz svih vrsti znanosti i umjetnosti. Sudionici su bili pretežno mladi intelektualci i radnici. U svibnju 1934. policija je raspustila Pučki teatar zbog prikazivanja djela koja su po svojoj tematici bila progresivna. Pored pučkog teatra u sastavu Hrvatskog narodnog kazališta djelovao je od 1932. Dramski studio koji je pod rukovodstvom Branka Tepavca, Anđelka Štimca i Ljubiše Jovanovića afirmirao mlade članove kazališta i prikazivao djela progresivne tematike.

Dubravko Dujišin direktor drame i dugogodišnji glumac zagrebačkog Narodnog kazališta napisao je članak pod naslovom »Narodno kazalište ili kazališta za narod«, koji je objavio »Radnik«. U članku se govori o tome kako je kazalište od svojih prvih početaka pripadalo narodu, od grčke tragedije do srednjovjekovnih misterija i Commedia dell'arte. Tek je kasnije privilegirana klasa prisvojila kazališne predstave samo za sebe, povukavši ih u dvorce i kazališne zgrade u koje nije mogao svatko ući. Kazališna umjetnost više od bilo koje mora biti opasljena mnoštvu, mora na njega djelovati, u njemu nalaziti odjek. Nova umjetnost koja se razvija – kinematografija – zbog svojih tehničkih mogućnosti i jeftinih ulaznika postala je masovan oblik zadovoljavanja kulturnih potreba. Pa ipak, kino nije opasljena koja bi mogla uništiti kazalište. Kazalište se samo zatvorilo od naroda, a budući da je iz naroda niklo, održat se može samo tako da se narodu vrati. Kazalište mora širom otvoriti svoja vrata, kako svojim repertoarom tako i jeftinim ulaznicama, organiziranim posjetama i sl., jer jedino tako može povratiti gle-

daoce, bez kojih je kazališna predstava besmislena.⁶¹⁸

Književno obrazovanje radnika

Komunisti u sindikatima preporučivali su čitanje književnih časopisa »Kritika« (1928), »Literatura« (1931–1932), »Književni svremenik« (1936–1937), »Kultura« (1938), – koje je uređivao Stevan Galogaža, zatim »Književnik« koji 1931–1935 postaje marksistički časopis i »Izraz« (1939–1941) koje uređuju Vladimir Bakarić i Otokar Keršovani. Od beogradskih časopisa radnici su čitali časopis »Nova literatura« (1929–1930), »Stožer« (1931–1935) i »Naša stvarnost« (1936–1939). Iza svakog od ovih časopisa u većoj ili manjoj mjeri, stajala je Komunistička partija Jugoslavije, koja je nastojala da i na području književnosti izgradi opću kulturu i kritičko mišljenje radnika. Komunistička inteligencija neposredno je utjecala na približavanje književnosti radnicima i izgrađivanju njihovih estetskih kriterija time što je ne samo propagirala, nego i stvarala visoko kvalitetna umjetnička djela uglavnom socijalne tematike. Evo kako su »Radničke novine« pisale o tome: »Jedna grupa umjetnika mlađe generacije, koja je prošla kroz sve naše posljednje velike događaje: nacionalne i političke, dala je iz svoje sredine nekoliko talentiranih književnika, koji mogu još mnogo da daju. Među ovima po svojim djelima odskaču Miroslav Krleža i August Cesarec. Ova grupa književnika izdaje četvrtu godinu časopis 'Književnik', a ove godine (1931.) osnovala je 'Biblioteku savremenih pisaca' iz koje je izašla prva knjiga (broj 1–2).« U prvoj svesci Odabranih novela suvremene hrvatske proze nalaze se radovi Miroslava Krleže, Augusta Cesarca, Đure Vilavića, Stevana Galogaže, Luke Perkovića, Slavka Batušića, Novaka Simića, Hasana Kikića i Ljerke Premužić.

U prikazu knjige Miroslava Krleže »Moj obračun s njima« govori se o tome da Krleža, citirajući kritičare kazališnih komada u zagrebačkim novinama, iznosi citate tako da je svakom očito da ti kritičari nisu u stanju da pišu logično o istom piscu ili o istoj radnji u dva napis, pokazujući njihovu literarnu nepismenost. U nakladi »Minerve« d. d. Zagreb izašla je i peta knjiga sabranih djela Miroslava Krleže »Hrvatski bog Mars«, po cijeni od 60 u preplati i 80 dinara u prodaji. »U ovoj knjizi su po prvi puta sakupljene one Krležine ratne stvari, koje ne znače samo najbolje ratno pisanje kod nas nego i u svjetskoj literaturi o ratu zauzimaju jedno od prvih mjesta. Nigdje još nije dana ovakva analiza kasarne

(austrijske) i sveg onog kasarnskog događanja, kao što je to slučaj u djelu Hrvatski bog Mars. Tu je izražen pravi smisao ratnog zbivanja iz 1914–1918. i na rijetko plastičan način sagledana ona duga povorka seljačkog naroda koja je vjekovima hodala pod austrijskim šinjelima, krvavci, propadajući ludo i za tuđi račun. Ali Krležine ratne stvari ne odlikuju se samo ispravnom ideologijom, nego i neobično snažnom i uvjerljivom umjetničkom obradom kojom Krleža uspijeva da nam na sasvim rjedak način oživi i objekovječi onaj krvavi i tragični period historije koji ujedno prikazuje i jedan od najznačajnijih momenata naše prošlosti.« U izdanju »Minerve« u Zagrebu 1934. izašle su dvije drame Miroslava Krleže objavljene u knjizi »Vučjak«. Najbolji režiser Krležinih drama je dr Branko Gavella, koji za Krležu kaže: »On nije marksist koji je zadovoljan šematskom primjenom marksističkih formula, nego marksist koji je od velikog majstora naučio najvažniju stvar, a to je konkretna analiza dane stvarnosti.« Drama »U logoru« je sažetak Krležinih teorijskih razmatranja o biti umjetnosti. Krleža naglašava da stvaralačka tematika suvremene estetike treba da se kreće u smjerovima i po prostorima gdje čovjek otima kaosu mračne tajne i gdje se kao kulturna i pobjedonosna pojava afirmira kao potpun čovjek.

U našem likovnom životu (1933.) slikarski rad Krste Hegedušića s pravom je skrenuo na sebe pažnju. Duboko doživljavanje i izuzetna snaga izraza karakteristika je crteža ovog umjetnika, koja ga od vaja od radova drugih slikara. O tom seljačkom i radničkom životu Hegedušić govori neposredno iskreno i tu je njegova glavna snaga. U predgovoru Hegedušićevim crtežima nalazi se studija Miroslava Krleže o umjetnosti i ljepoti. Krležina razmatranja rasvjetljuju osobito problem socijalno angažirane umjetnosti te su bila od velikog principijelnog značenja, jer se po prvi put unosila svjetlost u ovaj do tada prilično nejasan problem.

U izdanju »Minerve« u Zagrebu izašao je prvi svezak Kranjčevićevih djela koje je priredio dr Branimir Livadić. Ovaj svezak sadrži Kranjčevićeve stihove od 1883–1889. dakle, prvo razdoblje pjesnikova rada. U ovoj zbirci nalazi se Kranjčevićeva pjesma »Radniku«. Prvi Kranjčević, onaj koji je aktualan i danas javlja se u pjesmama koje će biti objavljene daljom edicijom iz ove kolekcije. Drugi svezak djela Silvije S. Kranjčevića »Za čovjeka« obuhvaća razdoblje od 1880–1896. godine. U tom su razdoblju napisane njegove najbolje pjesme. (Gospodarskom Kastoru, Mojsije, Lucida interвала, Heronejski lav, Elli, Elli! lama azavani, Misao svijeta). U toj zbirci javlja se onaj Kranjčević koji je uspio razbiti klišee mlađogradske pjesme domovini i ljubavi i »potpuno sam, bez prethodne razvojne linije, ostvario prvi put u nas istinske umjetničke vrednote.« Potrebno je upozoriti na ove Kranjčevićeve stihove, naročito danas, kada se pod maskom takozvane »socijalne literature« krijumčare bezvrijedni stihovi obli-

⁶¹⁸ »Radničke novine, Zagreb, 10. I, 9. V, 13.VI, 19. IX, 17. i 31. X, 7. 14. i 21. XI, 5. XII 1930; 9. i 30. I, 7. V, 27. II, 6. i 27. III, 1. V, 28. VIII, 20. i 27. XI 1931; 1. i 22. I, 19. II, 25. III, 8. IV, 26. VIII, 25. XI, 22. XII 1932; 17. i 24. II, 17. III, 26. V 1933; 26. I, 9. i 16. II, 2. i 16. III, 5. i 18. V, 20. X, 16. XI 1934; 5. IV, 4. V, 29. XI 1935; 4. I, 15. i 21. II, 6. III, 10. IV 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 13. II, 17. IV, 1. V, 18. IX 1937; 5. II, 15. X 1938; Radnik, Zagreb, 7. I, 18. III 1938.

čnih antitalenata koji misle da književnost koja je namijenjena proletarijatu može stajati kvalitativno ispod razine na kojoj se nalazi takozvana građanska književnost. Ali ta nastojanja ne mogu uspjediti i ukoliko se javljaju znače samo kompromitiranje one ideje u čije ime ti pjesnici misle da nastupaju.

U povodu »Minervino« izdanja 1934. romana Augusta Cesarca »Bjegunci«, »Radničke novine« upućuju na to vrlo zanimljivo djelo.

U daljnjem tekstu navodimo izdanja različitih književnih djela koje su »Radničke novine« i klasni sindikati preporučivali radnicima, odnosno njihovim bibliotekama, kulturnim sekcijama i ustanovama.

U izdanju »Binoze« u Zagrebu 1934. izašla je knjiga Maksima Gorkog »Uspomene iz mog života«. Od 1917. do 1934. u Rusiji je raspartano blizu 30 milijuna primjeraka djela Gorkog. U fašističkoj Njemačkoj je zabranjen. »Trebalo li najprominentniji proleterski književnik veće priznanje? Proleterskog pisca treba proletarijat da čita.« U svojoj kolekciji Klasiци ruske književnosti, izdala je »Minerva« djelo Maksima Gorkog »Djelo Artamonovih«. Kada je 18. lipnja 1936. umro Maksim Gorki, u povodu toga naklada »Binoza« u Zagrebu izdala je knjigu Ilije Gruzdeva »Život jednog umjetnika«. Knjiga obuhvaća život Maksima Gorkog od početka 20-tih godina, a jedno je od najboljih djela o ovom proleterskom piscu.

U nakladi »Nolita« u Beogradu 1934. izašla je knjiga Borisa Pilnjaka »Volga utiče u Kaspijsko jezero«, a »Epoha« u Zagrebu je iste godine štampala roman Fjodora Gladkova »Cement«. Izašla je i knjiga I. Iljija i E. Petrova »Zlatno tele« u izdanju »Binoze« u Zagrebu, i roman Gončarova »Oblomov«. Biblioteka »Epohe« objavila je Zolino djelo »Zemlja« (u tri sveske). Djelo je izašlo u izvornom prijevodu Ive Hergešića s ilustracijama Krste Hegedušića. »Epoha« Zagreb izdala je 1934. prvi dio Zolinog »Rada« u prijevodu Augusta Cesarca i sa crtežima Krste Hegedušića. »Radničke novine« kažu: »dok je 'Germinal' moralni protest, 'Rad' je socijalni put«. Knjiga Lewinshona »Novac u politici« izašla 1930. godine, a u prijevodu Veselina Masleše izdana je 1934. godine kao treća knjiga »Svjedočanstva o velikim ljudima i događajima« u nakladi »Kosmosa« u Beogradu.

Izašle su i knjige John dos Passosa »Manhattan transfer« i »Jedna mladost u Njemačkoj« Ernsta Tollera. U povodu štampanja knjige »Desetorica s lomače« u izdanju »Minerve« Zagreb, »Radničke novine« govore o »malogradanskom priklanjanju fašističkom teroru spaljivanja knjiga«. U ogleđima proze autora Liona Feuchtwangera, Ernesta Glasseira, Hermanna Kestena, Egona Erwina Kischu, Heinricha Manna, Ernesta Tollera, Kurta Tucholskog i Arnolda Zweiga, »manifestira se naročito shvaćanje ljepote, koje se u potpunosti odvajaju od shvaćanja kodificiranog u udžbenicima estetike. Ta nova ljepota je intenzivnija jer se oslanja na životnu istinu.

Zato su knjige u kojima se manifestira ovakva ljepota i morale izgorjeti na lomači 'Trećeg rajha'. Objavljeno je »Selo Demetrovo« Andrasa Szilagyia. U nakladi »Svetlost« u Beogradu 1934. izašla je knjiga Uptona Sinclaira »Amerika sutra«, u izdanju »Minerve« u Zagrebu izašla je »Antologija novije hrvatske lirike« koju je uredio dr. Mihovil Komba. »Nolit« u Beogradu izdao je 1937. godine knjigu Bernarda Brentana »Sudjenje bez sudije«, koja razrađuje njemački nacionalsocijalizam i njegov napad na slobodu duha. Treba još podvući da su radnici rado čitali Jack Londonovu »Gvozdenu petu« u nakladi »Epohe« 1933. godine i »Mati« Maksima Gorkog u izdanju »Hrvatske naklade« 1937.

Ivan Cankar bio je prvoborac slovenske socijalne demokratske stranke. On se pridružio radničkom pokretu i uložio sve sile u buđenje svijesti slovenskog proletarijata. Pisao je za proletarijat i onda kada je to značilo stalne progone i spaljivanje njegovih djela. Djela Cankara su i nakon 30 godina bila jednako aktualna. Cankarjeva družba bila je proleterska literarna ustanova, koju je osnovao i kojem je rukovodio klasni radnički pokret u Sloveniji. Članovi ove družbe dobivali su knjige besplatno. Članarina je iznosila 20 dinara godišnje. Družba je u kolovozu 1932. godine izdala Cankarevu knjigu »Sluga Jernej i njegovo pravo« u dramatisaciji Ferde Delakaa. Naredne godine Cankarjeva družba obogatila je socijalističku radničku književnost s tri nova djela. »Zlatno tele in druge zgodbe« Janeza Samojova sadrži 20 pripovjedaka iz proleterskog života i svijeta; »Veliko mravljište« Ivana Moleka predstavlja prikaz života i bijede slovenačkih radnika u Americi; »Naš svjetovni nazor« Sigme (pseudonim) izlaže teoriju i razvoj dijalektičkog materijalizma po A. Thalkeimeru i drugim teoretičarima materijalizma. Izdan je i Kalendar na 138 strana velikog formata koji donosi obilno štivo iz književnosti, historije francuske revolucije, radničkog života, socijalne politike, prirodnih nauka i niz zdravstvenih pouka. Kalendar sadrži i ilustracije među kojima drvozeze Maksima Sedeja s motivima iz radničkog života.⁶¹⁹

Rad na unapređenju filmske kulture

»Poput štampe i literature i film predstavlja jedno od značajnijih područja interesa radničke klase i klasnog radničkog pokreta. Kao štampa i literatura i film je nož sa dvije oštrice: on može da bude sredstvo za prosvjetljavanje i obrazovanje radničke klase,

⁶¹⁹ Radničke novine, Zagreb, 14. II. 1. V. 17. X. 19. XI 1930; 6. i 28. III. 18. VII. 6. X. 27. XI 1931; 15. I. 5. II. 1. V. 3. i 10. VI. 26. VIII 1932; 17. II. 29. IV. 15. IX. 13. X 1933; 12. 19. i 26. I. 12. i 16. II. 9. 23. i 30. III. 6. i 13. IV. 5. 11. 18. i 25. V. 15. i 22. VI. 6. i 13. VII. 18. 24. i 31. VIII. 7. IX. 26. X. 30. XI. 7. XII 1934; 25. I. 17. i 25. V. 14. VI. 13. IX. 1. XI 1935; 4. I. 24. IV. 19. VI. 31. VII. i 21. VIII 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 12. VI. 16. X i 24. XII 1937; 15. I i 10. IX 1938; Radnik, Zagreb, 6. V 1938; Politički vjesnik, Zagreb, br. 1-2/1939; Radnički tjednik, Zagreb, 31. I 1941.

a može da bude sredstvo za otuđivanje radničkih masa od pozitivnih znanosti, od radničke i proleterse ideologije.» Tako počinje predavanje na jednom tečaju za radnike o filmu u kojem se dalje kaže: »Film je zbog svoje tehnike pristupačan jednako svima, nije vezan za ljude i jezike, on je internacionalan, kao i proleterse ideja, nije privilegija pojedine klase. On u četiri petine slučajeva u proletarijatu nalazi svoju publiku. On raspolaze neograničenim prostorom i gotovo neograničenim tehničkim mogućnostima. Upravo to je najveća opasnost filma. Namjenjen širokim masama, a produciraju ga kapitalisti, oni film koriste u svoje svrhe: zato i jesu današnji filmovi daleko od života proleterskih masa, proletarijat prikazuju kao zločinca ili idiota (na primjer film Friza Langa »Metropolis«.) Zato radnički pokret mora voditi računa o razvoju kritičkog mišljenja o filmu. Kad građanska štampa donasa kritike o filmovima najčešće to radi zbog reklame. Tako je 1929. u Zagrebu prikazivan ruski film »Žuta knjižica« o kojem je građanska štampa donijela kritiku u frazama (kako se radi o prvorazrednom djelu i novoj ruskoj filmskoj industriji, te da je film još bolji od »Sela grijeha«). Međutim, takove fraze radniku ništa ne objašnjavaju. A radnička štampa ne posvećuje pažnju filmskoj kritici. Možda je jedini slučaj kritika u »Privatnom namješteniku« koja objašnjava: – Ako film »Selo grijeha« spadaju među najbolje filmove, onda je to zato što taj film tretira važan problem braka i cio niz pitanja, koja su sa tim problemom u vezi, npr.: pitanje ljubavi izvan braka, emancipacije i ravnopravnosti žene itd. A ako se film »Žuta knjižica« smatra za još bolji film, onda je to samo zato, što obrađuje još aktualniji socijalni problem: proletarizaciju sitnih posjednika. »Žuta knjižica« novim umjetničkim životom govori o klasnoj razdiobi društva na privilegirane kapitaliste i obespravljene proletere, o grubosti, bezobzirnosti i bezdušnosti kapitalista, koji ne radeći ništa ravnodušno prelaze preko osjećaja, čovječjeg dostojanstva i lješina onih koji za njih rade, i konačno daje sliku široke i duboke proleterse duše »poniženih i uvrijeđenih«, koja može sve da oprosti. Filmu treba da posvetimo najveću pažnju, da putem naše štampe i na specijalnim predavanjima upozorimo radnike i namještenike na loše i dobre strane pojedinih filmova.« Stavovi izneseni u ovom predavanju i citiranoj filmskoj kritici u »Privatnom namješteniku« karakteristični su za pristup klasnih sindikalnih organizacija i njihovih kulturnih društava, kružoka i seminarskih grupa u formiranju stavova radnika prema filmu. Polazeći od shvaćanja da film kao vrlo unosna industrija živi i zaraduje na duhovnoj bijedi svoga vremena, neispunjenim željama siromaha tridesetih godina, kao što se kaže u jednom članku: »Tu sreću, lijepu ženu, otmjen stan, fina odjela dočarao mu je film. On nije gledao film, on ga je doživljavao, on je sebe projicirao na platno, on je dva sata sanjao i činio je junaštva kao Douglas Fairbanks, nježno je volio kao Gustav Fröhlich, bio je

elegantan kao Adolphe Menjou, jašio je poput Toma Mixa. Za dva sata za malo dinara, pohabana i jedna sirotica bila je veličanstvena kao Brigitte Helm, oduševljena svojim nogama kao Marlena Dietrich, a pred tajnama njenih očiju padali su muškarci kao pred Gretom Garbo. Ekonomska kriza, milioni bez posla, bez kruha, prihvatili su film u kome se sve za boravljiva: opereta, slageri, revije, svijetlo, šampanjci...» Shvaćajući da takav film pruža proleteru lažni optimizam, odvraća ga od realnog života pružajući mu laž i jeftine iluzije, da je u službi izrazite klasne propagande, klasni radnički pokret se počeo aktivno suprotstavljati, razvijanjem kritičkog stava kod radnika prema filmu putem razvijanja vlastite filmske kritike. U narednom tekstu navest ćemo izvide iz nekoliko prikaza filmova datih u »Radničkim novinama«:

»Omladini koja nije u stanju da razlikuje brutalnost od energije, parole od ideala i pesnicu od argumenata, mi bismo najtoplije preporučili, da pogleda film »Afera Bryeffuss«, film koji je vjerno snimljen po istorijskim faktima. Igra jednog Bassermanna ovaj film podigla je na nivo najboljih filmova, koje smo u Zagrebu vidjeli. U vrijeme kada zveka fašističkih lanaca zaglušuje savjesti i kada nasilje bjesnog šovinizma u Evropi kidiše na zatočnike mira i slobode, pojavljuje se na platnu realni Emil Zola, koji francuskoj omladini čita lekcije, koju bi trebala dobro da upamti svu današnju omladina.«

Neobično je bio uzbudljiv film »Zapadni front 1918«. »Tko vidi ovaj film, koji nam želi prikazati samo mali isječak fronta, neće se ni malo začuditi što je na frontu od mora do mora za 4 mjeseca poginulo 1 milijun 250.000 ljudi, a tri puta toliko ostalo bogalja i bilo ranjenih, koliko je pustoš rat napravio nad dobrima, koje su ljudi stoljećima stvarali i nad ljudima koji su i najnužnijega bili lišeni. Tu je među ostalim pokazana i ratna industrija – nadgrobnih križeva, koja je u punoj mjeri cvala i pakao u pozadini gdje je glad izazvala prostituciju koja je razorila ognjista. U ratu su čuvali tu pozadinu, pozadinu bijede i tragedije, junaci rovova, koji posve ispravno govoreći o sebi, vele da ne bi bili u rovovima da su junaci... Oni strahovito jezivi povici: »Naprijed!« poludjelog oficira iz prvog rova strahoviti su memento čovječanstvu i svaki koji ih je čuo, odgovorit će: »Nikad više rata!« Ovaj film »Croatia-kina« treba da se vidi.«

Film »Na zapadu ništa novo« koji je izrađen prema poznatoj Remarqueovoj knjizi, izazvao je u Njemačkoj pravu bunu. Danonice su hitlerovci prilikom prikazivanja filma priredivali skandale, tražeći zabranu prikazivanja filma. Konačno je Brinningova vlada zabranila prikazivanje filma u Njemačkoj. Film je i u Austriji izazvao uzbunu. Centralna vlada preporučila je pokrajinskim vladama da film ne prikazuju, dok se u Beču prikazivao jer su tamo socijalisti bili u većini. Karte za taj film u Beču primali su samo članovi socijaldemokratske partije i slobodnih sindikata, tako da na predstave pripadnici

•Humwea» i nacionalni socijalisti nisu imali pristup pa su pravili neredu po gradu. Film je bio sa isključivo pacifističkom tendencijom. Film »Na zapadu ništa novo« u Jugoslaviji su također i niže i više instance za cenzuru filmova zabranile.

Početak 1934. prikazivao se u zagrebačkim kinematografima film »Tunel«. Radilo se o indirektnoj fašističkoj propagandi, koja se nije mogla lako otkriti, ali je njena opasnost bila utoliko veća. Film »Tunel« pravljen je prema istoimenom romanu Kellermanna. U Čehoslovačkoj je njegovo prikazivanje bojkotirala napredna javnost, jer se radilo o nacional-socijalističkoj propagandi njemačke filmske kompanije. U Jugoslaviji o tome nije bilo nigdje ni govora. Malo je ljudi uopće osjetilo da su gledanjem ovog filma inficirani fašističkim idejama. To se isticalo kao primjer slabo razvijene filmske kritike radničkog klasnog pokreta u Jugoslaviji.

Uprava kinematografa Croatia kino u Zagrebu obavijestila je kulturno-prosvjetni odsjek Radničke komore da je prilikom prikazivanja filma »Rudnik u plamenu« voljna izaći u susret radnicima i namještenicima sa sniženim cijenama ulaznica za sindikalno organizirane radnike. »Radničke novine« preporučile su film radnicima, jer se radi o rudarskoj nesreći 1906. u Courrieresu u Francuskoj. Tom prilikom je poginulo 1 200 francuskih rudara, kojima su u pomoć priskočili njemački rudari. Film je dokument radničke internacionalne solidarnosti.⁸²⁰

Djelatnost na području muzičke kulture

Dió politike sindikata s područja kulture bio je vezan uz muzičko obrazovanje radnika. Ono je bilo usmjereno na teoretska predavanja o društvenoj ulozi muzike i pjesme i muzici i pjesmi kao sredstvu ideološke propagande koja su se održavala u sindikalnim podružnicama i radničkim kulturno-umjetničkim društvima. Drugi je pravac bio usmjeren na podizanje muzičkog obrazovanja, razumijevanje muzičkog jezika i izraza, ovladavanje osnovama muzike posebno onih radnika koji su se aktivno angažirali u radničkim kulturno-umjetničkim društvima, zborovima i orkestrima. Tumačio im se smisao pojedinih velikih muzičkih djela i djela koja sami izvode. Treći pravac bio je vezan uz traženje specifičnog radničkog muzičkog izraza. Muzičari komunisti tražili su da to bude umjetnost namijenjena najširim krugovima radnika, da pjesma i muzika treba da ujedinijuje radnike, da ih vodi, potiče na borbu i bodri u toj borbi, smatrajući da je istinski radnička ona muzika koja se može izvoditi ne samo na koncertima u koncertnim dvoranama, već i na radničkim sastancima, zborovima, izletima, štrajkovima i demonstracijama. Novu kvalitetu toj muzici donosi činjenica da su izvođači, pored istaknutih pojedina-

ca soprana, tenora, baritona i basova, pored pjevačkih zborova i orkestrara i sami radnici. To je muzika koja podjednako oduševljava i spaja izvođače i slušaoce u čvrsto povezanu zajednicu. »To se neće moći ostvariti odjednom«, – govorili su njeni propagatori – »ali u tom pravcu se mora početi. U početku treba koristiti revolucionarnu baštinu iz doba seoskih ustanaka i buržoaskih revolucija u kojoj se odrazuje otpor izrabljivanog seljstva i oslobodilačke težnje potlačenog naroda, kao i revolucionarna borba buržoazije iz vremena kad je kao treći stalež predstavljala sve potlačene i zastupala interese čovječanstva«. Da se u okviru URSSJ-a u Hrvatskoj provodio takav svestrani muzički odgoj posebno je zaslužan dr Pavao Markovac, koji je u praksi sprovodio ono što je u teoriji o radničkoj muzici zastupao i branio.

Svoj doprinos muzičkom obrazovanju radnika davala je i Radnička akademija u Zagrebu koja je organizirala predavanja i niz muzičkih priredbi. Kako bi vidjeli na koji način i na kojim muzičkim vrednotama i sadržajima se odgajala i formirala ljubav radnika prema muzici navest ćemo podatke o većim manifestacijama koje su zabilježile »Radničke novine«.

U dvorani kina »Europa Palace« 15. prosinca 1929. organizirana je matineja na kojoj su sudjelovali »Grafički klub mandolinista i gitarista«, Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo«, Grafičko pjevačko društvo »Sloga« i Radničko pjevačko društvo »Jednakost«. Dirigirali su Ante Vranić, Zvonimir Urnac, Gustav Remac, Mirko Štimalia i Lavoslav Novak. Posebno su se istakli tenor Hinko Holec, bariton Tošo Kramar i bas Srdulja.

Program matineje 15. ožujka 1931. izgledalo je ovako: »Ouvertura Ban Legata« I. Zajca – simfonijski orkestar »Merkur«, »Mojoj pjesmi« Florschütz, »Šumski potok« Mirka, »Mazurka« Eisenhutha – Grafičko pjevačko društvo »Sloga«, »La barcarolle« (izvadak iz Hoffmannovih priča Offenbacha) izvođač – Grafički orkestar mandolinista i gitarista. »Noć« Schuberta, »Sirota« Hindricha – Radničko pjevačko društvo »Jednakost«, »Slavenski ples br. 8« Dvoržaka – simfonijski orkestar »Merkur«, »Matjuška Rusija« – Bernardea – Grafički orkestar mandolinista i gitarista, »Kitica hrvatskih narodnih pjesama« Simunac – »Zdravice mornaroh« Broža – Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo«, »Heroji drugarstva« Krnića – »Sloga« i »Jednakost« u pratnji Simfonijskog orkestra »Merkur«. Najefikasnija i najbolje izvedena točka bila je »Heroji drugarstva« Krnića izvedena u zajednici »Sloge« i »Jednakosti« i »Merkurova« orkestra. Veliki broj ulaznica sindikalne organizacije podijelile su besplatno svojim radnicima. Interes za matineju bio je tako velik da je bila potrebna čak i policijska intervencija da se odvratu sav narod koji je s ulaznicama i bez njih nasrtao u dvoranu.

Na inicijativu Radničke akademije održala se 3. travnja 1932. velika matineja radničkih pjevačkih i

⁸²⁰ Radničke novine, Zagreb, I. V. 31. X, 5. XII 1930; 3. i 10. I. 13. II, 6. III, 11. XII 1931; 23. VI, 28. VII, 11. VIII 1933; 2. i 23. II 1934.

glazbenih društava u Zagrebu. Priredivački odbor u kojemu su se pored predstavnika kulturno-prosvjetnog odbora nalazili predstavnici radničkih pjevačkih i glazbenih društava u Zagrebu, spremio je za matineju vrlo kvalitetan program, tako da ga je prenosila i Radio-stanica. Ulaz je bio besplatan za sve radnike i namještenike uz predočenje programa koji se dijelio putem sindikalnih organizacija. Na koncertu su nastupali »Jednakost«, »Sloga«, »Bratstvo« i »Grafički orkestar mandolinista i gitarista«. Izveden je Stefanovićevo »Zdravo« pod ravnanjem dirigenta Vrhovskog Stahuljakova, kompozicija »Iz slovenskih planin« i Zehetnerova u »U pećini« pod ravnanjem Dianića, »Primorski napjevi«, pod vodstvom dirigenta Krnića »Radnička pjesma« Rivina i Caničeva »Tajna ljubavi«. Slijedile su »More« Zajca, »Pastir« Javanecdova, »Ljubezn brez ufanja« Adamića, »Jurjevske popjevke« Lugana ml. i »Klapa, klapa«. Grafički orkestar gitarista i mandolinista izveo je Griegove pjesme »Samotan putnik« i »Norvešku pjesmu«, Kokovu »Andante grazioso« i Ritterov »Španjolski ples«. Nakon toga, izvedena je Krnićeva glazbena slika »Heroji drugarstva« za mješoviti zbor i orkestar. Ovim je koncertom Radnička akademija položila i utrla put razvoju radničke glazbe u Zagrebu.

31. svibnja 1933. priredila je Radnička akademija u zajednici sa zagrebačkim radničkim pjevačkim i glazbenim društvima matineju. Ulaz za matineju bio je besplatan uz predočenje pozivnice koja se dobivala pri radničkim sindikalnim organizacijama. Nastupalo je Radničko pjevačko društvo »Jednakost« s dirigentom Krničem, Grafičko pjevačko društvo »Sloga« s dirigentom Vrhovskim, Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« s J. Bezukom i Grafički orkestar gitarista i mandolinista s dirigentom Antom Vrančićem.

Radnička akademija u Zagrebu priredila je 7. srpnja 1934. koncert radničkih pjevačkih, glazbenih i umjetničkih društava. Koncert je bio besplatan, s rekordnim brojem posjetilaca. Bilo ih je oko 5 000. Kvaliteta izvedbe je bila na visini, ali je bilo prigovora na izbor djela koja su izvedena. Posebnu pažnju izazvao je Vukov »Brzi voz« koji je izveo Radnički teatar te su gledaoci tražili da se ponovi. Nastupali su Pjevački zbor »Sloga«, Grafički gudački orkestar, Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo«, Pjevački zbor »Jednakost«, Grafički orkestar gitarista i mandolinista. Izvedena su djela Blobnera, Maseneta, Muhvića, Marinija, Stahuljka, Degeytera, Odorića, Crevetia, Lucića, Mexerbeera, Krnića.

14. rujna 1935. priredio je Savez radničkih pjevačkih glazbenih i umjetničkih društava Jugoslavije u Zagrebu za Radničku akademiju koncert radničkih, pjevačkih i glazbenih društava. Sudjelovali su »Jednakost« »Sloga«, »Bratstvo«, »Grafički orkestar mandolinista i gitarista« i »Grafički gudački orkestar« (svi iz Zagreba). Na programu su bili skladbe i pjesme »Zdravo da ste« Blobnera, »Pjesma o radu« Goranova, »Naše cvijeće« Mužinovića, »XV

rukovet« Mokranjca, »Posvuda gdje nebo je modro« Jeala, »Pod jorgovanom« Gotovca, »Raymond ouvertira« Thomasa, »Radnik« Vrhovskog i »Zene idu na goste«, »Potlačeni« Wölka, »La serenade« Metra, »Priče iz bečke šume« Straussa, »Atlantički koračnica« i »Desnice si čvrsto dajte« Krnića. Koncert je bio besplatan za radnike i namještenike, uz predočenje programa. Posjetioci su bili do te mjere zadovoljni sadržajem i izvedbom da su se pojedine točke morale ponoviti, a »Posvud gdje nebo je modro«, što je izvodila »Jednakost« morala se ponoviti čak tri puta. Ovaj koncert je priređen u najvećoj dvorani Zagreba, dvorani zagrebačkog zbora. Pristupovalo je oko 5 000 radnika i namještenika. Čak je i građanska štampa ovaj koncert, s obzirom na program, izvedbu i rekordan posjet, proglasila prvorazrednom kulturnom manifestacijom.

Savez radničkih pjevačkih umjetničkih i glazbenih društava Jugoslavije u Zagrebu u povodu svog III redovnog kongresa priredio je 30. svibnja 1936. koncert radničkih pjevačkih i glazbenih društava. Sudjelovali su Radničko kulturno prosvjetno društvo »Sloboda« iz Varaždina, »Pevski odsek pekova« iz Maribora, Radničko pjevačko glazbeno društvo »Jednakost« iz Bjelovara, Pevsko društvo »Grafika« iz Maribora, Radnička umjetnička grupa »Budućnost« iz Zagreba, Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« iz Zagreba, Grafičarsko pjevačko društvo »Sloga« iz Zagreba, Grafički orkestar mandolinista i gitarista iz Zagreba, Radničko pjevačko društvo »Jednakost« iz Zagreba. Na programu je bio Blobnerov »Radnički pozdrav«, Goranova »Pjesma o radu«, Caničeva »Živo biju srca naša«, »Pastir« Juvanca, »Zaverski fantje« Adamića, Auenov »Fra Diavolo«, kompozicija Fransisa »Stelle polare«, »Budenje duhova« Marinija, »Jadovanka za teletom« Gotovca, »Njega ni« Forstera, »Pomlad« Mirka, »Moj san« Broža »Desnice si čvrsto dajmo« Krnića, »Himna slobodi« Gostinčara, »Nek se radnik budi« Vrhovskog, »Matjuška Rusija« Bernadesa, »Vesele igre« Kellera, »Himna jednakosti« Krnića, »Bura slobode naroda« Ottoa. Iz programa je vidljivo da su se izvodile uglavnom kompozicije vezane uz klasni radnički pokret. Koncertu je prisustvovalo oko 7 000 radnika i namještenika. Društvo koje je koncert pripremilo imalo je oko 450 aktivnih članova. Program je počeo »Radničkim pozdravom« kojeg je otpjevalo 200 pjevača, dirigirao je Ante Sambarek. Predsjednik društva Eugen Stark održao je kraći govor u kojemu je podvukao da je glavni zadatak ovakvih priredbi javno manifestiranje kulturnih dostignuća radničke klase i njene težnje za napretkom i na kulturnom polju. Koncert je i u tom pogledu uspio, jer je i građanska štampa priznala da ova priredba znači afirmaciju na polju glazbene kulture.

O prvom koncertu Zajednice kulturno prosvjetnih društava u Zagrebu koji je održan 28. svibnja 1938. godine us pristuvo više od 7 000 radnika govorili smo u poglavlju Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava. Kada je 1940. u prosincu

zabranjen koncert radničkih kulturno-umjetničkih društava za koji je bilo rasprodano 12.000 ulaznica. Savez industrijsko-zanatskih radnika Jugoslavije – podobor metalaca – organizirao je u subotu 14. prosinca 1940. godine zabavu na kojoj se izveo cijeli zabranjeni program. Prije izvođenja programa uvodnu riječ dao je Josip Cazi. On je poslje pjesničkog pozdrava, uz frenetičan aplauz mase od 10.000 ljudi na kraju rekao: »Umjetnost i stvaralački rad su jedno. Kao što rad za ljude stvara nove proizvode i nove potrebe, tako i umjetnost za ljude proširuje staro i stvara novo umjetničko obzorje. U biti same umjetnosti jest da se svim žarom svoje ljepote bori protiv svake eksploatacije i nasilja čovjeka po čovjeku. To radimo i mi svi ovdje prisutni. Društvo očišćeno od eksploatacije i oslobođeno od nasilja bit će najveće živo umjetničko djelo čovječanstva. Društvo kao umjetničko djelo, kao čista istina i zbilja može biti samo plod klasne borbe i kolektivnog genija milijuna proletera. Mi smo ponosni što smo aktivni borci i kulturni stvaraoci toga novog doba.«

Prostorije Zagrebačkog velesajma u kojima se održavala ova priredba bile su pretrpane. »Trebalo istaknuti da ovaj veliki uspjeh sindikalnog pokreta na kulturnom polju, postignut u posebno teškim prilikama, ni po čemu ne zaostaje za velikim uspjesima ovog pokreta u sindikalnim ekonomskim akcijama«, pisale su »Radničke novine«.

Pored masovnih kolektivnih istupa radničkih pjevačkih zborova i orkestrata, održavala su pojedina kulturno-umjetnička društva svoje pjevačke i muzičke priredbe. Tako je, npr., Grafičko pjevačko društvo »Sloga« u Zagrebu priredilo 29. ožujka 1930. koncertat u Glazbenom zavodu. Krajem travnja 1937. održalo je Grafičko pjevačko društvo »Sloga« uspješni vokalni koncert, u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu. Vrlo dobar pjevački zbor grafičara, pod vodstvom dirigenta Radoslava Pejca, izveo je dobar program, a na koncertu je sudjelovao i Grafički gudački orkestar. 26. lipnja 1938. proslavili su zagrebački grafički radnici Gutenbergov dan. Tom je prilikom pisala »Slobodna riječ« da se pitanje repertoara radničkih muzičkih društava treba potpuno poklopiti s ideološkim stremenjima radničke klase. Nova dvorana Radničkog doma pruža najšire mogućnosti razvoja svih radničkih kulturnih društava, ali ujedno im nameće i nove obaveze.

Na programu su bile kompozicije Straussa, Beethovena, Verdija, Schumana itd. U okviru svečanog otvorenja novosagrađenog doma Saveza grafičkih radnika Jugoslavije u Zagrebu 18. listopada 1938. priredjen je koncert svih pjevačkih i glazbenih društava grafičkih radnika iz cijele zemlje. Sudjelovalo je Grafičko pjevačko društvo »Jedinstvo« iz Beograda s dirigentom Alfredom Pordesom, Pjevačko društvo »Grafička« iz Ljubljane s dirigentom Danilom Gererom, istoimeno društvo iz Maribora s Vinkom Živkovom kao dirigentom. Grčko pjevačko društvo »Sloga« s Brunom Hercijem, Grafički orkestar mandolinista i gitarista s Antom Vranićem,

Grafički gudački orkestar s dirigentom Branimirom Sakačem, svi iz Zagreba i Grafički gudački orkestar iz Ljubljane s dirigentom Janezom Žizmondom.

Grafički klub gitarista i mandolinista u Zagrebu priredio je 11. svibnja 1930. matineju za prijatelje glazbe. Dirigirao je Ante Vranić. Na programu su bili Zajc, Wagner, Offenbach-Petras, Plessow, Bernards i drugi. Ulaz je bio besplatan. U želji da i vidljivim načinom pokaže da se i u redovima radničke klase cijeni i gaji glazbena umjetnost priredio je orkestar 29. studenog 1931. godine svečanu matineju koja se je održala u Malom kazalištu u Frankopanskoj ulici u Zagrebu. Na programu su bila djela Mozarta, Wagnera, Koka, Schuberta, Novaka, Griega, Rittera. Dirigent je bio Ante Vranić. Takve svečane matinee održavane su svake godine. Tako je, npr., i Gudalački orkestar grafičara priredio matineju 14. ožujka 1937. Na programu su bila djela Schuberta, Suppea, Puccinija i Ketyelbea.

6. travnja 1930. održana je matineja društva »Jednakost« u korist postradalih na brodu »Daksa«. Priredba je uspjela i pokazala da je društvo »Jednakost« od posljednjeg javnog nastupa znatno napredovalo u kvaliteti izvođenja. Velikim je dijelom to bio rezultat rada kompozitora Borisa Krnica, koji rukovodi zborom. U vezi s jubilarnom proslavom rada i djelovanja lječilišta »Brestovac« održalo je 27. svibnja 1934. godine Radničko pjevačko društvo »Jednakost« za pacijente na Brestovcu vrlo uspješnu priredbu. U izvođenom programu bile su ove pjesme: »Radnički pozdrav«, »U prirodi« od I. B. Krnica, »Zimska pjesma« Vj. Ružič-Rozenberg, »Probuđenje duhova« Petera Nirinija, »Umlatiti čuc«, M. Mašek, »Živo biju srca naša« J. Cenica, »Noć na moru« V. Novaka, »Planinarska himna« A. Forstera i »Zdravo« Stjepanovića. Zborom je ravno zborovođa Mirko Berc. Svi su pacijenti bili razdragani i oduševljeni. 1. srpnja 1934. društvo je u želji da svojom pjesmom razonodi što veći broj radnika i namještenika, priredilo posjet lječilištu u Klenovniku. Radničko pjevačko društvo »Jednakost« 14. prosinca 1935. priredilo je u Glazbenom zavodu vokalni koncert prigodom proslave 30-godišnjice svoga rada. Pored ostalih radničkih pjesama, izvodila se i »Tvorničike sirene«. Dirigent je bio Krnic. 11. prosinca 1937. priredila su radnička pjevačka društva »Jednakost« i »Drvodjelac« koncert radničkih pjesama. Kao sve radničke priredbe tako je i ovaj koncert bio odlično posjećen. 1937. godine Radničko pjevačko društvo »Jednakost« iz Zagreba napravilo je malu turneju po Hrvatskom zaborju. 12. lipnja gostovali su u Varaždinu, gdje su nastupili s varaždinskom »Slobodom«, 13. lipnja bili su u Klenovniku u lječilištu SUZOR-a, a istog dana poslje podne u Krpini.

8. ožujka 1935. Delavski tamburaški zbor »Bratstvo« u Zagrebu izvodio je radio-koncert sa programom: Stahuljak »Spomen na Goricu«, Hutman »Probuđenje duhova«, Stahuljak »I opet«, Šimunaci »Venček slovenskih narodnih pjesama«, Hiruza »Br-

zim vlakom u Zagrebu», Josip Čanić »Iz naroda za narod«, Bis »Cveti iz hrvatskih dubrava«, Kolb »Za dom«. Zborom je ravno Josip Bezuk. 28. travnja 1935. »Bratstvo« je izvelo vrlo uspješni radio koncert. Na programu su bila djela Kolba, Majera, Stahuljaka, Furlana, Sravca, Hruza, Sebek, Šimunacija, Dozzella. 29. rujna 1935. pod ravnanjem Bezuka izveden je deveti radio koncert »Bratstva«, pekarskog tamburaškog zbora. Tom prilikom izvedene su kompozicije Adamića, Farkaša, Tomića, Stahuljaka.

U Zagrebu je 5. listopada 1935. održan festival mandolinističkih društava. Na festivalu su sudjelovali Tramvajski zbor mandolinista i gitarista, Zbor mandolinista i gitarista »Budućnost«, Mandolinistički zbor gradskog vodovoda, Grafički orkestar mandolinista i gitarista. Glazbena sekcija SK »Metalac« priredila je svoj prvi koncert mandolinista i gitarista 24. ožujka 1937. Zborom je ravno Rudi Sattler. Članovi zbora su isključivo radnici. 8. svibnja 1935. priredili su Radnički kulturni savez »Sloboda« i Radničko kulturno društvo »Zaria« iz Ljubljane večer radničkih pjesama. Priredbu je prenosila zagrebačka radio stanica.

Radnički pjevački zborovi zagrebačke »Jednakosti« i varaždinske »Slobode« izveli su uspješnu priredbu krajem lipnja 1935. u Varaždinu. Izvedene su sljedeće pjesme: »Radnički pozdrav«, »Proletna bura«, »Buđenje duhova«, »Pjesma proletera«, »Desnice si čvrsto dajmo«, »Himna jednakosti«. Najimpresivnija je bila izvedba »Desnice si čvrsto dajmo« i »Himna jednakosti«. Izvedene su i neke skladbe Matza, Gotovca i Mokranjca. 2. lipnja 1936. priredilo je u Varaždinu Radničko kulturno prosvjetno društvo »Sloboda« u zajednici s radničkim pjevačkim društvom »Jednakost« iz Zagreba vokalni koncert proleterskih kompozicija. Koncert je održan na dan sahrane velikog proleterskog pisca Maksima Gorkog i u uvodnom govoru komemorirana je njegova smrt. Krajem siječnja 1936. upriličilo je povjereništvo Saveza grafičkih radnika u Varaždinu koncertnu priredbu na kojoj su sudjelovali mandolinisti grafičari iz Zagreba i pjevački zbor »Sloboda« iz Varaždina. Čist prihod bio je namijenjen nezaposlenim grafičkim radnicima.

Bjelovarsko pjevačko radničko društvo »Jednakost« priredilo je 9. lipnja 1935. koncert u Križevcima. Društvo je izvelo sljedeće pjesme: »Radnički pozdrav«, »Delaj dekle pušlec«, »Pjesma radu«, »Ura«, »Lahko noć«, »Zdravo«... Podružnica Saveza privatnih namještenika u Ogulinu organizirala je 8. kolovoza 1937. godine priredbu uz sudjelovanje radničkog pjevačkog društva »Jednakost« i Pekarskog tamburaškog zbora »Bratstvo« iz Zagreba. Sudjelovao je i znatan broj članova kulturne zajednice »Napred«. Borbene i radničke pjesme nisu imale odgovarajući odjek, što je donekle razumljivo jer su slušaoci u manjem broju bili radnici. Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Karlovcu, Povjereništvo organizacije grafičkih radnika, Prosvjetni odbor Saveza grafičkih radnika u Zagrebu priredili

su 19. ožujka 1938. koncert u Hrvatskom domu u Karlovcu. Sudjelovali su Grafički pjevački zbor »Sloga«, Grafički orkestar mandolinista i gitarista i Grafički gudački orkestar. 4. travnja 1936. priredila je Radnička čitaonica u Čakovcu vokalni koncert na kojemu je nastupio zbor varaždinske »Slobode«. I pored dobrog programa i kvalitetne izvedbe, posjet je bio minimalan. Uzrok tome bili su progoni radnika do kojih je došlo baš pred koncert. Radničko pjevačko društvo »Napredak« iz Vinkovaca priredilo je 15. veljače 1930. godine koncert koji je održan u velikoj dvorani Hrvatskog doma.⁶²¹

Zabave i ostale priredbe

Sve sindikalne zabave održavale su se uz određeni kulturni program. Zabave su priredili mjesni međustrukovni odbori, mjesne sindikalne organizacije (podružnice), radnička kulturna društva, radnička sportska društva, »Prijatelj prirode«, trezvenjačka i esperantska društva.

Mjesni međustrukovni odbor Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije priredio je u Slavenskom Brodu zabavu uoči nove, 1930. godine na kojoj su nastupili diletantska družina i tamburaški zbor. Osječka podružnica Saveza dvodjeljskih radnika Jugoslavije priredila je 25. siječnja 1930. zabavu sa plesom, na kojoj su nastupile dramska i tamburaška sekcija, koja je, među ostalim, otvarala »Radnički pozdrav« i »Stambulsku ružu«. Diletantska sekcija osječke podružnice Saveza privatnih namještenika organizirala je 18. siječnja 1930. zabavu sa plesom. Tom prilikom izveden je šaljiv komad »Čaša čaja«, jedna baletna točka i nekoliko pjesama u duetu i solo. 1. veljače 1930. održala je zagrebačka podružnica Saveza privatnih namještenika Jugoslavije u dvorani Kola zabavu pod nazivom »Reduta vrazjih dečkov i pucah«. Prihod sa zabave, koja je organizirana u karnevalskom stilu, bio je namijenjen nezaposlenim privatnim namještenicima. Podružnica Saveza živežarskih radnika, pekara u Varaždinu priredila je zabavu sa plesom. Na zabavi je sudjelovalo društvo »Sloboda« sa svojim pjevačkim i tamburaškim zborom. Podružnica Saveza metalških radnika u Osijeku bila je nekoliko mjeseci angažirana u pripremama za takozvani »Sloser-bal« 3. svibnja 1930. Ovu vrst zabave održavali su metalški radnici u Osijeku i prije rata te je postala tradicionalnom. Rat je tu tradiciju, međutim, prekinuo, no metalci su je željeli obnoviti. 10. svibnja 1930. priredila je osječka podružnica Saveza tramvajaca zabavu sa plesom i tombolom. Pored tramvajskih namještenika na zabavi su sudjelovali i radnici i namještenici

⁶²¹ Radničke novine, Zagreb, 1. I. 20. II. 14. i 21. III. 11. IV. 9. i 16. V. 1930; 13. i 20. III. 20. XI. 1931; 25. III. 1932; 19. i 26. V. 1933; 8. VI. 6. i 13. VII. 1934; 1. i 22. III. 4. V. 7. VI. 5. VII. 7. i 20. IX. 4. X. i 29. XI. 1935; 7. II. 10. IV. 29. V. 6. i 27. VI. 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 20. III. 3. IV. 1. V. 3. VII. 14. VIII. 23. i 30. X. 24. XII. 1937; 2. VII. 22. X. 1938; Radnik, Zagreb, 18. III. 1938; Radnički tjednik, 20. XII. 1940.

iz drugih poduzeća. Kako su to sve bili organizirani radnici, zabava im je poslužila kao mjesto na kojemu se mogu upoznati i bolje nastaviti radom u svojim organizacijama. 1. studenog 1930. Radničko pjevačko društvo u Vinkovcima »Napredak« priredilo je drugarsku večer s kulturno-umjetničkim programom.

Zagrebačke mjesne organizacije Saveza privatnih namještenika Jugoslavije priređuju 31. siječnja 1931. zabavu s plesom u dvorani Kolo. Čist prihod bio je namijenjen potpori nezaposlenih članova. Na zabavi se svirao jazz. Članovi Saveza metalških radnika Jugoslavije u Slavskom Brodu priredili su zabavu 1. veljače 1931. u sali Radničkog doma. Prihod sa zabave bio je namijenjen za pomoć nezaposlenim radnicima. Nezaposleni metalški radnici sudjelovali su u programu. Bila je to masovna manifestacija radničke solidarnosti. Zabava grafičkog pjevačkog društva »Sloge« održana je 21. veljače 1931. u prostorijama nekadašnjeg »Sokola« u Zagrebu. Zabava je bila dobro posjećena. Zbor je otpjevao nekoliko pjesama (»Zdravo«, »Mazurka«, »Kaj se pripetilo«, »Dječja pjesma«, »Cigani«, »Prode momče«), a nakon toga slijedio je ples. Na inicijativu nove uprave »Merkura« održana je 28. veljače 1931. u Zagrebu zabava. Zanimljivo je da je pokrovitelj ove zabave društva trgovaca i privatnih namještenika bio predsjednik Zemaljskog saveza industrijalaca. Na zabavi podružnice Saveza privatnih namještenika u Varaždinu koja je održana 1. ožujka 1931. svirala je vojna glazba. 7. ožujka 1931. održana je zabava zagrebačkog Mjesnog međustrukovnog odbora na kojoj je nastupilo pjevačko društvo »Jednakost« s nekoliko proleterskih pjesama. Podružnica Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije u Banja Luci priredila je 5. rujna 1931. u prostorijama Radničkog doma veliku jesensku zabavu. Program je bio isključivo zabavnog karaktera, a svirao je Radnički tamburaški orkestar »Pelagić«. Čist prihod namijenjen je mirovinskom fondu i pomoći ostarjelim i iznemoglim članovima. 5. prosinca 1931. priređuju Radničko pjevačko društvo »Jednakost« i Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« Nikolinjsku zabavu u prostorijama Zagrebačke pivovare d. d. 5. prosinca 1931. priredio je Savez privatnih namještenika Jugoslavije – podružnica u Subotici čajanka. Podružnična uprava Saveza privatnih namještenika Jugoslavije u Varaždinu u želji da afirmira rad svoje glazbene sekcije i zbliži svoje članove i ostale privatne namještenike organizirala je 1. prosinca 1931. godine čajanku. Čajanka je uspjela osobito u moralnom pogledu, jer su odmah poslije nje pristupili u podružnicu novi članovi, dotad neorganizirani privatni namještenici.

U subotu, 16. siječnja 1932. priredili su privatni namještenici u Osijeku društvenu zabavu koju su održavali najmanje jedanput godišnje. Čist prihod ove zabave išao je u fond za potporu njihovih nezaposlenih članova. 9. siječnja iste godine održali su osječki tramvajci svoju godišnju društvenu zabavu.

Čist prihod bio je namijenjen pomoći nezaposlenim članovima pokreta. Mjesni međustrukovni odbor u Velikom Bečkereku priredio je u veljači 1932. svojom diletantskom grupom prvu javnu priredbu. Dávali su se šaljivi komadi »Duh u vodičnici« i »Dva plašljivca«. 7. veljače održana je prva priredba novotformirane podružnice Saveza privatnih namještenika Jugoslavije na Sušaku. Crveni križ u Dugoj Resi poveo je akciju u zajednici sa svim mjesnim društvima i organizacijama za pomoć gladnima, pa je u tu svrhu 12. travnja organizirana velika pučka zabava. Mjesni međustrukovni odbor (MMO) URSSJ-a u Osijeku priredio je 28. ožujka veliku zabavu s plesom. Čisti prihod bio je namijenjen nezaposlenim članovima sastavnih organizacija URSSJ-a u Osijeku. Zabavu je osim velikog broja radnika, radnica i namještenika, posjetio i izvestan broj građana. Tapetarski radnici grada Zagreba organizirali su 10. prosinca 1932. godine zabavu u korist svojih nezaposlenih članova.

Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Zagrebu priredio je uoči nove, 1933. godine zabavu na kojoj je nastupio Radnički teatar s predstavama »Stari učitelj novi đak« Andre Kostića i »Jazavac pred sudom« Petra Kočića. Pored toga, svirala je i jazz-glazba. Članovi URSSJ-a imali su slobodan pristup uz iskaznicu. Novogodišnju noć proslavili su i radnici i namještenici Novog Sada uz sudjelovanje Tamburaškog zbora »Radnik«, pjevačkog zbora, dramske sekcije koja je izvela »Kir Janju« B. Nušića, recitatorske grupe »Prijatelj prirode« i Grafičara. Podružnica Saveza rudarskih radnika i namještenika željezare u Zenici održala je 28. veljače 1933. zabavu. Tamburaški zbor odsvirao je »Radnički pozdrav«, M. Škvarina recitala je Obenhaldovo »Ujedinite se«, a Todorović »Katastrofu« Radica i Abraševićeve stihove »Zviždi vetre«. Tamburaški zbor izveo je dva kraća koncertna djela. Prikazao se i igrokaz iz radničkog života M. Belića »Nevini«, Cvetkovićevu šalu »Otrovane«. Nakon toga je slijedila igranka. Zabava je bila dobro posjećena, a bilo je i mnogo činovnika iz željezare, te je materijalni uspjeh bio iznad očekivanja. 4. veljače 1933. održana je u Slavskom Brodu zabava radničkog sportskog kulturnog kluba »Jedinstvo«. Građevinarski radnici u Vinkovcima priredili su također uspjelu zabavu. 28. veljače priredila je dramska sekcija RKP i ŠD »Jedinstvo« u Slavskom Brodu veliku pokladnu zabavu na kojoj je izvela šaljivi komad »Zaza«. Ujedinjeni savez šivačko odjevnih radnika Jugoslavije – podružnica Zagreb priredio je 1. travnja 1933. zabavu s programom i plesom u korist nezaposlenih. Kriza je zahvatila i grafičke radnike, pa ih je u studenom 1933. godine zbog krize bilo više nezaposlenih nego zaposlenih. Stoga je grafički klub »Dobrotvor« 9. prosinca 1933. organizirao veliku zabavu u korist nezaposlenih u velikoj dvorani Zagrebačkog zbora, na kojoj su nastupili A. Cilić i supruzi M. i D. Dubajci. Grafički zbor gitarista i mandolinista i Grafički pjevački zbor »Sloga«. Podružnica metalških radnika u

Đurđencu priredila je 4. studenog 1933. uspješnu zabavu usprkos žučnoj kontraagitaciji ORS-ovaca, u korist nezaposlenih metalških radnika. Pjevačko društvo »Lisinski« iz Našica znatno je pridonijelo svojim nastupom uspjehu zabave. Savez drvodjeljskih radnika Jugoslavije, sekcija tapetara u Zagrebu, priredila je 2. prosinca 1933. zabavu u korist nezaposlenih tapetarskih radnika.

Nisu samo radnički savezi organizirali zabave kako bi prihode s njih dali kao potporu za neupolne članove. Radili su to katkad i zagrebački malograđani kao, npr., Savez hrvatskih obrtnika koji je organizirao zabavu uoči 1934. godine u korist zagrebačke sirotinje. Radnici su bojkotirali tu zabavu. »Radničke novine« o tome pišu: »Ne gospodo, to vam neće uspjeti! Zavarat ćete sami sebe, ali radnike ne. Na čast vam vaša milostinja, ali mi ćemo tražiti naše pravo na rad i na dostojnu plaću. Kad dođe do govora o tarifama, radnim i plaćevnim uslovima, onda pokažite koliko ste ljudi i koliko vam je na srcu humanost.«

Na zabavi MMO URSSJ-a u Zagrebu uoči nove 1934. godine, sudjelovali su Tamburaški zbor »Bratstvo« i Radničko pjevačko društvo »Jednakost«. Zabava je moralno i materijalno uspjela. Ista društva zabavljala su pekarske radnike, koji su zbog vezačnosti uz posao organizirali tu zabavu dan ranije. Pod vodstvom Josipa Bezuka »Bratstvo« je poslije koncerta sviralo plesne melodije, a Radničko pjevačko društvo »Jednakost« pod vodstvom Stjepana Škrinjera pjevalo radničke i zabavne pjesme. Mjesni međustrukovni odbori priredili su zabavu za doček nove godine u Vinkovcima i u Vukovaru. Ova posljednja je bila posebno značajna jer se u Vukovaru od 1928. godine do 26. prosinca 1934. nije održala nikakva radnička zabava.

MMO URSSJ-a priredio je u Bjelovaru zabavu. Čist prihod zabave iznosio je 1 904 dinara što je podijeljeno nezaposlenim članovima organizacije. Podružnica Saveza privatnih namještenika Jugoslavije održala je 3. veljače u Bjelovaru zabavu, a 11. veljače MMO priređuje čajanku.

Savez željezničara u Gostilju uspio je u studenom 1933. obnoviti svoj rad i okupiti više od 95 posto željezničara. Kulturno-prosvjetna sekcija također je oživjela oživljavanjem sindikalne organizacije. 10. veljače 1934. godine priredila je zabavu čiji je prihod išao u korist lokalnog fonda za pomoć drugovima u oskudici. Ovo je bio velik pothvat kulturno-prosvjetne sekcije jer je prethodno trebalo osnovati i uvježbati tamburašku, dramsku sekciju i ostale grupe. Pri organiziranju ovih sekcija i grupa angažirao se cijeli odbor, a osobito Miloš Grahovac i Velicki. Zabava je uspjela u svakom pogledu. MMO URSS-a u Bjelovaru priredio je čajanku s plesom 1. travnja 1934. Istog dana uprava Radničkog doma u Zenici priredila je veliku zabavu uz sudjelovanje vlastitog tamburaškog zbora koji je izveo »Radnički pozdrav« Blobnera i Rindračekove »Konzertne skladbe« a dramska je sekcija izvela dramu »Truli

dom«. Zabava je organizirana kako bi se sakupila sredstva za gradnju stalne pozornice. Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« u Zagrebu priredio je koncert i zabavu 21. travnja 1934. pod pokroviteljstvom Bogoslava K. Jošta, predsjednika Radničke komore u Zagrebu, u dvorani Hrvatskog pjevačkog društva »Kolo«. Sudjelovali su i Radničko pjevačko društvo »Jednakost«, Grafičko pjevačko društvo »Sloga«, te Grafički orkestar gitarista i mandolinista. Namještenici osječkog gradskog tramvajia i elektrane priredili su 10. veljače 1934. veliku zabavu uz sudjelovanje dramske sekcije MMO URSS-a i »Surry band-a«. Radničko kulturno i sportsko društvo u Indiji organiziralo je zabavu na kojoj je nakon duže pauze, nastupao pjevački zbor. Grafički klub »Dobrotvor« u Zagrebu priređuje 24. studenog 1934. veliku »Katarsku redutu«. Program je obilan i biran. Sudjelovali su poznati glumci Cilić i supruzi Dubajić, grafička pjevačka i muzička društva. Čisti je prihod išao u korist nezaposlenih grafičkih radnika. Tokom iste godine organiziraju zabave s kulturno-umjetničkim programom i Radničko sportsko društvo u Indiji i Drnižu, te Radničko pjevačko društvo »Jednakost«.

MMO URSSJ-a u Zagrebu priredio je 31. prosinca doček nove, 1935. godine za članove i simpatizere sastavnih organizacija URSSJ-a u Zagrebu. Nastupilo je Pjevačko društvo »Jednakost« s pjesmom »Zdravo da ste hrabri borci« prilikom otvaranja zabave.

MMO USSJ-a u Osijeku priredio je također doček Nove godine. Nastupila je dramska sekcija Weissovim komadom »Liftboy«. 26. siječnja 1935. održalo je Radničko pjevačko društvo »Jednakost« u Bjelovaru čajanku na kojoj je nastupilo s pjesmama »Radnički pozdrav«, »Delaj dekle pušlec« i »Pjesma radu«. Savez šivačkih i odjevnih radnika u Zagrebu priredio je u Zagrebačkom zboru 6. travnja 1935. godišnju zabavu na kojoj je prikazan »Jegor Buličev« Maksima Gorkog. »Sloboda« u Varaždinu organizirala je u lipnju 1935. »Kulturno veče« za radnike i namještenike. Veče je započelo s »Pjesmom radu« a zatim su slijedile solo izvedbe na guslama i citrama. Pongračić je održao kratak referat o značaju kulturnog rada. Pribreda je zaključila igrokazom »Izgubljeni sin«. Krajem rujna 1935. ovaj je zbor organizirao izlet u Klenovnik te pripremio program za pacijente lječilišta. Podružnica Saveza rudarskih radnika u Mostaru priredila je 9. studenog 1935. godišnju zabavu. Pored ostalog programa, davao se i kazališni komad »Car ugalj« koji je, prema romanu Uptona Sinclaira, za dramsko izvođenje priredio H. Altkorn, namještenik u mostarskom rudniku ugljena. Komad su izveli članovi Kulturno-prosvjetnog odbora mostarskih sindikata. Prostorije Radničkog doma bile su premale da prime sve one koji su željeli vidjeti ovu proletersku priredbu.

1935. godine Grafički klub »Dobrotvor« organizirao je, kao i ranijih godina, zabavu. »Dobrotvor« je bio humanitarna institucija grafičkih radnika u Zagrebu koja je djelovala od 1900-te godine. Iz svojih

skromnih sredstava pomagao je 45 posto nezaposlenih članstva i siročad svojih umrlih članova. 7. prosinca priređuju »Jednakost« i Pekarsko tamburaško društvo »Bratstvo« u Zagrebu zabavu u korist nezaposlenih radnika. Kao što u pozivu piše: »Ulaz je besplatan, ali se dobrovoljni prilozii primaju sa zahvalnošću«.

MMO URSSJ-a u Križevcima priredio je 7. prosinca 1935. zabavu na kojoj je Radničko pjevačko društvo iz Bjelovara »Jednakost« dalo koncert.

11. siječnja 1936. u Karlovcu, u organizaciji podružnice Saveza živežarskih radnika, na zabavi je nastupilo Radničko pjevačko društvo »Jednakost«, Tamburaški zbor »Bratstvo« i Podmladak pekarskih gitarista i mandolinista. Program je imao izrazito radnički karakter, a prisustvovalo mu je oko 600 posjetilaca. Zabave su organizirali i Savez brijačkih i vlasuljarskih pomoćnika zagrebačke podružnice, Radnički sportski klub »Metalac«. Radnički sportski klub »Velež« u Mostaru započeo je zabavu sviranjem Internacionale. Nastupila je dramska grupa i radnička umjetnička grupa »Abrašević«. Na zabavi se nije točio alkohol. 8. veljače 1936. Pekarski tamburaški zbor »Bratstvo« sudjelovao je na priredbi podružnice Saveza živežarskih radnika Jugoslavije u Sisku. »Bratstvo« je izvelo nekoliko radničkih i drugih koncertnih skladbi pod ravnanjem Josipa Bezuka. Na zabavi se našao i neki provokator koji je optužio »Bratstvo« da svira zabranjene pjesme. Policija ih je zbog toga uhapsila i saslušavala, ali su nakon nekoliko sati pušteni na slobodu. 15. veljače »Bratstvo« je sudjelovalo na zabavi drvodjelskih radnika u Karlovcu. 28. ožujka 1936. iznenadila je varaždinska »Sloboda« vrlo uspjelom kulturnom priredbom izvedenom na pozornici Radničkog doma. Na programu su bile pjesme »Radnički poždrav«, »Živo biju«, »Pjesma radu« i igrokaz »Braćna noć« Ivana Moleka. Zbor zagrebačkog radničkog pjevačkog društva »Jednakost« i »Sloboda« iz Varaždina dali su koncert u velikoj dvorani Gradskog kazališta u Varaždinu, a slijedeći dan u Klenovniku, i na završnom tečaju zanatlijskih pomoćnika u Krupini. Publika je bila isključivo radnička. Izbor pjesama s kojima je društvo nastupalo bio je izrazito radničkog karaktera, bile su to borbene i poletne pjesme, pjesme boraca za kruh, pravo i slobodu. Zagrebački sportski klub »Tekstilac« priredio je 28. lipnja 1936. svoju prvu zabavu u Maksimiru. Dobit od zabave korištena je za nabavku rekvizita kluba. Osim navedenih, zabave su organizirali tokom 1936. godine i Grafički orkestar mandolinista i gitarista u Zagrebu, mearsko-kobasičarski radnici u Tvornici suhomesnate robe, salame i masti u Zaprešiću, Pekarski tamburaški zbor.

U 1937. godini registrirane su samo zabave Saveza privatnih namještenika zagrebačke podružnice i nastup grupe »Abrašević« u Nišu. U 1938. su održane zabave sekcije pekarske osječke podružnice SZR, nastup Radničkog pjevačkog zbora subotičkog sindikalnog vijeća URSSJ-a i zabave Podružnice so-

bolikarskih i ličilačkih radnika u Podgorici. 5. ožujka 1938. godine održana je u Kulen Vakufu radnička kulturna priredba na kojoj su izvedeni Sinclairov »Tko je lopov« i Nušičev »Analfabet«. Kvaliteta izvođenja i dekora kao i dobra organizacija pretvorili su tu priredbu u izuzetan kulturni događaj. Nešto kasnije »Abrašević« je nastupio u Kraljevu. Prosvjetna sekcija MMO-a URSSJ-a u Vukovaru priredila je, uz sudjelovanje Radničkog kulturnog prosvjetnog društva »Napredak« iz Vinkovaca, 7. svibnja zabavu s kulturnim programom i plesom. Članovi »Napretka« iz Vinkovaca izveli su Nušičeve »Analfabetu« i »Stari učitelj i novi đak«. Od 1934. ovo je bila prva uistinu uspješna radnička priredba. Radnici organizirani u podružnici Saveza građevinskih radnika u Bedekovčini osnovali su svoje Prosvjetno društvo »Ciglar« koje je početkom lipnja 1938. priredilo zabavu na kojoj je sudjelovalo Pjevački zbor i mandolinistički orkestar prosvjetnog društva »Građevinar« iz Zagreba. Sakupilo se oko 700 radnika i seljaka. Takva velika manifestacija nije se pamtila u ovom kraju. 22. listopada održala se zabava s koncertom i plesom Radničkog pjevačkog društva »Jedinstvo« u zajednici s Pekarskim tamburaškim zborom »Bratstvo«. Na zabavi je sudjelovalo Radničko kulturno prosvjetna zajednica sa zborovima »Drvodjelac«, »Građevinar«, »Metalac«, »Tekstilac«, »Živežar« i drugi.⁶²²

Osala područja kulturne djelatnosti URSSJ-a

URSS-ove organizacije obilježavale su na svečanim sastancima, akademijama, komemoracijama, izložbama ili putem članaka u svojoj štampi niz godišnjica, vezanih uz historiju radničkog pokreta, pojedinih ličnosti koje su dale izuzetan doprinos njegovu razvoju, kao i ličnosti koje su dale osobit doprinos razvoju opće kulture. O nekim od tih proslava ranije smo govorili, tako da ćemo sada naznačiti samo one o kojima još nismo iznijeli podatke.

Svi klasni radnički sindikati svečano su obilježili smrt Karla Marxa, tako da su, na primjer, u Sarajevu radnički sindikati i kulturne organizacije 12. ožujka 1933. održale akademiju na kojoj su o životu K. Marxa govorili braća Jakšići, dok je kulturni program izveo »Proleter«. Tim povodom »Radničke novine« su donijele članke Karla Kautskog i Karla Rennera o osnovnim značajkama marksističkog gledanja na historiju, ekonomiju, filozofiju i politiku.

⁶²² Radničke novine, Zagreb, 10. i 31. I, 7. i 20. II, 28. III, 18. IV, 23. V, 1. VIII, 7. XI 1930; 9. i 16. I, 13. i 27. II, 13. III, 4. IX, 20. i 27. XI, 24. XII 1931; 29. I, 12. i 26. II, 25. III, 8. IV, 16. i 29. XII 1932; 13. I, 10. 17. i 24. II, 17. i 24. III, 24. XI, 1. i 8. XII 1933; 1. 12. i 26. I, 2. i 9. II, 16. i 23. III, 13. i 27. IV, 23. XI, 7. 21. i 29. XII 1934; 4. i 11. I, 1. II, 1. i 22. III, 12. IV, 21. V, 4. X, 8. i 29. XI, 20. i 28. XII 1935; 24. I, 15. II, 21. i 28. II, 10. IV, 27. VI, 10. VII, 21. VIII, 25. IX 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 24. XII 1937; 22. X 1938; Radnik, Zagreb, 7. I, 11. II, 18. i 25. III, 1. IV, 20. V, 10. VI 1938.

Komunisti su i ovu priliku iskoristili da istaknu da samo revolucionarni radnički pokret i KPJ dosljedno provode suštinu učenja K. Marxa, suštinu koju je on sam u pismu upućenom Weydemeyeru 5. ožujka 1852. ovako formulirao: «klasna borba neizbježno vodi diktaturi proletarijata», a ta «diktatura je samo prelaz na putu ka uništenju sviju klasa», naglašavajući da se socijaldemokrati pokušaju prikazati Marxovim sljedbenicima time što priznaju klasnu borbu i neizbježnost razvika čovječjeg društva ka socijalizmu pri čemu zavoravaju da to nije suština marksizma, jer klasnu borbu priznaju i buržoaski teoretičari, političari i ekonomisti. Osnovna odlika marksista je dosljedno vođenje i usmjerenje klasne borbe k revoluciji, k diktaturi proletarijata. Zabilježena je također i 40-godišnjica smrti Friedricha Engelsa, i 20-godišnjica smrti Augusta Bebela.

Na svim sindikalnim sastancima označilo se kao najveća kulturna sramota spaljivanje oko 20.000 knjiga koje su hitlerovci izvršili 10. lipnja 1933. u Berlinu. Među spaljenim knjigama bila su djela Karla Marxa, Bebela, Engelsa, Lenjina, Adlera, Kischea, Zweiga i mnogih drugih marksista i naprednih pisaca. Ovom činu prisustvovao je velik broj građana političara, đaka i hitlerovih jurističkih odreda. Ministar Gebels održao je nad lomom govor u kojemu je veličao taj vandalizam. Na sastancima se isticalo da je ideja socijalizma jača od barbarskih fašističkih metoda, te da se fašizam okomio na Marxa upravo stoga što je on predvidio agoniju kapitalističkog privrednog i društvenog sistema. Ti sastanci koristili su se za raskrinkavanje njemačkog nacionalizma i fašističke ideologije koja pronalazi uporište u malograđanstvini i u nas.

Svake godine na dan završetka Prvog svjetskog rata svečano se slavio Dan mira (11. XI). Da bi ilustrirali karakter tih proslava donosimo izvode iz prigodnog teksta objavljenog u »Radničkim novinama«. »Sav se promet obustavi, rad miruje i milioni u svim civiliziranim zemljama dvije minute posvećuju onima koji su pali u svjetskom ratu kao žrtve. To je lijepa manifestacija, ali bez pravog sadržaja. 'Dan mira' trebalo bi biti proslavljen kao dan borbe protiv ratne opasnosti, protiv onih internacionalnih faktora koji stvaraju uslove za ratne sukobe. Mir nije samo stvar radničke klase nego cijelog čovječanstva.»

U siječnju 1934. godine navršilo se 100 godina od donošenja prvog tvorničkog zakona za zaštitu ljudskog rada protiv neograničenog kapitalističkog izrabljivanja u Engleskoj. Obilježavajući tu godišnjicu »Radničke novine« konstatiraju: »Daleko smo od toga da precijenimo značaj socijalne politike i zakonske zaštite radničke klase. Njome radništvo još nije oslobođeno kapitalističkog izrabljivanja. Ali se ipak današnji životni uvjeti radnika ne mogu usporediti s onima iz perioda u kojem socijalne politike nije bilo. Ovu stogodišnjicu obilježavamo u času kada su postignute tekovine radničke klase gotovo

u svim zemljama ugrožene. Tako je ponovo nakon 100 godina radničko zaštitno rukovodstvo i socijalna politika postalo poprište upornih i teških borbi između radničke klase i kapitalizma.»

Obrazovni odbor podružnice Saveza grafičkih radnika Jugoslavije Zagreb svake je godine priredivao u povodu Gutenbergova dana akademiju uz sudjelovanje grafičkog pjevačkog društva »Sloge« i Grafičkog orkestra mandolinista i gitarista.

U čast 60-godišnjice tipografskog društva 1930. godine od 4-13. listopada bila je otvorena izložba štampe u Zagrebu. Izloženi su časopisi, tiskanice, novine i knjige iz cijele zemlje. Prikazana je primjena narodnih motiva u izvedbi tiskanica i cijeli postupak štampanja i litografije. U odjelu međunarodne žurnalistike izložili su se primjerci novina iz cijelog svijeta. Posebna pažnja bila je posvećena ilustriranim listovima. Dio izložbe bio je posvećen zaštiti radnika na radu, grafičkim potrepštinama, strojevima itd. Poseban je interes izazvao prvi sajam knjiga i izložba razglednica. Bila je zastupana i filatelija. Pripremanjem ove izložbe rukovodio je Centralni obrazovni odbor Saveza grafičkih radnika.

URSS-ove organizacije održavale su komemorativne svečanosti za žrtve rudarske katastrofe u Kaknju širom cijele zemlje. Tako je 6. svibnja 1934. održana komemorativna svečanost u Zagrebu. Ujedinjeni radnički sindikalni savez u Zagrebu, Klub brijačkih i vlasuljarskih radnika u Zagrebu, zagrebačka podružnica Privatnih namještenika i druge organizacije skupile su svoje priloge za žrtve katastrofe. Komemorativna akademija u povodu desetogodišnjice smrti Vilima Bukšeg održana je 11. ožujka 1934. godine. Vilim Bukšeg bio je jedan od vođa radničkog pokreta Hrvatske od 1906. godine

10-11. rujna 1938. godine održan je prvi veliki radnički slet u povodu nekoliko značajnih događaja: 40-godišnjice izlaska »Radničkih novina«, 10-te godišnjice postojanja Centrale za radničko vaspitanje i 20. godišnjice osnivanja dječje grupe »Budućnost«. Na sletu je sudjelovalo oko 10.000 radnika. Sudjelovale su sve beogradske kulturne i sportske organizacije, sekcije »Abrašević« iz Vršca, Pančeva, Skoplja, Leskovca, kulturno-prosvjetne sekcije »Frochsinn« iz Vršca, »Budućnost« iz Skoplja, Pjevački radnički zbor iz Subotice »Sloga« iz Zemuna, Grafičko muzičko društvo »Sloga« iz Beograda, »Napred« iz Zagreba, »Cankar« iz Paracina i sportski klubovi »Radnički« iz Vršca, »Željezničar« iz Zenice, »Dobročica« iz Leskovca, »Radnički« iz Indije. U okviru sleta organiziran je izlet na Avalu, održan kongres kulturnih društava, otvorena izložba štampe i dječjih radova, te niz sportskih natjecanja i festival umjetničkih društava.

Raspravljajući o problematici kulture rada i života radnika, koju su URSS-ove organizacije često poticale, iznosili su se problemi vezani uz stvaranje uvjeta za održavanje elementarne higijene. Prema podacima Središnjeg ureda za osiguranje radnika u Zagrebu 1929. godine javno kupalište »Terapija« ko-

ristilo je 68.862 muškaraca i 25.275 žena, te se konstatalo da je broj takvih ustanova suviše mali u odnosu na potrebe; pokretala su se pitanja organiziranja prenočišta i prihvatilišta za nezaposlene radnike koji nemaju sredstava da plate sobe za spavanje, mogućnosti zdravstvene zaštite radnika zbog nedovoljnih kapaciteta postojećih bolnica (u Zagrebu je taj problem bio posebno izražen), smještaja djece zaposlenih majki i obdaništa i niz sličnih problema.

U sindikalnim organizacijama često se pokretalo pitanje kulture ponašanja. Radnici su vrlo često bili izloženi nekulturnom ponašanju poslodavaca i poslovođa o čemu se često raspravljalo, no najviše se

govorilo o kulturi ponašanja organiziranih radnika međusobno, a posebno o ponašanju prema ženi. »Kultura društva i pojedinca«, iznosilo se na raznim sastancima, »jasno se ogleda u odnosu prema ženi, načinu ophođenja i poštovanju prema njoj.«⁸²³

⁸²³ *Radničke novine*, Zagreb, 14. II. 1. i 9. V. 1. VII.; 3. X. 12. i 19. XII 1930; 29. V. 12. VI 1931; 12. II. 24. VI 1932; 17. 24. i 31. III. 7. IV. 9. i 23. VI. 4. i 25. VIII 1933; 1. i 19. I. 9. III. 18. i 25. V. 13. VII. 18. VIII. 7. IX. 6. X. 16. i 30. XI 1934; 8. II. 30. VIII 1935; 6. i 19. VI. 17. VII 1936; *Ujedinjeni sindikati*, br. 2. februar 1934, str. 20–21; br. 3. mart 1934, str. 34–44; *Slobodna riječ*, 23. X 1937; 25. VI. 2. i 30. VII. 6. VIII. 10. i 24. IX 1938.

RADNIČKI SPORT

Aktivnost Radničke sportske zajednice Jugoslavije

Stav komunista da se klasi radnički sindikati trebaju aktivno angažirati na fizičkom odgoju radnika i razvoju njihove fizičke kulture izvirao je prvenstveno iz političkih motiva. Sport je, naime, pružao mogućnost djelovanja među širokim radnim masama i legalnog udruživanja u posebna radnička sportska i gimnastička društva koja su vezana uz revolucionarni radnički pokret, njegovu ideologiju i akcije te mogu pružiti podršku radničkoj klasi u njenoj klasnoj borbi. Članovi Komunističke partije Jugoslavije, Saveza komunističke omladine i Revolucionarnih radničkih sindikata neprekidno su isticali potrebu da se radnički sport emancipira od buržoaskog sporta, da se raskrinka teorija građanskih sportskih ideologa o političkoj neutralnosti sporta i fizičkog odgoja naroda. Komunisti su pozivali radnička sportska društva i klubove da vode borbu protiv monopola koji je jugoslavenski nogometni savez imao u formiranju klubova, da vode borbu protiv profesionalizma u sportu, u kojem su sportaši izvor profita raznih sportskih dioničarskih društava, da odgoje svakog radnika sportaša tako da razumije političke, ekonomske i kulturne akcije radničke klase, da sudjeluje u njima i da u radničkom pokretu vidi dio klasne borbe proletarijata. Komunisti su odgajali radnike sportaše kao vojnike proleterske revolucije. Na osnovi takvih stavova osnovali su komunisti 1926. godine Blok radničkih sportskih društava, čije je djelovanje zabranjeno 1928. godine.

Socijalisti su prilazili fizičkom odgoju radnika prvenstveno sa stajališta unapređivanja općeg zdravstvenog stanja i fizičke kondicije radnika koje su neimaština, nedovoljna ishrana, nehigijenski uvjeti stanovanja i iscrpljujući rad u tvornicama

stalno ugrožavali. Sport je, osim toga, jedan od oblika podizanja opće zdravstvene kulture, zdravog korištenja slobodnog vremena, daleko od krčme i alkohola. Socijalisti su smatrali da su radnički sport i sindikalni pokret tijesno povezani i upućeni jedan na drugog, jer oba pokreta teže za tim da unaprijeđe ekonomski i kulturni položaj radnika, kritizirajući istodobno građanski sport koji je od sporta stvorio biznis koji donosi materijalnu korist, pretvara sportaše u profesionalce i zbog pretjerane specijalizacije sportaša zanemaruje ono što je u sportu bitno, a to je unapređivanje općeg zdravstvenog stanja sportaša. »Nažalost, opaža se sve više da je radnički sport podlegao utjecaju građanskog sporta« – konstatiraju socijalisti te kažu dalje da je zbog toga potrebno provesti sistematsku akciju i propagandu za reformu radničkog sporta. Postojećim sportskim radničkim organizacijama treba vratiti duh kojim je prožeta svaka radnička institucija. Radnički sport treba biti prvenstveno masovni sport. Na osnovi takvih stavova osnovali su socijalisti 10. kolovoza 1929. godine Radničku sportsku zajednicu. 1929. je godine ona svoj rad ograničavala na Beograd i Zemun, a od 1930–1933. njen se rad proširio i na Kragujevac, Požarevac, Kraljevo, Leskovac, Novi Sad, Indiju, Pančevo i Vršac.

Zajednica radničkih sportskih društava prvi se put javno afirmirala na skupštini Jugoslavenskog nogometnog saveza (JNS) koja je održana 18. ožujka 1930. godine u Zagrebu. Tada je odlučeno da se sjedište ovoga saveza prenese u Beograd. Oko 30 radničkih nogometnih klubova iz raznih krajeva Jugoslavije bili su članovi Radničke sportske zajednice. Od toga vremena »Snaga«, »Gračicar« i »Radničke novine« donose česte informacije o radu Radničke sportske zajednice. Prvu godišnju skupštinu održala je Radnička sportska zajednica u prosincu 1930. godine. Na skupštini su bili zastupljeni radnički klubi

bovi iz Beograda, Zagreba, Ljubljane, Sarajeva, Splita, Novog Sada, Podgorice (Titograda), Kragujevca, Leskovca, Pančeva, Užica, Šapca, Slavonske Požege, Slavonskog Broda, Indije i drugih mjesta. Na skupštini se raspravljalo o disciplini u radničkim klubovima i njihovu odnosu prema Radničko sportskoj zajednici, odnosu članova i Radničko sportske zajednice prema sindikalnim organizacijama, zahtjevima Radničko sportske zajednice za skupštinu Jugoslavenskog nogometnog saveza, promjenama pravila JNS, amaterizma i profesionalizma u sportu, dotadašnjem načinu poslovanja u sportskim forumima, načinu odigravanja državnog i regionalnog prvenstva, problemima sudskog kadra, kulturno-prosvjetnom radu u radničkim klubovima, potrebi i značaju pokretanja radničkog sportskog lista, i narednim zadacima Radničke sportske zajednice. Na skupštini je iznjeto da su od 400 klubova učlanjenih u JNS 70 posto radničkih klubova koji gaje amaterski sport. Raspravljalo se i o problemima prodiranja profesionalizma u radničke sportske klubove te je konstatirano da predstavnici radničkih klubova ubuduće moraju aktivnije sudjelovati u javnom sportskom životu i na odgovarajući način, prema stvarnoj snazi ovog sporta, biti zastupljeni i u Jugoslavenskom nogometnom savezu. Ne smije se više dogoditi da se delegati radničkih klubova vežu uz grupe s vrlo problematičnim ciljevima, te je neophodno da se okupe oko centralne Radničke sportske zajednice. Te veze ne bi smjele biti samo regionalne, one bi se morale protezati na cijelu zemlju jer samo to može omogućiti da se aktiviraju i slabiji. Konstatirano je također da je stvaranje liga odvojilo najjače klubove od ostalih, tako da su klubovi koji nisu u ligi materijalno oštećeni, direktno i indirektno. Naime, u kategoriji klubova izvan lige nalazi se najveći broj radničkih klubova, a bez potrebnih finansijskih sredstava radnički se sport ne može razvijati. Iako amaterski sport ne zahtijeva velika sredstva nužno mu je osigurati onaj minimum koji omogućuje sistematski rad. U Upravni odbor Radničke sportske zajednice na ovoj skupštini ušli su: predsjednik Radomir Mladenović, potpredsjednik Branislav Vutković, sekretar Drago Firšt, blagajnik Ilija Čarlič. Članovi uprave: Milenko Stefanović, Milan Pavlović i Mihailo Kostić. Zamjenici: Jova Ilić i Ratko Đorđević. Finansijska kontrola: Dimitrije Vukičević, Borivoje Petković i Dimitrije Tarbuk, zamjenici Milutin Kelić i Borko Kostić.

Dan kasnije održana je u Beogradu glavna skupština Jugoslavenskog nogometnog saveza. Na skupštini je Radnička sportska zajednica nastupala jedinstveno sa ciljem da jugoslavenski nogomet očuva amaterski karakter. Na skupštini je bio zastupljen 91 klub s područja beogradskog, 91 sa zagrebačkog, 45 sa subotičkog, 36 sa skopskog, 36 s osječkog, 31 sa sarajevskog, 29 sa novosadskog, 29 s ljubljanskog, 27 velikobečkerečkog i 26 sa splitskog nogometnog podsava.

Radnička sportska zajednica Jugoslavije održala je narednu skupštinu 17. siječnja 1933. godine. U rezolucijama je bilo predloženo da se u upravni odbor zajednice biraju samo članovi iz čisto radničkih klubova. Taj prijedlog je ocijenjen kao provokacija sindikata te je odbačen. Štoviše, stalo se na stajalište da radnički sport ne treba imati nikakve veze sa sindikalnim pokretom. Skupština je izabrala novu upravu zajednice na čelu s Radom Mladenovićem, grafičkim radnikom. Skupština je odlučila da pokrene i samostalni sportski radnički list.

Radnička štampa je dosta pisala o radničkom sportu i njegovim ciljevima. Pored toga, izlazila su dva radnička kulturna i sportska lista. U Sloveniji »Svoboda« (1925-1937.) i u Bosni i Hercegovini »Snaga« (1928-1941.). »Snaga« je bila organ Radničke kulturne i fiskulturne zajednice, u čiji je sastav ulazila i Radnička sportska zajednica Jugoslavije. Razvijajući sve uspješnije svoju djelatnost, Radnička sportska zajednica je 19. listopada 1933. pokrenula svoj »Radnički sportski list« i uspjela da do 18. siječnja 1934. izda 13 brojeva. »Radnički sportski list« bio je gotovo isključivo nogometni list. Izlazio je svakog četvrtka na četiri stranice. Bio je štampan cirilicom i latinicom. U prvom broju, u članku gdje se iznosio program Radničke sportske zajednice izražavala se nada da će list pomoći povezivanju radničkih sportskih klubova. Radnički sportski list je, kao i Radnička sportska zajednica, preuzeo na sebe obavezu da štiti interese i drugih građanskih, siromašnih i malih sportskih klubova. List je propagirao klasni sadržaj sporta, pisao o ideološkim razlikama u radničkom i građanskom sportu, o amaterizmu i profesionalizmu u sportu, podizanjem fizičke kulture i fizičke kondicije omladine, mogućnostima sporta, da kao i drugi kulturno-prosvjetni rad bude sredstvo klasne borbe i konkretna akcija koja omogućuje da se omladina oslobodi građanskog utjecaja, zalagao se protiv lica za podsavzna prvenstva, za autonomiju sudaca, za odgoj sportaša u klasnom duhu, protiv izdvajanja radničkog sporta iz zadataka URSS-ovih sindikata.

Redakciju lista činili su: Duško Filipović, Milan Stojanović, Bogoljub Jovanović i Radomir Mladenović. Suradivali su: Semo Sijerčić, Drago Firšt, Bosko Kostić, Dimitrije Tarduk, Dimitrije Vukičević, Rašić, Borivoje Petković, Lazar Plavić i još neki mladi sportaši iz Beograda. Iz unutrašnjosti zemlje u listu su suradivali: Bogoljub Čurić i Ante Krstulović iz Splita, Mitar Knežević i Vladeta Bilbija iz Sarajeva, Jak Keimel iz Zagreba, Jovan Korač iz Subotice, Mihailo Iveša i Emil Jovanović iz Kragujevca, Đuro Fušek iz Indije, Jovan Martinović i Dušan Trifić iz Sida i dopisnici iz svih mjesta u kojima su postojali radnički sportski klubovi. List je bio pun vijesti, bilježaka, protesta, zahtjeva, žalbi i izvještaja iz velikog broja mjesta. Među radnicima se uvijek diskutiralo o taktici koju bi trebalo da primjenjuju u zajedničkoj službenoj sportskoj organizaciji, u odnosu prema pojedinim podsavezima, prema pojedinom vel-

kom klubu ili grupi klubova. Kroz »Radnički sportski list« i kroz stuppe »Snage« vođene su polemike o značaju sporta za radničku klasu. Objasniti pravi značaj i korist pravilno vođenog sporta ne samo za zdravlje i otpornu snagu radnika već i za njihovu političku borbu, nije bilo nimalo laka stvar. Diferencirali su se »čisti sportisti« koji su se bavili sportom sporta radi, i sindikalno organizirani aktivisti i komunisti koji su smatrali da sport ne može biti izvan društvenih klasa i njihovih različitih interesa. Sindikalno organizirani radnici ulagali su mnogo truda da rad svojih sportskih društava usklade s radom ostalih dijelova radničkog klasnog pokreta. U tim nastojanjima nisu jedinu poteškoću predstavljali zastupnici »čistog sporta« u redovima radničkih sportskih društava, nego i nerazumijevanja na koja su nailazili kod sindikalnih funkcionara. U sarajevskoj »Snazi«, »Radničkim novinama«, »Radničkom sportskom listu« i u mnogim publikacijama što su ih izdavali bilo Radnička sportska zajednica, bilo pojedina sportska društva u povodu jubilarnih datuma ili Centrala za radničko vaspitanje, često se mogu naći članci u kojima se funkcionari radničkih sportskih klubova žale na nerazumijevanje na koje nailaze kod kulturnih i sindikalnih funkcionara u odnosu na prihvatanje radničkih sportskih društava i grupa kao značajan oblik organiziranja radnika i njihovog vezivanja uz klasi radnički pokret.

Radnička sportska zajednica je pred svaku skupštinu Nogometnog saveza održavala svoju godišnju skupštinu, na kojoj su se utvrđivali stavovi prema aktualnim problemima u radničkom sportu i smjernice za rad njenih predstavnika na skupštini Nogometnog saveza.

Organizacijske strukture Radničke sportske zajednice Jugoslavije, nazivi sastavnih organizacija i platforma njenog djelovanja

Skupštini Radničke sportske zajednice Jugoslavije koja je održana 14. prosinca 1935. godine prisustvovala su 52 delegata radničkih sportskih klubova. Na skupštini su kao gosti bili predstavnici URSS-a, Glavnog radničkog saveza, Saveza grafičkih radnika, Centrale za radničko vaspitanje (Milorad Belić, Rada Mladenović, D. Đurić). U ime šest crnogorskih klubova na skupštini je sudjelovao J. Vukičević iz Podgorice. Skupština se izjasnila protiv sudjelovanja na Olimpijadi u fašističkoj Njemačkoj, koja se je trebala održati 1936. godine i izrazila nezadovoljstvo prema novom projektu zakona o sportu, koji je smanjivao slobodu rada i inicijative društava. Skupština je donijela nova pravila zajednice. Zajednica je djelovala putem odbora koji su se formirali u sjedištima svih podsavza. Pored toga, postojale su samostalne radničke sportske zajednice na teritorijalnoj osnovi za Sloveniju u Ljubljani, za Hrvatsku u Zagrebu, za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, za Crnu Goru u Podgorici i za Srbiju u Beo-

gradu. Zemaljske zajednice primale su u članstvo klubove. Njima se plaćala upisnina od 20 dinara i članarina koja je iznosila za velike klubove 120, za srednje 60, a za male klubove 30 dinara godišnje. Polovina upisnine i članarine ostajala je zemaljskim zajednicama, a druga polovina slala se je sekretarijatu Radničke sportske zajednice Jugoslavije u Beogradu. Za upravu sekretarijata u Beogradu izabrani su: predsjednik Bogoljub Čurić, sekretar Dragutin First, blagajnik Bora Petković. Upravni odbor Jugoslavenskog nogometnog saveza određeni su iz Beograda Čurić i Petković. U poslovni odbor JNS birani su First, a u kazneni odbor Vukičević.

Sekretarijat zajednice, zajednički organ svih radničkih sportskih zajednica u Jugoslaviji (Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije) i njihovih odbora u sjedištima svih nogometnih podsavza, djelovao je do drugog svjetskog rata u gotovo istom sastavu: Bogoljub Čurić bio je predsjednik; Mihailo Iveša – Kragujevac, Vladeta Bilbija – Sarajevo i Milan Milanović – Zagreb bili su potpredsjednici. Sva tri potpredsjednika dali su svoje živote u borbi protiv fašizma. Blagajnik sekretarijata bio je Bora Petković, a članovi Veljko Đorđević iz Banja Luke, Ante Krstulović iz Splita, Jovan Goldmajer iz Ljubljane, Đuro Fusek iz Indije, Branislav Resimić iz Zagreba, zatim iz Beograda Milan Stojanović, Svetomir Ignjatović, Rade Malešević, Velja Đorđević, Milan Pavlović, Čeda Marinković, Dimitrije Tarbuk, Milan Rosandić i Uroš Pravica. Od odbornika poginuli su u borbi protiv okupatora Milan Blagojević, Petar First, Srbišlav Popović, Zika Stanišić, svi iz Beograda i Milan Devald iz Zemuna.

U Radničkoj sportskoj zajednici Jugoslavije bilo je 1939–1940. učlanjeno 107 radničkih sportskih društava i klubova. Oni su bili raspoređeni na tadašnje nogometne podsavze ovako:

Na području banjalučkog nogometnog podsavza: 1) Radnički sport-klub »Borac«; 2) Pilanski sport-klub »Olimp« – oba Banja Luka; 3) RSK »Jedinstvo« – Bihać; 4) Sport-klub »Borac« – Bosanska Dubica; 5) Sport-klub »Sloboda« – Bosanski Novi; 6) Sport-klub »Mladost« – Bosanski Petrovac; 7) Sport-klub »Rudar« – Ljubija.

Na području beogradskog nogometnog podsavza: 8) Radnički sport-klub; 9) RSK »Grafičar« 10) RSK »Borac«; 11) RSK »Banovac«; 12) Sport-klub »Jadran«; 13) RSK »Konkordija«; 14) NSK »Polet«; 15) Sport-klub »Rukavičar«; 16) RSK »Figaro«; 17) RSK »Sečeranac«; 18) RSK »Pekarski«; 19) RSK »Seširdžija« – svi iz Beograda; 20) RSK »Budućnost«, Valjevo; 21) RSK »Sloboda«, Zemun; 22) Sport-klub »Radnički« – Obrenovac; 23) SK »Mladi radnik«, Požarevac; 24) SK »Gradanski«, Smederevska Palanka; 25) SK »Radnički«, Smederevo.

Na području cetinjskog nogometnog podsavza: 26) Sport-klub »Budućnost« – Podgorica; 27) RSK »Lovćen« – Cetinje.

Na području kragujevačkog loptačkog podsavza: 28) Sport-klub »Radnički«; 29) Sport-klub »Bo-

rac»; 30) Sport-klub »Jadran»; 31) Sport-klub »Arsenal» – svi iz Kragujevca; 32) RSK »Grafičar», ranije SK »Radnički» – Kraljevo; 33) Sport-klub »Seljak» i »Male pečice»; 34) Sport-klub »Sloboda» – Užice; 35) Sport-klub »Jedinstvo» – Čačak.

Na području ljubljanskog nogometnog podsava: 36) Sport-klub »Olimp», Celje; 37) Sport-klub »Rudar» – Hrasnik; 38) Sport-klub »Kovinar» – Jesenice; 39) Sport-klub »Kranj»; 40) Sport-klub »Svoboda» – Ljubljana; 41) Sport-klub »Svoboda» – Maribor; 42) Sport-klub »Amater», Trbovlje; 43) Delavski amaterski sport klub Trbovlje; 44) Sport-klub »Svoboda» – Loke (Zagorje).

Na području niškog loptačkog podsava: 46) Sport-klub »Dubočica», Leskovac; 47) SK »Radnički», Niš; 48) Sport-klub »Radnički» – Trupala kod Niša; 49) Sport-klub »Jedinstvo» – Zaječar.

Na području novosadskog nogometnog podsava: 50) Sport-klub »Cement» – Beočin; 51) Sport-klub »Rudar» – Vrdnik; 52) Sport-klub »Radnički», Indija; 53) Sport-klub »Radnički»; 54) Sport-klub »Tekstilni radnik»; 55) Sport-klub »Livničar» (sva tri iz Novog Sada); 56) Sport-klub »Radnički» – Sremska Mitrovica; 57) Sport-klub »Štefanik» – St. Pazova; 58) Sport-klub »Radnički» – Šabac.

Na području osječkog nogometnog podsava: 59) Sport-klub »Radnički» – Belišće; 60) Sport-klub »Grafičar», Osijek; 61) Sport-klub »Hajduk», Osijek; 62) Sport-klub »Radnički» – Slavovska Požega; 63) RSK »Sloga», Vinkovci; 64) Sport-klub »Sparta», Vukovar; 65) Radnički zanatski sport-klub Sid.

Na području veliko-bečkerečkog, kasnije petrogradskog (zrenjaninskog) nogometnog podsava: 66) Sport-klub »Radnički», Vršac; 67) Sport-klub »Jedinstvo», Petrovgrad.

Na području sarajevskog nogometnog podsava: 68) RSK Hajduk», Sarajevo; 69) Sport-klub »Željezničar», Sarajevo; 70) RSK »Visoko», Visoko; 71) RSK »Željezara», Zenica; 72) RSK »Rudar», Kakanj; 73) RSK »Velež», Mostar; 74) RSK »Hrabri», Teslić; 75) Sport-klub »Sloga», Travnik; 76) RSK »Sloboda», Tuzla.

Na području skopskog loptačkog podsava: 77) Sport-klub »Radnički», Bitolj; 78) Sport-klub »Monopolac», Kumanovo; 79) RSK »Grafičar», Skoplje; 80) Sport-klub »Radnički», Skoplje.

Na području splitskog nogometnog podsava: 81) Sport-klub »Uranija», Baška Voda; 82) RSK »Borac», Drvar; 83) Omladinski sport-klub »Gračanski», Dubrovnik; 84) Sport-klub »Zmaj» – Makarska; 85) RSK »Šibenik», Šibenik; 86) Sport-klub »Slaven», Trogir; 87) RSK »Split» – Split; 88) RSK »Nada», Split.

Na području subotičkog nogometnog podsava: 89) Sport-klub »Radnički», Ada; 90) Sport-klub »Radnički», Senta; 91) Radničko-sportsko udruženje – Sombor; 92) Sport-klub »Radnički» – Subotica; 93) Subotički metalski telovežbeni klub – Subotica.

Na području zagrebačkog nogometnog podsava: 94) RSK »Jedinstvo», Brod; 95) RSK »Sloboda», Varaždin; 96) Sport-klub »Radnički», Daruvar; 97) Sport-klub »Grafičar», Zagreb; 98) Sport-klub »Metalac», Zagreb; 99) Konobarski sport-klub, »Hajduk», Zagreb; 100) Sport-klub »Sava», Zagreb; 101) Prvi pekarski sport-klub, Zagreb; 102) Sport-klub »Borac», Zagreb; 103) Sport-klub »Tekstilac», Zagreb; 104) Sport-klub »Karlovac»; 105) RSK »Borac», Nova Gradiška; 106) RSK »Triglav», Sušak; 107) Sport-klub »Orijent», Sušak.

Karakteristično za sve navedene klubove je da su imali pretezan broj igrača iz redova radnika i namještenika. Pored radnika u radničkim klubovima bilo je 10–20 posto čak ili studenata koji su i tim putem manifestirali svoju pripadnost radničkoj klasi. Od 107 klubova pripadnika Radničke sportske zajednice oko 80 je imalo u nazivu radnički sportski klub ili neko drugo radničko obilježje kao »Rudar», »Konobarski», »Pekarski», »Tekstilac», »Kovinar», »Grafičar» i sl. Ostalih 27 nosili su opće nazive. Oko političke orijentacije radničko sportskih društava i radničko sportske zajednice vodile su se neprekidno borbe između pripadnika revolucionarne radničke opozicije i reformističkih vođa. Na isti način kao što su komunisti preuzimali rukovođenje sindikalnim podružnicama, mjesnim odborima i mjesnim sindikalnim vijećima, tako su postupno preuzimali i upravljanje postojećim radničkim sportskim klubovima. Pored toga, bivši članovi Nezavisnih sindikata bili su pokretači osnivanja novih radničkih sportskih klubova umjesto zabranjenih. Promijenila su se imena, pravila i rukovodstva starih klubova. Svi su se oni odmah učlanjivali u Radničku sportsku zajednicu, tako da su već 1932. godine dobili većinu u njoj. Iz tih razloga Centrala za radničko vaspitanje ogradila se u jednom proglasu od 1. siječnja 1933. godine od rada uprave Radničke sportske zajednice za koju je tvrdila da radi na sasvim drugim osnovama od onih na kojima je zajednica bila osnovna i odobrena. Centrala za radničko vaspitanje prijetila je da će formirati Radničku sportsku zajednicu samo od onih radničkih klubova koji stoje na njenom političkom i idejnom stajalištu. Naravno da je Zajednica u svom daljnjem radu morala da vodi računa o toj prijetnji. Radnička sportska zajednica dugo vremena je bila u stvari predstavnik beogradskih radničkih klubova. Ona sve do 1936. godine, nije uspjela da postane pravi tumač interesa malih mladunja cijele zemlje, kada je na godišnjoj skupštini Jugoslavenskog nogometnog saveza u ime 80 klubova podnijela Rezoluciju u kojoj iznosi zahtjeve u vezi s održavanjem utakmica, korištenjem igrališta i materijalom pomoći manjim klubovima. Ti zahtjevi su bili tako formulirani da su vrijedili za sve male klubove.

U godinama 1934. i 1935. socijalisti mijenjaju svoj odnos prema sportu, izjašnjavajući se da za socijalistički karakter radničkog sporta. U narednom tekstu donosimo skraćene izvode iz različitih govo-

ra i članaka koji ilustriraju njihov odnos prema radničkom sportu. »Radnički sport je danas – govorili su – neophodan ne samo zbog zdravstvenih, nego i borbenih razloga. Bavljenje sportom omogućila je tek dugogodišnja borba radničke klase koja je dovela do skraćanja radnog vremena. Tek skraćanjem radnog vremena i poboljšanjem ekonomskih uvjeta života radničke klase data je radniku mogućnost, da stečeno slobodno vrijeme upotrijebi za svoje kulturno uzdizanje i tjelesno jačanje. No, današnja kapitalistička privreda, čiji je cilj profit, nastoji da te tekovine radničke klase nadoknadi na drugi način. Racionalizacijom i mehanizacijom rada kapitalisti idu za tim da vrijeme što ga radnik prevodi na radu bude što produktivnije upotrijebljeno. Stoga stalno raste pritisak na intenzitet rada radnika. Ovakav moderan način eksploatacije radne snage izazvao je i kod radnika reakciju. Oni tjelesnim vježbama nastoje da popravne štetu koju tijelu i duhu njihovu nanosi intenzivan, monotoni rad. No, isto toliko značajni kao što su zdravstveni razlozi za razvoj radničkog sporta, značajni su i kulturno-odgojni. Dok građanski sport odvraća radnike od klasnog odgoja i klasne borbe, radnički sport treba da bude instrument klasne borbe. Poslodavci za postignuće svoga cilja osnivaju sportska udruženja u svome poduzeću ili favoriziraju opći građanski sport. Karakteristika kapitalističkog građanskog sporta je profesionalizam, rekordstvo, senzacije. To je u stvari sport, u kojem mase gledalaca pune džepove klubova, guše individualnu aktivnost i pretvaraju radnike u bezličnu masu pasivnih promatrača.

Socijalistički sport je sport u kojem mase radnika aktivno sudjeluju. Radnicima treba stvoriti mogućnost da se bave onom vrstom sporta za koju imaju najviše interesa i sposobnosti i u kojoj će se individualno najviše razviti. Radnički sport ne treba rekordere ni masu gledalaca koja će se diviti sportskim podvizima pojedinaca; on teži za tim da se sportom aktivno bavi što veći broj radnika. Samo ljudi s otpornim i zdravim tijelom moći će i duhovno da se uzdignu, da pravilno prosuđuju, da se odgajaju za više ciljeve i da postanu borci za bolju budućnost svoje klase i cijelog čovječanstva. Radnički sport treba da u svakom pojedincu ojača samopouzdanje i vjeru u zajedničku snagu cijele klase. Zato radnički sport mora biti dio općeg radničkog socijalističkog pokreta. U svijest svih članova radničkih sportskih klubova mora da uđe saznanje da kao što bez ekonomske i političke borbe radničke klase ne bi bilo radničkog sporta, da isto tako bez te borbe nema ni napredovanja na sportskom polju. Stečene tekovine mogu se sačuvati i unaprijediti samo ako se radnički sport oslanja na moćan politički i ekonomski pokret radničke klase. Jedan od glavnih kulturno-prosvjetnih zadataka radničkih sportskih klubova treba da bude stalno obavještavanje članova o ciljevima radničkog klasnog sporta. Radnike sportaše treba odgajati u socijalističkom duhu, stvarati od njih borce za radnička prava.

Zbog toga je potrebno da svi sportski klubovi budu organizaciono vezani za radničke klasne ustanove – sindikalne, političke, zadrugarske i kulturne. Radnički klubovi trebaju u svoje statute da unesu posebne odredbe o zadacima klubova na kulturno-prosvjetnom radu koji treba biti obavezan. Dužnost uprava radničkih klubova je da vode brigu o tome da se redovno, bar dva puta mjesečno, održavaju predavanja koja su od interesa za radnički pokret i njegove ciljeve. Uprave klubova treba da šire među sportašima radničku štampu, da upućuju svoje članove na posjećivanje zborova i predavanja koja organiziraju radničke klasne organizacije. Članovi radničkih sportskih organizacija moraju sudjelovati na svim važnijim manifestacijama revolucionarnog radničkog pokreta. Uprave radničkih klubova moralno su obavezne da članove organiziraju u stručne sindikate.»

Politika antifashiističke narodne fronte od 1935. godine stvorila je prešutnu platformu za rad komunistički i socijalista u sportskim organizacijama. Ona je bila izražena u upravo navedenim stavovima da se sport treba organizirati na klasnoj bazi, da se mora stvoriti jedinstveni radnički sportski savez za čitavu Jugoslaviju, da se u svim radničkim sportskim klubovima treba njegovati ne samo nogomet već i drugi oblici fizičke kulture kao što su to gimnastika, plivanje, izleti, turizam i sl. Radničke klubove ne treba orijentirati samo na natjecanje i na postizanje posebnih sportskih rezultata, već na masovno aktivno bavljenje sportom i razvijanje i njegovanje kulturno-prosvjetnog, političkog i ideološkog rada, upoznavanje sportaša s njihovim klasnim interesima i zadacima i njihovo osposobljavanje za klasne borbe. Po tom je programu djelovala Radnička sportska zajednica sve do kraja 1940. godine kada je raspuštena zajedno s Ujedinjenim radničkim sindikalnim savezom Jugoslavije.

Radnička sportska zajednica Hrvatske i njena aktivnost

Osnivanje Radničke sportske zajednice za Hrvatsku i Slavoniju izvršilo se na konferenciji predstavnika radničkih sportskih klubova RSK »Grafičar« i RSK »Metalac« 11. studenog 1930. u Zagrebu. Konferencija je odlučila da se osnuje Zajednica radničkih sportskih klubova u kojoj bi se okupila radnička sportska društva, koja su statutarno povezana sa sindikalnim pokretom. Ta bi zajednica djelovala na području cijele Hrvatske i Slavonije. Prvi bi joj zadatak bio da se u Zagrebu, kao velikom radničkom centru, izgradi stadion, po ugledu na Beograd, Sarajevo i Novi Sad. S tim u vezi konferencija je podnijela predstavku zagrebačkoj Radničkoj komori u kojoj traži financijsku pomoć za ovaj poduhvat. U pismu upućenom 12. studenog 1930. Radničkoj komori, među ostalim, kaže se i ovo: »U tu zajednicu primat će se samo oni klubovi koji su pravilima

vezani za koju legalnu sindikalnu organizaciju. Svrha je zajednice da među radništvom gaji i propagira čisti radnički amaterski sport i da ih emancipira od uticaja raznih štetnih društava, radničko omladinu privede radničkom sportu, a preko njega klasnom radničkom pokretu... U članstvo zajednice primat će se samo oni klubovi koji nose radničko obilježje, tako da se iz pravila odnosnog kluba vidi da stoji u vezi sa svojom sindikalnom organizacijom i da članovi odnosnih klubova mogu biti samo oni radnici, koji su organizirani u bilo kojoj radničkoj klasnoj sindikalnoj organizaciji.» Zajednica se deklarirala kao sastavni dio Radničke sportske zajednice Jugoslavije u Beogradu, koju je konferencija priznala kao centralu za cijelu državu. Na konferenciji radničkih klubova koja je održana 7. svibnja 1935. godine u Zagrebu, prošireno je djelovanje zajednice i na Dalmaciju, tako da je zvanični naziv bio Radničko sportska zajednica za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, sa sjedištem u Zagrebu. Za predsjednika je izabran Milan Milanović kao predstavnik hrvatskog sportskog kluba »Sava«, a za sekretara Ivan Sudec iz Sportskog kluba »Grafičar«.

Radnička sportska zajednica Hrvatske sudjelovala je redovito na skupštinama Radničke sportske zajednice Jugoslavije. Tako je, na primjer, Franjo Grubešić, jedan od osnivača i jedno vrijeme predsjednik Bloka radničkih sportskih društava, član Sportskog kluba »Grafičar« i osnivač Zajednice radničkih sportskih klubova u Hrvatskoj, 17. prosinca 1932. godine prisustvovao skupštini Radničke sportske zajednice u Beogradu, na kojoj je došlo do sukoba po pitanju tko može biti član Radničke sportske zajednice. Grubešić u ime zagrebačke zajednice jedini dao podršku rezoluciji Uroša Pravice da članovi radničke sportske zajednice mogu biti samo oni klubovi koji imaju u većini sindikalno organizirane članove u upravnom i nadzornom odboru Kluba. Na godišnjoj skupštini Jugoslavenskog nogometnog saveza 1933. radničke je klubove iz Hrvatske predstavljao tadašnji predsjednik SK »Metalac« Zagreb Ivan Korošec. Od 1934. godine uprava »Metalca« nalazi se pod rukovodstvom komunista s predsjednikom Dušanom Palandžićem. To ima utjecaja i na rad Radničke sportske zajednice koja organizira natjecanja, gostovanja, a 1936. godine i turnire radničkih sportskih klubova. Tako je 13. rujna 1936. pod pokroviteljstvom URSS-a na igralištima »Željezničara« i »Viktorije« održan turnir radničkih klubova. Turnir je odlučivao o prvaku Radničke sportske zajednice u Zagrebu. Novine su pisale da je to bila prva javna manifestacija Radničke sportske zajednice na kojoj se je pokazao pravi amaterski sport i da je to bio ujedno prvi korak emancipacije radničkog sporta od građanskog sporta. Na turniru su sudjelovali slijedeći klubovi: Konobarski SK »Hajduk«, SK »Grafičar«, SK »Sava«, SK »Metalac«, SK »Pekarski«, SK »Tekstilac«. Prije početka igre svakog para predstavnici Radničke sportske zajednice i URSS-a istakli su igračima značaj ovakvih pri-

redbi, te značaj sporta za radničku klasu. Turnir se završio pobjedom SK »Pekar«, koji je pobijedio SK »Tekstilac« s 3 : 1, »Hajduk« s 1 : 0 i »Grafičar« s 3 : 1. Drugi turnir radničkih sportskih klubova u Zagrebu održao se 18. srpnja 1937. na igralištu »Sparte« uz sudjelovanje RSK »Grafičar«, »Tekstilac«, »Hajduk«, »Pekarski«, »Metalac« i »Duga Resa«. Treći turnir za pehar URSSJ-a i Radničko sportske zajednice u Zagrebu održao se 20. veljače 1928. godine na igralištu »Željezničar«. Za pehar Radničko sportske zajednice odigrao se slet radničkih nogometnih klubova Zagreba i Slavenskog Broda. U izvještaju Mjesnog sindikalnog vijeća grada Zagreba za 1929. godinu kaže se da Radnička sportska zajednica obuhvaća na području Zagreba osam radničkih sportskih klubova, koji se bave nogometom, lakom i teškom atletikom, skijanjem i ping-pongom. Radnička sportska zajednica priredila je 1939. godine cross-contry za sve klubove koji se održao na obali Save i koji je prema izvještaju izvanredno uspio. Na turniru nogometnih radničkih timova osvojio je pokal URSSJ-a Radnički sportski klub »Borac«, ranije »Sava«. Osam klubova, vezanih uz sindikate Zagreba, bili su »Tekstilac«, »Jednakost«, »Metalac«, »Radnik« i »I Pekarski sportski klub«, »Hajduk«, »Grafičar« i »Borac«. Slične turnire priredivao je i Radnički sportski klub »Split«. Orvi među njima održan je 1930. godine u povodu 10-godišnjice kluba. Osim više splitskih klubova i klubova iz unutrašnjosti Dalmacije, kao što su »Zmaj« iz Makarske, »Uranija« – Baška Voda i »Slaven« iz Trogira, sudjelovao je i RSK »Hajduk« iz Sarajeva. Na drugom turniru RSK »Split« sudjelovali su »Velež« iz Mostara i »Orijent« iz Sušaka.

Radnička sportska zajednica Zagreba prilikom utakmice između radničkih i građanskih sportskih klubova pozivala je radnike gledaoce na klasnu solidarnost, agitirala je među njima da navijaju za crvene sportiste. Tako se 15. prosinca 1935. prilikom kvalifikacijske utakmice između sarajevskog RSK »Hajduka« i Zagrebačkog »Haška« za ulazak u nacionalnu ligu obratila ovim proglasom zagrebačkim radnicima: »Drugovi radnici, sportisti! Pozivate se da kolektivno dođete na utakmicu u nedjelju 15. decembra popodne u 2 sata na igralište 'Haška', gdje će se odigrati utakmica između Radničkog kluba 'Hajduka' i 'Haška' za kvalifikaciono takmičenje u nacionalnu ligu. Kako je to naš prvi radnički klub koji se bori s uspjehom na zelenom polju u ime svih radnika sportaša, trebamo ga bodriti i pomoći u borbi, jer je njegov uspjeh, uspjeh svih nas radnika sportaša.« Prije početka same utakmice na terenu igrališta predan je »Hajduku« buket crvenih karanfila, a poslije utakmice pozvani su sarajevski radnički igrači na čajanku.

Radnička sportska zajednica Hrvatske sudjelovala je u Zajednici s Radničkom sportskom zajednicom Jugoslavije u obrani demokratskog karaktera tadašnjeg sportskog pokreta. To je bilo vidljivo 1934. godine kada je dr Grga Anđelinović, ministar

za fizički odgoj, suspendirao pravila Jugoslavenskog nogometnog saveza, rasturio upravu saveza i uprave svih njegovih podsaveza i postavio komesare. Ovaj Andelinovićev gest Radnička sportska zajednica je shvatila kao otvoren pokušaj fašiziranja fiskulturnog života i zakazala je javne konferencije sportaša u mnogo mjesta, s kojih su upućivani protesti i izjave da se radnici ovom fašističkom nasilju neće nikada pokoriti. Komesarskim upravama u službenim sportskim organizacijama radnici su izjavili svoje nepovjerenje i odbili svaku suradnju komesarijatima. Ovoj akciji Radničke sportske zajednice priključili su se svi napredni demokratski elementi u sportu. Delegati Radničke sportske zajednice iz Beograda i RSZ iz Zagreba održali su u Zagrebu, u vrijeme trajanja treće Balkanijade, vrlo uspješnu konferenciju s predstavnicima demokratskih sportskih društava koja su se pretvorila u pravu demonstraciju protiv fašističkih tendencija i koja je urodila proširenjem koalicije oko podsaveza – kasnije Nogometnog saveza za Hrvatsku. Gotovo bi se moglo reći da je u ovoj borbi protiv fašističkih komesarijata u sportskim forumima, koja je poslije osam mjeseci urodila plodom jer je komesarijat oboren i povraćen redovni autonomni život, udaren temelj demokratskoj jedinstvenoj fronti u sportu. Ova uspješna zajednička borba protiv komesarijata i ostalih nedemokratskih tendencija koje su i dalje postale upućivale su Radničku sportsku zajednicu na suradnju s građanskim antifašističkim demokratskim elementima. Ta politika manifestirala se i u suradnji po podsavezima, što je došlo do izražaja i u povodu Međunarodnog kongresa omladine za mir u Ženevi, koji je održan od 31. kolovoza do 7. rujna 1936. godine. Radnička sportska zajednica podržala je prijedlog Zagrebačkog pripremnog odbora za ženevski kongres, da Zagrebački nogometni podsavez, održi nogometni turnir u znak podrške kongresu. Tako su zagrebački sportaši pružili masovnu podršku borbi za mir, protiv fašizma i rata. Turnir se održao na igralištima »Gradanskog«, »Konkordije«, »Sparte« i »Viktorije«. Na turniru su igrali »Željeznica«, »Viktorija«, »Slavija«, »Makabi«, »Vila Velebita«, »Derby«, »Ilirija«, »Olimpija«, »Sava«, »Maksimir«, »ZET«, »Metalac«, »Ličanin«, »Mladost«, »Hajduk«, »Frankopan«, »Savica«, »Uskok«, »Borongaj«, »Meteor«, »Zagorac«, »Trgovачki«, »Policijski«, »Skakavci«, »Pekarski«, »Zagreb«, »Srijemac«, »Trešnjevka«, »Šparta«, »Ferarija«, »Grič«, »Graficar«, »Tipografija«, »Šoferski«, »Jugoslavija«, »Croatia«.

Usprkos značajnim rezultatima koje je postigla Radnička sportska zajednica i radnički klubovi u društveno-političkom životu stalno su se kritizirali propusti u njihovom radu. Isticali su se problemi nedovoljnog tehničkog prosperiteta klubova, discipline, a posebno nedovoljna pažnja razvoju podmlatka. U Zagrebu od svih radničkih klubova jedino je SK »Graficar« imao juniorsku sekciju. Jedan od problema radničkog sporta bio je i stvaranje kadra

trenera i odgajatelja. Rijetki su bili oni koji odgajaju omladinu u duhu modernih socijalističkih stremjenja, u duhu modernog radničkog sporta. Isticalo se također da je neophodno posvetiti daleko više pažnje razvoju ženskog sporta. Zagreb ima na tisuće mladih radnica koje nemaju prilike ni mogućnosti da se bave sportom. Ni jedno radničko sportsko društvo nije organiziralo ženske sekcije.

Bilo je slučajeva da se Radnička sportska zajednica pozivala da istupi iz Jugoslavenskog nogometnog saveza. To se je dogodilo i prilikom odluke JNS da se izdvoje igrališta ligaških klubova od bilo kakva prvenstvenog natjecanja. Ta je odluka pogadala isključivo radničke i male klubove, koji nisu imali svojih igrališta. U cijeloj državi bilo je 376 igrališta, klubova 665 s 1 880 momčadi. Na svaka dva kluba ili pet momčadi otpadalo je po jedno igralište. Pokrajinski odbor URSSJ-a za Hrvatsku smatrao je da ta odluka ide za tim da se smanji broj nogometnih klubova u velikim gradovima. »Publika, koja se dijeli u nekoliko grupacija kod posjeta utakmica malih klubova, sa likvidacijom istih, posjećivala bi utakmice velikih klubova razmjerno više, a sa time pridonijela bi veći financijski utržak. Jednom riječju, da se ide za koncentracijom kapitala nogometnih magnata, kao što je to bilo u stvaranju kartela čelika, žita, kvasca itd, i da se nogomet i njegov razvoj podredi financijskom interesu, a kroz to, da postane privilegija uskog kruga manje – više profesionalnih igrača. Zato radnički klubovi i oni, koji s njima surađuju, trebaju čim prije da nađu put i način stvaranja vlastitih igrališta, ne samo nogometnih, već za sve vrste sporta.« U inicijativu prihvatio je Zagrebački odbor RSZ-a pa je 1938. godine osnovana Zadruga za izgradnju radničkog stadiona. Skupština je za predsjednika odbora izabrala Ivana Pandžu, a za tajnika Đuku Horvata.

Radničko sportska zajednica organizirala je akciju među radničkim sportskim klubovima i istaknutim funkcionarima, simpatizerima radničkog sporta da se kolektivno i individualno, pismima, rezolucijama i apelom obrate IV kongresu URSS-a. U apelu se traži od kongresa da posveti dužnu pažnju sportu koji sve više prodire u šire slojeve radničke klase i obuhvaća posebno omladinu. Apel je upućen sa željom da Kongres obaveže sve sindikalne organizacije i radnička kulturna društva da potpomognu radnički sport, moralno i materijalno.

Radnički sportski klubovi i društva Hrvatske

Radnički sportski klub »Metalac« osnovan je neposredno poslije zabrane revolucionarnih radničkih sportskih klubova, sasvim legalno, nekoliko mjeseci poslije proglašenja šestojanuarske diktature, 15. lipnja 1929. godine. Na osnivačkoj skupštini klub je imao 18 članova. U kolovozu 1930. godine povećao se broj članova na 70. Veliku pažnju i po-

moć pružao je klubu Pokrajinski odbor URSS-a za Hrvatsku i podružnica Saveza metalških radnika Zagreb, koji su se u to vrijeme nalazili pod vodstvom reformista, odnosno socijalista. Čim je klub osnovan odmah su nabavljali svi potrebni rekviziti. RSK »Gračičar« stavi je »Metalcu« na raspolaganje svoje igralište na kojemu je mogao trenirati ponegdje i subotom. Igrači su, po godinama starosti, bili juniori. Nalazio se je u grupi klubova IV razine.

RSK »Metalac« održao je 24. kolovoza 1930. svoju prvu redovnu godišnju skupštinu. Drugu je održao 23. ožujka 1931, petu 21. siječnja 1934, šestu 3. veljače 1935, sedmu 26. siječnja 1936, osmu 17. siječnja 1937, devetu 30. siječnja 1938. Izvještaj pete redovne godišnje skupštine pokazao je da se SK »Metalac« vidno popravio i da se plasirao među klubove trećeg razine, na čijem je prvenstvu osvojio peto mjesto. Odigrane su 32 utakmice, od toga 17 prvenstvena, pet prijateljskih javnih i šest treninga; od toga 15 izgubljenih, 12 dobivenih, a pet neodlučenih. Iz blagajničkog izvještaja je vidljivo da je od 1. siječnja 1933. godine do 31. prosinca 1933. primljeno 7.850,25 dinara, a izdano 7 329 dinara te da je saldo iznosio 521,25 dinara. Podnijet je izvještaj o šah i domino sekciji u kojem se kaže da sekcija ima vrhunskih igrača i da bi trebalo proširiti djelovanje ove sekcije i prirediti turnire za prvenstvo kluba. Staroj upravi dana je razrješnica. Za počasnog predsjednika izabran je Ivo Korošec. Novoizabrana uprava ovako se konstituirala: predsjednik Dušan Palandić, potpredsjednik Ljubo Vidmar, tajnik Paško Paić i Vladislav Vereš, referent kluba Branislav Resimić, kapetan kluba Ljudevit Krulik. Nadzorni i kazneni odbor sačinjavaju Ivan Lešnik, Josip Greger, Mihail Jelen. Za šah i domino sekciju Đula Laprecka, Ivo Bobinac. Za prosvjetnu sekciju Josip Babogredec, Milan Strmota, Ivan Korošec, August i Antun Glaser. Zamjenici su Viktor Poje i Josip Weidlich. Šesta skupština odlučila je da se osnuje nekoliko novih sekcija. Bile su to plivačka, lakatletska, biciklistička i skijaška sekcija. Članarina je iznosila četiri dinara mjesečno. U radu kluba sudjelovao je Rade Končar, koji je vršio dužnost referenta nogometne sekcije. Na njegov prijedlog osniva se u društvu šenska sekcija i juniorska nogometna momčad. Sedma skupština izabrala je sljedeću upravu: predsjednik Korošec, potpredsjednik Jelen, tajnik Weidlich, blagajnik Paić, referent za nogomet Milosavljević, referent šaha Rade Končar, referent glazbene sekcije mandolinista i gitarista Diminić, prosvjetne sekcije Dolenc, ženske sekcije Hofmann. Članovi Upravnog odbora su Slugić, Benaković Marica, Vidmajer, Milić, zamjenici Greger, Novak, Kun. Članovi Nadzornog odbora su Legrad, Žugelj, Polančec i zamjenik Hadelan.

U izvještaju koji je podnesen osmoj godišnjoj skupštini rečeno je da je 2. prosinca 1936. osnovana sekcija rvača, čiji je privremeni referent bio Halužan, a trener Diamant. Klub je član Zagrebačkog no-

gometnog podsaveza. Klub je brojio 190 članova, koji su raspodijeljeni po sekcijama ovako: nogometna 68, glazbena 22, podupirajuća 68, hazena osam, hrvачka 12, šah 12. Članovi su sindikalno organizirani. Blagajnički izvještaj naglašava da je blagajničko poslovanje raspodijeljeno prema sekcijama. Izvještaj nogometne sekcije podnio je Šibl. I i II momčad i juniori odigrali su 30 utakmica, dobili 12, neodlučeno četiri, a 16 utakmica su izgubili. Izvještaj za glazbenu sekciju dao je Diminić. Ta je sekcija osnovana u veljači 1936. god. Prvi put je nastupila 15. prosinca 1930. na proslavi Zamenhofova dana. Izvještaj šah sekcije podnio je Joža Vlahović, a za hazenu Dragica Stojić-Končar. Za hrvачku sekciju podnio je izvještaj Halužan. Nakon drugih izvještaja skupština je izabrala novu upravu s listom čiji je nosilac bio Delić.

»Metalac« je pored prvenstvenih i prijateljskih utakmica i utakmica u okviru Radničke sportske zajednice u Zagrebu gostovao i u nizu mjesta zagrebačke okolice kao i u Capragu, Sisku, Splitu, Slavonskoj Požegi, i Banjoj Luci. »Metalac« je redovito priredivao čajanke i zabave radi stjecanja materijalnih sredstava koja su mu uvijek nedostajala za nabavku potrebnih rekvizita. Pod parolom »Sunca i zraka« upravni odbor RSK »Metalac« zaključio je da djeci od osam do 14 godina za vrijeme školskih praznika pruži jedanput tjedno svake srijede boravak na igralištu pod nadzorom i stručnim vodstvom klubskog trenera.

Istaknuti članovi »Metalca« sudionici socijalističke revolucije bili su: Rade Končar, Joža Vlahović, Marko Orešković, Ivica Lovinčić, Petar Biškup - Veno, Silvio Pelcl, Adalbert Halužan, Marjan Cavić, Josip Hadelman, Franjo Bobinac, Milivoje Vračarić, Milan Kamenski, Ivan Šikić, Dragica Končar, Mijo Polančec, Edo Leskovar, Franjo Hadelman, Božo Končar, Stjepan Loštar, Jovan Zeravljev, Paško Paić, Josip Petri, Leo Diamant, Branko Malešević, Vlado Cerin, August Tomac, Ervin Kavlič, Stjepan Škrinjar, Koloman Bašek, Adolf Pondeljak, Valter Andriani, Ladislav Kazić, Stjepan Kahlina, Vilim Rožić, Dušan Mamula, Vilim Crnković, Albert Funks, Viktor Poje, Slavko Biškupić.

Radnički sportski klub »Gračičar« bio je prvi radnički sportski klub u Hrvatskoj. Osnovan je 1910. godine pod nazivom »Hrvatski tipografski sportski klub Zagreb«. Prvi predsjednik kluba bio je Gabro Lorković. Tipografski sportski klub Zagreb gajio je pored nogometa i laku atletiku, plivanje, turizam i drugo. Rat 1914. prekinuo je djelovanje kluba. Obnova rada kluba izvršena je 11. kolovoza 1920. godine. Klub je promijenio ime u Sportski klub »Grafika«. Predsjednik kluba bio je Stjepan Heimbach, a tajnik Ljubomir Crnić. Za vrijeme predsjednika Franje Grubišića 5. rujna 1926. promijenio je klub naziv u Radnički sportski klub »Gračičar«. »Gračičar« je bio jedan od osnivača Bloka radničkih sportskih klubova i član Bloka do njegova raspustanja. Imao je tri nogometne momčadi: prvu, rez-

vnju i juniore. Posebnu aktivnost razvijao je u skijaškoj i planinarskoj sekciji. 1931. godine osnovao je i žensku sekciju. Imao je svoje igralište koje je iz solidarnosti dijelio s »Metalcem« i Pekarskim sportskim klubom. 1930. godine postali su prvaci u drugom razredu, pa su prešli u prvi razred.

Redovna glavna godišnja skupština »Grafičara« održala se 13. srpnja 1930. godine. Skupštinu je otvorio dugogodišnji predsjednik kluba Franjo Grubešić. Naredne važnije skupštine održale su se 2. kolovoza 1931. godine, 30. kolovoza 1933. godine, 1. rujna 1935. godine, 14. rujna 1936, u kolovozu 1937. itd. Na skupštini 1931. godine izabrani novi odbor konstituirao se u slijedećem sastavu: predsjednik Teodor Kantoci, potpredsjednik Eduard Zauner, tajnik Jakov Kaimel, blagajnik Antun Kavran i referent Vjekoslav Di Berto. Ostali odbornici bili su: Dragutin Ceraj-Cerić, Viktor Anđrić, Matun Rade, Stjepan Talan, Viktor Mihovilić, Dragutin Kaufman, Bernhardt Fräkl, Milan Kubik-Potrhaški, a za počasnog predsjednika izabran je Franjo Grubešić, dotadašnji višegodišnji predsjednik kluba. 1935. je godine u klubu bilo aktivnih članova: 60 nogometaša, 110 skijaša i 124 podupirajuća člana. Predsjednik kluba bio je Dragutin Ceraj-Cerić, potpredsjednik Stjepan Ivanušić, tajnik Milan Sudec, a blagajnik Antun Dolazan. Dragutin Ceraj-Cerić bio je nekoliko godina predsjednik kluba. Treba navesti da je vrlo aktivan bio i Grafički šahovski klub koji je priredivao prijateljska međuklubska natjecanja, simultane partije šahovskih velemajstora na 20 i 30 ploča i sl.

Pored »Metalca« i »Grafičara« postojali su i radnički sportski klubovi »Tekstilac«, osnovan u ožujku 1936. godine sa 115 članova, a imao je nogometnu, atletsku i pjevačku sekciju; »Jednakost«, sportski klub podružnice Saveza brijačko-vlasuljarskih radnika, koji je osnovan 9. ožujka 1938. i brojio je 60 članova; »Radnik« teško-atletski klub imao je 92 člana; Pekarski sportski klub imao je 150 članova, nogometnu i biciklističku sekciju. Na glavnoj godišnjoj skupštini koja je održana 10. veljače 1935. rečeno je da je klub osvojio drugo mjesto u II razredu. Predsjednik kluba bio je Gojko Berberović, potpredsjednik Matija Kužnar, tajnici Josip Starčević i Nikola Stipantić, blagajnik Marijan Krznar, ekonom Savo Bulić, odbornici Segota, Tadiš, Antunović, Berislavić, Milutinović i Fabeta. Klub je bio pod idejnim utjecajem ORS-a. Konobarski sportski klub »Hajduk« osnovan je 15. listopada 1923. godine, pod imenom »Sloga«, ali je kasnije promijenio ime u »Hajduk«. »Hajduk« je brojio 80 članova. KSK »Hajduk« smatrao se je boljim radničkim klubom. Sportski klub »Borac« bio je klub podružnice Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika u Zagrebu. Klub se je ranije zvao »Sava«. SD »Sava« bilo je formirano 1928. godine od raspuštenog radničkog sportskog kluba »Amater«. Podružnica Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika prihvatila ga je kao svoj, financirala ga i stalno imala na dnevnom redu njegove probleme. Klub je brojio 120 članova. U krlu

Radničkog kulturnog i tjelovježbenog saveza Jugoslavije – zagrebačke podružnice »Slobode« bile su osnovane planinarska i turistička grupa, a pokušaj da se osnuje nogometna sekcija nije uspio. I u okviru nekih sindikata stvarale su se pod nazivom sportske sekcije fotoamaterske, šahovske i planinarske. To je, na primjer, bio slučaj u podružnici Saveza privatnih namještenika u Zagrebu.

Od kapitalističkih poduzeća koji su imali svoje klubove i o kojima je radnička štampa često pisala, spominjemo SK »Skakavac« klub Tvornice ulja. Tvornica odijela »Tivar« u Varaždinu izgradila je za svoje radnike sportaše nogometno igralište i organizirala nogometne sekcije i prisilno prikupljala u svoje društvo radnike. Utakmicu društva koristili su akcionari »Tivara« za reklamu svojih proizvoda.

Radnički sportski klub »Sloboda« u Varaždinu osnovan je 1931. godine. Iz izvještaja podnesenog na godišnjoj skupštini koja je održana početkom veljače 1933. vidi se da je klub imao i hazena sekciju. Za predsjednika kluba izabran je Mate Frković, za potpredsjednika Ante Temmer, za tajnika Ivan Mikac i Ferdo Pollak, za blagajnika Ivo Polan, za referenta Drago Masten i za odbornike Pongračić, Okreša, Novak, Zabavnik, Štrebich, Paver, Statina. Radnički sportski klub »Sloboda« radio je na zblizavanju s radničkim klubovima u drugim mjestima. U tom nastojanju on je u 1932. godini odigrao prijateljske utakmice s »Graficarom« iz Zagreba, sa »Svobodom« iz Maribora i 21. svibnja 1932. godine sa SK »Svobodom« iz Ljubljane. 15. srpnja 1933. hazena i nogometna sekcija »Slobode« bila je pozvana na prijateljsku utakmicu u Ptuj. »Sloboda« je na sjednici od 12. veljače 1936. donijela zaključak da pristupi Radničkoj sportskoj zajednici sa sjedištem u Beogradu. Krajem siječnja 1936. Radnički sportski klub »Sloboda« u Varaždinu održao je svoju redovnu godišnju skupštinu. Na skupštini je poslije podnesenih izvještaja izabrana nova uprava u koju su birani: Zabavnik, predsjednik, Žitnjak, potpredsjednik, Aman, tajnik, Bogdan, blagajnik, Štrebich, oružar, Hegedić referent za nogomet i Mudri, pročelnik šah sekcije. Za odbornike su izabrani Obadić, Masten, Hasanec, Poljan, Brgles, Novak i Kocipec, a u Nadzorni odbor Sirovec, Kozliček i Mikac. U srpnju 1936. godine Hrvatski radnički savez u Varaždinu osnovao je novi sportski klub. Građanska štampa objavila je da je Hrvatski sportski klub »Zagorac« oduzeo Radničkom sportskom klubu »Slobodi« 100 članova. U novi klub koji je osnovan uz pomoć »Tivarskog« kapitala stvarno je prešlo svega 13 članova. Zahvaljujući svijesti članova varaždinske »Slobode« sačuvano je jedinstvo kluba i njegova klasna orijentacija koja se je godinama teškom mukom stvarala. Uprava kluba je prelazak svojih 13 članova označila kao čišćenje iz Radničkog sportskog kluba »Slobode« provokativnog i nesvesnog »ološa«.

Radnički sportski klub »Jedinstvo« održao je 7. travnja 1930. godine u Slavonskom Brodu svoju godišnju skupštinu. Tajnički izvještaj podnio je Franjo

Somodi, blagajnički Pero Karača, a o razvoju tehničke strane govorio je Grga Lavčik. Na skupštini se govorilo o radu kluba. Podvukle se do dobre i loše strane tog rada, potreba za većim tehničkim usavršavanjem igrača, grubosti u igri i potreba za češćim treninzima. U novu upravu izabrani su: predsjednik Stevo Klas, predsjednik II Viktor Senhofer, tajnik Franjo Somodi, blagajnik Pero Karača, vođa sekcije Grga Lavčik, kapetan Franjo Ferić, oružari Baredsky i Karača, glavni redatelj Dušan Knežević; u Nadzorni odbor: Pero Zeravica, Nikola Levitski i Petar Poje. Godišnja skupština 1932. godine istakla je da je klubu glavni zadatak okupljanje radničke omladine. Rad i uzajamnost igrača omogućili su da klub prebrodi niz teškoća. Glavne odlike momčadi su bile disciplina i samosvijest. Klub se je afirmirao i odigrao nekoliko prijateljskih utakmica s Radničkim sportskim klubom »Borac« iz Nove Gradiške, sa SK »Grdanski« iz Dervente, s RSK »Proleter« iz Slavonke Požege. Nakon proljetnih prvenstvenih utakmica »Jedinstvo« je 1931. bilo po broju bodova na četvrtom mjestu u Slavanskom Brodu. U Upravni odbor »Jedinstva« 1932. godine izabrani su: Stevo Klas, Franjo Somodi, Sebastijan Laub, Zvonko Grbac, Pero Karača, Stevo Lako, Nikola Levicki, Mihajlo Laub, Viktor Senhofer, Grga Lavčik, Jusuf Jarašević, Franjo Losert. Za počasnog predsjednika izabran je Dragutin Princ, ratvaltel »Jugometala«, iskreni prijatelj amaterskog sporta uopće. Na skupštini kluba održanoj 26. veljače 1933. iz podnietog izvještaja vidi se da je »Jedinstvo« u toku 1932. godine odigralo 20 javnih utakmica. Od toga je došlo pet, osam je bilo neodlučeno, a sedam utakmica je bilo izgubljeno. Druga momčad odigrala je sedam javnih utakmica, od toga je tri dobila, tri izgubila i jednu igrala neriješeno. U Upravni odbor izabrani su samo sindikalno organizirani radnici. 1938. godine »Radnik«, organ Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku javlja da je Sportski klub »Borac« u Slavanskom Brodu počeo priređivati i kulturne priredbe. U selu Podvinju njegova dramska sekcija izvela je igrokaz »Općinski načelnik« Franje Babica.

U Osijeku su do 1929. godine postojala tri radnička sportska kluba: »Sloga«, »Gračičar« i »Hajduk«. Radnički sportski klub »Sloga« zabranila je šestogodišnja diktatura. S tom zabranom nestalo je centra koji je povezivao rad radničkih klubova Valpova, Bелиšća, Leskovice i Virovitice. Poslije 1929. godine u Osijeku ponovno djeluju tri radnička kluba: »Gračičar«, »Hajduk« i »Elektra«. Radnički sportski klub »Gračičar« osnovan je 25. rujna 1925. godine, a pravila su mu potvrđena 27. siječnja 1926. Na redovnoj godišnjoj skupštini od 10. siječnja 1932. iznjeto je da je »Gračičar« član prvog razreda. Radnički sportski klub »Hajduk« osnovan je 1922. godine. Ni jedan ni drugi nisu se nalazili u evidenciji Radničke komore, pa ih se i nije smatralo za prave radničke klubove. Prijem u evidenciju zatražen je tek poslije 1930. godine. Za treći klub, »Elektra«,

smatrali su osječki komunisti da je borben, radnički i perspektivan. Jedino »Elektra«, govorili su oni, može da zamijeni zabranjenom »Slogu«.

Vinkovački radnički sportski klub »Sloga« održao je 16. ožujka glavnu godišnju skupštinu. Predsjednik kluba bio je Ljudevit Komerički. »Sloga« je zajedno s vinkovačkim Građanskim sportskim klubom »Cibalijska« naizmjenično nosila naslov prvaka osječkog nogometnog podsava. Skupština koja je održana početkom siječnja 1933. zaključila je da se svi članovi »Sloge« trebaju sindikalno organizirati. Po podružnici Saveza privatnih namještenika Jugoslavije u Vinkovcima postojala je koturaška sekcija, koja je 29. lipnja 1930. godine priredila biciklističku utrku za juniore i seniore na duljini od 60 km putem Vinkovci – Babina Greda.

U Vukovaru je prvi radnički omladinski klub bio Klub Saveza radničke omladine »Hajduk« (KSRO »Hajduk« Vukovar). Klub je imao tri momčadi sa 40 aktivnih igrača i 300 članova, jer su svi članovi SROJ-a u Vukovaru bili i članovi kluba. Poslije raspuštanja Nezavisne radničke partije i Saveza radničke omladine Jugoslavije (SROJ) »Hajduk« je nastavio s radom, a s njim i organizacija SROJ-a u Vukovaru, dok nije koncem 1924. godine zabranjena. Od igrača »Hajduka« formiran je Radnički sportski klub »Sloga«, koji je bio u sastavu Mjesnog sindikalnog vijeća Vukovara. Početkom 1928. godine Podružnica Saveza privatnih namještenika (URSS) u Vukovaru osnovala je svoj radnički sportski klub »Sparta«. Poslije zabrane »Sloge« 1929. znatan broj dobrih igrača »Sloge« prešlo je u »Spartu«. Klub je u svome djelovanju pokazivao vrlo dobre rezultate. Klub je igrao godišnje 40 do 60 utakmica s klubovima vukovarskog, subotičkog i novosadskog podsava, te je sudjelovao u igranju za prvenstvo pokrajine ONP i za godinu 1930–31. postao prvak vukovarske župe. Klub je posjedovao vlastito igralište, Olajnice, koje se postepeno izgrađivalo uslijed pomankanja sredstava. Predsjednik »Sparte« bio je dr Josip Hertal liječnik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Vukovaru. Klub su uglavnom vodili potpredsjednik Laza Vujić i odbornici Seidl i Šokčević.

U Splitu je 15. siječnja 1919. obnoven predratni radnički sportski klub »Anarh« koji je već u siječnju 1919. god. zabranjen. Istog mjeseca osnovan je Jugoslavenski socijalistički nogometni klub (JSNK) »Jug«. Društvo se vrlo brzo razvilo i stvorilo nogometni tim koji je bio ravan najboljima u zemlji. Gostovao je u Zagrebu, Sarajevu i Ljubljani. Zabranom djelovanja revolucionarnog radničkog pokreta u vezi s atentatom na ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića i donošenjem Zakona o zaštiti države u kolovozu 1921. god. bio je zabranjen i »Jug«. Početkom 1922. godine bivši članovi zabranjenog »Juga« pristupaju u Jugoslavenski sportski klub »Split«. 1923. je godine JSK »Split« bio izrazito radnički. Nakon zabrane Nezavisne radničke partije i Saveza radničke omladine u srpnju 1924. godine i on je zabranjen. Jugoslavenski sportski klub »Bo-

rac», osnovan 1919, primio je u svoje članstvo 1924. godine momčad rasturenog »Splita«. I on je u srpnju 1928. godine zabranjen. Polovinom siječnja 1929. godine splitski HASK, ulaskom igrača »Borca«, mijenja ime u Jugoslavenski sportski klub »Split«. Predsjednik društva je do 1934. godine Bogoljub Čurić. Na godišnjoj skupštini 1933. promijenio je ime u Jugoslavenski radnički sportski klub »Split«. U 1934. godini, nakon nekoliko godina uspješnog rada, JRSK »Split« je uspio ući u prvu nogometnu ligu kao jedan od 10 najboljih društava u Jugoslaviji. Međutim, radi ulaska u prvu ligu ovog »sirovog« predstavnika buntovne dalmatinske mase«, kako se izrazio jedan od »eminentnih« predstavnika buržoasko-profesionalne sportske »elite«, sazvana je skupština bivšeg Jugoslavenskog nogometnog saveza, koja je donijela odluku da se broj ligaških klubova smanji od deset na osam. RSK »Split« i SK »Sparta« iz Zemun, koja je u to vrijeme bila također radničko društvo, iako su imali kvalifikacije za ulazak u prvu ligu po svim propisima, zbog očiglednog šikaniranja nesavjesnih sudija i drugih pritisaka nisu u nju ušli. RSK »Split« povratio se u svoj podsavaz i u njemu nastavio rad pod teškim uvjetima, posvećujući se sve više radu na izgrađivanju radničkih sportskih društava u Dalmaciji. Na godišnjoj skupštini JRSK »Split«, održanoj 25. veljače 1935. iz tajničkog izvještaja koji je podnio Ante Krstulović vidi se da je klub odigrao 46 utakmica u 1934. godini s gol-diferencijom 75 : 65. Klub je imao neprikladni radi igrališta. Postojeći građanski klubovi nisu dozvolili da »Split« trenira na njihovim terenima. Radnička sportska zajednica u svakoj prilici pomagala je »Split«. Sumić je podnio blagajnički izvještaj. Klub je imao prometa 86.256,75 dinara. Dug je iznosio 12.250 dinara, a u blagajni je bilo 84 dinara. Za predsjednika je biran Ivo Antičević. U upravu su birani Ante Krstulović, Duje Bubalo, Ćiro Lavić, Šime Grgić, Vicko Šimunić, Fabijan Razmilović, Ante Šore, Andrija Krstulović, Marin Tambić, Marin Marasović. Kako je najvažnije pitanje kluba bilo igralište, uprava je povelu pregovore i pokušala se sporazumjeti s ostalim klubovima kako bi 100 igrača »Splita« moglo trenirati. U 1938. godini održan je u Splitu 14. i 15. kolovoza turnir radničkih sportskih društava na kojem su kao gosti sudjelovali reprezentacija radničkih sportskih klubova Zagreba i klubovi iz Drvara, Šibenika i Makarske. U razdoblju od 1928. do 1934. predsjednici kluba Ante Krstulović, Tonij Zavore, braća Vlak, braća Grčić, Toni Prkušić, Ćiro Lalić, Ante Razmilović, Martinčić, braća Antonini, braća Miličić, Martić, Signale, Krstulović, Dujo Bubalo, Pero Bumanović, Bogoljub Čurić i aktivisti zaslužuju da uđu u historiju našeg naprednog demokratskog sportskog pokreta. Iz ove sredine su potekli Luka Burić, prvi nogometni sudija u Jugoslaviji potekao iz radničkih društava, dugogodišnji trener i funkcionar i Marko Birić sudija koji je više puta sudio najveće ligaške utakmice u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, itd.

RSK »Split« je svome narodu dao i prvu grupu partizana. Istoga dana kad su Mussolinijevi crnokošuljaši ušli u porobljeni Split, 25. sportista – članova RSK »Splita« – latili su se oružja i u neravnoj borbi kod Sinja svi dali svoje živote za slobodu domovine.

Neki podaci o radničkom sportu Bosne i Hercegovine

U Banja Luci je postojao Radnički sportski klub »Vrbas«, a zatim »Borac«, osnovan 1925. godine. 1928. se godine »Borac« već istakao kao odličan radnički klub. Nakon proglašenja šestogodišnjeg diktature zabranjen mu je rad, ali mu je ponovno dozvoljen u rujnu 1929. godine. Za nekoliko godina »Borac« je vratio svoj ugled. Komunisti u njemu borili su se s nacionalistima, klerikalcima i reformistima da klub zadrži svoj klasi karakter i idejnu orijentaciju.

Pored »Borca« djelovao je Radnički sportski klub »Pelagić« kao sastavni dio Radničkog kulturnog i sportskog društva »Pelagić« o čijem smo djelovanju govorili već ranije. Radnički sportski klub »Pelagić« osnovan je od Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a 1928. godine koji ga je i materijalno pomogao. Sportski klub »Pelagić« nastupao je po čitavoj Bosanskoj krajini, Tesliću, Drvaru, Jajcu, Ljubiji, Prijedoru, Bihaću, Bosanskoj Krupi. RSK »Pelagić« zajednički je surađivao s Fiskulturnim klubom »Borac«, tako da su članovi jednog društva bili istodobno i članovi drugog, a oba društva bila su pod rukovodstvom Komunističke partije.

U Varešu je 1930. godine formirao Radnički sportski klub »Metalac«, u Drvaru Radnički sportski klub »Borac«, u Zenici Radnički sportski klub »Željezničar«, u Visokom Radnički sportski klub »Visoko«, u Tesliću RSK »Hrabri«.

Početakom 1919. godine formiraju se u Mostaru Radnički sportski klub »Omladina« i Željezničarski radnički sportski klub. »Omladina« je policijski zabranjena, a umjesto nje formiran je 26. lipnja 1922. godine Radnički sportski klub »Velež«, koji je zabranjen 1929. godine, ali mu je poslije nekoliko mjeseci ponovo odobren rad. Djelovao je do 3. rujna 1940. kada je ponovo zabranjen poslije masovnih antifašističkih demonstracija, sukoba s policijom i žandarmima, velikog hapšenja i generalnog štrajka u Mostaru. SK »Velež« bio je godinama jedino legalno društvo radnika oko kojega su se mogli okupljati, jer su sve ostale organizacije, i političke i sindikalne, bile zabranjene. Gotovo svaki napad režima na radnički pokret u Jugoslaviji počinjao je od Mostara i Splita. To je bio uzrok da su u Mostaru i Splitu prije nego u drugim mjestima glavni funkcionari radničkog pokreta shvatili vrijednost i značaj radničkih sportskih društava, pa su ih bez rezerve pomagali. To se vidi i po tome što su u RSK »Velež« funkcionari i funkcionari u Komunističkoj partiji bili iste osobe. Osnivači RSK »Velež« i njegovi ru-

kovodoci odigrali su značajnu ulogu u radničkom pokretu: Gojko Vuković, Sava Neimarović, Rinda Samardžić, Rade Bitanga, Sava Medan, Rista Stefanović, Ljuba Cerkez i Rudolf Beltram kao i dr. Mujkić. Dvadesetogodišnji rad »Veleža« bio je od neonejlive koristi i ostavio je duboke tragove ne samo u Hercegovini, nego i šire.

O radu radničkih sportskih društava u Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori, Makedoniji i Sloveniji

Odmah poslije I svjetskog rata 1919. godine osnovan je u Beogradu SK »Radnički«, prvo radničko sportsko društvo u Srbiji. Svojim predanim radom društvo je već u početku okupilo oko sebe vrlo veliki broj ne samo radničke već i studentske omladine. Pored nogometa, društvo je gajilo još tešku atletiku, boks, biciklizam i šah. »Radnički« je dugi niz godina šikanirala beogradska policija. Zabranjivala mu je sastanke upravnog odbora, hapsila funkcionare u prostorijama kluba, a duže vrijeme nije uopće imao svoje prostorije, jer mu ih nitko nije smio iznajmiti. Ovo najstarije radničko društvo posebno je zaslužno za razvoj radničkog sporta, uključivanje radničke omladine, i praktično poticanje drugih društava na rad putem uputstava, sakupljanja rekvizita za nova radnička društva i sl. Iz reda prvih rukovodilaca »Radničkog« nastajala su nova društva, a 1926. i »Borac« iz Beograda, »Mladi radnik« u Kragujevcu, »Mladi radnik« u Požarevcu, »Radnički« u Kraljevu itd. RSK »Radnički« je osnovan među građevinarima koji su pohađali kurs pri Srednjo-hehničkoj školi u Beogradu, a prvi pregaoici na stvaranju i vođenju »Radničkog« bili su: Ika Krstić, Nikola Jovanović, Ceda Kuzmić, Sreten Žujović, Radivoj Marić, Dragoljub Opačić, Bora Kostić i S. Simić. Ubrzo iza toga došli su Rada Malešević, Svetozar Radaković, »Bakalin«, Jova Ilić, Rudolf Premužić, Srba Popović i brat mu Moma, Duša Đorđević – »Korošec«, Marko Mrvoš, Marko Terzić, Vasilije – »Čile« Kovačević, Mirko Kovačević – »Spanac«, Dim. i Veljko Kovačević, Filip Kljajić, Aca Karović, Čika Stole – »Ođžaćar«, Marko Simić, Mira Stefanović, D. Sekulić, T. Petrović i mnogi drugi, od kojih je više od 40 u oslobodilačkoj borbi i u logorima položilo živote. Osnivačka skupština je održana u kafani »Ljubić« kod Senjaka.

Radnički sport u užoj Srbiji razvijao se oko dva centra – Beograda i Kragujevca. Broj radničkih društava u Beogradu stalno se povećavao kao što se vidjelo iz popisa tih društava. Poslije »Radničkog«, osnovan je 1922. godine RSK »Grafičar«, a 1926. godine RSK »Borac«. Ova tri društva bila su u najvišem podsaveznom razredu. Njihove veze s unutrašnjošću Srbije i Vojvodinom bile su vrlo žive. Najčešće se sastojalo u Valjevu, Obrenovcu, Kragujevcu, Smederevu, Požarevcu, Smederevskoj Palanci, Sappcu, Svetozarevu, Indiji, Rumi, Sidu, Sr. Mitrovici

Pančevu, Vršku, St. Pazovi, Somboru, Subotici, Pađeju, Novom Sadu i u mnogim drugim mjestima.

U RSK »Grafičar« su najznačajniji aktivisti društva bili: Dušan Filipović, Bogoljub Jovanović (koji je jedno vrijeme bio predsjednik RS Zajednice), Rade Mladenović, Milan Stojanović, Ilija Čarnić, Šemso Sijerčić, V. Bora Petrović, Milan Rosandić, Jovan Martinović, A. Karpinski, Mihajlo Kostić, Velja Đorđević, Velja Obućina, Milan Marčetić, Lazar Moni, Miodrag Gavrilović, Dimitrije Vukičević.

U RSK »Borac« su od osnivanja bili na čelu društva Svetomir Ignjatović, Milenko Stefanović, Dimitrije Torbuk, Mladen Marković, Cedomir Marinović, Veselin Danilov, Đorđe Ilić, Jaroslav Kasapović, Sl. Bukumirović, Tika Marković, Ratko Đorđević i Nikola Marčić.

U ostalim beogradskim radničkim društvima radili su: u »Pekaru« – Uroš Pravica, Milan Pavlović, Gvozden Bjelić, Tomašević i drugi; u »Konkordiji« – Drago i Petar First, Raden Mladenović, Velja Đorđević i drugi; u »Banovcu« – Zika Stanišić, Blagojević, Bora Petković, Milan Stojanović i drugi.

Drugi centar radničkog sporta u Srbiji je bio, kao što je već rečeno, Kragujevac. Osim SK »Radničkog« postojala su u gradu još i tri radnička društva. »Radnički« je osnovan 1923. godine i to kao »Mladi radnik«. Osnivači su mu Aleksandar Ratković, Miloš Ilić – »Solunac«, Jova Ilić, obučar, i još nekoliko zanatskih radnika. Ubrzo poslije prišli su mu i intelektualci: Mihajlo Iveša, koji je bio glavni rukovodilac sve do II svjetskog rata i Vlajić – »Suka« – oba žrtve nacizma. Poslije proglašenja diktature 1929. godine društvo je zabranjeno, ali je iste godine osnovano novo društvo, pod današnjim imenom. Od mladih snaga na čelu društava bili su braća Jovanović Mile i Lale, Đura Kujević, Rade Mitrović, Nikola Stojiljković, Bogdan Milojević, Ceda Rakić, Voja Radić, Martin Bagi, Ješa Nikolić i mnogi drugi. Moralna i politička snaga »Radničkog« najbolje se manifestirala u toku narodnooslobodilačke borbe, kada je stotinu njegovih članova uzelo puške u ruke.

Igrači i rukovodstvo u Sportskom klubu »Radnički« iz Velikog Bečkereka (Zrenjanin) bili su komunisti. Neki od njih hapšeni su i osuđeni na dugogodišnju robiju. Drugi klub radničkog karaktera u Zrenjaninu bio je Željezničarski sportski klub.

Sportski klub »Radnički« u Indiji osnovan je 1927. godine. Održao je veze s radničkim sportskim klubovima iz Beograda, Mitrovice, Stare Pazove i Indije.

U Vojvodini su od 1926. godine gotovo istodobno osnovana radnička sportska društva u Novom Sadu, Rumi, Sremskoj Mitrovici, Senti, Vršku, Indiji, Zrenjaninu i još nekim mjestima. U Subotici, Somboru i Sidu postojala su radnička sportska društva i ranije.

U Crnoj Gori postojala su 1927. godine dva potpuno radnička kluba i to: Radnički sportski klub »Lovćen« u Cetinju, osnovan u ljetu 1913. godine i

obnovljen odmah po završetku I svjetskog rata. Drugi radnički sportski klub bio je »Zora«, osnovan 1925. godine. Predsjednik kluba bio je Nikola Kovačević, istaknuti revolucionar i član najviših partijskih foruma. »Zori« je policija i žandarmerija pravila smetnje, raspuštala utakmice, hapсила cijele ekipe igrača, tako da je 1929. godine konačno bila zabranjena. Većina igrača prešla je u Građanski sportski klub »Budućnost«, koji je osnovan početkom 1927. godine. I taj klub je, bez obzira na naziv, osnovala Komunistička partija. »Lovćen« je bio sportsko društvo u kojem su komunisti imali velik utjecaj. Pored nogometa on razvija i atletiku, trčanje, bacanje diska, skok u dalj. Vlasti su hapšenjima, zabranama, progonima sputavale i onemogućavale rad društva, tako da su mu 1934. godine oduzeli igralište, da bi mu 1936. godine zabranile svaki rad s obrazloženjem da je postojanje RSK »Lovćena« za poredak vrlo štetno i opasno. Svi igrači Lovćena prešli su na to u cetinjsku »Slogu«, radnički sportski klub osnovan u srpnju 1933. godine. »Sloga« je nastavila tradicije »Lovćena« sve do 1941. godine.

»Budućnost« u Podgorici (Titograd) prelaskom igrača iz »Zore« brzo se razvija u pravi radnički sportski klub. 1931. godine »Budućnost« je imao odličan tim i tri tima podmlatka. 1932. i 1933. godine »Budućnost« je prvak Cetinjskog nogometnog podsaveza. 1936. je godine policija rasturila »Budućnost« i još tri radnička kluba: »Iskru«, »Slaviju« i »Svijetlo«. U 1938. godini osnovan je u Podgorici novi klub – Crna Gora – koji je trebao da nastavi rad RSK »Budućnosti«. Treba još spomenuti da su postojali radnički sportski klubovi u Nikšiću RSK »Hajduk«, osnovan 1. svibnja 1927. godine, zatim u Beranama (Ivangradu), RSK »Jedinstvo«, osnovan ljeti 1927. godine i u Kotoru RSK »Bokelj«, osnovan 1925. godine. U Pljevlju je osnovan 1929. godine Radnički sportski klub »Jedinstvo« čiji rad traje do 1934. godine. Pored ta četiri treba spomenuti i Radnički sportski klub »Jedinstvo« u Herceg Novom, Radnički klub »Arsenal« u Tivtu i još nekoliko klubova u manjim mjestima kao Kolašinu, Budvi, Mojkovcu. Crnogorski radnički klubovi »Budućnost« i »Lovćen« su predstavljali žarišta oslobodilačke borbe radničke klase.

Na području Skopskog loptačkog podsaveza djelovala su od 1938–1940. godine četiri radnička sportska kluba: Sportski klub »Radnički«, Bitolji Sportski klub »Monopolac«, Kumanovo; Radnički klub »Gračar« Skoplje i Sportski klub »Radnički« – Skoplje. Prvi radnički sportski klub osnovali su komunisti u ljeto 1919. u Velešu pod imenom SK »Napredak«. 1922. godine osnovan je i SK »Radnički«. Krajem 1923. godine stapaju se oba kluba u jedan pod nazivom Radnički sportski klub »Napredak«, čiji uspješni sportski i kulturni rad prekida šestojanuarska diktatura. Još u 1926. godini formiran je SK »Pobjeda«, izrazito radnički klub, koji djeluje kroz čitavo razdoblje do 1940. godine. Fiskulturni klub »Rabotnički« osnovan je 1937. godine u

Skoplju. Bio je povezan s drugim radničkim klubovima u zemlji, u prvom redu s »Veležom« iz Mostara i »Radničkim« iz Kragujevca. Do rata je »Rabotnički« bio čvrst politički i sportski kolektiv, koji je stajao na liniji Komunističke partije Jugoslavije.

Prje prvog svjetskog rata u Sloveniji je djelovalo Radničko naobrazbeno i tjelovježbeno društvo »Vzajemnost«, koje je imalo svoje gimnastičke odjele. U Mariboru je od 1920. djelovalo Radničko gimnastičko društvo »Sloga«. Poslije rata, kada se je osnovala umjesto »Vzajemnosti«, »Svoboda« se 1922. godine pretvorila u Savez radničko obrazovnih i tjelovježbenih društava. Osam društava imalo je svoje gimnastičke sekcije. »Svoboda« je u Studencima kod Maribora 1927. godine sagradila Radnički gimnastički dom. Do 1929. godine 14 društava »Svobode« imali su svoje gimnastičke odsjeke sa 1 500 vježbača. Pored socijalističke »Svobode« djelovalo je u Sloveniji i komunističko Radničko naobrazbeno društvo »Vesna«, osnovano 1921. godine u Zagorju ob Savi, koje je imalo svoja društva s gimnastičkim odjelima. U Zagorju je »Vesna« imalo svoju vježbaonicu s prostorom za 50 igrača. 1924. godine, prilikom zabrane Nezavisnih sindikata, Nezavisne radničke partije i Saveza radničke omladine, zabranjena je i »Vesna«, a njeno članstvo prešlo je u »Svobodu«. Nogometni su klubovi osnivani u okviru »Svobode« u Ljubljani, Mariboru, Trbovlju, Zagorju, Štorama, Celju, Trzinu i Kočevlju. »Svoboda« je bila član Socijalističke amaterske sportske internacionale. Na sportskoj konferenciji koja je održana 24. svibnja 1926. godine u Trbovlju izrađena je platforma za rad socijalista i komunistu u radničkim sportskim organizacijama. Prema toj platformi trebala je »Svoboda« biti Centrala za obrazovanje i fizičku kulturu radnika, u kojoj samostalno djeluju Savez za obrazovanje, kulturu i umjetnost i Samostalni savez za fizičku kulturu i sport. U tom smislu osnovana je Zveza slovenskih delatnih klubova, koji se 1928. pridružio Bloku radničkih klubova, a poslije njegove zabrane Zajednici radničkih sportskih društava Jugoslavije. »Zveza« je ustvari bila slovenski dio »Zajednice«.

Radničke olimpijade i borba protiv održavanja XI olimpijade u Hitlerovoj Njemačkoj

Potica je odvajanje radničkog sporta od građanskog i za njihovo ujedinjenje u radnički sportski savez davali su slični savezi u kapitalističkim zemljama i radničke olimpijade održane u Frankfurtu, Beču i Pragu. Temelji Socijalističkog sportskog internacionalni udareni su 1913. godine u Belgiji. Tada je brojala 380.000 članova. Obnovljena je 21. rujna 1920. godine u Lucerni s predstavnicima radničkih sportskih saveza Njemačke, Engleske, Belgije, Finske, Francuske, Švicarske i Čehoslovačke. Tada je dobila naziv Socijalistička radnička sportska inter-

nacionala. 1931. je godine u njoj bilo učlanjeno 18 zemalja s 2.000.000 članova. Prva olimpijada održala se 1925. u Frankfurtu na Majni sa 60.000 sudionika. Druga olimpijada održana je u Beču od 19. do 30. srpnja 1931. god. Na njoj je sudjelovalo 200.000 sportaša. Bečka općina izgradila je u tu svrhu stadion koji je mogao primiti 100.000 gledalaca. Prema pravilniku, na bečkoj radničkoj olimpijadi mogla je svaka država sudjelovati samo s predstavnicima zemaljskih radničkih kulturno-sportskih centrala učlanjenih u Socijalističku sportsku radničku internacionalu. U Jugoslaviji su postojale tri kulturno sportske centrale: u Sarajevu, Beogradu i Ljubljani. Od ovih je samo »Svoboda« iz Ljubljane bila član Internacionalne. Radi organizacije udjela radničkih sportista iz cijele zemlje i radi dogovora o svim drugim pripremnim radnjama oko odlaska u Beč, održala se 15. ožujka 1931. pripremna konferencija predstavnika Centrale za radničko vaspitanje iz Beograda, Saveza radničkih sportskih i kulturnih društava iz Sarajeva, te RTS »Prijatelj prirode« i RSK »Gračičar« iz Zagreba. Radi aktivnog sudjelovanja na olimpijadi trebalo je stvoriti jedan državni nogometni radnički tim, jedan tim natjecatelja za tešku, a jedan za laku atletiku i grupu biciklističkih natjecatelja. Trošak za prijevoz i održavanje sportista u Beču iznosio je 45.000 dinara. Sportisti nisu išli na olimpijadu, jer im je nedostajalo 20.000 dinara.

Na trećoj radničkoj sportskoj olimpijadi, koja se je održala u Pragu od 30. lipnja do 9. srpnja 1934. godine, iz Jugoslavije su sudjelovali laokoatletičari iz Sarajeva i zajednička nogometna reprezentacija. O III radničkoj olimpijadi »Radničke novine« su pisale: »Bila je to velika manifestacija međunarodnog bratimljenja radničke klase. U Prag su stizale delegacije radničkih sportskih i drugih kulturnih organizacija iz raznih država. Naročito su brojne delegacije iz Sjedinjenih američkih država, Švicarske, Belgije, Francuske, zatim Holandije, Mađarske, Poljske, Španije, Danske. Na svečanosti su učestvovali i predstavnici Socijalističke internacionalne sa predsjednikom Vanderveeldeom. Vrhunac svečanosti dosegnut je u nedjelju kada je pred 120.000 gledalaca nastupilo 20.000 vježbača. U ophodu grada svih učesnika olimpijade učestvovalo je oko 60.000 radničkih sportaša obaju spolova. S tim ophodom bile su povezane i velike socijalističke manifestacije kojom su prilikom govorili istaknuti vođe socijalističkog pokreta.«

Na olimpijade održane u Stockholmu i Londonu od Jugoslavena nije išao nitko, ali za olimpijadu koja je bila zakazana za kolovoz 1939. godine u Parizu, a koja je »odložena« radi izbijanja drugog svjetskog rata, iz Jugoslavije su bile određene pored nogometne ekipe, još i rvačka, bokserska i bicikli-

stička radnička reprezentacija. Bila su osigurana i materijalna sredstva za put.

Radnička sportska zajednica koja je 1936. godine brojila 90 radničkih amaterskih sportskih klubova, sudjelovala je u kampanji koja se vodila u svijetu protiv XI olimpijade, koja se po odluci Olimpijskog komiteta trebala održati u hitlerovskoj Njemačkoj. U propagandi koja se u vezi s tim razvila, reklo se »da se olimpijada, koja treba da bude u službi zbliženja među narodima, održava u srcu nacionalsocijalističke kontrarevolucije, rasne i nacionalne isključivosti.« Na inicijativu Radničke sportske zajednice u travnju 1936. oko 100 beogradskih sportaša potpisalo je rezoluciju u kojoj su navedeni razlozi zbog čega bojkotiraju Olimpijadu u Berlinu. U rezoluciji, među ostalim, stoji: »Mi pozivamo sve sportaše iz svih dijelova Jugoslavije kojima nije stalo do sportske slave već i do ispravnog shvaćanja sportskih ideala, da odbiju svoje učestvovanje na Olimpijadi u Berlinu zajedno sa svim sportskim forumima, organizacijama i klubovima... U ime slobode u sportu, u ime visoko humanih ideala, u ime mira i bratstva među narodima ne smije učestvovati na Olimpijadi u Berlinu 1936. ni jedan naš sportaš.« Olimpijada se uprkos radničkim protestima svijeta ipak održala. Novine su o njoj pisale: »Berlin je u zastavama. Kukasti križevi gospodare. Mnogo je naroda zastupano. I Jugoslavija je među njima. Ali radnici su ipak izvršili svoju dužnost i jedino njihova štampa iznosila je moralnu hipokriziju fašističkih cinika, koji na jednoj strani unjetavaju i ubijaju narode (Abesinija), podrstavljaju kontrarevoluciju (Španije), a na drugoj strani prave parade za tobožnje zbližavanje naroda. Buržoaski sport je u službi kontrarevolucije. To je dokazala berlinska olimpijada.«⁶²⁴

⁶²⁴ Radničke novine, Zagreb, I, i 31. I, 14, 21. i 28. III. 11. IV, 9, i 23. V, 13. i 20. VI, 4. i 18. VII, 1, 22. i 29. VIII, 14. IX, 10. i 17. X, 7, 21. i 28. XI, 24. XII 1930; 16. I, 13. II, 13, 20. i 27. III, 3. IV, 15. V, 5. i 12. VI, 17. i 31. VII, 7. VIII, 18. IX, 6. X, 13. XI, 24. XII 1931; 11. III, 13. V, 3. i 24. VI 1932; 1. I, 10. i 17. II, 10, 17. i 24. III, 29. IV, 23. VI, 1. VII, 25. VIII, 1. i 8. VI, 13. i 20. VII 1934; 25. I, 8. II, 8. III, 25. V, 23. i 30. VIII, 13. i 20. IX, 4, 11. i 18. X, 1. i 22. XI, 6, 13. i 20. XII 1935; 4, 11, 18. i 31. I, 4, 17. i 24. IV, 29. V, 6. i 19. VI, 17, 24. i 31. VII, 17, 28. VIII, 11. i 18. IX 1936; Grafički radnik, Zagreb, 5. II 1930; Slobodna riječ, Zagreb, 2. i 16. I, 27. II, 13. i 27. III, 5. VI, 17. VII, 25. IX, 6. XI 1937; 29. I, 5. II, 1. X, 5. XI 1938; Radnik, Zagreb, 18. II, 4. i 11. III, 15. i 27. IV, 13. V 1938; J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. II, str. 507-513, knj. III, sv. drugi, str. 741-755; isti, Vukovar u klasnoj borbi, str. 183-184; Radnički sportski pokret Jugoslavije do 1945, Zagreb 1972. (Izbor iz materijala sa savjetovanja održanog u Vukovaru 4. i 5. XII 1970 pod naslovom »Putovi razvika naprednog radničkog sporta u našim krajevima od začetka do 1945. godine«); Radnički sportski list, Beograd 1933-1934; Svoboda, Ljubljana 1925-1937; Snaga, Sarajevo, 1928-1941; Informacija o fiskulturni i sportu u staroj Jugoslaviji, Arhiv historijskog odsjeka Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije u Beogradu.

MASOVNI IZLETI RADNIKA U PRIRODU

Osnivanje Radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« u Zagrebu

Podružnica Radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« u Zagrebu osnovana je 26. rujna 1924. godine. Predsjednik društva bio je Vilim Hofman, a tajnik Vlado Majstorović. Društvo se odmah po osnivanju obratilo Radničkoj komori Zagreb, tražeći da ga evidentira kao radničko društvo i da mu pruži moralnu podršku i materijalnu pomoć. Obratilo se isto tako i svim sindikalnim organizacijama komunističkim i socijalističkom pravca, Nezavisnom sindikatima i URSSJ-u, iznoseći da je cilj društva širenje planinarstva, održavanje predavanja, vođenje ekskurzija, priređivanje masovnih izleta radnika, radničke omladine i izleta za radničku djecu, izgradnja planinarskih domova i klimatskih ljetilišta za radnike. Na takvu programu uspio je »Prijatelj prirode« svoje redove okupiti članove i reformističkih i revolucionarnih sindikata. »Organizirani radnik«, organ Nezavisnih sindikata, u nizu članaka propagira planinarsko društvo »Prijatelj prirode«, pa poziva radnike, članove buržoaskih planinarskih društava da pristupe »Prijatelju prirode«, koji nosi čisto klasni, proleterski karakter, a članove revolucionarnih sindikata »koji imalo imaju smisla za prirodnu ljepotu i ljepi planinarski sport« poziva da se učlane u »Prijatelj prirode«. Taj poziv se obrazlaže činjenicom da desetine tisuća radnika živi u uvjetima štetnim po zdravlje u gradovima i njihovim predgrađima. Gostionice, kavane, kartasnice, plesni lokali, još su zabavišta radničkog podmlatka. Livade, šume, obala Save, pružaju mjesta za proljetne, ljetnje i jesenske zabave i proslave. U godinama 1927-28. »Prijatelj prirode« priređuje izlete i predavanja na tim prostorima. Održavaju se i predavanja s projekcijama u dvorani Radničke komore, zabave u dvorani Sportskog kluba »Željezničar«. Na izletima sudjeluju i kulturno-umjetničke grupe s odgovarajućim programima. Društvo osniva i foto-sekciju koja broji 35 članova. Foto-sekcija izlaže po gradu fotografije s grupnih izleta. 1928. godine formirana je u društvu glazbena sekcija mandolinista i gitarista, zatim sekcija skijaša i skijašica. U zemlji već djeluje devet podružnica »Prijatelja prirode«. Na godišnjoj skupštini koja je održana 11. ožujka 1928. godine u tajničkom izvještaju, kojeg je podnio tajnik Radman, navodi se da je društvo organiziralo 86 izleta, na kojima je sudjelovalo oko 1 200 članova i gostiju. RTD »Prijatelj prirode« kroz četiri godine svoga postojanja imao je podršku i revolucionarnih Nezavisnih sindikata i reformističkih sindikata. URSS-a, pa je bilo jedno od rijetkih radničkih društava koja nisu bila u sklopu ni jednog sindikalnog pravca. Unutar društva između komunista i socijalista stalno su se vodile rasprave o me-

todi rada društva. Komunisti su zastupali stajalište da društvo treba omasoviti, da mu prvenstveni zadatak trebaju biti masovni izleti u blizu okolicu, da se izleti trebaju koristiti i za obrazovanje radnika, da se na njima treba negovati radnička pjesma, recitacije, držati predavanja i slično. Socijalisti su na protiv forsirali izlete manjih grupa.

Sestojanuarska diktatura nije zabranila Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode«. Nije ga zabranila stoga što se centrala »Prijatelja prirode« nalazila u Sarajevu u rukama sarajevskih socijaldemokrata, za koje je režim diktature smatrao da su dovoljna politička garancija da se komunisti neće moći infiltrirati u njega.⁸²⁵

O karakteru »Prijatelja prirode« i njegovim kongresima

Još dok se Bosna i Hercegovina nalazila u sklopu Austrougarske monarhije, 6. listopada 1905. godine osnovana je u Sarajevu podružnica »Naturfreunde«, čija se centrala nalazila u Beču. »Prijatelj prirode« bio je najveća internacionalna radnička planinarska organizacija osnovana 1895. godine u Beču. Internacionalna je imala svoje ogranke u 19 zemalja. Ukupan broj članova iznosio je 1928. godine 225.000, a broj pridruženih podružnica 1435. Podružnica i mjesnih grupa bilo je u Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj, Nizozemskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj, Australiji, Francuskoj, Luksemburgu, Italiji, Poljskoj, Americi, Brazilu i u Jugoslaviji. Društvo je imalo 421 planinsku kuću i ferijalni dom. Centralni odbor izdavao je u nakladi od 160.000 primjeraka svoje novine »Prijatelj prirode« (Der Naturfreund). Društvo je priređivalo niz izleta i putovanja i mnogo radilo na razvoju radničkog turizma. Naročitu aktivnost pokazivalo je austrijsko društvo »Prijatelj prirode« koje je 1928. godine imalo 86.784 člana. Sama bečka podružnica imala je 57.000 članova, 76 planinarskih kuća i biblioteku od 100.000 svezaka.

Društvo »Prijatelj prirode« u Sarajevu je od 1918. godine do 1926. godine lokalnog karaktera. Tada mu vlasti odobravaju pravila za rad na čitavom području države. Sarajevsko je društvo imalo vlastiti dom s 18 ležaja na Borackom jezeru, kraj Konjica u Hercegovini na 1 780 metara nadmorske visine. Za dom je utrošeno više od 120.000 dinara, a otvoren je 1927. godine. U Jugoslaviji je RTD »Prijatelj prirode« u 1930. godini imalo 2 800 članova, s 15 podružnica – u Sarajevu, Zenici, Osijeku, Koprivnici, Ljubljani, Mariboru, Splitu, Beogradu, Leskovcu, Zagrebu, Sušaku, Karlovcu, Slavonskoj Požegi, Da-

⁸²⁵ J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. III, sv. drugi, str. 755-760.

ruvaru i Trbovlju. Najjača je bila zagrebačka podružnica koja je brojila 1 200 članova.

U Zagrebu je 20. i 21. travnja 1930. održan Zemaljski kongres radničkih turističkih društava »Prijatelj prirode«. Na kongres su, osim delegata iz svih podružnica u zemlji, došli i gosti, tako da je Kongresu prisustvovalo 150 osoba. Poslije pozdravnih govora i verifikacije mandata, podnesenih izvještaja o organizacijskom i financijskom poslovanju, izabrane su dvije komisije koje su raspravljale o prijedlozima za nova pravila i drugim organizacijskim pitanjima. Kongres je donio odluku o pristupu u internacionalnu organizaciju »Prijatelja prirode«, te je odlučio da se »Prijatelj prirode« učlani u centralu turističkog saveza u zemlji, odnosno u Planinarski savez Jugoslavije. Sjedište centrale je, na zahtjev zagrebačkog društva, preneseno u Zagreb. Pravila su izmijenjena tako da se mjesna društva mogu grupirati po oblastima. Time je provedena decentralizacija organizacije. Za organ »Prijatelja prirode« uzeta je sarajevska »Snaga« za članove koji govore hrvatsko-srpski, a ljubljanska »Svoboda« za članove koji govore slovenski. Članovi koji govore njemački primali su bečki »Naturfreund«. Za predsjednika centrale izabran je Vlado Majstorović iz Zagreba, a za potpredsjednike dr. Tuma iz Ljubljane i Pelikan iz Maribora. Ostali članovi centralne uprave bili su iz svih krajeva zemlje.

Članovi društva »Prijatelj prirode« bili su pretežno radnici. 95 posto od ukupnog broja članova bili su manualni radnici. Zbog toga je težište rada društva bilo usmjereno na populariziranje turizma među radnicima. Kako bi upoznali metodu njihova rada, donosimo neke izvode iz govora kojima se popularizirao radnički turizam. »Izletima u prirodu i planinarstvo može se obuhvatiti široke mase radništva, jer za njih nisu potrebna ni znatnija finansijska sredstva, ni mnogo slobodnog vremena. To naročito važi za manje izlete u okolicu gradova. Za turizam koji obuhvaća duža putovanja potreban je plaćeni godišnji odmor i opće povišenje radničkog budžeta. Kada su ti uslovi ispunjeni data je osnovica za izgradnju radničkog turizma. Obzirom da radnik nema veliki budžet, a niti mnogo slobodnog vremena javljaju se problemi kako da radnik ono malo slobodnog vremena što racionalnije i korisnije utroši, i sa što manje materijalnih izdataka. Turizam odvraća radnika od kafe, alkohola, kocke i drugih poroka. Ali izleti moraju pored dobrog uticaja na zdravlje imati i odgojni karakter. Radnik treba u prirodi da posmatra borbu za opstanak i da je uspo-ređuje sa klasnom borbom u ljudskom društvu. Zato i najkraći izleti u prirodu trebaju biti sistematski pripremljeni i izvedeni. To se postiže kraćim uvodnim predavanjem prije izleta. Predavanje treba obuhvatiti najbitnije karakterističke kraja u koji se ide, strukturu tla, biljni i životinjski svijet, te ekonomske i socijalne prilike kraja. Sve odlike planinarstva kao sporta, odgojno djeluju i čeliče karakter, razvijaju osjećaj za solidarnost, poštovanje,

istrajnost i upornost.« Isticala se i važnost zajedničkog boravka u prirodi za seksualno odgajanje mladeži. »Omladina koja u prirodi gleda život cvijeta i životinja može se na najplemenitiji način obavijestiti o cijelom kompleksu seksualnih pitanja. No ne samo to. Kada omladinci i omladinke idu sami, bez odraslih na izlete u prirodu, ili na dalja putovanja među njima se razvija spontan, neizvještačeni drugarski odnos, zasnovan na želji za lijepim i prirodnim životom i na uzajamnom poštivanju.« »Na dužim putovanjima radnik pored odmora upoznaje nepoznate krajeve i ljude, te uslove u kojima žive i rade drugi ljudi. Stoga je putovanje radnikova kulturna potreba. Radnik hoće da upozna ne samo kulturu svoga naroda već i drugih naroda. Sve mu to koristi za bolje razumijevanje uvjeta izletne i borbe u njegovoj zemlji. Takova dulja putovanja treba da organiziraju kulturne, sindikalne i političke organizacije radnika. Putovanja mogu biti organizirana u turistički zanimljive krajeve ili u pojedine gradove ili zemlje u kojima su snagom organiziranog radništva stvorene uzorne radničke i opće socijalne institucije. Međunarodna putovanja doprinose uzajamnom razumijevanju jača međunarodnu svijest, a time i međunarodni mir.

Izleti sa drugovima raznih struka daju radniku mogućnost da jedan od drugog mnogo nauče. Iako su vozovi koji odlaze na more svakodneвно puni, kaže se dalje – ipak velika većina radnika i radnica uopće more nije još ni vidjela, niti ima izgleda da će ga vidjeti. Nema izgleda jer nema sredstava i vremena. Međutim ako itko ima potrebe da ide na ljetovanje, onda je to prvenstveno radnik. Da bi radnik manualni kao i intelektualni mogao uživati ljetovanje, što bi značilo odmaranje na moru ili u šumovitom kraju Slovenije, on mora u prvom redu imati za to sredstva i zagarantirani barem 14 dnevni plaćeni godišnji odmor. U 90 posto slučajeva naši radnici ni to nemaju. To imaju tek željezničari i stariji privatni namještenici. Plaćeni godišnji odmori trebaju se tek izvojevati i to je jedan od zahtjeva radničkog pokreta.«

Tako su aktivisti »Prijatelja prirode« klasno odgajali radnike. Izvođeci ih u prirodu oni su ih uvjeravali da su za turizam potrebne veće nadnice, kraće radno vrijeme i plaćeno godišnje odsustvo. Govoreći im o prirodnim ljepotama oni su kod svojih članova razvijali drugarstvo, solidarnost, slobodarski duh i ponos. Propagirajući međunarodni radnički turizam oni su se zalagali za međunarodnu proletersku solidarnost i mir u svijetu.

Komunisti su ostali pri svojim neprekidno isticanim principima da je radnički sport sastavni dio revolucionarne borbe radničke klase, pa su tako gledali i na postojanje i djelovanje društva »Prijatelja prirode«. »Prijatelj prirode« bio je, kao i niz drugih kulturnih i sportskih organizacija, legalni oblik djelovanja, sastajanja i dogovaranja članova Komunističke partije i komunističke omladine. Smatrali su da će radnička kulturna, umjetnička i sportska

društva, pa prema tome i Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode«, utoliko više biti radničko, ukoliko sadržaj i način njihova rada bude više povezan s ekonomskom, političkom, nacionalnom, etičkom i kulturnom borbom radničke klase. Stoga je pitanje masovnosti društva i masovnih izleta za komuniste bilo od osobitog značaja. Za razliku od njih, socijalisti su stalno isticali da u radničkom turizmu ne smije biti nikakvih natruha politike i inzistirali su na manjim grupnim izletima. U tome se je sastojala suštinska razlika između stavova socijalista i komunisti i u »Prijatelju prirode«.

Režim koji je u »Prijatelju prirode« vidio tuđinsku filijalu bečke radničke turističke internacionale nije mu bio sklon, osobito kada je 1930-1931. godine naglo počeo rasti, pa mu je kroz čitavo vrijeme njegovog postojanja pravio razne poteškoće. Tako je u listopadu 1931. godine na osnovi raznih fašističkih denuncijacija društvo bilo raspušteno u cijeloj zemlji, a tek je 1932. ponovo započelo s radom. Društvo su se i dalje pravile poteškoće, osobito Savez planinarskih društava, koji ga prema direktivni režima, nije htio primiti u savez, zbog čega društvo nije moglo uživati nikakve povlastice na državnoj željeznici. Iste teškoće imalo je društvo i u korištenju planinarskih kuća.

Obnova rada Društva izvršila se najprije u Sarajevu, početkom 1932. godine pod uvjetom da se centralna društva vrati u Sarajevo i da na rukovodeća mjesta dodu ljudi u koje vlasti imaju povjerenje. Novi glavni odbor održao je sjednicu 16. travnja 1933. godine u sjedištu centrale društva u Sarajevu. Sjednici su prisustvovali osim članova iz Sarajeva i članovi odbora iz Zagreba, Maribora, Beograda i Novog Sada. »S obzirom na teškoće koje ovo radničko turističko društvo susreće u svome radu« – pisale su Radničke novine – »umoljen je Centralni sekretarijat Radničkih komora u Beogradu da pošalje svog delegata na sjednicu. Kao delegat došao je sekretar Centralnog sekretarijata Živko Topalović. Iz izvještaja se vidi da su u zemlji uspostavljene mnoge podružnice, a mnoge su u osnivanju. Savez turističkih društava u Ljubljani je bez stvarnog razloga odbio da primi u članstvo Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode« i time njegovo članstvo lišio mogućnosti iskorištavanja povlastice u turističkim domovima i iskorištavanje povlastica koje država daje turističkim društvima u saobraćaju. Tako su jedino radnici turisti, najsiromašniji turisti u državi, ljudima kojima je uživanje malo sunca i zraka najpreča potreba, jedini turisti koji su lišeni ono malo društvenih i državnih povlastica što ih turizam kod nas uživa. Glavni odbor odlučio je da se obrati apelom na organe javne vlasti i na javnost sa zahtjevom da se ne čine smetnje razvoju radničkog turizma i da se radnicima turistima omogući iskorištavanje turističkih domova i državnih povlastica pri prevozu.« Do 1935. »Prijatelj prirode« se ponovno razvio, tako da je u zemlji djelovalo 14 podružnica s više od 4 000 članova. Međutim, kako je rečeno

na Kongresu jedan dio društava radio je bez odobrenih pravila, jer ih lokalne vlasti nisu htjele potvrditi, a najvećem broju društava zabranjen je svaki rad.

Drugi redovni kongres Radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« održan je 6. rujna 1936. godine u Sarajevu. Delegati zagrebačke organizacije »Prijatelja prirode« bili su, pored njenih funkcionara Zvonimira Bakrana, Ivana Špitara, Adolfa Weissa, i istaknuti politički sindikalni i kulturni radnici kao što su Milinko Mitraković, Miroslav Pintar i dr Pavao Markovac. Još nekoliko starih članova »Prijatelja prirode« sudjelovali su na Kongresu kao promatrači. Kongres je otvorio predsjednik društva dr M. Zona. Delegat Međunarodnog biroa rada dr L. Steinitz pozdravio je Kongres. Podnijeti su referati o organizacijskim problemima (L. Steinitz), o domovima »Prijatelja prirode« (Kiril Gogolja iz Ljubljane), o štampi (Adolf Weiss iz Zagreba) i o budućem radu (Mojsije Zon). Tajnički izvještaj podnio je Branko Tadić, a blagajnički Vuksini Milovanović. Iz izvještaja i diskusije vidilo se da je djelatnost društva bila usmjerena na obnovu rada zabranjenih i legalizaciji novoosnovanih podružnica. Vlasti su dozvolile djelovanje 10 podružnica s više od 1 200 članova, a u 20 mjesta zabranjen im je rad. U zemlji je 1936. godine bilo učlanjeno u raznim društvima oko 15.210 turista, što je dokaz da se mali broj ljudi bavio turizmom. Zbog toga je, reklo se na Kongresu, polje rada »Prijatelja prirode« široko. Kongres je informiran da je fašizam u Njemačkoj i Austriji zabranio djelovanje »Prijatelja prirode«, od kojeg je u Njemačkoj zaplijenjeno 250 planinarskih domova, a u Austriji 96. »Prijatelj prirode« u Jugoslaviji imao je po planinama Bosne, Slovenije, Hrvatske i Fruškoj gori 10 domova. Podružnice su razvile veliku aktivnost u priređivanju raznih izleta i putovanja.

Na kongresu Saveza planinarskih društava u Sarajevu, koji je održan 5. rujna 1936. primljen je »Prijatelj prirode« u evidenciju saveza i tako su njegovi članovi stekli pravo na sve povlastice na vožnji kao i ostali turisti.

Svake godine održavao je »Prijatelj prirode« propagandni tjedan. Tako je 1936. godine održan od 24. svibnja do 8. lipnja. U proglasu koji je u povodu toga upućen radnicima kaže se, među ostalim:

»Prijatelj prirode« radi na tome da radne mase odbace stari način sprovođenja slobodnog vremena, i da što širi krug radnika i namještenika otrgne od štetnog djelovanja gostiona i zabavišta i ravnodušnosti u kojem sprovođa vrijeme. »Prijatelj prirode« ukazuje put kojim treba ići da se očuva najdragocjenije blago svakog čovjeka, a to je njegovo zdravlje i duševna i tjelesna budnost. »Prijatelj prirode« poziva stoga sve radnike i namještenike da pristupe u njegove redove.«⁶²⁸

⁶²⁸ Radničke novine, Zagreb, 17. I. 18. IV, 1. i 9. V. 18. VII, 10. X 1930; 1. V 1931; 21. IV 1933; 4. X 1935; 29. V. 6. VI. 31. VII, 25. IX 1936.

Aktivnost RTD »Prijatelj prirode« u Zagrebu i drugim mjestima

Zagrebačko Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode« održavalo je svake godine godišnje skupštine na kojima se podnosio izvještaj o proteklom radu društva i birala nova uprava. Tako su održane godišnje skupštine 5. siječnja 1930. godine, 1. veljače 1931. godine, 8. ožujka 1933. godine, 21. siječnja 1934. godine, 27. siječnja 1935. i 12. siječnja 1936. Društvo je održavalo sastanke svake srijede. Oni su bili praćeni predavanjima, projekcijama i nastupom glazbene sekcije društva. Pored organizacije izleta na zagrebačko i samoborsko gorje koji su se organizirali gotovo svake nedjelje (Sljeme, Markuševac, Kaptolski jug, Vilinska jama, Cerinski vrh, Okić grad, Oštrac, itd.) na kojima su sudjelovale veće skupine članova, Društvo je organiziralo i udaljenije izlete. Tako je, npr., 2. veljače 1930. organiziran izlet na Sušak, 23. veljače na Kum 1 200 m u Zasavju, 40 članova podružnice Zagreb našli su se sa članovima iz Ljubljane i Maribora na osnivanju podružnice »Prijatelja prirode« u Trbovlju i Hrastniku. Na povratku s izleta posjetili su Tvornicu stakla gdje su ih radnici upoznali sa svojim radom. 9. ožujka organiziran je izlet u Koprivnicu i Bilogoru. 23. ožujka u zajednici s podružnicama Maribor, Ljubljana, Trbovlje i Hrastnik, upriličen je izlet na Mrzlicu u Sloveniji. Na izletu je bilo pored nekoliko stotina radnika i 40 radničke djece. 5. travnja organiziran je izlet na Modruš kod Ogulina; 4. svibnja na izlet u Skrad pošlo je 40 članova; 18. svibnja organiziran je izlet na Svetu planinu kod Trbovlja; 8. lipnja izlet na Boračko jezero; 15. i 16. kolovoza organizirana su četiri izleta na Kamniške Alpe, na Pakup i Jankovac, itd. Priredivali su se i posebni izleti za djecu. Oko 40 radničke djece iz Maribora organiziranih u »Djetoljubu« bilo je gost zagrebačkog »Prijatelja prirode«. Izvod iz topleg opisa toga događaja glasi: »Vlak stane, počnu izlaziti sama rumena lica, koja ne znaju na koji bi način izrazili svoje veselje. Nema kod njih onog bolesnog i tugaljivog izraza, koji je tako čest kod radničke djece. Pozdravljanju nema kraja, čovjeku bi bilo najmilije da ih sve može objuhtiti rukama i prigrliti na prsa, da nekako na fizički način iskáže svoje raspoloženje. Još jednoč zari pjesma kakva se još kod nas nije čula, a koja će se još često čuti na zagrebačkom kolodvoru. Bilo nas je oko 70 – krenusmo da razgledamo sa Strosmajerovog šetalista grad, a poslije u Maksimir. Sada se tek vidjelo da je nas domaćih premalo, jer svaki od tih malih drugova i drugarica bi trebao barem po jednog, koji bi znao sve i koji bi odgovorio na stotine njihovih pitanja. 'Što je to?' 'Zašto je ono?' – tako se redalo cijelim putem. A mnogog od nas bilo je stid da se dosad nije ni interesirao za ono, što je sve ove mališane zanimalo.«

Kada je RTD »Prijatelj prirode« 1931. godine zabranjen brojila je zagrebačka podružnica oko 1 300 članova. Obnova rada izvršena je u siječnju 1933.

godine. O tome su »Radničke novine« 27. siječnja 1933. godine donijele pod naslovom »Prijatelj prirode počeo s radom«, slijedeće: »Radničko turističko društvo 'Prijatelj prirode' Jugoslavije – podružnica Zagreb započelo je radom. Svake srijede održavaju se društveni sastanci u dvorani Saveza grafičkih radnika, Primorska ulica 2 – dvorište u 8 sati na večer. Na tim sastancima raspravlja se o svim pitanjima iz turizma, daju se izvještaji o poduzetim izletima i stvara program za slijedeće izlete.« Članarina za cijelu godinu iznosila je 25 i upisnina 10, ukupno 35 dinara. Mlađi od 18 godina plaćali su ukupno 20 dinara. U siječnju se već radilo na organiziranju sekcija: željezničarska, glazbena, skijaška, fotosekcija i sekcija vodiča. Predviđeno je da se tokom zime održi nekoliko predavanja iz turizma i nekoliko čajanki u korist sekcija društva. Prvi izlet poslije obnove rada bio je izlet u samoborsko gorje u nedjelju 19. veljače 1933. godine. Godišnja skupština održala se 8. ožujka 1933. s dnevnim redom: otvaranje skupštine, izvještaji tajnika, blagajnika i nadzornog odbora, izbor nove uprave, izbor delegata za plenum i razno. Skupštini su smjeli prisustvovati samo članovi zagrebačke podružnice koji su uplatili članarinu za 1933. godinu. Skupština je izabrala u upravni odbor za predsjednika Mirka Lojena, potpredsjednika Milana Fužija, tajnika Ivana Prebega i Andriju Humljaka, blagajnika Stjepana Kebera, knjižničara Franju Slavica, oružara Ivu Frančića. Odbornici su bili: Šime Finderle, Ivan Slugić, zamjenici: Ludvig Stropnik, Olga Kozelka i Zvonimir Bakran. Nadzorni odbor: Ivan Holzinger, Franjo Buntak i Anton Mrak. Pročelnici sekcija: Sekcija vodiča: Slavko Marinić, foto-sekcija: Edo Hlavaty, glazbene: Karlo Morava. Časni sud: Adolf Weiss, Rudolf Lojdl, Ivan Kögler. U Centralnu upravu izabrani su: Mirko Lojen i Milan Fužij.

Poslije šest mjeseci rada u društvu se ponovno okupilo više od 300 članova. Nije bilo ni jedne nedjelje a da nije priređen neki izlet, a katkad ih je bilo u jednom danu tri ili četiri. Svi su izleti uglavnom bili u blizini okoline Zagreba i svi su uvijek bili dobro posjećeni. Na izletu u Dolje kod Podsuseda, organiziranom u svibnju 1933. sudjelovalo je više od 500 izletnika, među kojima je bilo preko 60 djece; 2. srpnja 1933. priredio je »Prijatelj prirode« izlet na Mrzlicu u Sloveniju; 9. srpnja preko Ponikva na Dolje i na Plitvička jezera; 16. srpnja na Klek kod Ogulina i na Zeleni Vir kod Skrada i na Sljeme. Izlet na Mrzlicu priređen je u zajednici s prijateljima prirode iz Hrastnika i Trbovlja. Na izletu je bilo ukupno oko 2 000 ljudi! Sudjelovali su iz Trbovlja »Početnički dom«, »Sloboda«, »Prijatelj prirode« i »Radničko biciklističko društvo«; iz Hrastnika »Početnički dom«, »Prijatelj prirode«, Rudarska glazba s dirigentom Turnšekom, »Svoboda I«, »Svoboda II«, sa članstvom i pjevački i tamburaški zbor; iz Zabukovca »Svoboda«; pjevački zbor iz Liboja »Svoboda«; iz Soštanja »Svoboda«; iz Zagarja, »Svoboda«; i iz Zagreba »Prijatelj prirode«. Evo kakav je po prilici bio

ugodaj na tom izletu: »Uputili smo se prema samom vrhu Mrzlice na visini 1 119 metara, sa kojeg nam se pružio dalek i lijep vidik. Sa svih strana dolazile su grupe radnika i njihovih obitelji sa djecom. Izgledalo se staro i mlado, smjeh i veselje. Svako od pjevačkih društava otpjevalo je nekoliko radničkih pjesama, drugovi iz Celja svirali su na tambure, sa strane se čuje harmonika i pjesma, a na sred livade u krugu stojeći sviraju drugovi rudarske glazbe iz Hrastnika, koji za svoje lijepo i neumorno sviranje zaslužuju pohvalu. Oko njih je mladež plesala cio dan. Imali smo prilike vidjeti sjednicu odbora 'Svobode' pod vedrim nebom na visini, na suncu i na zelenoj travi. Sastali su se eto iz svih mjesta i okolice, i dogovorili program za daljnji rad među radništvom.»

Na godišnjoj skupštini koja je održana 21. siječnja 1934. iz tajničkog izvještaja vidi se da je u toku 1933. priređeno oko 30 predavanja i društvenih sastanaka, bilo je i nekoliko ekurzija u znanstvene institute. Broj članova se povećao za 224 člana kako se vidi iz blagajničkog izvještaja, a saldo blagajne je iznosio 2 479 dinara. Društvo je posjedovalo knjižicu od 350 svezaka, inventar u vrijednosti oko 35.000 dinara i projekcioni aparat u vrijednosti od 20.000 dinara. Bilo je priređeno 103 izleta na kojima je sudjelovao 1 961 član pri čemu je pređeno 8 095 kilometara željeznicom i 2 110 kilometara pješice. Utrošeno je 553 sata hoda, a ukupna postignuta visina je 74.826 metara. Sekcija je imala 12 vodiča i za svaki izlet određen je službeni vodič, snabdjeven priručnom apotekom, mapom i drugim potrebnim rekvizitima. Skupština je kritizirala Savez planinarskih društava koji »Prijatelja prirode« još nije primio u svoje članstvo, iako je društvo zadovoljilo traženim zahtjevima. Skupština je dalje raspravljala o unutrašnjoj organizaciji društva, o budućem radu novog odbora, o organizaciji slijedećih izleta. Zaključeno je da se kupi zemljište na Sljemenu za izgradnju doma i da se razvije jača propaganda. U novi Upravni odbor izabrani su Adolf Weiss, Mirko Lojen, Hamdija Bišćević, Andrija Humljak, Stjepan Keber, Josip Plk, Sime FINDERLE, Ivan Slugić, Ivan Franić, zamjenici su Kosta Hlavaty, Zvonko Vandeker, Sofika Petrović; nadzorni odbor sačinjavaju Ivan Holzinger, Miroslav Pintar, Milan Fűzy. Delegati su za centralni odbor Mirko Lojen i Adolf Weiss. Časni sud sačinjavaju Vilim Hofmann, Rudolf Loidl, Postl Benjamin. Pročelnik vodičke sekcije je Zvonko Bakran, glazbene Karl Morava, foto-sekcije Edo Hlavaty, omladinske Anton Mrak.

Društvo je 24. rujna 1924. godine proslavilo desetogodišnjicu svoga postojanja. Proslava je održana na Sljemenu. Na proslavi je bilo prisutno oko 1 000 izletnika. Oživjele su se uspomene na prvi izlet na Lipu kada je društvo osnovano sa 17 članova i je podučeno da je društvo prilikom policijskog raspuštanja brojalo samo u Zagrebu oko 1 300 članova, a u čitavoj zemlji 7 000. Na društvo su podigli poviku »kuku i motiku« i tražili njegovu zabranu – piše M. Rosić – »takozvani prijatelji radnog naroda

i prijatelji turizma iz rodoljubivih građanskih društava, prvenstveno zbog zavisti na uspješnom radu. Borba protiv našeg društva je tako daleko otišla, da se je čak tražila intervencija vlasti, jer da širi mržnju među staležima«. Dakako, povod tome bio je što članovi »Prijatelja prirode« nisu htjeli da prime građanske političke ideje i ideologiju malograđanskih predrasuda. Zbog toga su htjeli društvo i njegovu ideologiju uništiti. Pokazalo se da je ona neuništiva »da će ona jednog dana pa makar i nakon niza godina doći do mogućnosti da se izrazi jer izvire iz radnog naroda koji je vječan«. Za razliku od građanskog turizma za luksuz i rasonodu, u članku se »Prijatelj prirode« označava kao propagator klasne solidarnosti putem radničkog turizma koji je zahvatio široke slojeve radnog naroda.

RTD »Prijatelj prirode« podružnica Zagreb održala je 27. siječnja 1935. glavnu godišnju skupštinu s već uobičajenim dnevnim redom. Novost se sastojala u tome da su postavljene dvije kandidatske liste za upravni odbor društva. Odbor se konstituisao ovako: Adolf Weiss predsjednik, Mato Gorenc potpredsjednik, tajnik I Hamdija Bišćević, tajnik II Betika Mrak, blagajnik I Nikola Truta, blagajnik II Anton Potočnik, knjižničar Andrija Humljak, čuvar Leopold Thomas, član UO Mirko Tandić, a zamjenici: Ljudevit Hržina, Ljubica Komadina i Brigita Golec. Nadzorni odbor: Karlo Vilim, Ivan Prebeg i Jakob Bauer. Član C. U. Hamdija Bišćević i Ivan Franić.

Posljednja godišnja skupština održala se 12. siječnja 1936. godine, sada već u prostorijama Radničke komore u Haulikovoj ulici 10, gdje se je društvo »Prijatelj prirode« smjestilo zajedno s drugim kulturnim društvima i sindikatima, koji su se nalazili u sastavu Mjesnog međustrukovnog odbora URSS-a. U toku 1935. godine društvo je već stajalo na revolucionarnim pozicijama Komunističke partije. Omladinska sekcija nalazila se u rukama SKOJ-a. Socijaldemokrate i takozvani »čisti prijatelji prirode« daju ostavke na položaje i traže raspuštanje omladinske sekcije, koja je okupila oko stotinu omladinaca. Sekcija je imala svoju knjižnicu, održavala kružoke, izlete, predavanja, a u njoj su bili osobito aktivni: Marijan Cavić, Cerin, Škurina, Vokoun, Mrak, Fistrić, Šiptar, Pardo, Kranjčević i Dolovčak. Društvom sada rukovode mladi komunisti Marijan Cavić, Janko Gredelj, Danica Gredelj (Cazi), Mijo Oslaković, Antun Mrak, Ivan Šiftar, Franjo Vokoun, Volga Budak, Katja Budak, Gvozden Budak, Karlo Cerin, Rudolf Gluhak, Josip Fistrić, Zvonko Gredelj, Vojo Dolovčak, Ivan Klačič, Mirko Tandić, Franjo Škurina, Ljubica Komadina i Dragan Petrović. Utjecaj članova KPJ, njihovih simpatizera i SKOJ-a je odlučujući u društvu što se odražava i u sastavu nove uprave, u koju se biraju: predsjednik Antun Mrak, potpredsjednik Marija Pintar, tajnik I Karlo Cerin, tajnik II Milica Orlando, blagajnik Nikola Truta, blagajnik II Marijan Cavić, knjižničar Franjo Bešenji, čuvar Ivica Kranjčević i odbornik Milenko

Mitraković. Nakon hapšenja Antuna Mraka za predsjednika je izabran Zvonimir Bakran. Kroz čitavo vrijeme postojanja društva djelovale su sekcije vodiča, glazbena, pjevačka, omladinska, dječja, foto i ski-sekcija. Svaka sekcija imala je zadatka da okupi čim veći broj omladine, pružajući joj razonodu, ali i politički rad. Tako je sekcija vodiča održavala kurseve čitanja geografskih karata i orijentacije na terenu. Pjevačka sekcija, pod rukovodstvom Čurla, okupila je oko 60 članova, dajući razne koncerte u Radničkoj komori, a i u ostalim radničkim centrima: Bedekovčini, Sisku, Trbovlju, Celju, Brestovcu i Ogulinu. Glazbena sekcija pod rukovodstvom Markovca, nastupala je zajedno s pjevačima, a osobito je bila aktivna na nedjeljnim masovnim izletima, na kojima je nekada znalo prisustvovati i dvije do tri tisuće ljudi. Posebno se isticala dječja sekcija, u kojoj su bili aktivni: Turmiški, Stanić, Ević, Jegeršnik, Betika Mrak, Paula Kopriva i Tišljer. Ova je sekcija osnovana na jednoj sjednici 1935. godine, na prijedlog Marijana Čavića. Prvi dječji izlet bio je na Mikulić mlinove sa 11-toro djece, od kojih su četvoro bila djeca Polančeca. Izlet je vodio Vokoun. Kasnije se broj djece povećao na 60-80, a priredeno je i jedno logorovanje djece u prirodi. Zbog mnoštva djece izleti dječje sekcije su se u 1936. godini organizirali po gradskim rajonima. Tako se 21. lipnja te godine izlet u Mlinove organizirao za radničku djecu iz Trnja.

Da bi se ostvarile odluke godišnjih skupština o izgradnji izletničkog doma, i kada se došlo do uvjerenja da gradska opština neće dati besplatno zemljište za njegovu izgradnju, »Prijatelj prirode« osniva Zadrugu za gradnju radničkih izletišta i odmarališta SOJ u Zagrebu. Zadruga »Izletnički dom Glavica«, kako su je nazivali, kupuje u najbližjoj okolici Zagreba zemlju i gradi izletnički dom. Na dobrovoljni rad uspjelo se okupiti svake nedjelje velik broj članova. Bio je to jedan od prvih kolektivnih, dobrovoljnih radova. Taj rad koristio se još i tako, da su se redovno održavali kružnici, politički sastanci na kojima se čitala ilegalna štampa itd. Glavna godišnja skupština Zadruga za gradnju radničkog izletišta održala se je 23. ožujka 1937. godine. Prema izvještaju, objavljenom u listu »Radnik« skupštini je prisustvovao velik broj zadrugara, koji su s interesom saslušali sve izvještaje. A Weiss je, otvarajući skupštinu, iznio u nekoliko riječi podatke o radu zadruga. Blagajnički izvještaj, kojeg je podnio Bišćević, bio je vrlo iscrpan sa svojom bilancom o poslovanju u prošloj poslovnoj godini. Tajnički izvještaj podnio je Hlavaty, u kojem je detaljno prikazao rad uprave zadruga. U ime Nadzornog odbora podnio je izvještaj Berger, te je nakon toga data razrješnica starom odboru. Nakon diskusije prešlo se na izbor nove uprave. U Upravni odbor izabrani su: Adolf Weiss drvotokar, Franjo Buntak, krojač, Franjo Vokoun, krojač, Konstantin Hlavaty, fotograf i Mirko Tandarić, postolar. Nadzorni odbor sačinjavali su: Vladimir Pfeiffer, Egon Berger i Dragutin Mlačić. Na-

kon diskusije u kojoj se raspravljalo o budućem radu, skupština je završena na zadovoljstvo svih za drugara. »Pred novozabranim odborom stoje još veliki zadaci, ali složnim radom uz učešće svih članova, privest će se svi radovi kraju. Kuća »Izletničkog doma« koja se nalazi na Glavici kod Stenjeva, stoji pred završetkom radova, koji će biti, vjerujemo, gotovi do početka izletničke sezone. Radnici i radnice doprinjeli su mnogo žrtava za izgradnju te kuće, koja će služiti svima za odmor od svakodnevnog rada.«

Naredna skupština zadruga izletničkog doma održala se 29. ožujka 1938. godine. Skupštini je prisustvovalo svega 90 članova uz goste nekih radničkih ustanova i društava. Na skupštini je konstatirano da je dom kojega je zadruga gradila na vlastitom zemljištu kod Gornjeg Stenjeva dogotovljen i da služi svrsi. Zadrugu ne pomaže nitko osim njenih članova i nekih radničkih ustanova i društava. Iz blagajničkog izvještaja vidjelo se je kolike su poteškoće imali zadrugari oko financijskih sredstava.

Iz rada ostalih podružnica »Prijatelja prirode« navodimo da je podružnica u Osijeku imala 60 članova, uglavnom namještenika. Na skupštini koja je održana 6. travnja 1930. izabran je za predsjednika Ladislav Ferko, potpredsjednika Mirko Petrinec, tajnika Petrović, blagajnika Zuffa. Za odbornika Klaić, Nady, Mica Baranjac. Za nadzorni odbor: Emica Balog, Stefica Lux, Kosta Marković, Schacher i Fif-fjung. Za vođe izleta Stjepan Nady, Božidar Petrović i Eduard Fleischer, za oruđare Božidar Petrović i Ferdinand Horn. Od strane centrale »Prijatelja prirode« prisustvovao je skupštini Mirko Lojen. Društvo je organiziralo izlete u Orahovicu, Manastir Duzluk, u okolici Jelengrada, Čatince, Slatinski Drenovac, Jaukovac, Veliku itd. U Karlovcu je 23. travnja 1933. godine obnovljen rad »Prijatelja prirode«. Izabran je odbor u koji su ušli Mato Blažević i drugi. U Zenici je obnovljen odbor »Prijatelja prirode« tek u jesen 1933. godine. U Tuzli je na glavnoj godišnjoj skupštini 12. lipnja 1934. godine izabran odbor kojega su sačinjavali: Aleksandar Pracca, Josip Jurić, Viktor Pravdić, Hubert Simet, Ljubomir Krečić, Juliška Čuvaj i Sulejman Bojadžić. U nadzorni odbor izabrani su Josip Bole, Stjepan Heister, Janjuška Miletović. Obnovljeno Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode« u Novom Sadu gradilo je na Fruškoj gori radnički izletnički dom koji je trebao biti u jesen 1935. završen. Pored »Prijatelja prirode« postojalo je još jedno radničko turističko društvo, a to je beogradska »Radnička izletnička grupa«. Ona je osnovana 1930. a 1931. je brojila više od 150 članova, većinom omladinaca. Ova je grupa bila sastavni dio Centrale za radničko vaspitanje. U Zagrebu je djelovala turistička sekcija društva »Slobode« i turistička sekcija podružnice Saveza privatnih namještenika koja je organizirala izlete za svoje članove. Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu organizirala je obrazovne izlete i izlete u inozemstvo. Radničko pjevačko društvo

»Jednakost« u Zagrebu priređivalo je izlete za svoje članove radi razonode i zabave. Varaždinsko društvo »Sloboda« na izletima izvodilo je i koncerte. Radničko kulturno prosvjetna sekcija MMO u Osijeku priređivala je masovne izlete. Podružnica znanstvenih radnika u Šibeniku da bi probudila interes za kulturni i sportski rad priređivala je izlete uz sudjelovanje tamburaškog kluba. Isto je tako Pekarški tamburaški zbor »Bratstvo« iz Zagreba priređivao povremeno izlete za svoje članove. Pjevačko društvo »Jednakost« i Tamburaški zbor »Bratstvo« priređivali su i zajedničke izlete na kojima se je pjevalo i sviralo.

Treba još reći da su se izleti koristili za sastanke, dogovore, savjetovanja ilegalne Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije, te da su masovne izlete priređivali i sindikati prilikom proslava 1. maja, da su se izleti organizirali u okviru jednog poduzeća, itd., da su se prema tome koristile i političke akcije za masovne izlete u prirodu, a ne samo obratno.

Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode« Zagreb zabranilo je odjeljenje za zaštitu države Banke uprave 17. prosinca 1936. godine. Puvod zabrane bili su sve masovniji izleti koje je društvo organiziralo. Na jednom takvu izletu, prema tvrdnji sudionika, bilo je prisušno oko 3 000 izletnika. Toliko je društvo imalo upisanih članova prilikom njegove zabrane. Zabranu »Prijatelja prirode« koriste zagrebački socijalisti pa stvaraju odbor izletničke grupe pri Radničkoj kulturnoj zajednici »Napred« koji je priredio 27. lipnja 1937. godine izlet na Glavicu. Umjesto izletničke grupe ubrzo se formira izletnička sekcija koja je počela redovito priređivati izlete u okolici Zagreba. Izleti su se redovito najavljivali u socijalističkom glasilu »Slobodna riječ«. I socijalisti su koristili izlete za agitaciju pa su dijelili među izletnicima brošuru »Zašto smo osnovali našu radničku kulturnu zajednicu 'Napred'«. Glavica je postala popularno izletišta koje omogućuje radnički oporavak, odmor i opskrbu. Tako se 12. lipnja 1938. godine izletu društva »Napred« odzvaao znatan broj ljudi, pretežno iz redova namještenika.

Komunisti su umjesto zabranjenog »Prijatelja prirode« prišli stvaranju novog društva s istom svrhom. Tako je 13. veljače 1938. godine održana osnivačka skupština Radničke planinarske zajednice. Veliki broj delegata radničkih, kulturnih i sindikalnih organizacija i drugih gostiju potvrdilo je mišljenje osnivača da na tom polju kulturnog rada vlada praznina. Svrha društva je, kako je istaknuto na skupštini, da bude što veći interes radnika i namještenika za prirodne ljepote, da razvija propagandu za planinarstvo, upoznavanje narodnih običaja i da kulturno podiže članstvo. Društvo će u tom smislu

priređivati izlete u prirodu i obrazovne ekurzije, razna putovanja i društvene sastanke. Organizirat će se predavanja o planinarstvu, prirodopisu i drugim naučnim i kulturnim pitanjima. Osnovat će knjižnicu, sabirat će razne etnološke predmete, slike, časopise, koja imaju veze sa svrhom društva. Načinit će razne planinarske revizite. Pobornit će se da članovi dobiju razne povlastice. Na osnivačkoj skupštini izabran je privremeni odbor: predsjednik Rudolf Domany, potpredsjednik Dragica Hotko, tajnik Marijan Cavić, blagajnik Franjo Govedić, te članovi uprave Josip Bezjak, Aleksandar Bjelić i Ivan Benić. Zamjenici su Miloš Popin, Mirko Feletar, Franjo Šimac. Radnička planinarska zajednica nastavila je i pojačala rad na okupljanju radničke omladine i radnika, propagiranju radničkog planinarstva i razvijanju kulturno-prosvjetnog rada putem sastanaka, predavanja i priređivanjem masovnih izleta. Priređivala je izlete na Glavicu i Donje Ponike, na koje dolaze vodeći komunisti Zagreba i održavaju predavanja o aktualnim temama. Posebno se govorilo o fašističkoj opasnosti, te su se popularizirali stavovi Komunističke partije Jugoslavije o tekucim političkim, ekonomskim i kulturnim problemima. Na tim izletima prisustvovalo je i po nekoliko stotina radnika. Prilikom kolektivnog vraćanja u grad kolone su pjevale revolucionarne pjesme. Policija je sprečavala ulaznje izletnika u povorkama u grad, pa ih je često puta i silom rastjerivala. U odboru Radničke planinarske zajednice 1940. godine bili su Bakran, Bišćević, Truta, Ante Mrak, Marijan Cavić, Ivo Šiftar i Tandarić. U odboru izletničkog doma 1940. bili su Vokoun, Franjić, Bišćević, Truta, Eford, Malić, i Betika Mrak.

Zabranom rada Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije prestala je s djelovanjem i Radnička planinarska zajednica.

Oko 60 članova »Prijatelja prirode« i Radničke planinarske zajednice dali su svoje živote u narodnooslobodilačkoj borbi. Među njima bili su dr. Pavao Markovac, Marijan Cavić, Ante Mrak, dr. Božidar Adžija, Divko Budak, Rudolf Gluhak, Janko Gredelj, Ivan Sabljak, zatim Ević, Mečar, Mlinarić, Ivo Šiftar, Ivica Kranjčević, Čor, Nikola Truta, Vuja Dolovčak, Josip Fistrić, Pardo, Andreami, Jakob Bauer, Egon Berger, Škrnjug, Edo Leskovar i Joža Suško-
vić.⁸²⁷

⁸²⁷ *Radničke novine*, Zagreb, 10. i 31. I, 7, 14, 21. i 28. III, 18. IV, 16, 23. i 30. V, 20. VI, 4. i 18. VII, 5, 19. i 26. IX, 3. i 10. X 1930; 16. i 30. I, 31. VII, 7. VIII, 4. i 18. IX, 16. X 1931; 27. I, 17. i 24. II, 17. III, 5. V, 9. i 23. VI, 28. VII, 11. i 25. VIII, 1. i 29. IX, 20. X i 1. XII 1933; 12. i 19. I, 2. II, 9. III, 11. V, 1. i 22. VI, 27. VII, 10. i 24. VIII, 28. IX 1934; 18. I, 22. II, 5. VII, 9. VIII 1935; 11. I, 15. II, 4. i 10. IV, 15. V, 19. VI, 4. IX i 11. XI 1936; *Slobodna riječ*, Zagreb, 1. V, 26. VI, 28. VIII 1937; 18. VI 1938; *Radnik*, 9. IV 1937; 18. II, 25. III, 15. IV 1938; Sportaši na putevima revolucije, Zagreb 1966.

ESPERANTO I APSTINENTSKA ZAJEDNICA

URSSJ širi esperanto među radnicima

«Esperanto kao kulturna tekovina u rukama radničke klase može da igra važnu revolucionarnu ulogu. Prije svega kao internacionalni jezik on treba da doprinese razvijanju i jačanju internacionalizma među radnicima», pisala je revolucionarna radnička štampa, propagirajući osnivanje radničkih esperantskih društava.

U Jugoslaviji je već 1920. godine postojalo esperantsko društvo «La espero», radničko društvo za gajenje esperantskog jezika. Radnici i na Zapadu i na Istoku prihvaćaju ga kao sredstvo za međusobna sporazumijevanja u radu internacionalnih radničkih organizacija. 1930. godine izlazi veliki broj radničkih novina, časopisa i knjiga pisanih na esperantu. U okviru reformističkih sindikata ne stvaraju se radnička esperantska društva, već postoje radničke sekcije pri građanskom društvu esperantista.

Mjesni međustrukovni odbori URSSJ-a stvaraju klubove radnika esperantista, a kulturna društva sekcije esperantista. Radnička sekcija Beogradskog esperantskog društva 1931. godine organizira izložbu literature, časopisa, novina, udžbenika, trgovačkih reklama i svoje korespondencije na esperantu. Ove propagandne akcije urodile su plodom tako da se otvara tečaj esperanta za radnike. Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a u Bjelovaru iste godine organizira tečaj na koji se upisalo 60 polaznika. Uspješno ga je završilo svega 20.

19. svibnja 1932. godine održana je godišnja skupština Radničkog esperantskog kluba kojom prilikom je izabran odbor u koji su birani: predsjednik prof. Šaj, predsjednik Đuro Sabol, sekretar Franjo Poljan, blagajnik Ivica Wilhelm, knjižničar Dragutin Došek, i nadzorni odbor Milhofer, Baranja i Persida Obračević. Zaključeno je da će se članovi sastajati jednom tjedno radi usavršavanja konverzacije. Na poticaj MMO i Esperantskog društva u Slavenskom brodu 1932. godine organiziran je tečaj esperanta. U Slavenskom Brodu je održan 15. i 16. svibnja 1932. godine Kongres jugoslavenskih esperantista, nakon kojeg se pokreće osnivanje sekcije esperantista u okviru Kulturno-prosvjetnog društva «Jedinstvo», koja postaje jedna od najaktivnijih. 1933. godine Kulturno-prosvjetni odbor Radničke komore u Zagrebu, u okviru Radničke akademije, otvara besplatni tečaj esperanta. Iste godine Mjesni međustrukovni odbor u Bjelovaru otvara treći tečaj.

U Osijeku je već od 1931. godine postojao esperantski klub «Obstine antaŭer» («Tvrđoglavo naprijed») na čijem su osnivanju surađivali i radnici. Taj je klub s vremenom postao građanski, a grupa radnika koja je pohađala tečajeve u ovom klubu osnovala je radničku esperantsku sekciju MMO URSSJ-a.

«Laborista esperantista kluba» (sekcija de MMO URSSJ), Osijek, 1933. je godine organizirao tečaj koji je pohađalo 29 radnika, drugarsku večer, i proslavu 74. rođendana izumitelja esperanta dr Ludvika Lazara Zamenhova. Proslavi je prisustvovalo oko 50 osoba. Pored kulturnog programa na esperantu, predavanja o postanku esperanta, u sklopu proslave priređena je i izložba esperantskih knjiga, brošura, časopisa, značaka i pošte iz cijelog svijeta. Klub je dobio na poklon novu esperantsku zastavu. 1934. godine ovaj je klub organizirao predavanje s temom «Potreba i važnost esperantskog jezika». Predavač Lavoslav Kraus govorio je o porijeklu jezika, jezičnim skupinama i potrebi suvremenog čovjeka da komunicira sa cijelim svijetom. Velika prepreka ostvarenja te potrebe je jezik, a esperanto tu zapreku može otkloniti. Radnici su s obzirom na svoje internacionalne težnje i ideale, za njega posebno zainteresirani, a osobito funkcionari radničkog pokreta i mladi radnici.

Slično predavanje održano je nakon šest mjeseci (s istim predavačem) uz osvrt na dvije velike internacionalne esperantske organizacije: UEA (Univerza Esperanta asocioto) kao građansko udruženje i SAT (Senaciasta asocio tutmonda) kao proletersko udruženje. 23. travnja 1934. godine počeo je esperantski tečaj u Sušine-Đurđenovcu na koji se prijavilo 70 radnika i radnica. Tečaj je organizirao MMO URSSJ-a Đurđenovac. Radničko obrazovno društvo «Sloboda» u Varaždinu je na želju svojih mlađih članova uvelo esperantsku sekciju. Tečaj je počeo 11. prosinca 1933. Prijavljuje no je 40 radnika-ca i namještenika-ca. Sekcija je dalje sama priređivala tečajeve.⁶²⁸

Radničko esperantsko društvo Zagreb za Hrvatsku i Slavoniju

Komunisti u URSSJ usmjerili su svoju djelatnost među esperantistima na stvaranje posebnih radničkih esperantskih društava, obrazlažući to ne samo potrebom da se savlada ovaj jezik, nego da se aktivno sudjeluje u svim klasnim borbama i akcijama radničkog pokreta, jer radnici vide značaj esperanta prvenstveno u tome što omogućuje proleterima raznih zemalja da se lakše razumiju i lakše povuđu zajedničku borbu protiv klasnog neprijatelja.

27. veljače 1934. godine Radničko esperantsko društvo u Zagrebu održalo je osnivačku skupštinu. U Upravni odbor izabrani su: predsjednik Matija Kolarić turpijar, potpredsjednik i knjižničar Milan Brezović brijač, tajnik Josip Preskovec knjigovež.

⁶²⁸ Radničke novine, Zagreb, 7. II, 16. XI 1931; 3. VI, 8. VII 1932; 1. I, 24. III, 1. VI, 1. i 22. IX, 23. XII 1933; 12. I, 16. i 30. III, 18. V, 28. IX i 29. XII 1934.

blagajnik i zapisničar Franjo Dedić strojobravar, odbornici bez funkcije su Ljudevit Lendvaj krojač, Marija Lesinčak tekstilna radnica i Geza Obad tipograf. Nadzorni odbor Petar Horvat strojobravar, kao predsjednik, Konstantin Hlavaty tajnik i Draginja Humsky odbornica (privatna namještenica). Predsjednik časnog suda je Josip Pipinčić tipograf, zapisničar Aleksandar Mikloš krznar, a odbornici Mihajlo Martinić podvornik, Filip Mislović sofer, i Milan Magdić električar. Osnivanje Radničkog esperantskog društva u Zagrebu s oduševljenjem su prihvatili esperantisti u Zagrebu i svim mjestima Hrvatske i Slavonije na koje se proteže djelokrug rada ovog društva. Tečajevi esperanta koje je organizirao Kulturno-prosvjetni odsjek Radničke komore u Zagrebu završeni su 17. srpnja. Tom je prilikom organizirana svečana proslava kojoj je prisustvovalo oko 80 polaznika i uzvanika. Kulturno-prosvjetni odsjek Radničke komore zastupao je Andrija Mišak, Savez esperantskih društava zastupao je Maruzzi, a osim njih bili su prisutni predstavnici Zagrebačkog esperantskog društva, Kluba esperantista akademičara, Esperantske sekcije grafičkih radnika i Radničkog esperantskog društva. Pored zahvale Kulturno-prosvjetnom odsjeku Radničke komore na moralnoj i materijalnoj pomoći, predsjednik Radničkog esperantskog društva Matija Kolaric govorio je o važnosti esperantskog pokreta za cjelokupni kulturni pokret radnika, a zatim je održan kraći program. U jesen 1934. godine Radničko esperantsko društvo u Zagrebu otvorilo je za radnike i namještenike novi početnički tečaj. Tečaj se je održao u okviru tečajeva priređenih od Kulturno-prosvjetnog odsjeka Radničke komore pa je bio potpuno besplatan. Osim toga društvo je organiziralo posjete različitim kulturnim i privrednim ustanovama: Etnografskom muzeju, Muzeju za umjetnost i obrt, Gradskoj plinari, Školi narodnog zdravlja, Prirodoslovnom muzeju, izložbi »Higijena rada«. Na sastanku društva 8. prosinca, Petar Zlatner je informirao o stanju radničkog esperantskog pokreta u Ljubljani.

U povodu 75-te godišnjice rođenja autora esperanta, L. L. Zamenhova priredilo je društvo svečani sastanak članstva uz poseban program. Proslava se održala u velikoj dvorani Radničke komore uz 200 posjetilaca. U programu je sudjelovao Radnički orkestar gitarista i mandolinista. Među sudionicima su bili predstavnici radničkih kulturnih društava, Kulturno-prosvjetnog odsjeka Radničke komore i ostalih esperantskih društava u Zagrebu. U sklopu ove proslave održana je 16. prosinca vrlo uspješna ča-janka u Savezu grafičkih radnika.

U Varaždinu je u vezi sa 75-godišnjicom rođenja Zamenhova sekcija esperantista društva »Sloboda« priredila zabavu i predavanje o značenju esperanta. Na zabavi je sudjelovao pjevački zbor »Sloboda« i željezničarska glazba.

»Radničke novine« su objavljivale redovno oba-veštenja o esperantistima.

1935. godine Mjesni međustrukovni odbor UR-SSJ-a u Čakovcu otvorio je, na želju članova sindikalnog pokreta, esperantski tečaj za radnike i privatne namještenike. Tečaj je polazio više od 30 osoba. 1935. godine izašao je esperantski list »La suda stelo« s radničkom stranicom putem koje su članovi mogli biti obavještavani o razvitku radničkog esperantskog pokreta.

Radničko esperantsko društvo u Zagrebu do 1935. godine okupilo je u svoje redove značajan broj radnika i namještenika, te je otvorilo osim tečaja za učenje esperanta, i tečaj za predavače koji je trajao tri mjeseca. Na tečaju su osim jezične buke održana i slijedeća predavanja: »Utjecaj kulture na razvoj jezika«, »Utjecaj socijalnih odnosa na razvoj jezika«, »Jezički imperijalizam«, »Internacionalizam i esperanto«, »Esperanto u literaturi i praksi«, te neka koja su bila namijenjena govorništvu.

Na glavnoj godišnjoj skupštini Radničkog esperantskog društva u Zagrebu, održanoj 9. ožujka 1935. podniet je izvještaj o radu iz kojeg se vidi da su u Zagrebu održana dva početnička i jedan napredni tečaj s 200 polaznika dok je posebni tečaj za nastavnike polazio 20 ljudi. U toku rada održane su 22 sjednice, primljeno je 165 dopisa, odaslano 163. Održano je 40 sastanaka društva i 30 predavanja, organizirano osam obilazaka kulturnih i znanstvenih ustanova i tvornica. Tome je uvijek prisustvovalo oko 60–70 osoba. Prilikom 75-godišnjice rođenja autora esperanta društvo je priredilo »Zemenhofovu večer«. Društvo je imalo 600 knjiga, a 1934. je godine posuđeno 130 knjiga. Nova uprava konstituirala se u slijedećem sastavu: predsjednik Matija Kolaric turpijar, potpredsjednik Antun Mrak bravar, tajnici Andrija Mišak tipograf i Josip Preskovec knjigoveža, blagajnici Petar Horvat strojobravar i Geza Obad tipograf. Knjižničari su Franjo Koren brijač i Mijo Koren postolar, odbornici bez funkcije su Ivan Bobinec limar, i Stanislav Počasnovky električar. Nadzorni odbor sačinjavaju predsjednik Ljudevit Lendvaj krojač, odbornici Franjo Vokoun krojač, August Cernjul tipograf, Casni sud sačinjavaju predsjednik Ivan Burija tvornički radnik, zapisničar Dragutin Vrhovski bravar, odbornici bez funkcije Julio Bištan elektromonter, Karlo Kais stolar, Stjepan Marinić limar. Nakon skupštine društvo je nastavilo s intenzivnim radom. Kulturno-prosvjetno društvo »Sloboda« u Varaždinu proslavilo je kraj tečaja priredbom na kojoj je nastupio pjevački zbor »Sloboda«. Zatim je slijedio esperantski dio priredbe i izvođenje »Otmjenog svijeta« Beličeva kazališnog komada. Izvodili su ga amateri »Slobode«. Radnici Sušaka pokazali su interes za esperanto. Do 1935. su godine neke sindikalne organizacije organizirale tečajeve. Uz pomoć društva u Zagrebu izvršene su predradnje i 15. rujna 1935. održana je osnivačka skupština Društva esperantista na Sušaku. Skupštini je prisustvovalo 35 osoba. Izabran je privremeni odbor koji će proraditi na otvaranju tečaja za početnike.

U siječnju 1936. godine, »Radničke novine« su objavile osvrt na pisanje osječkih lista »Antauen« u kojem se kaže da »Antauen« donosi članke koji nisu u skladu s naprednim tendencijama u radničkom pokretu.

Početak 3. siječnja 1936. počeo je tečaj esperanta za članove varaždinske »Slobode«. Tečaj je pohađalo 60 ljudi. U isto vrijeme otvoren je esperantski tečaj u Čakovcu koji je upisalo 30 osoba.

Godišnja skupština Radničkog esperantskog društva u Zagrebu održana je 1. ožujka 1936. Na skupštini je sudjelovalo brojno članstvo i delegati radničkih kulturnih, sportskih, prosvjetnih i sindikalnih organizacija. Tokom 1935. godine društvo je priredilo sedam tečajeva za učenje i usavršavanje esperanta koje je pohađalo oko 200 radnika i namještenika. Za usavršavanje u esperantu društvo je priredilo 27 društvenih sastanaka s predavanjima na esperantu. Osim toga, društvo je organiziralo dva izleta u okolicu grada i četiri posjeta kulturnim i znanstvenim ustanovama i privrednim poduzećima. Organiziralo je i osam javnih priredbi i to dvije čajanke, četiri predavanja, dva sastanka prigodom godišnjice rođenja i smrti autora esperanta Zamenhova. Sve priredbe bile su brojno posjećene. U svrhu populariziranja esperanta priređen je »Zeleni tjedan«, a u sklopu njega održana su tri predavanja, dva na nacionalnom jeziku i jedan na esperantu, objavljen je jedan članak o esperantu u »Radničkim novinama« u Zagrebu i novinama u Banja Luci. Društvo je u esperantskom listu »La suda stela« uređivalo stranicu na kojoj su objavljivane vijesti iz radničkog esperantskog pokreta i kulturnog života. Kroz proteklo razdoblje društvo je održalo 21 redovnu i jednu vanrednu sjednicu, primilo 287 i odaslalo 238 dopisa. Izabrana je nova uprava. Upravni odbor sačinjavaju M. Kolarić, S. Urlich, A. Mišak, Franjo Vokoun, G. Obad i F. Culjak. Zamjenici su F. Koren, Josipa Delač i Lipak. Nadzorni odbor sačinjavaju Jesih, Burija, Ivan i Đuro Mirković. Zamjene su Bočjak i Bojanović. Časni sud sačinjavaju Gajšek, Horvat, Koleno, Sifter, M. Koren. Zamjene su Barčić, Vuđan.

U travnju 1936. završen je četvormjesečni tečaj esperanta koji je vodio Radničko kulturno-prosvjetno društvo »Sloboda« u Varaždinu. Od 35 polaznika tečaj je uspješno završilo 15. Program završne večeri tematski je sličan onima ranijih godina.

Prilikom završetka prvog tromjesečnog tečaja esperanta u Zaprešiću, Radničko esperantsko društvo iz Zagreba priredilo je u zajednici s polaznicima tečaja uspješno akademiju. Bogati program akademije izveli su sami polaznici tečaja, a program je popunila Mandolističko-gitaristička sekcija društva »Prijatelja prirode«. Priredbi su prisustvovali i predstavnici Saveza esperantskih društava u Jugoslaviji, Zagrebačkog esperantskog društva i kluba esperantista akademičara.

Radničko esperantsko društvo u Zagrebu održalo je 8. ožujka 1937. godišnju skupštinu. Skupštini je

prisustvovao predstavnik Esperantske lige dr. Rotković, predstavnik zagrebačkih esperantista Radošević, predstavnik Akademskog esperantskog kluba Šlogar, predstavnik Kulturno-prosvjetnog odbora Radničke komore Andrija Mišak, te predstavnici ostalih kulturno-prosvjetnih i sportskih društava i organizacija. Iz podnešenog izvještaja vidljivo je da je društvo bilo tijesno povezano sa svim esperantskim društvima, sekcijama, grupama i pojedincima, dajući im smjernice za rad na širenju esperanta. U samom Zagrebu društvo je otvorilo tri usporedna tečaja za početnike (jedan samo za žene) i organiziralo proslavu obljetnice rođenja i smrti dr. Zamenhova. U povodu »Zelenog tjedna« – tjedna propagande esperanta, raspoređeno je 5 000 letaka. Tokom tog tjedna u raznim su mjestima održana mnogobrojna predavanja i izložbe knjiga, brošura, časopisa, razglednica, te propagandnog materijala. U Zagrebu je takva izložba priređena u izlogu knjižare Breyer u Masarikovoj ulici. Društvo je organiziralo večeri na kojima su se čitala pisma i razglednice koje stižu društvu iz svih krajeva svijeta, a napose iz onih naprednih i demokratskih zemalja, gdje je esperanto najviše rašireno među radnicima (Nizozemska, Švedska, Norveška, Belgija, Francuska). Društvo je priredilo odlaske u razne kulturne i znanstvene institucije, kao i izlete u prirodu. Društvo je povećalo svoju biblioteku. Nakon podnesenih izvještaja izabrana je nova uprava: predsjednik Mirko Vajda, knjigoveža, potpredsjednik Matija Kolarić, turpijar, tajnik I Andrija Mišak, tipograf, tajnik II Olga Tišler, privatni namještenik, blagajnik I Franjo Debić, bravar, blagajnik II Josip Weidlich, električar, knjižničar I Ivan Burija, privatni radnik, knjižničar II Zlatko Haisan, trgovački pomoćnik, odbornici: Ulrich Sedar, ljevač i Nikola Lipak, bravar.

I »Slobodna riječ« je uvela osim ideoloških članaka o esperantu, kretanjima u esperantskom pokretu i esperantski tečaj te redovni sistem obavještavanja o sastancima i predavanjima društva.

Tokom 1937. godine zagrebačko Radničko esperantsko društvo bilo je vrlo aktivno. Nakon »Esperantskog tjedna« u kojem su organizirana propagandna predavanja, i izložba knjiga, časopisa i propagandnog materijala u knjižari »Kratina« te dijeljeni propagandni letci, znatno se proširio krug zainteresiranih za tečajeve. Umjesto predviđena tri početnička tečaja, društvo je vodilo devet početničkih tečajeva, što u samom Zagrebu, što u njegovoj neposrednoj okolini. Osim toga, organiziran je napredni tečaj. Društvo je organiziralo dramsku i žensku sekciju. Organizirana je također proslava dana rođenja autora esperanta, čajanka, redovni sastanci članova subotom na kojima su održana predavanja. Društvo je dobilo nove društvene prostorije, inozemne esperantske časopise, šah, društvene igre te je povećalo fond knjiga u knjižnici.

V godišnja skupština održana je 3. veljače 1938. U novu upravu izabrani su: predsjednik Franjo Vokoun krojač, potpredsjednik Milan Birus stolar, taj:

nik Zlatko Haisan trgovački pomoćnik i Milan Brezović brijač, blagajnik Ivan Šiftar, bravar i Josip Cetina, bravar, knjižničar Ivan Burija privatni radnik. Odbornici su Franjo Koren, Nikola Lipak, Ljubica Sedmak.⁶²⁹

Zemaljska konferencija radničkih esperantskih društava

Prilikom VI jugoslavenskog esperantskog kongresa u Beogradu, održana je konferencija radničkih esperantista. Konferenciji je prisustvovalo 40 radnika esperantista iz Beograda, Zagreba, Celja, Maribora, Splita, Vinkovaca, Slavenskog Broda, Osijeka, Novog Sada, Kragujevca i Šapca. Konferenciji je prisustvovali i Vilimos Bleier, urednik esperantskog lista «Literature Mondo» iz Budimpešte. Konferencija je kao cilj radničkog klasnog kulturnog pokreta utvrdila stvaranje duhovnog jedinstva radnika, njihovo zблиženje i klasno obrazovanje, te rad na izgradnji klasne proleterske kulture koja treba da bude temelj budućeg jedinstvenog radničkog pokreta. Da bi postigli ciljeve radnici esperantisti treba da aktivno djeluju u svojoj okolini i da privlače neorganizirane radnike u svoje sekcije. Savez Grafičkih radnika, Centralni sekretarijat radničkih komora u Beogradu, radničke komore u Zagrebu, Ljubljani i Novom Sadu moralno i materijalno potpomažu radnički esperantski pokret, a i u mnogim drugim sindikalnim organizacijama, među ostalim sekcijama postoje i esperantske. Konferencija je utvrdila da je potrebno poduzeti odgovarajuće korake kod internacionalnih esperantskih udruženja kako bi se spriječilo da se ta udruženja koriste za ciljeve koji ugrožavaju svjetski mir.

Prilikom održavanja VII kongresa esperantista u Jugoslaviji 20–21. svibnja 1934. u Koprivnici je održana III konferencija radničkih esperantskih društava. Konferenciji je prisustvovalo 30 radnika i seljaka esperantista iz sljedećih mjesta: Beograda, Zagreba, Osijeka, Novog Sada, Koprivnice, Varaždina i Šapca. Iz izvještaja koji su podnijeli delegati društva vidi se da se pokret razvija u mnogim mjestima. Posebno je uspješno u radu Radničko esperantsko društvo u Zagrebu. Na konferenciji je istaknut prijedlog da se pokrene esperantski list. Taj zadatak povjeren je Radničkom esperantskom društvu u Zagrebu. U rezoluciji o budućem radu traži se da se rad esperantskih društava proširi na što veće područje, odnosno na cijelo područje pojedinih banovina. Ukoliko na takvu području već postoje društva potrebno ih je ujediniti kako bi se stvorili jaki centri radničkog esperantskog pokreta. Naglašena

⁶²⁹ *Ibid.*, I, 4. i 23. II, 23. III, 27. VII, 12. X, 9. 16. i 30. XI, 7. i 21. XII 1934; 4. i 25. I, 8. 15. i 22. II, 1. i 15. III, 5. i 12. IV, 17. 25. i 31. V, 7. VI, 5. 12. i 26. VII, 2. VIII, 20. IX, 28. IX, 11. i 18. X, 6. XII 1935; 18. i 24. I, 21. II, 6. III, 10. i 24. IV, 22. V 1936; *Radnik*, Zagreb, 19. III 1937; 4. i 18. II 1938; *Slobodna riječ*, 16. I, 20. III, 10. IV 1937; 24. IX 1938.

je i potreba povezivanja s radničkim kulturno-umjetničkim društvima. Tečajevi za radnike koje organiziraju radničke komore ne odvijaju se uvijek u materijalno najpovoljnijim uvjetima za radnike čemu u narednom razdoblju treba posvetiti posebnu pažnju. Konferencija se zahvalila štampi i svima onima koji propagiraju i potpomažu esperantski pokret bilo materijalno, bilo moralno.

Prilikom održavanja VIII kongresa esperantista u Jugoslaviji, koji je trajao od 9–10. lipnja 1935, 10. lipnja je u Osijeku održana i IV konferencija radničkih esperantista. Zadatak je ove konferencije bio da raspravi stanje u radničkim esperantskim društvima i pojača veze među njima. Donesena su direktive za budući rad i proširenje esperanta u šire redove radnika i namještenika. Konferenciji je prisustvovalo 55 radnika esperantista. Zastupljena su bila radnička esperantska društva iz: Zagreba, Ljubljane, Osijeka, Sušine-Đurđenovca, Varaždina, Novog Sada i Mjesnog odbora za pripremu VIII kongresa Saveza esperantskih društava u Jugoslaviji. Na konferenciji su bile zastupane sljedeće radničke ustanove: Glavna ekspozitura Radničke komore u Osijeku, Prosvjetna centrala Saveza grafičkih radnika Jugoslavije, Prosvjetni odbor Saveza Grafičkih radnika Jugoslavije u Zagrebu, Radničko kulturno-prosvjetno društvo «Sloboda» u Varaždinu i Radničko turističko društvo «Prijatelj prirode» – podružnica Zagreb. Pismeno su konferenciju pozdravili esperantisti iz Švedske i Radničko esperantsko društvo iz Kragujevca. Na konferenciji se zaključilo da je potrebno nastaviti s izdavanjem radničke stranice u «La suda stela». Uređenje lista prepušteno je Radničkom esperantskom društvu u Zagrebu, a ostali su pozvani na suradnju i pretplatu na list.

Radnici esperantisti u Ljubljani nisu imali svoje društvo, nego su djelovali kao «krug radnika esperantista». Uz suradnju Radničkog esperantskog društva u Zagrebu pristupilo se organiziranju Radničkog esperantskog društva u Ljubljani. Ta je akcija uspjela i Banska uprava Dravske banovine odobrila je 1935. godine pravila društva. Djelokrug društva se tako protezao na cijelu Dravsku banovinu, odnosno Sloveniju. Prilikom IX kongresa esperantista Jugoslavije, koji je održan od 30. svibnja do 2. lipnja 1936. u Ljubljani, održana je i V konferencija radničkih esperantista Jugoslavije. Konferenciju u Ljubljani pripremlilo je Radničko esperantsko društvo u Zagrebu. Konferenciji je prisustvovalo oko 70 radnika esperantista Radničkog esperantskog društva u Zagrebu, Radničkog esperantskog društva u Novom Sadu, esperantske sekcije Radničkog kulturno-prosvjetnog društva «Sloboda» u Varaždinu, radnici esperantisti u Ljubljani, Klub radnika esperantista u Ptuj, Esperantsko društvo Delnice, Esperantsko društvo u Karlovcu, Zagrebačko društvo esperantista, Klub akademičara esperantista u Zagrebu, Prosvjetni odbor grafičkih radnika u Zagrebu i Radničko turističko društvo «Prijatelj prirode» u Zagrebu. Konferenciju su telegramom

pozdravili radnici esperantisti iz Kruševca i područna Radničkog esperantskog društva Sušine-Đurđevca. Prema podnesenom izvještaju o stanju i radu radničkih esperantskih društava, broj tečajeva je, u odnosu na prethodnu konferenciju povećan za pet, što znači da su vođena 22 tečaja u 15 raznih mjesta i to: u Zagrebu šest, Zaprješiću jedan, Varaždinu jedan, Čakovcu jedan, Sušine-Đurđevcu dva, Dugoj Resi jedan, Karlovcu jedan, Sremskoj Mitrovici jedan, Tesliću jedan, Banja Luci jedan, Novom Sadu dva, Beogradu jedan, Kraljevu jedan, Kruševcu jedan i u Mostaru jedan. Organizacijska struktura radničkih esperantskih društava bila je slijedeća: Radničko esperantsko društvo u Novom Sadu s podružnicama u Kragujevcu i Petrovaradinu, Radničko esperantsko društvo u Zagrebu s podružnicom u Sušine-Đurđevcu i Osijeku, te sekcijom u Varaždinu; esperantska sekcija Radničkog kulturnog i sportskog društva »Pelagić« u Banja Luci i, konačno, grupa radnika esperantista u Ptuj. Na konferenciji se posebno raspravljalo o esperantskoj štampi, te je upućen poziv članovima društva da što življe surađuju na radničkoj stranici koja izlazi u listu »La suda stela« i da povedu propagandu za taj list. U istom smislu donesena je i odluka o osjećom esperantskom listu »Antauen«. Prvi od njih dobio je službeni, a drugi propagandni karakter. Konferencija je istakla potrebu što užeg povezivanja udruženja radnika esperantista, aktivnije suradnje i propagande putem radničkih listova i važnost stvaranja statistike o radničkom esperantskom pokretu.

U sklopu X kongresa esperantista Jugoslavije održanog početkom rujna 1937. u Zagrebu, radnici esperantisti organizirali su VI konferenciju esperantista. Pored Radničkog esperantskog društva iz Zagreba prisustvovali su delegati i prijatelji radnici esperantisti iz: Slavonskog Broda, Beograda, Bačke Topole, Bjelovara, Delnica, Karlovca, Kragujevca, Ljubljane, Novog Sada, Siska, Sušine-Đurđevca, Varaždina, Vinkovaca. Konferenciji je predsjedavao predsjednik Zagrebačkog radničkog esperantskog društva. Referate su čitali Mišak, Burija i Tišljar iz Zagreba, Misker i Bač iz Novog Sada, Zlatar iz Ljubljane, Fehér iz Sušine-Đurđevca. Konferencija je izabrala odbor koji je izradio rezoluciju i smjernice za budući rad. Problem vlastitih esperantskih novina koji se postavljao na svim konferencijama (u Osijeku, Beogradu, Ljubljani) ostao je opet neriješen. Tok konferencije nije bio na visini, što je bio odraz nezdrave atmosfere, koja je unazad nekoliko mjeseci zavladała u društvu, jer su nesnošljivost i nekritički duh uzeli maha.⁶³⁰

Radnička apstinentska zajednica

Borba protiv alkoholizma bila je sastavni dio nastojanja klasnih sindikata da se podigne klasna svijest radnika i njihova kultura. Komunisti su isticali

⁶³⁰ Radničke novine, Zagreb, 23. VI 1933; 1. VI 1934; 7. i 21. VI 1935; 13. VI 1936; Slobodna riječ, Zagreb, 11. XI 1937; Radnik, Zagreb, 4. III i 27. V 1938.

da su radnici alkoholičari nesposobni za ilegalnu borbu, sistematska revolucionarna aktivnost te da su krajnje nepouzđani u svakom pogledu. I socijalisti su smatrali da je radnik pijanac izgubljen za borbeni proletarijat. Zbog toga se rad na polju suzbijanja alkoholizma smatrao neophodnim. U 1929. godini razvila je Radnička apstinentska zajednica značajnu djelatnost. Pokrenula je list »Radnički antialkoholni pokret« i osnovala trezvenjačke zajednice u Slavonskom Brodu, Čakovcu, Celju, Karlovcu, Ljubljani, Osijeku, Vinkovcima i Zemunu. U Beogradu su obavljene predradnje za osnivanje Radničke apstinentske zajednice. Organizatori su bili Milica Đurić-Topalović, Živko Topalović, Bogdan Krekić i Josip Becker. Oni su okupili oko sebe oko 30-tak mladih ljudi spremnih da se odvoje od alkohola i kocke. U Zenici vlasti nisu potvrdile pravila društva. Za letke, plakate i predavanja davale su subvenciju radničke komore u Zagrebu i Ljubljani. Propagiralo se je trošenje mlijeka, mineralne vode i voćnih sokova, pozivalo na samosvijest radničke klase, objašnjavalo im se koliko novaca i snage troše pijući i kako bi ih mogli iskoristiti kad ne bi pili. Ta se diskusija pokušavala prenijeti u radnička društva, grupe i sindikate. Pismeno se apeliralo na funkcionare radničkih sindikalnih, združnih i kulturnih organizacija i institucija socijalnog osiguranja da se zainteresuju i financiraju antialkoholičarsku propagandu. Članovi apstinentske zajednice smatrali su da bi Jugoslavija morala planski vršiti prodaju i izvoz voća i grožđa. U tom smislu tražilo se ukidanje carina na prodaju bezalkoholnih pića, ograničavanje broja gostionica, zabrana točenja alkoholnih pića od subote do ponedjeljka i na blagdanje i isplaćivanje radničkih nadnica ne subotom nego ponedjeljkom. Tražilo se od države da dá olakšice proizvodnji i prometu bezalkoholnih pića, da popularizira i stimulira potrošnju svježeg voća, vrši propagandu trezvenosti i u školama uvede sistematski antialkoholičarski odgoj.

Radnička apstinentska zajednica u Zagrebu vodila je dugo akciju da se unutar Jugoslavenskog saveza trezvenosti osnuje podsavez radničkih trezvenjačkih organizacija. Ona je bila učlanjena u Internacionalnu socijalističkih antialkoholičara, koja je održala kongres u Drezdenu 22. i 23. lipnja 1930. godine. Internacionalna je djelovala u 10 zemalja središnje i zapadne Evrope. Na kongres je bila pozvana i Radnička apstinentska zajednica. Zajednica je sudjelovala i na kongresima Jugoslavenskog saveza trezvenosti iz Zagreba i Saveza trezvene mladeži iz Beograda (2-5. srpnja 1931. Beograd, 2-4. srpnja 1932. Cetinje, 30. lipnja - 2. srpnja Skoplje). U odlukama tih kongresa kaže se između ostalog: »Glavno nastojanje trezvenjačkog pokreta jeste u tome da se budući naraštaji odgajaju u nezavisnosti od alkoholnih pića i drugih otrova. Zbog toga trezvenjački pokret u svim zemljama zahtijeva uvođenje antialkoholne nastave, odnosno u predmetu higijena da se uvede antialkoholna propaganda. Broj vinograda

treba da se regulira prema antialkoholnoj potrebi, da se iskrće prekobrojni i zabrane sadnje novih vinograda. Treba nastojati da se narod usmjeri da uzgaja najbolje vrste stolnog grožđa. U prikladnim poljoprivrednim školama trebaju se osnovati Ogledne stanice za bezalkoholnu preradu grožđa i voća. Ovi bezalkoholni proizvodi od domaćeg grožđa i voća treba da se oslobode svih državnih, banovinskih i općinskih trošarinskih tereta. Država treba da zabrani slobodno pečenje rakije, jer je rakija najveći neprijatelj našem čovjeku. Kongres traži da se broj gostionica, koja su mjesta uživanja alkohola smanji na najmanju moguću mjeru, tako da na svakih 2 500 stanovnika bude svega 1 gostionica. Gostionice koje ne odgovaraju suvremenim higijenskim uslovima treba zatvoriti. Gostionice se smiju otvoriti samo u udaljenosti od najmanje 500 metara od crkve, škola, bolnica i drugih javnih ustanova. Državne vlasti bi trebale stimulirati u najvećoj mjeri otvaranje bezalkoholnih gostionica i lokala.» Predsjednik Saveza bio je dr Andrija Štampar. Oba saveza održala su i svoje redovne godišnje skupštine. Na kongres su dolazili gosti i delegati trezvenjačkih organizacija iz zemlje i inozemstva. Savez je izdavao časopis »Novi život«.

Swake godine održavale su se u mnogim mjestima proslave trezvenosti koja su imala za cilj populariziranje trezvenjačkog pokreta u širim slojevima naroda. U sklopu tih manifestacija održavala su se predavanja o štetnosti alkohola, poučavalo se o bezalkoholnoj preradi voća i grožđa, organizirane su propagandne kino predstave, kazališne predstave, izleti u okolna sela na kojima su se dijelile knjige, slike, leci, lijepili plakati, itd. Cilj je bio da se dokazuje proizvođačima voća i grožđa da im apstinenti nisu neprijatelji, već naprotiv. U te proslave uključivale su se i sindikalne organizacije. Tako je Pokrajinski odbor URSSJ-a za Hrvatsku razaslao propagandni plakat svim mjesnim međustrukovnim odborima čiji je motto bio: »Tko misli taj ne pije, a tko pije taj ne misli.« U Vinkovcima je Organizirana antialkoholna izložba koju je posjetilo više od 2 000 osoba.

Kao primjer uzornog rada radničkog društva trezvenosti uzimalo se društvo »Radnik« iz Sušine-Đurđenovca, čiji su članovi bili radnici i namještenci »Našičke d. d.« Društvo je osnovano 1926. godine. Obnovilo je djelovanje 1931. godine. Evo što su »Radničke novine« pisale o njegovoj aktivnosti: »Prilikom dana trezvenosti odigrala je radnička diletantska sekcija igrokaz u jednom činu 'Pod Maljem', uz sudjelovanje radničkog tamburaškog zbora. Održano je i predavanje o štetnosti alkohola. Obnovljeno društvo ima 43 ispravna člana, koji se sačinjavaju jednom mjesečno, te vrše propagandu po okolnim selima. 25. septembra 1931. održano je predavanje u predavanju u Šaptinovicima, 15. novembra u Bakšiću. Predavanjima je prisustvovao veliki broj seljaka. 25. novembra 1931. održano je predavanje u Đurđenovcu uz prikazivanje filma 'Otvorite oči', pred pu-

nom dvoranom Radničkog doma. U toku 1932. društvo je održalo 11 redovnih sastanaka, 4 sjednice odbora, a 2. aprila 1932. održalo je i zabavu s plesom. Tokom cijele godine prikazivani su prosvjetni i antialkoholni filmovi u Radničkom kinu besplatno. Ovi filmovi bili su popraćeni predavanjima u smislu apstinentskog života. Predsjednik i tajnik društva organizirali su predavanja za narod u okolici na pet mjesta, 2 u trgovištima i 3 u selima, propagirajući proizvodnju bezalkoholnih pića i kulturu rentabilnog voćarstva i vinogradarstva na zadugarskoj osnovici. Na godišnjoj skupštini, koja je održana 4. februara 1934. prikazan je historijat društva u toku minule tri godine, otkada je društvo obnovilo svoje djelovanje. Iznesene su poteškoće na koje je društvo nailazilo kod zemljoradnika i vinogradara u mjestima šireg našičkog okruga. I pored toga porastao je broj članova društva. Iz izvještaja tajnika Franje Piha vidi se da je društvo u toku 1933. održalo 10 redovnih mjesečnih sastanaka s predavanjima o štetnosti alkohola. Društvo broji 42 člana-e, koji su svi potpuni apstinenti. 22. aprila priredilo je društvo predstavu s plesom u Radničkom domu. 50 posto čistog prihoda, predano je fondu MMO u Đurđenovcu za pomoć organiziranim iznemoglim radnicima-cama. 8. maja je društvo proslavilo Dan trezvenosti. Delegat društva prisustvovao je 1933. Saveznom kongresu u Skoplju. 10. oktobra priredilo je društvo Voćnu nedjelju. Održana su tri predavanja i to 'Ljekovitost i hranljivost svježeg voća', koje je održao Ivan Tičak, liječnik okružnog ureda, o štetnosti alkoholnih pića govorio je Franjo Piha, a Stjepan Šveger o rentabilnom voćarstvu i vinogradarstvu te prerađivanju voća i grožđa u duhu trezvenosti. U novu upravu društva izabrani su: za predsjednika Stjepan Varga, za tajnika Franjo Piha i Etelka Santa, za blagajnika Vilma Elekeš i Josip Deak. U nadzorni odbor ušli su Marija Albrecht i Antun Kiš i Franjo Selle. Kao njihovi zamjenici su birani Blaž Brčić, Lazo Petrović, Josip Crnković. Za predsjednika nadzornog odbora izabrana je Marija Albrecht. Casni sud sačinjavali su: Danica Ferjančić, Marija Knittel, Terezija Šmit, Katica Varga i Franjo Deneš. Proslava dana trezvenosti 19. maja 1935. bila je prava pučka svečanost, jer je dan ranije doputovalo 20 gostiju iz Daruvara. 19. maja, u 6 ujutro počeo se sakupljati narod iz okolnih sela, neki pješice a neki kolima, staro i mlado. U 8 i 30 formirana je manifestaciona povorka. U povorci su sudjelovali radnici, namještenci, seljaci iz preko 20 sela, školska omladina i razna humana i prosvjetna društva. U povorci se svirala glazba koja je došla iz udaljenosti od 20 kilometara. Svirao je također zbor tamburaša radnika u Đurđenovcu, a nije izostao ni gudač sa sela da svojim tradicionalnim sviranjem uveliča proslavu. Mnoge djevojke seljanke bile su obučene u lijepe narodne nošnje. Mladi seljaci jašili su na konjima ispred povorke. Povorka je prolazila kroz radničku koloniju do kolodvora. Nosili su se razni antialkoholni natpisi i simboli i klicalo se

trezvenosti. U 9 i 30 stigao je vlak iz Osijeka s kojim je došlo 30 delegata i gostiju. U 10 sati sakupila se povorka u dvorištu građanske škole. Bilo ih je preko 2 000. Predsjednik društva trezvenosti radnik S. Sveger održao je pred skupom pozdravni govor. Na zboru su govorili delegati iz Zagreba Škatarić, Sevdčić iz Daruvara, Kraus iz Osijeka, Piha iz Đurđevca. Nakon govora prikazan je kulturno umjetnički program. Treba istaći rad nastavnika okolnih škola koji uveliko pomažu širenju trezvenjačke ideje. Diletantska sekcija Radničkog prosvjetnog društva izvela je šaljivi komad 'Vojnik na straži'. Matilda Behara vrlo je dobro deklamirala 'Propovjed žene mužu kad kasno kući dođe'. Pjevačko društvo iz Našica skladno je otpjevalo više pjesama. I tako se

svake godine slavio dan trezvenosti, rasturalo na desetke tisuća letaka, održavala mnoga stručna predavanja. Cjelokupna djelatnost bila je korisna ali ne i efikasna. »Možda bi – zaključuje autor tog napisa – trebalo pozvati sve senatore i sve narodne poslanike, odgovorne faktore, kapitaliste, bankare i industrijalce, biskupe, kanonike, gradske oče, popove i ostale visoke dostojanstvenike pa im otvoreno reći: 'Gospodo, ovako se ne može dalje!'.⁶³¹

⁶³¹ *Radničke novine*, Zagreb, 17. I, 14. II, 1. i 28. V, 14. VII i 22. VIII 1930; 1. I, 5, 16. i 26. VI, 17. VII, 13. i 20. XI 1931; 1. I, 13. V, 3. i 10. VI, 26. VIII 1932; 10. i 17. II, 19. V, 2. VI, 28. VII 1933; 13. IV 1934; 7. VI 1935.

NA POLITIČKOJ LINIJI KOMUNISTIČKE PARTIJE

PROFAŠISTIČKI REŽIMI 1935–1940.

Jevtićeva vlada kao nastavak šestojanuarske diktature

Nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseilleu, 9. listopada 1934. godine na prijestolje (već dan kasnije) doveden je njegov sin Petar II. Pošto Petar nije bio punoljetan, na osnovi oporuke kralja Aleksandra Skupština i Senat imenovali su tri regenta: kneza Pavla Karadorđevića, dr Radenka Stankovića, senatora i ministra prosvjete i dr Ivu Perovića, bana Savske banovine. Funkcije regenta ubrzo je preuzeo sam knez Pavle koji je pokazivao očigledne pretenzije na kraljevsku krunu. Vlada Uzunovića iskoristila je ubojstvo kao povod za kampanju protiv neprijatelja monarhije i poostrila pritisak na radničku klasu.

Odlaskom kralja Aleksandra s političke pozornice otišao je i osnovni nosilac šestojanuarske diktature koju su karakterizirali elementi fašiziranja zemlje. Ona je bila rezultat odnosa unutrašnjih i vanjskih snaga i rezultat interesa krupnog kapitala skupljenog oko kralja. Atentatom u Marseilleu jugoslavenska reakcija ostala je bez svoga glavara, surova protivnika komunizma i federalizma koji je davao reakcionarni ton unutrašnjem političkom kretanju zemlje. Zagrebački memorandum kojeg je potpisao niz političkih radnika, predstavnika višeg svećenstva i hrvatske buržoaske inteligencije pokazao je raspoloženje buržoazije prema diktaturi. Pokret protiv šestojanuarske diktature u kojem su sve veću ulogu dobijali komunisti dobio je široke razmjere. Nastojanje Jugoslavije da postavi pitanje odgovornosti Italije za marsejski atentat na zasjedanju Lige naroda nije uspjelo. Došlo je i do unutrašnjeg političkog previranja u zemlji. Nove putove za konsolidaciju države i sređenje odnosa sa susjednim državama trebao je da pronade Bogoljub Jevtić koji je uživao povjerenje i kneza Pavla. Jevtićeva vlada

osnovana je 20. prosinca 1934. Iz vladine deklaracije od 3. siječnja 1935. vidjelo se da je vlada u cijelosti ostala na temeljima šestojanuarske diktature, na oštrom nacionalno-unitarističkom i centralističkom političkom kursu. To je omogućilo daljnje raspirivanje sukoba između centralističkih državnih vrhova i njihovih protivnika.

Fašistički karakter šestojanuarskog režima bio je vidljiv, među ostalim, u nastojanju da jedinstveni nosilac vlasti postane monopolno-režimska stranka Jugoslavenske narodne stranke (JNS) kao jedini predstavnik šestojanuarskog režima. Jevtićeva vlada, osnovana nakon ostavke Uzunovićeve sačuvala je klasnu suštinu diktature. U nju je ušla većina političara JNS, znatan dio oficirske grupe »Bele ruke« na čelu s Perom Živkovićem koja se oslanjala na vojsku i na Hodžerinu Jugoslovensku narodnu stranku, predstavnici najdesnijeg dijela hrvatske buržoazije okupljenog u Jugoslovenskom narodnom klubu, predstavnici fašističkih organizacija »Jugoslavenska akcija« i »Boj«, te predstavnici kulačkih slojeva srpskih zemljoradničkih zadrugara. Bogoljub Jevtić daje poticaj za osnivanje režimskog omladinskog pokreta »Patriotski omladinski front« (POF) i »Organizacija nacionalnih studenata« (ORNS).

Komunistička partija je ostavku Uzunovićeve vlade i osnivanje Jevtićeve označila kao krizu fašizma i proces raspadanja šestojanuarske diktature. Ocjenujući klasnu suštinu Jevtićeve vlade, vanjsko-političke momente, suprotnosti u taboru fašizma, KPJ je smatrala da je vlada Jevtića privremena pobjeda orijentacije na francuski imperijalizam. Toj francuskoj orijentaciji suprotstavljale su se moćne snage naklonjene Njemačkoj, posebno usmjerenost dijela srpske buržoazije i generaliteta na čelu sa šefom generalnog štaba Nedićem. Komunistička partija isticala je da će daljnji razvoj i tok krize fašizma

zavisiti u prvom redu o pritisku revolucionarne borbe masa proletarijata, seljaštva i potlačenih naroda. Buržoaskom nastojanju da nađe rješenje za izlaz iz krize fašizma suprotstavljala je revolucionarnu borbu i pobjedu radničko-seljačke sovjetske vlasti. KPJ je vodila bitku protiv onih koji precjenjuju značaj krize u taboru fašizma, kao i protiv onih koji potcjenjuju snage i mogućnosti revolucionarnih borbi masa, smatrajući da i jedna i druga orijentacija vode pasivnosti i propuštanju pogodnih trenutaka za uspješne nastupe u rješavanju krupnih pitanja suvremene etape klasne borbe.⁸³²

CK KPJ je ocijenio da je 1935. godina otpočela s novim poletom revolucionarne borbe, štrajkaškim akcijama radnika, demonstracijama studenata i krvavim pobunama seljaka. Partijske organizacije okrenule su se masovnom radu. JNS se, kao masovna baza diktature i njena monopolistička stranka, počela raspadati, a parlament koji je ustoličila diktatura 1931. godine raspušten je.

Vlada Bogoljuba Jevtića nastavljala je politiku jugoslavenske reakcije, koja je sada bila okupljena oko regenta kneza Pavla. Njena osnovna orijentacija bila je nastavak ranije politike protiv komunista i federalista koju su karakterizirala nastojanja: zaštita integriteta Jugoslavije i jedinstva jugoslavenske nacije, oštri, unitaristički i centralistički politički kurs. Zbog toga je režim Bogoljuba Jevtića imao u sebi elemente fašizacije kao i sve vladu šestojanuarske diktature prije njega. Produžujući s dotadašnjim progonima svih protivnika diktature, Jevtićeva vlada upravo bjesomučno progoni komuniste-studente, zlostavlja seljake, izaziva krvoprolia. (19. i 20. veljače 1935. u selu Sibinu kod Slavonskog Broda, u Primoštenu kod Šibenika, kod Klanca blizu Gospića, u Senvnici kod Zlatara).

U takvoj političkoj situaciji Jevtićeva vlada raspisuje izbore za narodnu skupštinu za 5. svibnja 1935. godine na osnovi reakcionarnog izbornog zakona s javnim glasanjem. Biralno se 370 poslanika. Po izbornom zakonu tri petine poslaničkih mandata dobija ona zemaljska kandidatska lista koja je na izborima postigla potreban najveći broj glasova. Lista koja pobijedi sudjeluje i u razdiobi preostalih dviju petina mandata. Ti izbori trebali su predstavljati plebiscit za nastavak šestojanuarske politike. U izborima su postavljene četiri zemaljske kandidatske liste: prva Uružene opozicije na čelu s Vladimirom Mačekom, druga »pašićevaca čvrste ruke« na čelu s Božidarom Maksimovićem, treća profašističkog »Zbora« na čelu s Dimitrijem Ljotićem i četvrta lista Jugoslavenske nacionalne stranke na čelu s Bogoljubom Jevtićem, predsjednikom vlade. Peta kandidatska lista trebala je biti »Borbaša« pod vodstvom Svetislava Hođere, ali se od nje odustalo. Od 3.908.313 birača glasalo je za listu Bogoljuba Jevtića 1.746.982 ili 60,6 posto od ukupnog broja glasača i 303 mandata. Uružena opozicija s dr Mačekom na

čelu dobila je 1.076.345 ili 37,4 posto sa 67 mandata. Fašistička partija Dimitrija Ljotića »Zbor« i grupa Božidara Maksimovića nisu dobile ni jedan mandat. Stvarno je vladina lista pretrpjela poraz, jer je krivotvorila izborne rezultate, fizički sprečavala glasače opozicije da dođu na birališta, pobila na desetke seljaka u njihovim domovima, stotine ranila i isprebijala, i na tisuće zatvorila, te uz pomoć beskrupuloznog administrativnog aparata osigurala biračkoj manjini većinu svih mandata. Uružena opozicija odlučila je bojkotirati Skupštinu, a vodstvo Seljačke demokratske koalicije izdalo je 2. lipnja 1935. rezoluciju u kojoj se zahtijeva da se izabrana skupština odmah raspusti i raspišu novi izbori koji će na osnovi novog izbornog zakona i pod »čestitom neutralnom vladom zajamčiti potpunu slobodu izbora«.

Profašistički karakter vlade Milana Stojadinovića

Izbori su aktivirali politički život i pokazali da narodni pokret protiv diktatorskih režima raste i da značajno utječe na politički život zemlje. Ostavku Bogoljuba Jevtića, koji je proveo petomajske izbore zahtijevao je knez Pavle. Mandat za sastav nove vlade dobio je Milan Stojadinović, koji je bio jedan od najkrupnijih bankara u Jugoslaviji. Milan Stojadinović je kao i vanjskopoličkom planu skretao prema hitlerovskoj Njemačkoj, iako nije raskidao s tradicionalnom francuskom vanjskom politikom dvora. Na unutarnjem političkom planu Stojadinović je obećao uspostavu građanskih sloboda koje su date Ustavom 1931. godine, ističući da je kraljevska vlada vjerna svim načelima toga ustava, a osobito principu državnog i narodnog jedinstva. CK KPJ je o vladi Milana Stojadinovića 1. kolovoza 1935. rekao da joj je osnovni cilj da zaustavi porast borbenosti narodnih masa, no da je njena suština i dalje fašistička, jer se oslanja na fašistički Ustav od 1931. godine, na sve šestojanuarske zakone, vojnu kliku i na nasilan, fašistički način izabranu Skupštinu. Ona nije provela nikakve bitne izmjene u državnom aparatu, niti olakšala položaj političkih i vojnih zatvorenika, hrvatskog i ostalih ugnjetenih naroda, odbija uspostavu normalnih odnosa sa SSSR-om i nastavlja politiku približavanja Hitlerovoj Njemačkoj.

Profašistički karakter vlade Milana Stojadinovića bio je vidljiv u prvom redu u tome što se u obliku načina i metoda upravljanja nj u čemu nije razlikovao od prijašnjih vlada. Razlika se sastojala samo u tome što su u sastav vlade ušli predstavnici muslimanske i slovenske klerikalne partije, koje su prije bile u opoziciji. Kabinet Stojadinovića dao je ustupke buržoaskim opozicijskim partijama kroz to što su, iako od vlasti formalno nepriznate, legalno razvijale svoju političku djelatnost, obnavljale organizacije, održivale sastanke i zborove. Stojadinović je došao na vlast u vrijeme aktivnog otpora ne samo narodnih masa, nego i radničke klase, pa je morao

⁸³² *Proleter* 1929–1942, str. 353–355.

voditi računa i o raspoloženju radnika. U odnosu na komuniste progoni su poostreni u cijeloj zemlji. S masovnim hapšenjima komunista otpočeo je režim Stojadinovića u listopadu 1935. godine. Do ožujka 1936. uhapšeno je oko 950 komunista, uglavnom rukovodećeg partijskog kadra iz 75 mjesta. Kroz zatvore je prošlo 2 000 komunista, a na sud je izvedeno više od 800. Isto kao i u doba šestojanuarskog režima svirepo se mučilo, tuklo i prebijalo uhapšene.

Nastojeći da učvrsti svoje pozicije u Skupštini i u narodu, Stojadinović je, na temelju odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova od 19. kolovoza 1935, osnovao vladinu političku grupu pod nazivom Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ). U novu partiju ušla je bila Jugoslovenska muslimanska organizacija na čelu sa Mehmedom Spahom, Slovenska ljudska stranka na čelu sa Antonom Korošcem, grupa staroradikalna – bivših pašićevaca, dio Jugoslovenske nacionalne stranke i druge. Govoreći o programu novoformirane stranke na kongresu JRZ 1. srpnja 1936, Stojadinović je naglasio da su raniji režimi ostavili u nasljeđe neriješeno hrvatsko pitanje. Iako je on osobno bio unitarista i centralista, za produžetak politike utvrđene šestojanuarskom proklamacijom i sankcionarnim Ustavom od 3. rujna 1931. godine, tražio je poštivanje triju imena jugoslovenskih naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca, njihove ravnopravnosti i najšire samouprave. Koliko je njegov režim imao karakter fašizacije vidljivo je i iz toga da su ga organizirani odredi u zelenim košuljama pozdravljali s fašističkim pozdravom, uzdignute ruke i nazivali vođom. U zemlji su se uvodili fašistički propisi, a jugoslovenski državni interesi podređivali interesima susjednih fašističkih velesila. U okviru JRZ, pod rukovodstvom ministra socijalne politike i narodnog zdravlja Dragiše Cvetkovića i ministra bez portfelja dr Mihe Kreka, na zemaljskoj konferenciji koja je održana u Kragujevcu 27. ožujka 1936. godine osnovani su režimski nacionalni sindikati pod nazivom Jugoslovenski radnički savez (JUGORAS). Pored JRZ, organiziranog nosioca procesa fašizacije i »zelenih košulja« Stojadinovićevih fašističkih odreda; JUGORAS je ulazio u sklop Stojadinovićevih nastojanja da stvori potpunu fašističku organizaciju koja će omogućiti postepenu fašizaciju zemlje. JUGORAS je trebao da bude fašističko uporište u redovima radničke klase.

Nastojeći oslabiti i paralizirati masovni štrajkaški radnički pokret koji se razvio pod rukovodstvom komunista u URSS-u, Stojadinovića je vladom donijela početkom 1937. godine Uredbu o određivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, sporazumu i arbitraži, s kojom je htjela ukinuti pravo radnika na štrajk i potčiniti ih fašističkim interesima.

Stojadinović je nastojao proširiti svoju socijalnu bazu i među seljaštvom. U rujnu 1936. donijet je Ukaz o likvidaciji seljačkih dugova, a 1937. godine Zakon o kooperacijama, ali su oba pokušaja da se

učvrsti na selu pretrpjela neuspjeh. Pokušaj Stojadinovića da u siječnju 1937. u Brežicama, s Mačekom, riješi hrvatsko pitanje, zadržavajući centralizam i integralni jugoslovenski nacionalizam, privlačenjem u svoju vladu predstavnika Hrvatske seljačke stranke također su propali. Nije uspio ni njegov pokušaj da se u Hrvatskoj odvoji katolička crkva od takozvanog hrvatskog pokreta, jer je ona postala pribežište separatistih (pa i ustaških elemenata) i raspirivač nacionalne mržnje u zemlji.

Stojadinovića su talijanski i njemački državnici smatrali fašistom koji preuzima ulogu diktatora i koji, uz pomoć princa Pavla i profašističke stranke JRZ, osigurava parlamentarnu većinu u zemlji. On je pridonio slabljenju Male Antante, Balkanskog sporazuma, sabotirao je sankcije protiv Italije zbog okupiranja Etiopije, tolerirao je fašističku intervenciju u Španjolskoj i pomoć generalu Franku. Pristao je na »Anschluss« Austrije Njemačkoj i solidarizirao se s agresijom Njemačke protiv Čehoslovačke. Jugoslaviju je htio da prevede iz tabora Francuske i Engleske u tabor sila Osovine.

Stojadinovićev režim, njegov policijski i žandarmerijski aparat surovo se i bezobzirno obračunavao sa svojim političkim protivnicima. Stojadinović je vršio progone po fašističkim uzorima i njihovim metodama. No nastojanje da postane jugoslovenski fašistički vođa zasjenio je neuspjeh u sklapanju konkordata, ugovora s Vatikanom koji je osiguravao povlašteni položaj katoličkoj crkvi. Potpisujući konkordat Stojadinovića je vladala iskra na zbliženje s fašističkom Italijom. Protiv konkordata istupila je pravoslavna crkva, Jugoslovenska nacionalna stranka (JNS) i Zbor Dimitrija Ljotića. 19. srpnja 1937. oni su organizirali u Beogradu procesiju, koju su žandari pokušali rastjerati silom. 23. srpnja 1937. Narodna skupština je većinom glasova ratificirala konkordat. Na to je pravoslavna crkva isključila iz svog sastava Stojadinovića, ministre i poslanike pravoslavne vjere koji su glasali za konkordat. 27. listopada 1937. godine Stojadinović je dao izjavu Sinodu pravoslavne crkve da je pitanje konkordata skinuo s dnevnog reda, tako da je pravoslavna crkva ukinula anatemu s njega i njegovih pravoslavnih suradnika.

Sukob s pravoslavnim crkvom pokazao je da Jugoslovenska radikalna zajednica nije više homogena profašistička stranka, jer je došlo do osipanja vladinog bloka, isključivanje 12 poslanika iz poslaničkog kluba JRZ, da u njoj postoje međusobno suprotne grupe i da grupa ministara istupa iz vlade. Pristalice integralnog jugoslovenskog nacionalizma, Jugoslovenska nacionalna stranka, Jugoslovenski radikalni savez i ljotičevci sve su oštrije napadali Stojadinovića. Protiv tih nastojanja Stojadinovića bio je i knez – regent Pavle, koji je kao i kralj Aleksandar smatrao sebe svemoćnim vođom.

Koristeći takvu situaciju, a i zbog vanjskopolitičkih razloga, aktivirale su se stranke Udružene opozicije, koje su 8. listopada 1937. izdale proglas koje-

ga su potpisali dr Vlatko Maček, Adam Pribičević, Aca Stanojević, Ljubo N. Davidović i Jovan M. Jovanović. U proglasu se tražilo da Hrvati, Srbi i Slovenici sporazumno organiziraju svoju državnu zajednicu, da na čelo države dođe vlada koju će činiti predstavnici svih političkih stranaka, da se ukine Ustav od 3. rujna 1931. godine i donese osnovni zakon prema kojemu bi Jugoslavija trebala biti ustavna, parlamentarna monarhija. Tražilo se također da se donese izborni zakon i raspisu izbori za ustavotvornu skupštinu, koja će donijeti novi ustav. Kako bi se osiguralo provođenje tih zahtjeva u život, formiran je Blok narodnog sporazuma. Blok narodnog sporazuma izmijenio je odnos političkih snaga u zemlji, iako nije zadao odlučni udarac vladi Milana Stojadinovića čiju su politiku podržavali Hitler i Mussolini, Pavle i policijski aparat. Stojadinović se odlučio da provede izbore za skupštinu na kojima je očekivao poraz svojih protivnika u Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci i Bloku narodnog sporazuma.

Izbori 11. prosinca 1938. godine bili su kraj vladavine Milana Stojadinovića. Za njegovu listu glasalo 1.643.783 birača ili 54,09 posto. Za listu Udružene opozicije na čelu s dr Vladimirom Mačekom glasalo je 1.364.524 glasača ili 44,9 posto. U odnosu na petomajske izbore 1935. vladina lista je dobila 112.199 glasova manje, a opozicija 288.179 glasova više, iako su izbori vođeni na osnovi starog izbornog zakona, javnim glasanjem uz kontrolu policije i žandarmerije, potkupljivanjem birača, falsificiranjem rezultata i terorom u cijeloj zemlji. Skupštinski izbori značili su krah političkog sistema kojega je Stojadinovićeva vlada branila sve izrazitijim fašističkim metodama. Vladajuća klika s regentom Karadorđevićem na čelu žrtvovala je Stojadinovića kao što je ranije žrtvovala Jevtića. Stojadinovićevo vladu oborili su članovi njegove vlastite stranke na čelu s Dragišom Cvetkovićem 3. veljače 1939. zbog nagomilanih problema u zemlji i neriješenog hrvatskog pitanja.

Profašistička politika vlade Cvetković – Maček

Vlada Dragiše Cvetkovića od 5. veljače 1939. osnovana je sa ciljem da putem sporazuma s Mačekom riješi hrvatsko pitanje. Sporazumom od 26. kolovoza 1939. stvorena je Banovina Hrvatska. Maček je postao potpredsjednik vlade, a Dragiša Cvetković predsjednik. Otcjepljenje Slovačke od Češke 14. ožujka 1939. godine, neuspjeh vojnih pregovora između SSSR-a, Velike Britanije i Francuske koji su vođeni na prijedlog SSSR-a i potpisivanje sporazuma o nenapadanju između Njemačke i SSSR-a, koji je na prijedlog Njemačke sklopljen 23. kolovoza 1939. ubrzali su sklapanje sporazuma Cvetković – Maček kojim je vlikorspska buržoazija dobila novog saveznika – hrvatsku buržoaziju. Sporazum je znatno oslabio borbu drugih ugnjetenih naroda i revolucionarnog pokreta u zemlji. Vlada Cvetko-

vić–Maček nastavila je profašistički kurs Milana Stojadinovića. Proširena je trgovina s Njemačkom. Na unutarnjem planu vlada je dala podršku poslodavcima u suzbijanju tarifno-štrajkaških akcija, poštirila Zakon o zaštiti države, uvela koncentracione logore, donijela rasistički zakon o Jevrejima i razne propise u fašističkom duhu. Vlada je sprečavala i zabranjivala radničke skupštine i ostale radničke manifestacije, predala je radničke komore, socijalno osiguranje i druge radničke ustanove HRS-u i JU-GORAS-u. Raspuštanje klasnih radničkih sindikata URSS-a bio je jedan od koraka koji je pridonio fašizaciji zemlje. Cvetković je izjavljivao da njegov režim namjerava uvesti korporativni sistem sličan onome u Italiji i Njemačkoj. Takvu profašističku unutrašnju i vanjsku politiku pomagali su članovi vlade i vojni vrhovi. Nakon napada Hitlera na Poljsku 1. rujna 1939. i ulaska Engleske i Francuske u rat s Njemačkom, raste njemački utjecaj u Jugoslaviji i jača utjecaj profašističkih orijentiranih dijelova režima i buržoazije.

Profašistička politika dr Vladimira Mačeka u Banovini Hrvatskoj

Politika dr V. Mačeka u svojoj osnovi bila je profašistička. Hrvatsku seljačku stranku otvorio je profašistički orijentiranim frankovcima i klerofašistima koji su otvoreno propagirali oslonac na fašističku Italiju i stvaranje nezavisne države Hrvatske pod njenim protektoratom. Pored toga, pod pokroviteljstvom Vladimira Mačeka osnovana je poluvojnicna organizacija Hrvatska građanska zaštita, a po selima Hrvatska seljačka zaštita sa ciljem da brani od neprijatelja hrvatstva političke i kulturne manifestacije hrvatskog naroda. Banovina je Hrvatska Zaštitu pretvorila u pomoćnu policijsku organizaciju koja je brojila oko 200.000 članova. Dr Maček je, prema talijanskim izvorima, primao emisare fašističke Italije s kojima je vodio pregovore o mogućnosti otcjepljenja Hrvatske, ukoliko ne uspiju pregovori o federalnoj Hrvatskoj u sklopu Jugoslavije. Prema sporazumu Cvetković–Maček objavljena je Uredba o Banovini Hrvatskoj u koju su ušli Savska i Primorska banovina, zatim kotar Dubrovnik, Sid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica. U nadležnost Banovine Hrvatske preneseni su poslovi poljoprivrede, trgovine i industrije, šuma i ruda, građevinarstva, socijalne politike i narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, prosvjete, pravde i unutarnje uprave. Banovini je osigurana potrebna financijska samostalnost. Uredbom je reguliran državno-pravni položaj banovine. Uredba priznaje hrvatsku naciju što je značilo ukidanje Ustava iz 1931. godine koji je polazio od postojanja jedinstvene jugoslavenske nacije i centralističkog ustrojstva države. Banovina je trebala imati Sabor koji se, međutim, nije formirao.

Reakcionarni i profašistički karakter banovine ogledao se i u tome što su državni aparat banovine

ubrzo osvojili profašistički, frankovački, ustaški i klerofašistički elementi koji su od njega stvorili uporište i omogućili razvoj pete kolone. Kao primjer toga navodimo da se logor u Bileći u jesen 1940. raspustio, logor u Lepoglavi je po odluci banovine zadržan. 17. prosinca 1939. donijeta je Uredba o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi kojom se upravnim organima daje ovlaštenje da osobe koje remete red i mir mogu upućivati na prisilni boravak u logorima. U Banovini Hrvatskoj Maček je taj zakon još poostrio. Navedenom Uredbom u banovini se dozvoljava osnivanje Hrvatske nacionalsocijalističke stranke koja je po svome karakteru bila fašistička i petokolonaška. Odgođeni su također općinski izbori, ustrojeno je pravo glasa do 24 godine života i imenovane su općinske uprave. Tolerirale su se ustaške organizacije i profašistički krizari. Hrvatska građanska i seljačka zaštita je otvoreno, sve oštrije upotrebljavana kao fašistički oružani odred protiv revolucionarnih akcija radničke klase i njenih klasnih organizacija.

U vrijeme pregovora vlade Cvetković-Maček s Hitlerovom Njemačkom i Rimom, a osobito poslije sloma Poljske, Albanije i Francuske, nezadovoljstvo seljaštva i radništva i ogorčene demonstracije, utjecale su na vladu Cvetković-Maček, koja na čelu s princem Pavlom traži oslonac protiv unutarnje opasnosti, u pristupanju Trojnom paktu 23. ožujka 1941. godine. Pristupanje silama Osovine vlada Cvetković-Maček pravdala je namjerom da izbjegne rat sa zemljama Osovine. Nakon državnog prevrata 27. ožujka 1941. godine doživio je profašistički režim Cvetković-Maček svoj konačni slom.⁶³³

⁶³³ J. Broz-Tito, Referat na V Konferenciji KPJ 1940. u Zagrebu, *Komunist*, br. 1, oktobar 1940, str. 59-100; isti, Referat na V Kongresu KPJ, V kongres KPJ, Beograd 1948, str. 9-159; Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963; F. Čulnović, Jugoslavija između dva rata, knj. II, Zagreb 1961; Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969; *Proleter* 1929-1942; J. Čazi, Š puta reformizma na put klasne borbe, Zagreb, 1977.

NOVI RASCJEP

Isključenje Pokrajinskog odbora SMRJ-a za Hrvatsku i Istupanje SPNJ-a iz Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku

Postignuto jedinstvo na IV kongresu URSSJ-a 1938. godine nikada nije bilo čvrsto zbog nastojanja rukovodstva socijalista da ga razbiju. Sukobi su izbijali zbog mnogih principijelnih i taktičkih pitanja.

Prijelaz sindikalno organiziranih radnika na masovne političke akcije, štrajkove i demonstracije, na dnevne sukobe s poslodavcima i policijom natjerali su sindikalne vrhove da se ili priključe revolucionarnoj aktivnosti i istupaju radnihi masa, ili da im se suprotstave. Naučeni na mir, a ne na rat, na peticije i molbe, a ne štrajkove i demonstracije, naučeni na polovično sporazumijevanje i potcjenjivanje uloge i snage radničke klase, sindikalni su vrhovi pod parolom »Čuvanje sindikata od zabrane« ustali protiv štrajkova. Štrajkove, koji nisu prošli zakonsku proceduru od tri mirjenja pred sudom a nakon toga usvojeni tajnim glasanjem 2/3 radnika, reformisti su proglašavali ilegalnim štrajkovima. Takvim štrajkovima nisu pružali materijalnu pomoć, a sindikalno organiziranim radnicima zabranjivali su da u njima sudjeluju. Sindikalne organizacije, koje su se oduprle takvoj štrajkaškoj politici, bile su raspuštene.

Štrajk radnika u beogradskoj aeronautičkoj industriji, u poduzećima »Rogožanski«, »Nestor«, »Rakovica«, »Mikron«, »Zmaj« i »Teleoptik« drastičan je primjer te politike. Vinko Vrankar, Bogdan Kre-

kić i Milan Šovljanski, samozvani vođe Saveza metalaca, proglasili su štrajk ilegalnim pa su putem štampe objavili da Centralna uprava Saveza nema ništa zajedničkog s njim, da ne zna tko štrajkom rukovodi i da ga zbog toga neće ni materijalno ni moralno pomagati. Radnici čitave zemlje, koji su iz solidarnosti davali izdašnu materijalnu pomoć štrajkašima, protestirali su s gnušenjem i prezirom protiv takva provokatorskog i izdajničkog rada socijaldemokratskih vođa.

Hapšenja, protjerivanja i bacanja u koncentracione logore komunista – članova centralnih uprava pokrajinskih odbora i centrale URSSJ-a, iskoristile su socijalističke krnje uprave koje nije nitko dirao, da putem kooptiranja, bez saziva plenarnih sjednica i predsjedništva, popunjuju svojim sljedbenicima upražnjena mjesta članova koji ne mogu vršiti svoju dužnost. Ti krnji izvršni odbori uzeli su svu vlast u svoje ruke, poništavali odluke kongresa i plenuma centralnih uprava, odlagali zakazane kongrese, isključivali podružničke uprave, suspendirali predređene forume. Tako je Centralna uprava Saveza metalčkih radnika Jugoslavije 3. siječnja 1940. putem svoga lista »Povjerenik« objavila da je suspendirala Pokrajinski odbor Saveza metalaca za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Na svojoj sjednici od 6. siječnja Pokrajinski je odbor odbio da izvrši naređenje krnje izvršnog odbora centralne uprave, koja je zloupotrijebila svoja ovlaštenja. Odluka o suspendiranju došla je zbog tobožnjeg prekoračenja prava u štrajkaškim akcijama, kao i zbog odbijanja da

članstvo obavezno prima štampu koju centrala URSS-a priznaje kao svoju. Prema toj odluci svaki metalski radnik morao bi obavezno kupovati i čitati »Slobodni riječ«, organ socijaldemokrata, ili će biti isključen iz članstva Saveza. U odgovoru Pokrajinskog odbora kaže se:

»Takove prijetele mogle su se nekada uvažiti. Danas će odlučiti sami metalski radnici koju štampu žele čitati, već prema tome, brani li ili zastupa ta štampa interese radničke klase i metalskih radnika ili ne.«

Šta je rukovodilo Izvršni odbor centralne uprave da donese takve odluke?

To se iz »Povjerenika« ne vidi, ali po izjavama predstavnika Centralne uprave (CU) Vinka Vrankara, koje je on u par navrata davao na sjednicama Oblasnog odbora, razlozi su uglavnom partijsko-politički.

Po njemu su SMRJ stvorili ljudi koji po svojoj ideologiji pripadaju Socijalističkoj internacionali. Ta grupa ljudi neće nikada dozvoliti da SMRJ dobije drugi ideološki karakter nego što ga oni imaju. Onome koji je protivnik te ideologije nema mjesta u savezu.

Na proširenoj sjednici Oblasnog odbora, branići postupak Izvršnog odbora centralne uprave, Vrankar je rekao: »Oblasni odbor u Zagrebu radio je sve samo nije vodio sindikalnu politiku. Takav rad vidio se i na plenumu CU,⁶³⁴ a tim stanjem se je moralo prekinuti. Raspuštanjem Oblasnog odbora, odlaganje kongresa saveza kao i odbacivanje odluka plenuma CU akt je, koji ima da sačuva savez od neodgovornih elemenata, koji u Savezu sve više dolaze do riječi.«

Na to je oblasni odbor odgovorio: »Da su izjave predstavnika IO centralne uprave tendenciozne i da one ne odgovaraju načelima političke neutralnosti našeg Saveza svakom je jasno.

Naš Savez i slobodan sindikalni pokret u sastavu URSS-a, u koji mogu ući svi metalski radnici i radnice, bez obzira na razlike vjerske, narodnosne ili političke. U njemu su se našli radnici-pripadnici svih političkih strujanja, slovenskih, hrvatskih i srpskih demokratskih stranaka, isto tako kao što su u njega ulazili radnici socijaldemokrati i ljevičari. Svi oni skupa ulazili su u ovaj Savez gonjeni bijedom i nevoljom, a u želji da preko njega poboljšaju svoj ekonomski i socijalni položaj. Do sada se nitko od njih nije ogrješio o pravilnik našeg Saveza, jer naši nadležni forumi nisu nikoga pozvali na odgovornost zbog rada koji bi bio u suprotnosti s političkom neutralnošću našeg pokreta. Podvaljivanje, koje je Vrankar učinio na adresu Oblasnog odbora, koji se je najstriktnije pridržavao načela političke neutralnosti sindikata i po svom radu postao faktor s kojim su morali svi na teritoriju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije najozbiljnije računati – ima svrhu da naš Savez razbije i od njega stvori 'političku mašicu' sta-

novitog političkoj grupi ljudi, koja već javno govori i radi na rascjepu i uništenju čitavog klasnog pokreta.

Odbijajući i insinacije, kojima se žele oblatiti naši najbolji drugovi, mi tvrdimo da je Oblasni odbor vodio niz tarifno-štrajkaških akcija na osnovu naših statuta i pravilnika, da su te akcije vođene pod kontrolom javnosti i nadležnih vlasti i do sada nitko nije rekao da je borba za veće nadnice, da je prikupljanje novih članova IO centralne uprave donio u SMRJ politički rad, osim Vrankara.

Dok je oblasni odbor tako radio, ove odluke imaju zadatak da članovima Saveza nature partijske organe i u dosadašnje sindikalne organe Saveza unesu političku notu. Jer, baciti iz Saveza svakog onog koji ne bude htio čitati partijsko-političku štampu, cjepački je akt, naročito kad se zna da na teritoriju Hrvatske ni jedna podružnica ne kupuje novine koje joj je izvršni odbor centralne uprave obavezno propisao.

Protiv takvog načina rada OO u Zagrebu u ime svih podružnica i članova SMRJ na teritoriju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije protestira i traži:

1) da naš Savez i nadalje zadrži partijsko-političku neutralnost.

2) Da i nadalje, stojeći na principu klasne borbe, a u smislu saveznih pravila vodi predano i savjesno sve metalske radnike boljim plaćevnim i radnim uslovima i punom blagostanju.

3) Da se provedu odluke plenuma CU od listopada 1939. u život i povuku sve mjere koje su u suprotnosti sa spomenutim odlukama, jer ih metalski radnici tumače kao cjepački akt dosadašnjeg jedinstvenog Saveza metalskih radnika.

4) Sve podružnice, funkcioneri i članovi trebaju i nadalje kao i do sada provoditi odluke kongresa našeg Saveza i provesti u djelo Odluke Oblasne konferencije i plenuma Centralne uprave.

Metalski radnici i radnice organizirani u našem Savezu trebaju i nadalje biti odlučni pobornici ideala kojima je do sada bio prožet naš Savez i aktivnim radom doprinijeti da se naš Savez ojača i osnaži, kako bi se radnici koji su izručeni na milost i nemilost poslodavaca i kapitalista, mogli oduprijeti prekomjernom izrabljivanju i bijedi u kojoj se nalaze.«⁶³⁵

Na to je Izvršni odbor Centralne uprave SMRJ-a u veljači 1940. godine zbog »štrajkaške nediscipline« isključio iz Saveza metalskih radnika Josipa Cazića, sekretara Pokrajinskog odbora, sa svim sastavnim organizacijama u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, s oko 2 800 članova.

Tako su reformisti na najbitnijem pitanju sindikalne politike, na tarifno-štrajkaškom pitanju, razbili URSS i stvoreno jedinstvo radničke klase.

URSS-ove sindikalne organizacije su usprkos logorima i internacijama, zabrani sindikalnih skupština i konferencija neprekidno brojtano rasle. Među-

⁶³⁴ Centralna uprava.

⁶³⁵ Glas, Zagreb, 10. I 1940.

tim, rastom URSS-a prijetila je opasnost da se URSS oslobodi svakog tutorstva socijalne demokracije i reformizma. Zato koncem godine 1939. i početkom 1940. vrhovna sindikalna reformistička birokracija izaziva rascjep i u drugim pitanjima sindikalne taktike i politike.

Dok je uporno, kroz sve odluke svojih foruma, zahtijevala od komunista da se u URSS-u bave isključivo ekonomskim problemima i iz svoje sindikalne prakse izbace sve ono što spada u oblast političke borbe, sami su koristili URSS-ovu štampu za propagiranje svojih političkih stavova i sazivali partijske frakcije. »Ujedinjeni sindikati« donijeli su na osnovi odluka aktiviranog Glavnog odbora Socijalističke partije sljedeći stav o socijalno-političkim ustanovama i sindikatima:

»Socijalistička partija smatra za osobito hitnu potrebu da se ukine režim ličnih i grupiranih komesarjata u svima radničko-namješteničkim ustanovama, radničkim komorama, berzama rada, svima ustanovama osiguranja i da se za sve njih provedu slobodni izbori, uz tajno i opšte pravo glasa, sa proporcionalnim zastupanjem lista te da se te ustanove povrate isključivo vršenju svojih zakonskih zadataka.

Isto tako hitno je povratiti punu slobodu delatnosti slobodnim kulturnim i profesionalnim radničkim organizacijama za vršenje onih poslova koji su predviđeni njihovim pravilima i pod vodstvom onih organa koje su njihovi članovi slobodno izabrali. Socijalistička stranka, pritom izjavljuje da će, poštujući partijsko-političku neutralnost sindikata, u svojim javnim nastupima kao i njeni pojedini članovi u autonomnim i kulturnim i profesionalnim organizacijama otvoreno i energično ustajati protivu svake agitacije koja bi imala za cilj da radnike upućuje na kakvo bilo tajno organizovanje u okviru legalnih organizacija ili na vršenje ličnog ili grupnog nasilja, ili da ih odvodi sa puteva demokratije i poštovanja tuđih prava i sloboda. Mi ćemo propovedati demokratski socijalizam. Mi hoćemo da se duhovna, politička, ekonomska i klasna borba u našoj državi vodi na javan, organizovan, zakonit način uz poštovanje slobode i jednakosti prava za sve; uz uvažavanje volje većine i isključenje svakoga nasilja i svake zloupotrebe bilo fizičke snage, bilo vlasti ili bogatstva.«⁸³⁸

Socijalisti Hrvatske otpočeli su hajku protiv komunista s motivacijom »da se na sve strane oživljavaju tendencije za partijsko-političkim frakcionisanjem u sindikalnom pokretu«. 19. listopada 1939. godine Uprava oblasnog podsaveza Saveza privatnih namještenika Jugoslavije za Hrvatsku, donijela je odluku o istupanju iz Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku i to zbog »neslaganja s politikom komunističke većine«. U Zagrebu su 8. siječnja 1940. godine sindikalni funkcionari socijaldemokrati odr-

žali povjerljivi frakcijski sastanak, na kojem su definitivno odlučili istupiti iz URSS-a, ako ne uspiju iz njega izbaciti komuniste.

Frakcijski sastanak održan je pod nazivom »Konferencija funkcionera slobodnih radničkih sindikata u Zagrebu« i nakon rasprave donio je deklaraciju upućenu centrali URSS-a. U deklaraciji se najprije navode odluke sarajevskog kongresa URSS-a iz 1934. godine pa se iza toga kaže:

»Nažalost mnogi faktori našeg javnog života nisu pokazali mnogo razumijevanja za značaj sindikalnog pokreta. Jedni su radili na tome da slobodne sindikate razbiju otežavanjem njihovog normalnog funkcioniranja smetnjama izvana osnivanjem sindikalnih organizacija odozgo, a drugi su radili na tome da slobodnom sindikalnom pokretu nametnu svoju volju iznutra. I jedni i drugi štetni su za radnike i namještenike i njihov slobodni sindikalni pokret.

Ali prvi su manje opasni, jer kao otvoreni protivnici stoje na nišanu, dok drugi prikriveno unutra razjedaju sindikalni organizam i onesposobljavaju ga za poslove radi kojih on postoji.

U toku 1935. godine nikao je čitav niz listova, sistematski raspoređenih po svim pokrajinama, sa zadatkom da u redovima radnika pripremaju teren za osvajanje sindikalnog pokreta iznutra, nametanjem volje čimbenika izvana, koji sa legalnim forumima sindikalnog pokreta nikakove veze nisu imali. Osim toga su se pojavile i mnogobrojne pisane instrukcije radi ostvarenja toga cilja.

Forumi sindikalnog pokreta Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije odlučno su ustali, čim su ti pokušaji otpočeli, protiv ovoga nastojanja.

Zemaljska sindikalna centrala je odmah objavila da 'ne će trpiti nikakvo čelijašenje, dolazilo ono ma sa koje strane, od desnice ili ljevice, i najodlučnije će goniti sve pojave ma kakvog i ma čijeg čelijašenja. Slobodni sindikati ne će dozvoliti da ih ma tko uvuče u poslove, koji po prirodi poslova nisu njihovih, niti će dozvoliti da postanu nečija politička mašica'.

Jednom naročitom okružnicom Centrala URSSJ je skrenula pažnju svim sindikalnim organizacijama na pojave čelijašenja po sindikatima i pozvala ih 'da ovome stanu na put najenergичnijim mjerama'. Godine 1936. Centrala URSSJ ponovno je morala da podvuče konstataciju 'da na sve strane oživljavaju tendencije za partijsko-političkim frakcionisanjem u sindikalnom pokretu, i naročito za odvajanjem radnika i namještenika iz njihovih klasne cjeline u razne partijsko-političke formacije'.

Centrala URSSJ skrenula je pažnju na opasnost za radnike od ovakvog cjepačkog rada koji se vrši u njihovim redovima i izjavila, 'da u ravnoj mjeri osuđuje svaki razoran rad u sindikatima, koji je inspiriran od ljudi ili foruma izvan sindikalnog pokreta'.

⁸³⁸ Ujedinjeni sindikati, br. 10-12, oktobar-december 1939.

Ista sjednica Centrale URSSJ riješila je: 'da se frakcije najodlučnije suzbiju, u krajnjem slučaju i isključivanjem'.

Kongres Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije, održan godine 1938. u Zagrebu, potvrdio je i podvukao značaj svih prethodnih načelnih odluka koje su bile donijete na mjerodavnim forumima pokreta ranije i stavio u zadatak Izvršnom odboru 'da vodi računa o održanju potpunog reda i discipline u pokretu'.

Konferencija mora sa žaljenjem da konstatira, da sve opomene koje su Izvršni odbor i Kongres URSSJ činili, nisu imale potrebnog djelovanja i da se ipak, u raznim sindikalnim organizacijama u punoj mjeri i dalje razvijao čelijaški rad sa ciljem da sindikalni pokret stave pod vlast jedne stranačko političke organizacije.

Koferencija konstatira dalje, da su taj čelijaški rad u sindikatima razvijali uglavnom pristalice izvjesne partijske grupacije koja je do današnjeg dana ostala na svom načelnom stanovištu 'da sindikalnom pokretu radnika i namještenika ne prizna samostalnost, već da ga podredi komandi i ciljevima partije'.

Aktivnost ovih čelija osjetila se naročito živo u posljednje vrijeme, pod utjecajem vanjskih događaja, i to poglavito na polju sabotiranja i gušenja legalne, od mjerodavnih foruma pokreta, poznate sindikalne štampe. U isto vrijeme radnicima i namještenicima je nametana izvjesna stranačka štampa, koja se pojavila pod raznim vidovima, da je se preko nje nad radnicima duhovno utjecaj.

Konstatirajući ovakav konzekventno neprijateljski stav te stranačke grupacije prema slobodnom radničkom i namješteničkom pokretu u sastavu URSSJ; konstatirajući da su bile uzaludne sve opomene činjene u posljednje vrijeme da se sa takovim radom prestane; konstatirajući da je sindikalnom pokretu pod utjecajem unutrašnjeg razornog čelijaškog rada bilo otežano da vrši svoje prave zadatke radi kojih on u stvari i postoji; konstatirajući na kraju da uspješno razvijanje slobodnog sindikalnog pokreta protiv vanjskih njegovih protivnika može da dođe do izražaja samo pod uslovom da postoji u njemu unutrašnja harmonija i red, konferencija uviđa potrebu: 'da Centrala URSSJ prema odluci svog zagrebačkog kongresa iz 1938. vodi računa o održanju potpunog reda i discipline u pokretu, u krajnjem slučaju i isključenjem', pa je zaključila da od Centrale URSSJ zatraži provođenje ovih mjera:

1. Da u sastavu URSSJ ne mogu biti začlanjene one sindikalne organizacije radnika i namještenika koji se ne pridržavaju uputstava Zemaljske sindikalne Centrale dobivenih od Centrale URSSJ.

2. Da u sklopu sindikalnih organizacija koje su u sastavu URSSJ ne mogu biti one koje se pokazu kao pristalice komunističkih i drugih nedemokratskih tendencija u javnom životu.

Centrala URSSJ trebala bi preko svojih organa izvršiti sve što je potrebno da se svaka organizacija

koja je u sastavu URSSJ, po prednjem određeno i jasno opredijeli, kao i to, da skrene pažnju organizacijama da na vlastitu inicijativu, a i po konkretnim traženjima Centrale URSSJ izvrši discipliniranje u svojim redovima i organizaciju očiste od tuđih čelija.

Izvršenje ovih mjera u unutrašnjem životu sindikalnog pokreta spada u hitne i neodložne zadatke, jer je to prvenstveni uslov da sindikalni pokret bude osposobljen za svoje svakidašnje poslove na polju zaštite interesa radnika i namještenika, koji od njega u tom pravcu očekuju maksimalni rad.

Slobodni sindikalni pokret radnika i namještenika bio je i mora ostati pokret koji obuhvaća sve radnike i namještenike naše zemlje, radi staranja za njihovom najdalekosežnijom zaštitom. Da bi to bio, on mora biti slobodan od vlasti svih političkih stranaka, radničkih ili građanskih. On treba da bude rukovođen isključivo potrebama zaštite i osiguranja najširih redova radnika i namještenika.

Ukoliko Centrala URSSJ ne bi mogla ovim zahtjevima udovoljiti i ukoliko ne bi htjela predložene mjere provesti, potpisnici ove deklaracije izjavljuju, da bi morali radničkim i namješteničkim sindikalnim organizacijama u Banovini Hrvatskoj preporučiti da povuku iz toga krajnje konzekvence pa makar i da osnuju za svoje područje novu zajednicu slobodnih radničkih i namješteničkih sindikalnih organizacija, koje bi se u svom djelovanju rukovodile samo principima Međunarodnog sindikalnog saveza.⁶³⁷

Izvršni odbor URSS-a održao je svoju sjednicu 22-23. siječnja 1940. na kojoj je izjavio da se u cijelosti slaže s deklaracijom socijaldemokratske frakcije sindikalnih funkcionera iz Zagreba pa se, među ostalim, kaže:

1. URSSJ predstavlja zajednicu slobodnih radničkih i namješteničkih organizacija čiji je zadatak da rade na popravku ekonomskog i socijalnog položaja radnika i namještenika. Ovaj cilj slobodni sindikati teže da postignu isključivo legalnim sredstvima u koje spadaju njihove tarifno sindikalne akcije za zaključenje kolektivnog ugovora i usavršavanje socijalnopolitičkog radničkog zakonodavstva, koje treba da služi najopsežnijoj zaštiti i osiguranju radnika i namještenika.

2. Ostvarenje zadataka, koje je sebi postavio slobodni sindikalni pokret u sastavu URSSJ-a spada u red najkonstruktivnijeg javnog djelovanja, jer učiniti da široke mase radnika i namještenika osjete da su ekonomski i socijalno osigurane znači stvoriti psihološke preduslove, da od njih postanu građani sa smislom za konstruktivnu političku akciju i uveliko pridonijeti, da oni prestanu da budu žrtva destruktivnog javnog rada.

3. Zadatke koje je sebi postavio slobodni sindikalni pokret može postići samo tako, ako u svojim

⁶³⁷ Slobodna riječ, Zagreb, 18. I 1940.

redovima obuhvati sve radnike i namještenike, bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku ili partijsko političku pripadnost.

4. Svi oni faktori javnog života – koji svojim nastojanjima idu za tim, da redove radnika i namještenika pod firmom sindikalnog pokreta podvajuju u razne partijsko-političke ili vjerske formacije, ili rade na tome da slobodnoj inicijativi koja niče u redovima najinteligentnijih radnika i namještenika na stvaranju njihovog slobodnog sindikalnog pokreta u cilju radničke samopomoći, posredno ili neposredno čine smetnje – u krajnjoj konsekvenciji potpomažu ona strujanja među radnicima, koja ih odvođe sa puta legalnosti i koja se uporno trude da radnicima dokažu, da su sva njihova nastojanja na legalnom terenu bezizgledna.

5. Radnički sindikalni pokret mora da bude masovni pokret. Masovni pokret može se razviti isključivo pod režimom političke demokracije, koja osigurava slobodu javne riječi i sastajanja. Zato, jer je demokracija osnovni uslov za mogućnost postojanja slobodnog sindikalnog pokreta, slobodni radnički sindikalni pokret u sastavu URSSJ je demokratski orijentiran.

6. Kao demokratski orijentiran, radnički sindikalni pokret u sastavu URSSJ ne može primiti kao ispravna ona politička stremjenja, koja propovijedaju diktaturu i rušenje demokracije, i to bez obzira da li takva strujanja dolaze sa desnice ili ljevice.

U ostvarenju svojih zadataka slobodni sindikalni pokret u sastavu URSSJ je spreman na suradnju sa svima onim snagama u našoj zemlji koje imaju razumijevanja za te zadatke i položaj radnika i koje su demokratski orijentirane.⁶³⁸

Impertjalistički stav Sindikalne Internacionale prema ratu uzrok rascjepa URSS-a

Socijaldemokratska i URSS-ova štampa popularizirala je političke stavove Socijalističke sindikalne internacionale koja je odbijala jedinstvo s revolucionarnim sindikalnim pokretima, iako se 1937. Crvena sindikalna internacionalna raspustila da bi olakšala to jedinstvo. Jugoslavensko rukovodstvo socijalista toleriralo je komuniste u URSS-u sve dok je na međunarodnom planu trajala plima jedinstvenih akcija i narodnih frontova. Kad je ona, međutim, opala davali su punu podršku državama zapadne demokracije – SAD, Engleskoj i Francuskoj koje su, plašeći se radničkog i nacionalno-oslobodilačkog pokreta, predavale bez otpora svoje pozicije fašističkim napadačima, vodile s njima pregovore, sa simpatijama su pratili i hrabрили njihovu međunarodnu reakcionarnu politiku protiv komunizma, slobodarskih i demokratskih strujanja u svijetu, nastojeći da kurs fašističke agresije usmjere protiv

SSSR-a. Zbog toga je propao pokušaj SSSR-a da sistemom kolektivne sigurnosti spasi svijet od fašizma i spriječi fašističku agresiju. Profafšističko raspoloženje evropske građanske demokracije okrunjeno je u Münchenu u rujnu 1938. godine sporazumom po kojemu je nezavisnost Čehoslovačke žrtvovana fašističkoj Njemačkoj. Da bi odgovorio rat na svom tlu, SSSR sklapa 21. kolovoza 1939. Pakt o nenapadanju s Njemačkom koja 1. rujna 1939. napada Poljsku. Putem «Radničkih novina» socijalistički vođe nametnuli su URSS-u diskusiju o odgovornosti SSSR-a za rat i o uspjesima fašističke agresije. To je izazvalo opći revolt članstva koje je KPJ vezala uz sebe bezbrojnim nitima, stekla povjerenje i ugled među njima. Socijalisti su svjesno organizirali rascjep, najprije u Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori gdje su u pokrajinskim odborima URSS-a komunisti imali apsolutnu većinu, a zatim u Srbiji i Vojvodini gdje su u vrhovnim sindikalnim forumima komunisti i socijalisti bili jednako zastupljeni. Samo u Bosni i Sloveniji u glavnim rukovodećim forumima socijalisti su imali većinu.

Pakt o nenapadanju između SSSR-a i Njemačke imao je znatan utjecaj na antifafšističku politiku Komunističke internacionale, a time i na politiku pojedinih komunističkih partija. Sada se, umjesto osnovne parole o borbi protiv fašističke opasnosti isticala borba protiv imperijalističkog rata. Komunistička partija Jugoslavije težište djelatnosti usmjerava na borbu protiv uvlačenja Jugoslavije u rat na strani Engleske i Francuske i pitanje obrane nezavisnosti zemlje od fašističke Njemačke i Italije. Borba protiv vezivanja Jugoslavije za ma koji imperijalistički blok i protiv njenog uvlačenja u rat bila je vezana uz zahtjev za političkim osloncem na SSSR i sklapanjem pakta o uzajamnoj pomoći. Pakt o nenapadanju između Njemačke i SSSR-a jugoslavenski komunisti ocjenili su kao ođgađanje rata s Njemačkom, pa prema tome KPJ ne mijenja svoju antifafšističku politiku i politiku obrane nezavisnosti zemlje. Te stavove zastupali su i komunisti u URSS-u na sastancima i konferencijama članova sindikata i radnika.

Ratni požar koji je prijetio da zahvati Jugoslaviju mobilizirao je sve reakcionarne krugove u Jugoslaviji, jedne na strani Engleske i Francuske, a druge fašističke i profafšističke struje, ratne liferante, špekulante i lihvaru na strani fašističkih sila. Uz buržoasku štampu i štampa socijaldemokrata, pod utjecajem engleske i francuske propagande, puna je laži i kleveta o SSSR-u. Socijalisti u URSS-u ponovno su postavili centar propagande protiv komunizma. Tu priliku koristili su za oštre istupe protiv komunista, pa je u povodu toga nastala tučna polemika ne samo u štampi i na političkom terenu, nego i u samim sindikatima. Poslije ulaska Francuske i Engleske u rat ova borba se još više poostrišla, a kad se Sindikalna internacionala solidarizirala s Finskom, koja se 5. prosinca 1939. zaratila sa Sovjetskim Savezom, borba se rasplamsala do vrhunca.

⁶³⁸ *Ibid.*, 10. II 1940.

Centrala URSSJ-a dobila je od Međunarodnog sindikalnog saveza pismo u kome se izražava solidarnost s finskim narodom i upućuje apel za hitnu pomoć finskim radnicima. U pismu se kaže:

»Upravni odbor Međunarodnog sindikalnog saveza na svojoj sednici 11-12. januara u Parizu izjavljuje finskom narodu najpunije simpatije i najveću solidarnost.

... Međunarodni sindikalni savez poziva hitno sve organizacije koje su u njegovom sastavu da hrabrom finskom narodu svim raspoloživim sredstvima pritekne u pomoć. Nije važno samo to da se drugovima u Finskoj pruži najhitnija i najviša moguća pomoć, nego i vlade svojih zemalja treba potsetiti da i one sa svoje strane ispunе obaveze prema Finskoj u vezi sa odlukama nedavno održane skupštine Društva naroda.

O prednjem se izveštavaju Oblasni odbori URSSJ i sve organizacije u sastavu URSSJ.

Predsedništvo URSSJ-a⁶³⁹

Sistematsko, neprijateljsko pisanje beogradskih »Radničkih novina«, apel ISS za pomoć Finskoj i centralu URSS-a, koja se nije ogradila od njega nego je inicirala sabiranje novčane pomoći za Finsku, oštro je osudio organ Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku, »Glas«. Centralu URSS-a počelo je zasipati tisuće protestnih rezolucija koje su slale organizacije, skupštine i pojedinci, protestirajući protiv prikljanjanja centrale jednom od imperijalističkih tabora. U rezolucijama su osuđivani stavovi ISS i lažna klevetnička propaganda protiv komunizma i protiv SSSR-a.

Iako je znalo za raspoloženje najvećeg dijela sindikalno organiziranog radništva koje je bilo komunistički orijentirano i komunistički odgajano, predsjedništvo URSS-a išlo je prkosno i svjesno na rascep, obrazlažući to demokratskim karakterom URSS-a i tezom da pošto su komunisti za proleterску diktaturu, njima nema mjesta u URSS-u. Pod parolom da sindikalni pokret mora ostati slobodan i nezavisan Izvršni odbor URSS-a donio je na već spomenutoj sjednici ove mjere:

»Izvršni odbor URSSJ konstatuje postojanje tendencija koje već duže vreme iznapolja ubacuju u sindikalni pokret svoje ćelije sa ciljem da ga podrede vlasti jedne političke grupacije.

Forumi sindikalnog pokreta URSS-a odlučno su ustali, čim su ti pokušaji otpočeli, protiv ovakvog nastojanja. Izvršni odbor URSS-a je još tada objavio da:

»neće trpeti nikakvo ćelijašenje, dolazilo ono ma sa koje strane, od desnice ili levice, i najodlučnije će goniti sve pojave ma kakvoj i ma čijeg ćelijašanja. Slobodni sindikati neće dozvoliti da ih ma ko uvuče u poslove koji po prirodi poslova nisu njihovi, niti će dozvoliti da postanu nečija politička mašina».

⁶³⁹ Radničke novine, Beograd, 2. II 1940.

1936. godine Izvršni odbor URSSJ je ponovno morao da upozori na to, »da na sve strane oživljavaju tendencije za partijsko političkim frakcijašenjem u sindikalnom pokretu i naročito za odvajanjem radnika i nameštenika iz njihove klasne celine u razne partijsko-političke formacije».

Izvršni odbor URSS-a skrenuo je pažnju na opasnost za radnike od ovog čepačkog rada koji se vrši u njihovim redovima, i izjavio da:

»u jednakoj meri osuđuje svaki razoran rad u sindikatima koji je inspirisan od ljudi ili foruma izvan sindikalnog pokreta».

Ista sednica Izvršnog odbora URSSJ rešila je da se frakcije najodlučnije suzbiju, u krajnjem slučaju i isključivanjem.

Kongres URSSJ održan 1938. godine u Zagrebu potvrdio je ispravnost prethodnih načelnih odluka donijetih na mjerodavnim forumima pokreta i stavio u zadatak Izvršnom odboru »da vodi računa o održanju potpunog reda i discipline u pokretu».

Izvršni odbor URSSJ konstatirao je da opomene koji su Izvršni odbor i Kongres URSSJ blagovremeno upućivali nisu imale potrebnog dejstva te da se i pored toga u raznim sindikalnim organizacijama i dalje razvija djelatnost kojoj je cilj da podcijepa sindikalni pokret i stavi ga pod vlast jedne političke organizacije.

Izvršni odbor konstatirao je dalje da su taj rad u sindikatima razvijali uglavnom pristalice Komunističke partije, koja je ostala na svom načelnom staništu: – da sindikalnom pokretu radnika i namještenika ne priznaje samostalnost već ga želi podrediti ciljevima te partije.

Aktivnost ovih ćelija osjetila se naročito živo na polju sabotiranja i gušenja legalne, od mjerodavnih foruma pokreta, priznate sindikalne štampe.

Konstatirajući da KPJ ima konzekventno neprijateljski stav prema slobodnom radničkom i namješteničkom pokretu u sastavu URSSJ; da su sve opomene bile uzaludne; konstatirajući da je sindikalnom pokretu pod djelovanjem unutrašnjeg raznog ćelijaškog rada bilo otežano da vrši svoje prave zadatke radi kojih on u stvari i postoji, konstatirajući najzad da uspješno razvijanje slobodnog sindikalnog pokreta protiv vanjskih protivnika može doći do izražaja samo pod uvjetom da postoji u njemu unutrašnja harmonija i red, Izvršni odbor URSSJ na svojoj sjednici održanoj 22. I u Beogradu uvidio je potrebu, da prema odluci svog zagrebačkog kongresa iz 1938. »vodi računa o držanju potpunog reda i discipline u pokretu, u krajnjem slučaju i isključenjem«, pa je riješio:

1) da u sastavu URSSJ ne mogu biti začlanjene one sindikalne organizacije radnika i nameštenika, koje se ne pridržavaju uputstva Izvršnog odbora URSSJ, i

2) da u članstvu sindikalnih organizacija koje su u sastavu URSSJ ne mogu biti oni koji se pokazu kao pristalice ma kojih nedemokratskih tendencija

u javnom životu, koji bi takve tendencije htjeli da nametnu sindikalnom pokretu.

Izvršni odbor URSSJ će preko svojih organa izvršiti sve što je potrebno, da se svaka organizacija koja je u sastavu URSSJ po prednjem određeno i jasno opredeli, kao i to, da skrene pažnju organizacijama, da na vlastitu inicijativu i u konkretnim traženjima Izvršnog odbora, odnosno, predstedenstva URSSJ izvrše discipliniranje u svojim redovima i organizaciju očiste od tuđih čelija.⁶⁴⁰

Na istoj sjednici, s obzirom na masovno odbijanje članova i organizacija da uzimaju radničku štampu zbog njenog neprijateljskog pisanja, Izvršni odbor potvrdio je svoj stav da je rasturanje radničke štampe koju on ne odobri nespojivo sa članstvom u URSS-u. Ta odluka glasi:

»I) Po traženju GRS⁶⁴¹ u Beogradu Izvršni odbor URSSJ na svojoj sjednici od 22. I 1940. godine odobrava izlaženje sindikalnog lista za teritoriju GRS i priznaje taj list kao svoj organ koji može stajati na raspoloženju i za potrebe drugih oblasti.

II) Izvršni odbor na svojoj sednici od 22. I. 1940. godine rešava da skrene svim sastavnim organizacijama pažnju na to, da u sindikalnim prostorijama ne treba da bude rasturanja druge štampe sem, one koja je od merodavnih foruma sindikalnog pokreta priznata kao sindikalna.

III) Izvršni odbor URSSJ na svojoj sednici od 22. I 1940. godine konstatuje da 'Glas' koji izvesna politička grupa pod vidom sindikalnog lista protura kao sindikalni organ, nije organ slobodnog sindikalnog pokreta u sastavu URSSJ. Naprotiv, time što isti list konzekventno napada Sindikalnu internacionalu u kojoj se nalazi URSSJ kao i celokupan sindikalni pokret iz svih drugih zemalja, 'Glas' spada u red listova koji protiv slobodnog i sindikalnog pokreta u URSSJ i Sindikalnoj internacionali širi neprijateljske tendencije. Sindikalnim organizacijama u sastavu URSSJ i članstvu slobodnih sindikata skreće se pažnja na ovo radi njihovog opredjeljenja. Izvršni odbor URSSJ skreće pažnju i na to, da je podržavanje radničke štampe nespojivo sa članstvom u slobodnom sindikalnom pokretu.⁶⁴²

Stav Izvršnog odbora URSSJ-a prema Pokrajinskom odboru URSSJ-a u Zagrebu bio je ovaj:

»Izvršni odbor URSSJ poziva Oblasnu upravu URSSJ u Zagrebu da se u roku od mesec dana javno ogradi od napadaja 'Glas'a organa te Oblasne uprave na Internacionalni sindikalni savez i pojedine sastavne organizacije URSSJ.

Oblasna uprava URSSJ u Zagrebu poziva se da se jednovremeno ogradi i od izjava MMO u Osijeku i drugih organa Oblasne uprave, da su sastavne organizacije URSSJ nastavak bivših Nezavisnih sindikata.

⁶⁴⁰ *Ibid.*, 9. II 1940.

⁶⁴¹ Glavni radnički savez.

⁶⁴² *Radničke novine*, Beograd, 9. II 1940.

Ukoliko Oblasna uprava URSSJ u Zagrebu ne bi udovoljila gornjim odlukama, Predstavništvo URSSJ se ovlašćuje da donese zaključak o stavljanju Oblasne uprave URSSJ u Zagrebu van sklopa URSSJ i formiraju drugog organa URSSJ za Banovinu Hrvatsku.

III Izvršni odbor saglasan je u celini sa deklaracijom usvojenom na konferenciji funkcionera slobodnih radničkih i nameštениčkih sindikata u Zagrebu 8. I 1940.⁶⁴³

Što se tiče Pokrajinskog odbora URSSJ za Crnu Goru njega je Izvršni odbor URSSJ-a na svojoj spomenutoj sjednici 22-23. siječnja 1940. odmah raspustio ovim rješenjem:

»S obzirom na administrativne potrebe, Izvršni odbor URSSJ na svojoj sednici od 22. I. 1940. godine rešio je da sindikalna oblast Crne Gore bude prisajedinjena sindikalnoj oblasti Srbije. Time prestaju automatski funkcionisati Oblasni odbor URSSJ u Podgorici i njegove dužnosti prelaze na GRS kao Oblasni odbor URSSJ za Srbiju u Beogradu. Svi MMO na toj teritoriji uspostavice odmah veze sa GRS u Beogradu i primaće isključivo od njega sva uputstva za rad.⁶⁴⁴

Doprinos socijaldemokratskih vođa zabrani klanog sindikalnog pokreta

Od rujna 1939. godine vodile su »Radničke novine« protiv SSSR-a, a i komunizma uopće, veliku organiziranu kampanju. Ona je nastavljena i poslije odluke predsjedništva URSSJ-a. Stav o toj kampanji nije predsjedništvo zvanično zauzimalo. Pustili su, kako to sami kažu, da se sukob razvije i da se pokaže do koje su mjere komunisti zavladali radničkim sindikalnim organizacijama. Taj sukob je pridonio raščišćavanju pojmova i zauzimanju stavova prema drugom imperijalističkom ratu i uvodenju nasilnog totalitarnog sistema u Jugoslaviju koji bi trebao da sačuva kapitalistički sistem. U vrijeme dok je SSSR stajao na čelu borbe protiv fašizma, nastojeći da oko sebe okupi sve snage demokracije i socijalizma da bi obranio mir i slobodu, »Radničke novine« su s nepovjerenjem, kao i sva desna socijalna demokracija u svijetu, govorile kako je to lažna politika koju će neminovni razvoj događaja dovesti do bankrotstva. Građanska i socijalistička demokracija, vodeći borbu protiv fašizma postavljala je kao uvjet daljeg napretka čovječanstva ukidanje diktatorskog režima u Rusiji, demokratizaciju Rusije, veća politička prava i bolji život radnika i seljaka u Rusiji. Jugoslavenski socijalisti nikada nisu vjerovali da sovjetski režim može biti siguran saveznik demokracije. Sporazumom s nacističkom Njemačkom prekinuta je igra s jedinstvenom frontom i obranom demokracije i mira. Zato su socijalisti Jugoslavije odlučni protivnici diktature u Rusiji koja je, prema nji-

⁶⁴³ *Ibid.*

⁶⁴⁴ *Ibid.*

ma upropastila sve plodove velike narodne revolucije. Jugoslavenski socijalisti se nadaju da će se ruski narod osloboditi diktatorskog avanturističkog režima i stati u redove s ostalim radničkim pokretima socijalne demokracije.

Socijalisti koji su se nalazili u rukovodstvima foruma URSSJ, u »Nastojanju da se izbjegne« ponovno cijepanje sindikalnog pokreta na pitanju komunizma, dozvoljavali su da se putem »Radničkih novina« objavljuju ona mišljenja socijalističke štampe i socijalista drugih zemalja s kojima su se oni slagali. Među ostalim u objavljenim člancima rečeno je da je sovjetska vlada tražila od Finske da joj ustupi dio svoje državne oblasti da bi se Finska granica pretvorena u tvrđu udaljala od Lenjingrada. Za naknadu je Sovjetska vlada nudila dvaput više svog teritorija. Finska vlada je odbila taj zahtjev, jer se njome oduzima utvrđena vojnička linija koja je prijela Lenjingradu. »Radničke novine« donijele su i javni proglas finske Socijaldemokratske stranke i sindikata, zatim apel finskog Saveza radničke socijaldemokratske mladeži, izvještaj sa sjednice egzekutive Socijalističke internacionale, članak »Finski radnici i rat« i tsl. Prenijet je iz »Borbe«, socijalističkog časopisa iz 1910. godine, članak Dimitrija Tucovića za kojega su »Radničke novine« smatrale da je aktualan. »Radničke novine« su tvrdile da su jugoslavenski komunisti poslije sporazuma SSSR–Njemačka tokom noći promijenili svoju politiku pa se onda iznosi očita laž: »da najgrlatiji borci protiv fašizma, za demokraciju i mir, naglo skretose na drugu stranu... Sada hule demokraciju, a veličaju nošioce fašizma i odobravaju osvajačke ratove«.

Osobito vidnu ulogu u stvaranju rascjepa, protivnu tadašnjem raspoloženju većina sindikalnog članstva URSS-a pa i nekih svojih istomišljenika, zauzimao je dr Živko Topalović. Njegova dva članka »Vučje pravo«⁶⁴⁵ i »Mir na severu«⁶⁴⁶ izazvali su veliko ogorčenje među tadašnjim članovima URSS-a, od kojeg se nisu mogli obraniti ni oni socijalisti koji su smatrali da ne treba ići na rascjep započet već prije objavljivanja tih članaka.

U članku »Vučje pravo« napadnuti su i crnogorski komunisti, »koji se klanjaju svemu što se iz Moskve čini« i koji su izdali dva proglasa u kojima zamjeraju sindikalnoj centrali URSSJ-a što je »uputila radničkim sindikalnim organizacijama apel Sindikalne internacionale, da šalju pomoć finskim militaristima za vođenje rata i da u tom smislu vrše presiju na vlade, uzimajući na sebe time ulogu ratnih hušaka i stavljajući se u današnjem ratnom sukobu na stranu jedne grupe ratničkih imperijalističkih sila«.

U povodu odluka koje je donio Izvršni odbor URSSJ-a na svojim sjednicama od 22–23. siječnja 1940. Oblasni odbor u Zagrebu izrazio je želju da se te odluke suspendiraju. Istu želju izrazili su i Obla-

ni odbor u Splitu, Centralna uprava Saveza kožaraca, šivača i građevinaca, kao i nekoliko mjesnih međustrukovnih odbora.

»Na osnovu čl. 24 Statuta URSSJ, Pretsedništvo URSSJ obratilo se Izvršnom odboru i tražilo od njega da se u vezi sa učinjenim prigovorima od strane pomenutih organizacija ponovno izjasni: ostaje li pri svojim odlukama od 22–23. I o. g.

Na sednici Pretsedništva URSSJ od 8. III o. g. konstatovano je: da su članovi Izvršnog odbora svoje odluke od 22–23. I 1940. u celosti potvrdili.

Prema prednjem Pretsedništvo URSSJ skreće pažnju svima Oblasnim i mesnim organima i sastavnim organizacijama URSSJ, da na odredbe čl. 24. Statuta URSSJ u kojima se pored ostalog kaže: »da se ponovna istoglasna odluka Izvršnog odbora ima bezuslovno izvoditi«.

Pretsedništvo URSSJ pozvalo je sve one koji su bili stavili primedbe na odluke Izvršnog odbora da u svome delokrugu pristupe izvođenju ovih odluka, ili će u protivnom slučaju Pretsedništvo URSSJ na osnovu ovlašćenja od Izvršnog odbora preduzeti statutarne mere u svima slučajevima nediscipline i nereda u slobodnom radničkom sindikalnom pokretu.

Odnosno, smatraće se da one organizacije i organi URSSJ koji se ne bi pokorili odlukama URSSJ od 22–23. I o. g., time automatski sebe stavljaju izvan sastava celine URSS-ovog pokreta i na taj način se same iz njega isključuju. Pretsedništvo URSSJ će konstatovati i javno objaviti sve ovakve slučajeve, ukoliko bi ih bilo. kako bi ovakvim organizacijama i telima koja bi se izdvojila iz URSSJ oduzeli legitimaciju URSS-ovog pokreta.«

To »Obavještenje« su potpisali sekretar predsjedništva Bogdan Krekić i predsjednik Milorad Bečić pod broj 23/40 od 9. ožujka 1940. pa se na sjednici održanoj 19. ožujka pozivaju na njega.⁶⁴⁷

Socijaldemokratsko vodstvo vrhovnog foruma URSSJ-a koje je očito željelo zbog svojih uskih partijskih interesa ponovno izazvati rascjep sindikalnog pokreta kao što je to učinilo i 1921. godine, pokušalo je odgovornost za razbijanje sindikalnog jedinstva prebaciti na komuniste. U vezi s tim izdali su nekoliko brošura u kojima se zalažu za partijsko-političku nezavisnost URSS-a i obranu sindikalnog jedinstva, naravno u skladu s uvjetima utvrđenim na sjednici 22–23. siječnja 1940. godine. Te knjžice naslovljene su na članove URSS-a »koji misle slobodno, svojom vlastitom glavom, a ne po naredbama Komunističke partije i partijskom teroru kojeg predvode studenti i nedorasli gimnazijalci«. U tim brošurama iznosi se stav da su komunisti, umjesto organizacijskog jedinstva ponudili samo jedinstvenu frontu. Zatim se iznosi osnova postizanja sindikalnog jedinstva. Sindikalni pokret URSS-a ne smije biti partijski, mora biti masovni pokret, u njemu se trebaju okupljati svi radnici koji imaju zajedničke

⁶⁴⁵ Ibid, 15. III 1940.

⁶⁴⁶ Ibid, 22. III 1940.

⁶⁴⁷ Ibid.

interese, bez obzira na političke boje. URSSJ se ne može vezivati ni uz jednu političku partiju, politiziranje ne smije biti povod različitih stavova u sindikatima. Pristalice svih političkih partija, članovi URSSJ-a imaju dužnost da poštuju slobodu radničkih sindikata. Pripadnost ovoj ili onoj političkoj grupi ili partiji ne bi smio biti razlog otuđivanja od klasne zajednice radničkog sindikalnog pokreta.

Kad su »Radničke novine« počele napadati SSSR zbog Sporazuma o nenapadanju s nacističkom Njemačkom, socijalistički vođe URSS-a tvrdili su u navedenim brošurama da »ulica i partizani (komunisti) počinju bez razloga napad na centralu URSS-a«. Ta rušilačka akcija pojačana je snagama iz redova studenata i gimnazijalaca kojima je stavljeno u zadatak da se povežu s mladim radnicima u zajedničkim akcijama protiv imperijalističkog rata, protiv uvlačenja Jugoslavije u rat, za obranu nezavisnosti zemlje od fašističke Njemačke i fašističke Italije. To su socijalistički vođe nazvali »novim kursom KPJ«. Iza toga se navode ispadi i nedozvoljena zastranjivanja, »grubi pristupi prema pokretu i njegovim vrhovnim forumima od strane zagriženih partizana i njegovih svjesnih i nesvjesnih eksponeata«. Tako je nazvan i štrajk građevinara koji je vođen bez sporazuma s Glavnim radničkim savezom, stvaranje opozicije u beogradskom Mjesnom međustrukovnom odboru i pokušaj mijenjanja stare uprave »Abraševića«. Osim toga, zabranjeno je izdavanje letaka u ime »Sindikalno organizovane omladine« u povodu akcije »Branit ćemo zemlju« mimo foruma pokreta i pozivati radnike članove URSS-a na omladinske uranke pod Avalom. Nije se smjelo organizirati redovite izlete po okolini Beograda i unutrašnjosti, sudjelovati u akcijama za pravo glasa žena u ime pojedinih organizacija URSS-a, nije se smio »Međustrukovni omladinski odbor« u Beogradu bez znanja i odobrenja Izvršnog odbora Glavnog radničkog saveza. Dalje, nije se smjelo pozivati članove URSS-ova pokreta da sudjeluju u akcijama studenata i ovima dozvoljavati da sudjeluju na skupštinama i akcijama URSS-ova pokreta kao i širiti među mladim radnicima, članovima URSS-a, omladinske antifašističke časopise »Mladost« i druge spise i pozivati te mlade radnike na razne akademije antifašističkog karaktera. Kao primjer nedozvoljenog pristupa navodi se rad Mjesnog Međustrukovnog odbora u Kragujevcu i rad Oblasnog odbora u Podgorici koji je skupljao potpise među organiziranim i neorganiziranim radnicima protiv centrale URSS-a zbog njene podrške Finskoj, Engleskoj i Francuskoj i izdavao letke protiv Sindikalne internacionale, protiv njenih rukovodilaca, nazivajući ih »gospodom izdajnicima«. Oblasnom odboru se prigovaralo i to da je, kad je bio raspušten i pripojen GRS-u, sprečavao mjesne međustrukovne odbore u Kraljevu i Cetinju da provedu odluke Izvršnog odbora URSSJ-a. Isto tako se tretirao i zahtjev nekih saveza u Beogradu da se umjesto »Radničkih novina« pokrene »Radnički list« koji je zbog

svoga ispravnog stava zabranjen. U brošurama se govori o »nelojalnoj harangi protiv centrale URSSJ zbog objavljenog apela za Finsku«, kao i to da se u jednom ilegalnom letku pod potpisom »Pristalice klasnog radničkog pokreta« optužuje predsjednik URSSJ-a Milorad Belić da je, u sporazumu s policijom, radio na slamanju štrajka tramvajaca, jer o njemu nije bio obaviješten GRS.

Kao primjer nediscipline iznosi se i odluka Izvršnog odbora centrale šivača u kojoj stoji da odluke Izvršnog odbora Predsjedništva URSSJ-a nisu obavezne za taj savez i njegovo članstvo, i da udovolje zahtjevu podružnice saveza u Dubrovniku da se izdvoji iz sarajevskog i pripoji podsavezu u Zagrebu; također se nije smjelo u jednom ilegalnom letku s potpisom »Radnička omladina klasnog radničkog pokreta« tvrditi da imperijalisti Londona i Pariza nastoje uvući u ratni požar i ostale male narode, kao da u svijetu nema i drugih imperijalista. Isto tako Savezi kožaraca i šivača vodili su 1940. godine tarifne pokrete i štrajkove u Beogradu, a da o tome prethodno nisu obavijestili ni GRS ni URSSJ.

Govoreći o metodi rada komunisti, socijalističko vodstvo URSSJ-a tvrdi da su one nedemokratske jer ne dozvoljavaju da svaki čovjek slobodno misli i da se prema svome uvjerenju opredjeljuje. Činjenica je, međutim, da su komunisti u ovom sukobu tražili primjenu demokratije, pravo da istupaju prema vlastitom uvjerenju i da se opredjeljuju prema idejama koje su slobodno usvojili, što im je socijalističko vodstvo URSSJ-a, po cijenu isključivanja, zabranjivalo. Socijalisti su se posebno okomili na stav njihov prema štampi, pišući da radnici zbog terora svojih komunističkih učitelja ništa ne čitaju osim ilegalnih letaka i buržoaske štampe, dok se »Radničke novine« bojkotiraju. Usmjerenost socijalista na izazivanje novog rascjepa vidljiva je iz niza primjera. Tako, npr. sarajevska podružnica, na čijem čelu su bili socijalisti, istupa iz Saveza bankarskih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIĆ) kojim rukovode komunisti. Rukovodstvo URSS-a ovaj primjer ne navodi kao razbijačku i rušilačku akciju u tom savezu.

To su uglavnom navedeni razlozi koji su uzeti u obzir prilikom donošenja poznatih odluka na sjednici IO URSS-a 22-23. siječnja 1940. godine. Napadajući partizane i komuniste centrala URSSJ-a je neprekidno naglašavala da URSSJ ideološki i organizacijski pripada Međunarodnom sindikalnom savezu u Parizu (ISS) odnosno Amsterdamskoj internacionali, čije odluke lojalno, u interesu cjeline i jedinstva, izvršuje. Prema tome, nepoštivanje ovih odluka povlači za sobom automatsko isključenje iz URSSJ-a Odluke Izvršnog odbora URSSJ-a, po priznanju samoga vodstva, naišle su na žive i različite komentare kako među članstvom URSS-a, tako i u ostalim radničkim organizacijama. Bilo je vrlo oštiri napada na njih, političkog tumačenja koja su

uglavnom davali komunisti, uz podršku svih protivnika socijalističkog URSS-ova vodstva.⁶⁴⁸

Konačnu odluku o rascjepu donio je Izvršni odbor URSS-a 27. listopada 1940. na sjednici u sastavu: Belić, Krekić, Veličković, Pfeiffer, Medić, Rozmajer, Mašić, Sabo i Janošević. U obrazloženju se navode podaci već više puta objavljeni i prepričani pa se sa žaljenjem konstatira da su Savez tekstilno-odjevnih radnika i Savez kožarsko-prerađivačkih radnika prestali da budu sastavne organizacije URSS-a. Isto tako Izvršni odbor je sa žaljenjem konstatirao da je Pokrajinski odbor URSS-a u Zagrebu odbio da primi i provede odluke Izvršnog odbora, pa se time izdvojio iz cjeline URSS-ova pokreta. Umjesto na Kongresu izabranog Pokrajinskog odbora pozvane su sastavne organizacije URSS-a s područja Banovine Hrvatske da formiraju Privremeni oblasni odbor URSS-a u Zagrebu. Pošto je jedini Savez privatnih namještenika na području Banovine Hrvatske ostao prema odluci Izvršnog odbora URSSJ-a u njegovu sastavu, to je Oblasni odbor SPNJ u Zagrebu trebao vršiti funkciju Oblasnog odbora URSS-a za Hrvatsku. Sjednica je, pored toga, skrenula pažnju organizacijama, forumima i članstvu koji su ostali u sastavu socijalističkog dijela URSS-a da se organizacijski prilagode prilikama u kojima se razvija sindikalna organizacija. U tom smislu treća ići na stvaranje lokalnih ili regionalnih autonomnih organizacija, kao i u formiranje autonomnih oblasnih sindikalnih foruma. Ovom je odlukom Izvršni odbor URSSJ-a u stvari pozvao svoje pristalice na cjepanje sindikalnih podružnica i međustrukovnih sindikalnih odbora, kao i oblasnih sindikalnih odbora u kojima su komunisti imali većinu. Tom odlukom se od socijalista iz raznih sindikalnih podružnica željelo stvoriti mješovite lokalne podružnice ili podružnice za čitave regije.

Pošto su ranije isključivani komunisti i raspuštane sindikalne podružnice prilaze kolektivno u Savez industrijsko-zanatskih radnika, da bi to spriječio Izvršni je odbor URSSJ-a donio odluku o provođenju razgraničenja u kojoj se kaže:

«Više sastavnih organizacija podnelo je centrali URSSJ žalbe, da Savez industrijsko-zanatskih radnika sa sedištem u Zagrebu, u svome radu na terenu zalazi u krug organizacione nadležnosti tih saveza i time krši odluke kongresa, o razgraničenju. Povodom ovih žalbi Izvršni odbor URSSJ rešava da Savez industrijsko-zanatskih radnika skrene pažnju na ovu okolnost i pozove da sve slučajeve gdje je nepravilno postupio reparira i da se ubuduće pridržava

va kongresnih odluka o razgraničenju. Ukoliko Savez po ovome u roku od mesec dana ne bi postupio, stavlja se, u duhu rečene kongresne odluke, automatski van celine sindikalnog pokreta.»⁶⁴⁹

Tako su socijaldemokrati nastavili s borbom protiv revolucionarnog radničkog pokreta i rastućeg utjecaja Komunističke partije u njemu. Rascjepom su nastojali oslabiti Ujedinjeni radnički sindikalni savez koji je pod utjecajem komunista postao masovna revolucionarna organizacija radničke klase. Socijalisti su, da bi sačuvali naklonost vladajuće buržoazije, sputavali razmah štrajkaške borbe radnika. Da bi »zaštitili« sindikate od zabrane proglašavali su mnoge radničke štrajkove nezakonitima, vodili kampanju protiv komunističkih akcija, objavljujući ujedno provokativne članke protiv komunista i donijeli spomenute odluke o rascjepu URSSJ-a. Sve se to događalo u 1940. godini, kada je sva kapitalistička klasa Jugoslavije otvoreno govorila i pripremala uvođenje nasilnog totalitarnog režima. Među pojedinim dijelovima buržoazije bilo je neslaganja o načinu i obliku toga režima, podjele vlasti i načina da se izbjegnu veliki potresi, ogorčenja naroda. Sva krupna buržoazija bila je složna u tome da je u interesu očuvanja kapitalističkog poretka potrebno ugušiti klasnu borbu radnika, zabraniti slobodni sindikalni pokret i uspostaviti obavezne fašističke sindikate. Komunisti u URSSJ-u vodili su oštre okrajše s nametnutim uredbama i organima vlasti, tako da je u 1940. godini značaj štrajkaške borbe dobio obilježje političke borbe protiv samog kapitalističkog sistema. Utoliko je za veću osudu pokušaj rascjepa socijaldemokratskih vođa koji su željeli onemogućiti štrajkove i razvikat borbenog radnog sindikalnog pokreta. Komunisti su, usprkos izdajničke uloge socijaldemokrata u sindikatima, ojačali borbu za sindikalno jedinstvo i isticali ogromnu važnost borbe za obranu klasnog sindikalnog pokreta i njegovu potpunu organizacijsku i akcionu slobodu.

Tako su socijaldemokrati uz suradnju s policijom razbijali klasni sindikalni pokret. To je prije svega bio udarac i po interesima samih socijaldemokrata. Očito je bilo da su vrhovi URSS-a izgubili glavu. Sve se više lomila ekonomska baza njihove egzistencije. Socijalistima je ostalo ili da zajedno s komunistima brane socijalne i ekonomske tekovine radničke klase i izađu sa sindikalno organiziranim masama na široki put revolucionarne političke borbe, za vlast radnog naroda, za pobjedu socijalizma, ili da se podvrgnu vodstvu buržoazije i likvidiraju svoje organizacije na račun profašističkih sindikata JUGORAS-a i HRS-a. Oni su se opredijelili protiv revolucionarne političke borbe, za likvidaciju i razbijanje URSSJ-a.

⁶⁴⁸ Radničke novine, Beograd, 1. XI 1940.

⁶⁴⁹ «Članovima i prijateljima URSSJ za partijsko političku nezavisnost URSSJ u obranu sindikalnog jedinstva. Pročitaj i daj drugome da čita». Brošuru je vjerovatno izdala centrala URSSJ-a i GRS-a, Svetog Save ulica broj 3, Beograd.

NASTOJANJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE DA OČUVA KLASNI KARAKTER URSSJ-a

Aktivl klasnog jedinstva u poduzeću

Zbog djelatnosti rukovodstva URSS-a koje je vodio cijepanju sindikata Jugoslavije, oni ulaze u jednu od najtežih faza svoga razvoja. Klasna borba u Jugoslaviji zahtijevala je jedinstvo radničke klase, a URSSJ je, s više od 150.000 članova predstavljalo njeno jezgro, idejno vezano uz Komunističku partiju Jugoslavije. Otkako je KPJ usmjerila svoje članove na rad u sindikatima, provodila je politiku jedinstvene proleterske fronte, nastojeći da rascjepkanost i šarolikost klasne sindikalne organizacije poveže i ujedini. Jedinstveni klasni sindikati trebali su biti masovne organizacije koje će okupiti i najborbenije radnike »neutralnih« sindikata – SBOITIC-a i SGRJ-a⁶⁶⁰, raznih strukovnih saveza, ORS-a, kršćansko-socijalističkih, nacionalističkih i profašističkih sindikata. U zajedničkim akcijama URSS-a i članova neklasnih sindikata dominiralo je revolucionarno raspoloženje radnika. To revolucionarno raspoloženje pokretalo je i sindikalno neorganizirane radnike pojedinih poduzeća ili grupa poduzeća. URSSJ je postao središte cjelokupnog revolucionarnog rada Komunističke partije. Ona je pridobila za svoju sindikalnu politiku i gotovo sve niže i srednje sindikalne funkcionare. URSSJ je tako postao masovni pokret sindikalno organiziranih radnika, koji je pored niza tarifnih pokreta, štrajkova i drugih oblika zaštite ekonomskih interesa radnika razvijao i različite oblike sindikalnog obrazovanja, kulturno-prosvjetnu i sportsku aktivnost.

Razvoj masovnih štrajkova sve je više dobivao na značaju posebno u većim industrijskim centrima. U sindikatu se razvio i sistematski rad među ženama radnicama, a radnička se omladina okupljala u omladinskim sekcijama. Komunisti su imali dominantan utjecaj u najvećem broju mjesnih sindikalnih organizacija, sindikalnim savezima i njihovim centralama. Fašistička opasnost na međunarodnom planu značajno je utjecala na socijaldemokratsko vodstvo da prihvati dogovaranje i sporazumijevanje s komunistima. No ta su suradnja i sporazumi uvijek dolazili u pitanje u trenutku kad bi režim poostrio hajku na komuniste. Ranije smo vidjeli da je dio vodstva URSSJ-a, u dogovoru s režimom, pokušao razbiti jedinstvo sindikalnog pokreta. Desni socijalisti na čelu s Bogdanom Krekićem nastojali su uoči IV. kongresa URSS preotvoriti u instrument reakcije. Isto nam je tako, poznata Titova inicijativa koja je dovela do održavanja kongresa i spriječila razbijanje sindikata, koji su se na kongresu afirmirali kao borbeni organi revolucionarnog

radničkog pokreta. URSSJ je postao škola iz koje su se regrutirali novi članovi i aktivisti Komunističke partije. Klasne borbe u kojima su oni sudjelovali poprimile su vrlo oštar karakter nakon izbijanja drugog svjetskog rata. S druge strane, uvjeti života i rada bili su sve teži. Cijene su rasle. Klasni su sindikati bili prisiljeni sve češće postavljati zahtjeve za povećanje nadnica. Režim je zabranio održavanje sastanaka, dogovora i kulturnih priredbi. Štrajkovi u to vrijeme izbijaju sve više i imaju karakter političkih sudara s reakcionarnim režimom. Režim je slao policiju, žandarmeriju i zaštitu na štrajkaške straže i hapasio štrajkaške odbore. Za obranu svoje klasne politike režim je počeo koristiti i vojsku – putem mobilizacije štrajkaša i stvaranjem vojnih koncentracijskih logora. URSS-u je stalno prijetila opasnost da bude zabranjen.

Otvorene pripreme za uvođenje totalitarnog sistema u zemlji još su više pogoršale položaj radnih masa. Jugoslavenska krupna buržoazija složila se oko toga da je u interesu očuvanja kapitalističkog poretka potrebno ugušiti klasnu borbu radnika, makar i po cijenu gubitka nacionalne nezavisnosti. Potpuno porobljavanje i obespravljenje radničke klase trebalo se izvršiti zabranom klasnih radničkih sindikata i uspostavljanjem obaveznih fašističkih sindikata koji bi bili u rukama vlade i kapitalističke klase te onemogućili i ugušili radničke akcije i štrajkove. Socijaldemokratske vođe uključili su se u uspostavljanje takozvanog »Gradanskog mira« i »novog poretka«, onemogućavajući krupne štrajkove i tarifne pokrete radnika. Raspuštanjem niza organizacija i isključivanjem iz URSS-a borbenih klasnih sindikata i čitavih pokreta davali su svoj doprinos gušenju revolucionarnog karaktera URSS-ovih organizacija.

Uredbom o rješavanju radnih sporova željela je kapitalistička klasa likvidirati svaku legalnu mogućnost klasne borbe. U nastaloj akutnoj krizi kapitalističkog sistema svaka borba za minimalne i dnevne interese radnika koja se vodi protiv nametnutih uredbi dobiva veliki politički značaj, jer se vodi usprkos zakonskim zabranama. Rušenje reakcionarnih zakona napad je na sam reakcionarni sistem. Favoriziranje i prisilno uvođenje HRS-a i JUGORAS-a u tvornice i radionice imalo je za cilj da osigura njihov monopolisti položaj. Pored Uredbe o sprečavanju radnih sporova uvodili su kapitalisti i poslodavci, uz pomoć policije, zaštite i vojske, HRS i JUGORAS u tarifne pregovore i sklapanje kolektivnih ugovora koje su organizirale i uvodile URSS-ove organizacije. Tamo gdje su URSS-ove organizacije postavljale zahtjeve za obnovom kolektivnih ugovora i povišenjem nadnica poslodavci su odgovarali da su spremni obnoviti ugovore i dati tražene povišice,

⁶⁶⁰ Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika i Saveza grafičkih radnika.

ako pregovore vodi i ugovor zaključi HRS ili JUGORAS, a tamo gdje su štrajkovi otpočeli tražili su da u pregovaračke odbore uđu predstavnici HRS-a ili JUGORAS-a bez obzira na to da li ovi sindikati imaju članove koji su zainteresirani za taj pokret. Štoviše, poslodavci su kolektivne ugovore koje su sklopili s organizacijama URSS-a davali na potpis HRS-u ili JUGORAS-u.

Komunisti, članovi klasnih sindikata, u sve oštrijim sudarima s reakcionarnim režimom dali su u »Proleteru«⁵⁵ proglas u kojem se, među ostalim, kaže:

»Već ovi pogoršani uslovi nameću radničkoj klasi nove metode i nove načine borbe. Putokaz ovim novim metodama i načinu borbe treba da budu oni brojni štrajkovi koji su vođeni pod vrlo teškim uslovima reakcije i policijskog nasilja, što je bilo moguće jedino zato jer je rukovodstvo u tim borbama osiguralo radnički aktiv koji, iako pripada sindikatima, u poduzeću se povezoa s neorganizovanim radnicima. Samo ovakav aktiv svjesnih i borbenih radnika u samom preduzeću mogao je osigurati kompaktnost radnika u borbi i zaštititi svojih legalnih predstavnika. Samo takvim kolektivom na bazi jedinstva radnika odozdo po preduzećima moći će se sačuvati klasni sindikalni pokret koji treba da rukovodi borbom radnika za njihove svakodnevne interese. Samo takvim kolektivom onemogućuje se ostvaranje zločinačkih planova buržoazije koja pomoću vlasti i svojih slugu socijaldemokratskih izdajica i drugih nazovi radničkih vođa HSS-a i Jugorasa ide za uništenjem klasnog sindikalnog pokreta i time da onemogući štrajkove i druge oblike radničke borbe.

Dosađanje iskustvo nebrojeno puta pokazalo je da napor za sindikalnim organizovanjem radnika, jačanjem sindikata, ostaje uzaludan ako nije spojen s pripremanama za borbu i sa samom borbom. Treba odlučno suzbijati one pojave u sindikalnom pokretu, koje pod izgovorom »čuvanja sindikata«⁵⁶ suzbijaju borbeni duh radnika i stvarno olakšavaju i vode ka likvidaciji klasnog sindikalnog pokreta. Avangarda radničke klase mora biti svjesna da će samo borbom moći da se suprotstavi naletu reakcije na sindikate i na sindikalne akcije.

Buržoazija se od vajkada stara da razdvoji radničku klasu stvaranjem sindikata kojima rukovode poslodavački agenti. Ta podvojenost bila je uvijek i najglavniji razlog neuspjeha i porazima radničke klase. Stoga se pred klasni sindikalni pokret stavlja danas imperativni zadatak: k o v a t i j e d i n s t v o radničke klase, kovati ga u jeku borbe za novu borbu. Da bi se to razbija- nje radničke klase onemogućilo, potrebno je odlučno suzbijati pogrešku koja je duboko ukorijenjena u klasnom sindikalnom pokretu, a to je frontalna borba klasnog sindikalnog pokreta protiv poslodavačkih i drugih sindikata, borba koja ne pravi razliku između vodstva i radnika tih sindikata. Moramo gledati na sve sindikate, Jugoras, HRS, Narodne i Hrišćanske sindikate kao na sindikate u kojima su

takođe organizovani radnici čiji su interesi zajednički sa interesima radnika URSS-a. Formiranjem ovakvih jedinstvenih borbenih zajednica po preduzećima osiguravaćemo čvrsto jedinstvo odozdo. Samo ovakvom formom organizacije moći ćemo da odolimo svim naletima reakcije i da vodimo borbu, kako protiv pogoršanja životnih uslova tako i za odbranu sindikata, radničke slobode te protiv narodne izdaje koju sprema jugoslovenska buržoazija.

*Formirajmo pokret klasnog jedinstva sa svojim bazama u preduzećima koji će obuhvatiti borbene radnike iz svih sindikata i neorganizovane, povezanih na osnovi zajedničke platforme.*⁵⁶

U »Srp i čekiću«, organu Komunističke partije Hrvatske o novim metodama i načinu borbe koje nameće radničkoj klasi uvođenje otvorenog fašističkog režima pisalo se: »Uobičajeni način borbe kroz tarifne pokrete i štrajkove koje vode sindikati danas više ne odgovara, jer je onemogućena uredbama i policijskim nasiljem. Sindikatima (iako sa njima upravljaju sami radnici) ometa je mogućnost pokretanja i vođenja štrajkova. Težište rukovođenja štrajkova i radničkih borbi ne može više biti na sindikatu i sindikalnom vodstvu. Za uspješno uvođenje borbi, težište rukovođenja tim borbama potrebno je prenijeti na radničke aktivne po poduzećima... Radnički aktiv koji pripada jednom sindikatu treba da predstavlja srž toga sindikata, ali u poduzeću treba da se poveže i sa borbenim radnicima koji su organizirani u drugom sindikatu ili su iz bilo kojeg razloga neorganizirani. Naporima buržoazije da razbije i razdvoje radnike koje provodi putem vodstva HRS-a i Jugorasa i socijalističkih vođa URSS-a treba suprotstaviti čvrst jedinstveni radnički borbeni front odozdo koji će razvijati borbu, protestne akcije i štrajkove solidarnosti.«⁵⁷

Ovaj je stav bio osnova za niz rasprava među komunistima koji su radili u URSS-u i drugim klasnim sindikatima. Neki su shvatili osnivanje aktiva kao bazu za tarifno-štrajkašku aktivnost, kao odricanje od sindikata najvažnijeg odreda koji okuplja radničke mase oko Komunističke partije, kao potcjenjivanje klasnih sindikata i njihove uloge u klasnoj borbi, napuštanje borbe za URSS kako pred režimom, tako i pred novom izdajom socijaldemokracije koja ga želi pretvoriti u neklasnu organizaciju.

U članku »U borbu za odbranu slobode sindikalne akcije i organizacije«⁵⁸ »Srp i čekić«⁵⁹ ističe da je do potcjenjivanja važnosti obrane klasnog sindikalnog pokreta došlo zbog toga što su neki komunisti pošli od pretpostavke da se sindikatima kojima stoje na čelu socijaldemokrati, a koji su postali oružje buržoazije za razbijanje jedinstva radničke klase i radničke ekonomske borbe, ni u čemu ne razlikuju od vođa HRS-a, JUGORAS-a i sličnih profašističkih organizacija. Pretpostavka da sindikati ne mogu voditi političke i ekonomske borbe u postojećim uvjetima

⁵⁵ *Proleter* 1929–1942, str. 696–698.

⁵⁶ *Srp i čekić*, br. 4, sredina kolovoza 1940, str. 42–44.

nije točna, jer se svaka ekonomska akcija radničke klase treba povezati s borbom za slobodu akcije sindikalnih organizacija. Isto je tako pogrešno osuditi sindikate na potpunu pasivnost, jer reakcionarni zakoni sprečavaju sindikatima vođenje ekonomske borbe. Sindikate koji ne vode ekonomske borbe radnici neće podupirati i braniti, već će ih napuštati. Sindikati mogu izvojevati punu slobodu sindikalne akcije ako se budu borili agitacijom i akcijama protiv brana koje toj borbi postavljaju kapitalistička reakcija. Klasi sindikalni pokret mora se boriti za saveznike, stvaranjem pokreta klasnog jedinstva, koji će obuhvatiti radnike svih sindikata i koji će stvarati svoje jedinstvene sindikalne aktivne. To je put pokretu klasnog jedinstva u poduzeću.⁶⁵³

Pokušaj fašizacije radničkog pokreta predstavlja i Uredba o lučkim radnicima. Njome je zabranjen svaki štrajk, ukinuti su svi kolektivni ugovori, a sva sporna pitanja između radnika i poslodavaca trebala su rješavati takozvani lučki odbori i lučki sud, stvoreni prema uzoru korporativnog fašističkog sistema. Nekoliko dana nakon objavljivanja Uredbe stupili su radnici u Solinu kraj Splita u štrajk. Protiv njih je režim poslao žandarmერიју i zaštitu. Na to su splitski i drugi lučki radnici stupili u štrajk iz solidarnosti. Iako su štrajkovi i kolektivni ugovori bili zabranjeni, sklopljen je kolektivni ugovor s poslodavcima jer su se ovi plašili da može doći do generalnog štrajka. Komunistička partija ocijenila je štrajk vrlo značajnim. Lučki radnici u Splitu podigli su zastavu revolucionarne borbe protiv režima, njegovih tajnih okružnica, reakcionarnih uredbi i uvođenja fašističkog sistema.⁶⁵⁴

Režim Cvetković-Maček pokušao je svirepim terorom ugušiti štrajkove koji su izbijali u Beogradu, Zagrebu, Splitu, Solinu, Trogiru, Ljubiji i demonstracije u kolovozu i rujnu 1940. godine u Beogradu, Zagrebu, čitavoj Dalmaciji, Podgorici, Mostaru, Mariboru i Ljubljani. Protiv interiranja nekoliko desetaka radnika u Splitu, splitski su radnici odgovorili protestnim generalnim štrajkom. U Mostaru su radnici protiv zatvaranja svoga doma odgovorili protestnim generalnim štrajkom. U Omišlu su radnici i seljaci razoružali žandare i oslobodili uhapšene koje su htjeli da otpreme u koncentracijski logor. Protiv seljačke zaštite vodili su borbeni seljaci pokrete, pa su pojedince oslobađali iz zatvora. Demonstracije protiv skupoće u Mariboru pretvorile su se pred zgradom policije u protestne demonstracije protiv policijskog nasilja. Sve su to bili vjesnici odlučujućih klasnih sukoba rukovodećih Komunističkom partijom.⁶⁵⁵

Vlada Cvetković-Maček bila je prisiljena da svoju namjeru o potpunom uništenju sindikalnih organizacija i klasnog sindikalnog pokreta uvođenjem prisilnih sindikata odloži. Računajući s tim da će re-

žim to ipak učiniti, Komunistička je partija u pogledu sindikalne borbe pred sve partijske organizacije i komuniste u klasnim sindikalnim organizacijama postavila sljedeće zadatke: »1. Ojačati borbu za sindikalno jedinstvo radnika odozdo, primijeniti nove forme koje će odgovarati toj zadaći i novim prilikama. 2. Treba ne samo mobilizirati sve snage radničke klase za obranu postojećih pozicija klasnog sindikalnog pokreta protiv ujedinjenog napada vlade, kapitalista i socijaldemokratskih, hrvoskih, jugoslovenskih vrhova, nego i odlučnom borbom praktički slomiti sve uredbe i ostale neprijateljske pozicije koje kočće razvitak radničke sindikalne akcije i klasne organizacije.«⁶⁵⁶

Organizacijski oblici klasnog sindikalnog jedinstva su radnički aktivni po tvornicama i radionicama koji ne zamjenjuju klasi sindikalni pokret, nego čine njegovo najjače uporište. Važnost obrane sindikata ističe se ovim riječima:

»Radnička klasa mora danas mobilizirati sve snage, da sprijedi udar po klasnom sindikalnom pokretu. Obrana tog pokreta mora da se pretvori u jedan jedinstveni val preko čitave zemlje i već unaprijed mora pokazati buržoaziji da će radnička klasa svoje sindikate i svoje pozicije braniti svim sredstvima. Treba ukazati radnicima, da kod toga oni ne brane pozicije socijalističkih izdajnika. Ne, nasupro! Borba za obranu klasnog sindikalnog pokreta nije moguća bez uporedne borbe protiv tih socijalističkih izdajnika i agenata buržoazije. Radnička klasa će da brani sindikate i od vlade i od njih. No, kad se govori o raspustu klasnih sindikata, onda nisu u pitanju samo sindikati. Uništenjem klasnog sindikalnog pokreta buržoazija hoće uopće da onemogući borbu radničke klase za svoje ekonomske zahtjeve. U toj borbi je moguće i nužno mobilizirati sve radnike bez iznimke. U obrani sindikalne slobode treba da bude jedinstvena sva radnička klasa. Komunisti, članovi sindikata, treba već sada da preduzmu sve mjere, kako bi pokrenuli radničke mase u odlučnu borbu protiv zločinačkih namjera vlade i buržoaske reakcije uopće.«⁶⁵⁷

Primjer solinskih i splitskih obalskih radnika istican je kao put kojim radnička klasa treba da prisili kapitaliste i vlast da razgovaraju s njom i da prihvate njene zahtjeve.

Konferencije Komunističke partije Jugoslavije o sindikatima

Prva konferencija KP Hrvatske održana je 25. kolovoza 1940. u Dubravi u Zagrebu. Na konferenciji je prisustvovalo 67 delegata, među kojima i sekretar CK KPJ Josip Broz Tito. Socijalni sastav delegata bio je: 35 radnika, 14 seljaka, 13 intelektualaca i dva obrtnika. Na konferenciji je, pored ostalih problema, postavljeno i sindikalno pitanje. Delegati sa

⁶⁵³ *Ibid.*, br. 4, kolovoz 1940. str. 62–64.

⁶⁵⁴ *Ibid.*, str. 67–68.

⁶⁵⁶ *Proleter 1929–1942*, str. 709–711.

⁶⁵⁶ *Ibid.*, str. 716.

⁶⁵⁷ *Ibid.*

sela govorili su o Seljačkoj zaštiti kao o hrvatskim četnicima. Konfurencija je istakla da KPH uspješno odjelva naletima klasnog neprijatelja, te je uputila pismo Staljinu zahvaljujući mu na pomoći u zauzimanju pravilnog stava o nacionalnom pitanju i pismo Georgiju Dimitrovu »kormilaru Komunističke internacionale i prvoborcu za proletersko jedinstvo u cijelom svijetu«. U pismu se ističe njegov doprinos formiranju Komunističke partije Hrvatske. U pismu Centralnom komitetu KPJ kaže se da je KPH izrasla iz borbenih redova Komunističke partije Jugoslavije, da je njezin neotuđivi dio. Kazano je također da Komunistička partija Hrvatske nasuprot nacionalnoj mržnji koju raspaljuje hrvatska buržoazija, ističe proleterski internacionalizam, suradnju i bratstvo radnog naroda svijeta nacijama Jugoslavije. Upućeno je i pismo komunistima utamničenicim u jugoslavenskim zatvorima i koncentracionim logorima i Jugoslavenima borbicima Španjolske Narodne Republike. Konfurencija je osudila vladu Cvetković-Maček zato što ne pristaje na amnestiju političkih zatvorenika, već puni tamnice novim narodnim predstavnicima, što je Banovina Hrvatska poslala svoje predstavnike u državni sud, te što nastoji da stavi Jugoslaviju u službu njemačkog i talijanskog fašizma.

U Hrvatskoj se HSS, na čelu s Mačekom, pokazao u pravoj svjetlosti donošenjem raznih odredbi kao, npr., Uredbe o rješavanju radnih sporova između poslodavaca i radnika, Uredbe o obalskim radnicima, Uredbe o kotarskim skupštinama itd. Te su uredbe po svojoj reakcionarnosti prevazišle čak i zloglasnu šestojanuarsku diktaturu. U progonima radničke klase Banovina Hrvatska je prednjačila. Koncentracijski logori, masovna hapšenja, strijeljanja po ulicama i mučenja radničkih boraca svakodnevne su pojave. Od osnivačkog kongresa 1937. godine do 1939. KPH je postigla lijepe rezultate, osobito u sindikalnom radu. Međutim, na drugim područjima vodstvo CK KPH je padalo pod utjecaj malograđanske ideologije i nacionalizma, prepuštajući vođenje radničke klase vodstvu HSS-a i SDS-a što je došlo do izražaja za vrijeme »Anschlussa« Austrije i prilikom izbora 11. prosinca 1938. godine. Zbog svega toga je u jesen 1939. CK KPJ je smijenio rukovodstvo KP Hrvatske i imenovao novo. Konfurencija je tražila između ostalog da partijska organizacija ostvari jedinstvo radničke klase i pojača rad u radničkim sindikatima.

Da bi se pod rukovodstvom KPJ ostvarilo jedinstvo radničke klase potrebno je da svi članovi Partije i sve partijske jedinice po poduzećima i radionicama vode svakodnevnu borbu za to jedinstvo, za svakodnevne životne potrebe radnika, veće nadnice, kraće radno vrijeme, higijenske uvjete rada, protiv šikaniranja itd. U borbi za ove zahtjeve konfurencija je tražila da se organiziraju akcioni odbori, aktivni, po radionicama i poduzećima i to ne samo od članova klasnih sindikata, već i od članova HRS-a, JUGORAS-a i neorganiziranih radnika. Putem tih

odbora jedinstva trebalo je povesti borbu za obranu klasnih sindikata, slobodu organiziranja i štrajka.

Konfurencija je istakla da su radnički sindikati najvažnije oružje radničke klase u borbi za poboljšanje njenog ekonomskog položaja. Zadatak je komunistima da vode svakodnevnu borbu protiv socijaldemokratskih, HRS-ovih i JUGORAS-ovih vođa koji pokušavaju da sindikate pretvore u oružje za razbijanje klasnog jedinstva radnika. U borbi za svakodnevne zahtjeve radničke klase, putem akcionih odbora i aktiva, treba stvarati i učvršćivati borbeno jedinstvo sindikata. Dalje je konfurencija tražila od komunistima da se bore protiv neshvaćanja važnosti obrane klasnih sindikata i važnosti rada komunistima u njima, te da se poostri borba protiv socijaldemokratizma među članovima Partije koji rade u radničkim sindikatima.⁶⁵⁸

Pokrajinskom konfurencijom KPH za Dalmaciju koja je održana 2. kolovoza 1940. u Siroboju (na putu Split-Stobreč) rukovodio je Josip Broz Tito. Donijeti su slijedeći stavovi o sindikatima: »Današnja situacija traži da komunisti svim silama porade na stvaranju jedinstva radničke klase odozdo, na organizovanju uspješne svakodnevne borbe za interese radnika i zajedničke borbe svih radnika URSS-a, HRS-a i drugih sindikata protiv pokušaja uništenja klasnog sindikalnog pokreta. Partijske organizacije moraju posvetiti najveću pažnju organiziranju političkih i ekonomskih akcija, akcija za poboljšanje životnih uslova radnih masa, povezujući tu borbu sa političkom borbom radničke klase i cjelokupnog radnog naroda za socijalna prava i političke slobode, protiv skupoće i lihvarske pljačke, protiv rata, za čvrsti savez sa velikom socijalističkom zemljom – Sovjetskim Savezom. Radne mase Dalmacije spremne su da se bore za svoja prava. Partija mora tu borbu organizirati i voditi.«⁶⁵⁹

Prva konfurencija Komunističke stranke Slovenije održana je u srpnju 1940. Prisustvovalo je 45 delegata. Među osnovnim zadacima utvrđen je i borba za dnevne zahtjeve radnog naroda. Od sindikata se tražilo pojačanje borbi protiv reakcionarnih socijaldemokratskih, kršćansko-socijalističkih, narodno-socijalističkih i JUGORAS-ovih sindikalnih vođa koji pokušavaju da učine sindikate kočnicom klase borbe i da ih pretvore u kapitalističko oružje za razbijanje radničkog klasnog jedinstva. Konfurencija je tražila organizacijsko jačanje borbenog sindikalnog jedinstva odozdo, da se savlada sektarstvo u odnosu na jedinstvo s borbenim radnicima iz JUGORAS-a, Jugoslavenske strokovne zveze JSZ i Narodne strokovne zveze NSZ, da se posveti pažnja akcionom jedinstvu sindikalno organiziranih i sindikalno neorganiziranih radnika, da se maksimalno mobiliziraju svi sindikati u borbi za dnevne zahtjeve

⁶⁵⁸ *Srp i čekić*, br. 7, prosinac 1940. str. 105–122; *Proleter* 1929–1942, str. 727–734.

⁶⁵⁹ *Ibid.*, str. 701.

ve radničke klase, da se poostri borba protiv oportunističkih socijaldemokratskih vođa i njihovih stavova da sindikati u tadašnjoj situaciji ne mogu biti nosioci neposrednih akcija, te da se poostri borba protiv sektaškog potcjenjivanja uloge koju su imali sindikati u tadašnjoj fazi klasne borbe.⁶⁰⁰

U Crnoj Gori, Boki, Sandžaku, Kosovu i Metohiji održana je Pokrajinska konferencija KPJ 7. rujna 1940. godine u prisustvu sekretara CK KPJ Josipa Broza Tita, te je donijela, između ostalog, i odluke o radu komunista u sindikatima. U njoj se traži da komunisti najenergičnije suzbiju pojavu bježanja iz klasnog sindikalnog pokreta. »URSSJ je organizacija klasnog sindikalnog jedinstva uprkos razbijačkom držanju socijaldemokratskih agenata buržoazije. Napuštanje URSS-a znači prepušteni radnike njihovom otvorenom utjecaju. To jedinstvo je od ogromnog političkog značaja. Zato se treba boriti i protiv oportunističkog i u suštini socijaldemokratskog skretanja po kojoj sindikalna borba zavisi od legalnih sredstava. Takva shvaćanja zastupaju socijaldemokratske vođe i vođe Jugorasa zajedno sa poslodavcima i policijom.«⁶⁰¹

U rezoluciji Pokrajinske konferencije KPJ za Vojvodinu održane u kolovozu 1940. u Kamenicama (Fruska Gora) kaže se da Komunistička partija kao veoma važan zadatak postavlja »Ostvarenje jedinstva radničke klase u borbi protiv imperijalističkog rata, za bolji život, politička prava i slobodu radničke klase, u borbi protiv režima i poslodavaca, plaćenog vodstva Jugorasa i reakcionarnog vodstva socijalista i svih onih koji pokušavaju da ometu i razbiju stvaranje borbenog saveza radnika, seljaka i radnog naroda. Borba za očuvanje i jačanje klasnih sindikalnih organizacija i stvaranje jedinstva odozdo sa radnicima HRS-a, Jugorasa i sl., koji su ili si lom ili zbog nedovoljne klasne svijesti uvučeni u te antiradničke organizacije... Najodlučnije voditi borbu protiv oportunističkih, razbijačkih i likvidatorsko-dešperaterskih elemenata u sindikatima, koji uplašeni od vodstva Jugorasa, napuštaju klasnu borbu i propovijedaju njeno obustavljanje ili odlaganje, izgovarajući se teškoćama. Uprkos svim teškoćama ojačati rad i okupljanje radnika u URSS-ovim sindikatima kao jedinim klasnim radničkim organizacijama, a stvarajući odbore jedinstva po svim poduzećima. Treba iz korijena uništiti oportunističko socijaldemokratsko shvaćanje da se uvijek moraju do kraja iscrpiti sva legalna sredstva po Uredbi o minimalnim nadnicama, pre nego što se stupi u borbu, pošto su takva sredstva i shvaćanja uperena protiv uspješne radničke borbe za bolji život. Ostvariti jedinstvo radnika u borbi, bez obzira da li pripadaju URSS-u, Jugorasa, HRS-u ili su neorganizovani, te na taj način omasoviti štrajkaške borbe i tarifne akcije, povezujući ih s borbom po-joprivrednih radnika i sveznjih seljaka jer je to naj-

bolji način za potpuno opiranje ujedinjenom frontu klasnog neprijatelja.«⁶⁰²

U Skoplju je u kolovozu 1940. godine održana Pokrajinska konferencija Makedonije. Konferencija je pošla od konstatacije da se pojačala eksploatacija radničke klase i cijelog makedonskog naroda. Radnici su kroz štrajkove branili svoje interese, sudjelovali u manifestacijama i demonstracijama protiv velikosrpske politike i nacionalnog ropstva, tražili od komunista da pojačaju borbu za jedinstvo radničke klase i borbu protiv vodstva socijalne demokratije, te vodstva JUGORAS-a koje provodi najdivlji nacionalizam i šovinizam u redovima radničke klase. Zahtijevalo se također da se vodi borba za jedinstvo makedonske radničke klase, borba za bolji život, za veće nadnice i higijenske uvjete rada, za pravo na štrajk i sindikalno organiziranje, štampu i klubove koji treba da obuhvate organizirane i neorganizirane radnike.⁶⁰³

Pokrajinska konferencija za Bosnu i Hercegovinu održana je 26. i 27. srpnja 1940. godine u Sarajevu. Prisustvovalo je 20 delegata. Konferencija je utvrdila da »Zbog toga što su URSS-ove organizacije u Bosni i Hercegovini u većini mjesta u rukama socijaldemokrata koji nisu nikada zastupali interese radničke klase, radnici nerado ulaze u sindikate. Kod radnika se stvorilo uvjerenje da to nisu njihovi klasni sindikati, već sindikati Jakšića i kompanije. Takav nepriavljen odnos prema sindikatima prenijet je i u redove članova Partije. Potrebno je prevladati takvo pogrešno shvatanje o sindikatima. Partijsko članstvo mora ispraviti svoja shvaćanja o tom pitanju i prići najaktivnijem radu na omasovljenju sindikata. Svi radnici moraju postati svjesni da samo njihovim ulaženjem u sindikate može biti uništen utjecaj socijaldemokrata, sluga buržoazije, i da će samo kroz masovne sindikate radnička klasa moći da popravi svoj teški položaj.«⁶⁰⁴ Pred partijske organizacije postavljeno je kao jedan od najvažnijih zadataka borba za jedinstvo radničke klase. Njeno jedinstvo trebalo je stvarati kroz akcije radnika u poduzećima i to tako da se obuhvate radnici iz svih postojećih sindikalnih organizacija kao i neorganizirani, te da se treba boriti protiv utjecaja poslodavačkih organizacija – HRS-a i JUGORAS-a. Nasuprot težnji buržoazije da kroz poslodavačke sindikate razjedini radničku klasu, članovi klasnih sindikata moraju težiti stvaranju jedinstva odozdo, formirajući jedinstvenih odbora u poduzećima u koje treba da ulaze svi radnici, kako organizirani tako i neorganizirani.

I na VI zemaljskoj konferenciji SKOJ-a utvrđeno je da će se ekonomska borba radničke omladine najbolje razviti okupljanjem mladih radnika i šegrtu u klasnom sindikalnom pokretu. To će se postići ako u svim tarifnim i drugim radničkim akcijama

⁶⁰⁰ *Ibid.*, str. 712–713.

⁶⁰¹ *Ibid.*, str. 738.

⁶⁰² *Ibid.*, str. 739–740.

⁶⁰³ *Ibid.*, str. 741–743.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, 745–746.

budu istaknuti i zahtjevi radničke omladine i šegrta, za slobodno organiziranje, za veću nadnicu, kraće radno vrijeme, jednaku nagradu za jednaki rad, protiv noćnog rada omladine, za slobodan nedjeljni odmor, protiv šikaniranja šegrta i njihove upotrebe za kućne poslove, protiv zlorabotrebne učenika, protiv obaveznog tjelesnog odgoja, za nastavu koja će ulaziti u okvir radnog vremena, zdravstvenu zaštitu itd. Klasi sindikalni pokret je najbolji zaštitnik dnevnih interesa radničke omladine i zato mlade treba okupljati i radi njihove obrane. Polazeći od toga valja organizirati u poduzećima jedinstvo mladih radnika, radnica i šegrta, bez obzira na organizaciju kojoj pripadaju (URSS-u, HRS-u, JUGORAS-u, NSZ-u i sl.).⁶⁶⁵

U Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ održane u Zagrebu u listopadu 1940. donijete su ove odluke o radu u sindikatima: »U svakom radu u sindikatima, u poduzećima i raznim masovnim organizacijama komunisti treba da budu prvobornici i organizatori borbe za svakidašnje interese radnika. U poduzećima i raznim masovnim radničkim organizacijama komunisti trebaju da stvaraju odbore jedinstva radničke klase zajedno sa neorganizovanim radnicima, sa radnicima URSS-a i iz drugih sindikata kao na primjer iz HRS-a, Jugorasa, kršćanskih

sindikata itd. Zadaća tih odbora jedinstva treba da bude: a) okupljanje svih radnika u poduzećima u borbi protiv zajedničkog zla i za zajedničke svakodnevne interese radnika; b) odbori jedinstva treba da okupe u poduzećima sve radnike i da pod vodstvom komunista stvore čvrsto borbena jedinstvo za jačanje i očuvanje klasnog sindikalnog pokreta i borbu za ostala prava radnika. Pri tome se treba strogo čuvati i šablona i organizacione forme, koja bi te odbore samo izolirala od masa. Takovo borbena jedinstvo se čeliči u raznim tarifnim i štrajkaškim borbama gdje komunisti moraju da prednjače svojim primjerom borbenosti; c) komunisti u sindikatima treba da se bore protiv bježanja iz URSS-ovih sindikata zbog izdajničke uloge socijaldemokratskih vođa u sindikatima, jer se na taj način slabi klasi sindikalni pokret i borba radnika a radnici prepuštaju pljačku poslodavaca; d) treba odlučno pobjeći sektaštvu nekih komunista i simpatizera, koje ometa saradnju s ostalim neklasnim organizacijama (HRS, Jugoras itd.), ali u isto vrijeme treba nemilosrdno raskrinkavati pred radnicima tih sindikata reakcionarna, poslodavačka vodstva tih sindikata i njihovu ulogu; e) treba neprekidno raskrinkavati izdajničku, cjepačku i lakejsku ulogu socijaldemokratskih vođa pred radničkim masama.«⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ *Ibid.*, str. 743–744.

⁶⁶⁶ *Proleter 1929–1942*, str. 771–772.

ZABRANA DJELOVANJA UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE

Josip Broz Tito o sindikatima krajem 1939. godine

U prosincu 1939. godine napisao je Josip Broz Tito (Valter) izvještaj Kominterni u kojem piše:

»Najviše uspjeha KPJ ima u sindikalnom pokretu. Klasi sindikati su ove godine bili na čelu mnogobrojnih štrajkova radnika, koji su se završavali u 90 posto slučajeva uspješno. Ta borba klasnih sindikata za poboljšanje uvjeta života radnika dala je dobre rezultate koji su našli svoj izraz u ogromnim uspjesima sindikata na izborima radničkih povjerenika u posljednja dva mjeseca. Izbori su se počeli provoditi još u proljeće, no vlada ih je prenijela na juli i august kako bi dobila mogućnost da svojim sindikatima pripremi pobjedu putem terora itd., no desilo se sasvim drugo, radnici su pokazali što hoće.

Mi do sada imamo konačne rezultate samo za Sloveniju. Tri sindikata, koja su se zajedno borila protiv vladinog sindikata dobila su u Sloveniji 25.000 glasova, a Jugoras vladin sindikat, dobio je samo 4.900 glasova. Od 25.000 glasova URSSJ je dobio 13.000. U Bosni, gdje vlada ima svoja poduzeća

i ugljene bazene, rezultati su sljedeći: klasi sindikati dobili su 67 mandata, Mačkov hrvatski sindikat 30 mandata, a vladin sindikat ukupno 15 mandata. U nekoliko monopolističkih poduzeća održani su izbori sa ovakvim rezultatom: klasi sindikati dobili su 81 mandat, vladini 15, a hrvatski sindikat Mačeka 4 mandata. Ova velika pobjeda klasnih sindikata svjedoči o tome da je vladino vještačko stvaranje sindikata pretrpjelo neuspjeh. Ova pobjeda svjedoči i o klasnoj svijesti radnika, ona svjedoči i o tome da se rad komunista poboljšao u sindikatima.

U sindikalnom radu ima još dosta nedostataka i grešaka. Greška je bila što su klasi sindikati skoro bez borbe prepuštili svoje radničke komore vladi. Klasi sindikati do sada još nisu ozbiljno postigli sindikalno jedinstvo s neklasnim sindikatima. Oni nisu koristili akciono jedinstvo u tom cilju. Greška je bila i to što klasi sindikat nije postigao uključivanje ORS-a koji ima oko 6.000 članova, koji je također klasi, mada se na njegovom čelu nalazi polufasist Haramina, i koji sada postaje baza trockista. Nedostaci u borbi klasnih sindikata su i u tome što je

ta borba još necentralizirana, što klasni sindikati u svakoj oblasti vode borbu izolirano itd.

Kod naših drugova nije još sasvim preživjelo sektaštvo u odnosu na neklase sindikate, no ipak su se u posljednje vrijeme u tome mnogo popravili. Uspjesi komunista u klasnim sindikatima vidi se i kroz to što su uspjeli postići suglasnost sa socijalistima da se u klasne sindikate učlane i učenici te da se stvore omladinske sekcije u klasnim sindikatima. Svi ti uspjesi komunista u sindikatima stvaraju mogućnost za uspješnu borbu radi ostvarenja sindikalnog jedinstva.

Klasni sindikati imaju nekoliko svojih listova. »Radničke novine« u Beogradu uređuju se uz učesće naših drugova, mada se u redakciji nalazi većina socijalista. »Glas sindikata« je naš list, a ostala dva-tri lista izlaze u neznatnom broju i nalaze se u rukama socijalista.

Mada u klasnim sindikatima postignuti sporazum sa socijalistima nije narušen, Socijalistička partija se sasvim drugačije ponaša. Političko rukovodstvo socijalista, naročito u posljednje vrijeme, ponovo nas napada. Jedan dio socijalista u Zagrebu, zajedno sa trockistima, vodi kampanju protiv Sovjetskog Saveza, naročito poslije sporazuma o nenapadanju između Sovjetskog Saveza i Njemačke.⁶⁶⁷

1940. godine kriza prouzrokovana ratom sve je žešće pritisivala radne mase. Cijene su rasle iz dana u dan. Sve veća nezaposlenost uvjetovana obustavom rada mnogih poduzeća zbog nestašice reprodukcijskog materijala i stalno pogoršavanje položaja najširih narodnih slojeva samo je bio dio neudača koje su se sručile na radni svijet. Porast cijena doveo je do smanjenja realnih nadnica i plaća tako da su postale nedostatne za podmirenje najnužnijih životnih potreba. Minimalne nadnice koje su podignute s dva na četiri dinara na sat, prema službenim podacima bile su za 250 dinara manje od porasta troškova života. Radnici su se masovno organizirali da bi poboljšali svoj ekonomski položaj pa su solidarnošću i složnim nastupom postizavali povišice plaća i poboljšavali svoje radne i životne uvjete. Utuda značajan porast sindikalnog pokreta i u odnosu na broj članova i mjesta u kojima su djelovali sindikalno organizirani radnici.

»Masovnim ulaskom radništva iz radionica i tvornica u sindikalne organizacije nastalo je nužno pomjeranje snaga u samom sindikalnom pokretu. Zapažamo svuda u organizacionom pogledu pobjedu principa pune demokracije i sve izrazitiju likvidaciju onog malobrojnog elementa, koji je od prije ostao u nekim sindikalnim forumima; likvidaciju njihovih ne radničkih postupaka i oportunističkih metoda sindikalne akcije te kočenja opravdanih nastojanja radnika da si osiguraju bolji život. Današnje jedinstvo radnika, ostvareno odozdo, skovano zajedničkom sudbinom svih onih koji su prisiljeni uprijeti sve snage da se odupru stalnom pogoršanju svoga života – to jedinstvo je toliko čvrsto da su po-

jedinačni pokušaji cjepača tog jedinstva svuda svršili jadno.«

Pojedini reformistički vođe u klasnim sindikatima izgubili su svoje pristalice, pa i pored svih demagoških nastojanja nisu mogli vratiti izgubljeno povjerenje radnika.

»Ova značajna konsolidacija slobodnog sindikalnog pokreta ogleda se u čitavom nizu uspjelih tarifnih akcija i pokreta, vođenih opetovano tokom godine u svim poduzećima i radionicama, čiji su članovi organizirani. Prema još nepotpunim podacima obuhvaćeno je bilo tokom 1940. godine na teritoriju Hrvatske 78.795 radnika u otprilike 500 tarifnih pokreta i akcija. Pri tome je postignuta prosječna povišica nadnica za 29,59 %, tj. najmanje 15 % pa do 100 i više posto.

Ova akcija i pokreti nisu svuda vođeni bez otpora poslodavaca te je stoga bilo i sindikalne borbe, koje su u velikoj većini slučajeva završene punim uspjehom za radništvo i okrunjene povoljnim kolektivnim ugovorima. No treba napomenuti, da kraj svih tih uspjeha povišice nadnica i poboljšanje radnih i ostalih uslova ni izdaleka ne dostižu porast skupoće i pogoršanje svih ostalih uslova rada.⁶⁶⁸ To bezuvjetno dokazuje i okolnost da je kraj svih napora i postignutih uspjeha prema službenim podacima SUZOR-a prosječna radnička nadnica poslala u godini dana tri puta manje (za 16,96 posto) nego što je porastao minimalno uzet službeni prosjek cijena (49,10 posto).

Rad Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku 1940. godine

Prema zapisnicima, Pokrajinski je odbor URSSJ-a za Hrvatsku održao sjednice 12. prosinca 1939; 2, 16, 24. i 30. siječnja; 15. i 26. veljače; 12. ožujka; 4. i 23. travnja; 7. i 21. svibnja; 5, 18. i 25. lipnja i 16. srpnja 1940. godine. Konstituirajuća sjednica Pokrajinskog odbora održana je 12. prosinca 1939. Za predsjednika je izabran Stjepan Šalomon, za potpredsjednika Adam Katić, za tajnika Miroslav Pintar, za blagajnika Blaž Valjin, za zapisničara Aleksandar Obratil. U podnietom izvještaju rečeno je da su održane skupštine 3. prosinca u Čakovcu i 10. prosinca u Varaždinu. Podniet je izvještaj o karlovačkoj trikotazi i o okončanju štrajka Saveza lučkih i obalskih radnika u Susaku. MMO URSSJ-a Zagreb izdao je letak i plakate za skupštinu. Odbor je riješio da na zbor koji će se održati 17. siječnja u Splitu pošalje Miroslava Pintara, a na skupštinu koja se održavala istog dana u Karlovac poslani su Josip Kraš i Ružica Turković. Riješeno je da se o skupoći i tarifnim akcijama štampa proglas u 20.000 primjeraka. Odlučeno je da se o izborima za radničke povjerenike, nezaposlenosti, obrazovnim tečajevima za funkcionare i o prosvjetnom radu raspravlja na idućoj sjednici.

⁶⁶⁷ ACKSKJ, KI 1939/11.

⁶⁶⁸ Radnički tjednik, Zagreb, 3. I 1941.

Na sjednici 2. siječnja 1940. zbog hapšenja Andrije Žaje, Blaža Valjina, Miroslava Pintara i Adama Katića, na prijedlog Rade Končara, za tajnika je izabran Ivan Horvat, za potpredsjednika Aleksandar Obratili, za blagajnika Rudolf Mlinarić, a za zapisničara Rade Končar. Zaključeno je da se pošalje okružnica svim mjesnim međustrukovnim odborima u vezi sa situacijom u URSS-ovu pokretu i promjenama u Pokrajinskom odboru.

Okružnica je poslana već sutradan pod brojem 1/40. U njoj se kaže da kapitalistička klasa vodi istodobno borbu protiv URSS-a i komunističkih organizacija, te da zbog nekontroliranog rasta cijena naglo rastu troškovi života a realne nadnice padaju, zbog čega se sazivaju protestne skupštine po gradovima i industrijskim mjestima koje vlada najčešće proglašava zabranjenima. Tako je zabranjena skupština Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a u Zagrebu koja je sazvana 3. prosinca 1939. Na skupštinu je došlo 16.000 radnika. Kada im je saopćeno da je skupština zabranjena, otpočele su demonstracije protiv skupoće i rata. Pred Hrvatskim narodnim kazalištem u Zagrebu održana je protestna skupština i nastavljene su demonstracije. Dalje se u okružnici kaže: »Poslije toga bez ikakvog povoda u subotu 16. prosinca 1939. policija je pritvorila, bez ikakvog objašnjenja, oko 50 istaknutih funkcionera i članova našeg pokreta. Ova hapšenja su izvršena bez ikakvog opravdanja i zakonskog oslonca. Ona su uslijedila kao reakcija kapitalističke klase na aktivnost našeg pokreta. Uhapšeni drugovi i drugarice nisu znali zašto su zatvoreni, pa su u ponedjeljak 18. prosinca stupili u štrajk gladu. U petak 22. prosinca delegacija MMO u Zagrebu intervenirala je kod banske vlasti i predala za g. bana predstavku, u kojoj je traženo da se neopravdano uhapšeni funkcioneri i članovi našeg pokreta puste na slobodu. Ta predstavka ostala je bez uspjeha i oko 40 naših drugova i drugarica odvedeno je 27. prosinca u teško mjesto u internaciji u Lepoglavu, gdje se i sada nalaze. O toj internaciji njima nisu dana ni pismena rješenja, kako to novi čl. 12. Zakona o zaštiti države propisuje, tako da nisu mogli podnijeti ni žalbe.

Odstranjenje ovih drugova iz rukovodstva našeg pokreta bez sumnje je gubitak za pokret. Ali ne smije se dozvoliti da se dogodi ono što protivnici žele: umrtvljenje, dezorganiziranost i bezglavost naših sindikalnih organizacija i Oblasnog odbora, te prepuštanje radničke klase neograničenom izrabljivanju poslodavaca. Naš pokret doživio je već mnoge udarce ali se održao. Održali su ga radnici i namještenici koji se nisu dali uplašiti, već su bez preklada vodili borbu za svoje životne interese i za slobodu sindikalnog rada, jer je to dvoje nerazdvojno povezano. Ni sada ne smije doći do zastoja u radu organizacija. Prilike ukazuju na to, da će skupoća i dalje rasti i da moramo još jače i odlučnije povesti borbu za povećanje nadnica i doplatak na skupoću. Svaki zastoj u radu, naročito u ovo vrijeme blo bi neo-

prostiva i nepopravljiva greška. Aktivnim radom povećat će se broj članova organizacija, proširiti njihov utjecaj i ojačati akciona sposobnost. Kako se među interniranim drugovima nalaze i nekoliko redovnih članova Oblasne uprave, to su sada njihovi zamjenici postali redovni članovi. Na sjednici Izvršnog odbora od 2. siječnja o. g. on se konstituirao: Stjepan Salamon predsjednik, Aleksandar Obratili potpredsjednik, Ivan Horvat tajnik, Rudolf Mlinarić blagajnik. Članovi: Antun Cvetković, Rade Končar, Ruža Turković, Muharem Grozdanić, Petar Pribolšan. Revizijski odbor: Josip Dugantić, Vilim Kun, Đuro Bunjević. Oblasna uprava nastavlja s redovnim radom. Pozivaju se sve sindikalne organizacije i MMO da ostanu u najtješem kontaktu s Oblasnom upravom, da izvršavaju prema njoj sve statutarne obaveze i da pravovremeno izvještavaju o svim stvarima koje se odnose na sindikalni rad.»

Na sjednici od 16. siječnja riješeno je da Rade Končar obide MMO u Bjelovaru, Osijeku, Vukovaru, Vinkovcima i Slavonskom Brodu. Končar je izvršio taj zadatak i podnio izvještaj na sjednici od 24. siječnja. Na temelju njegova izvještaja odlučeno je da se umjesto Hodaka kao plaćenog sekretara u Osijeku postavi Slavko Knežević. U okružnici koju je uputio Pokrajinski odbor URSS-a svojim mjesnim organizacijama prikazuje se politika banske vlasti prema radnicima i karakter demonstracija od 3. prosinca 1939. Poslije demonstracija koje su održane 10. prosinca 1939. do kraja godine banska vlast je uhapsila 43 komunista među kojima sindikalne funkcionare Dragutina Sailija, Đuru Bermanca, Đuru Špoljarića, Josipa Kraša, Dragu Petrovića, Dragutina Marušića i Mariju Raušević. U vezi s upravo navedenom okružnicom uhapšeni su njeni potpisnici: Stjepan Salamon i Aleksandar Obratili. Bio je uhapšen i Rudolf Mlinarić. Umjesto Salomona riješeno je da predsjedničku dužnost vrši Anton Cvetković, a da blagajnik i tajnik bude Ivan Horvat.

Na petoj sjednici 30. siječnja odlučeno je da se banu Banovine Hrvatske uputi predstavka u kojoj će se zahtijevati puštanje na slobodu uhapšenih sindikalnih funkcionera. Predstavku su banu odnijeli Horvat, Kudeljčić i Ružica Turković. Na toj je sjednici odlučeno da Rade Končar napiše proglas o situaciji u kojoj se nalazi sindikalni pokret Hrvatske. Proglas je rasturen 5. veljače 1940. Potpisao ga je Rade Končar. On glasi:

»Oblasni odbor URSS-a za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu. Radnicima i namještenicima! Rat, skupoća, nezaposlenost, glad i bijeda biju radničku klasu. Od kako je prenesen u Evropu veliki imperijalistički rat koji je prije tri godine otpočeo u Aziji i Africi, položaj radničke klase i siromašnog dijela stanovništva u čitavom kapitalističkom svijetu, pa i kod nas, teško se pogoršao. Iako naša država nije uzela direktnog učesća u velikom sukobu engleskog i njemačkog imperijalizma, krupni jugoslavenski kapitalisti, bankari, dioničari, ratni špekulanti, bogataši i lihvari nesmetano nabijaju cijene, pljačkaju i bo-

gate se na račun radnika i namještenika, seljaka i siromašnih građana naše zemlje. Samo za dva mjeseca, u rujnu i listopadu, dignute su cijene robi koju troše najširi slojevi naroda za 40-60 %. Stotine i hiljade radnika otpuštaju se s posla zbog nedostatka sirovina i pomoćnog materijala. Zima, teška i gladna, ušla je u stanove radnika, a glad poput aveti prijeti hiljadama njihovih porodica.

Crna reakcija, progoni i hapšenja bijesne sa sve strane. Povećani udar reakcije osjetili su prvo radnici u tvornicama i radionicama. Poslodavci koji se osjećaju svemogućim otpuštaju masu radnika, članove URSS-ovih sindikata. Sprečavaju se izbori radničkih povjerenika, predaju se vlastima borbeni radnici kao buntovnici. Stotine radničkih funkcionera hapšeno je i stalno se novi hapse. Stotine su bez suda i presude silom otjerani u koncentracione logore. Ujedinjena i složna kapitalistička klasa Srbije, Hrvatske i Slovenije napada na organizacije klanog radničkog sindikalnog pokreta, da bi time slomila borbu radničke klase protiv skupce, ratnih špekulanata i reakcije. Kapitalistička klasa i reakcija hoće najprije slomiti moral radničke klase, ocrniti njene ideale i prvoborce, da bi je onda mogli nesmetano izrabljivati.

Gradanska štampa, HRS, SHPN⁶⁶⁹ i druge proturadničke organizacije pojačale su borbu protu nas. Poslodavci silom gone radnike u HRS pod prijetnjom izbacivanja sa posla, osnivaju se štrajkbrevetski odbori, denuncira se i vrši najgora rabota protiv čestitih boraca za prava i interese radničke klase. Izbacivanjem s posla, razbijanjem jedinstva radnika u poduzećima, hapšenjima, progonima, prijetnjama i stalnom vikom da će klasne organizacije biti raspuštene želi se pokolebati moral radničke klase, razbiti organizacionu snagu klanish sindikata, da bi preko porušenih kolektivnih ugovora uveli sistem rada koji će još više i jače obogatiti kapitalističku klasu i povećati njenu vlast nad radnim narodom.

Cjepači na djelu! U takvoj situaciji naročito su potrebni jedinstveni, snažni i borbeni sindikati, koji će uspješno organizirati otpor radničke klase protiv svih njezinih neprijatelja. To je bio glavni zadatak URSS-ovih organizacija i one trebaju i nadalje da budu žarište radničke klase u borbi za bolji život. Protiv toga se bori kapitalistička klasa svim sredstvima. Nju u tome pomažu njezini saveznici, koji su se uz pomoć reakcije, a protiv volje radnika i namještenika, održali u URSS-ovom pokretu. Isti oni ljudi koji su već lomili jedinstvene redove radničke klase, čine to danas ponovno. Mimo nadležnih foruma organizacije sastala se grupica 'sindikálnih funkcionera' koja se kupi oko *Slobodne riječi* i putem javne deklaracije i denuncijacije vlastima nastoji naškoditi URSS-ovim organizacijama na ovom teritoriju. Ta gospoda, prezrena i odbačena od radnika i

namještenika, žele sada po direktivama izvana svojom razbijačkom akcijom poslužiti agentima imperijalističkih sila i ratnim huskacima u rušenju i blaćenju onih radnika i organizacija koje su odlučno ustale protiv imperijalističkog rata, a za mir među narodima, protiv koncentracionih logora, za slobodu sindikalnog organiziranja, za slobodu štrajka i tarifnih akcija, a protiv skupce i za veće nadnice.

Govoreći o političkoj neutralnosti URSS-a ti ljudi izgledaju smiješni, jer su spomenutu deklaraciju donijeli na frakcijskom sastanku socijalističke partije, čije tutorstvo žele nametnuti URSS-ovim organizacijama. Ta frakcija u ono nekoliko Saveza gdje to može raspušta oblasne odbore i podružničke uprave, protustatutarno izbacuje savezne funkcionere iz Saveza ako nisu članovi socijalističke partije. Prijetnjama i reakcionarnim proturadničkim postupcima i metodama koje su nepojive s radom u radničkom sindikalnom pokretu, žele zaplašiti i razbiti niži funkcionerski kadar i pomoći reakciji u gušenju borbenih klanish sindikata.

Za sindikalnu radničku štampu! Nakon zabrane *Radnika* službenog glasila Oblasnog odbora URSS-a u Zagrebu, radnici i namještenici u čitavoj zemlji uzimali su i čitali *Glas* sindikalno organiziranih radnika. Zbog pisanja i stava po ekonomskim i kulturnim problemima radničke klase, taj se je list prodavao u 15.000 primjeraka tjedno i bio od radnika primljen kao najbolji sindikalni list u zemlji. Socijalistička partija zajedno s reakcijom želi *Glas* ugušiti i članstvu URSS-a naturiti *Slobodnu riječ*, koja je javnosti poznata kao organ socijalističke partije. Radnici i namještenici ogođeni su i javno protestiraju protiv pokušaja da se na račun sindikata povećá tiraža listu, kojeg nitko radi proturadničkog pisanja neće da čita. Pokretanje sindikalno-partijskog nezavisnog glasila Oblasnog odbora URSS-a u Zagrebu bit će jedan od prvih zadataka Oblasnog odbora, pa se pozivaju radnici i namještenici da ga u tom svesrdno pomognu.

Iako je Oblasni odbor URSS-a već niz godina tražio slobodne izbore u okružnim uređima i Radničkim komorama, razni režimi koji su se mijenjali te izbore ni do danas nisu raspisali. Isto onako kao što je Stojadinović imenovao skupštine Radničkih komora u Beogradu, Skopju, Novom Sadu, Sarajevu i Ljubljani iz redova svoje partijske organizacije Jugorasa, novi režim imenovao je skupštine Radničke komore u Zagrebu i Splitu iz isto takve organizacije - HRS-a. Gradanska štampa raspisala se kako će URSS biti brisan iz evidencije Radničke komore, postati privatno društvo itd. Zašto bi se URSS trebao brisati iz evidencije Radničke komore? Zato, jer u tom slučaju ne bi pravi predstavnici radnika mogli učiti u izbore delegata za izbore Radničke komore, jer bi klasne radničke organizacije odnijele u tim izborima sigurnu pobjedu. Milijuni radničkog novca i nadalje bi se upotrebljavali za sve, samo ne za zaštitu i potrebe radnika. Gospoda iz HRS-a i Jugorasa boje se izbora, boje se poraza. Zato žele da URSS

⁶⁶⁹ Savez hrvatskih privatnih namještenika, organizacija pod utjecajem HSS-a.

brišu iz evidencije Radničke komore. Oblasni odbor upozorava radnike i namještenike da će radničke organizacije koje su u sastavu URSS-a bez obzira na to da li su upisani ili brisani iz Radničke komore, na osnovi svojih pravila voditi borbu u tvornici, radionici, na polju, trgovini i u uredu za prava radnika i namještenika kako su to i do danas vodili. URSS-ove organizacije borit će se i nadalje za slobodne izbore u Radničkim komorama i Okružnim uredima. Nikakve prijetnje neće sprječiti ni URSS ni radničku klasu da nove komoraje i birokrate pozovu na odgovornost za svaki dinar utrošenog radničkog novca s kojim danas bez kontrole radnika upravljaju.

S obzirom da se u sadašnjoj situaciji iznad svega nameće jedinstven i odlučan nastup radničke klase protiv ujedinjenog izrabljivača, s obzirom da je radnička klasa i suviše patila u ekonomskoj bijedi i političkoj zavisnosti zbog toga jer je bila organizaciono i duhovno razbijena, s obzirom na to što je sav kapitalistički aparat mobiliziran u borbi protiv klasnih radničkih sindikata, Oblasni odbor URSSJ u Zagrebu poziva sve radnike i namještenike da se što čvršće zbiju u jedinstvene redove svojih klasnih sindikata i pvedu odlučnu i nepomirljivu borbu protiv svih neprijatelja unutar i van klasnih sindikata.

Protiv svih rušitelja radničkih organizacija koji stoje u službi najcrnije reakcije; protiv skupocje, ratnih hušaka i spekulanata; protiv reakcije, protuzakonitog hapšenja, koncentracionih logora, progona sindikalnih funkcionera i njihovog stavljanja van zakona; protiv terora i bezgranične vlasti samovlasti poslodavaca; protiv masovnog otpuštanja radnika; za veće nadnice i kraće radno vrijeme; za slobodu organiziranja, slobodu štrajka i firnih akcija i za slobodu štampe; za neodložno raspisivanje slobodnih izbora u svim radničkim i socijalnim institucijama; za punu pomoć nezaposlenim radnicima i zakonsko osiguranje u nezaposlenosti; za borbeno jedinstvo radničke klase! Živjeli jedinstveni, borbeni klasni radnički sindikati!

Zagreb, 5. veljače 1940.

Oblasni odbor URSSJ za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb.

Za letak odgovora Rađe Končar, metalski radnik, Zagreb, Voćarski put 15 (Kustošija)

Na sjednici od 26. veljače 1940. godine među važnijim pitanjima o kojima se raspravljalo bila je odluka centrale URSSJ-a o raspuštanju Pokrajinske uprave URSS-a za Crnu Goru. Pročitani je i letak Pokrajinske uprave Crne Gore u kojem se kritizira odluka centrale URSSJ-a. Letak je poslan svim savezima i svim mjesnim međustrukovnim odborima. Oblasni odbor URSS-a za Dalmaciju, Mjesni međustrukovni odbor Bjelovar i Osijek suglasili su se sa stavovima Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku. Osim toga, poslana je i rezolucija Ministarstvu socijalne politike i banu u kojoj se traži da se radnicima

ne ukidaju prava na isplatu hranarine prvih tri dana bolovanja i produženje roka prava na bolovanje, te su pozvani mjesni međustrukovni odbori da pvedu akciju u tom smislu. Raspravljalo se je i o odgodi izbora radničkih povjerenika za 1940. godinu. Organizacije URSS-a nisu bile o tome konzultirane. Usprkos toj odluci, u nizu poduzeća izabrani su povjerenici na listama u sastavu URSS-a, ali je HRS poveo akciju da se izbori ponište. Gotovo na svakoj sjednici rješavalo se o subvencijama mjesnim međustrukovnim odborima za kupovinu strojeva, plaćanje stanoarine, pozajmicama za vođenje štrajkova, štampanje letaka i sl.

Na osmoj sjednici Pokrajinskog odbora održanoj 12. ožujka 1940. pošto su pušteni iz internacije članovi pokrajinske uprave Zaja, Valjin i Obratil; izvršeno je novo konstituiranje, tako da je Aleksandar Obratil izabran za predsjednika, Blaž Valjin za tajnika, a Rudolf Mlinarić za blagajnika. Centrala URSSJ-a ostala je pri svojim odlukama od 22-23. siječnja 1940. Odlučeno je da se svim mjesnim odborima dostave odluke centrale URSSJ-a i stav Pokrajinske uprave od 4. veljače 1940. Također je odlučeno da se održi zajedničko savjetovanje o reorganizaciji SUZOR-a. Mjesni međustrukovni odbori održali su plenum u Varaždinu, Karlovcu, Bjelovaru, Slavonskom Brodu, Dugoj Resi i Glini. MMO Nove Gradiške održao je skupštinu. Okružni sekretarjat URSS-a u Osijeku izvještava da su održane plenarne sjednice u MMO Šida i Vinkovcima. Savezu tekstilaca data je subvencija od 10.000 dinara zbog vođenja tarifnih akcija.

Deveta sjednica održana je 4. travnja. Na sjednicu je došao i Stjepan Šalamon koji je pušten iz zatvora. Na ultimatum centrale uprave URSSJ-a, da se njene odluke pošalju svim sastavnim organizacijama, podnijet je izvještaj da je to i učinjeno. Stigle su još dvije njene okružnice u kojima se kritizira držanje Pokrajinskog odbora Crne Gore i govori o tome da se 400 radnika u Požarevcu nalazi u pokretu. Pozvani su svi savezi i organizacije da šalju rezolucije vlastima i ministarstvima sa zahtjevom da se raspišu izbori za sve okružne urede, pa da se tek tada izvrši reorganizacija SUZOR-a. Radnička komora poslala je novi prijedlog Uredbe o lučkim radnicima. Donijeta je odluka da se na Uredbu upozori Oblasni odbor za Dalmaciju. Banovinska uprava donijela je, na zahtjev centrale Saveza metalskih radnika, odluku da se raspusti podružnica metalaca u Zagrebu. Centrala Saveza živežarskih radnika koja se isključila iz Pokrajinskog odbora URSS-a otkazala je stambene prostorije. Zagrebačka podružnica metalskih radnika riješila je da prijeđe u Savez industrijsko-zanatskih radnika. To je riješila i podružnica živežara. U Karlovcu je bila aktivna podružnica građevinara. Čakovec je tražio upute za organiziranje podružnice kućne posluge. Sušak javlja da je situacija vrlo teška kako kod građevinskih radnika, tako i u ostalim strukama, a posebno u odnosima između njih i HRS-a. U ožujku su u Hrvatskoj vođe

na 32 tarifno-štrajkaška pokreta. Odlučeno je da se ide na to da se tarifno-štrajkaški pokreti jedne struke vode u isto vrijeme i sklapanju zajednički ugovori. Savez brijačkih radnika vodio je na toj liniji pregovore s udruženjem poslodavaca.

Na sjednici održanoj 23. travnja 1940. raspravljalo se je o zahtjevu MMO Splita da im se pošalje jedan funkcionar. U MMO Varaždinu upućen je delegat za sklapanje kolektivnog ugovora u poduzeću »Eh« export – jaja. Tokom rasprave o Okružnom tajništvu u Osijeku odlučeno je da se anketiraju sastavne organizacije te utvrdi njihova mogućnost da plaćaju okružnog tajnika, jer Pokrajinski odbor nema sredstava za daljnje izdržavanje. Riješeno je da se za Prvi maj izda proglas. Okružnica o prvomajskoj proslavi već je poslana MMO-ima i svim sastavnim organizacijama. Za tekst, štampanje i rasturanje tog proglasa zadužen je Antun Cvetković, a Blaž Valjin je zadužen da napiše uputstvo MMO-u i sastavnim organizacijama za izbore radničkih povjerenika.

Na slijedećoj sjednici, održanoj 7. svibnja 1940. umjesto Blaža Valjina, koji je pozvan na vojnu vježbu, za tajnika je izabran Stjepan Šalomon. Na sjednici se raspravljalo o radu MMO i tarifnim akcijama pa je poslat zahtjev organizacijama da se Pokrajinski odbor pravodobno obavijesti o planiranim akcijama. Odobreno je 3 000 dinara pomoći podružnici Saveza kožarsko-preradivačkih radnika u Zagrebu koja je vodila štrajk 650 radnika u travnju. Prvomajska je proslava u Zagrebu potpuno uspjela; radnici su masovno izašli na ulice, u svim tvornicama zaustavljen je rad, a i tramvaj nije vozio.

Na sjednici održanoj 21. svibnja MMO Osijek obavijestio je Pokrajinski odbor da su vlasti protjerale iz Osijeka okružnog tajnika Hodaka, pa traže da se umjesto njega pošalje druga osoba. U Osijeku je vođen štrajk brijačkih radnika. Pokrajinska uprava savjetovala je MMO Osijek da tarifno-štrajkaške pokrete vodi obazrivo, da ih se bolje pripremi, kako bi se mogli s uspjehom završiti. MMO Slavonski Brod javio je da je 15. svibnja održao plenum. Raspravljalo se o formiranju radnih sudova u vezi s novom Uredbom o radnim sporovima. Odlučeno je da se Uredba umnoži i pošalje svim sastavnim organizacijama, da se stavovi Pokrajinskog odbora o Uredbi dostave banskim vlastima, te da se izda letak za sindikalne organizacije i javnost.

Na sjednici od 5. lipnja utvrđeno je da je letak zabranjen, i da je obustavljeno njegovo raspoređivanje u Slavonskom Brodu, Osijeku i Vukovaru.

Na sjednici 18. lipnja, kojoj je predsjedavao Andrija Žaja, raspravljalo se o odnosima sekcije metalaca i centrale Saveza industrijsko-zanatских radnika. Josip Cazi, Eduard Leskavar i Vilim Kun iznijeli su stanje u kojem djeluje sekcija metalaca u Savezu industrijsko-zanatских radnika. Spor sa centralom nastao je zbog samostalnog djelovanja sekcije u vođenju tarifnih pokreta. Protiv samostalnosti sekcije ustao je predsjednik centralne uprave Živković i taj-

nik Obratil. Obratili je na toj sjednici istakao da će, ukoliko se da samostalnost sekciji metalaca, dati ostavku na položaj u centralnoj upravi. Protiv takva njegova istupa govorili su Žaja, Šalomon i Bernanec. Formirana je komisija koja je taj spor riješila tako što je sekcija pretvorena u pododbor metalaca s potrebnom samostalnošću.

Na sjednici od 25. lipnja 1940. godine izvjestio je Stjepan Šalomon da je bio u Varaždinu, Novoj Gradiški, Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Vukovaru, Osijeku, Križevcima. U Splitu su drvodjelski radnici u pokretu za sklapanje kolektivnog ugovora. Radnici su izvršili pritisak na poduzeće poludnevnom protestnim štrajkom. Sušak je tražio delegata za plenum na koji je Predsjedništvo poslalo Ivana Božičevića. U Sušaku je vladala velika nezaposlenost i osjećao se zastoj u privredi. Radnička je komora sudski otkazala Pokrajinskoj upravi URSS-a korištenje prostorija s tim da iseljenje uslijedi do 3. listopada 1940. Rad komisije koja je trebala riješiti spor metalaca s predsjednikom i tajnikom Centralne uprave Saveza industrijsko-zanatских radnika nije uspio, pa je Obratil podnio izvještaj da će se spor riješiti unutar Saveza.

Na sjednici 16. lipnja 1940. ponovno se odbija zahtjev MMO Osijek da mu Pokrajinski odbor plaća okružnog tajnika. Savez industrijsko-zanatских radnika održao je svoju plenarnu sjednicu o kojoj je Stjepan Šalomon podnio izvještaj. U diskusiji o izvještaju u klasnom sindikalnom pokretu rečeno je, da situacija zahtijeva izuzetnu budnost i spremnost, jer klasni protivnik hoće silom da ga uništi. Pošto se je Blaž Valjin vratio s vojne vježbe, Stjepan Šalomon mu je predao tajničku dužnost.

Neprekidne promjene u sastavu Pokrajinskog odbora URSS-a za Hrvatsku bile su rezultat zatvaranja sindikalnih funkcionara u logore i poziva na prisilan rad na vojnim objektima. U istoj su situaciji bile i druge sindikalne organizacije u Hrvatskoj i čitavoj zemlji. Očito je da je režim Cvetković-Maček time pomagao Centrali URSSJ-a da očisti URSSJ od komunista. To se vidi iz dokumenta Banske vlasti Banovine Hrvatske broj 14047-I-POV-DZ-1940. od 1. ožujka 1940. upućenog redarstvu Zagreb-Split, svim sreskim načelstvima, svim komesarima pograničnog redarstva, Komandi žandarmerijske brigade Zagreb i komandama žandarmerijskog puka Zagreb-Split. U njemu se kaže: »Povodom posljednjih odluka koje su usvojene na sjednici Izvršnog odbora URSSJ u Beogradu na dan 22. i 23. I ove g. u pogledu akcije protiv komunista, koji rade u URSS-ovim organizacijama, te po pitanju skupljanja pomoći za finske radnike, uputili su izvjesni Mjesni međustrukovni odbori proteste te su zahtijevali, da se odnosne odluke centrale URSS-a stave van snage. Prema obavještenjima koje je ovo ministarstvo primilo, takve proteste uputili su Mjesni međustrukovni odbori iz Sombora, Subotice i Vrčca, pošto se oni nalaze u rukama komunista. Po ovim pitanjima centrala URSS-a u Beogradu ostaje odlučno

pri donijetim odlukama te će učiniti sve da se te odluke respektuju kod svih podređenih radničkih sindikalnih organizacija. Saznaje se, da bi se zbog neizvršenja odluke centrale URSSJ imao raspustiti i Savez građevinskih radnika te Savez kožaraca koji su također uputili proteste tražeći da se donijete odluke stave van snage.»

U vezi sa cjepačkim radom socijalista iz centrale URSSJ i o situaciji u sindikatima Dalmacije Redarstveno ravnateljstvo Split šalje 8. travnja 1940. Banskaj vlasti – Odsjeku za državnu zaštitu ovaj izvještaj: »U posljednje vrijeme zapaža se u URSS-ovom pokretu u Splitu među članstvom neko previranje, povodom poznatih odluka Izvršnog odbora URSSJ donesenih na sjednici u Beogradu 22–23. siječnja o. g. Funkcionari Izvršnog odbora i Centrale URSSJ u Beogradu povelu su akciju oko eliminiranja komunista iz URSS-ovog pokreta u cijeloj državi. Zbog ovog su funkcioneri koji vode URSS-ov pokret u Splitu ustali pa se skoro na svim članskim sastancima strukovnih organizacija koje se nalaze u sklopu Mjesnog međustrukovnog odbora u Splitu otvoreno napadaju funkcioneri Izvršnog odbora i Centrale URSSJ u Beogradu, za koje kažu da paktiraju s politikom i partijom socijalista grupe dr. Živka Topalovića.« Pošto su se članovi rukovodstva Oblasnog odbora URSS-a za Dalmaciju nalazili pod istražom zbog demonstracija 17. prosinca 1939, to su neki članovi URSS-a povelu akciju da se na položaj rukovodstva dovedu stari funkcionari. Redarstveno ravnateljstvo o tome kaže: »Uglavnom svi funkcioneri pokreta URSS-a u Splitu, to jest svih podružnica i sekcija otvoreno su ustali protiv ove akcije Aleksandra Hrštica i često ga napadali na radničkim sastancima, pozivajući radnike i organizacije i apelirajući na njih da se što čvršće zbiju u redove pod parolom da pokret treba voditi u onom pravcu kako je zaključeno na IV redovnom kongresu URSS-a, ne odstupajući od principa klasne borbe, a da se sve one koji idu za cjepanjem radničke klase i klasnog sindikalnog pokreta onemoguću i raskrinka u njihovim akcijama, pa makar to bili i oni koji sjede u Izvršnom odboru i Centrali URSSJ u Beogradu, za koje kažu da su plaćenici i režimlje.«

Akcije KPJ u povodu zabrane URSSJ-a

Na temelju odluka V zemaljske konferencije KPJ komunisti su razvili borbu za učvršćenje radničkih sindikata. Kroz svakodnevne ekonomske i političke zahtjeve i zahtjeve za jedinstvenim radničkim frontom i radničkim jedinstvom nastojali su pridobiti saveznike među članovima HRS-a i JUGORAS-a, te pretvoriti njihove organizacije u demokratske i nezavisne o vladajućim partijama i režimima.

Profasistička vlada Cvetković-Maček, koja je uzela čvrsti kurs ka fašizaciji zemlje i koja se nije mnogo plašila protesta svjetskog demokratskog javnog mnijenja, zbog terora kojeg je provodila, zabranila

je Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije 24. prosinca 1940. godine. Odluka je objavljena i provedena noću između 30. i 31. prosinca, 20 godina poslije donošenja »Obzname«.

Komunistička partija Jugoslavije i komunisti koji su radili u klasnim radničkim sindikatima dočekali su spremni tu zabranu. Centralni komitet KPJ odmah je izdao letak koji je rasturen po čitavoj Jugoslaviji. Zbog njegove historijske važnosti donosimo ga u cjelini:

»30. decembra putem radija i 31. decembra 1940. god. putem novina, režim Cvetković-Maček proglasio je raspuštanje klasnog sindikalnog pokreta URSSJ i zabranu svakog daljnjeg njegovog rada. Ovaj najnoviji zločinački napad sa strane prunarodnog režima Cvetković-Maček na klasni sindikalni pokret jeste u isto vrijeme napad na čitavu radničku klasu Jugoslavije, jeste napad na gole živote radnika i njihovih porodica. To znači pokušaj da se obezglavi borba radnika u njihovoj svakodnevnoj borbi protiv svakim danom sve bezdušnijeg izrabljivanja; to znači pokušaj osiguranja kapitalistima Jugoslavije, nesmetano nagomilavanje profita, bogatstva u periodu ovog drugog imperijalističkog rata.

Režim Cvetković-Maček već odavno je pripremao ovaj zločinački udarac protiv klasnih sindikalnih organizacija; on je najprije pokušao da hapšenjem i bacanjem u koncentracione logore vaših najboljih sindikalnih boraca oslabi i razbije vaše sindikalne organizacije, on je dalje pokušao da razbije vaš sindikalni pokret POMOĆU IZDAJNICKIH SOCIJALDEMOKRATSKIH VOĐA IZ CENTRALE URSS-a, KOJI SU RASPUSTALI NE SAMO POJEDINE SINDIKALNE ORGANIZACIJE, NEGO I ČITAVE SINDIKALNE SAVEZE. Ogavne sluge kapitalizma, socijaldemokratske izdajničke vođe, svim silama su pomagali policiji da onemogući vašu borbu za bolji komad kruha, denuncirali borbene radnike policiji i predavali ih u ruke krvnika, moljalki reakcionarne vlastodršce da već jednom obračunaju sa svima onima u klasnom sindikalnom pokretu, koji stoje nepokolebljivo na braniku radničkih prava i konačno, njihova drskost došla je tako daleko da su ti izdajnici na čelu policije provalili u sindikalne prostorije u Mariboru, istjerali sve prave radničke predstavnike i zapečatili prostorije sindikata. Ali sve to nije bilo dovoljno da oslabi borbeni elan radnika, da onemogući štrajkove radnika za poboljšanje života radnika, i evo, režim je upotrebio ovo posljednje sredstvo – zabranio je najjači sindikalni pokret Jugoslavije, vaš klasni sindikalni pokret, da bi na taj način skršio vašu borbu.

Svi vi radnici i radnice, u ma kojoj se sindikalnoj organizaciji nalazili: u URSSJ-u, HRS-u, Jugorasu, Jugoslovenskoj nacionalnoj strokovnoj zvezi ili ste uopće neorganizirani, znajte, da ovaj najnoviji zločinački čin vlade Cvetković-Maček nije uperen samo protiv radnika u URSS-u nego je uperen protiv svih vas, protiv čitavog radnog naroda Jugoslavije. Znajete da reakcionarni režim Cvetković-Maček sada

očekuje da je tim svojim zlodjelom konačno postigao svoj cilj i cilj kapitalističkih izrabljivača Jugoslavije, tj. da je time onemogućio svaku vašu daljnju borbu i otpor. Sada je na vama red da osujetite ovu podlu namjeru, sada je na vama red da dade te dostojan odgovor na ovaj udarac uperen na živote svih vas i vaših porodica.

Radnici URSS-a, HRS-a, JUGORASA i svih drugih sindikalnih organizacija kao i neorganizirani radnici, ujedinite se u jedan borbeni front za obranu klasnog sindikalnog pokreta. Dignite svoj moćan glas protiv ovog najnovijeg zločina protiv radničke klase. Ne dozvolite da neodgovorni protunarodni upravljači svojom samovoljom gaze najosnovnija prava radničke klase. ORGANIZUJTE PO FABRIKAMA, RADIONICAMA I SVUDA TAMO GDJE RADITE, VAŠE ZAJEDNIČKE AKCIJE; protestne štrajkove, mitinge, skupštine i proteste, šaljite protestne brozjave i predstavke beogradskim i zagrebačkim vlastodršcima protiv ovog bezakona i tražite slobodu organizovanja i štrajkova, tražite ukidanje ove proturadničke odluke o raspuštanju klasnog sindikalnog pokreta itd.

Nedajte da izrabljivači likuju, neka vaš odgovor na tu provokaciju bude taj, da još tjesnije zbijete svoje redove u fabrikama, radionicama i svugdje gdje radite u borbi za veće plate i bolje radne uslove. Kujte čvrsto borbeno jedinstvo svih radnika u ma kojoj se sindikalnoj organizaciji nalazili i dajte odlučan otpor kapitalističkim izrabljivačima. Vodite odlučno štrajkove za povećanje vaših mizernih plata i za bolje uslove rada. Reakcionarni, protunarodni režim se nada da je tim naletom na klasni sindikat uništio mogućnost štrajka, da je onemogućio svaku vašu borbu, ali vi dokažite obratno time, što ćete još odlučnije braniti svoje živote i svoja prava. Režim bi htio, 'mir' za svoje ratno-provokatorske ciljeve, kapitaliste bi htjeli 'mir' za nesmetano obogaćivanje, ali vi im dajte borbu, osujetite njihove planove. Vaš odgovor neka bude: **JEDINSTVO SVIH RADNIKA U FABRIKAMA, RADIONICAMA I SVUGDJE GDJE RADE. JEDINSTVO RADNIČKE KLASJE, JEDINSTVO IZRABLJIVANIH I UGNJETAH. REŽIM JE HTIO ONEMOGUĆITI DA VI SEBI IZABERETE SVOJE PRAVE PREDSTAVNIKE U PREDUZEĆIMA. NO NEKA VAS TO NE SMETA; PRISTUPITE JOŠ SLOŽNIJE I ENERGIČNIJE BIRANJU SVOJIH PRAVIH RADNIČKIH POVJERENIKA. IZABERITE SVOJE DRUGOVE U KOJE IMATE PUNO POVJERENJE I KOJI ĆE ZAISTA ZAŠTUPATI VAŠE INTERESE.**

Protunarodni režim Cvetković-Maček htio je zabranom klasnog sindikalnog pokreta obezglaviti vašu borbu, ali je on pri tome zaboravio da postoji Komunistička Partija Jugoslavije, koja se ne da zabraniti i koja će voditi vašu borbu, koja će svim svojim silama pomagati vaše svakodnevne borbe. Zato vas Komunistička Partija Jugoslavije poziva, da zbijete svoje redove u jedan čvrst borbeni front, jer samo jedinstvena i složna radnička klasa kao i čitav

radni narod i nacionalno ugnjeteni pod vodstvom Komunističke Partije Jugoslavije mogu izvršiti svoja prava i bolju budućnost. Živilo jedinstvo radničke klase!

Živila Komunistička Partija Jugoslavije!
Dolje protunarodni režim Cvetković-Maček!
Dolje izdajnički socijaldemokratski vođe!

Centralni komitet
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE⁸⁷⁰

»Srp i čekić« donio je historijat zabrana revolucionarnog radničkog pokreta krajem 1920. siječnja 1929. godine, stvaranja nacionalnih sindikata vezanih uz buržoasku partiju i šestojanuarsku diktaturu, stvaranje reformističkih sindikata URSSJ-a, njegov razvoj do zabrane. Nakon toga u »Sruju i čekiću« se o zabrani kaže: »Kad skupoca svakog dana pogorsava životni položaj radnog naroda, zabrana klasnih sindikalnih organizacija veliki je gubitak za radničku klasu. Klasne sindikalne organizacije URSS, uprkos izdajničkoj ulozi vođa socijaldemokrata, igrale su veliku ulogu u borbi radničke klase za bolji život. One su bile jedno od važnih žarišta oko koga su se radnici okupljali i preko kojih su dolazili do klasne svijesti i spoznaje svojih klasnih interesa.

Zato je protunarodna vlada Cvetković-Maček navalila na URSS-ove sindikalne organizacije. Ona je očekivala, dok još nije narodna borba poprimila organizirane oblike i dok joj još to pruža mogućnost međunarodna situacija, da će se komunisti zatrčati na bajunete njihovih žandara i četnika ili da će ponoviti greške od 1929. g. – uvlačenjem u sektaštvo (stvaranje ilegalnih sindikata) i odvajanje od masa, pa da lakše obračunaju s njima. Ali su se ljuto prevarili! Naša partija stala je na čvrste noge marksizma-lenjinizma. CK KPJ ocijenio je pravilno unutarnju i međunarodnu situaciju i u svome proglasu pozvao radničku klasu i narodne mase da nastave borbu za svakodnevne životne potrebe, a protiv skupoće, ratnih špekulanata i nabijača cijena, protiv protunarodne vlade Cvetković-Maček, a za narodnu vladu, koja će stvoriti pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, za istinsku demokratizaciju zemlje, za slobodu političkog i sindikalnog organiziranja, pravo štrajka, slobodu skupštine i dogovora.

Da bismo ispunili naprijed navedene zahtjeve, koje je pred nas postavio CK KPJ, mi komunisti Hrvatske moramo stvarati borbeno jedinstvo radnika odozdo za svakodnevne zahtjeve radnika, stvarati odbore radničkog jedinstva kao borbene organe radnika po poduzećima i radionicama. Ako pravilno postavimo i stvorimo borbeno jedinstvo radnika odozdo pod rukovodstvom naše Partije, moći ćemo uspješno voditi akcije za bolji život radničke klase. Braniti ćemo postojeće kolektivne ugovore i sklapati nove. U toj borbi neće nas moći da ometu nikakve reakcionarne uredbe i naredbe, niti će uspjeti paklena namjera protunarodne vlade Cvetković-Maček

⁸⁷⁰ *Proleter* 1929–1942, str. 775–776.

i reakcionarne buržoazije, koji ni do sada nisu uspjeli ugušiti narodnu borbu, a pogotovo im to neće uspjeti danas kada je radnička klasa poučena 20-godišnjim iskustvom, i kada na celu njene borbe stoji junačka Komunistička Partija, koja svakim danom postaje sve jača i jača i oko koje se sve više i više okupljaju radne mase.⁸⁷¹

URSSJ je u banovini Hrvatskoj zabranjen 30. prosinca 1940. godine. Za zabranu je rukovodstvo sindikata doznalo već 28. prosinca. Tako su se dobila dva dana, pa se je iznijela gotovo sva arhiva za 1939–1940. godinu. Arhiva se sklanjala kod nekompromitiranih drugova i drugarica, ali je na žalost gotovo sva propala. U većini slučajeva bila je zakopana u podrumima ili smještena ispod poda u sobi pa je od vlage istrunula ili su je čuvari zbog opasnosti od pretresa po kućama iz opreza naknadno spalili. Arhiva od ranijih godina koja je ostala u prostorijama sindikata nije ni dirana, već je zapečaćena i ostavljena u Radničkoj komori. Još u listopadu 1940. date su interne direktive svim URSS-ovim organizacijama da se pripreme za eventualnu zabranu. Sav novac u blagajnama sindikata knjižio se tako da novca zapravo u kasama nije bilo. Novac se deponirao u bankama na imena nekompromitiranih drugova. Poslije zabrane URSS-a sav taj novac skupljen je i predan za borbene akcije Partije. Pored arhiva i novca iznijeli su se iz prostorija sindikata pisajući strojevi i strojevi za umnožavanje. Te strojeve i aparate preuzimale su tehničke službe partijskih komiteta.

Protiv zabrane URSSJ-a održani su 2. siječnja 1941. godine u velikom broju poduzeća protestni štrajkovi. Na kratkim mitinzima zahtijevalo se vraćanje sindikalnih sloboda, slala su se protestna pisma vladi i banu Šubašiću sa zahtjevom da izda dozvolu rada URSS-u. Na mitinzima su govorili članovi mjesnih i rajonskih komiteta. Ovakvi mitinzi osobito su uspjeli pred poduzećima »Lipa-Mill«, Tvornicom baterija »Paspas«, Zagrebačkoj tvornici ulja, Zagrebačkoj industriji svile. Policija i zaštita bili su nemoćni. Tako je, na primjer, u Tvornici ulja u Za-

grebu, 2. siječnja 1941. u 13,30 sati obustavljen rad u tvornici. Govor na mitingu održao je Stjepan Kendel, predsjednik radničkih povjerenika i sekretar partijske organizacije. Za vrijeme mitinga obavijestila je radnička straža da je tvornicu blokiralo 150 policajaca i pet detektiva. Uprava poduzeća naredila je da se zatvore velika ulazna vrata dok policija ne izvrši hapšenje kolovođe štrajka. Na popisu koje je trebalo uhapsiti bilo je 11 radnika i radnica. Radnici su prisilili portira da otvori vrata i svi kolektivno nagrnuli na ulicu, razbili kordon policije i spriječili hapšenje.

3. siječnja nastavljene su demonstracije i mitinzi radnika u tvornicama »Gaons«, »Braća Bureš«, »Hahn i Nettel«, »Zenit«, »Valder«, »Kalem«, »Gal-metal«, »Inko«, »Vako«, Siemens, Tvornici duhana »Union«, »Hermann Pollack«, Tvornici papira »Penkala«. 4. siječnja održan je na Kvaternikovu trgu protestni miting na kojemu je prisustvovalo nekoliko stotina radnika iz različitih poduzeća. Radnici Tvornice koža »Alkalaj«, staklarskog poduzeća »Kristalus«, tvornice »Pilot i Toplak« na Kanalu održali su miting u Supilovoj ulici. Tog su dana protestirali i radnici stolarskih i drugih obrtničkih radionica, u Tvornici »Faber i sine«, »Holzner«, »Ivantići«, Tvornici remenja »Knoch«, Tvornici »Sila«, Tvornici olovaka »Hardtmuth«, radionici »Mučnjak«, Tvornici emajliranog posuda »Gorica«, »Resu«, »Mebi« i Tvornici »Braća Ševčik«. Slične demonstracije i mitinzi organizirani su pred kinima i tržnicama. Radnici i radnice Sigečice i Trešnjevke održali su, osim protestnih mitinga, i demonstracije. Na tim mitinzima su govornici pozivali radne mase, pored već rečenoga, u borbu protiv fašizacije zemlje i terora vlade, protiv skupocje, protiv odašiljanja ži-vežnih namirnica u Njemačku, za puštanje na slobodu političkih zatvorenika. S tim protestnim akcijama solidarizirali su se u mnogim poduzećima i radnici HRS-a i drugih neklasnih sindikata, kao i neorganizirani radnici. I u drugim mjestima širom zemlje došlo je do protestnih zborova, demonstracija i štrajkova. U Užicama je 1. siječnja 1941. policija pucala u demonstrante, ubila jednog i ranila 17 radnika. U Subotici, Sušaku, Varaždinu, Skoplju itd. došlo je do masovnih protesta radnika u povodu za- brane URSSJ-a.

⁸⁷¹ Srp i čekić, br. 1–2, siječanj–veljača 1941, str. 127–130.

SINDIKATI U TOKU OSLOBODILAČKOG RATA I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

Odbori radničkog jedinstva i njihove akcije

Na Prvoj zemaljskoj konferenciji KPH 1940. i V zemaljskoj konferenciji KPJ, te na svim partijskim pokrajinskim konferencijama donijete su odluke,

još prije zabrane URSSJ-a, o organiziranju Odbora radničkog jedinstva. Prema tim odlukama svi članovi Partije, sve partijske organizacije u poduzećima i radionicama trebale su voditi svakodnevnu borbu za jedinstvo ostvarujući ga u borbi za poboljšanje

životnih uvjeta radnika, veće nadnice, kraći radni dan, higijenski uvjete rada i sl. Akcioni odbori (aktivni) po radionicama i poduzećima trebali su obuhvatiti, pored članova URSS-a, i članove HRS-a, JUGORAS-a kao i neorganizirane radnike. Jedinštvom svih radnika u borbi za bolji život trebala se nastaviti borba za slobodu klasnih sindikata, slobodu organiziranja i štrajka. Odbor radničkog jedinstva bio je organiziran na slijedeći način: u velikim po poduzećima odbori radničkog jedinstva obuhvaćali sve radnike i namještenike. U mnogo slučajeva odbore radničkog jedinstva sačinjavali su radnički povjerenici koji su održavali radničke sastanke u samoj tvornici po konkretnim pitanjima nadnica, primanja i otpuštanja radnika, smanjivanja radnog vremena uslijed nedostatka sirovina, poštivanja kolektivnog ugovora i sl. Za zanatske radnike rasute po sitnim poduzećima formirali su se odbori radničkog jedinstva po strukama. Tako je, na primjer, za metalce u Zagrebu formiran Odbor radničkog jedinstva posebno za bravare, limare, ljevače, pojasare, električare i montere, kod drvodjelaca za stolare, kod kožaraca za postolare, kod brijača za brijače itd. Odbori radničkog jedinstva formirani po strukama dijelili su se na grupe Radničkog jedinstva kako bi lakše mogli djelovati. Na čelu svake grupe poduzeća nalazio se izabrani povjerenik. Povjerenici grupa ulazili su u odbore jedinstva čitave odgovarajuće struke. Ustanovljen je Borbeni fond za pomaganje tarifno-štrajkaških akcija žrtava reakcije i njihovih obitelji. Svi bivši članovi URSS-ovih sindikata plaćali su doprinos u taj fond. Masovno prikupljanje uloga nije se moglo sakriti pred neprijateljem. O tome je pisala i buržoaska štampa. Tako, na primjer, »Hrvatski radnik«, glasilo Hrvatskog radničkog saveza, piše: »Eto na primjer u tvornici Gaon, u tvornici papira i tvornici »Ivančica« plaćaju bivši članovi URSS-a i nadalje članske doprinose.«⁶⁷² Mačekova zaštita denuncirala je policiji odbore radničkog jedinstva i osobe koje su ubirale uloge za Borbeni fond. Na osnovi toga mnogi povjerenici i članovi Odbora jedinstva su hapšeni. Policiji, koja je dolazila hapsiti radničke povjerenike i članove Odbora radničkog jedinstva, radnici su se najenergičnije odupirali. Ubiranje uloga vršilo se do lipnja 1941. godine. Za to se vrijeme svakom radniku koji je uplatio ulog davao blok markica kao potvrda za uplaćeni doprinos. Izdavanje markica je ukinuto zbog učestalih progona krajem travnja 1941, nakon okupacije zemlje. Do tog vremena funkcionirali su i odbori radničkog jedinstva organizirani po strukama.

Prema sakupljenim podacima, odbori radničkog jedinstva postojali su u Zagrebačkoj tvornici papira, »Jugobatesu«, »Lipa Millu«, »Mari«, »Mebi«, »Gorić«, »Croatii«, »Golubu«, Tvornici olovaka »Hardmuth«, »Elki«, »Siemensu«, »Kontaktu«, »Norisu«, »Griesbach i Knausu«, »Heliosu«, »Ventilatoru«,

»Centrotermi«, »Limu«, »Jakovu Hlavki«, »Braći Ševčik«, »Iskri«, »Hinku Majeru«, »Viktoru Schönu«, »Metalu«, »Neptunu«, »Bizjaku«, »Hahn i Netelu«, Zagrebačkoj tvornici svile, »Krausu«, »Holzneru«, »Gaonu«, »Ivančici«, »Jugoslavenskom Knochu«, »Alkalaju«, »Astri«, Zagrebačkoj uljari, »Higieu«, Električnoj centrali i plinari, Zagrebačkom električnom tramvaju, Tvornici duhana, »Hermann i Plockau«, Plinari na Kanalu i Tvornici dugmadi.

U svibnju 1941. godine donesena je odluka o reorganizaciji Odbora radničkog jedinstva na teritorijalnom principu. Odbori radničkog jedinstva vezivali su se uz osnovne partijske organizacije, a preko ovih uz rajonske i mjesne komitete. Pri mjesnom komitetu bila je formirana komisija za sindikalni rad čiji je zadatak bio da proučava i pronalazi forme organizacije i rada s odborima radničkog jedinstva, da proučava stanje kolektivnih ugovora, pitanje cijena na tržištu, preporuča i organizira ekonomske akcije radnika pojedinih struka i pojedinih tvornica. Isto tako komisija je trebala, putem odbora radničkog jedinstva, da usmjerava HRS-ove osnovne organizacije na ekonomske akcije i raspravine rad HRS-ova vodstva, koje je bilo protiv takvih akcija.

»Srp i čekić« u članku o akcijama izvršenima u Zagrebu poslije zabrane URSS-a kaže: »Pred našu se Partiju postavlja više nego ikada pitanje okupljanja oko nje čitave radničke klase i radnog naroda, stvaranja čvrstog jedinstva radničke klase i borbenog saveza radnika i seljaka, te vođenje svakodnevnice borbe u obliku svakovrskih akcija za bolji život radnih masa, za demokratska prava tih masa, za narodnu vladu koja će imati povjerenje naroda i osloniti se na savez radnika i seljaka, za obranu nezavisnosti naroda Jugoslavije putem ostvarenja pakta o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om.

U borbi za ove najosnovnije zahtjeve, naša Partija na čelu radnih masa mora svestrano pripremati i voditi akcije. Prije nego što se pride izvođenju akcije, treba ovu dobro pripremiti i organizirati. Pred radnim masama treba sve zahtjeve popularizirati i rastumačiti ih tako da ih mase razumiju i prihvate. Isto tako treba paziti kakav oblik i na kakav će se način izvoditi pojedine akcije, jer se za svaku akciju i u svakoj situaciji ne može uzeti isti oblik i sredstvo borbe.«

U članku se navode iskustva partijske organizacije u Zagrebu koja je organizirala nekoliko uspješnih demonstracija protiv rata i za pakt o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om, te kasnije neuspjeh organiziranih demonstracija protiv skupce. To iskustvo poslužilo je kao osnova da se promijeni taktika rada, tako da se radnicima više nije prilazilo s pozivom na demonstracije, već na stvaranje jedinstva u radionicama i tvornicama, organiziranje odbora jedinstva od svih poštenih radnika, bez obzira da li su članovi Partije, klasnih URSS-ovih sindikata, HRS-a ili uopće nisu organizirani. Upućivalo ih se da po-

⁶⁷² Hrvatski radnik, Zagreb, 20. III 1941.

stavljaju zahtjeve za povećanje plaća i za bolje uvjete rada. Pred radionicama i tvornicama u radničkim četvrtima na više mjesta i u više poduzeća održavali su se mitinzi na kojima se govorilo protiv skupoće, njenih uzroka i načinu kako se treba boriti za bolji život radnog naroda, ostalim pitanjima koja su najviše zanimala radnike. Ovakav način i sredstva borbe pokazali su se vrlo dobrima i imali su dobar efekt, posebno stoga što je i istodobno organiziranje akcija otežavalo klasnom neprijatelju mogućnost hapšenja njihovih sudionika. Kad je protunarodna vlada Cvetković-Maček zabranila rad klasnom sindikalnom pokretu URSS-a, poneki članovi Partije počeli su govoriti da bi trebalo provesti generalni štrajk u znak protesta. Jasno je da je ovo njihovo shvaćanje generalnog štrajka bilo naivno i nisu imali jasnu predodžbu kako se i u kakvoj političkoj situaciji upotrebljava kao sredstvo borbe generalni štrajk. Mjesto generalnog štrajka CK KPJ je u svom proglasu utvrdio osnovne pravce i načine protestnih akcija protiv zabrane sindikata, kao i putove i mogućnosti da se i ubuduće nastavi borba, bez obzira na zabranu klasnog sindikalnog pokreta. Radnici su usvojili liniju Centralnog komiteta KPJ. CK KPJ je smatrao da su najbolje i da imaju najviše uspjeha one akcije radnika koje se organiziraju odozdo, stvarajući jedinstvo radnika u borbi za rješavanje osnovnih životnih pitanja. »Srp i čekić« je pisao:

»U današnje vrijeme treba izbjegavati izvođenje demonstracija koje ne mogu poprimiti veći masovni karakter. Naročito je pogrešno izvođenje demonstracija ako na te demonstracije dolaze samo najsvjesniji i najborbeniji radnici. Na taj se način izlažu opasnosti najbolji aktivisti radničkog pokreta, pošto klasni neprijatelj jedva čeka na takve demonstracije da može ubijati i kundačiti baš te najbolje borce radničke klase. Treba da učimo partijske aktiviste i borbene radnike da organiziraju demonstracije na više mjesta u isto vrijeme u radničkim četvrtima i u industrijskim centrima. Na taj se način razbija udarna snaga policije, postiže se i bolji efekt. Ukoliko ćemo mase pripremiti u svakodnevnim borbama, štrajkovima, mitinzima, demonstracijama u radničkim četvrtima za najosnovnije zahtjeve radnika i u tim malim, na prvi pogled malo važnim akcijama, ali za radnike najuočljivijim i najneposrednijim, mi ćemo radnike naučiti da treba da se bore za svoje zahtjeve pod rukovodstvom naše Partije. Te mase radnika, pokrenute u najstnijim akcijama u danom momentu lako ćemo povesti na velike demonstracije i mnogo oštrije, masovnije i odlučnije, ekonomske i političke akcije.«⁸⁷³

Usprikoš zabrane URSS-a u mnogim poduzećima vodili su odbori jedinstva putem radničkih povjerenika tarifne akcije i štrajkove. Takve akcije vođene su s uspjehom u poduzećima »Antun Res«, »Mo-

ster«, »Silk«, »Pilot«, »Holzner«, Tvornica papira, Zagrebačka industrija svile, »Benić«, »Lipa Mill«, »Knoch«, Uljara, »Gorica«, »Siemens« i »Meba«. Sve te akcije izvršile su najvećim dijelom uspješno. Vodstvo HRS-a pokušalo ih je razbiti ali u tome nije uspjelo. U ovim akcijama su aktivno sudjelovali i činovnici, članovi SBOTIČ-a. Jedan od najznačajnijih štrajkova u vrijeme bio je u poduzeću »Meba« koji je trajao 40 dana. Iako je HRS organizirao gotovo polovinu radnika ovog poduzeća, štrajkom je rukovodio URSS. Pregovori su završeni pet dana poslije zabrane URSS-ovih sindikata i sklopljen je kolektivni ugovor. U pregovorima i sklapanju toga ugovora ispred URSS-a sudjelovao je Josip Cazi. Drugi štrajk poslije zabrane URSS-a bio je u tvornici »Lipa Mill«. Polovinom veljače 1941. godine došlo je do štrajka radnika u Tvornici papira zbog nepoštivanja kolektivnog ugovora koji je sklopljen u rujnu 1940. godine između Saveza industrijsko-zanatskih radnika i Zagrebačke dioničke tvornice papira, odnosno koncerna papira kojeg su sačinjavali, pored Tvornice papira s 500 radnika, »Jugoslavensko Bates d. d.« – 150 radnika, »Golub« s oko 35 radnika i »Lipa Mill« i »Mara« s približno 300 radnika. Radnički su povjerenici dobili pismenu punomoć od svih zaposlenih radnika i radnica da zatraže skuparinski doplatk, a kao rok je određen 17. veljače 1941. Poslodavac je pristao na poštivanje kolektivnog ugovora i dao traženi doplatk. Po nalogu HRS-a i banskih vlasti poslodavac je otkazao ugovor. Na to su radnici stupili u protestni štrajk koji se je proširio na tvornicu »Ivančica«, »C. D. Gaon«, Tvornicu čepova, Uljaru i Tvornicu kože »Knoch«, gdje su radnici bili u istoj situaciji. Na štrajkove je došlo nekoliko odreda policije i Mačekove zaštite koja je kundacima i pendrecima pokušavala da prisili radnike na rad, ali su radnici odgovorili kamenjem i ciglama i odbili napad policije. Tom je zgodom uhapšeno nekoliko radnika. U vezi s tim održano je i nekoliko letičkih mitinga.

Odbori radničkog jedinstva kožarsko-preradivačke struke poslije zabrane URSS-a, na čijem su čelu stajali Antun Biber, Glumpak i Ivan Šimecki, poveli su tarifnu akciju. Poslodavci su bili prisiljeni potpisati kolektivni ugovor i povisiti plaće za 10 posto po paru cipela.

Važni zadatak oko kojega su se angažirali odbori radničkog jedinstva bili su izbori radničkih povjerenika čiji je mandat istekao 1939. godine te je proizveden na 1940. godinu. U 1941. godini u siječnju trebali su se izvršiti novi izbori, jer se prema zakonu mandati povjerenika nisu mogli još jednom produžiti. Kad je URSSJ zabranjen, Odbori radničkog jedinstva pristupili su izborima radničkih povjerenika skraćenim postupkom prema kojemu radnici uz pristanak poslodavca izaberu povjerenike i o tome sastave samo zapisnik. Tamo gdje poslodavac nije htio potpisati takav izbor radnici su putem akklamacije izvršili izbor svojih radničkih povjerenika, pa su o tome izvjestili poslodavce i Inspekciju rada. Taj iz-

⁸⁷³ Srp i čekić, br. 1-2, siječanj-veljača 1941, str. 143-145.

vještaj su potpisali svi radnici poduzeća. Do 15. siječnja, bilo putem skraćenog postupka, bilo aklamacijom izabrana su u Zagrebačkoj industriji svile četiri povjerenika, u »Burešu« tri, »Hahn i Nettel« četiri, »Valderu« jedan, »Novoteksu« tri, »Irisu« dva, »Golubu« jedan, »Mirabelu« dva, »Engleskom magazinu« jedan, salonu »Bačić« jedan, salonu »Tuda« jedan, poduzeću »Kraus« dva, »Schön« četiri, »Helios« tri, »Metali« tri, »Neptun« jedan, »HUMAN« jedan, »Zlatarka« jedan, »Inko« jedan, »Stanca« jedan, »Paspas mladi« jedan, »Hardmuth« četiri, »Zlof Mirko« jedan, »Blasković« jedan, »Patačić« jedan, Tvornica papira pet povjerenika.

Protiv skraćenog postupka i aklamacije kao i protiv svakog izbora bez raspisivanja izbora od strane Banovine Hrvatske, ustali su Hrvatski radnički savez i Zagrebačka trgovinska i industrijska komora, ističući da se nikakvi povjerenici neće priznati makar oni bili rezultat sporazumnog izbora između namještenika i njihovih poslodavaca, ako nisu izabrani na listi nekog sindikata. To je drugim riječima značilo na listi HRS-a, jer drugih sindikata osim HRS-a u Hrvatskoj poslije zabrane URSS-ja nije ni bilo. HRS i industrijska i trgovačka komora predlagali su banskoj vlasti da radnički povjerenici više ne budu izborne osobe koje biraju radnici, nego profesionalni povjerenici koje postavljaju (prinudne) sindikalne organizacije. Mijenjao bi se i njihov naziv u socijalne povjerenike, koje bi plaćali poslodavci te bi bili oslobođeni fizičkog rada. Socijalni povjerenici bi se postavljali u svakom poduzeću gdje ima više od 10 namještenika ili radnika. Ti bi povjerenici u dioničarskim društvima prisustvovali sjednicama tih društava.

Izbori za radničke povjerenike trebali su se održati u svibnju 1941. godine. KPJ je izborima radničkih povjerenika posvetila posebnu pažnju. Po postojećem zakonodavstvu radnici su mogli vršiti izbore samostalno, svakog kandidata moglo je predložiti pet punopravnih birača. To znači ako su se birala četiri povjerenika kandidatsku je listu trebalo potpisati 20 radnika. HRS je, kao sindikalna organizacija, mogao predlagati kandidate bez potpisa radnika. Partija je postavila zahtjev pred odbore radničkog jedinstva da nasuprot kandidatskih listi HRS-ovih i JUGORAS-ovih organizacija postavljaju liste radničkog jedinstva. Radnički povjerenici treba da budu predstavnici svih radnika, organiziranih i neorganiziranih. Pripadnost pojedinim organizacijama, nacionalna pripadnost, vjersko i političko uvjerenje radnika ne smije biti razlog za cijepanje radničkog jedinstva, niti se smije suprotstaviti zajedničkim interesima radnika. Radnički povjerenici birani na listama radničkog jedinstva moraju biti najpošteniji, najborbeniji radnici u poduzećima, bez obzira na organiziranost ili organizacijsku pripadnost. Tokom travnja birani su izborni odbori gdje nije bilo ranijih povjerenika. Radničke su im komore bile dužne dati besplatno svu izborni materijal, što one nisu činile gdje god prijedlog nije podnosio HRS. Usprkos svemu tome, u radionicama i tvornicama gdje je liste radničkog jedinstva prihvatilo 60

posto radnika, poslodavac ih je potvrđivao te se zapisnik dostavljao Inspekciji rada.⁶⁷⁴

Ulazak komunistu u HRS i JUGORAS

Poslije okupacije Jugoslavije i stvaranja mario-netske ustaške vlade položaj radnika, već i onako težak, posto je još teži. Cijene su naglo rastle, nestalo je živežnih namirnica zbog izvoza hrane u Njemačku. Sirovina je bilo sve manje. Neke tvornice su počele raditi s ograničenim radnim vremenom, a neke su potpuno obustavile rad. Broj nezaposlenih svakog se dana povećavao. Da bi se riješili nezaposlenih, ustaška je vlast organizirala slanje radnika na rad u Njemačku. Oduzela je pravo nezaposlenim radnicima na nezaposleničku pomoć, kako bi ih prisilila da odu na rad u Njemačku. Zabrana je svaka obustava rada i štrajka. Masovno se proganjalo, hapсило i slalo u koncentracijske logore ne samo komuniste, nego i bivše istaknutije radnike, članove URSS-ovih sindikata. U takvoj situaciji, u lipnju 1941. CK KPJ dao je direktivu da komunisti, simpatizeri KPJ uđu u HRS, da iskoriste HRS za masovno okupljanje radnika, da povedu borbu protiv HRS-ova vodstva, protiv raspirivanja šovinizma, da se stvaranjem akcionog jedinstva svih radnika jednog poduzeća prisili vodstvo HRS-a na vođenje ekonomskih akcija. O toj odluci donio je »Srđ i čekić« članak u kojem ističe da će nakon zabrane URSS-a u HRS ulaziti sve veći broj radnika. »Pred nas komuniste postavlja se pitanje hoćemo li prepuštiti ove radnike na milost i nemilost vodstva HRS-a. Ne, nećemo i ne smijemo. Mi treba i sami da ulazimo u HRS, da tamo šaljemo i sve one radnike na koje ima utjecaja naša Partija, da iskoristimo HRS za masovno okupljanje radnika, da radnicima neumorno tumačimo njihove zajedničke klasne interese, da vodimo borbu protiv vodstva HRS-a i njihovog raspirivanja šovinističke mržnje između hrvatskih, srpskih i slovenskih radnika. Da preko Odbora radničkog jedinstva u radionicama i tvornicama organiziramo akcije radnika za njihov bolji život, da stvaramo preko tih akcija čvrsto jedinstvo radnika, da kao članovi HRS-a, a jedinstveni u radionicama i tvornicama, prisiljavamo vodstvo HRS-a na vođenje akcija, da akcije dobro pripremimo i vodstvo uvijek postavimo pred gotov čin, a ukoliko ih ono ne odobrava, treba da ih vodimo i bez njihove volje.«⁶⁷⁵

Vodstvo HRS-a primalo je bivše članove URSS-a s nepovjerenjem i rezervom, ali su ih ipak uclanjivali. U poduzećima gdje su djelovale grupe Mačekove zaštite, na njihov zahtjev, komuniste i bivše istaknute funkcionare URSS-ovih sindikata isključivali su iz HRS-a. Kao primjer za to može poslužiti slučaj u Tvornici olova »Hardmuth«. Iz zapisnika sa sjed-

⁶⁷⁴ Radnički jednik, Zagreb, 31. I, 7. II, 21. i 28. III, 4. i 11. IV 1941.

⁶⁷⁵ Srđ i čekić, br. 3-4, 5. VI 1941, str. 162-163. Odluka o ulasku komunistu i članova URSS-a u HRS i JUGORAS bila je u mnogome, nastavak prijeratne politike KPJ po kojoj su komunisti u mnogim krajevima (npr. u Dalmaciji) ulazili i u HRS.

nice Odbora sekcije Hrvatskog radničkog saveza »Hardmuth« održane 5. srpnja 1941. godine u čijem sastavu je bilo pet članova Mačekove zaštite, zaključeno je da se iz članstva Hrvatskog radničkog saveza isključuje kao nepoćudni i štetni po njegov ugled Danica Cazi, Vendelin Magenheimer, Ivan Valpotić, Dragutin Varga, Barica Ceković i Barica Ceranić. Kao razlozi isključenja navedeno je da su ovi radnici sabirali novčana sredstva koja su »slali u razne zatvore svojim komunističkim drugovima«, pozivali radnike da se učlane u društvo prijatelja sovjetskih radnika i humanitarno društvo »Ciglenica«. Pod utjecajem isključenih komunista radnici su iskidali plakat u kojem ih državni povjerenik HRS-a obavještava da je navedenu petoricu članova Mačekove zaštite imenovao kao HRS-ovo povjereništvo za tvornicu. 7. lipnja, bez znanja imenovanog povjereništva, radnici su održali miting u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza u kojem su zahtijevali da se imenovano povjereništvo raspusti i da sami izaberu svoj odbor. Predsjednik HRS-a Pečnik nije odobrio taj zahtjev, pa je poslao svog povjerenika Ruškaca da ih umiri i da ih uvjeri da su na krivom putu. Međutim, radnici su ga dočekali s ogorčenjem i protestnim uzvicima prisilili da napusti dvoranu. Miting je završio s osjećajem da su pobijedili. Sutradan su natjerali povjereništvo da podnese ostavku, međutim predsjednik HRS-a Pečnik nije ju prihvatio. Iz drugih sačuvanih zapisknica (od 13. kolovoza, 28. kolovoza i 29. kolovoza 1941.) sastavljenih u prostorijama Hrvatskog radničkog saveza i Radničke komore vidi se da su isključeni iz HRS-a bili uhapšeni, no i to da su pušteni na intervenciju poslovođe poduzeća jer su bili najbolji radnici bez kojih tvornica nije mogla normalno raditi. HRS-ovi povjerenici i dalje su zahtijevali da ih se otpusti iz poduzeća jer dijele komunističke letke i ubiru od bivših članova URSS-a priloge za žrtve reakcije. Državni povjerenik i glavni tajnik Radničke komore uputili su Ravnateljstvu ustaškog redarstva u Zagrebu 29. kolovoza 1941. pod broj 9237/1941 AM/PĐ ugl. zahtjev da »ovu stvar ponovno i najstrože uzme u ruke, kako bi optuženoj šestorici komunista zabranili daljnji rad i pristup u tvornicu »Hardtmunth« čiji je utjecaj veoma štetan po radništvo, a i po samu državu«. Nakon toga su uhapšeni Danica Cazi, Vendelin Magenheimer, Ivan Valpotić, Mirko Ocvirik, Dragutin Varga, Eva Valpotić i Barica Ceranić.⁶⁷⁸

Sličnu sudbinu doživjeli su i drugi komunisti u HRS-ovim organizacijama. O ulasku komunista u HRS i JUGORAS dao je Josip Broz Tito u izvještaju Komunističkoj internacionali obrazloženje u kojem među ostalim, kaže:

»Do okupacije, Partija je uspjela ne samo da se organizaciono učvrsti već je stekla jake pozicije u raznim masovnim organizacijama. Klasični sindikati URSS-a, koji su brojali oko 150 hiljada članova, bili su s malom iznimkom posve u rukama komunista.

Priljemajući se za napad i uništenje klasnih sindikata Partija je dala direktivu za pojačano stvaranje komiteta radničkog jedinstva u tvornicama, na koje se prenijelo rukovođenje tarifnim i štrajkaškim pokretima. Poslije zabrane klasnih sindikata od vlade Cvetković-Maček 1. siječnja 1941. g. Partija je dala direktivu da se ulazi u režimske sindikate tj. u Hrvatske radničke sindikate i Jugoslovenske radničke sindikate čije je rukovodstvo profašistički orijentirano. To su jedini sindikati koji legalno djeluju, tako da je rad komunista u njima od najveće važnosti za borbu radnika. To je naročito važno danas, kada su svi radnici prisiljeni da budu članovi tih sindikata, kada je u tim sindikatima okupljeno nekoliko stotina hiljada radnika, kada je ekonomsko stanje radnika neizdržljivo zbog rata i strahovite skupoće i gladi.«⁶⁷⁷

Odbori radničkog jedinstva djelovali su polulegalno, sa čvrstom masovnom podrškom, i bili su uporište Partije u tvornicama i radionicama. Putem njih su partijske organizacije mobilizirale radnike na mnogobrojne demonstracije, posebne one 27. ožujka 1941. i koristile ih u pripremnom radu na podizanju ustanka. U vremenu od 1932-1941. sindikalni klasni pokret iskovao je mnogobrojne odrede revolucionarnih radničkih kadrova. Oslobođeni socijaldemokratskog reformizma i oportunitizma oni su postali prvi organizatori naših partizanskih jedinica, narodne vlasti i nosioci borbe protiv okupatora na neoslobođenom teritoriju. U prvom redu uz pomoć tih proleterskih kadrova uspjela je Komunistička partija izvršiti svoj historijski zadatak i dovesti narodni ustanak do pobjedonosnog završetka, do pobjede socijalističke revolucije.

Titovi teorijski stavovi o ulozi klasnih radničkih sindikata

Komunisti u URSSJ-ovim sindikatima u to vrijeme razvijali su svoj rad na temelju organizacijskih principa i taktike koju je definirao Josip Broz u različitim partijskim dokumentima. Tito je polazio od stava: 1) Klasna je borba koja se vodi u Jugoslaviji između radničke i kapitalističke klase osobito oštra ne samo na političkom, nego i na ekonomskom polju. Iz tih razloga Partija posvećuje posebnu pažnju radu i jačanju sindikata. Zadatak je sindikalnih organizacija da organiziraju cjelokupnu radničku klasu i to u prvom redu na dnevnim pitanjima ekonomskog položaja radničke klase; 2) Težište klasne borbe i njen vrhunac je borba za političku vlast. Zbog toga se ekonomska borba sindikata ne može ograničiti samo na djelomične ekonomske zahtjeve proletarijata. Zadatak je sindikata da putem borbe za djelomične zahtjeve privuče široke proleterse mase u borbu za konačni cilj, za obranu kapitalizma i uspostavljanje socijalističkog društvenog ure-

⁶⁷⁸ IHRPH, Radnička komora 1941.

⁶⁷⁷ ACKSKJ, KI 1941/1.

denja; 3) Klasnu borbu na ekonomskom polju vode sindikati pod rukovodstvom Komunističke partije što omogućuje da sindikalni pokret bude zasnovan na idejnim i organizacijskim principima revolucionarnog marksizma. Da bi Partija mogla posredstvom sindikalnih organizacija uključiti ekonomske akcije proletarijata u cjelokupni sistem borbe za vlast pronalaze se posebni organizacijski oblici; 4) Neobično je važno da radnički sindikati prihvate idejno rukovodstvo revolucionarne proleterске partije te da ne padnu pod utjecaj buržoaskih i sitno-buržoaskih partija, klasnog neprijatelja i zaostalih elemenata radničke klase. Sindikati trebaju zadržati organizacijsku i finansijsku nezavisnost tako da se ni formalno nisu dužni potčinjavati odlukama Partije. Prihvaćanje odluka Partije u sindikatima treba biti dobrovoljno. Prihvaćanje idejnog i političkog rukovodenja Partije u sindikatima treba da ostvare članovi Partije i komunisti koji rade u sindikatima.

Držeci se tih osnovnih principa i taktike, Komunistička se partija Jugoslavije vezala bezbrojnim nitima sa sindikalnim pokretom u zemlji. Svojim upornim radom, borbom i pravilnom politikom stekla je povjerenje i ugled među svim sindikalno organiziranim radnicima i radničkoj klasi u cjelini. Borbu za idejno i političko rukovodstvo u klasnom sindikalnom pokretu koju je vodila sa socijaldemokratima i revizionistima, dobila je demokratskim putem, putem uvjeravanja i aktivnog rada članova Partije u sindikatima. Članstvo URSS-a bilo je svjesno da URSS-om rukovodi Komunistička partija i ono je dobrovoljno prihvaćalo njeno rukovodstvo, odazivajući se pozivima Partije ne samo u ekonomskim, nego i u političkim akcijama, štrajkovima i demonstracijama.

V kongres KPJ ocijenio je rad klasnog radničkog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji ovim riječima: »Bez uporne i dosljedne borbe Komunističke partije prije rata u radničkim i namješteničkim sindikatima, protiv oportunističke i izdajničke politike socijal-demokratskih vođa i drugih kapitalističkih i režimskih agenata, a za puno jedinstvo radničke klase, nemoguće bi bilo da radnička klasa Jugoslavije odigra rukovodeću ulogu u borbi za oslobodenje Jugoslavije i svrgavanje državne vlasti«. »Socijalistički karakter narodnooslobodilačkom ustanku osigurala je rukovodeća uloga radničke klase, na čelu sa Komunističkom partijom, i sve tješnje grupiranje radnih masa oko nje« (Kardelj). Drug Tito je dao ovu ocjenu: »Komunistička partija Jugoslavije mogla je ne samo organizirati već i s uspjehom voditi oružani ustanak naroda, jer je radnička klasa Jugoslavije dala svoje najbolje sinove u prve partizanske odrede, jer je radnička klasa dala jezgro naših proleterskih i udarnih brigada koje su postale škola rukovodećih kadrova u ustanku.«

Pozivu KPJ na ustanak prvi su se odazvali neustrašivi i u nizu borbi prekaljeni sinovi radničke klase, članovi klasnih radničkih sindikata. Taj je kadar postao osnovno rukovodeće jezgro socijalisti-

čke revolucije. Radnički kadrovi koji su se iskovali kroz političke i ekonomske borbe, štrajkove i demonstracije, progone i tamnice protiv kapitalističke reakcije i eksploatacije, postali su prvi organizatori partizanskih odreda, narodne vlasti i nepomirljive oružane borbe protiv okupatora.

Fašistički sindikati

Međutim, nije sva radnička klasa bila revolucionarna i pod utjecajem komunista kao što se to danas ponekad zamišlja. Radnici su, kao i drugi, bili dio postojećeg društva, pa je unutar klase bilo pristalica klasnog pokreta, ali i nacionalnih i vjerskih ideologa, pa i profašističkih. Profašistički sindikati su poslije zabrane klasnog radničkog pokreta nastavili da djeluju, preuzimajući svu imovinu i domove zabranjenog URSS-a i drugih klasnih organizacija. Nakon okupacije zemlje, na području okupirane Srbije u veljači 1942. godine stvorena je umjesto JUGORAS-a fašistička radnička organizacija »Srpska zajednica rada«. Formirala se na osnovi specialne uredbе kvislinske vlade generala Milana Nedića a počela je djelovati 1. ožujka 1942. godine. Na čelu te organizacije nalazio se jedan od bivših vođa JUGORAS-a Zarije Popović. Članstvo u »Srpskoj zajednici rada« bilo je prinudno, a kretalo se od ožujka 1942. do listopada 1944. godine ovako:

1942. godine	115.000 članova
1943. godine	140.000 članova
1944. godine	138.000 članova

»Srpska zajednica rada« raspolagala je pokretom i nepokretnom imovinom sviju ranije postojećih radničkih organizacija. Članarine koje su radnici uplatili 1942. godine iznosile su 17 milijuna dinara, 1943. godine 39 milijuna, a 1944. godine 40 milijuna dinara. Sva ta sredstva nemilosrdno su se trošila na agitaciju i propagandu i korumpiranje raznih elemenata unutar radničkih redova protiv komunizma, Sovjetskog Saveza i narodnooslobodilačke borbe.

Odmah poslije oslobodenja Beograda 9. studenog 1944. godine predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršal Jugoslavije Josip Broz Tito i povjerenik unutrašnjih poslova Vlada Zečević donose Odluke o ukidanju »Srpske zajednice rada« i »Nacionalne službe za obnovu Srbije« kao izričito fašističkih organizacija koje su osnovane i bile u službi Nedićeve – hitlerovske vlade.⁸⁷⁸

S okupacijom Hrvatske i stvaranjem kvislinske Nezavisne države Hrvatske ostao je da djeluje Hrvatski radnički savez. Međutim, stavljanjem izvan snage pravila HRS-a donošenjem »propisnika o ustrojuvu u radu HRS-a« 17. kolovoza 1942. godine uključuje se ova organizacija u ustaški Glavni savez

⁸⁷⁸ Službeni list, Beograd, br. 2, 6. II 1945.

staleških i drugih formacija, te se pretvara u sindikalnu organizaciju fašističkog tipa. HRS je navedenim propisima formiran tako da su unutar njega stvoreni podsavezni na čelu s imenovanim podsavezničkim komesarima i njihovim savjetodavnim vijećima, a teritorijalno se savez dijelio na župska, kotarska, općinska i mjesna povjereništva s imenovanim povjerenicima i savjetodavnim vijećima. Na čelu HRS-e stajao je ustaški komesar Vjekoslav Blašković. HRS je za pojedine grane privrede sklapao s ustaškim poslodavčkim korporacijama kolektivne ugovore koji su važili do 30. travnja 1945. godine, kada je objavljen jedinstveni kolektivni ugovor koji je u stvari bila Uredba o plaćama radnika i namještenika. Ona uslijed ustaškog i fašističkog sloma nije primijenjena. Prema izvještaju Zemaljskog odbora Jedinistvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije (JSRNJ) za Hrvatsku od lipnja 1945. godine HRS je, prema raspoloživoj dokumentaciji, imao:

1940. godine	80.000 članova
1941. godine	140.000 članova
1942. godine	130.000 članova
1943. godine	40.000 članova
1944. godine	35.000 članova

Uzroci tako velikom opadanju članova HRS-a bili su, uglavnom, rasplamsavanje narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, širenje oslobođene teritorije, bježanje radnika iz okupiranih gradova na sela i njihovo masovno uključivanje u narodnooslobodilačku borbu i partizanske odrede.

U Sloveniji, u krajevima koje je okupirala Italija, odlukom Visokog komesara za Ljubljansku pokrajinu, uključene su 8. srpnja 1941. godine u fašističku »Pokrajinsko delavsko zvezo« (Pokrajinski radnički savez) ove sindikalne organizacije: Zveza združenih delavcev 7 000 članova, Jugoslavanska strokovna zveza 5 000 članova, Narodna strokovna zveza 3 750 članova i organizacije grafičkih radnika 886 članova, ukupno 16.580 članova. Do 1944. godine opao je taj broj na 4 312 radnika i namještenika. U područjima koje su okupirali Nijemci uspostavljena je Hitlerova prinudna organizacija »Njemački radni front.«

Delavska enotnost i Radnički sindikalni odbori

U Sloveniji je za čitavo vrijeme oslobodilačkog rata djelovala jedinstvena ilegalna sindikalna organizacija radnika koja je ujedinjavala sve ranije sindikalne pravce pod nazivom Delavska enotnost (radničko jedinstvo). U prvo je vrijeme Delavska enotnost bila srazmjerno slaba. S razvojem narodnooslobodilačke borbe, osobito krajem 1944. i početkom 1945. godine, Delavska je enotnost obuhvaćala oko 80 posto radništva Slovenije. Kao masovna organizacija Osvobodilne fronte odigrala je značajnu ulogu. Na jednoj strani pridobivala je radnike za

program fronte, mobilizirala ih u partizanske odrede, odnosno Narodnooslobodilačku vojsku, a na drugoj strani organizirala radnike koji su ostali na radu u poduzećima pod okupatorom da sabotiraju proizvodnju. Delavska enotnost odigrala je posebno značajnu ulogu kad je formirala grupe radnika koji su imali zadatak da sprječavaju okupatora pri povlačenju da ruše tvornice, rudnike i industrijska postrojenja. Delavskoj enotnosti se ima zahvaliti što je većina tvornica u Sloveniji ostala neostećena i sposobna za daljnje poslovanje. Pored toga, odbori Delavske enotnosti prikupljali su novčana sredstva, hranu i odjeću, te sanitetski materijal za partizanske jedinice.

Prema izvještaju Zemaljskog odbora JSRNJ za Sloveniju od lipnja 1945. godine u partizane je već 1941. godine otišlo osam posto slovenskih industrijskih radnika. Taj se broj u 1943. godini povećao na 40 posto, a krajem 1944. i početkom 1945. godine u vojnim jedinicama ili u JNOF nalazilo se oko 60 posto od 80.500 slovenskih radnika, koliko ih je ukupno bilo.

Na oslobođenoj teritoriji u završnoj fazi rata, Komunistička je partija na temelju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, predviđajući skoro oslobođenje cijele zemlje, težište svog rada postavila na izgradnju nove državne organizacije organiziranje ratom razorenog privrednog života zemlje. Uputstvima za obnovu privrede na oslobođenim teritorijama, razgraničavanjem funkcija organa vlasti, stvaranjem zemaljskih i pokrajinskih odbora Jedinistvene narodnooslobodilačke fronte, dala je KPJ inicijativu i za organiziranje priprema za obnovu radničkih sindikata. Već ujesen 1944. godine na slobodnom teritoriju u Hrvatskoj održavaju se sastanci s radnicima sa ciljem da se održi proizvodnja te da se vlastitom inicijativom, snagama i rezervama obnovi rad u poduzećima i zanatskim radionicama, gdje je on iz bilo kojih razloga obustavljen. »Sindikalni odbori radnika«, negdje »Odbori radnika«, koji su se tom prilikom stvarali, nalazili su se pod direktnim rukovodstvom mjesnih komiteta KPJ, a surađivali su s povjerenicima narodnih odbora u tim poduzećima (Slavonska Požega, Pakrac, Daruvar, Virovitica). Pred sindikalne odbore radnika iznosili su NO čitav program svojih zadataka u Daruvaru i Slavonskoj Požegi: da se metalski radnici poduzeća i radionica angažiraju prvenstveno na popravljanju strojeva koji mogu služiti kao izvor pogonske snage, za izradu alata za osposobljavanje rada u pilanama, za osposobljavanje strojeva za prešanje opeka i crijeva, izradu čavala, potkova, alata za stolarske, kolarske, kovačke, strojobravarске, limarske i slične radionice. U Pakracu se raspravljalo o osposobljavanju pilana »Slaveks« zbog potrebe da se osiguraju jelove i borove daske, letve za krovove, izrada prozora i vrata, izrada kolarskog drva. U Virovitici je sindikalni odbor raspravljao o osposobljavanju kudjeljare, u poduzeću »Stark« u Slavonskoj Požegi o mogućnosti izrade marmelade i prerade šećerne repe u

sirup za slađenje. U poduzeću »Nestle« o proizvodnji dvopeka, u Đulovcu, Kamenskoj, Orahovici i na Dilju trebalo je osposobiti kolarske i kovačke radnice, osposobiti i urediti kreačne itd.

Sindikalni odbori ili odbori radnika stvarali su se i po vojnim radionicama.

Rad se plaćao u naturi, hranom, odnosno miješnjem proizvoda za proizvod. Ukoliko se radilo za vojsku ili NOO, obrtnicima su se, na njihov zahtjev, izdavale i priznanice.

Radi primjera navodimo da se u studenom 1944. održava Konferencija željezničara Slavonije na kojoj se raspravljalo o obnovi željezničkog saobraćaja.

Takva aktivnost razvila se i u Moslavini i drugim oslobođenim krajevima Hrvatske. Tako se npr., u Glini 19. studenom otvara »kulturno-prosvjetni radnički dom«, 16. prosinca 1944. godine u Slunju je održana kotarska konferencija radničkih odbora kotara Slunje. Izabran je kotarski Radnički odbor od osam članova. Skupština je zaključila da se osnuje radnički dom, koji bi bio središte života radnika u tom kotaru.

U oslobođenoj Dalmaciji u studenom i prosincu stvaraju se odbori radnika i održavaju radničke skupštine. Na skupštinama se raspravljalo o obnovi zemlje, o potrebi otvaranja zanatskih i trgovačkih radnji i nastavljanju rada industrije.

Partijske organizacije imale su zadatak da takve odbore stvaraju i u poduzećima na neoslobođenom području, posebno tamo gdje se očekivalo brzo oslobođenje gradova i industrijskih naselja, sa ciljem da čuvaju privredne objekte, strojeve itd. od neprijateljskog razaranja.

Stvaranje Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije (JSRNJ)

S oslobođenjem Beograda i konačnim oslobođenjem velikog dijela zemlje u prosincu 1944. godine na Velikom zboru radnika Beograda istaknuto je da je radnička klasa na oslobođenom dijelu zemlje izvojevala ne samo protjerivanje neprijatelja, nego i pravo sindikalnog organiziranja i štrajka, slobodu zбора, dogovora i štampe. Zbor je izabrao Centralni sindikalni akcioni odbor.

3. siječnja 1945. godine povjerenik unutrašnjih poslova Vlada Zečević svojim rješenjem br. 24. odobrio je rad »predstavnik sindikalnog pokreta na obnovi i otvaranju radničkih sindikata na teritoriju demokratske federativne Jugoslavije« na temelju prijave o radu na obnovi i otvaranju radničkih sindikata koji su 2. siječnja 1945. godine podnijeli Đuro Salaj, Mihajlo Milončić, Tone Tajfer, Lazar Stefanović, Nastasija Labudović, Pavle Pavlović, Radoje Dakić i Mihailo Švabić.⁶⁷⁹

Dok se Centralni akcioni odbor bavio pripremanja za sazivanje Opće zemaljske sindikalne konfe-

rencije koja je trebala imati karakter osnivačkog kongresa, na čitavu području države stvarali su se akcioni odbori i nicalne sindikalne podružnice. Već u siječnju 1945. godine one su okupljale oko 225.000 radnika. U Hrvatskoj su radnički odbori obuhvaćali 16.000 radnika, od toga u Dalmaciji 6.000.

Jedinstveni sindikati radnika i namještenika Jugoslavije formirani su na Općoj zemaljskoj konferenciji održanoj od 23–25. siječnja 1945. godine u Beogradu kao novi tip sindikalne organizacije. Umjesto predratne pocjepanosti na nekoliko pravaca i centrala, stvoreni su jedinstveni sindikati, zbijeni oko svoje revolucionarne Partije. Umjesto ranije cehovske rascjepkanosti ostvaren je industrijski princip organiziranosti. Umjesto podjele radnika na manualne i intelektualne ostvarilo se načelo sveobuhvatnosti. U punoj mjeri ostvario se princip dobrovoljnosti, proleterskog demokratizma, organizacijske i financijske samostalnosti.

Privremeni statut koji je usvojen na Zemaljskoj konferenciji predviđao je formiranje 21 sindikata. Prošireni plenum Glavnog odbora JSRNJ, koji je održan 1. i 2. travnja 1945. godine, povećao je taj broj na 25. Prema tome, sa Sindikatom pomorskih i lučkih radnika, s kojim Glavni odbor nije mogao održati prisnije veze, bilo ih je 25. Plenum je potvrdio izbor 25 centralnih uprava sindikata i usvojio nacрте njihovih pravila. Usvojena su i pravila mjesnih sindikalnih vijeća.⁶⁸⁰

Organ Glavnog odbora JSRNJ »Rad« počeo je izlaziti 25. siječnja 1945. godine.

Do kraja svibnja 1945. godine u svakoj federalnoj jedinici stvoreni su zemaljski odbori jedinstvenih sindikata, a do kolovoza zemaljski sekretarijati strukovnih saveza. U Hrvatskoj je održana Prva zemaljska konferencija JSRNJ 11. travnja 1945. godine u Splitu. Na njoj je izabran Zemaljski odbor JSRNJ za Hrvatsku na čelu s Markom Belinićem. Organ Zemaljskog odbora »Glas rada« počeo je izlaziti 15. lipnja 1945. g. Prema izvještaju Zemaljskog odbora JSRNJ za Hrvatsku⁶⁸¹ od 25. lipnja 1945. godine koji je upućen Glavnom odboru JSRNJ vidi se da je u Hrvatskoj bilo 538 sindikalnih podružnica koje su imale 77.540 članova, od toga je Mjesno sindikalno vijeće Zagreb imalo 36.408 organiziranih članova i 205 podružnica u tvornicama, ustanovama, gradskim rajonima i 22 mjesna odbora strokovnih saveza.

Od travnja do kolovoza 1945. godine Zemaljski odbor JSRNJ za Hrvatsku formirao je 23 zemaljska tajništva (sekretarijata) odgovarajućih sindikalnih centrala sa sjedištem u Zagrebu. Tajništvo Saveza poljoprivrednih radnika Jugoslavije za Hrvatsku imalo je sjedište u Osijeku. Centrala Saveza pomoraca i brodogradilišnih radnika i namještenika Jugoslavije imala je sjedište u Splitu. Do kraja 1945. godine osnovano je na području SR Hrvatske 98

⁶⁸⁰ Rad, Beograd, 7. IV 1945.

⁶⁸¹ Dio tog izvještaja štampan je i u Glasu rada, 13. VII 1945.

⁶⁷⁹ Ibid.

mjesnih sindikalnih vijeća. Značajnu aktivnost razvila su vijeća većih gradova i industrijskih centara (Zagreb, Split, Karlovac, Osijek, Slavonski Brod, Sibenik i dr.). U Hrvatskoj je bilo 228 mjesnih sindikalnih odbora, 2 228 sindikalnih podružnica, 11 rudarskih revirskih centara, šest željezničkih pružnih tajništava. U sindikalnim organizacijama Hrvatske koncem 1945. godine bilo je upisano 253.198 članova. Savez pomoraca brojio je 9 200 članova.

Za pola godine, od lipnja 1945. do kraja 1945. godine u Hrvatskoj je broj članova Saveza rudara porastao od 1 744 na 9 992, Saveza prosvjetnih radnika s 1 869 na 11 458, Saveza radnika građevne industrije s 2 514 na 13 150, Savez radnika hotelsko-ugostiteljske industrije sa 1 280 na 4 290. Poraslo je članstvo Saveza radnika grafičke industrije na 4 450 članova, Saveza radnika metalske industrije na 8 992 članova.

U Srbiji, Kosovu i Metohiji 30. lipnja 1945. godine broj organiziranih radnika iznosio je 130.000. Zajedno s Vojvodinom 200.500. U Sloveniji je bilo 69.000 organiziranih radnika, u Bosni i Hercegovini 38.000, Crnoj Gori 8 000 i Makedoniji 19.000.

Nagli porast članova JSRNJ išao je usporedo s njegovom organizacijskom izgradnjom i učvršćenjem, brzim tempom obnove rada privrednih poduzeća i vraćanjem radnika u proizvodnju. 1945. godine taj porast izgledao je ovako:

siječanj	lipanj	prosinac
225.000	412.040	665.000

U Jedinstvene sindikate, pored masovnog ulaska radnika koji nikada ranije nisu bili sindikalno organizirani, ušlo je gotovo u cjelini članstvo svih ranijih sindikalnih organizacija raznih političkih i idejnih orijentacija. Prema tadašnjim ocjenama, tri četvrtine sindikalnog predratnog aktiva komunista koji su radili u sindikatima izginulo je u oslobodilačkom ratu i po fašističkim logorima ili su se nalazili na drugim važnim dužnostima u privrednim organizacijama i ustanovama, armiji i narodnooslobodilačkim odborima. U odnosu na 1939–1940. broj članova sindikata porastao je za pet i pol puta. Pored toga oko sindikalnih vijeća i sindikalnih odbora odmah je djelovao čitav niz raznih zadrudnih, kulturno-odgojnih, umjetničkih i fiskulturnih organizacija koje su usporedo sa sindikatima obnovile rad. Zato svi sindikati 1945. godine ističu u prvi plan potrebu okupljanja politički sposobnih, kulturno uzdignutih sindikalnih kadrova, kao i problem masovnog kulturno-prosvjetnog i idejnog rada među članovima sindikata.

Teorijski stavovi o ulozi sindikata i izgradnji socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u nas polazili su od Lenjinova učenja o ulozi sindikata u prelaznom razdoblju i iskustvu sovjetskih sindikata u socijalističkoj izgradnji. I komunisti, koji su djelovali u Nezavisnim sindikatima i kasnije u URSSJ-u,

imali su jasan stav: 1) da uloga sindikata nije završena s preuzimanjem vlasti od strane radničke klase; 2) dok u prelaznom razdoblju bude postojao kapitalistički sektor u proizvodnji (privatno veće ili manje poduzeće, radionice, zemljoposjedci i najamni radnici u njima) sindikati će unutar tog sektora nastaviti da vode klasnu borbu koristeći za to svoja sindikalna sredstva i oruđa: pregovore, kolektivne ugovore i štrajkove; 3) u prelaznom razdoblju sindikati u socijalističkom sektoru proizvodnje ostaju osnovni predstavnici interesa radnika u pitanju plaća, uvjeta rada, zaštite i osiguranja radnika, stanova i kulturnog uzdizanja; 4) oni su škola novog rada koji se vrši bez prinude, s punim osjećanjem odgovornosti pojedinaca prema cjelini i gdje je organiziran radnički nadzor nad radom poduzeća čime se u radnika razvija osjećaj da su poduzeća kolektivna, dakle i njihova, svojina što je temelj za stvaranje novog kolektivističkog socijalističkog mentaliteta; 5) sindikati u prelaznom razdoblju moraju preuzeti na sebe zadatak da radnicima objašnjavaju različite mjere koje su neophodne zbog podizanja produktivnosti i intenzivnosti rada, a u suprotnosti su s parolama koje su radnici u kapitalizmu usvojili (npr. razlika između akordnog rada u kapitalizmu i u prelaznom razdoblju); 6) kada zemlja započne plansku izgradnju socijalizma sindikati su organizatori natjecanja za ostvarenje planom predviđene proizvodnje; 7) stajalište koje se zastupalo u Americi i u zemljama Zapadne Evrope – da su industrijski sindikati prirodni i po svom položaju jedino pozvani da budu organizatori i upravljači industrijom i proizvodnjom – bilo je među jugoslavenskim komunistima tretirano kao neonarhosindikalizam pa se nije ni pokušavalo teorijski pobijati, niti se na takav put razvika pomisljalo; i 8) u obzir nije dolazila koncepcija Trockog o militarizaciji proizvodnje i podržavljenju sindikata jer su komunisti Jugoslavije smatrali da socijalistička proizvodnja može biti samo posljedica klasne svijesti i ideološke izgradnje a ne prinude, i dosljedno tome, članstvo u sindikatima ni za koga nije obavezno već dobrovoljno; 9) što se tiče raspodjele proizvoda, komunisti u sindikatima polazili su od učenja klasika marksizma da je raspodjela uvjetovana vladajućim načinom proizvodnje. Ona se neće vršiti prema slijepim zakonima tržišta, koji vladaju u kapitalizmu, već će sami proizvođači postaviti pravila po kojima će se vršiti podjela proizvoda. Istodobno, bili su svjesni toga da neće ovisiti o njojvolji volji koja će to pravila biti, jer raspodjelu određuju stvarni odnosi koji vladaju u društvu, prije svega, odnosi u proizvodnji. Sistem podjele koji će se stvarati neće važiti za vječita vremena. Socijalističko društvo nema razloga da pravi skokove, ono se nadovezuje na ono što nađe. Podjela dobara u socijalističkom društvu vrši se u oblicima koji predstavljaju dalji razvitak oblika nadnica i plaća koji su postojali i u kapitalizmu. Od njih se u socijalizmu mora početi. Oblici nagrade za rad istodobno mogu biti različiti za različite grane rada i u

različitim predjelima. Isto tako u socijalističkom društvu mogu postojati jedni pored drugih najrazličitiji oblici raspodjele proizvoda. Zavisí o različitom historijskom nasljeđu i navikama koje ima stanovništvo i o potrebama proizvodnje koje se mogu mijenjati.

Neposredno poslije svog formiranja Jedinствени sindikati su razvili intenzivnu djelatnost na obnovi zemlje. Osnovna parola, usvojena na osnivačkoj konferenciji, bila je: »Sve za front. Sve za pobjedu nad fašizmom«. Pod ovom parolom radnici su u

toku posljednjih mjeseci rata, i pored još neizgrađenog državnog i privrednog aparata, podizali iz ruševina tvornice, osposobljavali rudnike, uspostavljali saobraćaj i dali time svoj veliki doprinos pobjedi. Cijeli taj opsežan rad na obnovi razrušene privrede izveden je u najtežim uvjetima, bez dovoljno alata i strojeva, uz veliku oskudicu u životnim namirnicama i, velikim dijelom, dobrovoljnim radom radnika.⁸⁸²

⁸⁸² *Rad*, Beograd, 23. i 30. VI, 5. IX 1945; *Glas rada*, Zagreb, 21–28. XII 1945.

ZAKLJUČAK

1921. godine u zemljama Kraljevine Jugoslavije u najamnom je odnosu bilo 1.083.908 radnika i službenika. Od tog broja poljoprivrednih radnika bilo je 403.017; radnika u industriji i zanatstvu 282.306; trgovini, novčarstvu i saobraćaju 119.945; u javnim i privatnim službama 233.960; a u drugim zanimanjima 43.680 osoba. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u najamnom je odnosu bilo ukupno 1.515.616 osoba, od čega u poljoprivredi 509.007; u industriji 476.079; u trgovini, novčarstvu i saobraćaju 178.863; u javnim službama, vojsci i slobodnim zanimanjima 286.444, a u drugim zanimanjima 65.023. To znači da je 1931. godine u odnosu na 1921. godinu bilo 329.808 najamnih radnika više. Prema izračunatom popisu u 1939. je godini bilo u najamnom odnosu 1.752.084 radnika i službenika. Od 1931. do 1939. godine povećao se broj zaposlenih za 217.423 osoba.

Najveći dio priraštaja aktivnog stanovništva nije se mogao zaposliti u industriji, zanatstvu ni trgovini. Pritisak nezaposlenih radnika na postojeća radna mjesta bio je iz godine u godinu sve veći. 1931. je godine posao tražilo 272.974 osoba, a 1939. godine 942.684. 1921. godine bilo je 93 stanovnika na 100 ha poljoprivredne obradive površine, a 1939. godine 108 stanovnika. Porast domaćinstava u poljoprivredi bio je veći od porasta obradivih površina. U poljoprivredne radnike i nadničare treba ubrojiti i 158.904 gospodarstva koja su imala do 0,5 ha zemlje i 175.532 gospodarstva koja su imala do jedan ha zemlje. 1939. godine oko 500.000 domaćinstava imalo je stalno zaposlene osobe izvan poljoprivrede.

1918. godine u svim zemljama Jugoslavije radila je 1.831 tvornica sa 7.660.953.000 dinara osnovnih sredstava uloženi u zemljište, zgrade, strojeve, oruđa, namještaj i prevozna sredstva. Pogonska snaga

ukupne industrije iznosila je 544.282 KS. Industrija je tada zapošljavala 152.811 radnika. Do kraja 1928. godine u zemlji su radile 3 093 tvornice s 10.572.822.000 dinara investicijskog kapitala, 714.057 KS i 249.019 radnih mjesta. Prema tome, od 1918. do 1928. godine izgrađeno je 1 262 novih tvornica s 2.911.869.000 dinara investicijskog kapitala i 159.775 KS, te 96.208 radnih mjesta. Krajem 1933. bilo je registrirano 3 613 tvornica s 11.606.395.000 dinara osnovnih sredstava, 795.529 KS i 277.041 radnih mjesta. Na kraju 1938. godine bilo je 4 024 tvornica s 11.995.861.000 dinara osnovnih sredstava, s 824.163 KS i 297.935 radnih mjesta.

U nacionalnom dohotku koji je 1937. iznosio 42.221.100.000 dinara poljoprivreda je sudjelovala s 50 posto, industrija i zanatstvo s 32 posto, trgovina s 11 posto, a saobraćaj sa sedam posto. Gradska buržoazija raspolagala je s 30 posto nacionalnog dohotka, seoski bogataši sa 16 posto, država sa 16 posto, radnici i namještenici s 14 posto, srednji i siitni seljaci s 19 posto, a zanatlije i ostali s pet posto.

Najniža razina investicija u industriji bila je 1938. godine kada investicije padaju na 41.628.000 dinara. Prema procjenama stručnjaka, 1938. je godine u 1 522 akcionarska društva 51,52 posto akcija bilo vlasništvo inozemnog kapitala. Cijena proizvodnje industrijskih grana iznosila je 16.859 milijuna dinara, od toga je na reprodukciju otpadalo 64,5 posto, a na dohodak 35,5 posto. Cjelokupni unutarnji tržišni promet iznosio je 33.409 milijuna dinara.

Broj osiguranih članova Središnjeg ureda za osiguranje radnika iznosio je 1929. godine 605.065, a 1939. godine 728.494, što znači 123.429 osiguranika više. 1929. godine bilo je zaposleno 41.815 rudara, a 1938. godine 54.237. Osoblje državnih željeznica brojilo je 76.058, a 1940. godine 80.803, s osobljem di-

rekcije riječne plovidbe bilo ih 83.462. Pošta, telefon i telegraf zapošljavali su 1938. godine 15.240 radnika. 1929. godine je prosječno osigurana nadnica SU-ZOR-a iznosila 26,32 dinara, 1939. godine 24,28.

Trgovačka mreža dostigla je svoj maksimalni razvoj u 1938. godini, kada je brojila 149.409 radnji. Od 1929. godine do 1936. godine povećala se dužina željezničkih pruga za 303 km. Ukupni rashodi u eksploataciji željeznica 1937. godine iznosili su 2.122.281.951 dinar, a ukupni prihodi 2.410.476.195 dinara. Broj brodova koji su vršili prijevoz robe i putnika iznosio je 1938. godine 12.950 sa 442.719 brt i 33.322 članova posade. Broj državnih ugovornih i općinskih pošta bio je 1938. godine 3.982.

Godine 1931. zakonom se pokušalo izvršiti razgraničenje obrta od industrije. Obrt je definiran kao proizvodna, uslužna, preradaivačka i popravljivačka djelatnost koja se temelji na ručnom radu i osobnoj vještini obrtnika. Upotreba strojeva dopunskog je značaja. U 1938. godini porastao je broj zanatskih radnji na 155.696, broj zanatskih pomoćnika na 81.185 a broj učenika iznosio je 296.336. Razvoj gradova omogućio je intenzivniji napredak onih zanatskih radnji, koje nadopunjuju industriju, građevinarstvo i saobraćaj.

Obrtnici su sačinjavali pretežni dio sitne buržoazije, koja je po svom političkom uvjerenju bila konzervativna, puna nepovjerenja prema krupnim kapitalistima, kartelima i kapitalističkim monopolima, zastrašena njihovom konkurencijom. Ona se isto tako plašila proletarijata, komunizma i socijalizma koji su pređivali društvenu propast sitnih zanatlija i njihovo pretapanje u redove proletarijata. U redove proletarijata ubrajale su radničke organizacije propale obrtnike i kvalificirane radnike koji se nisu mogli zaposliti, pa su proizvodili ili vršili uslužnu djelatnost bez ovlaštenja nadležnih vlasti i zanatskih ustanova. Tih bespravnih majstora, »nadiobrtnika«, bilo je u Jugoslaviji 1936. godine oko 51.500. Nezaposlenost u redovima obrtnika procjenjivala se na 40 posto. Na položaj zanatlija utjecala je kronična poljoprivredna kriza, koja je učinila poljoprivredno stanovništvo kupovno nesposobnim, pa je prestalo biti potrošačem zanatskih proizvoda. Na njihov položaj utjecalo je i poresko opterećenje koje je u jeku krize podignuto za 30,7 posto. Zanatlije su vodili borbu protiv visokih cijena sirovina i polupreradevina kartelirane industrije. Dok su cijene industrijskih proizvoda nazadovale do 27,8 posto, agrarnih proizvoda za 56 posto, cijene zanatskih proizvoda pale su u prosjeku za 40 posto. Na težak položaj zanatstva utjecala je i zategnutost na novčanom i kreditnom tržištu koja je bila izazvana bankovnim moratorijem. Zanatska su udruženja i zanatske komore neprekidno vodile borbu za reviziju radničkog socijalnog zakonodavstva, protiv uvođenja grane osiguranja radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti. Opirali su se svim zahtjevima koji su dolazili iz redova radnika, pa su samim tim bili u službi reakcije. Sebe su smatrali stubom nacije, a

svoju zanatsku radionicu najvršćim bedemom privatne svojine, pa prema tome i kapitalističkog društvenog poretka.

Razvoj bankarstva u zemljama Jugoslavije dijelio je sudbinu privrednog razvoja zemlje. Do 1929. godine osnovani su mnogobrojni novčani zavodi nacionalnog i lokalnog karaktera, uz jačanje vlastitih i tuđih sredstava. Četiri godine privredne krize 1931–1934. godine donijele su slom privatnog bankarstva i jačanje državnih i poludržavnih novčanih ustanova. U 1929. godini bilo je 696 centrala novčanih ustanova i 300 filijala. Uplaćena glavnica iznosila je 2.683.660.000 dinara rezervni fond 869.006.000 dinara, iznos uloga 12.462.138.000 dinara. Ostale pozicije bilanse bile su 25.093.318.000 dinara. Ukupna suma bilance bila je 41.108.122.000 dinara. U doba krize 1932. smanjila su se vlastita sredstva i ostale pozicije bilance i pali su štedni ulogi tako da je ukupna bilanca pala na 32.111 milijuna dinara. 1937. je godine ukupna bilanca svih banaka dostigla 44.256.896.000 dinara, ili više za 3.148.774.000 dinara nego 1929. godine. Višak u ukupnoj bilanci u 1937. godini ostvarivale su državne banke, samoupravne i od države privilegirane banke, dok je bilanca privatnih banaka smanjena. U akcionarskim bankama štedni su ulogi od 1930. do 1937. smanjeni za 4.979.693.000 dinara, a u državnim su bankama narasli za 2.577.389.000 dinara.

Do sloma je došlo u svibnju 1931. godine s krahom vodećih austrijskih novčanih zavoda čija je sanacija izvukla iz Jugoslavije 300 milijuna deviznih dinara. Ukidanjem njemačkih reparacija oduzet je prihod Jugoslaviji u iznosu od 600 milijuna dinara. Napuštanje zlatne valute u Engleskoj, pad vrijednosti funte izazvalo je u Jugoslaviji finansijsku paniku. Štedišu se navalile na novčane zavode, pa je za nekoliko mjeseci podignuto 4 508 milijuna dinara uloga. Banke su odjednom postale nelikvidne. Samo za likvidaciju zaduženosti poljoprivrede trebala je ogromna suma od sedam milijardi dinara. 19. travnja 1932. donesen je Zakon o zaštiti zemljoradnika i zaštiti novčanih zavoda. Do 30. rujna 1935. donijeta je šesta uredba o zaštiti zemljoradnika. Od 9 662 milijuna štednih uloga 6 500 milijuna bilo je pod zaštitom. Ostatak od 3 000 milijuna služio je novčarstvu za financiranje privrednih zahvata. 1938. godine bilo je od 632 privatna novčana zavoda pod zaštitom 297. Normalno su poslovala 179 ili 28,2 posto privatna novčana zavoda. U svim privatnim bankama i štedionicama bilo je zaleđeno od 55 do 60 posto cjelokupnog uloženg kapitala.

Kreditni državng kapitala, banaka u vlasništvu države i od nje povlaštenih banaka i samoupravnih štedionica iznosili su 1930. godine 7.856,9 milijuna dinara, a 1937. godine 9 555 milijuna dinara. Inozemni kapital sudjelovao je u glavnica 14 jugoslavenskih novčanih zavoda i četiri filijale inozemnih novčanih zavoda s ukupnom sumom od 262,2 milijuna dinara i kreditom od 413,7 milijuna dinara. Vrijeme od 1935. do 1940. godine bilo je obilježeno

činjenicom da je, i pored oživljavanja privrede, privatno bankarstvo ostalo nelikvidno, da je stagniralo u razvoju, te da je u latentnoj likvidaciji, dok se i dalje uspješno proširuje državni kapitalistički sektor u privredi i bankarstvu i jača utjecaj inozemnog kapitala u njima.

Svjetska ekonomska kriza bila je po svojoj dubini najteža ekonomska kriza u historiji kapitalizma. Samo u SAD u ožujku 1933. godine armija nezaposlenih iznosila je 17 milijuna ljudi. Kriza je bila posebno izražena u zemljama sa slabom razvijenom proizvodnjom. Ona je dovela do naglog prekida svjetskih privrednih odnosa. Vanjska trgovina u svijetu smanjila se u toku krize za dvije trećine. Otpočeo je žestoki trgovinski rat. 76 zemalja povećalo je svoje carinske tarife, uvelo ograničenja davanja valute za kupovanje, uvelo je sistem kvota i prišlo zabranama uvoza. Početkom 1932. godine u kapitalističkim zemljama bilo je više od 26 milijuna nezaposlenih. S djelomično zaposlenima, koji su radili jedan ili dva dana tjedno, prema podacima Međunarodnog biroa rada, bilo je oko 40 milijuna nezaposlenih. Pogoršao se i položaj gradske sitne buržoazije i inteligencije. U najširem krugu stanovništva došlo je do širenja antikapitalističkog raspoloženja. U središtu Evrope, uvođenjem u Njemačkoj fašističke diktature, stvarno je žarište novog svjetskog rata. Vodio se velik broj strajkova, povorke gladnih sukobljavale su se s policijom. Usprkos tome, kriza se nije pokušala riješiti izgradnjom socijalizma, jer su vodeći kadrovi reformističkog radničkog pokreta smatrali da je kriza samo privremena.

U Jugoslaviji, svjetskoj privrednoj krizi prethodila je depresija i stagnacija u poljoprivredi. Konkurentski nesposobna, zaostala i nesuvremena jugoslavenska poljoprivreda nije se mogla suprotstaviti mehaniziranoj proizvodnji, povećanoj proizvodnosti rada i niskim cijenama žitarica u SAD, Kanadi i drugim američkim državama. Ukupna vrijednost godišnjeg uvoza 11 osnovnih proizvoda poljoprivrede pala je sa 3 451 milijun dinara u 1929. godini na 1 459 milijuna dinara u 1933. godini. Indeks cijena na veliko za 55 proizvoda pao je s 100,6 u 1929. na 63,2 u 1934. Smanjenje proizvodnih troškova u industriji provodilo se uglavnom obaranjem radničkih nadnica, racionalizacijom proizvodnje u vezi s tim, otpuštanjem radnika. Trgovina je bila u sve većem zastoju i po opsegu i po vrijednosti. 1929. godine izvoz u tonama iznosio je 5.329.866 t u vrijednosti od 7.921,7 milijuna dinara, a u 1933. svega 2.930.000 tona u vrijednosti od 3 378 milijuna dinara. Pali su i prihodi zanatlija za dvije i pol milijarde dinara ili za 30 posto. Ukupne radničke nadnice koje su godišnje iznosile 20 milijardi pale su za više od četiri milijarde dinara. Narodni dohodak Jugoslavije smanjen je sa 69 milijardi u 1929. godini na 32 milijarde u 1932. godini.

Od 1934. otpočelo je ublažavanje ekonomske krize, a zatim dolazi do oživljavanja industrije. Usprkos tome svjetska trgovina nije dostigla razinu iz 1929.

U Jugoslaviji je porasla industrijska proizvodnja, porastao je broj zaposlenih, porasla je rudarska i topionička proizvodnja. S porastom unutarnje i vanjske trgovine poboljšao se željeznički, riječki i pomorski brodarski promet. To se oživljavanje privrede u Jugoslaviji vršilo pod investicijskom depresijom. Postupno opadaju investicije, tako da su iznosile znatno manje nego u doba krize 1929-1933. godine. Ukupno je od 1934. do 1938. godine izgrađeno 411 tvornica, s pogonskom snagom od 28.634 KS, kojih je uloženi kapital iznosio 389.476.000 dinara, s 20.984 radnih mjesta. U odnosu na razdoblje krize izgrađeno je 109 tvornica manje sa 644.087.000 dinara kapitala manje, manjom pogonskom snagom za 52.838 KS i 7 128 radnih mjesta manje. U odnosu na 1929. godinu nije dostignut izvoz ni po količini ni po vrijednosti proizvoda. Od 1934. do 1939. godine izvršila je Jugoslavija korijentnu reorientaciju svoje vanjske trgovine. Nakon njemačke okupacije Austrije i Čehoslovačke, 53,76 posto čitava jugoslavenskog uvoza otpada na Njemačku, što znači da je Njemačka taktički ovladala industrijom Jugoslavije i izborom industrijskih struka koje se mogu razvijati (naravno za potrebe njemačke ratne industrije).

1921. je godine V. I. Lenjin pokrenuo pitanje jedinstvene fronte komunista i socijalista u borbi protiv međunarodnog imperijalizma, zalučajući se za politiku jedinstvene fronte Komunističke internacionale i Crvene sindikalne internacionale sa socijalističkim internacionalama i Amsterdamskom sindikalnom internacionalom. Do 1928. godine ta se inicijativa nije ostvarila. Socijaldemokratski i reformističko vodstvo smatralo je socijalistički pokret sastavnim dijelom kapitalističkog društvenog poretka pa je u skladu s tim podržavalo kapitalističku državu. Pored toga, kao preduvjet pristupanja sporazumu, socijalisti su zahtijevali da se u Sovjetskom Savezu napusti diktatura proletarijata i uvede buržoaska demokracija, višepartijski sistem, raspusti Crvena sindikalna internacionala i njene organizacije i bez ikakvih uvjeta pripoje Amsterdamskoj sindikalnoj internacionali.

Svjetska ekonomska kriza uzdrmla je teoriju međunarodnog reformizma o stabiliziranom i organiziranom kapitalizmu bez kriza i ratova, privrednog demokraciji i visokim nadnicama radnika.

Njemačka i Austrija, na koje su reformisti ukazivali kao na primjer mirnog prerastanja kapitalizma u socijalizam, pretvorene su u fašistički pakao u kojima je haratio najljući neprijatelj socijalizma i radničke klase.

Zbog toga je Komunistička internacionala 5. ožujka 1933. g. pozvala sve Komunističke partije da u zajednici sa socijalističkim partijama stvore jedinstvenu frontu protiv fašizma. Tu je akciju podržao Antifašistički kongres zemalja Evrope koji je održan lipnja 1933. godine u Parizu. Poticaj za stvaranje jedinstva radničke klase dao je i Sovjetski Savez koji je u jeku svjetske krize ispunio prvi petogodišnji

plan, stupio u Društvo naroda i poveo akcije za obaranu kolektivne sigurnosti.

Zastupajući stavove o nužnosti jedinstva radničke klase o borbi protiv fašizma, komunisti su nakon VII kongresa Komunističke internacionale održane u Moskvi od 25. srpnja do 20. kolovoza 1935. godine, u zemljama u kojima su socijaldemokratske partije bile jake, ušli u njih. Rasformirali su također i revolucionarnu sindikalnu opoziciju u reformističkim sindikatima. Na kraju su ispunili i uvjet Amsterdamske sindikalne internacionale i raspustili zemaljske revolucionarne sindikate koji su se pripojili reformističkim, a 1937. godine raspustili su i Crvenu sindikalnu internacionalu.

Centralni komitet KPJ je već u travnju 1933. izradio antifašističku platformu u kojoj poziva jugoslavenske socijaliste, URSSJ i ORSJ na zajedničku borbu protiv fašizma u Jugoslaviji. Reformistički vođe putem svoje štampe odbili su svaki razgovor s komunistima o jedinstvenoj fronti. Centralni komitet KPJ, uključujući se 1934. godine u opću antifašističku borbu, ponovo predlaže rukovodstvu URSSJ-a akciono jedinstvo. Reformistički vođe Jovan Jakšić i Bogdan Krekić na III kongresu URSSJ-a u Sarajevu tu suradnju ponovo odbacuju.

Međutim, nakon Kongresa, reformisti pristaju na pregovore. Kao svoje predstavnike imenovali su Živka Topalovića i Bogdana Krekića, a KPJ je imenovala Pavla Pavlovića i Trišu Kaclerovića. Kako na pregovorima nije došlo do sporazuma, KPJ je predložila rukovodstvu URSSJ-a da se organizira zajednička proslava 1. maja. Ni to nije usvojeno. 1935. je godine zbog raspisivanja parlamentarnih izbora došlo do novih pregovora između predstavnika KPJ i socijalističke grupe Živka Topalovića o stvaranju zajedničke izborne platforme.

Delegacija KPJ nije se složila da nosilac zajedničke liste bude Živko Topalović, zbog čega su socijalisti odustali od izborne suradnje. U ožujku 1935. godine osnovan je Inicijativni odbor za stvaranje Jedinstvene radničke stranke, na čijoj platformi je vodena i predizborna kampanja. Nakon raspisivanja izbora, socijalisti su pokušali iskoristiti organizacije URSSJ-a i njegovu štampu za socijalističku agitaciju i propagandu. Za razliku od socijalista, koji su URSSJ vezali uz svoju listu nakon stvaranja legalnog centra Jedinstvene radničke stranke, komunisti u URSSJ-u su ustali protiv reformističkog prisvajanja i privatizacije URSSJ-a, ističući da izbori ne smiju razjediniti URSSJ. Smatrali su da je put za stvaranje protufašističke narodne fronte uvršćivanje njegova proletarskog jezgra, stvaranje proletarske jedinstvene fronte – putem sindikalnog jedinstva na temelju klasne borbe. Komunisti u URSSJ-u upoznali su pristalice jedinstva s prijedlozima Crvene sindikalne internacionale reformističkom Internacionalnom sindikalnom savezu o Proleterskoj fronti i ultimatumu ISS o likvidaciji revolucionarnih sindikalnih organizacija.

Početkom rujna 1935. nastavljeni su pregovori s grupom Živka Topalovića o osnovnim sindikalnim pitanjima. Prvi ustupak komunista Jugoslavije stvaranju jedinstvene proleterske fronte bila je odluka da se u okviru klasnih sindikata ne stvara revolucionarna sindikalna opozicija. Vođe URSSJ-a Krekić, Jakšić, i Eržen ostali su i dalje protivnici jedinstvene proleterske fronte. Veliki broj ljudi, isticali su putem sindikalne štampe, vrlo malo znači, ako su heterogeni. URSSJ mora biti u osnovnim pitanjima homogen, pa makar i brojno manji. »Celijašenje« u URSSJ ne može se trpjeti. Svoje stavove su obrazlagali potrebom da se pribavi poštovanje centralnim forumima i njihovim odlukama, makar i po cijenu likvidiranja nediscipliniranih organa, isticali su nezavisnost URSSJ-a od bilo kojih partijsko-političkih formacija, i mogućnost da član URSSJ-a postane svako tko usvaja graditeljsku ulogu socijalista, njihovu politiku i ideologiju, smatrajući da je buržoaska demokracija jedini put koji može omogućiti razvoj snažnog socijalističkog pokreta i slobodnih sindikata.

Pregovori s grupom Socijalističke zajednice radnog naroda koje je vodio Inicijativni odbor Jedinstvene radničke stranke 26. rujna 1935. prošireni su i na pitanje Narodne fronte, nacionalno pitanje i proletersku demokraciju. Komunisti su tražili da u zajedničku deklaraciju ude stav kojim se radničke partije izjašnjavaju za jedinstvo sindikata na klasnoj osnovi i punu proletersku demokraciju u njima. U jedinstvene sindikate trebalo je da uđu i neutralni sindikati, ukoliko se s URSSJ-om dogovore o svim pitanjima sindikalnog jedinstva. Na pregovorima 22. i 23. listopada 1935. u Zagrebu socijalisti su odbili stvaranje Jedinstvene radničke stranke koja bi obuhvaćala komuniste i socijaliste. Izjasnili su se za stvaranje Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, tražili da se raspusti Komunistička partija Jugoslavije i njene legalne i polulegalne organizacije, pa da komunisti stupe u socijaldemokratsku stranku da bi konstatirali: »Pošto KPJ na to neće pristati, socijalistima ostaje privremena suradnja s njom.« Označavajući takav stav socijalista kao reakcionaran kao »praktičnu pomoć režimu Stojadinoviću u masovnim progonima komunista«, KPJ je ostala na stajalištu da treba izgrađivati akciono jedinstvo proletarijata u borbi protiv fašizma, ofanzive kapitala i opasnosti od rata, jedinstvo koje će se ostvarivati različitim putovima – od akcionog jedinstva najšire baze do kratkotrajnih i tajnih sporazuma. Jedinstvena proleterska fronta ostvarena je na IV kongresu URSSJ-a 1938. godine.

Komunistička partija Jugoslavije vodila je pregovore s Udruženom opozicijom za stvaranje opće Narodne fronte slobode.

Ponudila je svoju platformu vrhovima Udruženje opozicije u kojoj se, među ostalim, tražilo raspuštanje skupštine, raspisivanje izbora na osnovi općeg, tajnog, jednakog i proporcionalnog prava glasa, amnestija političkih zatvorenika, raspuštanje četničkih

i drugih profašističkih i fašističkih organizacija, ukidanje nacionalne prevlasti i potlačivanja, ukidanja umjetne podjele države na banovine i slobodno odlučivanje svakog naroda o svom odnosu s drugim narodima Jugoslavije. Socijalno politički zahtjevi bili su usmjereni na razduženje seljaka i drugih siromašnih slojeva na račun krupnog financijskog kapitala, davanja jeftinih poljoprivrednih kredita, davanje zemlje poljoprivrednim radnicima i seljacima koji nemaju zemlje bez oštete. Komunisti su tražili također poništavanje poreskih dugova i reformu poreskog sistema u korist siromašnih slojeva, skraćivanje radnog vremena bez smanjenja nadnica, otvaranje velikih javnih radova s punom nadnicom, osiguranje minimalnih nadnica i stvaranje fonda za naknade nezaposlenima. Oni su zahtijevali da se osigura nadzor radnog naroda nad poslovanjem financijskih ustanova, ukine carina i na najpotrebnije masovne artikle i pruži pomoć malom zanatu i trgovini.

Zalagali su se za miroljubivu međunarodnu politiku i uspostavljanje diplomatskih i ekonomskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Vođe socijalista i Udružene opozicije, pridružujući se kampanji vlade M. Stojadinovića protiv komunista, ustali su protiv ideje stvaranja Narodne fronte – saveza radnika i seljaka. To je utjecalo na stavove Plenuma CK KPJ održanog krajem 1936. godine koji je stao na stajalište da je Udružena opozicija razbijena armija s kojom se već godinu dana vode uzaludni razgovori o zajedničkoj platformi. Zbog toga je plenum zaključio da se Narodnu frontu treba stvarati odozdo, s mjesnim organizacijama i pristalicama nefashišćkih stranaka, ne čekajući odobrenje njihova vodstva. Pretjerana pažnja koja se posvećivala pregovorima s rukovodstvima opozicijskih demokratskih građanskih stranaka osuđena je kao oportunistizam.

Na savjetovanju rukovodećeg partijskog aktiva u Moskvi u kolovozu 1936. godine odluke aprilskog plenuma CK KPJ osuđene su kao jednostrani kurs jer zahtijevaju stvaranje Narodne fronte isključivo odozdo. Stav savjetovanja u Moskvi izražen je u rezoluciji CK KPJ od siječnja 1937. U proglasu se ističe neophodnost borbe protiv pretvaranja Jugoslavije u sferu utjecaja Hitlerove Njemačke. Komunisti su protiv komadanja i cijepanja države Jugoslavije i izmjene njenih državnih granica. Ističući demokratsko načelo samoodređenja naroda s pravom na otcjepljenje, komunisti su smatrali da bi razbijanje države Jugoslavije moglo koristiti samo fašističkim potpaljivačima rata. Narodi Jugoslavije ne traže otcjepljenje nego ravnopravnost. Na temelju toga predloženo je formiranje Narodne fronte na platformi u koju su ušli zahtjevi za ukidanje protunarodnih zakona i ustanova šestojanuarskog režima. Zakona o sudu za zaštitu države, zahtjev za amnestijom svih političkih zatvorenika i emigranata, uspostavljanje demokratskih prava i sloboda, poboljšanje uvjeta života radnika, seljaka, gradske siroti-

nje i inteligencije i uspostavljanje normalnih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Kritizirala se vanparlamentarna opozicija zbog neprijateljskog stava prema radničkoj klasi, odbijanja suradnje sa socijaldemokratima zbog pogrešnog stava o nacionalnom pitanju i komunistima čiji je program revolucionaran.

Narodna fronta zamisljala se kao formacija ideološki i programatski različitih, ravnopravnih stranaka, kao savez privremenog karaktera stvoren na bazi minimalnog programa protiv zajedničkog neprijatelja – fašizma. Komunisti su tražili od pristalica građanskih stranaka i grupa koje su dolazile u obzir da uđu u Narodnu frontu, da se sporazumiju o onome što je svima zajedničko, da ističu ono što ih povezuje, a da ono što ih razdvaja ne bi smjelo biti smetnja zajedničkom radu. Da bi se stvorila legalna mogućnost sudjelovanja Komunističke partije u Narodnom frontu sa strankama Udružene opozicije, umjesto Jedinstvene radničke partije, koja je trebala okupiti sve grupacije radničkog pokreta, formirana je 1937. godine Stranka radnog naroda s osnovnim zahtjevima koje je imala i platforma Narodne fronte. Stranka radnog naroda trebala je u antifashišćkom bloku predstavljati radničku klasu. Zajedno sa sindikalno organiziranim radnicima ona je bila žarište političkih akcija klase. Udružena opozicija je u listopadu 1937. sklopila sporazum pod nazivom Blok narodnog sporazuma. CK KPJ je tražio da se u Blok narodnog sporazuma uključi i Stranka radnog naroda. U Srbiji se ideja Narodne fronte afirmirala na čuvenom kragujevačkom zboru Udružene opozicije 25. kolovoza 1935. i nizu drugih narodnofrontovskih zborova. U Beogradu je bio formiran uži odbor Narodne fronte od republikanaca, jednog krila demokrata (I. Ribara, Č. Plečevića i D. Smiljanica), grupe Srpske zemljoradničke partije (Dragoljuba Jovanovića) i socijalista i komunista putem Jedinstvene radničke stranke. Odbori Narodne fronte formirani po gradovima i selima bili su formalnog karaktera, jer nisu iznikli iz akcija protiv režima i fašizma. Krupna zapreka stvaranju Narodne fronte u Srbiji bilo je uvjerenje srpskih demokratskih stranaka da će im kraljevsko namjesništvo predati vlast, pa su izbjegavali suradnju s komunistima i stvaranje Narodne fronte. Usprkos tome KPJ je popularizirala Narodnu frontu i silila buržoaske partije da i dalje organiziraju narodnofrontovske zborove.

Komunistička je partija smatrala jednim od osnovnih zadataka da se ne dozvoli da se radnički pokret Hrvatske izolira od hrvatskog nacionalnog pokreta, te da osigura samostalnu političku ulogu hrvatske radničke klase u nacionalnom pokretu. Hrvatski radnički savez, koji je poslije petomajskih izbora obnovio rad, postao je osnovna smetnja stvaranju jedinstvene proleterske fronte u Hrvatskoj. Hrvatska seljačka stranka smatrala je HRS svojim sastavnim dijelom, pa mu je putem štampe, skupština i zborova pružala podršku u borbi protiv klasnog radničkog pokreta, njegovih tarifnih i štrajkaških

akcija, političkih i kulturnih manifestacija. Zbog toga se sindikalno pitanje smatralo najtežim kad je bilo riječi o sporazumijevanju komunista s vodstvom HSS-a. Vodstvo HSS-a pa i Seljačko-demokratske koalicije tvrdili su da u Hrvatskoj Narodna fronta nije potrebna, da je ona ostvarena u Hrvatskom nacionalnom pokretu. U Hrvatskom nacionalnom pokretu nalazili su se, pored pristalica HSS-a i HRS-a, razne klerikalne i frankovačke grupacije, gospodarske organizacije, kulturna društva, itd. U Hrvatskoj su postajali sve češći otvoreni napadi fašističkih i klerikalnih snaga na komunistički radnički pokret i na inicijativu za formiranje Narodne fronte. Usprkos tome što je HRS vodio niz štrajkbreherskih akcija, komunisti su vodili stalnu kampanju među članstvom HRS-a za jedinstveno istupanje sa članovima URSS-a. Rukovodstvo socijaldemokrata Hrvatske protivilo se akcionom jedinstvu s HRS-om, odbacujući ga kao fašističku organizaciju. Zbog toga su komunisti morali ulagati mnogo napora da URSSJ u hrvatskoj javnosti prikažu kao pokret odvojen od socijaldemokrata, osobito u odnosu na nacionalno pitanje.

Komunisti u Sloveniji postigli su akciono jedinstvo s demokratskim grupacijama i strankama. U sklopu slovenske Narodne fronte nalazila se Jedinствена radnička stranka koja je predstavljala komuniste i Socijalistička zajednica koja je predstavljala socijaldemokrate. Narodna fronta postala je realnost 1. kolovoza 1936. godine kada je u nju pristupila slovenska Udržena opozicija. Osnovni program bio joj je borba za slobodu i demokraciju, protiv fašizma i za međunarodni mir. Narodna fronta, je naglašavala prvenstveno ekonomske, socijalne i političke zahtjeve Slovenije i njenih proizvođačkih slojeva. Komunisti Slovenije su se borili da prošire njenu osnovicu, da se slovenskom proletarijatu osigura odgovarajuća uloga u Narodnoj fronti, jer samo u 1936. godini od 9 000 osiguranih radnika 39 posto je sudjelovalo u tarifnim i štrajkaškim pokretima.

Stvaranje Narodne fronte u Crnoj Gori započelo je 5. kolovoza 1935. u Nikšiću, a zatim na zborovima u Baru, Vir Pazaru, Zabljaku, Podgorici i Cetinju. Stvaranje Narodne fronte u Crnoj Gori prekinula su velika hapšenja komunista, ali je ono ponovo oživilo na općinskim izborima 1936. U stvaranju Narodne fronte posebno se istakla omladina Crne Gore koja je prihvatila sporazum na platformi Narodne fronte. Od 1937. godine Stranka radnog naroda pokušavala je da s Udrženom opozicijom stvori Narodnu frontu. Ti pokušaji urodili su plodom tako da je na izborima 1936. godine Stranka radnog naroda istakla u pet srezova svoje kandidature.

Makedonski nacionalni pokret (MNAPO) u kolovozu 1936. usvaja u Ohridu platformu Narodne fronte te u okviru udružene opozicije postiže značajne uspjehe na izborima 1938. godine. U Bitolju, Prilepu, Velesu, Resenu, Kvardarcima istupa s vlastitim kandidatima. Vodio je i trodnevne demonstraci-

je u Velesu 1939, više akcija na Filozofskom fakultetu u Skoplju i drugdje. U Narodnu frontu Makedonije bili su uključeni, pored radnika, studenata i seljaka i srednji slojevi i nacionalne manjine Albanaca i Turaka.

Narodna fronta u Bosni i Hercegovini kao sporazum antifašistički orijentiranih partija nije nikada ostvarena. Komunisti i antifašisti glasali su za Udrženu opoziciju 1935. i uključili se u predizborno agitaciju Udržene opozicije 1938. godine. Povezivanje KPJ s masama radnog naroda vršilo se odozdo. KPJ je uspjela da pripremi masovni ulazak radnika u URSSJ i da organizira niz političkih manifestacija i tarifnih pokreta. Tako je 1940. godine povedeno 68 tarifnih pokreta s 39. 312 učesnika i 16 štrajkova s 8 736 štrajkaša. Putem URSS-ovih sindikata radnici masovno sudjeluju u prolavi 150-godišnjice francuske revolucije, vode demonstracije protiv rata i skupove u kojima sudjeluje 2 000 radnika. Generalni štrajk 1940. godine potpuno je uspio. U Banja Luci 1938. godine Partija organizira ulične demonstracije sa 4 000 sudionika u povodu napada Hitlera na Čehoslovačku. U svim tim akcijama sudjeluju i žene i omladina.

Prvi koraci izgradnje Narodne fronte u Vojvodini učinjeni su u kampanji za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. godine. Na općinskim izborima 1936. došlo je do zajedničkog nastupa komunista i reformista. Vojvođanski radnički izborni odbor sklapa sporazum s Udrženom opozicijom. Tako je u Vojvodini stvorena Narodna fronta ne samo odozdo, već i sporazumom odozgo. Pored mnogih narodnofrontovskih zborova i konferencija, vodio se i velik broj uspješnih masovnih štrajkova. U okviru Narodne fronte razvio se snažan antifašistički demokratski pokret omladine. Poslije 1936. godine Udržena opozicija Vojvodine izjašnjava se protiv klasne borbe, osuđuje Komunističku partiju i zemljoradničku ljevicu zbog toga što na zajedničkim zborovima postavlja klasna pitanja.

Tokom niza godina Kominterne je zastupala tezu da je osnovni problem evropskog komunističkog pokreta situacija u Njemačkoj i revolucija u njoj. Nakon dolaska Hitlera na vlast na VII kongresu Kominterne ističe se parola o antifašističkoj narodnoj fronti. Temelj Narodne fronte trebala je da čini izvjeđinjena radnička klasa čije ujedinjenje treba da izvrše socijalističke i komunističke partije. Zbog proturječnosti koje su postojale između raznih zemalja i razlika među političkim grupama, narodne fronte nisu uspjeli ujediniti čitave narode u borbi protiv fašizma i reakcije. Buržoaski tabor u svim zemljama suprotstavljao se aktivnoj oružanoj borbi protiv fašizma, jer se bojao društvenog i revolucionarnog sadržaja masovnog oružanog pokreta. Narodna fronta u Jugoslaviji stvorena je kao vid otpora profašističkoj orijentaciji jugoslavenskih režima. U svojim zahtjevima za demokratizacijom zemlje i jačanjem njenih obrambenih sposobnosti nije uspjela, jer ni jedna od građanskih političkih partija nije bila

jasno antifašistički orijentirana. Kako bi osigurala provođenje politike Narodne fronte, KPJ je sredinom 1935. godine pokušala stvoriti Jedinstvenu radničku partiju, a krajem 1937. godine Stranku radnog naroda. Svi naponi da se ostvari suradnja s rukovodstvom opozicijskih buržoaskih partija i realizira koncepcija antifašističke Narodne fronte ostali su bez ikakvih rezultata. Kada su početkom rujna 1939. godine Engleska i Francuska stupile u rat s nacional-socijalističkom Njemačkom, Komunistička internacionala proglasila je taj rat imperijalističkim zbog toga što proklamirani ciljevi rata nisu tražili svrgavanje fašističkog režima u Njemačkoj, oslobođenje porobljene Čehoslovačke i opozivanje Münchenskog sporazuma.

Nakon napada Njemačke na SSSR, Kominternu je ocijenila drugi svjetski rat kao oslobodilački, antifašistički, rat čiji je zadatak da vrati demokratske slobode i oslobodi porobljene narode. Organiziranje širokih narodnih fronti za oslobodilačku borbu znatno je pridonijelo pobjedi antifašista. Međutim, ova strategija je dovela do suvišnih ustupaka i kompromisa s buržoazijom i emigrantskim vladama nekih zemalja, što je sprečavalo pobjedu Narodne fronte i osvajanje vlasti u tim zemljama. U Jugoslaviji je, nakon parlamentarnih izbora 1938. došlo do pregrupiranja buržoaskih političkih snaga u zemlji. Sporazum Cvetković-Maček i stvaranje Banovine Hrvatske označavao je kraj buržoaske politike. Nova vlada nastavila je izrazito reakcionarnu politiku koju je karakterizirala diktatura i profašistička vanjska politika. Komunistička partija, koja se od 1939. godine još jače orijentirala na stvaranje Narodne fronte postigla je puni trijumf 27. ožujka 1941. godine kada je režim Cvetković-Maček antifašističkim demonstracijama oboren.

Redovni kongres URSSJ-a trebao se održati u Slavanskom Brodu 5–7. prosinca 1937. godine. Socijaldemokratska grupa u centrali URSSJ-a, s Bogdanom Krekićem i Jovom Jakšićem na čelu, pokušala je da odgodi zakazani kongres, kako bi zaustavila prodor komunista u centralu URSSJ-a. Ona je pomagala također težnje bosanskih i slovenskih socijaldemokrata za decentralizacijom sindikalnog pokreta sa ciljem da se razbije jedinstvo URSSJ-a na socijalistički i komunistički dio, računajući da bi komunistički URSSJ vlasti zabranile. U tom cilju zabranjeno je Savezu tekstilaca i kožaraca da na području Slovenije stvaraju svoje sindikalne podružnice, po cijeni isključenja iz URSS-a. S druge strane, primila je centrala URSSJ-a u svoj sastav novoosnovani Savez kovinarskih radnika sa sjedištem u Sarajevu i pored postojanja Saveza metalskih radnika Jugoslavije. Protiv odlaganja kongresa ustao je Izvršni odbor Glavnog radničkog saveza Srbije, Luka Pavičević, predsjednik URSSJ-a dao je ostavku s motivacijom da Bogdan Krekić kao predsjednik desnih socijalista želi pretvoriti klasni sindikalni pokret u instrument reakcije, pa je s te pozicije kritizirao i primanje Općeg radničkog saveza u sklop

URSSJ-a, bez odobrenja kongresa. Pokrajinski odbor URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju na inicijativu sekretara CK KPJ Josipa Broza Tita pozvao je radničku klasu Jugoslavije da putem skupština i konferencija protestira protiv odloge kongresa, tražeći da članovi GRS-a povuku svoje ostavke. Pod pritiskom svih organizacija u zemlji zakazan je kongres za 17–18. travnja 1938. godine u Zagrebu, a članovi GRS-a povukli su svoje ostavke.

U pretkongresnoj polemici i diskusiji napadao se Izvršni odbor URSSJ-a da je, iako se pozivao na odluke II i III kongresa, u stvari, radio protiv tih odluka. Umjesto jačanja i stapanja postojećih pokrajinskih i lokalnih organizacija u jake sindikalne saveze on je favorizirao patuljaste organizacije i pokrajinski partikularizam. Opći radnički savez mogao je da primi samo kongres URSSJ-a. Izvršni odbor primio je ORS u sastav URSSJ-a da bi ojačao desničarske pozicije u njemu.

Komunistička partija Jugoslavije smatrala je da Kongres URSSJ-a treba postaviti jasni program opće sindikalne politike i akcije. On treba da ustane protiv isključivanja organizacija za povratak isključenih, protiv grupašenja, konzervativnih, birokratskih i reakcionarnih elemenata u upravama sindikata. Kritizirano je i to što u dnevnj red Kongresa nije ušlo pitanje tarifnih pokreta i sindikalnog jedinstva. Tražilo se da se jedinstvo po strukama ostvari za cijelu zemlju, da se zauzme stav prema neklasnim sindikalnim organizacijama i suzbija mišljenje da su radnici u tim sindikatima fašisti kao i njihovo vodstvo. Tražilo se da se komunisti u sindikatima bore protiv sektašenja, te da osujele nastojanje Krekićeve grupe da pocijepa URSSJ. Partija je smatrala da je URSSJ postao žarište jedinstva radničke klase, da se pretvorio u školu marksizma, a klasni sindikati da su postali značajna politička snaga. S obzirom na brojnost i strukturu članstva, URSSJ je postao reprezentant cijele radničke klase, i političke i sindikalne grupe trebale su o tome voditi računa.

Poslije sporazuma komunista i pristalica jedinstva u URSSJ-u s desnim socijalistima (koji ni dalje nisu htjeli javno prihvatiti suradnju s komunistima) na dnevni red Kongresa stavljeni su i referati o tarifnim akcijama i organizacijskom i akcionom jedinstvu. Konstruktivna politika komunista, posebno intervencija Josipa Broza Tita, od pokušaja razbijanja URSSJ-a načinila je IV kongres URSSJ-a platformom klasnog jedinstva.

Na kongresu je prisustvovalo 222 delegata, uz 33 sindikata koji su predstavljali 56.222 redovna člana. Ukupan broj članova iznosio je oko 100.000. Putem svojih predstavnika Kongresu je prisustvovalo i 67 mjesnih međustrukovnih odbora i 10 pokrajinskih i oblasnih odbora. U ime Mjesnog međustrukovnog odbora Zagreb Kongres je pozdravio Josip Kraš. Podneseni referati i diskusije na Kongresu bili su na zavidnoj visini. Zbog cenzure izvještaj je umnožen i poslan delegatima kao privatno pismo, sa ci-

ljem da im posluži kao podloga za raspravu na Kongresu. U njemu su izneseni opsežni statistički pokazatelji o položaju radničke klase. Kongres je veliku pažnju posvetio pitanju nadnice i tarifnih akcija, socijalno-političkim ustanovama, organizacijskom i akcionom jedinstvu jugoslavenske radničke klase. Gradanska štampa pisala je da se Kongres neće održati, jer se protiv njega spremaju demonstracije nacionalista. Mjesna partijska organizacija KPJ i Mjesni međustrukovni odbor organizirali su nekoliko tisuća radnika koji su okruživali mjesto održavanja Kongresa, onemogućujući tako provokacije i pridonošeći njegovoj živosti i svježini. Uoči Kongresa izdalo je vodstvo Hrvatskog radničkog saveza letak koji je vrvio klevetama protiv klasnog radničkog pokreta. U Izvršni odbor URSSJ-a izabrani su: Luka Pavičević, Bogdan Krekić, Branko Petak, Milorad Belić, Stjepan Gužvić, Vladimir Pfeiffer, Miroslav Pintar, Lovro Jakomin, Frane Toman, Jovo Jakšić, Petar Medić, Mato Ivišić, Duško Mrduljaš, Antun Rozmajer, Božidar Mešić, a u Nadzorni odbor: Josip Bosner, Franjo Parte i Života Jevtović. Govoreći o položaju sindikalnog pokreta na Kongresu je utvrđeno da se režim stalno suprotstavlja oživljavanju klasnih borbi. Tako je 1934. godine raspušten Savez saobraćajnih radnika, a Mjesni organi vlasti sprečavaju osnivanje sindikalnih podružnica, ukoliko za to nemaju odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova iako su pravila Saveza potvrđena. Uprave pojedinih banovina ne priznaju pravila koja su u drugim banovinama odobrena. Na Kongresu su iznijeti primjeri kažnjavanja sindikalnih aktivista koji su okupljali članove radi osnivanja sindikalnih podružnica, kao i primjeri izгона radnika koji su bili aktivisti u zabranjenim podružnicama. Od predavača i govornika na sindikalnim sastancima vlasti su tražile tekst pripremljenih govora, bez čega nisu odobravale zakazane sastanke i predavanja, pod izgovorom da prijava ne odgovara propisima. U vrijeme tarifnih akcija i štrajkova zabranjivali su se sastanci radnika na kojima su se trebali pretesti nacrti kolektivnog ugovora. Sreski načelnici tražili su od mjesnih međustrukovnih odbora ovjerene prijepise svih zapisnika s održanih skupština i konferencija podružnica, popis članova njihovih uprava i redovno prijavljivanje novoupsanih članova s točnom adresom stanovanja. Kažnjavali su se redari na radničkim zabavama zbog nošenja crvene trake oko ruke. U mnogim mjestima godinama su vlasti zabranjivale rad klasnih radničkih organizacija, pa i osnivanje pjevačkih radničkih društava. Zabranjivalo se održavanje većih zborova, pa čak i održavanje zatvorenih drugarskih večeri i čajanki. Počelo se zabranjivati i održavanje oblasnih konferencija. Zbog toga što organizacije URSS-a nisu registrirane u Radničkoj komori Skoplja, lokalne vlasti Vardarske banovine odbijale su odobravanje rada URSS-ovim sindikalnim organizacijama, a postojeće proglašavali ilegalnima. Policija je zabranjivala govornicima da napadaju JUGORAS i HRS. Poslodavci su uz pomoć

policije i žandarmerije otpuštali, šikanirali, hapsili i progonili radnike zbog toga što su bili učlanjeni u URSSJ, tražeći od njih da se učlane u JUGORAS ili HRS. Na zahtjev JUGORAS-a i HRS-a poslodavci su otpuštali radničke povjerenike, a Inspekcije rada poništavale su njihove mandate.

Usprkos svim progonima URSSJ je bilježio stalni porast članstva. 1934. godine imao 30.755 redovno plaćućih članova, a 1937. godine 56.222. U Pokrajinskom odboru Beograd URSSJ je imao 15.072 člana, u Zagrebu 13.245, Ljubljani 11.699, Novom Sadu 6.638, Sarajevu 6.463, Splitu 1.570 članova. Kongres je tražio slobodu radničke koalicije, ukidanje svih iznimnih mjera prema klasnom sindikalnom pokretu, zahtijevajući pravo sindikalne borbe za sve radnike i namještenike u državnim, samoupravnim i monopolskim poduzećima. Kongres je raspravljao o frontalnom napadu kapitalista na političku i ekonomsku borbu radnika, koordinaciju njenog nastupa kroz različite ekonomske i političke organizacije, te pozvao sve sindikalne organizacije da nasuprot kapitalističkom bloku stvore sindikalni blok oko URSSJ-a.

Raspravljajući o privrednom životu u svijetu i zemlji u razdoblju od 1934–1937. godine, Kongres je pošao od konstatacije da je privredni život znatno oživio, ali da standard života radnika u tom razdoblju privrednog poleta ne raste. Zbog toga je potrebna planska izgradnja cjelokupne privrede, pravilno reguliranje odnosa između poljoprivrednog i industrijskog sektora privrede, organizirano davanje kredita i plansko upravljanje poljoprivrednom proizvodnjom, u skladu s potrebama domaćeg i stranog tržišta.

Planska izgradnja industrije morala bi imati u vidu i interese neposrednih proizvođača, te nastojati da spriječi da inozemni kapital bude glavni korisnik privrednog napretka.

Kongres je dalje tražio da Jugoslavija dobije pravično mjesto u međunarodnoj podjeli rada, da se razvija zanatstvo, kućna radinost i uspostavi slobodna trgovina.

Kongres je raspravljao o kretanju nominalnih i realnih nadnica, porastu cijena od 1936. godine, te o velikom poreskom opterećenju radnika. Tarifno-štrajkaške akcije omogućile su porast nominalnih nadnica, ali su realne nadnice zbog porasta cijena agrarnih i industrijskih proizvoda pale. U vezi s tim, Kongres je zauzeo stav da je nužno putem sindikalne borbe stalno utjecati na porast nadnica, a putem intervencije vlasti utjecati na kontrolu kretanja tržišnih cijena, osigurati poresko rasterećenje radnika, smanjenje neposrednih poreza, oslobađenje minimalnih nadnica svakog oporezivanja te ukidanje poreza na potrošnju.

Kongres je, raspravljajući o nezaposlenosti, tražio uvođenje 40-satnog radnog tjedna u svim privrednim granama u kojima postoji permanentna nezaposlenost, bez obzira na njene uzroke. Broj nezaposlenih radnika, prema stavovima iznijetim na

Kongresu, trebalo je smanjiti i tako što bi se iz privrede izvlačili stari radnici i namještenici, a produžio broj godina školovanja radničkog podmlatka. Tražilo se provođenje u život starosnog i mirovinskog osiguranja, te smanjenje potrebnih godina za stjecanje starosne mirovine. Garantirane minimalne nadnice bile su jedan od izričitih zahtjeva sindikalnih organizacija. Donesena uredba i njena primjena u praksi bila je štetna, jer je kočila klasno radničke sindikalne organizacije da putem štrajkova i kolektivnih ugovora podižu nadnice iznad propisanog minimuma. Ona je omogućavala vlastima da se proračunato miješaju u tarifne pokrete i štrajkove radnika, da hapse i novčano kažnjavaju organizatore štrajka i radničke sindikalne organizacije. Organi vlasti su uz pomoć JUGORASA i HRS-a zaključivali kolektivne ugovore na štetu radnika i proglašavali ih obaveznim za čitavo područje. Zbog toga se tražila revizija Uredbe, te da se iznos minimalnih nadnica povisi i proširi na sve poljoprivredne radnike u zemlji.

Umjesto izvještaja Kongresu o tarifnim i štrajkaskim akcijama dat je prikaz Bogdana Krekića o radničkim štrajkovima u 1936. godini. Po tom prikazu bilo je u čitavoj zemlji 420 tarifno-štrajkaških pokreta s 95.800 sudionika. Od toga broja bilo je 275 štrajkova sa 65.609 štrajkaša. U podnjetoj referatu o tarifnim pokretima izneseno je da je u 1937. godini bilo 238 štrajkaških pokreta koji su obuhvatila 3 072 poduzeća, s 52.923 štrajkaša. Sklopljen je velik broj kolektivnih ugovora koje su poslodavci sistematski kršili. Protiv tarifno-štrajkaških pokreta, pored otpuštanja radničkih povjerenika, poslodavci su uvodili sistem posebne kontrole privatnog života i osobnog kretanja radnika te prisilno utjecali na njihova organizacijska i ideološka shvaćanja. Zbog toga je često dolazilo do obustave rada u pojedinim poduzećima. Kongres je zaključio da URSSJ treba nastaviti borbu za povećanje radničkih nadnica, osobito žena i omladine, koji su najviše eksploatirani. Zahtijevao je, također, da se nadnice nezaposlenih radnika koji privremeno rade na javnim radovima izjednače s nadnicama uposlenih radnika, da se vodi borba protiv akordnog rada, da se tarifno-štrajkaške akcije organiziraju istodobno za sve privredne grane, te da tamo gdje su u borbi osim organiziranih i neorganizirani radnici, sindikat treba podupirati i rukovoditi tim akcijama.

Kongres je putem referata i diskusija raspravljao o radnom vremenu, prekovremenom radu, socijalnoj politici, radničkom osiguranju, radničkoj zaštiti, zakonodavstvu koje regulira radne odnose, reviziji Zakona o radnjama, samoupravi i komesarijatima u radničkim komorama, radničkim povjerenicima i njihovom imunitetu, smanjenju birokracije u burzama rada, godišnjim odmorima i stambenom pitanju. Kongres je tražio da se umjesto postavljениh komesara u radničkim komorama izvrše izbori samoupravnih tijela, da se izvrše izbori u socijalnom osiguranju i uspostavi samouprava u njima.

Pokrajinske konferencije URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju održane su 15. ožujka 1936. godine, 16. svibnja 1937. godine, 28. lipnja 1938. godine i 19. studenog 1939. godine.

Na konferenciji 1936. godine raspravljalo se o padu radničkih nadnica i nezaposlenosti koja se razmahala u doba krize. Politička reakcija nastojala je neorganizirane radnike usmjeriti prema fašizmu. U 1936. godini u Hrvatskoj HRS zbog svojih izrazito antisocijalističkih, antiklasnih i antiinternacionalnih stavova postaje glavna smetnja URSSJ-u u jedinstvu radničkog pokreta. Konferencija je pokušala objasniti motive velikog štrajkaškog vala koji je imao za posljedicu bujni razvoj URSS-ova pokreta u Hrvatskoj. Raspravljajući o minimalnim nadnicama, Naredbi o zbrinjavanju nezaposlenih, i drugim uvjetima u kojima žive radnici došlo se do zaključka da su sve zakonske odredbe anti-radničke, te da je potrebno umjesto kapitalističkog sistema privrede organizirati privredu koja će osigurati punu zaposlenost. Pozvane su sve klasne i vanklasne organizacije, ORS i HRS, u zajedničke akcije. Zahtijevalo se također da kulturno-prosvjetna društva, sapeta malograđanskim nazorima i lokalnim tradicijama, preorijentiraju svoje djelovanje u skladu s klasnim kriterijama kulturnog stvaralaštva. Od MMO tražilo se da pristupe osnivanju akcionih sekretarijata za kulturu, te da u njihovim akcijama i agitaciji treba tražiti nove prostore za organiziranu klasnu borbu. Sindikalno jedinstvo treba stvarati putem jedinstvenih inicijativnih odbora, zajedničkih štrajkaških kuhinja, zajedničkog sabiranja životnih namirnica i novčanih sredstava. Treba stvarati borbene i štrajkaške fondove, ženske sekcije, omladinske tečajeve i pokretati pokrajinske sindikalne listove. Rezoluciju i odluke pozdravio je CK KPJ kao dobre. Kada je izašao »Radnik«, CK KPJ je posebnu pažnju posvećivao člancima koji su u njemu štampani.

Ocjenjujući pisanje »Radnik«, CK KPJ je smatrao krupnom političkom greškom što se nedovoljno ističe sve ono što je dobro u centralnim ustanovama ili osoba iz URSSJ-a i što se nedovoljno popularizira potreba zajedničke borbe hrvatskih radnika s radnicima iz Srbije i ostalih zemalja Jugoslavije. Zahtijevalo se da se stav URSSJ-a »stalno naglašava, i u principu i kroz pojedine primjere«.

Tokom 1937. godine URSSJ je u Hrvatskoj uhvatio tako duboki korijen da je mogao prkositi svim teškoćama i krizama. URSSJ je u Hrvatskoj vodio 158 tarifnih pokreta u kojima je sudjelovalo 18.231 radnika. U nizu gradova tarifirane su gotovo sve važnije industrijske i zanatske grane. Povišene su u prosjeku plaće za 15 do 30 posto. U izborima radničkih povjerenika URSSJ je dobio više od 22.000 glasova i 539 povjereničkih mandata, a HRS 228 povjerenika. Pokrajinska konferencija URSSJ-a pokazala je da URSSJ ima u Hrvatskoj veliki utjecaj na radnike daleko izvan Hrvatskog kruga koje čini njegovo članstvo. Konferenciji je prisustvovalo 100 delegata koji su zastupali 15.000 članova. Konferencija je provodila

liniju KPJ te je komunističku većinu birala u pokrajinsku upravu a, u duhu jedinstva, i predstavnike socijaldemokrata, dok je na samoj konferenciji jedan od najvažnijih referata držao Pfeiffer.

Na Pokrajinskoj konferenciji URSSJ-a 1938. godine glavni referenti bili su Vladimir Pfeiffer, Josip Kraš i dr Pavao Markovac.

Prema podacima koji su iznijeti na konferenciji od 1925. do 1935. godine nacionalni prihod pao je sa 60 milijardi na 30 milijardi dinara. U 1937. godini zabilježene su najveće dobiti poslodavaca, znatan porast vanjske trgovine po količini i po vrijednosti, no i pored privrednog prosperiteta stotine tisuća radnika ostalo je neuposlono. Položaj radnika u odnosu na 1937. godinu pogoršao se je uslijed porasta skupoće. U 1937. godini u pokrajini je organizirano 148 štrajkova s više od 40.000 sudionika. U sastavu Pokrajinskog odbora nalazilo se 70 mjesnih organizacija s više od 16.000 članova. Na konferenciji je kao ustanova Pokrajinske uprave URSSJ-a za kulturno-prosvjetni rad osnovana Zajednica radničkih kulturno-prosvjetnih društava u Zagrebu. Konferencija je naglasila potrebu svestranog podizanja kulturne i obrazovne razine najširih slojeva radnika, potrebu sistematske izgradnje funkcionskog kadra. Ukazana je i potreba da se posveti odgovarajuća briga i radničkim sportskim društvima kako bi se i kroz njihovu aktivnost radnici vezali s klasnim radničkim pokretom.

Na pokrajinskoj konferenciji URSSJ-a za Hrvatsku 1939. godine bili su referenti Josip Kraš, Blaž Valjin, Miroslav Pintar i Adam Katić. Konferencija se održala u atmosferi opće hajke na komunistički pokret koju je vršio režim u zemlji, socijalistička sindikalna internacionala i desnica URSSJ-a, koja je pokušala da se izdvoji iz cjeline pokreta. Konferencija je tražila hitan saziv plenarne sjednice Izvršnog odbora URSSJ-a. Konferenciji je podnijet izvještaj s obiljem zanimljivih podataka o cijenama roba na međunarodnom tržištu, sirovinama koje se uvoze iz drugih zemalja, porastu cijena poljoprivrednih i stočarskih proizvoda u zemlji, redukciji potrošnje životnih namirnica, o većim i značajnijim štrajkovima u Zagrebu i u Hrvatskoj, o izborima za radničke povjerenike koji su tri puta bili odlagani i vršeni pod pritiskom poslodavaca i terorom HRS-a. Navedeno je da je usprkos svemu URSSJ dobio 550 povjerenika, a HRS oko 500, dok JUGORAS i ORS nisu predstavljali nikoga među radnicima u Hrvatskoj. Na Pokrajinskoj konferenciji istaknuto je da je u interesu radnika i ustanova radničkih povjerenika neophodna zajednička djelatnost različitih sindikata. Vodstvo HRS-a odbilo je suradnju s povjerenicima izabranim na listama URSSJ-a, ali je tražilo od svojih povjerenika da surađuju s poslodavcima. Imenovanje uprave u radničkim komorama razvile su se u povjereništva radničkih komora. Kada su one prešle u ruke HRS-a morale su URSSJ-ove organizacije isprazniti te prostorije, a druge je teško bilo naći, jer su vlasti, HRS i Mačekova zaštita prijetili spreća-

vajući tako vlasnicima da ih iznajme. Savez privatnih namještenika prekinuo je veze s URSSJ-ovim pokretom u Hrvatskoj. Novoizabrana pokrajinska uprava konstituirala se na sjednici 12. prosinca 1939. godine na kojoj je za predsjednika izabran Stjepan Salamon, za tajnika Miroslav Pintar, za blagajnika Blaž Valjin i Rade Končar kao član Predsjedništva.

Plenum MMO URSSJ-a Zagreb održan je 28. studenog 1939. U njegovu sastavu nalazilo se 13 podružnica s oko 6.000 članova. Nakon istupanja Saveza privatnih namještenika iz URSSJ-a smanjio se broj za 1.000 članova. MMO je vodio niz akcija usprkos neprekidnim zabranama njegovih javnih skupština. Na zatvorenim sastancima podružnica održano je 1.116 skupština sa ukupno 40.810 sudionika. One su organizirale 368 predavanja, 16 zabava, 20 čajanki, pet koncerata i rasparcivale list organ Pokrajinske uprave u 7.000 primjeraka. HRS je povisio broj radničkih povjerenika izabranih na njegovim listama na taj način što je povećao broj svojih povjerenika sa 63 na 271, dok je na URSSJ-ovim listama izabrano 267 povjerenika. MMO je u Zagrebu vodio 42 tarifne akcije i 12 štrajkova sa 9.317 štrajkaša. Obnovljeno je 39 kolektivnih ugovora i sklopljeno 11 novih. U zajednici s HRS-om vođeno je, pored toga, šest štrajkova. Pri MMO formirana je Zajednica kulturno-prosvjetnih društava, a poslije njene zabrane Međukulturni odbor i Radnička sportska zajednica. Nakon zabrana »Prijatelja prirode« osnovana je Radnička planinarska zajednica.

Preaslom komunista i članova ORS-a u URSSJ početkom ožujka 1935. godine u Dalmaciji, sve do početka 1936. godine, nisu bili riješeni odnosi između komunista i vodstva URSSJ-a. U toku 1936. godine organizirane su u Dalmaciji gotovo sve struke u URSSJ-u. Zbog toga su komunisti Dalmacije ignorirali HRS i smatrali ga bezopasnim. U Splitu je 8. i 9. kolovoza 1937. g. održana Pokrajinska konferencija URSSJ za Dalmaciju. Na konferenciji je istaknuto da u sastavnim organizacijama URSSJ-a ima više od 6.000 članova, koliko nikada ranije nije imao ni jedan sindikat u Dalmaciji. U povodu konferencije izvršeno je svečano otvaranje Radničkog doma u kojem su bili smješteni sindikati. Pored toga, URSSJ je imao i Dom kulture u kojem je djelovalo pjevačko društvo »Jedinstvo« i sportski klub »Split«. Konferencija 1937. g. označila je prevagu komunista u URSSJ-u i u Dalmaciji, pa su oni tako postali glavna snaga u URSSJ na području Hrvatske.

Utjecaj komunista u svim rukovodećim forumima URSSJ-a u Srbiji bio je znatan. Sindikati su vodili veliki broj štrajkova među kojima se isticao štrajk građevinskih radnika u Beogradu s 17.000 štrajkaša. Vođeni su tarifno-štrajkaški pokreti i u Obrenovcu, Ubu, Čacku, Bajinoj Bašti, Kraljevu, Arandelovcu, Čupriji, Resavi, Kragujevcu, Kruševcu, Paraćinu, Šapcu, Valjevu i Nišu. 1937. godine još su postojale razlike u stavovima prema sindikalnom jedinstvu. Zbog toga je održano sindikalno savjetovanje o jedinstvu, pod rukovodstvom Pokrajinskog ko-

miteta KPJ za Srbiju. Savjetovanje je održano kao priprema za kongres Glavnog radničkog saveza za Srbiju. Beogradske »Radničke novine« pisale su o stavovima socijalista – pristalica radničkog jedinstva, o karakteru URSSJ-a i taktici njegova rada. U tim napisima govorilo se o stapanju sindikata revolucionarnog i reformističkog pravca, o pristupanju revolucionarnih sindikata u Internacionalni sindikalni savez, kao i o tome da se u Jugoslaviji proces ujedinjenja obavlja na ravnopravnoj osnovi. URSSJ je zbog toga simbol jedinstva, te taj proces ujedinjavanja svesrdno pomaže. Obnavljanje ideje o Jedinствenoj fronti je nepotrebno, jer je URSS otvoren svima koji usvajaju ideje klasne borbe i žele jedinstvo. Izjašnjavajući se za disciplinu u pokretu i garantiranje proleterske demokracije »Radničke novine« su mnogo pažnje posvetile prikazivanju URSSJ-a kao nosioca nepromirljive klasne borbe. Od početka 1934. godine do kraja 1935. godine GRS je vodio ukupno 66 tarifno-štrajkaških pokreta s 8 843 radnika, a od 1936–1937. godine 136 tarifnih i štrajkaških pokreta s 32.647 radnika. Na Kongresu 1935. GRS je brojio 9 886 članova za koje je uplaćena kvota URSSJ-u. 1936. se godine taj broj popeo na 15.072, a na Kongresu 1937. godine delegati su predstavljali 22.940 članova. Kongres GRS-a održan je 20. lipnja 1937. a prisustvovali su mu delegati Makedonije i Crne Gore. Kongres je demonstrirao organizacijsko jedinstvo sa ciljem da obrani opstanak klasnih sindikata u Srbiji, gdje je režim forsirao stvaranje fašističkih sindikata. Na području GRS-a Radničko kulturno društvo »Abrašević« imalo 38 sekcija s oko 2 500 članova. Na Kongresu je došlo do sukoba s bivšim vodama Nezavisnih sindikata po pitanju jedinstva. Rezoluciju Kongresa pripremili su komunisti iz Beograda zajedno s Josipom Brozom. Pošto su se vođe socijalista suglasili s njom, ona je bila predložena Kongresu kao lista pristalica jedinstva. Drugu rezoluciju sastavili su bivši vođe Nezavisnih sindikata i ranijih članova desne frakcije KPJ. Drugu rezoluciju je Kongres jednoglasno odbio. Usvajanjem prve rezolucije Kongres je manifestirao organizacijsko jedinstvo sindikata i akciono jedinstvo sa sindikatima koji nisu u sastavu URSSJ-a. Pokrajinska konferencija URSSJ-a u Novom Sadu bila je zakazana za 31. svibanj 1936. godine. Nije se održala zbog velikog hapšenja komunista u Vojvodini. Broj nezaposlenih u Vojvodini iznosio je više od 36.000. Položaj radnika bio je težak. Niske nadnice i dugo radno vrijeme izazivali su tarifne borbe i štrajkove. U Vojvodini je od 1. siječnja do 31. listopada 1936. godine vođeno 83 tarifno-štrajkaška pokreta u 1 152 poduzeća s 8 989 radnika. Sklopljen je 61 kolektivni ugovor. Prosječno povišenje nadnica iznosilo je 27,78 posto, ili po jednom radniku 5,27 dinara na dan. Prema uplaćenju kvoti Centrali URSSJ-a u sastavu Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Vojvodinu bilo je 14 sindikalnih savjeta s 1 712 članova u 1934. godini i 6 38 u 1936. godini. Na Pokrajinskoj konferenciji održanoj 13. lipnja 1937. godine 65 delegata

je predstavljalo 15.000 članova. Savez poljoprivrednih radnika poslao je delegaciju koja je zastupala 185 mjesta s oko 6 000 članova. Početkom travnja 1938. godine održana je plenarna sjednica Pokrajinskog odbora koja je, pored ostalog, raspravljala o vrlo živoj aktivnosti JUGORAS-a. Od 5. do 12. lipnja 1938. održano je 15 zborova u raznim mjestima. JUGORAS je pokušavao da te zborove razbije, ali su radnici fizički odbili njihove nastupe. Pokrajinski odbor razvio je i živu djelatnost na polju podizanja zadrudnih ustanova. Osnovana je zadruga za izgradnju izletničkog doma na Fruškoj gori, zatim zadruga za podizanje radničkog doma u Novom Sadu i zadruga »Svetlost« za duhovnu i fizičku kulturu čiji su osnivači bili 15 radničkih prosvjetnih društava.

Organizacija URSSJ-a u Makedoniji nije imala svoj Pokrajinski odbor, već je čitavo vrijeme bila pod rukovodstvom Glavnog radničkog saveza Srbije. Postojale su partijske frakcije u podružnici Saveza građevinskih radnika, drvodjelskih, kožarsko-prerađivačkih, sobolikara i ličilaca, metalaca i privatnih namještenika. »Abrašević« je brojio više od 140 aktivnih članova. U Bitolju i Velesu djelovalo je nekoliko sindikalnih organizacija. Mjesni međustrukovni odbori vodili su nekoliko štrajkova, u Skoplju, Kumanovu, Prizrenu, Velesu, Prilepu, Bitolju, Kruševu, Strumici i Tetovu. Od 1936. do 1938. godine vođeno je 18 štrajkova u 100 poduzeća sa 4 559 štrajkaša. Makedoniju je 1940. godine zahvatio pravi štrajkaški val. Osim tarifnih akcija, zabilježeno je oko 30 štrajkova uz sudjelovanje više od 5 000 štrajkaša.

U Crnoj Gori je 1936. godine u Cetinju postojalo sedam sindikalnih organizacija, Mjesni međustrukovni odbor i društvo »Abrašević«. Vođen je i jedan štrajk šivača koji je završen potpisivanjem kolektivnog ugovora. U Podgorici je 1938. godine bilo 13 sindikalnih podružnica sa 670 članova. Prva pokrajinska konferencija URSSJ-a za Crnu Goru i Boku Kotorsku održana je 27. i 28. kolovoza 1938. godine u Podgorici. Na konferenciji je bilo zastupljeno 26 podružnica s više od 1 500 članova koje je zastupalo 39 delegata. Konferencija je izrazila želju da se formira Pokrajinski odbor URSSJ-a sa sjedištem u Podgorici. Na konferenciji 28. svibnja 1939. godine 26 delegata mjesnih međustrukovnih odbora iz 27 mjesta izabrali su Pokrajinski odbor URSSJ-a za Crnu Goru i Boku Kotorsku.

26. listopada 1935. održan je kongres Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu. Naredni kongres održan je u Sarajevu 13. studenog 1937. Raspravljajući o organizacijskim pitanjima Kongres je zaključio da se izmijene statuti URSSJ-a i umjesto općeg sindikalnog kongresa njegovu ulogu preuzme Veliki sindikalni savjet. Time se GRS za Bosnu i Hercegovinu izjasnio za punu decentralizaciju sindikata i potpunu autonomiju pokrajina. GRS je od 4 962 člana u 1935. godini porastao u 1936. na 6 483 člana. Prema ocjenama Komunističke partije u Bosni i Hercegovini od 1937. godine počinje, pod ruko-

vodstvom Partije, masovni ulazak radnika u URSSJ. Od studenog 1939. do studenog 1940. u Bosni i Hercegovini vođen je 61 tarifni pokret u kojemu je sudjelovalo 39.312 radnika.

U Ljubljani je 19. travnja 1936. godine održan Kongres Strokovne komisije za Sloveniju. Kongres je otvorio Franc Leskošek. U sastavu Strokovne komisije djelovalo je 13 sindikata koji su 1935. godine brojili 8 959 članova, a 1936. godine 11.699 i u Sloveniji je bilo ukupno 87 tarifno-štrajkaških pokreta s 29.093 sudionika. Zbog te štrajkaške aktivnosti, osobito zbog generalnog štrajka tekstilnih radnika, odlukom Centrale URSSJ-a smijenjen je Franc Leskošek s položaja predsjednika Strokovne komisije za Sloveniju. Naredna Pokrajinska konferencija URSSJ-a za Sloveniju održana je 22. svibnja 1938. godine uz sudjelovanje 60 delegata koji su zastupali 12.000 članova organiziranih u 117 područja. Tada su desni socijalisti pokušali da se odvoje, ali su od toga odustali, jer se Kongres izjasnio za jedinstvo.

Komunisti nikada nisu smatrali da je socijalna politika put i sredstvo svrgavanja buržoazije kao vladajuće klase. Jugoslavenski socijaldemokrati smatrali su pod socijalnom politikom socijalne reforme, kompleks državnih planova i mjera kojima je cilj ublažavanje klasnih suprotnosti i stvaranje društvene harmonije među klasama, staležima i društvenim grupama. Ekonomska demokracija trebala bi ostvariti socijalno-političke ciljeve radnika. U doba ekonomske krize ta se teorija i sama našla u krizi. Revolucionarni i reformistički sindikati borili su se prvenstveno za radničko zaštitno zakonodavstvo i socijalno osiguranje, koje je u Jugoslaviji doneseno pod pritiskom radničke klase. Odmah nakon proglašenja šestojanuarske diktature industrijska i zanatska komora predale su kralju memorandum u kojem se zahtijevalo da se oba zakona podvrgnu temeljitoj reviziji. Diktatura je izašla ussret tom zahtjevu, pa je izvršila reviziju Uredbe o otvaranju i zatvaranju radnji, po kojoj je radno vrijeme pomoćnog osoblja produženo na deset sati dnevno. Odloženi su izbori za radničke povjerenike, ukinuti samoupravni organi Središnjeg i Okružnog ureda za osiguranje radnika i imenovani komesari, a inspekcije rada prestale su biti samostalni uredi. Da bi očuvao postojeće tekovine, URSSJ je pozvao sve klasne sindikalne organizacije da putem protestnih skupština ustanu u njihovu obranu. Zatražena je i pomoć od Međunarodnog biroa rada. Njegov direktor Albert Thomas dolazio je 1930. i 1931. godine u Jugoslaviju radi rješavanja spornih pitanja između poslodavaca i radnika.

Uspriko te intervencije i niza anketa i protestnih skupština pogoršan je Zakon o osiguranju radnika 1931. godine, a u 1932. i 1933. godini prestale su obaveze socijalnog osiguranja za sve osobe u službi države, koja je za njih osnovala fond u državnoj nadležnosti. Umjesto komesarijata imenovana je samouprava u Središnjem uredu za osiguranje radni-

ka u koju su ušli i istaknuti vođe ORS-a i URSSJ-a. 1935. je godine predsjedništvo URSSJ-a zatražilo neodložno raspisivanje izbora za sva samoupravna tijela radničkog i namješteničkog osiguranja. Izdalo je proglas i povelu skupštinsku kampanju. Na zborovima su se donosile rezolucije istog sadržaja. Na velikoj radničkoj skupštini u Zagrebu, održanoj 22. rujna 1935. godine sudjelovalo je 6 000 radnika. Zbor je zahtijevao da se izabere zajednički akcioni odbor koji će izraditi platformu, izborni program i osigurati jedinstven istup radničke klase putem zajedničke kandidatske liste. Na Velikom sindikalnom savjetu donesena je odluka o sudjelovanju URSSJ-a u naimenovanom ravnateljstvu SUZOR-a. Na to je ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Dra- giša Cvetković razriješio dužnosti staro ravnateljstvo i imenovao novo. Za predsjednika je imenovao Marka Bauera iz grupe poslodavaca, a za potpredsjednika Vladimira Pfeiffera iz grupe radnika. Sekretarijat Kominterne uputio je 19. prosinca 1935. Političkom birou CK KPJ upozorenje da je: »Pristanak za naimenovanje upravnih organa radničkog osiguranja od strane vlasti, u momentu kad su zahtjevi za izborom, ovih organa među radnicima postali širok i ozbiljan pokret, je pogrešno.«

Nezaposlenost u Jugoslaviji postaje posebno aktualan problem 1931. godine. Potražnja rada raste na 272.974, a uspijeva se zaposliti svega 43.675 radnika. 16. veljače 1931. sazvalo je Ministarstvo socijalne politike anketu o nezaposlenosti ističući da je ona jedan od najkrupnijih problema i u nas i u svijetu, te da traži radikalno rješenje. Ministarstvo šuma i rudnika je nakon ankete o nezaposlenosti u rudarstvu donijelo Uredbu o formiranju fonda za nezaposlene rudarske radnike. Na osnovi tih i drugih anketa podnijela je Centrala URSSJ-a i Centralni sekretarijat radničkih komora memorandum Narodnoj skupštini zbog toga što u državnom budžetu nisu predviđena nikakva sredstva za pomaganje nezaposlenih radnika. U memorandumu se iznose podaci o prestanku rada velikog broja privrednih poduzeća, o stotinu tisuća manje zaposlenih u 1932. godini u odnosu na 1930. Održana je anketa o nezaposlenosti 15. i 16. siječnja 1932. a ona je bila predmet rasprave i V kongresa radničkih komora održanom 3. i 4. prosinca 1932. 1932. godine tražilo je posao 435.160 osoba, a zaposlilo se svega 38.917. Nezaposlenih je ostalo 396.243 radnika. U siječnju 1933. dodijelila je vlada 50 milijuna dinara iz državnog budžeta za ishranu sirotinje, pomaganje nezaposlenih radnika i izvođenje javnih radova. Koliko su općine mislile dati za nezaposlene govori primjer beogradske općine koja je dala svega 50.000 dinara. Zagrebačka općina dobila je 300.000 dinara na 20.000 nezaposlenih radnika, ili 15 dinara po jednom radniku. Na anketi radničkih komora 4. i 5. ožujka 1934. godine, održanoj u Beogradu, utvrđeno je da je u 1933. godini tražilo posla 483.583 radnika, a zaposlilo se svega 35.321. Svake godine pred jesen ili zimi održavane su ankete, sazivani radnički protestni

zborovi, slale se peticije gradovima, banskim upravama, vladama i Narodnoj skupštini sa zahtjevima za pokretanje javnih radova u većem opsegu, zbirljanje nezaposlenih iz javnih sredstava, zahtjevi- ma da se uvede prinudni unutrašnji zajam, da se done- ze zakon o osiguranju radnika za slučaj nezapo- selenosti, da se povisi porez za javne burze rada i da im se subvencijama države, banovina i općina poveća- ju sredstva za potporu nezaposlenih radnika. Pra- vilnik o zbrinjavanju nezaposlenih radnika i organi- zaciji službe posredovanja rada donesen je 15. prosinca 1935. a predviđao je redovne, vanredne i trenutne pomoći za članove socijalnog osiguranja, s tim da se sa sistema pomoći prijedbe na sistem osi- guranja u nezaposlenosti. Velika većina nezapo- selenih na osnovi te naredbe nije više mogla primati pomoć. U Zagrebu vlasti nisu dozvoljavale održava- nje javnih skupština za pomoć nezaposlenima zbog čega je MMO URSSJ-a Zagreb 17. siječnja 1936. poslao posebnu delegaciju predstavnika nezaposlenih radnika da intervirna kod bana i predsjednika gradske općine. Nakon neuspjeha delegacije došlo je do velikih demonstracija nezaposlenih radnika u kojoj se građevinski radnik Đuro Halabarec odupro policijskom kundačenju i hapšenju i pri tom ubio jednog policijskog stražara, a drugoga ranio. Državni sud za zaštitu države osudio ga je zbog toga na smrt vješanjem. U povodu tih demonstracija CK KPJ je 25. siječnja 1936. objavio saopćenje u kojem izjavljuje svoju najpuniju solidarnost s borbom ne- zaposlenih radnika za kruh i rad, ali upozorava ne- zaposlene radnike da u svojoj borbi ne koriste indi- vidualni teror, jer on ne može koristiti radnicima u masovnim organizacijama, te dalje kaže da se samo kroz jedinstvenu i masovnu borbu nezaposlenih i zaposlenih radnika mogu izboriti povoljniji uvjeti života. Od 1935. do 1940. godine u Jugoslaviji nepre- kidno raste stalna nezaposlenost, iako dolazi do po- rasta ukupnog broja zaposlenih. U listopadu 1938. godine bilo je zaposleno 718.285 radnika, a rad je tražilo 1939. godine 675.831 osoba.

Na zahtjev Saveza industrijalaca, režim šestojar- nuarske diktature obustavio je izbore za radničke povjerenike 1929. godine. Na konferenciji u Mini- starstvu unutrašnjih poslova zaključeno je da se ob- rati najveća pažnja na djelovanje radničkih povjere- nika, te da ih se, u slučaju najmanje sumnje, smijeni uz pomoć Inspekcije rada. I 1930. je godine donijeta odluka da se izbori radničkih povjerenika putem redovnog izbornog postupka do daljnjega odlože i da se mandati radničkih povjerenika i njihovih za- mjjenika produže do kraja 1930. godine. Izbori koji su se vršili na osnovi sporazuma između poduzeća i sindikalnih organizacija mogli su se obaviti. 10. si- ječnja 1931. vlada je donijela odluku da se dozvolja- vaju izbori radničkih povjerenika. 1929/1930. godi- ne poslodavci su uz pomoć Inspekcije rada i vlasti očistili povjerenički kadar od komunista. Zbog tog ni u jednoj trećini poduzeća, gdje je zakon predvi- đao radničke povjerenike oni više nisu postojali.

Početkom veljače 1931. obavljani su u Zagrebu prvi izbori radničkih povjerenika. Na kandidatskim lista- ma sastavnih organizacija URSSJ-a izabrano je 212 povjerenika. U Bosni i Hercegovini u tom vremenu izabrano je 125 radničkih povjerenika na listama URSS-a i osam na listama nacionalnih sindikata. U Sloveniji na listama URSS-a izabrano je 262, a na li- stama kršćanskih i nacionalnih sindikata 40 radni- čkih povjerenika.

Centralni komitet Komunističke partije Jugosla- vije vodio je borbu da se ukine zabrana o izborima radničkih povjerenika, posvećujući najveću pažnju izbornoj kampanji. 2. siječnja 1934. izdao je CK KPJ proglaš u povodu izbora za radničke povjerenike. U njemu se, među ostalim, kaže da u borbi protiv ug- njetačke politike diktature radnički povjerenici tre- ba da budu prethodnici i organizatori radnika, pa zbog toga treba da se za povjerenike biraju oni dru- govi koji pružaju jamstvo da će odlučno i neustraši- vo braniti interese radnika i voditi ih u borbu. Za- htijevalo se pravo biranja radničkih povjerenika u svim vojnim i željezničkim poduzećima i pravo da povjerenike biraju i šegrti i mladi radnici. Izbori za radničke povjerenike su, u poduzećima gdje su održani, podigli borbeno raspoloženje radnika, povećali broj organiziranih radnika i mobilizirali radnike protiv poslodavačkog terora. Zbog čestih otpuštanja izbornih odbora i radničkih povjerenika, klasne or- ganizacije su se godinama borile za njihov imunitet. Sporovi su se oko toga vodili na sudovima koji su često bili na strani radnika i protiv odluka inspekcija rada kojima nikakvi propisi nisu omogućavali da ponište izbore i ocijene osobe koje su se birale za radničke povjerenike, iako su to one neprekidno činile miješajući se i usmjeravajući tok izbora. Pre- ma izvještaju Središnje inspekcije rada u 1935. go- dini u 571 poduzeću izabrano je 2.098 povjere- nika. Veliki značaj izborima radničkih povjerenika pridavao se 1936–1938. godine zbog aktivnosti profašističkih i nacionalističkih sindikalnih organi- zacija JUGORAS-a i HRS-a, koje su se uključile u iz- bore za radničke povjerenike sa ciljem da stvore svoja uporišta u redovima radničke klase. 1937. go- dine provedeni su izbori u Hrvatskoj u 282 podu- zeća u kojima je bilo zaposleno 35.235 radnika. Iza- brano je ukupno 862 radnička povjerenika od toga su klasne organizacije dobile 507, a HRS 265, a neu- ralni su dobili 65 povjerenika. Izbori radničkih i na- mješteničkih povjerenika 1938. i 1939. provodili su se pod veoma teškim i nepovoljnim okolnostima po klasne sindikalne organizacije. JUGORAS i HRS su sklapali sporazumne liste s poslodavcima koje su inspekcije rada potvrđivale, čime su onemogućavali klasnim organizacijama isticanje svojih kandida- tskih lista. Međutim, tamo gdje su provedeni stvarni izbori radničkih povjerenika, donijeli su klasnim or- ganizacijama daleko veći postotak glasača i povjere- nika nego ranijih godina.

U političke akcije spadale su proslave Prvog maja. Proslavu 1. maja 1929. godine šestojanuarski

režim zabranio je s obrazloženjem da ona nije radnička, nego politička manifestacija. Prema tome, zabranjene su sve povorke, manifestacije, zborovi, zabave, konferencije, rasturanje letaka i pisanje o 1. maju u štampi. Zabrana se ponavljala za cijelo vrijeme šestojanuarske diktature. Komunistička partija je uz cijenu teških žrtava organizirala prvomajske proslave. Za 1. maj 1929. iz Zagreba, Beograda, Niša, Sarajeva i drugih industrijskih centara izgnano je više od 1 000 radnika u njihova rodna mjesta. Prvi maj obilježavao se na letecim sastancima i mitinzima, dijeljenjem prvomajskih letaka i obustavama rada, pri čemu su se radnici izlagali najsvireprijim progonima. U 1934. godini rasturanje letaka i obustave rada organizirane su u daleko većem broju poduzeća nego ranijih godina. U Zagrebu su pod crvenom zastavom izvedene prve demonstracije na kojima se pjevala Internacionala i izvikivale parole protiv diktature. Prvomajska proslava 1935. godine provodila se u znaku izbora i stvaranja protufašističke Narodne fronte. U Zagrebu su ponovno organizirane demonstracije, dijeljeni letci, vođene borbe s policijom. U pojedinim radničkim rajonima izvršene su crvene zastave. U Srbiji su proslavu omela velika hapšenja. Usprkos tome, radnici su obustavljali rad i kolektivno odlazili u druga poduzeća gdje se radilo, pozivajući radnike da napuste posao. Na prvomajske proslave 1936. godine utjecale su i odluke VII kongresa Kominterne, a 1937. godine 1. maj je obilježen herojskom borbom španjolskog naroda za slobodu i nacionalnu nezavisnost. U Sloveniji je održan osnivački kongres Komunističke stranke Slovenije, pa su manifest slovenskom narodu i druge kongresne odluke bile osnova i prvomajskih proslava. U Sloveniji su se masovno palili prvomajski krijesovi. Prije prvomajskih proslava 1938. održan je IV kongres URSSJ-a, pa su one vođene u duhu ostvarenog sindikalnog jedinstva. 1939. godine proslava Prvog maja vršila se u znaku potpune obustave rada. Stotine kolektivnih ugovora predviđalo je obustavu rada kao oblik proslave 1. maja. U 1940. godini praznovao se je 1. maj u znaku drugog imperijalističkog rata. U Zagrebu je došlo do velikih demonstracija kakvih, po oštirini i masovnosti, ranije nije bilo. U svim prvomajskim akcijama sudjelovali su, u prvom redu, članovi URSS-a, studentska i radnička omladina. Reformističko vodstvo URSSJ-a držalo se vladinih zabrana prvomajskih proslava. Njihove novine donosile su apele Socijalističke sindikalne internacionale i informacije o proslavama u drugim zemljama.

Među ekonomske akcije proletarijata ubrajamo tarifne borbe i štrajkove. Zakonom o zaštiti države šestojanuarska diktatura stavila je štrajkašku aktivnost radnika van zakona. Štrajkovi 1929–1933. godine pokazali su da su radnici usprkos šestojanuarskoj diktaturi koristili štrajkove za obranu ranije stečenih prava. Za pet godina diktature prema podacima Inspekcija rada bilo je 114 štrajkova sa 44.000 štrajkaša. Od 1934. raste broj štrajkova. Pre-

ma statističkom godišnjaku registrirano je 1935. godine 75 tarifnih pokreta u 75 poduzeća sa 7 418 zainteresiranih radnika i štrajkova u 120 poduzeća sa 41.000 štrajkaša. Borba radnika u grupnim poduzećima počela je davati osnovni ton ekonomskoj borbi radnika. 1936. godine štrajkaški pokret obuhvaća najveća industrijska središta Srbije, Hrvatske, Bosne i Vojvodine. Prema istim podacima tarifno-štrajkaški pokreti vodili su se u 6 538 poduzeća, a obuhvaćali su 128.632 radnika. Štrajkovi su se vodili u 4 792 poduzeća s 87.700 štrajkaša. Prema podacima komunističke štampe, u štrajkovima i tarifnim pokretima sudjelovalo je 250.000 radnika, od čega 125.000 štrajkaša. U 1938. godini broj pokreta i štrajkova vodio se u 8 231 poduzeću sa 76.604 sudionika. Taj podatak ukazuje na to da su se u tarifno-štrajkaški pokret uključile i tisuće manjih poduzeća. Od 1934. do kraja 1938. godine pokreti i štrajkovi vođeni su u 19.483 poduzeća s 387.758 radnika. Iako su ti podaci nedostadni, jer su inspekcije rada vodile evidenciju samo onih pokreta koji su tražili njihovu intervenciju, ipak je i taj broj imponozantan. Štrajkovi 1939. i 1940. godine i ako su u osnovi organizirani kao oblik borbe za obranu radnika, pretvarali su se u borbu protiv vladajućeg režima i postajali sastavnim dijelom svenarodne političke borbe kojoj je radnička klasa pod vodstvom Komunističke partije stala na čelo. Jedan od najvećih štrajkova u tom razdoblju je štrajk radnika aeronautičke industrije Beograda i Zemuna s 2 500 štrajkaša. Štrajk je otpočeo 22. travnja 1940. i trajao više od tri mjeseca. Savez metalških-radnika dao je javnu izjavu da smatra štrajk nelegalnim, jer su u pitanju poduzeća koja služe zemaljskoj obrani. Vodstvo URSSJ-a napadalo je sindikate kožaraca, tekstilaca i druge koji su vodili štrajkove iz solidarnosti. U povodu toga štrajka izdao je proglas CK KPJ pod naslovom »Jedinstvo poslodavaca, policije i socijaldemokratskih izdajica u borbi protiv radnika«. 1940. godine vođeno je ukupno oko 800 tarifno-štrajkaških akcija. Do zabrane URSSJ-a tarifno-štrajkaške akcije obilježavaju dug lanac ekonomsko-socijalnih i političkih borbi radničke klase Jugoslavije, koje u rukama radnika predstavljaju oružje s najčim djelovanjem.

Komunisti u revolucionarnim sindikatima 1919–1929. prilazili su pojmu kulture ne samo sa stajališta umjetničkog stvaralaštva, već i sa stajališta osiguravanja uvjeta kulturnijeg života i rada radničke klase, kulturnog rasta čitava društva i svestranog razvoja ličnosti u njemu. Komunistička partija u oblasti politike, klasni radnički sindikati u oblasti ekonomije, radničke kulturno-prosvjetne organizacije i radničke fiskulturne organizacije i zajednice u oblasti prosvjete, umjetnosti i sporta vršili su preobražaj kulturnog života radnika. U njima su se odgajali i čeličili redovi boraca i rukovodilaca sposobnih da uspješno vode klasne bitke i poslije pobjede revolucije da upravljaju zemljom. Na jugoslavenske komuniste imali su velikog utjecaja Lenjinovi stavovi o kulturi. Socijaldemokratska teorija da radnička

klasa pod vladavinom kapitalista može izgraditi svoju kulturu koja će prerasti buržoasku, da proletarijat može podjelom vlasti s buržoazijom urasti u socijalizam neprekidno je bila izložena komunističkoj kritici. Kulturna djelatnost radnika u okvirima revolucionarnog radničkog pokreta bila je neprekidno zabranjivana, proganjana i izložena udarcima reakcije. Kulturno-umjetničkom odgoju radnika prilazili su komunisti polazeći od načela da je svaka kultura klasnog karaktera, pa i da umjetnost stvorena u njoj nosi klasni pečat. Zato su i građanskoj kulturi i umjetnosti prilazili sa stajališta kako je nastala, čime je određen njen sadržaj, kakve su njene ideje, kako shvaća svijet, društvo i njegov razvoj, kakve su u njoj emocije i da li one služe interesu vladajuće klase, brane njeno postojanje, šire njenu moć i utjecaj u društvu. Borba za klasni i socijalni sadržaj bila je borba za proletersku kulturu, za marksističko-lenjinstički pogled na svijet. Na toj liniji komunisti su osnivali posebne radničke kulturne umjetničke grupe i društva. Stvaranjem vlastitih sportskih društava u okviru Bloka radničkih sportskih društava željelo se izvući radnike ispod političkog i ideološkog utjecaja buržoaskih partija i privesti u klasni radnički pokret. Šestojanuarska diktatura zabranila je sva ta društva onog trenutka kada je zabranila i rad Nezavisnih sindikata. Tako je zabranjeno 65 društava sa 6 200 članova.

U Srbiji je u okviru reformističkog sindikalnog pokreta djelovala Centrala za radničko vaspitanje osnovana 1928. godine, a 10. kolovoza 1929. osnovana je Radnička sportska zajednica. U Sloveniji je djelovao Savez radničkih, kulturnih i sportskih društava i grupa pod nazivom »Svoboda« koja je osnovana 1918. godine. Sastojala se od 35 mjesnih organizacija s 1 800 aktivnih članova. U Bosni i Hercegovini bio je osnovan 1927. godine Savez radničkih kulturnih i sportskih društava sa sjedištem u Sarajevu. Pored njega, djelovalo je i Radničko turističko društvo »Prijatelj prirode« osnovano 1904. godine. U Hrvatskoj i Slavoniji do 1929. godine socijalistički centar za kulturno obrazovanje radnika predstavlja »Radnička akademija« – kulturna ustanova Radničke komore u Zagrebu. 21. prosinca 1931. godine radnička kulturna i sportska društva Hrvatske i Slavonije pristupila su »Svobodi«, Radničko-kulturno tjelovježbenom savezu Jugoslavije sa sjedištem u Ljubljani.

Pored navedenih radničkih kulturnih i sportskih saveza, u Zagrebu je osnovan 18. travnja 1926. godine Savez radničkih pjevačkih umjetničkih i muzičkih društava Jugoslavije, koji se smatrao politički neutralnim. Osnovni zadatka mu je bio stručno, umjetničko obrazovanje pjevačkih, muzičkih i dramskih diletanatskih (amaterskih) društava. Prvi i drugi kongres Saveza održan je 14. i 15. srpnja 1929. i 14. kolovoza 1932. u Mariboru.

Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu dobila je mandat da sazove 3. i 4. veljače 1934. godine kongres ujedinjenja svih radničkih kulturnih orga-

nizacija u jednu centralu za cijelu zemlju, na kojem bi se formirala Radnička kulturna zajednica i donijela njena pravila. U travnju 1934. trebao se u Sarajevu održati kongres ujedinjenja, ali do kongresa nije došlo, jer su vlasti zabranila pravila Zajednice. Rad na pokušaju stvaranja federacije radničkih kulturnih saveza prestao je poslije zabrane »Svobode« 1935. godine. Povod za zabranu bio je slet »Svobode« 7. srpnja 1935. u Celju. Povorka od 12.000 manifestanata ispod 13 crvenih zastava skupila se na sportskom igralištu gdje je održan turnir radničkih sportskih klubova. U programu je nastupilo odjednom 500 pjevača. Svečanost je otvorio Franc Leskošek predsjednik Strojovne komisije, Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Sloveniju. Ovaj veličanstveni slet iskoristili su socijalisti, koji su toga dana osnovali socijalistički zajednicu radnog naroda da na sletu saopće zaključke te konferencije.

Poslije zabrane »Svobode« hrvatski socijalisti su u Zagrebu 31. kolovoza 1936. održali osnivačku skupštinu Radničke kulturne zajednice »Napred«. Pošto je Zajednica bila izrazito socijalističkog karaktera, te je po svom sastavu zamijenila raniju pokrajinsku i mjesnu upravu socijalističke partije, na inicijativu Pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju i njene Prosvjetne centrale održana je 23. siječnja 1938. godine osnivačka skupština Zajednice radničkih kulturno-prosvjetnih društava, koja djeluju u sklopu URSS-a. Na njenim koncertima prisustvovalo je više od 7 000 radnika. Ukupan broj društava u Zajednici iznosio je 35. Zajednica je postala središnjom prosvjetnom organizacijom za sav klasni radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji. Zbog svoga rada vlasti su zabranile Zajednicu. Sva kulturna radnička društva došla su kasnije pod direktno rukovodstvo kulturnih odbora pri sindikalnim podružnicama i gradskim sindikalnim vijećima.

Poslije uvođenja šestojanuarske diktature centrala URSSJ-a pozvala je sindikalne organizacije i sindikalne funkcionare da se umjesto ekonomskih akcija posvete kulturnoj izgradnji sindikata. To se mislilo postići širenjem klasne svijesti među radnicima, stručnim usavršavanjem članova, teorijskim i praktičkim osposobljavanjem funkcionara i radom na općem uzdizanju radničke klase. Opće kulturno podizanje radničke klase svodilo se na to da sindikati treba da pomažu raznim kulturnim i umjetničkim akcijama radnika i da posvete veću pažnju tjelesnoj kulturi radničkog podmlatka. Na drugom i trećem kongresu URSSJ-a govorilo se da su URSS-ove organizacije organizirale stručne kurseve i predavanja, te da je najveći dio pažnje posvećen radničkoj štampi. S pobjedom fašizma u Njemačkoj i pokušajem obnove socijalističke partije u zemlji, s prevladavanjem komunista u kulturno-prosvjetnom radu sindikata, težište kulturnog djelovanja prelazi na kulturno-prosvjetni rad i kulturne aktivnosti koje imaju izrazito socijalistički karakter. Polazeći od stavova da je svaka kultura klasna kultura i da je u službi one klase koja je ekonomski jača, smatralo se

da za radnički pokret kulturno-prosvjetni rad ima samo toliko smisla koliko je on u duhu socijalističke ideologije. Uslijed privredne depresije sindikati teško napreduju, pa se težite sindikata prenosi na partijsko politički rad. Zbog toga socijalistički kulturni rad treba biti usko povezan s djelovanjem političkog pokreta. U odlukama III kongresa URSSJ-a stavljeno je sindikatima u zadatak da pomažu akcije kulturnih i prosvjetnih radničkih organizacija i kolektivni sport. Socijalisti su od 1935 do 1938. godine u URSS-u koncentrirali svoju aktivnost na borbu za osnivanje socijalističke stranke i na borbu za ponovno uspostavljanje demokracije. Komunisti su od 1935. do 1936. godine u URSS-u usporodo s tarifno-štrajkaškim borbama razvili i veliku političku i kulturnu aktivnost. Oni su osudili ranije odluke kongresa URSS-a kao napuštanje svakog direktnog neposrednog rada sindikata na tom području. Socijalisti su odluke Sarajevskog kongresa isticali kao spašavanje sindikata od komunističkog utjecaja i od zabrane njegova djelovanja.

Do Četvrtog kongresa URSSJ-a komunisti su pretvorili njegove sastavne organizacije u klasnu borbenu marksističko-lenjinističku školu, učinili ih kulturnim žarištem, borcem za kulturniji život radnika. Članovima URSS-a prilazili su socijalisti sa stavom da im je cilj da pripreme radničku klasu za ostvarenje njene historijske misije ukidanja klasne eksploatacije i klasne vladavine. Taj cilj oni žele postići reformama, potiskivanjem klasne podvojenosti između radnika i poslodavaca, ublažavanjem bezobzirne kapitalističke eksploatacije. Pri tom su zastupali stajalište da male reforme otvaraju put velikim.

Komunisti su u kulturnom radu polazili sa stajališta da klasna borba izvire iz nepomirljivih klasnih interesa, da proletarijat ima historijsku ulogu da bude grobar kapitalizma i tvorac socijalističkog društva. Političkim, idejnim i kulturnim radom komunisti su pripremali radnike za te historijske zadatke. Oni su gajili u radničkoj klasi mržnju prema izrabljivačima i kroz škole štrajkaških i političkih borbi učili je da postane sposobna za najveći heroizam, za smjelo i radikalno kidanje s prošlošću i krčenje putova u novu budućnost. Borci koji su u URSS-u kovani bili su prozeti i obojeni novom svijetom koja je zračila revolucionarnim žarom. Na IV kongresu URSSJ-a 1938. reformističko vodstvo izšlo je s opširnim izvještajem o kulturno-prosvjetnom radu. Od raspuštanja »Svobode« u Sloveniji obnovljen je rad društva pod njegovim starim imenom »Vzajemnost«. Velika pažnja posvećena je radničkoj štampi i izdavačkom radu. Radničkom pokretu veliku uslugu činila su radnička pjevačka društva. Isto tako dato je priznanje Radničkoj sportskoj zajednici koja je obuhvatila 110 radničkih sportskih klubova. Na kongresu je došlo do sporazuma sa socijalistima i po pitanju kulturno-prosvjetnog rada. Taj je sporazum došao do izražaja u kongresnim odlukama koje obavezuju centralu URSSJ-a i sve njene sastavne organe i organizacije da u sin-

dikatima organiziraju kulturno-prosvjetni rad. Taj je rad bio vezan uz obrazovanje povjereničkog kadra, izobrazbu sindikalnih funkcionara, opće i stručno obrazovanje radnika i stvaranje i podupiranje pjevačkih, glazbenih, sportskih i sličnih društava.

Plansko i sistematsko obrazovanje sindikalnog funkcionarskog kadra i radnika u okviru URSSJ-a imala je jedino Centrala za radničko vaspitanje u Beogradu. Obrazovanje funkcionara i radnika vršilo se putem radničke škole, tečajeva i seminara. Radnička akademija u Zagrebu održavala je svake godine besplatne početne i napredne tečajeva za nabrazbu radničkih funkcionara i povjerenika. Prosvjetna centrala Pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju organizirala je od 1938 do 1940. godine tečajeva i seminara sa 18 tema. Sindikalne škole su se održavale osim u Zagrebu i Beogradu u Osijeku, Čakovcu, Varaždinu i drugim mjestima.

Predavanja kao metoda idejnog, političkog i općeg obrazovanja radnika koristila se u znatnoj mjeri u URSSJ-ovim organizacijama. Predavanja su organizirala u prvom redu mjesne sindikalne organizacije i kulturno-prosvjetna društva. Idejno-obrazovni rad bio je intenzivan i masovan. Radničke biblioteke i čitaonice nisu bile ni bogate ni brojne, osim biblioteka i čitaonica Sindikata privatnih namještenika i grafičara. Od biblioteka koje su pri mjesnim međustrukovnim odborima dobro radila bile su Radnička biblioteka i čitaonica u Čakovcu, Bjelovaru, Indiji, Đakovu, Pakracu, Osijeku. Najveća radnička biblioteka u zemlji bila je Radnička biblioteka Zagreb koja je imala u 1936. godini 1 848 članova i u toku te godine posudila 21.299 knjiga na čitanje. Putujuće radničke biblioteke uveo je Oblasni odbor URSS-a u Novom Sadu krajevem 1937. godine.

Gotovo sva radnička kulturna društva imala su dramske sekcije koje su davale posebne kulturne priredbe. 22. veljače 1932. godine osnovan je Radnički teatar kao dramska sekcija »Svobode« u Zagrebu. 7. ožujka 1933. održao je Radnički teatar pred 1 000 gledalaca svoj prvi nastup. U uvodnoj riječi naglašeno je da on nema zadatac da zabavlja, nego da propagira, a pozornica nije za njega svijet smjeha i razonode, nego svijet borbe. Od drugih dramskih sekcija isticala se je sekcija MMO u Osijeku. Radnička akademija Radničke komore Zagreb, osim predavanja i seminara, vršila je i umjetnički odgoj radnika tako da je upravi Narodnog kazališta u Zagrebu plaćala paušalnu svotu za ugovorene predstave s visokim umjetničkim dometom i socijalnim sadržajem. Za prikazivanje naprednih djela namijenjenih radnicima, omladini i naprednom građanstvu bio je 1931. godine od grupe komunistički orijentiranih intelektualaca, pod vodstvom Vilima Svečnjaka, formiran Pučki teatar kojeg je policija raspustila u svibnju 1934. godine.

Komunisti u sindikatima preporučivali su i davali na čitanje časopise i knjige iza kojih je u većoj ili manjoj mjeri stajala Komunistička partija Jugoslavije. One su utjecale na podizanje kulture radni-

ka, forsirale umjetničku književnost snažnu po socijalnom sadržaju, u kojima je radnik nalazio srodnost svojih interesa s junacima književnog djela u borbi protiv ugnjetaca i eksploatatora. To su bila djela Miroslava Krleža, Augusta Cesarca, Ivana Cankara, Silvija S. Kranjčevića, Ante Kovačića, Vladimira Nazora, Maksima Gorkoga, Fjodora Gladkova, Iljfa i Eugenija Petrova, Emila Zole, Jack Londona, Upton Sinclair, Ervina Kischla i drugih.

Prikazivanju filmova i filmskom obrazovanju radnika posvećivalo se u URSS-u također pažnja putem predavanja i preporuka koje filmove da radnici gledaju, a koje ne. Muzičko obrazovanje radnika vršilo se po sindikalnim podružnicama i radničkim kulturnim društvima, predavanjima o društvenoj ulozi glazbe i pjesme, o pjesmi i glazbi kao sredstvu ideološke propagande. Tumačili su se smisao i bit velikih muzičkih djela, upućivalo radnike u razumijevanje jezika glazbe. Komunisti muzičari tražili su da radnička muzička umjetnost bude masovna, namijenjena najširim krugovima radnika. To treba da bude glazba koja podjednako oduševljava izvođače i slušaocce, ujedinjava, potiče na aktivnost, da vodi i bodri u borbi za oslobođenje. Svoj doprinos muzičkom obrazovanju davali su i radnička muzička društva priređivanjem matineja, koncerata, festivala na izletima i tome slično.

Sindikalne organizacije održavale su zabave, matineje, čajanke, često s programima. Obično su te priredbe bile dobro posjećene. Izvodili su se šaljivi komadi, baletne predstave, pjevanje, ples, tambole, šaljiva pošta, »zatvor«. Prihodi sa zabava obično su bili namijenjeni nezaposlenim drugovima. Na nekim zabavama nije se točio alkohol. Zabave su priređivala i kulturno-umjetnička društva, radnička sportska društva, »Prijatelj prirode«, trezvenjačka i esperantska društva. Na zabavama su istupali pjevački zborovi, mandolinistički i tamburaški orkestri, razne amaterske sekcije, recitatori, pa i profesionalni glumci i pjevači. Nastojalo se da sve zabave budu bez incidentata i na kulturnoj razini.

Kao osnova idejno-marksističkog odgoja sindikalnih funkcionara, radnika i intelektualaca, služila su Marxova djela. Komunistička partija održavala je nekoliko izdavačkih biblioteka. Tako je »Naučna biblioteka« u redakciji Steve Galogaže, pokrenuta 1933. godine, izdala »Seljački rat u Njemačkoj« F. Engelsa, »Bijedu filozofije« K. Marxa, »Anti Dühring« F. Engelsa, »Agrarno pitanje« V. Iliča Lenjina, »Osnovi ekonomske geografije«, Ilorabina, »Uvod u političku ekonomiju« Lenskoga, »Današnja Rusija« A. Cesarca. Marxova djela izdavala je i knjižarnica »Svetlost« u Beogradu, naklada »Epohe«, »Kosmos« i druge. U izdanju »Kosmosa« štampan je u rujnu 1933. prvi tom »Kapitala«, a drugi u prijevodu Moše Pijade i Rodoljuba Colakovića i redakciji Augusta Cesarca i Veselina Masleše. Od ostalih Marxovih djela izdana je »Kritika političke ekonomije« i »Osamnaesti Brumaire Louise Bonaparte«. U prijevodu Milana Durmana i Božidara Adžije izdata je

1933. godine »Opća historija socijalizma i socijalnih borbi«, Maxa Beera. Izašla je također knjiga »Osnovni pojmovi političke ekonomije« Sime Markovića, »Razvitak društva« Filipa Filipovića, »Ekonomska uloga radničkih sindikata« Nikole Kostatinovića i druge knjige. Socijalisti su koristili URSSJ i u njegovoj nakladi izdavali razne brošure, pokretali razne biblioteke kao »Naš front« i tome slično.

Od drugih kulturnih akcija treba spomenuti da su svi klasni sindikati odali poštdu Karlu Marxu prilikom pedeset godišnjice njegove smrti. Održavali su protestne sastanke u povodu spaljivanja marksističke literature na golemoj lomači lipnja 1933. u Berlinu. Redovito su pisali o godišnjici završetka prvog svjetskog rata. Pisalo se i diskutiralo o kulturni gradova sa stajališta brige za radnike i radničku djecu. Raspravljalo se o kulturni ponašanja i kulturni rada. Sindikat grafičara svake godine je slavio Guttenbergov dan i priredivao prigodne izložbe. Održan je i veliki radnički slet sa 10-11. rujna 1938. u Beogradu u povodu 40-godišnjice izlaženja »Radničkih novina.«

URSSJ je širio među radnicima esperantske radničke klubove. Pri sindikalnim podružnicama otvarali su se tečajevi esperantista. Neki MMO osnivali su radničke klubove esperantista. U okviru reformističkih sindikata do 1934. godine ne stvaraju se radnička esperantska društva, već su postojale radničke sekcije pri građanskim društvima esperantista. Uz Kongres jugoslavenskih esperantista 16. svibnja 1932. održana je Prva konferencija radnika esperantista na kojoj su pokrenuli komunisti esperantisti osnivanje posebnih radničkih esperantskih društava. U Zagrebu je 27. veljače 1934. to ostvareno. Radničko esperantsko društvo u Zagrebu pretezalo je svoju djelatnost na čitavu Hrvatsku i Slavoniju. Društvo je održavalo svake godine godišnju skupštinu i imalo svoje podružnice u Osijeku, Varaždinu, Sušine-Durdenovcu, a po drugim mjestima svoje sekcije. Osobito je aktivna bila podružnica u Osijeku pod rukovodstvom dr Lavoslava Krausa. Društvo je izdavalo svoj list »Antauen«. Sva navedena društva i sekcije pored redovitih esperantskih tečajeva priređivale su za svoje članove izlete, ekskurzije, zabave, drugarske večeri s programima na esperantu, slavili Zamenhofov dan (osnivač esperanata). Prilikom svakog jugoslavenskog esperantskog kongresa održavale bi se zemaljske konferencije različitih esperantskih društava. Na njima su prisustvovali delegati Beograda, Zagreba, Celja, Maribora, Splita, Vinkovaca, Slavonskog Broda, Osijeka, Novog Sada, Kragujevca, Šapca, Koprivnice, Varaždina, Ljubljane, Pruja, Delnica, Karlovca, Duge Rese, Strijemske Mitrovice, Teslića, Banja Luke, Kraljeva, Kruševca, Mostara, Petrovaradina, Siska. Druga zemaljska konferencija održana je u Beogradu 1933, treća u Koprivnici 1934. godine, četvrta u Osijeku 1935, peta u Ljubljani 1936, šesta u Zagrebu 1937. godine.

Borba protiv alkoholizma bila je sastavni dio nastojanja klasnih sindikata da se podigne klasna svijest radnika i radnička kultura. Osnovana je bila Radnička apstinentska zajednica koja je bila član Internacionale socijalističkih antialkoholičara. Zajednica je sudjelovala i na kongresima Jugoslavenskog saveza trezvenosti iz Zagreba i na kongresima Saveza trezvene mladeži iz Beograda. Svake godine održavale su se proslave trezvenosti na kojima su se pored predavanja o štetnosti alkohola, dijelile knjige, slike, leci i ljepili plakati, prikazivali propagandni filmovi i organizirale antialkoholne izložbe. Sve te priredbe dobivale su u nekim krajevima masovni karakter.

Zajednica radničkih sportskih društava osnovana je 10. kolovoza 1929. u Beogradu. Do 1933. godine ona je ograničila svoj rad na Srbiju i Vojvodinu. Prvi put nastupa Zajednica u ime 30 nogometnih radničkih klubova na skupštini Jugoslavenskog nogometnog saveza 18. ožujka 1930. godine. Iza toga pred svaku skupštinu Jugoslavenskog nogometnog saveza održavala je Zajednica svoju skupštinu na kojoj je zauzimala stavove o raznim pitanjima fizičke kulture. Zajednica je 19. listopada 1933. pokrenula svoj organ »Radnički sportski list«. U Radničkoj sportskoj zajednici bilo je učlanjeno od 1938–1940. godine 107 radničkih sportskih društava. Od toga na području banjalučkog nogometnog podsaveza sedam, beogradskog 17, cetinjskog dva, kragujevačkog osam, ljubljanskog devet, niškog četiri, novosadskog devet, osječkog sedam, velikoberečkog dva, sarajevskog devet, skopskog četiri, splitskog osam, subotičkog pet i zagrebačkog 14.

Politika antifašističke Narodne fronte stvorila je prešutnu platformu za rad komunisti i socijalista u radničkim sportskim organizacijama. U Hrvatskoj je Zajednica radničkih sportskih društava osnovana 11. studenog 1930. godine. Zajednica je 1935. proširena i na Dalmaciju. Organizirala je turneje radničkih sportskih klubova, a kada su oni igrali s građanskim klubovima pozivala je radnike na klasnu solidarnost, agitirala da se navija za crvene sportiste, branila demokratski karakter sportskog pokreta, borila se protiv fašističkih tendencija u sportu. Poticaj za odvajanje radničkog sporta od građanskog davali su postojanje Socijalističke sportske internacionale, radnički sportski savezi u nizu evropskih zemalja i održavanje radničkih sportskih olimpijada u Beču od 19–30. srpnja 1931. i u Pragu od 30. lipnja do 9. srpnja 1934. godine. Radnička sportska zajednica vodila je oštru propagandu protiv toga da se XI olimpijada održi u Hitlerovoj Njemačkoj. Zajednicu je režim Cvetković-Maček raspustio krajem 1940. godine, zajedno s Ujedinjenim radničkim sindikalnim savezom Jugoslavije.

»Prijatelj prirode« bio je internacionalna radnička planinarska organizacija s 1 435 mjesnih organizacija i 225.000 članova u 16 zemalja, čija se centrala nalazila u Beču. U Jugoslaviji na Zemaljskom kongresu, održanom u Zagrebu 20. i 21. travnja 1930.

»Prijatelj prirode« imao 15 podružnica s 2 800 članova i 10 domova. Osnivanje »Prijatelja prirode« u Zagrebu izvršeno je 26. rujna 1924. Kao politički neutralna organizacija 1930. imao je 1 200 članova. Na zahtjev profašističkih i nacionalističkih organizacija društvo je 1931. raspušteno u cijeloj zemlji. Ponovno je dozvoljen rad 1932. Do II redovnog kongresa, održanog 6. rujna 1936. u Sarajevu, vlasti su odobrile djelovanje svega 10 podružnica s 1 200 članova. Komunisti koji su djelovali u »Prijatelju prirode« zastupali su stajalište da društvo treba omasoviti, da mu je prvenstveni zadatak organiziranje masovnih izleta u bližu okolicu, da se izlete treba koristiti za obrazovanje radnika, da se njima treba njegovati radnička pjesma, držati predavanja i slično. Socijalisti su, naprotiv, forsirali daleke izlete manjih grupa, zabavu i rasonodu. Komunisti su smatrali da se izleti, pješačenje, kulturni i sportski program koji je pratio te izlete, ne organizira samo radi zdravlja, fizičke kondicije i zabave radnika i radničke omladine, već da oni trebaju imati i politički i idejni sadržaj. Na skupštini »Prijatelja prirode« u Zagrebu, održanoj 21. siječnja 1934. vidi se da je društvo priredilo u toku 1933. godine 103 izleta na kojima je sudjelovalo 1 961 član. Te godine 24. rujna proslavila se 10 godišnjica postojanja društva na Sljemenu s oko 1 000 izletnika. Društvo je osnovalo zadrugu za izgradnju doma na Glavici. »Prijatelj prirode« u Zagrebu zabranila je banska uprava 17. prosinca 1936. Povod zabrane bili su masovni izleti. Na jednom od njih bilo je prisutno 3 000 izletnika, toliko je društvo imalo članova prilikom njegove zabrane. Umjesto zabranjenog »Prijatelja prirode« 13. veljače 1938. održana je osnivačka skupština Radničke planinarske zajednice, koja je nastavila tradicije »Prijatelja prirode«.

Poslije atentata na kralja Aleksandra u Maseilleu 9. listopada 1934. godine, njegovu funkciju vođe jugoslavenske reakcije preuzima regent knez Pavle Karađorđević. Pod njegovim rukovodstvom promijenile su se četiri vlade koje su u ovoj ili onoj mjeri zadržale profašistički karakter šestojanuarske diktature. To su bile vlade Nikole Uzunovića, Bogoljuba Jevtića, Milana Stojadinovića i vlada Cvetković-Maček. Vlada Nikole Uzunovića, koja je predstavljala nastavak šestojanuarske diktature, iskoristila je atentat kao povod kampanje protiv svih neprijatelja monarhije i poostrila pritisak protiv radničke klase. Bogoljub Jevtić ostao je u cijelosti na nacionalno-unitarističkom i centralističkom kursu, čuvajući reakcionarni i klasni karakter diktature. Milan Stojadinović koji dolazi na vlast poslije petomajskih izbora 1935. godine proširuje bazu svoje vlasti uvlačenjem u vladu predstavnike muslimanske i slovenske klerikalne partije, s kojima stvara 1. srpnja 1936. Jugoslavensku radikalnu zajednicu kao organiziranog nosioca procesa fašizacije zemlje; stvara svoje fašističke odredbe u zelenim košuljama koji ga pozdravljaju fašističkim pozdravom i nazivaju vodom. Osnivanje JUGORAS-a koji ulazi u sklop Stojadinovićevih nastojanja, stvorena je zaokružena profašistička

organizacija. Pomoću nje i uz pomoć fašističke Njemačke i Italije Stojadinović je želio postati jugoslavenski fašistički vođa. Poslije izborna 11. prosinca 1938. godine i dolaskom na vlast vlade Cvetković-Maček, stvaranjem Banovine Hrvatske, nastavio je novi režim profašističku vanjsku politiku Milana Stojadinovića, a u zemlji, putem koncentracijskih logora počeo je vršiti definitivni fizički obračun s političkim protivnicima. On raspušta klasne radničke sindikate – URSSJ, i stvara građansku i seljačku zaštitu kao oružane odrede protiv revolucionarnih akcija radničke klase.

Rascjep je između socijalista i komunista u URSS-u otpočeo nakon sklapanja pakta o nenapadanju između SSSR i Njemačke. ISS je napala taj pakt, jer je i ranije branila politiku Engleske i Francuske. Tom napadu pridružili su se i socijaldemokrati Jugoslavije. 19. listopada 1939. donijela je uprava Oblasnog podsaveza Saveza privatnih namještenika za Hrvatsku odluku da istupa iz Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku zbog »neslaganja s politikom komunističke većine«. 8. siječnja 1940. održan je frakcijski sastanak socijaldemokrata Hrvatske na kojemu su definitivno odlučili isticupiti iz URSSJ-a. Sa svoje strane, Centrala SMRJ-a isključila je 2 800 članova iz Hrvatske. Centrala URSSJ-a dala je podršku frakcijskoj odluci zagrebačkih socijaldemokrata, ističući socijaldemokratski karakter URSSJ-a, njegovu pripadnost Internacionalnom sindikalnom savezu, koji je prilikom ratnog sukoba SSSR-a i Finske tražio i od URSSJ-a da obavežno uz članske uloge ubiru pomoć Finskoj. Izvršni odbor URSSJ-a je to prihvatio i inicirao izabiranje novčane pomoći. Na to su Centralu URSSJ-a počeli zasipati tisude protestnih rezolucija s obrazloženjem da se opredijelila za finski militarizam i francuski i engleski imperijalizam. Centrala URSSJ-a koja je išla na rascjep s komunistima, isključila je Pokrajinski odbor URSS-a za Crnu Goru iz svoga sastava, a postavila je i drugim organizacijama ultimatum da će biti isključene ukoliko se ne pokore odlukama Centrale URSSJ-a. Konačno je 27. listopada 1940. isključen iz URSSJ-a Savez tekstilno-odjevnih radnika, Savez kožarsko-prerađivačkih radnika i Pokrajinski odbor URSSJ-a u Zagrebu. Sve se to događalo u trenutku kada je vlada zajedno s kapitalističkom klasom Jugoslavije otvoreno pripremala uvođenje totalitarnog režima, pripremala zabranu klasnih radničkih sindikata i kada su komunisti u URSS-u vodili oštre okršaje s nametnutim uredbama, tako da je u 1940. godini štrajkaška borba dobila obilježje političke borbe protiv samog kapitalističkog sistema. Socijalistima je ostalo ili da zajedno s komunistima brane socijalne i ekonomske tekovine radničke klase i izađu sa sindikalno organiziranim masama na široki put revolucionarne političke borbe, ili da se podvrgnu vodstvu buržoazije i likvidiraju svoje organizacije na račun profašističkih sindikata JUGORAS-a i HSS-ovskog HRS-a. Oni su se opredijelili protiv re-

volucionarne političke borbe, za likvidaciju i razbijanje URSSJ-a.

Komunisti su u URSS-u imali dominantan utjecaj u najvećem broju mjesnih sindikalnih organizacija, sindikalnim savezima i njihovim centralama. Suradnja i sporazum sa socijalistima uvijek su dolazili u pitanje u trenutku kada bi režim poostrio hajku na komunistički pokret. Zbog sve većih političkih sudara s reakcijom i njenom vladavinom, URSS-u je stalno prijetila opasnost da bude zabranjen. Zbog toga su se socijaldemokratski vođe priključili zahtjevu režima da se uspostavi takozvani »građanski mir« i »novi poredak« onemogućavanjem krupnih štrajkova i velikih tarifnih pokreta radnika. Raspuštanjem niza organizacija, isključivanjem iz URSS-a borbenih klasnih sindikata i čitavih zemaljskih pokreta davali su reformisti svoj doprinos gušenju revolucionarnog karaktera URSS-ovih organizacija. Usprkos svirepom teroru i nastojanju da se uguše štrajkovi i protestne demonstracije protiv policijskog nasilja, vlada Cvetković-Maček bila je prisiljena da svoju namjeru o zabrani klasnih sindikata i uvođenja prisilnih sindikalnih organizacija odloži. Računajući s tim da će režim to ipak učiniti, KPJ je partijske organizacije i komuniste u klasnim sindikatima pozvala da mobiliziraju sve snage radničke klase za obranu postojećih pozicija klasnog sindikalnog pokreta, da stvaraju radničke aktivne ne samo od članova klasnih sindikata već i od članova HRS-a, JUGORAS-a i neorganiziranih radnika sa ciljem organiziranja jedinstva radničke klase u obrani klasnih sindikata i slobode štrajka. Sve partijske konferencije Hrvatske, Dalmacije, Slovenije, Crne Gore, Boke, Sandžaka, Kosova i Metohije, Vojvodine, Skopja, Bosne i Hercegovine i Peta zemaljska konferencija KPJ donijele su odluke o radu i stvaranju odbora jedinstva pod vodstvom komunista, protiv bježenja iz URSS-ovih sindikata zbog izdajničke uloge socijaldemokratskih vođa u njima, protiv sektaštva koje ometa suradnju s ostalim neklasnim organizacijama, protiv profašističkog poslodavačkog vodstva tih sindikata.

U 1940. godini na rad URSSJ-a utječe kriza proizvodnava ratom, porast cijena i nezaposlenosti, značajan porast sindikalnog pokreta, gubljenje utjecaja reformističkih vođa u sindikatima. Zbog progona sindikalnih funkcionara koji su stajali na liniji KPJ vršile su se neprekidne promjene u rukovodstvima centralnih uprava saveza, pokrajinskih odbora i mjesnih sindikalnih vijeća. Pored slanja sindikalnih funkcionara u logore, sindikalni aktivisti pozivani su masovno na prisilan rad u vojsku. Bile su zabranjene sindikalne skupštine. Tako je bila zabranjena i skupština Mjesnog međustrukovnog odbora u Zagrebu, sazvana za 3. prosinca 1939. Na skupštinu je došlo 16.000 radnika. Kada im je saopćeno da je skupština zabranjena otpočele su demonstracije protiv reakcije, skupocje i rata. Pred Hrvatskim narodnim kazalištem održana je protestna skupština. 16. prosinca 1939. policija je uhapsila oko

50 istaknutih sindikalnih funkcionara. Poslije štrajka gladu njih oko 40 internirano je u Lepoglavu. Progoni i hapšenja vršeni su na sve strane. Spriječeni su izbori radničkih povjerenika. Osnivali su se štrajkbreherški odredi. Reformistički sindikalni funkcionari putem javnih deklaracija i denunciranjem komunista vlastima, silom su pokušavali da nature socijalističku partiju za idejnog vođu URSSJ-a. Razbijački rad vodstva URSSJ-a pomagala je i policija i banska vlast. Vlada Cvetković-Maček zabranila je Ujedinjeni sindikalni savez Jugoslavije 24. prosinca 1940. godine dok je odluka o zabrani provedena noću između 30. i 31. prosinca na dan 20-godišnjice donošenja »Obznane«. Centralni komitet KPJ odmah je izdao proglas koji je rasturen po čitavoj Jugoslaviji. U njemu se iznijelo da je raspuštanje klasnih sindikalnih organizacija davno pripremano. Socijaldemokratske vođe moljale su vladodršce da očiste sindikalni pokret od komunista i revolucionarnih radnika. Proglas je dalje pozivao radničku klasu da organiziraju po tvornicama i radionicama zajedničke akcije, protestne štrajkove, mitinge, skupštine s kojih treba slati protestne brzojave i predstave beogradskim i zagrebačkim vladodršcima protiv izvršenog bezakonja i tražiti slobodu organiziranja i štrajkova. Protiv zabrane URSSJ-a održani su 2. siječnja 1941. godine u velikom broju poduzeća širom zemlje protestni mitinzi, štrajkovi i demonstracije.

Poslije zabrane URSSJ-a odbori radničkog jedinstva nastavili su djelovanje putem radničkih povjerenika po svim pitanjima poštivanja kolektivnih ugovora, nadnica i drugih pitanja iz oblasti zaštite radnika. Za zanatske radnike rasute po sitnim poduzećima formirali su se odbori radničkog jedinstva po strukama. Ustanovljen je i Borbeni fond za pomaganje tarifno-štrajkaških akcija, žrtava reakcije i njihovih obitelji. U svibnju 1941. godine donio je CK KPJ odluku o reorganizaciji odbora radničkog jedinstva koji su se vezivali uz osnovne partijske organizacije, a putem ovih uz rajonske i mjesne komi-

tete. Odbori radničkog jedinstva vodili su putem radničkih povjerenika niz tarifnih akcija i štrajkova. Pored toga, odbori radničkog jedinstva pristupili su izborima radničkih povjerenika po skraćenom postupku i akklamacijom. Protiv izvršenih izbora ustao je Hrvatski radnički savez i Zagrebačka trgovinska i industrijska komora. Oni su predlagali banskoj vlasti da radnički povjerenici više ne budu izborne osobe koje biraju radnici, nego povjerenici koje postavljaju prinudne sindikalne organizacije.

Poslije okupacije Jugoslavije i stvaranja mario-netske ustaške vlade oduzela je ova nezaposlenim radnicima pravo na nezaposleničku pomoć i zabranila svaku obustavu rada i štrajk. Pripremajući se za oružani otpor protiv okupatora CK KPH je u lipnju 1941. dao direktivu da komunisti i simpatizeri KPJ uđu u HRS da ga iskoriste za masovno okupljanje radnika, vode borbu protiv HRS-ova vodstva, protiv raspirivanja šovinizma i za ostvarenje akcionog jedinstva svih radnika i jednog poduzeća. Odbori radničkog jedinstva djelovali su polulegalno, imali su čvrstu masovnu podršku i bili su uporište Partiji u tvornicama i radionicama.

U vremenu od 1932. do 1941. godine sindikalni klasni pokret iskovao je mnogobrojne odrede revolucionarnih radničkih kadrova. Komunisti u sindikatima razvijali su svoj rad na temelju organizacijskih principa i taktike koju je definirao Josip Broz Tito. Članstvo URSSJ-a bilo je svjesno da URSS-om rukovodi Komunistička partija i ono je dobrovoljno prihvatilo njeno rukovodstvo, odazivajući se pozivima Partije ne samo u ekonomskim, već i u političkim akcijama, štrajkovima, i demonstracijama. Upornom i dosljednom borbom Komunističke partije protiv oportunističke politike socijaldemokratskih vođa i profašističkih vođa nacionalnih i režimskih sindikata, iskovano je jedinstvo radničke klase i ostvarena je njena rukovodeća uloga u borbi za oslobođenje Jugoslavije i pobjedu socijalističke revolucije.

SKRAĆENICE

AD	- Akcionarsko društvo	KI	- Komunistička internacionala
ADGB	- Allgemeine deutsche Gewerkschaftsbund (Sveopći njemački sindikalni savez)	Komin-terna	- Komunistička internacionala
AG	- Aktiengesellschaft (Akcionarsko društvo)	KIM	
BKF	- Balkanska komunistička federacija	(KOI)	- Komunistička omladinska internacionala
CK	- Centralni komitet	KP	- Komunistička partija
CO	- Centralni odbor	KPJ	- Komunistička partija Jugoslavije
CP	- Crvena pomoć	MDŽ	- Međunarodni dan žena
CRSVJ	- Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije	MMO	- Mjesni međustrukovni odbor
CRSOJ	- Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije	MK	- Mjesni komitet
CSI	- Crvena sindikalna internacionala	ORS	- Opći radnički savez
CSF	- Centralna sindikalna frakcija	PB	- Politički biro (Politbiro)
EK	- Egzekutivni (izvršni) komitet	Profin-terna	- Crvena sindikalna internacionala
GO	- Glavni odbor	PO	- Pokrajinski odbor
GRS	- Glavni radnički savez	PST	- Pokrajinska sindikalna trojka
GRSJ	- Glavni radnički savez Jugoslavije	RNS	- Revolucionarni nezavisni sindikati
GRSSJ	- Glavni radnički savez sindikata Jugoslavije	RSO	- Revolucionarna sindikalna opozicija
HRS	- Hrvatski radnički savez	SDK	- Seljačko-demokratska koalicija
HRSS	- Hrvatska republikanska seljačka stranka	SDS	- Socijaldemokratska stranka
HSS	- Hrvatska seljačka stranka	SGRJ	- Savez grafičkih radnika Jugoslavije
IB	- Izvršni biro	SPJ	- Socijalistička partija Jugoslavije
IK	- Izvršni komitet	SRI	- Socijalistička radnička internacionala
IO	- Izvršni odbor	SSJ RVH	- Savez sindikata Jugoslavije - Republičko vijeće za Hrvatsku
ISS	- Internacionalni sindikalni savez	SSOJ	- Savez socijalističke omladine Jugoslavije
JNS	- Jugoslavenska nacionalna stranka	SUZOR	- Središnji ured za osiguranje radnika
	Jugoslavenski nacionalni sindikati	URSSJ	- Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije
JRZ	- Jugoslavenska radikalna zajednica (partije)	URSS	- Ujedinjeni radnički sindikalni savez
	Jugoslavenska radnička zajednica (sindikati)	WEB	- Zapadnoevropski biro Komunističke internacionale
Jugoras			
JRS	- Jugoslavenski radnički sindikati		

KAZALO OSOBNIH IMENA

A

Abrašević 331
 Adamić 328, 330
 Adžija Božidar 83, 90, 91,
 320, 321, 355, 415
 Alfred Adler 321, 334
 Ajetić 300
 Aleksa Luka 253
 Altkorn H. 332
 Andriani Valter 355, 342
 Andelinović Grga 177, 340,
 341
 Andrić Marko 204
 Andrić Viktor 343
 Antonini 345
 Antičević Ivo 345
 Antolković 299
 Antunović 343
 Arh Jurij 132, 212, 217
 Arko Vladimir 137, 233
 Auvenov 328

B

Babić Franjo 344
 Babogredac Josip 342
 Bačić Alojz 198
 Badalić Ivo 323
 Bagi Martin 346
 Bajš Stjepan 299
 Bakarić Vladimir 324
 Bakić 299, 300
 Bakran Zvonimir 296, 322,
 350, 352-355
 Bakšić 361
 Bakula Petar 296, 322
 Balaban Dušan 295
 Balić 357
 Balog Erića 354
 Baranja Ivan 299
 Baranjac Mica 354
 Barkić 358
 Baretsky 344
 Bassermann 326
 Batušić Slavko 324
 Bauer Jakob 353, 355
 Bauer Marija 30

Bauer Marko 229, 410
 Bebel August 334
 Becker Josip 91, 96, 97, 152,
 296, 298, 303, 316, 321,
 360
 Beer Max 320, 415
 Beethoven 329
 Begić 299
 Behara Matilda 362
 Belicijan Franjo 322
 Belić Milorad 119, 123-126,
 132, 144, 156, 157, 185,
 193, 244, 293, 301, 323,
 331, 337, 374, 375, 406
 Belinić Marko 158, 167, 397
 Belinšek Jozef 301
 Belobrković Franjo 156
 Beltram Rudolf 346
 Benak Stjepan 300
 Benaković Marica 342
 Benić Ivan 355
 Berberović Gojko 301, 343
 Berc Mirko 329
 Bercia Ljudevit 303
 Berislavić 343
 Berković 177
 Berger Egon 303, 354, 357
 Berkeš Petar 198
 Bermanec Đuro 153, 165,
 384, 387
 Bernardes Brentan 325,
 327, 328, 329
 Beron Jovan 198
 Besenjić Franjo 353
 Beštak Tomo 90
 Bešter Alojz 215
 Betika Mrak 354, 355
 Betrić Avgust 294
 Bevc 216
 Bezjak Josip 355
 Bezuk Josip 297, 328, 330,
 332, 333
 Biber Antun 392
 Bičanić Franjo 152, 153
 Bikić Bego 305
 Bilbija Vladeta 336, 337
 Birić Marko 345
 Biruš Milan 358
 Bišćan Julio 357

Bišćević Hamdija 353, 354,
 355
 Biskupić Slavko 342
 Bitanga Rade 346
 Bjelić Aleksandar 355
 Bjelić Gvozden 346
 Blagojević Milan 337, 346
 Blašković Vjekoslav 396
 Blažević Mato 354
 Bleier Vilim 359
 Blezius 300
 Blobner 328, 332
 Bobić F. 165
 Bobinac Ivan 153, 357
 Bogdanić Drago 299
 Bogdanović Mihajlo 193
 Boljević Nikola 204
 Bonacci Dalibor 158
 Borovnjak Slavko 322
 Bosner Josip 124, 132, 193,
 229
 Bošković Duda 197
 Božičević Ivan 156, 160, 387
 Brčić Blaž 361
 Bricelja 214-217
 Brezar Stefanija 215
 Brezović Milan 356, 359
 Breznik D. 14
 Breyer 358
 Brgles 343
 Brkić Jovo 204
 Broz Josip Tito (Walter) 98,
 119, 125, 126, 131, 143,
 144, 186, 193, 194, 216,
 217, 377, 379, 380, 382,
 394, 395, 405, 409, 418
 Bryce James 320
 Bubalo Dujo 345
 Bublic I. 156
 Bublic Stevo 303
 Bučan Franc 215
 Budak Divko 355
 Budak Katja 353
 Budak Volga 353
 Bukvić Josip 299
 Bukšega Vilim 334
 Bulić Savo 343
 Bulka Katarina 299
 Buljanović Vicko 288

Bumanović Pero 345
 Buntak Franjo 298, 352, 354
 Bunjevac Matija 323
 Bunjević Đuro 384
 Bunjevčević Josip 165, 279,
 299
 Bunjevčević Ljubica 299
 Burić Luka 345
 Burija Ivan 357-360
 Butorac Anka 159
 Buttler B. Harold 226

C

Cagran Josip 298
 Čanić Josip 328, 330
 Čankar Ivan 322, 325, 414
 Čazi (Gredelj) Danica 165,
 353, 375, 393, 394
 Čazi Josip 159, 279, 160, 300,
 329, 368, 387, 392
 Čenica J. 329
 Čerić Dragutin 343
 Čeranić Barica 393, 394
 Čerin Karlo 354
 Čerin Vlado 342
 Černik Angelo 298
 Četina Josip 359
 Cesar Tomo 299
 Cesarec August 320, 324,
 324, 353, 414, 415
 Čigler 300
 Čilić August 323, 331, 332
 Čindrić 299
 Činigović 300
 Čolner 316
 Courrieres 327
 Crevetti 328
 Črnić Ljubomir 299, 342
 Črnković Josip 361
 Črnković Vilim 305, 342
 Črnogorac Simo 152, 153,
 156, 159, 279, 296
 Čvrtković Antun 165, 384,
 387
 Čvrtković Dragiša 16, 99,
 104, 115, 117, 118, 134,
 142, 185, 186, 229, 267,

288, 331, 365–367, 379,
380, 877, 389, 392, 394,
405, 410, 416–418
Cvetković Đuro 299
Cvetković Mira 322
Culjak F. 358
Curla 354
Cuvaj Juliška 354

C

Čurić Bogoljub 222, 336,
337
Čurković A. 193

Č

Čargan Josip 298
Čaks 301
Čamernik Ivan 217
Čapek Karel 323
Čarnić Ilija 336, 346
Čavec Josip 299
Čavić Marijan 342, 353–355
Čegarović Jovo 294
Čelešnik Rado 215
Čerkez Ljuba 346
Čermlj August 357
Čevapović Stevo 153
Čihovski Nikola 198
Čizinski Josip 157, 186
Čizmek 299
Čmalar Georg 299
Čolaković Rodoljub (Mitar
Rozenko) 125, 180, 193,
320, 415
Čopić Vladimir (Senko) 78
Čor 355
Čorko 303
Čubrilović Vaso 183
Čučnik D. 297
Čufar Tone 90
Čular Marijan 300
Čurić Bogoljub 345
Čaruga 271

D

Dakić Radoje 397
Damjanović Petar 119, 132,
123, 126, 193
Danilov Veselin 346
Danko Rudolf 298
Davidić Grga 300, 344
Davidović Ljuba 105, 106,
197, 366
Deak Josip 361
Dedić Franjo 357, 358
Degeytera 328
Delak Josip 297, 322, 358
Delić 342
Demastija Jakob 217
Demel Karlo 319

Demenji Franjo 299
Demes Franjo 361
Dergenc 204
Dermatska Jakov 215
Devald Milan 337
Diamant Leo 342
Dianić Blaž 244, 303, 306,
328
Di Berto Vjekoslav 343
Dietrich Marlena 326
Dimić Boško 198
Diminić Srećko 296, 322,
342
Diminić Kazimir 296
Dimitrijević Sergej 29
Dimitrov Georgi 89, 100,
380
Divac Nedjeljko 297
Doberera K. 321
Dolenc 322
Doležan Antun 343
Dolovčak 353
Domany Rudolf 355
Došek Dragutin 356
Dozzella 330
Drašković Milorad 344
Dreyfuss 326
Drinković dr. Marko 153,
220
Drvodjeljić Juraj 152, 158
Dubajić 331, 332
Dubaveći August 260
Dudak Stjepan 294
Dudić Dragoljub 90
Duguković Nikola 90
Dugančić J. 165
Dujmić Ivan 159
Dujmović Nikola 299
Dujšin Dubravko 323
Durman Milan 320, 415
Dvorniković Vladimir 321
Dvoržak 327

D

Daković Đuro 271
Đorđević Dušan 346
Đorđević Ratko 336, 346
Đorđević Veljko 337, 346
Đurašinić Sava 301
Đurašević Vojin 153, 296
Đurdek Vid 301
Đurić Dragiša 310, 293, 337
Đurić dr. Miloš 321

E

Eblinger Helmund 300
Eford 355
Eisenhuth 327
Elekeš Vilma 361
Engels Friedrich 128, 154,
269, 320, 334, 415
Erben Rudolf 244

Erben Vilim 299
Erllich-Stein Vera 321
Eržan Viktor 87, 91, 94, 112,
214, 402
Ević Bogdan 322, 354, 355

F

Fabeta 343
Fairbanks Douglas 326
Fajerbach Franjo 299, 300
Fajerbah Ivan 155, 156, 158
Faki Franjo 158
Farkaš 330
Farkašić 104
Fatur Mirko 294
Feher 360
Feletar Mirko 355
Ferenčić Franjo 299
Ferenčak F. 297
Ferić Franjo 344
Ferjančić Danica 361
Ferko Ladislav 354
Feuchtwangner Lion 325
Fifjung 354
Filip Jakov 198
Filipović Antun 296, 297
Filipović Dušan 294, 336,
346
Filipović Filip 321, 415
FINDERLE Šime 352, 353
First Drago 336, 337, 346
Fischer Maksimilijan 297,
301
Fistrić Josip 353, 355
Fleischer Eduard 99, 152,
153, 228, 244, 296, 298,
316, 354
Fleischer Josip 253
Florschütza 327
Forster A. 328, 329
Fräkl Bernhard 343
Franić Ante 319
Franić Ivan 352, 353
Franičić Vokoun 355
Frašon 187
Fröhlich Gustav 326
Frković Mate 343
Funks Albert 342
Fusek Đuro 336, 337
Füzy Milan 352, 353

G

Gabels 334
Gajšek Miroslav 322, 358
Gal Beno 131
Gal Stevan 198
Galinec Stjepan 298
Galogaza Stevo 320, 324,
326, 415
Garbo Greta 326
Gavella Branko 324
Gavrilović Miodrag 346

Genea Pierr 323
Gerere Danilo 329
Gerjević Alojz 305
Geza Obad 303
Gjurašević Vojin 322
Gjurgjek Vid 297, 303
Gladkov Fjodor 325, 414
Glaser August i Antun 342
Glasser Ernest 325
Gluhak Rudolf 353, 355
Glumac Dušan 322
Glumpak 392
Gojko Vasilije 198
Govedić Franjo 305
Gogolja Kiril 350
Golec Mijo 253
Gorenc Mato 353
Goldmajer Jovan 337
Golmajer Joža 293, 294
Golob Makso 316, 319
Golouh Rudolf 322, 396
Goreta M. 165
Gostičar 328
Gončarov 325
Gomboš Jovan 198
Gombc Brigita 353
Gorki Maksim 298, 299, 325,
330, 332, 414
Gorkić Milan (Sommera) 78
Gosar dr. Andrija 249, 321,
351
Gotovac 328, 330
Govedić Franjo 355
Grabar Karlo 303
Gradišnik 301
Grahovac Miloš 332
Greece Benedetto 321
Gredelj Janko 353, 355
Gredelj Zvonko 353
Gregor Josip 342
Gregorić Pavle (Brzi) 126,
159
Gregorić Slavko 301
Grbac Zvonko 344
Grgić Šime 345
Gregurić 299, 300
Grieg Eduard 328, 329
Grković Dušan 152, 131
Grol 105
Groš Dragutin 297
Grozdaric M. 165
Grozđanić Muharem 384
Grubauer Rudolf 279, 297,
303
Gruber Srećko 298
Grubešić Franjo 340, 342,
343
Gruzdav Ilija 325
Gružetić Stjepan 157, 212
Gutenberg 329, 334, 415
Gužvić Stjepan 109, 132,
193, 406
Gvozden Budak 353

H

Hadelman Josip 342
 Haisan Zlatko 358, 359
 Halabarec Đuro 411
 Halužan 342
 Hamer Anton 303
 Hamljak Andrija 352
 Hasanec 343
 Haramina 81, 225, 229, 298,
 303, 382
 Halaberec Đuro 245
 Hećimović 271
 Hegedić 343
 Hegeduš Josip 297
 Hegedušić Krsto 324, 325
 Herceg Matija 260
 Hergešić Ivo 325
 Heinbach Stjepan 342
 Heister Stjepan 354
 Helm Brigita 326
 Herceg 279
 Herci Bruno 329
 Hertal Josip 344
 Hes 299
 Higy-Mandić dr. Franjo
 321
 Hilferding 320
 Hirschl Slavko 322
 Hitler Adolf 67, 103, 109,
 112, 113, 116, 117, 145,
 147, 278, 364, 366, 396,
 404, 416
 Hlavaty Edo 352, 353
 Hlavaty Konstantin 354,
 357
 Hlavka Josip 41
 Hodak J. 165, 384, 387
 Hodjera Svetislav 103, 110,
 115, 363, 364
 Hoffman Vilim 342, 349,
 353
 Holetić Hinko 327
 Holzinger Ivan 352, 353
 Horrabbina J. F. 320
 Horn Ferdinand 354
 Horthy 116
 Horvat Dragutin 296
 Horvat Ivan 160, 165, 384
 Horvat Đuka 341
 Horvat Petar 357, 358
 Hotko Dragica 355
 Hribersek August 215
 Hrstić Aleksandar 388
 Hristić Jelena 293
 Hrzina Ljudevit 353
 Hruza 329, 330
 Hubert Simo 354
 Hudomal Karlo 276
 Humić Janko 159
 Humljak Andrija 353
 Humsky Draginja 357
 Hutman 329

I

Ignjatović Svetomir 337,
 346
 Ilić Đorđe 346
 Ilić Jova 336, 346
 Ilić Miloš »Solunac« 346
 Isovčić Omer 295
 Ivančić Ivan 303
 Ivanek Valent 303
 Ivanešević Luka 204
 Ivanuša Stjepan 343
 Ivanuša Vilko 298
 Iveković Mladen 83
 Iveša Mihailo 336, 337, 346
 Ivišić Mato 32, 181, 182, 406

J

Jahić Husejin 295
 Jaklin Josip 297, 298
 Jakomin Lovro 118, 126,
 132, 215, 217, 406
 Jakišić Jovo 74, 81, 87, 91,
 94, 97, 115, 119, 122, 132,
 144, 209, 225, 227, 229,
 243, 313, 333, 381, 402,
 405, 406
 Jakišić Milan 294
 Janc Stjepan 152, 156, 158
 Jandrić S. 303
 Jančo V. 303
 Janeš Slavko 322
 Janošević Miodrag 193, 376
 Janjić J. 165
 Janjić Vlado 159
 Jarando 267
 Jarašević Jusuf 344
 Javanecđov 328
 Jeal 328
 Jegrišnik Leopold 296, 354
 Jelaska Vicko 90, 159
 Jelašić 100, 107
 Jelen 342
 Jelenc dr. Celestin 112, 297
 Jelenčić Josip 319
 Jelenčić Zvonko 299
 Jeneux Leon 148
 Jensen A. 131
 Jesih 358
 Jevtić Bogoljub 81, 82, 89,
 103, 243, 276, 363, 364,
 366
 Jevtović Života 124, 132,
 193, 406
 Jokanović Vlada 90
 Jokić Milan 90
 Jovanović Blažo 205
 Jovanović Bogoljub 294,
 300, 336, 346
 Jovanović Branko 119, 121,
 123, 124, 132, 193
 Jovanović Dragoljub 105,
 106, 183, 197, 403
 Jovanović Đuka 158, 300

Jovanović Emil 336
 Jovanović Jovan 105, 197,
 366
 Jovanović Ljubiša 323
 Jovanović Milivoj Lale 346
 Jovanović Nikola 346
 Juras P. 297
 Jurčić Josip 354
 Jurinić 303
 Jurjević 299
 Juvanca 328

K

Kabla Ljudevit 198
 Kaclerović Trša 79, 402
 Kahlina Stjepan 342
 Kaimel Jakov 343
 Kais Karlo 357
 Kamenski Milan 342
 Kantoci Teodor 343
 Kapetanović Milenko 319
 Karača Pero 300, 344
 Karadorđević Aleksandar
 74, 271, 272, 363, 365, 366,
 416
 Karadorđević Pavle 363,
 416
 Karas J. 165
 Karasek Emil 296, 322
 Kardelj Edvard (Bevc) 118,
 216, 395
 Karlo Vilim 313
 Karner Edo 255
 Karović Aca 346
 Karapinski A. 346
 Kasapović Jaroslav 346
 Kašpar 303
 Katarinčić Nikola 156, 165
 Katić Adam 152, 153, 156,
 157, 159, 160, 165, 279,
 383, 384, 408
 Katić Andrija 126, 153, 299
 Kautski Karlo 19, 67, 95,
 154, 321, 333
 Kaufman Dragutin 343
 Kavaj J. 165, 299, 300
 Kavedija Mirko 300
 Kavlić Ervin 342
 Kavran Antun 343
 Kazić Ladislav 342
 Keber Stjepan 352, 353
 Keča Danilo 303
 Keimel Jak 336
 Kelić Milutin 336
 Keller 328
 Kellermann 327
 Kendel Stjepan 391
 Kerin Josip 299
 Keršovani Otokar 324
 Kesten Hermann 325
 Ketelbey 329
 Kierhofer Stjepan 300
 Kikić Hasan 324
 Kiš Antun 361

Kisch Ervin 325, 334, 414
 Klaić 354
 Klas Stevo 299, 300, 344
 Klačić Ivan 353
 Klavara Leopoldina 296,
 303
 Klečka Bogomil 319
 Klein Hugo 321
 Kleiner Đuro 303
 Kljajić Filip 346
 Knebl Nikola 198
 Knežević Dušan 344
 Knežević Katica 295
 Knežević Mitar 336
 Knežević Slavko 384
 Knittel Marija 361
 Kmet Franjo 297, 322
 Kmonicek Viktor 90
 Kobilar Janko 297
 Kociper 343
 Kočić Petar 331
 Kokolj 301
 Kovov 328
 Kolarec S. 297
 Kolarčić Marija 356–358
 Kolb 330
 Komadina Ljubica 353
 Koman Ivan 215
 Komerički Stjepan 344
 Komerički Ljudevit 109, 156,
 159, 303
 Kompol Mihovil 325
 Končar Božo 342
 Končar Stojić Dragica 342
 Končar Rade 165, 342, 384,
 386, 408
 Konstantinović Nikola 321
 Kopac 260
 Kopic 301
 Kopljić Božidar 293
 Kopriva Paula 354
 Korac Jovan 336
 Korac Vitomir 298
 Kordić Dragutin 303
 Koren Franjo 357, 358, 359
 Koren Mijo 322, 357, 358
 Korosec Antun 103, 112,
 113, 166, 217, 303, 316,
 365
 Korosec Ivan 153, 156, 340,
 342
 Korosec Josip 296
 Korpar 297
 Kosanović Božidar 322
 Kosanović Velizar 321
 Kosnik 303
 Kostatinović Nikola 415
 Kostatinović Vasilj 204
 Kostić Andre 331
 Kostić Bora 346
 Kostić Boško 336
 Kostić Jovan 28
 Kostić Mihailo 336, 346
 Kostić Milan 197
 Kostić Milovan 290
 Kostrenčić Marko 224

- Košak Franc 215
 Kovač Miroslav 305
 Kovač Pavle 158
 Kovačević Dimitrije i Velj-ko 346
 Kovačević Ivan 305
 Kovačević Mirko (Spanac) 346
 Kovačević Nikola 347
 Kovačević Vasilije (Čile) 346
 Kovačević Ante 414
 Kovačić 244, 301
 Kovačić Lavoslav 298
 Kozar Đura 198
 Kozelka Olga 352
 Kozliček 343
 Kralj Ignac 215
 Kraljević Lovro 299
 Kramar Tošo 327
 Krampf Milan 279
 Kranjčević Ivica 353, 355
 Kranjčević Silvije Strahimir 322, 324, 414
 Kraš Josip 131, 152-160, 165, 383, 384, 405, 407, 408
 Kraus Lavoslav 356, 362, 415
 Krč Franc 215
 Krečić Ljubomir 354
 Krekić Bogdan 74, 78, 81, 83, 87, 90, 91, 94, 96-100, 119, 125, 126, 132, 139, 140, 144, 146, 147, 151, 154, 189, 193, 223, 225, 227, 231, 288, 293, 313, 316, 360, 367, 373, 377, 402, 405-407
 Krek dr. Miha 134, 186, 365
 Krizmanić Andrija 305
 Krizmanić Josip 299
 Krlježa Miroslav 324, 323, 414
 Krndelj Ivan 160
 Krnic Boris 306, 327-329
 Krstnik Franjo 152, 303
 Krstić Bogdan 321
 Krstić Ika 346
 Krstić Ilija 294
 Krstulović Ante 336, 337, 345
 Kruljić Ljudevit 342
 Krznar Marijan 343
 Kudelić Gabrijel 156, 165, 384
 Kudeljak P. 297
 Kuden Jozefina 193
 Kujević Đura 346
 Kukuleća dr. Stevan 14, 30
 Kukovec dr. Vjekoslav 112
 Kun Vilim 165, 342, 384, 387
 Kuncić 303
 Kurbegović Alija 295
 Kuren 244
 Kurir Lovro 159
- Kurtagić Fadil 225, 303
 Kurtalji I. 165
 Kurtinija Marko 225
 Kus Nikolajev Mirko 152, 296-298, 316, 321, 322
 Kuzmić Čeda 346
 Kužmar Matija 343
- L**
- Labudović Nastasija 397
 Lakuš L. 165
 Lalić Ćiro 156, 345
 Lalić Dušan 322
 Lang Friz 326
 Laprečka Đula 342
 Laub Mihajlo 344
 Laub Sebastijan 344
 Laurentić Jožo 323
 Laušić Marija 158
 Lavčik Grga 344
 Lavić Ćiro 345
 Lazar 323
 Lazar dr. Ludviga 356
 Legrad Josip 153, 156, 159
 Lenac Ivo 322
 Lendvaj Ljudevit 357
 Lenskogi M. E. 320, 415
 Lenjin V. Ilić 73, 74, 95, 289, 290, 320, 334, 398, 401, 415
 Lesinčak Marija 357
 Leskošek Franc 212, 213-217, 302, 409, 410, 413
 Leskošek Luka 215, 216
 Leskovar Eduard 165, 342, 355, 387
 Lessner 320
 Leščak 215
 Lešnik Ivan 342
 Levicki Nikola 344
 Lewinsohn Richard 321, 325
 Liebknecht Karlo 320
 Lipak Nikola 305, 358
 Lisac Jakob 299
 Livadić Branimir 324
 Ljodl Rudolf 352, 356
 Lojna Fotak T. 297
 Lojen Mirko 352-354
 Lončar Dragutin 112
 Lončarević Ljuba 299
 London Jack 325, 414
 Lorde de Andre 323
 Lorković Gabro 342
 Losert Franjo 344
 Loštar Stjepan 342
 Lovinčić Ivica 342
 Lucić 328
 Luković Joviša 193
 Lux Stefica 354
 Luxemburg Jovan 320
- LJ**
- Ljotić Dimitrije 103, 115, 310, 364, 365
 Ljumović Božo 204, 205
- M**
- Macura Mirko 14
 Maček Vladimir 83, 86, 100, 104, 107, 108, 109, 110, 115, 117, 118, 155, 167, 197, 267, 277, 279, 288, 311, 364, 365, 366, 367, 379, 380, 382, 387, 388, 389, 392, 394, 405, 408, 416, 417, 418
 Mafić Mata 295
 Magdić Milan 357
 Magenheim Vandelin 393
 Majer 330
 Majerhold I. 165
 Majetić Stjepan 319
 Majstorović Vlado 349, 350
 Maksimović Božidar 364
 Maleković Stjepan 90
 Malešević Branko 342
 Malešević Rade 337, 346
 Malić 355
 Mamula Dušan 297, 322, 342
 Mamula Jovo 322
 Manastir Duzluk 354
 Manko Viktor 299
 Mann Heinrich 325
 Marasović Marin 345
 Marčetić Milan 346
 Marčić Nikola 346
 Marenić 244
 Margetić 215
 Marić Radivoj 346
 Marjolani 199
 Marinčić Slavko 352
 Marinčić Stjepan 357
 Marinija 328
 Marinko Miha 90
 Marinković Čeda 337
 Markančević Martin 299
 Markovac dr. Pavao 157, 159, 327, 350, 354, 355, 407
 Marković Kosta 354
 Marković Lazar 105
 Marković Mladen 346
 Marković Sime 320, 321, 415
 Marković Srbošlav 298
 Marković Tika 346
 Markuš Aleksa 204
 Marx Karl 14, 20, 104, 126, 128, 316, 317, 320, 321, 322, 333, 334, 415
 Martić 345
 Martinčić 345, 357
 Martinović Jovan 336, 346
- Marušić Dragutin 209, 215, 228, 229, 230, 384
 Maruzzi 357
 Maseneta 328
 Masleša Veselin 320, 325, 415
 Masten 343
 Mašek K. 329
 Mašić Božidar 132, 198, 376
 Matković Marijan 323
 Matovinović 244
 Matun Rade 343
 Matza 330
 Maul Slavica 323
 Maurović Tomo 244
 Mazur Franjo 323
 Macer Ivica 297
 Mečar 355
 Medan Sava 346
 Medić Petar 132, 225, 376, 406
 Medvešek Rudolf 299
 Mehring 320
 Menjou Adolph 326
 Mešić Božidar 406
 Mešetić Ibrahim 295
 Meznarić Stjepan 298
 Mexasbeer 328
 Mihajlović Cvetin 193
 Mihajlović Rade 296, 303
 Mihajlović Viktor 343
 Mikac Ivan 343
 Mikloš Aleksandar 357
 Mikleuš 152, 155
 Milačić Dušan 205
 Milanić Mihajlo 204
 Milanov Predrag 323
 Milanović Milorad 340, 337
 Milanin Mirko 319
 Miletović Janjuška 354
 Milhofer 356
 Miličević Janica 205
 Milić 345
 Milinković F. 297
 Milivojević Melentije 294
 Miloča 342
 Milojević Borivoj 321
 Milojević Bogdan 346
 Milojković Žvota 320
 Milonjić Mihajlo 193, 205, 397
 Milosavljević 342
 Milovanović Vuksani 350
 Miluković Mato 299
 Milutinović 343
 Miljković Vladimir 277
 Mirković Đuro 358
 Mirković M. 14
 Mislović Filip 357
 Mišak Andrija 90, 158, 357, 358, 360
 Miškulin Mirko 156, 159
 Miškulin Steva 193
 Mitrović Rade 346
 Mitraković Milinko 153, 350, 353

Mitrović Đorđe 277
Mix Toma 326
Mlač Dragutin 354
Mladenović Radomir 336, 337
Mladineo inž. Marko 264
Mlinar Ivan 217
Mlinarić M. 165, 355
Mlinarić Rudolf 384, 386
Močari Leopold 132
Moćnik 301
Modruš 352
Modruša Duško 158
Mokranjec 328, 330
Molek Ivan 325, 333
Momečlović Dušan 319
Moni Lazar 346
Monmuso 77
Mollier 323
Morava Karlo 352, 353
Mozart 329
Mrak Betika 353
Mrak Antun 352, 353, 355, 357
Mrduljaš Duško 132, 406
Mrvoš Marko 346
Mrzlica 352
Mudri Josip 300, 343, 390
Mujkić 346
Muradbegović 295
Mudradžija Mojmir 158
Musolini 67, 112, 149, 278, 345, 366
Mutaka Josipa 296
Mužinović 328

N

Nady Stjepan 354
Najašić Mate 158
Nazor Vladimir 414
Nedić 395, 363
Neimarović Sava 346
Nevžala Zvonko 294
Nikec 301
Nikić Obren 295
Nikolić Ješa 346
Nirini Peter 329
Nist Mirko 124
Novak Vjenceslav 329, 342, 343
Novak I. 297
Novak Lavoslav 327
Novaković Savo 295
Novšak 301
Nušić Branislav 295, 323, 331, 333

O

Obad Geza 303, 357, 358
Obadić 343
Ober Đuro 299
Oblak August 301

Obratil A. 165, 204, 279, 383, 384, 386, 387
Obućina Velja 346
Ocvirk Mirko 394
Odić Anto 295
Odorić 328
Offenbach 327
Okresa 343
Orman 301
Opačić Dragoljub 346
Opatić Božo 301
Orešković Marko 159, 342
Orijež 244
Orlando Milica 353
Oros Jovaň 198
Ostojić Despot 244, 321
Otto 328
Ovsenjak Miško 215

P

Padej 346
Paić Paško 342
Palandić Dušan 340, 342
Palković Marija 299
Panić Ivan 298
Pandžo Ivan 158, 305, 341
Panduorović Nikola 90
Pardo 353
Parović Blagoje 85, 86, 94, 274
Parte Franjo 124, 132, 406
Pašić Lenka 300
Patrun David 297
Paver 343
Pavić Josip 253
Pavičević Đuro 204
Pavičević Luka 118, 119, 121, 123-126, 131, 132, 144, 158, 191, 225, 227, 229, 293, 405, 406
Pavlešić Milan 322
Pavlović Bogomir 124
Pavlović Milan 336, 337, 346
Pavlović Pavle 78, 82, 90, 91, 397, 402
Pavluh Teodor 298
Pažun Mijo 322
Pfeifer Vladimir 91, 99, 118, 122, 126, 132, 155, 157, 222, 225, 229, 241, 279, 296, 303, 309, 316, 354, 376, 406, 407, 410
Pećanac Kosta 194
Peđer Ljubica 299
Pećnik Franjo 253, 393
Pelagić Vaso 295
Pelc Silvio 342
Pele Karol 198
Pelikan 350
Perić dr. Ninko 223
Perković Luka 324
Pernar dr. Ivo 100, 107, 363
Petrović Petar Njegoš 204
Peštaj 110
Petecan Josip 112, 214, 215
Petek Branko 118, 124, 132, 167, 193, 406
Petković Stjepan 300
Petković Borivoj 336, 337
Petre Fran 298
Petri Josip 342
Petrinec Mirko 354
Petrović Božidar 346, 354
Petrović Drago 159, 165, 279, 353, 384
Petrović Đuro 299
Petrović Lazo 361
Petrović Sofika 353
Petrović Stahinja 323
Petrović T. 346
Pibert Matija 263
Pifat Stevo 322
Pieck 89
Piha Franjo 361, 362
Pijade Moša 320, 415
Pik Josip 353
Pilar GJ. 165
Pilnjak Boris 325
Pintar Marija 353
Pintar Miroslav 83, 91, 109, 126, 132, 152, 153, 156, 160, 165, 228, 279, 350, 353, 383, 384, 406, 408
Pinter Jovan 198
Pipinić Josip 357
Pirnati Niko 298
Pistotnik J. 303
Pjanić Z. 14
Plešić Lazar 336
Plečević Č. 106, 403
Plehanov 320
Plessow 329
Pliberšek 212, 213, 215
Pravica Uroš 337, 340, 346
Pracca Aleksandar 354
Prakšaj Đuro 298
Prasnički F. 297
Pravdić Viktor 354
Prebeg Ivo 296, 352, 353
Prejč Radoslav 329
Prek Nikola 227
Premušak 301
Premužić Ljerka 324
Premužić Rudolf 346
Premužić Stevo 204
Preskovec Josip 356, 357
Pribičević Adam 366
Pribičević Milan 183
Priberešek Franc 215
Priboršan P. 165
Pribrovec Rudolf 215
Prica Srđan 209, 275
Princ Dragutin 344
Prkušić Toni 345
Prienda Zvonimir 156, 159, 279
Prodanić Dušan 296
Prosnički Mirko 322
Prpić Ivan 229
Počasnovky Stanislav 357

Poduje Josip 181, 182
Pohorčić 103
Poje Petar 344
Poje Viktor 342
Polančec Mijo 346
Poldija 212
Polan Ivan 298
Politeo Ivo 321
Pollak Ferdo 343
Poljan Franjo 343, 356
Pondeljak Adolf 342
Pongračić Stjepan 152, 153, 156, 159, 298, 301, 303, 316, 332, 343
Popin Miloš 355
Popoljan Dušan 188
Popović Srba 337, 346
Popović Zarije 395
Poptačanac Petar 299
Pordes Alfred 329
Posch Zdenka 153
Postl Benjamin 353
Pogačnik Anton 353
Puđović Marko 204
Pulić 207
Purić Blaž 319
Purgarić 244

R

Racin Kosta 295
Radić Voja 346
Radičević 300
Radman 349
Radmilović Jerko 160
Radošević Blagoje 294
Radovanović Ljuba 90, 91
Radović Marko 205
Radovinović Vjekoslav 153, 156
Radenović Ljubica 193
Raičević Vasilje 205
Rajković Petar 195, 197, 198
Rakamon 77
Rakić Čeda 346
Ratić 336
Ratković Aleksandar 346
Raušević Marija 165, 384
Razmilović Ante 345
Razmilović Fabijan 345
Reich Vilhelm 320
Remac Gustav 327
Randelj Lavoslav 322
Repreht Vladimir 322
Resimić Branislav 337, 342
Reuner Karlo 333
Ribar I. 106, 403
Rindraček 332
Rišner Josip 299
Ritter 328, 329
Rivina 328
Rjagan D. 320
Rojac Dragutin 305
Ropret Ivan 215
Rosandić Milan 337, 346

- Rosić M. 353
 Rotković dr. 358
 Rozenberg Vladimir 28, 137, 329
 Rozmajer Anton 132, 194, 195, 197, 198, 376, 406
 Rožić Vilim 345
 Rupnik B. 302
 Ruškač 393
 Ružić Vj. 329
- S**
- Sabadeš Josip 300
 Sabo Ivan 124, 193, 376
 Sabo Imre 198
 Sabljak Ivan 355
 Sabol Đuro 356
 Saili Dragutin 384
 Sakač Branimir 329
 Salaj Đuro 397
 Salamon Franc 90
 Samardžić Rinda 346
 Samojov Janez 325
 Sarapa Ilija 132
 Sarapa Nada 303
 Sattler Rudi 330
 Savović Drago 90
 Schachter 354
 Scheriff 323
 Schlessinger Viktor 201
 Schneberger Matija 253
 Schreiber Leo 296
 Schubert 327, 329
 Schuman 329
 Sebastijan Laub 344
 Sedar Urlic 358
 Sedej 212, 217, 325
 Sedmak Ljubica 359
 Seidl 344
 Sejderović M. 321
 Sejić Hajro 295
 Sekulić Kata 299, 346
 Selle Franjo 361
 Senhofer Viktor 344
 Separović Franjo 198
 Seringer V. 321
 Sevdic 362
 Sevenels 77
 Shaw Bernard 323
 Šklepić Stjepan 322
 Skorup Jusuf 295
 Skrlj Pavle 215
 Skurina Franjo 353
 Sijertić Šemo 336, 346
 Šimencić V. 14
 Šimić Marko 346
 Šimić Novak 324
 Šimić S. 346
 Sinclair Upton 325, 332, 414, 333
 Sirovec 343
 Slavić Franjo 352
 Slovinač Nikola 297
 Slugić Ivo 296, 342, 352, 353
- Smiljanić D. 106, 403
 Smrečki Ljubica 296
 Solinšek 301
 Sölvín Arnold 131
 Sodomodi Franjo 343, 344
 Sorić 244
 Sorokin Pitir 321
 Sotošek Franjo 323
 Spaho Mehmed 103, 115, 365
 Srškić 240
 Srdulja 327
 Sršić 259
 Strahuljakov Vrhovski 328, 329, 330
 Staljin 380
 Stamenković Kosta 277
 Stamenković Leposava 193
 Stančić 354
 Stanišić Zika 337, 346
 Stanković dr. Radenko 363
 Stanković Siniša 321
 Stanković Stojan 225, 229
 Stanojević Aca 366
 Starčević Josip 287, 343
 Starina Franjo 298
 Stark Eugen 228
 Statina 343
 Stefanović Lazar 397
 Stefanović Milenko 336, 346
 Stefanović Mira 346
 Stefanović Rista 346
 Steinic L. 350
 Stepić Florijana 297, 301
 Stepinac dr. 100
 Stipančić Nikola 343
 Stipetić V. 14
 Stjepanović 329
 Stojadinović Milan 17, 86, 95, 97, 99, 100, 103, 112, 115, 118, 125, 144, 155, 216, 247, 267, 310, 311, 364, 365, 366, 385, 402, 403
 Stojanović Milan 294, 336, 337, 346
 Stojiljković Dušan 277, 293
 Stojiljković Nikola 346
 Strand Axel 131
 Strauss 328, 329
 Strmota Milan 303, 342
 Stropnik Ludvig 352
 Stukelja Ciril 301
 Sudec Ivan 340
 Sudec Milan 343
 Suknaić Ivan 319
 Suppe 329
 Suski Katica 300
 Sušica dr. Nikola 321
 Svečnjak Vilim 323, 414
 Svetek Franc 215, 217, 225
 Szilagy Andre 325
 Szöllös Josip 299
- Š**
- Šaj 356
 Šalamon 152, 156, 159, 165, 383, 384, 386, 387, 408
 Šambarek Ante 328
 Šandrov Aleksandar 193
 Šanta Etelka 361
 Šarić D. 165
 Šatek 330
 Šegota 343
 Šentjurs Lidija 278
 Šević Milan 316
 Šiftar Ivan 353, 355, 358, 359
 Signale 345
 Šiletić Matija 152, 303
 Šilović Srećko 91
 Šikić Ivan 342
 Šimac Franjo 355
 Šimečki Ivan 329
 Šimić Petar 303
 Šimunaci 327, 329, 330
 Šimunić Vicko 345
 Šipoš Jovan 197, 198
 Šivčić 300
 Šlogar 358
 Škatarčić 362
 Škerlj Pavel 217
 Škrinjar Stjepan 297, 332, 342
 Škrlec Stjepan 299
 Škrnjug 300
 Škurina 353
 Škvarina M. 331
 Smit Josip 300, 361
 Smit Terezija 361
 Sokčević 344
 Sodomodi Franjo 300
 Sore Ante 345
 Sovljanski Milan 367
 Spoljarić Đuro 159, 384
 Spitaler 301
 Spitar Ivana 350
 Sravec 330
 Skrinjar Stjepan 301
 Stajnić L. 350
 Stajner Marija 299
 Stampar Andrija 361
 Stark Eugen 131, 297, 298, 328, 301
 Stimac Anđelko 323
 Stimalia Mirko 327
 Strebič 343
 Striga Stjepan 299
 Strukelj 297, 298
 Subašić 390
 Šumić 345
 Šušeg Dušan 323
 Sušković Joža 355
 Sušterčić Franc 215
 Svabić Mihailo 397
- T**
- Tadić Branko 316, 350
 Tadiš 343
 Tajfer Tone 397
 Takac Josip 323
 Talan Stjepan 343
 Tambić Marin 345
 Tandiarić 353-355
 Tarbuk Dimitrije 294, 337, 336, 346
 Tarta Ignac 217
 Taski Josip 295
 Tayerler Rudolf 132, 143, 148
 Teiman 80
 Temmer Ante 343
 Tepavac Branko 323
 Teply 302
 Taply Bogo 298
 Terzić Marko 124, 193, 346
 Thalheimer A. 325
 Thomas Albert 222-226, 410
 Thomas Leopold 296, 328, 353
 Tičak Ivan 361
 Tistingner Frane 198
 Tišler Olga 358
 Tišljar 354, 360,
 Tkač Stevan 198
 Tkaličić dr. Marijan 321
 Tkalec 299
 Todorović 331
 Tomac August 342
 Tomane Frane 132, 406
 Tomašević 346
 Tome Ivan 217
 Tomić 330
 Toldi 299
 Toller Ernest 325
 Topalović Gjurjić Milica 360, 95, 293, 313, 316
 Topalović dr. Živko 78, 81-84, 90-95, 100, 111, 132, 144, 153, 155, 179, 185, 227, 280, 293, 296, 313, 316, 350, 373, 388, 402
 Tot Đuro 279
 Trifić Dušan 336
 Truban Ivan 301
 Truta Nikola 355, 353
 Tucholovski Kurt 325
 Tucović Dimitrije 373
 Tuma 350
 Turković Ruža 165, 297, 244, 322, 383, 384
 Turzan Ivo 319
 Turniški 352, 354
- U**
- Uhli Đura 198
 Uratnik 215
 Uskoković V. 204

Urnac Zvonimir 327
Uršić Albert 322
Uzunović 81, 103, 363

V

Vajda Mirko 358
Valcer Ivan 300
Valent Slavko 322
Validžić Šime 260, 303
Valpotić Eva 394
Valpotić Ivan 393, 394
Valjin Blaž 155, 159, 160,
265, 167, 180, 182, 383,
384, 386, 387, 408
Vančina Franjo 267
Vandeker Zvonko 353
Vandervelde 348
Varga Dragutin 393, 394
Varga Katica 361
Varga Stjepan 361
Velicki Ivan 153, 332
Veličković Vojislav 124,
193, 376
Vareš Vladislav 342
Veršega Pero 300
Vičar Gustav 298
Vidaković Ivan 319
Vidmajer 342
Vidmar Franc 215
Vidmar Ljubo 342

Vidmar Stane 112
Vidović Mate 133, 181
Vidović Veljko 295
Vilder 112
Vilhelm Ivica 299
Vilić Joso 294
Vilović Đuro 324
Vitas Rajko 294
Vitković Đuro 294
Vlahović Joža 342
Vlajić »Suka« 346
Vlak 345
Vnuk Milan 165, 304, 305
Vokoun Franjo 305, 353,
354, 357, 358
Volak Đuro 295
Vračarić Milivoje 342
Vranić Ante 327, 329
Vrankara Vinko 212, 288,
367, 368
Vrhovski Dragutin 328, 357
Vuček Viktor 215
Vučinić Mitar 205
Vuđan 358
Vujašković Mile 299
Vujatović Dimitrije 303
Vujić Laza 344
Vuk Ivan 298
Vukičević Dimitrije 294,
336, 337, 346
Vukov 328
Vuković Gojko 346

Vuksanović Mirko 193
Vušić Dragutin 299
Vušović Ljubo 90
Vutković Branislav 336

W

Wagner 329
Weiss Dragutin 323, 332
Weis Adolf 350-354
Weidlich Josip 358
Weidlich Josip 342
Weydomayer 334
Wilhelm Ivica 356
Wolf Stjepan 294
Wolf Ermann - Ferrari 323

Z

Zamenhof 342, 356-358
Zajc Ivan 327-329
Zapker Franjo 322
Zauner Eduard 343
Zavora Toni 345
Zečević Vlada 395, 397
Zehetner 328
Zeravica Pero 344
Zeravljev Jovan 342
Zlatner Petar 357
Zola Emil 325, 326, 414

Zon Mojsije 294, 350
Zorić I. 165
Zović Luka 253
Zović Slavko 294
Zrenjanin Žarko 116
Zuffa 354
Zugelj Milan 322
Zupantić Ivan 295
Zupanić 301
Zweig Stefan 320
Zweig Arnold 325, 334

Ž

Žaja Andrija 83, 153, 156,
159, 165, 279, 384, 386,
387
Žerjav dr. Gregor 249
Žitnja Ignjac 298
Živić 300
Živko Vinko 329
Živković Pero 103, 115, 387
Živković Ljubomir 321
Žnidarčić Henrich 181, 182
Žnidarčić I. 165, 303
Žižmond Janez 329
Žorga Jako 90
Žujević »Stanoje« Sreten
105, 184
Žugelj Milan 156, 342
Žurić 185

KAZALO ZEMLJOPISNIH POJMOVA

- A**
- Abesinija 95,279,348
 Afrika 384
 Albanija 367
 Aleksandrovac 41, 133
 Aleksinac 133
 Amerika 147,150, 219, 236, 273, 325, 349, 398
 Amsterdam 131, 145, 146
 Apatin 198, 320
 Arandelovac 106, 189, 185, 286, 408
 Argentina 78, 187
 Australija 150, 236, 238, 349
 Austrija 24–26, 71, 74, 76, 77, 78, 89, 103, 109, 133, 145, 147, 149, 150, 180, 238, 242, 250, 260, 273, 274, 276, 279, 281, 326, 349, 350, 365, 380, 401
 Azija 147, 273, 384
- B**
- Babina Greda 344
 Bač 360
 Bačka 116
 Bačka Palanka 199
 Bačka Topola 196, 198, 199, 360
 Bajina Bašta 185, 250, 408, 585
 Bakar 39, 174
 Banat 116, 196
 Banja Luka 20–22, 42–44, 115, 116, 135, 205–210, 222, 231, 234, 243, 250, 256, 263, 268, 283, 285, 288, 295, 318, 331, 337, 342, 345, 358, 360, 404, 415
 Banjica 283
 Bar 113, 404
 Baranja 196, 356
 Baška Voda 338, 340
 Beč 145–147, 174, 280, 294, 326, 347–349, 416
- Bedekovčina 152, 155, 160, 162, 167, 283, 306, 333, 354
 Begej 199
 Begov Han 206–208, 265
 Begovo Razdoblje 155
 Begunje 211
 Bela Crkva 199
 Beli Manastir 196, 199
 Belišće 267, 306, 318, 338, 344
 Belgija 74, 75, 78, 103, 133, 145, 147, 148, 233, 281, 347, 348, 358
 Berlin 146, 334, 348, 415
 Bern 145
 Beočin 196, 286, 338
 Beograd 20, 21, 36, 41–44, 48, 50, 51, 56, 57, 81, 83, 86, 90, 96, 99, 105, 118–123, 125–127, 132–136, 139, 141, 144, 169, 183, 185–190, 192–195, 204, 212, 217, 220, 221, 224, 225, 227, 229, 230, 232, 234–244, 248–250, 256, 269, 270, 271, 273, 274, 277–279, 283–288, 292, 293, 296, 297, 301, 302, 309, 312–316, 320, 321, 325, 329, 334–337, 339–341, 343, 345, 346, 348–350, 354, 359, 360, 365, 372, 375, 379, 383, 385, 387, 388, 395, 397, 403, 406, 408–412, 414–416
- Besnica 279
 Bihać 116, 337, 345
 Bileća 367
 Bilogora 352
 Bilj 196
 Bitolj 200–203, 234, 338, 347, 404, 409
 Bjelovar 39, 41, 152, 155, 160, 162, 164, 283, 296, 299, 301, 318, 319, 328, 332, 333, 356, 360, 384, 386, 414
- Bled 97
 Bogovina 985
 Bolivija 275
 Boka Kotorska 203–205, 409, 417
 Boračko Jezero 349, 352
 Borovo 35, 262
 Bosanska Dubica 337
 Bosanska Krajina 268, 345
 Bosanska Krupa 345
 Bosanski Novi 283, 337
 Bosna 27, 103, 125, 129, 207, 208, 238, 256, 263, 267, 271, 284, 286, 301, 313, 350, 371, 382, 412
 Bosna i Hercegovina 47, 115, 128, 131, 205, 208, 209, 210, 240, 269, 287, 289, 293, 294, 300, 301, 302, 336, 337, 347, 349, 381, 398, 409, 418
 Bosanski Petrovac 337
 Brač 181
 Brčko 207, 366
 Brazil 150, 236, 349
 Breza 256
 Brestovac 283, 329, 354
 Brežice 365
 Brisil 147, 148, 154
 Budimpešta 131, 236, 359
 Budva 347
 Bugarska 89, 222, 236, 238, 274, 281, 349
 Bujavica 278
- C**
- Carigrad 236
 Celje 83, 88, 89, 120, 204, 210–215, 250, 260, 303, 338, 347, 353, 354, 359, 360, 375, 413, 415
 Cetinje 113, 114, 270, 337, 360, 404
 Crikvenica 36, 37, 39
 Crna pri Kamniku 210
- Crna Gora 47, 67, 104, 113, 114, 131, 190–193, 203–205, 269, 273, 286, 337, 346, 371, 372, 381, 386, 398, 404, 409, 417
 Crvenka 199
 Crni Lug 283
- Č**
- Čuprija 36, 185, 265, 408
- Č**
- Čabar 39
 Čačak 133, 183, 185, 186, 189, 193, 234, 270, 285, 286, 288, 292, 338, 408
 Čačinci 354
 Čajnice 206, 207
 Čakovec 39, 152, 155, 160, 162, 164, 268, 285, 316, 318, 319, 330, 357, 358, 360, 383, 386, 414
 Čazma 36, 37, 39
 Čehoslovačka 24–26, 71, 78, 116–118, 131, 147, 148, 236–238, 242, 273, 279, 281, 327, 347, 349, 365, 366, 371, 401, 404, 405
 Čile 78
 Crna pri Kamiku 211, 283
 Crnuća 279
 Čubura 189
- D**
- Dalmacija 27, 54, 47, 67, 85, 86, 109, 124–129, 160, 162, 173–182, 269–273, 340, 345, 367, 368, 371, 379, 380, 386, 388, 397, 408, 416, 417
 Danska 131, 147, 148, 238, 281, 348

Daruvar 152, 155, 160, 306,
318, 319, 338, 349, 361,
362, 396
Delnice 36, 37, 39, 152, 155,
160, 164, 283, 318, 359,
360, 415
Derventa 283, 285, 344, 366
Doben 279
Dobj 397
Doboj 116
Dobrljin 207

Dolac na Lašvi 265
Dolomitska Grmada 279
Dolnje Viljevo 155
Domžale 211, 283
Donja Stubica 36, 37, 39
Doroslov 196
Drežnice 162
Drniš 173–175, 181, 332
Drezden 360
Drvár 136, 206, 207, 268,
295, 338, 345
Dubrava 260, 379
Dubrovnik 20, 33, 42–44, 94,
133, 160, 173–177, 181,
204, 255, 265, 270, 283,
338, 366, 375
Duga Resa 109, 152, 155,
158, 160, 224, 255, 263,
268, 269, 331, 360, 386,
415
Dugi Rat 133, 174, 181, 182,
264
Dugo Selo 39, 276

D

Đakovo 152, 155, 319, 414
Devdelija 236
Đurđevac 160, 222, 255,
267, 332, 259, 361, 362

E

Engleska 19, 58, 63, 75, 78,
90, 103, 117, 118, 145, 150,
219, 236, 273, 279, 334,
347, 365, 371, 375, 366,
400, 404, 417
Etiopija 365, 275
Estonija 261
Evropa 63, 64, 73, 78, 166,
232, 233, 236, 250, 269,
273, 274, 280, 281, 326,
360, 384, 398, 401

F

Filadelfija 150
Filipinska ostrva 78
Finska 238, 347, 371,
372–375, 417
Foča 208

Fojnica 366
Francuska 63, 69, 74, 76–78,
90, 100, 103, 109, 113, 117,
118, 131, 133, 147, 148,
150, 187, 219, 236–238,
273, 274, 278, 279, 281,
311, 327, 347–349, 358,
365–367, 371, 375, 404,
417
Frankfurt na Majni 347, 348
Fruska Gora 350, 354, 409

G

Gameljno 211
Garešnica 39
Garjeva 155, 268
Gibraltar 236
Gjurgjevac 39
Glina 39, 155, 162, 386, 397
Golovec 279
Gornji Milanovac 41, 270
Gornji Podgradac 268, 283,
295
Gornje Polje 283
Gorenjska 279
Goričani 211
Gorski Kotar 165
Gospić 36–39, 270
Gostilj 332
Gratac 39
Gračan 211, 283
Grčka 100, 150
Grubišno Polje 36, 37, 39

H

Hankran 265
Herceg Novi 347
Hercegovina 67, 346, 349,
371
Holandija 131, 147, 148, 238,
348
Hrastnik 210–215, 256, 259,
160, 279, 285, 288, 338,
352, 353
Hrvatska 5, 27, 41, 45, 47,
54, 82, 85, 86, 96, 100, 103,
104, 106, 108, 110–112,
117, 118, 125, 129, 131,
151, 153–155, 159–165,
171–173, 180, 193, 229,
239, 255, 265–271, 280,
284–286, 292, 298, 300–
303, 310, 313, 327, 337,
340, 342, 350, 365–372,
376, 380, 383–389, 393–
398, 403–417
Hrvatska i Slavonija 98,
119, 120, 128, 160, 235,
264, 292, 295, 297, 306,
310, 313, 318, 339, 357,
384, 415
Hrvatsko primorje 165

Hrvatsko zagorje 329
Hvar 174, 181

I

Ilok 195, 366
Imotski 174, 181
Indija 198, 199, 222, 300,
314, 319, 322, 334–338,
346, 414
Indija 78, 150, 187, 236
Iriški Venac 195
Italija 67, 78, 89, 109,
148–150, 176, 207, 219,
236, 274, 275, 279, 311,
349, 363, 365, 366, 375,
371, 396
Ivanec 39

J

Jablanica 283
Jagnjenici 283
Jagodina 133, 186, 189, 278,
283
Jagodnjak 196
Jajce 295, 345
Jankovac 352, 354
Japan 74, 78, 236, 250, 276
Jastrebarsko 36–39
Javornik 214, 215, 260
Jelengrad 354
Jesenice 83, 211–216, 259,
260, 267, 283, 338
Jeterbnik 279
Jugoslavija 5, 7, 15, 19,
23–29, 33, 36, 40–49,
52–58, 62, 64, 68, 70, 71,
75, 80–85, 89, 92–96,
99–106, 111–119, 125–128,
137, 138, 144–147, 154,
159, 161, 165, 167, 173,
187, 192, 194–197, 205,
212, 217–223, 226, 229,
231–238, 245, 249, 250,
266, 269–279, 282–290,
293–303, 311, 313, 317,
318, 327–329, 335, 337,
339, 343–345, 350, 352,
256, 359, 360, 363–366,
371, 372, 375–377, 380,
388–395, 398–418
Južna Amerika 78, 275

K

Kakanj 256, 263, 295, 334,
338
Kal 278
Kamenica 381
Kamensko 397
Kamniške Alpe 352
Kamna Gorica 210

Kanada 64, 78, 187, 236, 401
Karlovac 20, 39, 152, 155,
158, 160, 162, 164, 167,
224, 225, 233, 234, 250,
255, 267, 268, 270, 283,
285, 286, 306, 318, 330,
333, 338, 349, 354, 359,
360, 383, 386, 398, 415

Kasindol 225
Kastav 36, 37, 39
Kaštel Sućurac 174, 270
Kavadarci 115, 404
Kikinda 116, 196, 285
Kina 63, 78, 270, 276
Klanjec 39
Klek 352
Klenovnik 329, 332, 333
Kneževac 196, 292
Knin 173, 174, 181
Knjaževac 283
Kočevje 210, 214, 260, 283,
347

Kolašin 347
Koleno 358
Količevci 210, 211, 283
Komiža 174, 180
Konjic 349
Kopenhagen 131
Koprnica 36, 37, 39, 115,
160, 255, 318, 349, 352,
359, 415
Korčula 173, 174
Korenica 36
Kosjerić 207
Kosovo i Metohija 381, 418,
398

Kosovska Mitrovica 134,
234, 270, 286
Kostajnica 36, 37, 39
Kotor 177, 181, 236, 250, 347
Kotoriba 39
Kragujevac 88, 90, 133, 183,
185, 186, 192, 225, 234,
270, 214, 286, 292, 294,
314, 335–338, 346, 347,
359, 360, 365, 375, 415
Kraljevica 134, 160
Kraljevo 134, 183, 185, 186,
189, 333, 335, 338, 346,
360, 375, 408, 415
Kranj 210, 211, 216, 260,
267, 283
Krapina 39, 152, 160, 298,
329, 333
Krećedin 196
Kreka 186, 256, 263, 295
Krim 279

Križevci 36, 37, 39, 41, 152,
155, 160, 164, 318, 330,
333, 387
Krk 39, 225
Kruševac 41, 183, 185, 186,
193, 225, 234, 239, 250,
265, 360, 408, 415
Kruševo 203, 409
Krvavec 279

- Kuba 78, 236
Kudenovo 194
Kukavica Rogatica 256
Kula 196, 222, 284
Kulen Vakuf 333
Kum 279, 352
Kumanovo 203, 283, 338, 347, 409
Kutina 160
Kutjevo 133, 155, 299
- L**
- Laško 234
Legrad 279, 303, 342
Lenjingrad 373
Lesce 283
Lešće 210
Leskovac 185, 225, 234, 240, 270, 277, 279, 283, 285, 286, 295, 334, 335, 338, 349
Lepoglava 165, 367, 384, 418
Letonija 147
Liboj 260
Lika 67
Litija 260
Livno 180
Loče 211, 338
London 145, 147-150, 187, 348, 375
Lozovac 173
Lucern 347
Ludberg 39, 255
Lukavac 210, 256, 263
Luksemburg 261, 344
- LJ**
- Ljeskovicke 152, 155
Lješani 256
Ljubija 256, 263, 295, 337, 345, 379
Ljubljana 20, 21, 42-44, 48, 50, 56, 57, 83, 86, 90, 119, 121-123, 129, 132-141, 210-217, 220, 223-225, 231-236, 248-250, 253, 259, 260, 273, 283, 215, 293, 294, 297, 298, 301, 308, 309, 313, 314, 322, 329, 330, 336-338, 343, 344, 347, 348, 350, 352, 359, 360, 379, 385, 406, 409, 413, 415
- M**
- Mađarska 131, 147, 236, 274, 281, 348, 349
Majevica 256
- Makarska 174, 177, 180, 181, 338, 340, 345
Makedonija 99, 103, 114, 115, 133, 134, 142, 159, 191, 200-203, 240, 269, 286, 289, 292, 293, 346, 381, 398, 404, 409
Manojlovac 173
Maribor 210-214, 225, 231, 247, 250, 251, 260, 267, 283, 294, 298, 300-302, 308, 309, 313, 328, 329, 338, 343, 349, 350, 352, 359, 379, 388, 415
Marsej 74, 363, 416
Maruševac 155
Maslovare 256
Medvode 211
Meksiko 78, 150, 187
Metković 174, 180, 181
Metohija 398, 418
Minhen 371
Mojkovac 347
Mokronog 211
Moskva 75-77, 89, 101, 150, 159, 373, 401, 403
Moslavina 397
Mostar 115, 116, 204, 210, 225, 250, 264, 268, 286, 332, 333, 338, 340, 345, 347, 360, 379, 415
Mrzlica 352
Murska Sobota 211, 250
Mursko Središće 155, 160
- N**
- Našice 160, 362
Nikišić 90, 113, 114, 347, 404
Niš 20-22, 43, 44, 105, 133, 134, 183-186, 225, 231, 234, 236, 250, 265, 270, 271, 283-286, 292, 333, 338, 408, 411
Nizozemska 349, 358
Norveška 77, 148, 238, 281, 358
Nova Gradiška 152, 155, 160, 255, 269, 285, 306, 318, 338, 386, 387
Nova Kaniža 235
Novi Marof 39
Novi Sad 20-22, 42-44, 56, 116, 132, 134-136, 139, 169, 194-200, 222, 232, 235, 237, 270-272, 283-286, 292, 309, 313, 320, 331, 335-339, 346, 350, 354, 359, 360, 385, 406, 409, 414, 415
Novi Vinodol 37, 39
Novi Vrbas 199
Novi Zeland 236
Novo Mesto 283
- Novoselec 109, 152, 155, 263, 283
Novska 318
- NJ**
- Njemačka 19, 24-26, 63, 67, 69, 71, 73, 74, 76-78, 89, 101, 103, 109, 113, 116, 117, 133, 145-150, 219, 233, 236, 238, 249, 250, 273-279, 281, 320, 321, 325, 326, 337, 348-350, 363-367, 371, 372, 375, 383, 393, 401, 403-405, 413, 416, 417
- O**
- Obenhalldovo 331
Obrenovac 185, 189, 337, 346, 408
Ogulin 39, 152, 155, 160, 318, 330, 352, 403
Ohrid 115, 404
Okučani 155, 160, 283
Omiš 160, 174, 178, 181, 265, 379
Oplenac 189, 194
Opuzen 270
Orahovica 354, 397
Oroslavjak 283
Orosavlje 152, 155, 160, 276, 283
Osijek 20, 42-44, 152, 155, 158, 160, 162, 164, 165, 222-224, 233, 234, 250, 255, 251, 263, 267, 268, 278, 283, 284, 285, 296, 300, 318, 319, 322, 330-332, 338, 344, 349, 354, 355, 356-362, 372, 384, 386, 383, 397, 398, 414, 415
Ostrovci 985
Oštrejl 207
Otiški vrh 283
Otočec 37, 39
- P**
- Pag 174
Pakrac 152, 155, 160, 162, 263, 268, 278, 318, 319, 396, 414
Palestina 187
Pančevo 36, 41, 189, 195, 235, 236, 238, 285, 286, 334-336, 346
Papuk 352
Paraćin 185, 186, 234, 239, 283, 284, 292, 334, 408
- Paragvaj 275
Pariz 73, 76, 77, 145, 150, 348, 372, 375, 401
Pazova 195
Perušić 37
Petrinja 37, 39, 318
Petrovaradin 285, 360, 415
Petrogard 199, 338
Piro 270, 283
Pisarovina 37, 39
Piva 114
Pleternica 299
Plitvička jezera 352
Pljevlja 347
Podgorica (Titograd) 42, 43, 44, 50, 113, 114, 204, 205, 333, 336, 337, 347, 372, 375, 379, 404, 409
Podsused 109, 352
Podvinje 344
Pohorje 211
Poljska 78, 103, 147, 273, 274, 276, 281, 348, 349, 366, 367, 371
Poznanovac 155
Požarevac 36, 335, 346, 386
Prag 146, 347, 348, 416
Pregrada 39
Prelog 39
Prigradac sv. Ivanu 196
Prijedor 345
Prilep 115, 201, 203, 404, 409
Primošten 364
Prizren 203, 409
Prokuplje 270
Pržići 256
Ptuj 215, 298, 301, 343, 359, 360, 415
Putičevo 265
- R**
- Rab 39, 181
Rajhenburg 256
Rašica 279
Resava 183, 268, 285, 408
Resen 115, 404
Rijeka 176
Rim 145, 367
Rimske toplice 210, 211, 283
Ruma 41, 195, 196, 199, 258, 283, 320, 346
Rumunija 150, 281, 349
Ruše 210
- S**
- SAD 5, 8, 19, 62-64, 69, 90, 117, 137, 145, 150, 233, 236, 237, 273, 248, 371, 400, 401
Samobor 39, 158

- Sandžak 381, 418
 Sarajevo 20-22, 40, 42-44, 74, 78, 90, 109, 116, 119, 121, 122, 132, 134, 136, 139, 175, 204-210, 224, 225, 229, 231-234, 250, 262, 265, 270, 271, 284-286, 294, 296, 301, 302, 309, 313, 314, 321, 333, 336-340, 344, 345, 348, 351, 381, 385, 402, 405, 406, 409, 411, 413
- Selca 177, 283
 Senta 196, 198, 199, 285, 292, 320, 338, 346
- Senj 39, 155, 318
 Sevnica 364
 Sibir 364
 Simin - Han 295
 Sinj 173, 174, 181, 345
 Siroboj 380
 Sisavac 985
 Sisak 39, 152, 155, 160, 164, 267, 268, 270, 284, 286, 318, 333, 342, 354, 360, 415
 Siverić 173, 175
 Sjeverna Amerika 78
 Sjetlina 206, 207, 283
 Skadarsko jezero 236
 Skrad 57, 352
 Skopje 20-22, 41-44, 50, 83, 115, 133, 124, 136, 169, 190, 192, 200-203, 225, 234, 236, 238, 264, 270, 283, 334, 338, 347, 360, 361, 381, 385, 391, 404, 406, 409, 418
- Slavonija 54, 160, 162, 239, 340, 367, 368, 386, 397, 413
 Slavonska Požega 90, 155, 164, 278, 279, 283, 296, 299, 301, 318, 336, 338, 342, 344, 349, 396
 Slavonski Brod 118, 119, 121, 152, 155, 158, 160, 162, 164, 222, 224, 235, 250, 253, 255, 263, 267-269, 273, 283, 296, 299, 306, 318, 330, 331, 336, 340, 343, 344, 356, 359, 360, 364, 384, 386, 387, 398, 405, 415
 Slavonsko Polje 162
 Slatinski Drenovac 354
 Slačvačka 71, 360
 Slovenija 27, 45, 47, 54, 86, 94, 103, 104, 112, 113, 116-119, 121, 122, 124-126, 129, 135, 159, 193, 195, 210-217, 238, 239, 247, 256, 263, 267, 269, 273, 274, 278, 285-287, 292-294, 300-303, 308, 313, 325, 337, 346, 347, 350, 352, 359, 371, 380, 382, 385, 396, 398, 404, 405, 409, 411-414, 417
- Slovenogradska 260
 Slovanski Konjic 211
 Slunj 39, 397
 Smederevo 36, 234, 235, 244, 273, 274, 337, 346
 Smederevska Palanka 270, 337, 346
 Sofija 236
 Solin 160, 174, 176, 180, 181, 265, 270, 283, 379
 Solun 236
 Sombor 20, 196, 198, 225, 234, 270, 320, 338, 346, 387
 Split 20, 21, 22, 33, 42-44, 84, 90, 100, 109, 132, 133, 135, 136, 139, 160, 173-178, 180, 181, 223, 228, 232, 242, 243, 250, 264, 270, 283, 288, 314, 318, 336, 338, 342, 344, 345, 349, 359, 373, 379, 383, 385, 387, 388, 397, 398, 406, 408, 415
 Srbija 27, 41, 47, 54, 86, 87, 99, 100, 103-106, 112, 118, 119, 125, 128, 129, 131, 133, 134, 144, 154, 159, 183-186, 188, 191-193, 201, 203, 240, 267, 269, 271, 277, 279, 284, 286, 292, 293, 300, 301, 308, 313, 337, 346, 371, 372, 385, 395, 398, 403, 405, 407-409, 412, 413, 416
 Srbobran 116, 217, 292
 Sremska Mitrovica 196, 198, 285, 338, 346, 360, 415
 Srenje 207
 Srijem 195, 196
 Srpske Moravice 155
 SSSR 63, 64, 73-75, 78, 80, 82, 95, 102, 115, 117, 118, 144, 146, 149, 150, 175, 269, 273, 274-281, 289, 303, 325, 364, 366, 371-373, 380, 383, 389, 391, 403, 405, 417
 Subotica 20, 116, 194, 196, 198, 199, 234, 236, 250, 271, 283-286, 292, 320, 331, 334, 336, 338, 346, 387, 391
 Stara Kanjiža 196, 198, 199
 Stara Pazova 196, 199, 283, 338, 346
 Stari Bečej 196, 292
 Ston 173
 Strumica 203, 409
 Studenci 294, 347
 Sunja 37, 39
- Sušak 20, 33, 39, 50, 134, 136, 152, 155, 160, 162, 164, 165, 173, 222, 223, 233, 234, 236, 250, 255, 268, 283, 296, 318, 331, 338, 340, 349, 352, 357, 383, 386, 387, 391
 Sušine (Đurdenovac) 152, 155, 263, 296, 318, 356, 359, 360, 361
 Sveta Gora 283, 352
 Sveti Đurd 199
 Sveti Ivan (Zelina) 39
 Sveti Križ 318
 Svetozarevo 346
- Š
- Šabac 183, 185, 189, 234, 285, 334, 338, 346, 359, 408
 Šapčinovci 361
 Sent Vidško Brdo 279
 Sent Pavel 211, 260
 Sent Vid 211
 Šestine 279
 Šibenik 160, 173, 174, 176, 177, 180, 181, 270, 283, 338, 345, 355, 398
 Šid 152, 195, 196, 199, 336, 338, 346, 366, 386
 Škofja Loka 210, 211, 283
 Šmarna Gora 279
 Šoštanj 211, 214, 283, 352
 Štokholm 146, 147, 348
 Štore 210, 283, 347
 Švedska 131, 147, 148, 281, 358, 359
 Švicarska 74, 147, 148, 238, 281, 347-349
 Španija 63, 74, 76-78, 100, 103, 133, 147, 150, 154, 157, 187, 191, 236, 261, 273, 274, 276, 278, 281, 348, 365, 380
- T
- Tabor 279
 Tacno 211
 Teslić 268, 295, 338, 345, 360, 415
 Tetovo 203, 409
 Timočki Bazen 284
 Tirana 236
 Tivat 175, 176
 Topola 199
 Travnik 116, 206, 265, 295, 336, 338
 Trebinje 114
 Treпча 193, 267, 285, 287
 Trogir 174, 181, 338, 340, 379
 Trst 176, 236
- Trupala 338
 Tržič 210, 211, 347
 Trbovlje 90, 211, 212, 214, 215, 234, 256, 259, 260, 284, 288, 294, 338, 347, 350, 352, 354
 Turbe 206, 207, 208, 265, 285
 Tuzla 20, 116, 136, 206, 207, 210, 234, 242, 250, 255, 284, 295, 338, 354
- U
- Ub 185, 270, 408
 Ugljevik 256
 Ulcinj 236
 Urugvaj 78
 Uštiprača 207, 208, 265
 Užice 183, 186, 189, 283, 336, 338, 351
- V
- Vajmut 77
 Valpovo 344
 Valjevo 90, 183, 185, 234, 270, 273, 274, 289, 337, 346, 408
 Varaždin 39, 109, 111, 143, 152, 155, 158, 160, 164, 167, 233, 236, 263, 267, 283, 285, 296, 297, 298, 301, 302, 316, 318, 328-333, 338, 343, 356-360, 383, 386, 387, 391, 398, 414, 415
 Vares 205, 256, 263, 295, 345
 Vela Luka 174
 Velenje 210
 Veles 115, 200-203, 347, 404, 409
 Velika Britanija 147, 148, 234, 263, 331, 346
 Velika Gorica 39
 Velika Kikinda 198, 292
 Veliki Bečkerek (Zrenjanin) 36, 196, 198, 199, 221, 234, 263, 331, 346
 Veveče 211, 260
 Vidovci 278
 Vinkovci 152, 155, 160, 162, 164, 283, 296, 297, 299, 300, 306, 318, 330-333, 338, 344, 359, 360, 361, 384, 386
 Virovitica 152, 155, 270, 318, 344, 396
 Vir 211
 Vir-Pazaru 113, 404
 Vis 174, 181
 Visoko 338, 345
 Višegrad 206, 207, 286
 Vojnić 162

Vojvodina 27, 47, 54, 103, 116, 128, 129, 131, 144, 194–200, 224, 239, 240, 246, 269, 271, 279, 284, 292, 293, 300, 313, 346, 371, 381, 398, 404, 409, 412, 416, 418
 Vraniševci 162
 Vranje 270
 Vranjic 174
 Vrbas 284
 Vrbovsko 39
 Vrbnik 338
 Vrgorac 174
 Vrnjačka Banja 225
 Vršac 196, 198, 199, 283, 292, 314, 334, 335, 346, 387
 Vukovar 92, 155, 160, 162, 164, 262, 283, 285, 286, 296, 300, 306, 318, 319, 332, 333, 338, 344, 384, 387
Z
 Zadvarje 173
 Zagorje 136, 211, 212, 214, 259, 256, 260, 268, 284, 288, 347, 352
 Zagreb 20, 21, 32, 36–39, 41–44, 48–50, 55, 57, 83, 88, 90, 91, 94, 97–99, 107–111, 118–126, 129, 131, 132, 134–136, 139, 144, 151–158, 160–172, 177, 182, 192, 194, 195, 204, 217, 220–224, 226, 228–234, 336, 239–241, 243–245, 247, 249–225, 263, 267–273, 275, 276, 279, 280, 283, 286, 288, 292, 296–298, 300–306, 308, 309, 312–314, 316, 318–342, 344–346, 348–350, 352–360, 362, 367–373, 375, 379, 382–387, 391, 393, 397, 398, 402, 405, 406, 408, 410–417
 Zaječar 234, 265, 338
 Zaloški Breg 179
 Zaprešić 318, 333, 358, 360
 Zaostrog 177
 Zasavje 352
 Zavidović 206, 207, 208, 265, 284
 Zeleni Vir 352
 Zemun 36, 41, 183, 195, 225, 248, 285, 287, 334, 335, 337, 345, 360, 412
 Zenica 136, 206, 207, 210, 222, 256, 265, 267, 284, 295, 331, 332, 334, 338, 349, 354
 Zlatare 37, 360
Ž
 Žabljak 114, 404
 Ženeva 143, 146, 147, 154, 221, 351
 Žireh 211
 Živnice 207

LITERATURA

- Adler F., Pitañje ujedinjenja radničke klase, Beograd. Adžija dr Božidar, Politički položaj i socijalna demokracija, Zagreb 1920.
- Adžija Božidar, Članci i rasprave, Zagreb, 1952.
- Adžija Božidar, Izbor članaka, Beograd, 1961.
- Adžija Božidar, Deset godina ruske revolucije, Zagreb, 1928.
- Baljkas I., Agenti buržoazije u radničkim ustanovama.
- Bauer Otto, Boljševizam ili socijalizam, Beograd, 1922.
- Bauer Otto, Građanska demokracija, Beograd, 1936.
- Bauer Otto, Ustanak austrijskih radnika, Beograd, 1934.
- Cazi Josip, Od obnove pokreta do Kongresa ujedinjenja (1917–1919), Zagreb, 1955.
- Cazi Josip, Od Kongresa ujedinjenja do Obznane (1919–1920), Zagreb, 1956.
- Cazi Josip, Revolucionarni sindikati Jugoslavije (1919–1920), Beograd, 1959.
- Cazi Josip, Nezavisni sindikati (1921–1929), knjiga prva, Zagreb, 1962, knjiga druga, Zagreb, 1964, knjiga treća, svezak 1, 2, Zagreb, 1967.
- Cvetković Slavoljub, Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928, Beograd, 1966.
- Cvetković Slavoljub, Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ) – Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, str. 181.
- Čulinović Ferdo, Jugoslavija između dva rata, knjiga I i II, Zagreb, 1961.
- Elenbogen F., Fašistička Italija
- Filipović Filip, Partija, sindikati i sovjeti, Beograd, 1920.
- Janković dr Dragoslav, Društveni i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Beograd, 1959.
- Janjatović Bosiljka, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936. s obzirom na politiku KPJ, Casopis za suvremenu povijest I – II 1969, 7. I 1970, str. 105.
- Jedinstvo radničke klase, Beograd, 1925.
- Kautsky Karl, Diktatura proletarijata.
- Konstatinović dr Nikola, Ekonomska uloga sindikata, Beograd, 1934.
- Korać Vitomir, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knjiga I, Zagreb, 1929, knjiga II, Zagreb, 1930.
- Krekić Bogdan, Sindikati i fazizam, Beograd.
- Lapčević Dragiša, Sindikalno jedinstvo ili komunisti – socijalisti – socijaldemokrati – sindikati, Beograd, 1927.
- Lenjin V. Ilić, O reformizmu, knjiga V, VI, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, Bgd, 1960.
- Marjanović Jovan, Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama do Prvog svetskog rata, Beograd, 1954.
- Marković Sima, O sindikalnom ujedinjenju, Beograd, 1927.
- Naša sporna pitanja, Beograd, 1920.
- Neškripcić C., Nauka o sindikatima, Beograd.
- Pavlović Pavle, Jedinstvo sindikata, Beograd, 1926.
- Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1963.
- Prilozi za naša sporna pitanja, Beograd, 1920.
- Rajčević Voja, Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu između dva rata (1918–1941), Zagreb, 1959.
- Sindikalni pokret u Srbiji 1903–1919, Beograd, 1958.
- Strugar Vlado, Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914–1918, Zagreb.
- Šentak B., Praktični zahtjevi socijalne demokracije.
- Topalović Živko, Akcioni program Komunističke partije Jugoslavije, Beograd, 1920.
- Topalović Živko, Dve različite revolucije, Beograd, 1924.
- Vasić Mirosljub, Prilog izučavanja SKOJ-a i naprednog omladinskog pokreta u Jugoslaviji 1933–1934, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, knjiga II, str. 159.
- Vasić Mirosljub, Mirovni pokret Jugoslovenske omladine 1936.
- Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, knjiga III, str. 171.
- Žene Hrvatske u radničkom pokretu, Zagreb, 1967.

PREGOVOR	str. 5	Pregovori između delegacije KPJ i vođa socijaldemokrata	str. 79
		URSSJ i petomajski izbori 1935. godine	81
Prvi dio		Stav komunista o sudjelovanju u petomajskim izborima	83
PRIVREDNO STANJE ZEMLJE I POLOŽAJ RADNIKA	7	Proleterska jedinstvena fronta i posebne organizacije komunista u sindikatima	85
KLASNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA	7	Vođe URSSJ-a (Krekčić, Jakšić i Eržen) protivnici Proleterske jedinstvene fronte	87
O ČINOVNICIMA	14	Pregovori s grupom Socijalističke zajednice radnog naroda i njeni stavovi o jedinstvu	91
Državni činovnici	14	Komunistička partija Jugoslavije o zahtjevu Socijalističke zajednice radnog naroda da KPJ donese odluku o svom raspuštanju	94
Činovnici u privredi	18	Vođstvo URSSJ-a traži sporazum sa režimom Stojadinovića	95
Bankovni činovnici	20		
RAZVOJ INDUSTRIJE I RUDARSTVA	23	NARODNA FRONTA JUGOSLAVIJE I BORBA ZA JEDINSTVO RADNIČKE KLASSE	99
Razvoj industrije do 1929. godine	23	Protiv fašističke opasnosti	99
Industrija Jugoslavije u doba svjetske ekonomske krize	24	Zašto Narodna fronta u Jugoslaviji nije ostvarena	102
Usporeni razvoj industrije od 1934. do kraja 1938.	26	Radnička klasa Srbije u formiranju Narodne fronte slobode	104
O položaju radnika	30	Hrvatski radnički savez osnovna smetnja stvaranju jedinstvene fronte u Hrvatskoj	106
O razvitku trgovine	32	Borba Komunističke partije za Narodnu frontu u Hrvatskoj	110
Saobraćaj	32	Narodna fronta u Sloveniji	112
O POLOŽAJU ZANATSTVA OD 1929 DO 1939 GODINE	33	Narodna fronta u Crnoj Gori	113
NOVČANE USTANOVE I KREDITNA POLITIKA	45	Narodna fronta u Makedoniji	114
KRIZA I PRIVREDNO OŽIVLJAVANJE	62	Narodna fronta u Bosni i Hercegovini	115
Razvoj svjetske ekonomske krize	62	Narodna fronta u Vojvodini	116
O krizi poljoprivrede u Jugoslaviji	64	Ocjena politike Narodne fronte	116
O još nekim elementima i karakteristikama svjetske privredne krize i njenog odraza u nas	67	AKCIONO I ORGANIZACIJSKO JEDINSTVO – OSNOVNI POLITIČKI ZADATAK AGITACIJE I PROPAGANDE UOČI IV KONGRESA URSSJ-a	118
Privredno oživljavanje	68	Pretkongresne borbe komunista i pristalica jedinstva s desnicom u URSSJ-u	118
Razdoblje depresije	70	Stav Komunističke partije Jugoslavije prema Kongresu URSSJ-a	124
Drugi dio		Za puno akciono i organizacijsko jedinstvo na Kongresu URSSJ-a	127
SINDIKALNO JEDINSTVO NA OSNOVI KLASNE BORBE	73	ČETVRTI KONGRES UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE	131
PROLETERSKA JEDINSTVENA FRONTA	73	Rad Kongresa	131
Lenjin kao inicijator politike jedinstvene fronte radničke klase	73		
Antifašistička proleterska fronta	73		
Antifašistička narodna fronta i proleterska jedinstvena fronta	74		
Crvena sindikalna internacionala i reformistički Internacionalni sindikalni savez o proleterskoj fronti	76		

	str.
O položaju sindikalnog pokreta	132
Registracija sindikata i JUGORAS	134
Jacanje i unutarnja izgradnja	135
Privredni život	137
Položaj radnika	138
Borba protiv nezaposlenosti, opterećenja radničkih nadnica i Uredba o minimalnim nadnicama	140
Tarifna i štrajkaška politika	140
Socijalno-političke ustanove	142
Kulturno-prosvjetni rad i međunarodna suradnja	143
Odluke IV kongresa kao platforma za jedinstvo sindikalnog pokreta	143
MEĐUNARODNA SURADNJA URSSJ-a	145
Članstvo URSSJ-a u Internacionalnom sindikalnom savezu	145
Kongresi Internacionalnog sindikalnog saveza od 1929 do 1940. godine	146

Treći dio

POKRAJINSKE KONFERENCIJE UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE	151
POKRAJINSKE KONFERENCIJE ZA HRVATSKU I SLAVONIJU	151
Pokrajinska konferencija 1936.	151
Pokrajinska konferencija URSSJ-a u Zagrebu 1937. godine	155
Konferencija URSSJ-a u Zagrebu 1938. godine ..	157
O osnivanju Komunističke partije Hrvatske ..	159
Pokrajinska konferencija URSSJ-a 1939. godine ..	160
Godišnji plenum Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a u Zagrebu za razdoblje od 26. VII 1938. do 28. XI 1939.	165
POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a ZA DALMACIJU ..	173
Privredna i klasna struktura Dalmacije	173
Položaj radnika i tarifno-štrajkaške akcije	175
O radu komunista u sindikatima	178
O Hrvatskom radničkom savezu u Dalmaciji ..	180
Pokrajinska konferencija URSSJ-a za Dalmaciju ..	181
POKRAJINSKA KONFERENCIJA GLAVNOG RADNIČKOG SAVEZA SRBIJE (URSSJ-a) BEOGRAD ..	183
Komunisti o borbama radničke klase Srbije 1936-1937.	183
Gledišta socijalista pristalica radničkog jedinstva o taktici i karakteru URSSJ-a	186
Iz izvještaja sa Kongresa Glavnog radničkog saveza za Srbiju (URSSJ-a) 1937. godine	188
Rad Kongresa	191
O sukobu bivših vođa Nezavisnih sindikata po pitanju jedinstva na kongresu GRS-a	193
POKRAJINSKA KONFERENCIJA URSSJ-a ZA VOJVODINU	194
Aktivnost radničkog pokreta u Vojvodini 1935-1936. godine	194
Pokrajinska konferencija URSSJ za Vojvodinu 1937. godine	197

	str.
Plenarne sjednice Pokrajinskog odbora i njegova djelatnost	198
ORGANIZACIJE URSSJ-a U MAKEDONIJI	200
Privredni razvoj i položaj radnika	200
Organizacije i pokreti radnika	201
POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a CRNE GORE	203
GLAVNI RADNIČKI SAVEZ ZA BOSNU I HERCEGOVINU (POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a)	205
O privrednom razvoju i položaju radnika	205
Kongres Glavnog radničkog saveza	208
STROKOVNA KOMISIJA - POKRAJINSKI ODBOR URSSJ-a ZA SLOVENIJU	210
O položaju i pokretima radnika	210
Komunisti o štrajkaškoj aktivnosti i Jedinstvenoj proleterskoj fronti	211
Kongresi Pokrajinskog odbora URSSJ-a Strokovne komisije za Sloveniju	215

Četvrti dio

SOCIJALNO POLITIČKE I EKONOMSKE AKCIJE	219
SOCIJALNO POLITIČKI ZAHTEVI	219
Reformisti i socijalna politika	219
Opći napad poslodavaca na radničko zaštitno zakonodavstvo	220
Intervencija direktora Međunarodnog biroa rada Alberta Thomasa	222
Prihvatanje funkcija u imenovanim samoupravnim organima socijalnog osiguranja	225
Zahtevi za provođenjem izbora za samouprave radničkog osiguranja	226
CK Komunističke partije Jugoslavije i Sekreterijat Kominterne o radu na liniji radničkog osiguranja	229
BORBA PROTIV NEZAPOSLENOSTI	231
Porast nezaposlenosti u 1931. godini	231
Memorandum centrale URSSJ-a i Centralnog sekretarijata radničkih komora za pomoć nezaposlenima	233
Anketa o nezaposlenosti i V kongres radničkih komora	236
Državna pomoć sirotinji, nezaposlenima i izvođenje javnih radova	239
Demonstracije nezaposlenih	242
Stav komunista u borbi protiv nezaposlenosti ..	245
Nezaposlenost kao stalna pojava	247
RADNIČKI POVJERENICI	250
Obustava izbora radničkih povjerenika 1929-1930.	250
Radnički povjerenici kao ustanove socijalne zaštite	254
Komunisti o izborima radničkih povjerenika ..	256
Značaj imunitet i zaštita radničkih povjerenika ..	260
Inspekcije rada i radnički povjerenici	263
Borba za većinu radničke klase u izborima radničkih povjerenika	266
PRVOMAJSKE PROSLAVE	269
O proslavama Prvog maja do 1929. godine	269

Prvomajske proslave u doba šestojanuarske diktature	270	str.
Prvomajska proslava 1935. godine u znaku izbora i stvaranja široke profašističke Narodne fronte	275	
Prvomajske proslave 1936-1940. godine	277	
Socijalističko vodstvo URSSJ-a i proslave Prvog maja	280	
TARIFNE BORBE I ŠTRAJKOVI	281	
Sestojanuarska diktatura o štrajkaškoj aktivnosti	282	
Oživljavanje tarifno - štrajkaške aktivnosti 1934-1935.	282	
Val tarifno štrajkaških borbi u 1936. godini	284	
Tarifno štrajkaška aktivnost 1937. i 1938. godine	286	
Tarifno štrajkaške akcije od 1939 do 1940. godine	287	

Peti dio

KULTURNA DJELATNOST UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE	289
---	-----

RADNIČKE KULTURNO - UMJETNIČKE CENTRALE I ZAJEDNICE	289
Komunisti na kulturnom radu u revolucionarnim sindikatima	289
Centrala za radničko vaspitanje i Radnička sportska zajednica u Srbiji	292
Radnička kulturno-prosvjetna i fiskulturna centrala »Svoboda« Slovenija	294
Savez radničkih kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu	294
Kulturno prosvjetna, umjetnička i sportska radnička društva u Hrvatskoj i Slavoniji	295
Savez pjevačkih i muzičkih društava Jugoslavije	300
Pokušaj stvaranja federacije radničkih kulturnih saveza	302
Radnička kulturna zajednica »Napred«	303
Zajednica radničkih kulturno prosvjetnih društava	303

KULTURNO OBRAZOVNA POLITIKA UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE	307
Skola klasne borbe i socijalizma	311
Sindikalne škole i tečajevi	314
Predavanja	318
Radničke biblioteke i čitaonice	318
Literatura za marksističko i klasno obrazovanje radnika	320

RAD NA KULTURNOM UZDIZANJU RADNIKA	322
Radnički teatar	322
Književno obrazovanje radnika	324
Rad na unapređenju filmske kulture	325
Djelatnost na području muzičke kulture	327
Zabave i ostale priredbe	330
Ostala područja kulturne djelatnosti URSSJ-a	333

RADNIČKI SPORT	325	str.
Aktivnost Radničke sportske zajednice Jugoslavije	335	
Organizacijska struktura Radničke sportske zajednice Jugoslavije, nazivi sastavnih organizacija i platforma njenog djelovanja	337	
Radnička sportska zajednica Hrvatske i njena aktivnost	339	
Radnički sportski klubovi i društva Hrvatske	341	
Neki podaci o radničkom sportu Bosne i Hercegovine	345	
O radu radničkih sportskih društava u Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori, Makedoniji i Sloveniji	346	
Radničke olimpijade i borba protiv održavanja XI olimpijade u Hitlerovoj Njemačkoj	347	
MASOVNI IZLETI RADNIKA U PRIRODU	349	
Osnivanje Radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« u Zagrebu	349	
O karakteru »Prijatelja prirode« i njegovim kongresima	349	
Aktivnost RTD »Prijatelj prirode« u Zagrebu i drugim mjestima	352	
ESPERANTO I APSTINENTSKA ZAJEDNICA	356	
URSSJ širi esperanto među radnicima	356	
Radničko esperantsko društvo Zagreb za Hrvatsku i Slavoniju	356	
Zemaljska konferencija radničkih esperantskih društava	359	
Radnička apstinentska zajednica	360	

Šesti dio

NA POLITIČKOJ LINIJI KOMUNISTIČKE PARTIJE	363
PROFAŠISTIČKI REŽIMI 1935-1940.	363
Jevtičeva vlada kao nastavak šestojanuarske diktature	363
Profašistički karakter vlade Milana Stojadinovića	364
Profašistička politika vlade Cvetković-Maček	366
Profašistička politika dr Vladimira Mačeka u Banovini Hrvatskoj	366
NOVI RASCJEP	367
Isključenje pokrajinskog odbora SMR-a za Hrvatsku i istupanje SPNJ iz Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku	367
Imperijalistički stav Sindikalne internacionale prema ratu uzrok rascjepa URSSJ-a	371
Doprinos socijaldemokratskih vođa zabrani klasnog sindikalnog pokreta	373
NASTOJANJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE DA OČUVA KLASNI KARATER URSSJ-a	377
Aktivni klasnog jedinstva u poduzeću	377
Konferencije Komunističke partije Jugoslavije o sindikatima	379
ZABRANA DJELOVANJA UJEDINJENOG RADNIČKOG SINDIKALNOG SAVEZA JUGOSLAVIJE	382
Josip Broz Tito o sindikatima krajem 1939. godine	382

	str.		str.
Rad Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku	383	Delavska enotnost i Radnički sindikalni odbori ..	396
1940. godine	383	Stvaranje Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije (JSJ)	397
Akcije KPJ u povodu zabrane URSSJ-a	388		
SINDIKATI U TOKU OSLOBODILAČKOG RATA I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE	390	Zaključak	401
Odbori radničkog jedinstva i njihove akcije	390	Skraćenice	421
Ulazak komunista u HRS i JUGORAS	393	Kazalo osobnih imena	422
Titovi teorijski stavovi o ulozi klasnih radničkih sindikata	394	Kazalo zemljopisnih imena	429
Fašistički sindikati	395	Literatura	434
		Sadržaj	435

Biblioteka »ISKUSTVA«

Novinsko-izdavačka ustanova Saveza sindikata Hrvatske »Radničke novine«, Zagreb, Lenjinov trg 2

Direktor: Nenad BRKIĆ

Urednik: Marijan GRAKALIĆ

**Recenzenti: dr Dušan BILANDŽIĆ
dr Bosiljka JANJATOVIĆ**

Kazala sastavila: Nada CAZI

Grafički dizajn: Duško ŠOJLEV

Lektor: Vanja GRAOVAC

Tisak: Riječka tiskara – Rjeka

Novinsko-izdavačka ustanova
Saveza sindikata Hrvatske

RAĐNIČKE NOVINE

Zagreb

